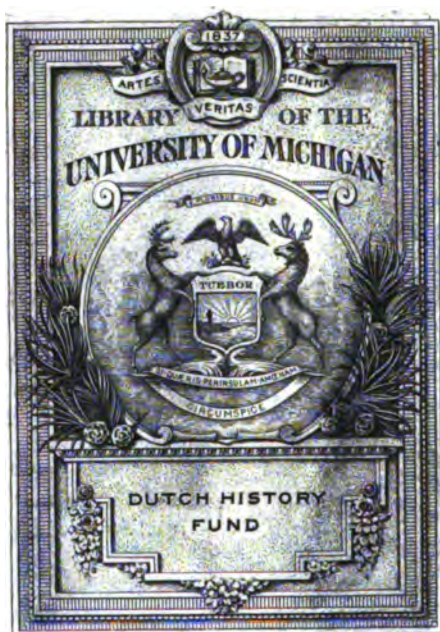

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1857.

VADERLANDSCHE

LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

Kunsten en Wetenschappen,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

TOT FRAAIJE LETTEREN, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN BETREKKELIJK.

EERSTE STUK.

VOOR

1857.

BOEKBESCHOUWING.

TE AMSTERDAM, BIJ

P. ELLERMAN.

1857.

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis der Christelijke Godgeleerdheid gedurende het tijdperk des Nieuwen Testaments, ten dienste der Akademische Lessen. Door J. H. SCHOLTEN, *Hoogleeraar te Leiden. Te Leiden, bij* P. Engels. 1857. *In gr. 8vo. VIII en* 117 *bl.* *f* 1 - 30.

De »Vaderlandsche Letteroefeningen" openen dit jaar de rij der Boekbeschouwingen met de aankondiging van bovenstaand werk — 't is zeker, dat zij alzoo de aandacht harer lezers op het allermerkwaardigste en allerbelangrijkste vestigen, 't welk in de laatste maanden op theologisch gebied in ons land het licht zag. Wel draagt het boek het jaartal 1857, maar welk eene willekeur des Uitgevers dit is, blijkt uit het berigt op den omslag er van, dat de »Dogmatices Initia," van welke wij later verslag geven, misschien als het tweede deel is verschenen, ter perse zijn, en die zijn reeds uitgekomen met het jaartal 1856. Doch die kleinigheid alleen in het voorbijgaan — wij hebben zaken van veel grooter gewigt te bespreken, of liever aan te roeren, willen wij eenigzins het jongste geschrift van Prof. SCHOLTEN doen kennen. Niemand verwachte hier ter plaatse eene veelzijdige beoordeeling van deze vruchten eener studie, die ook den minst ingenomene met die vruchten, eerbied en bewondering moet afdwingen, van wege hare grondigheid, degelijkheid, rijkdom, helderheid, onvermoeidheid. Een naauwkeurig toetsen van al het bijzondere willen wij, geëerde lezers, aan anderen overlaten, die zich later zullen doen hooren; wij willen enkel kennis nemen van het vele, dat ons hier wordt aangeboden, en den indruk aanwijzen, dien het op ons in 't algemeen maakt. Daarbij mogen wij niet vergeten, dat de Hoogleeraar ten dienste der Akademische lessen schreef, en alleen het hiervoor bestemde voor allen verkrijgbaar stelt, omdat »velen bij de vroegere uitgave van dergelijke schetsen, het verlangen hebben geopenbaard die te bezitten," waarom de gewone lezer zich niet mag beklagen,

wanneer hij van menige bijzonderheid de verklaring mist, die aan den hoorder mondeling wordt medegedeeld.

De »Geschiedenis der Christelijke Godgeleerdheid *binnen* (zoo luidt het opschrift boven pag. 1, de titel zegt: *gedurende*, en dit is ook beter) het tijdperk des Nieuwen Testaments" wordt geopend met eene inleiding, die ons teregt den grondslag aanwijst, waarop die Godgeleerdheid gebouwd is. Eerst karakteriseert SCHOLTEN het *Mozaïsme*, daar hij de betrekking tusschen Jahveh en Israël aanwijst, het hoofdbegrip (majesteit en heiligheid), dat de Israëliet zich van God vormt, doet kennen; doet gevoelen, hoe daarmede het offer, »als uitdrukking van 't geen de mensch voor God zijn moet, en ook, in weerwil zijner overtredingen, toont te willen zijn," innig zamenhangt, en besluit, dat het standpunt van het Mozaïsme dat van het uitwendig gezag is, berekend naar den onmondigen toestand van het volk, terwijl »de regtstreeksche gemeenschap van den mensch met God, ofschoon afgebeeld in het offer, voor latere ontwikkeling bewaard bleef." Dit alles is de inhoud van zeven kleine paragrafen van nog geene twee bladzijden te zamen, maar alles is zoo puntig en helder uitgedrukt, ieder woord zoo onmisbaar en van beteekenis, dat menig uitgebreid werk over het Mozaïsme u een veel minder precies denkbeeld geeft van de eigenlijke beteekenis er van, en van den zamenhang, dien het heeft met de Christelijke Godsdienst. Dat weinig omslagtige, juiste en eenvoudige mogen wij wel eene hoofdverdienste noemen van den vorm, waarin SCHOLTEN gewoonlijk schrijft, en hier komt het vooral helder uit in een voor de Akademische lessen bestemd Handboek. En wie weet nu niet, hoeveel gemakkelijker het is, met een grooten vloed van woorden eenige verwarde gedachten weêr te geven, dan flink en kordaat te zeggen: »Zoo en niet anders!" SCHOLTEN is den man gelijk, die, op verren afstand van een stroom staande, dien toch geheel in zijn loop aanschouwt, van waar hij zijn oorsprong neemt tot waar hij zich in de zee uitstort, en hem daarom van het begin tot het einde kan afteekenen met eene zoo vaste hand, dat ieder bij de schets den stroom zelven meent te zien, al vraagt menigeen: zou, kan hij zoo wel loopen? Die vraag verwachten wij al dadelijk bij het tweede gedeelte der inleiding, dat het »Profetisme" beschrijft. De Profeten zijn handhavers der Theocratie, zijn »mannen,

die zich geroepen *gevoelden*," en »de Israëlitische Profeet is van de overige menschen niet daarin onderscheiden, dat hem uitwendig meer dan anderen door God wordt medegedeeld, maar hierin dat hij meer dan anderen ziet. Ook het voorspellen van volksrampen en staatkundige gebeurtenissen was in het Profetisme geen gevolg van eenige werktuigelijke mededeeling. De toekomst ligt in kiem reeds in het tegenwoordige besloten. De Profeet ziet haar (ראה, חזה), voor zoover zijn gezigteinder reikt met meerdere of mindere klaarheid, terwijl zij voor den gewonen mensch verborgen blijft." Welke is dan de goddelijke werking bij het Profetisme? Enkel de ἀποκάλυψις, het wegnemen »der beletselen, die 's menschen oog verhinderen de waarheid te aanschouwen." Ongetwijfeld verheugt zich, wie met smart de Profetie zoo dikwijls tot waarzeggerij vernederd ziet, in deze beschouwing; wie kan er vrede hebben met die louter mechanische werkingen van den Geest Gods? En toch, menigeen, die ook niet wil gelooven op autoriteit der vorige eeuwen, zal het hier gezegde nog niet zoo geheel kunnen overeenbrengen met den indruk, dien op hem de lezing der Profetische Schriften maakt; hij zal het specifieke onderscheid tusschen gewone vrome menschen en de Godsmannen des O. V. maar niet zoo op eens kunnen vaarwel zeggen. Misschien zou hem het bijwonen van 's Hoogleeraars Akademische lessen op dit punt nog geene voldoening geven, want het is gemakkelijker de Profetie alzoo met weinige woorden te verklaren, dan die verklaring door duchtige bewijzen te staven. Wie intusschen een kort en klaar overzigt van den vorm en den inhoud der Messiaansche Profetiën verlangt, zie hoe ze aan het slot der tweede afdeeling van de inleiding beschreven worden. Zal hem dit voldoening schenken, niet minder wacht hem die bij het lezen der derde afdeeling, die het »Judaisme" doet kennen. Wat het is, welk karakter het heeft, hoe het zich in zijne verschillende vormen, farizeïsme vooral, dan sadduceïsme en esseïsme, vertoont, wat de godsdienstige volksklasse onderscheidt, welke de invloed der Grieksche gnosis op de Joodsche Godgeleerdheid was — gij vindt het hier alles zoo levendig voorgesteld, inzonderheid het theologisch standpunt der Farizeërs zoo juist aangewezen, dat gij niet kunt nalaten, den Schrijver te danken voor het licht, dat u hierdoor opgaat over zooveel, dat de verschij-

ning van CHRISTUS kenmerkt, daar gij 't beter begrijpt, nu gij zoo duidelijk ziet, in welk eene wereld de roepstem des Evanlies het eerst geklonken heeft. Eindelijk bepaalt u de vierde afdeeling der inleiding nog kort bij den wegbereider des Heeren, en leert gij zijn standpunt u juist begrijpen.

Zoo voorbereid zijn we in staat gesteld om nu den Stichter der Christelijke Godsdienst zelven gade te slaan, en te zien, hoe Hij op den grond, dien Hij vond, de waarheid opbouwde. Daaraan is het eerste gedeelte van het eigenlijke werk gewijd. Als doel van JEZUS wordt aangewezen de stichting van het Koningrijk der Hemelen, dat de Schrijver, volgens 's Heeren eigen uitspraken, in verband beschouwt met de Godsdienstinrigting van MOZES; tegenover deze stond het *niet*, wèl tegenover hare verbasteringen; de Godsdienst er van is geheel innerlijk en geestelijk (dit is vooral heerlijk ontwikkeld); zij wordt beschreven in de gelijkenissen, formeel bij MATTHEÜS, materiëel bij LUKAS; zij bestaat in eene rigting van het gemoed op God; haar grond is zuivere kennis van God, bij en in JEZUS volmaakt gevonden, door Hem aan zijne discipelen meêgedeeld, die op hunne beurt ook voor anderen eene bron des levens worden. Van dat leven of godsdienstig geloof erkent JEZUS de Schrift niet als regel, maar als uitdrukking; geene heerschappij der doode letter; Hij zelf, de Stichter der ware Godsdienst, verlangt niet zijne eer, maar die van God, en toch erkent Hij zich als dengenen, wiens persoonlijkheid de uitdrukking van haar was; Hij zelf is de weg, de waarheid en het leven; waarmede ten naauwste zamenhangt, dat Hij wet noch leerboek naliet, eene leer predikte, van welke alleen geest en beginselen normaal en blijvend zijn, zoo leerlingen vormde, en alles aan de kracht der waarheid en aan de Voorzienigheid overliet. Naar zijne eigene overtuiging nu was zijn dood een noodzakelijk gevolg van den strijd zijner beginselen met die van zijne tijdgenooten, en kon daarom alleen door zijn bloed het N. V. tot stand komen. Ook verklaarde Hij zich aangaande de zegepraal van het Godsrijk naar aanleiding van de gedachte der Synagoge over de zigtbare wederkomst van den Messias; Hij noemde dat ook diens komst, maar zij was Hem eene geheel geestelijke en te gelijk en als van zelf het *oordeel*, 't welk alzoo bij Hem niet als bij de Joden een uitwendige regtshandel, maar een innerlijk gerigt is, en gevolg, niet het

doel zijner verschijning; met die zegepraal der waarheid wordt het Messias-ideaal verwezenlijkt; JEZUS verwacht haar voor het menschelijk geslacht op aarde; de individuële mensch vindt haar waarborg in zijne persoonlijke onsterfelijkheid. De beschrijving van deze kleedt JEZUS in een bestaanden Joodschen vorm, maar wijst toch aan, dat al het zinnelijke moet worden weggedacht, en dat wie in Hem gelooft niet eerst ten laatsten dage opstaat, maar reeds hier een leven deelachtig wordt, dat geene vernietiging kan ondergaan. Die persoonlijke onsterfelijkheid rust bij JEZUS op de onderlinge betrekking van den mensch en God en op den adel der menschelijke natuur, als deze op het toppunt der zelfverloochening staat, want »levensopoffering is ontwikkeling des levens, zelfverloochening is zelfbehoud;" zijne opstanding beschouwt Hij alleen in verband met het wankelend geloof zijner Apostelen als dienende ter versterking er van, niet als laatsten grond des geloofs voor ons. — Ziet daar wat Prof. SCHOLTEN ons doet kennen als de Theologie van JEZUS zelven. Dankbaar betuigt gij, dat hier op voortreffelijke wijze tot één organisch geheel gebragt is wat gij overal in de Evangeliën verspreid vindt. Gij waardeert wat de meesterhand vermag, die u eenmaal de *membra disjecta* van de leer der Hervormde Kerk tot een schoon ligchaam bijeen verzamelde; gij twijfelt er niet aan, of wie u den Meester zoo leert begrijpen, moet bij al zijne speculatiën gedurig zich wenden tot die eenige en waarachtige kenbron der waarheid; en al kunt gij nog niet toegeven, dat al wat hier een »uitwendige regtshandel" genoemd wordt, zoo geheel zonder realiteit is in de theologie des Heeren, op grond dat de Schrijver van dit werk dat verwijst tot »den uiterlijken en bestaanden vorm, waaronder een verhevener voorstelling ingang moest vinden;" en al meent ge, dat er door den Heer zelven nog wel eene diepere beteekenis van zijne opstanding en daarop gevolgde verheerlijking wordt aangewezen, dan geloofsversterking voor zijne Apostelen, zij het dan niet om de laatste grond des geloofs voor ons te wezen; en al zijn uwe zwarigheden nog niet gering in aantal — toch zijt ge verheugd, dat ge in zoo menig, menig opzigt den toetssteen beter kent, dien ge gevoelt noodig te hebben bij uw onderzoek wat waarheid is. De Heer wil wel niet dat gij Hem om zijns

zeggens wil gelooft, maar zult gij toch in Hem gelooven, het zal u nut zijn te weten wat Hij gezegd heeft.

Een kort *Tweede* Hoofdstuk over »de Apostelen en de eerste Christelijke gemeente te Jeruzalem," waarin SCHOLTEN de gehechtheid aan de Joodsche dwalingen in hare kracht en in haren invloed kenschetst, maar tevens aantoont, hoe het zuurdeeg zich ontwikkelde, meest blijkbaar in STEPHANUS, en hoe diens marteldood voor den jongeling, die er een welbehagen in had, eene aanleiding werd tot het bukken voor den CHRISTUS, baant den weg tot de beschouwing van de theologie van dien jongeling, later tot een PAULUS opgewassen. Deze vindt ge in het *Derde* Hoofdstuk. Hier vertoont SCHOLTEN zich in zijne volle kracht. In de geschriften van PAULUS is hij 't huis, geheel 't huis; 't is of hij met PAULUS gedacht, om de waarheid gestreden, en ten diepste doorgrond heeft, hoe alle verschillende denkbeelden in diens geest zamenhingen, waar het 't meest op aankomt, wat van ondergeschikt belang is. Het leerbegrip van PAULUS is met eene naauwkeurigheid en helderheid ontwikkeld, die uwe verbazing en bewondering eischen. Alles gaat bij PAULUS uit van de δικαιοσύνη θεοῦ, en deze is de vraag, waarop het bij hem aankomt: »wat is de ware godsdienst in de schatting van God, de werkheiligheid der Joden, de godsdienst onder de wet, of het geloof?" De eerste leidt tot verloochening van CHRISTUS, de oude bedeeling is onvermogend om den mensch regtvaardig voor God te stellen. Dat wil PAULUS door gansch zijn leerbegrip aantoonen. Om dit te bewijzen wordt beschreven wat wij bij dien grooten Apostel vinden over den oorsprong, het karakter, de algemeenheid, de gevolgen der zonde; wordt het denkbeeld van PAULUS aangaande den aard der regtvaardiging, d. i. in de categorie der regtvaardigen stellen, bepaald; desgelijks hoe en waarom God die regtvaardiging aan den zondaar kan en wil schenken: de zondaar, CHRISTUS ingelijfd, staat als een regtvaardige voor God, want CHRISTUS is de volmaakt regtvaardige, die geene zonde kende. »De regtvaardigheid voor God werd door Hem mogelijk gemaakt, en in het feit zelf zijner verschijning werd de regtvaardigheid die God schenkt, geopenbaard." De ware beteekenis van zijn komen en zijn op aarde is deze, dat hij eene volkomene gehoorzaamheid geoefend heeft; zijn sterven is de zegepraal van het geestelijk beginsel. Wat verder volgt kan u ook na herhaalde

lezing duister blijven: »Is voorts door de zonde de dood ontstaan, in JEZUS bleek het, dat ook deze, als vernietiging des levens, tot de oorspronkelijke inrigting der menschelijke natuur niet behoort. Gelijk Hij levende den oorspronkelijken adel der menschelijke natuur, door de overwinning der zonde, in het licht stelde, zoo bewees Hij door zijne opstanding de oorspronkelijke kracht der menschelijke natuur, om stervende den dood te overwinnen." Wat is hier bedoeld: de geestelijke of de natuurlijke dood? Volgens § 60 is niet deze, maar wel gene een gevolg der zonde in het Paulinisch leerbegrip; maar hoe hangt dan de ligchamelijke verrijzenis van CHRISTUS zamen met de overwinning van den geestelijken dood? Opmerkelijk is 't dat SCHOLTEN, terwijl hij bijna nergens eene zinsnede neêrschrijft zonder bewijsplaatsen uit de brieven van PAULUS er bij te voegen, hier in gebreke blijft dit te doen. Zeker, PAULUS erkent een innig verband tusschen de opstanding van JEZUS en de regtvaardiging des zondaars, maar SCHOLTEN heeft ons dat verband niet duidelijk gemaakt. — Wat volgt over de persoon des Heeren en zijne betrekking tot het menschdom leert ons hoe ook PAULUS zich JEZUS niet als God dacht. De beteekenis zijner verschijning wordt nog nader in 't licht gesteld als hierin bestaande, dat Hij voor ieder eene bron der volkomene heiliging zou worden. Eerste gevolg van regtvaardiging is de verzoening. De subjective toeëigening der regtvaardigheid geschiedt door het geloof; zoolang zij niet plaats heeft blijft de heilswaarheid voor den mensch eene verborgenheid; zij gaat uit van de roeping en openbaring van Gods zijde. Verder worden de grond, het karakter, de beteekenis des geloofs volgens PAULUS treffend in het licht gesteld, terwijl ook het gewigt van het bezit der ware regtvaardigheid ten opzigte van het herstel der »in de gemeenschap met ADAM verlorene onsterfelijkheid" geroemd wordt; maar of ook dit gedeelte een klaar inzigt geeft in de Paulinische leer van het verband tusschen zonde en dood, regtvaardiging en leven, mogen wij betwijfelen. Wat SCHOLTEN hierna over de gemeente, en den H. geest die in haar woont, aanmerkt, nemen wij dankbaar aan, maar de laatste paragraaf (89) over het Paulinisch leerbegrip, de kroon op het werk, kan ons niet voldoen. Daar lezen wij: »de hoofdsom der Paulinische theologie is zamengevat in deze drie deelen: geloof, hoop en liefde."

Wij missen ongaarne eene aanwijzing, hoe al het voorgaande in deze drie bevat is. Een man als SCHOLTEN kon dat in drie perioden gedaan hebben, meer beteekenend, dan het algemeen bekende, wat hij volgen laat.

Het is het doel van Schrijver dezer aankondiging, u eenig begrip van den rijken inhoud en van den aard dezes werks te geven; daarom behandelde hij een gedeelte er van uitvoerig: maar het kan zijn plan niet zijn, het geheel zóó te doorloopen als hij tot nog toe deed, om wie er nog geen kennis van nam, te doen verlangen naar de lezing. Hij weet wel, dat hij gevaar loopt van de beschuldiging, dat dit zijn verslag een slecht geheel is, wanneer hij van nu af nog veel vlugtiger het boek met u beschouwt; maar hij werd van deze twee gedrongen, u een idee van de uitwerking des grooten plans te geven, en toch de grenzen door dit tijdschrift bepaald, niet te zeer te overschrijden. Meent daarom niet dat het overige minder belangrijk is. Laat ons eenvoudig den inhoud der volgende hoofdstukken inzien: IV. Aanprijzing van het Paulinisch standpunt aan de Joden-Christenen in Palaestina (de brief aan de Hebreërs); V. beschrijving van het misbruik van het Paulinisch standpunt onder de Joden-Christenen (de brief van JACOBUS); VI. de brief van JUDAS; VII. aanbeveling van het Paulinisch standpunt aan de gemeenten in Klein-Azië (de eerste brief van PETRUS); VIII. de theologie van JOHANNES (A. Het boek der Openbaring. B. De brieven van JOHANNES. C. Het Evangelie van JOHANNES); IX. na-apostolische stukken des N. T. (A. Het 21ste Hoofdstuk en de interpretamenten van het Evangelie van JOHANNES. B. De Grieksche overwerker van het Evangelie van MATTHEÜS. C. De tweede brief van PETRUS). Over ieder dier hoofdstukken een enkel woord.

Maar eerst nog een weinig achterwaarts — wij hebben niet afgehandeld wat de Schrijver over het leerbegrip van PAULUS geeft. Hij verrast ons met eene *tweede* afdeeling van zijn *derde* hoofdstuk, en deze voert ten titel: »Sporen der vroegere Joodsche Godgeleerdheid in het leerbegrip van PAULUS." Dat de Geschiedschrijver van de Godgeleerdheid des N. T. in eene *derde* en *vierde* afdeeling de verhouding van dat begrip tegenover het O. T. en tegenover de Joodsch-Christelijke partij der reactie kenschetst, daartegen willen wij niets aanmerken, omdat het zijn werk is, de merkwaardigste verschijn-

selen op dit gebied in hun onderling verband en in hun onderlingen strijd te beschrijven, al wordt dit ook bij andere leerbegrippen niet zoo gesignaleerd in afzonderlijke afdeelingen gedaan — duidt dit toch den man, die voor de vrijheid leeft en ademt, niet ten kwade. Maar die sporen van vroegere Joodsche Godgeleerdheid! 1°. Wie *bewijst*, dat juist hetgeen Prof. SCHOLTEN in de Paulinische theologie mishaagt (zooals alweer die uiterlijke regtshandel) aan den Joodschen zuurdeesem moet worden geweten, en niet behoort tot hetgeen de Christen werkelijk als waarheid te omhelzen heeft? en 2°. als ik een mensch karakteriseer, neem ik zijne gebreken en zijne deugden, die ten naauwste zamenhangen en uit zijn karakter voortvloeijen, in één beschouwing op — en die »sporen" komen, onzes inziens, ook wel degelijk voor als behoorende tot het leerbegrip van PAULUS en moesten er in verwerkt zijn. Nu geeft de Geschiedschrijver ons eerst een »valsch" overzigt van de theologie des grooten Apostels, en doet haar als volmaakt voorkomen, terwijl het gebrekkige als iets dat maar zoo gemakkelijk van het goede te scheiden is wordt voorgesteld.

In dit opzigt, wat de éénheid aangaat, krijgen wij meer voldoening bij hetgeen hoofdstuk IV, over de theologie van den brief aan de Hebreën gezegd wordt. Wonderlijke gave der combinatie die SCHOLTEN bezit! 't Is alsof hij eene wijle in den persoon van diens Schrijver is veranderd, om ons nu na zooveel eeuwen bekend te maken: »dit wil ik nu eigenlijk!" 't is alsof SCHOLTEN in die Nieuw-Testamentische dagen geleefd heeft. En dat hij nu nog in de denkwijze van éénen Schrijver zich kan verplaatsen, zoo als meer Theologen gedaan hebben en doen, maar neen, JACOBUS en zijne beteekenis voor het Paulinisch leerbegrip treden u even duidelijk voor den geest. Het opgemerkte over den brief van JUDAS is uit den aard der zaak minder belangrijk, maar met de grootste voldoening zult gij den eersten brief van PETRUS zijne plaats zien aangewezen, ofschoon gij misschien twijfelt of PETRUS zelf ooit aan de gemeenten in Klein-Azië het Paulinisch standpunt heeft willen aanbevelen. Ons is 't altijd ongeloofelijk voorgekomen, dat hij ook maar eenigzins met een dogmatisch *doel* heeft geschreven, hoezeer dan ook zijn dogmatisch standpunt er ons uit openbaar wordt, en hij alzoo een schakel in de keten der N. Testamentische Godgeleerdheid is.

Maar nu de theologie van JOHANNES! Zeker, de behandeling er van behoort tot de rijkste gedeelten van SCHOLTEN's werk. Eerst staat deze groote Apostel voor uw oog naar het licht der kennis, dat hem bij het schrijven zijner apocalyps bescheen — de man met Joodsch-Christelijke voorstelling van de zigtbare wederkomst des Heeren; dan de briefschrijver op hooger standpunt; eindelijk de auteur van het geestelijk Evangelie. Gij vraagt welligt, waarom PAULUS ook niet gelijk JOHANNES op den ontwikkelingsweg zijner denkbeelden gevolgd is, maar integendeel de PAULUS van allerlei tijden tot één PAULUS is verwerkt? Het onderscheid is zeker bij JOHANNES meer in 't oog vallend, en zij het mogelijk aan te nemen, dat de apocalypticus ook de euangelista is — uit het boek der Openbaringen, uit de Brieven, uit het Evangelie één geheel zamen te kneeden is letterlijk onmogelijk. Gij zult verder wat vreemd opzien, als u gezegd wordt, dat »het leerbegrip dat aan de brieven van JOHANNES ten grondslag ligt, uitgaat van de algemeenheid der zonde onder het menschelijk geslacht" — gij krijgt misschien een anderen indruk, als gij de brieven van JOHANNES leest, en meent, dat SCHOLTEN's oor wat Paulinisch was, toen hij dien grondtoon hoorde in het liefelijk lied van den Apostel der liefde. Maar vooral zult gij uwe ooren spitsen bij hetgeen SCHOLTEN schrijft over het Evangelie van JOHANNES! U wordt als theologie van den jonger aangewezen wat gij uitspraak des Meesters waandet te zijn. Het gansche boek wordt, van eene beschrijving des levens van JEZUS, op eene geheel eigenaardige wijze, eene reflexie van dat leven in den geest des jongers. Gij hoort den Heer niet, maar JOHANNES. En dat bevreemdt u zeker te meer, als gij opmerkt, dat hetzelfde Evangelie in Hoofdstuk I wordt aangewezen als bron voor hetgeen de Christelijke Godsdienst volgens JEZUS zelven is. Dankbaar mogen wij dan den man zijn, die ons inzigt in dat heiligdom des N. V. verhelderd heeft, zoo ver met hem gaan — neen, dat kunnen wij niet. Wij begrijpen ook niet — hetzij in 't voorbijgaan gezegd — waarom de eigenaardige kleur, die dan toch de andere Evangeliën insgelijks dragen, zij die al niet zoo sprekend, voorbijgegaan wordt. Hadden MATTHEÜS en LUKAS geene plaats in den ontwikkelingsgang der N. T. theologie mogen innemen? Wij hadden ook over deze gedenkstukken het geschiedkundig oordeel des Hoogleeraars zoo gaarne ge-

hoord. En dat te liever, omdat zij zeker meer in het midden des werks hunne plaats zouden hebben; want tegen het einde wordt Prof. SCHOLTEN al stouter en stouter. Wij zwijgen over afdeeling 1 en 3 van hoofdstuk IX — wij gelooven dat hij regt heeft om het 21ste hoofdstuk en de interpretamenten van het Evangelie van JOHANNES, benevens den tweeden brief van PETRUS, zoo te behandelen als hij doet; maar die Grieksche overwerker van het Evangelie van MATTHEÜS krijgt dan ontzaggelijk veel op zijne rekening! Prof. SCHOLTEN wijst op zijne regels uit de door hem geleverde *kritische inleiding*, »waarnaar de oorspronkelijke van de latere stukken in het eerste Evangelie kunnen onderscheiden worden" — en dan moet door die regels veel uit het Evangelie en uit den mond van JEZUS verdwijnen wat in de theologie van Prof. SCHOLTEN *zelven* geene plaats vindt. Waarde lezers! gij maakt u misschien boos — dat moet gij niet doen. Kunt gij bewijzen, dat die kritische regels en hare toepassing voortvloeijen uit de denkwijze van Prof. SCHOLTEN? Zij toch *uwe* denkwijze die der liefde — geen *kwaad* gedacht; en al ware het zoo wat gij vreest: de grootste Theoloog is ook *mensch* — en zijn hart arglistig — hij zal het zelf erkennen. En als eens wat hij schreef waarheid was! Dan hieldt gij uw CHRISTUS over, ofschoon eenige letters van uw' bijbel vervielen. Bovenal, niemand wil minder dan Prof. SCHOLTEN, dat gij hem op zijn gezag gelooft — grooter vijand van autoriteitsgeloof vindt gij ter wereld nergens.

Wij zijn grootelijks verheugd, dat ons land een Theoloog als SCHOLTEN heeft, die zoo iets kan leveren als deze Geschiedenis. Wenschten wij haar nog wel wat meer pragmatisch; zagen wij bij eene vernieuwde uitgave gaarne, dat niemand meer zoo op zich-zelven stond als JOHANNES, maar dat alle leerbegrippen, zelfs in den vorm van het geschrift tot in de opschriften toe, naauw vereenigd waren, gelijk dat geschiedt met PAULUS, den Schrijver aan de Hebreën, JACOBUS en PETRUS — wij schrijven dit voornamelijk toe aan het doel van het werk: handleiding bij de Akademische lessen. Hadde SCHOLTEN meer aaneengeschakeld voortgeschreven, de stroom der N. T. Godgeleerdheid zou nog meer als één geheel voor ons oog daarheen vloeijen, het boek zou nog meer theologisch genot opleveren — maar zij het daarom toch door geen Godgeleerde verwaarloosd bij zijne theologische studiën! De Uit-

gever vraagt meer centen voor het werk dan het pagina's heeft: die schrandere Uitgever weet zeker wel, dat hij op ééne pagina meer geeft dan menigeen op een vel druks. Waarom worden boeken ook altijd nog naar hunne papierwaarde getaxeerd? — Onder de regels, die CLAUS HARMS in zijne pastoraal voorschrijft, als hij spreekt over het letterkundig leven van den Predikant, is deze de eerste: »jaarlijks koope men een paar boeken van een daalder of twee." Ach, hij had wel reden om zulke bescheidene eischen te doen; nu, wie maar een daalder of twee kan besteden, beginne zijne rekening voor 1857 met deze Geschiedenis van Prof. SCHOLTEN! Zij geldt wel tienmaal meer dan zij kost.

Want, *summa summarum:* er zijn sommige menschen, die in de zamenleving een hoogen toon aanslaan, die beslissen als een ander nog vraagt, en genoegen vinden in een voortdurenden regtshandel over personen en zaken, te weinig gerust op een oordeel, dat *per se* plaats heeft. Zulk een man is Prof. SCHOLTEN in de theologische wereld. — Zijn die menschen eigenlijk nietsbeteekenende, oppervlakkige wezens, dan maken zij zich voor den verstandige belagchelijk en stichten meer kwaad dan goed. Tot dezulken behoort Prof. SCHOLTEN in de theologische wereld in 't geheel niet. — Zijn die menschen inderdaad degelijk en bekwaam, dan mogen wij ze van grooten zegen achten, want zij vestigen voor velen, die lager staan, eene bepaalde opinie, die een einde maakt aan veel wankelen en draaijen en keeren en wenden. Dezen zegen mag Prof. SCHOLTEN in de theologische wereld verspreiden. — Dat hun karakter nu eene schaduwzijde heeft, spreekt van zelf. Zij zijn niet altijd de aangenaamste in het verkeer, zij hebben te weinig de leus: »ik heb het nog niet gegrepen, ik grijp er naar!" Zij vergeten wel eens, dat wie het best zijn gevoelen kan uitspreken en verdedigen, daarom nog niet het meest de waarheid in pacht heeft. Verwondert u niet, lezers! dat ook deze punten van vergelijking toepasselijk zijn op Prof. SCHOLTEN's veelzins voortreffelijke Geschiedenis, met welke wij kennis maakten.

Parlementaire Redevoeringen van Mr. J. R. THORBECKE. *I.*

1840 *tot* 1 *November* 1849. *Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1856. *In gr. 8vo. XVI en* 274 *bl. f* 2-90.

THORBECKE! De naam alleen is zeker geschikt om velen dit boek met graagte te doen opvatten, of het met afgrijzen van zich te doen stooten. Wij wenschen bij de beschouwing van een boek echter liever op den inhoud dan den titel te zien, en, zonder geloofsbelijdenissen te geven, waar ze niet gevraagd worden, verklaren wij ons evenmin voorstanders van het nieuwe omdat het nieuw, of van de vrijzinnige (?) partij omdat THORBECKE haar hoofd is, evenmin als wij iets goed noemen omdat het oud, of van GROEN VAN PRINSTERER afkomstig is; maar wij reiken beide de hand, als mannen van kennis en moed, als kloeke aanvoerders, om wie zich velen verzamelen, en aan wie velen hun licht ontleenen; en daarom trekt het hier genoemde werk onze bijzondere aandacht.

De parlementaire loopbaan van den Schrijver na te gaan, is even zoo veel als alle politieke gebeurtenissen in ons Vaderland (ten minste wat de laatste jaren aangaat) te vermelden. De Heer THORBECKE nam in alles wat den toestand onzes Vaderlands betrof, aandeel, en hij deed dit met eene bijzondere *consequentie*, en steunende op zijne groote kennis van het staatsregt. Het kan dus reeds uit dit oogpunt niet dan zeer belangrijk zijn, de Parlementaire Redevoeringen, door hem gehouden, te herlezen, omdat daarin de onderscheidene tijdperken, die ons staatsregt sedert 1840 doorliep, op eigenaardige wijze worden wedergegeven.

Ook op zich-zelve zijn de Redevoeringen uiterst merkwaardig. Waar de Heer THORBECKE over *wetenschappelijke* onderwerpen spreekt, zijn wij zeker iets belangrijks te hooren; wij doen het ook hier, en zullen welligt nog meer wetenswaardigs medegedeeld of herinnerd vinden in de Redevoeringen van lateren tijd, een tijd die van grootere spanning spreekt, doch die tevens den Redenaar aan het hoofd van een Kabinet zal zien staan, dat zoo veel verrigtte, en zoo velen in bewondering bragt, of..... ongenoegen verwekte.

Wij kunnen het boek van zoo onderscheiden inhoud niet geheel doorloopen. Wilde men de gehouden Redevoeringen naar eisch beschouwen, men zou de geheele discussie, in welke zij gehouden zijn, moeten nagaan, en deze beschouwing

zou grootere uitgebreidheid vereischen dan het hier aangekondigde werk zelf bezit.

Beschouwt men de Redevoeringen van den Heer THORBECKE uit een letterkundig oogpunt, dan zal men wel gaarne erkennen, dat vele sprekers meer woekeren met taal en stijl, dan hij; maar aan den anderen kant heeft de wijze op welke de Redenaar zijne gedachten uitdrukt, iets zeer puntigs en eigendommelijks, dat behaagt en overtuigt beide, en waardoor zelfs datgeen wat men anders genegen zoude zijn, misslagen van stijl te noemen, tot een sieraad wordt. De lezing van het werk zal daarvan het bewijs leveren. De Heer THORBECKE is zeer helder en zeer beknopt in zijne zegswijze. Dikwijls echter vermoeit de opvolging van zoo vele korte zinsneden.

Als historische bijdrage tot een belangrijken tijd, als proeve van politieke welsprekendheid, als wetenschappelijk product, juichen wij de verschijning van dit werk gaarne toe, en wenschen het in handen van velen hunner, die *met oordeel* boeken lezen.

De uitvoering is bijzonder net.

LUTTENBERG'S *Chronologische Verzameling der Wetten en Besluiten, betrekkelijk het Openbaar Bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in* 1813; *voortgezet door* L. N. SCHUURMAN, *Secretaris der stad Zwolle.* 1855 *en* 1856. *Blad* 1—6. *Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. *In gr. 8vo. Bij int., het geheele jaar, f* 2-47½; *buiten int. f* 2-75.

De Schrijver gaat hier weder, op dezelfde loffelijke wijze als vroeger, voort met de verzameling van al datgeen, wat op het Openbaar Bestuur in ons Vaderland betrekking heeft. Voor dien moeitevollen arbeid verdient hij ten volle de dankbaarheid van ons regtsgeleerd publiek, dat hier met de uiterste zorg verzameld vindt, niet alleen wat door Wetten en Besluiten, in het Staatsblad vervat, ter kennisse van elk en een iegelijk gebragt wordt, maar ook wat in Circulaires, Aanschrijvingen van de Ministeriële Departementen, enz., is medegedeeld; welke stukken zich soms niet in het bezit van het publiek bevinden, moeijelijk te raadplegen, en her- en derwaarts verspreid zijn. De bijvoeging van den korten inhoud der regterlijke uitspraken verhoogt de waarde des werks, en hoewel wij moeten erken-

nen dat vele der aanschrijvingen, door de Regering aangaande bestaande Wetten en Besluiten uitgevaardigd, niet altijd den toets der kritiek zouden kunnen doorstaan, en bovenal dat deze circulaires alle gezag missen, wanneer de innerlijke waarde dier stukken ze geen gezag waarborgt; zoo moeten wij aan den anderen kant echter toegeven, dat de kennis dier stukken onmisbaar is, wanneer men zich in verbinding moet stellen met die besturen of autoriteiten, aan welke de brieven gerigt zijn; want mogen ze al bij het publiek geene kracht van wet hebben, en hoogstens als eene interpretatie der Wetten en Besluiten gelden, voor de ondergeschikte ambtenaren zijn zij zeker verbindend. De Registratie en Successie leveren echter voortdurend bewijzen, dat er tusschen de uitlegging der Wet van regeringswege gegeven — die zelden in het nadeel der schatkist blijkt te zijn — en de opvatting der belastingschuldigen, groot verschil kan bestaan. In dat geval treedt de Regter tusschen beide, en deelt deze dikwijls de meening der belastingschuldigen. — Voor de zorgvuldige mededeeling van het een en ander blijft de Heer SCHUURMAN weder zorgen, even als hij daarvoor in het afgeloopen jaar zorg gedragen heeft. Bij een arbeid als de zijne, is volledigheid en naauwkeurigheid de hoofdzaak, en wij gelooven niet dat iemand deze twee vereischten aan het werk van den Heer SCHUURMAN zal ontzeggen.

Wanneer men de eerste bladen van den Jaargang 1856 doorloopt, dan verdienen, met het oog op het zoo even gezegde, de aanschrijvingen van het Departement van Justitie zeker wel eenige aandacht. Bij de vele klagten, welke over onze Regterlijke Organisatie bestaan (en wie zal ontkennen dat ze gegrond zijn?), bij de weinige hoop, welke men koesteren mag, om spoedig met eene nieuwe Organisatie begiftigd te worden, moet men voorzeker de pogingen der Regering toejuichen, welke zoo veel mogelijk verbeteren wil, wat te verbeteren valt. Die partiële wijzigingen, zoo lang zij niet tegen het algemeene stelsel, dat nog van kracht is, aandruischen, zijn altijd met genoegen ontvangen, en begroet met de woorden: »beter iets, dan niets". Met veel genoegen nam men alzoo onder anderen kennis van de Circulaire, welke ten doel had de strafgedingen te bekorten, iets dat daarom ook vooral aanprijzing verdient, omdat het stelsel der preventieve gevangenis nog niet tot volkomenheid is gebragt. De Circulaire omtrent de dossiers in

strafzaken bevat alleen eene motie van orde; maar onverklaarbaar is die, waarbij een voorschrift gegeven wordt nopens de behandeling der lijsten van aanbeveling, in geval van vacaturen voor geregtelijke functiën. Dit *voorschrift*, hetwelk ook na de verdediging des Ministers daarvan, op de interpellatie van den afgevaardigde uit Rotterdam, naauwelijks verdedigbaar schijnt, kwetst zeker de achtbaarheid der regterlijke magistratuur, en is geheel doelloos, daar het regterlijk collegie openlijk kan en mag verklaren, zich daaraan niet te houden, zonder dat er eenig middel van dwang kan bestaan, dan het voorbijgaan van de voorgedragenen. Dit kan echter ten gevolge hebben dat men bekwame personen onbenoemd laat, die een sieraad der magistratuur zouden geweest zijn.

Bij de aanschrijving omtrent de translateurs, had men zeker gaarne eene wetsbepaling gewenscht die meer gaf, en de nu zoo vaag omschrevene bevoegdheid en toestand dier quasiregtspersonen voldoende omschreef. Een regtskundig tijdschrift had daarop reeds vooraf gewezen.

De Circulaire omtrent het Notariaat is tot wering der zaakwaarnemerij — dien kanker in de praktijk — zeker bevorderlijk. Ook voldoende? Men mag dit met regt betwijfelen. Die kwaal eischt geene palliatieven, maar moet met het scalpel worden uitgeroeid; en zoo men meent haar niet te kunnen genezen, dan nog moest er, in onze eeuw van contrôle, toch waarlijk op de personen die zich zaakwaarnemers noemen, en openlijk bij de kantongeregten hunne geleerdheid uitventen, eenig toezigt bestaan, dat nu, tot schade der justiciabelen, volstrekt ontbreekt.

Men vergeve ons deze uitwijding, waartoe de doorbladering van het werk van den Heer SCHUURMAN aanleiding gaf. Zij moge alleen de stelling bevestigen, hoe verdienstelijk en belangrijk beide, de hier vermelde verzameling is, voor welker voortzetting wij den Auteur voortdurend lust en kracht toewenschen.

A.

Grieksche Spraakleer. Door W. CARO. *Tweede Deel. Te Wijk bij Duurstede, bij* W. F. Stramrood. 1856. *In gr. 8vo.* 244 *bl.* *f* 2-40. *Twee Deelen compl.* *f* 7-60.

CARO? CARO? wie is dat? De voorletter W. verbiedt ons,

aan een pseudoniem te denken; dus misschien eenig onbekend Philoloog.

Maar wij hebben over het boek, niet over den S. te spreken. Het Eerste Deel van deze Grammatica heb ik niet gezien, en ik bepaal mij bij dit Tweede, dat mij alleen is toegezonden.

Was er behoefte in ons land aan zulk eene Grammatica? Neen! Het is zoo, KAPEYNE is oud geworden, en FORTMAN nooit volgroeid, terwijl ENGER wat kort is uitgevallen. Maar Duitschland had overvloed van werklieden in dit vak, en zij zijn over de grenzen gekomen, na behoorlijk in Hollandsch gewaad gedoscht te zijn.

Wanneer iemand lust gevoelt, om eene Grammatica zamen te stellen, ten einde aan zijne grammaticale studiën duur en degelijkheid bij te zetten, — dat staat hem vrij. Ik kan mij ook begrijpen, dat de lust zoo iemand dan bekruipt, om dat liefhebberijwerk aan de wereld te toonen; maar dat is eene verzoeking, waarvoor men niet te spoedig moet bezwijken.

Maar laat ons zien, wat nieuws ons hier geboden wordt.

Reeds tegen den vorm hebben wij vooral deze aanmerkingen.

Het is eene pygmaeën- en reuzen-onderneming te gelijk, of liever eene onnoodige onmogelijkheid, om de gebruikelijke technische benamingen door Hollandsche te vervangen. »Overgankelijk" (transitief), »verzamelende zin of aanhaling" (= attractie, N.B.), »omgebogen toonteeken" (accentus circumflexus), »op elkander antwoordende betrekkelijke bijvoegelijke naamwoorden" (zegge: pronomina correlativa), zijn vertalingen die de zaak niet duidelijker maken. Zij doen mij denken aan de poging, waarvan ik eens las of hoorde, om de militaire benamingen te nationaliseren, waardoor de majoor van een bataillon in de rapporten voorkwam als »de grootere van een gevechtje", en de corporaal der compagnie als »de ligchamelijke van het gezelschap", of een hussarenregement als »een overtrekselmannenbestuur".

Ten andere, waarom de eenmaal aangenomene, zeer goede gewoonte verlaten, om de aangehaalde voorbeelden met den naam van den schrijver, waaraan ze ontleend zijn, te legaliseren? Waarom bij elk voorbeeld eene vertaling gevoegd? — Misschien ten dienste van eerstbeginnenden, niet waar? Maar voor dezen is het boek toch niet geschikt, en vooral verkeerde vertalingen zijn voor hen niet nuttig. En reeds in de eerste

17 bladzijden treffen wij die aan, op bl. 10, 11, 13, 14 en 17.

Vooral valt dadelijk in het oog de vreemde hoofdverdeeling. In plaats van de gebruikelijke indeeling, die achtereenvolgens spreekt van het Artikel, Pronomen, Nomen en Verbum, en de verschillende verbindingen, waarin die voorkomen, om met eenige opmerkingen over Partikelen en andere constructies te besluiten, waarvoor men tot nog toe geene betere plaats vond, — heeft de S. iets nieuws. Hij verdeelt zijne Syntaxis in twee Afdeelingen, of »Boeken", waarvan het eerste de »Algemeene woordvoeging" behelst, »voor zoo verre zij met andere, en dus ook met onze taal overeenkomt", en het tweede de »Bijzondere, voor zoo verre zij op de Grieksche taal alleen toepasselijk is".

Die inval is niet gelukkig. Al is het waar, dat de gewone indeeling nog zeer gebrekkig is, en te weinig de grammaticale stof naar een leidend systeem behandelt, — zijn systeem is nog minder systematisch.

Wat beteekent toch dat eerste Boek? Voorzeker, de S. heeft zich geene juiste rekenschap gegeven van wat hij er mede bedoelde. Op bl. 1 heet het, dat die woordvoeging algemeen is, »voor zoo verre zij met andere talen overeenkomt". Daarop afgaande zou men eene algemeen linguistische behandeling der Syntaxis verwachten. Maar, neen! Al zeer spoedig worden juist de eigenaardigheden der Grieksche taal aangewezen, zonder dat ze uit linguistische hoofdstellingen worden afgeleid.

Bij nader toezien blijkt het, dat dit geheele boek niet veel anders is, dan eene behandeling van een deel der grammaticale stof, waarbij de logische, in plaats van de grammaticale, analyse tot leiddraad genomen wordt. Maar ook dit, hoe gebrekkig en inconsequent wordt het gedaan!

Het begint goed. Eerst wordt, ofschoon kort, uiteengezet, wat een voorstel, een onderwerp, en eene koppeling is. Maar in Hoofdst. II wordt dat systeem van behandeling eigenlijk al weder verlaten. Wat daar van de verschillende casus gezegd wordt, wordt niet uit dat eenmaal aangenomen standpunt beschouwd, en is bovendien uiterst gebrekkig en antigrammaticaal. Gelukkig komt de S. later, en wat beter, op die casus terug. — Wat we verder over »de verbinding der voorstellen" lezen, waar de voegwoorden behandeld worden, is

zoo slecht niet, maar het meeste daarvan behoort in het IIe Boek te huis. Zoo ook veel van wat over den Inf. en de Pronomina relativa (ik kan zijne lange Hollandsche namen niet overnemen) gezegd wordt.

Kortom, dat eerste Boek hinkt jammerlijk op twee, ja, drie gedachten. Het is iets anders, dan het belooft te zijn, en dat andere is het ook niet goed. Bovendien, het is, òf overbodig, òf de geheele Grammatica had op die leest geschoeid moeten zijn, wat juist niet beter, maar toch meer consequent geweest ware.

Maar nu het tweede Boek. Gelukkig laboreert de hoofdindeeling niet zoo zwaar aan die vreemde genialiteit, maar is nagenoeg de gewone. Het eerste Hoofdstuk handelt over het lidwoord; maar hoe mager is die uiteenzetting van het verschil tusschen het bepalend lidwoord, en de weglating van het lidwoord (het onbep. lidw. der nieuwere talen). Het wordt eigenlijk in 4½ regel afgedaan, want het overige dier § spreekt over het Pron. Indef. τὶς. Achteraan vinden wij met cursieve letters gedrukt een »Regel", als resultaat waarschijnlijk of zamenvatting van het besprokene, iets wat voor een leerboek wel goed zou kunnen zijn. Maar, omdat het besprokene zoo kort is, wordt die regel niet anders dan hetzelfde met eenigzins andere woorden. En daarom zullen wij het den S. maar niet ten kwade duiden, dat hij vergeet, om dit in het vervolg vol te houden.

Wat in § 2 van de Eigennamen met of zonder artikel staat, laat alles aan de willekeur over, waarover elke andere goede Grammatica ons beter kan inlichten.

Wanneer men eens even inziet, hoe, b. v., BUTTMAN over het Artikel begint te spreken, hoe duidelijk springt dan CARO's gebrek aan precisie en systematische rangschikking in het oog. De eerste handelt in zijne eerste § alleen over die gevallen, waarin het gebruik van het Grieksche Art. van dat der nieuwere talen verschilt. CARO brengt maar wat gevallen en voorbeelden bij elkaâr, maar waarom juist deze, en geene andere, dat weet men niet. Ook hij laat telkens op eenige stelling zoogenaamde aanmerkingen volgen; maar die hebben dan op de stelling dikwijls weinig of geene betrekking.

§ 7, die enkele gevallen opnoemt, waar het Art. op de beteekenis van sommige woorden invloed oefent, neemt de taak des Lexicons op zich, of ook wel eene overbodige taak, als

daar, b. v., staat, dat εἴκοσι νῆες beteekent »twintig schepen", en αἱ εἴκ. ν. »het twintigtal schepen (waarvan reeds gesproken is)" = *de* 20 schepen. Ook vindt αὐτὸς hier eene plaats, en worden er verschillende beteekenissen van opgenoemd, waarop het lidw. toch zeker geen invloed oefent.

Wanneer ik alzoo verder mijne lezers bij de wandeling door dit boek wilde medenemen, zouden wij overal op hetzelfde gebrek aan systematische behandeling, en allerlei onhandige uitdrukkingen stuiten. Wat de S. zegt, is meestal wel waar; maar hij stelt dikwijls als regel, wat een afzonderlijk geval is, en omgekeerd; hij speelt met de woorden *somtijds*, *dikwijls*, *meestal*, als of zij elkanders beteekenis konden overnemen; en vooral de facta, die hij bespreekt, worden te weinig in verband gebragt met het verschijnsel, waartoe zij behooren, te weinig genetisch verklaard. — Ook ware het niet moeijelijk, een vrij aanzienlijk getal volzinnen aan te halen, die letterlijk niet te begrijpen zijn. Overigens schijnt CARO een vurig aanhanger van het oude systeem, om alle casus, die in sommige gevallen der Gr. taal eigen zijn, als Genitivus Abs., Gen., Dat. en Acc. na sommige verba, Acc. Graecus, en dergelijke, uit het een of ander voorzetsel te verklaren, wat er onder verstaan moet worden. Met dat »er onder verstaan" werkt hij veel, voorwaar eene weinig psychologische wijze van verklaren. Kleine onnaauwkeurigheden zijn overvloedig; groote echter — als, b. v., bl. 75, waar aan den Acc. en Gen., na de verba van beschuldigen, juist omgekeerde rollen worden toegeschreven — zijn niet zoo veelvuldig. — Mij dunkt, het is niet noodig dit alles met vele voorbeelden te staven. Wij schrijven niet voor mannen van het vak alleen, en bovendien elk Philoloog, die het boek gebruikt of inziet, zal met ons oordeel instemmen.

Een vriend schreef mij aangaande deze Grammatica: »Het boek is vreemd, ofschoon er weinig bepaalde dwaasheden in voorkomen." Nu, ja! die lof komt aan het boek toe. *Mais, ce n'est pas jurer gros!* — Doch wij willen volgaarne den S. dezen lof geven, dat vele goede en aardige opmerkingen onze aandacht troffen. Als zoodanig noemen wij de opmerking over ἤ, bl. 11, de behandeling van Hoofdst. IV, over de »trappen van beteekenis of vergelijking", waar zeer goed bij elkander wordt behandeld, wat in andere Grammatica's verspreid gevonden wordt; — ook Hoofdst. V bevat goede deelen;

en, in de Aanhangsels is dat over den Acc. een goed overzigt van dit onderwerp. Over het algemeen echter staan ze te veel op zich-zelf, en zijn meer losse opmerkingen, dan verklaringen. De S. schijnt iemand te zijn, die wel taalstudie, maar misschien minder taalbegrip heeft, en de leerling zal er wel Grieksch, maar minder de Grieksche taal uit leeren.

Het geheel maakt op mij den indruk, als of een middelmatig leerling, van een goeden meester, hetgeen hij van hem op papier, of in het geheugen bewaard had, door deze Grammatica aan den man had willen brengen. — Of hij heeft langen tijd losse taalkundige opmerkingen gemaakt, op zichzelve soms wel aardig, en meende goed te doen, als hij daarvan eene Grammatica zamenstelde, vergetende, dat bij eene Grammatica het juist op verklaring en systematische ordening van de verschillende feiten aankomt.

Ik zal maar niets raden aangaande het al of niet koopen van dit boek. Men koopt zelden eene Grammatica zonder den raad van een Philoloog, en in de philologische wereld, vrees ik, zal CARO geen grooten opgang maken. D—D.

Afbeeldingen (,) *ten gebruike bij het Onderwijs in de Natuurkunde* (;) *door* A. KOOT, *onderwijzer te Haarlem. Onder medewerking van* W. M. LOGEMAN. *Te Haarlem, bij* de Erven Loosjes. 1856. 1e *Aflev. Pl.* 1—6. *In gr. folio. Naamlijst der Afbeeldingen, enz. Blad* 1, *in kl.* 8*vo.* *f* 1 - 50.

Ofschoon wij in den regel geen groote voorstanders zijn van het beoordeelen van eenig werk, waarvan de strekking en de uitvoering bijna uitsluitend moet worden opgemaakt uit, en beoordeeld naar eene eerste Aflevering, zoo meenden wij in dit geval van onzen stelregel te mogen afwijken, eensdeels om de meerdere belangstelling, welke dezer dagen aan het onderwijs in het algemeen, en aan dat in de natuur- en werktuigkunde in het bijzonder, wordt geschonken, en anderdeels om het vertrouwen, dat wij in de Ontwerpers en Uitgevers stellen. — Het onderwijs in de opgenoemde vakken werd tot hiertoe niet dan bij uitzondering op de lagere school gegeven. De ontwerpers van de Wet van 1806 op het Lager Onderwijs, namen deze vakken niet op: doch wat vóór vijftig jaren minder noodig scheen, is in onze dagen niet alleen zeer wenschelijk,

maar zelfs noodzakelijk geworden. Maar hoe gewigtig ook zijn de veranderingen in de eischen van de school. Welk een verbazend verschil in de kennis uit het gebied der natuurwetenschappen in het algemeen, en hare veelzijdige toepassingen in het dagelijksch leven. Wat toen slechts voor enkele betrekkingen en standen nuttig werd geoordeeld, is nu schier eene algemeene behoefte geworden. In dezen stand van zaken meenen wij veilig te mogen aannemen, dat de genoemde vakken in de Wet, die wij te gemoet zien, zullen worden opgenomen. Want hoe groot ook het verschil in de opiniën over de vereischten van zulk eene Wet voor ons land moge wezen, de moeijelijkheid om eene Wet vast te stellen, ligt voorzeker niet in het artikel waarbij bepaald wordt dat de natuur- en werktuigkunde ook op de lagere school zullen worden onderwezen. Ware het nu even gemakkelijk, den onderwijzer de noodige kennis van die vakken bij eenig ander artikel mede te deelen, gewis, wij zouden eene groote schrede vooruit zijn op den weg om aan de gestelde eischen in dit opzigt te voldoen. Doch aangezien hierop weinig uitzigt bestaat, zal de onderwijzer den gewonen weg hebben te volgen, dat is: door studie zich de noodige bekwaamheden eigen te maken, ten einde aan het te wachten besluit zoo goed mogelijk gevolg te geven. — Voor vele onderwijzers moge de studie van natuur- en werktuigkunde wel niet geheel nieuw zijn; zoo grondig als noodig is om er met vrucht onderwijs in te geven, zal zij toch wel niet geweest zijn, als men denkt aan de vele vakken, welke zij zich moeten eigen maken. Die studie was meer eene liefhebberij, een gevolg van hunne zucht om hunne kennis uit te breiden. Het meerendeel zal zich derhalve met de borst op deze vakken moeten toeleggen, met het vooruitzigt en onder den indruk van het behandelde te eeniger tijd aan hunne leerlingen niet alleen mede te deelen, maar ook duidelijk te maken. Hiertoe wordt iets meer vereischt, dan tot het geven van eene les over een gedeelte van geschiedenis of aardrijkskunde. Het overzien van eene les, die men van plan is te geven, kan hierbij alleen dan van nut zijn, als men zich de hoofdwaarheden uit de leer der natuur- en werktuigkunde heeft eigen gemaakt, en daarvan een duidelijk begrip heeft, zoo noodig, om anderen te overtuigen. Maar zal dit den onderwijzer, die zijne roeping ook in dit opzigt begrijpt,

mogelijk wezen, dan behooren hem de middelen verschaft te worden, welke zijne taak aanmerkelijk kunnen verligten. Tot die middelen behooren, behalve eenig goed werk over genoemde vakken, de welmeenende raadgevingen van ambtsbroeders, die in deze vakken reeds lang genoeg werkzaam zijn geweest, om bij ondervinding te hebben geleerd, langs welken weg men tot de beste resultaten kan komen; voorts eene verzameling van de noodzakelijkste werktuigen en modellen (deze kunnen zoo eenvoudig als mogelijk wezen, wanneer zij slechts aan het doel beantwoorden), en, eindelijk, geschikte teekeningen en afbeeldingen van die werktuigen, toestellen en zaken, welke zonder duidelijke voorstelling moeijelijk te verklaren zijn. — Den onderwijzer den noodigen lust tot onderzoek toewenschende, was het ons aangenaam, in het hier aangekondigde werk een van de opgenoemde middelen te zien. Wij haasten ons derhalve met de aankondiging er van.

De eerste Aflevering bevat zes platen. Op plaat 1 treft men afbeeldingen aan om de aantrekkingskracht op te helderen. — Op plaat 2 wordt in een paar teekeningen voorgesteld, hoe men de verschijnselen van de inertie (traagheid) der stof kan doen zien, benevens eenige afbeeldingen van veer-unsters. — Plaat 3 bevat eene reeks van voorbeelden, om den invloed van de ligging des zwaartepunts bij den stand der ligchamen te doen zien. — Plaat 4 stelt verschillende hefboomen, balans en evenaar voor, alsmede de gewone of Romeinsche unster. — Plaat 5 geeft nog eenige hefboomen; benevens een paar afbeeldingen van werktuigen welke den hefboom tot grondslag hebben. — Plaat 6 stelt de brug-balans of bascule voor, met een paar ophelderende teekeningen. Bij deze platen heeft men eene naamlijst der afbeeldingen, welke er op voorkomen, met eenige aanmerkingen en toelichtingen van den Heer W. M. LOGEMAN.

Namen wij reeds met eenig welgevallen, om vroeger gemelde redenen, deze eerste Aflevering op — de nadere kennismaking met haren inhoud heeft onze verwachting niet te leur gesteld. De afbeeldingen zijn op eene behoorlijke schaal geteekend, en de lijnen, waar het op aankomt, zwaar genoeg, om door al de leerlingen eener klasse gezien te kunnen worden. Over het algemeen zijn de afbeeldingen eenvoudig, en doen datgene uitkomen waar de hoofdzaak op neêrkomt. — Dit vermeerdert hare bruikbaarheid daardoor, dat zij ook

buiten de eigenlijke les in de natuurkunde, den leerlingen als modellen kunnen worden gegeven om na te maken. Over het groote nut van deze oefeningen zullen wij nu niet uitwijden; wij stippen het slechts aan, om de opmerkzaamheid er op te vestigen. — Wat de keuze der onderwerpen betreft, deze kwam ons niet altijd even gelukkig voor; dit betreft vooral die welke iets aanschouwelijk moeten voorstellen, dat door den onderwijzer met eenige trekken op het bord even zoo goed te bereiken is (pl. 1, afb. 2 en 4); of zulke voorwerpen, die gemakkelijk in natura kunnen worden aangetoond, zonder dat men in het bezit van een natuurkundig kabinet behoeft te zijn (pl. 2, afb. 1 en 2). Ook konden de teekeningen N°. 3, op pl. 2, en N°. 18 op pl. 3, onze geheele goedkeuring niet verwerven. Gaarne zouden wij nog wat meer afbeeldingen van werktuigen, als N°. 4, 5, enz., op pl. 5, hebben aangetroffen, waarin de toepassing der enkelvoudige werktuigen wordt aangewezen. Men heeft zoo veel gewonnen als men den knaap heeft gewend, het tot grondslag liggend enkelvoudige werktuig op te sporen. — Daarom beviel ons pl. 6 zoo uitnemend, al stelt zij niet meer dan één werktuig voor. Ook hier is de regel van kracht: beter één goed dan tien oppervlakkig of ten halve gekend. Jammer, dat in afb. 2 de verhouding tusschen de lengte van de armen van den eersten hefboom niet meer in overeenstemming is met die in de hoofdfiguren. Wij hopen in de volgende bladen meermalen onderwerpen aan te treffen, welke even zoo behandeld zijn als die op plaat 6. — Wat de ophelderingen betreft, deze kunnen, ofschoon wel wat kort, voor velen echter haar nut hebben. Meer licht zullen echter de aangeduide §§ van het werk van Dr. T. E. J. CRUGER, »Grondbeginselen der Natuurkunde", enz., te Sneek, bij VAN DRUTEN EN BLEEKER, moeten verspreiden. — Aangenaam zou het zeker velen geweest zijn, als zij bij die toelichtingen ook hadden aangetroffen eene opnoeming en korte aanwijzing van de namen der verschillende onderdeelen der afgebeelde werktuigen. Hoe velen, die alleen de theorie beoefenen, zitten wel eens in verlegenheid met de juiste benaming van een of ander onderdeel eens werktuigs, en dit zou voor den Heer L., die proeven heeft gegeven in beide bedreven te zijn, geene groote moeite hebben gekost. — De uitvoering is zeer goed, weshalve wij, zoo als gezegd is, vertrouwende op de

welgemeende pogingen van Ontwerpers en Uitgevers, geen bezwaar vinden, dit werk in veler handen te wenschen.

De Godsdienst in het Leven, voorgesteld in Novellen, door J. HOEK. *Twee Deelen. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1856. *In post 8vo. VIII en* 624 *bl., met in staal gegrav. titelvignet, f* 3-20; *geb. in linn. band, met verg. stempels, f* 3-80.

Niet zonder ingenomenheid namen wij bovenstaand werkje, ter recensie ons toegezonden, in handen. Strekte reeds de zoo gunstig ten onzent bekende naam des Schrijvers ons ten waarborg, dat ons hier iets goeds, iets degelijks zou worden aangeboden; ook het onderwerp, welks behandeling hij blijkens den door hem aan 't hoofd van zijn boekje geplaatsten titel, zich ten doel heeft gesteld, nam ons gunstig voor 't zelve in. Zoo aan iets toch in deze dagen, van hoog gaande regtzinnigheid ter eene, en van verregaande ligtzinnigheid ter andere zijde, behoefte is, wij meenen, ons lezend publiek heeft behoefte aan dergelijke geschriften, waarin, met vermijding van alle »*Dogmatisirung*", de godsdienst in hare groote en eigenlijke kracht, in hare waarde voor en invloed op het *leven* wordt voorgesteld, en op hare beoefening wordt aangedrongen. — Deze hare wezenlijke aard en bestemming worden, bij den strijd die thans op kerkelijk en godsdienstig gebied wordt gevoerd, maar al te vaak over 't hoofd gezien; en hoe treurig zulk eene miskenning werkt, ja, hoe zij niet zelden allerlei ongeloof en spotternij te voorschijn roept, mogen getuigen de hetzij openlijke, hetzij bedekte aanvallen tegen het Christendom, van de zich noemende »hoog verlichten" onzer dagen, alsmede de meer en meer toenemende geest van onverschilligheid, die zich van velen, ten opzigte der ons dierbare Evangeliewaarheid, meester maakt. En geen wonder! Zoo lang men toch de godsdienst slechts als een zamenstel van waarheden beschouwt, van welker al of niet aanneming de zaligheid afhankelijk is, *kan* zij, bij de onmogelijke vooronderstelling dat allen met die waarheden evenzeer zullen instemmen, ook onmogelijk gereeden en algemeenen ingang en waardering vinden. Maar van zulk eene stelselmatige voorstelling weten dan ook de gewijde Schrijvers, ja onze Heer zelf niets. *Hunne*, de Bijbelsche voorstelling van godsdienst is die van *leven in gemeenschap met God*, een leven

gewerkt in den mensch door den Geest Gods, verkrijgbaar op het geloof, en zich openbarende in liefde. Dat leven nu is, uit den aard der zaak, aan geene bepaalde vormen gebonden, maar openbaart zich, ofschoon door één Geest gewerkt, bij ieder mensch op de meest verschillende wijze, naar mate van zijn aanleg, geslacht en ontwikkeling: één kenmerk slechts draagt het bij allen, dat het niet op sommige, maar op alle 's menschen gedragingen en handelingen den krachtigsten invloed oefent, en slechts daardoor onderscheidt zich de Christen werkelijk van alle niet-Christenen, dat bij hem een ander, hooger levensbeginsel werkzaam is, en hij zich in al zijne beschouwingen en handelingen door een anderen en hoogeren Geest laat leiden, dan door dien der wereld. Men kan dan Christen zijn, en tevens in alle standen en kringen vrij zich bewegen; ja, zoo verre is het er van af, dat men het wezen der godsdienst in het aannemen van zekere waarheden, of in het inachtnemen van zekere vormen zou moeten zoeken, of dat men haar als iets van het gewone leven afgezonderd zou moeten beschouwen, dat onze Heer zelf de Evangeliewaarheid juist bij een zuurdeeg heeft vergeleken, hetwelk bestemd is om, in de menschheid verborgen, haar allengs geheel te doordringen, en zoo wel in- als uitwendig te hervormen.

Met deze gedachten bezield, openden wij het werkje van den Heer HOEK, en vonden ons, wat de strekking en bedoeling er van betreft, in onze verwachting geenszins teleurgesteld. Werkelijk toch is de Schrijver van hetzelfde denkbeeld uitgegaan, en poogt hij ons in een tiental Novellen de zoo even genoemde waarheid aanschouwelijk voor te stellen, en den invloed der godsdienst op het huiselijk zoo wel als op het maatschappelijk leven te schetsen.

Ook hem is de godsdienst niets anders, maar ook niets minder, dan *leven in gemeenschap met God;* en het doel van zijn schrijven is blijkbaar dit: aan te toonen en te doen zien, hoe, waar dàt leven ontbreekt, de zelfzucht met al hare vertakkingen van hoogmoed, heerschzucht, liefdeloosheid, niettegenstaande al het vernis van uitwendige beschaving, soms meer bedekt, soms geheel naakt, ten troon zit; hoe, daarentegen, waar dàt leven, zij 't ook in beginsel, aanwezig is, een geheel andere geest huisgezin en maatschappij bezielt, en het leven zoo van elk mensch afzonderlijk als van allen te zamen

eerst regt *leven* wordt. Voorwaar eene loffelijke poging, waarmede wij niet anders dan ten hoogste onze instemming kunnen betuigen, en waarvoor wij den Schrijver in gedachte regt hartelijk de hand drukken.

Wat nu echter den vorm aangaat, waarin hij zijne denkbeelden heeft gekleed — dien van Novellen of losse verhalen — deze heeft zijne eigenaardige moeijelijkheden, en geen wonder ook, dat de Auteur die moeijelijkheden niet altijd even gelukkig is te boven gekomen. 't Gold hier toch niet zoozeer de godsdienst, gelijk zij zich in het leven, in alle gedragingen moet openbaren, te *beschrijven*, maar haar te doen *zien*, haar aanschouwelijk *voor te stellen*, de opgevoerde personen zoodanig te doen *handelen*, dat de lezers door den Christelijken geest, die hen bezielt, worden getroffen, en uit de vruchten den boom zouden leeren waarderen. Zulks vereischt echter eene ware meesterhand, en zonder nu iets van den lof te willen afdingen, welken wij den Schrijver over 't geheel wegens zijn boeijenden en levendigen verhaaltrant moeten toekennen, komt het ons toch voor, dat in dit opzigt de door hem in 't licht gegeven schetsen nog wel iets te wenschen overlaten. 't Is — dien indruk maakten zij althans over 't geheel op ons, en gaarne geven wij ons oordeel om beter — als of het den Schrijver soms wel eenige moeite heeft gekost zijne godsdienstige denkbeelden in dien novellen-vorm te wringen. Van daar, bij al het verdienstelijke wat zij bezitten, toch wel iets *eentoonigs*, in dat telkens wederkeerend contrast tusschen doode orthodoxie of volslagen onverschilligheid te eener, en de rigting in 't godsdienstige, door onzen Schrijver voorgestaan, ter andere zijde, welke laatste altijd zegeviert, en van welke zijne helden en heldinnen altijd de getrouwe representanten zijn. — Van daar ook zeker gemis aan *natuurlijkheid* en *ongedwongenheid*, uitkomende zoo wel in de gevoerd wordende *gesprekken*, die ons soms meer bij den Schrijver in zijn studeervertrek, dan bij den jongman of het meisje in de voor ons liggende Novellen verplaatsen, — als ook in de *intrigue* zelve, die dikwijls niet van groote gezochtheid is vrij te pleiten, — en ons soms den indruk geven, als ware de Schrijver in verlegenheid geweest, wat verder met zijne personen aan te vangen.

Dat *gebrek aan natuurlijkheid*, gevoegd bij zekere *gerektheid*, aan zijne verhalen eigen, werkte niet altijd even gunstig op

den invloed, welken de Schrijver zich natuurlijk van zijne Novellen bij zijne lezers heeft voorgesteld. Daardoor toch hoort men te veel van den Heer HOEK, waar men slechts de door hem beschreven personen en gebeurtenissen had moeten hooren en zien. Maar 't wordt tijd dat wij dit ons min gunstig oordeel over den anders zoo hoog door ons gewaardeerden arbeid des geachten Schrijvers door eenige proeven staven.

Wij beginnen met »*Elise*", — waarmede de reeks van verhalen wordt geopend, — ofschoon in dit, dat wij voor een der best geschrevene uit den bundel houden, het minst dat gebrek aan natuurlijkheid van den Schrijver op den voorgrond treedt.

't Is, integendeel, een stukje vol waarheid en natuurlijk gevoel. Meesterlijk schetst de Schrijver ons den toestand der arme ELISE, die haren echtgenoot meer en meer van zich ziet vervreemden, wie alleen de kracht harer liefde, geworteld in het levend geloof in CHRISTUS, staande houdt onder de zwaarste beproeving, als haar echtgenoot — na op schrikkelijke wijze uit zijn zwijmel te zijn opgewekt — van de uiterste ligtzinnigheid op eenmaal overslaat tot een somber en ziekelijk Piëtisme. Niets schijnt hem daaruit te kunnen redden. — Dan ziet, weder is het ELISE, de vrouw, de Christinne, die met onuitputtelijk geduld, met onverdroten zachtmoedigheid en liefde zijne bezwaren aanhoort en tracht op te lossen, en hem, eindelijk, tot hetzelfde heldere inzigt in de Evangeliewaarheid weet te brengen, dat zij bezit. Jammer, dat de Schrijver niet op bl. 63 zijn verhaal heeft geëindigd. De indruk ware dan wèl zoo krachtig geweest.

Overigens hebben wij — 't zij nog eenmaal gezegd! — voor dit verhaaltje niets dan lof. De Schrijver geeft ons hier werkelijk hetgeen hij beloofd heeft: *Godsdienst in het Leven.* Hij stelt ons de kracht des geloofs en der liefde op eene wijze voor oogen, die beide in 't liefelijkst licht doet verschijnen, terwijl hij de godsdienstloosheid in AUGUST als naakte zelfzucht op 't levendigst ten toon stelt. — Roerend is de beschrijving van den dood van hun kind (bl. 39 en volgg.).

Waartoe toch — 't is slechts eene kleine aanmerking — de gedurige herhaling van dat leelijke woordje »*verdekseld*"?

Gunstig is evenzeer ons oordeel over het laatste stukje van het Eerste Deel: »*Episode uit het leven van Doctor* ***". Ook

daarin is de handeling natuurlijk gesteld, de verhaaltrant levendig en boeijend, en wordt de invloed des Christendoms op ongezochte wijze geschetst en aangewezen. Het onderwerp is de bekeering van een jong Medicus, die, door den schrik des doods aangegrepen (leerzaam bewijs, dat 't nog iets anders is, dagelijks stervenden te zien, als zelf te moeten sterven), tot het onderzoek der Christelijke heilwaarheid wordt gebragt, daardoor zijne vorige dwalingen leert inzien, en nu met even hartelijk geloof het Evangelie omhelst, als hij er zich vroeger hevig tegen had aangekant. — Medici en Natuurphilosophen! is ook op u niet in vele opzigten dat woord van den beroemden COQUEREL nog van toepassing: »*Il n'y a pas des incrédules, il n'y a que des ignorants*"? En zou van velen uwer ook niet nog mogen gezegd worden: Gij lastert hetgeen gij niet kent?... Leest en oordeelt!

Nog beviel ons ook in dit opzigt: »*Suse*", een verhaaltje voorkomende in het Tweede Deel, en geschreven onder den indruk van, of ter gedachtenis aan de bekende April-beweging. 't Is een degelijk, lief stukje, met warmte geschreven, en zonder overdrijving, De *intrigue*, ofschoon eenvoudig, is goed gespannen; en van kennis van het vrouwelijk hart getuigt het, als de Schrijver (bl. 194) zijne heldin allen aandrang tot hereeniging met den vroeger geliefde standvastig laat weêrstaan: »Zij voelde niets van afkeer of tegenzin tegen hem", maar gelijk vroeger weder met hem zijn, dàt kon zij niet meer. — Doch vooral het thema door den Schrijver aan 't hoofd van zijn boekje gesteld, wordt hier fiks en degelijk ontwikkeld; geene redeneringen over de godsdienst, maar aanschouwelijke voorstelling van den invloed des geloofs en der liefde geeft hij ons in Ds. VAN DER MEER als Herder, Leeraar en vader, en in het gedrag van SUSE, zijne dochter, onder al het bitter leed dat haar trof; en, ofschoon ook het individuëel gevoelen van den Schrijver, over het gebeurde in April 1853, niet zonder invloed is gebleven op zijne voorstelling van personen en zaken (zoodat de lezer wel eens glimlacht als Ds. VAN DER MEER altijd in 't gunstigste licht verschijnt, en alle ontmoetingen, welke de waardige man op de wandeling met zijne dochter heeft, strekken moeten om te bewijzen dat hij in zijne opvatting regt heeft gehad), wij aanschouwen bij hem en bij SUSE — en dit is de hoofdzaak —

toch, op onmiskenbare wijze de vruchten van een *levend* Christendom: *geloof*, *hoop* en *liefde*. Schilderingen als die van den jeugdigen Predikant WAALBERG en diens vernederende ondervindingen op het buiten der familie VAN HOELDEREN, zijn nuttig en leerzaam, ook nog in onzen tijd. Waarom — 't is slechts eene vraag ten slotte — waarom moesten toch èn WAALBERG en SUSE beide aan 't eind weêr »iemand krijgen"? De Heer HOEK schijnt magtig ingenomen met de spreuk: *'t eind goed, al goed.* Nu, wij hebben er vrede mede, indien 't maar niet *te* veel tegen de waarschijnlijkheid indruischt.

Min gunstig nu echter, in tweeledig opzigt, òf in 't geen betreft de wijze van inkleeding, òf in de schildering en aanschouwelijke voorstelling van des Schrijvers hoofddenkbeeld: *Godsdienst in het Leven*, meenen wij te moeten oordeelen over de overige Novellen in den bundel bevat, die alle — niettegenstaande het vele goede en voortreffelijke dat zij, zelfs boven de reeds genoemde, bezitten — toch in een der beide opzigten ons minder voldaan lieten. Als proeve halen wij aan, in de eerste plaats, »*Koenraad en Marianne*".

In dit verhaaltje is de *intrigue* zóó fabuleus; dat KOENRAAD en MARIANNE elkaâr eindelijk toch »kregen", zóó tegen alle waarheid en gezond verstand indruischende, en het verhaal zóó vol onwaarschijnlijkheden, dat niemand bij mogelijkheid zich zoo iets als werkelijk gebeurd zou kunnen voorstellen. Maar ook het godsdienstig element komt er weinig in uit, en de godsdienst wordt er op vreemde wijze in te pas gebragt. Hoe onnatuurlijk toch, als die oude doodslager (de vader van KOENRAAD) op 't laatst over het eeuwige leven begint te redeneren, gelijk een Theoloog *ex professo.* Hoe zonderling die verwijzing van den Heer LINSBERG (bl. 106) naar de »*herstelling aller dingen*" als vasten troostgrond, waarbij hij zelfs KOENRAAD's ongeloof aan dat leerstuk berispt [KOENRAAD, namelijk, geloofde eenvoudig weg: dat een ieder eenmaal zal maaijen, wat hij hier heeft gezaaid]. Hoe impopulair en stijf, eindelijk, die toespraak (bl. 107) tot den »*armen jongen*": »O, lees uw N. Testament; als gij dieper in den geest van CHRISTUS indringt zult gij grootscher voorstellingen krijgen van Gods heerlijke bedoelingen", enz. 't Is meer de Schrijver met de pen in de hand in zijn studeervertrek, dan de Heer LINSBERG op de

Keizersgracht bij »de gouden ketting", dien wij hier meenen te hooren. Wie zal zóó tot een armen jongen spreken?

Erger nog springt de onwaarschijnlijkheid van het gebeurde in 't oog in een »*Ongelijk Huwelijk*". Verbeeld u, lezer! een turfschipper van zeer lage afkomst, die, gedandyneerd, geparfumeerd en met gele glacé handschoentjens (*sic*), uit zijne turfschuit te voorschijn kruipt, welke hij zoo even nog in gewone schipperdragt heeft bestuurd, en die vervolgens zijn hof gaat maken aan eene voorname steedsche jonge dame, welke jonge dame zoodanig smoor verliefd op hem wordt, dat zij met hem wegloopt en trouwt. Hieruit ontstaat, natuurlijk, een allerzonderlingst en allerongelukkigst huwelijk. Het jonge paar vestigt zich in den Haag. *Zij*, geparenteerd aan voorname lui, welke zij blijft *zien; hij*, omgaande met zijne confraters, en in zijn gedrag jegens zijne vrouw ruw, grof en brutaal. Eindelijk, na veel wederwaardigheden, waardoor zij alles verliezen, raken zij in connexie met zekere Mevrouw DE GROOT, die hen den weg tot waar geluk leert kennen, door hen bekend te maken met CHRISTUS en het Christendom. Dit laatste wordt echter slechts aangestipt; en de geheele voorstelling van de nieuw bekeerden, om hen zoo eens te noemen, bij de beschrijving van het »*Doopfeestje*", is zonderling, en laat den lezer vrij onvoldaan.

Zoo is het ook in »*Marie*", een verhaaltje waarin geschetst wordt het leed dat eene dochter in stilte draagt over het wangedrag harer moeder (de vader toch bemoeit zich met niets), en de verbetering der laatste door de eerste. *Gezegd* wordt echter die invloed van de dochter op de moeder wel, maar beschreven, *geschilderd* niet, zoodat wij ook hierin een weinig bevredigenden, aanschouwelijken indruk ontvangen van de godsdienst *in het leven.*

Gunstiger, veel gunstiger, wij erkennen het, onderscheiden zich in dit opzigt Brieven van »*Pauline*", »*Mathilde*" en »*Sara*", en geenszins zouden wij schroomen deze met »*Elise*", »*Suse*" en »*Episode uit het leven van een Doctor*" gelijk, ja er boven te stellen, indien er, behalve menige kleine onwaarschijnlijkheid (als, b. v., in »*Pauline*" het vinden van dien brieventasch, een ware *Deus ex machina;* in »*Mathilde*" die *scène* tusschen JOHAN en LIESVELD (bl. 198), en het bezoek van haar zelve bij den ouden LIESVELD), ook niet zoo vele stijve en boekjes-

achtige zinnen over de godsdienst in voorkwamen, die het bewijs leveren, dat het den Schrijver niet volkomen gelukt is, ook zonder altijd van rigtingen en partijen op godsdienstig gebied te spreken, ja zonder juist altijd de godsdienst er bij ter sprake te brengen, haren stillen, heiligenden en vernieuwenden invloed in het leven aanschouwelijk voor te stellen. Zoo, b. v., vonden wij stijf en onnatuurlijk in »*Pauline*" die *speeches* van Dr. DALHOF (bl. 148). Zoo liet op ons een vreemden indruk achter in »*Mathilde*" dat slot-discours onder de veranda, waarin al wat MATHILDE heeft gedaan en gewild, in haar bijzijn, ja door haar zelve wordt gerecapituleerd, als moest het daaruit eerst blijken, dat zij eene echte Christinne was. Zoo konden wij ons volstrekt niet vereenigen (in »*Sara*") met dat discours tusschen de hoofdpersoon, AMALIA, en den Rector VRIJMAN, te Bentheim. De Heer VRIJMAN zelf vreest (bl. 34): »een beetje al te schoolmeesterachtig te redeneren". Trouwens, de meisjes betalen hem met gelijke munt, als wij straks AMALIA hooren zeggen: »Ik lees eigenlijk het liefst van alle boeken in den Bijbel, dat is altijd onvervalschte melk." En dan bl. 38 — 't is bijna eene preek!!

Over het algemeen — en deze is, bij de erkentenis van al het hoog verdienstelijke in den arbeid van den Heer HOEK, onze hoofdbedenking tegen de meeste der door hem geleverde schetsen — over 't algemeen *spreken* zijne personen, die, dus gezegd, het ware Christendom representeren, te veel, en daarbij te mooi en te boekjesachtig, en zijn zij daardoor op de grens van te vervallen tot datgene, wat de Schrijver, en te regt, in menschen van andere rigtingen laakt, te weten, tot het met hunne godsdienstige denkbeelden te koop loopen. Men kan toch — de Schrijver zal ons dit gaarne toestemmen — zeer godsdienstig zijn en handelen, zonder juist over de godsdienst te spreken, en ook zonder dit zoo mooi en in zulke verlichte termen te doen als vele der door hem ingevoerde personen, b. v. PAULINE, MATHILDE, of SARA, bezigen. Wij weten wel, het valt eèn gestudeerde, die dagelijks in de boeken zit, gemakkelijker, die termen te gebruiken, dan zulke die in 't gemeene leven gangbaar zijn; gemakkelijker ook, zijne personen te laten spreken over godsdienstige dingen, dan hen, in al hunne gedragingen en gesprekken, door den reinen geest des Evangelies bezield en er van doordrongen, voor te stellen;

maar van zelf missen dan ook zijne producten dat vrije, ongedwongene en ongezochte, dat aan verdichte verhalen soms eene zeer groote natuurlijkheid bijzet, en ziet men het hun te veel aan, wat moeite de Schrijver heeft gehad om zijne denkbeelden in een passenden vorm te kleeden, die geen al te zonderling aanzien heeft.

Intusschen willen wij geenszins beweren, dat zulks in alle opzigten bij de Novellen van den Heer HOEK het geval is. Ook stonden wij misschien reeds te lang bij de beschouwing van het min gunstige stil, en wekten daardoor ligt bij onze lezers het vermoeden als waren wij met den arbeid van den Heer HOEK over 't geheel weinig ingenomen. Tegen zulk een vermoeden protesteren wij echter ten sterkste. Gelijk wij toch met de *strekking* van zijn boekje reeds hoogelijk onze instemming hebben betuigd, zoo verklaren wij ook den inhoud er van van dien aard, dat wij het aan een ieder, die prijs stelt op goede, degelijke en, zij 't ook in den vorm van romankleed gehulde, *stichtelijke* lectuur voor zich of de zijnen, dringend ter lezing aanbevelen. Moge ook de vorm niet altijd even onberispelijk zijn, veel uitstekends, en dat ver boven onzen lof verheven is, moesten wij in onze aankondiging onvermeld laten. Bovenal, men vindt hier eene warme en gemoedelijke aanprijzing van een gezond, helder, levend Christendom — van een Christendom, dat het hoofd verlicht en het hart verwarmt, en dat vruchtbaar is in goede werken. Tegenover doode orthodoxie en ziekelijk piëtisme handhaaft onze Schrijver met kracht de eer van het *Bijbelsch* Evangelie, dat wel is waar geene liefde kent die niet geworteld is in het geloof, maar ook geen geloof dat zich niet werkzaam betoont in liefde — dat geen leven kent zonder godsdienst, maar ook geene godsdienst, die niet gelijkelijk *alle* toestanden en betrekkingen des levens evenzeer doordringt en heiligt, en waardoor ook de meest gewone en dagelijksche bezigheid veel waarde en gewigt verkrijgt — doordien *alles* gedaan wordt ter eere Gods in den naam van CHRISTUS. God geve dat zulk eene erkentenis en behartiging der Evangeliewaarheid meer en meer ingang vinde niet slechts bij alle hoog regtzinnigen, maar ook bij alle hoog vrijzinnigen onzer dagen: bij alle ultra's en *isten*, opdat aller zin meer en meer daarin overeenkome, dat men het ware leven zoeke in gemeenschap met God door

CHRISTUS den Heer. Daartoe zegene God rijkelijk ook de lezing van dit werkje van den Heer HOEK, en vinde het ruimen ingang in de huisgezinnen en harten onzer Nederlandsche lezers en lezeressen. O.

Almanak voor het Schoone en Goede, voor het jaar 1857. *Onder Redactie van Mevr.* A. L. G. BOSBOOM-TOUSSAINT. *Te Amsterdam, bij* A. Jager. *In kl.* 8*vo. XII en* 189 *bl., in verg. linnen band f* 2 - 10.

Christelijke Volks-Almanak, voor 1857. *Nieuwe Serie.* 2e *Jaargang. Verzameld door* P. A. DE GÉNESTET *en* C. P. TIELE. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. *In kl.* 8*vo. VIII,* 20 *en* 160 *bl., met* 4 *in staal gegrav. plaatjes f* : - 75.

Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen, voor het jaar 1857. *Nieuwe Serie,* 11e *Jaargang. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. *Met platen. In kl.* 8*vo. XII en* 192 *bl., in karton f* : - 60.

»*La critique est aisée, mais l'art est difficile.*" Dezen regel van den welbekenden DESPRÉAUX meende ik aan het hoofd te moeten plaatsen mijner aankondiging van de drie bovenstaande Jaarboekjes. Vraagt gij; »waarom?" omdat hij mij toeschijnt op onze Almanak-literatuur, meer dan op eenige andere, van toepassing te zijn. — Deze toch beschouw ik als eene van geheel bijzonderen aard. Wie aan het hoofd van eene Almanak-redactie heeft gestaan of lid van eene zoodanige is geweest (Recensent heeft meer dan eens dat genot gesmaakt), weet hoe vele moeijelijkheden daaraan zijn verbonden, en in welke lastige parketten de redactie soms kan geraken. — Wat de Schrijvers zelven aangaat, die bijdragen inzenden, ook zij zijn aan zekere *gène* onderhevig. — Bij de keuze hunner stukken gevoelen zij zich bepaald binnen zekere grenzen van vorm, ruimte en tijd; daarbij bestormt men hen niet zelden met allerlei aanvragen te gelijk, in een oogenblik waarin 't hun juist minder dan ooit gelegen komt daaraan te voldoen. Bovendien, voor wie schrijven zij? hoe lang worden onze Almanakken gelezen, door wie en hoe? Als eene voorbijdrijvende wolk aan onzen letterkundigen hemel, trekken zij voor eene poos de aandacht, omstreeks den tijd van St. Nicolaas of

daaromtrent, en dienen hoogstens om een ledig uur of eene pauze in het gesprek aan te vullen — zij worden gretig ter hand genomen — vlugtig ingekeken en doorbladerd — en — met de meest mogelijke onverschilligheid ter zijde gelegd. — Alleen de Recensent of Referent, die veroordeeld is ze alle, en dat nog wel met een kritisch oog, te doorsnuffelen, wijdt hun eene meer aandachtige lezing, en heeft handen vol werks om zijne aankondiging nog te behoorlijker tijd klaar te krijgen.

Zoodat — om kort te gaan — ik mijn opregten eerbied betuig aan alle mogelijke Almanak-Redacteurs of Redactrices — die ten bestemden tijd, en op eene wijze geëvenredigd aan de eischen van een veel-eischend publiek, hunne producten in 't licht zenden, en tevens bewijzen eene ruime dosis toegevendheid te bezitten, voor al de met zooveel moeite en zorg door hen bijeen verzamelde lettervruchten. Trouwens, misschien klinkt u dit laatste ietwat aanmatigend in de ooren — en vindt gij dat de lettervruchten die gij ons nu juist aanbiedt, geene zoodanige toegevendheid behoeven: 't kan zijn, geëerde Dames en Heeren! — Soms echter......!!?? Maar genoeg — ligt zeide ik reeds te veel. — Punctum!

Wij beginnen met den *Almanak voor het Schoone en Goede*, van onze beroemde landgenoote, Mevrouw BOSBOOM-TOUSSAINT. Op waardige wijze prijkt hij aan het hoofd van ons drietal: »met zijne vijf heerlijke staalgravuren, in linnen prachtband met vergulde stempels en op snede." Reeds dadelijk bij het openen valt ons oog op het plaatje tegenover het titelblad, voorstellende een Zee- en Strandgezigt bij Maanlicht; maar over de plaatjes straks iets.

De Redactrice opende, als naar gewoonte, ook nu weder haren Almanak met een voorwoord van dank en erkentenis aan hare medewerkers, eindigende met eene ontboezeming, die in alle Nederlandsche harten ongetwijfeld luiden weerklank moet vinden, en die haar werd ontlokt door DA COSTA's treffende dichtregelen op WILLEM I *den Vader des Vaderlands* — wiens afbeeldsel,

»Hoe menigwerf gemaald, hoe menigwerf bezongen",

toch Neêrland nooit te veel.... het einde van den Almanak versiert.

Overigens konden de *dichterlijke* bijdragen (zelfs die van den Heer BEELOO) over 't geheel ons 't minst behagen. De Heer

RÖMER bezong eene episode uit het leven van PETER *den Groote*: een dichtstukje misschien niet zonder verdienste — maar de toon daarin aangeslagen kwam ons vóór niet geëvenredigd te zijn aan het onderwerp, dat toch waarlijk zóó verheven niet is, als men uit den epischen aanhef van den Heer RÖMER zou vermoeden. *Naar huis*, van TATUM ZUBLI, is..... wel een lief versje, maar juist niet uitmuntende door rijkdom van gedachten. *Gods Vaderhuis*, van WIJSMAN, zou in ons oog grooter verdienste hebben, indien de dichter zijne zangdrift een weinig had weten in te toomen; hij zou, meenen wij, hetzelfde hebben kunnen zeggen met minder woorden. *Aan Aagjen*, door DIDYMUS, verkiezen wij verre boven *de Pijp*, welk laatste dichtstukje onzes inziens noch wat den vorm noch wat den inhoud betreft eenigzins ter lezing zich aanbeveelt. Dit laatste zouden wij bijkans ook zeggen van *Uit de verte*, door PRUDENS VAN DUYSE, in zooverre namelijk de lezing er van geenszins gemakkelijk valt, en de dichtregelen ook hier en daar moeijelijk te verstaan zijn. Ter proeve geven wij regels als de navolgende:

> Ik las d' ontroeringstrek zelfs op hun roozenwangen
> Waarlangs geen droef verlies nog tranen vloeijen deed;
> Ik scheen, in hooger lucht op *zilvren vlerk* te *hangen*,
> De gouden lier ter hand, die *zalfster* van elk leed.
> En 'k zong een' hemeltoon als zij, die mij verlieten
> Voor korter proeftijd, en ik zag op aarde neer,
> En aan der *schoot* der lier hoorde ik het woord *ontschieten*:
> »Algoede, keert die tijd, die zaalge tijd niet weer?"

Intusschen 't lag misschien aan ons, dat wij (op gewone vlerken altoos) de vlugt des Dichters niet altijd konden volgen.

Wij spoeden ons tot het proza-gedeelte, en vestigen allereerst den blik op *Oude kennissen*, eene in ons oog, wat vorm, stijl, verhaaltrant enz. betreft, keurige bijdrage van de hand der Redactrice zelve. Op ongezochte wijze is het verhaal vastgeknoopt aan de beschrijving van de gravure van den Heer VAN INGEN (waarbij wij de hippologische kennis der Schrijfster hebben bewonderd). 't Stukje munt uit door fraaiheid van schildering, en door juistheid en keurigheid van dictie. Jammer dat de inhoud zoo onbeduidend is. Voorts houde de geachte Schrijfster het ons ten goede, als wij — 't zij met een diepen zucht gezegd — de door haar aan het slot harer Novelle geuite verzekering moeten tegenspreken. Van eene ver-

vanging toch der trek- en jaagpaarden door stoomsleepbooten is ons nog niets met zekerheid ter ooren gekomen. De beide tot dit verhaaltje behoorende gravures verdienen, wat bewerking en uitvoering betreft, allen lof; alleenlijk zouden wij op de tweede, die van den Heer BOSBOOM, voorstellende, naar 't schijnt, een Gezigt op Alkmaar, de aanmerking hebben, (zoo 't al eene aanmerking is) dat de voorgrond een weinig is geïdealiseerd. Niet in dezelfde mate waren wij ingenomen met *Een echtpaar*, door GERARD. Op de vraag toch door den Schrijver ten slotte gedaan: Zouden onze lezers nog een slot, eene ontknooping verlangen? kunnen wij niet anders dan toestemmend antwoorden. — en misschien menige lezer of lezeres met ons. Het slot liet ons onbevredigd: gemeenschap des lijdens *alleen* brengt de menschen niet nader tot elkander, veeleer verwijdert ze hen soms nog meer. Halen wij ons daardoor het oordeel des Schrijvers op den hals, dat wij dan »ten eenemale vreemdelingen zijn in de kennis van 't menschelijke hart," 't zij zoo: hij zij dan zoo goed en leide ons een andermaal beter, dan hij nu heeft gedaan, tot de kennis er van op.

En wat nu te zeggen van het laatste verhaaltje, getiteld: *de Weduwe van den Landbouwer*; wij lazen het over 't geheel met genoegen. Met grooter genoegen echter nog rustte ons oog op het keurige plaatje dat er bij behoort, en schoon niet ongevoelig voor de lotgevallen van MIEKEN en TREESKEN, konden wij ons toch niet onthouden in den geest aan moeder en kind andere, meer poëtische namen te geven en — er een roman bij te dichten op onze eigene hand. Misschien gaat het menigen lezer ook zoo. — Trouwens, gerust raden wij een ieder aan de proef er van te nemen en zich den *Schoone en Goede* aan te schaffen. Het bezit van vijf fraaije staalgravuren en van de keurige schets van Mevrouw BOSBOOM zal wel maken dat zij zich dien koop niet beklagen. De Almanak voor *het Schoone en Goede* bevordere ook dit jaar den smaak voor het schoone en stichte in ruimen kring veel goeds.

Met gunstige vooringenomenheid openden wij het tweede der door ons aan het hoofd dezes vermelde Jaarboekjes, den *Christelijken Volks-Almanak*, sinds het vorige jaar onder eene nieuwe Redactie gekomen, bestaande uit de Heeren DE GÉNESTET en TIELE. Beloofden beide namen ons reeds veel

goeds, ook die der door hen gekozen medewerkers gaven grond tot de gunstigste verwachtingen, en — wij vinden ons in deze niet teleurgesteld. 't Is over 't geheel gezond, degelijk voedsel voor verstand en hart, geen laauwe water-en-melkkost, welke ons hier wordt opgedischt, en ook de vorm, waarin zulks geschiedt, doet beide, de Redactie en den Uitgever, eer aan. Onder de proza-stukjes komt eene eerste en eervolle plaats toe aan »*Een goed begin*," uit het dagboek van een burgerwijsgeer, door THRASYBULUS, 't welk wegens zijne naïve lessen en bevalligen verhaaltrant, gezonde humor en degelijke echt praktische strekking, aan menigeen, die nu en dan zich met het schrijven van dergelijke *genre*-stukjes onledig houdt, ten model mag strekken, en ons den Schrijver, als een gansch niet onverdienstelijk burger-filosoof, deed hoogschatten. Evenzeer beviel ons »*Twee hoeden*, door INES, een lief, gevoelig stukje, keurig door eenvoud, en bevattende eene zeer behartigingswaardige les voor menige jeugdige... REINA.

Van een »*Vroom gezin*," door J. J. VAN VOLLENHOVEN, behaagden ons 't meest de geest en de strekking. Inleiding en uitvoering hadden, dacht ons, gelukkiger kunnen zijn, maar... gedachtig aan het vroeger door ons gezegde, zwijgen wij liefst.

De Heer A. PIERSON leverde eene niet onbelangrijke bijdrage getiteld: *Eene gedachte over de welsprekendheid van Monod*, bevattende vele juiste en belangrijke opmerkingen over ware welsprekendheid. De Heer PIERSON beschouwt haar, in navolging van THEREMIN, teregt niet als een bijkomend iets, dat den Christelijken prediker ook wel *kan*, maar als een onmisbaar iets, dat hem *moet* versieren, als eene *deugd*, van welke hij in geenen deele ontbloot mag zijn. Onze Heer en Heiland bezat die deugd in volkomen mate. Elk Christenleeraar is geroepen, gelijk MONOD, de welsprekende, helaas te vroeg ontslapen CHRISTUS-prediker, mede haar volkomen bezit tot zijn levensdoel te stellen. Hoog rijst zoodoende het ideaal — maar kan, mag men zich in zulk eene zaak het ideaal ook wel te hoog stellen?

Onder den titel: »*Eenige trekken uit het leven van een Amsterdamsch Predikant*," deelde de Heer ROGGE ettelijke treffende bijzonderheden mede uit het leven van den grooten ARMINIUS. De Schrijver rekene op onze volkomene sympathie (en zeker niet op de onze alleen), wanneer hij blijft voortgaan met dergelijke

gezonde en verkwikkelijke vruchten zijner kerk-historische studiën den Christelijken Volks-Almanak te verrijken.

In *vier Parabelen*, door den Heer TIELE, vonden wij veel schoons en waars. Alleen ten opzigte der derde parabel vergunne de Schrijver ons de bescheidene vraag, of hij hier niet een weinig triomfantelijk heeft gesproken, en of de *oude leeuw* niet nog wel soms bewijzen geeft, vooral in den jongsten tijd, van meer te kunnen dan alleen »*brullen?*" In plaats van dat: »vreest toch niet," hadden wij liever gelezen: »Past toch op, vrienden! voor zijne klaauwen."

Op het stukje: »*Hoe vrouwen den Heer kunnen dienen*, hebben wij, hoezeer met den geest er van instemmende, de aanmerking: dat het minder geeft, dan de titel belooft. Weinigen toch zullen zich door de genoemde voorbeelden in alle deelen in hunne verwachting bevredigd gevoelen; die voorbeelden betreffen louter exceptionele toestanden; wij gelooven dat een zoodanig onderwerp moeijelijk in zoo weinig bladzijden kon worden afgehandeld. Voorts is de verklaring van het plaatje, waarvan wij ons nog al iets beloofd hadden, vrij onbeduidend.

Beter beviel ons de volgende bijdrage van den Heer TIELE: »*Iets over de vóór-Christelijke godsdiensten.* De Schrijver is hier blijkbaar meer op zijn terrein dan in het voorgaande, en beweegt zich dus gemakkelijker; of echter de behandeling van een zoodanig onderwerp eenig wezenlijk nut zal aanbrengen aan het *volk*, voor 't welk toch de Almanak bestemd is... hij vergunne ons, ook niettegenstaande het door hem in de inleiding gezegde, daaraan te blijven twijfelen. Edoch — wij stappen van de vermelding van zijnen, in vele opzigten, verdienstelijken arbeid af, om nog met een enkel woord gewag te maken van het laatste proza-stuk dat den Almanak versiert, te weten: »*de miskende Apostelen Jacobus en Johannes in hunne eer gehandhaafd*," door S. HOEKSTRA, BZ. De naam van den Heer HOEKSTRA is te gunstig bij het publiek bekend, dan dat wij veel ter aanprijzing ook van deze vrucht zijner vruchtbare pen zouden behoeven te zeggen. De door hem gegevene verklaring werpt in waarheid een nieuw en helder licht op het raadselachtig gedrag en de vraag (Marc. X: 35 vg.) der beide Apostelen. Als *stichtelijke* bijdrage (stichting namelijk

in den zin van opbouwing in Christelijke kennis) achten wij deze een waar sieraad te zijn van den Almanak.

En nu de bijdragen in Poëzij?

Maar waar zouden wij eindigen met ons verslag, indien wij ook van deze eene uitvoerige en gedétailleerde opgave wilden doen? De geachte H.H. inzenders mogen het ons vergeven, indien wij vele hunner, in ons oog verdienstelijke bijdragen met stilzwijgen moeten voorbijgaan, en slechts ons genoegen kunnen te kennen geven, dat wij namen als die van VAN DEN BERGH, VAN LEEUWEN, C. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, e. a. (van elders met lof bekend) wedervinden. Mogen steeds meerdere zich aan hen aansluiten! Den Heer DE GÉNESTET komt de lof toe, dat hij als Redacteur zich ijverig van zijne verpligtingen heeft gekweten en geenszins karig is geweest in het afstaan van de voortbrengselen zijner altijd liefelijke en zangerige Muze. Hebben wij steeds zijne talenten hoog gewaardeerd, wij maken ook nu niet zonder hooge ingenomenheid melding van hetgeen hij ons heeft geschonken, en achten verzen als: »Met schade en schande", »Strijdleuze", »Verscheidenheid — geen Harmonie", maar vooral »Den in zich zelf gekeerde", niet slechts in het algemeen proeven van hoogst gelukkigen dichttrant, maar ook keurige bijdragen voor een Chr. Almanak voor het *volk*. Wij kunnen ons niet onthouden laatstgenoemd vierregelig versje, dat voor wie den Heer DE GÉNESTET kent, geheel den stempel draagt zijner persoonlijkheid, hier mede te deelen.

»O mensch, keer tot u zelven in,"
Hoor droomer, dat beduidt:
Daal in uw hart en zoek en zin,
Maar haal er ook wat uit!

Indien wij nog in 't algemeen ons eene enkele aanmerking zouden mogen veroorloven, 't zou deze zijn, dat onzes inziens te vele bijdragen nog *supra captum* zijn van hen voor wie toch eigenlijk de Almanak bestemd is. Dat men het volk tot zich wil opheffen, zijn smaak veredelen enz. enz., wij hebben er vollen vrede mede, mits de regte volks*toon* daarbij dan ook aangeslagen en de meer degelijke spijs voor het volk »*geniessbar*" worde gemaakt. Dit ..... maar: wij gevoelen het *l'art est difficile!!* Voorts merken wij nog aan dat de plaatjes, hoewel niet onaardig, toch, wat de teekening betreft, voor

wat avontuurlijk, en herinnert den lezer dat hij een roman in handen heeft; of was het niet zeer wonderlijk dat EMMA onder de millioenen wereldbewoners juist *die* vrouw en *dat* kind moest ontmoeten?

Het gezegde mag men echter niet als gebreken beschouwen, en de slotsom dezer beoordeeling is — eene aanbeveling; te meer daar de zedelijke strekking van dezen roman goed is en er waarlijk edele en godsdienstige beginselen in worden gepredikt. — Aan treffende beschrijvingen ontbreekt het niet, en onder de bijzonder welgeslaagde zou men die van het verval der goederen en des gezins van den Ierschen Lord kunnen rangschikken. Wie gevoelt daarmede geen medelijden, of heeft EMMA niet lief als zij onder hare verwaarloosde broeders en zusters den goeden engel voorstelt?

De vertaling is zuiver en vloeijend; slechts een paar gewrongen zinnen komen in het werk voor. De correctie is zeer zorgvuldig geweest. Slechts enkele en geringe fouten zijn haar ontsnapt. De uitvoering is net.

M. P. H.

MARIE EN PAULINE *of Nederigheid en Hoogmoed*, *door* P. J. ANDRIESSEN. *Te Amsterdam*, *bij* J. D. Sijbrandi. 1856. *In post* 8*vo*. *VIII en* 197 *bl*. *f* 1-80.

De Leidsman der Jeugd, *Tiental Verhalen*. *Te Amsterdam*, *bij* J. D. Sijbrandi. 1856. *In kl*. 8*vo*. *VIII en* 101 *bl*. *f* :-75.

De Voorzienigheid Waakt! Twee Verhalen voor de Jeugd. *Derde druk*. *Te Amsterdam*, *bij* J. D. Sijbrandi. *In kl*. 8*vo*. *VIII en* 143 *bl*. *f* :-90.

Dat het op verre na ieders zaak niet is, voor de jeugd te schrijven, blijkt wanneer wij nagaan, hoe weinig goeds er aangetroffen wordt onder de menigte van kinderwerkjes, welke jaarlijks het licht ziet. Het is daarom Ref. een genoegen met lof te mogen gewagen van I. der bovenstaande bij den Heer SIJBRANDI uitgegeven boekjes. De Heer ANDRIESSEN, die zich reeds meermalen door zijn werk voor de Nederlandsche jeugd verdienstelijk heeft gemaakt, heeft zijne taak zeer goed begrepen; hij geeft in zijne *Marie en Pauline* veel nuttigs en leerrijks in aangenamen en voor kinderen geschikten vorm. Ref. twijfelt niet of het boekje zal gretig ontvangen

worden, en gaarne beveelt hij het ten ruimste aan. Één verwijt slechts hebben wij den Heer A. te doen; het betreft het hier en daar bijna woordelijk imiteren van STOWES Negerhut. Men vergelijke onder anderen ARABELLA met TOPSY en men zal zien dat dit een billijk verwijt is. De Schrijvers van kinderwerkjes moeten origineel zijn, niet minder dan andere Auteurs.

Voor II heeft Ref. geen lof over. Hun echter, wien *Brave Hendrik*, de gedichtjes van VAN ALPHEN enz. doelmatige kinderlectuur toeschijnt, zal *De Leidsman der Jeugd* zeer welkom zijn. Ref. stelt andere eischen aan een kinderboekje; hij gelooft, dat waar kinderen handelend en sprekend worden ingevoerd, deze moeten handelen en spreken als kinderen, en niet als deftige, bejaarde menschen. Waar onnatuurlijke voorstellingen gegeven worden als in dit werkje, waar b. v. pagina's vol van de ernstigste beschouwingen voor Avondgedachten van een kind doorgaan, zullen de jeugdige lezers alle vertrouwen op hun boekje verliezen, en kan de Schrijver op hunnen bijval niet rekenen.

Gunstiger verslag kan Ref. uitbrengen over III. De derde druk bewijst dat de publieke opinie over *De Voorzienigheid Waakt* gunstig is geweest. Beide daarin voorkomende verhalen zijn onderhoudend geschreven en zeer geschikt om bij kinderen het geloof aan eene wakende Voorzienigheid te bevorderen. Alleen had Ref. gaarne gezien dat de Vertaler zich niet gewaagd had aan het vertalen der gedichtjes; beter geene verzen dan zulke hortende en stootende.

Den Heer SIJBRANDI zij lof gegeven voor de uitvoering dezer drie boekjes. De plaatjes zijn van veel beter allooi dan men gewoonlijk in kinderboeken aantreft, en heel het uiterlijk is keurig. Moge een ruim debiet hem voor de zorgen daaraan besteed beloonen!

Het Hoofdbeginsel der Schoolverordeningen van 3 *April* 1806, *beschouwd in aard en gevolgen*, (;) [*eene*] *Feestrede ter viering van haar vijftigjarig bestaan* (,) *in de Algemeene Vergadering der Onderwijzersgezelschappen van het* 9e *District van Noord-Holland*," *gehouden den* 8sten *Augustus* 1856, *door* J. VAN DER HAAR, *Hoofd-Onderwijzer* (*Hoofdonderwijzer*) *aan den Hel-*

der. Te Nieuwe Diep, bij C. Bakker. B.z. 1856. *In gr. 8vo.* 32 *bl. f* :-40.

Op den omslag van 't ons toegezonden exemplaar dezer *Feestrede* staat met inkt geschreven: »Aan de Redactie van de Vaderl. Letteroe*ff*ening," en wij bekennen gul, dat deze spel- en taalfouten (van wien ook afkomstig) ons bij den eersten opslag onaangenaam stemden. Ook de fouten in den titel en in de brochure (zie onder anderen bl. 19 van verschillen*de* aard), gaven ons geen zeer hoog denkbeeld van de taalkennis des Schrijvers; en de wijdsche omhaal van woorden, aan den titel verspild, deed ons onwillekeurig denken aan het Fransche spreekwoord: »Beaucoup de bruit, et peu de besogne."

Titel, opdragt en naschrift afgerekend, bevat het boekje 27 bl., die, volgens het gezegde op pag. 32, zijn zamengesteld met *raadpleging* (*!!*) van een aantal geschriften, tot welker aandachtige lezing iemand, die niets anders te doen heeft, eenige maanden zou moeten besteden. Wij achten dit bluffen geheel verkeerd, en mogen het niet goedkeuren, dat Onderwijzers der Jeugd *charlatannerie* gebruiken, om den schijn van belezenheid aan te nemen.

Doch gaan wij tot den inhoud over. Deze is ver beneden het middelmatige, en de versjes (rijmpjes?), er in gevlochten, zijn wezenlijke prullen.

Verbeeldt u verder, dat de Schrijver, op bl. 16, van de Schoolopzieners sprekende, *nazegt:* »de Schoolopzieners moeten met eene lantaarn gezocht worden!.." — Zijn er dan in den noordelijken hoek van *Noord-Holland* geene te vinden?...

Van het goede en het slechte, in het schoolwezen aanwezig, gewagende, roept de Schrijver uit: (zie pag. 24) »terwijl ik mij tevens op *mijne* eigene ondervinding en die van u allen beroep, enz." — niet zuinig pedant!.. Immers een beschaafd mensch zegt wel: »*Ik* en mijn hond," maar nooit: »*Ik* en mijne ambtgenooten."

Wanneer zulke geschriften op *vereerenden aandrang* (pag. 3) worden uitgegeven, ware het te wenschen, dat de *aandringers* nog zelven eens ter schole gingen. L. A. H.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Bij den Boekhandelaar P. VAN ZWEEDEN te Groningen is uitgegeven: *Eenige op- en aanmerkingen over verschillende vertalingen van het O. T., onderling vergeleken en derzelver meerdere of mindere afwijking van den grondtekst. Door* S. J. VAN RONKEL, *beëedigd Translateur en Hoofdonderwijzer aan de Nederlandsch-Israëlitische Armenschool te Groningen.* I. *Genesis.* 39 *pag.* *f* 0 - 45. De titel is al vreemd; van de op- en aanmerkingen komt weinig; grootendeels bestaat het werkje uit opgave der verschillende vertalingen van ettelijke plaatsen uit het boek Genesis; de Vertalers, die nu het O. T. onder handen hebben, zullen zelven wel hunne voorgangers niet vergeten; misschien is dit overzigt geschikt om hen een of ander niet over 't hoofd te doen zien; in weinige woorden: nut moge het hebben, zich zulk eene verzameling voor eigen gebruik te maken, maar haar uit te geven? .... Het debiet zal misschien wel de voortzetting verbieden. Kwaad kan zij niet .... maar goed? .....

Een *vierden druk*, keurig uitgedost in linnen met stempels, heeft S. E. VAN NOOTEN in 't licht gegeven van C. E. VAN KOETSVELD'S *Oudejaars-Avond*, nu in klein formaat, (ingen. *f* 1 - 60, in linn. *f* 1 - 90). Dat is een leerrijk boek; daar is ook humor in; gij kent het; koopt het nu: en leest het dan in de laatste *dagen* des jaars, maar niet op den laatsten avond: de verstandsmensch treedt er nog te veel op den voorgrond om in die laatste uren u te voldoen; dan dien gehoord bij wien alles in harmonie is, gevoel en smaak en verstand, alles ... alles! Dan JOHANNES 13—17; VAN KOETSVELD neemt het u niet kwalijk. Hij leidt u tot dezen henen. 't Is een kostelijk boek, die Oudejaarsavond van den voormaligen Mastlandschen leeraar!

De nimmer rustende Uitgevers ALLART en VAN DER MADE hebben plan het *Hermansburger-Zendingsblad* in het Nederduitsch te laten vertalen. De eerste aflevering ligt voor ons, met een woord ter inleiding van D[r]. LENTZ. 20 à 30 cents kost de maandelijksche aflevering. De vertaling begint met den eersten jaargang, zal waarschijnlijk spoedig het oorspronkelijke hebben achterhaald, en het dan maandelijks vol-

gen. Zou deze onderneming waarlijk gelukken? Wij denken het niet, en betreuren dit ook niet. Wel zouden wij het betreuren, als er in Nederland geene sympathie was voor HARMS en zijne zaak. Maar wij willen die bevredigd zien door mededeelingen, aan het Zendingsblad ontleend, en teregtwijzingen van eene bevoegde hand. Aan deze behoefte wordt immers bereids hier en elders in maandberigt of traktaatje voldaan. Waarom een voetstoots vertalen van het geheele blad? Ergert u nog niet aan het exclusief Luthersche standpunt van HARMS, maar erkent toch, dat zijn ijver met al hare warmte, die ons aantrekt, niet vrij is van dweeperij. Een huis te bouwen zonder zekerheid van te kunnen betalen, een schip niet te assureren omdat God het wel zal behoeden ... dat is *zorgeloosheid*, heel iets anders dan *onbezorgdheid*. En toch, die zorgeloosheid heeft iets liefelijks — en toch — wie moet HARMS niet liefhebben?

De Erven F. BOHN, te Haarlem, geven in het licht: *Het ware Christendom vergeleken met de heerschende denkwijze van zijne uitwendige belijders. Door* W. WILBERFORCE. *Uit het Engelsch. Derde druk. Uitgegeven door* J. J. VAN TOORENENBERGEN, *Predikant te Vlissingen.* In kl. 8vo. XVI en 319 pag. à *f* 1 - 80. De Eerw. VAN TOORENENBERGEN zegt: »Wij zouden niet gaarne onzen arbeid te koste leggen aan een werk, bloot of voornamelijk om een geschied- of letterkundig belang." Toch gelooven wij, dat het werk van WILBERFORCE voornamelijk geschied- en letterkundig belàng heeft, en keuren wij de vernieuwde uitgave er van af. Wij meenen, dus oordeelende, niet te kort te doen aan den eerbied, dien wij verschuldigd zijn aan den edelen WILBERFORCE. Hij zelf zou, dunkt ons, tegen zulk eene hernieuwde uitgave geweest zijn, daar hij zou erkend hebben, dat ieder tijd zijne eischen heeft en zijne vormen huldigt, en dat slechts zeer weinige boeken boven den tijd verheven zijn. De omslagtige manier van betoog van 1797 was niet door besnoeijing goed te maken. En zij er veel in het werk, dat nog volle behartiging verdient, dat zelfde wordt nu beter in onderscheidene geschriften gezegd. 't Is dwaas eene voorliefde voor het oude te hebben, *quand même!*

Nog veel minder zijn wij ingenomen met de *Werken van*

WILHELM LEENDERT KRIEGER, *vijfde druk*, in afleveringen van 3 vel. In gr. 8vo. à *f* : - 25, op best papier à *f* : - 40, bij ALLART en VAN DER MADE. Wij ontkennen wat de Uitgevers zeggen: »Voor de Huis-Godsdienst bekleedt het naast de (n) Bijbel eene eerste plaats." In der tijd moge dit werk van den Haagschen prediker goede dienst gedaan hebben, het is *verouderd* en kan nu alleen behagen om sommige geijkte voorstellingen en uitdrukkingen. Reeds zien verscheidene afleveringen van dit boek, welks nieuwe uitgave speculeert op de mode-orthodoxie, het licht.

De *Bijdragen tot bevordering van het Christelijk Leven, verzameld door* M. A. AMSHOFF *en* W. MUURLING, zijn in 1856 weêr uitgegeven bij M. SMIT te Groningen. 't Zijn twee stukjes, uitmakende den *veertienden* jaargang, ieder 60 pag. à *f* : - 40, ten voordeele van eene stichting der liefde voor kinderen. Wij kunnen ze niet onvoorwaardelijk aanbevelen, hoezeer druk en papier voor zulk eene volksuitgave tot model kunnen dienen. Ons »niet onvoorwaardelijk" geldt niet de bijdragen van de verzamelaars zelven, maar bijna alle van hunne medearbeiders. Die zijn flaauw en sommige ziekelijk. Er zijn reeds genoeg verhalen van de schier regtstreeksche inwerking der Goddelijke Voorzienigheid op de lotgevallen der menschen, die gelijk dat van DANIËL LÖRT verkeerde begrippen aangaande geloofsmoed geven, en die gelijk het vers van J. DE BOER, EZ. alleen ligtgeloovigen kunnen treffen.

Met warme ingenomenheid vestigen wij de aandacht onzer lezers op de overdrukken van het mengelwerk van den Almanak voor Hart en Huis, nu onder den titel *Hart en Huis. Lectuur bij de verwisseling der Jaren, door* J. DE LIEFDE. Te Amsterdam, bij H. HÖVEKER, 6 Stukjes, prijs elk *f* : - 10; 25 Ex. *f* 2 - : — Wij lazen zelden beter stichtelijke lectuur. Den preektoon, geschikt voor den kansel alleen, ontmoeten wij hier gelukkig niet zooals in de meeste stichtelijke boeken. 't Is alles zoo door en door praktisch. 't Is een product van geestelijke geestigheid; toch ernstig, misschien te weinig zalvend. Gedurig dachten wij aan LUTHER. Hier en daar komt de godsdienstige denkwijze des Schrijvers wel uit, maar nergens hinderlijk; 't is hem hier meer om het leven dan om leerstukken te doen. Dwaas wie niet gesticht wordt dan door een Schrijver die dezelfde theologie heeft als hij! Och, vonden

DE LIEFDE's woorden maar weerklank in menig hart en gehoor in menig huis.

De Economist, tijdschrift voor alle standen, door Mr. J. L. DE BRUYN KOPS, wordt geregeld door den Heer GEBHARD aan zijne Inteekenaren verzonden. De Nummers van Augustus, September en October liggen voor ons. Wij willen niets zeggen over de noodzakelijkheid van verspreiding van Staathuishoudkundige kennis: wij willen niet herhalen dat de Heer DE BRUYN KOPS bij uitstek de kunst verstaat van duidelijk en helder te zijn, een bewijs hoe duidelijk en helder de wetenschap hem zelven is: wij willen, hoewel wij daartoe wel lust zouden gevoelen, als wij niet bevreesd waren voor Staathuishoudkundige ketters gehouden te worden, niet eens tegen de afschaffing der gemaal-belasting spreken, die wij gaarne afgeschaft zagen, des noods met al de andere belastingen er bij, maar die wij nog liever hebben, dan hetgeen er voor in de plaats is gekomen; wij willen alleen de aandacht van het publiek op de uitgekomen Nummers vestigen, en de lecture aanbevelen van het supplement-nummer over de Gezondheidsleer (*Hygiène*), dat de lezing ongetwijfeld beloonen zal.

Het zesde nummer van den *Klapper op de Staatsregtelijke en andere Wetten enz., betreffende het Administratief Burgerlijk Bestuur in Nederland, bewerkt door* H. VERWOERT, is ons ter aankondiging toegezonden. Welligt komen wij bij het verschijnen van het laatste nummer op het geheel terug. Voorloopig mogen wij echter dit ons toegezonden nummer niet onopgemerkt laten. De beoefening van het Administratief Regt is te zeldzaam in ons Vaderland, en toch bij de meerdere verwikkeling van ons Staatsregt, te gewigtig, dan dat niet elke poging die strekt om dezen verwaarloosden, en elders veel rijker ontwikkelden tak der Regtsgeleerdheid te kweeken, eene loffelijke vermelding verdient.

De herziening der Belastingen voor het Rijk en de Gemeenten is eene onlangs verspreide Brochure, welke bij de Uitgevers GEBHARD EN COMP. het licht zag. De Schrijver wil het belastingstelsel herzien; hij wenschte daartoe de personele belasting af te schaffen of te verminderen, en daarvoor eene suc-

cessiebelasting van twee percent over al hetgeen in de regte lijn geërfd wordt, in de plaats te stellen. Het is met de belastingen als met de straffen: men kan tegen elke straf en elke belasting gewigtige bezwaren aanvoeren, omdat elke belasting, op zich-zelve beschouwd, een kwaad is. Hoezeer men gaarne erkennen zal, dat de Schrijver menigen goeden wenk geeft, zoo wenschen wij toch protest aan te teekenen tegen zijn beweren, dat de personele belasting en de *income-tax* eigenlijk hetzelfde is. Het tegendeel is waar. Deze belast het inkomen hoe men ook leve, gene treft alleen den uiterlijken schijn, hoe groot of klein het werkelijke inkomen zij. Wat de voorgestelde uitbreiding der successiewet betreft, zal men wel geen finantiëel bezwaar in het voorgestelde middel vinden, maar eerder zal men den Schrijver tegenwerpen, dat het beginsel geheel tegen den geest onzer wet aandruischt, en dat, bij zulk eene wijziging, de geheele successiewet, welker onvoldoendheid voor de administratie, en hardheid voor de belastingschuldigen dringend eene herziening eischt, veranderd moest worden. Sedert 1817 heeft men zoo veel geleerd, en eene wet van 1817 is veelal voor 1856 niet meer van goede gehalte.

Bij de gemeentebelastingen zouden wij den Schrijver vragen, hoe hij het mogelijk acht de tappers zoo hoog te belasten, en hun beroep te brandmerken. De tappers doen het kwaad niet, maar zij die de tappers te druk bezoeken. Zoo zou men evenzeer de glasblazerijen zwaar kunnen belasten, omdat zij de glazen leveren, waaruit de dronkaard drinkt.

Wij stipten slechts een paar punten aan. Hij die naar eene belasting zoekt, die genoeg opbrengt en toch geene tegenspraak ontmoet, zoekt naar den steen der wijzen. De hier vermelde Brochure is echter helder geschreven en verdient, door allen die in het onderwerp belang stellen, gelezen te worden.

HOFFMANN VON FALLERSLEBEN. *De Vlaamsche Beweging. Naar het Hoogd. Met een Voorwoord van Dr.* A. DE JAGER. *Te Rotterdam, bij* Otto Petri. 1856. *In gr. 8vo.* 48 *bl. f*: - 75. — De bevolking van België is tweederlei, Vlamingen en Walen, Nederlandsch- en Franschsprekenden wonen er te zamen. Niet vreemd was het, dat na de afscheuring van de noordelijke gewesten in 1830 de laatstgenoemden, schoon het kleinste getal uitmakende, de overhand verkregen. In den beginne zagen de Vlamingen dit zwijgend aan. Maar toen bestuur, wetgeving, scholen, kortom alles, op Fransche wijze werd in-

gerigt, toen de gemeentezaken in het Fransch werden behandeld, en het regt in het Fransch gesproken in steden waar niet of nabij niet dan Vlamingen woonden, toen begon men het onregt te gevoelen dat de meerderheid des volks was aangedaan, wakkere mannen stonden op die er hunne stem tegen verhieven, en de *Vlaamsche beweging* nam eenen aanvang. De geschiedenis van dezen strijd, die nog steeds met kracht gestreden wordt, vindt men in dit werkje kort en zakelijk verhaald. Het is niet meer dan eene soort van kronijk; toch zal het, hopen wij, vele belangstellende lezers vinden, want het behandelt een onderwerp, dat geenen Nederlander onverschillig zijn mag. En men moge soms lagchen om de ingenomenheid met zich-zelven, welke de Duitsche Professor toont, wanneer hij zijne bezoeken in België vermeldt als feiten die tot de geschiedenis der Vlaamsche beweging behooren, en eenige bladzijden vult met zijne verzen, die wij hier zeer goed hadden kunnen missen, men zal het den man vergeven, die vroeger vele malen, en nu weder door de uitgave van dit werkje, zijne belangstelling in Nederland en Nederlands taal en letterkunde heeft doen blijken.

Waarheid en Droomen, door JONATHAN. *Vierde, veel vermeerderde druk. f* 2 - : — De *Waarheid en Droomen* van JONATHAN zijn bekend; een onpartijdig beoordeelaar zal ze, naar den maatstaf van ons land, een *tweeden* druk wel waardig keuren; er is gevoel in, maar och ... ook zooveel ... ziekelijks; geen frissche humor! — Hoe dan een vierde druk? Zeker publiek weet wie JONATHAN is ... en *ergo*. Jammer dat de naam zooveel doet, jammer alleen niet voor de Uitgevers. Zij verdienen lof, behalve voor het vignet; er had waarlijk wel een steendrukje op kunnen overschieten. De vermeerderingen van dezen druk zijn, behalve een paar vaderlandsche stukken, schetsen, vroeger — *ni fallor* — in »de Nederlanders" geplaatst. Deze laatste zijn niet van de minste. Maar zij komen vreemd bij de andere meditatiën van het boek in zijne eerste gedaante. 't Heeft nu iets tweeslachtigs. Maar alles is van JONATHAN ... Spreek nu niet van HILDEBRAND! Die had nog wat anders achter de hand: *de familie Kegge*, vergeleken met *de Koning gaat ten grave*, *de Koning komt*, *de Straatjongen* en *het Melkmeisje*, wint het in allen deele. De *Waarheid en Droomen* doen vragen: och, HILDEBRAND! is er niet nog wat in uwe portefeuille?... Maar JONATHAN is toch *niet onverdienstelijk*.

De beide Helden en de Oude van den Rhijn-Gravenstein. Een tafereel uit den Hervormingstijd in Duitschland. Vrij uit het Hoogduitsch gevolgd, door A. BOSMAN. *Ten voordeele van een noodlijdend Protestantsch huisgezin. Te Dordrecht, bij* J. P. Revers. 1856. *In gr. 8vo. IV en* 71 *bl. f* : - 50. — Eene historische, uit het Duitsch overgebragte Novelle. De »helden" zijn FRANS VON SICKINGEN en ULRICH VON HUTTEN. De »Oude van den Rhijn-Gravenstein" (l. Rijngr.) is een gefin-

4 *

geerd persoon, een oud edelman, die, door zijn verkeer met de Waldenzen tot beter inzigt van de beoefening des Christendoms gebragt, de beide helden wijst op het onchristelijke van de Hervorming door het zwaard, en wel het zwaard van den opstand, voort te planten. Zijne raadgevingen worden in den wind geslagen, maar de uitkomst bevestigt hare deugdelijkheid.

Men leest het verhaal met genoegen en verplaatst zich daarbij in den gewigtigsten tijd der nieuwere geschiedenis. De Schrijver of Omwerker had zijn idée zorgvuldiger kunnen uitvoeren, zijn stijl duidelijker mogen maken en de correctie aan naauwkeuriger oogen moeten toevertrouwen. Doch waar zijne Christelijke liefde niets voor zich-zelven vraagt, daar ontvalt den Recensent de pen en wordt hij slechts Referent. Protestantsche landgenooten! koopt het werkje: gij doet iets goeds; leest het: gij doet niets kwaads.

Wie iets schrijven wil, zonder juist te weten, waartoe en waarover, kiest den vormloozen vorm van »losse gedachten, bladen," »opmerkingen," enz. Onder vele dergelijke Potpourri's zijn de »*Aanteekeningen op den tegenwoordigen tijd, of losse bladen, gewaaid uit het boek van* DESIDERIUS ERASMUS, *staande op de groote markt te Rotterdam: gevonden door een Commis-voyageur*," te Amsterdam uitgegeven bij J. M. E. MEIJER, à *f* : - 90, — niet van de onbeduidendste. — Heeft men het boekje gelezen, dan is men bezig gehouden; zelfs niet geheel zonder nut misschien. Maar men zal niet verder gekomen zijn, dan wanneer men met een aardigen prater, over verschillende, onzamenhangende onderwerpen, gekeuveld had. Want alleen de grilligheid van een gemeenzaam gesprek kan sprongen doen gelijk hier worden gewaagd, van »Ambassadeur" op »Geschiedboeken in onzen tijd," — van »Restauratiën" op »Protestantsche feesten," — van »Geld en Philantropie" (de tweede *h* is ook verwaaid) op »Adel of geen adel, meester of geen meester". — De verdere onderwerpen, die onder den naam van Hoofdstukken behandeld worden, zijn: »De stoffelijke en zedelijke vooruitgang, het hoogste en eenigste doelwit voor den mensch." Hoofdst. II. »De verscheidenheid en het nut der verschillende menschelijke bestemmingen." — Hoofdst. III. »Ontwikkeling van de algemeene vraag der ouders: waartoe moeten wij onze zonen opleiden?" en Hoofdst. IV. »Welke vakken kunnen thans met een gewenscht gevolg beoefend worden?"

Men kan zien, de Schrijver is zoekende, en heeft zijne krachten en gedachten nog niet aan eenig bepaald vak gewijd. Overigens heeft hij met een redelijk goed geoefend oog, maar minder tevreden gemoed, zijne blikken geslagen in de groote werkplaats der menschen, die men wereld noemt. Zijn stijl heeft in vele opzigten iets zuivers, is echter alles behalve gesoigneerd en gelijkmatig, (misschien wel het gevolg van een goed geheugen bij eenige belezenheid). Gezette oefening zou hem, geloof ik, tot een goed stylist maken. — Kortom, — goede schuit- of spoorweglectuur voor *Commis-voyageurs*.

BOEKBESCHOUWING.

Het Geloof des Harten volgens het Evangelie. Studiën en Beelden. Door S. HOEKSTRA, B.Z., *Predikant te Rotterdam. Te Rotterdam, bij* Altmann en van der Palm. 1857. *In gr.* 8*vo. XVI en* 400 *bl. f* 3-60.

Toen we onlangs het drietal voor 't vacante Professoraat aan 't Seminarie der Doopsgezinden onder de oogen kregen, dachten we bij ons zelven: wie de keus heeft, heeft den angst. Jammer, dat er geen meer plaatsen beschikbaar waren: HARTING, HOEKSTRA, SEPP, aan VAN GILSE toegevoegd — wat uitgelezen viermanschap voor den bloei en den roem der Protestantsche Theologie in ons Vaderland zou dat hebben uitgemaakt! Intusschen was 't anderzijds voor de kiezers eene aangename gerustheid, bij de groote verantwoordelijkheid, die op hen lag, gewaarborgd te zijn, dat hunne keuze, hoe zij die thans bepaalden, op geenen onbevoegde meer vallen *kon*. En dat zij er waarlijk ook niet op gevallen *is*, daarvan heeft HOEKSTRA, gelijk in zoo vele andere geschriften, dus ook in het voor ons liggende, de voldoendste bewijzen gegeven.

Van de dankbare opdragt aan den voormaligen leermeester — nu voorganger — S. MULLER, en van de cordate Voorrede, waarin de mannen van den *Dageraad* c. s. met wèlverdiende gestrengheid op hunne regte plaats gezet worden, mogen wij slechts in 't voorbijgaan gewag maken, ten einde we niet voor de beschouwing van 't werk zelf, rijk van inhoud als het is, de noodige ruimte verliezen. Hoe volledig en grondig toch het »Geloof des Harten" door H. behandeld wordt, zullen onze lezers zelven best kunnen opmaken uit het vooropgeplaatste schema, 't geen wij hun ten gevalle hier afschrijven.

»Wat geloof is — blijkbaar, zoo wel uit den volstrekten eisch van geloof, als uit zijne levenwekkende en heiligmakende kracht. I. Geloof alleenlijk! II. Wie gelooft, heeft leven. III. Zalig die gelooven. IV. Wie gelooft, leeft Gode. — Hoe het hart gesteld moet zijn, zal het geloof daarin ontkiemen, tot wasdom en rijpheid komen. V. Het geloof niet aller. VI. De

weg tot geloof. VII. Ontwikkeling en wasdom des geloofs. VIII en IX. PAULUS. Een levensbeeld van het geloof in zijne wording en ontwikkeling. 1. De weg tot CHRISTUS. 2. Wasdom en leven in CHRISTUS. X. Groot geloof. XI. Heilige diepte des geloofs. — Ziekte-verschijnselen, die de vrije en alzijdige ontwikkeling en openbaring des geloofs en vooral der geloofsgemeenschap belemmeren. XII. Klein geloof. XIII. Geloof des harten bij bekrompen en vrije toepassing. Zwakken en sterken in het geloof. XIV en XV. Geloof des harten bij dwaling des verstands. 1. Het geloof eener dwalende. 2. Waarom geloof des harten bij dwaling des verstands genade vindt. XVI. Eenheid van geloof bij verschil van denkwijs. — Ziekteverschijnselen, die het levensbeginsel van het geloof aantasten. XVII. Eene oorzaak van twijfel en ongeloof. XVIII, XIX en XX. Schipbreuk in het geloof. HYMENÉÜS en ALEXANDER. 1. Ongeloof. 2. Wangeloof uit misleiding des gewetens. 3. Wangeloof uit verdooving des gewetens. — De vaste grond van het geloof in een gezond gemoed en eenen gezonden geest. XXI en XXII. Gelooven zonder te zien. 1. Gelooven zonder te zien en geloof op anderer getuigenis, of ook om der wonderen wil. 2. Gelooven zonder te zien en geloof op gezag der Schrift. XXIII en XXIV. Zelfstandig of redelijk geloof. 1. Wat zelfstandig of redelijk geloof is. 2. Het geloof des Christens is zelfstandig en redelijk geloof."

Zoo dit gansch niet dorre of drooge plan u veel belooft, de uitwerking stelt u niet te leur. We zouden den Schrijver te kort doen, indien we u eene proeve daarvan onthielden; maar hier hebben wij zelven ondervonden: wie de keus heeft, heeft den angst. Na veel wikkens bepaalden we ons tot een gedeelte der ontwikkeling, die H. (bl. 76 en volgg.) van de *wedergeboorte* geeft:

»Dat zulk eene verandering niet zonder innerlijke beweging van ons gemoed plaats grijpen kan, behoeft wel niet gezegd te worden. Hieruit volgt evenwel niet, dat bij elken Christen de ware bekeering tot geloof voorafgegaan is door zulk eenen strijd der ziel, waarin hij, als zondaar, zich nameloos ellendig gevoeld, en met tranen en gebeden den waren vrede Gods gezocht zou hebben, zonder dien te kunnen vinden. Op zulk eene wijze voorgesteld, zal buiten twijfel menig Christen zich in geenen deele eenen strijd herinneren. Ja, wanneer ik mij menschen voorstel van eenen soortgelijken

gemoedsaard als de Apostel JOHANNES, of van kinds af reeds tot CHRISTUS gebragt, dan schijnt het mij toe, dat er voor eene dergelijke bange worsteling in de ontwikkeling van hun godsdienstig leven geene plaats is.

»Intusschen staan zij, die volstrekt van geenen strijd willen hooren, en die meenen, dat langzame zedelijke verbetering eenen zondaar in eenen waren Christen zou kunnen veranderen, nog veel verder van de waarheid, dan zij die geenen anderen weg tot CHRISTUS kennen, dan die heênloopt door de enge poort eener zoodanige bange worsteling. Immers de laatsten begrijpen dit althans levendig, dat er geene speelruimte is tusschen kinderen Gods en kinderen der wereld, zoodat men half het ééne, half het andere zou kunnen zijn, en zij gevoelen, welke groote dingen er in het hart plaats moeten hebben, zoo een kind der wereld een kind van God zal worden. Is het zoo onnatuurlijk, dat zij zich die verandering niet zonder bange worsteling kunnen denken? Dat zij dwalen, het is alleen hierin, dat zij den weg, langs welken God hen zelve tot den Heer gebragt heeft, den eenig mogelijken noemen, terwijl zij vergeten, dat de wijsheid Gods in hare werken aan geene bepaalde wegen of vormen is gebonden. Bij JOHANNESSEN, MARIA's van *Bethanië*, en dergelijke karakters, stel ik mij de toebrenging tot CHRISTUS voor, »gelijk wanneer een mensch het zaad op de aarde werpt, en slaapt en opstaat, dag en nacht, en het zaad uitspruit en lang wordt, *hij zelf weet niet hoe.*" 't Is echter ook bij hen geen *langzame overgang* van natuurlijke (psychische) tot geestelijke menschen; zulk een trapsgewijze overgang is volstrekt niet denkbaar: maar het punt van overgang is bij hen het oogenblik, waarop het zaad in de aarde valt; doch eerst later, als het zich ontwikkeld heeft, zien zij met vreugde, welke groote verandering het gewerkt heeft in hun hart en leven, *zij zelve weten niet hoe.*

»De meeste Christenen nogtans herinneren zich waarlijk een langer of korter, niet altijd scherp begrensd, tijdperk in hun vroeger leven, waarin zij wakker begonnen te worden, en zij met telkens klimmende duidelijkheid eene stem in hun binnenste vernamen, dat er met hen eene verandering moest plaats grijpen, indien zij door CHRISTUS behouden zouden worden. Dat nu kan men waarlijk, zoo men wil, een tijdperk van geestelijke worsteling noemen, wanneer de onrustige gedachte

meer en meer het hart inneemt: »Zoo als ik nu nog ben, sta ik niet op den goeden weg!" terwijl men met gedurig hoogeren ernst zich-zelven de vraag doet: »Wat moet ik doen om zalig te worden?" — "

De geheele schets, waaruit dit staal genomen is, en die ten opschrift voert: *De weg tot geloof*, behoort, in onze schatting, tot de fraaiste van het boek. Met haar wedijveren: *Het geloof niet aller; Ontwikkeling en wasdom des geloofs; Kleingeloof; Ongeloof; Wangeloof uit misleiding des gewetens*, waarin eene zóó kortbondige en menschkundig-ware beschrijving van *piëtisme* en *mysticisme* voorkomt, als wij nog nergens aantroffen; en, eindelijk: *Gelooven zonder te zien;* waaruit wij de schoone en althans voor ons nieuwe opmerking mededeelen: »Ook de wonderen waren voor JEZUS *zijne werken*. Zulk een persoon als Hij *moest* wonderen doen, indien Hij het goddelijke leven, dat in Hem was, niet met opzet wilde verborgen houden, even als een weldadige weldaden bewijzen, ja, even als een levende zich bewegen en zijn leven openbaren moet."

Doch, moge, als van zelf spreekt, 't eene stuk er meer dan 't andere opleveren, geen der »Studiën en Beelden" lazen wij, waarin wij geheel geene kostbare parels aantroffen. Aan ieder beschaafd mensch, die, in plaats van de gewone water-en-melk-, of paardeboonen-, of opium-ascetiek, *gezonde*, *krachtige* en *vruchtbare* stichtelijke lectuur begeert, bevelen wij H.'s arbeid ten dringendste aan. 't Is een boek om Christen te *worden*, Christen te *blijven*, als Christen *op te wassen.* Dien lof verdient het, en hooger lof kennen wij niet.

Evenwel, ge vraagt ons, en met regt, ook nog naar den *vorm?* Wij antwoorden: H.'s stijl en taal laten zich best kenteekenen met de geijkte vergelijking van eene door geen wind beroerde, door geen ontuig getroebelde beek, die zacht en liefelijk murmelende daarheen vliet. Dat die beek echter ook wel eens eene enkele maal statig ruischen kan als een opgezette vloed, daarvan zult ge u met ons overtuigd houden, wanneer ge (bl. 163 en volgg.) de heerlijk-stoute schildering van den storm op zee hebt gelezen. 't Kost ons zelfverloochening, onze recensie er niet meê te versieren.

Hebben we dan hoegenaamd geene aanmerkingen? Doet ge ons die vraag uit vrees dat de vriendschap ons zulke uitbundige lofspraken in de pen geeft? In trouwe, we hebben

den man nooit gezien, noch met hem gecorrespondeerd: hij behoort niet eens met ons tot hetzelfde Kerkgenootschap. Maar vraagt ge enkel op grond der algemeene menschelijke feilbaarheid, of dit geschrift dan, naar onze meening, eene uitzondering daarop maken zou, dan antwoorden we u als eerlijke recensenten, die zelfs voor geen *boek* eene partijdige vóórliefde mogen koesteren: *neen*.

Wat ons dus in H.'s *stijl* soms wel eens hinderde, was het herhalen van sommige lievelingsgedachten of uitdrukkingen. Om wèl te doen verstaan wat wij bedoelen, nemen we van die herhalingen de meest aanstootelijke ten voorbeelde. Zie hier. Bl. 17: »zoodat van het CHRISTUS-bloed ons door de aderen vloeit"; bl. 143: »Hun stroomt waarlijk van het CHRISTUS-bloed door de aderen"; en dadelijk daarop (bl. 146): »indien iets van het JOHANNES-bloed ons door de aderen stroomt". Door zulk een veelvuldig gebruik zou zelfs het schoonste beeld in waarde verliezen; maar we staan bovendien nog half en half in twijfel, of dit beeld — zij het ook uit *Joh.* VI ontleend — wel aan onzen hedendaagschen aesthetischen smaak voldoet. — Daarentegen verheugen we ons zeer, dat H. den rijkdom zijner moedertaal beter toont te kennen en te waarderen dan onze vele theologische Germanomanen; des te liever doen we hem opmerken, dat wanneer hij toch (bl. 107) meent, het Hoogduitsche *aus einem Guss* in 't Neêrduitsch niet volledig te kunnen uitdrukken, hij alsdan aan ons: »uit één stuk gegoten", niet gedacht heeft.

Wijders komt de bewijsvoering des Schrijvers ons niet overal even afdoende voor. Wij voor ons ten minste twijfelen zeer, of dezulken, die 's Heeren goddelijke natuur niet van Zijne volmaakt-menschelijke onderscheiden, zich wel gewonnen zullen geven voor de door H. op bl. 9 genomen conclusie: »Zoo is er dan geen *derde:* òf Gods Zoon, òf godslasteraar! Want alzóó over zich zelven, alzóó tot den Vader te spreken, dat ware godslastering in den mond van eenen gewonen mensch!" Ons dunkt, de genoemde tegenpartij zou zich — onder veel meer — op 2 *Petr.* I: 4 kunnen beroepen, en daarnaar zoo wel het Goddelijk Zoonschap van JEZUS, als Zijne hierop betrekkelijke uitspraken verklaren. H. heeft hier — hij vergeve ons het woord — wel iets magtspreukigs, en waarlijk, er is iets beters noodig om de wèl aangegorde strijders, die hij op dit

punt tegen zich over heeft, aan zijne zijde te brengen! — Evenzeer hebben wij in de studie: *Heilige diepte des geloofs*, op de zwarigheid gestooten, welke H. wel gevoeld, maar niet genoeg weggenomen heeft: dat zij, aan wie eene mindere diepte van geest en gemoed *gegeven* is, buiten hunne schuld minder bemind zijn bij den Heer. In de gelijkenis der talenten is 't geheel anders: die met de *vijf* en die met de *twee* talenten winst gedaan hebben, vinden bij hunnen regtvaardigen heer *geheel dezelfde* goedkeuring en belooning. H. is te veel aan de *aardsch-menschelijke* betrekking van JEZUS tot JOHANNES blijven hangen; en wat MARIA van *Bethanië* betreft, heeft hij vergeten, dat het liefdevolste woord, 't geen ons van den Heer is opgeteekend, niet haar, maar de *Magdaleensche* gold: dat »MARIA", door haar »Rabbouni!" gevolgd!

Dan, hier treden we reeds min of meer op 't gebied der uitlegkunde over, waar wij onzen Schrijver weder met eene andere — echter ook onze laatste — aanmerking moeten lastig vallen. 't Is deze, die reeds bij de lezing van zijn »Lied der liederen" in ons opkwam: dat H.'s *exegetische scherpte* nog wel iets te wenschen overlaat. Aangenomen, b. v. — wat ons nogtans wegens DAVID's geenszins wraakgierig karakter zeer onwaarschijnlijk voorkomt — dat de *CIXe Psalm* van de hand dezes Konings zij (op 't gezag der Psalm-opschriften, wier onwaarheid dikwijls zoo kennelijk blijkt, zal H. zich immers niet beroepen?); maar hoe heeft hij toch de verouderde meening, dat *vs.* 6—19 woorden van DAVID's vijanden zijn, weder kunnen opnemen, en daarvoor 't enkelvoud in die verzen bijbrengen? »Es ist bekannt" — zegt DE WETTE — »dasz der *Numerus* sehr oft in den Psalmen wechselt, und der *Singul. collective* vorkommt, wie *Ps.* 5, 10, 17, 12. u. a. St."; en — wat alles afdoet — »selbst hier, v. 15, kehrt der *Plur.* wieder." — Gelijk protest leggen we in tegen H.'s nieuwe verklaring van *Matth.* XX: 20—28 (bl. 155 en volgg.), welke hij óók in een ons niet onder 't oog gekomen opstel in den *Chr. Volks-Almanak* heeft voorgestaan. Ten hoogste zouden we hem toegeven, dat de liefde voor den Heer bij JACOBUS en JOHANNES een prikkel te meer tot het door hen en hunne moeder geuite verlangen *kan* geweest zijn; maar dat rangzucht toch altoos als de *hoofd*drijfveêr *moet* beschouwd worden, hiervoor pleiten niet alleen de elders voorkomende twisten der

gezamenlijke Jongeren over den voorrang in 't Messiasrijk, maar nog sterker de wèl gestaafde opmerking, dat de plaatsen aan 's Konings regter- en linkerhand, door de zonen van ZEBEDEUS begeerd, destijds juist voor de hoogste *eere*plaatsen doorgingen; terwijl de bedenking, dat een zóó hoovaardige en baatzuchtige wensch met het karakter van JOHANNES in strijd is, eensdeels weinig beteekent bij de niet meer dan oppervlakkige kennis, welke wij met name van zijn vroeger leven bezitten, en anderdeels opgeheven kan worden door de zeer natuurlijke veronderstelling, dat hij zich door 't voorbeeld en gezag van zijne moeder en ouderen broeder op eene hem anders vreemde baan hebbe laten meêslepen. — Van dezen aard stipten wij nog het een en ander aan, 't geen we, om niet al te uitvoerig te worden, laten rusten; doch verre zij 't van ons te ontkennen, dat wij dáártegenover óók, en in meerderen getale, uitnemende proeven van naauwgezette en doorwrochte exegese ontmoet hebben. Zoo maken wij onze lezers bijzonder opmerkzaam op de verklaring van *Joh.* VI: 44 (bl. 60 en volgg.); van *Joh.* I: 16 (bl. 93 en volgg.); van SAULUS' bekeering (bl. 110 en volgg.). Maar van waar dan de straks aangewezen mispassen? Van waar anders, dan van de nog niet geheel uitgeroeide, door NIEMEIJER in zijne *Karakterkunde zóó* krachtig gelaakte zucht, om de in den Bijbel over 't algemeen gunstig beoordeelde personen door 't bemantelen hunner gebreken tot heiligen te idealiseren, ja, ook den ganschen schoonen inhoud des Bijbels, zoo mogelijk nog schooner te maken, al moest men daartoe de inspraak van 't waarheidsgevoel geweld aandoen?

Maar genoeg! wij zouden den schijn op ons laden, of we iets op onze vorige aanbeveling wilden afdingen. En voorwaar, die schijn zou ons in de hoogste mate onaangenaam wezen. Neen, zeker, de Heeren ALTMANN en VAN DER PALM mogen 't aan ons niet kunnen wijten, indien zij zich op hunne uitgave van dit schatbare boek niet in 't ruimste debiet hadden te verheugen. Te minder, wijl ook zij hunne taak loffelijk hebben verrigt; want druk en papier zijn keurig net, en de *errata* — meest bestaande in het uitvallen van kleine woordjes — niet vele. Alleen was 't ons op bl. 324 en volgg. zeer hinderlijk, dat de rollen van A en B aldaar verward zijn geraakt. Maar, ach! bij 't aanhoudend uitgeven van onze

dagen wordt er naar de glorie der ELZEVIERS — boeken zonder ééne éénige drukfout te leveren — niet sterk meer getracht. Toch — 't zou ook nu nog, evenzeer als voorheen, de hoogste en degelijkste glorie der Heeren Uitgevers wezen.

V. P.

De weldadige Invloed van geheim Verdriet; Leerrede over 2 *Cor.* XII: 7. *Door Dr.* F. W. B. VAN BELL, *Predikant bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1856. *In gr. 8vo.* 23 *bl. f* :-20.

Er was geene bijzondere aanleiding voor Dr. VAN BELL om deze leerrede in 't licht te geven, tenzij dan de begeerte van eenige zijner hoorders; van ééne hoorderes zeker niet het minst; van zijne moeder, die bij het uitspreken er van tegenwoordig mogt zijn. En de snaren haars gevoels moeten hebben getrild, toen zij, de weduwe sints jaren, haren *zoon* over een onderwerp haar ongetwijfeld bekend, woorden van stichting en opbouwing hoorde uitspreken. Wie de innige opdragt, aan haar gerigt, leest, wie de geheele preek met heilbegeerte volgt, moet wel ongevoelig zijn, zoo zij hem niet ten minste eenigzins goed doet. Ref. heeft een welbehagen in het boekske; 't geeft hem altijd stof tot blijdschap, als hij den man, wiens helder hoofd hij kent, ook als warm van hart ontmoet. Geleerdheid kan ons zoo koud laten, en de naauwkeurige bepaling van φανέρωσις en ἀποκάλυψις voldoet maar half, als ge niet zeker weet, dat de Openbaring Gods invloed heeft gehad op de ziel van hem, die haar geeft. Dr. VAN BELL leverde het bewijs, dat hij geen vreemdeling is op het gebied der Christelijke levenservaring. Zoo als in deze leerrede kan alleen hij spreken, die het geheim verdriet, die teedere zaak, bij ondervinding kent; dat gaat uit het hart... tot het hart. En geen wonder, dat de schare der hoorders geroerd henen ging, verlangende het gesprokene te lezen. — Waarom echter — vragen we — kunnen hoofd en hart niet trouw zamenwerken? Ons dunkt, de nadenkende hoorder was niet voldaan in één voornaam opzigt, namelijk: is er wel verband tusschen tekst en onderwerp? Niemand zal ontkennen, dat »de scherpe doorn in het vleesch, de Engel des Satans" een

verdriet van PAULUS is, *voor onze exegese* met den sluijer des geheims bedekt; maar dit bewijst nog niet dat hier in den eigenlijken zin ook maar sprake is van wat wij gewoon zijn *geheim verdriet* te noemen. 't Is zeer wel mogelijk, dat de Corinthische lezers naauwkeurig geweten hebben waarop de Apostel doelde. Dit neemt niet weg, dat veel wat in Inleiding en Deel I gezegd wordt, onze volle goedkeuring wegdraagt. Wij kunnen ons zelfs niet onthouden een zeer behartigingswaardig woord van bl. 11 aan te halen: »Er is hier sprake, M. H., van verschijnsels op het gebied van hoog ontwikkeld geestelijk leven onder den Oosterschen hemel, welke wij, kinderen van het Noorden en Westen, te minder volkomen kunnen begrijpen, omdat die verschijnsels met de gloeijende verbeelding en de beeldrijke geestesrigting van Oosterlingen zamenhangen. Want de Heilige Geest werkt door verscheidenheid van gaven, reinigende en veredelende, maar niet uitwisschende de natuurlijke eigenaardigheden van volken en tijden." Ook noemen wij het even opligten van den sluijer des geheimen verdriets zoo uitmuntend gelukt als minder gepast geënuntiëerd. 't Moet menig hoorder door merg en been zijn gegaan, vooral waar zaken genoemd worden, die het beschaafd publiek »min kiesch" noemt, omdat zij het geweten wakker schudden. Is er dus, onzes inziens, veel goeds in I, niet minder erkennen wij dat in II; maar ook van dat deel zoeken wij te vergeefs den grondslag in den tekst. 't Zij eens »geheim verdriet" geweest, dat PAULUS kwelde, dan lezen wij toch van den weldadigen invloed er van niets anders in dien tekst dan: *opdat ik mij niet zoude verheffen.* Geheel wordt dit eigenaardige voorbijgezien door te spreken over *geheim verdriet als weldadig voor des menschen eigen gemoedsbestaan*, *voor zijne betrekking tot medemenschen*, *voor 's menschen omgang met God.* In de uitwerking van dit alles is weêr zeer veel stichtelijks; maar wat beteekent nu de tekst voor zulk eene preek? In geenen deele is hij er de ziel van. En zoo lang wij gelooven dat het behandelen van een tekst niet alleen door gewoonte gevorderd wordt, maar een zegen is, dien wij moeten waarderen, blijven wij protesteren tegen zulk eene manier van preken als die Dr. VAN BELL hier blijkt goed te keuren. Vrede hebben wij alleen met het boekje, maar dan ook meer dan vrede, als wij het als stichtelijk boekje beschouwen, en die

woorden der Schrift als een motto. Wij gelooven nog altoos dat eene preek iets anders moet zijn dan een stichtelijk vertoog, voor het een of ander tijdschrift uitnemend geschikt: wij houden haar voor eene uitdrukking van het gemeenschappelijk geloof der Gemeente, gegrond in, en vast gehecht aan een gedeelte of eene uitspraak van de Schrift, die de oirkonde van het oorspronkelijk en zuiver Christendom is.

Vijftal Leerredenen, uitgegeven ten voordeele van de Kerkekas der Hervormde Gemeente te Saaxum, door J. P. BRUINWOLD RIEDEL, *Predikant aldaar. Te Groningen, bij* K. de Waard. 1856. *In gr. 8vo. VIII en* 103 *bl. f* 1 - :

Het goede doel, waarmeê preken worden uitgegeven, mag der kritiek het zwijgen niet opleggen; dezen regel moeten wij volgen, willen wij niet aan allerlei ontuig de vrijheid geven ter markt te komen. Ref. zou dan ook niet aarzelen een ongunstig, een hoogst ongunstig oordeel over deze preken te vellen, al waren zij met nog veel edeler en verhevener oogmerk publiek gemaakt. Maar gelukkig behoeft hij dit niet te doen, en kan hij volmondig betuigen, dat hier het doel de middelen niet behoeft te heiligen; al meent hij dat het doel toch alleen maar de uitgave wettigt.

Reeds de Voorrede van dit net uitgevoerde bundeltje doet ons ingenomen zijn met Ds. BRUINWOLD RIEDEL. Nadat hij den nood van de kerkekas zijner Gemeente heeft beschreven, en zich zeer bescheiden over zijn werk heeft uitgelaten, zegt hij: »En toch — nu ik zoo aan u schrijf, Lezer! — toch hindert het mij eenigermate, dat deze preken alleen zullen gedrukt, door u gekocht en gelezen worden om het lieve geld, hindert 't (het) mij, dat ze alleen zullen dienen om eene Gemeente te helpen in haren geldelijken nood. Zou ik u voor uw geld dan niets in ruiling geven? Zie, dat mag ik toch niet denken noch (of) hopen, zoo ik anders een dienaar van CHRISTUS ben. Moge er, wat vorm, stijl en inhoud aangaat, ook nog zooveel aan ontbreken — wie is er dieper van overtuigd dan ik zelf? — ik vertrouw evenwel, dat het Evangelische preken zijn, dat zij de getuigenis met zich voeren, hoe lief ik den Heer heb en hoe hoog ik Hem schat, hoe Hij

mijn één en mijn alles is, en hoe ik van het Christendom alleen het heil der wereld verwacht."

Gij krijgt den man lief, die zoo schrijven kan. En uwe achting voor zijne kennis en bekwaamheid blijft niet achterwege, als gij de leerredenen inziet. De *eerste* handelt over *Joh.* I: 4: *het leven van* CHRISTUS *het licht der menschen;* waarlijk geen gemakkelijk onderwerp. De Johanneïsche begrippen van leven en licht te ontwikkelen, zoo dat ook maar een beschaafd publiek ze vat, is reeds moeijelijk — hoe veel te meer wordt het dit voor eene dorpsgemeente. Ref. zou er dan ook zeer aan twijfelen of deze preek met vrucht door die van Saaxum is gehoord. De begrippen blijven vrij wat zwevends behouden, ofschoon zeker de dispositie zich door naauwe aansluiting aan den tekst aanbeveelt. De *tweede* leerrede gaat over *Joh.* IX: 25[b], *het geloof eene zaak van gemoedservaring*, zeker beter uitgedrukt in de preek, dat *het geloof in* JEZUS *door eigen ervaring in het gemoed des menschen wordt opgenomen*, want de blindgeborene had (*sit venia verbo!*) eene *ligchaamservaring* gehad. Ook gelooft Ref. niet dat het gebruik, 't welk JEZUS van dit voorval maakte, om van blindheid der oogen tot blindheid der ziel te komen, regt geeft op het spelen met woorden bij eene homiletische behandeling. De *derde* preek handelt over *de ware wedergeboorte.* Dat woord komt hier zeker niet te pas, volgens den tekst (*Efez.* IV: 20—24). Deel I blijft ook vrij oppervlakkig. Deel II bevat veel goeds. De beide laatste preken, over *Ps.* CXIX: 136 en *Luk.* X: 21[a], zijn pendanten: *onze droefheid over de zonden van anderen*, *onze vreugde over het goede van anderen* (dit ligt toch zeer zeker evenmin in dezen tekst, als dàt wel in genen). De dispositie van beide is geheel op dezelfde leest geschoeid, en gebruikt die rekbare woorden *grond* en *aard.* De uitwerking blijft geheel bij het uitwendige staan. Gij zoudt bij den *grond* van die droefheid of die vreugde meenen te zien aantoonen, waarom de zonden van anderen of het goede in hen ze kweeken; maar, neen! iets daarvan vindt gij bij het behandelen van den *aard* (om Gods wil, om CHRISTUS' wil [moeijelijk te scheiden], om der menschen wil). In plaats daarvan wordt gij bekend gemaakt met de gelegenheid, die er nog bestaat om over anderer zonden te treuren, over het goede in anderen u te verblijden. Maar, basta! op de ontwerpen der preken is veel aan

te merken — en zoo de homiletiek alleen leerde schetsen maken, zou zij deze producten veroordeelen. Maar zij weet dat eene goede schets nog bij lang na geen goede preek geeft. Zij vraagt ook naar den vorm waarin de gedachten worden meêgedeeld, den stijl, den toon. En dan durven wij deze preken tot op zekere hoogte *modellen* noemen. Menig theologant komt van de Akademie en spreekt eene taal, die zoo naar de lamp riekt, dat de arme gemeente er niets van verstaat. Hier is alles levend en boeijend. De gemeente moet luisteren naar die eenvoudige, opgewekte taal, zonder platheid. Alleen hinderde ons het berigt zeer: »dat in de stad die zich gaarne de grootste der wereld noemt, vijfhonderd huizen gevonden worden, dier ondeugd (der ontucht) gewijd." Met zulk eene statistiek heeft men te Saaxum, noch ergens in de kerk noodig. Doch dit is eene kleinigheid. Studenten in de theologie, en vooral dorpspredikanten, maar toch ook die in de stad, mogen den Heer R. zijn fiks stichtelijken toon afhooren. Menig gemeente-lid moge de zaken, die hier zoo echt Evangelisch worden voorgesteld, wel ter harte nemen. En alzoo worde dit boekske door velen gekocht en gelezen niet om des lieven gelds wille alléén!

Onderwijsboekje over de Geschiedenis en Leer der Roomsch-Katholieke en Protestantsche Kerkgenootschappen. Te Leyden, bij Gebroeders van der Hoek. 1856. *In kl. 8vo.* 32 *bl. f* :-15.

Het getal der geschriften over de verschilpunten tusschen de Roomsche en Protestantsche Kerken is onlangs met het bovenstaande *Onderwijsboekje* vermeerderd op eene wijze die goedkeuring verdient. Het vormt als 't ware een vervolg op, of aanhangsel tot de reeks van Onderwijsboekjes, door de Nederduitsche Hervormde Predikanten van Leiden over de Bijbelsche en Kerkelijke Geschiedenis en de Christelijke Geloofs- en Zedeleer uitgegeven, en is blijkbaar op denzelfden leest geschoeid. De Opstellers, die zich echter niet noemen, hebben gemeend door dezen arbeid in eene bestaande behoefte te voorzien. Zij vergenoegen zich niet met de korte opgave, in vragen en antwoorden, *eerst* van het ontstaan, de lotgevallen en den tegenwoordigen toestand van, *daarna* van de voornaamste verschilpunten tusschen de beide genoemde Kerkgenootschappen,

en, *eindelijk*, van de roeping van het Protestantisme in onze dagen; maar zij hebben ook aan de beantwoorde telkens een aanzienlijk getal van onbeantwoorde of losse vragen toegevoegd, met verwijzing soms naar gepaste Bijbelteksten, en leveren aan het slot eene menigte van wèl gekozen bewijsplaatsen uit de belijdenisschriften der Roomsche Kerk, ten einde het verwijt te ontgaan, als of zij hare leer min juist hadden opgegeven. Dit kleine boekje bevat alzoo in goede orde een grooten rijkdom van zaken. Het vereischt echter tevens bij het gebruik een bekwamen onderwijzer, die de noodige toelichtingen geeft. En verrassend is het berigt, dat de Opstellers zich hebben voorgenomen, om op dit leerboekje een meer uitgewerkt, populair geschrift te laten volgen, hetwelk als handleiding of leesboek er bij gebruikt zal kunnen worden.

Op gewone katechisatiën zal men, tenzij in bijzondere gevallen, of bij enkele vergevorderde leerlingen, dit boekje niet kunnen invoeren. Het schijnt bestemd te zijn om Roomschgezinden, die onderrigt begeeren, volledig in te lichten. Het komt ons echter daarvoor geleerd genoeg voor. Sommige antwoorden zij ook te lang, van zes à acht regels, om van buiten geleerd te worden. En de Roomschgezinde heeft regt, om te vragen, welke Protestantsche Kerk hier tegenover de Roomsche geplaatst is. Dat er onder de Protestanten verschillende rigtingen en kerkvereenigingen bestaan, wordt slechts in 't voorbijgaan opgemerkt, en van hunne belijdenisschriften, geplaatst tegenover de Roomsche, wordt met geen enkel woord gewag gemaakt. Alleen het Protestantsch grondbeginsel, dat geene andere gehoorzaamheid dan aan CHRISTUS alleen vordert, en den Bijbel alleen voor kenbron en toetssteen der Christelijke Godsdienst erkent, staat op den voorgrond. Wij keuren dit niet af, en zouden het zelfs in geenerlei opzigt anders wenschen; maar meenen toch, omdat er op den titel gesproken wordt van Roomsche en *Protestantsche Kerkgenootschappen*, dat er iets méér had moeten gedaan zijn, om voor den onderzoeklievende en heilbegeerige den tegenwoordigen staat van zaken onder ons, Protestanten, toe te lichten. Hoe dit echter ook zij, het boekje verdient algemeen verspreid te worden, kan vooral in handen der Evangelische Maatschappij uitgebreid nut stichten, en eindigt met deze vredelievende en verzoenende stelling: »Wanneer Roomschen en Protestanten

het goede, dat bij beiden gevonden wordt, wederzijds opmerken en waarderen, en zich gezamenlijk toeleggen op de belijdenis en beoefening van hetgeen de hoofdzaak en het wezen des Christendoms uitmaakt, dan zal er langzamerhand eene *Evangelisch-Katholieke* Kerk ontstaan, die volkomen aan het doel van JEZUS beantwoordt." Deze toekomst, hoe wenschelijk ook, is, zoo wij meenen, nog zeer verre te zoeken. Wij willen hopen, dat dit boekje, onder Gods zegen, mede dienstbaar moge zijn, om haar te verhaasten. Het bedoelt althans den triomf der waarheid die uit God is, tegenover dwaling, bijgeloof en menschelijk gezag.

Précis des Négociations du Congrès de Rastadt (1798). Par Mr. H. A. VAN DIJK, Docteur ès Lettres et en Droit. A Utrecht, chez *Kemink et Fils*. 1856. *In gr. 8vo. IV en* 187 *bl.* *f* 1-90.

Een beroemd geschiedschrijver heeft reeds vroeger het Congres te Rastadt een eenig voorbeeld in de Diplomatie genoemd, hoe er tusschen overmoed en zwakheid onderhandeld kan worden, en er bijgevoegd: dat Duitschland nimmer dan met blozen aan dat Congres denken kan. Dit ontneemt echter niets aan de groote belangrijkheid van de dáár gevoerde onderhandelingen.

Het is algemeen bekend dat 1 November 1797 een keizerlijk schrijven aan den Rijksdag gerigt werd, om eenen duurzamen vrede met Frankrijk te bedingen, waarvan reeds préliminairen te Leoben geopend waren, en dat eene deputatie van tien standen, gevolgd door afgezanten van vele andere Staten, naar Rastadt ijlden, waar het Congres op 9 December van dat zelfde jaar geopend werd.

Zelden was eene vergadering van het *Corps diplomatique* zoo belangrijk als deze, niet alleen om het eigenaardige dat in den Franschen overmoed gelegen was; want daaraan was men waarlijk wel gewoon geraakt, en men behoefde zich slechts het jaar 1672 uit onze geschiedenis te herinneren; maar omdat dit *Congrès* van zulk een overwegend gewigt voor Europa was, en den regten stand der partijen en den toestand van ons werelddeel zoo volledig deed kennen.

Het is hier ongetwijfeld de plaats niet om een volledig ver-

slag van het gebeurde op dat Congres mede te deelen; álleen moest het gewigt van de onderhandelingen te Rastadt worden herinnerd, ten einde de belangrijkheid van het hier aangekondigde werk te doen kennen.

Uit officiële stukken heeft de Heer VAN DIJK, wiens arbeid op het gebied der politieke geschiedenis algemeen met lof wordt genoemd, en dien lof ook ten volle waardig is, het gebeurde op het Congres te Rastadt beschreven. De tijd is voorbij, dat SCHRÖCK's Geschiedenis de *fons* der historie was; men eischt eene kritische zamenvoeging der feiten uit de officiële stukken, ten einde uit eigen oogen te zien; en hij die slechts ter loops onze geschiedenis, b. v., gadeslaat, ervaart al dadelijk hoe de correspondentiën en staatsstukken onmisbaar zijn voor elk, die meer van de geschiedenis weten wil, dan hij van den eersten ondermeester op het school van *Monsieur* X of Y geleerd heeft. Daarom zijn de brieven van D'ESTRADES, van DE WITT, van het Huis van Oranje, van zulk een onberekenbaar gewigt voor onze historie, en daarom danken wij ook den Heer VAN DIJK, die ons hier een geheel nieuw licht doet opgáan over de gewigtige vergaderingen te Rastadt gehouden.

Wij moeten ons van verdere aanprijzing onthouden; het vermelden van den belangrijken inhoud van het werk zou de ruimte overschrijden, welke voor eene aankondiging bestemd is; maar zeker zegt men niet te veel door te beweren, dat het boek in de bibliotheek van geen historicus mag ontbreken.

De Fransche taal — die wereldburgeres — in welke het is geschreven, zal het, ook buiten ons Vaderland, in veler handen doen komen.

Eenvoudige Gezondheidsleer. Een boekje voor allen. Door Mr. J. L. DE BRUYN KOPS. *Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. (*Zonder jaartal.*) *In post* 8vo. *XII en* 177 *bl. f* :- 90.

Daar de welvaart eener natie minder afhankelijk is van het getal harer inwoners, dan van dat der *producenten*, zonder wier vlijt en bekwaamheid de noodige voortbrengselen ontbreken zouden, zoo kan het naauw verband tusschen de Staathuishoudkunde en de Gezondheidsleer, tusschen den wel-

stand der maatschappij en het ligchamelijk wèlbevinden der personen, waaruit de maatschappij is zamengesteld, evenmin aan bedenking onderhevig zijn, als de betrekking betwijfeld wordt, die men tusschen de nationale beschaving of maatschappelijke ontwikkeling, en de gesteldheid van het onderwijs en andere tot hoogere ontwikkeling van het verstand leidende middelen, geregtigd is aan te nemen. Niettemin is dat verband in vroegeren tijd veelal voorbijgezien, en heeft men den invloed, dien de toepassing der openbare en bijzondere gezondheidsleer op de gewigtigste en veelzijdigste belangen der maatschappij uitoefent, dikwijls miskend. Thans is men dienaangaande tot betere inzigten gekomen, en de mannen der wetenschap hebben het in de laatste jaren aan geene ijverige pogingen laten ontbreken, om deze hunne overtuiging ook meer algemeen ingang te doen vinden. Onder de met dat doel uitgegeven geschriften, mag ook bovenstaande *Eenvoudige Gezondheidsleer* op eene vriendelijke en welwillende ontvangst aanspraak maken. Uit de Voorrede leeren wij haar kennen als eene vrije vertaling en omwerking van een, ons overigens onbekend, Engelsch werkje: »The book of health", van ROBERT JAMES MANN. Reeds de benaming: »Eenvoudige Gezondheidsleer", duidt de populaire strekking aan, die de Heer DE BRUYN KOPS aan zijnen wetenschappelijken arbeid wenscht toegekend te zien, terwijl dit door de bijgevoegde woorden: »een boekje voor allen", nog nader wordt aangewezen. Aan die bestemming beantwoordt het werkje, naar onze meening, op allezins loffelijke wijze, vermits daarin de meest belangrijke bijzonderheden, die den grondslag en den hoofdinhoud der gezondheidsleer uitmaken, bevattelijk en overeenkomstig het tegenwoordig standpunt der wetenschap, ontwikkeld worden. Daardoor zal het boekje, gelijk in de Voorrede gezegd wordt, »misschien bij dezen of genen eenigzins aanvullen, wat bij de opvoeding tot nu toe (een twintigtal jaren geleden, althans stellig) te veel werd verwaarloosd. Hoe menig onzer, Lezer, konde niet de Romeinsche Keizers, of de Departementen van Frankrijk (met de chef-lieux er bij) op zijn duimpje opnoemen, terwijl men ons nimmer geleerd had waar onze longen zitten, die dan toch ook hoofdplaatsen zijn. Wat JUPITER en LEDA deden, dat wisten wij maar al te goed; maar wat doen onze maag en onze ingewanden? Wat is ademhaling, bloedsomloop, stof-

wisseling? Ja, dàt alles was voor ons mythologie, en eene der schoonste bladzijden van het leerboek der schepping, namelijk »de mensch", bleef voor ons gesloten. Trachte een iegelijk onzer dit nog te verhelpen."

Achtereenvolgens worden in veertien Hoofdstukken de volgende onderwerpen behandeld: »Verschillend leven in de Natuur. — Grondstoffen der bewerktuigde Natuur. — Voedsel en spijsvertering. — Bloed. — Bloedsomloop en ademhaling. — Het menschelijk ligchaam. — Spieren, zenuwen, hersenen. — Afscheiding en natuurlijk verval. — Gezondheid en ziekte. — Voedsel in betrekking tot de gezondheid. — Het drinken in betrekking tot de gezondheid. — Lucht, baden, en beweging. — Invloed van het klimaat op de gezondheid. — Toepassing. Aanteekeningen." Uit deze opgave blijkt, dat het aan geene verscheidenheid ontbreekt, en dat de Schrijver evenzeer gepoogd heeft om den physiologischen grondslag, waarop elke Gezondheidsleer steunen moet, te doen kennen, als om de voornaamste onderwerpen, welke tot de bijzondere gezondheidsleer behooren, naar de mate onzer tegenwoordige kennis, afzonderlijk te behandelen, en door voorbeelden op te helderen. Wat de orde betreft, ware het, onzes inziens, geleidelijker geweest, om aan de beschouwing van »het menschelijk ligchaam", die thans den inhoud van het zesde Hoofdstuk uitmaakt, de plaats van het derde Hoofdstuk aan te wijzen, en haar dus aan de beschrijving van het bloed, den bloedsomloop, enz., te laten voorafgaan. Verder blijkt ons uit den inhoud, dat de *Openbare Gezondheidsleer*, die zich met de bevordering der algemeene gezondheid en met het wegnemen der hinderpalen, waardoor deze benadeeld wordt, bezig houdt, van de taak des Schrijvers bleef uitgesloten, hoewel daaromtrent in het laatste Hoofdstuk eenige algemeene denkbeelden worpen medegedeeld. De voornaamste aanmerking, die steller dezes op het verdienstelijk boekje van den Heer DE BRUYN KOPS maken moet, is hierin gelegen, dat er somtijds, ten koste der duidelijkheid, een al te groote rijkdom van zaken wordt aangetroffen. Men leze, b. v., wat er op bl. 9 over de koolstof en hare, bij verbranding plaats hebbende, verbinding met de zuurstof (hier minder eigenaardig een *ligt* gas genoemd) gezegd wordt. Gelijk deze en eenige andere plaatsen, door vermelding van te vele bijzonderheden, en derhalve door overlading

en opeenstapeling van denkbeelden, onduidelijk gemaakt worden, vooral wanneer men bedenkt, dat het boekje voor beschaafde lezers uit alle standen bestemd is, zoo geldt hetzelfde in nog grootere mate van de volgende beschrijving van het bekken en de onderste ledematen (bl. 47): »Aan het beneden eind loopt de ruggegraat uit in een breed bekken, met eene holligheid aan elke zijde om de einden der beenen in te ontvangen, die het geheele ligchaam voortdragen, door het beurtelings voor en achter te bewegen. Om de beweging gemakkelijk te maken, is elk been van meer dan één stuk gemaakt, en geplaatst op den top van een gewelf, dat op zich zelf niet minder dan 24 beenderen heeft. Dit laatste is zoo bijeengevoegd om eene soort van veerkracht te hebben, wanneer de geheele vracht van het ligchaam plotseling op één punt, het benedeneind der beenen, te zamen komt."

Verpoozingen op letterkundig gebied, door NICOLAAS BEETS. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1856. *In gr.* 8*vo. VI en* 292 *bl. f* 3-:

Onder dezen bescheiden titel ontvangen wij hier een boek, dat we inderdaad als eene verrijking onzer literatuur mogen beschouwen, een boek, uitmuntende door losheid en gemakkelijkheid van stijl en voordragt, door juistheid van opmerking, door goeden smaak. Het is een boek, dat wij ook daarom in veler handen wenschen, omdat het een uitstekend middel kan zijn ter opwekking van den lust, om met sommige van de beste onzer oudere en nieuwere dichters meer gemeenzame kennis te maken. Wij vinden van de vijf ons hier aangebodene stukken vier, die met zulk een doel zijn geschreven. Zij handelen over WILLEM VAN HAREN's *Friso*, over VONDEL, over POOT en over BILDERDIJK. Eenigzins vreemd zeker wordt de bundel van deze stukken geopend met eene voorlezing over *het Populaire*, gevolgd van losse opmerkingen en aanteekeningen als naschrift. Men zou toch kunnen zeggen, dat zij in sprekend contrast staat met alles, wat we hier vervolgens vinden, en dat we hare toepassing volstrekt niet moeten zoeken bij een van de dichters, over wier werken de Schrijver ons later zoo veel voortreffelijks zal mededeelen. Het populaire — neen, dat is zeker van geen van die allen het

eigenlijke, het onderscheidende kenmerk. En zoo staat de voorlezing hier op zich zelve; aan het hoofd van de overige stukken geplaatst, maakt zij een pijnlijken indruk, juist door hare wezenlijke voortreffelijkheid. Wij lezen daar (bl. 30 en 31) bijna als de slotsom van het geheel: »Het gemeenmenschelijke, ziedaar wat het populaire in zich sluit. Geen wonder dat het waarlijk populaire niet alleen voor het volk, maar voor allen is. Het gemeenmenschelijke. En om dat te leeren kennen, te leeren sparen, te leeren ontwikkelen, te kunnen dienen, moet niets dan het eigen binnenste ondervraagd worden. Schamen wy ons, indien by dit onderzoek het binnenste ons verlegen laat. Laat ons treuren, indien, onder welken naam en met welken schijn des rechts ook, de verwoester is binnengeslopen, die het kostelijkste niet gespaard heeft; indien de luite met geborsten zangbodem nederligt in het stof; het tiensnarig instrument nog maar ééne snaar overig heeft; de aeoolsche harp niet meer beantwoordt aan den adem des winds; en zelfs de echo de beroofde en verlatene woning heeft vaarwel gezegd. Ach, indien het grootendeels, indien het eenigermate aldus gesteld is, laat ons dan afzien van de schoone eer, de schrijvers, de dichters, de redenaars des Volks te wezen. Daar zijn kleinere kringen, waarin wy misschien nog veel roem behalen en eenig nut kunnen stichten: wy deugen nog voor elke wareld waar men het doen kan met den vervormden, met den conventioneelen mensch: wy zijn nog goed genoeg voor de groote wareld die klein is; maar voor de groote wareld die groot is, voor de wareld der Menschen, voor de wareld des Volks zijn wij verloren." In vele opzigten fraai gezegd, maar weinig geschikt, om den lezer met ingenomenheid te bezielen voor de dichters, over wie in de volgende stukken zal worden gesproken, en die allen zich dan zouden moeten schamen en treuren, indien de voorstelling niet ter wille van het effect eenzijdig ware. Met dat alles, en ofschoon Rec. het stuk liever elders, dan aan het hoofd van de volgende voorlezingen had gezien, er is veel goeds en waars gezegd, vooral ten aanzien van datgene, waarin het populaire niet moet worden gezocht. Als het er op aankomt, om te toonen, wat het nu eigenlijk wel is, dan worden we wel gewezen op de bron, waaruit het voortvloeit; maar van de wijze, waarop het zich uit, hooren wij niet veel. »Het instrument van den

populairen toon," zegt de Schrijver (bl. 31), »is het volledig, is het welbesnaard menschelijk hart." Maar die snaren kunnen op onderscheiden toon gestemd zijn, ze kunnen zeer onderscheidene melodiën laten hooren, zonder dat er aan het welbesnaard zijn valt te twijfelen, en toch niet al die toonen, niet al die melodiën zullen populair zijn. Zoo komt het Rec. althans voor, en daarom bevredigde deze voorlezing hem maar ten halve.

Met onverdeelder bijval las hij de volgende stukken; ze zijn regt geschikt, om de belangstelling voor de vaderlandsche dichters op te wekken, die er in behandeld worden; maar vooral ook kunnen zij dienen, om het oordeel over deze te leiden en op goede gronden te vestigen. Aan het gros der lezers is zeker de *Friso* van VAN HAREN het minst bekend, en de poging, om dezen in zijne waarde te doen kennen, is daarom dubbel welkom. Indien zij al niet menigeen tot de lezing van het geheele dichtstuk zal brengen, ze geeft toch een voldoend overzigt over het geheel, en aanwijzing ter regte beoordeeling van den verdienstelijken dichter. Toen Rec. op bl. 59 las, dat de versificatie »op vele plaatsen eerder eene fransche is, die zich vergenoegt al de lettergrepen te tellen, dan eene hollandsche, die ze beide telt en meet," herinnerde hij zich vóór ettelijke jaren in handen gehad te hebben een aantal Fransche brieven van VAN HAREN, doormengd met Fransche verzen. Zoo hij zich niet bedriegt, maakten ze een deel uit van eenen rijken voorraad handschriften der VAN HARENS. Hij verbeeldt zich, dat die voorraad nog in Leeuwarden zal te vinden zijn, en dat het welligt de moeite wel zou beloonen, dien eens te doorzoeken, en daarvan op de eene of andere wijze partij te trekken.

Op meer bekend terrein beweegt de Schrijver zich, als hij over VONDEL spreekt, den rijkdom en de frischheid van zijnen geest, benevens eenige van de meest uitstekende zijner dichterlijke gaven in het licht stelt, en ofschoon hij ter beoordeeling van den grooten dichter niets nieuws bijbrengt, toch vele heerlijke stukken zijner poëzij voor den geest roept. Doch 't was zeker geen overtollig werk, toen de Schrijver in de volgende proeve hoorders of lezers nader met POOT trachtte bekend te maken. Behalve met het: »Hoe genoeglijk rolt het leven", en: »De zuster van de Zon", hebben zeker de minsten

met zijne poëzij eenige kennis gemaakt, en men zal die uit het regt fiksche en boeijende stuk van den Heer BEETS in hare wezenlijke waarde en onwaarde kunnen leeren beoordeelen. Eindelijk vinden wij in de laatste verhandeling de waarheid aangetoond, dat de poëzij van BILDERDIJK poëzij is in den waren zin des woords, getuigenis draagt van de hoogste kunst, en de Nederlandsche taal in al hare kracht en schoonheid in het licht stelt. Ook in dit stuk is regt veel goeds en schoons, dat tot regte waardering van BILDERDIJK dienen kan. Het eenige, wat Rec. bij het tweede punt zou vragen, is dit: of de hoogste kunst wel altijd genoegzaam verborgen is? en dat zal wel, gelijk in welsprekendheid, zoo ook in poëzij de *aller-hoogste* kunst zijn.

En hiermede nemen wij van deze *Verpoozingen op letterkundig gebied* afscheid. Ze mogen voor velen eene *verpoozing* zijn, voor zeer velen kunnen ze méér dan dat wezen: een boek tot onderrigting, een middel ter zuivering van den smaak, ter opwekking van belangstelling in vaderlandsche letteren en dichtkunde. Wij hopen van ganscher harte, dat de Heer BEETS zich nog dikwijls op deze of soortgelijke wijze *verpoozen* zal.

CHARLES MACKAY. L. L. D. LONGBEARD, *of de Anglo-Saksische volksstammen van* 1193—1196. *Historisch-Romantisch Verhaal. Uit 't Engelsch, door* M. KEIJZER. *II Deelen. Met vignet. Te Maassluis, bij* J. van der Endt. 1856. *In gr. 8vo. VI en* 522 *bl. f* 4 - 80.

Dit werk, uit het Engelsch vertaald, en in het vaderland van den Schrijver gunstig ontvangen, zal ook onder ons zijne lezers wel vinden. MACKAY heeft blijkbaar zijnen grooten landgenoot WALTER SCOTT voor oogen gehad, maar hem niet slaafs gevolgd. Gelijk in *Ivanhoe* vinden wij ons hier verplaatst in de tijden toen zucht naar avonturen en krijgsgevaren, door de godsdienst tot geestdrift opgewonden, scharen naar het Heilige Land dreef. Die togten hadden voor handel en nijverheid, en ook voor den landbouw door het vrij worden der lijfeigenen, weldadige gevolgen, deden de vorige barbaarschheid wijken, en openden voor de volken van ons werelddeel de baan der beschaving. Doch die voordeelen werden niet dan voor zware offers verkregen. De meeste kruistogten mislukten,

de groote legers smolten, nog meer door gebrekkige organisatie en oneenigheid onder de aanvoerders, en door vermoeijenis en honger, dan door het vijandelijke zwaard, als sneeuw voor de zon, en van de hoopen volks die uittrokken, mogten slechts weinigen den vaderlandschen bodem weder betreden. Aan duurzame vestiging in Palestina en behoud van het daar bemagtigde viel niet te denken, en met den val van Ptolemaïs kwam het einde van een krijg die twee eeuwen geduurd, en Europa zes millioen menschen had doen verliezen. Was het lot der naar het Oosten opgetrokkenen gemeenlijk gevangenis of dood: de te huis geblevenen hadden hun niet te benijden. Zij zagen zich, van hunne natuurlijke beschermers en verzorgers beroofd, ter prooi gelaten van grootere en kleinere dwingelanden, die door het vertrek der aan het hoofd hunner legerbenden uitgetogen Keizers en Koningen, Hertogen en Graven, de handen ruim hadden.

In Engeland bestond nog eene andere oorzaak van verwarring en ellende. Een tijdsverloop van vier geslachten had de klove niet kunnen dempen tusschen Normandiërs en Saksers. Met misnoegen en wrevel verduurden de laatsten de heerschappij, door de eersten uitgeoefend met den overmoed dien de zegepraal, en met de hardheid die de ruwheid der tijden en het gemis van behoorlijke wetten en regtsbedeeling medebragt. Maar de onderdrukten verloren den moed niet. Uit hunne woonplaatsen verbannen en vogelvrij verklaard, verzamelden zij zich in de bosschen, trotseerden de door de Normandiërs gemaakte jagtwetten, en werden de schrik hunner Édelen. Ook in Londen stond in WILLIAM FITZOSBERT of LONGBEARD, aldus naar zijnen langen baard geheeten, een verdediger op. Ofschoon zelf van Normandische afkomst, betoonde hij zich den vriend en voorspraak der mishandelden. Door zijne schranderheid, moed en vurige welsprekendheid wist hij de volksmenigte voor zich te winnen en aan zich te boeijen, tot dat het zijnen vijanden, door de toen alvermogende geestelijkheid gerugsteund, gelukte, hem ten val te brengen. LONGBEARD onderging het gewone lot van volksleiders, die, voor een tijd toegejuicht, zich in het uur des gevaars verlaten zien. De Schrijver laat zijner bedoelingen regt wedervaren tegen den smaad van hen die, door vooroordeelen verblind, den vriend des volks niet begrepen, of wier pen ter

dienste stond aan bij de voortduring der misbruiken belanghebbenden. Hij beweegt zich vrij op het historisch terrein, doch heeft den geest van het door hem behandelde tijdperk wèl gevat. Zijne voorstellingen maken ons met het toenmalige Engeland in zijne politieke, burgerlijke en natuurlijke gesteldheid, en met de gevoelens en zeden der verschillende standen bekend. Hij heeft een open oog voor de schoonheden der natuur, en schildert en verhaalt goed. LONGBEARD, zijn broeder BRIAN, en de oude gleeman zijn goed volgehouden; nog beter beviel ons FRIDOLINDA; terwijl wij in JORDAN de type van de gezeten burgerklasse, en in LE BOUTELIER met zijne vrienden die van de losbandige Normandische Baronnen zien. Menschen als LE ROBAULX, die om zijne geschaakte beminde terug te vinden, veel moeite doet, maar op den weg om haar te zoeken, op eene andere verlieft, zouden er ook nu aan te treffen zijn. Aan een kortstondig luchtverschijnsel gelijk, vertoont zich Koning RICHARD bij zijne wederkomst, als hadde hij na zijn langdurig afwezen niets anders te doen dan nieuwe avonturen te gaan opzoeken, tot een leerzaam voorbeeld, dat de schitterendste Vorsten niet altijd de beste Regenten zijn, en dat een volk zeer kan te beklagen wezen onder een Koning wiens bedrijven de wereld bewondert.

De vertaling is goed Hollandsch, met enkele uitzonderingen, b. v. D. I, bl. 86: »Zij hief een kreet aan, die de Vorstelijke persoon deed gevoelen, als of 't balkon onder haar voeten beefde." De spelling van koncessiën, kontrast, intellektueel, produkten, enz. wil er bij ons slecht in. Waarom dan voor die uitheemsche niet liever goede Nederduitsche woorden, die er voor de meeste bestaan, verkozen? De correctie had naauwkeuriger kunnen zijn. Het bijvoegelijke *trotsch* voor het zelfstandige *trots* komt nog al eens voor.

Hyperion. Reis-, Dag- en Levensboek van een Amerikaan. Naar het Engelsch van HENRY W. LONGFELLOW. *Te Amsterdam, bij* J. H. Scheltema. 1856. *In gr. 8vo. VI en* 264 *bl.* [*Met eene aanprijzende Voorrede van den Heer* LUBLINK WEDDIK.] *f* 2 - 75.

Amerika! wat zijt gij? Zijt gij in onze dagen alleen het land van vervulde en onvervulde droomen, waar grievende teleurstelling of verrassende voorspoed den landverhuizer wacht?

Zijt gij het land, dat onze verbazing wekt, omdat er de meest mogelijke vrijheid en de gruwelijkste slavernij, de meest jaloersche eerbiediging en de meest tirannieke verkrachting van de menschelijke regten, wel niet in vrede, maar toch in hetzelfde staats-organisme zamenzijn? Zijt gij het wonderland van den stoom, die dampt en dreunt als nergens elders, en door zijne toovermagt uwe groote rivieren, uwe ondoordringbare wouden, uwe wijd uitgestrekte prairiën bevolkt, en in ongeloofelijk korten tijd bloeijende steden, groot en bedrijvig als de eeuwen oude hoofdsteden van Europa, doet verrijzen? Zijt gij te vreezen als eene hel, waarheen alles wat God niet vreest en geen mensch ontziet, wat de oude wereld niet dragen kan, henen stroomt, om zich een rijk te stichten op de grondslagen van zonde, list en ijdelen hoogmoed? Of zijt gij, integendeel, de hoop der Christenheid, die in uwe magtige en gadelooze ontwikkeling eene kiem ziet ontluiken van nieuw en frisch leven voor het rijk van JEZUS den Heer?

Wij doen ons zelven en onzen tijdgenooten gedurig deze vragen, wanneer wij over dat land spreken, 't welk ons jaar op jaar door stoom en electriciteit naderbij komt en zich jaar op jaar meer doet gelden. Amerika (wij gebruiken dezen naam voor de Unie der Staten van Noord-Amerika) verrast ons telken jare meer, en blijft ons nog een raadsel. Men plagt het vroeger voor te stellen als een oord van landbouw en veeteelt. Maar het treedt op als eene belangrijke zeemagt, als de uitvindster van den stoom en allerlei industrie. Men noemde het een land, waar de kunsten des vredes bij uitnemendheid worden beoefend, en welks aan subordinatie vreemde inwoners geen geregelden krijg kunnen voeren. Maar het verschijnt bij New-Orleans op het oorlogsveld, verslaat WELLINGTONS veteranen, en weet later met het zwaard aan Mexico uitgestrekte landen te ontnemen. Men beschrijft het ons als een land van geldzucht, van egoïsme, van eigenbaat bij uitnemendheid, waar de Mammon alleen als Godheid wordt gehuldigd. Maar wij zien het als eene grootmoedige, eene milde, eene hartelijke beschermster van opvoeding, onderwijs, wetenschap en godsdienst. Men spreekt er van, als of de hoogvliegende geest des dichters, ook bij allen rijkdom van natuurschoon, er gekortwiekt wordt door de baatzucht, en als of de letterkunde er slaapt onder het oorverdoovend stoom-gedruisch. Maar ziet,

Amerika levert ons dichterlijke geniën, die in nieuwheid van vorm en kracht van ideën zich naast de gevierde Europesche namen, zoo niet in vele punten boven hen scharen.

Amerika, wij herhalen het nog eens, is ons een raadsel. Het is werkelijk eene nieuwe wereld. De menschheid formeert er met eene schier bovenmenschelijke, althans in de geschiedenis nog onbekende energie, eene nieuwe maatschappij, die door andere banden wordt vereenigd, op andere grondslagen rust, door een anderen geest gedreven wordt, dan de oude Europesche maatschappij. Deze blijft altijd wel de moeder der Amerikaansche, maar de dochter is nu reeds mondig geworden, en kan zich niet meer vinden in de stijve manieren en den kleingeestigen toon der deftige matrone. Amerika zal, wij zeggen het met overtuiging, aan het hoofd staan van dien beschavenden invloed, welken de Europeanen door koloniën of anderszins, op de wereld buiten Europa binnen kort zullen oefenen. In dit opzigt mag het waar zijn, dat de nationaliteit van den Amerikaan veel meer een universalistisch of kosmopolitisch karakter heeft, dan die van eenigen anderen landaard; maar wij kunnen het Keizer NAPOLEON III niet toestemmen, wanneer hij de nationaliteit van den Amerikaan geheel ontkent, en zegt: »*L'homme n'a pas encore pris racine en Amérique.*"

Men vergeve ons deze breede inleiding eener korte recensie. Zij moge de zwakheid vergoêlijken, waarvan wij ons bewust zijn, terwijl wij den *Hyperion* van LONGFELLOW in Nederlandsch gewaad zullen aankondigen. Het boek is, gelijk de beschaafde wereld er reeds lang uitspraak over heeft gedaan, een meesterstuk, het kunstwerk van een verheven genie, die, door de Amerikaansche wereld gevormd, door de oude wereld gevoed, in kunst en wetenschap en godsdienst een universalistisch standpunt heeft bereikt, 't welk hem eene oneindige massa voorwerpen in een edel licht doet aanschouwen. Men weet niet, waarover men zich het meest moet verbazen, over den rijkdom van studie en lectuur, of dien van verfijnd en veredeld menschelijk gevoel, of dien van fantaisie en kunstkennis, welke den Schrijver ter dienste stond. Hij heeft, voor zoo ver wij dit beoordeelen kunnen, de meeste verwantschap met JEAN PAUL, gelijk de Heer LUBLINK WEDDIK ook in de Voorrede zegt, hoewel er tevens veel verschil is op te merken, wat, èn

uit den verschillenden leeftijd, èn de verschillende nationaliteit, maar wel het meest uit de verschillende persoonlijkheid van beiden moet worden verklaard. LONGFELLOW is gemakkelijker te verstaan dan JEAN PAUL; doch er is ons in den *Hyperion*, ook bij herhaalde lezing, nog veel raadselachtigs overgebleven. Wij wagen zelfs te vermoeden, dat noch de geëerde en bekwame Vertaler, noch ook de Heer LUBLINK WEDDIK zelven volkomen zijn doorgedrongen in den geest en de eigenlijke strekking van het boek, dat zij ons aanbieden. Zij »kenmerkten tot beter verstand deze lettervrucht als het »Levens-, Dag- en Reisboek van een Amerikaan"" (Voorr., bl. v); en in zoo ver als de Schrijver zijne gedachten verbindt aan de dagelijksche levens-ervaringen en ontmoetingen van zijnen held, den geleerden en gemoedelijken PAUL FLEMMING, op eene reis door Duitschland en Zwitserland, in zoo ver heeft deze benaming hare waarde. Desniettemin houden wij het er voor, dat het oogpunt van den lezer hooger moet gerigt worden, en dat noch de *intrigue* van het verhaal, noch het beschreven natuurschoon, noch de aanhaling van legenden, noch zelfs de beoordeeling van kunst, als: literatuur, muzijk, poëzij, schilderkunst, veel meer is dan de inkleeding, waarmede het hoofdidée veelsoortig en veelzijdig omgeven is. Dat hoofd-idée, meenen wij verder, heeft de Schrijver met zijn vreemden titel en met zijn motto willen uitdrukken. *Hyperion*, de titel, is de bekende Homerische bijnaam van den Zonnegod, en beteekent letterlijk *over heen gaande*. Hij zou dus het hooge, het alles afziende, of wel het alles verhelderende standpunt beduiden kunnen, van waar LONGFELLOW zijne voorwerpen wil gadeslaan. Maar behalve de aanmatiging, die in zulk eene toepassing van het woord zou liggen, is zij minder rijk van zin, en daardoor, onzes inziens, minder in den geest des Schrijvers, dan wanneer wij eenvoudig den *Titan Hyperion* voor den naams-oorsprong van het boek houden. Deze *Hyperion* was met *Oceanus*, *Coeus*, *Crius*, *Japetus* en *Cronus* (*Saturnus*) een zoon van den Hemel (*Uranus*) en de Aarde (*Gea*). *Cronus* wierp zijne broeders in den Tartarus, waaruit zij later voor een tijd door *Zeus* (*Jupiter*) verlost werden. Bij zijne zuster en vrouw *Thia* (de goddelijke), ook *Euryphaëssa* (de wijd stralende) geheeten, verwekte *Hyperion* drie kinderen, de Zon (*Helius*), de Dageraad (*Eos*) en de Maan (*Selene*). Vgl. HESIOD.,

Theog., 371; *Odyss.* XII, 176; *Hymn.* HOM. XXXI, 4; APOLLOD., I, 2, 2. Men ziet, welk een schat van denkbeelden een dichter als LONGFELLOW in dezen naam alleen zou kunnen vinden! Wij willen hem echter niet meer toeschrijven, dan hij zelf opgeeft, en zeggen daarom alleen: *Hyperion*, de *Titan*, is een mythologische naam, die ons terugvoert tot de vóór-historische tijden der klassieke Oudheid, tot een zeer ver verleden, 't welk echter de zaden eener volgende heerlijke beschaving ontspruiten deed. Dat de Schrijver de vóór-tijden weet te verbinden met de nieuwe historische menschheid, blijkt uit eene passage, waar hij zich-zelven schrijvende voorstelt, terwijl hij aangenaam op een heerlijken zomerschen morgen aan zijn venster zit, en het breede grasperk en de blaauwe rivier hem aan Unterseen en de Aar, en de verre opgestapelde wolken hem aan de Zwitsersche Alpen doen denken. »Zoo" (schrijft hij, bl. 200) »schijnen de schimmen van WASHINGTON en van WILLEM TELL te zamen in deze Elyzeesche velden te wandelen; want hier was het, dat in lang vervlogen jaren onze groote vaderlander woonde; en gindsche wolken gelijken zoo zeer naar de besneeuwde Alpen, dat zij mij onwederstaanbaar Zwitserland herinneren. Edele voorbeelden van een groot doel en een vasten wil! Verheffen zij zich niet hemelwaarts even als *Hyperion?* Waren zij niet tevens zonen des hemels en der aarde?"

In verband met deze verklaring van den titel beschouwen wij het motto, dat onvertaald gelaten is, alhoewel het op bl. 252 in het Nederlandsch gelezen wordt. Wij zullen het in onze moedertaal mededeelen: »Zie niet treurig op het verledene terug. Het keert niet weêrom. Verbeter met wijsheid het tegenwoordige. Het behoort aan u. Ga voort de duistere toekomst zonder vrees en met een mannelijk hart te gemoet te treden." Het was de inscriptie op een marmeren grafsteen in den muur eener kleine kapel in het Oostenrijksche, welke den zielskranken PAUL FLEMMING de gemoedsrust wedergaf. Het motto schijnt dus alleen te slaan op de geschiedenis van den held des boeks, zijne teleurgestelde liefde en zijne daarop gevolgde kalmte. Maar, wij zeiden het reeds: de roman-*intrigue* is onbeduidend, en wij kunnen het ons daarom niet voorstellen, dat de Schrijver ter eere dier bij hem niet zeer uitgewerkte, dus ook wel niet zeer hoog gestelde *intrigue* het

titel-motto zou gekozen hebben, waarin toch het hoofd-idée van een boek wordt aangeduid. Wij wagen bij gevolg het gevoelen, dat de Schrijver in den naam *Hyperion* zoo wel als in zijn motto den lezer laat raden, wat hij hem in zijn boek doet gevoelen en bedenken. Het is, dat eene aesthetische beschaving, zoo als Europa die thans ontwikkelt, en de klassieke Oudheid bedoelde, hoe waardig overigens den geest bezig te houden, evenwel onvoldoende is voor den Christen des tegenwoordigen tijds. Onze tijd en bovenal de toekomst eischen meer, dan droomen met dicht- en kunstwerk, dan dweepen met sentimenteel gevoel. Er wordt handeling, werkzaamheid verlangd. De menschheid ziet verder vooruit, dan het kunst- of natuurgenot. Zij is bevrucht met grootsche ontwerpen, en de half waanzinnige broeder BERNARDUS (bl. 238 en volgg.), die naar Amerika wil om eene algemeene verbroedering der Christenen te bewerken, en den Paus in den ban te doen, is meer dan eene onbeduidende figuur. Wanneer wij wèl zien, dan verwacht LONGFELLOW voor de toekomst veel van de harmoniërende zamenwerking der Duitsche en Amerikaansche beschaving. Van de Franschen spreekt hij niet gunstig, en de Engelschen, die in het werk voorkomen, schijnen weinig met PAUL FLEMMING te sympathiseren. Tot staving willen wij enkele uitdrukkingen aanhalen van den Heidelbergschen Professor in de wijsbegeerte, den zonderlingen ziener in het wolkenland. »Alzoo drukt de natuur zelve, ook zonder den mensch, een wachten, een hopen, een uitzien, een zuchten uit naar een onbekend iets." — »In de natuur ontwaakt, en de ziel des menschen ziet en verstaat het, een smachten en verwachten naar de openbaring van Gods majesteit." — »Zoo staat de mensch, als een berg op de grens van twee werelden, zijne voeten op de eene, zijne kruin hoog verheven in de andere." — »Alzoo plaatst zich het spottend en ongeloovig tegenwoordige tusschen eene onbekende toekomst en een ligtgeloovig verleden, om de reusachtige vormen van het geloof uit te vragen en uit te dagen, dat half begraven ligt onder het zand des tijds, en met onafgewenden blik in de duisternis staart, terwijl kreten van toorn en toonen van genot bij afwisseling het oor des menschen verscheuren of streelen. Doch de tijd nadert, waarin de ziel des menschen met kinderlijken zin en vol vertrouwen zal terugkeeren

tot het geloof in God, en Gods aangezigt zal aanschouwen en sterven" (bl. 86 en volgg.).

Wij weten, dat het gevaarlijk is, eenen schrijver eene hoofdbedoeling toe te kennen, die hij zelf niet duidelijk opgeeft, en wij zullen gaarne onze meening voor betere laten varen, indien het blijkt, dat wij gedwaald hebben.

Doch wij verblijden ons, dat het werk ook in onze taal is overgebragt en wel door eene bekwame hand, moge de Heer LUBLINK WEDDIK haar eene »nog niet geheel geoefende" noemen, die hiermede haren eersteling leverde. Wij keuren echter niet goed, dat de Vertaler niet alleen het motto op den titel, maar ook eenige Engelsche versregels, als op bl. 54 en 63, onvertaald heeft gelaten. Waartoe dan uit het Engelsch te vertalen? Toch niet om aan het publiek te toonen: Ik versta Engelsch! maar om den Nederlandschen lezer, die geen Engelsch verstaat, Engelsche werken te laten lezen. Hier en daar vinden wij ook werkelijke blijken van misverstand of overijling, hetzij bij den Vertaler of den Schrijver. Bl. 57: »Het is voor den mensch tusschen beide noodig in groene velden te worden gedreven, even als de Assyrische monarch — om gras te eten, en door regenvlagen in het gestrenge winterweêr te worden wakker gehouden en gekastijd." Met dien monarch wordt bedoeld NEBUKADNEZAR, de Koning van Babel. Bl. 65: »En de kleine meisjes versieren zich met kettingen en krullen van leeuwenbekjes, zij trekken er de gele blaadjes uit, om te zien of de schooljongens haar lief hebben, en blazen het wollige van den ontbladerden steel af, om te weten of hare moeders haar te huis noodig hebben." Blijkbaar wordt hier bedoeld het spel met de bloeijende of zadende paardenbloemen, *Leontodon Taraxacum* (Leeuwentand); immers, noch de *Antirrhinum's*, noch de *Linaria's*, die beide den naam van Leeuwenbekjes dragen, leveren wollig zaad, dat van den stengel geblazen kan worden. Bl. 201: »Ik heb gelezen van de beroemde rivier Euripus, welke zeven malen daags ebbe en vloed heeft." Het is de zeeëngte Euripus, thans Egribos, tusschen het Grieksche eiland Negropont of Euboea en het vasteland van Livadia. Meer dergelijke fouten zouden wij in de Nederlandsche uitgave kunnen aanwijzen, die wij niet verwachten in de oorspronkelijke Engelsche te zullen vinden. Ook in andere opzigten verschilt de vertaling van het oorspronkelijke.

Somtijds is zij zeer vrij; »ook heeft men gemeend de talrijke vertalingen van Duitsche dichtstukken gerustelijk te mogen achterwege laten, omdat die waarschijnlijk den beschaafden Nederlandschen lezer in het oorspronkelijke reeds bekend waren, — hier en daar heeft men zich eenige noodzakelijke uitlatingen en bekortingen moeten veroorloven wegens den minder gepasten inhoud van sommige hoofdstukken" (Voorr., bl. VI). Waarschijnlijk slaat dit laatste bijzonder op het Hoofdstuk, getiteld: »Een ergerlijk bierfeest" (bl. 78 en volgg.). Hoe het zij, wij keuren het altijd af, willekeurig uit eene vertaling iets weg te laten, dat de oorspronkelijke schrijver in zijn werk wilde voegen, en beschouwen het altoos als eene verminking.

Maar wij eindigen onze aankondiging. Wil men eene proeve van den geest des Schrijvers en het talent des Vertalers, wij nemen daartoe een woord van FLEMMING's vriend en gastheer, den Baron VAN HOHENFELS (bl. 55): »Waar zou de geleerde (d. i. de geletterde, de man van literatuur) eigenlijk moeten vertoeven? In de eenzaamheid, of in de maatschappij? In de groene stilte van het landleven, waar hij het hart der natuur hoort slaan, of wel in de donkere, grijze stad, waar hij het bonzend menschenhart kan hooren en voelen kloppen? Ik zal antwoord voor hem geven en zeggen: »In de donkere, grijze stad." O, zij dwalen zeer, die beweren, dat de sterrenhemel het eenige dichterlijke is, dat de steden bezitten, en dat een dichter daarom, alleen in de stilte der bosschen, onder het groene loofdak der boomen moet leven. Schoon is zonder twijfel alles wat ons de natuur aanbiedt, wanneer wij dit door de wonderkracht der poëzij afgemaald zien; — stulpjes en koornvelden, en donkerbruine beekjes, vlietende door uitgestrekte schaduwrijke wouden, met al de tooneelen en geluiden van het landleven. Maar, wat is dit alles toch anders dan de versieringen en de geschilderde tooneelschermen op het groote schouwtooneel van 's menschen leven? Wat is het meer, dan de ruwe bouwstof voor 's dichters zangen? Heerlijk is voorzeker de schepping Gods rondom ons, doch oneindig heerlijker is de schepping Gods binnen in ons. Daar ligt het land van den zang; daar ligt het oorspronkelijke land van den dichter. De stroom des levens, die door volkrijke straten vloeit, die zoo menig edel hart medevoert, zoo menig schipbreukeling der menschheid; — menig eigen dak en huishouding,

ieder eene kleine wereld op zich zelve, die om den eigen haard wentelt, als de aarde om de zon; alle vormen van menschelijke vreugde of leed, in den eigen kring besloten; — hierin te zijn, hiervan een deel te zijn, mede te handelen, te denken, te genieten, te treuren met zijne medemenschen, — zoo, zoo moet het leven van den dichter zijn. Wil hij de wereld beschrijven, dan behoort hij ook in de wereld te leven. De geest van den geleerde, zoo die ruim en mild zal zijn, moet in aanraking komen met den geest van anderen. Het is beter, dat zijne wapenrusting eenigzins beschadigd wordt, zelfs door onaangename en ruwe ontmoetingen, dan dat deze altoos aan den wand hangt te verroesten. Ook zullen zijne opstellen niet schaarsch of alledaagsch zijn, wijl zij schijnen besloten te wezen tusschen de muren der huizen, en slechts de tooneelversieringen van straattafereelen hebben. Een verwoest karakter is even zoo schilderachtig als een verwoest kasteel. In het hart der menschen bestaan donkere afgronden en gapende kloven, waarover men niet kan komen, dan over eene brug van sterke spier- en zenuwkrachten, zoo als CHALLEY eene brug sloeg over de Sarine in Zwitserland, en zoo als TELFORD eene kettingbrug lag over de zee tusschen Anglesea en Engeland. Dit is het groote thema der menschelijke gedachte; — niet gras en bloemen en maanlicht."

Wij wenschen het boek een goeden opgang hier te lande, en hopen eerlang op de vertaling van de »Outre Mer", die de Heer LUBLINK WEDDIK ons bij goed debiet van den *Hyperion* toezegt. LONGFELLOW's proza- en dichtwerken verdienen eene algemeene bekendheid en belangstelling. Echte smaak en reine, ook godsdienstige zin des harten zullen er door winnen.

Vergeet mij niet. Muzen-Almanak voor 1857. 39*e Jaargang. Onder Redactie van* J. J. L. TEN KATE. *Met 7 staalplaten. Te Amsterdam, bij* J. H. Laarman. *In post* 8*vo. VIII en* 264 *bl., geb. in geheel linnen band met verg. stemp. en verg. op snede, f* 3 - 90.

Aurora. Jaarboekje voor 1857. *Uitgegeven door* S. J. VAN DEN BERGH. *Met* 6 *staalgrav. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman.

In kl. 8vo. VIII en 288 bl., geb. in geheel linn. en verg. op snede, *f* 4-90; *in marocco* *f* 6-25.

De kleêren maken den man, zegt het spreekwoord, en daaraan is het voorzeker toe te schrijven, dat de pracht-Almanakken, met hun gouden japon, de aandacht meer tot zich trekken, dan meer nederige zusters, die in stemmig gewaad verschijnen. Dit is zeker voor die mooi gekleede dames eene zeer gevaarlijke zaak; de verwachting toch is gespannen, aller oogen zijn op haar gevestigd om haar schitterend toilet, en..... hoog gespannen verwachting wordt zoo zelden bevredigd. Dient de opschik daarbij om natuurlijke leelijkheid te verbergen, dan fluistert deze of gene nog in het geheim:

Al draeght een aep ien gouden ringh,
Het is en blijft ien leelyck dingh.

Maar wij willen volstrekt niet op het uiterlijke zien; niet eens willen wij de *Aurora* verwijten, dat zij zich wel wat smakeloos met sieraden heeft omhangen; wij slaan de boekjes open, en lezen den inhoud.

De *Vergeet mij niet* het eerst. Eere zij der ancienniteit!

Het *proza* in dezen Muzen-Almanak? vraagt gij het eerst. Ja, lieve lezers! valt den Redacteur niet te hard, als gij niet alles te prijzen vindt, en geene juweeltjes ontmoet! 't Is een werk, dat Almanakken redigeren! A. zendt u een stukje, met belofte ook van u om hem iets te zenden; B. geeft u een oud, reeds in de portefeuille beschimmeld stukje — 't is maar voor een Almanak; C., op wien de Redacteur zeker rekende, zendt.... niets, dan eene aalmoes van vier regels, en hij beloofde vier bladen te vullen; en onder al die teleurstellingen (waarbij nog die verschrikkelijke bijschriften voor de plaatjes komen), moet het Jaarboekje gereed zijn, en vraagt de Uitgever telkens kopij, want *die het eerst komt, maalt het eerst.*

Toch is er te prijzen in de *Vergeet mij niet.* V. D. BILT LA MOTTE schreef een zeer goed stukje over de gestoorde Idealen van een burgerjongen — ja, Mevrouw! een *burger*jongen heeft ook Idealen, even als uw fijne, bleeke, ziekelijke EUGENIUS. — Het stukje is lief geschreven, niet overdreven, waartoe het onderwerp zoo veel aanleiding gaf; en vinden wij ook de gedachte die ten grondslag ligt, ver van nieuw, wij vonden de

behandeling zeer verdienstelijk. Evenwel zou men twee aanmerkingen mogen maken: de eerste, dat in het laatste gedeelte de aanschouwelijke voorstelling plaats maakt voor een *minder* boeijend verhaal; en ten andere, dat wij het slot gaarne gemist hadden. De toepassingen zijn altijd vervelend. Kan de lezer uw idée niet begrijpen, dan is het, òf niet juist wedergegeven, òf gij praat voor doove ooren, en in beide gevallen is zwijgen het best; begrijpt hij echter uwe grondgedachte, dan spreekt uw verhaal zelf beter dan alle explicatiën. Expliceer, b. v., eens een *bon mot*, en al het piquante is... *dahin!*

Mijne Vrienden, door D., is eene geestige satire op de luiheid der groote wereld. 't Laat zich regt goed lezen, maar als de Auteur eens zijne werken uitgaf, zou ik het toch niet laten herdrukken. Een dusdanig stuk is niet misplaatst in een Almanak, maar moet daar ook blijven.

Dr. N. B. DONKERSLOOT schreef een *Hervormingsplan*, dat, naar inkleeding en gedachte beiden, beneden peil staat. *Zijne* aalmoes was al zeer gering!

De parabel, door W. J. N. H. VAN DEN BERGH medegedeeld, hadden wij gaarne gemist. De parabel is velen, ook ons, lief, maar weinigen die met genoegen ontvangen worden. Een parabel die niet diep van gedachte is, gelijkt den pedanten schoolmeester, die, als een CICERO voor LIGARIUS, redeneert over de oude breuken. Men knielt voor den parabel, of... men lacht hem uit. Over de eerste soort *conferatur* ANDERSEN!

Onze Belgische nabuur SNIEDERS stond aan den Redacteur zijne *Stomme Nora* af. Ook daarin is de gedachte niet geniaal. Het is zeer gewoon, zieken, kreupelen, blinden, dooven, enz. enz. tot helden van een verhaal te maken. Hunne toestanden geven aanleiding tot zeer dramatische positiën, 't is waar; maar wij zien ze zoo aanhoudend wederkeeren, dat wij bijkans de gezonden uit het oog verliezen. De Auteur had daarbij fijnere snaren in NORA's hart kunnen doen trillen, en haar in belangrijker toestanden kunnen plaatsen. Wij kennen NORA nu niet genoeg om met haar geliefde op haar graf te schreijen; daartoe wordt meer vereischt dan dat wij weten dat zij haar spraak- en gehoorvermogen mistte.

Bravo, THRASYBULUS! uw *'s Winters* is een perfect stuk! De ware en puntige gedachten worden door u op eigenaardige wijze weêrgegeven. Uw stijl is vrij, los, en duidelijk. Wij

wenschen u vele lezers toe — en, als het dan koud is, mogen zij uw stukje *zoo mooi*, *zoo beelderig* vinden, dat ze uwe BARBARA en SAMUËL MULLER's overjas niet vergeten, en LAZARUS eenig toekruid bij zijne paardeboonen schenken. Dit zal u zeker veel meer pleizier doen, dan dat wij zeggen dat uw stukje lof verdient.

En nu de poëzij, of liever het rijmend gedeelte, wat zegt gij daarvan? Ja, lieve lezers! ik weet waarlijk niet wat te antwoorden, tenzij mijne aankondiging eene uitgebreidheid verkrijge nog boven het jaarboekje zelf. Vergun mij dus dat ik de verzen van SIFFLÉ, van T., van TOLLENS, van DORBECK, SLOTEMAKER, ERICA, GEWIN, W. J. N. H. VAN DEN BERGH, ENGELENBURG, LAURILLARD, TATUM ZUBLI, WIJSMAN, DE KANTER, QUACK, VAN DER VEN, SCHUURMANS, NIERMEIJER en BENNINK JANSSONIUS voorbijga, met de verzekering, dat ze mij in geen opzigt geboeid hebben, en u vrijheid gevende om te doen als ik doen *moest*, d. i. om ze te lezen. Ik zou u te zeer vervelen als ik ze allen doorliep. Over de andere poëtische producten echter een enkel woord. De *Beunhaas in bijschriften*, de *Laudator temporis acti* en *E.* (in welke pseudoniemen men denzelfden auteur zoude meenen te herkennen) hebben zich zeer verdienstelijk gemaakt. Hoort slechts:

En dan, bij dat kuische maantjen,
Zoet CHARLOTJEN of HELEENTJEN!
Past een diep aandoenlijk traantjen
Heet en ziltig, en maar eentjen.

En dan, aan uw kleine voetjens,
Saam geperst in 't wit satijntjen,
Voegt een wormpjen, dat heel zoetjens
Zieltoogt naast een Serafijntjen.

Of vertoeft gij liever in den pruikentijd op Rozendaal!

Dan gingen de oude Heeren
Aan 't whisten met stalen vlijt,
De jongen aan 't *écarteeren*,
En *harten* was troef altijd.

Wat hadden ze in vroeger jaren,
Op Rozendaal een vermaak!
Helaas, de gepoederde hairen
En heggen zijn uit den smaak!

Roept gij niet met ons: Bravo! De Auteur verdient eene dankzegging, en de *Vergeet mij niet* verdient alleen daarom gelezen te worden. Jammer slechts dat de pruikentijd verdween wat de *pruiken* en *heggen* betreft, maar nog in menig hart en in menig product des geestes in elken regel leeft!

PRUDENS VAN DUYSE zond eene ballade over; het lied dat in den mond des volks als voortgeleefd beschouwd wordt, en op ieders lippen konde zijn. Daarom juichen wij den eenvoudigen toon van het stukje zeer toe, en gelooven het perfect geversificeerd (hoe kan het ook anders van den Auteur eener prosodie, zei de meester mijner kinderen), doch zouden alleen in bedenking geven, of de gedachte, dat *de gave des lieds eene gave Gods* is, eene gedachte ware, die genoeg sympathie bij het volk zoude ontmoeten, om op de lippen der Rijnbewoners te blijven.

VAN DEN BERGH herdenkt een mij onbekend klaverblad van vieren. Op het eerste blad wordt gewaarschuwd om den roem der vaderen niet te schenden; het tweede ziet op *een stakker die met knutselaars verkeert*, en toch een groot man — wie is onbekend — door het slijk sleurt. Het derde stukje herdenkt een vlinderken dat eindelijk naar beneden stort en door het lage getast wordt in de smetlooze vleugelen. (Hè! wij zouden haast zeggen dat het eene ICARUS-vlugt was!) Het laatste stukje troost voor de wonden die door de pijlen van den nijd ontstaan. Het geheel is ons een hiëroglyph. Heeft de Auteur bepaalde personen op het oog, wat gaat het den Almanak-lezers aan of de Auteur door den angel van den nijd gestoken is? Herdenk liever een feit uit onze historie, VAN DEN BERGH! dat is belangrijk voor *allen!* en geeft uw talent altijd meer vlugt, dan antikritieken op rijm!

DERCKSEN! dat gij dat geven kondet! Sedert de spreekwoorden-manie, die schrikkelijk in alle Blijgeestige Almanakken rondwoedde, is toch dit *genre* voor goed afgeschaft. Een *buitenmut* moge zulk een vers nog als *bijdrage* »goddelijk mooi" noemen, gij zelf zult het niet prijzen, en — ik *dacht* ook — het niet doen drukken. Zie eens naar VAN ZEGGELEN, die een goed, lief versje geeft, en die eene gedachte legt in zijn scherts. — Blijgeestige verhalen uit de oude geschiedenis ontleend, zijn evenzeer afgeschaft. Wij blozen over den Schrijver van *Ferdinand Huyck*, den Schrijver, dien wij veel goeds te danken

hebben, dat zijne welwillendheid om iets af te staan, hem verleidde tot eene bijdrage die niets meer is dan een rijmpje, zonder eenige verdienste.

JONATHAN gaf een versje: *Vroege Godsvrucht* genaamd, hetgeen ons weder dikwijls onverstaanbaar is. Hoort slechts:

Maar mag ik aan des Heeren kniën
  Een jonge vrouw in lentebloei
Bij 't offren van haar hart bespiën,
  Dat pas ontkwam aan 's werelds boei;
Zie 'k haar van leven vonklende oogen,
  Van groote boetetranen nat;
Zie ik haar met heur lokken droogen
  De voeten, met dien daauw bespat;
Zie ik haar oliekruik gebroken,
  Als beeld van 't Hem gewijd gemoed;
Zie 'k ze op Zijn voeten neêrgedoken,
  Die kussen met den reinsten gloed.

Dat kussen van de voeten, dat bespatten met den dauw der tranen, die gebroken oliekruik, ik vraag het u, is het begrijpelijk? Welligt is het eene terminologie, welke mij onbekend is; doch zoo als het daar staat, is het voor mij en ieder, die geene geijkte klanken, maar gezonde taal verlangt, volkomen onzin. Leere men ons toch liever het goede in de wereld dankbaar opmerken en genieten, dan kniezen over de boosheid der wereld: wij leven eenmaal niet in hoogere gewesten, wij leven op aarde bij en met menschen van vleesch en been als wij, en wij kunnen ons daar niet buiten plaatsen zonder zelfs de roeping te verloochenen die ons van Hooger hand is opgelegd. Uw broeder BEETS zingt dagelijks nog liederen, en hij.... doch wij mogen hem niet in het aangezigt prijzen.

Bijna zouden wij vreezen om het stuk van onzen TOLLENS te vermelden. Na zijn overlijden hebbe het waarde als eene herinnering aan een ons lieven naam; wij willen er dus liever van zwijgen, alleen opmerkende dat het wel wat kras is over *mannen van den Ooijevaar* te spreken, waar het Leden geldt van zulk eene deftige Maatschappij.

En hiermede zeg ik den *Vergeet mij niet* vaarwel, na u de bloemen die TEN KATE uit het Oosten overbragt, ter lezing en herlezing te hebben aanbevolen. De gevierde vertolker van *Tasso* handhaaft hier weder zijn roem!

Aurora ligt aan de beurt, de meer bevallig uitgedoschte zuster der *Vergeet mij niet.* Zouden wij daarom banger zijn, aan zulk eene mooi gekleede dame de waarheid te zeggen? Dit ware eene slechte dienst bewijzen aan den Redacteur, die zeker eene onpartijdige beoordeeling boven een ongemotiveerden lof begeert.

Het proza is hier vertegenwoordigd door eene dorpsvertelling van J. J. CREMER, eene novelle van J. K.: *Hoe toevallig Aart Zendeling werd*, door *Nog onverzoend*, van THRASYBULUS, en door *De Vondeling*, van C. E. VAN KOETSVELD. Zien wij of de groote namen zich handhaafden, en welke waar vervoerd wordt onder eene geachte vlag!

CREMER's verhaal is weder zeer lief in eenige *détails.* Maar schrijft hij niet te veel? 't Is eene zaak van groote studie, een plan te ontwerpen en dat harmonisch te ontwikkelen in het kleed der novelle. Wij zien in het dramatisch talent des Auteurs zeer veel goeds, wij lezen hem zeer gaarne, maar... wij meenen al te vaak te bespeuren dat zijn arbeid geene getuigenis draagt van een fiks doorwerkt plan. Zoo ook hier. De schoolmeester is meesterlijk geteekend; ELSJE krijgt men lief, als ware 't DICKENS' *Agnes;* de dialoog boeit, de stijl is los — maar het verhaal heeft geen geheel. De *intrigue* is die voor een grooten roman; gij krijgt die bewerkt in eenige bladzijden, en daarom is er geen slot, daarom interesseren u de episodes niet. Wat doet EVERT, b. v., in het verhaal? Slechts ter loops hooren wij iets dat wij maar voor de helft begrijpen; en was het geheele fragment er uitgelaten, het verhaal had er bij gewonnen, en de lezer met het verhaal.

Hoe Aart Zendeling werd, verhaalt J. K. Het stukje is meesterlijk van stijl, het begin is allergeestigst geschreven, en doet den meester herkennen; maar het slot doet ons het hoofd vasthouden. Zulk een einde had zeker niemand verwacht. AART netten breijende en het Evangelie predikende aan de menscheneters! Moet men het voor eene satire houden? Wij meenden het aanvankelijk, doch vonden bij herlezing ons daartoe niet geregtigd. Zoo ooit eene compositie mislukt is, dan is het zeker dit stuk, waarvan het begin zoo veel hopen deed.

THRASYBULUS schreef: *Nog onverzoend.* Wederom doet de Auteur zich kennen als een man van geest, van talent, en als stilist. De *détails* zijn veelal voortreffelijk; jammer dat — ons

ten minste — het geheel geen totaal-indruk gaf, en wij *het einde* van het verhaal zochten, doch zochten... te vergeefs. Een einde toch is meer dan eene prachtige *speech* met titteltjes er voor, waarin de Auteur verhaalt wat hij wilde. Hij moet het niet verhalen, en de lezer het toch weten.

Niets, door den ouden Heer SMITS, is *iets* dat wij met genoegen lazen. Het is eene grilligheid van het genie! Zonder nu te durven beweren dat dit *niets* ook *niets* beteekent, gelooven wij toch dat de Auteur *iets* beters had kunnen afstaan. Het stukje heeft veel van *l'auteur à la récherche d'une idée.*

KOETSVELD — uwe verwachting is gespannen bij dien naam van den Mastlandschen Prediker — besluite de rij der prozastukken met zijn *Vondeling*. Ook hier weder tracht de Schrijver eene ziekte der maatschappij aan te wijzen, en daardoor de genezing te bevorderen. Zulk een doel is prijzenswaardig, mits de kunstwaarde der novelle er niet onder lijde; want anders geven wij de voorkeur aan eene verhandeling over het onderwerp, en eene novelle zonder zulk eene strekking. De kunst is niet het voertuig der moraal en staathuishoudkunde: zij gaat haar eigen weg, alleen weigerend wat onwaar, en onzedelijk is. Door die wijsgeerige gedachte over vondelingen en vondelingen-huizen geboeid, was de Auteur welligt niet geheel vrij, en wilde hij het *utile* te veel door het *dulce* mengen. Zoo als wij dit van hem gewoon zijn, is het geheel weder vol talent en gevoel geschreven, en daarbij in den correctsten vorm. En toch hebben wij eene aanmerking op het tweede gedeelte. Aanschouwelijk is de lakei ons voorgesteld; hetgeen hij spreekt, is geschreven door een man van talent (gij zoudt dit erkennen, al stond zulk een beroemde naam niet boven het verhaal), maar toch, is de toon natuurlijk? is de geheele alleenspraak natuurlijk? Wel zegt de spreker dat hij de gewoonte heeft in zich-zelven te praten, maar dit is meer eene uitvlugt dan eene justificatie. Zoo lang spreekt men niet als men alleen is. Alleenspraken zijn daarbij zelden boeijend; het is waar, de Mastlandsche Predikant is altijd boeijend in wat hij schrijft: maar in de novelle kon hij met zijne gaven toch nog meer woekeren door eene zamenspreking, dan door een monoloog, al is deze ook zoo dramatisch als hier voorgesteld, en al trachtte de Auteur zelfs dien vorm te verdedigen.

En hiermede salueren wij het proza, om ons naar de poëzij te wenden. Wij doen dit zelfs ongaarne. Ons proza heeft het zeer ver gebragt, en eigent zich voortreffelijk ook voor poëtische onderwerpen. De poëzij (ik bedoel hier den gebonden stijl) is eigenlijk eerst dàn noodig als de gedachtenvlugt hooger klimt, en de *Begeisterung* sterker wordt. Of die stijl altijd daartoe gebruikt wordt? Wij gelooven het niet, en wenschten, dat men weinige verzen schreef, zeer weinige; de poëzij en het proza beiden zouden er bij winnen.

Doch genoeg; nu over de poëzij der *Aurora*, zij het ook een enkel woord!

En dan wederom een woord van afkeuring aan Mr. J. VAN LENNEP gerigt, die de mythe der dochteren van PRETUS berijmd heeft. Ik zeg *berijmd*, want het geheel is niets meer dan een rijmpje, zonder eenige ware geestigheid: en dat van den man, die zeker zoo veel had kunnen geven, wanneer hij, zich zijner waarde bewust, niet steunde op de gemakkelijkheid van zijn stijl, hetzij in dicht of ondicht, maar aan strenge kritiek de voortbrengselen zijner vruchtbare pen wilde toetsen!

RICHARD herdacht den visschersknaap die 't eerst naar zee ging. Het denkbeeld is niet nieuw, maar de bewerking is zoo gelukkig als zij wezen kon. Eenvoud en gevoel heerschen in elken regel, en niemand zal het vers onvoldaan ter zijde leggen.

't Was geen toeval....

zoo spreekt de Dichter de moeder aan —

't Was geen toeval evenzeer,
Dat van menig bangen togt
Toch den vader altoos weêr
Tot u brengen mogt.

God doet alles — Hij alléén,
En zoo Hij doet is het best...
Ook al ging uw jongen heen
Voor het eerst — en 't lest.

Vader wacht, — zoo laat hen gaan:
Man en kind zijn wel beschut,
Even veilig in d' orkaan,
Als in moeders hut.

Hoor, hun scheepje zwalkt en drijft,
God is bij hen, overal,
De eigen God die achter blijft
In uw kluisje aan wal.

Hetzelfde gelde voor de *Weesjongens* van DERCKSEN, dat ik met genoegen las (dit zij de grootste lof), hoewel ik POTGIETER'S *'t was maar een weesje*, van buiten ken.

Wat in 1298 te IJsselstein gebeurde, berijmde VAN DEN BERGH in goede, krachtige regels. Of het bruikbaar zij voor het leven, dat altijd herdenken van genomen vaandels, verdedigde sloten, gestorven waaghalzen; wij zouden het niet durven beslissen, maar wij hooren VAN DEN BERGH gaarne zulk een verhaal geven, mits wij er niet meer dan één te gelijk behoeven te lezen.

Het huiselijk tooneeltje van DIDYMUS gaf ons geen *vrede*. Het denkbeeld is oud als de weg, de versificatie stroef en gedwongen.

Hoe kalm moet het in den boezem van Mr. L. J. A. TOLLENS zijn, die altijd op zulk een plegtigen toon Gods grootheid bezingt, zigtbaar in de Natuur, al is er ook geen enkel nieuw denkbeeld in zijne verzen!

VAN DEN BROEK berijmde een dagelijksch denkbeeld in correcten vorm. Wij zien liever hier en daar een klein abuis in den vorm, en eene flinke gedachte die ons frappeert! Maar... »de smaken zijn verschillend," zeide mijne tante altijd, en zij had gelijk.

Wat HOFDIJK als beschrijvend Dichter is, weten zeker al mijne lezers. Hoe klein ook de bijdrage zij, welke hij der *Aurora* schonk, toch blijkt dit ook hier weder uit elken regel. Aan zijne beschrijving knoopt hij eene gedachte, dat het eindige het oneindige, het sterfelijke de onsterfelijkheid leert; of dit juist zij, laten wij liever daar, maar zeker is het dat de beschouwing van alles wat wij in het eindige aantreffen, dan evenzeer aanleiding tot, en bewijs voor die stelling geeft, als het *Fluitendal.*

De Komiek van BRESTER is eene goede bijdrage; de vorm heeft iets eentoonigs, maar de gedachte is niet verwerpelijk. Wie alleen *amuseert* zal zich weldra vergeten zien: de komiek regeert kort, zoo hij al regeert; *ernst* in het leven, ernst in de kunst past den man die zich zijner waarde bewust is.

De gelegenheids-cantate van wijlen onzen TOLLENS is, als de meeste gelegenheidsverzen, niet boven het middelmatige. Die stukken moet men hooren, bij de feestvieringen zelve, niet later lezen.

BENNINK JANSSONIUS bezingt den Appollinarisberg. Het is misschien onze schuld, maar die *souvenirs de voyage* laten ons meestal koud; de kopij haalt bij het origineel zoo zelden!

BINGER, wiens naam wij in den laatsten tijd dikwijls ontmoetten, gaf hier eene philosophie over den spiegel. De Schrijver heeft altijd iets oorspronkelijks in den vorm dien hij kiest, maar deze wordt, even als hier, dikwijls stroef. Hij houde die aanmerking ten goede, ja, hij vergeve het, als ik er bijvoeg, dat hij dikwijls puntiger gedachte heeft weêrgegeven dan hier. Dit juist trekt ons in de stukjes van dezen Auteur aan, dat eene gedachte meestal op den bodem zijner losse versjes achterblijft.

Neem VAN DEN BERGH zijn laatste versje niet euvel. Er was juist een blaadje wit over. Wie moest dit anders vullen dan de Redacteur?

»TER HAAR's portret! een vers van TER HAAR!" zoo riepen mijne huisgenooten, opgetogen van vreugd en verlangen, toen de *Aurora* (natuurlijk *eerst* uitwendig, en later inwendig) *bekeken* werd. Ik deelde die vreugde, wat het *vers* betrof. In de uitgave van portretten heb ik altijd... ja, altijd noodelooze kosten gezien, al zijn ze ook zoo voortreffelijk als hier SLUYTER's portret, al geven ze ons ook de beeldtenis van mannen, zóó gevierd als TER HAAR. Maar het vers? De titel luidt — want ik wil uw ongeduld niet spannen — *Blik op Parijs van het kerkhof Père la Chaise, in den zomer van* 1855, en het is in vijf zangen verdeeld. Hoort den korten inhoud! De eerste zang herdenkt de trotsche gebouwen en de grootschheid van Parijs, doch voert den Zanger naar *Père la Chaise*, dat bij al die pracht van vergankelijkheid spreekt. In de tweede afdeeling wordt de pracht, zelfs dier graven, vergeleken met de vergankelijkheid die zij prediken, en de Dichter (als hoorden wij *de gevels der huizen* weerklinken) zingt:

Gij zijt, bij 't kankrend gif van uw verborgen wonden,
O! stad des ongeloofs, met uw verniste zonden,
Dat wit gepleisterd graf gelijk!

Daarop herdenkt de Auteur het bloedbad toen in het Oosten gestreden, en wenscht den Franschen Generaals eene piramide uit gebleekte beenderen, aan den top gekroond met een ontvleeschten menschenkop. — Ook het kruis vindt men hier en daar op het graf der armen, ook ginds op de spits der *Notre Dame*. Maar ook in het harte? Neen, nergens een opschrift van CHRISTUS den doodverwinner, van de onsterfelijkheid. Het slot is een woord van troost voor de bedroefden, een woord van hoop op beter vaderland.

Ziet hier het gedicht. Gij vindt dien inhoud niet zoo voortreffelijk, gij vindt er geene enkele verrassende gedachte in, en toch zult gij het vers zelf met zeer veel genoegen lezen en herlezen, gij zult er voortreffelijke stukken in vinden, en het zal dikwijls ter declamatie gekozen worden. Waarom? — TER HAAR is bij uitnemendheid de Dichter der beschrijvende poëzij. Denkt slechts aan zijn *Java*, zijn *Amerika* uit *De St. Paulusrots;* maar hij beligchaamt zelden eene hoofdgedachte, die als een draad door zijn gedicht heen loopt; hij schildert minder den mensch dan de natuur die hem omgeeft. Men rekene dit den Dichter niet tot oneer, evenmin als ik den landschapschilder verwijten mag dat hij geen binnenhuis gaf. Ook in het landschap *kan* gedachte zijn.

De platen, vooral die in de *Aurora*, zijn uitstekend gelukt, en strekken tot sieraad der *prachtbanden*. Men *zie* ze slechts; prenten laten zich zoo moeijelijk beschrijven. Wil nu iemand beweren dat het vrij wat beter was, om de platen naar de verzen, en niet de verzen naar de plaatjes te maken, dan zeggen wij gaarne daar *amen* op!

En hiermede wensch ik den Uitgevers veel geluk met hunne mooije dochters!

S.... 10 Jan. 1857. P.

BILDERDIJK *herdacht door Mr.* ISAAC DA COSTA *in eene Redevoering, gehouden op den* 11den *October* 1856, *bij gelegenheid der Eeuwfeestviering van des grooten Dichters geboortejaar, door de Rederijkerskamer, opgerigt te Amsterdam ten jare* 1844. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1856. *In gr. 8vo. IV en* 46 *bl. f* : - 60.

Over de feestviering, welke de Rederijkerskamer, opgerigt

in 1844, leidde, en waartoe zij op den 11den October velen uitnoodigde, is in vele tijdschriften bij herhaling gesproken. Dit voorbeeld wensch ik niet te volgen, want ik acht het ten hoogte onkiesch, het *intra parietes* gebeurde aan eene kritiek in tijdschriften te onderwerpen. Wat door den druk tot ons komt, is publiek domein, en daarover staat het oordeel vrij, hetzij men het eerelover wil vereeren, hetzij men den staf over het werk wilde breken; maar waar zou het heen als wij het *onder de roos* gebeurde ook nog publiek moesten beoordeelen? Eenvoudig daarheen, dat elk tijdschrift eene physiologie werd!

Alleen dus over de rede van Mr. I. DA COSTA! — Hij was de man bij uitnemendheid voor die taak, niet alleen omdat, zoo als WIJTTENBACH het uitdrukt, een groot man slechts geprezen kan worden door een groot man, maar omdat hij daarenboven de eenige welligt is, die zich nog in BILDERDIJK beweegt, en voor wien de groote Dichter een leermeester, neen — (zoo als hij zelf zegt) een liefhebbend vader was. — Er was hier alleen sprake van BILDERDIJK den letterkundige, en in die hoedanigheid kan ons geen lof te groot, geen toon te verheven zijn, tot de eer des Dichters aangeheven. Van daar dat wij Mr. DA COSTA met zoo groot genoegen hoorden en nu weder lâzen.

Want, hoe heeft hij, de zoon des Oostens, zich van zijne taak gekweten? van de zoo moeijelijke taak van lofredenaar? Het *pectus est quod disertos facit*, spreekt uit elk woord, en alleen dit kan den lofredenaar doen slagen, wiens taak anders, òf in laffe vleijerij, òf in zoutelooze, middelmatige biographie ontaardt. DA COSTA koos zich een standpunt dat hem beide klippen ontzeilen deed. Onder de mannen van naam ontmoet men vele sterren, en het was den Redenaar altijd een hatelijke lof, indien hij een groot man hoorde prijzen ten koste van andere mannen van naam; daarom vindt men hier erkenning van verdiensten van anderen, naast de hulde aan BILDERDIJK gebragt. — Na een korten, maar belangrijken blik op 's Dichters leven gevestigd te hebben, welk gedeelte der Redevoering weder overvloeit van krachtige en geestige wendingen, doet de Redenaar ons zijn leermeester kennen, door hem met VONDEL, GÖTHE en SHAKESPEARE te vergelijken. Die vergelijkingen zijn meesterlijk, en hetgeen veel zegt, naast die

van VAN DER PALM en BILDERDIJK, in het Leven van genen door onzen BEETS, te stellen. Ik veroorloof mij daartoe op de perioden te wijzen waar BILDERDIJK wordt voorgesteld als de tacticus, die door beleid, niet door ruwe kracht, den strijd beslist: òf waar hij gezegd wordt als ervaren waterbouwkundige de taal te leiden langs kanalen en vaarten, waar anderen trotsch en moedig de woedende zee beploegen: òf waar hij de krijgsman wordt genoemd, die de taal disciplineert en commandeert, en met den ouden Alexandrijn als oude beproefde garde voorop, de zege bevecht. Deze perioden, benevens de vergelijking van GÖTHE en BILDERDIJK, zijn den meester waard, en zullen bij de lezing elk evenzeer wegslepen, als ze het bij de voordragt de hoorders hebben gedaan.

Éóne aanmerking zij ons veroorloofd: zij betreft de vergelijking van BILDERDIJK met GÖTHE en SHAKESPEARE, welke wij niet zouden durven onderschrijven. GÖTHE, en vooral SHAKESPEARE, zijn dramatisten; zij abstraheren zich van hun onderwerp om personen te doen spreken en handelen, niet zoo als de dichters gehandeld en gesproken zouden hebben, maar zoo als die personen zelven het deden. BILDERDIJK leefde in het Lyrisch element, en het is altijd BILDERDIJK die in de verzen spreekt; BILDERDIJK met zijne vreemdsoortige grootheid; BILDERDIJK die zich van zijn eigen persoon niet abstraheren kon. Leest slechts zijn *Floris* en *Cormax;* het zijn verzen, schoon en vloeijend, maar zoo als FLORIS of MACHTELD nooit gesproken hebben, zelfs al denk ik mij hen op de cothurnen der tragoedie. In dit opzigt zijn de genoemde reuzen der kunst niet te vergelijken; doch waagt men die vergelijking toch, dan moet BILDERDIJK ongetwijfeld verliezen, en winnen SHAKESPEARE en GÖTHE het hem af.

Als DA COSTA spreekt, door BILDERDIJK bezield, hoort men hem zoo gaarne; men hoore hem nu vooral nu hij *van* zijn leermeester spreekt!

A.

Pendanten bij den dood van TOLLENS. *Te Amsterdam*, *bij* H. J. van Kesteren. 1856. *In gr. 8vo.* 15 *bl.* *f* : - 25.

TOLLENS' *Begrafenis*, 25 *October* 1856. *Uitgegeven gedeeltelijk ten behoeve der oprigting van een Gedenkteeken. Te Rotterdam*, *bij* H. Nijgh. 1856. *In post 8vo.* 18 *bl.* *f* : - 30.

Een Lovertje op het Graf van TOLLENS, *door* L. VAN DEN BROEK. *Te Rotterdam, bij* Altmann en van der Palm. 1856. *In gr. 8vo.* 16 *bl.* *f* : - 30.

TOLLENS' dood is door den lande met weemoed vernomen, en de dichters (?) beijverden zich op hunne wijze (elk vogeltje zingt zoo als het gebekt is) hunne hulde te brengen. Wij achten een graf eene te heilige plaats om daar nog te vleijen, en schroomen dus niet de bekentenis af te leggen, dat wij in TOLLENS' verzen altijd den gemoedelijken, gevoeligen man ontmoetten, maar al te vaak een diep denkbeeld misten, dat leven en *spirit* aan de poëzij geeft. Velen dachten er anders over en waren uitbundig in hunnen lof. Men rigt den ontslapene zelfs, — in onze eeuw van monumenten — een gedenkteeken op, als of, zoo als te regt elders opgemerkt werd, de uitbreiding van het *Tollensfonds* niet het hechtste monument zoude wezen. Men gaf zelfs in het licht wat het hart (?) in de pen gaf, bij de treurmare van TOLLENS' dood, ten einde alzoo het publiek deelgenoot te maken van de smart die de dichters zelven verteerde; en eenige proeven dier poëzij liggen nu ter beoordeeling voor ons.

De Heer VAN DEN BROEK strooide een zedig *Lovertje* op het graf van den Bard, dat zich, zoo als de meeste *lof-* en *eerrijmen*, tenzij VONDEL ze dichtte, niet boven het middelmatige verheft. Hoort slechts:

De herfstwind ruischte door de blaâren,
Verdwenen was de bloemenpraal,
Natuur zat met ontsnoerde haren;
Toen zweeg — toen stierf de Nachtegaal.

Is het zoo bijzonder dat TOLLENS *in de herfst* stierf? Het overlijden was even droevig als het in Januarij of in October plaats vond. Of natuur dan hare haren *ontsnoerd* heeft, weten wij niet; men zou eerder zeggen dat zij dan haar statiepruik *geheel* had afgezet, en dat wij geen haar meer zagen. Den grijzen Bard bij een *zangzwaan* te vergelijken, gaat er door, der lieve deerne van duizend weken past eerder den naam van nachtegaal. Het *toen stierf*, is een stopwoord, want het *zwijgen der vogels* is in dichterlijke taal genoeg om hun sterven aan te duiden. — Het couplet eindigt:

Hij zong zoo schoon, hij zong *zoo lang*.

Het *multum* winne het ook hier van het *multa*, en de vraag is niet: hoe vele duizenden verzen de Dichter zong, maar: *hoe* hij ze zong. De Schrijver verheft zich zelfs tot in de hoogste vlugt zijner denkbeelden niet boven gemeenplaatsen, en geijkte uitdrukkingen.

TOLLENS' *Begrafenis* wijdt eerst uit over 's Dichters verdiensten, echter in zeer vlugtige trekken, en bij deze *brochure* verwachtten wij ook geene kritische beschouwing van zijn talent. De begrafenis wordt daarna beschreven, en niet vergeten hoe vele commissiën en autoriteiten, dáár, waar, volgens het stukje, den mensch het levendigst zijne vergankelijkheid herinnerd wordt, tegenwoordig waren. Daarna volgen de onderscheidene *speeches* in proza en poëzij. Wij wenschen die niet allen te doorloopen, maar hebben voor allen slechts één woord; het is dit: dat begrafenissen herdacht moeten worden in de binnenkamers, en niet door de uitgave van *brochures;* dat het daar gesprokene een woord is uit het hart tot het hart, en dat dit woord niet geschikt is voor de pers, of het snoeimes der kritiek! Curieus is echter het slot der poëzij van den Heer VAN RIJSWIJCK:

Wien 't Neêrlandsch bloed in d' aadren vloeit
Roert uw gemoedelijk woord niet langer,
Uw star rees op naar hooger licht; (N.B. eene ster die naar een licht oprijst!)
God had het oog op u gerigt,
Want voor Zijn troon ontbrak een zanger...
Maak, graver! nu den kuil maar digt.

Is de dichter van LUCIFER'S rei dan geen zanger voor Gods troon? en is TOLLENS de eenige poëet die dáár gekomen is? Slecht vooruitzigt voor den Heer VAN RIJSWIJCK! Het bevel aan den graver wekt hier geen traan, maar een schaterlach op het gelaat.

Op dit thema: *maak de kuil digt*, slaan de *Pendanten*, door een Amsterdammer uitgegeven, die daarop terug komt naar aanleiding van een artikel in *De Tijd.* Het stuk is curieus; de kuil moet digt, *omdat de nijd van verre staat*, en toch redeneert men lang, en eindigt met den regel:

Rijswijck! — nu de grafkuil digt!

Laat het gevoel toch nooit dienen om de pers werk te verschaffen; beiden lijden daar schade door, het gevoel en de pers! A.

Stuivers Magazijn. Tijdschrift voor iedereen. Januarij 1857. *Te 's Hage, bij* Gebrs. Belinfante. 1 *blad roijaal* 8vo. *in twee kolommen. Per Jaarg. van* 52 *bladen, f* 2 - 60.

De navolging van andere landen, die ons ten beschamend voorbeeld zulke goedkoope en goede lectuur geven, verdient ruimschoots lof. Het publiek voor eene kleine opoffering lectuur te geven, is eene prijzenswaardige poging, en in zoo verre juichen wij de onderneming der Uitgevers van het *Stuivers Magazijn* gaarne toe, want *veel* wordt hier voor weinig gelds geleverd. Daarmede zijn de Uitgevers en vooral de Redacteur er echter niet af, en vooral de taak van den laatsten is zeer moeijelijk. Een *Penny Magazine* moet veel geven, maar omdat het in handen van velen komt die niets anders lezen, en *algemeen* wordt verspreidt, moet de Redacteur hier dubbele zorg aanwenden, dat hij goede waar opdischt, en geschikt voor de magen die zijn kost moeten verteren. Wanneer wij nu het eerste Nommer aandachtig nagaan, dan komen ons de volgende opmerkingen in de pen:

1°. de Redactie heeft voor de noodige verscheidenheid gezorgd; want men vindt hier biographiën, novellen, anekdoten, recepten, statistiek, spreuken, enz., en daarvoor zij haar dank gezegd uit naam van het publiek, dat nu de keus heeft.

2°. Wij wenschten evenwel de stukken over het algemeen van beter gehalte. De novellen missen alle aesthetische schoonheid, en vooral het schoonheidsgevoel mag bij het groote publiek wel aangekweekt worden. De anekdoten zijn vrij laf — zoo als alle anekdoten, die gedrukt worden omdat een zeker aantal regels aardig *moet* wezen. De korte spreuken zijn niet met groote zorg gekozen, uitgezonderd een of twee, wier puntigheid treft. Van de recepten hebben wij geen verstand. Daarover oordeele dus een meer bevoegde!

3°. Met leedwezen zagen wij dat hier de vertaling weder op den voorgrond staat, en het werk alle nationaliteit uitsluit. Als men de *Penny Magazines* plundert, zal het *Stuivers Magazijn* geen nut doen; dit moet voor Holland wezen, wat gene voor Engeland zijn, doch dan moet het geene vertaling worden, maar eene inheemsche plant. Waarom geene *vaderlandsche* novelle gegeven? waarom geen *Hollandsch* dichter herdacht?

waarom geene statistiek van *onzen* handel gegeven? Alles is Engeland en Amerika! — Wij gelooven dat dit eene bepaalde fout is, die hersteld moet worden; de Redactie zal er meer werks door bekomen, maar het publiek zal er meer nut van hebben, en de Uitgevers op den duur meer voordeel.

Voor het volk te schrijven, is het moeijelijkst wat den Auteur wordt opgelegd: dit vordert eene groote kennis, en eene groote gemakkelijkheid van mededeelen. De mannen welke die gave bezitten, moeten door de Uitgevers aan het tijdschrift verbonden worden; zij zullen dan in vaderlandschen geest het bestaan van het *Stuivers Magazijn* verzekeren, dat anders eerst kwijnen, en daarna sterven zal. A.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Met een enkel woord vermelden wij twee Leerredenen in de Fransche taal, ter aankondiging ons toegezonden. De eerste draagt tot opschrift: *La Prière pour le Roi. Sermon sur Ps.* 72: 15m. *On priera pour lui continuellement.* Zij is uitgesproken door J. VAN WANING BOLT, Predikant te Antwerpen. Wat hier van het gebed voor den Koning wordt gezegd, kon evenzeer zijn toegepast op het gebed in het algemeen. Door een sierlijken stijl en enkele goede gedachten beveelt zij zich aan. Haar inhoud levert stof tot vele bedenkingen. Van de gebedsverhooring schijnt de Heer V. W. B. vreemde denkbeelden te hebben, als hij den voorspoed van LEOPOLD's regering aan de gebeden, 25 jaren lang voor hem opgezonden, toeschrijft. Alleen in dien zin stemmen wij het toe, dat: *un peuple qui prie, c'est un peuple qui aime; un peuple qui aime, c'est un peuple fort, c'est un peuple invincible! Car la plus grande force, la seule vraie puissance, c'est l'amour, la charité.* — Niet minder vreemd is de opvatting van de woorden: *veillez et priez*, als had JEZUS daarmede bedoeld: *priez pour moi;* als volgde er niet onmiddellijk op: *opdat gij niet in verzoeking komt.* — Gaarne gelooven wij, dat eene dergelijke gelegenheids-preek niet tot de gemakkelijkste soort behoort, en daarom met zachtheid moet worden beoordeeld.

De andere Leerrede is die van den Predikant VAN DER BANK,

waarmede hij zijne Evangeliedienst en te gelijk het jaar 1855 besloten heeft: *La dernière heure* (1 *Joh.* 2: 18[a]). Wij achten dezen tekst, die dikwijls op den Oudejaarsavond wordt gebezigd, daarvoor ten eenenmale ongepast. Het is niet meer dan een motto, een klank, en mag den naam van tekst niet dragen, omdat in het verband geheel iets anders wordt bedoeld dan de Evangeliedienaar met zulk een gebruik kan beoogen. Wijselijk stapt V. D. B. dan ook vlugtig over alle tekstverklaring heen. De preek laat zich met stichting lezen, en verdient ook wegens het liefdadig doel der uitgave te worden gekocht.

Uit de *Bijdragen* van AMSHOFF en MUURLING zijn enkele stukjes afzonderlijk overgedrukt, en ter verspreiding verkrijgbaar. Wij bevelen ze gaarne aan, vooral *De goede Ure der Christelijke Geloofsbelijdenis*, van AMSHOFF, en de *Pinksterbetrachting*, van VAN HERWERDEN. De *Engel over den regterschouder* bevat eene waarheid, die wel door alle moeders uit den beschaafden stand verdient ter harte genomen te worden; maar de vorm, waarin die waarheid wordt voorgedragen, is wat vreemd, het verhaal in het geheel te lang gerekt. Die laatste fout kleeft ook op *De schoonste Ure des Levens*, van BROUWER, eene overdenking naar aanleiding van SIMEON's Lofzang. Het idée, om zulke kleine stukjes (à 10 Cts.) uit te geven, is aanbevelenswaard, mits ze goed zijn. Menig Predikant gevoelt daaraan behoefte, en kan dikwijls met zulk eene gave meer goed doen dan met een lang gesprek.

Het Leven en Werken van Dr. WILLIAM CAREY, *door* DOUWES, *Pred. te Leens*, *voor Nederl. lezers bewerkt*, verdient aanbeveling. CAREY was Zendeling, en werd in het laatst der vorige eeuw, door eene kleine vereeniging ter uitbreiding van het Christendom, van Engeland uitgezonden naar Bengalen, om aan de boorden van den Ganges het Evangelie te verkondigen. Zijn arbeid en lotgevallen als Zendeling in deze streken te schetsen, is het doel van dit werkje, dat met veel zorg en levendigheid van voorstelling is geschreven, en zeker door alle vrienden der zendingszaak met genoegen zal worden gelezen.

Minder durven wij de lezing aanprijzen van een ander werkje, ons door de Redactie toegezonden, getiteld: *Mensch, gij leeft voor de Eeuwigheid! Blikken naar boven, betreffende ons geloof, onze hoop en onze verwachting, door* WILLIAM HENRY. *Te Dordrecht, bij* LAGERWEY. *à f* : - 50. Het bevat stichtelijke overdenkingen en gedichten over het genoemde onderwerp. Al wat er in gezegd wordt, is wel zeer waar en goed, men zal er geen kwaad uit leeren. Maar — het boekje behoort tot de zoogenaamde water-en-melk-literatuur, en ga daarin onder. Vergeefs zochten wij naar eene treffende gedachte, eene nieuwe opmerking; de verzen zijn van alle waarde ontbloot. Het is dan ook overbodig, op ontboezemingen te wijzen als deze: dat loeijende ossen en zingende vogels gevoel zouden hebben van de waarheid: God is liefde.

Misschien zouden wij de *Lichtstralen op het Kindergraf* (*te Leeuwarden, bij* KUIPERS, *à f* : - 50) aan zeer eenvoudige ouders, wanneer zij een hunner kleinen door den dood hebben verloren, ter lezing durven in handen geven. Wie eenigzins meer ontwikkeld is, zal daarin, vooral in zulke omstandigheden, weinig troost en kracht vinden. Er zijn betere woorden voor dergelijke gelegenheden te spreken. De Schrijver noemt zich niet. Wij raden hem aan, de pers niet te veel met zijne voortbrengselen lastig te vallen.

Eene ernstige Waarschuwing gelegd in een ernstig Woord, gerigt tot de Regering en de Wetgevende Magt, naar aanleiding van het voorloopig oordeel der Tweede Kamer over de aangeboden Staatsbegrooting voor 1857. *Te 's Hage, bij* C. H. Susan, Jr. 1856. *In gr. 8vo.* 16 *bl. f* : - 20. — *De Koning is ons Hoofd. Te 's Hage, bij denzelfden.* 1856. *In gr. 8vo.* 32 *bl. f* : - 30. — De laatstelijk over de Staatsbegrooting gevoerde discussiën hebben vele welgezinden met walging vervuld. De toon, daar gevoerd, is zeker niet de toon die overheerschend moet zijn in de vergaderzaal. De stelselmatige tegenstand tegen een ministerie dat nog geen vertrouwen heeft kunnen verdienen, maar zeker ook geene reden tot wantrouwen gegeven had, was pijnigend, en strijdend met het *Concordia res parvae crescunt.* Met grond vroegen anderen: waarom alle mogelijke interpellatiën geoorloofd waren bij eene begrooting, die dikwijls daarmede in hoegenaamd geen verband stond. Maar eenstemmig

was de bede, dat zulk een schouwspel zich niet weder mogt herhalen, bij een volk zoo naauw aan het regerend stamhuis verbonden. Velen, en wij gaarne met hen, juichen het toe, dat de Koning de regering niet veranderde, maar handhaafde, en daarom vestigen wij ook de aandacht op de hier genoemde *brochures*, die een ernstig woord spreken, waar het ongetwijfeld pas geeft. Wij willen ons in geene politieke quaestiën verdiepen; maar merken alleen op, dat door stelselmatige oppositie en het stelsel van verdeeling, de minderheid, die zich gesloten houdt, meerderheid wordt, en dat die minderheid te vreezen kan zijn, terwijl alleen door zamenwerking van volk en regering 's volks welzijn kan bevorderd worden.

Brochures leven gemeenlijk, als vele insecten, slechts één dag, omdat zij spoedig hunne belangrijkheid verliezen. Wij lazen de hier aangekondigde met veel genoegen, doch wenschen ze een uiterst kort bestaan toe; dit zal het beste bewijs zijn, dat er geen ernstig woord meer noodig is, en het schouwspel, dat nu de Kamer opleverde, zeer voorbijgaande was.

Wederom ontvingen wij twee Nommers van *De Economist*, voor November en December 1856. Wij vestigen daar gaarne de aandacht op, onder belofte van een volgenden Jaargang in zijn geheel te zullen herdenken; bij welke gelegenheid wij onze denkbeelden over de staathuishoudkunde en de staatshuishoudkunde-manie tevens wenschen mede te deelen. Wij willen gaarne *diligent* blijven, en van daar de aankondiging der twee Nommers, in welke wij de Jenever-quaestie wel wat algemeen bekend vonden. *Jenever* en *lectuur voor het volk* zijn *inséparables* geworden.

Met genoegen zetten wij het lieve boekske waarin al de Nederlandsche Staatregelingen onder toezigt van Mr. W. J. C. VAN HASSELT verzameld werden — hetgeen dé Uitgever J. C. VAN KESTEREN ons schonk — in de kast. Uit den aard der zaak kan alleen *het plan* een onderwerp van beoordeeling uitmaken, en dat plan vinden we zeer prijzenswaardig. Elders kan men hetzelfde vinden, maar men vindt het hier bijeen. Dit wint tijd uit als men zoeken moet, en.... *time is money!*

De onvermoeide Uitgever A. C. KRUSEMAN geeft ons dit jaar

weder de Voorlezingen in de afdeeling Koophandel der Maatschappij *Felix Meritis* gehouden. De eerste aflevering bevat eene herinnering aan het handelscongres te Brussel, door J. TH. LIOTARD. Na het artikel in *De Gids* willen wij de tijdschriftenlezers niet met eene uitvoerige beschouwing van dat congres vermoeijen, en daarom zwijgen wij liever er van, onder twee opmerkingen. De eerste is, dat de Heer LIOTARD zeker zeer *beknopt* het gebeurde wedergeeft; de tweede, dat wij later op de gezamenlijke lezingen in *Felix* terugkomen.

Maar die congressen, doet men daar iets anders dan eten en drinken? vroeg mijne vrouw.

Ik was verlegen met het antwoord.

Vervolg op de hut van Oom Tom. Uit het Fransch, door N. B. - S. Te Tholen, bij J. STEENMEIJER. 1856. *In kl. 8vo.* 20 *bl.* *f* : - 20. — Een boekske, dat best onvertaald had kunnen blijven, maar waarvan de lezing ook niet schaden zal. 't Bevat 12 krant-berigten, waaruit de mishandelingen den slaven aangedaan, blijken. Die zijn echter te over bekend, om nog eens op nieuw opgekookt te worden. Wij gelooven niet dat Mevrouw BEECHER STOWE er meê gevleid zou wezen, wanneer deze nieuwe »Key" op haar »Uncle Tom's Cabin" haar onder 't oog kwam. De speculatie is niet onaardig, maar van dood-eerlijkheid ook niet te beschuldigen. Als men iederen arbeid, waarin hetzelfde thema behandeld wordt, een vervolg op een meesterstuk ging noemen, waar moest het dan heen? Tot eene Babelsche *smaak-* niet spraakverwarring, misschien. Maar genoeg om onze weinige ingenomenheid met dit quasi vervolg te bewijzen.

Schetsen en Bouwstoffen voor schriftelijke opstellen, ten gebruike bij het onderwijs in de scholen en de huiselijke oefeningen der Kinderen, door B. BRUGSMA. *Tweede druk. Te Groningen, bij* F. Wilkens. 1856. *In* 12*mo.* 48 *bl.* *f* : - 15. — Dit werkje van den grijzen Groningschen onderwijzer BRUGSMA verdient eene speciale vermelding, en wij vestigen er met genoegen de aandacht zijner medeonderwijzers op. Het geeft getrouwelijk wat het belooft: schetsen en bouwstoffen voor schriftelijke opstellen. Deze bouwstoffen zijn met oordeel gekozen, en doen den Verzamelaar eer aan. Zij zullen dan ook met vrucht op onze Hollandsche scholen kunnen gebruikt

worden. De ondervinding heeft ons geleerd dat menig onderwijzer het maken van eigene opstellen *ten onregte* beschouwt als eene zaak, waarbij hij zelf slechts het *onderwerp* heeft op te geven, terwijl hij *voorbeelden* en *aanleiding* moet trachten aan te brengen. Het aandachtige lezen van dit boekje zal ieder' nadenkenden en ijverigen onderwijzer doen inzien, dat men, met eene *goede* methode, zijne leerlingen tot het maken van *goede* opstellen zonder groote moeite kan opleiden, en hen reeds op jeugdigen leeftijd kan gewennen hunne gedachten duidelijk en geregeld uit te drukken. Ook voor huiselijke oefeningen acht Ref. het werkje zeer geschikt, en wenscht het te dien einde in vele handen.

Mijmeringen in de Pastory. Een Legaat van een armen Schrijver. Door PHENIKS. *Eerste stuk. Te Wijk bij Duurstede, bij* W. F. Stramrood. 1856. *In gr.* 8*vo.* 80 *bl.* *f* : - 60. — Het is Referents gewoonte niet, om een werk aan te kondigen, waarvan nog slechts het kleinste gedeelte in het licht is gekomen, wijl hij niet zeker is, of niet welligt volgende afleveringen zijn oordeel zullen weêrspreken. Hij meent echter met deze »Mijmeringen" eene uitzondering te moeten maken, om de volgende redenen. Wie BULWER's meesterstuk, »De Familie CAXTON" gelezen heeft — en wie las die geestvrucht niet van den genialen Brit? — herinnert zich buiten twijfel het roerende tooneel, waarbij PISISTRATUS, na een bloempot van zijne moeder, waarop zij hoogen prijs stelt, gebroken te hebben, een eerste bewijs van zelfverloochening geeft, door zijn dominospel in een winkel te koop aan te bieden, om uit de opbrengst van dit zijn eigendom haar een anderen bloempot in de plaats te geven? Niemand zal dit, van zoo veel menschenkennis en waarachtige levenswijsheid overvloeijende tafereeltje hebben vergeten. Welnu, indien hij van dit meesterstukje eene slechte kopie, in gebrekkigen vorm, en verminkte uitdrukkingen, verlangt te zien, dan leze hij pag. 23, 31 van de »Mijmeringen" van dezen zoogenaamden PHENIKS. En bepaalde 't zich hiertoe alleen! Maar akeliger en ellendiger plagiaat kwam ons zelden in handen! Wat de Schrijver van het publiek gedacht heeft, en hoe een Uitgever besluiten kon, om zulk werk uit te geven, verklaren wij niet te begrijpen. Het is imitatie van stijl, van vorm, van gedachte, van karakterschildering. Niets is eigenlijk van den Auteur zelf; alles is aan BULWER ontleend. In gemoede voelden wij ons verpligt dit niet te verzwijgen, en den wensch te uiten, dat de vervolgstukken maar in de portefeuille van dien PHENIKS gedeponeerd blijven.

Als den Heer STRAMROOD de lust tot de uitgave eener tweede aflevering bekruipen mogt, raden wij hem aan om vooraf BULWER's meesterstuk eens in te zien.

Geschiedenis der Beschaving. Een leesboek voor de hoogste klasse der lagere scholen. Door S. J. HOFKAMP. *Naar 't Hoogduitsch. Eerste stukje. Geschiedenis der Nijverheid. Te Groningen, bij* M. Smit. 1856. *In kl.* 8*vo.* *VIII en* 125 *bl.* *f* : - 35. — Men ontvangt hier eene bewerking van *Kirchmann's Geschichte*

der Arbeit und Cultur, dargestellt als Lehrgegenstand für Schulen und als Lesebuch für Jedermann, 5185 te Leipzig in het licht gekomen. Zij behandelt bevattelijk en onderhoudend, echter nu en dan niet vrij van droogheid, een tak van kennis, die op onze Vaderlandsche scholen te veel veronachtzaamd wordt. Het deed ons daarom genoegen met dit boekje kennis te maken, dat ook wel als vertaalboek, op onze Instituten en Gymnasiën met nut zou kunnen dienen.

Dit eerste stukje bevat de hoofdtrekken van de geschiedenis der nijverheid. In het tweede zal het voornaamste uit de geschiedenis der kunsten, wetenschappen en godsdiensten behandeld worden. Wij kunnen inmiddels het eerste gedeelte aan de Onderwijzers gerustelijk aanbevelen, en twijfelen niet, of het zal, verstandig en doelmatig gebruikt, bijdragen tot eene meer algemeene bekendheid van te weinig behandelde zaken, die met den voortgang der beschaving in het naauwst verband staan.

Bij aandachtige lezing zijn we op enkele onnaauwkeurigheden gestuit, die we even willen aanstippen.

De Heer HOFKAMP meent dat de menschen eerst na het ontstaan van het herdersleven begonnen zijn God te vereeren (bl. 4 en 5). — Dat strookt niet met de gewijde geschiedenis, volgens welke reeds de eerste menschen hunnen Schepper kenden en eerden. Wij zouden meenen dat, integendeel, de beschouwing van het uitspansel de zwervende herdersstammen bewoog om zon, maan en sterren te vereeren: met andere woorden om aan de hemelligchamen de eer te bewijzen, die hunne voorouderen aan den Schepper hadden toegebragt.

Op bl. 35, lezen wij, dat MARIA *van Bourgondië* in 1476 het branden der derrie tot bereiding van zout verbood. — Dit is fout, daar deze gravin eerst in 1477 den grafelijken zetel beklom.

Bl. 42 staat: »Eerst in 1667 was Parijs geheel door straatlantarens verlicht; daarna volgden Londen, Amsterdam, Berlijn, enz." — Dit was echter niet de eerste verlichting van straten in de Europesche groote steden; want de beroemde GALL zegt, dat de straten van Londen reeds in 1415 waren verlicht.

Volgens den Schrijver heeft Keizer JUSTINIANUS, (zie bl. 64) omstreeks het jaar 450 oorlog tegen de Perzen gevoerd. — Die Keizer werd eerst in 483 geboren. De oorlog tegen de Perzen heeft in 523 en 529 plaats gehad.

Druk- en spelfouten vonden we maar zelden. De uitvoering verdient lof.

Meester KRAS. *Luimig Dichtstuk, den Heer* JUDELS *naverteld, door* J. J. C. VAN GOUDA. *Te Schiedam, bij* P. van Katwijk, Junior. 1857. — Oneindig vele malen, waarde lezers! is er een beroep op uw medelijden gedaan, en meestal met goed gevolg. Ref. vertrouwt ook nu niet te vergeefs de beoefening dier echt Nederlandsche deugd van u in te roepen. Medelijden, diep medelijden met den man, in wiens brein het kon opkomen, een prulschrift als het bovengenoemde in het licht

te geven; medelijden met hem, wiens wansmaak een onderwerp als het bovenstaande ter behandeling koos, wiens bekrompen begrip aan laffe rijmelarij als dit zijn werk den titel van een *Luimig Dichtstuk* gaf! Betoon dat medelijden door den Heer VAN GOUDA niet aan te moedigen; koop *Meester* KRAS niet — de geringste bijval zou misschien aanleiding geven dat meer vruchten zijner pen van dit allooi het licht zagen!

Te Weesp, bij G. G. Brugman, zijn uitgekomen: I. *Tante Marie.* II. *Uitspanningsuren.* III. *Een Engelsch Huisgezin, zooals er ook Hollandsche zijn. Allen naar het Engelsch. In het Nederduitsch bewerkt, door* C. VAN JONGHOVEN. — Zoo even heb ik de lectuur van de drie bovenstaande mij ter aankondiging toegezonden werkjes ten einde gebragt, en haast mij mijne beoordeeling ter inzending gereed te maken. Niet omdat *Tante Marie* zulk een gunstigen indruk bij mij gemaakt heeft; integendeel, ik geloof dat dit boekje, hoe onschadelijk de lectuur er ook van zij, volstrekt niets in zich heeft, waardoor het zich bepaald aanbeveelt. Niet omdat ik de *Uitspanningsuren* zulk eene verbazende aanwinst reken voor onze kinderbibliotheek; integendeel, hoeveel wetenswaardigs en nuttigs dit boekje ook bevatte, ligt er naar mijn oordeel te veel een Engelsch, Puriteinsch waas over, om het als lectuur voor onze Nederlandsche jeugd aan te bevelen. Het is om de aandacht te vestigen op het laatste der bovengenoemde boekjes, dat ik haast maak met mijne aankondiging. *Een Engelsch Huisgezin*, is een kinderboekje, zooals er, helaas! maar weinig uitkomen; de kinderen, wien het ten geschenke gegeven wordt, zullen zich met de lectuur zeer amuseren; dank zij den ongedwongen, natuurlijken toon die in het *Engelsch Huisgezin* heerscht; maar, wat meer zegt — zij zullen ongemerkt veel leeren uit de opstellen die in dit boekje gevonden worden; en volgen zij den raad op, hun door den Heer VAN JONGHOVEN op de laatste pagina's gegeven, en komen zij er toe om in navolging van de kinderen uit het *Engelsche Huisgezin* zich zoo nuttig bezig te honden als hier wordt voorgesteld — dan zullen zij die dit boekje aan kinderen schonken, eene dubbele satisfactie hebben. Den Uitgever wil ik in bedenking geven, of het niet beter is, boeken zonder platen uit te geven, dan met ontzettend leelijke.

Te Leiden, bij D. NOOTHOVEN VAN GOOR, zijn uitgegeven: I. *Na de Speeluren*, *Rijmpjes bij Prentjes*, *door* L. MEIJER. II. *Een Present van Tante; Uw Prentenboek; Uw Spelen zij Leeren; De Kindervriend — verhaaltjes en rijmpjes bij prentjes. Vier stuks.* — De Uitgever dezer boekjes maakt zich bepaald verdienstelijk ten opzigte der Nederl. jeugd. Voor kinderen van elken ouderdom heeft hij gezorgd; zoo zijn de bovenstaande vijf voor zeer jonge kinderen bestemd, die zich echter zelven reeds met het lezen behelpen kunnen. De geringe prijs maakte deze boekjes, die veel goeds bevatten, tot geschikte geschenken aan weinig door Fortuna begunstigde kinderen.

Gij, rijken! die voor uwe eigen kinderen eene zoo rijke keus kunt doen uit de vele prachtig ingebonden boekjes, welke dagelijks uitkomen, gij kunt menig arm kindeken, dat evenwel zooveel mist wat uw kroost bezit, voor weinig geld veel genoegen schenken. Koopt tot dat einde deze boekjes!

Geïllustreerd Album voor de Jeugd. Dichtstukjes en Gezangen, door L. VAN DEN BROEK. Te Rotterdam, bij H. NIJGH. *Eerste aflevering.* — De eerste aflevering van dit werkje, waarop nog vijf dergelijke zullen volgen, ofschoon elk afzonderlijk te verkrijgen is, ligt voor ons. De uitgave is allersierlijkst en verstrekt den Heer NIJGH tot eer; hoewel wij het lezen van de roode letters vermoeijend vonden. De versjes zijn allen van stichtelijken aard; en kwaad zal geen kind er uit leeren. Voor het overige — wat men elders over de dichterlijke (?) verdiensten van den Heer V. D. BROEK beweerd heeft, geldt ook hier; de versjes zijn mat en glad, maar missen alles, waardoor zij met regt *gedichtjes* zouden kunnen worden genoemd. Als dichterlijk product keuren wij dit *Album* onbepaald af, doch als prachtwerk voor kinderen, waarin rijmpjes gevonden worden, die eene voortreffelijke strekking hebben, kunnen wij het aanbevelen.

Almanak in Miniatuur, voor Kinderen. Uitgegeven door Mevr. J. S. MACKENSTEIN-KONING. Te Rotterdam, bij P. C. HOOG. 1857. 15e *Jaargang.* — Het is ons een genoegen, bij den aanvang dit jaar ook den *Almanak in Miniatuur* te mogen aankondigen en aanbevelen. Zoowel de inhoud als het uitwendige maken dit lieve boekje tot een allergeschiktst geschenk voor de lieve jeugd. De bekwame en smaakvolle Redactrice verdient lof en dank voor de moeite en zorg aan den 15den jaargang van dit boekje besteed. Vooral haar eigen werk beviel ons zeer; de Schrijfster weet ernst en amusement voor het jonge volkje zoo dooreen te mengen, dat het eene om den wille van het andere ingang vindt in de jeugdige harten. De bijdrage van den Heer VAN SPALL bevat eene schildering van een benijdenswaardig braaf knaapje, dat voor den »braven HENDRIK" niet behoeft onder te doen. De vertaling naar ALB. KNAPP van S. J. VAN DEN BERGH hadden wij hier gaarne gemist, omdat hetgeen vooral bij zulk een onderwerp hoofdvereischte is, de kinderlijke toon geheel ontbreekt. De anonyme bijdragen, getiteld: *Arme Kinderen* en *Oude Getrouwe*, zijn allerliefst.

Wij eindigen onze aankondiging met den wensch, dat zij, die als TANTE JANS eene zoo ijverige medewerkster in dit jaarboekje was, nog vele jaren als Redactrice de uitgave van den *Almanak in Miniatuur* moge besturen, terwijl wij haar van vele zijden eene even trouwe medewerking toewenschen, als zij aan de vorige Redactie betoonde.

BOEKBESCHOUWING.

Onderzoek naar hetgeen de Bijbel leert over booze geesten. Benevens eene beantwoording der vraag: hoe moet men de woorden Duivel en Satanas verstaan? Door C. A. KLINKENBERG, *emeritus Predikant. Te Amsterdam, bij* F. C. Bührmann. 1856. *In gr. 8vo. XII en* 146 *bl. f* 1 - 50. (*)

Gemoedelijke zucht om licht te verspreiden over een onderwerp dat in den jongst verloopen tijd veel besproken, in dagbladen en maandwerken bij herhaling behandeld, doch naar zijne meening nog altijd niet tot helderheid gebragt was, bewoog den emeritus predikant KLINKENBERG, blijkens de voorrede van zijn geschrift, om in ruimeren kring mede te deelen wat reeds vóór vele jaren zijne overtuiging was aangaande de bijbelsche daemonologie. Hij deed dit »voor de leden der gemeente en niet voor de godgeleerden", en vond daarin een grond om te »verzoeken dat de laatsten de goede vruchten van zijnen arbeid bij de eerste (*sic*) niet verijdelen of benadeelen, want dit zou een werk zijn van den booze". Bij zulke verklaringen, wier opregtheid het werk zelf waarborgt, zou 't onedel zijn de goede bedoelingen voorbij te zien, en den schrijver de betuiging van sympathie te onthouden, waarop ieder regt heeft die zijn licht laat schijnen uit begeerte om der gemeente nuttig te wezen. Nogthands mogen ze de kritik niet ontwapenen. Misschien zelfs regtigen ze tot strengere eischen. Dogmatische proeven, niet voor godgeleerden, maar voor gemeenteleden — noode wordt de vraag weêrhouden: of godgeleerden dan geene leden der gemeente kunnen zijn? — bestemd, moeten door bijzondere helderheid, juistheid en scherpe dialektik zich onderscheiden, zullen ze het reeds door zoo veel en zoo velerlei wind van leering omgevoerde christelijke volk niet meer schadelijk dan nuttig zijn. Voldoet deze proeve aan dien eisch? Rec. meent dit te moeten betwijfelen, en door de gronden van dien twijfel aan te duiden, meent hij geen »werk van den booze" te zullen verrigten, omdat naar zijne overtuiging de

(*) Wij hebben gemeend onzen geachten medearbeider V. H. zijne eigene spelling en interpunctie te moeten laten volgen, ofschoon die van onze gewone afwijken. RED.

vruchten van een arbeid slechts geschikt om halve geleerdheid te verspreiden, geene *goede* vruchten kunnen zijn. Het gemis aan heldere denkbeelden blijkt reeds bij het openen van het boek. Door persoon verstaat men elk zich zelf bewust wezen, onverschillig of het al dan niet met een lichaam is bekleed. De S., daarentegen, verwart de begrippen »persoon" en »lichamelijk wezen". Zoo zegt hij (bl. 1): »Indien wij ons eigen verstand raadplegen en ons zelven afvragen, of het met Gods wijsheid kan overeenkomen, dat er *een persoonlijke duivel* bestaat, dan moeten wij daarop ontkennend antwoorden." En straks daarop: »Deze uitspraken van twee Apostelen des Heeren (II *Petr.* II: 4, *Jud.* 6) zijn de eenigste (*sic*) bewijzen voor *het ligchamelijke* (*sic*) *bestaan des duivels*" (bl. 5). Zoo leest men bij de behandeling der verzoekingsgeschiedenis (bl. 48): »Dit doet ons reeds vermoeden, dat de verzoeking van JEZUS in de woestijn niet heeft plaats gehad door eenen persoonlijken Duivel, *of door eenen ouden* (*!*) *Jood, in wien de Satan woonde*, maar op dezelfde wijze, als wij menschen nog in onze dagen verlokt worden"; — en terstond daarna: »Zet *daarom* de gedachte aan *eenen persoonlijken verleider* uit uwen geest". In het geheele werk wordt die begripsverwarring duidelijk bespeurd. De overal zonneklaar blijkende goede trouw des schrijvers is de beste waarborg dat hem zelf verborgen is gebleven hoe hij niet den persoonlijken, maar den lichamelijken duivel, »dat wezen in de afzigtelijkste gedaante, met hoornen en bokkenpooten", heeft bestreden. Maar deze goede trouw verhindert niet dat zijne proeve reeds om die begripsverwarring den gemeenteleden eer schadelijk dan bevorderlijk tot opklaring hunner denkbeelden zal zijn. Ook des schrijvers standpunt met betrekking tot de bronnen der openbaring, werkt daartoe mede. Woord Gods en bijbel zijn hem twee namen der zelfde zaak. De gemeente heeft noodig dat haar telkens en telkens weder wordt herinnerd, hoe bijbel en Gods woord tot elkander staan als de bolster en de kern, hoe de bijbel wel Gods woord *bevat*, maar niet Gods woord *is*. De S., daarentegen, verklaart: »Wij zouden ons ook niet onderwinden iets te zeggen dat met *den Bijbel* in strijd was, *want* wij geven ons oordeel gevangen onder het *Woord Gods*" (bl. 30). En dat dit geen haastig neêrgeschreven, weinig overdacht woord is, bewijst hetgeen (bl. 107) gezegd wordt over de »eenheid des geestes", doorstralende in de schriften des O. en

N. V., waarop de S. »altijd *met hoogen eerbied* heeft *nedergezien.*" Het op die bladzijde geschrevene toont duidelijk aan, dat die *eenheid des geestes* door den S. *zóó* wordt verstaan, dat alle *ontwikkeling des geestes* van het oude Israël moet worden uitgesloten. Naauwkeurige bijbelstudie heeft tot de slotsom gebragt, dat de meeste dogmen, en de opvatting van schier elke geloofswaarheid, reeds onder Israël bijna van eeuw tot eeuw zijn gewijzigd. Men heeft dienovereenkomstig ook Israël eene dogmengeschiedenis toegekend, wier voornaamste tijdperken, als: hebraeïsme, mozaïsme, profetisme en judaïsme worden aangeduid. Maar de S. zegt: »Wanneer wij gelooven dat dit leerstuk" (de daemonologie) »na de Babylonische ballingschap is veranderd en gewijzigd geworden; dat er na dien tijd dwalingen zijn ingeslopen, dan is de eenheid des geestes en de overeenstemming in denkbeelden uit de H. Schriften geweken." 't Zal genoeg zijn, uit vele voorbeelden, op II *Sam.* XXIV: 1 en I *Chron.* XXI: 1 te wijzen, om ook de eenvoudigsten te overtuigen, hoe, bij alle eenheid des geestes en overeenstemming in denkbeelden, zelfs onder Israël de daemonologie werkelijk gewijzigd werd. Waar men dit uit het oog verliest, wordt eene *goede* uitlegging des bijbels onmogelijk. En deze wordt dan ook vruchteloos in des schrijvers proeve gezocht. Wel zijn vele plaatsen behandeld. Maar, bij allen lof, die den S. mag worden gegeven, wegens de breede lijst der aangehaalde uitspraken over de booze geesten en den duivel, mag niet verzwegen worden, dat hare behandeling meer parafrase dan exegese, meer omschrijving dan uitlegging is. De bladzijden 59—77, waar achtereenvolgens *Matth.* XIII: 39, XXV: 41, *Joh.* VIII: 44, *Hand.* X: 32, XIII: 10, *Efez.* VI: 11, 12, I *Tim.* III: 6, 7, II *Tim.* II: 26, *Hebr.* II: 14, *Jak.* IV: 7, I *Petr.* V: 8, 9, I *Joh.* III: 8, 10, *Jud.* 9, *Openb.* II: 10, XII: 10, XX: 2—10, besproken worden, bewijzen dit overvloedig. Die exegese heeft niets klemmends. Hare feil is deze: overal wordt aangemerkt dat hetgeen daar van den duivel gezegd is, aan de zonde *kan* worden toegeschreven (1). En op dezen grond wordt de verklaring gebouwd: »Wij hebben bevonden, dat het geen persoon, maar eene zaak is, die daarmede wordt bedoeld". 't Valt moeilijk bij zulke conclusiën niet aan het:

---

(1) Soortgelijke exegese (?) vindt men bl. 17, 34, 36, 59, 103, enz.

»das werfe um wer kann!" te denken, waarop een geestig bestrijder andwoordt: »das werft um wer will" (1). Hoe nu? Indien iets aan de zonde *kan* worden toegeschreven, ja zelfs indien het aan de zonde toegeschreven worden *moet*, is daarmede *de mogelijkheid* weggenomen van het bestaan eens persoonlijken duivels, eens lichamelijken duivels zelfs? Rec. behoort even als de S. tot hen die niet slechts het lichamelijk, maar zelfs het persoonlijk bestaan van zulk een wezen ontkennen. Maar de S. zou even vreemd opzien als Rec., wanneer men bij eene schipbreuk staande hield: »het vergaan der kiel *kan* aan den storm worden toegeschreven, *dus* is die ramp *niet* het werk van God", of zelfs: »dus bestaat God niet". Toch zijn beide bewijsvoeringen even juist, of liever onjuist. Dat de S. heeft voorbijgezien, dat de zonde het werk van een persoonlijken duivel *kon* zijn, is de eerste oorzaak van het mislukken zijner proeve om een klemmend bewijs voor zijne stellingen te leveren. En dit is eene bijdrage te meer tot staving eener andere beschuldiging, welke niet verzwegen mag worden: die van gebrek aan logika, overal in het werk merkbaar. Wie haar gewettigd wil zien, leze en vergelijke o. a. met elkander bl. 28, 12 en 1, en 23 en 26. Op bl. 26 worden de eerste menschen als kinderen naar het verstand voorgesteld, en te regt. Maar op bl. 23 en volgg. was over hen gesproken als hadden ze reeds reuzenschreden gedaan op het gebied van zielkunde, wijsbegeerte en natuurlijke geschiedenis. Uit de vergelijking van bl. 1, 12 en 28 blijkt dat God, om zijne heiligheid en liefde, niet gedoogen kan dat een duivel, maar wel dat menschen elkander ten val brengen. En wat zal men zeggen van eene betoogvoering als deze (bl. 28) (2): »Wanneer

(1) 't Zal overbodig zijn op te merken, dat de vergelijking alleen de betoogvoering geldt. Wie haar verder mogt willen trekken, *hij* zou een werk van den booze doen.

(2) Tegen elke der daar gestelde vragen kan eene andere worden overgesteld, wier beandwoording hare holheid aanduidt.

Vr. „Wanneer eene slang of een ander uitwendig wezen de verleider ware geweest van den mensch, zou God dan den zondaar wel hebben kunnen straffen?"

Tegenvr. Kon, mogt, moest God JOSEF niet hebben gestraft, wanneer hij zich door POTIFAR's vrouw had laten verleiden? Kan, mag, moet God

eene slang of een ander uitwendig wezen de verleider ware geweest van den mensch, zou God dan den zondaar wel hebben kunnen straffen? Ware God zelf dan niet in meerdere of mindere mate de oorzaak geweest van het kwaad? Ware de Heilige en Regtvaardige dan wel gansch en al te verontschuldigen geweest? Waarom had dan de Almagtige dien uitwendigen verleider niet bedwongen, en hem van de nabijheid Zijner geliefde kinderen verbannen? Was God èn in dat opzigt, èn in het oog van ongeloovigen en spotters te regtvaardigen? Wij moeten zeggen neen!" En *wij* moeten zeggen: »ja!" Of is God ook niet te regtvaardigen wanneer Hij ons in gelegenheid stelt te zondigen, door ons bloot te stellen aan de verleiding onzer medemenschen? *Moet* Hij dit niet doen, omdat o. a. daardoor strijd, door strijd alleen overwinning mogelijk wordt? En als Hij het regt heeft, ons aan die verleiding bloot te stellen, waarom zou Hij ons dan niet aan elke andere blootstellen mogen?

De hier opgesomde grieven gelden geheel den aanleg, geheel de bewerking van het boek. 't Mag daarom onnoodig geacht worden alle bijzonderheden na te gaan. Vele daarvan zouden slechts strekken om het regt, om den pligt tot een ongunstig oordeel telkens helderder in het licht te stellen. Met leedwezen is het nedergeschreven. De bedoeling des S., de duidelijke sporen van vlijt aan de bewerking besteed, en het vele goede in zijn werk vervat, als daar zijn: zijne omschrijving van het begrip »geest" (bl. 13); zijne populaire mededeeling van de beste opvatting der verzoekingsgeschiedenis (bl. 47 en volgg.); zijne verwerking van AB UTRECHT DRESSEL-

---

den landman niet straffen, die tot armoede vervallen, omdat een insect zijn oogst heeft vernield, door die armoede tot diefstal is geraakt?

Vr. „Ware God zelf dan niet in meerdere of mindere mate de oorzaak geweest van het kwaad? Ware de Heilige en Regtvaardige dan wel gansch en al te verontschuldigen geweest?"

Tegenvr. Als God den mensch zoo heeft geschapen, dat zijne zinnelijkheid hem tot zonde kan voeren, is Hij dan de oorzaak des kwaads? is er dan verontschuldiging voor Hem noodig?

Vr. „Waarom had dan de Almagtige dien uitwendigen verleider niet bedwongen, en hem van de nabijheid Zijner geliefde kinderen verbannen?"

Tegenvr. Waarom heeft God POTIFAR's vrouw niet bedwongen? Waarom heeft Hij JOSEF in het huis dier wellustige gebragt?

HUIS' proeve over II *Petr.* II: 4 en *Jud.* 6 (bl. 5 en volgg.); zijn resultaat, zijne praktische gevolgtrekkingen, zouden doen wenschen, dat het oordeel gunstiger kon zijn. Doch wat baat den gemeenteleden een goed resultaat, wanneer 't langs een verkeerden weg is verkregen? wat eene goede praktische beschouwing op een dus verworven resultaat gebouwd? wat een enkel goed gedeelte, als het zoo zorgvuldig van de valsche redenering moet worden geschift? Zulk eene mengeling opent geene blinde, geneest geene kranke oogen. De gemeente heeft behoefte aan helderen arbeid. Wie haar dienen wil, levere werk als REUSS, SCHOLTEN, KARL SCHWARZ, HASE. Wanneer zal een wakker uitgever haar wèl doen door eene nederduitsche bearbeiding *mutatis mutandis* der *Gnosis* van laatstgenoemden?

R. V. H.

De zoogenaamde Apostolische Overlevering, door C. E. VAN KOETSVELD, *gehandhaafd in zijne opwekkende rede, bij de Algemeene Vergadering van het Nederlandsche Zendeling-Genootschap; Rotterdam,* 16 *Julij* 1856, *als onschriftmatig, onhoudbaar en antiprotestantsch afgewezen; tevens beantwoording der tegenwerping van Rome aan de Protestanten omtrent de Traditie. Door* L. G. JAMES, *Predikant bij de Waalsche Gemeente te Breda. Te Gorinchem, bij* J. van Hoeve, Jr. 1856. *In gr. 8vo. f* : - 25.

is de langdradige, noch door stijl, noch door interpunctie uitblinkende titel eener even langdradige en naar den inhoud weinig beteekenende *brochure* van 32 bladzijden. Wat den man, die vroeger tegen den leydschen hoogleeraar het zwaard toog, aanleiding gaf om zich nu tegen den haagschen predikant ten strijd te gorden, zal geene vermelding behoeven voor hen die den titel hebben doorgeworsteld. Maar wie zich de moeite getroost van het vlugschrift — dat wegens bl. 24 welligt meer den naam van schotschrift verdient — zelf te lezen, zal zien dat de heer JAMES in den tweeden kamp niet gelukkiger dan in den eersten is geweest. Het hier ter sprake gebragte vraagstuk is geheel van geschied- en uitlegkundigen aart. Maar eene historische behandeling wordt vruchteloos gezocht. En wat de uitlegkundige betreft, wat dunkt u, lezer!

van eene exegese, die (bl. 14) *Openb.* XXII: 18, 19 bezigt, als had de schrijver der Apokalypsis die woorden niet met betrekking tot dat boek alleen, maar met den blik op geheel de H. S. nedergeschreven? Wat van hem die zich godgeleerde noemt, maar schrijven kan: »naar Bijbelsche spreekwijze, zijn Gods Woord en H. Schrift synoniem en gelijkluidend, en wij dagen alle tegensprekers uit, om het tegendeel door den Bijbel té bewijzen" (bl. 15)? Tegenspreker te heeten is niet uitlokkend. Toch nemen wij gerust den handschoen op. De strijd zal niet lang wezen. Zijn, naar bijbelsche spreekwijze, Gods woord en H. Schrift werkelijk uitdrukkingen van dezelfde beteekenis, dan volgt uit *Joh.* XVII: 17 — dus op een grond aan den bijbel ontleend — dat JESUS voor zijne jongeren zou gebeden hebben, dat God hen in de H. S. mogt heiligen! Of is niet, wanneer »de waarheid" gelijkbeduidend is met »Gods woord", en »Gods woord" met »de H. S.", ook de laatste uitdrukking gelijkbeduidend met de eerste? Doch reeds genoeg over het werk van iemand die, na (bl. 25) deze woorden van VAN KOETSVELD te hebben aangehaald: »Wat wij willen? De waarheid en niets dan de waarheid, de zuivere geschiedenis, die in plaats van een geheimzinnig, letterlijk ingegeven en onfeilbaar, een als uit den hemel gevallen boek, de levende Apostolische overlevering stelt", enz. nog op dezelfde bladzijde durft schrijven: »Naar deze ontzettende uitspraak is de Bijbel een *geheimzinnig boek*, dus bijna onverklaarbaar als de orakelen der sybillen, een *feilbaar*, een als *uit den hemel*, op de wijze van een zwarten en onbekenden aërolith *gevallen boek*." Een schrijver *feilbaar* te laten heeten wat hij onfeilbaar heeft genoemd, — wat hij van het ontstaan eens boeks zegt, op den inhoud daarvan toepasselijk te maken, — door tusschenvoeging van eenige woorden een ongunstigen glimp op de taal eens anders te werpen... wij willen die handelwijs niet qualificeren, maar stellen ons tevreden met den uitgever betere kopijen, het publiek gezondere lectuur, den heer JAMES grondiger studie, naauwkeuriger exegese, juistere dialektik en eerlijker wijze van aanhaling toe te wenschen.

B. V. H.

FRANCISCUS VAN ASSISI, *een Heiligenbeeld. Naar het Hoogduitsch van Dr.* K. HASE, *door* G. W. STEMLER, *Predikant te Amsterdam. Te Rotterdam, bij* P. C. Hoog. 1857. *In post 8vo. XVI en* 198 *bl. f* 1-90.

Er zijn enkele boeken, wier titel zoo uitlokkend is, dat men ze niet ongelezen uit de hand kan leggen. Daartoe behoort het werkje, dat mij ter aankondiging werd toegezonden, met welks vertaling Ds. STEMLER een goed werk heeft verrigt. Wie zou niet gaarne iets méér willen weten van den Roomschen Heilige, FRANCISCUS VAN ASSISI, met zijne wonderen en wonden? wie zou dat niet gaarne willen vernemen van den eenigen HASE? De taak van den Vertaler was niet gemakkelijk. De stijl van HASE is gedrongen en kernachtig. Wij stuitten dan ook hier en daar op uitdrukkingen, die haren oorsprong verraden. Gaarne vergeven wij dit: mogt een herdruk noodig zijn — wat ons niet zou bevreemden — dan bevelen wij eene herziening van vele perioden, vooral in het eerste gedeelte, dringend aan.

De vorm dezer monographie is uiterst bevallig. Zoo als de Schrijver zegt in zijne Inleiding, heeft hij de eeuw van den Heilige van Assisi niet *nevens*, maar *in* hem voorgesteld. Soms heeft het zijne nuttige zijde, wanneer het beeld van een kerkelijk persoon in de breede lijst van zijnen tijd ons wordt te aanschouwen gegeven, zoo als, b. v., de Hoogleeraar MOLL gewoon is te doen. Maar het kan ook, dat die lijst zoo breed is, dat daarin de persoon zelf bijna geheel verdwijnt, en de aandacht van hem zelven te veel wordt afgetrokken, om te worden bezig gehouden met zaken, die alleen den beoefenaar der Kerkgeschiedenis *ex professo* belang inboezemen. Daardoor wordt zulk eene monographie, hoe voortreffelijk en belangrijk ook, minder genietbaar voor het beschaafd publiek. Dit heeft HASE vermeden, en wij vernemen van den tijd, waarin FRANCISCUS leefde, juist zoo veel als noodig is, om hem te leeren kennen. De schets van zijn persoon heeft niets vermoeijends. Aangenaam laat zij zich lezen, tot het einde toe. Zelden hebben wij de vruchten van het grondigst wetenschappelijk onderzoek op eene zoo behagelijke wijze meêgedeeld gezien als hier geschiedt.

Reeds de Inleiding boeit en trekt. HASE verhaalt zijne bedevaart naar Assisi. Op zijn terugkeer van eene reis door Italië, bezoekt hij met de zijnen ook de geboorteplaats van FRANCISCUS; het gezelschap zet zich neder in een rozenpriëel, tegenover den koepel van Portiuncula; daar komt het gesprek, zoo als natuurlijk was, op den Heilige; de dochter van den Kerkgeschiedschrijver stelt haren vader voor, die toch jaar aan jaar de Kerkgeschiedenis meêdeelt aan zijne studenten, om de wonderbare geschiedenis van FRANCISCUS te vertellen. HASE veldoet aan dat verzoek, en wat hij toen verhaalde, gaat hij nu, op zijne studeerkamer gezeten, ter nederschrijven; zijne omgeving zal van zelf aan zijn verhaal eene wat meer wetenschappelijke kleur geven. — Zoo brengt ons de Schrijver op lossen toon, op schertsende wijze op de hoogte van de zaak, die hij gaat behandelen, en teekent in enkele hoofdstukken het beeld van den Heilige met zulke trekken, dat elk, al kan hij ook al de wetenschappelijke bewijzen niet beoordeelen, die in eene reeks van Noten achter het werk worden uiteengezet, toch gevoelt, dat het beeld naar waarheid is geteekend. Met grooten *tact* behandelt H. de legenden, in grooten getale omtrent FRANCISCUS verspreid en te boek gesteld, tracht den historischen grond daarvan op te sporen, doch miskent, ook bij deze ontleding, de poëzij niet, welke in deze legenden ligt opgesloten. Van alles weet hij partij te trekken, om het beeld tot in zijne fijnste *nuances* te voltooijen. En al tracht hij ons tot de historische waarheid terug te brengen, die geschiedenis is niet koud en dor, maar vol geest en leven; ja, hij weet ons liefde in te boezemen voor een man, wiens karakter in alle opzigten eene overdrijving, soms eene caricatuur van de edelste Christelijke deugden moet worden genoemd.

Een afzonderlijk aanhangsel wijdt hij aan het onderzoek over de welbekende wondteekenen, of *stigmata*, van den Heilige. Vooral dit onderzoek trok ons zeer aan, omdat hierover zoo veel is geschreven en zoo verschillend wordt geoordeeld, al naar het verschillend standpunt waarop de geschiedschrijvers zich bevonden. Wij kunnen den inhoud van dit belangrijk Hoofdstuk niet mededeelen, zonder te uitvoerig te worden. De grootste onpartijdigheid vertoont HASE ook hier. Terwijl hij in zijne Kerkgeschiedenis, tot in de laatste uitgave,

de waarheid dezer teekenen had vastgehouden, heeft een vernieuwd onderzoek hem tot ernstigen twijfel gebragt, dien hij aan het onpartijdig oordeel van deskundigen onderwerpt. Met een kritischen blik, die schier nergens zijne wedergå vindt, doorloopt hij de verschillende verhalen, die daaromtrent in omloop zijn, vergelijkt ze met elkander, onderzoekt den grond waarop zij rusten, en brengt ze, eindelijk, allen terug tot ééne hoofdbron, namelijk zekeren HILIAS, die na den dood van FRANCISCUS aan het hoofd der Franciskaner-Orde stond. Het karakter van dezen HILIAS wordt nu in het licht gesteld, en blijkt zoo ongunstig te zijn, dat een vroom bedrog van dien man kan worden verwacht. Kortom, de twijfel van HASE aan de waarheid van het wonder wordt tot groote waarschijnlijkheid. De kracht zijner argumenten kan alleen gevoeld worden door het lezen van zijn betoog, waartoe wij ieder uitnoodigen, die belang stelt in de geschiedenis der Kerk.

Den geest, waarin H. deze geheele zaak behandelt, kan men opmaken uit de woorden, die wij als het slot zijner beschouwing hier laten volgen:

»De Roomsche Kerk zal geen feest afschaffen, hoe onwedersprekelijk men ook op historische gronden heeft bewezen, dat de zaak, die zij viert, nooit heeft bestaan. Intusschen zou die Kerk weldoen, en daarmede zeker in den geest van FRANCISCUS handelen, als zij bij de viering tot *die* wondteekenen terugging, waardoor de wereld is verlost geworden, en daarbij behoefde zij de toepassing niet uit te sluiten op de wondteekenen, die ieder trouw ridder van CHRISTUS in den strijd met de wereld te verwachten heeft. Men heeft den Heilige van Assisi als den tweeden gekruiste vereerd, ongedachtig, dat tusschen het kruis op Golgotha en het visioen op den Alverno honderde gekruisten uit den heldentijd van het martelaarschap der kerk staan, met de zedelijke grootheid en den bitteren ernst der werkelijkheid. Nogtans zou FRANCISCUS als de groote Apostel van zichzelven hebben kunnen getuigen: »Ik draag de lidteekenen des Heeren JEZUS in mijn ligchaam", en niet zonder grond heeft de bul, die hem heilig verklaarde, het woord op hem toegepast: »Leef ik, zoo leef *ik* niet, maar CHRISTUS leeft in mij". Daarom heeft Hij ook voortgeleefd, niet als een droomgezigt in het grafgewelf, maar in de levende werkzaamheid zijner kinderen, zoo lang zij zelven arm, maar rijk aan

de hoogste schatten, den armen het Evangelie predikten, en in eenige afgelegene kloosters, waar zij dit nog doen. Naar zijn eigen Woord »is de mensch *zoo* veel en niet meer waard, dan hij voor God geldt". Maar God ziet niet op monnikskleed of wondteekenen, maar op den inwendigen mensch." —R—

Gods leidingen met LUDGER, *den Apostel der Friesche Ommelanden van Groningen; door* U. P. GOUDSCHAAL, *Predikant te Scheemda. Te Groningen, bij* F. Folkers. 1856. *In post 8vo. VIII en* 65 *bl. f* : - 60.

Het boekje dat wij hier aankondigen, moge uit weinige bladzijden bestaan, het is waardig door velen gelezen te worden. Weldadig kan de beschouwing werken van het hier geleverde beeld van Christelijk geloof en zich-zelven verloochenenden ijver, uit liefde tot den Heer geboren, van kennis en wetenschap, die zich met nederigheid en ootmoed paarden, in een man van aanzienlijk geslacht, maar die wereldsche uitzigten prijs gaf om zielen voor JEZUS te winnen. Die man was niet, gelijk de eerste Christen Zendelingen op onzen grond, van elders overgekomen, maar een landgenoot, op Frieschen bodem geboren, en te Utrecht onder den Abt GREGORIUS, leerling en vriend van BONIFACIUS, voor de dienst des Evangeliums ter bekeering der Heidenen gevormd.

Had Gods voorzienigheid reeds vroeg gewaakt over het leven van LUDGER's moeder, bij hare geboorte door hare Heidensche grootmoeder tot den dood bestemd, maar door eene medelijdende vrouw behouden — wat hier omtrent de moeder gezegd wordt, vonden wij elders van den zoon verhaald — in zijn gansche leven ondervond LUDGER de blijken van 's Hemels hand, zoo in zijne redding uit lijfsgevaar bij zijne vlugt uit Engeland, waar onder zijn leermeester en vriend, den beroemden ALCUINUS, de laatste hand aan zijne opleiding gelegd was, als in den zegen dien hij, naar Deventer gezonden ter voortzetting van het door LEBUINUS aangevangen werk, ondervond, toen hij daar en in den omtrek velen bewoog om van hunne Heidensche dwalingen afstand te doen, terwijl het hem gelukte LEBUINUS' stoffelijk overschot terug te vinden, en het door dezen gestichte, maar door de afgodische Saksen verwoeste, Godshuis te herbouwen. Niet minder gelukkig slaagde

hij in Friesland en de Groninger Ommelanden, ter voltooijing van den arbeid van BONIFACIUS en WILLEHALD. Door zijn pogen werd de laatste slag aan het Heidendom op onzen bodem toegebragt, en mogt de Christelijke Kerk alhier als gevestigd beschouwd worden. Maar hiermede was LUDGER's ijver niet tevreden. Naar elders rigtten zich zijne blikken. Naar de woeste Noormannen verlangde hij te gaan. Maar KAREL *de Groote* had hem, op raad van ALCUINUS, tot Bisschop van Munster bestemd. Noode liet hij zich overhalen; hij beschouwde zich te gering voor die betrekking. Doch ze eenmaal aanvaard hebbende, kweet hij zich met zijnen gewonen lust, vooral in het stichten eener, naar de Utrechtsche ingerigte, school ter vorming van jonge geestelijken, wier leiding hij tot zijnen dood op zich nam. »Omringd van jongelingen uit de aanzienlijkste geslachten, die van alle zijden aan hem toevertrouwd werden, las hij hun dagelijks uit de Heilige Schrift voor, die hij niet slechts verklaarde om hunnen geest te verlichten, maar ook op hen toepaste om hun hart te vormen. En hij deed dat met zulk eene innigheid, met zulk een vuur en kracht, dat hij allen medesleepte, en voor de dienst van God en CHRISTUS ontgloeide. Te meer, omdat hij door zijn eigen wandel het zegel op de waarheid zijner woorden drukte" (bl. 52).

Zoo drong het Evangelie als een zuurdeeg door. De zegen dien onze voorouders uit Frankrijk en Engeland ontvangen hadden, werd door hen op hunne beurt aan Duitschlands Noord-Oostelijke bewoners gebragt. Dezelfde Friezen, welke zoo lang en hardnekkig tegen het Christendom gekampt hadden, stelden, eenmaal er voor gewonnen, er hunne eer in om het aan anderen bekend te maken. Wonderlijke kracht der waarheid aan de harten, ook van de meest bevooroordeelden! Opmerkelijk is het hier, volgens de overlevering, medegedeelde berigt van de aanleiding tot WITTEKIND's bekeering. Ter bespieding van KAREL's leger in onkenbaar gewaad daar binnen geslopen, werd zijn hart door het gezigt van eene plegtige Godsdienst-oefening, met het Heilig Avondmaal besloten, zóó getroffen, dat hij na twee dagen terugkeerde om zich te laten doopen. Niet minder opmerkelijk is het in ons oog, de afstammelingen der RADBOUDS als waardige opzieners op den Utrechtschen zetel te ontmoeten.

De Heer GOUDSCHAAL ga voort met zijnen loffelijken arbeid, door ook de levens van LEBUINUS, MARCELLINUS, WILLEHALD en WERENFRIED voor het volk te bewerken. Niemand zal zich de weinige centen voor dit boekje besteed, beklagen.

Adviezen op het gebied van Zegel, Registratie, Successie, Hypotheken, en Notariaat. Maandschrift, bevattende: oplossing van vragen nopens de besparing van regten, en de voorkoming van moeijelijkheden, die zich in betrekking tot de Wetgeving op de aangeduide Belastingen, en die op het Notariaat kunnen voordoen. Uitgegeven door W. DE GELDER, *Oud-Inspecteur der Registratie, enz. enz. Eerste Jaargang. N°.* 1. 12 *Nommers à* 3 *bladen. Te Tiel, bij* H. C. A. Campagne. 1857. [N.B. *Wij schreven dezen titel in* 1856 *af.*] *In gr. 8vo. f* 5 - 50.

Dit is de waarlijk niet korte titel van een nieuw tijdschrift aan de Zegel-, Registratie-, Successie- en quaestiën van het Notariaat gewijd. Men kan niet ontkennen, dat wij haast in dergelijke tijdschriften verdrinken. *Regt en Wet*, de *Vraag-al*, het *Periodiek Woordenboek*, enz. enz. geven ons zoo veel te lezen, dat wij geen tijd meer hebben om nieuwe tijdschriften, zij het ook, door te vliegen. Wie echter het boek op zij mogen leggen, ik zeker niet, die het aankondigen en dus lezen moet; en al waren er duizend tijdschriften, er is altijd plaats voor eene degelijke voedzame spijs op de tafel, die zich reeds onder allerlei liflafjes buigt. Evenwel moeten wij tot ons leedwezen verklaren, dat de hier toegediende spijs juist niet door hartigheid uitmunt; en wij willen dit oordeel gaarne motiveren.

Eene vraag, b. v., is deze: »of ook aan het zegelregt onderworpen zijn andere stukken, dan die op papier of perkament gedrukt zijn"? en het antwoord luidt ontkennend. Wanneer men dus huurcedullen of wissels op linnen liet drukken, zou men de zegelwet kunnen ontduiken. *A bas* de zegelwet! leven de weverijen!

Kan men de *soulte* niet besparen? O ja, langs vele wegen. Een daarvan wordt aangegeven in het tijdschrift op bl. 5. Men zou er bij kunnen voegen, dat het gemakkelijk ware allerlei gesimuleerde handelingen te doen, of te verklaren, dat de scheiding eene provisionele is, maar... men vergete niet dat die gesimuleerde handelingen dikwijls bij kwade trouw der

comparanten op nadeel in plaats van op voordeel uitloopen.

De vraag op bl. 14 acht ik geene vraag, als ik mij den regel herinner, *bona non intelliguntur nisi deducto aere alieno.* Hetzelfde geldt voor de quaestie (?) bl. 22 ter sprake gebragt, die reeds, zoo ik mij niet bedrieg, in de regts-praktijk is beslist.

Het ongelukkig gevolg van *Maandschriften* die quaestiën behandelen, is dit: dat men iedere maand gereed moet zijn met eene hoeveelheid druks, en dat dus niet altijd stoffe aanwezig is voor den onverbiddelijken uitgever, die zijn nommer iederen eersten der maand gereed moet hebben. Dan *zoekt* men quaestiën, en deze zijn niet altijd even interessant; of men *maakt* quaestiën, die het niet zijn. Waarom geeft ook hier de Redacteur niet zijne *Adviezen* uit naar mate er stof is?

Nog iets. Gaat men alleen uit van het beginsel om regten te besparen, dan komt men er ligt toe om zeer spitsvondige middeltjes aan de hand te doen, die echter later blijken partijen van den wal in de sloot te hebben geholpen. De regte weg is ook hier voor de justiciabelen veelal de zekerste.

Maar wij schorten ons oordeel nog op. Het eerste Nommer is pas verschenen. De volgende mogen dit verre in gehalte overtreffen. A.

De tijdvragen over de afscheiding en vereeniging van Staat, Kerk en School, in betrekking tot de levensbeginselen van het Christendom. Eene verzameling van opstellen van Jkhr. Mr. J. DE BOSCH KEMPER. *Te Amsterdam, bij* E. S. Witkamp. 1856. *In gr. 8vo. VIII en* 232 *bl. f* 2 - 30.

Wij beschouwen 't als een pligt, de aankondiging van dit boek niet uit te stellen. Het geldt hier niet de opsporing van eenig oud manuscript, den aanleg van eene nieuwe spoorweglijn, of eenige andere onderneming van geleerdheid of stoffelijken voortgang: het zijn vragen, naauw verbonden met den voortduur van ons volksbestaan, met onze intellectuële en zedelijke volkskracht, met de godsdienst en met de vrijheid van geweten.

In meer dan vijftig korte verhandelingen, in helderen stijl en op kalmen toon, overweegt de Schrijver met kennis van zaken al 't geen sedert 1841 hier te lande, met betrekking

tot de genoemde aangelegenheden in 't midden is gebragt. De stukken zijn uit »De Tijdgenoot; het Volksblad; de Amsterdamsche Courant", enz. bijeenverzameld, ontdaan van alles wat naar twist en bestrijding zweemt. »Het zijn opstellen tegen niemand gerigt, tegen niemand geschreven; uitvloeisels van meeningen, die door de jaren eene langzame ontwikkeling gekregen hebben, en die thans tot eene persoonlijke levensovertuiging zijn gerijpt." (Voorberigt, bl. IV.)

Wij treden in geene nadere beschouwing. Vijftig, zestig opstellen ieder in 't bijzonder nader te overwegen, ware te wijdloopig voor een maandwerk, en waarschijnlijk onvruchtbaar. Maar de lezing en overweging van 't werk bevelen wij dringend aan. Wij doen dit niet, gelijk men 't werk aanbeveelt van eenen schrijver of uitgever, dien men poogt te bevoordeelen; of gelijk men ieder goed boek vele lezers wenscht: wij bevelen het boek aan, om 't gewigt der behandelde aangelegenheden; vooral omdat er groote behoefte bestaat, bij 't meerderdeel onzer landgenooten, aan de kennis van 't geen hier behandeld wordt. Velen, voor en tegen, hebben vuur gevat bij 't laatst aangeboden Ontwerp van Wet op 't Lager Onderwijs; honderden hebben verzoekschriften geteekend. De goede bedoeling van elk hunner is boven allen twijfel; doch minder is 't veler grondige kennis der aangelegenheid; en de helderheid van dier inzigt, niet van 't geen ieder in *re constituenda* voor 't beste zou houden, maar van 't geen in *onzen* tijd en op *ons* standpunt het beste is. Daarom bevelen wij ieder aan, om dit werk te lezen en er over na te denken.

Leiddraad tot de Algemeene Geschiedenis van het Vaderland, van den vroegsten tijd tot op onze dagen, door Prof. L. G. VISSCHER. *Derde Deel, Tweede Stuk. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. *In kl.* 8*vo.* 186 *bl. f* : - 80.

Dit Tweede Stuk van het Derde of laatste Deel van Prof. VISSCHER's »Leiddraad tot de Algemeene Geschiedenis des Vaderlands" loopt van de stichting van het Koningrijk Holland tot den dood van WILLEM II, 1806—1849, met bijgevoegde tabellen van onze Stadhouders, Keizer en Koningen, van de Gouverneurs onzer Oost- en West-Indische bezittingen, en een geslachtregister van het Huis van ORANJE.

Met geen minder genoegen dan de vorige hebben wij dit Stuk gelezen. Des Schrijvers inzigten komen ons doorgaans gelukkig, en zijne redeneringen gegrond voor, inzonderheid omtrent de Belgische onlusten met 't geen ze voorafging en volgde, die eene ruime plaats in dit Stuk innemen, en waaromtrent de Hoogleeraar zich goed onderrigt toont. Hij is volstrekt de man niet die door anderer oogen ziet, of er op gesteld is in betreden sporen te gaan. Afkeerig van revolutionnair drijven, deelt hij echter, zonder naar politieke geloofsbelijdenis te vragen, goed- en afkeuring, lof en berisping uit. Ofschoon zijne partij kiezende, en van harte de zaak van Vaderland en ORANJE toegedaan, zoo beschouwt hij toch de aanhangers van dat Huis met geene blinde voorliefde, en laat zich door geen gezag van namen wederhouden, om ook over de meest gevierde personen zijn oordeel uit te spreken. Vele zijner beschouwingen dragen den stempel van ongewoonheid en nieuwheid, en zijn geschikt tot verdrijving van illusiën, en tot verspreiding van licht over 't geen nog niet genoeg opgehelderd is. Zij verdienen de aandacht en toetsing van hen die zich toeleggen op de regte kennis van het laatste vijftigjarig tijdvak.

Wij kunnen ons niet weêrhouden eenige van des Hoogleeraars niet alledaagsche oordeelvellingen mede te deelen. Dat de vereeniging van Holland met het Fransche Rijk in NAPOLEON's plan gelegen hebbe, kan hij niet gelooven. »Ware het hem" — vraagt hij — »te doen geweest om zich van Holland meester te maken, voor wie zou hij omwegen gemaakt hebben? Maar de dwang zijn broeder aangedaan, en dien hij zorg droeg dat in Engeland bekend werd, moest den weg banen tot het aanvangen eener onderhandeling met dat land, 't welk verondersteld mogt worden aan het zelfstandig bestaan van ons land groote waarde te hechten. Koning LODEWIJK moest als het ware om hulp smeeken voor hem en zijn land, beide op het punt om verloren te gaan, indien Grootbrittannië geen vrede kon treffen met den Keizer. Doch Engeland, hoe zeer groot belang stellende in het behoud van Holland, wilde van geene voorslagen tot vrede hooren, zoo lang het continentaalstelsel bestond. Daar LODEWIJK dit thans even weinig als te voren hielp handhaven, en NAPOLEON, bij zijns broeders afstand, het Regentschap van HORTENSE, en de voogdij en

bescherming te lastig en omslagtig vond, volgde de inlijving." — Van het drukkende der Fransche heerschappij wordt eene ware, doch niet overdrevene, voorstelling gegeven. Aan KEMPER, en wie met hem den vaderlandschen zin bleven voeden, wordt de verdiende lof niet onthouden; maar van BILDERDIJK gezegd: »Hij, die vroeger het Huis van ORANJE aanhing, en later een beruchten lierzang op NAPOLEON schreef, had thans den moed verloren, en twijfelde niet of wij waren voor eeuwig aan Frankrijk verbonden. In zijne onderwerping ging hij zelf verder dan noodig was, en zocht den algemeenen Stedehouder te beduiden, dat de inlijving eene weldaad was, en men onze taal en letterkunde behoorde weg te vagen. Die laffe vleijerij gaf hem zelfs geen droog brood." — Omtrent de Grondwet van 1814 heet het: »Met zulk eene Grondwet, die voorzeker de Regering tot groote dingen in staat stelt, doch weinig kans geeft om haar ieder oogenblik te bemoeijelijken en zich zelven te verheffen, was men destijds wonder wel tevreden. Later werd dat anders, en toen maakte men VAN HOGENDORP, den grootsten voorstander der aristokratische rigting in onzen nieuwen regeringsvorm, een afgod der volkspartij, en scheen het als of het niet opvolgen zijner veelzins wijze, doch tevens aanmatigende en daardoor onuitvoerbare lessen, het onheil des Vaderlands te weeg bragt." Nog minder dan met VAN HOGENDORP is de Schrijver met VAN DER DUIN ingenomen, »die volstrekt geen genoegen nam met de ondergeschikte rol, die de Koning hem als Gouverneur van Zuid-Holland deed spelen, en die in het klein, bij middel van hof-*intrigues* en allerrampzaligst geschrijf, zijn Vaderland eene groote ondienst deed." — Van den door dezen zoo verheerlijkten, door genen verguisden Baron VAN DER CAPELLEN geeft Prof. VISSCHER deze afbeelding: »Hij was een man van fijne beschaving, heldere inzigten en gematigdheid; ondanks eenige stijve en hoogst aristokratische vormen, wist hij zich door zekere mate van belangstelling in het lot van anderen ongemeen bemind te maken, en genoot de achting van allen die met hem in aanraking kwamen. CAPELLEN was veeleer goedertieren dan gestreng, en meer geschikt tot representatie van eenige Hoogheid dan tot arbeid of diepzinnig overleg. Hij had een schoon voorkomen, volstrekt geen stelsel, maar een zeer zedelijken levenswandel; hij had een model van een hoveling, een phoenix kunnen wezen

onder de afgezanten bij plegtige aangelegenheden, zoo als huwelijksverbindtenissen, condoleantiën, enz.; doch, men belastte hem met arbeid en portefeuilles, met eene zending naar Oost-Indië, zelfs later met het opperbeheer der Utrechtsche Hoogeschool, en voor geene dezer betrekkingen had hij eenigen anderen aanleg dan goede manieren en welwillendheid." — Van den invloed dien de Fransche Julij-omwenteling op de twee partijen in België uitoefende, wordt gezegd: »In de Zuidelijke Provinciën verbrak de band der Katholieken en liberalen; want de triumf door de laatsten in Frankrijk behaald, was geenszins eene zegepraal die de eersten bedoeld hadden. De Nederlandsche Regering kon derhalve, wat de geestelijkheid betreft, gerust zijn; maar zij was het tevens ten aanzien der andere partij, en beging daarmede eene onherstelbare fout. De oppositie der dagbladen, de aanhangers van DE POTTER, zij die slechts kleine concessiën genoten en geenszins gelijk stonden met de Prelaten, die hun oogmerk bereikt hadden, bleven dus het vuur van tweedragt tegen de Regering aanblazen, en begrepen dat de tijd van handelen gekomen was." — De uitkomst heeft het zegel gedrukt op het oordeel dat wij hier lezen over het verblijf des Prinsen van ORANJE te Londen, en zijne onderhandelingen met het Londensche Congres: »Wij, die meer dan twintig jaren later de gebeurtenissen te boek stellen die wij beleefd hebben, maar thans, met dezelfde verkleefdheid aan het Huis van ORANJE, geene hereeniging op den voet van 1815 terugwenschen, voegen er alleen deze opmerking bij: dat men geene Prinsen, zelfs geene Prinsen van ORANJE, zonder mannen van wetenschap, als onderhandelaars naar Londen moet zenden, aangezien een sluwe en verstandige grijsaard als TALLEYRAND, en een talent als LEBEAU, altijd veel sterker zijn dan goedhartige en in ieder opzigt welmeenende Vorsten." — Ook over het Bestuur en de Bestuurders van onze Oost- en West-Indische Koloniën komt hier veel behartigenswaardigs voor.

Niet naauwkeurig is het omtrent de vermeestering van Java door de Engelschen gezegde op bl. 26: hunne landing had het verlies der hoofdstad en van het fort Meester Cornelis ten gevolge. Batavia, niet te verdedigen, gaf zich terstond over, en de bestorming en verovering van het fort (kamp) Meester Cornelis, waar JANSSENS zijne magt bijeen had, en in welks verdediging de Majoor MULLER en Kapitein OSMAN zich opofferden,

sleepte het verlies der Kolonie na zich. — Uit het verslag van het gevecht van Quatre-bras (bl. 52) zou men niet opmaken, dat de overwinning, door de tijdig aangekomen versterkingen, ten slotte aan onze zijde bleef.

Ons Vaderland. Historisch-Romantische Schetsen uit de Vaderlandsche Geschiedenis. Van de vroegste tijden tot op heden. Door G. ENGELBERTS GERRITS, *met medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden en Letterkundigen. Derde Deel. Met vignet. Te Amsterdam, bij* Allart en van der Made. 1856. *In gr. 8vo.* 276. *f* : - 30 *per Aflev. van* 48 *bl.*

Onze aankondiging van de eerste twee Deelen heeft onze ingenomenheid met dit werk doen kennen. Voor beschaafde lezers achten wij de hier in een heerlijken stijl geleverde schetsen uitnemend geschikt, om hen op eene onderhoudende en aangename wijze tot eene nadere kennismaking met het op onzen bodem voorgevallene en met de zeden van het voorgeslacht te leiden, dan door middel der gewone Handboeken te verkrijgen is. In de voorstelling van al wat tot de huiselijke, maatschappelijke, godsdienstige en krijgsgebruiken der hier wonende en met hen in aanraking komende volken betrekking heeft, vertoont zich de meesterhand; voor afwisseling wordt gezorgd van woelige en woeste met stille en liefelijke tafereelen.

Wij hebben echter ook onze meening niet verborgen, dat de Schrijvers niet altijd de eischen der historische kritiek gehuldigd, maar wel eens waarheid en verdichting, het onbetwistbare met het betwistbare vermengd hebben. De Heer G. ENGELBERTS GERRITS heeft in de Voorrede voor dit en voor het Tweede Deel tegen onze aanmerkingen de pen opgevat, maar ons geenszins overtuigd, dat wij mis gehad hebben met te beweren, dat de ligging van Grinnes, Arenacum en Vada niet te bepalen, en hunne identiteit met Gorinchem, Aart en Wageningen niet bewezen is. De kaart van PEUTINGER is ter beslissing onvoldoende. Hoe zal men zich op eene kaart verlaten, waarin op geographische lengte en breedte geen acht genomen is, die alleen de Maas en den middelsten Rijnkil heeft, zonder dat men er uit zien kan, dat de bewuste plaatsen op den linker- of regter-oever der Waal gelegen hebben!

Het vinden van Romeinsche overblijfsels bewijst op zijn hoogst, dat de Romeinen daar geweest zijn; hunne munten en huisraad kunnen er zelfs door den handel geraakt zijn. De overeenkomst der plaatsbenamingen pleit zoo goed voor Rhenen als vòor Gorinchem, voor Arnhem als voor Aart; terwijl men ook op grond van het doel dat CIVILIS met zijn aanval zal gehad hebben, Grinnes tegenover Rossum, en Vada op de hoogte van Tiel gezocht heeft. — Welke zekerheid bestaat er voor de stichting van het Valkhof door JULIUS CAESAR, daar het onzeker is, of deze Veldheer ooit een voet op den Noord-Nederlandschen grond gezet heeft? — Insgelijks moeten wij het betwijfelen, dat de verwantschap van Gallen en Germanen in afkomst en godsdienstleer zoodanig was, om wat van genen gezegd wordt, ook op dezen van toepassing te rekenen. Dat er tusschen beider zeden en instellingen nog al verschil bestond, leert ons CAESAR in het zesde Boek zijner Commentariën. — Van de aan NERO ten laste gelegde brandstichting van Rome zegt TACITUS: *Forte an dolo Principis incertum; nam utrumque auctores prodidere.*

Intusschen, terwijl wij met vertrouwen de verzekering aannemen, dat men zich met naauwgezetheid zal trachten te hoeden tegen de minste inbreuk op de regten der Geschiedenis, willen wij onzen dank betuigen voor het genot dat ons ook de lezing van dit Deel verschaft heeft. Was de historische stof hier schraal — voor de tweede en derde eeuw vinden wij omtrent ons land slechts een paar wenken — de Schrijvers hebben met het weinige dat hun ter dienste stond, gewoekerd, en het ontbrekende uit hunne rijke verbeelding aangevuld, om te doen optreden den bekwamen, door Keizer ADRIANUS vereerden, boogschutter, maar ook, gelijk velen zijner landgenooten, aan het dobbelspel verslaafden SORANUS, en den dapperen Saliër CHARIËTTO in zijn strijd onder JULIANUS, wien wij hier op Stichtschen bodem aantreffen, tegen de woeste Quaden en Chamaven, die van uit het Woud zonder Genade, tusschen Doesburg en Arnhem gesteld, de omliggende landstreek met schrik vervulden. Beurtelings bevinden wij ons aan den voet van Katwijks duinen, aan de boorden van de Maas en den Gelderschen IJssel, en in het grijze Trajectum, en worden de poorten van Forum Adriani, van het Duifhuis en van Wiltenburg ontsloten. De zinrijke Noordsche Godenleer

wordt in hare betrekking tot de natuurverschijnselen en jaargetijden ontsluijerd; treffend is de mythe van den dood van BALDUR, den God des zomers, van de tranen door menschen en Goden over zijn verlies gestort, en van de blijdschap over zijn herleven. Met afschuw trekt men den voet terug uit HILGARDIS' tooverhol, en uit het geheimzinnige woud, waar ROMALD als een zoenoffer van Germanië's beleedigde Goden verdween. Doch met vreugde vangt het oog de eerste stralen op van JEZUS' leer, door middel der Romeinsche legerbenden in den nacht des Heidendoms, welke dezen grond bedekte, verspreid, en juicht den voor Zijn naam door de hand der dienaren van den woesten WODAN gevallene, in zijn onwankelbaar geloof bij het naderen van den martelaarsdood, toe.

Ook de aanteekeningen hebben hare waarde. Men kan er uit zien, hoe vele onder ons in zwang zijnde gebruiken en woorden uit de grijze Oudheid dagteekenen: het schaatsenrijden der Batavieren op houten spanen en schieën, gelijk nu nog in het Noorden plaats heeft; de Paasch- en St. Jakobsvuren en de Meiboom; de verdeeling van den dag in schoven of schoften, elk van drie uren, onzen werk- en ambachtslieden wel bekend; het morganatisch huwelijk, of huwelijk met de linkerhand, van de morgengave die de bruid van haren bruidegom ontving; de afkomst van onzen Dingsdag (Dijns- of Dijsdag) van den God DIJS of TIJR, den God des oorlogs; van Vrijdag, vrijer en vrijster, van FREI, den God der lente en zijne zuster FREIA; met de herkomst en verklaring van den Hartjes-, d. i. HERTHA's-dag, de dag van de verschijning hier beneden van HERTHA, de moeder der aarde, wanneer vrede en vreugde heerschte, die echter door een bedrijf van barbaarschheid besloten werd, en de latere in den Grafelijken tijd verbeterde viering van dien dag.

De bladzijden volgende op de 176ste, zijn in het exemplaar dat wij ontvingen, geheel verkeerd ingenaaid (*).

(*) Deze laatste opmerking, zoo argeloos daar neêrgeschreven, betreft schijnbaar eene kleinigheid; mogt deze of gene vragen: waarom schrapt de Redactie haar niet? 1°. Omdat de Redactie, zonder voorkennis van de schrijvers, niets schrapt, of verandert, of wijzigt. Het ingezondene en eens ter plaatsing aangenomene is haar heilig. 2°. Omdat die opmerking eene zaak aanwijst, waarop de aandacht wel eens mag vallen. 't Is jammerlijk om te zien, hoe slecht, hoe zorgeloos ingenaaid of inge-

Een Haagsche Joffer. Historische Schets uit de zeventiende eeuw, door H. J. SCHIMMEL. *Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. Loman, Jr. 1856. *In post 8vo.* 180 *en* 202 *bl., met twee houtsneê-platen, f* 2 - 90.

In 's Prinsen lusthof (waarschijnlijk te Rijswijk) wandelden in den jare 1623 of 1624 twee heeren door de regte paden op en neder. De een, een man van 57 jaren, onderscheidde zich door de wijze, waarop hij zijn baard en haar droeg, en waarin hij, evenmin als in zijne kleeding, de Fransche mode, toen in zwang, volgde. Op zijn gelaat waren de sporen zigtbaar van ziekte en mismoedigheid; het was vermagerd en verbleekt; zijne oogen stonden niet meer zoo helder als vroeger; zijn spitse baard was grijs. Zijn medgezel was een Engelschman, die al de fierheid en zelfgenoegzaamheid, die kenmerken zijner natie, paarde aan een schier blinden ijver voor eigen begrippen en beginselen.

Prins MAURITS VAN NASSAU en Ridder DUDLEY CARLETON, Gezant van Koning JAKOB I bij de Staten der Vereenigde Provinciën, voerden een gesprek over de aangelegenheden van den dag. Eerst hadden zij gesproken over de schaarschte van geld, die hier te lande heerschte, en over de middelen om 't krijgsvolk beter te betalen. Dit was noodig, want nog onlangs (November 1623) was er onder de bezetting van Breda eene muiterij uitgebroken, die, wel is waar, door Prins HENDRIK was gestild, maar die zich herhalen kon. Die ongeregeldheden waren vooral onder de Engelsche compagniën begonnen, en toch meende MAURITS, dat er van Engeland weinig hulp te wachten zou zijn, zoo lang men van die zijde met Spanje bleef onderhandelen. En terwijl CARLETON hierop antwoordde, viel Zijne Excellentie (*) hem plotseling in de rede, met de vraag:

bonden, al is 't in die bandjes naar de mode, tegenwoordig vele werken in 't licht verschijnen. Vergissing is verschoonlijk, maar zorgeloosheid bij 't vergâren of vouwen, slordigheid en ondegelijkheid bij 't vereenigen der losse bladen, kunnen niet genoeg gegispt worden, zoo lang een beoordeelaar nog iets met het uiterlijk van een werk te doen heeft. RED.

(*) FREDERIK HENDRIK, MAURITS' broeder, voerde eerst in later tijd den titel van *Zijne Hoogheid.*

»Hoe staat het met uw huwelijk?"

Die vraag doelde op een huwelijk tusschen den Prins van Wales en de Infante van Spanje, waarover onderhandeld werd.

»Die zaak staat stil, Uwe Excellentie!" hernam CARLETON. »Men kan het niet eens worden over het teruggeven van de Paltz. Maar de Staten behoorden het hunne daartoe bij te brengen; zij moesten trachten, door het ondersteunen van de Koningin van Bohemen, de dochter van mijn Koninklijken meester, de gunst van den vader te herwinnen."

»Intusschen hebben die onderhandelingen, tusschen Engeland en Spanje aangeknoopt, onzen Staat van den uwen vervreemd," zeide MAURITS stroef.

»Die vervreemding is van de zijde der Staten begonnen," antwoordde CARLETON. »Eerst doordat BARNEVELD en zijne Arminianen nieuwe verbindtenissen met de Hanze-steden hebben uitgelokt, zonder dat mijn Koninklijke meester er kennis van droeg; later door de trotsche en straffe manier van handelen tegenover Zijne Majesteit, en eindelijk door het belemmeren van onzen handel in Oost-Indië en elders. En dit alles ten spijt van de velerlei verpligtingen, die men aan mijn meester had, zoo wegens hetgeen Zijne Majesteit heeft gedaan om het Bestand te helpen tot stand brengen, als wegens de teruggave van de verpande steden; wegens het helpen stillen der jongste binnenlandsche geschillen in deze gewesten; wegens het bemiddelen van de Oost-Indische twisten; wegens het verdragen van zoo vele geweldenarijen op zee gepleegd, zonder daar wraak over te nemen. Geen wonder, voorwaar! dat de Koning, bij zulk een ondank van de zijde der Staten, het oor heeft beginnen te leenen aan voorslagen door Spanje gedaan. — Maar 's Konings gunst kan nog worden herwonnen; hij zal zijne oude bondgenooten niet verlaten, zoo ze slechts wat vriendelijker behandeling voor 't vervolg toezeggen."

»Hoor!" hernam MAURITS, en zijne stem klonk helderder, »hoor! dit staat vast: dat een Vorst, die onze zijde houdt tegen Spanje, ook op onze duurzame vriendschap kan rekenen. Als uw Koning zulk een besluit neemt, dan zullen wij goed en bloed voor hem ten beste hebben — *wij*, dat zijn de Staten en ik."

»Ik moet Uwe Excellentie uit naam van mijn Koning danken voor die woorden, welke zeker, wat Uwe Excellentie be-

treft, wel zijn gemeend. Maar Uwe Excellentie weet ook, dat de woorden van Hun Hoog Mogenden niet altijd letterlijk kunnen worden opgevat, en om Zijne Majesteit gerust te stellen, zou er iets meer dan woorden worden vereischt. — Uwe Excellentie vergeve het mij dat ik hier ronduit spreke, maar het is mij niet onbekend gebleven, hoe dikwijls Jufvrouw SERKLAAS, die oude Haagsche vrouw, welke men de koppelaarster van het Bestand noemt, over- en wederreist, om voorslagen te doen tot bestand of vrede. De meer verwijderde gewesten sperren de ooren open, om iets van die voorslagen af te luisteren, en zoo ze maar eenigzins aannemelijk schijnen, zou men er misschien spoedig toe besluiten, om den last des oorlogs van zijn eigen hals op dien des Konings te schuiven. — 't Ware daarom misschien 't meest geraden een verbond van *onderlinge* bescherming te sluiten."

»Ik wil niet ontkennen, dat Jufvrouw SERKLAAS en anderen meermalen met zulke voorslagen bij mij zijn gekomen; maar ik heb die voorslagen altijd onder mij gehouden en ze nooit aan de Staten der bijzondere gewesten overgeleverd. En ik kan u daar een bewijs van leveren, zoo 't noodig ware; onlangs werd mij nog uit Brussel gemeld, dat SPINOLA en PECKIUS (*), juist *omdat* zij dit ontdekt hadden, het besluit hadden genomen, om lieden, vermomd als reizigers en handelaars, herwaarts te zenden, die dergelijke voorslagen onmiddellijk aan de Staten der bijzondere provinciën zouden doen. Ik wil echter niet dat dit gebeure, en ik zal het beletten, zoo lang ik kan. — Maar dit daargelaten, de zaken zijn hier te lande zoo gesteld, dat alleen de uiterste wanhoop ons zou kunnen doen besluiten, vrede of bestand met Spanje te maken."

CARLETON doelde met een enkel woord op de waarborgen, aan zijn Koninklijken meester te geven, opdat deze zich naauwer met de Staten zou kunnen verbinden. »Koningin ELIZABETH," zeide hij, »had hare hulp ook niet gegeven dan onder behoorlijke verzekering."

»Zoo de Koning," antwoordde MAURITS, terwijl zijne oogen

(*) PIETER PECKIUS was Kanselier van Brabant; in 1621 was hij door de Aartshertogen naar den Haag gezonden, in 't belang van een plan tot vereeniging der Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden.

door een straal van schranderheid werden verlicht, »zoo de Koning zich jegens dezen Staat gedragen wil, even als Koningin ELIZABETH dit gedaan heeft, zal de Staat zich ook gedragen omtrent uw Koninklijken meester, even als omtrent de Koningin."

Die vrij dubbelzinnige uitspraak maakte een einde aan 't gesprek.

Wij verlaten den prinselijken lusthof en denken ons eenige maanden terug. — Op een Februarij-avond van 't jaar 1623 zien we drie mannen zich verschuilen in een schip, dat, met kaas geladen, van Rotterdam naar Wezel varen zou. Die mannen hadden zich zóó goed weten te verbergen, dat het vaartuig reeds voor Nijmegen gekomen was, eer zij door den knecht van den schipper werden gezien. JAKOB BELTJES zei nu tegen zijn knecht, dat de vreemdelingen geestelijken waren, die om zaken van 't geloof 't land verlieten, en dat hij hen niet moest verraden. Maar bij het tolhuis, niet ver van Schenkenschans, gekomen, liet een der vreemdelingen zijn dienaar, die hem vergezelde, even aan land gaan. Die knecht werd terstond door eenige soldaten herkend, want zij hadden hem vroeger in Bergen-op-Zoom, toen zijn heer daar bevelhebber was, gezien. Hij werd ondervraagd, en door het dreigen met de pijnbank tot de bekentenis gedwongen, dat zijn meester zich in het schip bevond. Dadelijk werden er eenige soldaten naar het vaartuig gezonden; maar zij kwamen te laat. De vlugtelingen hadden, door het lange wegblijven van den dienaar, achterdocht gekregen; zij waren fluks met den schipper in de boot gestapt, en naar den overkant van de Waal gevaren. Daar bevonden zij zich op Kleefschen bodem; ze huurden een wagen en reden met hun drieën naar Goch, waar de Spaansche bevelhebber hen vriendelijk ontving en hun, eenige dagen later, een sterk geleide naar Brussel meêgaf. De Aartshertogin ISABELLA nam de vlugtelingen onder hare hooge bescherming, en zoo bevonden WILLEM, Heer van Stoutenburg, en ADRIAAN VAN DER DUSSEN, die het op het leven van Prins MAURITS hadden toegelegd, maar door JAN PAASSEN waren verraden, zich in veiligheid. De Staten verzochten de Aartshertogin, om STOUTENBURG te willen overleveren, maar dit werd door Hare Hoogheid geweigerd.

Intusschen mogt VAN DER DUSSEN zich in zijne ballingschap

welhaast verheugen in 't bijzijn zijner vrouw, de dochter van ELIAS VAN OLDENBARNEVELD, broeder van JOHAN, den Advocaat. STOUTENBURG ontving dien troost niet: zijne echtgenoote, WALBURG VAN MARNIX, dochter van den Heer van Aldegonde, bleef in Holland, en kwam hem in het ongeluk niet ter zijde staan. Welligt had hij het ten deele aan zich zelf te wijten; hij stond toch bekend als een man van een doldriftigen en lossen aard, die zijn vader veel moeite had veroorzaakt, en misschien had hij de liefde zijner echtgenoote wel door de heftigheid van zijn karakter en het toegeven aan zijne hartstogten verbeurd.

Hoe 't zij, STOUTENBURG voelde zich thans niet gelukkig in een vreemd land, door allen verlaten, en met de gedachte dat zijn broeder, dien hij in de zamenzwering tegen MAURITS had meêgesleept, even als zijn grijze vader op het schavot was gestorven. Hij zocht zijn verdriet door reizen te verzetten: hij doorkruiste Italië en Frankrijk, en wendde later, in Brussel teruggekeerd, pogingen aan om vergiffenis te verwerven in zijn vaderland, maar deze pogingen bleven, ook na den dood van MAURITS, vruchteloos. Toen, niets meer van zijn vaderland hopende, besloot hij geheel van partij te wisselen; hij omhelsde de Roomsche godsdienst, en trad, in of na 't jaar 1626, in dienst der Aartshertogin. Sedert voerde hij als Ridmeester de wapens tegen zijn vaderland, en als men zijne bende zag naderen, werd het oog getrokken door den zwarten standaard, waarop een doodshoofd stond afgebeeld, en door het somber gelaat van den hoofdman, die den dood van een stokouden vader, en van een broeder in den vollen bloei van 't leven, beiden door beulshanden gevallen, wilde wreken.

Van deze gegevens, namelijk van de woorden van den Engelschen Gezant CARLETON over Jufvrouw SERKLAAS, die wij in hun verband hebben medegedeeld, en van hetgeen van OLDENBARNEVELD's jongsten zoon, na zijne vlugt uit Holland, bekend is, heeft SCHIMMEL de *intrigue* van zijne historische schets zaâmgesponnen. Hij heeft echter die beide gegevens onderling in verband gebragt, door de fictie, dat Jufvrouw SERKLAAS uit den Haag naar Brussel zou gekomen zijn om WILLEM VAN OLDENBARNEVELD op te sporen en hem te dwarsboomen. — In dit doel laat de Schrijver haar dan ook slagen,

en wel zóó volkomen, dat de Heer van Stoutenburg valt door eene hand, welke Jufvrouw SERKLAAS tegen hem heeft gewapend, en sterft onder de oogen van Prins MAURITS, dien hij in de werkelijkheid overleefde. (Zie Deel II, bl. 174 en 136.) Het laatst toch wat wij van STOUTENBURG in de geschiedenis vermeld vinden, is, dat hij in 1631 de gegevens verstrekte, volgens welke de toenmalige Spaansche veldheer, Markies DE SANTA-CRUZ, zou trachten de gemeenschap tusschen Holland en Zeeland af te snijden (*).

SCHIMMEL heeft zich ergens een trouw aanhanger genoemd van BILDERDIJK's uitspraak: »de daad zij om het stuk, niet het stuk om de daad", en hij heeft hier, even als elders, de geschiedenissen van twee personen ineengesmolten, en eenige feiten gegroepeerd, waarvan de chronologische volg-orde hier en daar minder naauwkeurig is. (Vergelijk het *Voorbericht* van het Drama *Napoleon Bonaparte. Dramatische Poëzy.* Tweede Deel, bl. 146.) Ook wij zijn van oordeel, dat afwijkingen van de historische waarheid, vooral wanneer ze onschadelijk zijn, veroorloofd zijn in Drama's en Romans, die toch eene andere roeping hebben »dan om als spiegel te dienen, waarin de kroniek met treffende gelijkheid weêrkaatst wordt." Maar de afwijkingen van de historie moeten dan toch ook hare verschooning vinden in het dienstbaar zijn aan het idée des schrijvers, en daarom kunnen we ons geene reden denken, waarom SCHIMMEL goed heeft gevonden WILLEM VAN STOUTENBURG te maken tot den *oudsten*, en REINIER VAN GROENEVELD tot den *jongsten* zoon van OLDENBARNEVELD. (Zie Deel II, bl. 38 en 136.)

Wij vinden onder anderen bij WAGENAAR (Deel X, bl. 450): »WILLEM VAN OLDENBARNEVELD, Heer van Stoutenburg, *jongste* Zoon des Advokaats, was de voorbaarigste aandryver des aanslags, in welken hy ook zynen Broeder, REINIER, Heer van Groeneveld, met moeite, hadt ingewikkeld." En wij hebben dat *jongste* zoon wel elders bevestigd, maar nergens weêrsproken gezien; wij voegen dit er bij, omdat men in dezen tijd zich niet altijd met gerustheid kan verlaten op oudere Historieschrijvers, nu de geschiedenis weder in hare eerste bronnen

(*) Zie: *Hist. de la Belgique*, van TH. JUSTE, 3*me* *édition*, *Tome II*, *pag.* 137.

wordt nagespoord, en men zoo veel, wat men vroeger voor waar aangenomen heeft, in duigen ziet vallen.

Deze voor ons onverklaarbare afwijking van de historische waarheid oefent geen den minsten invloed uit op den loop van 't verhaal; terwijl de andere afwijkingen: het fictive doel der zending van Jufvrouw SERKLAAS, en het te vroeg sterven van WILLEM VAN STOUTENBURG, wel degelijk *om* het verhaal zijn, en ook daaraan voordeel doen.

Onder den naam van Jufvrouw SERKLAAS heeft SCHIMMEL ons eene figuur voorgesteld, die zeer de aandacht boeit — niet zoo zeer om wat haar innerlijk of haar persoon aangaat, dan wel om hare houding en handelingen in de verschillende moeijelijke omstandigheden, waarin de Schrijver haar heeft geplaatst, en waaruit hij haar zich doet redden met eene alleraardigste geslepenheid, en fijnheid, en gevatheid, en... we wilden dat we er nog meer woorden konden bijvoegen, om den indruk weêr te geven, dien de jichtige, slimme, intrigerende Jufvrouw SERKLAAS op ons heeft gemaakt.

Van WILLEM VAN STOUTENBURG heeft SCHIMMEL eene belangwekkende figuur geschapen, die de nieuwsgierigheid opwekt en spant, die tot medelijden dringt.

Maar er treden in de schets nog andere personen op, vooreerst historische, en ten tweede verdichte. Wij zullen ons vooral tot de eersten bepalen. Onder hen wordt de voornaamste plaats bekleed door ISABELLA, de dochter van FILIPS II, de weduwe van Aartshertog ALBERT sedert 13 Julij 1621, en sedert dien zelfden tijd Gouvernante-Generaal der Zuidelijke Nederlanden, met al de praerogativen, die zij vroeger als Souvereine had uitgeoefend. »De edele, grootmoedige, vriendelijke, onversaagde en standvastige ISABELLA", zoo als wij haar ergens genoemd vonden (*), is in SCHIMMEL's verhaal nog slechts eene schaduw van 't geen ze geweest was; ze wordt ons daarin voorgesteld als overdreven vroom, als zeer zwak, als alleen bij uitzondering nog vatbaar voor opwellingen van vroegere fierheid. Zij telde in 1624, den tijd, waarin het verhaal speelt, 58 jaren, want zij stierf, in 67-jarigen ouderdom, in 1633. »De kracht, de schranderheid," zegt SCHIMMEL, »die der dochter van FILIPS eigen was geweest (lees: waren geweest), waren

(*) SCHLOSSER's *Weltgeschichte*, Th. XIV, S. 17.

te loor gegaan, hoewel de uitwendige vormen, waaronder zij vroeger waren verschenen, nog bestonden." (Deel I, bl. 33.)

Wij meenen dat SCHIMMEL de Aartshertoginne niet heeft geflatteerd, dat hij haar zeker niet heeft beschouwd door den bril van VAN DER VYNCKT, den Schrijver van de *Histoire des Troubles des Pays-Bas*, die van haar getuigt: »L'éloge qu'on pourrait faire de cette princesse n'atteindrait point son mérite: son plus beau panégyrique est dans la vénération universelle, sans exception, qui, l'ayant accompagnée pendant toute sa vie, subsiste dans la même force encore à présent pour sa mémoire immortelle."

Ook BENTIVOGLIO getuigde van haar: »Zonder twijfel is de Infante over 't algemeen veel meer bemind dan de Aartshertog, door de meerdere lieftalligheid, die zij ten toon spreidt."

't Is waar, bij een nieuweren Schrijver, bij THEODORE JUSTE, vinden wij bijna woordelijk den aanvang van SCHIMMEL's verhaal terug, ook daar heet het:

»ISABELLA had, gedurende de ziekte van haar gemaal, het voornemen geopenbaard om in een klooster te gaan, maar haar stervende echtgenoot deed haar dit plan opgeven, terwijl hij haar bad het bestuur des lands op zich te nemen. — Toen zij zich nu niet uitsluitend aan de godsdienst kon wijden, besloot zij toch het geestelijke kleed te dragen, en in stilte al de daaraan verbondene verpligtingen te volbrengen. Het Brusselsche paleis geleek een klooster; de Infante, gekleed in het grijze pak der zusters van Sinte KLARA, bragt iederen dag zes uren in devotie door, en wijdde er zes andere aan de zaken van regering. Haré uitspanning bestond in het met hare eeredames vervaardigen van tapisserie-werk voor de kerk, en ondergoed voor de armen. Zij ging niet anders meer uit, dan om processiën te volgen of het Hoogwaardige te vergezellen, dat men naar de zieken bragt."

Maar dit nam niet weg, dat ISABELLA, volgens den zelfden Schrijver, even als haar vader, eene groote werkzaamheid bezat; dat zij, even als hij, weinig sprak en veel schreef; dat zij iederen avond al de haar aangeboden requesten las en ze eigenhandig apostilleerde; dat zij order had gegeven haar 's nachts te wekken, zoodra er een koerier met spoed aankwam; en dat zij dagelijks audiëntie gaf, en arm en rijk met eene vriendelijkheid bejegende, die aller harten won. Zij

beval ook haren ministers gedurig aan, iedereen met voorkomendheid te behandelen. — Haar ijver was zoo groot, dat zij nog op haar doodbed stukken onderteekende.

Maar toch, hoewel een groot verstand bezittende, en beroemd om hare bedachtzaaamheid en zelfs om haar moed, was ISABELLA vrouw, en miste zij die mannelijke vastheid, waardoor haar gemaal zich had onderscheiden. Weldra begonnen de teugels van 't bewind slapper te hangen; vrouwen verkregen invloed, en maakten zich van de gunst der Infante meester, zoodat zij eindelijk over alle posten beschikten.

Ziedaar ISABELLA met hare goede en hare zwakke zijde; SCHIMMEL heeft de laatste wel wat overdreven, als hij de Aartshertogin geen lust meer toekent in werken, en haar zoo zeer ten speelbal doet strekken aan den Kardinaal.

Die kerkvoogd, nevens ISABELLA geplaatst, roept thans onze opmerkzaamheid tot zich.

Reeds omstreeks 1618 — althans een paar jaren vóór den dood van ALBERT — had Koning FILIPS III den Markies van Bedmar benoemd tot zijn Ambassadeur bij de Aartshertogin, welke betrekking vroeger door Don BALTASAR DE ZUÑIGA werd bekleed.

ALONSO DE LA CUEVA, Bisschop van Oviedo en Malaga in Spanje, was in 1618 Gezant van het hof van Madrid bij de Venetiaansche Republiek. Hij vormde met den Onderkoning van Napels, den Hertog van Osuna, en den Gouverneur van Milaan, TOLEDO, eene zamenspanning tegen de regering van Venetië. Napels en Milaan behoorden destijds beiden aan de Spaansche kroon; maar toch blijkt het niet volkomen, in hoe ver de Spaansche regering de hand in die zamenspanning heeft gehad. Zeker is het dat zij mislukte; de Venetiaansche politie was te goed georganiseerd, dan dat de toeleg voor haar had kunnen geheim blijven. De Markies van Bedmar ontvlugtte de wraak van de Tienmannen en van het volk, en kwam, zoo als wij gezegd hebben, in Brussel.

Het gebeurde in Venetië had eene groote opspraak verwekt, en strekte niet om den Markies van Bedmar een goeden naam te bezorgen. Hij had intusschen in die zaak bewijzen gegeven van groote schranderheid en uitnemende geschiktheid tot *intrigues;* hij had alles afgeloerd wat er in Venetië voorviel, had door omkooping van beambten de staatsgeheimen

ontdekt, en men zeide later van hem: »dat de Venetianen nooit gevaarlijker vijand bij zich hadden gehad". Ook in Brussel mengde DE LA CUEVA zich ijverig in de regeringszaken, en hij deed dit nog meer na den dood van ALBERT, toen hij zich als eerste minister van ISABELLA opwierp. Hij was in het zelfde jaar, waarin ALBERT stierf, op aanbeveling van Spanje, door Paus GREGORIUS XV tot Kardinaal verheven. VAN DER VYNCKT noemt hem: »de *surveillant* van ISABELLA", en zegt verder, dat hij onder haar de Zuidelijke Nederlanden bestuurde; maar dat zijne bekwaamheid (*habilité*) en zijne schranderheid (*esprit*) hem gevreesd maakten; »d'ailleurs," gaat hij voort, »remuant et brouillon, il engagea l'infante dans quelques embarras et se fit des ennemis dans tout le pays."

Dit vinden wij bevestigd bij JUSTE, die hem insgelijks heet: »une sorte de surveillant de l'infante." Beklag op beklag werd er over hem naar Spanje gezonden, en eindelijk werd hij teruggeroepen, of, op aandrang vooral van de Staten-Generaal der Zuidelijke Nederlanden, teruggezonden op den 18[den] September 1632; hij was toen geheel in ongenade vervallen, want men weigerde hem aan het Spaansche hof te ontvangen; men zond hem naar Rome, waar hij sedert bij ancienniteit, als Bisschop van Palestrina (gelegen in de omstreken van Rome), onder de Kardinaal-Bisschoppen optrad. Hij overleed te Rome in 1655, in 83-jarigen leeftijd.

De Kardinaal DE LA CUEVA was dus in 1624 nog slechts 52 jaren, en het moet hem nog al moeijelijk gevallen zijn, zich, zoo als SCHIMMEL het voorstelt, als een grijsaard van zeventig voor te doen. (Zie Deel I, bl. 48.)

Had Don ALONSO eenmaal tegen de Venetiaansche Republiek zaâmgespannen, wij zien hem thans, in SCHIMMEL's verhaal, al zijne krachten wijden aan den ondergang van de Republiek der Vereenigde Provinciën. (Deel I, bl. 5.) »Naijverig op de reeds verkregen macht (als raadsman of liever als bewaker der Aartshertoginne), en naar eene uitbreiding daarvan strevende, trad hij ieder als onverzoenlijk vijand tegen, die hem in zijne plannen waagde te dwarsboomen. Die plannen, ze waren grootsch! Wat ALVA noch REQUESENS, FARNÈSE noch ALBERTUS hadden vermocht, zoû hij beproeven, zoû hij vermogen: de republiek der Vereenigde Provinciën zoude onder-

gaan en weder worden ingelijfd in het Spaansche rijk! Op welke wijze hij het poogde, moge dit verhaal duidelijk maken."

En uit het verhaal zien wij, dat zijne voornaamste poging strekte tot het doen opligten van MAURITS, het zwaard der republiek, — eene taak, die hij toevertrouwde aan Sire DE VALCKENAERE of WILLEM VAN STOUTENBURG, dien hij geheel in zijne magt had.

Dit alles, namelijk het plan, dat aan DE LA CUEVA wordt toegeschreven, en het middel, waardoor hij zijn doel wenscht te bereiken, — is fictie; maar niet in weêrspraak met de geschiedenis. Alleen vragen wij: of de algeheele vernedering van den eerzuchtigen staatsman, welke Jufvrouw SERKLAAS met triomf doet uitroepen: »de arme Kardinaal!" (Deel II, bl. 199), of die vernedering niet wat te vroeg is gesteld, daar hij juist, na het vertrek van SPINOLA uit de Nederlanden, hoofd van den raad der gouvernante werd (*)?

De krijgsman, wiens bekenden naam wij daar noemden, zien wij aan de andere zijde der Aartshertogin. Wilt ge zijn volledige titelatuur? — VAN METEREN geeft ons die aldus op (29ste en 30ste Boek, folio 584 en 611): Don AMBROSIO SPINOLA, Hertog van San-Severino, Prins van Seravalla (†), Markies van Benaffro (†), Ridder der Orde van het Gulden-Vlies, Raad van den Koning van Spanje in zijn Raad van State en van Oorlog, Luitenant-Generaal (later Generaal) en Opperbevelhebber van de legers Zijner Majesteit.

Don AMBROSIO SPINOLA — en niet Don SPINOLA, gelijk SCHIMMEL het verkeerdelijk nog wel een Spanjaard in den mond geeft (zie o. a. Deel II, bl. 88 en 157), want het Spaansche *Don* wordt, even als het Engelsche *Sir*, slechts voor de *voornamen* gebruikt, en *Don* SPINOLA klinkt even vreemd als *Sir* PEEL — Don AMBROSIO SPINOLA dan, was een groot veldheer. Toen men eens aan MAURITS vroeg: wie de eerste veldheer van zijn tijd was? antwoordde hij: »SPINOLA is de tweede". Zijne daden zijn genoeg bekend. De Markies was, na den dood van Aartshertog ALBERT, »maître aussi absolu des opérations de la guerre que des subsides d'Espagne", gelijk VAN DER VYNCKT zegt (Tome III, pag. 355).

(*) Zie TH. JUSTE, *Histoire de la Belgique. Tome II, p.* 134.

(†) Wij staan voor de juistheid dezer namen niet in.

SCHIMMEL laat het voorkomen, of er eene groote ijverzucht bestaat tusschen SPINOLA en DE LA CUEVA, zóó zelfs, dat deze laatste bij het Spaansche hof aandringt op de terugroeping van den veldheer. (Zie Deel II, bl. 27.) Die ijverzucht wordt ook door Jufvrouw SERKLAAS aangestookt, die SPINOLA den inhoud weet mede te deelen van een brief, op last van den Kardinaal aan de Spaansche regering gerigt, en waarin de generalissimus met beschuldigingen werd bezwaard. De uitslag is, dat SPINOLA inderdaad wordt teruggeroepen en de Graaf VAN DEN BERG in zijne plaats benoemd.

Die terugroeping had werkelijk eerst plaats in of omstreeks 1629 (*). »SPINOLA," zegt DEWEZ in zijne *Histoire Générale de la Belgique* (*Tome V*, *p*. 282), »SPINOLA was de eenige, wiens talenten de snelle overwinningen van den nieuwen Stadhouder (FREDERIK HENDRIK) konden tegenhouden, en SPINOLA wordt teruggeroepen! De ijverzucht, door zijne glorie opgewekt, vervolgt en bezwalkt hem onmeêdogend aan het hof van FILIPS, en de groote man wordt het slagtoffer eener lage hof-*intrigue*: zijne verdiensten, die de lafhartige jaloezie zijner vijanden hebben opgewekt, oogsten bij zijn meester geen dank. Deze terugroeping, even onvoorzigtig als onregtvaardig, voerde den roem en het welslagen der Hollanders ten top" (†).

VAN DER VYNCKT betreurt insgelijks het terugroepen van SPINOLA, maar zegt, dat de reden die daartoe geleid had, onbekend bleef. (*Tome III*, *p*. 434.)

JUSTE laat er zich aldus over uit (*Tome II*, *p*. 134): »Het Kabinet van Madrid riep plotseling, als of het den toestand der Katholijke Nederlanden nog wilde verslimmeren, AMBROSIO SPINOLA terug, die alleen de wankelende fortuin der Infante kon schragen. Deze groote krijgsman werd opgeofferd aan den hoogmoed en aan den wrevel der Spaansche ministers, die hem niet konden vergeven dat hij door zijne openlijke klagten (*protestations*) hunne onbedachtzaamheid en onbekwaamheid aan den dag had gebragt. Men verweet zijn val aan een toenmaals zeer bekend man, den Kardinaal ALONSO DE LA CUEVA, Markies van Bedmar."

Dit laatste regtvaardigt SCHIMMEL's voorstelling van de ver-

(*) Vergelijk ook VAN WIJN, *Nalezingen op* WAGENAAR, Deel II, bl. 17.

(†) SPINOLA overleed in Italië in 1630.

houding tusschen SPINOLA en den Kardinaal volkomen. — Geen der drie door ons aangehaalde Schrijvers oordeelt echter zoo streng over Graaf HENDRIK VAN DEN BERG, zusterszoon van WILLEM *den Zwijger*, die, althans voorloopig, in SPINOLA's plaats werd benoemd — als SCHIMMEL het den Kardinaal en Jufvrouw SERKLAAS doen laat, die beiden van »den dommen Graaf VAN DEN BERG" gewagen (Deel I, bl. 107, en Deel II, bl. 199).

Die Graaf VAN DEN BERG werd naderhand betrokken in de zoogenaamde *ligue wallone*, omstreeks 1632 door een groot deel van den Belgischen adel gevormd, eene *ligue* die zich zocht te steunen op Frankrijk om het Spaansche juk te kunnen afwerpen. VAN DEN BERG verkondigde toen zelfs openlijk, dat hij het land tegen de Spaansche tirannij wilde verdedigen. Maar 't liep op niets uit. Het begin van dien weêrstand der edelen, die er zich vooral over beklaagden, dat de Spanjaarden hun werden voorgetrokken, wordt door SCHIMMEL in zijn verhaal goed te pas gebragt. 't Verwonderde ons echter, dat SCHIMMEL een Hertog van Aerschot en een Heer van Aremberg te zamen laat optreden, en wel de eerste als een eenigzins Spaanschgezinde, de tweede als een echte Vlaming (Deel I, bl. 6, 9 en 37), terwijl wij toch bij JUSTE lezen, dat FILIPS VAN AREMBERG, *Hertog van Aerschot*, in 1629 als het hoofd der malcontenten optrad. Hij werd ook later in Spanje gevangen gehouden, waar hij in 1640 stierf (*). Wij gelooven dat hier eene vergissing bestaat, en dat SCHIMMEL *twee* personen, die elkander in zijn verhaal nog wel juist in 't vaarwater zitten, van *één* persoon heeft gemaakt. Het graafschap Aremberg bij Trier werd toch door Keizer MAXIMILIAAN II tot een *prinsdom* of vorstendom verheven, ten gunste van JAN DE LIGNE, Heer van Barbançon, die den naam van *Aremberg* aannam, als gehuwd met MARGARETHA VAN DER MARCK, regerende Gravin van Aremberg. Zijn oudste zoon (†) KAREL

(*) Zie TH. JUSTE, *Hist. de la Belgique*, 3me *édit.*, *p.* 135, 143, 146 *et* 147.

(†) Zijn jongste zoon, ROBERT, was de stamvader van de Baronnen, later Prinsen van Barbançon. Tot dezen tak behoorde ALBERT DE LIGNE, *Prince de Barbançon et d'Arenberg*, die ook aan de *ligue Wallone* deel nam; maar die nooit als *Heer van Aremberg*, altijd als *Prince de Barbançon* voorkomt. Zie TH. JUSTE, *Hist. de la Belg.*, *p.* 139, 147.)

huwde met ANNA DE CROY, dochter van FILIPS, Hertog van Aerschot en Prins van Chimay; ANNA werd in 1612 erfgename van haar broeder KAREL, Hertog van Aerschot. FILIPS-KAREL, Prins van Aremberg, Hertog van Aerschot, dien wij straks noemden, was de oudste zoon van KAREL, Prins van Aremberg, en van ANNA DE CROY. FILIPS' jonger broeder heette ALEXANDER, Prins van Chimay.

Wij voegen er echter gaarne bij dat deze vergissing aan het Verhaal niet veel schaadt, daar AERSCHOT en AREMBERG alleen in 't voorbijgaan worden genoemd.

De verdere personen, door SCHIMMEL opgevoerd, zijn, al mogen ze ook min of meer bekende namen dragen, geene historische personen. Evenwel boezemen daarom de twee gelieven: ADÈLE D'OULTREMONT en ALFRED VAN MALDEGHEM, niet minder belang aan den lezer in.

Wij hebben ons echter met voordacht op historisch gebied begeven, omdat SCHIMMEL zijn Verhaal eene *historische* schets heeft genoemd; we hebben, voor zoo veel wij dat konden, getracht aan te geven, wat de geschiedenis leert, en waarin de novellist van haar is afgeweken, of waar hij haar in zijne verbeelding heeft uitgesponnen. Welligt ook zal het den lezers van het Verhaal, die onze aankondiging inzien, niet onaangenaam zijn nog iets te vernemen van de personen, met wie SCHIMMEL hen kennis heeft doen maken, of hen de kennis heeft doen vernieuwen, en van wie hij wel wat al te spoedig heeft gezwegen.

Zoo wij ons toch eene aanmerking op het werk mogten veroorloven, zou het die wezen: dat de ontknooping wel wat haastig is, en niet geheel bevredigend. De Schrijver zou ons misschien daarop antwoorden: dat hij slechts eene *schets* heeft willen leveren; maar dan betreuren wij het, dat hij niet heeft kunnen goedvinden die schets met zijn uitnemend talent tot eene schilderij te voltooijen.

Het is werkelijk eene schets, of, zoo ge liever wilt, eene studie, want, b. v., de strijd van *intrigues*, gevoerd tusschen Jufvrouw SERKLAAS en den Kardinaal, is wèl uitvoerig uitgewerkt, terwijl andere toestanden, daarentegen, maar even met houtskool zijn aangeduid. Er is zelfs eene soort van disharmonie tusschen de uitvoerigheid van sommige tafereelen, b. v. de betrapping van ADÈLE en van VAN MALDEGHEM door

den Kardinaal (Deel I, Hoofdst. V); het schoone gesprek tusschen ADÈLE en DE VALCKENAERE (Deel II, Hoofdst. VII); vooral de zoo uitvoerig behandelde togt van dezen laatste van Antwerpen naar Achterbroek (Hoofdst. IX) — en de snelle, overhaaste ontknooping.

Doch moge het al geen afgerond en in allen deele afgewerkt geheeel zijn, toch draagt het Verhaal onmiskenbare sporen van talent en geest, en vooral van dien juisten, gezonden blik, die SCHIMMEL zoo eigen is. Schier nergens stuit men op onwaarschijnlijkheden, op inconsequenties. Alleen was 't ons niet regt duidelijk, hoe de Kardinaal zóó veel vertrouwen kon stellen in de veldheers-talenten van DE VALCKENAERE, dat hij dezen SPINOLA wilde doen opvolgen; noch waarom hij hem volstrekt aan ADÈLE D'OULTREMONT wil uithuwelijken — tenzij het eerste moet verklaard worden uit de hoop van den Kardinaal, dat zijn plan om MAURITS op te ligten, zou gelukken, in welk geval een kundig veldheer minder noodig kon schijnen — en het tweede uit de bekendheid van den Kardinaal met de liefde van DE VALCKENAERE voor ADÈLE. Die bekendheid blijkt echter niet, en kón ook moeijelijk bestaan, want in 't gesprek dat DE VALCKENAERE met den Kardinaal voert over ADÈLE (Deel I, bl. 101), laat DE VALCKENAERE al zeer weinig doorschemeren van zijn gevoel. Ware die liefde aan den Kardinaal gebleken, dan zou men hebben kunnen onderstellen, dat deze het huwelijk begeerde om DE VALCKENAERE nog meer aan zich te binden. Nu schijnt het, of de Kardinaal hem enkel door dat huwelijk wil verheffen, ten einde zoo doende een bruikbaarder, magtiger werktuig van hem te maken, en hem elken terugtred voor goed af te snijden. Is die reden echter voldoende, zoodra men moet onderstellen dat de Kardinaal in het denkbeeld verkeerde, dat DE VALCKENAERE zeer tegen dat huwelijk gestemd was?

Zoo als wij reeds met een enkel woord hebben gezegd, is de strijd van *intrigues* tusschen de naar het uiterlijk zoo eenvoudige Jufvrouw SERKLAAS en den sluwen Kardinaal, die ons met zijn gemaakt oud voorkomen, zijne half gesloten oogen, zijn door een stok gesteunden wankelenden gang aan MAZARIN herinnerde — is die strijd, zeggen wij, uitvoerig en tevens meesterlijk geschilderd. Het is aardig al die mijnen na te gaan, welke de Haagsche Jufvrouw aanlegt, die ten deele door

den Kardinaal worden uit den weg geruimd, maar ten deele springen, en hem eindelijk onder het puin bedelven.

Zonderling is het echter dat FERNANDO in Brussel blijft, en Jufvrouw SERKLAAS niet naar Holland volgt. De Kardinaal weet toch dat FERNANDO, zijn gewezen secretaris, zich door de Haagsche Jufvrouw heeft laten omkoopen, en, ofschoon de Kardinaal in invloed verloren had, was FERNANDO voor hem toch maar eene mug, die zijne hand gemakkelijk had kunnen vernietigen.

De omkooping van FERNANDO is meesterlijk geteekend.

De togt van DE VALCKENAERE van Antwerpen naar Achterbroek is zeer uitvoerig bewerkt; zóó zelfs dat de afstanden verdubbeld schijnen. Het kwam ons althans vreemd voor, dat DE VALCKENAERE en zijn knecht GHERAERT zoo uiterst vermoeid te Merksem aankwamen, daar dit dorp hoogstens anderhalf uur gaans van Antwerpen verwijderd is (Deel II, bl. 104). Ook scheen ons die *hooge* heuvel in die streek minder locaal.

Wij moeten nog op enkele andere kleinigheden wijzen — de Schrijver vergeve het ons; het zij hem een blijk dat wij zijn Verhaal met opmerkzaamheid lazen, en dat we, geene grove feilen kunnende aanwijzen, op de kleintjes zijn gevallen. Behalve de vergissing bij het gebruik van *Don*, die we reeds aangaven, zijn ook de andere Spaansche titels niet juist gespeld; we vinden toch met ééne *n*: *Senor*, *Senora*, daarentegen met twee *n's*: *Duenna*, *Donna;* dit is onjuist, die vier woorden moeten alle geschreven worden met de Spaansche letter ñ, welke als de Fransche *gn*, of de Hollandsche *nj* wordt uitgesproken.

In het Eerste Deel zijn wij schier op geene enkele drukfout gestuit; alleen zal Jufvrouw SERKLAAS op bl. 61, wel even als op bl. 118, vijf-en-vijftig jaren oud moeten zijn, en de *hopman* op bl. 132, 1ste regel, wel mannelijk wezen. In het Tweede Deel vonden wij meer fouten; de voornaamsten zijn: bl. 9: *'s Hage*, voor: *den Haag;* bl. 154, regel 3 v. b.: *heeft*, voor: *heb*, en bl. 117: *gonsde*, voor: *gudste*. Zeer enkele stijlfouten vonden we ook in het Tweede Deel: op bl. 102, o. a., is de zinsnede, beginnende met »De stad", onduidelijk. Op bl. 111 staat: »Toen was hij ontkomen, om nu in handen zijner vijanden wellicht te vallen"; op bl. 122: »Wij behooren niet tot zijne rechters, en al ware dat zoo, we zouden het

gewichtig ambt niet willen aanvaarden." Als men reeds regter is, komt het niet willen aanvaarden niet meer te pas.

Overigens is de stijl overal duidelijk, overal gespierd en kernig; de dialoog is tusschenbeiden misschien wat al te puntig, en dit geeft soms iets tooneelmatigs aan de personen. Zoo wij hier nu nog bijvoegen, dat de *détails* van costumen, meubelen, omgeving, vooral niet te kwistig, maar met eene juiste hand en als lichttinten zijn aangebragt, en dat nergens misbruik is gemaakt van het vervallen in langdradige historische uitweidingen, maar de politiek, daar waar het pas gaf, aangenaam en levendig onder de gesprekken is gemengd, dan gelooven wij genoeg te hebben gezegd om aan te toonen, dat de »Haagsche Joffer" SCHIMMEL waardig is.

Ten slotte een woord van lof voor den Uitgever, die het kleine, bevallige formaat heeft durven aannemen, en voor een netten druk en uitvoering heeft gezorgd. De beide goede houtgravuren zijn door ROCHUSSEN uitmuntend geteekend, maar de laatste is, helaas! zeer slecht afgedrukt. A. I.

DANIËL SILS. *Door* J. J. CREMER. *Twee Deelen. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff en Zoon. 1856. *In gr.* 8*vo. II en* 514 *bl.* *f* 5-50.

De Schrijver van *Daniël Sils* was ons geen vreemdeling; reeds sedert lang hebben wij in hem eene groote gave opgemerkt van het wedergeven der toestanden uit het dagelijksche leven, vooral van de mindere klassen, en waarlijk onovertroffen is de vader van SILS (ik bedoel niet zijn natuurlijken vader) in de schildering van hetgeen om hem heen voorvalt. Ook nu weder zijn wij bij de lecture van den hier aangekondigden roman dikwijls verwonderd geweest over de gemakkelijkheid, waarmede de Auteur zijne personen doet spreken en handelen. Menig tooneel is waarlijk meesterlijk. Vooral trof ons de beschrijving van het huwelijk van SCHOUWE met RIEKA, en het afscheidsmaal dat VOLTER aan zijne vrienden (?) geeft. Die gave van dramatiseren kenmerkt den kunstenaar, die zich weet te verheffen boven zijn onderwerp, en het is de roeping van onzen tijd ons menschen te doen zien en te doen spreken, menschen als wij, menschen, niet zoo als wij ze ons achter den schrijflessenaar in onze schoolsche wijsheid

scheppen, maar zoo als ze werkelijk zijn. De Heer CREMER begrijpt die roeping bij uitnemendheid, en laat zijne personen spreken en handelen, en het drama afspelen, zonder ons met afgezaagde tirades bezig te houden, of watersoepjes van moraal op elke bladzijde toe te dienen. Daarvoor betuigen wij hem dank, en zeggen van den Auteur, met betrekking van dit boek weder: „*dat hij zich verdienstelijk heeft gemaakt.*"

Maar wij schroomen daarom des te minder om op vele leemten te wijzen. In de eerste plaats vinden wij de handeling door wat te veel personen gedragen; in een werk als hetgeen wij hier beschouwen, kan men zoo vele *détails* brengen als men wil: de aanleg van het boek brengt dit mede; maar des te zorgvuldiger moet men zich voor overlading wachten. Het is eene dikwijls reeds opgemerkte fout, dat men door de invoering van te vele personen de aandacht van den hoofdpersoon aftrekt; en wanneer ook hier SILS meer de hoofdpersoon gebleven ware, het zou de eenheid van het werk hebben bevorderd, en SILS op den voorgrond hebben geplaatst, die nu dikwijls naar achteren wordt gedrongen door personen, welke voor de handeling niet gebiedend noodzakelijk waren. Het is de economie van een verhaal, de handeling zoo veel mogelijk tot weinige personen te beperken. Deze komen dan in het volle licht voor.

Wij prijzen gaarne de keuze der karakters, vooral der nevenfiguren: de familie PAPAVER is allergeestigst gedacht en weêrgegeven, en deed ons aan de STASTOK's denken. MEINIER, Jufvrouw KREKEL, TROM, en de oude vrouw JAC zijn mede goed gedacht, en voor de teekening der BROESEN, de MICAWBER's van het boek, hebben wij dikwijls een bravo! over. De hoofdpersoon alleen — het is zeker geene kleine grief — boezemt echter niet zoo veel belang is. Hij is een beste jongen, dien men in het werkelijke leven graag zou voorthelpen, maar dien men in een boek niet belangrijk genoeg vindt. Men kan het inwendig streven en worstelen van den zoon des volks zeer goed wedergeven, men kan dat met vrucht doen; maar dat *inwendige* leven te beligchamen in een verhaal, is eene uiterst moeijelijke poging, die zelden met goed gevolg is beproefd. Zoo als SILS nu is geteekend, boezemt hij ons te weinig belang in, en turen wij met veel meer genot naar de fiks geteekende nevenfiguren.

De *intrigue* vooral verdient geen lof. Zij is vrij gezocht. Vooreerst is het ons vreemd, waarom VOLTER zoo vele menschen vraagt, om zijne reis naar Amerika te hooren bekend maken, en onder die nog wel den schermmeester die hem altijd vervolgde; ten anderen zijn wij geen liefhebbers van al die natuurlijke kinderen, welke uit brieven en medaillons, uit kistjes, of van stervende meiden en huishoudsters, het geheim hunner geboorte vernemen, en dan eensklaps rijk en gelukkig worden. Hier zijn het bijna alle natuurlijke zonen en dochters waarvan sprake is, ten minste een groot deel der handelende personen verkeert in dat geval. Bij de ontknooping, die ons wel wat spoedig in 't werk gaat, is het ons niet begrijpelijk hoe RIEKA eensklaps merkt, dat DANIëL haar en zij DANIëL lief heeft, en hoe zij, voor de derde maal, *eeuwige* liefde zweert, terwijl het niet kiesch schijnt van den kieschen DANIëL, eerst de som gelds aan haar te geven, en haar daarna — zeker in gemeenschap van goederen — te huwen. — De ellenlange brieven, die al de geheimen aan het licht brengen, maken de lecture niet aangenamer, die anders niet ligt iemand onvoldaan zal laten.

Hij die het leven om hem heen zoo aanschouwelijk en gemakkelijk weêr kan geven als de Heer CREMER, heeft eene groote gave; maar die gemakkelijkheid moet tot des te ernstiger studie aansporen; zij verleidt anders ligt tot het verwerpen van het snoeimes der kritiek. De Heer CREMER denke aan het *Nonum prematur in annum*, maar... hij doe ons toch niet te lang wachten om ons nog iets van zijne hand te laten genieten.

LIZZIE LEIGH, *en andere Verhalen, door de Schrijfster van:* »MARY BARTON". *Uit het Engelsch, door* P. VAN OS. *Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1857. *In gr. 8vo. IV en* 253 *bl. f* 2-70.

Vijf allerliefste Verhalen in éénen bundel. Waarom wordt het laatste als bij uitnemendheid op den titel genoemd? Misschien om terstond de Engelsche tint te doen kennen, die over het geheele werk ligt gespreid, of ook wel om eene nieuwe mode te volgen, die titels, als: »Schetsen", »Verhalen", »Novellen", en dergelijke begint af te danken, terwijl de Heer

VAN OS waarschijnlijk ook de meeste sympathie heeft gevoeld voor de »Lizzie Leigh". In dàt geval verwonderen wij ons echter, dat hij het niet vooraan in den bundel heeft geplaatst. Ook is het niet het grootste, noch ook, naar onze meening, het schoonste verhaal uit het vijftal. Het grootste is N°. 4: »Bekentenissen van den Heer HARRISON", den jongen arts in het landstadje Duncombe. Dit verhaal verraadt ook de meeste kunst, doet den lezer door waren humor vaak hartelijk lagchen, en geniet tevens de eer van het titelvignet te leveren. Wij noemen N°. 2: »De Held van den Doodgraver", het schoonste, omdat het in GILBERT DAWSON een zeer onbaatzuchtig liefhebbend Christelijk karakter voorstelt; doch het is zeer kort. N°. 4: »Hart en Hand" is, in ons oog, wel wat overdreven en onnatuurlijk, daar het een jongske van acht, negen en tien jaren als een ideaal Christen laat spreken en handelen in den trant van Mrs. BEECHER STOWE's »Evangeline". Misschien zijn er werkelijk zulke in het Christendom als volleerde kinderen; doch waar men er van hoort, bedenke men, dat zij meestal vroeg ontslapen en hunne nagedachtenis door de liefde der verlatene dierbaren verheerlijkt wordt. Dit heeft de Schrijfster der »Negerhut" wel in het oog gehouden, die van »Hart en Hand" niet, welke haren TOM FLETCHER laat blijven leven. Alleraangenaamst leest het verhaal N°. 1: »Mijn Fransche Meester", dat ons hartelijk doet deelen in de teleurstellingen, het lijden en de zelfverloochening van een in Engeland uitgeweken Franschen edelman; terwijl de »Lizzie Leigh", N°. 5, eene gevallene dochter voorstelt, die door eene liefhebbende moeder wordt opgezocht, en op haar berouw de volledigste vergiffenis ontvangt.

Over 't geheel is de geest dezer Verhalen echt Christelijk, en wij mogen Uitgevers en Vertaler danken voor de degelijke lectuur, die wij in het aangekondigde werk uit hunne handen in zoo smaakvol uiterlijk ontvangen. Het valt toch niet te ontkennen, dat de Engelsche schrijfsters het in den Christelijken roman of de Christelijke novelle al zeer ver gebragt hebben, en daarin ons tot model verstrekken. En zoo lang wij op maar weinige schrijfsters als die van »Gideon Florensz" en »Hermine" kunnen roemen, zal het vertalen van stukken, als de aangekondigde, wel noodig blijven, opdat onze lezers, en vooral onze lezeressen, niet verachteren in den

smaak voor eene lectuur, die Christelijke lessen geeft in de praktijk des dagelijkschen levens, ingekleed als zij zijn in het door den Heer zelven gekozen gewaad des verhaals.

Krijgs- en Liefdes-Avonturen van HECTOR O'HALLORAN *en zijn knecht* MARCUS ANTONIUS O'TOOLE. *Uit het Engelsch van* W. A. MAXWELL. *Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1856. *In gr. 8vo. X en* 656 *bl. f* 6 - 60.

Wanneer men eenmaal aanneemt, dat de honger van een groot aantal lezers naar romans en historietjes moet gestild worden, dan kunnen deze »Avonturen" daartoe even goed dienen, als zoo vele andere dergelijke boeken. Boven vele Fransche romans munt deze toch altijd uit door dat meer huiselijke, alledaagsche, wat aan het Engelsche volk en evenzeer aan zijne boeken eigen is. — Zeer hoog echter stellen wij dit boek toch ook niet. Het is meer bezighoudend dan boeijend; want de overvloed van verblindende tafereelen en schrikverwekkende avonturen is meer opééngestapeld dan goed geordend. De held is hoofdpersoon meer omdat het meeste op zijne levensgeschiedenis betrekking heeft, dan omdat hij de voornaamste acteur is. Er wordt meer met hem gedaan, dan hij zelf doet. Zijne »liefdes-avonturen" zijn, voor een militair, al vrij burgerlijk, en zijne krijgsdaden vooral passief. Hij zal wel een karakter gehad hebben, maar hier komt het niet uit. — De knecht is eene soort van nevenheld, die het geheele verhaal niet ongelijk maakt aan eene tooneelvoorstelling met twee *scènes*, die eerst op het laatst eenigermate gecombineerd worden.

De beschrijving van den oorlog in Spanje onder WELLINGTON, die Hoofdst. XV—XVIII van Deel II beslaat, maakt deze avonturen nog niet tot een historischen roman. Zij getuigt wel van des Schrijvers historische kennis, maar staat te weinig in verband met het verhaal zelf. — Over het algemeen is er in het plan van het boek weinig eenheid, waaraan ook het tusschenvoegen van op zich zelf staande levensgeschiedenissen weinig bevorderlijk is.

Nogtans kunnen wij ook het een en ander prijzen. Het is nog verre van een prul-roman te zijn, zoo als de kermis-titel mij eerst had doen vreezen. Al heeft de dispositie van het

geheel weinig kunstwaarde, in de afzonderlijke deelen komen dikwijls aardige en lieve passages voor. De Schrijver verstaat de kunst wel, om zijne gedachten uit te drukken, en zijne tooneelen te versieren, en meerdere studie zou hem in die kunst nog verder brengen.

Over de vertaling zullen wij maar niet de gewone klagte aanheffen. Als de Uitgever er *f* 5 per vel voor betaald heeft, is het genoeg: — misschien had hij het voor *f* 4 - 50 even goed, of liever even zoo gedaan gekregen. D—D.

TISIPHONÉ. *Almanak aan Humor en Satire gewijd, voor het jaar* 1857. *Onder Redactie van* J. SASSE. *Eerste Jaargang. Te Zierikzee, bij* P. D. J. Quanjer. *In post* 8*vo. XX en* 184 *bl. en* 2 *gelith. platen. Ingen., met gelith. omslag, f* : - 60; *geb. in geheel linn., verg. op snede, en op zwaar velijn schrijfpapier, f* 1 - 20.

De eerste jaargang van een Almanak die den naam van eene der drie Furiën draagt en aan *Humor* en *Satire* gewijd is, ligt voor ons. Den titel vonden wij vreemd en niet uitlokkend, de appositie van den naam *Tisiphoné* eenigzins aanmatigend. Humoristen en satirici vindt men toch niet bij dozijnen te gelijk; geen wonder dat wij na inzage van den bladwijzer, waar wij meerendeels op het gebied der vaderlandsche letterkunde onbekende namen lazen, geen hoog idée vnn den inhoud van dit Jaarboekje hadden. En niettegenstaande het vooroordeel, waarmede wij den Almanak in de hand namen, viel ons de lectuur van *Tisiphoné* nog ontzettend tegen. In plaats van *humor* vonden wij eene opeenstapeling van zoutelooze lafheden, en aan eenige platte aanmerkingen op de verkiezingen en andere zaken van den dag wordt de naam van *satire* gegeven.

De Redacteur J. SASSE opent deze verzameling met een prozaverhaal, getiteld: *Een Windzak*, en 42 bladzijden groot. Hebben wij juist gezien, dan wil de Schrijver dat men het vóór *humor* houde. Zoodra onbeduidendheid, verregaande flaauwheid en trivialiteit de hoofdbestanddeelen van *humor* genoemd worden, zal ook dit werk van den Heer SASSE den naam van humoristisch verhaal verdienen; vóór dien tijd rekene hij niet daarop. Een goeden raad willen wij hem niet onthouden: de

eerste stap dien de Heer s. te doen heeft, wil hij eens waarlijk humorist worden, is, dat hij zich-zelven niet daarvoor houde; dit zal, èn op zijn eigen werk, èn op het kiezen van stukken voor de *Tisiphoné* bij een eventuëel tweeden Jaargang zeer gunstigen invloed hebben. — *Een landelijk Feest*, door ESSAS, laboreert aan dezelfde gebreken van het voorgaande, en is ongetwijfeld de pennevrucht van eenen vriend en geestverwant van den Redacteur. Het drietal bladzijden gevuld met de *Nieuwste Uitvindingen*, enz., door *Jantje Slaraak*, bevatten lafheden van het allerminste allooi. *De Nieuwe Burgemeester*, door L. J. W. TEN BOKKEL, is, ofschoon eene illusie in dit dorpstafereeltje ten grondslag ligt, verre weg het beste proza-stukje uit *Tisiphoné*, want ook de beide stukjes van R. H. GRAADT JONCKERS munten uit door onbeduidendheid.

Ook het gerijmde gedeelte van dezen Almanak is min. Het best bevielen ons nog de bijdragen van PRUDENS VAN DUYSE, MUSKEYN en NIEUWEVEEN. De Gentsche Dichter heeft echter ook niet het beste uit zijne portefeuille afgestaan. *De trouwe Wachter*, van D. DORBECK, heeft tot motto: *Hony soit*, enz.; of hij dit ook toegepast wil hebben op den recensent die zijne verzen voor *non sens* houdt, weten wij niet. De *Trekschuit-illusiën* van den Redacteur mogen evenmin den naam van *poëzij*, als zijn proza dien van *humor* dragen. De overige rijmelarij van G. J. MIDDELBEEK, D. J. DEN BEER POORTUGAEL, A. D. VAN BUUREN, enz. enz., gaan wij met een eerbiedig stilzwijgen voorbij, alsmede de zoogenaamde *Olla Podrida*, die het boekje sluit. Alleen maken wij nog melding van: *Aan mijne ledige Beurs*, eene parodie op BORGER's *Aan den Rijn*; dit stukje is niet van geestigheid ontbloot, ofschoon wij de heiligschennis aan den meesterzang gepleegd, betreuren.

Met den wensch dat de Redactie van de *Tisiphoné* door een keurigen tweeden Jaargang goedmake wat zij door dezen eersten verkorven heeft, eindigen wij deze aankondiging. D.

Engelsch Leesboek voor de Scholen, door E. GERDES. *Eerste Stuk. Te Amsterdam, bij* F. C. Bührmann. 1856. *In post 8vo. VI en* 114 *bl. f* :-55.

De Verzamelaar zegt in zijn Voorberigt: »Menigeen kan van oordeel zijn, dat er thans geene dringende" (wij gelooven te

mogen beweren: *volstrekt geene*) »behoefte bestaat aan Engelsche Leesboeken voor de scholen, hetgeen ik in het algemeen toestem."

Waarom dan op nieuw de pers doen zweeten onder eene *compilatie* van verhaaltjes en stukjes, die men toch reeds in andere boeken aantreft? De Zamensteller geeft ons zelf het antwoord. Luister: »Men zal in de meesten (lees: meeste) *dàt* element missen, hetwelk, mijns inziens, uit geen schoolboek mag geweerd worden."

Voorzeker geen vleijend compliment voor BOMHOFF, ENGELBERTS GERRITS, VAN KAMPEN, LAGERWEY, LEHMANN, MAATJES, NAYLER, OLIVIER, en eene menigte andere, die Engelsche Leesboeken hebben vervaardigd; doch wij achten ons niet geroepen om over dat liefdeloos oordeel te *oordeelen*, en willen liever zien wat de Heer G. ons *in* én *met* dàt element levert.

Wij vinden in dit *eerste* Leesboek drie-en-dertig stukjes, zoo wel in proza als in poëzij, als bij toeval door elkander geworpen, zonder orde of systematische rangschikking, zonder onderlingen zamenhang, en, wat in ons oog het onvergefelijkste van alles is, zonder behoorlijke opklimming van het gemakkelijke tot het zwaardere: iets dat een voornaam vereischte van een met onderwijskunde bewerkt lees- en vertaalboek is. Wel is waar, geeft de compilateur niet te kennen, dat hij zijn *lees*boek ook tot een *vertaal*boek gedestineerd heeft; doch naar de woorden te oordeelen, die hij nu en dan aan den voet der bladzijden plaatst, en die wij, als supplement tot de Woordenlijst achter het werkje moeten beschouwen, schijnt dit eventuële gebruik hem voor den geest gezweefd te hebben. Wij hadden evenwel gewenscht, dat die woordjes met meer zorg en attentie waren gekozen; onderscheidene moeijelijke woorden zijn niet opgegeven, terwijl men er vele aantreft, die achterwege hadden kunnen blijven. Ook vindt men wel eens tweemaal hetzelfde woord, b. v. bl. 21, *to roam*, zwerven, en bl. 111 op nieuw *to roam*, zwerven.

Over taal en stijl valt weinig aan te merken. De geleverde bijdragen zijn allen aan oorspronkelijke Engelsche schrijvers ontleend. Wij keuren het echter af, in een boek, dat voor de jeugd bestemd is, taalfouten over te nemen, of zelf te maken. Zoo viel onder anderen onze aandacht tweemaal op het woord *older*, bl. 27, waar wij lezen: »*the oldest*

of his boys", en bl. 54, waar wij vonden: »*the oldest was but six years old.*" De Heer G. schijnt den volgenden regel niet geleerd te hebben, die echter een onderwijzer niet onbekend behoorde te zijn:

»*Much* is applied to things *weighed* or *measured; many* to those who are *numbered.* — *Elder* and *eldest* to persons; *older* and *oldest* to things."

Ofschoon wij de zedelijke strekking van den inhoud van dit werkje volkomen goedkeuren, doet het ons leed er te moeten bijvoegen, dat wij hopen dat de Uitgever en Verzamelaar het bij dit *eerste* Stuk zullen laten. Wij geven verreweg de voorkeur aan het *Engelsch Lees-, Leer- en Vertaalboek* van LAGERWEY, en raden de Instituteurs ernstig af, het werkje van den Heer G. op hunne scholen in te voeren, zoo lang er geen gebrek aan betere boeken zijn zal. L. A. H.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Adviezen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal, door Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER. Het verwondere niemand, dat, terwijl deze verzameling werkelijk allerbelangrijkst is, dit Tijdschrift daarvan onder de korte mededeelingen gewaagt. Nu de Heer THORBECKE zijne *Parlementaire Redevoeringen* gegeven heeft, is het uiterst belangrijk, ook die van den Heer GROEN in goede orde bijeen te vinden in één boekdeel, dat zich aangenaam laat lezen. Beide uitgaven noemen wij zeer belangrijk, en vooral uit een *wetenschappelijk* oogpunt. Even als wij de nuttigheid van het vuur en water durven prijzen, hoewel beiden elkander moeijelijk verstaan, kunnen wij beide verzamelingen met roem vermelden, wanneer wij ons alleen op het standpunt der wetenschap plaatsen. Eene gezette beoordeeling zou eene discussie worden, even lang als die in de Kamers. Wij onthouden ons daarvan, omdat dit werk doelloos, en hier ongepast zou wezen; hoewel wij dan gaarne zouden aantoonen, dat de uitgave der *Adviezen* ons ten minste nog niet tot de Groeniaansche beginselen heeft overgehaald. Dit hooge woord moest er uit!

En nu neme men het mij niet euvel, dat ik over de *Adviezen* van GROEN *zoo weinig* zeg: dit is geene minachting voor den Schrijver en zijn werk; het is eene regtmatige vrees van anders *te veel* te zeggen, dat buiten de grenzen eener beoordeeling ligt.

Wil de Natie gemengde Scholen? Ja, antwoordt de Schrijver van deze *brochure;* ja, zegt GROEN VAN PRINSTERER in zijne *Adviezen*, waarvan het laatst uitgekomen gedeelte voor ons ligt. Wie het bekende pleit wil behandeld zien in den geest van hen die tegen de gemengde scholen zijn, grijpe naar het uitstekend boek van Mr. GROEN. Nergens zal hij een meer bevoegd advocaat voor zijne meening aantreffen. De *brochure* spreekt tot het volk, en wil dáár werken, om eene stelling door te drijven, welke wij door iemand als Mr. GROEN gaarne *wetenschappelijk* hooren verdedigen, doch tegen welker popularisering wij dadelijk protest aanteekenen. »Wij hopen echter dat de Kamer het met ons eens is, anders helpt uw protest niet veel," zeiden eenige vrienden, en ik zei daar »Amen" op.

De ontknooping is nabij, zegt eene *brochure* welke onlangs verscheen, en over het laatst gebeurde in de Kamers spreekt. Reeds vroeger zeiden wij daaromtrent onze meening. Wij blijven daarbij, en evenzeer bij den wensch, dat zulk eene vergadering eenig blijve in onze geschiedenis, die nog met schrik denkt aan de vergadering met onze Belgische naburen. Daarom zij dit boekske slechts genoemd, dat tijdelijk werken moest, en zoo wij hopen *uit*gewerkt heeft; hoewel de strekking er van loffelijk, de toon hier en daar wel wat hevig is.

N°. 57 der Volksbibliotheek bevat de *Staathuishoudkunde* (bij WEYTINGH EN VAN DER HAART, 1856, in 8vo., *f* :-25). Den Heer Mr. E. VAN VOORTHUYZEN was de bewerking opgedragen, en waar *hij* over de *Économie Politique* spreekt, is men zeker niet te vergeefs te luisteren. Het behoeft dan ook geen betoog, dat hier geen enkel onjuist denkbeeld gevonden wordt, en de Schrijver duidelijk en bondig de wetenschap aan oningewijden predikt. Of het echter, èn voor dit boekske, èn voor de andere stukjes in de Bibliotheek, niet wenschelijk ware, dat de schrijvers over wat meer papier mogten beschikken, is eene vraag die zeker door elk bevestigend zal beantwoord worden, die bedenkt, hoe moeijelijk het is, eene wetenschap te populariseren in zestien of twee-en-dertig bladzijden, met eene bepaalde *Aufgabe* geen drie-en-dertigste bladzijde te vullen.

Bij M. SCHOONEVELD EN ZOON, gaf een Nederlander eene *Beschouwing van de Luxemburgsche Kwestie* (in gr. 8vo., 48 bl., *f* :-45).

Gaarne vermelden wij dezen belangrijken arbeid, welke aan elk die de verhouding van Luxemburg met ons Vaderland en den Duitschen Bond, wil leeren kennen, aanbevolen mag worden, en een getrouw verhaal van het gebeurde in 1856 bevat, met eene pleitrede voor de Luxemburgsche regering, die wij echter betwijfelen dat algemeen goedkeuring erlangen zal.

Een ieder zijn eigen Advokaat, is een boekje dat zich verbeeldt het Wisselregt duidelijk te maken aan oningewijden, en dat reeds een tweeden druk beleefde. Bravo! Het is eene gewoonte de geleerdheid te verdunnen, en dan als een aangenaam glaasje water en melk aan een iegelijk te schenken. Wat moeten die arme magen verslapt raken! Zij die hunne gezondheid lief hebben wachten zich voor die Holloway-pillen en Revalenta in de wetenschap!

De oorsprong van Loevestein en Monnikenland, met geschiedkundige Aanteekeningen, door VAN DAM VAN BRAKEL, *Dijkgraaf van den Bommelerwaard, beneden den Meidijk. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1856. *In gr. 8vo.* 68 *bl. en* 3 *kaarten. f* 1 - 10. — Uit honderd-zeventien bronnen is deze zeer beknopte monographie zamengesteld, gelijk de geleerde Schrijver getuigt. Daarom moest de lectuur van zoo weinig bladzijden niet aangenaam worden, gelijk zij dan ook meest eene dorre opgave van namen behelzen. Drie kaartjes van Loevestein met zijne omstreken, in 1264, 1302 en 1855 bewijzen ons de groote veranderingen, welke de bodem en de stroomen van Nederland gedurende zes eeuwen in die oorden hebben ondergaan. Voor den beoefenaar der Vaderlandsche Geschiedenis is het werkje onmisbaar, en de bewoner der landstreek

„Waar Maas en Waal te zamen vloeit" —

zal er voorzeker volledig in verzameld vinden wat hem, buiten de »Geschiedkundige Aanteekeningen betrekkelijk het slot Loevestein, Gorinchem, 1840", daaromtrent nog wetenswaardig voorkomt. De S. meldt in zijne Voorrede ook met eere een artikel uit ons Tijdschrift, 1854. Wederkeerig melden wij, dat, voor zoo ver wij weten, de S. de eerste is, die het charter van 1264 mededeelt, zijnde de giftbrief van Heer WILLEM van Altena en zijne huisvrouw HELSWIDE aan de abdij van Villars.

TOLLENS wordt nog niet vergeten. Bij de drie stukjes die

wij aankondigden, voegen wij nog eene roepstem tot de Natie om bij te dragen tot het op te rigten monument, eenige dichtregelen van een Rijks-telegrafist, die *de seraphs en wormen* uit de *Moderne Helicon* herinneren, en eenige dito's van VAN ZEGGELEN, die ook al *een traan op* TOLLENS' *graf plengt.* Wij verwijzen naar ons vorig Nommer, en hopen hartelijk dat de zangwoede over TOLLENS' dood nu eindelijk genezen zij. *Pueri jam satis biberunt!*

Speculeren is een tooverwoord ook in den boekhandel. Dit woord inspireerde ook zeker de Uitgevers bij het ondernemen van een *Tijdschrift voor Rederijkers.* De Rederijkers-manie moge alzoo nog één voordeel hebben, voor de Uitgevers, en als ook dit verloren gaat, dan... *requiescant in pace!* N°. 1 van het Tijdschrift is zijn onderwerp waard. Wie ook daardoor geïnspireerd *moet* worden, mag zich wel eerst wat opwinden.

Als wij niet te bescheiden waren, hadden wij een groot deel van dit Nommer verzocht, om eene lange aankondiging te schrijven van het *Driemaandelijksch Tijdschrift tot Nut en Oefening* (te 's Gravenhage, bij Gebrs. BELINFANTE, in kl. 8vo., *f* 1-25 per Jaargang), waarvan de eerste drie Jaargangen en het eerste Stuk van den vierden ons ter aankondiging zijn toegezonden. Maar wij hadden dan veel van het geduld der lezers moeten vergen, en eene beoordeeling van elk der stukjes hier voorkomende, ware onmogelijk, en het vermelden van slechts eenigen onregtvaardig. Daarom slechts een enkel woord. Het doel met de uitgifte van dit Tijdschrift beoogd, juichen wij toe, verspreiding van kennis en aankweeking van goeden smaak onder het volk: de uitvoering echter laat, onzes inziens, veel te wenschen over. Die lectuur eischt over het algemeen dubbele zorg bij den auteur en verzamelaar, en wij twijfelen of die zorg hier wel is aangewend. Ook op deze onderneming achten wij van toepassing wat vroeger over het *Stuivers-Magazijn* gezegd is (dat welligt met dit Tijdschrift vereenigd konde worden). Als gij voor ons volk schrijft, wees dan toch Hollandsch bij uitnemendheid!

De poëzij?... och, waarom scheept men ons met zoo veel gerijms op? Het regent *verzen*, 't is eene Egyptische plaag; maar de *poëzij* is een *rara avis.*

De Boekhandelaar L. F. J. HASSELS geeft eenen *Almanak voor Rederijkers* uit, onder Hoofd-Redactie van F. H. GREB. Die Almanak, welke keurig is uitgegeven, bevat eerst, tot groote stichting der goe-gemeente, en tot opbouw onzer letterkunde, eene (onvolledige) naamlijst der leden van alle Kamers en Kamertjes in ons land. Daarna volgen twee proza-stukken: een over de Geschiedenis der Rederijkerskamers, zóó oppervlakkig en onvolledig als in den laatsten tijd daarover bijkans niet geschreven is, waarop eene Novelle volgt, die alles behalve natuurlijk is, en geschikt moet zijn om een Rederijker te releveren, terwijl zij een feit verhaalt dat een baker, of een nachtwacht evenzeer karakteriseren zou als een Rederijker. Eindelijk volgt de poëzij, en gaarne willen wij gelooven dat Rederijkers zullen opzwellen van genot als zij verzen hooren *opsnijden* als de *Godverzaker*, van P. A. VAN OVEREEM; maar wij hebben slechts ééne bede (VAN DEN BERGH en HOFDIJK uitgezonderd): dat gij u, Heeren Rederijkers! *binnen de muren* verkneukelt met uwe producten, maar er het publiek niet mede lastig valt, houdt het *onder de roos*, en dan... *proficiat!*

Wij voor ons zijn het met den Heer GRIETBERGEN in de Novelle volkomen eens! VAN TOL heeft ons niet overtuigd. Wij zien in het Rederijken geen nut hoegenaamd.

Daarmede is het oordeel ook uitgesproken over dit Jaarboekje. — En toch kan de Uitgever er goede zaken mede maken, als de Rederijkerswoede (die al mooi bedaart) niet spoedig officiëel sterft. Dan zal er echter wel weêr wat anders zijn, dat de goe-gemeente gaarne ziet of gaarne doet, en dan komen er weêr andere Jaarboeken, alles tot bloei onzer letterkunde en tot aankweeking van degelijkheid en goeden smaak!

Bravo, KRUSEMAN! gij hebt weder eer van uwen *Praktischen Volks-Almanak*. De bijdragen zijn werkelijk van *praktisch* belang, en zóó duidelijk en onderhoudend geschreven, dat zij niet dan aangenaam onderhouden, en heldere begrippen kunnen achterlaten van hetgeen men onder het volk verspreiden wil. — Vreemd is echter het streven van den Heer VAN GELDER, die het Burgerlijk Wetboek dramatiseren wil. Men begrijpt wat regt en romantiek beiden, van zulk eene wanhopige, aan krankzinnigheid grenzende poging te wachten hebben. De Redactie zal wijs doen zulke bijdragen in het vervolg te weren.

De Portefeuille van Grootvader SPRANKHORST, *door* C. E. VAN KOETSVELD. *Te Schoonhoven*, *bij* S. E. VAN NOOTEN. — Onder de vaderlandsche letterkundigen die hun licht niet onder de korenmaat zetten, maar de gaven, hun door God geschonken, ten algemeenen nutte aanwenden, bekleedt de Heer VAN KOETSVELD eene eerste plaats. Ook ten behoeve van de Nederlandsche jeugd heeft hij met zijne talenten gewoekerd; en hebben volwassenen zijne *Christelijke Novellen* en andere werken gretig ontvangen, wij twijfelen niet of *De Portefeuille van Grootvader* SPRANKHORST zal door hen voor wie zij uitgegeven is, met dank-

bare blijdschap ontvangen worden. Naar aanleiding van de platen, welke het boekje versieren, wordt aan de jeugdige lezers veel merkwaardigs medegedeeld over de bergen, de bosschen, het water en de velden, en hun ter afwisseling een viertal verhaaltjes geschonken. De gave, welke de Heer VAN KOETSVELD bezit, om hetgeen hij wil mededeelen duidelijk en helder voor te stellen, moet, als in al zijne geschriften, ook hier bewonderd worden. Hoe juist heeft hij den kinderlijken toon gevat, hoe veel wetenswaardigs wordt den kinderen medegedeeld, ofschoon niets hun begrip te boven gaat!

Als aangename en tevens degelijke lectuur voor knapen en meisjes van tien tot vijftien jaren bevelen wij dit uitmuntende boekje met aandrang aan. Voor het uitwendige is die zorg gedragen, welke wij van den smaakvollen Uitgever gewoon zijn.

I. *Prenten-Album ontleend aan de Vaderlandsche Geschiedenis, met bijschriften door* A. V. D. HOOP, JR.'SZOON. *N°*. 1—9. — II. *De Bewoners van ons Vaderland, geschetst in platen, met bijschriften van denzelfden.* — III. *Hoe men zijn brood verdient. A B C, door denzelfden.* — IV. *De Dierenwereld, in rijmpjes, door denzelfden. 3e druk.* — V. *De Dierenvriend, in rijmpjes, door denzelfden. 3e druk.* — VI. *De Gelaarsde Kat, enz., door denzelfden.* — De zes werkjes voor de jeugd, welke wij onder bovenstaande titels aankondigen, zijn de vruchten van een verbond dat de H.H. VAN DER HOOP en NOOTHOVEN VAN GOOR gesloten hebben, om aan kinderen, die reeds eenige vorderingen in het lezen gemaakt hebben, een nuttig genoegen te verschaffen. Over het algemeen genomen, vinden wij dat die Heeren daarin goed geslaagd zijn. Het *Prenten-Album* willen wij echter niet in dien lof doen deelen; de prentjes zijn leelijk, en de rijmpjes te onbeteekenend; het boekje is geheel ongeschikt om kinderen zelfs het oppervlakkigste denkbeeld van onze Vaderl. Geschiedenis te doen krijgen. N°. II is een aardig prentenboek; de bijschriften zijn kort en duidelijk, de uitvoering is allernetst. *Hoe men zijn brood verdient*, is eene aardige variatie op het thema A-B-boekjes. N°. IV en V spannen echter van dit zestal de kroon; daarin is de kinderlijke toon uitmuntend gevat; beide werkjes verdienen ten volle de eer, die zij genieten, van ten derdenmale gedrukt te zijn. *De Gelaarsde Kat*, het bekende, voor de jeugd zoo amusante sprookje, is door den Heer V. D. HOOP niet ongeestig verteld, ofschoon wij aan Dr. HEIJE's sprookjes de voorkeur geven.

Sprookjes en Vertellingen voor de lieve kleinen. Het Hoogduitsch van BECHSTEIN *vrij gevolgd. Te Amsterdam, bij* J. H. SCHELTEMA. *f* 1-40. — Bij het aankondigen van dit boekje voelt Ref. zich niet geroepen om zijn oordeel kenbaar te maken aangaande het al of niet verkieselijke van het *sprookjes-genre* voor de jeugd. Wie daarover iets vinden wil, zoeke in de Voorrede van Prof. GEEL'S *Onderzoek en Fantaisie*.

BECHSTEIN'S *Sprookjes en Vertellingen* zijn niet beter en niet

slechter dan hetgeen men gewoon is onder zulk een titel te ontvangen. Zij zijn onderhoudend gesteld, en in goed Hollandsch overgebragt. Gaarne had Ref. echter gezien, dat de Vertaler nog eenige sprookjes had achterwege gelaten, onder anderen N°. 3, 6 en 15, welke ligt aanleiding geven kunnen, dat de jeugdige lezers zich van hoogst belangrijke zaken zeer verkeerde begrippen vormen.

Het uitwendige van het boekje verdient geprezen te worden; druk en papier zijn uitmuntend; alleen de plaatjes konden Ref. niet bevallen; hij weet dat de lithographische pers van den Heer BINGER tot betere uitvoeringen in staat is.

I. *De Nieuwe Asschepoester en het Glazen Muiltje.* — II. *Een nieuw Klein Duimpje en de Zevenmijls Laarzen.* — III. *Ko en de Wonderpit. Uit het Engelsch. Uitgaven van* D. NOOTHOVEN VAN GOOR, *te Leiden. Met platen naar* CRUIKSHANK. — Met genoegen kondigen wij de drie bovenstaande boekjes aan. De beide eersten zijn zeker allen bekend, en hebben zeker velen even als Ref. als kinderen verbazend geamuseerd. De goede hoedanigheden dezer beide sprookjes worden ook in het derde gevonden — alle drie zijn zij onderhoudend en volstrekt schadeloos. De sierlijke uitgaven, welke wij hier van deze boekjes aankondigen, zijn zonder twijfel den Uitgever een waarborg voor een ruim debiet.

I. *De Aardbeziën en de Kleine Schoorsteenveger. Twee Verhalen van* C. SCHMID. *Tweede druk. Te Leiden, bij* D. NOOTHOVEN VAN GOOR. — II. *Het Bloemkorfje. Een Verhaal van* C. SCHMID. *Derde druk. Te Leiden, bij denzelfden.* — III. *Bloesems, toegewijd aan den Bloeijenden Leeftijd. Gedichten voor de Jeugd, van* C. SCHMID. *Vertaald door* W. N. PEYPERS. *Te Amsterdam, bij* G. TH. BOM. — Van deze drie werkjes van den te regt gewaardeerden C. SCHMID behoeven de beide eerste geene aanprijzing, tenzij van wege het schoone gewaad, waarin de Uitgever ze gestoken heeft. Aan vele kinderen hebben beide boekjes aangename en nuttige oogenblikken geschonken; mogen nog vele jeugdige menschen door hunne ouders in de gelegenheid gesteld worden, om zich door het lezen van *de Aardbeziën* en van *het Bloemkorfje* te ontspannen; de vele lessen van wijsheid en aansporingen tot deugd, welke SCHMID op zoo eigenaardige wijze in zijne verhalen weet in te weven, zullen zonder twijfel haren zegenrijken invloed op de harten der jeugdige lezers niet missen.

Wat N°. III der bovenstaande boekjes betreft, ofschoon wij de goede strekking, welke in deze gedichtjes heerscht, prijzen, hadden wij ze liever niet in onze taal overgebragt gezien. Dichterlijke verdiensten hebben wij in de *Bloesems* niet opgemerkt; gemoedelijke rijmpjes zijn het, en niets meer. De vertaling is niet onverdienstelijk.

BOEKBESCHOUWING.

De Teekenen des Tijds. Naar het Hoogduitsch van C. C. J. BUNSEN. *Met eene aanbevelende Inleiding door* S. HOEKSTRA, B.Z. *Twee Deelen. Te Rotterdam, bij* Altmann en van der Palm. *In post* 8*vo. XII en* 410 *bl. f* 3 - :

BUNSEN *en* STAHL. *Tot regt verstand van den Kerkelijken Strijd onzer dagen. Drie Redevoeringen over Roomsch Kerkwezen, Kerkelijke Vrijheid, waar Christendom, begrip der Kerk, Verdraagzaamheid en Vereeniging* (*Unie*), *van Dr.* F. W. KRUMMACHER. *Uit het Hoogd. vertaald door* L. J. VAN RHIJN. *Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1856. *In gr.* 8*vo. IV en* 58 *bl. f* : - 70.

Het Eerste Deel van BUNSEN's »Teekenen des Tijds" is reeds aangekondigd in den vorigen Jaargang der *Vaderl. Letteroefeningen*, maar door eene andere hand. In plaats van de aandacht alleen op het Tweede Deel te vestigen, zullen wij liever een blik werpen op het geheele werk, vooral om het in verband te beschouwen met het tegenschrift van KRUMMACHER.

Al is de tijd, dien wij beleven, aan snelle veranderingen onderhevig, de vragen door B. behandeld, zijn niet van dien aard, dat zij thans reeds van belang zouden ontbloot zijn. Hij grijpt daartoe te diep in de kwalen van maatschappij en kerk in, en wijst ons op teekenen, die, wel verre van tot de geschiedenis te kunnen gerekend worden, integendeel, in sommige opzigten na de uitgave van zijn boek, nog helderder en treuriger zijn aan het licht getreden. Daarom blijft het werk van belang als eene waarschuwende stem voor vorsten en volken, ook bij ons, al mogen wij ons dankbaar beroemen, dat wij tegenover de duisternis, waarin Duitschland is gehuld, op vele lichtpunten kunnen wijzen, waardoor Nederland zich gunstig van zijne naburen onderscheidt.

Wat beduiden de »Teekenen des Tijds"? Is het ebbe of vloed? Gaan wij in Duitschland voor- of achteruit? Wie zal zegevieren? Kerk of Staat? Geestelijkheid of Natie? Priesterdom of

Nationaliteit? — Met deze vragen vangt B. zijne beschouwingen aan, die hij heeft ingekleed in brieven aan een vriend. Als aanleiding tot zijn schrijven geeft hij op de verschillende gedachten en bespiegelingen, die hem bij zijn terugkeer in Duitschland, na een tienjarig verblijf in Engeland, bezig hielden. Hij vergeleek den toestand van Engeland met dien van zijn vaderland, en merkte al dadelijk twee belangrijke verschijnselen op, namelijk: de kracht van den geest van vereeniging of associatie en — de blijkbaar zeer verminderde magt der geestelijkheid of hiërarchie. Nevens deze teekenen des tijds trokken nog twee andere zijne aandacht: het voortdurend aanwassende verlangen der volken naar gewetensvrijheid, en de meer en meer zich openbarende begeerte der geestelijkheid naar onderdrukking der gewetensvrijheid en naar vervolging van andersdenkenden. — De herderlijke brief van den Bisschop van Mainz ter opwekking tot de viering van het jubilé van BONIFACIUS' marteldood, de gevangenneming der MADIAI's, de Redevoering van STAHL over Christelijke verdraagzaamheid, dat alles werkte zamen, om nog meer de gedachten van B. bij de genoemde teekenen des tijds te bepalen, en wekte hem op, die gedachten aan zijne landgenooten, aan Europa mede te deelen.

Wilde ik een naauwkeurig verslag geven van den gang en den inhoud der brieven van B., ik zou de grenzen eener beoordeeling verre overschrijden. Wie eenigzins belang stelt in de kerkelijke vragen van den dag, make zelf kennis met hetgeen B. daarover mededeelt. De vertaling, die wij voor ons hebben, verdient daartoe alle aanbeveling; zij is regt goed en duidelijk; het laatste in zoo ver dat bij eene getrouwe overzetting van B.'s geschrift mogelijk was; want wij kunnen bij al den lof, dien het ook in onze oogen verdient, de aanmerking niet terughouden, dat ons hier en daar de loop der gedachten van den Schrijver niet regt helder is toegeschenen, dat zijne eigenlijke bedoeling wel eens onder een vloed van woorden verzinkt. Dit zij aan elken lezer ter beoordeeling overgelaten. Buiten het minder duidelijke blijft er nog zoo veel over, waarvan de beteekenis niet verborgen is, evenmin als de waarheid te loochenen, dat wij ons mogen verblijden in de belangstelling, die het werk bij duizenden ondervindt.

Niet beter kunnen wij de rigting van B. aanwijzen, dan wanneer wij daarbij letten op het een en ander dat tegen hem wordt ingebragt, in navolging van zijne tegenpartij STAHL door KRUMMACHER, wiens Redevoeringen wij daarmede aankondigen. Met welk oog deze laatste B. beschouwt, hooren wij reeds in den aanvang der eerste rede. »Voorzeker," zegt hij, »houd ook ik hem voor een verstandelijk diep verdoolden en op hoogst bedenkelijke zijpaden geraakten man; maar tot de vijanden van CHRISTUS en het Christendom waag ik niet hem te rekenen, ofschoon hij in wezenlijke stukken zeker hunne *beeldtenis* draagt. Ik denk, in weerwil van dit een en ander bleef een zaad Gods in hem over, en ik hoop met vertrouwen, dat hij eens zal terugkeeren tot de banier der waarheid, die hij verlaten heeft." — Ondanks deze verklaring heeft de Heer VAN RHIJN toch dit geschrift in onze taal overgebragt, waaruit wij zouden opmaken, dat hij het met dit oordeel over B. eens is. Maar neen, ergens heeft hij zich geroepen gevoeld de betuiging uit te spreken, dat hij, wat K. gezegd heeft, niet voor zijne rekening neemt. Waartoe dan, vragen wij, de verspreiding van zijne meening? Alleen om een ander gevoelen te doen hooren over de gewigtige zaken door B. behandeld? Maar indien dit gevoelen niet opweegt tegen het zijne, dan is het van alle waarde ontbloot. Ons komt het voor, dat de Heer V. R. zijne eigen denkbeelden niet wedervond in de brieven van B. en nu de vertaling van K.'s. geschrift eene geschikte gelegenheid achtte, om den invloed van het werk te verkleinen. Beter middel ware door hem gekozen, wanneer hij, òf de kracht van B.'s betoog had pogen te ontzenuwen door de onjuistheid er van aan te toonen, òf althans, hetgeen K. volgens zijn oordeel onjuist heeft gesproken, met een woord aan te wijzen en te verbeteren. Dan had hij in het laatste geval wel een begin mogen maken met het streng en onbillijk oordeel over B., dat ik hierboven heb meêgedeeld; geheel het werk van dien man is een krachtig getuigenis tegen de waarheid dier uitspraak. Zien wij wèl, dan wordt B. daarmede tot een Jood of Heiden gemaakt, die hoogstens omtrent het Christendom onverschillig is; want in welken mensch blijft niet altijd nog een zaad Gods over, dat eenmaal kan herleven!

Wij stemmen den Vertaler toe, dat de redenen van K. vol

gloed, en geest, en leven zijn; maar méér is er noodig, om B. te weêrleggen en het over hem uitgesproken oordeel te staven. Met B. stemmen wij in, dat de rigting van ST. heen neigt naar Rome, en passen dat zelfde op K.'s rigting toe; wij kunnen niet, gelijk ST., in de R. Kerk *de vertegenwoordigster zien der historische continuïteit*, *van den onafgebroken ontwikkelingsgang van den Apost. tijd af aan.* Steeds vragen we, bij het hooren eener uitspraak, als die van ST.: »dat de R. Kerk nog een edel zaad in zich bergt, ja nog eene hooge roeping voor de toekomst van het Godsrijk aan haar is toevertrouwd," — op welken grond die verwachting steunt? en wat dan het goede is, in de R. Kerk overgebleven, waarvan voor het Christendom heil te verwachten is? Tot nog toe is ons op die vraag geen bevredigend antwoord gegeven.

Wordt de gloed van K.'s taal door zijn overzetter geroemd, het gevaarlijke van zulk een gloed blijkt weldra, als K. een betoog van B. zamenvat in een dergelijken kreet als deze: »Weg met alle kerkregering van boven, weg met elke belijdenis!" Bedriegen wij ons niet, dan zijn de brieven vreemd aan zulk marktgeschreeuw, al zij het verre dat de klem en kracht van taal daaraan ontbreekt. K.'s redenering, b. v., over het verbindend gezag der belijdenisschriften is van alle bewijskracht ontbloot, wanneèr hij eindelijk toch erkennen moet, dat hij verre is van te meenen, »dat wie niet artikel voor artikel met de kerkelijke belijdenis eenstemmig denkt, geen levend en begenadigd lid van het ligchaam van CHRISTUS zou kunnen zijn." — Wij vragen: waar is dan de grens? welke artikelen moeten dan aangenomen worden, en van welke is het van minder belang? aan wien is het regt, dit te bepalen? komt ook bij K. alles bij slot van rekening niet neder op hetzelfde subjectivismus, waarvan hij B. beschuldigt, waarom hij dezen zoo medelijdend veroordeelt. Waarlijk, de geschiedenis en de ondervinding leeren, dunkt ons, voldingend, dat geene formulieren of geloofsbelijdenissen den zondaar tot CHRISTUS kunnen brengen, of den Christen tegen afdwaling kunnen behoeden, dat daarvan alzoo weinig heil is te verwachten voor de Kerk. Met K. zouden wij meenen (en stemt hij daarin niet met B. overeen?), dat *liefde tot* CHRISTUS (met al wat zij in zich sluit, en al wat daaruit voortvloeit) het eene noodige is. Wie CHRISTUS lief heeft, behoeft geene formulieren of belijdenis-

schriften. Van heeler harte zeggen wij een der kerkvaders na: »heb lief, en al het overige doet gij van zelf". Het eind der eerste rede van K. is geheel in tegenspraak met al wat daaraan voorafgaat. Wij zien daarin de waarheid van het spreekwoord bevestigd, dat de *natuur* boven de *leer* gaat, als K. besluit op de volgende wijs: »Tot *Christen* maakt reeds de op den grond der verbrijzeling en verootmoediging voor den Allerhoogste rustende geloovige *liefde* tot CHRISTUS, als den eenigen Redder en Zaligmaker."

Even hoog als de verbazing van K. steeg, toen hij door B. den Amerikaan CHANNING een hoog verlicht man hoorde noemen, even hoog steeg de onze, toen wij dat door K. zagen ontkennen, en wel op dezen grond, dat CHANNING is: »een loochenaar der Bijbelsche drieëenheidsleer". Het schijnt dus, dat de leer der Drieëenheid een *Bijbelsch* leerstuk is. Wij zochten het daar tot nog toe te vergeefs. Nog sterker komt K. in tegenspraak met zijne bovengenoemde definitie van *een Christen*, als hij in GÖTHE niet, zoo als B., een belijder, een ziener en profeet wil zien, en waarom? omdat GÖTHE aan geen enkel der eigenlijk Christelijke *dogmen* gelooft. Alzoo bestaat het Christen-zijn in een aannemen van dogmen. Treurig Christendom van K.!

Wij zouden nog eene menigte dergelijke proeven kunnen opnoemen van K.'s inconsequentie en uiterst oppervlakkige beschouwing van het Christendom. Is bij B. de kern het voornaamste, zijn tegenstander klemt zich angstig vast aan de schaal, en wordt daardoor er toe gebragt, om B. onder anderen voor niets minder dan een Pantheïst te houden. Hij staat digter bij STAHL dan hij zelf vermoedt, of weten wil. Dat hij zijne hoorders door zijne soms krachtige taal met eenig medelijden, ja met afschuw voor den Schrijver van de *Teekenen des Tijds* kan hebben bezield, willen wij gaarne gelooven. Eene tegenpartij, B. waardig, is hij niet. Daartoe behoort meer grondige kennis en onpartijdigheid, dan hij toont te bezitten. Wij achten, dat met de vertaling zijner redenen aan de zaak der waarheid geene dienst is gedaan, en blijven de *Teekenen des Tijds* als een merkwaardig boek beschouwen en aanbevelen, waaruit veel te leeren is, ook om de verschillende rigtingen op kerkelijk en maatschappelijk gebied in ons Vaderland.

—B—

Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken, in het jaar des Heeren 1857, *bij-een-gebracht door* JOS. ALB. ALBERDINGK THIJM, *Ord. Eq. S. Greg. M. Schrijft u den naam van den dag op, en van den zelfden dag. Ezech.* XXIV, 2. *Onderhoudt deze inzettinge ter bestemder tijd; van jaar tot jaar. Ex.* XIII, 10. *Te Amsterdam, bij* C. L. van Langenhuysen. *In kl.* 8*vo. XXXVIII en* 344 *bl. f* : - 45.

Volks-Almanak voor Nederlandsche Protestanten, voor het jaar onzes Heeren 1857. *Te Utrecht, bij* N. de Zwaan. *In kl.* 8*vo.* 224 *bl. f* : - 70, *en bij tientallen, ter verspreiding, f* : - 60.

Twee antipoden en amphibiën. Op grond der eerste eigenschap willen we hen te zamen — op grond der tweede zoo naar hunne *godsdienstige* als *letterkundige* waarde beoordeelen.

Met de *godsdienstige* waarde van N°. I is men aanstonds in 't klare, als men den titel maar naar billijkheid voor eene grove drukfout aanziet, en in steê van *Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken*, gelieft te lezen: *Volks-Almanak voor Roomsche Pausgezinden.* Wel moeten er dan een paar stukken — waarover straks — worden uitgemonsterd; maar waarlijk, de troost ligt hier niet verre, dat *één* bonte kraai nog geen winter maakt. Nemen we maar eens eenige bijdragen in oogenschouw. Men kan den Nederlandschen Katholiek zijne ingenomenheid met den Pauselijken oorsprong van den nieuwen Kalender ten goede houden; maar met ALBERDINGK THIJM uit den bijval, dien eene zuiver wetenschappelijke tijdregeling verwierf, tot eene onbewuste onderworpenheid der volkeren aan Rome te besluiten, dat noemen we blind Roomsch. Men kan het den Nederlandschen Katholiek vergeven, dat hij de werken, door 't Evangelie wel achter 't geloof in Gods genade gesteld, maar ganschelijk niet buitengesloten, wat veel op den voorgrond schuift; maar als GERTRUDIS C... in haren »Droom eens Konings" dezen Koning door *één* weldadig feit, 't geen hij, *met het opzet om zich bij God verdienstelijk te maken*, verrigt heeft, den hemel laat verwerven, dan is zulk eene werkheiligheid — behalve dat ze reeds in de schatting eener onpartijdige menschkunde geene de minste waarde bezit — antichristisch Roomsch. Men kan met den Nederlandschen Katholiek nog wel tot op zekere

hoogte in zijne vereering van de Moeder onzes Heeren sympathiseren; maar een *Ave Maria* als dat van DORBECK, die tot de »Koningin der Serafijnen" bidt: »Leer me U eenig lieven, loven!" zie, dat is afgodisch Roomsch. En dan die, zij 't al onwillens, toch in den grond blasphemisch-Roomsche taal van Prof. VAN DER PLOEG, die in zijne dichterlijke schildering eener processie van »Gods eigen vleesch" spreekt!! Voeg bij dit alles nu nog eene echt-Roomsche, of liever Jezuïtische onverschilligheid voor de historische trouw, die ge hier telkens vlakweg in 't aangezigt ziet slaan. Of spreken wij misschien te hard? Maar verbeeld u slechts, dat de Heer WATERREUS in zijn opstel over »het wereldlijk gebied van den Paus" zich niet ontziet — of zou 't verregaande onkunde zijn? — om de woorden van BERNHARD VAN CLAIRVAUX aan Paus EUGENIUS III: »*Consulo toleranda pro tempore, non affectanda pro debito*": »Mijn raad is, deze dingen" — hij had de uiterlijke staatsie, die den Paus omgaf, beschreven en gegispt — »naar tijdsgelegenheid te dragen, maar ze niet als een regt te bejagen": op deze wijze te verdraaijen: »De regeerder moet, naar de omstandigheden van den tijd, iets verdragen, *waarvoor hij pligtshalve niet wijken moet*." 't Strookt wel met hetgeen er in den brief onmiddellijk voorafgaat: »In dezen zijt ge niet PETRUS, maar KONSTANTIJN opgevolgd"! Voorts wordt er in 't genoemde opstel beweerd, dat de Kerkelijke Staat den Paus »op een eerlijke wijze is geschonken": N.B. de roof van den Griekschen Keizer, 's Pausen wettigen Opperheer, en deze roof nog daarenboven met de aan denzelfden Vorst ontnomene kroon van 't Westen betaald! En uit welke bron heeft de Heer ALBERDINGK THIJM (bl. 313) zijn verhaal geput, dat VONDEL zich van de schilderij, hem door den Aartsbisschop van Mechelen voor de opdragt der Altaargeheimenissen geschonken, ontdaan zou hebben, omdat die prelaat in verzet was gekomen tegen den Paus? Wij meenden tot hiertoe, dat de bedoelde schilderij door den dichter aan zijne zuster was weggegeven, dewijl ze, in plaats van een kunststuk van RUBENS, eene slechte kopij bleek te zijn: 't zij nu dat de Bisschop zelf, of VONDEL door hem, er meê was bedrogen. Doch genoeg ter proeve.

Ongelijk gunstiger, daarentegen, mogen we de *letterkundige* waarde van dezen Almanak aankondigen. Van al de prozastukken, zonder uitzondering, moeten we getuigen, dat ze in

een aangenamen en boeijenden trant zijn geschreven. Zeer interessant zijn o. a. »de Gregoriaansche Zang" van DE RIJK, en »Op het Hof" van ALBERDINGK THIJM. Maar toch kennen we — zoo om stijl en schildering, als tevens om den *wezenlijk* Nederlandsch-Katholieken geest, die er in heerscht — den eerepalm in 't proza toe aan »Eene onverschrokken vrouw", van JOHAN VAN ROTTERDAM. In de poëzij doen we desgelijks, en wel op dezelfde aesthetische en religieuse gronden, aan »Suprema Lex" van A. RUYSCH. Deze beide stukken waren 't vooral, om wier wille wij boven eene clausule op het door ons gelaakte Ultramontanisme van dit Jaarboekje moesten maken. Nog noemen wij met onderscheiding: »Ziekbed-gewaarwording" van DORBECK, in 't godsdienstige kleurloos. Eene proeve van Herdersdicht door *Fr.* G. N. t. B., ofschoon niet onverdienstelijk, heeft ons juist daardoor op nieuw overtuigd, dat dit *genre* te vreemd is aan onze zeden, om niet op de klip — niet van kinderlijkheid, maar — van kinderachtigheid te *moeten* stranden. De »Doop van CLOVIS", door W. J. N. H. VAN DEN BERGH, waarvan het 1e Tafereel wèl voldoet, zinkt beneden peil in het 2e; men hoore den potsierlijken aanhef:

Bom-m-m! bom-m-m!
Dreunt rondom
Van den dom
't Klokgebrom.
Bom-m-m! bom-m-m!
CLOVIS, kom
Tot den doop en word herboren:
Bom-m-m! bom-m-m!
Galmt het van den hoogen toren:
Bom-m-m! bom-m-m!

Ten einde echter niet partijdig te schijnen, nemen wij afscheid met DAUTZENBERG's juweeltje: »De Berghwercker", 't geen echter, naar 't ons voorkomt, beter in *zuiver* nieuw- dan in *gebrekkig* oud-Neêrduitsch gekast ware:

Diep in der aerde gheheimen scoot,
Hamert ende beitelt de cnape,
Opdatti silvererts eñ loot
Veur sinen meester rape.

Dat lampkinne werpet deur die mijn
Een droef ende doodsch ghefloncker,

Terwijl een heldere morgenscijn
  Opclaret sijns herten doncker.

Hi peinset aen 's meesters bloeiende kint,
  Hi dencket dier kuusche maghet,
Di hi so tederlicke bemint,
  Di hem so wale behaghet.

Ende waer die clocke ter kercken luudt,
  Dicht bider groene linde,
Daer biddet in ancxten die jonghe bruut
  Veur heuren troubeminde.

Dies duncket hem der aerde scoot
  Verwandelt in bloemighe dreven,
Dies siethi met goud ende roosen root
  Omgheven sijn jeughdich leven. —

Daer scieten op eens uten diepen grond
  Der wateren woeste golven,
Die hebben dat blide herte terstond
  Met al sine hope bedolven.

Wij gaan over tot N°. II. Hier echter kunnen wij veel korter zijn: eensdeels zeker om de mindere berispelijkheid, maar anderdeels, helaas! ook om de meerdere magerheid van den inhoud. De *godsdienstige* gehalte is zuiver en gezond; maar luttel beduidend. Nagenoeg *alles* is ontleend — van 't meerendeel schreven we misschien beter, gecompileerd — uit de Kerkhistorie: ze is ook ónze lievelingsstudie, maar ze dreigt de theologische monomanie onzer dagen te worden — eene monomanie, die, gelijk hier, tot een gestadig en vervelend herkaauwen derzelfde overbekende gebeurtenissen aanleiding geeft. — *Letterkundige* waarde heeft het boekske in 't geheel niet: of ge moet een fatsoenlijken proza-stijl, gelijk ieder eenigzins geletterd mensch dien schrijft, voor eene groote verdienste willen uitbazuinen. Behalve een oud, zeer kreupel »Liedeken van WEYNKEN CLAES", vindt ge er geene poëzij in dan een stukje van ERICA, dat niets om 't lijf heeft. Het eenige, rond-uit gezegd, dat ons bijzonder geboeid heeft, was de opmerking van WALTER SCOTT, waarin we een voldoend antwoord vonden op de klagten, door ALBERDINGK THIJM in zijnen Almanak (bl. 324 en volgg.) over de vroegere vervolging zijner geloofsgenooten hier te lande aangeheven: »Zoo iemand goed vindt een paar ponden buskruid in zijn zak te dragen, zal het mij,

zoo ik hem in mijn huis toelaat, toch wel vergund zijn hem eene plaats aan den haard te weigeren."

Zoo staat dan de Protestantsche Almanak bij den Roomschen veelzins ten achter. Het verschijnsel is evenwel zeer natuurlijk; want terwijl Rome's aanhangers op de dungezaaide producten hunner pers hunne krachten gemakkelijk kunnen concentreren, moeten de Hervormden in hunne tallooze tijdschriften, almanakken, *brochures*, en boekwerken de hunne wel versnipperen. Het verschil werpt dus, wèl bezien, geen blaam op het Protestantisme, maar strekt het veel meer tot eere. Daarbij vergete men billijkheidshalve niet, dat de *Protestantsche Volks-Almanak* een lastigen concurrent heeft in den *Evangelischen*. Met dat al — het boekje *verschijne geheel niet weder*, *of het verschijne beter*.

De druk van beide Almanakken is goed; papier en omslag van den Roomschen zeer leelijk. De vier plaatjes van den Protestantschen kunnen ons evenmin behagen als de twee van den Roomschen: ZWINGLI's portret gelijkt hoegenaamd niet, en is den man, dien 't voorstelt, onwaardig. De Kalender van N°. II is Protestantsch, en dus doelmatig: die van N°. I behelst — uit geforceerde vaderlandsliefde? — eene korte schets van Neêrlands heldendaden ter zee, hier een *hors d'oeuvre*. Omgekeerd is de correctie van N°. I uitstekend; die van N°. II daarentegen — 't spijt ons voor den Heer DE ZWAAN — schandelijk slecht, vooral wat de spelling der eigennamen betreft. Alleen in het stuk: »Gods leiding met de Kerk Zijns Zoons" teekenden wij aan: *Silicien;* TAUTUS (TACITUS); APOLLONIUS, THANAEUS, NICOLAAS en CORINTHUS (APOLLONIUS TYANAEUS, NICOLAUS en CERINTHUS); DIOCLETITIANUS, GULERIUS (DIOCLETIANUS, GALERIUS); *Donatische* en *Aziaansche* (*Donatistische* en *Ariaansche*); *relequiën;* GOTTFRIED VON BOUILLON. En op bl. 92: *Brexen* en *Tredent* (*Brixen* en *Trident*, d. i. *Trente*); *Marijland* (*Mailand*, d. i. *Milaan*); *Kastnitz* (*Kostnitz*, d. i. *Konstanz*). Hier bespeurt ge duidelijk, dat ge eene vertaling uit het Hoogduitsch voor u hebt; en inderdaad, dit geheele opstel »ARNOLD VAN BRESCIA", is reeds vertolkt te vinden in de *Keur van nuttige en aangename Mengelingen*, 1824, bl. 239 en volgg. en 301 en volgg. Is dit met meer het geval? Dan wordt het al zeer gemakkelijk, Almanakken zamen te stellen.

V. P.

Kalender voor de Protestanten in Nederland. Uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van de Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland, onder leiding van W. MOLL, *Hoogleeraar te Amsterdam. Tweede Jaargang.* 1857. *Te Amsterdam, bij* H. W. Mooij. *In post 8vo. VIII en* 256 *bl. f* :-90.

»Waarom werd deze Kalender door de redactie der *Vaderl. Letteroefeningen* de eer eener afzonderlijke aankondiging waardig gekeurd?" vraagt welligt iemand, met het oog op den *Christelijken Volks-Almanak* van de H.H. TIELE en DE GÉNESTET, en op den *Evangelischen Volks-Almanak*, uitgegeven door de Evangelische maatschappij. Rec. heeft zich datzelfde afgevraagd, maar meende de beandwoording te vinden in de exceptionele strekking van dezen Kalender. Terwijl de beide andere jaarboekjens zich uitsluitend ten doel stellen in korte artikelen eene goede lectuur te verschaffen aan nederlandsche christenen, verbindt deze Kalender daaraan nog een ander. De amsterdamsche hoogleeraar, wiens belangstelling in zijne studenten algemeen bekend is, maar alleen door hen zelven op heure regte waarde kan worden gesteld, wilde hun, door de uitgave van dit jaarboekjen, eene gelegenheid openen om in ruimeren kring nut te doen met opstellen tot eigene oefening vervaardigd. Heeft dus deze uitgave een *dubbel* doel, dan wordt het ligt begrijpelijk dat de redactie van dit tijdschrift eene afzonderlijke aankondiging heeft noodig geacht. Eene andere vraag is echter: of deze exceptionele stelling invloed oefenen mag op de kritik? Rec. gelooft die vraag ontkennend te moeten beandwoorden. De oefening des jongelings heeft aanspraak op toegevender beoordeeling dan het werk des mans: — maar slechts zoo lang zij aan een vertrouwden kring wordt medegedeeld. Zoödra het »prematur" door het »imprimatur" vervangen wordt, en de beoefenaar der wetenschap der maatschappij de vruchten zijner studie biedt, heeft deze het regt een onderzoek in te stellen naar de deugdelijkheid van den arbeid, zonder acht te slaan op den persoon des auteurs. Zal de uitslag van zulk een onderzoek, op dit werkjen toegepast, bevredigend wezen? Rec. zegt in menig opzigt volmondig: »ja!" 't Is eene schoone getuigenis die de hoogleeraar aflegt, en het boeksken zelf staaft: »dat de bear-

beiders, zoo veel in hen was, den koninklijken weg des vrijen en zelfstandigen onderzoeks hebben bewandeld. Zij bezigden met vlijt de bronnen, en daaronder somtijds zeldzame boeken en handschriften." De waarheid dier opmerking blijkt allerwegen. Ze zou blijken ook zonder de ostentatie van geleerdheid, die waarschijnlijk niet bedoeld, doch daarom niet minder hinderlijk is in bronnenopgaven als men bl. 70 en 199 vindt. Na den kalender, ingerigt op eene wijze tot welker lof en aanprijzing niets meer behoeft te worden gezegd, als hetgeen KITS VAN HEIJNINGEN in het *Christelijk Album voor* 1857, bl. 24 vv., over den kalender van den *Evangelischen Volks-Almanak* heeft opgemerkt, op elken anderen soortgelijken wordt overgebragt, ontvangt de lezer tien levensgeschiedenissen van mannen wier namen in den kalender voorkomen. In zooverre is er groote eenheid in het jaarboekjen. De kalender wijst eene wolke van getuigen aan, die velen onbekend zijn, herinnert andere, wier namen wel, wier daden schier niet geweten worden; het mengelwerk vestigt de aandacht op die breede en achtbare rij, en na eene reeks van jaren, zal het over al de daar genoemden een licht verspreid hebben, wèl geschikt om eerbied voor, en liefde tot zoo menigen vriend van JESUS in te boezemen. Voegt men hierbij dat ook verhevene gestalten uit de gewijde oudheid ter behandeling worden gekozen, dat de lezer soms wordt genoodigd tot een uitstap op het gebied der kerkelijke kunst, soms stemmen van het voorgeslacht verneemt, »die nog wel eens verdienen gehoord te worden", dan zal men volkomen overtuigd zijn van den rijken inhoud van het boeksken, en van zijne geschiktheid om in ruimen kring kennis te verspreiden die zegenend werken kan en werken moet. Doch juist om den schoonen aanleg mag eene aanmerking op de bearbeiding der onderwerpen niet teruggehouden worden. Rec. heeft het voorregt bezeten tot de kweekelingen van Prof. MOLL te behooren. Hij weet hoezeer de hoogleeraar èn door den rijkdom zijner kennis èn door zijnen smaak in het voordragen zijner lievelingswetenschap ook zijnen leerlingen liefde tot haar vermag in te boezemen. Hij heeft ervaren hoezeer de hoogleeraar geneigd is hen te schragen en verder te voeren in wie die liefde is ontwaakt. Hij verwachtte dus toen hij het werk opnam, dat onder de leiding van dezen man het leven ontving, den geest des leeraars uit de discipelen te zullen hooren

spreken. Maar — en hieraan mag 't toe te schrijven wezen dat deze beoordeeling zoo laat verschijnt, — Rec. heeft lang opgezien tegen de noodzakelijkheid van te laken, waar hij, om zoo menige reden, zoo gaarne uitsluitend geprezen had; — maar in deze verwachting vond hij zich droevig teleurgesteld. Vrij en zelfstandig als dat des meesters was het onderzoek der leerlingen; vlijtig als hij hadden zij de bronnen geraadpleegd; dat zijne liefde tot de geschiedenis der kerk en hare groote mannen op hen was overgegaan bleek overal; maar overal werd zijn smaak gemist, overal de diepere opvatting en meer universele uiteenzetting, die den schrijver van »Angelus Merula" kenmerken. De levensgeschiedenissen zijn meer vlugtige schaduwen dan heldere beelden. Met weinig uitzonderingen, is daar geen gloed, geene warmte, geene beweging, volstrekt geen leven in de biografieën. Schier nergens wordt een portrait in de lijst van zijnen tijd geplaatst. *Schier* nergens: want loffelijke uitzondering maken J. G. R. ACQUOY'S levensbeschrijving van JOHANNES TAULER, en eenige gedeelten uit H. ROODHUIJZEN JRS. JAN (waarom nu en dan JOHANNES?) DE BAKKER. Een paar bladzijden als 166 en 167 zijn meer geschikt om eerbied en liefde voor de helden der kerk in te boezemen, en een helder licht te werpen over een tijdperk in hare geschiedenis, dan geheele biografieën, welke meer chroniken mogten worden geheeten, als die van GREGORIUS VAN UTRECHT, HENDRIK VAN ZUTPHEN, JOHANNES BUGENHAGEN, — waarin echter de poging om FLACIUS en VON AMSDORF in hunne eer te herstellen, gunstige vermelding verdient, — HUIBERT DUIFHUIS, MARTINUS LYDIUS en LUCAS EGELING. Wat het opstel over ABRAHAM van den redacteur ACQUOY betreft, het behelst veel wetenswaardigs: toch moet het meer een voorarbeid tot eene historisch-dogmatische proeve geheeten worden dan eene biografische studie. In dit stuk vooral treft de afwezigheid van leven in den persoon, van een achtergrond waarop hij zich kan bewegen, en van gloed in de bewerking, den lezer pijnlijk. Den vader der geloovigen wenscht men te hooren spreken, den vriend Gods begeert men te zien handelen. Maar men ontvangt een opstel waarin *over hem gesproken*, en *over hem gehandeld wordt.* In weerwil echter dezer aanmerkingen mag de *Kalender voor de Protestanten in Nederland* met volle vrijmoedigheid worden aanbevolen. De kalender, — het goede

in TAULER, DE BAKKER en BUGENHAGEN, — de mededeeling van Prof. MOLL (bl. 129—132), en zijn opstel over de krocht der LEBUINUS-kerk te Deventer, opgehelderd door eene afbeelding en een platten grond aan den heer D. D. BÜCHLER verschuldigd, die beiden zoo zeer geschikt zijn om menigeen een dieperen blik te doen slaan in het kerkelijk en het gemoedsleven onzer vaderen, — de proeve van J. W. G. KEMMANN over »de begijnen in Nederland", om diezelfde reden en wegens de heldere uiteenzetting der oorzaken van de opkomst en het verval dier gezelschappen zoo zeer lezenswaardig, regtvaardigen eene aanbeveling, maken haar tot pligt, al zijn ook de bladvullingen, met uitzondering van JOHANNES ANASTASIUS' woord (bl. 198), niets meer dan — bladvullingen. Brengt, b. v., het woord van COOLHAES (bl. 151) in onze hedendaagsche spelling over, en vraagt dan of het iets meer dan *common places* bevat. Maar gesamenlijk beslaan ze nog niet ten volle eene bladzijde. Daarom werpen *zij* slechts eene ligte schaduw over een boeksken dat, in weerwil van de aangewezen vlekken, ten volle verdient — èn om zich zelf, èn om den grond waarop die wensch door den hoogleeraar wordt gebouwd, — wat de vriend zijner studenten, de waardige arbeider in den wijngaard des Heeren, die te gelijk den leden der gemeente en haren toekomstigen leeraars door deze uitgave wil nuttig zijn, het toewenscht: »moge (het) als het voorgaande met welwillendheid door mijne landgenooten ontvangen worden! Het zal den jeugdigen schrijvers tot nieuwe aanmoediging, en hun leidsman op den weg der wetenschap tot vreugde wezen."

Den uitgever komt eere toe voor de goede typografische uitvoering. De prijs is zoo gesteld dat de kooper oneindig meer ontvangt dan geeft.

B. V. H.

Handleiding tot de Beoefening van het Burgerlijk Regt in Nederland, *door Mr.* J. VAN HALL, *Hoogleeraar te Utrecht. Derde Stuk.* (*Eerste Boek*, *Tweede Hoofdstuk.*) *Te Amsterdam*, *bij* Joh. Muller. 1856. *In gr. 8vo. bl.* 189—336, *en IV bl. f* 2-:

Bij den stroom van boeken, welke vaak als eene der Egyp-

tische plagen over ons arm land wordt uitgegoten, is het een verblijdend en verrassend schouwspel eenige weinige boeken op te merken, welke van degelijkheid, ijver, en kennis getuigen. Zulk een boek is het werk van den Hoogleeraar VAN HALL, door den Schrijver onder den nederigen titel van *Handleiding* ter perse gezonden. Er zijn in den laatsten tijd weinige boeken in de regtswetenschap verschenen, waarmede wij ons regtsgeleerd publiek zoo van harte geluk wenschen als met den arbeid van den Utrechtschen Hoogleeraar. Gaarne motiveren wij die uitspraak. Vooreerst is het een systeem dat den beoefenaar van het Burgerlijk Regt een meer gemakkelijk pad doet betreden, dan hem wachtte in den doolhof des Wetboeks; ten anderen geeft de Schrijver van het Burgerlijk Regt, geheel onderscheiden van het Burgerlijk Wetboek, want daar waar de groote hoop van *Wetboek* spreekt, als ware dit het *regt*, gebruikt zij een Rhetorisch figuur *pars pro toto* — in de behandeling nu van dat Burgerlijk Regt toont de Schrijver de meest mogelijke naauwgezetheid te hebben in acht genomen; de belangrijke uitspraken (want ook bij dezen geldt het *multum*, niet het *multa*), de meeningen der onderscheidene regtsdoctoren, dit alles is met juistheid en zorg verzameld onder de hoofdtrekken die het Burgerlijk Regt wedergeven, wanneer men ten minste daarbij de aangehaalde artikelen gelieve na te slaan. Vooral prijzen wij het gebruik dat van het Romeinsche Regt is gemaakt, dat op vele plaatsen nog altijd de zuivere bron is waaruit men putten moet, en dat te weinig geraadpleegd wordt door de auteuren over ons hedendaagsch Regt. Menig boek mislukt, menig proces wordt verloren, omdat de schrijver of pleiter alleen in zijn *Code* en niet in de Pandecten tevens zag! Niet alzoo de Heer VAN HALL. Hij deelt overal, waar dit van gewigt is, (en het vereischt kennis om te weten waar dat gewigt bestaat), de plaatsen uit het Romeinsche Regt mede; hij klimt daarna tot de oudvaderlandsche en Fransche wetten op, wanneer dit op het onderwerp van toepassing is, en hoewel de kritische methode in de gewigtige aanteekeningen hare vertegenwoordiging vindt, is de historische uitlegging niet vergeten. De vereeniging dier twee methoden is ons altijd de eenige ware weg voorgekomen, om met vrucht de regten te beoëfenen, en zoo men eenig begrip wil erlangen omtrent het verschil dat er tusschen een

regtsgeleerde en een persoon bestaat, die de Wet van buiten (*auswendig*) kent, sla het boek van den Heer VAN HALL op, en hij zal bevredigd zijn. Eene laatste verdienste is de kortheid en helderheid van uitdrukking; geen enkel onnoodig woord vindt gij hier, en dit is zeker in eene Handleiding prijselijk, en dubbel loffelijk in eene eeuw waarin zoo veel onnoodigs gedrukt wordt. De vlijtige raadpleging van VOORDUIN en de herinnering aan de authentieke explicatie der Wet, verhoogt de voortreffelijkheid van het werk.

Uit den aard der zaak kan Ref. met de lezers van dit Tijdschrift het geheele werk niet doorloopen. Te meer is dit onnoodig omdat de naauwkeurigheid der verzameling niet dan door de raadpleging van het werk kan worden bevestigd, en de Schrijver dikwijls de punten van quaestie aanroert zonder die te beantwoorden. Dit is zeer verdedigbaar. De Handleiding put uit gemeene bronnen, geeft een geheel, wijst op uitspraken, wetsbepalingen, en litteratuur, en veronderstelt nu den lezer op de hoogte, om zelf een antwoord te geven; zij lokt dit zelfs uit, en doet daardoor de regtswetenschap meer voordeel, dan dat ze *ex tripode* in een paar woorden eene solutie gaf, welke uit den aard van het werk niet breed gemotiveerd konde zijn.

Wij wenschen het boek op de schrijftafel van elk Jurist, en eindigen met den wensch: dat men niet van dit werk zegge, wat de Schrijver zelf van de »Handleiding" van Prof. NIEUWENHUIS in zijne *Handleiding* schreef, dat, namelijk het boek slechts één gebrek had, dat het zich te lang liet wachten. M.

De Zoölogische Tuinen, inzonderheid met betrekking tot het Koninklijk Zoölogisch Genootschap NATURA ARTIS MAGISTRA *te Amsterdam. Door* FAUNA. *Overgedrukt uit* Onze Tijd, *Achttiende Deel*, 1856. *Te Amsterdam, bij* Gebroeders Diederichs. 1856. *In gr. 8vo. IV en* 64 *bl. f* : - 75.

Dit werkje, dat, als overdruk uit een Tijdschrift, ook afzonderlijk verkrijgbaar is, ter beoordeeling aan den Referent toegezonden, heeft niet aan de verwachting voldaan, die bij hem door den titel werd opgewekt. Het kan zijn, dat hij zich bedriegt, maar hij meende hier iets over de geschiedenis en het doel van dergelijke inrigtingen, als men thans gewoonlijk zoölogische tuinen noemt, te zullen vinden. Bepaaldelijk had

hij eene geschiedenis van den tuin van het Amsterdamsch Genootschap verwacht, en eene handleiding om, bij een bezoek van dien tuin, de merkwaardigste voorwerpen van de dierenwereld, welke daar leven, te leeren kennen. Moeijelijk is het ons een overzigt te geven van een opstel, waarin wij geen plan hebben kunnen vinden. Nu en dan meenden wij, dat de Schr., die van zich zelven getuigt: »dat de gestrenge wetenschap op hem hetzelfde magische aantrekkingsvermogen uitoefent als de lichtende oogen van 't verraderlijk reptiel dáár voor ons, een reusachtige python, op de onnoozele duive" (bl. 43), een wetenschappelijk man was, die zich de moeite getroost had om de zoölogie »te populariseren of te vulgariseren", maar wij moesten daar echter aan twijfelen. Zoo hij het waarlijk beter weet, had hij, b. v., niet moeten schrijven (bl. 21): Ons Genootschap bezit ook den rooden Flamingo of duiker-pelikaan (*Pelecanus Carbo*) van Zuid-Amerika." Wanneer hier niet iets uitgevallen is, kunnen wij het niet verstaan, daar Flamingo en Carbo vogels van geheel verschillende orden zijn. Op bl. 11 wordt van den Amerikaanschen struisvogel gezegd, dat de woestijnen van Afrika en Arabië zijn eigenlijk vaderland zijn! Op bl. 14 lezen wij, dat de Stenops van Java ook bastaardaap van Ceilon heet; de Stenops van Ceilon, de slanke *Lori*, is eene geheel andere soort dan de Javaansche Stenops. — Sommige onnaauwkeurigheden willen wij gaarne onder de drukfouten rekenen, maar ook dan is het te misprijzen, dat de Schr. niet zorgvuldiger voor den druk heeft gezorgd. Zoo lezen wij (bl. 29): *Procyon cancriorum*, bl. 86: *Ornithorynchus paradoxicus*, *Dichotylus torquatus*, enz. — Op bl. 11: »Zoo denken wij bij de gemsbokken altijd aan de Alpen, bij de lama's aan Persië en naburige landen." Wij willen gaarne gelooven, dat de Schr. Peru heeft bedoeld, maar zijn werkje is immers niet geschreven voor hen, die conjecturen kunnen maken en dus zijne mededeelingen niet behoeven? Dezelfde slordigheid heerscht ook in den stijl. Men lette, b. v., op deze proeve: »Daarentegen mag men als *stellig* aannemen, dat de moeflon van Sardinië en Korsika *stellig* niet het stamras van ons gewoon schaap is, of men zoude willen *vooronderstellen*, hetzij dat de vroegste beschaving des menschen van elders naar Azië was overgegaan, hetzij dat de aartsvaders en hunne voorvaderen (!) liever naar Sardinië en Korsika waren gegaan om moeflons te

halen, dan dat zij degenen getemd hadden, welke in vroegere tijden *stellig* in veel grooter getal dan tegenwoordig op de bergen van hun eigen land te vinden waren" (bl. 10, 11). Het zal onnoodig zijn hier eenige aanmerkingen bij te voegen. Meer nog dan deze slordigheid hindert echter de vreemdheid en gezochtheid, het weinig eenvoudige en waardige van den stijl, dat alleen in de voorbeelden van vele schrijvers van den dag eenige verschooning vindt. »Men wil, dat ieder mensch zijns gelijken in eene lagere dierklasse wedervindt, en waarlijk, wie onzer heeft niet menigmaal zulk een adjudant-koetsier in een winternacht met zijn in de kragen van zijn jas gedoken hoofd den laatsten omnibus, rillende van koude, zien afwachten? Hoe schoon is de kraanvogel van Stanley (de Numidische jonkvrouw) tegenover dezen langen, mageren Adjudant? Er bestaat hetzelfde verschil tusschen beide als tusschen een kadet, die in zijne schoone uniform met eene dame de opera bezoekt, en een huurkoetsier, die in den nacht, bijna geheel in zijn manteljas verborgen, voor de deur schildert" (bl. 21). Op bl. 14 lezen wij: »De geheele bonte bevolking van het apenhuis is niet in staat een menschelijk geluid voort te brengen. Zij krijscht, knort en klappertandt even als de Spaansche fondsenhouder, aan wien de telegraaf mededeelt, dat de coupon van het eerstvolgend semester niet betaald wordt." Wat beteekent het, dat de Cobrae met hare zwartgele huid, hare zwarte, listige oogen, hare bestendige en sierlijke kronkelingen, zich steeds als eene treffende personificatie van Indië aan ons voordoen" (bl. 49)? — Indien dit de heerschende smaak wordt, dan beklagen wij ons publiek, dat daarin behagen schept. — Het stukje eindigt met een gelukkig denkbeeld; het voorstel, namelijk, om den zoölogischen tuin van Amsterdam voor onbemiddelden meer toeganhelijk te maken, waarbij gewezen wordt op den zoölogischen tuin te Londen, die eenmaal 's weeks voor een geringe entrée, en op den Plantentuin te Parijs, die altijd kosteloos voor het publiek open staat. In hoe ver de wensch van den Schr., die ook de onze zou zijn, zonder nadeel der belangen van eene inrigting, die alleen door bijzondere toelagen harer talrijke leden bestaan kan, verwezentlijkt kan worden, durven wij echter niet te beoordeelen.

L. J. v. d. H.

Lycidas, Ecloga, et Musae invocatio. Carmina, quorum auctori JOHANNI VAN LEEUWEN, e vico Zegwaart, certaminis poëtici praemium secundum e legato JACOBI HENRICI HOEUFFT adjudicatum est in consessu publico Academiae Regiae Scientiarum, die 13 Maji anni 1856. Amstelod., apud *C. G. van der Post.* 1856. *In gr. 8vo.* 20 *bl.* *f* :- 30.

Twee door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen bekroonde Latijnsche gedichten, die den tweeden prijs uit het legaat van wijlen den Heer HOEUFFT waardig gekeurd zijn, vragen onze beoordeelende aankondiging. Maar wie zijn wij, dat wij ons vermeten zouden, het oordeel van het hoog bewind onzer letterhelden weder te beoordeelen? Steller dezes althans drijft de aanmatiging niet zoo ver. Hij zal daarom noch de verdienstelijke prosodie, noch de vloeijende versificatie, noch de elegante Latiniteit van uitdrukking, noch de welgelukte navolging van VIRGILIUS en OVIDIUS in *détails* aanwijzen. Hij zal evenzeer zwijgen van den hier en daar bij hem gewekten twijfel, of de gebezigde taal orthographisch, grammaticaal, prosodisch of stylistisch niet wel beter anders kon geweest zijn. Hij laat dit gaarne met alle dergelijke finesses aan de mannen van professie over. Zijns inziens regtvaardigt de lezing allezins het oordeel der Commissie van de Kon. Akademie, en is het stuk voor de beoefenaars der Latijnsche poëzij eene aanwinst.

Maar die Latijnsche poëzij zelve? Is zij thans nog zoo veel studie waard, als blijkbaar aan het aangekondigde werk besteed is? De Heer V. L. wil het zelf niet beslissen, zoo als wij zoo aanstonds uit het beloop zijner stukken zullen kunnen zien. Ook is het hier de plaats niet, en Ref. is de persoon niet om de groote quaestie van het behoud of niet-behoud van 't Latijn, als de taal bij uitnemendheid geschikt voor 't hooger onderwijs of voor de wetenschappen, *au fond* te behandelen. Maar het zij mij toch vergund, in alle nederigheid mijn gevoelen te zeggen. Ik schat de taal van CICERO en VIRGILIUS, en van zoo vele lichtende sterren uit den nacht der Romeinsche Oudheid, hoog, zeer hoog; ik beschouw haar in waarde alleen beneden de taal van HOMERUS en DEMOSTHENES, hare onovertroffen meesteres. Ik geloof, dat voor oefeningen in taal

en stijl het Latijn nog niet gemist kan worden, dat het proza-Latijn op de gymnasiën, voor akademisch gebruik, voor de behandeling van wetenschappelijke vraagstukken, die men niet onder de oogen van het *profanum vulgus* wil brengen, zijne groote nuttigheid heeft, — maar *cui bono* beoefent men nu nog de Latijnsche poëzij? Wat is poëzij? Weder eene moeijelijke vraag, die ik niet beter weet te beantwoorden, dan met te zeggen: het is de taal van het hart, terwijl het proza de taal is des verstands. Behoudens alle mogelijke uitzonderingen, zal mij elk wel toestemmen, dat het hart of gemoed des menschen (het vermogen van aandoeningen en hartstogten) in de poëzij doorgaans veel grootere rol speelt, dan het verstand. De proza-schrijver zal den lezer langs een gebaand en geregeld pad voeren, hij zal bij voorkeur logisch zijn en het een uit het ander als consequentie afleiden. De poëet zal minder dat gebaande en geregelde of de logische consequentie zoeken, hij spreekt wat hij ziet, wat hij gevoelt, hij ziet de naaste en de verste voorwerpen als in éénen blik, en doet daarom wel eens een logischen misstap; de poëet sleept zijne lezers mede door de bewegelijkheid van zijnen geest, door zijn getroffen gemoed, afgespiegeld in de uitgewerkte beelden zijner fantasie. Maar ik kan zoo niet voortgaan. Men gunne mij nog ééne vergelijking. De prozaïst geeft den lezer schetsen, teekeningen, voorbeelden van het leven, maar hij geeft ze ongekleurd, hij geeft wel de waarheid, maar niet geheel; de poëet legt de kleuren er op, en kleurt soms wel eens wat heel sterk.

Het zij genoeg om de stelling begrijpelijk te maken: »de poëzij is de taal des harten." Welnu, wanneer zij de taal is, waarin het hart spreekt tot het hart, wat moet men denken van den dichter, die juist de vreemdste, de verst gezochte, de onbegrijpelijkste woorden en voorstellingen kiest? Wat geest was er in de poëzij der genootschappen van de vorige eeuw, die schier geen prijs gaven aan stukken waarin JUNO, CERES en de Olympische goden ontbraken? Ik noem zoo iets bastaard-poëzij. Wanneer ik mijne zielsbeminde door de kracht van mijn gevoel wil overtuigen of overhalen, dan doe ik het niet in eene taal, die zij maar zeer gebrekkig verstaat, en in beelden, die haar geheel oneigen zijn. Dat zou geene ware hartetaal, maar bastaard-poëzij wezen, en te vergelijken zijn met die gezwollen en opgeblazen klanken, welke onze lieve kleinen op

nieuwjaar of op pa's verjaardag ontboezemen, waarvan wij natuurlijk zeggen: »best, opperbest!" maar wel weten, dat zij er niets van begrijpen; terwijl wij eigenlijk alleen de moeite prijzen, die zij hebben besteed om die vreemde hun volstrekt niet eigene taal, ten onzen pleiziere of ter onzer eere, van buiten te leeren.

Wij kunnen ons dan ook naauwelijks onthouden iets van deze voorstelling over te brengen op den »Lycidas" van den Heer VAN LEEUWEN. Ik zie er in eene niet in alles gelukte hulde aan den smaak der vaderen. Had hij den vorm der elegie gekozen, waarin hij den verloren roem der vaderen in de dienst der Latijnsche Muze had betreurd, of den lyrischen, waarin hij dien roem op hoogen toon had bezongen, hij zou ons vaderlandsch hart hebben toegesproken. En zoo is het ook veel beter in zijne Ovidiaansche »*Musae invocatio*", die, mijns inziens, allezins nadert tot de ware poëzij. Maar de Ecloga, welk een ongelukkige vorm! Bij THEOCRITUS en de Grieksche *bucolici* is zij natuurlijk, daar hoort men de *syrinx*, daar weidt men de schapen of geiten mede op de bergen van Sicilië, daar ademt men de geurige lucht in van het heerlijk eiland, »het hart der Middellandsche Zee", daar gevoelt men met den herder of de herderin de zaligheid en de rampzaligheid der aardsche liefde. Bij VIRGILIUS is de Ecloga reeds een onnatuurlijke vorm, die alleen door de ontzaggelijke grootheid van het genie des dichters beheerscht wordt en dienstbaar gemaakt aan echte poëzij of hartetaal. Wanneer hij echter geen THEOCRITUS gekend had, en uit zich zelven het Italiaansche herderslied tot gedicht had verheven, wij zouden veel betere Eclogen van hem gehad hebben. Nu hindert ons daarin dat predominerende van het Grieksche model. En hoe veel verder gaat de Heer V. L. in het overnemen van den vorm! VIRGILIUS had nog altijd om Mantua zijne herders, die wel geene THYRSISSEN, DAPHNISSEN of DAMONS waren noch heetten, maar hun oneindig naderbij kwamen, dan onze Nederlandsche. Doch welk eene overeenkomst heeft zulk een THYRSIS met een Drentschen of Overijsselschen scheper die naast zijn getrouwen »Tee" op de heiden van ons Vaderland, zijne niet geheel onpoëtische eenzaamheid kort met breiden, met pijp en tonteldoos, met een boek of met (doch uiterst zelden) het zingen van een liedje, het blazen

op eene harmonica, of een ijzeren mondharpje. Dit onderscheid wordt door den Heer V. L. als niet geteld. Wijlen de Heer HOEUFFT, de Commissie ter beoordeeling van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, hij zelf, worden allen bij hem Nederlandsche herders, maar herders als VIRGILIUS, neen, als THEOCRITUS, ze ons laat hooren en zien. Het Ellersveld en Sicilië, 1850 ná en 250 vóór CHRISTUS! Welke combinatiën in den geest eens dichters! Hoe ze te vatten!

De lezer moge uit het volgende beslissen of ik juist gezien heb. De inhoud van den »Lycidas" is deze. LYCIDAS, de geitenherder, leunt tegen een boom, met zulke sporen van lang en hevig zielelijden op het gelaat, dat zijn vriend CORYDON hem naar de reden vraagt zijner diepe smart. Zij gaan daarop in eene koele grot, en daar begint LYCIDAS zijn verhaal. Vele jaren zijn er verloopen sedert den dood van den keurigen Latijnschen zanger DAPHNIS, den gelukkigen navolger van VIRGILIUS. Bij zijn verscheiden heeft DAPHNIS, bezorgd voor het algeheele verval der Latijnsche zangkunst in Nederland, daar de jeugd haar niets meer telt, zijne vrienden onder de herders laten beloven, jaarlijks een wedstrijd in die kunst te openen, den winner met klimop en lauwer te bekransen, en hem eene schoone, sneeuwwitte melkkoe uit de nagelaten stallen van hem, DAPHNIS, te vereeren. Maar jaren vervlogen, en een vreemdeling, een Siciliaansch herder, had slechts eenmaal den prijs behaald. LYCIDAS, ontroerd door deze schande van zijn land, en door zijne geliefde PHYLLIS aangeprikkeld, had zich met alle kracht beijverd om een Latijnsch lied te vervaardigen. Tot den wedstrijd waren maar weinige herders verschenen. DAMON, de oude, ervarene, de roem der herders en de luister des vaderlands, is kunstregter. Helaas! De zangers beginnen op hunne rietpijpen voor hem te blazen; maar hunne zangen worden alle door hem afgekeurd. CORYDON troost zijnen vriend, nadat hij uitgesproken heeft, met te zeggen: is LYCIDAS wel geen overwinnaar, toch is hij niet overwonnen. Echter vindt hij die vreemde zangkunst eene dwaasheid voor den Nederlander:

„*Talia tentanti male non modo Musa favere*
„*Judice me debet, natura sed ipsa repugnat.*"

En vervolgens:

„*Si qua diu tenuit puerilis ineptia Belgas,*
„*Nunc tandem sapere est abjectis utile nugis.*"

LYCIDAS antwoordt:

„*Rusticus es Corydon. Patres cantasse Latine*
„*Disce, quod horrida erat quondam vernacula lingua.*
„*Qua quoniam nunc culta nitet, numerosque canoros,*
„*Olim dilectos, ideo contemnere fas est?*"

en treurt vervolgens, dat hij niet in staat is »*pastorum Batavûm nova gloria*" genoemd te worden. Ach, nu heeft hij zijne rietpijp aan den pijnboom gehangen! CORYDON voorspelt hem, dat hij spoedig tot zijne dwaasheid zal wederkeeren. LYCIDAS vreest ook zelf, dat hij het niet zal kunnen laten. Misschien zal hij nog eens den kamp wagen. Dan evenwel zal hij den prijs niet verlangen; hij zal tevreden zijn, wanneer DAMON hem maar iets gunstiger beoordeelt. Mogt het niet te min weêr anders uitvallen, dan zal er een zwaardere last in plaats der pijp aan den pijnboom hangen. Het zij zoo, zegt CORYDON, de strop is het beste middel voor zulke onverbeterlijke uitzinnigheid. Ik beloof u voor een behoorlijk graf te zullen zorgen, en tot grafschrift er op te plaatsen:

„*Hic situs est Lycidas, Romanae victima Musae,*
„*Nec bene sublimis, nisi pendens àrbore, vates.*"

Mij dunkt, ieder zal mij toestemmen, dat die ongelukkige verplaatsing onder de Siciliaansche herders vóór 2000 jaren de waarlijk geestige conceptie en de luimige uitvoering van het idée heeft doen mislukken.

Veel natuurlijker en beter geëvenredigd aan het onderwerp is het tweede »*carmen*", de »*Musæ invocatio.*" Het beloop van dit stuk is als volgt. De dichter zit op een schoonen avond onder een eikenboom en gevoelt, dat eene godheid hem nadert. Hij roept de Muze aan. De Nederlandsche Muze verschijnt.

„*At quam digna coli! quam simplicitate decora,*
„*Quam non adsumtis apta placere bonis!*"

Maar van eene andere zijde hoort hij ook eenig gedruisch.

„*Prospicio: apparet coelestis forma puellae;*
„*Sed gestus timidae vel dubitantis erát.*"

Het is de Latijnsche Muze. Vurige oógen heeft zij, maar zwarte loshangende hairen, een marmerbleek gelaat, een bestoven en gescheurd kleed, eene gebrokene en bemorste lier. Bitter beklaagt zij zich, dat

„*Hæc Batavûm regio, mihi tot dilecta per annos*"

. . . .

„*Proscriptam immerito me dure terga jubet.*"

Hierop antwoordt de Nederlandsche Muze: Het moge zonde zijn, eene overwonnene mededingster te smaden, maar toch het verdrijven harer Latijnsche zuster was geen onregt:

„*Finibus in nostris regna usurpata tenebas:*
„*Non stabilis ditio est, quæ màle partà fuit.*"

Dit verwijt is te scherp, volgens deze:

„*Belgas, in cunis donec tu parvula flebas,*
„*Non ego sum cultis passa carere modis.*
„*Postea maturæ, et jam debita sceptra tenenti,*
„*Semper fida soror, non inimica, fui.*
„*Gaudebas quoties, tua gaudia nostra fuere;*
„*Tristis eras: habui non doluisse nefas.*
„*Tecum sum patriæ in duros invecta tyrannos;*
„*Cantavi tecum fortia facta patrum.*"

Fraaije en treffende en waarlijk poëtische regels! Hierin herkent men het talent, terwijl het blijkt welken geest de Latijnsche Muze nog moest ademen, indien men haar ooit weder een eervollen intogt in Nederland verschafte. Zij moest haren tijd nooit miskenen, gelijk zij vroeger deed, toen JUVENALIS schreef:

„*Et spes et ratio studiorum in Cæsare tantum.*
„*Solus enim tristes hac tempestate Camenas*
„*Respexit; cum jam celebres notique poëtæ*
„*Balneolum Gabiis, Romæ conducere furnos*
„*Tentarent: nec foedum alii nec turpe putarent*
„*Præcones fieri; cum, desertis Aganippes*
„*Vallibus, esuriens migraret in atria Clio.*"

Zij is dus ook al eens vroeger, en wel in haar eigen vaderland, verstooten geworden. Het moest echter toen wel, en zoo moet nog elke poëzij verstooten en veracht worden, die behagen vindt in holle, hartelooze regels, in de:

„*Torva Mimalloneis implerunt cornua bombis.*"

Wij eindigen onze reeds lang gerekte aankondiging met het besluit des Heeren VAN LEEUWEN. De beide zusters geven elkander opregt de hand der verzoening, terwijl de dichter het woord neemt, en in 't bijzonder de verwaarloosde Godin zoekt te troosten:

„*Laurum depositam peregrina resume Camoena:*
„*Quidquid erit, tuus est non moriturus honor!*"

Wij zeggen het hem gaarne na, terwijl wij daarbij onze overtuiging uitspreken, dat het zijne schuld wel niet zijn zal, indien de Latijnsche poëzij niet voor onzen tijd dat meer wezen kan, wat zij voor onze vaderen was.

P. A. KOPPIUS.

Handboek voor de Engelsche Nationale Letterkunde. (Select Specimens of the National Literature of England, from LAWRENCE MINOT to the present time. Poetry and Prose: with glossaries, explanatory notes, biographical notes, biographies, etc., by M. KEIJZER.) 2e *Aflev. Te 's Hage, bij* H. C. Susan, C.H.z. 1856. *In gr. 8vo. bl.* 281—589. *f* 3-: *Compl. in één Deel, f* 5-70.

Wij hebben in N°. III, 1856, van dit Tijdschrift de 1e Aflevering van KEIJZER's chrestomathie met ingenomenheid aangekondigd. Bijna gelijktijdig verscheen in den »Algemeene Konst- en Letterbode" van 29 Maart eene veel minder gunstige beoordeeling, welke de Heer KEIJZER evenwel in het VIe N°. der *Vaderl. Letteroefeningen* op de meeste punten voldoende heeft kunnen wederleggen. In de Voorrede van deze Aflev. zegt dan de S. ook niet zonder grond, na bewezen te hebben dat hij zijn eigen werk niet van gebreken vrijpleit: »we hadden het boek niet durven opdragen als blijk van hoogachting en dankbaarheid aan den Hooggeleerden Heer P. J. VETH, men had ons uit Engeland niet een vereerend dankadres toegezonden van de *Library of the cristal palace Company* te Sydenham, waarheen op vereerende aanvraag een exemplaar is gezonden, indien het boek mogt zijn waarvoor recensent het uitmaakt." Wij maken dan ook geene zwarigheid, nu wij op deze 2e Aflevering de aandacht vestigen, in het algemeen te herhalen wat wij toen schreven, namelijk: dat het werk met zorgvuldigen ijver is zamengesteld, en voor zijn doel allezins geschikt en aanbevelenswaardig mag genoemd worden. Op sommige bijzonderheden moge eene en andere aanmerking even welwillend aangenomen worden als de bedoeling is met welke wij haar uiten. Deze 2e Aflev. wordt voorafgegaan door een kort inleidend overzicht van de geschiedenis der

Engelsche poëzy en proza, waarin, tot ons leedwezen, juist de laatste jaren bijna niet worden besproken. Dan volgen nog uit de 4e der door den S. aangenomen perioden (zie onze aankondiging van de 1e Aflev.) stukken uit de groote geschiedschrijvers, HUME, ROBERTSON, GIBBON: de gemengde schrijvers, MANDEVILLE, POPE, CHESTERFIELD, BLAIR, BURKE, de bekende »brieven van JUNIUS": de overgangsschool, b. v. THOMSON, LYTTLETON, MOORE, e. a.; de »kleine dichters", b. v. COLLINS, AKENSIDE, SMOLLETT, PERCY, COWPER, enz.; en de Schotsche poëzy van dezen tijd, b. v. RAMSAY, HAMILTON, BEATTIE, de vertaler van OSSIAN's Gedichten, en BURNS (dit laatste heerlijke genie noch in de biografie, noch in de gekozen stukken levendig genoeg voor de aandacht gesteld). Eindelijk de 5e periode, van 1780 tot aan onze dagen; waarbij achtereenvolgens de Engelsche en Schotsche dichters, de novellisten, de geschiedschrijvers, de parlementaire redenaars en de schrijvers over gemengde onderwerpen zijn opgenomen.

Het was ons bij de lezing weder een rijk genot, in de volkrachtige Engelsche litteratuur van den eenen tot den anderen, nu met meer dan met minder bevrediging, nu tot een bekende dan tot een onbekende over te gaan. Bij de prozastukken wenschten wij dikwerf, nader bekend te worden gemaakt, niet alleen met den schrijver in 't algemeen, maar ook met het werk waàruit het stuk genomen is, en de bepaalde plaats welke het daarin beslaat. De stijl is soms wat achteloos en nuchter: zoo vatten wij, b. v., de tegenstelling niet recht, wanneer van GRAINGER gezegd wordt dat hij, »hoewel hij geneesheer van beroep was, zich zeer gunstig als dichter onderscheidde door 't bezingen van het suikerriet." Hier en daar misten wij personen die sommigen der opgenomene in belangrijkheid overtreffen, b. v. den invloedrijken BENTHAM, de teedere dichteres LANDON, den gevierden TENNYSON. Kan men in ons land de heerschende vertaalwoede niet te keer gaan, het is ten minste nuttig, op *goede*, *smaakvolle* vertalers, als W. SOTHEBY, de aandacht te vestigen. Wordt de oppervlakkige JAMES genoemd, dan verdiende zulks voorzeker ook de vrijmoedige novelliste HARRIËT MARTINEAU. Hier en daar is ook de ruimte en belangstelling waarmede de eene schrijver tegenover den anderen bedacht wordt, niet evenredig aan hunne verdiensten: behoort den grooten BURKE, b. v., minder plaats dan den onderhoudenden verteller MARRYAT? Ook de inhoud

der biografiën en karakteristieken bevredigde ons niet overal, inzonderheid bij de gedachte, dat dit werk vooral voor jeugdige beoefenaren der letterkunde bestemd is, wier verstand en hart beide zorgvuldig voor dwaling moeten behoed worden. Mag, b. v., BLAIR *nu* nog uitmuntend heeten, of CHESTERFIELD *ooit* genoemd worden zonder tegen zijne harteloose lichtzinnigheid te waarschuwen? Tegenover de door den Heer KEIJZER overgenomen woorden van een journalist: »In morals, MACAULAY is a conventionalist. There is no profound originality of conception in his views of life. His morality is of that kind current in a select London club-house. He wants classic simplicity of personal character, and a lofty moral purpose. Hence his rhetoric is captivating, while his thinking is commonplace —" beroepen wij ons op MACAULAY's »Parlementaire Redevoeringen", en op de karakteristiek, daarvan gegeven door Dr. A. PIERSON in het 3e gedeelte van zijn geschrift: *Bespiegeling*, *Gezag en Ervaring*. Éóne bladzijde echter heeft ons bepaald geërgerd. Het is die, waar van BERNARD DE MANDEVILLE wordt gesproken. Deze man, helaas! onze landgenoot, stelt in zijne *Fables of the bees* eene republiek voor, in welke dáárom alleen alles goed ging, omdat ieder er zijn eigen onzedelijk belang (hoogmoed, eerzucht, enz. enz.) kon bevredigen, en dus de goede orde juist gewaarborgd bleef door de onderlinge vijandschap van elk tegen allen. Zijne conclusie omtrent deze bijenmaatschappij, die een beeld der menschelijke zamenleving moet voorstellen, is deze:

Thus every part was full of vice
But yet the whole a paradise.

Van deze gemeene, alle zedelijkheid en menschenwaarde tot den grond toe verwoestende voorstelling hadden wij niet verwacht te lezen: »de waarde van zulke beginselen en gevolgtrekkingen ter zijde stellende, moet men erkennen dat het werk geen onzedelijke strekking heeft", enz. Gij ziet, lezer! het staat er waarachtig, bl. 300.

Doch deze enkele bijzonderheden wijzigen ons oordeel niet over de aanbevelenswaardigheid van het geheel. Wij hopen van harte dat aan dit werk een ruim debiet te beurt moge vallen, vooral ook omdat wij dan binnen kort op een boekske mogen hopen, »waarin de schrijvers aan wie thans beknoptheidshalve geen plaatsje kon worden ingeruimd, en de Amerikaansche letterkunde zullen worden behandeld." J. H. G.

Geldersche Volks-Almanak voor 1857. 23*e Jaargang. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff en Zoon. *In* 12*mo. XXIV en* 256 *bl., met gelith. pl., f* : - 75; *in carton f* : - 90; *verg. op snede in koker f* 1 - 50.

Eene der lastigste recensiën of aankondigingen is wel die van het mengelwerk in een of anderen Almanak. In een klein kader zijn daar eene menigte van de meest heterogene voorstellingen te zamen gebragt: men springt bij de lezing van den hak op den tak; nu is men in de vijftiende, dan weêr in de negentiende, straks in de zestiende eeuw; pas in eene arbeiderswoning gevoerd, wordt men plotseling naar een oud adellijk slot verplaatst, om zich dan eensklaps in groene bosschaadjes of op een heideveld te bevinden. Nu is het deftig proza en dan weêr boerentaal, afgewisseld door verzen; van het gebied der geschiedenis treedt men op dat der novelle, van het veld der bespiegeling op dat der poëzij, en om dat mengelwerk — haast schreven we: dien mengelklomp — grondig te beoordeelen, zou men geene *specialiteit*, maar wel degelijk eene *generaliteit* moeten wezen. Ofschoon wij noch het eene, noch het andere zijn, heeft de Redactie van dit Tijdschrift echter goedgevonden, het eenvoudige boekske, dat zoo veel verscheidenheden bevat, in onze profane handen te stellen. Het nederig uiterlijk van den *Gelderschen Volks-Almanak*, zoo zeer afstekend bij den weidschen praal, waarin zijne broederen zijn gedoscht, moedigde ons aan, om althans eene poging te wagen tot het volbrengen van de ons toevertrouwde taak. Wij openden dan het boekske, lieten het voorwerk door de vingers glijden... en leerden van den ouden Heer SMITS wat er uit dat voorwerk alzoo te leeren valt, wat de jongeling, de man en de grijsaard er zoo al in kunnen zien: hoe de eerste op de twaalf nog witte bladzijden der maanden de schoonste toekomst schildert; hoe ze voor den tweede niet meer geheel wit zijn, maar lichtende punten en ook sombere dagen vertoonen; hoe de laatste peinzend zoekt naar de onzigtbare letters, waarmeê zijn sterfdag welligt reeds op de twaalf bladen is aangeteekend.

Het ernstige stukje van den ouden Heer, die, gelijk hieruit blijkt, niet altijd even luchtig gestemd is, wordt opgevolgd

door een versje, dat de Auteur, de Heer QUACK, ons, blijkens het opschrift, wil opdisschen als eene »idille in den volkstoon". Of echter uitdrukkingen als:

„Voor nog één zijn bed verliet,
Zij al omdoolde aan den vliet" —

en:

„Lustig blikt zij in den oord",

benevens het zonderling geconstruëerde laatste couplet, dat alleen door de op de *oos* en *aas* geplaatste accenten leesbaar wordt, den *volkstoon* aangeven, meenen wij te moeten betwijfelen.

JOH[s]. H[x]. JONCKERS geeft ons eene Betuwsche vertelling uit het begin der achttiende eeuw, onder den titel van: »De Vrije Onderwijzersverkiezing". 't Is een stukje, ontleend aan het Kerkeboek van Ds. ORTWIJN, die in 1712 te Heteren stond; er is een vrij goed gebruik van de gegevens gemaakt. Uitdrukkingen echter als: »grommigheid", »tegen den avond, *als wanneer* hij", en »bedenkelijkheden" achten wij minder goed.

F. F. C. STEINMETZ heeft twee versjes aan den Almanak geschonken. Het eerste, een zoogenaamd *ex tempore*, had bij veilig op den adem der winden kunnen laten verstuiven, al vertelt hij er ons ook in van een zonderling man, die *gestadig* kan wat hij wil, die zijn geest en ligchaam *prachtig* voedt, en die met der vogelen lied ontwaakt! Het tweede versje: »Winterlied", is beter, maar niet genoeg gepolijst; er komen ook weêr zonderlinge zaken in voor, o. a. dat men 's winters *schier voor niemendal* juweelen kan koopen; dat dan t' huis *steeds* een kring van vrienden om den warmen haard zit te kouten, en dat, ofschoon de armoê met een pak van lompen aan langs de wegen strompelt, de teedere jeugd en de achtbare grijsheid toch beiden kleed en dek hebben.

Toen we *»het hooge huis te Beest"* van RÖMER hadden gelezen, dat heel deftig met eene soort van Voorrede er voor, en geschiedkundige aanteekeningen er achter, prijkt, konden we ons niet weêrhouden er het oude spreekwoord onder te schrijven: »Veel geschreeuw en... weinig wol."

Wij hadden den Schrijver, na 't lezen zijner Voorrede, eerst willen vragen: of hij niet een middenweg had kunnen inslaan, door zijn verhaal te kleeden in den vorm der novelle, dat wil zeggen, door zijne personen handelend en sprekend te doen optreden, zonder daarom de geschiedenis in 't minst te kort

te doen? Doch, nadat wij kennis hadden gemaakt met de zwakke poging, daartoe aangewend (bl. 58—62), verwonderde het ons niet meer, dat de Heer R. »weinig ingenomen is met de novelle, waar zij bestemd is om de geschiedenis behagelijk te maken".

Zoo wel de Heer RÖMER als C. W. PAPE, de Schrijver van »*het steenen kruis*", eene soort van legende met wat geschiedenis doorspekt, mogen wel ter schole gaan bij den Redacteur en Uitgever van den Almanak, die in zijn »*Kasteel te Hattem*" een proefje heeft geleverd van een fikschen, boeijenden stijl en eene aangename, heldere voorstelling en aaneenknooping van historische feiten.

Het *steenen kruis* beweegt zich meer op het gebied der novelle, maar het romantische deel boezemt volstrekt geene belangstelling in; wij ten minste voelen geene de minste sympathie met HERMAN VAN ARENDAAL, die den trouwen ELBERT, in zijn bloed wentelend, aan zijn lot overlaat, al komt de edelman ook later met vrouw en zwager knielen en bidden bij het steenen kruis, dat op ELBERT's graf is opgerigt; terwijl hij op het plaatje precies het *air* heeft van een vader, die met zijne twee kinderen, een zoontje en een dochtertje, bij het graf zijner echtgenoote staat. — Wij twijfelen er ook aan, of die ELBERT, waarvan wij niets anders vernemen dan dat hij een Mariëndaalsche arbeider was, de verbeelding zoo zeer zal hebben getroffen, dat men bij het zien van het kleine steenen kruis bij Oosterbeek zich zijner zal herinneren. Overigens leerden wij, wat het historische deel van het verhaaltje betreft, niet veel nieuws.

Uit een gezegde op bl. 208 zou men kunnen opmaken, dat de S. van meening is, dat de vervolging, waaraan men zich door het aankleven van kettersche gevoelens blootstelde, onder Keizer KAREL V hier te lande nog zoo heel sterk niet was; en dat die Keizer maar één plakkaat had uitgevaardigd. Intusschen is het bekend, dat KAREL verschillende plakkaten heeft uitgegeven, en dat het aantal Nederlanders, onder zijne regering, krachtens die plakkaten, verbrand, gewurgd, onthoofd, of levend begraven, door vele zeer geloofwaardige Schrijvers op 100,000 wordt geschat (*).

(*) Zie „De opkomst van de Nederlandsche Republiek", naar het Engelsch van MOTLEY, bl. 17.

We hebben, om het historisch gebied eerst af te wandelen, de volg-orde der stukjes verbroken, en we keeren dus nu terug tot »een goed Huwelijk", van W. C. WANSLEVEN, JR., dat ons op 't gebied der novelle brengt — of ten minste der voorstellingen uit het huidige leven. Het goede huwelijk is goed verteld. Het verwonderde ons evenwel een weinig, een schatrijk jong mensch van acht-en-twintig jaren den post van ontvanger der Registratie te zien bekleeden in eene onzer groote steden. We zijn toevallig met dat vak nog al bekend, maar een ontvanger van acht-en-twintig jaren in eene groote stad, en dan daarbij schatrijk — dus die *ontvangert* voor zijn pleizier — dat klonk ons wat zonderling.

»*Eene Arme*", door een vriend van JONAS (G. F. MIDDELBEEK), beviel ons zeer. »Het verhaaltje behelst waarheid," zegt ons de Schrijver, ook in eene soort van voorafspraakje, »en 't is geheel onschuldig" — maar daarbij heeft het de verdienste van aardig en goed verteld te zijn, en tevens bewijst het dat er een warm hart klopt in 's Schrijvers borst, en dat hij de gave bezit, om hetgeen hij voelt, ook te kunnen uitdrukken.

»*Een slaaf van velen*", eene schets uit het Graafschap, door A. DE VISSER, heeft ook al een voorafspraakje — daar schijnen de Geldersche Auteurs van te houden. — De Heer DE VISSER had, dunkt ons, dat voorwoordje best in zijn zak kunnen houden, tenzij hij het heeft gemaakt *om de noot*, waaruit blijkt, dat A. DE VISSER de zelfde is als ARNOLD DE V.... Dat toch ook deze schets waarheid behelst, lezen we nog eens in de noot op bl. 194. De geschiedenis intusschen van den ouden GAIT VAN DEN WEG verdient, om den naïven toon en het naïve dialect, allen lof; de Schrijver weet medelijden voor zijn ouden, ellendigen GAIT op te wekken; de oude is heel goed geteekend, als hij naar de deerne, die achter hem zit, omkijkt, en haar toeknikt, als of hij zeggen wilde: »'k wol'k minder toa was!" En even zoo is de landbouwer JAARLINKS, die GAIT bij zich in huis houdt, ook heel goed, als hij tegen den diaken zegt: »en noe zu'j mie pleizier doon, a'j moar hen goat."

We spraken daar van dialect: de Heer DE VISSER heeft dat misschien wat al te duidelijk en waar, wat al te weinig gekuischt willen weêrgeven, doch zoo doende wordt de taal soms bijna onverstaanbaar. CREMER gaat, dunkt ons, zoo ver niet in zijn »*Kriekende Kriekske*". — Deze Betuwsche Novelle hebben we

voor 't laatst bewaard, omdat ze de meeste aandacht verdient.

Onlangs lazen we in den *Algemeene Konst- en Letterbode* (*) eene aankondiging van de *Betuwsche Novellen* door J. J. CREMER, waarin we o. a. de volgende opmerking vonden:

»Er is iets in van die ongekunstelde frischheid, van die naïve eenvoudigheid, die, met kunst voorgesteld, hare eigenaardige aantrekkelijkheid heeft, maar — is in dit alles niet iets onwaars, iets conventioneels, en daarbij iets weeks? Of die boertjes en boerinnetjes niet wat paradijsachtig onschuldig en idylliesch braaf zijn?"

En verder: »De boertjes en boerinnetjes staan somtijds buiten de werkelijkheid, hun onschuld en eenvoud doen eer aan een ideaal, utopiesch land denken, dan aan eene Nederlandsche provincie in de 19e eeuw."

Als CREMER, vóór het schrijven van zijn »*Kriekende Kriekske*", de wel wat gekunstelde aankondiging had kunnen lezen, waaruit we bovenstaande regels hebben aangehaald, zouden we geneigd zijn te gelooven, dat hij met de daar geopperde bedenking had ingestemd; want in dit verhaal komt slechts ééne figuur voor, die aan een ideaal zou kunnen doen denken, terwijl de overige figuren allen bewijzen, *geene* paradijsachtige onschuld te bezitten. Noch vader PLOEGERS, wiens bloed tot zijn eigen verdarf te straf ging — noch zijn zoon PETER, die door drift vervoerd en met PLOEGERS' bloed in 't lief, zijn vader een slag gaf; noch HUIBERT POLS, de arbeider, de leelijke, schrale vent, met 'n kokkerige neus en 'n kop met hoar as van 'n verreke, die PLOEGERS tegen zijn zoon PETER heeft opgehitst; noch MIE SCHUILING met haar kleeding à la »wat kan 't mien schêlen", haar coiffure à la »sloddervos", hare nagels à la »smeerpoet", met haar bretoale oogen en haar lange, spitse neus, — de valsche MIE, die HANNEKE in MIECHEL'S oogen heeft bezwalkt; noch, eindelijk, MIECHEL zelf, die door zijne slordige, onverdraagzame en nijdige huisvrouw tot een dronkaard is gemaakt — geen van die allen zijn idylliesch braaf. We zouden, integendeel, van oordeel zijn, dat MIECHEL, wien we uit de herinnering aan de laatste woorden van zijn gestorven vader, uit het denken aan zijne moeder, »die met de kniepbril op veur 't groote boek met de koperen klam-

(*) Van 17 Januarij 1857, No. 3.

pen zit", de kracht zien putten om zijn duiveltje te overwinnen, en wien we na den hevigen strijd, dien hij te kampen had, toen hij aan de ontrouw van zijne HANNEKE meende te moeten gelooven, de tranen in de oogen zien blinken, »krek as dauwdropkes smergens op de bluumkes" — we zouden meenen, zeggen wij, dàt MIECHEL later te diep zinkt en te veel al het goede verloochent, dat we eerst bij hem hadden opgemerkt.

In het »Kriekende Kriekske", dat men overal hoort, maar nergens te vangen is, heeft CREMER het kwaad willen schetsen door den laster te weeg gebragt. 't Is waar, MIECHEL raakt door den laster van HANNEKE af, en zoekt zijn troost in de herberg, waar hij de lange MIE maar al te zeer bereid vindt om hem verder in 't verderf te slepen; maar toch is 't wat erg dat MIECHEL bij de jeneverflesch volhardt en zijne goede inborst geheel verloochent, en als hij, die ons eerst wordt voorgesteld als een oppassende, brave jongen, die 't hart op de regte plaats droeg, later volslagen bedorven blijkt, dan is dit niet de schuld van den laster alleen, maar wel degelijk ook van een zwak karakter. En de Schrijver heeft, òf verzuimd om dit in den aanvang van zijn verhaal te doen doorschemeren, òf hij heeft den val van MIECHEL, liever: zijn niet terugkeeren op den goeden weg, niet genoeg gemotiveerd. De laster zou, dunkt ons, al kwaad genoeg hebben gedaan, indien hij geleid had tot het ongelukkige huwelijk van MIECHEL en MIE. Aan 't eind van 't verhaal, als we HANNEKE PLOEGERS hebben zien bezwijken, nadat ze de kinderen van de stervende MIE met haar mantel heeft gedekt en in 't terugkeeren naar hare woning door de koû is bevangen geworden, zegt de Schrijver: »die laatste gang heeft haar op 't ziekbed geworpen, en 't bidden van PETER (haar broeder, dien zij jaren te voren met haar vader had verzoend) heeft den dood niet verwonnen. Zie, ze ligt daar. — Heeft haar de laster vermoord? »Wel neen!" grijnst de lafaard. — Maar ook wij zouden ons genoopt voelen »Neen!" te zeggen — »niet de laster, maar de koude heeft haar vermoord", en alweder zou, dunkt ons, de laster kwaad genoeg hebben gedaan, indien ze HANNEKE van MIECHEL gescheiden had. Misschien geldt ook hier het spreekwoord: »*Qui prouve trop, ne prouve rien.*"

Maar heeft ons het einde van 't verhaal daarom minder goed

bevallen, dit neemt niet weg dat er uitnemende *détails* in worden gevonden, die we met uitstekend genoegen hoorden en nu weder lazen. Om het volle genot van eene Betuwsche novelle van CREMER te hebben, om al het naïve van voorstelling en taal regt goed te voelen, moet men ze toch door den Schrijver zelf hooren voordragen. Zijn gunstig uiterlijk, zijn open voorhoofd en oog, dat zoo goed strookt met de frischheid en eenvoud zijner verhalen, zijne uitmuntende, losse voordragt, waardoor hij zijne personen, in de verschillende omstandigheden waarin hij ze geplaatst heeft, zoo duidelijk voor u weet te doen *leven* — dat alles geeft eene groote aantrekkelijkheid en plastische waarheid aan zijne novellen. Hij is echter den lezer, die hem niet kan *hooren* schilderen, eenigermate te gemoet gekomen door zijne teekenpen — in zijne verzamelde *Betuwsche Novellen* gaf hij de portretten zijner voornaamste personen, en in den *Gelderschen Volks-Almanak* geeft hij ons HANNEKE en MIECHEL op een allerliefst plaatje te aanschouwen.

Om op de *détails* terug te komen, stippen we hier aan: MIE op den uitkijk (bl. 109); het gesprek tusschen MIE en MIECHEL (bl. 122); MIECHEL op de loer (bl. 131); de kermis en de begrafenis (bl. 153 en volgg.); de brief van HUIBERT POLS (bl. 141), die ons herinnerde aan den brief in CONSCIENCES *Loteling*. We stippen *die détails* aan, omdat ze ons 't meest troffen; maar eigenlijk moesten wij ze allen opnoemen; want CREMER is een meester in 't schilderen van *détails*, in 't plastisch voorstellen, in het doen spreken en het laten denken zijner personen, en is het hoofd-idée in zijne stukken misschien minder goed uitgewerkt, dan wordt dat minder goede ruimschoots opgewogen door het vele schoone, dat hij ons altijd te genieten geeft. Moge hij nog lang die frischheid behouden, waarmeê hij de natuur weet weêr te geven; moge hij zich niet laten afbrengen van de rigting, die hij zich in zijne novellen heeft gekozen, en die hem eene blijvende plaats in onze litteratuur waarborgt!

Uitweidingen als die op bl. 147 moeten wij hem echter ontraden — hij zal ons, gelooven wij, gereedelijk willen toegeven, dat die meer schaden aan den gang van zijn verhaal, dan dat zij het zouden versieren.

En als wij nu nog ten slotte een woord van lof hebben voor het plaatje, dat ons het »Kasteel te Hattem in de 17e eeuw".

voorstelt, als we onder de versjes van VAN LOHUIZEN: »*Gelijk gewigt*" en »*Scheper Herm*", het woordje »aardig", en onder dat van LAMMERS: »*Mariëndaal*", »goed" hebben gezet — dan gelooven we den *Gelderschen Volks-Almanak voor* 1857 met een gerust geweten te kunnen sluiten. A. I.

Volks-Almanak voor het jaar 1857, *uitgegeven door de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen. Te Amsterdam, bij* P. C. L. van Staden. *In* 12*mo. f* : - 40.

D' Erve C. STICHTERS *Enkhuizer Almanak voor het jaar* 1857. *Te Amsterdam, bij denzelfden. In Almanaks-formaat.*

Wij kondigen hiermede den Almanak aan, die »niet VOOR, maar door of van wege de Maatschappij tot Nut van 't A. wordt uitgegeven, bestemd om te voorzien in de behoeften der min geoefenden, onder den titel van Volks-Almanak, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut v. 't A." Hij is voor een geringen prijs verkrijgbaar gesteld. De leden der Maatschappij ontvangen er elk een afdruk van ter kennisneming, en om langs dien weg de verspreiding te helpen bevorderen. »Het gebruik van het Mengelwerk is, onder bepaalde voorwaarden, almede vergund aan een der eigenaars van de Erve STICHTERS Enkhuizer Almanak." Zie »Jaarboeken der Maatschappij", N°. III, bl. 6. De Heer VAN STADEN heeft dan ook zijnen Enkhuizer over 1857 nagenoeg geheel gevuld met het Mengelwerk van den *Volks-Almanak*. Wij zullen ten behoeve van diegenen onzer lezers, die niet zoo als wij in de gelegenheid zijn beide Almanakken te vergelijken, aanwijzen, waarin zij, buiten het formaat, verschillen. Het voorwerk van den Enkhuizer, hoe veel het gewonnen hebbe in typographische uitvoering, prijkt nog altijd met de weêrsvoorspellingen, zoo als ook zijn Mengelwerk nog niet waagt anders aan te vangen, dan met »Aanteekeningen van *Don* ANTONIO MAGINO." Beide is evenwel maar voor de leus. »Wij geven u," zoo berigt de Uitgever, »in plaats der verdichte mededeelingen van *Don* ANTONIO, de zuivere, eenvoudige waarheid der wetenschap. Mogt gij door die degelijke *Natuurkennis* vrij gemaakt worden van de verouderde vormen der overlevering, en zelve van ons begeeren, dat wij voor het vervolg de Almanaksvoorspellingen

weglaten, die (wij verzekeren het u) niets anders zijn dan aardigheidjes, die 't ons verbazen zou, als ze toevallig den spijker eens op den kop sloegen." De *Volks-Almanak* zwijgt natuurlijk van een en ander. Het voorwerk van den Enkhuizer is bovendien nog iets meer ingerigt ten behoeve van Amsterdam, Holland en de zeeplaatsen. Wij laten dit aan zijne plaats, daar wij liever als »Vaderlandsche Letteroefeningen" het oog slaan op het Mengelwerk, dat de Maatschappij tot Nut v. 't A. met beide Almanakken bij duizenden, of liever tien-duizenden exemplaren onder het Nederlandsche volk verspreidt. De *Volks-Almanak* heeft onder de rubriek »Uitspanningsreizen" een tweeden brief van E. W.: »Togtjes door Friesland", voorts als »Gezondheidsleer" een stuk: »Hoe men ziet en kan blijven zien", door F. C. D. te U, en, eindelijk, eene belangrijke verzameling van tabellen omtrent den staat des Vaderlands, onder den titel »Statistiek"; — hetgeen wij missen in den Enkhuizer. Daarentegen vinden wij in dezen, onder de rubriek »Losse Dichtstukjes", een vierregelig versje van H.: »Een spiegel", en veertien oude berijmde zedespreuken, den lezer gegeven als »Oud goud", voorts vier zoogenaamde anekdoten als »Bladvulling", en, eindelijk, eene »Korte Kronijk", beginnende met het jaar 1819", — wat in den *Volks-Almanak* niet staat. De houtsneê-plaatjes zijn ook in den *Volks-Almanak* talrijker en uitvoeriger dan in den Enkhuizer; eene noodzakelijkheid wegens het verschil van formaat. Ook verschilt de volg-orde der stukken. Overigens is het Mengelwerk geheel hetzelfde, en, naar wij vertrouwen, bij alle onze lezers bekend, en zoo gunstig bekend als het verdient. Wij willen het dan ook niet als zoodanig beoordeelen, maar ons verheugen, dat de Maatschappij den ouden slender eindelijk eens verlaten heeft, en haren leden althans een meer fatsoenlijken Almanak levert.

Of echter de Maatschappij in dezen geheel aan hare roeping voldoet, mogen wij, medearbeiders aan een der populairste Tijdschriften, die ons hierin ook eenig regt van spreken toekennen, niet volmondig verzekeren. Zij is door hare geheele inrigting en uitbreiding het eigenlijke orgaan van de volksbeschaving in Nederland geworden. Hare verantwoordelijkheid is zeer groot, wanneer men bedenkt, welk een invloed zij met hare bijna 15,000 leden, hare hulpmiddelen en correspondentiën,

hare departements-vergaderingen, enz. enz., kan oefenen. Die invloed bepaalt zich niet alleen tot het Vaderland, maar strekt zich uit naar Oost-Friesland, België, de Nederlandsche bezittingen in Oost en West. Met weinig moeite zouden de Nederlandsche bewoners van Noord-Amerika en die van Zuid-Afrika, die beiden onze taal nog blijven spreken en allezins in eere houden, ja zelfs de mysterieuse Japannezen, die de vaccine, den stoom en de Europeaansche wetenschappen van Nederland overnemen, in de Maatschappij tot Nut v. 't A. een sleutel kunnen vinden, waardoor hun ten allen tijde een toegang verzekerd werd tot het heiligdom der Nederlandsche beschaving. Bedenkt men dit, dan breidt zich het veld, 't welk de Voorzienigheid dier Maatschappij als 't ware hoorbaar en tastbaar ter bewerking toevertrouwt, verbazend uit. Wie, b. v., of wat zou een zoo heilzamen invloed kunnen aanwenden tot beschaving van die millioenen in Europa, Azië, Afrika, Amerika, bij wie Neêrlands taal, Neêrlands zeden, Neêrlands geest nog altijd het meest vermogen, en die wij gelooven zonder overdrijving wel op een 30-tal millioenen te mogen schatten, dan juist de Maatschappij tot Nut v. 't A.? Velen onzer landgenooten meenen welligt, dat wij hier luchtkasteelen bouwen. Dit is echter het geval niet. Wij willen maar vragen: wat meent gij zou onze Maatschappij tot Nut van 't Algemeen doen, wanneer hare 15,000 leden Engelschen of Amerikanen waren? en wij laten het antwoord aan den bescheiden lezer. Wij hooren fluisteren, als met heimelijken angst: »Maar hoe met Art. 1 der Wet van 1854? — Maar waarlijk hoe, — en nog eens hoe — kan onze Maatschappij zich met vreemde landen en volken moeijen? — Mogt het eenigzins mogelijk zijn, dan toch heeft de zaak geene haast." Op dergelijke taal hebben de »Vaderlandsche Letteroefeningen" geen wederwoord. Zij geven maar een wenk, en niets meer. Steller dezes heeft zelfs de eer eenigzins ingewijd te zijn in de groote bezwaren, die voor het Hoofdbestuur aan de zamenstelling en de uitgave van den Nuts-Almanak verbonden zijn. Hij zal dan ook met geene vitterijen het door hem hooggeachte Hoofdbestuur over dien Almanak lastig vallen; wanneer hij het zou willen, hij zou het niet vermogen, daar hij niet zeggen kan, of alles wat die Almanak levert, is goed, nuttig, doelmatig. Wij verblijden ons dan ook ten hoogste, dat de Maatschappij belangrijke

schreden voorwaarts heeft gedaan. Wij bedanken de H.H. J. V. D. H., F. K. en F. C. D., en de overige proza-schrijvers voor hunne belangrijke wetenschappelijk-populaire bijdragen; ja, ook den Amsterdammer E. W., die ons Friesland veel te goed voor een Amsterdammer kent, en dien wij daarom voor den Fries W. E. aanzien, wij bedanken hen allen. Maar nogtans, wij kunnen ons niet weêrhouden om ten aanhoore van het Vaderland, der Maatschappij tot Nut v. 't A. af te vragen: »Hebt gij wel een gerust geweten ten opzigte van uwen Almanak? Moest dat Mengelwerk, dat gij bij tien-duizenden exemplaren aan plebs en burger in handen geeft, uw oogappel, uw troetelkind niet zijn? Moest daaraan, als aan de hoop uwer toekomst niet al de rijkdom uwer ingespannen moederzorg besteed worden? Welligt hebt gij beter den slag om het volk te trekken, dan wij weten te beoordeelen; maar met allen eerbied voor de uitstekende mannen, die het Mengelwerk voor uwen Almanak van 1857 bezorgd hebben, vragen wij op uw geweten u af: Bevalt u de geïllustreerde Almanak onder Redactie van Mr. W. VAN DE POLL niet beter, dan uw eigene? Of vindt gij niet in de schriftjes van den »Vriend van Armen en Rijken" veel natuurlijker populariteit, dan in uw eigen Almanak? Zou het welligt ook goed zijn, wanneer gij uwe bijdragen niet schier bij uitsluiting gingt verzoeken van wetenschappelijke menschen, die wel is waar zich meesterlijk en ook voor het plebs verstaanbaar weten uit te drukken, maar toch meestal artikelen leveren, die het plebs zelden gaarne leest? Het plebs, over 't geheel genomen, moet lezen wat haar lijden, haar denken, hare taal, haren geest en hare gebreken door en door weet te beschrijven. Een schrijver, die dat kan, is ook in staat om zelfs het laagste gepeupel weg te slepen, ja den diepst gezonkene te bezielen met geestdrift. Uw doel, wij moeten het prijzen, is om een jaarlijksch school- of leerboekje aan uw publiek te geven, en daardoor ten minste iets te weren van die walgelijke, afschuwelijke rampzaligheden, die de ongelukkige proletariër vaak met gierige blikken verslindt, of eener even ongelukkige, met open mond en gloeijende wangen luisterende slet voorleest. Maar gij, denkt gij genoeg met uwen edelen H. die zijne voortreffelijke dicht- en zangstukjes uwen Almanak nu reeds vele jaren lang in milden overvloed ten beste geeft, denkt ge wel genoeg ook aan dat

publiek? Zoekt gij wel genoeg zoo iets te leveren, dat zonder preek te zijn, door de onweêrstaanbare kracht der waarheid en nog meer door die van het zedelijk-schoone wegsleept, als, b. v., »Het Varkentje" van H. (*Volks-Almanak*, bl. 133)?

Duid het ons niet ten kwade, dat wij, die nog een twintig jaren ouder zijn dan gij, en evenmin als gij, *altijd* met de noodige veerkracht, of met het noodige talent of met de noodige bewustheid onzer roeping het Vaderland gediend hebben, nu zoo vrij uit tot u spreken. Wij »Letteroefeningen" hadden zoo gaarne, o veel rijker en magtiger zuster, die met ons in de 18e eeuw geboren zijt, dat gij en wij voor Nederland weder wierden, die wij vroeger waren, maar nu verjongd en bezield met wat er reins en krachtigs is in den ademtogt der 19e eeuw.

H. K.

Zonneglans en Nevel uit het leven van een Student. Een Verhaal uit het werkelijke leven, door E. LENAU. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1856. *In gr.* 8*vo. IV en* 394 *bl. f* 3-70.

»Van zijne vrienden moet men 't hebben", zegt men wel eens, en van de waarheid van dit gezegde vinden wij in de uitgave van bovengenoemd boek alweder een staaltje. De Heer E. LENAU is door eenige vrienden »opgewekt iets in het romantische vak te schrijven". Wat de vrienden tot die opwekking bewogen heeft, wordt ons niet medegedeeld, maar dit weten wij, dat de gevolgen dier opwekking allernoodlottigst geweest zijn, dat men den Heer E. LENAU er toe gebragt heeft een roman uit te geven. Toen Ref. in het Voorberigt las, dat hij eene eerste proeve onder handen had, heeft hij zich niet nedergezet om het gebrekkige en niet geslaagde in dit werk op te sporen, maar heeft hij vooral naar iets goeds daarin gezocht, en blijken daarin getracht te vinden van des Schrijvers aanleg. Edoch dit optimistisch pogen leidde tot bedroevende resultaten. Ref. vond niets, dat de goede zijde van het werk mogt heeten, vond geen spoor van iets, waaruit hem des Schrijvers aanleg bleek. Dit heeft hem aanleiding gegeven om in deze aankondiging den Heer E. LENAU een verwijt te doen, en hem een daarop gegronden raad te geven. Ref. doet dit met de volle overtuiging, dat hij den Heer L. hiermede grooter dienst zal

bewijzen, dan de vrienden, die den man tot het schrijven van eenen roman aanzetten.

Dat de Heer L. aan den raad zijner vrienden gehoor gaf, en »iets in het romantische vak *schreef*", zal niemand hem euvel duiden; maar dat hij, nadat hij »het gewaagd had dit verhaal op te stellen", de stoutmoedigheid had, het onder de oogen van het publiek te brengen, mag hem door iedereen verweten worden. Mogt hij toch niet *al* de feilen daarin hebben opgemerkt, de hoofdgebreken moeten zelfs hem als schrijver dadelijk in 't oog zijn gevallen. Immers, het thema — zoo er in het verhaal iets dien naam dragen mag — is oud en versleten; de *intrigue* gedeeltelijk plat en triviaal, gedeeltelijk onnatuurlijk en gezocht, terwijl het geheel verward is, en alle eenheid mist. Van het aanwezig zijn van zoo vele en zulke hoofdgebreken, mag men toch veronderstellen dat de Schrijver niet geheel onbewust geweest is. Om in de *détails* alle gebreken aan te wijzen, zou eene grootere ruimte noodig zijn, dan die waarover Ref. beschikken mag; alleen noemt hij hier de uitweidingen, welke de Heer L. zich van tijd tot tijd veroorlooft; zij bevatten doorgaans onnoodig aangebragte betoogen over algemeen bekende zaken; b. v. de vier bladzijden welke gevuld worden met argumenten tegen het gebruik van *minnen;* soms zijn die uitweidingen zelfs onkiesch, zoo die over het ondoelmatige van huwelijksreisjes. Sommige *scènes* zijn walgelijk, zoo als die, waarin de hoofdpersoon het reeds half gedissequeerde hoofd zijner vorige geliefde op de snijkamer vindt, en op dat lijkfragment een kus drukt. Het ergst echter heeft de S. zich tegen taal en stijl vergrepen; eenige staaltjes uit velen laat Ref. hier volgen. Wij lezen, bl. 4: wederzijdsch *mangel* aan toegenegenheid; bl. 5: indien mijne moeder *zich* ook moest *bekennen;* bl. 28: ik werd gaande weg *stotterender;* bl. 26: *langs* zoo inniger; bl. 34: Prof. M. met zijn effen, *ongebloosd*, zeemleêrachtig gelaat; bl. 35: studiën, die tot hiertoe vol vlijt waren; bl. 69: bres schieten in den harden muur van mijn eergevoel; bl. 78: *gesterde* gewelf; bl. 185: oogen, in welker *drijvende diepte;* bl. 202: hoe sterker de roode gloed der lantarens, des te dieper, te *hoorbaarder* werd ook de *stilte;* bl. 355: deze handelwijze *steigerde* mijne vreugde, enz. enz.

De stijl van den Heer L. is beneden de kritiek; zinnen als de beide volgende vindt men schier op elke bladzijde; bl. 204:

»In weêrwil dat de schoone zijden haren een hoofdje van het keurigste ovaal omgaven, dat de liefelijkste mengeling van wit en rood vormde, waarbij de harmonie der lijnen het heerlijkste profiel vertoonde, en de blaauwe oogen het geheel volmaakten, dat, door de bestanddeelen, een model van vrouwelijke zachtheid moest voor oogen stellen, lag er in die koraalroode lippen, welker einden naar onderen waren gebogen, aan de beide mondhoeken een trek van vergedrevene hooghartigheid en stugheid, ja ontevredenheid, welke, den opmerker op des te onaangenamer wijze moest aandoen, nademaal daardoor het geheele beeld werd benadeeld, dat men zich overigens van hare persoonlijkheid had kunnen vormen"; en bl. 215, waar de indruk geschilderd wordt, welke de Place de la Concorde op den bezoeker van Parijs maakt: »Die indruk ontstaat, én door zijne reusachtige grootte, én door den obelisk van *Luxor*, ter wederzijde opgeluisterd door twee schoone fonteinen, wier nedervallende watervlokken, ten deele in stofregen verkeerd, eene aangename frischheid verspreiden, en ook door het klateren en plassen der nederdalende vloeistof een geruisch voortbrengen, dat, in weêrwil der eentoonigheid, of welligt juist daardoor, eene weldadige, verzachtende uitwerking op het gemoed heeft, en het langzamerhand in rust brengt; en eindelijk door de vereeniging der daar omheen geplaatste, even trotsche als schoone gedenkstukken der bouwkunde."

Het verwijt, dat Ref., en zeker ieder met hem, na het boven aangevoerde, den Heer E. LENAU doen wilde, zou aldus geformuleerd kunnen worden: waarom gaaft gij, Mijnheer L.! die zoo weinig geschiktheid toont te bezitten om de pen te voeren — laat staan een roman te dichten — uw *Zonneglans en Nevel* in het licht?! De daarop gebaseerde raad, dien Ref. den Heer LENAU in het begin dezer aankondiging toezeide, komt hierop neêr: Door aan de opwekking uwer vrienden gehoor te geven, hebt gij, Mijnheer L.! het gewaagd deze *eerste* proeve onder de oogen van het publiek te brengen; in het belang van u zelven en van het lezend publiek, raden wij u welmeenend aan, het hierbij te laten, en ons de aankondiging van een *tweede* product uwer pen te besparen.

D.

De Man met de Huishoudster. Naar het Zweedsch van JEREMIAS MUNTER. *Twee Deelen. Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. *In gr. 8vo. IV en* 420 *bl. f* 3 - 90.

De Zweden zijn er voor bekend dat zij hun ligchaam bijzonder stevig voeden, en indien zij nu voor hunnen geest evenveel eischen, zal waarschijnlijk het schrale kostje van JEREMIAS MUNTER onder hen niet veel aftrek hebben gehad. Dit is echter eene zaak die de Schrijver met zijne landgenooten moet afmaken; wij zeggen gerust tegen de onze: legt het boek ongelezen ter zijde, en verzoeken den Vertaler in het vervolg zulke prullen niet over de grenzen te halen.

Indien hij een Nederlander is, zou men hem bovendien nog den raad kunnen geven, om liever zijne snipperuren te besteden aan de volmaking zijner kennis van zijne eigene taal.

Het is *een iets dat zonderling mag heeten*, als men zich in een *geestdriftelijk* oogenblik verbeeldt *genoegen om zich te spreiden*, door het vertalen van een werk als het *onderwerpelijke.* Zou men den menschen dat genoegen dan niet doen? *Men wil hen zoo gaarne wel!* Men zet zich neder; doch spoedig bemerkt *een zoodanig iemand*, door een *rugblik* op zijn werk, dat hij een *zwakkeling* in de taal is, en er *al zeer bitter weinig* van weet. *Laat wezen* dat deze woorden voor een Nederduitscher vreemd klinken, maar het doet iedereen genoegen om zijne eigene taal te hooren, en daarom spreek ik den Vertaler dus aan. Hoe gaarne zou ik ook nog gewagen van een *natuurfrisschen geest;* van *luchtlichte* alfen; van eene Juffrouw die *goed weensch* was, van *ontzielde harten* die men op een slagveld vond, enz.

Eenige dezer uitdrukkingen doen aan eene vertaling uit het Hoogduitsch denken; slechts ééne enkele onjuist vertaalde plaats herinnert ons het Zweedsch, namelijk: »Wij begrijpen het genoeg" (bl. 68); uit welke taal dan ook moest *Sommervogel* of *Sommarfågel* beide door *kapel* of *vlinder* zijn overgebragt.

Een leelijk vignetje completeert de aantrekkelijkheden van dit werk.

M. P. H.

J. J. CREMER. *Betuwsche Novellen. Twee Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven Loosjes. 1856. *In* 12*mo. XVI en* 204 *bl., met gelith. platen*, *f* 1 - 30.

Wanneer de Schrijver ons vóór de uitgave geraadpleegd had over de reproductie dezer verhalen, wij zouden niet geaarzeld hebben de uitgave te ontraden. Even als in andere Novellen van dezen Auteur is de dialoog los en levendig, en stelt de Schrijver zich als een prijzenswaardig doel voor oogen den mensch weder te geven, en zijne denkbeelden te dramatiseren. Wij achten dit de grootste *Aufgabe* der kunst, maar juist omdat wij den Schrijver van *Daniël Sils* op verre na niet gelijk stellen met de romanschrijvers die als eene sprinkhanenplaag Europa bezoeken, zouden wij de uitgave dezer Novellen hebben ontraden, en dat wel om twee redenen. Vooreerst zijn de verhalen zelve ons niet belangrijk genoeg. *Meeusen en Gijs op de kermis* is een afgesleten denkbeeld, dat dikwijls geestiger is behandeld dan CREMER het hier doet; *Wiege Mie* berust alleen en uitsluitend op eene even oude *intrigue* in alle oude romans te lezen; *de oude Wessels en zijn gezin*, daarentegen, is een eenvoudig verhaal, dat zich zeker met genoegen zou doen lezen, indien wij niet zoo weinig van de karakters der handelende personen leerden kennen, hetgeen welligt daaraan toe te schrijven is, dat in het kleine cadre de personen elkaâr verdringen; om die zelfde reden boezemt *de regte Jozef* ook minder belang in. Verre weg het beste verhaal noemen wij *Deine Meu*, waarin ons het karakter der liefhebbende oude aantrok, doch de ontknooping gezocht voorkomt. Eene tweede aanmerking is deze: dat de Auteur te natuurlijk is. Men versta ons wèl. Van het zoo dikwijls herhaald *Rien n'est beau que le vrai*, willen wij niets afdingen, maar hoewel de natuur moet worden weêrgegeven, is het den kunstenaar verbleven om na te gaan, *wat* hij uit de natuur wil kiezen, en hoe hij het gekozene wil vereenigen, opdat er eenheid zij, in welke zich de verscheidenheid oplost. De schilder die letterlijk alles wil copiëren, zoo als hij het in de natuur vindt, levert broddelwerk; de auteur die te natuurlijk is, wordt onnatuurlijk; en hoewel het wenschelijk is de personen zoo te doen spreken als zij in het werkelijke leven doen, kan

men toch nimmer vergeten, dat men hierin ook maat moet houden, en ze moet aanraken met den tooverstaf der kunst. Die kunst moet aanwezig zijn, maar de lezer moet die niet bemerken, en wanneer wij dus zeggen, dat de Auteur dezer Novellen *te* natuurlijk is, bedoelen wij dit in dien geest.

De uitgave is zeer net. Wij wenschten dat het voorbeeld der Uitgevers navolging vond, en men meerdere uitgaven in klein formaat deed verschijnen; dit zou de lecture veraangenamen, en vooral den prijs van Hollandsche romans, die zoo exorbitant hoog is, kunnen verminderen.

De portretjes over den titel zijn geestig geteekend.

HEDWIG. *Door Mevrouw* MACKENSTEIN-KONING, *Schrijfster van: »Beelden en Omtrekken naar het leven geteekend". Te Amsterdam, bij* H. W. Mooy. 1856. *In gr.* 8*vo. VIII en* 269 *bl., met in tinten gesteendrukte titel en vignet, f* 2-75.

De Schrijfster van dezen roman is sedert eenige jaren, onder den naam van TANTE JANS, als schrijfster van kinderwerkjes en bijdragen in het tijdschriftje »Moeders schoot", niet ongunstig bekend. Nu en dan mogten wij haar, tot en voor kinderen sprekende, gaarne hooren. Vóór een paar jaren echter zag iets voor groote menschen, onder den titel van: »Beelden en Omtrekken", van hare hand het licht, dat uit hoofde van de middelmatigheid van dien arbeid — al schemerde dan ook eenige aanleg er in door — ons noch boeijen, noch bevallen mogt. Na eenigen tijd volgt nu daarop deze »HEDWIG".

Wij willen gaarne tegenover dames beleefd en humaan zijn; wij kunnen zelfs tegenover eene dame als Mevrouw MACKENSTEIN-KONING toegefelijk wezen; maar het eene noch het andere mag ons te ver leiden. De lof die aan Mevrouw BOSBOOM-TOUSSAINT en Mevrouw ELISE VAN CALCAR zoo ruimschoots en wèl verdiend wordt toegezwaaid, schijnt onze Hollandsche dames aan te sporen om zich ook op het gebied der romantiek te plaatsen; ten minste wij gelooven dat, naar verhouding van 't zielental, geen land rijker dan Holland is aan dames-auteurs. Maar de vrouw zoo wel als de man kan half-talent en minder zijn; en — och, of wij 't verzwijgen mogten! — Mevrouw MACKENSTEIN's arbeid levert daarvan het meest duidelijk bewijs.

Het is toch niet genoeg, alledaagsche gebeurtenissen in alledaagsche bewoordingen gekleed, en reeksen van zalvende, of gevoelige uitdrukkingen en Bijbelplaatsen in eenigerlei vorm zamen te voegen, als men een roman wil schrijven. Wij voor ons gelooven dat niet, en wanneer de arbeid van een ander, in dien geest en op die wijze geschreven, aan haar oordeel onderworpen wierd, zou de Schrijfster op dit punt zeer zeker met ons instemmen.

De conceptie van de »HEDWIG" is, dunkt ons, geheel mislukt. Heeft de S. willen doen uitkomen dat de godsdienstige en gevoelvolle vrouw, te midden van de zwaarste beproevingen des levens, zich weet te beheerschen, en hare sterkte vindt in God, zij had dan hare heldin in andere omstandigheden moeten plaatsen. Den jongen LINDAU had zij niet lief, ten minste niet zoo als de vrouw den man harer keuze liefhebben moet; zij had zekerheid, van het eerste oogenblik der kennismaking af, dat hij nimmer de hare kon worden, en zij wees hem af, zonder door iemand daartoe te zijn aangespoord. Ware de greep dan niet oneindig gelukkiger geweest, wanneer de beginselen der ziekte zich hadden vertoond na hunne voorloopige verbindtenis; na hun *engagement;* op 't oogenblik dat een huwelijk hunne wenschen zou bekroonen? Nu was hij haar niets meer dan een vriend, zelfs niet eens een vriend harer jeugd, en daarom is ook hare latere afwijzing van doctor STILLING's hand onverklaarbaar, wanneer die aan eerbied voor de nagedachtenis van LINDAU wordt toegeschreven.

De terugkomst van MAURITS, en het daarop gevolgde huwelijk van dezen met HEDWIG, is eene theater-ontknooping, die alleen verdedigd kan worden als men aanneemt dat de Schrijfster hare heldin toch moest laten trouwen.

Het tafereel is ook te vol met figuren, die te weinig belangrijk zijn om iets tot de handeling of ontknooping bij te brengen, en toch zoo uitgewerkt, dat men niet anders kan meenen, of zij zouden veel gewigts in de schaal aanbrengen.

Het werk mist alles wat naar *intrigue*, handeling of ontknooping zweemt. De lezer kan even goed in 't midden als met het eerste Hoofdstuk aanvangen. Men vindt niets anders dan dagelijksche schetsen, zonder eenige kracht of verheffing, en de draad, de schakel die ze verbinden moest, is zoo zigtbaar, dat men er duidelijk aan ziet wat moeite het de Schrijfster

heeft gekost om ze op die wijze te vereenigen. — Het zestiende Hoofdstuk: »Tusschen twee haakjes" getiteld, bewijst hoezeer zij met de *would-be*-ontknooping bezwaard heeft gezeten. En toch moeten er nog 54 bladzijden volgen!

Als roman, als kunstproduct, moeten wij de »HEDWIG" ver beneden het middelmatige stellen; maar wij willen er den lof niet aan onthouden, dat de regt godsdienstige strekking er eenige waarde aan geeft, en dat menige episode van gevoel getuigt. Dat gevoel echter, wanneer 't niet door de S. beheerscht, of door anderen ten goede geleid wordt, zal, vreezen wij, oorzaak kunnen worden van eene waterigheid of ziekelijkheid, van welke hier in de Voorrede reeds kenteekenen bestaan.

TANTE JANS schrijve nog langen tijd voor kinderen; Mevrouw MACKENSTEIN-KONING onthoude zich van het schrijven van romans. De eerste is aangenaam en nuttig in engeren kring; de laatste kan, in ruimeren kring, bezwaarlijk nut stichten of roem behalen.

Druk en uitvoering zijn goed. Op 't vignet behaagt ons 't meest Tante FRANCY; — HEDWIG's figuur veroorloven wij ons heel leelijk te vinden.

Kleine Aardrijkskunde voor schoolgebruik, *door* E. VAN DER MAATEN. *Vijfde druk. Te Amsterdam, bij* Hendrik Frijlink. 1855. *In kl. 8vo. X en* 146 *bl. f* :-50.

Voor 't onderwijs is het heilzaam, zoo min mogelijk van leerboek te verwisselen, maar 't goede, dat men heeft, aan te houden. Hoe langer de onderwijzer 't gebruikt, hoe beter hij 't leert kennen in zijne deugden en gebreken, en hoe gepaster hij 't weet aan te wenden tot zijn doel. 't Is er mede, als met den handwerker: 't werktuig, waaraan hij gewoon is, handt hem 't best. Hiertegen staat eene stellige voorwaarde: met verjongden lust moet de schrijver van zulk een leerboek, bij elken herdruk, 't gebrekkige in zijn werk zoeken te verbeteren; naauwgezet en met wikkend oordeel, in 't oog houden, wat de voortgang zijner wetenschap noodwendig vordert, in zijn boek op te nemen.

VAN DER MAATEN's *Kleine Aardrijkskunde* is een goed boekje: in kleinen omvang, omvat het een rijkdom van wetenswaardig-

heden, 't is geen dorre naamlijst; en de hoofdgebeurtenissen uit de historie der meeste staten, die 't opgeeft, zijn, op eene goede gewone school, voldoende, om er voor de hoogste klasse een overzigt der nieuwe geschiedenis aan te knoopen; ze kunnen daartoe als zoo vele vaste punten dienen. Aan de voorwaarde intusschen, die elk schoolboek gesteld is, dat zich niet wil laten verdringen, is niet voldaan. Uitgemaakte fouten zijn, uit de vier vorige, in dezen vijfden druk overgegaan; de bijzonderheden, die dienen om steden en plaatsen te *caracteriseren*, of een eigen kenmerk te geven, zijn aan geene nieuwe schifting onderworpen geworden. Den wakkeren Schrijver en Uitgever maken we hierop opmerkzaam.

Zoo zijn, b. v., als stellige fouten ons in 't oog gevallen:

Bl. 18. »Nog verdienen melding: *Lunenburg* om den vrede van 1801". Moet zijn: *Luneville.*

Bl. 24. »Tot Seeland behooren de eilanden Bornholm", enz. Er is van 't *eiland* Seeland gesproken: lees tot het *Stift* Seeland; maar de verdeeling in stiften is niet opgenomen.

Bl. 25. »In Azië [bezitten de Denen] de stad *Tranquebar*". Reeds in 1845 is die stad aan Engeland afgestaan, of verkocht.

Bl. 58. »Pruissen in 1761 een Koningrijk", is eene drukfout. Lees: 1701.

Bl. 69. »*Oldenburg* heeft eene haven". Ja, zoo als honderden en duizenden plaatsen, die ook hebben: maar volstrekt geene die melding verdient.

Bl. 75. »Frankfort aan den Mein ... 60,000 inwoners (Hiervan wonen 6500 in *Saksenhaven* op den linker-oever)." Niet Saksenhaven, maar *Saksenhausen.*

Door eene drukfout staat elders: »Cook vermoord, 1799", in plaats van 1779.

De bijzonderheden hadden eene schifting noodig gehad; 't minder merkwaardige had voor 't meerdere moeten plaats maken; 't minder naauwkeurige voor 't meerdere. B. v.:

Bij *Breda* ontbreekt de vrede van 1667, een der beroemdste punten in onze geschiedenis. — »*Arnhem* eene *oude* stad". Dit kan misverstand geven; geene onzer steden heeft zich zoo verjongd: van ouden oorsprong?

»*Vlaardingen aan* de Maas": *bij* de Maas; 't heeft eene haven,

die in de Maas uitkomt. — Noord-Holland: »*Kamp* (slag bij Kamperduin, 1797)": *Zee*slag?

Zeeland: »terpen of Druïden-altaren", zijn die woorden van gelijke beteekenis? — »Aangeslibte klei": is er ook klei die niet is aangeslibd? — *Frieslands* voortbrengsels »kaas": heeft de Friesche kaas eenigen naam, en is 't een vermeldenswaardig artikel van uitvoer?

Amersfoort »(begraven JAKOB VAN KAMPEN)". Belangrijker was geweest: geboren JOHAN VAN OLDENBARNEVELDT.

Zwolle ... monumenten voor FEITH, TER PELKWIJK en OOSTKAMP. De eerste is algemeen bekend in ons land; de twee laatste, hoe braaf en verdienstelijk, zijn meer plaatselijk merkwaardig. Bij de beperkte ruimte van 't boekje, en eene wijze spaarzaamheid met het geheugen der leerlingen, moet het meer bijzondere wijken voor 't meer algemeene.

Assen »met ... fabrieken". De fabrieken beteekenen er al zeer weinig. Beter: met een ruim bosch, eens zoo groot als 't Haarlemmer-, bijna driemaal zoo groot als 't Alkmaarder Hout.

»Stadjes" voor »steedjes" is ongewoon. — »De Alpen — maken Zwitserland tot het hoogst gelegene rijk". De *Republiek* Zwitserland is geen *rijk*. Koningrijken en keizerrijken worden alleen onder dien naam zamengevat. Al vóór twee eeuwen, sprak men van » rijken, vorstendommen en republieken"; rijken en staten is zeer gewoon.

De verandering van den naam *Mexico*, naar de uitspraak des lands in *Mejico*, is af te raden in 't belang der leerlingen. — Zoo heeft men ook, elders, »*Koopen*hagen" voor 't gewone *Koppenhagen* gewaagd — waarom dan niet *Koopen*-, of *Koophaven*? — Maar de taal, 't algemeen eigendom van een volk, is niet, voor ieder in 't bijzonder, gelijk de leem in de hand des pottebakkers, dat hij haar naar eigene inzigten zou mogen kneden en vormen. 't Minst van allen nog kan dit met eigennamen 't geval wezen. Opzettelijke verandering wordt hier eene soort van vervalsching in eene publieke acte.

't Historisch overzigt van ons land moet, vóóral, met een scherp oog worden nagegaan; d'Oranje Staat en de Transvaalsche Republiek aangevuld.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Weet gij wel, lieve lezers! dat de *Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk* óók al eene literatuur begint te krijgen? Bij S. VAN VELZEN, JR., te Kampen, zijn verschenen: 1) *De vijf Artikelen tegen de Remonstranten;* 2) *Catechismus, of onderwijzing in de Christelijke Leer;* en 3) *Voorbeeld der Goddelijke Waarheden, door* A. HELLENBROEK. Het zijn de Hollandsche Gereformeerden in Noord-Amerika, die hunne geestverwanten in Holland tot het bezorgen der uitgave hebben opgewekt — en de vier Hoogleeraren der Theol. school te Kampen hebben gemeend zich daarmeê te moeten belasten. 't Is dus oude kost op nieuw opgedischt — en als wij eens voor een oogenblik vergeten, dat deze boekjes (menschenwerk) eene in vele opzigten paapsche afgodendienst worden waard gekeurd, dan zouden wij schier blijde zijn, dat zoo degelijke en pittige werken nog eens herdrukt werden. Legt deze werkjes naast het meeste wat onze water-en-melk-lectuur op stichtelijk gebied uitmaakt — en gij zult bidden: och, of veel van dien fermen toon van de 17de eeuw weêrkeerde om hare eigene dogmata, naar den vooruitgang des tijds gewijzigd, uit te spreken. Er is zoo iets deftigs, zoo iets eerwaardigs in dien toon. Misschien zegt iemand, dat hij alleen voegt bij het verkondigen van die bepaalde ernstige leerstukken. 't Is mogelijk; maar omgekeerd is 't niet waar: die ze met hart en ziel aankleven, hebben hem daarom nog niet. Wij verwijzen u naar den tweeden jaargang van het *Jaarboekje der Afgescheidenen*, 1857, óók bij VAN VELZEN. Een opmerker zou misschien zeggen, dat het orthodoxe systeem bij die van 1600 *er in* zat, en nu *er boven op* — want zelfs uit deze bron vloeit... water-en-melk! Belangrijk is het boekje volstrekt niet door het Mengelwerk, maar door de statistieke opgave van de gemeenten der Afgescheidenen. Men kan er uit zien hoe ver het separatisme zich uitstrekt — en wil men weten wat daartoe veel heeft meêgewerkt? — men leze *Episode uit den tijd der Kerkelijke Afscheiding in* 1836, door S. VAN VELZEN. — De Uitgever verdient veel lof. Hij bestede zijne vlijt liever aan het oude dat krachtig, dan aan het nieuwe dat flaauw is.

Wij kondigen ook met een enkel woord den *Almanak tot heil des Volks* aan, door de vereeniging van dien naam uitgegeven. Wat die vereeniging schijnt te zijn? Eene zoogenaamd positief Christelijke Maatschappij tot nut van 't algemeen, welke het vasthouden aan de insgelijks zoogenaamd kenmerkende leerstukken der Gereformeerde Kerk voor noodig ter zaligheid houdt. Iedere dag heeft in dezen Almanak een dagtekst. Het wit, dat hierbij in den kalender openblijft, wordt opgevuld met aanwijzing van weekmarkten, sluiten en opengaan der boomen te Amst., kassiers en postbussen aldaar, enz. De opgave der beurtschepen is bijzonder naauwkeurig. De kermissen zijn met meer dan gewone volledigheid opgegeven. Vreemd in *dezen* Almanak! Vergelijk enkel de aanteekening der Redactie (bl. 56), en gij zult hare gevatheid bewonderen. Het Mengelwerk is min. Er is wel iets in van den geest, dien de vroeger aangeprezen *Almanak voor Huis en Hart* kenmerkte, maar het harde en overdreven piquante, dat dààr wel eens *bijna* hindert, stuit ons hier meermalen. — De H.H. SPIN & ZOON schijnen deze Maatschappij tot heil des volks meer genegen te zijn dan die tot Nut v. 't A., wanneer men namelijk daartoe besluiten mag uit het onderscheid van drukletter bij beider Jaarboekjes gebezigd.

Wanneer jonge predikanten of studenten in de theologie de *Bloemlezing uit de Nederlandsche berijming van de Psalmen* (te Leeuwarden, bij EEKHOFF) nog niet kennen, dan maken wij hen opmerkzaam op dit nuttig werkje, waarvan de derde druk verschenen is. Ds. J. H. GERLACH van Middelburg maakt zich nu als Verzamelaar bekend. Hij heeft eer van zijn werk, gelijk ook de Uitgever, die nu voor veel steviger papier dan vroeger heeft gezorgd, zoodat het boekje ook zeer geschikt is voor gebruik op school of katechisatie.

Bijbelsch Lees- en Leerboekje voor jonge Kinderen, door A. RUTGERS VAN DER LOEFF, *Th. Dr., en Pred. te Leyden. Te Leyden, bij* D. NOOTHOVEN VAN GOOR. 1857. *In kl. 8vo. 64 bl. f* :-20. — Eene Bijbelsche geschiedenis voor meergevorderden op bewaarscholen en vooral voor die de *tusschenscholen* bezoeken, in 46 leeslesjes, meestal met de eigene woorden des Bijbels verhaald. De ijverige en welbekende verdienstelijke

Schrijver zegt dit boekske bewerkt te hebben in den trant van O. BISCHOFF'S *Geschichte des Reiches Gottes in vierzig biblischen Geschichten*, *Leipz.* 1856, dat wij niet kennen. Vroeger zagen wij veel een uitvoeriger werkje van ZAHN in denzelfden trant, 't welk echter niet meer zoo goed schijnt te voldoen. Als *leesboekje* voor kinderen alleen, zonder dat een oudere met hen leest en verklaart, zouden wij ook noch het werkje van ZAHN, noch het hier aangekondigde van VAN DER LOEFF aanbevelen. Maar als *leerboekje* op de scholen vinden wij het voortreffelijk, en kunnen daarbij den ijdelen wensch niet weêrhouden: Mogt het overal bij het lager onderwijs kunnen worden ingevoerd! Immers, wij hebben in dit zuiver Bijbelsch onderrigt niets gevonden, wat den Jood, den Roomsche, of den orthodoxen Protestant in zijne overtuiging beleedigt! Wilde men maar met ernst zoeken, dit boekske levert weder een bewijs, dat de middelen er waarlijk wel voorhanden zijn om de *question brulante* in de praktijk vreedzaam op te lossen. Maar men wil niet; — men mag niet! Enkele fouten ontsieren dit nuttige werkje; eene grove vonden wij o. a. bl. 8: »De menschen begonnen *na den zondvloed* (lees welligt *na den zondenval*, immers *vóór* den zondvloed) zich te vermenigvuldigen op den aardbodem."

Evangelisch Vraagboekje of Kort Begrip der Bijbelsche en Kerkelijke Geschiedenis. Te Leeuwarden, bij J. SWARTS. *In kl. 8vo.* 20 *bl.* *f* : - 10. — De groote verdienste van dit kleine boekske, welks aanleg wij allezins prijzen, is zijne groote beknoptheid en betrekkelijke volledigheid. In 12 hoofdstukken, 24 lessen en 120 vragen en antwoorden wordt hier een schat van feiten en ideeën aangeroerd, die allezins de belangstelling van den hedendaagschen Evangelischen Christen waardig zijn, en op katechisatiën wel mogen, zoo niet dringend moeten behandeld worden. Wij bevelen daarom dit vraagboekje, daar wij niets beters in dezen vorm kennen, zeer aan. Wij hopen echter, dat de ongenoemde bekwame Schrijver zich bij eene tweede uitgave meer moge vertoonen als goed stylist of corrector. Nu spelt hij, b. v., *Hebreesch* en *Chaldeesch* (bl. 1); laat eene drukfout staan als: »God, die zijne gemeente door eene *afgebreken* (l. *onafgebroken*) reeks ware Christenen heeft bewaakt (*sic!*) (bl. 14); gebruikt woorden als *leerbehelzende*,

wereldoverwinnend (bl. 1, 14); spreekt van PAULUS als »de *ware* Heiden-apostel (l. de Apostel der Heidenen bij uitnemendheid) (bl. 12), enz. enz. Door deze slordigheid verliest het boekske voor een wat naauwkeurigen docent veel van zijne doelmatigheid als handleiding.

P. J. HEEREBRAND heeft zelf beschreven en voor eigen rekening uitgegeven: *Openlijke Verantwoording aan het Ned. Publiek, of het gevolg van de leidingen en raadgevingen van Mr.* C. C. E. D'ENGELBRONNER. — HEEREBRAND is geen baas in het ontwikkelen en ontboezemen van zijne gedachten. De zaak zelve valt buiten onze beoordeeling, maar voor onze letterkunde zien wij hier weêr eene proeve, dat overtuiging nog niet welsprekend maakt, en dat overtuiging zonder welsprekendheid toch anderen wel overtuigen kan door de naakte, ofschoon dan ook gebrekkige mededeeling der waarheid.

Almanak voor Landbouwers en Veehouders, voor het jaar 1857; *bevattende vele nuttige zaken om van den Landbouw en de Veeteelt de meeste voordeelen te trekken. Elfde Jaargang. Te Leeuwarden, bij* W. Eekhoff. 1856. *In kl. 8vo. XVI en* 80 *bl. f*: - 30. — Het komt ons voor dat sedert er zich meer landbouwers op toeleggen om den landbouw wetenschappelijk te drijven, er ook nog wel een nieuwe naam mogt worden uitgevonden, om deze te onderscheiden van hen die den ouden slender volgen, want nu kan men moeijelijk weten voor wie sommige producten onzer pers eigenlijk bestemd zijn. Landbouwers eerste klasse toch mogen zeker EEKHOFF's *Almanak* wel lezen, maar zullen er toch niet veel uit opdoen: het meeste komt reeds elders voor: of het mogt wezen, dat er (waarschijnlijk in Friesland, in Holland kennen wij ze gelukkig niet) zulke liefhebbers van woordspelingen gevonden worden onder *de wieders* als waarvan op bl. 48 eene proeve wordt gegeven. Hun poëtische aanleg zal ook door de voorkomende verzen weinig worden veredeld. Maar kan de *Almanak* toch goed zijn voor de landbouwers 2e en 3e klasse? — Dat is nu juist de zwarigheid: die lezen *niets*. Vindt de Uitgever door het debiet aanleiding om het dozijn jaargangen vol te maken, wij hebben er vrede mede, maar kunnen niet ontveinzen dat wij gaarne iets van ander allooi zagen. Iets aardigers, b. v., dan dat afscheid aan de »beste boeren", die onbekrompen Almanakken komen koopen. (Zie bl. 78.)

De Gebroeders DIEDERICHS, te Amsterdam, bieden ons voor slechts vijftig cents aan: *Nuttig Allerlei, Almanak voor Kantoor en Huiskamer.* De titel is, naar onze meening, juist gekozen; want dat ons hier *Allerlei* wordt aangeboden, zal wel niemand ontkennen; en nuttigheid aan dat *Allerlei* ontzeggen kunnen wij niet. Het boekje beantwoordt aan den geest van onzen tijd; over vele, zeer verschillende zaken worden den lezer mededeelingen gedaan, en die moeten *per se* oppervlakkig zijn. De wijze waarop deze *Almanak* is uitgegeven, maakt dat het boekje er zóó uitlokkend uitziet, dat het bijna niet anders kan of het moet vele lezers vinden.

BOEKBESCHOUWING.

Twaalftal Kerkredenen, door C. C. CALLENBACH, *Predikant te Nijkerk. Iᵉ tot IXᵉ Aflevering. Te Nijkerk, bij* G. F. Callenbach. 1856, 57. *In gr. 8vo. Tot dus verre* 220 *bl. Bij inteekening f* 2-40; *na de uitgave der laatste Aflev. f* 3-:

Oudejaars-Avond. Kerkrede over Psalm LI: 3ᵃ, *door* C. C. CALLENBACH, *Predikant te Nijkerk. Te Nijkerk, bij* G. F. Callenbach. 1856. *In gr. 8vo.* 24 *bl. f* :-20.

Wij moeten den man zijne uitgeleefde dogmatiek en daarnaar geschoeide exegese schenken: beide gaan zeker ver, gelijk ge aan deze verklaring van den »Heer" in *Ps.* CXLV: 17 zien kunt: »Wij kunnen hier aan den drieëenigen God denken in het gemeen, doch de Christen mag daarom niet te min bijzonder denken aan den tweeden persoon, dien de Vader, na bitter en bloedig lijden, uitermate heeft verhoogd en alle magt gegeven heeft in hemel en op aarde. Des Vaders woord tot den Zoon: »zit aan mijne regterhand," geeft ons vrijheid en regt, wanneer ergens van het bestuur onzer lotgevallen door den *Heere* sprake is, onder dat woord *Heere* den Zoon te verstaan, aan wiens sterke hand de scepter over het geheelal en over zijne eigene met bloed vrijgekochte gemeente werd toebetrouwd." — Wij moeten hem verder hier en daar een heftigen uitval tegen Roomsch of Liberaal vergeven: trouwens, zijne tegenstanders maken 't zelven niet beter; ofschoon 't ons toch wat al te erg loopt, wanneer hij den door de vrijzinnigen aan de voorstanders der orthodoxe verzoeningsleer toegeduwden, en gewis ook niet liefelijken schimpnaam van bloedtheologanten lijnregt uit de aanporring van Satan afleidt. — Wij moeten almede niet te naauw zien op eenige verwardheid in woordschikking en redenering, die echter maar zelden tot zulk een uiterste loopt, als in deze schets der Oudejaarspreek: »Wat er toe behoort, om deze bede regt te bidden. De gepastheid der bede aan deze uitgangen des jaars. De heilrijkheid der bede opregt ontboezemd." — Wij moeten,

eindelijk, heenstappen over ééne uitdrukking tegen de ongeloovigen, die ons meer dan eenige andere heeft geërgerd, hoewel ze evenmin regt- als vrijzinnig is: »Indien wij geloovigen het eens hadden mis gehad, wat schade voor ons? Daarentegen zoo gij het mis hebt, gij hebt alles verspeeld." Hoe! gij mensch, naar het beeld van den God der waarheid geschapen, en van daar met brandenden waarheidsdorst vervuld in 't binnenste heiligdom uwer ziel, gij lijdt geene schade, als ge leugen aanneemt? ge behaalt geen voordeel, als ge leugen verzaakt? Weg, voor altijd weg met zulke valsche en onwaardige argumenten *a tutiori!* — Maar dat het, in weerwil van dit alles, aan den Heer CALLENBACH gegeven is, om regt populair, regt hartelijk, en — wat wij voor geene mindere verdienste rekenen — regt gemeentelijk te prediken: dat hij, hoedanig zijne denkbeelden in 't leerstellige mogen wezen, in de praktijk op een gezond en werkzaam Christendom aandringt: dezen in ons oog veelbeduidenden lof hebben wij volmondig voor hem over. Zij het nu en dan al eens onder een (vooral Oud-Testamentisch) deksel, nogtans wordt CHRISTUS door hem verkondigd: en daarin behooren we ons met den Apostel PAULUS te verblijden. Wie slechts met een oordeel des onderscheids deze Kerkredenen te lezen vermag, die zal er, gelijk wij, op vele plaatsen door gesticht worden. Gaarne deelden wij ten bewijze de waarlijk schoone plaats over de zondenvergeving door CHRISTUS (bl. 195 en volgg.) mede; doch de ruimte ontbreekt ons. Wij bepalen ons dus tot het slot der preek over *Matth.* x: 30: »Ja, Hij heeft de haren uws hoofds allen geteld. Gaat gij dan een bangen winter te gemoet, waarin ge ligt niet weten zult van den eenen tot den anderen dag te leven, wapen u slechts met vertrouwen, met vertrouwen op zijne almagt, die alles kan geven; op zijne liefde, die alles wil geven; op zijne trouw, die alles zal geven. Ik durf u vrijmoedig zeggen: u zal geschieden naar dat gij vertrouwen zult. Indien uw vertrouwen sterk is en vast, gij zult ondervinden dat de God van ELIA en ELIZA nog dezelfde God is; gij zult ondervinden dat de God van dien Duïtschen leeraar HENKE, van wien zoo veel merkwaardigs is opgeteekend, nog leeft; gij zult van de raven gediend worden en van de lieve zangvogels, indien de Heere het noodig keurt. En gij, rijken, op den Heer vertrouwende, zult weldoende niet

verarmen; gij zult gewaar worden, dat wie den armen geeft den Heere leent, terwijl gij het onbeschrijfelijk zoet en zalig genot smaakt bijzonder aan het weldoen verbonden. 't Is immers zaliger te geven dan te ontvangen? En voorts tot vertrouwen heb ik niemand uwer meer op te wekken. Hoe? Ja, ik meen wat ik zeg. De Heer heeft u immers het meerdere geschonken? Heeft Hij u niet zich-zelf en zijn Zoon geschonken? Kan Hij het u dan aan een stuk brood, aan een aardappel, aan wat zout, aan wat olie, aan wat kleederen laten ontbreken? Of heeft Hij de haren uws hoofds niet allen geteld? Ja, Hij heeft het gedaan. Amen."

De jonge Uitgever, zoon des Predikers, verdient bij „deze zijne eerste onderneming" onze aanmoediging. De uitvoering is zeer goed en net: alleen is, dunkt ons, de letter wel een weinig uitgesleten. Een paar taalfouten — *vloers*, voor: *floers*, en dergelijke — moet hij in 't vervolg vermijden of doen vermijden: anders is de correctie over 't geheel zorgvuldig. Hij is immers niet voornemens, zich *uitsluitend* tot de uitgave van Godsdienstige boeken, en wel van zijne eigene rigting, te beperken? Zoo zou hij zich tot stilstand veroordeelen met dat hij begint te loopen.

V. P.

Evangelische Zendings-Bibliotheek. Tweede Deel. Nieuw-Zeeland. Geschiedenis van den heidenschen toestand, de vestiging en de zegepraal van het Christendom in dit gedeelte van Australië; door C. P. L. RUTGERS, *Predikant te Groningen. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1856. *In post* 8vo. *VIII en* 176 *bl. f* 1-:

De heer SCHOLTENS heeft een goed werk verrigt door de uitgave dezer bibliotheek op zich te nemen. Hij stelt zich voor alle merkwaardige gebeurtenissen op het gebied der christelijke zending in samenhangende en aaneengeschakelde overzigten ter kennis van het publiek te brengen. Zijn doel vordert de aandacht der belangstellenden in de zaak van JESUS. En het tweede deel zijner bibliotheek bewijst dat hij de redactie zijner uitgave aan bekwame handen heeft toevertrouwd. In vier hoofdstukken ontvangt men, onder de opschriften: I het

heidensch Nieuw-Zeeland, II vestiging van het Christendom op het heidensch Nieuw-Zeeland, III het Christelijk Nieuw-Zeeland, IV slotbeschouwingen van den zendingsarbeid op Nieuw-Zeeland, veel wetenswaardigs, veel verblijdends ook. De blik op het heidensch Nieuw-Zeeland wekt reeds terstond belangstelling. Al wat op de ontdekking en gesteldheid van dat eiland betrekking heeft wordt eenvoudig en bondig beschreven. Van het luchtgestel, de geografie, den plantengroei, de natuurlijke historie, den aart, de levenswijze en de gebruiken der bewoners erlangt men in weinige bladzijden een helder overzigt, dat besloten wordt met eenige mededeelingen aangaande de godsdienstige begrippen en meeningen dezer heidenen. Daarna wordt in het breede de arbeid van den nieuw-zuid-wallisschen anglikaanschen bisschop SAMUEL MARSDEN met betrekking tot Nieuw-Zeeland behandeld, en uitvoerig verslag gegeven van hetgeen deze verdienstelijke man tot voorbereiding der euangelisatie van dat gewest heeft gedaan, van zijne volharding, den uitslag zijner pogingen, zijne eerste prediking des euangelies op kerstdag 1814, en de vestiging van den eersten post te Ranghihu. Het derde hoofdstuk wekt minder belangstelling. Een voorname reden daarvan kan wezen dat de betuigingen en verklaringen van voormalig heidensche nieuw-zeelanders, die als bewijzen voor den voortgang des christendoms worden aangevoerd, over het geheel tamelijk onbeduidend zijn. De aanhaling van zulke *woorden* kan dan ook geheel noodeloos worden geacht, daar S. met het best gevolg *zaken* heeft laten getuigen. Een andere reden moet waarschijnlijk gezocht worden in het ontbreken van een kaartjen van Nieuw-Zeeland. Had de uitgever kunnen besluiten, eene eenvoudige kleine kaart bij het werkjen te voegen, hij zou zoowel den schrijver als den lezers een goede dienst hebben bewezen. Toch zal dit boekjen ook zonder die verbetering zijnen weg vinden, en zegen aanbrengen. Wij wenschen het in handen van velen, vooral van velen die de zendingszaak verachten of bestrijden. Deze weinige bladzijden kunnen hun leeren hoe valsch de meeste tegenwerpingen zijn, die tegen het werk der euangelisatie onder de heidenen worden ingebragt en........ nagepraat.

Taal en stijl zijn zuiver, ongerekend enkele uitdrukkingen en misstellingen als b. v. »sloegen ze *alle* dood" blz. 38; »zelfs de

kinderen werden van hunne jeugd af geleerd", voor »den kinderen werd enz." blz. 47; »dat wij den wil hadden naar de Theemsrivier" blz. 98. — Druk, papier, formaat en correctie doen den uitgever eer aan.

B. V. H.

De verzoening der wereld met God in CHRISTUS JEZUS. *Twee Leerredenen over* 2 *Cor.* V: 18—21, *uitgesproken op Zondag, den* 19*den*, *en Woensdag, den* 22*sten* *October* 1856. *Met een Naschrift over den onevangelischen oorsprong van de kerkelijke leer der verzoening, door* J. C. ZAALBERG, P.Z., *Theol. Doct., en Predikant te 's Gravenhage. Te 's Gravenhage, bij* M. J. Visser. 1856. *In gr. 8vo.* 80 *bl. f* :-75.

Deze twee leerredenen zijn onze dringendste aanbeveling meer dan waardig. Er bestaat behoefte, groote behoefte voor de leden der gemeente om zich zelven bewust te worden, waarom zij toch in CHRISTUS als in hunnen Verlosser en Verzoener roemen. Daarover zijn zulke scheeve, verwarde, nevelachtige begrippen, dat iedere poging om Gods raad ter behoudenis van eene verlorene wereld te doen begrijpen, voor zoo ver dat mogelijk is, hooge waarde heeft. En ZAALBERG toont hier, dat hij de man mag heeten om zoo zwaar eene taak op zich te nemen en die naar eisch te volbrengen. 't Ontbreekt hem niet aan *moed* — zietdaar een eerste vereischte. Hij heeft met magtige *vijanden* te doen, of laat ons liever zeggen *bestrijders*. Keurt ge 't intusschen wel goed, dat hij, die van het punt moest uitgaan, dat hij optreedt om broeders en zusters in de waarheid te leiden, zoo heftig dadelijk wat sommigen van hen waarheid achten aanvalt? Zou eene krachtige voorstelling van datgene wat waar is, niet voldoende zijn zonder polemiek, die misschien enkelen wint, maar velen terstond van den Prediker afkeert, en hun hem doet aanhooren als een ketter? Dat hij in de bijlage eens fiks ontwikkelt wat er van die kerkleer zij, is best — maar op den preekstoel? wij haten daar alle polemiek. En waarlijk, ZAALBERG is *krachtig* genoeg als hij opbouwt met de eene hand, en heeft het zwaard in de andere niet noodig, ja kon die andere hand nog best gebruiken om meê te helpen bouwen — dan behoefde hij ook zoo overhaast, zoo opgewonden niet te werk te gaan, als hij

nu immer strijdende moest doen — en wij waarborgen hem meer vrucht. Zeker zoo als hij nu heeft gepreekt, zal hij er meer van gehoord hebben aan deze zijde van het graf — misschien zou hij er in den grooten dag nog meer van hooren, als hij minder zoo gepreekt had, dat alle toehoorders, ook die niet hooren om naar den inwendigen mensch gesterkt te worden, *verrukt* waren. Hij wilde toch *leeren* en *leerende* stichten. Maar dan had hij den toon niet moeten gebruiken die in eene feestpreek past. Vele predikers in onze dagen maken den grond met woest geweld te gelijk los en strooijen hun zaad. Zou die grond ook zoo los en zoo mul kunnen worden, dat de blijvende vrucht onmogelijk wordt? Wij hadden wel eens een knap hoorder willen examineren om alzoo te beproeven of deze uit die zee van woorden de heerlijke gedachten, die ZAALBERG er in heeft gelegd, had opgevischt. Heerlijke gedachten! ja, die zijn er in overvloed. Wie bij bedaarde lezing zich zelven telkens vraagt: wat wil de spreker? zal, tot op zekere hoogte, helder leeren inzien, wat God tot verzoening der wereld in CHRISTUS JEZUS heeft gedaan. Tot op zekere hoogte. Want, of ook wij door de veelheid der woorden de juiste denkbeelden niet konden opsporen, wij weten het niet; maar 't is ons niet volkomen helder geworden, waarom ZAALBERG het lijden en sterven van CHRISTUS noodzakelijk, absoluut noodzakelijk ter redding van de wereld noemt. Één ding heeft hij in de preken, en vooral in de bijlagen, zeker zonneklaar bewezen, dat de satisfactie-leer geheel onhoudbaar is en bovenal onbijbelsch. Zijne opsomming van 't geen de Schrift over het betwiste leerstuk geeft, getuigt van groote bekwaamheid, gelijk het geheele werkje, en daarom moeten wij, ondanks onze aanmerkingen, eindigen met de lezing dezer preken, die keurig zijn uitgegeven, ten dringendste aan te bevelen.

Het penitentiair gevangenis-stelsel, en dat der gemeenschappelijke opsluiting. Te Arnhem, bij G. W. van der Wiel. 1856. *In gr. 8vo.* 32 *bl. f* : - 40.

Charakteristik is reeds de titel dezer *brochure*. Immers door de eenzame opsluiting »het penitentiair gevangenis-stelsel" — (waarom niet penitentiair-gevangenisstelsel?) te noemen, en de

inkerkering in de gewone tucht- en gevangenhuizen eenvoudig „dat der gemeenschappelijke opsluiting" te heeten, geeft de onbekende schrijver reeds in den titel duidelijk te kennen welke vruchten hij van de eene, welke van de andere verwacht. De inhoud logenstraft de uit den titel opgevatte verwachting niet. Met warmte waar het zaken, en bezadigde waardigheid waar het personen betreft, verklaart S. zich voor het cellulair-gevangenisstelsel. Uitgaande van het ware en juiste denkbeeld dat de straf der misdaad moet dienen om den misdadiger te verbeteren, beveelt hij de eenzame opsluiting, zoo als die in ons vaderland wordt toegepast, aan, als: 1. voldoende aan de uitspraak der gezonde rede, — 2. aan de stem des tijds, — 3. aan de opwekking die van CHRISTUS uitgaat, — 4. als de vrucht eener gerijpte ervaring, — 5. als zijnde in overeenstemming met de geschiedenis der leiding van den gevallen mensch door God. Nieuwe gezigtspunten over dit maatschappelijk vraagstuk opent dit werkjen niet. Maar wie 'tgeen reeds meermalen ten voordeele van het cellulair stelsel is aangevoerd, met warmte, overtuiging, gemoedelijkheid, helderheid en in doorgaans zuivere taal saamgebragt en behandeld wenscht te zien, hij koope, leze en herleze dit geschrift. De zaak is der belangstelling waardig, en niet minder de pleiter. Ééne kleine opmerking slechts! Uit de inhoudsopgave (bl. 7) zou men opmaken dat *het stelsel*, in de vierde plaats, als de vrucht eener gerijpte ervaring wordt aanbevolen. Maar de behandeling (bl. 26—28) kan tot het vermoeden leiden als waren die woorden „vrucht eener gerijpte ervaring" meer op de aanbeveling zelve dan op het stelsel betrekkelijk. Of had de lezer anders geen regt gehad op statistische mededeelingen? Ware S. door die te geven niet getrouwer aan zijne opgave geweest, en zou hij dan tevens zijn betoog niet meer klem nog hebben bijgezet? Hoe dit zij, de schrijver heeft aanspraak op erkentelijkheid, wat hij schreef op overweging....... en behartiging.

B. V. H.

Het Idiotisme en de Idioten-School. Eene eerste Proeve op een nieuw veld van Geneeskundige Opvoeding en Christelijke Philanthropie, *door* C. E. VAN KOETSVELD. *Tweede Stuk. De*

Idioten-School (*Eerste Gedeelte*), *bl.* 81—192. (*Tweede Gedeelte*) *bl.* 193—326. *Te Schoonhoven*, *bij* S. E. van Nooten. 1856. *In gr. 8vo.* *ƒ* 3-25.

Uit bovenstaanden titel blijkt, dat het werk van den Heer v. K., waarvan wij vroeger (1856, bl. 657 en volgg.) het Eerste Stuk hebben aangekondigd, thans voltooid is. Het verheugt ons dat de Eerwaarde Schrijver ook dezen arbeid, die op nieuw eene proeve van grondige, zoo wel op als buiten het studeervertrek volbragte studiën oplevert, gelukkig heeft mogen ten einde brengen, en daardoor onze vaderlandsche literatuur met een belangrijk werk vermeerderd heeft. Dat het grootendeels als een oorspronkelijk werk, en niet als een uittreksel uit de talrijke buitenlandsche geschriften over idiotisme en idioten-onderwijs, beschouwd moet worden, blijkt uit de menigvuldige menschkundige, wijsgeerige en paedagogische opmerkingen en wenken, die schier in elk hoofdstuk worden aangetroffen, doch waaraan het laatstelijk uitgegeven Tweede Stuk, uit den aard der zaak, rijker is dan het Eerste. Hoewel toch dat Eerste Stuk noodzakelijkerwijze vooraf moest gaan, om het onderwerp behoorlijk te doen kennen, zoo was echter de inhoud er van, eene behoorlijke karakteristiek van het idiotisme in zijne verschillende wijzigingen, aan grootere moeijelijkheden onderhevig, en moest de Schrijver daarbij meer op het oordeel van anderen afgaan, dan bij de behandeling van de tweede Afdeeling zijns werks noodig was. Ook zal die tweede Afdeeling, waarin belangrijke feiten en waarnemingen de plaats van meer afgetrokkene denkbeelden en redeneringen innemen, door de meeste lezers met meer genoegen, en tevens met meerdere vrucht, gelezen worden. Zelfs zal dit door ouders, die het geluk hebben slechts gezonde en met gunstigen aanleg begaafde kinderen te hebben, met voordeel geschieden kunnen. Tusschen de vorming en opleiding toch, waaraan ook gezonde kinderen behoefte hebben, en die, welke aan kinderen met bekrompene, achterlijke en gebrekkige vermogens, in de idioten-scholen te beurt valt, zijn veel meer punten van aanraking, dan men, bij eene oppervlakkige beschouwing der zaak, vermoeden zou. Want ook bij die ongelukkige kinderen, bij welke slechts eene zwakke kiem van deze en gene vermogens van den geest aanwezig is, moet evenzeer, als bij

gewone kinderen, *ontwikkeling* voor het hoofddoel, *opvoeding* en *onderwijs* voor het middel gehouden worden, slechts met dit onderscheid, dat die opvoeding bij eerstgenoemden aan hunne herstelling, en bij laatstgenoemden aan het behoud en de versterking hunner gezondheid moet worden dienstbaar gemaakt. Dat echter de opvoeding van idioten aan groote moeijelijkheden onderderhevig is, volgt uit den aard der zaak. Hoe toch zal het ziele-oog geopend worden, als verstand en gemoed bijna ontoegankelijk zijn, en het orgaan, dat door middel der zintuigen kennis neemt van de buitenwereld, hoogst onvolkomen ontwikkeld is, en in die kennisneming geenerlei belang stelt. Niet te min kunnen die moeijelijkheden veelal door geduld en volharding, door geschikte leiding en liefderijke behandeling en door eene oordeelkundige aanwending van gepaste middelen, zoo niet geheel, althans grootendeels, overwonnen worden. De Schrijver heeft dit in zijn eerste Hoofdstuk in bijzonderheden aangewezen, en het tevens proefondervindelijk bewezen uit de resultaten, reeds door de eerste proeven van het idioten-onderwijs in Frankrijk, Duitschland en Zwitserland opgeleverd. In het tweede Hoofdstuk wordt de verhouding, die er tusschen de paedagogische leiding en de geneeskundige behandeling moet plaats hebben, aangewezen, en de dienaangaande door den Schrijver gegeven wenken pleiten, naar onze meening, voor zijn juist en onbevooroordeeld inzigt. Evenzeer is het noodig, en dit maakt den inhoud van het derde Hoofdstuk uit, om de aan idiotisme onderhevige kinderen, zoo veel mogelijk, te individualiseren, ten einde de opvoeding en het onderwijs aan den verschillenden graad, waarin zich de beperktheid, de achterlijkheid en stompheid der vermogens openbaren, te doen beantwoorden. Daarbij mag tevens de zorg voor het ligchaam niet verwaarloosd worden, en ook dit onderwerp wordt met de noodige uitvoerigheid door den Schrijver opzettelijk behandeld. De laatste Hoofdstukken eindelijk zijn gewijd aan een overzigt van de elders voor het idioten-onderwijs bestaande gestichten, aan de beschrijving van de tot dit zelfde einde ingerigte en te 's Gravenhage gevestigde school, en aan het reeds ontworpen, aanstaande idioten-gesticht, waardoor de Heer v. k. en zijne medearbeiders zullen in staat gesteld worden om de ongelukkige kinderen, door wier betrekkingen zulks verlangd wordt,

niet alleen in een gepast, naar elks vatbaarheid ingerigt onderwijs, maar ook in eene gemeenschappelijke verpleging en algeheele verzorging te doen deelen. Gelijk wij den Schrijver voor die menschlievende, aanvankelijk met een zoo gunstig gevolg bekroonde, pogingen dank zeggen, zoo doen wij het niet minder voor zijn belangrijk geschrift, waardoor hij zich op nieuw als een menschkundig, veelzijdig wetenschappelijk en begaafd Schrijver deed kennen.

Een gezond en goedkoop voedsel voor iedereen. Aanwijzing tot de voortteling en het nuttigen van nieuwe, betere, goedkoopere en voedzamer aardvruchten, ter vervanging van de minder gezonde aardappelen, voorafgegaan door eenige waarschuwingen tegen de vervalschingen der meeste levensmiddelen, door een Geneeskundige. Te Amsterdam, bij Gebr. Diederichs. 1857. *In 8vo.* 58 *bl. f* : - 25.

In het, onder bovenstaanden al te omslagtigen titel uitgegeven, boekje worden twee voorname vraagstukken van den dag behandeld. Het eerste betreft de vervalsching der meeste levensmiddelen; het tweede de aanbeveling van een surrogaat voor de aardappelen. Gelijk eerstgenoemd onderwerp met de benoeming van stedelijke gezondheidsraden en andere maatregelen van geneeskundige politie in naauw verband staat, zoo moet ook het laatste, de aanbeveling van een gezond en goedkoop voedsel, als een vraagstuk beschouwd worden van den tegenwoordigen tijd, waarin men naar middelen uitziet, om de productiviteit van den grond aan die van het menschelijk geslacht, zoo mogelijk, meer te doen beantwoorden, en alzoo eene der voornaamste oorzaken van de duurte der levensmiddelen en van het steeds toenemend pauperisme te doen ophouden. Met het oog hierop en op den ongunstigen gezondheidstoestand van de mindere klasse der maatschappij, meent de Schrijver dat het gebruik van de »ligchaamsverzwakkende, geestdoodende, vadsig en krachteloos makende aardappelen" geheel moet ophouden, en dat in de plaats daarvan, voortaan twee Oostersche gewassen, de *Apios tuberosa* en de *Dioscorea Batatas*, verbouwd moeten worden. De knollen en wortels dier beide genoemde plantsoorten bevatten toch, volgens de

analyse van Fransche scheikundigen, een veel grooter gehalte aan eiwitaardige bestanddeelen dan de aardappels, zoodat zij deze voortaan geheel zullen moeten vervangen. In dien wensch des Schrijvers deelen wij niet, zoo lang het niet gebleken is, hoe het met de cultuur dier uitheemsche gewassen, met hare meerdere of mindere productie, met de gesteldheid van den grond, die gevorderd wordt, met de daarvoor noodige bemesting, met den tijd, gedurende welken de wortels bewaard kunnen worden, met de smakelijkheid van deze, hare verteerbaarheid, enz. gesteld is. Zoo lang men van alle die bijzonderheden niets weet, loopt men groot gevaar, kasteelen in de lucht te bouwen, en welligt dezelfde uitkomsten te verkrijgen, die de zijdeteelt, de konijnen-fokkerij en de pisciceultuur in ons Vaderland hebben opgeleverd. Niet te min verdient het nemen van proeven allezins te worden aanbevolen, vooral wanneer het geschiedt door onpartijdige en deskundige personen (*). Gelijk de Schrijver een groot tegenstander en bestrijder der aardappelen is, zoo houdt hij, daarentegen, groote lofspraken op de veel besprokene Revalenta Arabica, waarvoor als éénige grond wordt bijgebragt het ruim gehalte aan eiwitstof, dat LIEBIG in het genoemd planten-meel ontdekt heeft. Het is te meer te verwonderen, dat de Schrijver aan een enkel zoodanig onderzoek bijzondere waarde hecht, dewijl de eerste twintig bladzijden van zijn boekje gewijd zijn aan het betoog, dat schier alle onze voedselstoffen en dranken op schromelijke wijze vervalscht, en, uit winzucht, dikwijls met nadeelige of zelfs vergiftige stoffen vermengd worden. Ook hier wordt wederom op de Rob de LAFFECTEUR en de Pâte pectorale, die beiden onvervalschte volksgeneesmiddelen genoemd worden (bl. 16), eene uitzondering gemaakt. Dit riekt een weinig naar den mutserd, en wekt het vermoeden op, dat de ongenoemde Schrijver, die zich op den titel en op bl. 34 een Geneeskundige noemt, meer bijzondere dan algemeene belangen voorstaat. Ook hebben wij, hetgeen wij ter liefde van de waarheid verpligt zijn op te merken, van de natuur- en scheikundige kennis des Schrijvers geene groote denkbeelden, en

(*) Behandeling van de Chinesche Igname (*Dioscorea Batatas*), medegedeeld door A. BLAAS, EZ.n.; in Tuinbouw-Flora, enz., D. III, bl. 63 en volgg.

verwijzen den deskundigen lezer, die er van overtuigd wenscht te worden, tot hetgeen op bl. 6, over de zuivering van slecht en drabbig water gezegd wordt, waartoe onder anderen, gestooten bittere amandelen worden aanbevolen!

Niet België, maar Nederland en Engeland komt de eer toe van de uitvinding der Inënting bij het Rundvee. Benevens inlichtingen aangaande die kunstbewerking, door Dr. J. N. L. BAX. *Te Nijmegen, bij* H. C. A. Thieme, J.F.z. 1856. *In gr. 8vo.* 15 *bl. f* : - 25.

Wat kwaad een ANONYMUS, schrijver van een artikeltje in een der laatste Nommers van het Handelsblad des vorigen jaars, in de hierbij aangekondigde onschuldige en wèl geschrevene *brochure* gezien heeft, begrijpen wij niet. Ref. heeft sedert het hem ter beoordeeling toegezonden stukje met veel genoegen gelezen, terwijl hij de mogelijkheid niet inziet, dat eene eenvoudige opgave van het in der tijd over inenting geschrevene en de daarbij gevoegde raadgeving, om de kunst der inënting door aanhoudende studie en proefnemingen te volmaken, verdient te worden gelaakt. Wel is waar, de inenting van het rundvee, als voorbehoedmiddel tegen de besmetting van de thans in Friesland zoo hevig woedende longziekte, heeft geene resultaten opgeleverd, die op verre na met die der koepok-inënting tegen de kinderpokken kunnen vergeleken worden. Maar daarom mag het toch wel niet nutteloos zijn, vooral in 't belang van den roem des Vaderlands, kennis te nemen van een reeds over de honderd jaren oud werkje, getiteld: »Eerste proefneming over de uitwerkingen van de inëntingen der besmettende ziekte bij het rundvee, gedaan in de Beverwijk, door CORNELIS NOZEMAN, Leeraar der Remonstranten te Haarlem, AGGE ROSKAM KOOL en JAN TAK, Doctor in de Medicijnen te Leiden. Te Amsterdam, bij K. VAN DER SIJS en K. DE VEER. 1755." Alleen met deze opgave heeft de S. de kwestie in den titel vermeld, althans gedeeltelijk uitgemaakt. Doch wij hebben te vergeefs gezocht naar het bewijs, dat mede aan Engeland de eer der uitvinding van de rundvee-inënting zou toekomen. Ref. begrijpt dit niet, tenzij misschien het citaat uit de werken van een Edinburgsch

Genootschap (te Amst., bij J. HARTIG, 1741, D. IV, bl. 223) niet compleet is afgedrukt. Wanneer echter dààr, in het vergetene deel des citaats, van inënting ware gesproken, dan zou aan Schotland (of Engeland) zeker de eer der prioriteit toekomen, en Nederland alleen een der eerste landen zijn, waar de Britsche uitvinding werd toegepast. Evenwel, hoezeer Ref. dit werkje met genoegen aankondigt, kan hij niet voorbij de opmerking te maken, dat de inënting noch bij vroegere besmettelijke veeziekten, noch bij de thans heerschende longziekte, een afdoend middel is geweest om het kwaad te stuiten. Hij betwijfelt het dus zeer of de uitvinding wel de eer van een internationalen twist waardig is. Laat België met zijnen Dr. WILLEMS grooten ophef maken; het ergere ons niet, daar zijne zoogenaamde uitvinding welligt spoedig haren roem zal overleven, even als vroeger de Nederlandsche of Engelsche, hier vermeld.

Bijvoegsels en Aanmerkingen behoorende tot het Handboek der Dierkunde van J. VAN DER HOEVEN. *Een stelselmatig overzigt der voornaamste nieuwe ontdekkingen en waarnemingen over de ongewervelde Dieren, door Dr.* R. LEUCKART. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. VAN DER HOEVEN, JS.Z., *Med. Cand. Te Amsterdam, bij* J. C. A. Sulpke. 1856. *In gr. 8vo. VIII en* 172 *bl. f* 1 - 60.

Het was eene goede gedachte van den uitstekenden dierkundige Prof. J. VAN DER HOEVEN, om aan zijn beroemden Giessenschen ambtgenoot Prof. LEUCKART de zamenstelling op te dragen van een naschrift tot het Eerste Deel van zijn *Handboek der Dierkunde.* Van 1850 toch, in welk jaar de Duitsche vertaling van dit Eerste Deel, handelende over de ongewervelde dieren, in het licht verschenen was, tot 1856, als wanneer het werk door de uitgave van het Tweede Deel voltooid werd, waren inzonderheid over dit gedeelte der dierkunde eene reeks van voortreffelijke waarnemingen gedaan, waardoor eensdeels geheel nieuwe zaken ontdekt werden, anderdeels sommige onnaauwkeurige of onvolledige opgaven nader toegelicht werden. Wel te regt meende dus de Duitsche uitgever »dat eenige nalezingen op het Eerste Deel bij het einde

van het Tweede moesten worden toegevoegd", en zeker! wie de voortreffelijke bijdragen kent, welke LEUCKART in dezen tak van wetenschap geleverd heeft, zal het gaarne met V. D. HOEVEN erkennen »dat deze moeijelijke taak niet wel aan meer geschikte handen kon worden toevertrouwd." Zijne meêdeelingen over den bouw der Coelenteraten, der Physaliën en Siphonophoren, over Gregarinen, over Cestoden, over de longen der spinnen, over het chitin bij de verschillende klassen der ongewervelde dieren, enz. bewijzen, dat L. een ijverig medearbeider is op dit veld, en dat hij volkomen de man is, om de bijna overstelpende massa bouwstoffen, welke schier iedere dag aanbrengt, tot een behoorlijk geheel te verwerken.

Voor de bezitters van VAN DER HOEVEN's *Handboek*, welks voortreffelijkheid ook in het buitenland erkend wordt — getuigen de veelvuldige vertalingen, die daarvan reeds het licht gezien hebben of nog bewerkt worden — kan het niet anders, dan hoogst aangenaam zijn, door de vertaling der bijvoegselen van LEUCKART, dit werk weder op de hoogte van onzen tijd gebragt te zien. Wij beamen dus ten volle de meening van V. D. H., dat de Hollandsche uitgaaf er zeer door gewonnen heeft, nu ook zij vermeerderd is door de bijvoegsels, welke de Duitsche uitgaaf tot sieraad verstrekken. Wij vinden hier toch een doorwerkt overzigt van hetgeen de jaren 1850—1856 in dezen tak van wetenschap opgeleverd hebben, behoorlijk in verband gebragt met de vroegere waarnemingen. Op deze wijze is het veel gemakkelijker en aangenamer om zich over den tegenwoordigen stand der wetenschap te onderrigten, dan wanneer men overzigten raadpleegt, zoo als dat van den verdienstelijken J. VICTOR CARUS, dat als toevoegsel tot het *Zeitschrift für wissenschaftliche Zoölogie* het door ieder waarnemer geleverde afzonderlijk bespreekt. Aan de bijzondere aandacht bevelen wij het Hoofdstuk over de ingewandswormen aan, waarover LEUCKART zelf vele onderzoekingen gedaan heeft, en waaraan zich eene vraag hecht, die in de algemeene dierkunde van het hoogste belang is — de vraag, of er levende wezens bestaan, die niet hun oorsprong ontleenen aan andere gelijksoortige. Verder in bijzonderheden het werk van LEUCKART te beschouwen, ligt buiten het plan van deze aankondiging. Alleen kunnen wij ons niet onthouden te wijzen op het misbruik dat tegenwoordig in de werken, die een deel van de

natuurwetenschappen behandelen, gemaakt wordt van het woord »wetten". Zoo vinden we op bl. 30 gesproken van de wetten der geslachtswisseling, als of de hiermede bedoelde merkwaardige wijzigingen van zamenstelling en levensuitingen bij sommige dieren zóó naauwkeurig bekend waren, dat men zou kunnen bepalen, *waardoor* die wijzigingen tot stand komen, en hoe zij bij de gegevene zamenstelling van een wezen onder bepaalde omstandigheden onvermijdelijk moeten plaats hebben. Niemand ziet het een polypachtig wezen aan, of het zich onmiddellijk in eene Meduse veranderen zal, dan of eerst zijne afstammelingen dien vorm zullen aannemen. Niemand kan de merkwaardige en zeer ingewikkelde voortplantingswijze bij *Monostomum mutabile* (verg. bl. 101 en 102) verklaren. Van eene *wet* der geslachtswisseling kan dus geene sprake zijn. Trouwens, L. zelf erkent dit op bl. 83: »Hoe de invloed van deze uitwendige veranderingen in levenswijze physiologisch verklaard moet worden, kunnen wij even weinig zeggen, als wij de som kennen van al die voorwaarden, die elk dezer dieren in het bijzonder noodig heeft, om tot volkomene ontwikkeling te komen."

Tot aanbeveling van het werk hebben wij verder niets te zeggen; die ligt ruimschoots reeds in den naam des Schrijvers, en voor wie minder met diens werken bekend is, strekke de naam van VAN DER HOEVEN tot een waarborg van degelijkheid.

Z. S.

Aemstels Oudheid, of Gedenkwaardigheden van Amsterdam, door Dr. P. SCHELTEMA, *Archivaris der Hoofdstad en van Noord-Holland. Met Platen. Tweede Deel. Te Amsterdam, bij* J. H. Scheltema. 1856. *In gr. 8vo. XII en* 240 *bl. f* 2-90. *Deel I en II f* 5-65.

Het kan voorzeker den beoefenaar der geschiedenis niet anders dan aangenaam zijn, wanneer bekwame mannen hem de uitkomst hunner nasporingen, of wel de oude oorkonden zelve mededeelen, die eenig licht over een of ander tijdvak, of een of ander feit verspreiden. Op die wijze ziet hij zich in staat gesteld het bekende nader op te helderen, aan te vullen en te bevestigen; alzoo vindt hij de gelegenheid om meerder licht te

doen opgaan over hetgeen tot nu toe hun duister was. Zoo, eindelijk, maakt de een den ander het werk ligter.

Menige bijzonderheid, op zich zelve van weinig gewigt, brengt den naauwlettenden onderzoeker dikwijls op het spoor van meer gewigtige zaken. Daarenboven, hoe menigmaal is niet de geschiedvorscher verstoken van de gelegenheid om oude oorkonden in te zien of op te sporen; dikwijls kent hij het bestaan dier stukken niet, of beletten hem de omstandigheden daarnaar te gaan onderzoeken. In ons Vaderland bestaat nog zoo menige oude oorkonde, handschrift of zeldzaam boekwerk, onbekend bij het geletterd publiek, daar zij verscholen zijn in particuliere bibliotheken en archieven; meer en meer zien wij gelukkig hoe deze en gene beminnaar der geschiedenis daarnaar onderzoek doet, en herhaaldelijk zijne nasporingen met een gewenscht en soms verrassend gevolg bekroond ziet; en hetgeen wij reeds mogten ontvangen, vermeerdert onze begeerte naar eenen ruimeren oogst.

Dit alleen zou reeds voldoende zijn om de uitgave van bovengenoemd werk te billijken niet alleen, maar ook van harte toe te juichen. Hoe veel te meer zal die uitgave met ingenomenheid ontvangen worden door ieder die belang stelt in Neêrlands hoofdstad, door ieder die Amsterdam lief heeft. En zoo hebben wij dan ook het Tweede Deel van »Aemstels Oudheid" met niet mindere vreugde begroet als het Eerste. Dat toch de Verzamelaar en Schrijver van genoemd werk daartoe bij uitnemendheid bevoegd is, zal ieder toestemmen, die den ijver, de naauwkeurigheid en de historische belezenheid van Dr. S. kent. Zeer gaarne kondigen wij dan ook dit Tweede Deel aan, met den wensch dat het in veler handen moge zijn, een wensch, aanvankelijk reeds vervuld, want het is ons bekend dat velen dit werk met hooge ingenomenheid zich hebben aangeschaft. Dit Tweede Deel biedt den lezer weder, even als het Eerste, keur en verscheidenheid van onderwerp aan, zoo als men dat verwacht in eene verzameling die strekken moet tot aanvulling der Geschiedenis van Amsterdam. Het wordt geopend door eene korte: »Beschrivinge der loflycke ende wytvermaerde coopstede Aemstelredamme, gedaen door CORNELIUS PLAUCIUS, in 't jaer 1597": dit stuk is tot kennis der stad in dien tijd niet zonder belang: overigens zou het evenzeer eene lofrede als eene beschrijving genoemd kunnen worden.

Een verhaal, getiteld: »Nieuwe maren, of verhaal van hetgeen voorgevallen is binnen Amsterdam en andere plaatsen in de jaren 1534—36, beschreven door JOOST BUYCK SIJBRANDSZ., burgermeester der stad", heeft betrekking op den oploop der Wederdoopers, even als eene reeks van posten van uitgaven uit de Thesauriersrekeningen der stad; het een en ander, afkomstig van eenen ooggetuige of uit authentieke bronnen, heeft groote historische waarde, en kan strekken tot opheldering dier nog veelzins in het duister schuilende gebeurtenissen.

»Het Karthuizer klooster van St. ANDRIES ter zaliger Haven bij Amsterdam", is eene verhandeling van Dr. S.; op zeer naauwkeurige en onderhoudende wijze heeft de S. het uit oude handschriften en boeken verzamelde voorgesteld, en alzoo eene belangrijke bijdrage geleverd tot de geschiedenis van Amsterdam en tot die der kloosters in ons land.

Eene zeer lezenswaardige verhandeling van den Heer VAN ENST KONING, over de Feestelijke inkomst en het verblijf van MARIA DE MEDICIS te Amsterdam in 1638, wordt gevolgd door eene levensschets van gemelden ijverigen onderzoeker en letterkundige, van de hand van Dr. S., die voorzeker allen, welke den Heer KONING gekend hebben, aangenaam zal zijn, en eene bijdrage levert tot de letterkundige geschiedenis van ons land. Het verslag van PAGENSTECHER, Onderprefect van Amsterdam, aan den Prefect van het Departement der Zuiderzee, over de gewone leefwijze alhier, is van kleinen omvang en luttel belang. Van meer gewigt is het verslag van den Maire van Amsterdam, Baron VAN BRIENEN VAN DE GROOTE LINDT, waarin deze vermeldt, wat door hem ten nutte der stad ten uitvoer werd gebragt gedurende het treurige tijdvak der Fransche overheersching.

Ook de geschiedenis der kunst vindt hier eene belangrijke bijdrage in de verhandeling over GOVERT FLINCK, een der meest beroemde Amsterdamsche schilders; terwijl eene korte, maar belangrijke geschiedenis van de Brievenposterij te Amsterdam, vóór dat die aan het Algemeene Bestuur des lands werd overgedragen, en een opstel over het logement der stad Amsterdam te 's Gravenhage ter dienste der Gedeputeerden ter Statenvergadering, den bundel waardig besluiten.

Nog vindt men in dit Deel eenige aanteekeningen omtrent de Oude kerk, het Stadhuis (Koninklijk Paleis), enz., en de

afbeeldingen van tien beeldjes, berustende op het archief dezer stad, waaromtrent wij met Dr. S. meenen, dat het niet onwaarschijnlijk is dat zij graven en gravinnen voorstellen, al dragen de voorgestelde personen niet geheel het costuum van hunnen tijd; zulke anachronismen toch zijn niet zeldzaam.

Voor 't overige zijn de platen, hoewel kennelijk getrouwe afbeeldingen der genoemde beeldjes, veel minder verdienstelijk van uitvoering dan die van het Eerste Deel; zij missen die fijnheid van teekening, welke in afbeeldingen als deze een eerst vereischte is.

Wij eindigen onze aankondiging met den wensch, dat Dr. S. voortdurend lust en kracht moge vinden om zich aan de beoefening van Amsterdams geschiedenis te blijven wijden.

Amsterdam. SB.

J. VAN VONDEL'S *Lucifer. Treurspel. Met Aanteekeningen door* J. M. SCHRANT. *Te Dordrecht, bij* H. Lagerwey. 1856. *In gr. 8vo. XXIV en* 128 *bl. f* 1 - 50.

De Redacteur van dit Tijdschrift, die ons deze uitgave van den *Lucifer* ter aankondiging toezond, heeft ons, zeker zonder dat hij het zelf vermoedde, menige verrassing veroorzaakt. Wij begonnen, zoo als ieder lezer behoort te doen, ofschoon wij niet zouden durven verzekeren dat het altijd geschiedt, met het Voorberigt, en lazen daar: »Na de uitgave van VONDEL'S *Joannes de Boetgezant* en *Gijsbrecht van Amstel*, had zijn *Lucifer* voor mij zoo veel aantrekkelijks, dat ik ook daaraan mijne krachten besloot te beproeven. In hoe verre dat geslaagd zij, laat ik anderen beoordeelen." Wij verwachtten nu, dat de Heer S. zijne lezers tot die beoordeeling in staat zou stellen, door hun mede te deelen wat hij met deze uitgave bedoelde. Maar, eerste verrassing! in plaats daarvan zegt hij: »Slechts moet ik doen opmerken, dat ik mijne redenen had, om gemeld Dichtstuk op gelijke wijze als de twee anderen te bewerken: omtrent hetwelk ik geene rekenschap aan iemand acht verschuldigd te zijn." Wij dachten een oogenblik aan den poëet die aanving:

Ik zijn belust een vers te maken,

maar begrepen toch dat, moge zulk een innerlijke aandrang

voldoende zijn tot het maken van een vers, er iets meer noodig is om iemand tot het schrijven van aanteekeningen op een dichtstuk te bewegen. Dit deed ons verwachten dat het werk zelf ons de opheldering geven zou welke de Schrijver niet verkoos te geven. Wij lazen daarom met aandacht de Inleiding, die zeer goed geschreven is. Men vindt daarin, na eene duidelijke inhouds-opgave, eene beoordeeling van den *Lucifer* als tooneelstuk en als dichtstuk. Nu meenden wij het boek te moeten houden voor eene uitgave van VONDEL's beroemd treurspel voor beschaafde lezers. De zoodanigen toch alleen heeft de Heer S. zich blijkbaar voorgesteld bij het schrijven zijner kritiek van het stuk. Maar, wij lezen voort, wij lezen de aanteekeningen, en, nieuwe verrassing! die aanteekeningen zijn blijkbaar voor eene andere soort van lezers bestemd. Maar voor wie? Beantwoorde die vraag wie het kan, wij kunnen het niet. Sommige der aanteekeningen dienen om de schoonheden en gebreken van het stuk aan te wijzen, en deze kunnen wij met de Inleiding zeer goed rijmen. Andere wijzen de Bijbelplaatsen aan, die VONDEL bij het schrijven van zijne verzen op het oog had, en al wordt er ook al zeer weinig Bijbelkennis in den lezer ondersteld, zoodat zelfs de meest bekende plaatsen niet alleen aangewezen, maar uitgeschreven, en soms nog daarenboven verklaard worden, ook hier zouden wij vrede meê kunnen hebben. Maar wij konden onze oogen naauwelijks gelooven, en de vraag naauwelijks onderdrukken, of deze uitgave ook misschien bestemd was voor de lieve jeugd op de lagere scholen, toen wij de aanteekeningen lazen die verklaring van woorden en gezegden bevatten. B. v.: vs. 88: »*element*, grondstof. Oudtijds telde men vier grondstoffen, lucht, water, vuur, aarde." Vs. 381: »*hoefde*, behoefde." Vs. 450: »*reis*, rid, togt." Vs. 769: »*simpel*, eenvoudig, opregt, simplex." Zijn zulke aanteekeningen zelfs voor schoolknapen noodig? Weten die niet wat zij moeten verstaan door woorden, als: *krielen*, *herout*, *verwaand*, *paaijen*, *storen*, *verslingerd*, *staatsie*, *vlieten*, *brouwen*, die wij hier alle verklaard vinden? Maar hier is alles verklaard, zelfs woorden die tot de allergewoonste en meest bekende behooren. *Weifelen*, lezen wij, b. v., op vs. 1072, is »tusschen twee gevoelens hangen", *perlemoer*, vs. 174, »het binnenste van de schelpen der pareloesters". Wie zoo suf is, dat hij niet weet wat *suf* beteekent, kan op

vs. 1067 de verklaring lezen: »bedwelmd of zwak van hersenen". Wie nooit van *ooft* gehoord heeft, dien wordt hier, vs. 177, geleerd, dat er door verstaan wordt »allerlei boomvrucht, vooral appelen en peren", en mogten er zich onder de lezers bevinden, die niet weten wat eene *tong* is, de Heer s. geeft hun licht door zijne verklaring, vs. 98, »beweegbaar vleeschelijk lid in den mond, het voornaamste werktuig van het geluid".

Maar niet minder werden wij verrast bij het lezen van een ander deel der aanteekeningen. Den titel ziende meenden wij een werk ontvangen te hebben van den Heer SCHRANT, Oud-Hoogleeraar in de Nederlandsche Taalkunde aan de Leidsche Hoogeschool, en wij bleven in dien waan bij het lezen der Inleiding. Aanteekeningen als die, waar wij zoo even melding van maakten, bragten ons aan het twijfelen, en, zoo als ons later bleek, niet ten onregte. Want de aanteekeningen lezende, die moeten dienen om den oorsprong en de afleiding van sommige in den *Lucifer* voorkomende woorden aan te wijzen, kwamen wij tot de stellige overtuiging, dat het werk afkomstig is van eenen ons geheel onbekenden naamgenoot van den Hoogleeraar, doch die er zeker van kan zijn, dat men hem nooit het ambt door dezen bekleed zal opdragen. Zijne taalkennis is alles behalve groot. In plaats van waar hij den oorsprong van een woord aanwijzen wil, eenvoudig het grondwoord of de deelen der zamenstelling te noemen, geeft hij gewoonlijk twee of meer afleidingen op, en laat zijne lezers daaruit kiezen (lezers die niet weten wat *weifelen*, *perlemoer*, *ooft* is). Die keuze is, wel is waar, somtijds niet moeijelijk voor iemand die eenig begrip van onze taal heeft, b. v. waar *griffoen* afgeleid wordt van het Lat. *gryphus*, of van *grijphoen*; *schalmei* van het Fransche *chalumeau*, Lat. *calamus*, of van *schal* en *mei*; en het bijv. n.w. *verwaten* van *verwaten*, verlaten, (die beteekenis heeft het nergens) of van *ontzetten* (een redupliceerend werkwoord van eene zaak afgeleid!); maar waarom dan niet weggelaten wat alleen dienen kan om onkundigen in den war te brengen? Wij gelooven dat de reden eenvoudig deze is: dat de Schrijver op het gebied der etymologie geheel en al een vreemdeling is. Als wij, b. v., zien, dat hij *schallen* opgeeft als den grondvorm van *zullen*, en *ellendig* voor eene zamenstelling houdt van *al* en *lend*, land, wordt het ons duidelijk

dat hij noch den vorm onzer onregelmatige werkwoorden begrijpt, noch de klankveranderingen kent, die de Duitschers *Umlaut* noemen. Wij zouden meer van dien aard kunnen aanwijzen, maar gelooven reeds genoeg gezegd te hebben om onze lezers te overtuigen, dat zij een groot deel der aanteekeningen van den Heer S. ongelezen kunnen laten zonder er iets bij te verliezen.

Drukker en Uitgever hebben zich van hunne taak wèl gekweten. De *Lucifer* laat zich in deze uitgave met genoegen lezen.

Mijne tweede Reis rondom de Wereld. Door IDA PFEIFFER. *Derde Deel. Te Amsterdam, bij* J. C. A. Sulpke. 1856. *In 8vo. IV en* 244 *bl., met gelith. titelvignet, f* 2-50. *Drie Deelen compleet, f* 8-:

Aangenaam is het ons de vertaling te kunnen aankondigen van bovengenoemd werk der beroemde reizigster. Mevr. IDA PFEIFFER verdient inderdaad wel eene belangwekkende persoon genoemd te worden; zóó veel geestkracht en onverzettelijke wil, als waarvan de Schrijfster blijken gaf bij het trotseren van tallooze moeijelijkheden en gevaren, worden zelfs bij den man zelden aangetroffen. En ook dàn nog zijn het gewoonlijk magtige drijfveêren, die maken dat hij zich vrijwillig er aan onderwerpt en zich niet laat afschrikken van het voorgestelde doel, waar het bereiken daarvan nog eenigzins binnen de grenzen der mogelijkheid ligt. Die groote drijfveêren — wie kent ze niet? — godsdienstijver en vurige liefde tot de wetenschap in haren geheelen omvang, zoo als zij de geheele natuur en daarin ook den mensch tot het onderwerp harer nasporingen maakt, laten zich aanwijzen, waar een voornemen om kennis te maken met vreemde landen en volkeren doorgezet wordt, niettegenstaande alle bezwaren zich daartegen verheffen. En zóó doet het goed te vernemen, tot welk een ijver — ook in onze eeuw, die zoo zeer op het praktische gerigt is, de eeuw van koele berekening — de godsdienst nog in staat is den ontvankelijken mensch te ontvlammen, als men leest van den togt, dien de Fransche Zendelingen HUC en GABET door de geheele breedte van het wijd uitgestrekte

Chinesche rijk maakten om het Christendom te gaan verkondigen in de hoofdstad van Thibet, den beroemden hoofdzetel van de Bouddhistische godsdienst. Maar zij, en die vele anderen, welke door de liefde tot de wetenschap gedreven worden, zijn mannen, aan wie natuur en gewoonte meer kracht verleend heeft om tegen de magt der schadelijke invloeden van de buitenwereld te kampen. En toch — het was eene vrouw, die, bijna roekeloos, aan gevaren het hoofd dorst bieden, waarvoor zoo menig man teruggedeinsd zou hebben. Is het dan eene van die halfslachtige wezens, zoo als Amerika er in den laatsten tijd eenige geleverd heeft in Miss BLOOMER en soortgelijken — caricaturen van de vrouwelijke sekse, minstens evenzeer als men de apen caricaturen van den mensch zou kunnen noemen? Zeker niet! Mevr. IDA PFEIFFER toont hier en daar in haar werk, dat zij het echt vrouwelijke in de vrouw weet hoog te schatten, en levendig gispt zij het gemis daaraan dat zich in de levenswijze der Amerikaansche vrouwen openbaart. Zoekt men naar de drijfveêren, die haar bewogen om zoo vele vreemde landen en volkeren te bezoeken, waarbij zij niet alleen zeer dikwijls verstoken was van alle gemakken, welke de beschaafde maatschappij aanbiedt, maar ook aan allerlei onaangenaamheden, zoo wel van de omgevende natuur, als van den kant der meer of minder beschaafde menschen die zij bezocht, was blootgesteld — dan was het noch godsdienstijver, noch uitsluitend of zelfs hoofdzakelijk zucht om de kennis betreffende vreemde streken en hare bewoners uit te breiden. De Schrijfster zelve zegt aan het einde van haar werk, dat zij verre is, van zich tot het getal van begaafde personen te rekenen. Die bescheidene uitspraak, hoewel wij verre zijn van haar te beamen, maakt dat wij aan haar werk niet die gestrenge eischen kunnen doen, welke iemand, die zich als een begaafd onderzoeker wilde doen kennen, te vervullen zou hebben. Hier en daar verraadt zich dan ook de mindere kennis die de Schrijfster heeft van de oorzaken der natuurverschijnselen, b. v. waar zij spreekt over den vulkaan Goenong-Api, en het zoo vreemd vindt dat deze berg bestendig rookt, zonder dat er ooit eene uitbarsting heeft plaats gehad, terwijl de bewoners van vulkanische streken weten, dat eene uitbarsting minder te vreezen is, naar mate de dampen, welke een vulkaan van zich geeft, gemakkelijker

uitweg vinden. Want eerst wanneer die uitweg gesloten of niet meer toereikend is, dan ontstaat er eene beroering in de ingewanden der aarde, die zich door golvingen van hare oppervlakte — aardbevingen — openbaart, tot dat eindelijk met geweld de uitweg weder geopend wordt onder het uitwerpen van gesmolten massaas, bekend onder den naam van lava. Daarom vergelijkt VON HUMBOLDT de vulkanen zoo treffend met de veiligheidskleppen der stoomwerktuigen. Ook op het gebied der volkerenkunde misten wij bij de Schrijfster hier en daar de kennis, die het haar mogelijk gemaakt zou hebben, de talrijke op dit gebied bestaande vragen grondiger te beantwoorden. Zóó zoude zij bij hare vrij langdurige omzwervingen in den Oost-Indischen Archipel in staat geweest zijn zich eene eigene meening te vormen, en die meê te deelen, over de vraag, of men een Maleisch menschenras moet aannemen, dan wel — of men, zoo als sommige nieuweren doen, den naam van Maleijers moet beperken tot de kustbewoners, die — zeeroovers van beroep en van natuur — met meer of minder grond van waarschijnlijkheid als van gemengd ras beschouwd worden. Desniettemin bevat haar werk menige bijzonderheid, die als eene belangrijke bijdrage tot de volkerenkunde beschouwd kan worden. Daaronder vooral hare mededeelingen betreffende de Dajakkers op Borneo en de Battakkers op Sumatra, over welke grootendeels nog geheel wilde, kannibalische volkstammen onze kennis zeer beperkt was. Onder de laatsten was het dat alleen hare tegenwoordigheid van geest haar redde uit het gevaar van den wilden tot een lekker beetje te strekken. Eene scherts, waardoor zij de dreigende gestalten tot lagchen wist te brengen, redde haar het leven. — Ook hare schilderingen van den maatschappelijken toestand in streken door Europeanen in of buiten Europa bewoond — Engeland, de Vereenigde Staten, Californië — zijn treffend en boeijen de aandacht. Al vertoont zich dan ook nu en dan eenige ijdelheid, wanneer zij spreekt van de onderscheiding en de hulde die men haar hier en daar bewees, die ijdelheid vergeven wij gaarne bij de vrouw, welke ons zoo veel belangrijks weet meê te deelen, de persoon, in wie zich de Oud-Germaansche zucht naar avonturen zoo levendig openbaarde.

De vertaling is over het algemeen goed te noemen, en laat zich gemakkelijk lezen, wijl de taal niet in al te stijve vormen

gewrongen is. Somtijds gaat de Vertaler in dit opzigt te ver, en gebruikt zegswijzen, die zelfs de beschaafde spreektaal vermijdt. De aanmerkingen die de Vert. hier en daar onder den tekst geplaatst heeft, hadden wij voor het meerendeel gaarne gemist. Meestal bevatten zij hatelijkheden tegen Mevr. IDA PFEIFFER; een enkelen keer is de verklarende aanmerking onjuist, en onduidelijker dan dat, wat het moet ophelderen. Zoo heet het D. III, bl. 10: »Juffers is, in de insectenkunde, de naam eener bastaardsoort van vlinders." Wat mag Vert. wel onder den naam van bastaardsoort verstaan? De grond, die voor het maken van deze aanmerkingen aangevoerd wordt: »IDA PFEIFFER zegt ruiterlijk hare meening omtrent hetgeen zij zag en opmerkte; ligt dat een vertaler ook voor eene enkele maal zijne meening kenbaar maakt", is zeker nog nooit aangevoerd en — om niet iets anders te zeggen — onvoldoende. Zijn de aanmerkingen van dien aard, dat zij de waarde van een werk verhoogen, dan zijn ze in zich zelf gegrond; zonder dat zou men ze den man kunnen vergeven, die zijn naam naast dien van IDA PFEIFFER zou mogen zetten. »Een vertaler" vergeeft men ze niet. De gewoonlijk voorkomende Germanismen zijn in de vertaling vermeden, hoewel we niet kunnen nalaten opmerkzaam te maken op enkele nieuwe, als op bl. 181, D. III: »het wasschen kostte heen en weêr". De Vert. verklaarde zich zeker dit »heen en weêr" als of er gezegd werd: »de kosten van vervoer er onder begrepen". Verder vonden wij: »bloedrijk" voor »schatrijk", »hoofdschedel" en »pleizierig (over schouder)". In het geheel weinig Germanismen, maar deze nieuw en vrij sterk. Ten slotte kunnen wij den wensch niet onderdrukken, dat het werk, dat eene evenzeer onderhoudende en aangename als nuttige lectuur aanbiedt, een zoo groot aantal lezers moge vinden, als waarop het aanspraak mag maken.

Z. S.

De Twijfelaar, of de weg des heils gevonden. Door VERITAS, *Schrijver van: »De Waarheidsvrienden te Hoogenbeek". Te Utrecht, bij* J. H. Siddré. 1857. *Met titel en vignet in steendruk. In gr. 8vo.* 378 *bl. f* 3-50.

Blijkens het Voorberigt was het doel van den Schrijver, in een romantisch verhaal eene aanschouwelijke voorstelling te

geven van den treurigen gemoedstoestand dergenen, die, ofschoon 't hun aan liefde voor de waarheid niet ontbreekt, echter niet opgewassen zijn tegen de drogredenen eener valsche wijsbegeerte, die de Christelijke godsdienst poogt te ondermijnen; tevens met aanwijzing, hoe zulke »twijfelaars" vaak onder het bestuur der Goddelijke Voorzienigheid aan zichzelven en het kinderlijke geloof worden teruggegeven. Lof verdient dat oogmerk, maar het is in dit verhaal niet bereikt. De hoofdpersoon is volstrekt niet hetgeen men in dien zin door een »twijfelaar" verstaat. De bedoelde twijfeling onderstelt althans eenigermate onderzoek, en de hoofdpersoon is niets meer en niets minder dan een ligtmis, niet uit het beginsel der ongeloovigheid, maar uit gebrek aan eenig beginsel — al ware het dan dat der »valsche wijsbegeerte" — uit volslagen zedelijke zwakheid, die geen weêrstand biedt of kan bieden aan de spotternijen van makkers, uit valsche schaamte, die hem eene straatnimf, bij vergissing voor een fatsoenlijk meisje aangesproken, onder zeer wellevende verontschuldiging met een gulden doet afschepen, en hem een schat van geld doet besteden tot het verkrijgen eener maîtres. In die soort van dingen is, reeds te beginnen met de kostschool, de voorstelling wel wat sterk met de »levendige kleuren", waarvan het Voorberigt gewaagt. JEROME, in één woord, is — altijd onder fatsoenlijke vormen — een rijke losbol, van wiens twijfelarij in 't godsdienstige alleen dit aan 't licht komt, dat hij zich door een tafelgenoot zoo wat tot de Voltairiaansche ligtzinnigheid laat leiden. De wijze, waarop hij eindelijk, de droefheid zijner moeder over zijn gedrag ontdekkende, tot rust voor zijn gemoed en verbetering van beginselen tracht te geraken, is in zoo ver zeer karakteristiek, dat hij — naar Rome reist, om daar de R.-K. godsdienstleer te leeren kennen. Hij komt daar in aanraking met eenen zeer misteekenden Jezuït, die geslepen heet, maar een uilskuiken is, volstrekt niet aangekleed, om den niet bedorven, maar van alle vastheid ontblooten JEROME te bekeeren. Al hun schermutselen komt neêr op het strijden met plaatsen uit AUGUSTINUS! En het uitstapje met eenen Engelschman naar Loretto is kennelijk alleen zoo breedvoerig beschreven, ten einde bladzijden te vullen. Te Rome nu wordt JEROME door het in akelige wanhoop sterven van zijnen neef, ligtmis als hij, maar zedelijk dieper gezonken,

tot nadenken gebragt; en »wat hij te Rome vergeefs gezocht had, wat hij wanhoopte ooit te zullen vinden", vindt hij bij eenen predikant in Zwitserland, die zich zijner aantrekt en hem, op zijne wijze, tot een geloovig Christen maakt. Wij zeggen: op zijne wijze; want daarin is veel, dat, èn aan zeer gegronde bedenking blootstaat, èn voor iemand van JEROME's stempel magtig weinig hout snijdt: een vloed van Bijbelplaatsen, tot geijkte terminologiën bijeengebragt, maar weinig geschikt om tot helder inzien in het Evangelie te leiden, vooral tegenover iemand, wien »het geloofsstuk der erfzonde en van het borgschappelijke lijden van JEZUS voorkwam met Gods liefde en regtvaardigheid in strijd te zijn" (bl. 79). Slechts ééne bijzonderheid halen wij aan: »Ten aanzien van ons menschen kan er dus voor God geene reden bestaan, waardoor Hij volgens regt gebonden is, aan dezen meer of minder dan aan een ander zijne genade te verleenen, en daarom zegt Hij met regt tot MOZES: Ik zal mij ontfermen, diens Ik mij ontferme. Maar dit neemt geenszins weg, dat, ofschoon God zonder eenigen band ten opzigte van ons menschen, naar den wil zijns welbehagens, zijne genadegaven wegschenkt, Hij daarom ten aanzien van zichzelven redenen kan hebben, waarom Hij aan dezen de gave des geloofs geeft en aan anderen niet" (bl. 340). Wij hebben geen lust, dergelijke dogmatismen en dwaasheden uit te schrijven of te wederleggen. Het eerste zou den lezer niet behagen; tot het laatste is het hier de plaats niet. Het is waarlijk jammer, dat onder zoo veel onzin eenige opmerkingen als wegzinken, die zeer doeltreffend zijn; b. v. dat de natuur wel geschikt is om te vervullen met indrukken van Gods grootheid en goedheid, maar dat men een gemoed behoort te hebben om die indrukken op te nemen. »Niet de schoonheid van Edens hof heeft het eerste menschenpaar voor zondigen kunnen bewaren, slechts het geloof aan Gods Woord had dit kunnen doen" (bl. 190). Zoo ook, dat goede voornemens onbeduidend en onvruchtbaar zijn, indien zij niet door godsdienstig gevoel worden geheiligd (bl. 242).

Wat den vorm aangaat — in de inkleeding is veel, zeer veel, dat een volslagen gemis van goeden smaak bij den Schrijver verraadt. Een paar mislukte aardigheden ter proeve:

»Ik stond bijna even zoo te kijken, als de vrouw van LOTH, toen zij in een zoutpilaar was veranderd" (bl. 16).

»Ik bemerkte wel, dat de Kalkoen WILLIAMS, zoo als men mijns inziens verkeerd zegt, de keel afbeet, daar hij naar mijn oordeel veel meer trek had, in den Kalkoen te bijten, dan het arme dier er aan dacht of denken kon, dit mijnen vriend te doen" (bl. 63).

»Ik luisterde als een haas in zijn leger met in den wind gestoken ooren — de jagtterm is lepels, maar dewijl ik deze haselijke parabel op mijn menschelijk persoontje toepas, meen ik mij van den gewonen spraakterm ooren te mogen bedienen" (bl. 134).

Nog een paar vragen en daarmede genoeg. Wat meent de Auteur met de »gezamenlijke talenten van de zeven wijzen van het Oosten (bl. 76);" misschien de zeven wijzen van Griekenland? Meent hij met *cum Lucas* (bl. 123) misschien *secundum Lucam*? Met citaten van professoren (bl. 188) welligt dictaten? De Latijnsche woorden zien er hier en daar potsierlijk uit; b. v.: *indices* (kenteekenen) bij het ontdekken van vermeende inbraak, inditiën (bl. 177).

Der taal- en drukfouten is het getal *legio* — zij zijn vele. Jammer, dat men voor de inderdaad goede teekening der lieve JANNY, JEROME's eerste liefde en eindelijk de voortreffelijke vrouw van den verbeterden ligtmis, zoo veel moet meênemen, dat berisping verdient.

ROSE CLARK, *door* FANNY FERN (*Mrs.* SARAH PAYSON ELDRIDGE), *Schrijfster van: »Losse Bladen", »Ruth Hall", enz. Uit het Engelsch. Te 's Gravenhage, bij* G. de Geus. 1856. *In gr. 8vo. IV en* 332 *bl., met gelith. titelvignet, f* 2 - 90.

Reeds vóór een half jaar las ik in de *Revue des deux Mondes*, van 1856, 1°. Julij, een ferm stuk over *Le Roman populaire et le role du romanesque en Amérique*, voornamelijk met het oog op de romans van F. F. geschreven. Ondanks de heusche vermaning van onzen Redacteur, om toch niet te veel bladzijden der *Letteroefeningen* in beslag te nemen, kon ik de verzoeking niet weêrstaan, om de hoofdgedachte uit dat stuk hier over te nemen.

Mij dunkt, uit het land, wat het zoo verre heeft gebragt in deze productie, een stemme des oordeels te hooren over de

akkers, die eerst onlangs voor deze cultuur werden beploegd, is niet onbelangrijk, vooral als zij gesproken wordt door een man, zoo bekwaam als EMILE MONTÉGUT.

Hoe nuttig en noodig hij den roman ook houdt, om het werkelijk leven eens volks, zijne zeden te leeren kennen, de Fransche schrijver deelt in het algemeene gevoelen van zijnen gevaarlijken invloed op de zeden. Maar (zoo gaat hij voort) hij is een kwaad, noodzakelijk geworden in de maatschappij. Als letterkundig product heeft hij zijnen oorsprong in de overprikkeling der verbeelding, die van zelf ontstaat bij de overmatige bedrijvigheid, bij de schreeuwende contrasten van stand, begaafdheid en geluk in onze maatschappijen. De algemeene behoefte er naar bij het publiek verklaart zich uit dat gevoel van malaise, uit die behoefte om aan de werkelijkheid te ontsnappen, kortom uit dien halfslachtigen toestand, waarin zich elke klasse bevindt, die snel vooruitgaat. Hoe talrijker de klasse derzulken wordt, met den vooruitgang dezes tijds, des te grooter rol zal het sentimentele en romaneske in de litteratuur van den dag gaan spelen.

In de Amerikaansche letterkunde is die rol nog slechts gering. De roman is er nog niet te huis, nog onhandig, gelijk de jongeling zijne eerste schreden zet op het tooneel des levens. Eigenlijk zoekt hij zich alleen belangrijk te maken door overdrijving, vooral van de tooneelen des huiselijken levens. De kinderen zijn veel schooner, naïver en engelachtiger, dan in de gewone natuur. Zoodra als de schrijver zich buiten dien kring van den huiselijken haard waagt, dan levert zijne maatschappij hem geene beminnelijke schilderij, geene personen of lotgevallen van waarlijk romantiek belang op. Alles is er platte werkelijkheid, plebejisch proza.

Van waar dit verschijnsel in de Amerikaansche romans? Niet omdat de behoefte aan het romaneske aan de Amerikaansche lezers ontbreekt, hoe praktisch en materiëel ze ook zijn mogen. Maar de stof ontbreekt in hunne maatschappij. Die contrasten waarvan we spraken, worden daar niet gevonden. Het is eene maatschappij, waar alleen de middenklasse bestaat; alleen burgers en kooplieden, zonder eigenlijk gezegde stand van adel of kunst, als tegenhangers. Denken wij ons een Amerikaansch huis. In de eene kamer eene jonge dochter, zoo schoon en engelachtig als gij maar wilt; in de andere,

achter een kantoorlessenaar, een jongman, wiens hart in de eerstgenoemde kamer is. Al is het meisje nog zoo rijk, en de jongeling nog zoo arm, hunne liefde is nooit romanesk, en blijft het natuurlijkste gevoel van de wereld. Als CHARLES MOOR zijne familie verlaat, en uit wanhoop en behoefte roover wordt, dan is hij romanesk; maar een Amerikaan, die zijn fortuin gaat zoeken in de prairiën van het Westen, of in de goudmijnen van Californië, al ware hij de grootste deugniet van de Unie, al had hij een tal van wilden gedood, en een millioen kroeggevechten bijgewoond, — is nooit een romanheld. De vader of broeder van het voorwerp zijner liefde zou hetzelfde kunnen gedaan hebben. Tusschen rijk en arm is dáár geen werkelijk verschil, niet meer dan tusschen laken van dezelfde stof, ofschoon verschillende snede.

Nog eene andere reden is er, misschien niet de minst gewigtige. De belangrijkheid van het romaneske hangt af van de verfijndheid, waartoe de ondeugd in eene maatschappij is gekomen. De deugd, gelijk alle goede dingen, is dichterlijk, maar niet romanesk. De ondeugd is romanesk; maar, om dit waarlijk te zijn, moet ze als het ware langzaam opgevoed en geperfectionneerd zijn. Zij moet zich niet meer in haar grof en misdadig kleed, maar in modegewaad en geleenden naam vertoonen; zoodat ze het oordeel benevelt, en tot die onbegrijpelijk medeslepende kracht komt, waardoor ze den deugdzaamste laag maakt, en wat meest hecht en aanzienlijk was, te gronde rigt. Dit romaneske is eigenlijk gezegd het deel onzer tegenwoordige maatschappij — (veel eer voor de Fransche romans, maar een schrikkelijk oordeel over het arme volk! — arme Franschman!), terwijl dàt uit het contrast der standen geboren, aan de tijden vóór de Revolutie eigen was. Beiden ontbreekt — gelukkig voor hen! — aan de Amerikanen, en dus ook aan hunne boeken.

Leest hunne romans. Zoo lang ze tevreden zijn de tooneelen des dagelijkschen levens te schetsen, zijn ze lief en boeijend; maar als de schrijver zijn hulkje waagt op de baren des gevoels en der verbeelding, lijdt hij onvermijdelijk schipbreuk. De Amerikaansche wereld is te demokratisch, te plebejisch, is eigenlijk nog niet, wat wij wereld noemen, met hare eigenaardige verdorvenheid. Hoe veel ophef ze ook maakt van haar *fashion*, de vlugt harer verbeelding gaat niet boven

prachtige meubelen, rijtuigen, uitstapjes naar modeplaatsjes, enz. De Amerikaansche romanschrijvers streven wel naar dat romaneske, en stapelen toevallen, verrassingen en rampen opeen; maar zij slagen er niet in om te schokken. In den *dandy* herkent men altijd den koopmanszoon; van het elegantste paar blijft men vragen, waar vroeger hun winkel stond. Al die personen, welke door arbeid vooruit zijn gekomen, loopen spoedig gevaar belagchelijk te worden, als zij te veel willen zijn.

Zoo de personen van F. FERN. Zij voert, b. v., twee vrouwen op, die den toon willen geven in eene kleine stad, Mrs. HOWE en Mrs. FLYNN, met nijdige harten, en lasterende tongen. Beide zijn zonder hart; maar zij zijn te nietsbeduidend, om het regt daartoe te hebben. — Op innemende wijze beschrijft zij ons elders een paar belangwekkende oude lieden; maar bij nadere kennismaking met den oorsprong van hun geluk, stuit men op eene zeer onbehagelijke geschiedenis van dronkemansbekeering. — Nog plomper is de figuur van Mr. STAHL, die zijne vrouw plaagt en vervolgt, door laden en brieven open te breken, te lagchen als zij zich bezeert, kortom op eene wijze, waarvoor bij ons een kruijer zich schamen zou.

Wanneer F. FERN de werkelijkheid beschrijft, dan is zij oneindig belangwekkender. Zij schijnt maar één zwakke zijde harer landgenooten bestudeerd te hebben, maar hiertegen trekt zij ook met eigenaardigen toorn te velde. De egoïsten zijn hare helden, maar zij beschrijft een egoïsme zoo als het zich vertoont bij parvenu's, die de broodkruimels tellen, welke bespaard konden worden, en een zwavelstok achter slot bergen. Al de tooneelen, waar dit kleingeestige egoïsme wordt opgevoerd, ademen waarheid, en hebben eene onmeêdoogende, maar terugstootende naauwkeurigheid.

Eene andere merkwaardige type van egoïsme is tante DOLLY. Bij gebrek aan andere contrasten, zijn het vooral twee soorten, die in de Amerikaansche maatschappij overvloedig gevonden worden, dat tusschen rijk en arm, en dat tusschen den van nature rijk begaafden geest, en het lage karakter. Dit laatste geeft voor een groot deel stof tot den roman: *Rose Clark*. Tante DOLLY is zulk eene lage ziel, die voor al wat van haar verschilt, de diepste verachting koestert. Zij is eene snibbige, winzuchtige, gierige vrouw, die nooit hare zuster had mogen

lijden, welke zachtzinnig, godsdienstig en letterlievend was. Na den dood van die zuster, plaatst zij haar verweesde nichtje in een gesticht. De menschen hadden er van gesproken, dat zij zich het kleine meisje niet aantrok. »Ging dat haar aan? Waarom ging hare moeder juist op zulk een ongeschikten tijd sterven, vóór dat het kind voor zich zelf kon zorgen?" Toen de kleine ROSE groot genoeg geworden was, haalt tante haar uit het weeshuis. Al dadelijk mishaagt haar de schoonheid en zachtaardigheid van het lieve kind. ROSE verrigt, zoo goed zij kan, het werk eener dienstbode, maar oogst voor hare moeite niets dan snaauwen en slagen. »Zij kost meer dan zij verdient; zij is te dikwijls ziek; zij wil naar school: juist als hare moeder, zij zal nooit ergens toe deugen." Als zij naar school ging, zou zij zich allerlei zotternijen in het hoofd halen, en door hare lieftalligheid aller harten winnen, — en dat wil de goede tante volstrekt niet hebben. — Zoo teeder opgevoed, wordt het meisje de prooi van den eersten verleider den besten. Nu heeft tante DOLLY, die intusschen de rijke Mrs. HOWE geworden is, eens eene wezenlijke reden van beklag, en maakt een gretig gebruik van deze schoone gelegenheid, om kwaad te doen. Ongelukkig wordt het karakter van tante DOLLY, ofschoon in het begin goed geschetst, van nu aan eene belagchelijke caricatuur. De pretensies, die ze nu begint te maken, komen niet overeen met zulk een plomp en laag karakter.

Mrs. MARKHAM, de bestuurderes van het armengesticht, waar ROSE is opgevoed, verdient ook afzonderlijke vermelding. Geen teederder persoon, dan zij tegenover het bestuur of de bloedverwanten der kinderen. Maar in de uitoefening van hare pligten is zij een beul. De kinderen, slecht behandeld en gevoed, worden ziekelijk en uitgeput, waaruit het bestuur bij de jaarlijksche visitatie altijd deze physiologische opmerking put, dat de kinderen der armen met zwakke gestellen voor het wangedrag der ouders moeten boeten. Steunende op deze beschouwingswijze, bekommert Mrs. MARKHAM er zich weinig om, als een der kinderen ziek wordt. Zij is eene waardige zuster van dergelijke heldinnen van C. DICKENS.

Als F. FERN zich vergenoegt met dit egoïsme te hekelen, is hare pen uitstekend; maar als zij, in plaats van de naakte waarheid te toonen, hoogere gewaarwordingen wil schetsen en

opwekken, dan wordt zij belagchelijk overdreven en vervelend romanesk. Het waarlijk romaneske gaat den Amerikanen slecht af, en zij zouden wèl doen, het te laten varen.

Tot zoo ver de begaafde Franschman, wiens redenering wij slechts weinig verkort, meestal letterlijk hebben wedergegeven. Behoudens eenige wijzigingen zijn wij het in de hoofdzaak met hem eens. Wij voegen hier nog bij, dat de hoofd-*intrigue* van dezen roman op eene naamsverwisseling berust, die vrij onverklaarbaar en vreemd is. ROSE CLARK zelve, de heldin, is eene lieve persoon, waarvoor de Schrijfster wel onze belangstelling weet gaande te maken, maar als karakterschildering is zij niet veel waard. Hoe lief ook, er is kracht noch eenheid, noch leering in die schildering. Andere nevenpersonen, waarvan sommigen met meesterlijke trekken geteekend zijn, gaan wij met stilzwijgen voorbij; alleen de mannelijk, ja bovenmenschelijk krachtige GEERTRUDE DEAN, voor wier kracht geene zedelijke reden bestaat, is een weinig behagelijk beeld.

Nogtans oordeelen wij iets gunstiger dan de Franschman over dezen en de Amerikaansche romans in het algemeen. Wij stemmen toe dat het ware romaneske er aan ontbreekt, of misplaatst is, en dat zij dikwijls in overdrijving vervallen. Maar is dat ware romaneske toch niet ook meestal overdrijving? Die van de Amerikanen moge tot eene andere categorie behooren, zij is daarom nog zoo veel erger niet dan die der Franschen. Aan de andere zijde is dit, dat de Amerikaansche romans zich meer en beter met de schildering van het werkelijke en huiselijke leven bezig houden, een groot voordeel boven het eigenaardig Fransche in onze gewone romans. Ik wil de Hollandsche natie de beleediging niet aandoen van haar in alle deelen met de Amerikaansche gelijk te stellen, maar juist dat meer praktische, alledaagsche waarheid zoekende in deze romans, zal onder ons zeker sympathie vinden. — Ook het Hollandsche publiek toont, door het toenemende debiet van deze soort van romans, iets van die voorliefde te voelen.

En bij de lezing kan ik mij die sympathie ook wel begrijpen. Al schokt en scheurt, al verblindt en verbaast ze ons niet zoo zeer, F. FERN boeit ons, en wint door menigen lieven trek ons hart. Het hoofdplan van het gebouw harer romans

moge feilen zigtbaar laten voor het architectonisch oog des meesters, de dilettant vindt in de afwerking der bijzondere deelen en vertrekken menig net en boeijend plaatsje dat hem aanlacht.

Wat mij betreft, men ga gerust voort, mits niet al te doldriftig om den mannelijken arbeid der Amerikaansche schoonen, aan onze, gelukkig nog vrouwelijke, vrouwen en meisjes aan te bieden. — Maar, ik bid u, boekverkoopers en vertalers! neemt er den tijd toe. Het worde toch niet alleen jagt- en broodwerk, gelijk het ook hier weder het geval schijnt geweest te zijn. Men behoeft slechts een paar bladzijden van het oorspronkelijke naast de vertaling te leggen, om te zien, dat hier misschien wel eene eenigzins geoefende, maar toch zeer losse hand aan het werk is geweest, die al tevreden was, als het er maar wat op geleek. De noot op bl. 30, b. v., doet ons zien, hoe de Vertaler maar aan het werk is gegaan zonder iets van zijnen roman af te weten, nog in den waan, dat hij over Engelsche personen en zeden sprak. Eerst later heeft hij zijne fout bespeurd, en meent het in de *errata* (ten getale van één N.B.!) te kunnen verhelpen.

De romans van F. FERN zijn wel waard om vertaald te worden: zij zijn het zelfs wel om beter vertaald te worden. D—D.

Bladen, Nieuwe Bladen, en Laatste Bladen uit het Dagboek van een Geneesheer, door S. WARREN, *Schrijver van* »10,000 *pond 's jaars", »Godsvrucht en Beproeving", enz. Naar den achtsten druk uit het Engelsch, door* P. VAN OS. *III Deelen. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1856. *In gr. 8vo. f* 10 - 80.

SAMUËL WARREN werd den 23sten Mei 1807 in Engeland, of eigenlijk Noord-Wales, in het Graafschap Denbigshire, geboren. Hij is de oudste zoon van Dr. WARREN, voorheen een uitstekend predikant onder de Wesleyaansche Methodisten, maar nu vóór eenige jaren geestelijke in de heerschende (Episcopale) Kerk. Zijne moeder onderscheidde zich door uitstekend verstand en ijverige godsdienstigheid.

WARREN werd aanvankelijk opgeleid voor de uitoefening der geneeskunst, maar na vijf jaren in de studie daarvan door-

gebragt te hebben, kreeg hij er grooten tegenzin in, en ging in het jaar 1827 naar de Universiteit van Edinburg, later in de Inner Temple te Londen, waar hij in de regten studeerde. Na sedert 1831 gepraktiseerd te hebben als advocaat, werd hij in 1837 aan de regtbank verbonden, klom langzamerhand op tot de waardigheid van Recorder (zoo veel als stads-archivarius en secretaris) van Hull, in 1852, en werd in 1856 tot lid van het Parlement gekozen voor Medhurst.

Als regtsgeleerde en letterkundige heeft W. een zeer werkzaam leven geleid. Hij was een gezocht medewerker van letterkundige tijdschriften, reeds op zijn zestiende en een politiek schrijver op zijn negentiende jaar. In 1827 begon hij het »Diary of a late Physician" (het werk wat thans vertaald voor ons ligt), weinige jaren later gevolgd door »10,000 pond sterling 's jaars", toen door »Now and Then" (Nu en toen, of het heden en het verleden), hetwelk gevolgd werd door »The Lily and the Bee". Over het laatste liepen de gevoelens zeer uiteen. Bijna in alle talen van Europa zijn deze werken vertaald, en in Amerika herdrukt. Bovendien heeft W. rijkelijk bijgedragen tot het tijdschrift »Blackwood's Magazine", in onderwerpen van kritischen, geschiedkundigen, en staatkundigen aard. Ook in het vak van praktische regtsgeleerdheid zijn sommige zijner werken als klassiek erkend. De volksuitgave van WARREN's werken vond zeer grooten aftrek. Alleen in de laatste drie jaren werden er (in Engeland) tusschen de 20,000 en 30,000 exemplaren van het »Diary of a late Physician" verkocht, niettegenstaande de verschillende uitgaven die reeds vroeger verschenen waren.

Bij dat alles vond hij nog tijd voor den arbeid en de zorgen van het staatkundige leven. Hierin behoorde hij de Tory-partij, en toonde zich steeds een ijverig verdediger van de regten der Engelsche Kerk, een voorstander van de zaak van het volks-onderwijs, en een bezadigd beschermer van de arbeidende klasse. Toen hij zich candidaat stelde voor Medhurst, werd hij zonder tegenstand gekozen, en konde bij zijne verkiezing de verklaring afleggen: »dat hij in het Parlement kwam, zoo vrij als de wind; maar niet zoo veranderlijk".

Toen de post van Recorder der stad Londen vacant was (op het laatst des vorigen jaars) kwam W. hiervoor zeer in aanmerking. In de City werd zijn naam zeer gunstig opgenomen,

en mannen van alle partijen verheugden zich in het vooruitzigt van dien post aan hem opgedragen te zien. Vooral de liberale bladen verkondigden zijnen lof, en noemden het een verblijdend teeken, »dat het Recorderschap van Londen opgedragen zou worden aan iemand, zoo weinig in connectie met de hooge aristokratie en den geld-adel van Engeland, als deze begaafde schrijver".

Deze korte levensbeschrijving heb ik niet uit mij toevertrouwde familie-papieren, of onuitgegeven bescheiden; maar eenvoudig uit het tijdschrift »Illustrated London News", waar zijn persoon juist bij gelegenheid van de candidatuur voor het Recorderschap besproken werd. In het voorbijgaan gezegd: de schrijver van 10,000 £ heeft dat postje van 3000 £ niet gekregen, maar een ander is er mede *belast*. Maar het was mij een aangenaam toeval des Schrijvers levensbeschrijving hier te vinden, en ik meende onzen lezers geene ondienst te doen als ik hen ook hiervan liet profiteren. Want de kennis van den Schrijver en zijne omstandigheden kunnen ons den opgang zijner werken, en de eigenaardige keuze van dit onderwerp eenigzins verklaren.

En nu het werk zelf. Het moet al een vrij klassiek werk zijn, wat in onzen spoedig vergetenden en geen tijd hebbenden tijd, na bijna 30 jaren nog de aandacht boeijen kan. Maar de Heeren VAN DRUTEN en BLEEKER wisten wel wat ze deden, toen zij deze bladen weêr opzochten.

Of de Doctoren meestal geen tijd, of geene genoegzame litterarische vaardigheid bezitten, dan of zij te weinig achting voor het onzigtbare deel hunner patiënten hebben, om de rijke schatkamer hunner ondervinding wat meer algemeen open te stellen, dan ze doen, of althans vroeger deden, weet ik niet. S. WARREN echter ontbrak het aan die vereischten zeker niet, en hij deed een goed werk toen hij deze belangrijke episoden wel niet uit eigene, maar toch uit doctorale ondervinding met den tact eens deskundigen beschreef. Want, hoe ongewoon en ontzettend sommige ook zijn, iemand van het vak verzekerde mij, dat alle verhalen de proef der waarheid kunnen doorstaan.

Met meesterlijke hand, en op boeijende wijze, worden de verschillende tooneelen van lief en van leed, die het boek behelst, beschreven. Wij krijgen den man lief, die met zoo

diep gevoel het lijden zijner medemenschen beschrijft, zonder zich in overdrevene sentimentaliteit droog te weenen. Wij luisteren met belangstelling naar den menschenkenner, die het menschelijke hart zoo duidelijk voor het oog blootlegt, zonder het als een anatomisch preparaat te behandelen. En somtijds weder doet hij ons schateren van lagchen, zonder gezochte grappigheid, of gevoellooze spotternij.

Boeijend is de vorm, waarin WARREN zijne gedachten kleedt. Maar het is meer dan der lezeren genoegen, het is hunne leering, die hij beoogt. Hier prediken ons zijne verhalen, dat geen rijkdom van geest of goed voor de rampen dezes tijds behoeden; maar geloof en deugd alleen eene kracht zijn in de dagen der smarte. Elders geven zij het met gloeijende letteren te lezen, hoe de ondeugd zelfs in den schoot des geluks niet gerust, maar op het krankbed en in de lijdensure dubbel rampzalig is. Leering, stichting, mogen wij wel zeggen, is zijn doel, en hij schroomt daarbij niet den sluijer op te ligten van de afschuwelijkste tooneelen; maar weet ook liefelijke schilderijen voor ons op te hangen, die zacht en opwekkend spreken tot het hart.

Het zijn ziektegevallen, die de S. ons mededeelt; maar de Medicus behoeft niet bang te zijn, dat zijne leeken hier die oppervlakkige ziektekennis zullen opdoen, die velen wel wenschen, om er soms een belagchelijk gebruik van te maken. Het zijn meer de zieken, dan hunne ziekten, die de Doctor beschrijft.

Men moet echter erkennen, dat de overvloed van allerlei soorten van waanzin en geestverbijsteringen wel iets eentoonigs geven aan deze lange rij van verhalen. Er is echter in die eentoonigheid te veel afwisseling, dan dat het boek »eene beeldengalerij van krankzinnigen" zou zijn, zoo als iemand het noemde. Bovendien waren psychologische krankheden misschien beter voor populaire mededeeling geschikt, dan physiologische. — Ook vermoedt men in de keuze van meestal ijzingwekkende en ontzettende gevallen wel een weinig jagt naar het piquante. Maar het publiek is nu ook eenmaal wat overprikkeld, en wil niet geboeid, maar geketend worden. WARREN moge hierin de volksgunst wat te veel hebben gezocht, hij doet het toch zonder die grove onnatuurlijkheden, en wonderbaarlijke toevalligheden, waarmede vele romanschrijvers ons kippevel of lachbuijen op het lijf jagen.

Och! dat ik hier de pen mogt nederleggen, en van den Vertaler zwijgen! Want dat is steeds en overal hetzelfde liedje. Wel is waar, er zijn vrij wat mindere vertalers dan de Heer VAN OS; maar ook hij werkt te spoedig en te slof. Wat vele onnaauwkeurigheden! al zijn ze meestal niet belangrijk genoeg, om er afzonderlijke melding van te maken. Ik geloof wel dat de Heer VAN OS »zijn Engelsch verstaat", gelijk men het noemt, maar ik vermoed toch, dat hij wat veel naar de Duitsche vertaling gezien heeft. »Nuchtere godsvrucht", »lijdzaam verdragen", »vergenoegde hem" (*genügte ihm*), zijn er een paar, die ik bij de eerste greep vond, en zoo als er talloos vele voorkomen. Het kan echter ook zijn, dat het vele vertalen uit het Duitsch hem op het punt zijner moedertaal wat ultraliberaal heeft gemaakt. — »Conducteur" voor den Conductor eener Electriseermachine is geen Germanisme, maar een kluchtige misgreep.

De Uitgevers hebben voor een goeden, leesbaren druk gezorgd; maar als het werk zoo duur is om die plaatjes, hadden ze wel weg mogen blijven.

Wij hopen echter en vertrouwen, dat de duurte van den druk en de ligt- en digtheid van de vertaling de Hollandsche lezers niet zullen afschrikken, om dit uitmuntende werk te koopen. En als hier zoo veel honderden, als in Engeland duizenden, het lezen, dan zal S. WARREN langs zijnen eigenaardigen weg ook hier genoegen gegeven en nut gesticht hebben.

D—D.

DAISY BURNS. *Naar het Engelsch van* JULIA KAVANAGH. *Twee Deelen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1856. *In gr. 8vo.* 594 *bl., met* 2 *gelith. titelvignetten*, *f* 6 - :

Het boek hetwelk wij hier aankondigen, heeft in Engeland grooten opgang gemaakt. »Men acht het daar" — zegt de Vertaler in zijne Voorrede — »een der uitnemendste voortbrengselen van den rijk begaafden geest der beroemde Schrijfster. Men moet" — zoo gaat hij verder voort — »wel alle vatbaarheid voor de edelste aandoeningen van het menschelijk hart hebben uitgeschud, om zich niet aangetrokken te gevoelen door de liefelijke Idylle, te midden waarvan ons het keurig

penseel van JULIA KAVANAGH verplaatst. Aan de eenvoudigste *intrigue* paart haar werk de meest boeijende inkleeding, en het verraadt op elke bladzijde eene zeldzame mate van fijn gevoel en diepe menschenkennis. Kalm huiselijk geluk maakt den grondtoon er van uit, maar ook de meest alledaagsche omstandigheden weet de Schrijfster te bezielen en te verheerlijken door dien geheimzinnigen tooverdraad, welke door geheel het menschelijk leven loopt, en alleen in staat is aan werkelijkheid en verdichting beiden, glans en waarde te verleenen — de Liefde."

Het doet ons leed, van den Vertaler in gevoelen grootelijks te moeten verschillen. Wel doen wij met hem hulde aan het groot en zeldzaam talent der Schrijfster. — Gaarne ook erkennen wij het hoog verdienstelijke van haren schrijftrant, het boeijende, ja, onberispelijke van vorm en inkleeding, de juistheid en fijnheid harer opmerkingen, en de verwonderlijke gave die zij bezit om ons personen en toestanden als voor de oogen te schilderen, zoodat wij als in het midden van deze leven — maar.... verder ook dan waar hij zich bepaalt tot het prijzen van het bloot *uitwendige*, kunnen wij met zijn oordeel niet instemmen. Het uitwendige toch is zeker wel iets, maar niet alles: vorm en inhoud moeten tot elkander in evenredigheid staan, en hij vergeve het ons, zulks is in »DAISY BURNS", naar ons oordeel, zoo weinig het geval, dat wij het veeleer bij ons zelven betreurden, dat de beroemde Schrijfster haar schitterend talent hier op eene harer zoo onwaardige wijze heeft *misbruikt*. Wat toch heeft zij ons willen afschilderen?... LIEFDE? maar wij vragen het in gemoede: is dat eene liefde die navolging verdient? Te vergeefs hebben wij, ook met den besten wil, getracht, eenige, ik zeg niet Christelijke, maar ten minste zedelijke strekking in haren roman te vinden. DAISY is een fantastisch, onnatuurlijk, ziekelijk overspannen kind, een kind hoedanige wij niet wenschen dat er vele, ja, dat er een enkel in de werkelijkheid gevonden worde. — Zij leeft en beweegt zich in eene hoogst ongezonde sfeer van denkbeelden, koestert wenschen en begeerten die in geene kinderziel mogen opkomen, en vertoont in alles wat zij doet, spreekt en denkt, louter *Unnatur*. — Hare liefde voor CORNELIUS — hoe schoon, hoe liefelijk de Schrijfster ze ons ook moge voorstellen — is en blijft even onnatuurlijk als zij zelve een onnatuurlijk wezentje

is. — En CORNELIUS? welke zedelijke waarde heeft zijn karakter? Zeer zeker vertoont hij ons het beeld van een slecht, onoordeelkundig en hoogst onverstandig opvoeder, en de vraag (D. I, bl. 218) door hem gedaan: »Hoe komt het toch, DAISY! dat gij in alles zoo goed, maar op één punt zoo onhandelbaar zijt?" laat zich, dunkt ons, vrij gemakkelijk beantwoorden. — Hij zelf had haar immers door de blijken zijner dwaze genegenheid zoo gemaakt, en op hem rustte alle schuld, daar hij haar op een leeftijd, waarop andere kinderen met de pop spelen, reeds als eene volwassene had behandeld, en gedachten in haar had opgewekt, of althans gevoed en versterkt, die zij nog bij name zelfs niet behoorde te kennen.

Vraagt men nu: vindt gij dan toch over 't geheel de schildering niet lief, niet bekoorlijk, en lacht u het naïve van DAISY's omgang met haren twintigjarigen voogd niet aan? Wij zijn verre van het tegendeel te beweren, maar uit een boek, hetwelk, gelijk dit, met zoo veel kunst en bevalligheid, zoo veel wezenlijk talent is geschreven, moest toch — en die eisch is niet onbillijk — ook eenig zedelijk nut kunnen getrokken worden: de lezing er van moest niet maar alleen een uur van aangename verpoozing, van aesthetisch genot aanbieden — verstand en gemoed beide hebben ook hunne eischen. En wat nu heeft DAISY in dit opzigt, hetwelk daaraan voldoet? Welke zedelijke gedachte ligt er aan ten grondslag? welken indruk moet het na de lezing achterlaten? Zoo men er al geen dadelijk *kwaad* uit leere, veel *goeds* zeker ook niet. Ongelukkig toch, wie aan zulke droomen en fantaisiën als DAISY toegevend, het leven doorwandelt... hij zou ernstig te beklagen zijn.

In gemoede dus kunnen wij, hoe zeer 't ons leed doet, over »DAISY BURNS" niet dan een ongunstig oordeel vellen — trouwens, een ieder lese en oordeele. Bedriegen wij ons niet geheel en al in den goeden en gezonden smaak van het publiek, dan zal, na korten of langen tijd, de waarheid van hetgeen wij gezegd hebben, genoegzaam blijken.

Eer wij echter van DAISY afscheid nemen, nog een enkel woord over, of liever tot den Uitgever, wien wij onze opregte hulde en dank wenschen toe te brengen voor de zorg en smaak door hem niet slechts aan de uitgave van dit, maar van al zijne werken besteed. Mogten vele H.H. Uitgevers hem hierin navolgen! Wij kunnen hun reeds vooruit, in naam van *alle*

lezers, de verzekering geven, dat wij er hun ten hoogste erkentelijk voor zullen zijn. — Ook de beide vignetten zijn keurig. Voorwaar eene zeldzame lofspraak! B.

Tahiti; een Roman uit de Zuidzee, door FRIEDRICH GERSTÄCKER. *Drie Deelen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1856. *In gr.* 8vo. 950 *bl., met drie gesteendrukte titels en vignetten,* *f* 9 - 70.

De Auteur, die bij wijlen zich onder den pseudoniem van CHARLES SEALSFIELD verbergt, terwijl hij andere producten van zijnen vruchtbaren geest met den naam van GERSTÄCKER waarmerkt, deed wèl op den titel van zijn »Tahiti" ditmaal het masker weg te werpen, en eigen arbeid onder eigen naam de wereld in te zenden. Zoo als men SCOTT immer den naam gaf van den Auteur van »Waverley", zoo gelooven wij, dat, wie met dezen roman uit de Zuidzee kennis heeft gemaakt, GERSTÄCKER den eeretitel niet zal onthouden van den Auteur van »Tahiti". Veel goeds ontvingen wij gedurende de laatste jaren van zijne hand, maar, volgens Ref. gevoelen, nimmer iets zoo degelijk, zoo keurig, zoo wegslepend geschreven, als de arbeid die ter beoordeeling voor ons ligt.

GERSTÄCKER geleidt ons naar een der verst verwijderde oorden der bekende wereld, naar Tahiti, anders ook wel Otaheite genoemd, en zijn verhaal verplaatst ons in de jaren 1843 en 1844, tijdens de regering der jeugdige POMARE, om wier kroon en gebied Frankrijk en Engeland eenen strijd voerden, die gelukkig zich slechts tot de Kabinetten van Windsor en de Tuileriën, en tot eenige demonstraties op de eilanden der ver afgelegene Zuidzee heeft bepaald.

Op meesterlijke wijze weet de Auteur de geschiedenis met den romantischen draad, dien hij er door heen vlechtte, te verbinden, en de hoofdoorzaken dier toen ten tijde zoo veel gerucht makende quaestie ons in het breede te schilderen, zonder daarom door langwijligheid de belangstelling te verminderen, of de aandacht te vermoeijen.

Toen de eerste Engelsche Zendelingen in de Stille Zuidzee voet aan wal zetten, vonden zij daar een volk, dat wel alle beschaving missen mogt, maar toch door gezond verstand,

gevoegd bij eenvoud en goedaardigheid van inborst, bij reinheid van zeden, bij uitnemendheid geschikt scheen de zaden der Christelijke godsdienst in zich op te nemen. Geen wonder, dat de Engelsch-Protestantsche missie slaagde! De eilanders in de Stille Zuidzee werden meerendeels Christenen, en wel zulke Christenen, die velen in 't beschaafd Europa ten voorbeeld mogten wezen. Hadden de Zendelingen het echter hierbij slechts gelaten! Maar, als zoo dikwerf, ook hier moest godsdienst weder met politiek worden verward. De godsdienstige opvoeding ging met de staatkundige hand aan hand; de zendelingen waren predikers en ministers van POMARE. De Protestantsche invloed werd overwegend op Tahiti. Wie 't allerminst gaarne, wie 't meest noode dit zag, 't waren Frankrijk en het Katholicisme. Een tegenwigt moest door beiden in de schaal worden gelegd. Het Katholijke Frankrijk zond na weinige jaren ook zijne zendelingen, en de strijd tusschen Rome en Genève werd nu op een afgelegen eiland in de Zuidzee gestreden. Al wordt de onbeschaafde mensch een goed Christen, de oude ADAM sterft niet zoo spoedig. De strenge leer der Engelsche Zendelingen, die den dans, de volksspelen, het behandelen der wapenen en zoo veel nog meer verbood, die den uitersten eenvoud predikte, woog velen zwaar, al onderwierpen zij zich aan de voorschriften der boetgezanten. Maar toen Rome's priesters meerdere vrijheden toestonden, toen de verbeelding der eilanders geprikkeld werd door den weidschen kerkpraal der Katholijken, toen deze, veelligt met minderen tact, bewezen de eigenaardige zeden en gewoonten der Otaheiters te kunnen doen ineensmelten met de eischen van een minder streng opgevat Christendom, toen verloor eindelijk Engeland en het Protestantisme eenen invloed, dien Frankrijk en het Katholijke geloof zich won. Maar de Engelsche Zendelingen, en onder deze vooral PRITCHARD, waren mannen van kracht, die niet zoo spoedig een eens gewonnen voordeel lieten varen. POMARE was op hunne hand, terwijl sommige opperhoofden, wier trots noode de kroon door een vrouwenhoofd zag gedragen, zich aan de zijde van Frankrijk schaarden, in de hoop dat de nieuwe vrienden eene verandering van bestuur zouden daarstellen. PRITCHARD en de Zendelingen hielden ten einde toe stand; toen echter Frankrijk zijne bescherming en

zijne godsdienst door kracht van kanonnen en wapenen aan Tahiti opdrong, en oud-Engeland zijne predikers in den steek liet, verloren zij het spel, en bij gebrek aan materiële hulp verminderde hunne zedelijke kracht; Tahiti werd een Koningrijk onder Frankrijks protectoraat, Rome kwam voor Genève in de plaats: de Engelsche missie verloor allen invloed, zoodat de Zendelingen, in plaats van den meester te spelen, zich slechts noode zagen geduld, en hun arbeid, ten minste in hun oog, als verloren kon worden beschouwd. Oud-Engelands politiek was niet eerzuchtig genoeg, om ter wille van een protectoraat in de Zuidzee, met Frankrijk in onmin te geraken. De mogelijke winst was Lord ABERDEEN zeker te klein om den vrede van Europa op het spel te zetten.

Dit voor Tahiti zoo gewigtige tijdperk heeft GERSTÄCKER zich ter behandeling gekozen. De held van zijnen roman is een beschaafd en jong Katholijk Franschman, die, van een walvischvaarder ontvlugt, zich op een der eilanden redt, en met eene inlandsche vrouw in het huwelijk treedt, die aan de Protestantsche Zendelingen hare opvoeding te danken heeft. De invloed, dien de politieke en godsdienstige strijd tusschen de twee natieën op het huiselijk leven uitoefent, is met meesterhand geschetst. Vooral het karakter van SADI, des Franschmans gade, is een *chef d'oeuvre*, dat moeijelijk zijne wedergade zal vinden. De natuurschilderingen zijn allerschoonst; de toestand, de verhouding der inlandsche en Europesche vrouwen onderling, zijn der meest naauwkeurige bepeinzing waardig; niet één tafereel, niet één karakter, of het boeit en dringt tot de lezing, en het geheel is een arbeid, die bij den denkenden lezer niet nalaten zal van heilzamen invloed te zijn op hoofd en hart.

De begaafde Vertaler heeft zich, zoo wel als de Uitgever, uitmuntend van zijne taak gekweten. Dit boek is te goed, dan dat het met den gewonen stroom van romans mag verloren gaan, om weldra vergeten te worden. Daarom beveelt Referent het dringend en met ruimte aan. Iets dergelijks is eene zeldzaamheid in eene letterkunde als de onze, die maar met al te veel ellendige producten van het buitenland wordt overstroomd.

Dit »Tahiti" is een juweel, dat, al had GERSTÄCKER nim-

mer iets anders geschreven, genoegzaam zou zijn om hem eene eervolle plaats onder de Auteurs van onzen tijd te verzekeren.

JOHN LOTHROP MOTLEY, *The rise of the Dutch Republic. A History. In three Volumes. Vol. I, Part. I. Amsterdam*, Binger Brothers. *In post 8vo. X en bl.* 1—181. *f* 1 - :

Over dit werk zelf, wat zijn inhoud aangaat, handelden de *Vaderl. Letteroefeningen* reeds in den vorigen Jaargang. Zij rekenen zich verpligt ook een woord te zeggen over dezen nadruk. Het uiterlijk is netjes, 't is sierlijk, en 't zou den Uitgevers eer aandoen, indien het *hunne* taak geweest ware dit boek aan ons volk in handen te geven. En dat was het niet; aan vreemd eigendom hebben ze zich vergrepen, ze hebben het boek *nagedrukt*, en, in ons oog, eenen *letterkundigen diefstal* gepleegd. Hoe dikwijls wijzen wij in dit Tijdschrift op die *plagiaten*, op dat rooven en voor zich gebruiken van gedachten en beelden, anderen nageschreven, — en we zouden dit voorbij laten gaan, zonder er eens nadrukkelijk onze meening over te zeggen? Geenszins! De Heeren BINGER hebben ons reeds de *Sämmtliche Werke von* H. HEINE gegeven; voorwaar, indien iets, dat ware beter hier te lande niet meer te verspreiden, — nu geven ze MOTLEY, welligt volgen later, in eene bevallig geschakeerde rij, de werken van den waardigen NEANDER, van DUMAS *fils*, van THOLUCK, van UHLAND, een Commentaar van DE WETTE, want 't zijn toch alle dingen die geld geven, en waarom ze dan niet de een voor, de ander na, »het Nederlandsche publiek voor min kostbaren prijs aangeboden?" Dat toch is de geijkte term, en *geld verdienen* is hun doel, en op eene *eerlijke* wijze, volgens hen. — Gij lacht, lezer! en vraagt, wie onzer hier gelijk heeft; maar wij verzekeren u, dat de H.H. BINGER, en verreweg de meeste Boekhandelaren, de eersten niet uitgezonderd, aldus denken: *nadrukken!* 't is een gemakkelijk en winstgevend baantje, 't komt er maar op aan wie de snedigheid heeft het voor 't eerst uit te voeren, — 't is niet alleen gemakkelijk, maar *eerlijk* ook, want die boeken worden hier niet beschermd, en zoo er geene wetten in ons land waren,

waarom zoude ik niet het boek van A., B. of C. nadrukken? waarom niet? — Maar *onze* boeken, *onze* werken, die door de wetten beschermd zijn, waarover de Goddelijke Geregtigheid waakt, ja, daar moeten ze van afblijven. — Zoo, en niet anders denkt men. Het is de begripsverwarring, dat alles geoorloofd en eerlijk is, wat niet door de wet verboden wordt, en dat de *wet* alleen het zedelijk schuldige of onschuldige maakt. En als men dan, gelijk de H.H. BINGER, daarmede geld verdient, och, dan plooit het hart zich ook zoo ligt daarnaar, en men maakt het zich zoo ligt diets. — Maar, indien de H.H. BINGER en hunne medestanders gelijk hebben, welk eene heilzon is er dan opgegaan voor die *plagiarii*, voor hen die dag en nacht bezig zijn uit andere schriften de hunne zamen te stellen, welk een heerlijk *Communisme* zal er dan in de Letterkunde beginnen te heerschen; — hebben B. *c. s.* toch het regt het geheele boek na te drukken, dat zij, schrijvers, van de kruimkens verzadigd worden!

Wat ons aangaat, wij zullen hunne handelwijze zeer afkeuren, en steeds als *letterkundigen diefstal* brandmerken.

GUMAL *en* LINA. *Een Verhaal voor de Jeugd, tot voorbereidend onderwijs in de waarheden der Godsdienst; door* K. F. LOSSIUS. *Zesde Nederd. uitgave. Naar den laatsten Hoogduitschen druk op nieuw vertaald door* A. A. HOLST, *onder toezigt en met medewerking van* H. J. SPIJKER, *Theol. Doct., en Pred. te Amsterdam. Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* Ten Brink en De Vries. 1856. *In post 8vo. XII en* 492 *bl., met twee staalplaten, f* 6 - 30.

Den langen titel van het werk, dat wij hier aankondigen, hebben wij geheel afgeschreven, omdat elk gedeelte daarvan als 't ware eene aanbeveling is. Het verhaal zelf, wie kent het niet, wie geeft het geene eereplaats onder de lectuur zijner jeugd, wegens zijn boeijenden vorm, zijn deugdelijken inhoud! Nederland heeft er in ruime mate zijne hulde aan geschonken: getuige hiervan het noodzakelijke van eene zesde uitgave. Te regt hebben de Uitgevers begrepen, dat in de vorige uitgaven veel was, dat het werk voor onzen tijd min-

der geschikt maakte, zoo wel wat de vertaling en den inhoud als den uiterlijken vorm betreft; daartoe hebben zij voor eene geheel nieuwe vertaling gezorgd, en deze werkzaamheid opgedragen aan den Heer HOLST, onderwijzer te Amsterdam; wij wenschen dien Heer geluk met zijn voortreffelijk geslaagden arbeid. Hij heeft LOSSIUS' werk in onze taal overgegoten, zonder dat iets den Germaanschen oorsprong verraadt; hij moge hierin aan velen ten voorbeeld strekken!

Dat Dr. SPIJKER deze uitgave onder zijne hoede heeft willen nemen, strekt haar tot geene geringe aanbeveling; het gewigtige van zijn deel in dezen arbeid valt in het oog, wanneer wij lezen in de Voorrede, waarin dat bestaan heeft: »De eigenlijke inhoud" — zoo drukt Dr. SPIJKER zich daar uit — »het voorbereidend onderwijs in de waarheden der godsdienst, was ook voor verbetering vatbaar. De eenvoudigheid en helderheid van het oorspronkelijke moesten bewaard, de wat koude toon van het vroegere rationalisme weggenomen; en daarmede ook een en ander denkbeeld van het rationalistisch supernaturalisme door zuiverder en juister begrippen vervangen worden. . . . .

. . . .

Overeenkomstig het mij kenbaar gemaakte verlangen, heb ik er ingebragt wat tot het hiervoren aangeduide oogmerk noodig en dienstig scheen", enz.

De *Gumal en Lina*, door den Heer HOLST in uitmuntend Hollandsch overgebragt, heeft door de bewerking van Dr. SPIJKER een Hollandsch karakter gekregen. Rationalisme en supernaturalisme zijn geene vruchten die op Hollandschen bodem te huis behooren; de vele sporen, die daarvan in de vorige uitgaven te vinden waren, konden met evenveel regt den naam van Germanismen dragen als die woorden en uitdrukkingen, welke in de vorige vertaling den Hoogduitschen oorsprong verrieden.

Merkwaardig is het slot van Dr. SPIJKER'S Voorrede; het zijn woorden van het hoogste gewigt, betreffende de aanstaande regeling van het onderwijs, de *question brulante* voor het tegenwoordig Nederland. Alleen de vrees om over te veel ruimte in dit Tijdschrift te beschikken, doet ons er van afzien de laatste bladzijde te copiëren. Wij hopen dat die

woorden, welke het kenmerk eener diepe overtuiging dragen, velen onder de oogen mogen komen, en dan ook, daar zij behartigingswaardig zijn, op velen eene gewenschte en heilrijke uitwerking hebben!

Een fraai formaat, goed papier, flinke druk, en een tweetal schoone gravuren, maken den dosch uit, waarin de Uitgevers dit voortreffelijk werk gestoken hebben. Een ruim debiet kan, waar zoo veel goeds aangeboden wordt, onmogelijk uitblijven. D.

Geschiedenis van Keizer NAPOLEON, *aan het opkomend geslacht verteld. Tweede druk. Te Leiden, bij* D. Noothoven van Goor. *In post 8vo. X en 205 bl., met gekl. platen, f* 1 - 70.

De geschiedenis des grooten Keizers aan het opkomend geslacht te vertellen, is eene gemakkelijke en noodelooze zaak, indien dat vertellen enkel bestaat in een vermelden der voornaamste feiten. Hiermede toch is bijna ieder bekend, dank zij het getrouwe geheugen van menig grootvader of anderen, die tijdgenooten van den kleinen korporaal waren. Moeijelijker, maar tevens nuttig is het, indien dat vertellen eenigzins pragmatisch wordt gemaakt, en de verhaler alzoo meer wil geven dan eene dorre Kronijk. Moeijelijker — want om een genie als NAPOLEON zoo aan kinderen voor te stellen, dat het geniale niet verloren gaat, en tevens niet te veel wordt gevergd van het kinderlijk bevattensvermogen, daartoe behoort, èn tact, èn vooral kennis van zaken. Het verheugt Ref. dat de Schrijver van bovenstaand werkje hierin vrij gelukkig geslaagd is. Hij gelooft dat het opkomend geslacht dit boekje met graagte zal ontvangen; het kan er veel wetenswaardigs in vinden. Bovenal deed het Ref. genoegen, dat aan NAPOLEON volle regt geschiedt, en dat het gewone eindelooze schelden en schimpen op den grooten man hier niet gevonden wordt — zonder dat evenwel zijne groote gebreken verzwegen worden. Wanneer zal toch dat laffe verguizen van hem, die in zoo vele opzigten groot was, eens voor goed uit onze schoolboekjes gebannen worden! Waarlijk, onze vaderen, en zelfs nog mannen van onzen tijd, hebben zich al te veel afgesloofd, en

den genialen man reeds veel te veel vergeleken met een tijger, hyena of ander wild gedierte, dan dat wij er niet tot walgens toe van verzadigd zijn. Mag dan onder de zoo hoog geroemde Nederlandsche deugden onpartijdigheid, zelfs in het beoordeelen van vijanden, niet geteld worden? De geschiedenis en de ervaring hebben toch het onregt NAPOLEON aangedaan, eenigzins vergoed; en naast de bladzijde in de historie, waarop de kwellingen vermeld staan, die het Engelsch ministerie den grooten Keizer op St. Helena heeft doen ondergaan, staat de bladzijde waarop wij lezen, hoe in 1855 VICTORIA eene bedevaart naar het graf van BUONAPARTE heeft gedaan, en daardoor ten minste eenigzins de misdaden harer voorvaderen verzoend!

Enkele onnaauwkeurigheden hebben wij in dit boekje aangetroffen. Zoo wordt het bekende gezegde van MARMONT, in den slag bij de *Piramiden:* »le bataillon formera carré; les ânes et les savants au milieu!" verkeerdelijk voorgesteld als een uitvloeisel van de blijgeestigheid der soldaten te midden der gevaren (bl. 42). Verder maakt de Schrijver den Prins van ORANJE tot ruiter-aanvoerder in den slag bij *Waterloo* (bl. 194). De Prins was bevelhebber van het eerste der drie groote legercorpsen, waaruit het *Engelsch-Nederlandsche* leger bestond. Bevelhebber der geheele ruiterij was *Lord* UXBRIDGE, der *Nederlandsche* divisie Luit.-Generaal COLLAERT.

Wij hopen dat de Vertaler deze en meer dergelijke onnaauwkeurigheden bij een eventuëlen derden druk, dien wij dit boekje van harte toewenschen, zal verbeteren; tevens worde er dan beter voor de correctie gezorgd.

D.

Volksbibliotheek, *N°.* 1. *Rekenkunde*, *door* R. VAN DE WEERD. *Te Amsterdam*, *bij* Weytingh en van der Haart. *In post* 8*vo*. 32 *bl.*, *bij inteek.* *f* : - 22½, *buiten inteek.* *f* : - 25.

Aangenaam was ons de kennismaking met bovengenoemd werkje des Heeren VAN DE WEERD. Kort en zakelijk, beantwoordt het geheel aan 't doel, dat men zich met de Volksbibliotheek voorstelt, en iedere bladzijde overtuigt ons — of-

schoon we die overtuiging reeds hadden vóór de lezing — dat de ervaren Schrijver zich geheel op eigen terrein beweegt en t' huis is.

Na opgave van de noodzakelijkste bepalingen, volgt eene uiteenzetting van de vier hoofdbewerkingen en de proef daarop, gevolgd door eenige Werktuigelijke Middelen om die verschillende hoofdbewerkingen uit te voeren.

Onder deze worden eene *Russische* rekenmachine, de *Neperiaansche* staafjes, alsmede de rekenmachine van THOMAS vermeld. Of echter de gedrongenheid, waaraan de Schrijver door den aard van 't werkje gebonden was, hier der duidelijkheid bevorderlijk geweest is, meenen we bescheiden te mogen betwijfelen. 't Was trouwens eene zware taak, om, zonder breedvoerig te worden, zulk een ingewikkeld zamenstel als dat van THOMAS' machine te verklaren; van daar zeker, dat de Schrijver zich tot eene oppervlakkige aanwijzing daarvan bepaalde.

Na vervolgens de voornaamste kenmerken van deelbaarheid der getallen aangegeven te hebben, volgt de behandeling van de verschillende bewerkingen der gewone en tiendeelige breuken, bij welke laatste vooral de herleiding der *repeterende* breuken in gewone, met eenige weinige woorden, duidelijk en voldoende opgegeven wordt.

De volgende paragraaf is gewijd aan de Maten, Gewigten en Munten, waarbij men eene opgave vindt van de verhouding der voornaamste in ons Vaderland en in den vreemde gebruikelijke Maten, Gewigten en Munten tot het metrische stelsel, terwijl het boekje eindigt met de leer der Evenredigheden en Reeksen.

Op slechts 32 bladzijden zijn die verschillende onderwerpen behandeld, en toch, hoe beknopt ook, zoo duidelijk en volledig, dat het menigeen, die, na 't verlaten der school, geen rekenboek meer in handen kreeg, nog eens weêr geheel op de hoogte kan brengen van zaken van zoo veel nut en dagelijksche behoefte.

A. B. M.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Huisselijke Godsdienst-oefening — eene heerlijke zaak! »Maar wie zal haar besturen?" Het hoofd des huisgezins natuurlijk. »Als deze de bekwaamheid er toe heeft." Welnu, hij neme het *Bijbelsch Dagschrift*, bij M. J. VISSER, te 's Gravenhage uitkomende, tot gids. Dat kost 40 of 30 of 20 cents per maand; en bij de uitgave op best papier ieder vierendeeljaars eene plaat. Wie er al aan meêwerken? Ja, te velen om te noemen, en onder dezen mannen van grooten naam, zelfs C. E. VAN KOETSVELD en ZAALBERG en ADRIANI van Utrecht en MODDERMAN en BENNINK JANSSONIUS. Ieder dag wijst een dagtekst aan en behandelt dien, terwijl ge opmerkzaam wordt gemaakt op een gedeelte uit de H. S., niet te uitgebreid (en dat is goed) geschikt om nevens gezang- of psalmvers bij den dagtekst gelezen te worden. De keuze dier lectuur is zeer goed en gepast voor iederen dag. De stukjes ... ja er zijn uitnemende onder. Sommige lijden aan het euvel, dat ze voor het huisgezin ongeschikt zijn, ten minste voor de kinderen en dienstboden; de meeste zijn niet praktisch genoeg. C. E. VAN KOETSVELD is op dit terrein niet de eerste; Ds. RUTGERS, van Groningen, beviel ons uitmuntend. 't Is intusschen niet gemakkelijk: best zal hij slagen, die zich in den geest aan de ontbijttafel plaatst en bij zich zelven zegt: »Nu moet ge tien minuten circa over den tekst vruchtbaar spreken!" De redactie moest zorgen dat dezelfde plaats der Schrift niet tweemaal digt na elkander ter lezing werd aangewezen, en dat niet zoo hinderlijke drukfout insloop, als: bl. 126, Vrijdag 28 Febr. Joh. 2 vs. 23., moet zijn: Vrijdag 27 Febr. Jacobus 2 vs. 23.

De Heer G. T. N. SURINGAR, Boekhandelaar te Leeuwarden, heeft eene snelpers — en zou hij die hebben gekocht om haar te laten stilstaan? Neen! — zij moet loopen, en van zijne drukkerij moeten, nu 't drukken zoo gaauw gaat, meer bladen dan anders in de wereld komen. Uit dezen zeer natuurlijken zamenhang van oorzaak en gevolg kunt gij 't verklaren, dat genoemde Drukker en Uitgever met het begin van 1857 aan twee nieuwe tijdschriften het leven heeft geschonken, bij welke wij een oogenblik uwe aandacht bepalen, in hope, dat wij

door het ontvangen der volgende afleveringen, meermalen in staat zullen zijn, om u den voortgang dier tijdschriften aan te kondigen, want zij verdienen de aandacht: gelukkig is de snelpers op SURINGAR's drukkerij niet wat het mes in de hand eens kinds is, namelijk *gevaarlijk*.

Het ééne tijdschrift heet *De Zegen des Ouderdoms*, is voor de oude luidjes met eene groote duidelijke letter gedrukt, geeft alle maanden 24 bladzijden, à 25 cents, en staat onder redactie van Ds. KITS VAN HEININGEN. Het bevat korte stukjes en vangt aan, na eene inleiding, met in rubrieken gerangschikte bijbelplaatsen, die op den ouderdom betrekking hebben. Dat die bijbelplaatsen later uitvoeriger worden behandeld vinden wij een goed plan, maar de proeven, die er van gegeven zijn, naar C. G. COUARD, zijn niet het beste uit het werk. Voorts vindt ge hier, behalve eenige oorspronkelijke en nieuwe opstellen, eene zekere soort van bloemlezing uit onderscheidene Schrijvers — en de keuze is zeer goed: van OCKERSE, STEIGER, CATS, STÖCKHARDT, ZSCHOKKE, TIEDE, FEITH, SACK, FREDERIKA BREMER, THEREMIN, A. DES AMORIE V. D. HOEVEN JR., LESSING. — M. C. VAN HALL gaf ook een versje ten beste voor zijne tijdgenooten, maar de inhoud is ongeschikt in een stichtelijk boek voor ouden van dagen. De jeugdige C. DES AMORIE V. D. HOEVEN levert wat ons beter behaagt en draagt zijn naam niet onwaardig. Eene bepaalde aanmerking hebben wij, dat het geheel — en waarom toch? — de kleur draagt van de godsdienstige rigting, die de tegenwoordige ouden van dagen in hunne jeugd als de heerschende hebben leeren kennen en aannemen. Zij moeten verder dan ZSCHOKKE hen brengt. Zonde en verlossing staan niet op den voorgrond, het eigenaardig Christelijke ademt ons niet tegen uit deze bladen. Mogt dit tijdschrift stof en deelneming vinden voor meer dan één jaargang, maar worde het bewaard, gelijk ieder oude van dagen, wien wij het ten sterkste aanbevelen, voor overleving van zich zelf! De uitgever kan het daarvoor bewaren, als hij zijn speculatie-geest in harmonie houdt met zijn eergevoel als Uitgever.

Hij zelf is redacteur van het andere tijdschrift: *Bibliotheek voor het Huisgezin*, alle maanden 32 pag. à *f* 2-50, franco per post, *f* 3,00 's jaars. Wilt gij den geest van dit tijdschrift leeren kennen, gij moet op dat woord *huisgezin* letten; en

ieder opregt Hollander zegt daarom: »bravo, SURINGAR!" — 't Is waarlijk uitstekende lectuur voor en over het huisgezin. Ware en behartigingswaardige woorden spreekt de inleiding: »wij hopen met onze Medearbeiders vast te houden aan het hoofdbeginsel, dat de kracht, welke zich in het maatschappelijk leven zal ontwikkelen, behoort uit te gaan van het huisgezin, en dat de verbetering van den maatschappelijken toestand niet enkel in genootschappen en vereenigingen, in staatshervormingen en wetsherzieningen, maar in de eerste en voornaamste plaats in de verbetering van den enkelen mensch, in de heiliging van het huisgezin en het familie-leven gezocht moet worden." Lang besta en bloeije dit tijdschrift! Het is niet aan Leesgezelschappen, maar aan hoofden des huisgezins aan te bevelen. Best beviel ons wat SURINGAR zelf leverde, »over den moed in 't gewone leven," wat zijn bloedverwant W. F. R. SURINGAR schreef over de »bloemen," wat INA verhaalde onder den titel »een snoepje," wat BEETS en C. DES AMORIE V. D. HOEVEN dichtten. MODDERMAN's spreekwoordenmagazijn behaagde ons niet, nog minder HERMAN DE RIDDER's bijdrage, nog veel minder die van JOHANNES over den »sneeuwman." Ook moet de redacteur-uitgever het tijdschrift niet misbruiken om zijne fondsartikelen op te vijzelen. Maar voor 't overige: in ieder huisgezin moet deze bibliotheek gevonden worden.

Nog een nieuw tijdschrift! *De Christelijke Huisvriend*, maandelijks 32 bladzijden, à 25 cents, op vrij zwaar, maar graauw papier; en de letter — kon ook beter zijn. Wat wil die vriend? Och, wat zoo menig tijdschrift van dien aard wil, b. v., het Christelijk Album. Daarop gelijkt het veel. De uitgever NOOTHOVEN VAN GOOR heeft een schier ontelbaar tal predikanten bijeenverzameld, uit alle hoeken des vaderlands, uit alle kerkgenootschappen. Die schrijven nu voor hem een tijdschrift, dat eigenlijk niet uit losse albumbladen bestaat, maar meer volgens methode bewerkt wordt. Het is anders niet methodistisch. Het heeft rubrieken, zoodat ge er beter dan in 't Christelijk Album zult vinden wat ge bij iedere tijdsgelegenheid noodig hebt, b. v., *Kersfeest*, *Jaars-verwisseling*, *Kindsheid van* JEZUS, *Kerkelijk Leven*, *het Christelijk Huisgezin*, *Lijden van* JEZUS. Wij zullen over dezen vriend dus eerst kun-

nen oordeelen, als hij in zijn geheel voor ons staat. Voor 's hands zeggen wij: hij is niet beter en niet slechter dan het Christelijk Album; nu misschien nog wat fleuriger, maar hij is ook zooveel jonger. Hij bevat goede, zeer goede stukken en — water-en-melk-lectuur; want die zeggen, dat dergelijke stichtelijke maandwerken alleen flaauw zijn, miskennen ze; hij valt nog wel al te veel in den preektoon; maar hij is van een goeden geest en *kan* nut stichten. De rijke gebruike hem bij het Christelijk Album; die maar *f* 3 's jaars kan besteden, kan er om loten, welk van beide hij nemen zal. 't Is nu eens de tijdgeest om op deze wijze stichtelijk te werken; misschien voert oververzadiging van dergelijke lectuur tot lust naar iets anders en beters — en laten er dan maar duizend Huisvrienden, Albums, Evangelie-Spiegels enz. komen; hoe eer hoe liever kome er alzoo een beter smaak! *Afkeuren* kunnen wij dit tijdschrift niet: daartoe bevat het te veel goeds; het *hemelhoog verheffen* nog minder: daartoe is het over 't geheel te alledaagsch. Wij wenschen den Heer NOOTHOVEN VAN GOOR geluk op zijne speculatie en hopen dat de Huisvriend zooveel nut zal stichten als hij kan.

De *Godsdienstige Beschouwingen, inzonderheid op Christelijke Feestdagen*, naar het Hoogd. van SPIEKER (Leiden, bij P. ENGELS), zijn gemoedelijke overdenkingen in proza en poëzij. Zij behandelen de volgende onderwerpen: het Nieuwejaar, de Zondag, het Kersfeest, Goede Vrijdag, het Paaschfeest, de Hemelvaart van JEZUS, het Pinksterfeest, stille inkeering in onszelven, ter voorbereiding tot het H. Avondmaal, het H. Avondmaal. Veel aanbeveling verdient dit boekje niet. Nieuwe of kernachtige gedachten zou men vergeefs er in zoeken. De Vertaalster, eene vier-en-zeventig-jarige vrouw, mag op toegevendheid aanspraak maken, hoewel wij beter vinden, dat zij nu de pen aan krachtiger en meer geoefende handen overlate. Want de stijl laat veel te wenschen over; haar muzijkaal gehoor schijnt reeds wat verdoofd te zijn. De stichtelijke literatuur bezit betere produkten in dit *genre*, dan ons hier wordt aangeboden.

Radicale genezing van het klaauwzeer en rotkreupel der Schapen. Door A. HALDER HZN. *Genees-, Heel- en Verloskundige te Beverwijk. Te Alkmaar, bij* HERMANUS COSTER EN ZOON. 1856.

f : - 50. — De poging van den Heer HALDER om zijne ondervinding aangaande de hier behandelde ziekte der schapen bekend te maken, is allezins loffelijk. — De prijs van het boekje als zoodanig is vrij hoog, maar toch dient de eigenaar van wolvee het zich aan te schaffen, althans wanneer hij nog geen middel weet tot genezing van het klaauwzeer. Geheel nieuw schijnt de thans voorgedragene bewerking niet te zijn, maar dat de door den Schrijver aangeprezene behandeling afdoende is, mag men voor zeker aannemen, en dat is dunkt ons al eene niet geringe aanbeveling.

Het Haarlemmermeer. Oorsprong, Geschiedenis, Droogmaking, Wegen en Vaarten, wijze van Bestuur van het Waterschap, Cultuur van den Grond. Twee voordragten in de Afdeeling Koophandel der Maatschappij FELIX MERITIS. *Door* Mr. P. J. AMERSFOORDT. *Te Haarlem, bij* A. C. KRUSEMAN. 1857. — Het is ongetwijfeld aan iederen voorstander van den vaderlandschen landbouw zeer aangenaam, zoo veel belangstelling op dit gebied te zien als tegenwoordig allerwege wordt getoond, en al is de inhoud van het werk des Heeren AMERSFOORDT al niet zoo veel omvattend als de Titel zou doen verwachten, (trouwens het zijn ook maar *twee* voordragten), dan kan toch deze uitgave hier en daar nut doen en aanleiding geven tot het vervolgen van dergelijke voordragten. De daarbij geopperde plannen zouden toch voor de executie nog wel eens gerevideerd en gelouterd worden, door de vele briefjes met het officiële »om berigt, consideratiën en advies," die er zouden worden aangehecht. Het moge wat tijd kosten, onnoodig ware het intusschen niet. Zie o. a. het plan, hoezeer niet van den Schrijver zelven, op bl. 29, om op Halfweg in plaats van den thans bestaanden duiker eene wipbrug te maken aan het einde der vaart.

Nuttige wenken komen er ook wel in voor, en waren, doch vooral *blijven* vele ingelanden met gelijken geest bezield als de Heer A., dan zeker ware de droogmaking des Haarlemmermeers een dubbele zegen voor ons land. Dan werd deze polder eene ware oefenschool voor den landbouw, en om zijne algemeene bekendheid en gelukkige ligging als het ware eene model-ontginning.

Gaarne juichen wij de poging toe om landbouwkundige onderwerpen te bespreken. Wij wenschen deze voordragten in veler handen, en aan vele lezers onder de ingelanden moed en kracht, om de als wenschelijk besprokene verbeteringen tot stand te brengen.

Mr. A. BOGAERS herdacht TOLLENS in een *Dichtstuk*, dat bij G. T. N. SURINGAR verscheen. Wij waren voornemens den lezer van ons tijdschrift niet meer lastig te vallen met de TOLLENS-manie. Dat wij dit Dichtstuk vermelden is alleen ter eere van den gevierden Dichter van den *Togt van* HEEMSKERK; doch wanneer BOGAERS een voor hem zoo weinig beteekenend vers dicht, hij die de gave der poëzij zoo ruimschoots bezit, dan is daarmede tevens onze stelling al weder verdedigd, dat de Dichter de stoffe tegen zich had.

De laatste dag van HEEMSKERK'S *Beleg* (1359), *Historisch-Dramatisch Gedicht. Door* W. J. HOFDIJK. *Tweede Druk. Te Haarlem, bij* DE ERVEN LOOSJES. 1857. — De Heer HOFDIJK is onbegrijpelijk vruchtbaar in drama's, en de Rederijkerskamers, hunkerend naar dramatische producten, slikken al de stukken met veel pleizier. *De laatste dag van* HEEMSKERK'S *Beleg* heeft daaraan ook zijn tweeden druk te danken, in een land dat anders niet zoo koopgraag voor drama's is. Het zou ongepast zijn, alles te herhalen, wat over HOFDIJK'S drama's geschreven is; alleen om onzen pligt te doen zij den volke het heugelijk nieuws verkondigd, dat dit drama een tweeden druk beleefde.

Een Coup of de Huwelijksadvertentie, Schets voor Rederijkers. Door A. V. D. HOOP JR'SZOON. *Te Amsterdam, bij* L. F. J. HASSELS. — Zie hier het begin eener serie van dramatische stukken door den heer HASSELS uit te geven ten gebruike van reciteergezelschappen, in onzen tijd onder den naam van *Rederijkerskamers* bekend, ondanks het weinige dat zij met onze oude Rethorijkkamers gemeen hebben. Op den naam afgaande zou men veel goeds van deze dramatische schets verwachten; immers de Heer V. D. HOOP heeft zich door zijne *Daguerreotypen* een welverdienden naam onder onze vaderlandsche Dichters

verworven; jammer dat deze schets onder meer latere gedichten van dien Heer hem niet in den eens verkregen roem handhaaft. De *intrigue* mist eenheid; de *coup*, die hier de ontknooping moest te weeg brengen, doet dit niet, maar zij wordt door den ijver van den Kruidenier VAN DOORN volbragt. Voorts vinden wij het beloop van de *intrigue* onbeduidend en de versificatie verre van vloeijend. Wanneer het blijspel van den Heer P. A. VAN OVERREEM, dat op de schets van den Heer V. D. HOOP zal volgen, en waarvan de vier eerste bladzijden in dit nommer worden aangetroffen, de deugden bezit welke wij in den *coup* missen, en de gebreken mist welke wij hier vinden, zal de onderneming van den Heer HASSELS meer aanbevelenswaard zijn dan voor alsnog.

De Bloemenkorf, geïllustreerd met lithographiën naar beroemde meesters. Deel I, Aflev. I. Te Arnhem bij P. A. DE JONG. Al weer een nieuw maandwerk! zal ieder die deze zestien kwarto pagina's in handen krijgt, uitroepen, en wij moeten alle verbazing op dat punt wel billijken; want het aantal maandwerken is in ons land reeds zoo groot, en alle *genres* zijn er reeds zoo vertegenwoordigd, dat het ons een raadsel is hoe die allen nog een genoegzaam aantal lezers vinden. En nu, een nieuw, en, naar men volgens eene eerste aflevering mag oordeelen, een zeer middelmatig en gewoon tijdschrift! Wij hebben in deze eerste bladzijden van *De Bloemenkorf* niet veel te gispen, tenzij het de lithographie naar C. NETSCHERS schilderij ware; maar het maandwerk aanprijzen — niets geeft ons daartoe aanleiding.

Jaarboekje der Koninklijke Academie voor de Zee- en Landmagt. Zevende Jaargang. 1857. *Te Breda bij* BROESE EN COMP. Het voorwerk van dit *Jaarboekje* bevat, behalve den Kalender, Naamlijsten van het Personeel der Koninklijke Akademie enz.; de veranderingen welke in dat personeel hebben plaats gehad; eene numerieke Kathegorie-staat der Adelborsten en Kadets op den 12den November 1856; mededeeling van een Koninklijk besluit, tot toelating van vreemdelingen op de Akademie; vermelding van een geschenk van Z. M. aan de Akademie gedaan; eenige wenken betreffende de kostelooze toelating van

Kadetten op de Akademie, en eindelijk eene statistieke opgave van de resultaten van het examen der Adspiranten voor de Landmagt in 1856, benevens eene lijst van boeken door de Akademie uitgegeven.

Wij begrijpen niet waarom de redactie, in plaats van deze korte, drooge, op zich zelf staande vermelding en mededeelingen, niet liever eene korte geschiedenis geleverd heeft van het merkwaardige dat de Akademie in het verloopen jaar ondervonden heeft, zoo als die in de Studenten-Almanakken wordt aangetroffen. Wat zou daar schoone gelegenheid geweest zijn, om aan bezwaren tegen het een en ander publiciteit te geven! Of zou daardoor aan de militaire discipline te kort worden gedaan? Men voere ons niet tegen, dat er zulke bezwaren niet bestaan; — wij weten dit vrij zeker.

In het Mengelwerk vinden wij in de eerste plaats, een historisch verhaal, getiteld: *Trouw aan den Koning*, en uit het Hoogduitsch vertaald; wij gelooven dat het beter in het *Leeskabinet* of *Europa* op zijne plaats zou zijn dan hier; de overige stukken, als: *Troost voor miskenden*, WOLFE *voor Quebeck*, *De voorbereiding tot het adspiranten-examen*, en vooral *Stof tot denken*, zijn hier geheel op hunne plaats, en bevatten veel behartigenswaardigs voor hen die den krijgsmansstand boven anderen gekozen hebben.

Wij wenschen dit Jaarboekje een goed debiet toe, en hopen het met het volgende jaar weder onder de vele uitkomende Jaarboekjes te ontmoeten.

De *Reiswijzer voor Januarij* 1857, uitgegeven te Amsterdam, bij P. C. L. VAN STADEN, C.Z., is ons ter aankondiging toegezonden. Wij bevelen dit goedkoop en, voor zoo ver wij nagaan kunnen, vrij compleet maandboekje aan als nuttig voor ieder, en noodzakelijk voor houders van koffijhuizen, logementen, enz. Ééne aanmerking houde de Uitgever ons ten goede; zij betreft de rangschikking der logementen; wanneer deze voortaan niet alphabetisch, maar naar den rang welken zij innemen, worden gerangschikt, zal de opgave veel in doelmatigheid winnen.

BOEKBESCHOUWING.

De Bijbelvriend. Tweemaandelijksch Tijdschrift, tot bevordering van regte Bijbelkennis. Onder Redactie van Dr. A. L. POELMAN. *Eerste Jaargang.* 1856. *Te Appingadam, bij* H. C. Mekel en Comp. *In 8vo. f* 2 - 50.

Wanneer ik mij verheug, dat met dezen eersten Jaargang *De Bijbelvriend* niet heeft opgehouden te bestaan, maar reeds eene eerste Aflevering van den tweeden Jaargang is in het licht verschenen, dan heb ik daarmede reeds mijn gunstig oordeel over den arbeid van Dr. POELMAN uitgesproken. En inderdaad, het was een goed denkbeeld, dat hij in dit Tijdschrift heeft verwezenlijkt. Kennis van den inhoud en de waarde des Bijbels, dat is te allen tijde, maar vooral in onze dagen, eene levensbehoefte voor de gemeente. Aan de eene zijde toch zien wij minachting van den Bijbel (*De Dageraad* en zijne vrienden); aan de andere zijde overdreven, bijna afgodische vereering van dat eerwaardig boek (de orthodoxen in de Kerk). De oorzaak dier twee uitersten is gebrek aan kennis van den oorsprong, den inhoud en den zin der geschriften van O. en N. V. In dat gebrek voorziet ruimschoots de tegenwoordige theologische wetenschap. De historische weg, welke thans door de voorgangers in die wetenschap bewandeld wordt, heeft een nieuw licht over den Bijbel doen opgaan, en bepaalt zijne waarde, onpartijdiger dan het ooit is geschied. Het boek heeft opgehouden een orakelboek te zijn, waarin alles zou zijn te leeren, zoowel natuurkunde als alle andere wetenschappen; het is een *boek der godsdienst*, die in hare hoogste volkomenheid in den persoon van CHRISTUS ons voor oogen staat. Godsdienst kunnen wij uit den Bijbel leeren, en daartoe is dat onschatbaar boek eene onmetelijk rijke bron.

Dat Dr. POELMAN in deze beschouwing van den Bijbel deelt, leert ons het woord waarmede hij het eerste Nommer heeft geopend. Daarin plaatst hij zich op het Christelijk-geschiedkundig standpunt. Niet slechts tot het verstand wil hij spreken,

ook tot het hart; *stichting* is zijn doel. Aan degelijkheid wil hij trachten *eenvoudigheid* te paren, om alzoo waarlijk nuttig te zijn voor de *gemeente.* In hoeverre de Redacteur dit doel heeft bereikt, leert ons de eerste Jaargang. Het komt mij voor, dat hij over het algemeen wèl is geslaagd. Van zijne eigene hand zijn de meeste stukken afkomstig, welke in dezen Jaargang voorkomen. Eene »Inleiding tot het boek der Psalmen", over de zes Afleveringen verdeeld, strekt hem tot eer. Daaruit is voor den eenvoudigen Bijbellezer veel te leeren. Verder heeft hij nog medegedeeld: opmerkingen over »de zaligsprekingen"; eene verhandeling over »den oorsprong der verzameling van de verschillende Bijbelboeken"; eene verklaring van *Matth.* v: 17—20, onder den titel: de wet van den Christen; evenzoo *Matth.* v: 21, 22: zonde, schuld, toerekening; *Rom.* I: 18—32: de openbaring van Gods toorn over de zonde; en eenige beoordeelingen van geschriften. Van zijne medewerkers bevat deze Jaargang de volgende bijdragen. De aanbidding Gods in geest en waarheid, *Joh.* IV: 24, door W. VERWEY. Vermeerdering van geloof, *Luk.* XVII: 5, 6, door U. P. OKKEN. Het doel der Evangelie-beschrijving van JOANNES, door hem zelven opgegeven, *Joh.* XX: 31, door T. ADRIANI HOEN. Wat is de Bijbel? door U. P. OKKEN. Welke is de inhoud des Bijbels? door denzelfden. Opmerkingen over Bijbelverklaring, door W. VERWEY. En 1 *Kor.* XI: 20—34a, over Avondmaalvieren, door J. BOELES.

Het lag niet in mijn plan, elk dezer stukken te beoordeelen. Met eene opgave van den inhoud van den eersten Jaargang des Bijbelvriends vergenoeg ik mij. Hoe zou het anders kunnen, of er is hier en daar wel wat aan te merken. Bij een tijdschrift is dat minder noodig, dan bij een afgerond werk. Ik wensch Dr. P. toe, dat ook zijne overige medewerkers hem iets meer dan hun naam zullen geven. Kon het zijn, ik zou hem raden, nog enkele andere mannen, die op dit terrein te huis zijn, tot deelneming aan zijnen arbeid uit te noodigen. Hij zorge bovenal voor verscheidenheid, maar houde toch ook immer de eenheid in het oog, die tot nu toe zijn tijdschrift tot sieraad verstrekt. De *Bibliotheek van den Bijbelvriend* kon best achterwege gelaten worden, of alleen in zooverre behouden, dat daarin enkel wierd opgenomen eene *korte* aanwijzing van geschriften die op Bijbelverklaring betrekking hebben,

niet eene aankondiging, als wij vinden in N°. 6 van het Onderwijsboekje over de Geschiedenis en Leer der R.-Katholieke en Protestantsche Kerkgenootschappen.

Verder zij den *Bijbelvriend* eene goede ontvangst toegewenscht in menig Christelijk huisgezin. —R—

Geschiedenis der Roomsche Kerk. Naar het Engelsch van JOHN DOWLING, *door* D. BUDDING. *Derde en laatste Deel; laatste Afleveringen. Te Dordrecht, bij* H. R. van Elk. 1856. *In roijaal* 8*vo., met platen. Per Aflev., bij inteek., f* : - 65.

Wij verheugen ons de voltooijing van dit belangrijk, van vreemden bodem overgebragt, werk te mogen aankondigen. Ofschoon wij het in sommige opzigten anders gewenscht hadden, en oordeelen dat zijn inhoud niet ganschelijk aan den titel beantwoordt, zoo zijn wij er echter over het geheel zeer mede ingenomen. Het bevat een schat van zaken, die de belangstelling van Roomschen en Onroomschen verdienen. Veel van 't geen in onderscheidene werken verspreid is, vindt men hier bijeen; en de dwalingen, bijgeloovigheden, misbruiken en vervolgingen der Roomsche Kerk worden door het bijbrengen van eene reeks van feiten, uit de verschillende tijdperken van haar bestaan, bestreden.

Wie zich onder de Protestanten nog moge diets maken, dat de geest van Rome veranderd is, hij neme deze laatste Afleveringen in handen, om zijne dwaling in te zien. Rome schuwt het licht nu zoo zeer als in de Middeneeuwen en in de dagen der Hervorming. Het is nog even sterk tegen het bekend worden en verspreiden van Gods Woord ingenomen: nog weinige jaren geleden werden te Champlain in Noord-Amerika en in Chili Bijbels verbrand. Het zoekt zich door gewaande wonderen, door weenende en de oogen verdraaijende beelden, door miraculeuze medailjes en dergelijke bedriegerijen staande te houden en op te beuren. Het ondersteunt ijverig de bemoeijingen der Jezuïten, belemmert of belet de vrijheid der drukpers, vervloekt de ketters, en vervolgt ze waar het kan: nog in 1844 werd over de Protestantschgezinde MARIA JOAQUINA ALVES op Madera het doodvonnis geveld. Waar het zich voor een tijd gematigder toont, is dit niet aan veranderden zin, maar aan gebrek van magt toe te

schrijven. Want even als Rome zijn doel nimmer uit het oog verliest, even behendig weet het zich naar de omstandigheden te schikken, en, naar het gevorderd wordt, terug te trekken, om, zoodra de gelegenheid gunstig is, met zijne oude, maar niet verouderde, of afgelegde aanmatigingen op te treden. PIUS IX kondigde bij zijne komst op den Pauselijken Stoel eene amnestie af, en bragt eenige verbeteringen tot stand, niet echter uit wezenlijke vrijzinnigheid en zucht tot 's volks heil. Want de ware magt bleef in zijne en der Kardinalen handen, en zijne geestelijke heerschappij onbeperkt. De toestand van Rome en der legatiën, waar het misnoegen, ten gevolge van de dwingelandij zijns voorgangers, op het punt was van tot eene losbarsting te komen, dwong den Paus tot vergunningen, die hij zich haastte, onder de bescherming der Fransche bajonnetten, in te trekken. Met de stukken wijst DOWLING deze looze en bedriegelijke staatkunde aan. Het werk wordt besloten met een verslag van het bij gelegenheid van het herstel der hiërarchie in Nederland gebeurde, en van de afkondiging van het nieuwe leerstuk: MARIA's onbevlekte ontvangenis.

De Vertaler, die door zijne aanteekeningen en bijvoegselen, vooral omtrent het in ons land voorgevallene, de waarde ook van deze laatste Afleveringen heeft verhoogd, heeft zijn tijd en krachten besteed aan een werk dat, zoo wij vertrouwen, eene blijvende waarde hebben, en door velen gelezen zal worden.

De afbeeldingen stellen voor: de vervolging der Waldenzen, en eene folterkamer der Inquisitie.

Geschied- en Regtskundige Nota over de voormalige Pastoriegoederen van de dorpen IJsbrechtum, Tjalhuizum en Tirns, in de grietenij Wijmbritseradeel. In September 1855 *verteekend door de Hervormde Kerkvoogden van IJsbrechtum, en nu uitgegeven met de daartoe betrekkelijke Bijlagen en verdere stukken. Te Leeuwarden, bij* W. Eekhoff. *Dec.* 1856. *In gr. 8vo. VIII en* 110 *bl. f* : - 70.

Eene hoogst belangrijke bijdrage tot de kennis van den strijd, die zich thans in Friesland al meer en meer openbaart tusschen de Hervormde floreenpligtigen en de Predikanten der

Hervormde gemeenten over het vruchtgebruik der pastorij-goederen. Wanneer deze pastorij-goederen, en wel de landerijen, die op naam der pastorij in de registers geboekt staan, van aard en natuur kerkelijke goederen zijn, die aan de *kerkelijke* gemeente in eigendom behooren, welke ze alleen gebruiken mag tot onderhoud des predikants, dan heeft natuurlijk de predikant *jure suo* het vruchtgebruik van alle die goederen, waarvan niets gealieneerd mag worden. Maar wanneer zij het eigendom zijn der *ingezetenen*, zonder ander kerkelijk karakter, behalve dat dezen van de Hervormde godsdienst zijn, d. i., want zoo wordt het verklaard: van de floreenpligtige grondeigenaars, die dikwijls in 't geheel geene leden zijn van die Hervormde gemeente, waarmede zij als floreenpligtigen in betrekking staan, dan kan de predikant van regtswege slechts in zoo ver het vruchtgebruik der pastorij-goederen genieten, als het hem door floreenpligtigen vergund wordt. Tusschen de voorstanders dezer twee gevoelens bestaat nu de strijd.

Het eerste wordt voorgestaan door de meeste predikanten. De Friesche Predikanten-Vereeniging gaf in 1851 daaromtrent uit een stukje onder den titel: »Gedachten over de benoeming van predikanten door floreenpligtigen, het bezit der kerken en het beheer der kerkegoederen ten platten lande in Friesland, door J. H. REDDINGIUS, G.Z., Th. Doct., en Pred. te Franeker." Ook de wakkere predikant R. POSTHUMUS van Waaxens en Brantgum schreef in denzelfden geest een wèl geschreven stukje: »De Natuur en Bestemming der kerkelijke, vooral pastorie-goederen, in verband met het gebeurde te Marrum en Nijkerk. Leeuwarden, 1855"; en een ander: »Kerk en School in haar verband met de natuur, bestemming en regten der oude costerie- of schoolgoederen in Friesland in het gemeen, en in Westdongeradeel in het bijzonder. Leeuwarden, 1856," In deze drie stukjes zoeken de Schrijvers de aanspraken der kerk of wel der kerkelijke gemeente op alle die goederen in het licht te stellen.

Deze *brochures* hebben vooral haar aanzijn te danken aan den scherpzinnigen, ja, ook wel eens scherpen strijd, dien de voorstanders van het tweede gevoelen tegen die van het eerste geopend hebben. Men telt onder dezen aanzienlijke Friesche grondbezitters. Hun woordvoerder is bijzonder Mr. W. W. BUMA,

Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Raadsheer in het Provinciaal Geregtshof van Friesland, te Leeuwarden, die in twee gelegenheids-werkjes, met bekwaamheid en een eigenaardig documentaal talent geschreven, de gronden zijner meening heeft uiteengezet. De titel dezer *brochures* is: »Het regt der Hervormde Floreenpligtigen, ten platten lande in Friesland, op de verkiezing van Predikanten en op het beheer der Kerke-goederen, toegelicht en verdedigd door de Hervormde Kerkvoogden van den Dorpe Weidum, in Maart 1849. Leeuwarden, Dec. 1849"; — en: »De onbevoegdheid der Algemeene Synode der Nederl. Hervormde Kerk, tot het regelen van het beheer der plaatselijke Kerkegoederen, nader betoogd door de Hervormde Kerkvoogden van den Dorpe Weidum, bij Berigt van 4 April 1851; benevens het als bijlage daarbij gevoegd Arrest van 't Provinciaal Geregtshof van Friesland van den 15den Januarij 1851 over de pastorie-goederen van Eernewoude, Garijp en Suameer."

Aan deze zijde schaart zich ook geheel de voor ons liggende »Nota" van Kerkvoogden van IJsbrechtum. Zij meenden, als hoogen prijs stellende op het oordeel hunner committenten, de Herv. floreenpligtigen van het dorp IJsbrechtum, dat de openbaarmaking van hetgeen hunne *brochure* bevat, thans geen verder uitstel gedoogde, Voorber., bl. IV. Dit openbaar gemaakte staat in verband met een verzoek van hun predikant VAN BORSSUM WAALKES, zich qualificerende als wettig vruchtgebruiker der pastorij-goederen van IJsbrechtum, Tjalhuizum en Tirns, *niet* (wat men verwacht zou hebben) om in 't genot van het vruchtgebruik gesteld te worden, maar 1°. om eene billijke schadeloosstelling voor het 26jarig gemis daarvan, en 2°. om de fout der verkeerde te naamstelling der pastorij-goederen als kerke-goederen in het floreen-kohier en bij het kadaster, zoo noodig, te redresseren. Op een afwijzend antwoord van Kerkvoogden had Ds. W. zich gewend tot het Klassikaal Bestuur van Sneek, maar toen ook dit niet gebaat had, wijl Kerkvoogden zich beriepen op het Provinciaal Collegie van Toezigt, had hij zijn verzoek zoo gewijzigd, dat hij alleen het tweede punt, de verbetering der verkeerde te naamstelling, verlangde. Het Collegie van Toezigt had, bij Verbaal van den 25sten Junij 1856, besloten, eensdeels den Predikant WAALKES wegens de door ontheffing van afkoop en

langdurige verjaring, in geenen deele te kunnen qualificeeren als wettig vruchtgebruiker der pastorij-goederen van de drie dorpen zijner gemeente; en anderdeels Kerkvoogden van IJsbrechtum uit te noodigen om in hun beheer de pastorij-goederen van de kerke-goederen behoorlijk af te scheiden en onder afzonderlijk beheer te brengen. Dit besluit was door Kerkvoogden niet te gemoet gezien; zij openbaren dan ook zeer duidelijk hunne gevoeligheid in hun weigerend antwoord aan het Collegie v. T., zeggende onder anderen, dat »alle ernstige argumentatie ten eenemale doelloos" is met een Collegie, dat zich zelf tegenspreekt, bl. 108. En voorts verwijzen zij, als beschouwende het Collegie incompetent om over de regten, welke het hier geldt, uitspraak te doen, naar den burgerlijken Regter.

Zietdaar kortelijk de geschiedenis van het pleit, hetwelk Kerkvoogden van IJsbrechtum aanleiding gaf tot het laten stellen en drukken der »Geschied- en Regtskundige Nota", die, wij moeten het toestemmen, wel waardig is het licht te zien. Maar wij vragen het aan de stellers en raadslieden der Kerkvoogden: hadden alle die Bijlagen ook in druk moeten verschijnen? Wettig geoorloofd, ja, is het zeker, maar is het kiesch, is het Christelijk, confidentiële brieven onder de oogen van 't publiek te brengen, als hier geschied is? Maakt de lezing der »Nota" en de uitgave der Bijlagen op den geheel onpartijdigen lezer, zoo als Ref. meent te zijn, niet den indruk, alsof Kerkvoogden van IJsbrechtum hunnen Predikant in zijne onkunde, en het Collegie v. T., waarop zij zich toch beroepen hadden, in zijne onwetendheid en onbevoegdheid willen ten toon stellen? — Gelijk doorgaans met juridische stukken, sleept ook de eerste lezing van deze *brochure* den onkundige mede. Wij vonden het in 't eerst een schoon stuk, waarop weinig aan te merken viel. Maar nadat wij in deze en gene rhetorische phrases vrij duidelijk het intimidatie-stelsel opmerkten, begonnen wij meer en meer te weifelen in onze overtuiging, en vroegen, of ook niet de geheele »Nota", welke iedereen niet gemakkelijk met de bronnen kan confronteren, en hare uitgave met alle Bijlagen eene vrucht kon zijn van dat zelfde intimidatie-stelsel. Dat dit stelsel niet vreemd is aan de voorstanders van het tweede door ons boven aangeduide gevoelen, mogen de volgende citaten getuigen: »De Synode zie toe wat zij begint,

eer zij dit gebouw tracht te doen afbreken! Eene zware verantwoordelijkheid zou zij daardoor op hare schouderen laden." — »De helling tot magtsuitbreiding, die aan de geestelijkheid van oudsher niet vreemd is, verloochent zich niet" (Mr. W. W. BUMA, de onbevoegdh. v. d. Alg. Synode, enz., bl. 26, 5).

De toon jegens hunnen Predikant, dien Kerkvoogden bezigen, nadat zij hem grondig meenen weêrlegd te hebben, is overigens zeer zacht en gematigd. »Zij betreuren het (bl. 68), dat deze in vele opzigten achtenswaardige Leeraar zich te zeer heeft laten wegslepen door eene, overigens op zich zelve loffelijke, maar in dezen te ver gedrevene huisvaderlijke zorg, die zijn anders kloek verstand heeft verschalkt en hem eensklaps op stelligen toon beweringen te zijnen voordeele heeft doen voeren over eene zaak, waarin hem blijkbaar de vereischte kennis, zoo van daadzaken als van regten, ontbrak." Wij gelooven, dat zij hiermede niets te veel gezegd hebben.

Wij onthouden ons echter van de eigenlijke beoordeeling der regts-quaestie. Welligt heeft het Collegie v. T. reeds verdere demarches, ten gevolge van het laatste in de *brochure* gevonden stuk, gemaakt. Misschien is de zaak reeds voor den burgerlijken regter of waar men haar gebragt moge hebben. In dit geval toch zou ons oordeel voorbarig zijn, maar zouden wij even zoo wel de uitgave van het proces wat voorbarig vinden.

Doch onze roeping is bijzonder om in 't belang der Vaderlandsche letterkunde van de aangekondigde *brochure* kennis te nemen, en haar in dezen zin te beoordeelen. En dan betuigen wij oogenblikkelijk, dat de »Nota", hoewel uit den aard der zaak eene minder behagelijke lectuur biedende, en in wat sterk uitkomenden documentalen stijl gesteld, nogtans, wegens de groote kennis der Friesche kerkelijke geschiedenis, die er op elke bladzijde in doorstraalt, onmisbaar is voor elk, die belang heeft bij de pastorij-goederen der Hervormden in Friesland. Wij moesten vaak het geduld bewonderen, waarmede een zoo groot aantal van historische data is verzameld, en niet minder de scherpzinnigheid en kennis van zaken, waarmede zij zijn getoetst. Onder de kleine literatuur, die zich in Friesland over den strijd wegens de pastorij-goederen en ook de kerke-goederen begint te formeren, is deze »Nota" allezins een hoofdwerkje.

Iets anders is het, of wij in alles kunnen zamenstemmen met het door Kerkvoogden van IJsbrechtum beweerde. En dan mogen wij niet ontveinzen, dat hunne argumentatie, hoe zegevierend schijnende, evenwel onzes inziens niet overal doorgaat. Ter adstructie onzer meening willen wij een paar voorbeelden aanhalen.

Op bl. 60, 61, lezen wij: »Zou hij [Ds. w.] als Predikant dat regt [van het vruchtgebruik der pastorij-goederen] hebben, dan moest, daar het hier eene combinatie geldt, eerst bewezen zijn, dat in der tijd bij de daarstelling der combinatie, door Gedeputeerde Staten aan de tijdelijke Predikanten dat regt uitdrukkelijk ware toegekend geworden (vergelijk § 5 hier voor)." Kerkvoogden verzekeren hiermede op stelligen toon, dat de predikant eener gecombineerde gemeente het vruchtgebruik der pastorij-goederen dier gemeente zonder uitdrukkelijke goedkeuring van Gedep. Staten niet mogt hebben, met aanhaling van § 5, alsof het dààr bewezen zou zijn. Dààr echter luidt het: »'t Schijnt dus wel (bl. 15, boven aan)." En deze onzekere gevolgtrekking wordt nog wel door Kerkvoogden gemaakt uit het gebruik van het woordje »Doch" in de Resolutie der Staten van Friesland van 8 April 1584 [Art. 6], hetgeen zij niet op den naastvoorgaanden tweeden, maar op den vroegeren eersten volzin van het bedoelde 6e Artikel laten slaan. De Resolutie ontneemt met geen enkel woord het vruchtgebruik aan den predikant bij de *gaarlegging* (combinatie) zijner gemeente met eene andere. — Op dezelfde bl. 15 wordt ter bevestiging dezer bewering gezegd: »Trouwens, dit lag ook in den aard der zaak, enz."; maar wij gelooven, dat de tegenpartij even goed uit den aard der zaak het tegendeel kan betoogen. — In onze dagen zou het regt van verjaring geene toepassing dier bewering meer vergunnen.

Op bl. 108 zeggen Kerkvoogden van IJ. in hun antwoord op het Verbaal van het Prov. Collegie van Toezigt, na het eerst van verregaande inconsequentie beschuldigd te hebben: »Waar zoo op het eene oogenblik eene orde van zaken wordt voorgedragen en betoogd, wettiglijk te zijn tot stand gebragt, terwijl zij op het andere oogenblik wordt aangenomen willekeurig en bloot voor 't *gemak* te zijn ingevoerd, daar is alle ernstige argumentatie ten eenemale doelloos." Wie zoo boos tot een hooger Bestuur, welks uitspraak hij vroeger ingeroepen

heeft, durft spreken, moet, zou men zeggen, wel zeer zeker van zijne zaak zijn. En toch betwijfelen wij het allezins of die zekerheid van Kerkvoogden goed geplaatst is. Immers zij laten het Collegie iets zeggen, dat het niet gezegd heeft, en verwarren twee zaken, die het Collegie duidelijk onderscheiden heeft. Vooreerst heeft het niet voorgedragen en betoogd, dat de opgegevene »orde van zaken" wettiglijk is tot stand gebragt. Die »orde van zaken" is: het toekennen van eene vaste jaarwedde aan den predikant van IJsbrechtum c. a. en het beheer der pastoralia van de drie dorpen door gecommitteerden uit de ingezetenen, later door Kerkvoogden der gemeente (bl. 101 onder aan). Hieromtrent zegt het Collegie (bl. 101 v. ond. en 102 v. bov.) »dat ofschoon van eenig staatsbesluit ten aanzien van de vaste daarstelling dier orde van zaken ten aanzien dier pastoralia niet geblijkt, echter de wettigheid daarvan niet wel kan worden betwist," 1°. omdat zij tot stand kwam ten gevolge van de ontheffing der zoogenaamde *afkoopen*, 2°. omdat zij later, blijkens de opvolgende beroepsbrieven, als wettig is erkend geworden, en 3°. omdat voorzeker de tegenwoordige predikant haar volledig heeft erkend. Het Collegie wil alleen zeggen: omtrent de wettigheid van den oorsprong dezer orde van zaken willen wij niet spreken, zij blijkt in allen gevalle niet uit eenig staatsbesluit; maar nu kan men deze wettigheid niet meer betwisten, daartoe ontbreekt het bewijs of is de tijd voorbij. — Evenmin heeft het Collegie aangenomen, dat deze »orde van zaken" willekeurig en bloot voor 't *gemak* was ingevoerd. Deze beschuldiging slaat op het gezegde, bl. 103: »Overwegende, dat alzoo, moge al voor 't gemak van het beheer der Kerkvoogden in der tijd zoodanige vereeniging in één boek en in ééne rekening zijn bewerkstelligd, enz." Vroeger toch was overwogen, dat in 1824 de Kerkvoogd BOOTSMA verklaard had, alle eigendommen van wier beheer hij rekening deed, te hebben opgegeven als kerke-goederen »om het even of het zoogenaamde pastorie-goederen zijn of niet, uithoofde deze zoo genoemde pastorie- en andere kerkelijke goederen eene en dezelfde beurs of fonds uitmaken, zoodat het verschil slechts enkel in eene benaming bestaat." Maar daarop had het Collegie laten volgen de overweging »dat intusschen niet geblijkt dat deze vereeniging [van pastorij- en kerke-goederen] vroeger

of later door eenige goedkeuring van het staatsgezag is gevolgd of bekrachtigd, en dien ten gevolge uit haar [de feitelijke vereeniging], zij het dan ook dat tot op den huidigen dag de administratie aldus vereenigd wordt gevoerd [voor het gemak van Kerkvoogden], niet kan worden afgeleid, dat de pastorie-goederen der drie dorpen wettiglijk zijn overgegaan aan de kerk der gecombineerde gemeente." Het Collegie erkent in geenen deele de vereeniging van kerke- en pastorij-goederen als wettig, maar bestrijdt de wettigheid daarvan met allen ernst, het afkeurende, dat vroegere Kerkvoogden gemakshalve in ééne administratie twee afzonderlijke fondsen hebben vereenigd, zamengesmolten. — Zoo zien wij dus 1°., dat Kerkvoogden aan het Collegie toedichten, te hebben voorgedragen en betoogd, dat eene orde van zaken wettiglijk was tot stand gebragt, daar het Collegie alleen de wettigheid dier orde niet meer wil betwisten, en 2°, dat zij aan het Collegie een gezegde toeschrijven omtrent die »orde van zaken", als zoude die voor 't gemak zijn ingevoerd, waarvan het Collegie met geen enkel woord spreekt. En deze twee zoo kwalijk aangehaalde zegswijzen omtrent twee duidelijk onderscheidene zaken worden dan nog als tegen elkander strijdende uitdrukkingen van eene en dezelfde zaak voorgesteld. Wij begrijpen het niet, hoe de overigens zoo naauwkeurige Kerkvoogden van IJ. of hunne raadslieden, zich zoo zeer door hunne hartstogtelijkheid hebben laten vervoeren om voorbij te zien, wat elk naauwkeurig lezer vinden kan.

Wij kunnen ons dan ook dat geloof niet meer opdringen, wat wij bij de eerste lezing hadden, en houden het er voor, dat het Verbaal van 't Collegie van Toezigt op betere gronden steunt, dan de »Nota" en de andere stukken van Kerkvoogden van IJsbrechtum daartegen. Wij houden het er niet voor, dat de strijd over de pastorij-goederen hiermede als afgedaan is te beschouwen, maar verwachten, dat wel meer dan eene stem zich tegen de aangekondigde *brochure* zal verheffen.

De bevrijding der slaven en de evangelieprediking. Redevoering, gehouden in de openbare vergadering der afdeeling 's Gravenhage van de nederlandsche maatschappij ter bevordering van de afschaffing der slavernij, op den 30sten oktober 1856, *door*

J. J. VAN TOORENENBERGEN, *Predikant te Vlissingen. Te Haarlem, bij* de erven F. Bohn. 1856. *In gr. 8vo.* 39 *bl.* *f* :-40.

Geen goede emancipatie zonder euangelisatie, geen vruchtbare euangelisatie zonder emancipatie, is het thema dat door den heer V. T. uitnemend in deze rede werd ontwikkeld. 't Is een afdoend bewijs voor de werkzaamheid en kracht van den geest van CHRISTUS, dat de kreet om vrijheid voor het geroofde kroost van Afrika zoo luide opgaat uit de gelederen der geestverwanten van hem die 't eenmaal waagde te verklaren: dat de afschaffing der slavernij een verzet tegen het godsbestuur is. Maar 't moet daarenboven ieder weldenkend burger van Nederland goeddoen, wanneer hij de regten van den staat hoort handhaven door iemand die misschien niet geheel behoort, maar toch zeker vermaagschapt is aan de partij, welke telkenmale de klagt over staatsalvermogen pleegt te herhalen. 't Moet ieder die 't welmeent met de zaak van het koninkrijk der hemelen verkwikken, wanneer hij hoort ijveren voor leervrijheid onder de slaven door een dergenen, die *allen* zich zelven bonden door het formulier, en uit wier midden *velen* verdraagzaamheid jegens andersdenkenden juist niet tot hun sjibbolet hebben gekozen. De heer V. T. heeft, blijkens blz. 18 en 19, dien goeden weg ingeslagen. Ontleent zijn woord daaraan alleen of zelfs 't meest zijne frischheid en aantrekkingskracht? Men zou het onregt doen, wanneer men die vraag bevestigend beandwoordde. De redevoering bezit deze aanspraken op belangstelling, doch daarbenevens menige andere. 't Is thands boven allen twijfel verheven *dat* de gruwel der slavernij zal worden weggenomen. Toen de heer V. T. zijne redevoering uitsprak, had het volk van Nederland die toezegging uit den mond des konings vernomen. En vier maanden later (2 maart 1857) heeft de minister van kolonieën in de tweede kamer der staten generaal de verklaring afgelegd; »dat het ontwerp omtrent de emancipatie gereed ligt, dat de memorie van toelichting in behandeling is, en dat zoodra een en ander bij den raad van state zal afgehandeld zijn, het ontwerp aan de kamers zal aangeboden worden." Opmerkelijke Nemesis! De staatsdienaar, onder wiens bestuur in het oosten het middeneeuwsch drukpersreglement wordt afgekondigd dat de vrijheid vernietigt, is door den loop

der gebeurtenissen gedwongen aan het westen de heuchelijke verzekering te geven dat de ure der vrijheid daagt. Juist dat die mond zulk eene verklaring moest afleggen, bewijst dat ook de mannen van reactie en repristinatie op den duur zich niet kunnen verzetten tegen den geest van vooruitgang die uit God is. Doch naarmate het gewisser werd *dat* de bemoeijingen van de voorstanders der emancipatie tot het gewenschte doel zouden leiden, heeft men zich meer bezig gehouden met de vraag *hoe* de slaaf niet slechts in het bezit, maar ook in het genot der vrijheid zou moeten worden gesteld. Aan dat onderzoek heeft zich de heer v. T. gewijd. De resultaten van zijn nadenken heeft hij in zijne redevoering nedergelegd. Hij heeft dat in warme en doorgaans heldere taal gedaan, en wat hij uitsprak, met eenige aanteekeningen verrijkt, in druk gegeven. Na eerst herinnerd te hebben dat niet slechts vrijlating, maar »eene waarlijk heilzame vrijlating" der slaven te bewerken, het doel is der maatschappij in wier afdeeling hij sprak, toont hij aan dat zulk eene vrijlating onmogelijk is zoolang de slaaf niet vatbaar wordt om de vrijheid te begrijpen en te genieten. Hij acht euangelisatie het eenig middel om de slavenbevolking tot die vatbaarheid te brengen. Maar hij begrijpt, en te regt, dat het euangelie zijnen vollen zegen niet brengen kan, tenzij eerst de maatschappelijke toestand van den slaaf worde verbeterd. »Gij hebt hier niet te doen," zoo luidt de ernstige, heldere taal, »met een aantal menschen, die korter of langer tijd hebben moeten bukken voor uitwendig geweld, en die slechts uit dat diensthuis behoeven te worden uitgeleid om een vrij en gelukkig volk te zijn. Het is er verre van verwijderd. De Slaven vormen een diep ongelukkig, een stelselmatig, een uit- en inwendig bedorven geslacht; een geslacht, dat door het gebruik hetwelk men er van gemaakt heeft tot traagheid, ontucht en opstand is opgevoed. Men heeft het den arbeid leeren haten, omdat men het geen menschelijk loon op den arbeid, dat is: een vrije bezitting heeft gegeven; men heeft het denkbeeld zelf van maatschappelijke orde niet in zijnen kring toegelaten, terwijl men in dien kring den huwelijksband twee eeuwen lang heeft verscheurd en vertreden; men heeft allen band in zijne schatting tot een keten gemaakt, want men heeft geen anderen band dan dien van het lastdier aan deze menschen aangelegd. Wat zult gij aan dezulken

doen, indien gij hen niet eerst opheft uit die zedelijke slavernij?" Daarom wil de heer V. T. opheffen, opheffen door het christendom. Maar hij acht het »onwedersprekelijk dat de maatschappij, waarin de Slavernij heerschende is, zich niet tot eene Christelijke maatschappij ontwikkelen kan, immers niet tot zulk een waar de band eener ware gemeenschap de harten verbindt en de kracht der *vrijwillige* gehoorzaamheid als zedelijke prikkel ten goede de leden opwekt en leidt." Daarom verwacht hij alleen van de samenwerking van staat en kerk »der slaven gemeenschappelijke welzijn." De staat onteigene, maar stelle zich tot voogd der onteigenden, verpligte hen tot een arbeidzaam leven, en gunne der kerk de dus maatschappelijk opgehevenen tot zelfstandigheid te vormen. »Vraagt iemand: »welke Kerk, daar de staat geene Kerk als zoodanig begunstigt?" het antwoord....... is gelukkig praktisch zeer gemakkelijk te vinden. De Staat bevordere wat de Christelijke gemeente zelve doet." Dit zal wel beteekenen: de staat vergunne *iedere* gezindte te arbeiden, en schrage de pogingen van *elk* die den slaaf tot *christen* poogt te maken. Zietdaar de beschouwingen van den heer V. T., die gevolgd worden door eene warme ontboezeming van zijn vertrouwen op de kracht der liefde van CHRISTUS, eene wakkere opwekking tot volharding in het aangevangen werk ook nu de vooruitzigten helderder worden, juist wijl helderder vooruitzigten sommigen misschien zorgeloozer zouden kunnen maken, een vurigen wensch dat elk lid der maatschappij tot bevordering van de afschaffing der slavernij een ijverig medearbeider worde in de vereeniging tot bevordering van het godsdienstig onderwijs onder de slaven der kolonie Suriname.

Zulk werk draagt zijne aanbeveling in zich zelf. 't Wordt proefhoudend bevonden al rijst hier en daar eene bedenking. Als het getal christenslaven — want dat van dezen sprake is dwingt het verband te veronderstellen, — blz. 38 op 20567 wordt gesteld, kan men de vraag niet onderdukken: of het hier niet beter ware geweest te wegen dan te tellen? KAREL *de Groote* maakte de Saksers bij hoopen tot leden van JESUS' kerk en de beteekenis van het woord rijstchristen is in ons land niet onbekend. Hoe velen onder die 20567 zullen het christendom hebben omhelsd, als die Noorman der negende eeuw, die zich tienmalen had laten doopen, om tienmalen een doop-

kleed ten geschenke te ontvangen? — Als men blz. 10 leest: »de zaak van de bevrijding der Slaven is steeds de zaak geweest van het Christelijk geloof, in de liefde werkzaam", en dan bedenkt dat JESUS zich nooit opzettelijk over deze zaak heeft uitgelaten, — hoe PAULUS aan FILEMON over ONESIMUS schreef, — dat het getal der vrijgelatenen reeds in het heidensch Rome aanzienlijk was, — dat het juist christenen waren die de slavernij barbaarscher hebben gemaakt dan de oude wereld haar heeft gekend, — dat een edele LAS CASAS, ofschoon met de beste bedoelingen bezield, het aanzijn heeft gegeven aan de west indische slavenmaatschappij: — dan zou menigeen kunnen wenschen dat de hier en daar verspreide wenken die de waarheid, welke desniettemin in dat woord gelegen is, in helderder licht moeten stellen, en dat ook bepaaldelijk doen, daar terstond bijgevoegd mogten zijn. — En als men zinsneden leest als blz. 12: »Daarenboven is de lijfeigenschap tot in het verste nageslacht gegrond op de onderstelling, dat de eenheid van stam en ras geene individueele verscheidenheid toelaat, waartegen het wezen der persoonlijkheid zich verzet," dan is men bij het lezen van dit anders zoo heldere stuk te moede als de reiziger dien de spoortrein plotseling uit een landschap badend in middagglans in een nachtduisteren tunnel overbrengt. Gelukkig is het getal van zulke vlekken in deze rede uiterst gering: maar de smet die onopgemerkt blijft op het wambuis van den arbeider, trekt terstond het oog als ze 't satijnen galakleed ontsiert. Toch blijft dat kleed voor velen begeerlijk: mogt de lectuur en het bezit van V. T's. rede 't voor menigeen niet minder zijn. Ééne vraag ten slotte. »Elk lid van onze maatschappij tot bevordering van de afschaffing der Slavernij worde een ijverig mede-arbeider" (l. medearbeider) »in de vereeniging tot bevordering van het Godsdienstig onderwijs onder de slaven der kolonie Suriname", zegt S. Dit woord verdient behartiging. Maar evenzeer de vraag: waarom neemt de afschaffingsmaatschappij die bevordering van godsdienstig onderwijs niet in den kring harer bemoeijingen op? Art. 3. *c.* harer statuten schrijft haar dit o. i. gebiedend voor, en zij kent het woord des Meesters *Joh.* VIII: 36.

B. V. H.

Wetenschap en Wijsbegeerte. Door Mr. C. W. OPZOOMER. *Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1857. *In gr. 8vo. IV en* 280 *bl. f* 2 - 50.

Wanneer iemand een onderwerp ten volle doordacht, en daarbij over taal en stijl naar welgevallen te beschikken heeft, dan kan 't wel niet anders, of zijn geschrift — al gaat het over hoog en diep, en al zou een half of onbehulpelijk geleerde het naauwelijks voor zijne medegeleerden verstaanbaar weten te maken — zal voor ieder eenigzins ontwikkeld mensch bevattelijk genoeg zijn. Zoo is 't met OPZOOMER.

Wanneer iemand met een door geen vooroordeel meer benevelden blik, en op de middaghoogte van de wetenschap zijner eeuw, een onderwerp van alle kanten beziet en vervolgens beoordeelt, dan kan 't wel niet anders, of dit zijn oordeel zal rigtig, en, aan anderen medegedeeld, voor hen — ten ware zij zich als ULYSSES de ooren verkozen te stoppen — overtuigend zijn. Zoo is 't met OPZOOMER.

Overal? Op één punt na. De Hoogl. schrijft bl. 173: »Die zich eens een theorie heeft gevormd raakt met dat kind zijner hersenen ligt zoo ingenomen, dat hij zich pijnlijk getroffen zou voelen, wanneer het voor eenige nieuwe waarneming moest bezwijken." Dus schijnt het hemzelven te gaan met dat — wij weten er geen glimpiger naam voor — ongelukkige stokpaard: de uitmonstering der Godgeleerdheid uit den rang der wetenschappen. Zonderling toch! de bezadigde man kan 't (vergl. bl. 185) maar niet vergeten en vergeven, dat welmeenende, maar angstvallige theologen over den vurigen jongeling een kettergeschreeuw aanhieven, en — liever dan hen niet te piqueren, maakt hij, wiens verdienste voor geen gering deel in zijne stalen consequentie bestaat, zich juist op dit éëne punt, waarop hij onverzettelijk staan blijft, aan tastbare inconsequentiën schuldig. 't Is zijne ACHILLES-hiel, en die hij dan nog wel telkens blootgeeft. Zoo verzekert hij ons bl. 7—9: dat er voor ons geene eigenlijke kennis van God te verkrijgen is: terwijl hij bl. 129 verlangend naar »een verlichte en reine godsdienstkennis" [die dan toch wel op Godskennis zal dienen te rusten] »of theologie" uitziet. Zoo wil hij ter eerstgenoemder plaatse aan de Christelijke voorstelling van God

den naam van kennis ontzegd hebben, omdat daarin *enkele* stellingen, die [*voor ons! alsnog!*] onvereenigbaar zijn, gelijk die van Gods albestuur en 't bestaan der zonde, worden aangetroffen; terwijl hij zelf (bl. 191) zeer te regt ten opzigte der zelfwaarneming vraagt: »Zal ooit uit de ongenoegzaamheid eener kenbron hare geheele verwerpelijkheid volgen?"

Overigens is onder 't lezen nog wel eens meer eenige tegenbedenking bij ons opgekomen, die misschien niet geheel ongegrond ware. Maar wij zeggen van OPZOOMER, wat WALTER SCOTT van BYRON zeide: »Zijne Lordschap is een graadje boven mij, en tegen hem wil ik niet harddraven." En met waar genoegen vermelden wij, dat men hier nergens dat hooge en scherpe oordeelen, beslissen, veroordeelen, 't geen ons in de Voorrede tot SCHAEFER's *Leven van* GOETHE erg gestuit heeft, ontmoet, maar integendeel allerwege dien toon van echte humaniteit, die voor eenen OPZOOMER de éénige waardige en passende is.

Nemen we alsnu in oogenschouw, wat ons in de zes verhandelingen, welke we hier vinden, wordt aangeboden. — I. *Bespiegeling en Ervaring.* De wijsbegeerte der bespiegeling wordt wegens hare strijdigheid, bodemloosheid, en onvruchtbaarheid — ten voorbeelde dienen CARTESIUS, SPINOZA en HEGEL — als valsche wijsbegeerte tegen de éénig ware der ervaring overgesteld. — II. *Het ontstaan der Wijsbegeerte.* Is er heden ten dage in de wetenschap, evenzeer als in de nijverheid, verdeeling van arbeid noodig, ter vermijding der eenzijdigheid en bekrompenheid, die hieruit dreigen voort te vloeijen, wordt de wijsbegeerte vereischt, wier denkende beschouwing, zonder *al* de kennis der vakgeleerden op te hoopen, nogtans alle natuurlijke en geestelijke verschijnselen en krachten, als deelen van één groot geheel, in hun verband en zamenwerking overziet. — III. *Nuttige kennis.* Alle kennis is nuttig: alle wetenschap moet dienen en dient werkelijk tot bevordering van het geluk des menschen. De geestelijke wetenschappen niet minder dan de thans zoo zeer voorgetrokkene natuurstudie. (Hier vindt ge eene volgeestige bestrijding van 't spiritualisme en eene hartverheffende van 't materialisme.) Geene onderzoeking mag worden verworpen, al is ze niet onmiddellijk bruikbaar voor 't leven: ja, de beoefenaar der weten-

schap behoort alleen naar kennis te streven, nooit te vragen naar het nut der kennis, overtuigd dat de kennis op den duur niet anders dan nuttig kan zijn. — IV. *Zinnelijke waarneming.* Er is tweeërlei waarneming van feiten: door de zinnen, en door inwendig gevoel. O. beperkt zich hier tot de eerste, en toont ons zoo de hinderpalen, die zij te overwinnen, als het gebied, waarbinnen zij zich te houden heeft, aan. Te dezer gelegenheid trekt hij tusschen natuurkennis en Godskennis eene grenslijn, die, zonder nu onbeziens met alle gevolgen, welke O. er veelligt uit mogt willen afleiden, in te stemmen, op zichzelve allezins noodig en juist is, en die dan toch ook door hem zelven op hare beurt begrensd wordt, wanneer hij ons ten slotte herinnert: »Eeuwige wetten openbaren zich overal; die ziet de natuurkundige, niet God zelf. Maar, terwijl de spotternij de vermetele vraag doet: waartoe een God? buigt hij, aan zijne wetenschap nergens ontrouw, in eerbiedig geloof zich voor hem neder, die, alleen omdat hij zelf de oneindige rede is, eene wereld kon scheppen, waarin onze rede overal zamenhang en eenheid weet te ontdekken." — V en VI. *Aangeboren begrippen.* Gelijk te verwachten was, wordt de onhoudbaarheid van deze beweerd, en, naar onze schatting, inderdaad voldongen: in VI. bepaaldelijk ten aanzien der mathematische wetenschap. Ligt het aan ons, of aan 't onderwerp, of aan den Schrijver? wij weten 't niet, maar we vonden in die beide laatste stukken O. wel wat omslagtiger en drooger dan naar gewoonte.

Toch — zoowel van deze als van de overige Verhandelingen — met name van I en III — wenschten we hartgrondig, dat de hoofd-inhoud, de *quintessence*, met gouden letteren geprent wierde in veler geest en gemoed. Uit een boek, waarin alles naauw zamenhangt, u eene proeve mede te deelen, is ons niet wel doenlijk: zelfs de wonderschoone anti-materialistische beschouwing, waarvan we straks gewaagden, kunnen we, zoo deze recensie niet bovenmate uitdijen zal, niet overnemen: maar des te sterker raden we u aan — en we vreezen niet, dat ge u dien raad beklagen zult — het geheel te lezen, en — er uit te leeren.

De uitvoering der Heeren GEBHARD EN COMP. is even voortreffelijk en naauwkeurig als 't werk zelf. Wat aangename heldere letter vooral!

V. P.

W. BUNK. *Staathuishoudkundige Geschiedenis van den Amsterdamschen Graanhandel. Te Amsterdam*, *bij* H. W. Mooy. 1856. *In gr. 8vo.* 176 *bl.* *f* 1-25.

Het denkbeeld om den Graanhandel aan een geschiedkundig en staathuishoudkundig onderzoek te onderwerpen, is een gelukkig denkbeeld. Het grijpt in vele quaestiën van hoog belang in, en lost vele vragen van den dag op. Daarvoor zij dus in de eerste plaats den Auteur lof gebragt.

De Auteur spreekt eerst over de oudste tijden, dan over de tijden der republiek, en daarna over de negentiende eeuw.

Wanneer men het gewigt van den Amsterdamschen Graanhandel kent, zal men gereedelijk toegeven, dat hier een veelomvattend onderwerp ter sprake gebragt wordt.

De arbeid van den Heer BUNK is eene niet onbelangrijke bijdrage tot onze handelsgeschiedenis, welke zoo weinig ontwikkeld is, en de wijze waarop hij zich van zijne taak gekweten heeft, verdient allen lof. De Auteur heeft met ijver de bronnen geraadpleegd, en alles wat met zijn onderwerp in verband stond, zorgvuldig verzameld: hij heeft dat logisch geordend, en duidelijk voorgesteld.

Aanmerkingen zouden er te maken zijn. De vragen rijzen, b. v., waarom de invloed, dien de Joden op den handel hadden, en dien het verkeer met Italië (die bakermat des Europeschen Handels) heeft uitgeoefend, niet met wat breeder trekken is aangegeven? Waarom de invloed dien de regering van FILIPS VAN BOURGONDIË op onzen handel had, niet met een enkel woord is herdacht? Waarom alleen van den Makelaar gesproken wordt, en niet van den Commissionair? Waarom de Makelaar niet wat naauwkeuriger, ook naar ons regt, is beschouwd? Waarom ons de beurs-usantiën niet worden medegedeeld, die geheel van den koop van andere waren afwijken? En, eindelijk, waarom in de *staathuishoudkundige* geschiedenis, de *staathuishoudkunde* zoo weinig vertegenwoordigd wordt?

Wij deelden deze vragen mede, om aan te toonen wat den Auteur nog meerdere bouwstoffen had kunnen geven, zonder daarom in de verste verte den staf te willen breken over een boek, dat wij met zorg gecompileerd vinden en gaarne in onze kast zetten. A.

Geneeskundige Kamergymnastie, of voorbehoedende en genezende Ligchaamsbewegingen, door Dr. D. G. M. SCHREBER, *Bestuurder van het orthopedische en gymnastische Genees-Instituut te Leipzig. Met 45 figuren in den tekst. Vertaald uit het Hoogduitsch met bijvoegsels, door Dr.* F. A. C. WAITZ, *voorheen Stads-Geneesheer te Samarang. Te Arnhem, bij* H. A. Tjeenk Willink. 1857. *In 8vo.* 102 *bl. f* 1 - 25.

Een nieuw tijdperk der Gymnastiek, of van de Leer der kunstmatige Ligchaams-oefeningen, dagteekent van den tijd, dat STROMEIJER eene zwakke en ongelijke spierwerking deed kennen als de voornaamste oorzaak der verkrommingen, waarvoor de wervelkolom en andere ligchaamsdeelen vatbaar zijn. Naar mate men van de gegrondheid dier opmerking algemeener overtuigd werd, heeft men het groote nut, dat aan doelmatige spier-oefeningen moet worden toegekend, meer en meer ingezien, zoodat deze telkens meer voorstanders gevonden hebben. Dit was niet alleen het geval bij de geneeskundigen, die reeds sedert geruimen tijd de gymnastie beschouwd hebben als een der belangrijkste middelen, welke aan de toepassing der Gezondheidsleer en aan de Geneeskunst ter dienste staan; maar ook de meeste paedagogen hebben met het denkbeeld, dat bij de opvoeding en het onderwijs, op de lagere en middelbare scholen, de letterkundige en wetenschappelijke studiën, zoo veel mogelijk, met behoorlijke ligchaams-oefeningen moeten afgewisseld worden, allengs meer en meer ingestemd; zoodat velen onder hen, na vroeger tegenstanders geweest te zijn, thans groote voorstanders der gymnastie zijn. Is het daarom wel te verwonderen, dat deze niet slechts eene grootere praktische uitbreiding ondergaan heeft, maar ook meer opzettelijk, van eene wetenschappelijke zijde beschouwd, is beoefend geworden? Zoowel het een als het ander heeft tot naauwkeuriger kennis geleid van het heilzaam en veelvermogend hulpmiddel, dat niet minder tot behoud en versterking der ligchaamskrachten, voornamelijk op jeugdigen leeftijd, als tot verhoeding en verbetering van velerlei, het leven of de gezondheid bedreigende, tot de bewerktuiging betrekkelijke stoornissen, in eene behoorlijke ontwikkeling en toepassing der verschillende, aan onzen wil onderworpene, beweegkrachten van het ligchaam gelegen is.

De talrijke, door de beoefenaars der Zweedsche Genees-gymnastie, in de laatste jaren openbaar gemaakte waarnemingen hebben dit op uitnemende wijze bevestigd. Ook de uitkomsten, die de door Dr. SCHREBER aanbevolene *Geneeskundige Kamergymnastie* aanvankelijk gehad heeft, doen de groote waarde dier ligchaams-oefeningen kennen. Wij juichen het daarom toe, dat de Heer WAITZ, die zich ook als oorspronkelijk schrijver, vooral op het gebied der kinderziekten, deed kennen, eene Hollandsche vertaling van het voornoemde Hoogduitsche geschrift bezorgd heeft. Gelijk die vertolking onberispelijk is, zoo zijn ook de vijf-en-veertig in den tekst gedrukte figuren bijzonder goed uitgevallen, zoodat de onderscheidene positiën en bewegingen, die bovenal worden aanbevolen, op eene zoo aanschouwelijke wijze zijn voorgesteld, dat men elke beschrijving en toelichting bijna zou kunnen missen. Moge het boekje vele lezers en lezeressen vinden, en moge elk, wien de zorg voor en de opvoeding van kinderen is toevertrouwd, zich proefondervindelijk overtuigen, dat door het opvolgen van de door SCHREBER gegeven voorschriften, oneindig veel kan worden bijgedragen om aan de kinderen die vaardigheid, behendigheid, spierkracht en ligchaamssterkte te verschaffen, die zelfs voor de behoorlijke ontwikkeling van hunnen geest wenschelijk en noodig zijn!

---

1. M. D. TEENSTRA. *Landbouw. Granen. Behakte Gewassen. Spin- en Verwplanten. In kl. 8vo.* 52 *bl.*
2. E. C. ENKLAAR. *Landbouw. Voedergewassen. Besproeijing.* 44 *bl.*
3. TH. F. UILKENS. *Oofttuinen.* 56 *bl.*
4. M. D. TEENSTRA. *Veeteelt. Zuivelbereiding.* 26 *bl.*
5. ——————— *Paarden, Ezels, Varkens, Schapen, Bokken, Konijnen en Pluimgedierte.* 46 *bl.*
6. E. C. ENKLAAR. *Nuttige en schadelijke Insecten (Bijen, Cochenille, Zijdewormen, Klander, Wolf, enz.). Met* 20 *afb.* 46 *bl.*

N°. 73, 74, 75, 77, 78, 79 *en* 83 *der Volks-Bibliotheek. Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. *Per Nommer, bij inteek., f* :-22½; *buiten inteek. f* :-25.

Allen stukjes uit de Volks-Bibliotheek, eene nuttige onder-

neming, waarop reeds vroeger in dit tijdschrift de aandacht gevestigd is. Hoewel de waarde der artikelen dezer Bibliotheek, naar mate hunner meer of min grondige bewerking, zeer verschillend is, zoo hebben wij echter gemeend, de bovenstaande ons toegezonden Nommers in ééne aankondiging te moeten bijeenbrengen, daar eene afzonderlijke beoordeeling van elk stuk alligt de uitgebreidheid van het N°. zelf evenaren en dus voor de beschikbare ruimte in de *Vaderl. Letteroefeningen* minder passend zoude zijn.

Wat het eerste der genoemde werkjes aangaat, men vindt daarin een tal van opgaven, waarvan sommigen allezins belangrijk zijn. Maar de algemeene opvatting van het onderwerp komt ons niet goed voor. Ref. erkent dat het zeer moeijelijk is, dit gedeelte van den landbouw boeijend en volledig te behandelen; maar hij meent ook, dat, waar men niet in de gelegenheid is, om aan de uitvoerige behandeling de noodige ruimte te wijden, het in een Volksboek beter is, minder een tal van bijzonderheden, dan wel eene heldere en goede omschrijving van de hoofdzaken te geven. Dit laatste nu is in het onderhavige boekje niet in het oog gehouden. Onderscheiden zaken, zoo als de teelt der uitheemsche verwplanten, van rijst en katoen, en de bereiding van deze, hadden veilig gemist kunnen worden, terwijl er dan meer ruimte voor de beschrijving der kultuur van *onze* landbouwgewassen ware overgebleven, die soms zeer schraal behandeld zijn. Hier en daar zijn ook sommige zaken minder juist of gepast. B. v. op bl. 2 neemt de Schrijver rogge en koren (waarom niet: *koorn?*) synoniem, hetgeen onjuist is, daar rogge alleen *Secale Cereale* aanduidt, koorn een algemeene naam is, meermalen in plaats van graan gebezigd. — De op dezelfde bladzijde voorkomende aanhaling uit LUDWIG, aangaande het vaderland der rogge, schijnt ons hier eenigzins misplaatst te zijn. Evenzoo is het citaat uit SCHILLER, bl. 6, in een Volksboek ongepast; want men kan niet onderstellen, dat alle lezers der Volks-Bibliotheek Duitsch zullen verstaan. Desgelijks, dat de voor dat gewas schadelijke insecten alleen in Latijnsche namen opgenoemd zijn. Van de ziekten der rogge sprekende, noemt de S. het moederkoorn of *Secale Cornutum*, maar vergeet daarbij te vermelden, — hetgeen hier het belangrijkst is, — dat deze schimmelplant, in groote hoeveelheid in het meel aanwezig, tot

gevaarlijke ziekten, bij het nuttigen van het daarvan gebakken brood, kan aanleiding geven, doch zorgvuldig uitgezocht, voor hoogen prijs aan de apothekers verkocht kan worden.

De beschrijving der tarwesoorten, bl. 9, is hoogst gebrekkig. In plaats van de soorten behoorlijk te verdeelen in *T. sativum*, *turgidum*, *durum*, *compositum*, worden er enkele namen van tarwe opgenoemd. Alleen wordt er gezegd, dat de Zeeuwsche tarwe is *Triticum turgidum* (niet *turgidium*), hetgeen onjuist is, aangezien de Zeeuwsche integendeel eene der best bepaalde voorbeelden van *T. sativum* uitmaakt. — Dit zelfde gebrek aan botanische onderscheiding treft men bl. 19 aan, waar maïs en gierst tamelijk verward worden.

Op dezelfde wijze in het algemeen worden de behakte gewassen en de spin- en verwplanten behandeld. Men vindt daarin eene menigte bijzonderheden, en soms zeer aardige historische opmerkingen, maar geene ontwikkeling der hoofdzaken, zoo als die in een Volksboek behoort. — Wij zijn hier echter op minder onnaauwkeurigheden gestuit, dan in de eerste afdeeling. Alleen stippen wij nog aan, dat bij de geschiedenis der meekrap met geen woord melding is gemaakt van de Fransche meekrap, welker teelt, gedeeltelijk ten koste van *onze* industrie, zulk eene verbazende ontwikkeling genomen heeft. — Eindelijk vinden wij bl. 32 een citaat uit »de voeding der Nederlanders", van den Hoogleeraar MULDER, hetgeen, zoo als het daar staat, onverstaanbaar is, en waaruit men zou mogen opmaken, dat de Heer T. waarschijnlijk den hooggeleerden Schrijver niet begrepen heeft.

Wat betreft de beide andere, aan het hoofd dezer aankondiging genoemde werkjes van denzelfden Auteur:

Veeteelt en zuivelbereiding, en

Paarden, *Ezels*, *Varkens*, *Schapen*, *Bokken*, *Konijnen en Pluimgedierte.*

Wij vinden hier grootendeels dezelfde wijze van behandeling als in het zoo even onderzochte. Er staat in die kleine boekjes verwonderlijk veel, vooral van historischen aard; maar alles is zeer kort en fragmentarisch. In het laatstgenoemde behandelt de Schrijver, achtereenvolgens het vaderland van het paard en zijne voornaamste rassen (waarbij hij zelfs van fossile paarden gewaagt); het Engelsche paardenras wordt daarop afzonderlijk besproken, en een groot aantal hooge prijzen,

voor Engelsche raspaarden besteed, en wedloopen daarmede gewonnen, worden vermeld. Ook ontbreekt het hier niet aan anekdoten, waarmede trouwens alle werken over paarden opgevuld zijn. Over het geheel zijn hierin belangrijke mededeelingen te vinden. Jammer maar, dat, in vergelijking met het Engelsche ras, over onze inlandsche paarden zoo weinig gezegd wordt; er is daarbij nagenoeg alleen sprake van het Friesche ras. Nu volgen afzonderlijke paragraphen over: Kavallerie-paarden; ouderdom des paards en kenmerken daarvan (zeer kort en onvolledig); aanfokking van paarden; technische benamingen; stalling en voeding; aantal paarden in Europa —, terwijl het artikel besloten wordt met eenige opmerkingen over de oudheid van het hoefbeslag, de zadels en stijgbeugels.

Op dergelijke wijze worden nu ook de overige op den titel vermelde dieren met meer of minder uitvoerigheid besproken, al naar gelang zij van grooter of geringer belang voor den landbouwer zijn. Wij kunnen in deze aankondiging niet overal den Schrijver volgen, maar merken alleen op, dat, onzes inziens, te veel ruimte besteed is aan hetgeen buiten Nederland gevonden wordt. — Over konijnen, eindelijk, geeft de Schrijver eene berekening, waaruit blijken moet, dat het houden dier dieren in het groot uiterst voordeelig is. Doch ongelukkig getuigt de ondervinding van nagenoeg allen, die in ons Vaderland zich daarmede hebben bezig gehouden, dat eene groote konijnenfokkerij niet alleen die voordeelen niet aanbrengt, maar veel geld kost, omdat het voedsel der dieren veel hooger in prijs komt te staan, dan in die berekeningen is opgegeven, daargelaten nog de aanzienlijke sterfte bij het geringste verzuim in voeding en oppassing. Hetgeen voor den keuter voordeelig is, die vier à vijf konijnen houdt en deze van den afval laat leven, is niet meer winstgevend voor den heerenboer, die honderden en duizenden konijnen wil houden, en daarvoor woningen bouwen, akkers bezaaijen, en oppassers bezoldigen moet.

Het derde werkje van den Heer TEENSTRA, getiteld: Veeteelt en Zuivelbereiding, heeft ons nog het best voldaan; vooral het eerste gedeelte over de rassen is iets minder fragmentarisch. Evenzoo worden in het Hoofdstuk over de voeding vele nuttige wenken gegeven, hoewel men daarin geheel de ver-

gelijking tusschen weide- en stalvoedering mist; een onderwerp, hetwelk waarlijk wel eenige behandeling verdiende. Over de melk sprekende, is daarentegen de Schrijver zeer verward en toont niet veel kennis van scheikunde te bezitten. Zoo lezen wij op bl. 19: »Wanneer de melk zuur begint te worden, ontstaat daarin *eene zuurstof*, die men, wil men het zuur worden der melk beletten, moet verzadigen, enz." — Van bestanddeelen der melk is ook geen sprake; alleen wordt in de volgende § op dezelfde bladzijde gehandeld over: Bestanddeelen der zuivel, en zoodanig, dat men daarvan niets kan begrijpen. Ten einde den lezer zelven hierover te laten oordeelen, schrijven wij deze weinige regels af:

»De zuivel, in het Fransch *laitage*, bevat als hare belangrijkste bestanddeelen water, boter, eiwitstof en melksuiker. De zuivelbewerking grondt zich op de kennis van deze onderscheidene bestanddeelen, (.) onder de 1000 deelen versche koemelk vindt men:

739 deelen water. 110 kaasrunsel.
77 ruwe melksuiker. 50 vlastof en 24 boter.

Onder de 1000 deelen room: 721 hui. 240 boter. 33 kaas. 6 vlastof.

Onder deze 721 deelen hui zijn aanwezig 60 deelen ruwe melksuiker, in welke ruwe melksuiker aanwezig is: zoutzure potasch, azijnzure potasch, melkzuur, slijm en phosphorzure zouten.

Schapenmelk	1041.	Koemelk	1032.
Geitenmelk	1033.	Merriënmelk	1034.
Ezelinnenmelk	1035.	Vrouwenmelk	1020."

Mij dunkt, voor elken scheikundigen lezer zijn de scheikundige barbarismen hierin duidelijk genoeg, terwijl niemand begrijpen kan, wat de laatste cijfers moeten aanduiden.

Verder worden, bl. 20, de melkkoelers of mouten van *zink* aanbevolen boven die van hout; eene gevaarlijke handelwijze, die bij het geringste zuur worden der melk tot vorming van *lactas zinci* kan aanleiding geven, en alzoo de melk of hare producten vergiftigen.

Eindelijk over het karnen sprekende, geeft de S. wel op, dat men, naar gelang der temperatuur van de lucht, meer of minder warm water bij de room voegt, maar deze handelwijze wordt niet verklaard, hoewel de reden daarvan zich onmiddellijk

laat afleiden uit den meer of minder vasten toestand der boter bij lager of hooger temperatuur. Er wordt bovendien eene karn uit de vorige eeuw beschreven, maar van de thans verbeterde soorten, zoo als, b. v., de DRUMMONDS-karn, wordt niet gesproken.

De beide werkjes van den Heer ENKLAAR, tot wier vermelding wij thans genaderd zijn, bevatten, gelijk de meeste dergelijke geschriften van denzelfden Schrijver, veel goeds. Wel treft men ook hier nu en dan de fout aan, dat men in de beperkte ruimte van een N°. der Volks-Bibliotheek te veel wil geven, en te weinig zich bepaalt bij hetgeen in óns land te huis behoort, maar over het algemeen zijn N°. 74 en 83 niet zoo zeer een catalogus van feiten, als de N°s. 73, 78 en 79.

De Schrijver behandelt in N°. 74 twee hoogstbelangrijke onderwerpen uit den landbouw: voedergewassen en besproeijing. — De beschouwing der eerste is, gelijk in de meeste handboeken, gesplitst in die van natuurlijk en van kunstmatig voeder. Hierbij worden over de hooilanden zeer nuttige wenken gegeven, en over het geheel is dit stukje goed gesteld. Hetzelfde kan gezegd worden, van *de weiden*, aan wier behandeling de Schrijver zich vervolgens wijdt. Zeer te regt wordt er opgemerkt, dat wij in ons land meer afwisselende en tijdelijke weiden behoorden te hebben, en dat alleen die landen, welke door gevaar van overstrooming en lage ligging voor bebouwing geheel ongeschikt zijn, als altoosdurende weiden moeten blijven liggen. — In die beschouwingen vinden wij echter eene opmerking, die ons verwonderd heeft. Wij lezen, bl. 13: »Men bearbeidt vrij algemeen den grond veel te veel in verhouding tot de (den) mest, waarover men te beschikken heeft. Met iedere bearbeiding toch verdwijnt er een gedeelte der (van den) humus uit den grond, enz." — Zoo algemeen als de uitspraak daar gedaan is, is zij stellig niet juist. Immers, al zijn ook vele zandgronden in ons Vaderland zoo los, dat het bijna niet noodig is, die te bewerken, en dat men bevreesd is, den geringen zamenhang nog te verminderen, er zijn ook vele kleigronden, waarvoor eene aanhoudende bewerking noodzakelijk is.

Hetgeen over het kunstvoeder gezegd wordt, is evenzoo vrij goed behandeld. De Schrijver staat daarin afzonderlijk stil bij de maaibare voedergewassen, waarvan hij de overjarige en

de eenjarige planten achtereenvolgens opnoemt, en daarna wordt een enkel woord gezegd over de wortelgewassen. Dit laatste gedeelte is echter hoogst oppervlakkig.

Dit verwijt moeten wij ook aan het tweede gedeelte van dit N°. doen. Er wordt daarin slechts zeer oppervlakkig over besproeijing gesproken. Wel erkennen wij, dat den Schrijver daartoe ook weinig ruimte gegeven was, maar dit in aanmerking nemende, hadden wij liever de beschrijving en afbeelding van al de tot bevloeijing noodige werktuigen gemist, en in plaats daarvan iets gewenscht over den invloed eener goede besproeijing op den grond, waarvan nagenoeg niets gezegd wordt.

Een geheel ander onderwerp wordt in N°. 83 besproken, hetwelk ten opschrift draagt: Nuttige en schadelijke Insecten. Na eene vrij groote inleiding over de mate van kennis, welke de landbouwer bezitten moet, en over de rol, welke de insecten op aarde spelen (die, hoewel wat teleologisch voorgesteld, toch in de hoofdzaken naar waarheid is medegedeeld), komt de Schrijver tot de behandeling der insecten zelve. Men zou nu meenen, dat de voornaamste dier dieren, wier kennis voor den landbouwer van gewigt is, beschreven, afgebeeld, en in hunne levenswijze, en voortteling geschetst zouden worden. De plaatsing van dit N°. onder de rubriek Landbouw in de Volks-Bibliotheek, en meer nog de inleiding des schrijvers zelven, zouden tot dit vermoeden regt geven. Doch verre van dien. Van de 46 bladzijden, waaruit het werkje bestaat, zijn er 5 ingenomen door de inleiding, en van de 41 overblijvende zijn er 10½ gewijd aan de bijen, 6 aan de cochenille, 17½ aan de zijdeteelt, zoodat er voor de schadelijke insecten in den Nederlandschen landbouw nog geene 7 bladzijden overblijven. Wanneer men nu rekent, dat de beschouwing der cochenille- en zijdeteelt, waaraan meer dan de helft der ruimte besteed is, veilig gemist had kunnen worden, aangezien ons klimaat voor die teelt niet geschikt is; wanneer men aan de andere zijde ziet, dat van den meikever, den veenmol, de zoo talrijke sluipwespen (*Ichneumon*) met geen woord gesproken is, dan moet men zeggen, dat dit boekje, hoeveel goeds ook bevattende, niet aan zijne bestemming beantwoordt. Zoo de Heer E. de nuttige en schadelijke insecten voor den Nederlandschen landbouwer wil beschrijven, dan moet hij geheel

iets anders doen, dan naar aanleiding van buitenlandsche werken, de cochenille- en zijdeteelt ontwikkelen, met eene toegift van een enkel woord over klander, koolvlieg, horsel, en den door Dr. BRANTS beschreven *Phalaena*. — Zoo als het boekje thans is, stellen wij het verre beneden het werkje van den Heer SNELLEN VAN VOLLENHOVEN, door de Geldersche Maatschappij van Landbouw uitgegeven.

Eindelijk blijft ons ter bespreking over: N°. 75, getiteld: Ooftuinen, door TH. F. UILKENS. Van dit stuk laat zich niet veel zeggen. Wanneer men eene eenigzins wetenschappelijke behandeling van een praktisch onderwerp gewenscht had, waarbij de redenen, oorzaken en gevolgen der gebruikelijke handelwijzen worden opgegeven, en men vindt in de plaats daarvan eene lijst van recepten, 56 bladzijden groot, dan kan men met dit geschrift niet ingenomen zijn. Wij twijfelen ook zeer, of dit boekje wel lezers vinden zal, dan bij enkele ervaren boomkweekers, die met een kritischen blik eens zien willen, wat hun hier alzoo medegedeeld wordt. Als Volksboek is het geheel ongeschikt, en de wetenschappelijke lezer wordt reeds op de tweede bladzijde afgeschrikt, als hij vindt »dat men steeds verstandig zal doen eenen boomgaard aan te leggen, hoe goed de grond anders ook zijn moge, daar ter plaatse, waar de ondergrond geene genoegzame hoeveelheid vocht doorlaat, naardien in dit geval de wortels des winters gevaar zullen loopen te rotten, eveneens als zij des zomers aan het uitdroogen zullen worden blootgesteld." Immers het is een ieder, die iets van landbouw weet, bekend, dat juist omgekeerd in een behoorlijk diep losgemaakten ondergrond de wortels zoo weinig mogelijk aan de uitersten van vocht en droogte zijn blootgesteld.

R.

Bijdragen tot de Oudheidkunde en Geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen, verzameld door H. Q. JANSSEN *en* J. H. VAN DALE. *Eerste Deel, IIe en IIIe Stuk. Te Middelburg, bij* J. C. *en* W. Altorffer. 1856. *In gr. 8vo. bl.* 111—292. *Elk Stuk f* 1-:

De Heer VAN DALE had elders, uit de nagelaten papieren van P. MEESTERS, medegedeeld de vertaalde Inleiding der Redevoering van WILLEM I, in Julij van het jaar 1578 te Dendermonde

in eene vergadering der Staten van Vlaanderen uitgesproken. Sedert was het hem gelukt de door zijn voorganger gebruikte kopij van die redevoering, en van 't geen verder op die vergadering voorviel, te ontdekken. Den inhoud van het gevonden handschrift biedt hij hier, met bijvoeging van het Fransche origineel, aan. — Minder dan hem verwondert het ons, dat het daar gebeurde door onze Geschiedschrijvers niet is geboekt. De behandelde zaken waren gewigtig genoeg, maar niet aan Vlaanderen bijzonder eigen. Zij maakten te zelfder tijd het onderwerp der beraadslagingen van de andere Gewestelijke Besturen uit. Evenmin zou, uit hoofde van den onbeslissenden uitslag dien zij had, en van den onbevredigenden invloed dien zij uitoefende, eene afzonderlijke melding van de Vlaamsche vergadering geregtvaardigd zijn. Maar belangrijk is zij in ons oog, eensdeels omdat het daar besprokene niet, gelijk dat der andere Staten-vergaderingen, in het duister gebleven, maar voor de nakomelingschap bewaard is; anderdeels omdat het verwarde en moeijelijke der tijdsomstandigheden er sterk door uitkomt, bovenal omdat die vergadering door *den Zwijger*, wiens groote en vrije ziel zich ook hier niet verloochende, bijgewoond en geleid werd.

Eene uitgebreide schets van 't geen tot de zamenroeping te Dendermonde had aanleiding gegeven, stelt den lezer in staat om over het medegedeelde te oordeelen. Eene hoofd-aanleiding was: het vinden der noodige geldsommen tot bescherming van het land tegen den algemeenen vijand, met terzijdestelling van gewestelijke en plaatselijke belangen. De redevoering van den Prins, om de vergaderden daartoe te bewegen, is een schoon gedenkstuk van zijnen vaderlandlievenden en kloeken geest. Het lid der Edelen en de Geestelijkheid gaven dan ook hunnen bijval, ofschoon de genomen besluiten slecht uitgevoerd werden. — De op den 12den Julij te Antwerpen ontworpen religie-vrede maakte een ander punt der beraadslagingen uit. Geeft VAN METEREN van dien vrede slechts 30 artikelen op, volgens het Sluissche afschrift waren er nog 7, tegen de Gendsche beroerten gerigte, artikelen. Of en wat ORANJE tot aanprijzing der godsdienstvrijheid gesproken hebbe, blijkt niet. Zijne verlichte denkbeelden zijn echter buitendien bekend genoeg. De Adel liet er zich niet over uit. De Geestelijkheid nam ze aan, doch onder beding dat de vier leden des lands

ze ook goedkeurden, wat nogtans op den Gendschen wederstrevenden invloed schipbreuk leed. Behalve deze beide hoofdonderwerpen, zouden de verbindtenissen en onderhandelingen met ANJOU, met Engelands Koningin en met den Duitschen Keizer ter sprake komen: wat echter niet schijnt geschied te zijn. Wij hebben er ten minste niets meer van gevonden, dan eene in algemeene termen vervatte verklaring der Prelaten, die deze onderhandelingen, met al 't geen tot de oorlogszaken betrekking had, aan den Prins en de Staten overlieten.

VAN DALE zwaait hoogen lof toe aan de toetreding der Roomsche Geestelijken tot de gedane voorstellen, bepaaldelijk omtrent den godsdienstvrede. Hij noemt hun gedrag edel en boven zijnen lof verheven. Wij zien er alleen in een gevolg van den loop der omstandigheden, en een bukken voor den nooddwang. Hen die, zoo lang zij de handen ruim hadden, andersdenkenden op de wreedste wijze vervolgden, bij verandering van tijden, de verdraagzaamheid in het godsdienstige te zien huldigen, is ons verdacht. De Schrijver, zich zelven niet gelijk blijvende, levert den sleutel van hun toenmalig gedrag, wanneer hij zegt: »de Geestelijkheid kon niet anders handelen, zij behoefde een steun tegen de Gendsche partij. Die steun bij den Landvoogd, den Prins en de Algemeene Staten te vinden, zou hun, bij het afslaan der van hunnentwege gedane voorslagen, niet geworden zijn. Wilden zij niet allen invloed verliezen, dan moesten zij wel toetreden; 't geen echter niet geschiedde dan onder beding, dat ook de vier leden hunne toestemming gaven, en onder deze voorwaarde, die bewees dat zij hunne belangen niet vergaten: dat de Heeren van de vier leden, en alle Overheidspersonen en Officieren zich zelven verpligten en verbinden, om de Prelaten en Geestelijken in hun *regt*, *bezittingen* en personen te beschermen en te behoeden, op zoodanige wijze als *van ouds* is aangenomen. Hoe het verleenen van godsdienstvrijheid aan de Hervormden den Aartshertog MATTHIAS en den Algemeenen Staten tegen de borst was, en hoe schoorvoetende zij tot het ontwerpen van den religievrede traden, toont VAN DALE op de overtuigendste wijze aan. Nog den 22sten April 1578 was een streng plakaat afgekondigd, waarbij de predikatiën, huwelijk, doop en andere oefeningen der Gereformeerde godsdienst als schandelijke bedrijven afgeteekend, en zij die iets ten nadeele der Roomsche godsdienst

ondernamen, bedreigd werden om als verstoorders der gemeene rust, anderen ten voorbeelde, zwaar te zullen gestraft worden. Wij begrijpen dan ook niet, hoe het bestaan van menschen, die, door hun getal en den aangroei hunner Gemeenten genoopt, in het openbaar ter uitoefening van hunne Godsvereering zamenkwamen, met den naam van aanmatiging en overweldiging kan gebrandmerkt worden. Van hooger hand hadden zij immers niets te wachten, en de vrijheid om God naar hunne overtuiging te dienen, zou hun, hadden zij zich lijdelijk gedragen, niet geworden zijn. Juist het uitkomen voor hun geloof bezorgde hun die. — Overigens wordt een blik geworpen op de gevolgen welke de godsdienstvrede voor Brugge, Sluis en het zoogenoemde vrije had; en van den voortgang der Hervorming in die oorden een overzigt gegeven, dat met verlangen doet uitzien naar het meerdere daaromtrent toegezegd.

Van dezelfde hand is eene teregtwijzing van 't geen VAN METEREN en HUMEÜS getuigen: dat ten tijde der verovering van Aardenburg door Prins MAURITS van de MARIA-kerk alleen de muren met eenige marmeren pilaren en twee torens stonden. Die kerk was, integendeel, nog in 1614 tot uitoefening van de Godsdienst in gebruik, en werd eerst afgebroken bij het aanleggen der nieuwe versterkingen om Aardenburg, tegen het einde van het twaalfjarig Bestand. Hare slooping leidde tot het herstel der vervallen St. Baafskerk, tot heden het sieraad der stad. — Nog geeft VAN DALE: brandschatting van Sluis, door de witte Kaproenen van Gend, 1 Oct. 1379; Noodgodsbeelde-Noodgodsgilde, beide ter eere van Onze Lieve Vrouw in den nood (MARIA); naamsafleiding van den Antwerperpolder in Kadzand, oorspronkelijk de Anworp of Anwerp, aangeworpen land; en de voorspellingen van JOHANNES LAET VAN BORCHLOEN voor het jaar 1481, een oud Vlaamsch drukwerk.

Het stuk van den anderen Verzamelaar: over de bediening der mis op een draagbaar altaar te Aardenburg op het stadhuis, in gevolge de vergunning van den President van het Bazelsche Concilie, levert een bewijs van de zucht dier dagen om de plegtigheden der Roomsche eerdienst te genieten, ook buiten de heiligdommen en buiten de uren der openbare Godsdienst-oefening; terwijl dat over het maken van een openbaar

uurwerk in den toren der Lieve-Vrouwe-kerk van dezelfde stad in 1397, voor de oudheid der toren-uurwerken in Vlaanderen pleit. — Tot Aardenburg heeft ook betrekking de Verhandeling door G. P. ROOS, die, met de daarbij gevoegde toelichtingen en verklaringen, strekken kan tot betere kennis van de oude gesteldheid der omliggende landstreek, en tot het ontrukken aan de vergetelheid van vroeger daar bestaan hebbende dorpen en gehuchten.

Uit de Bijdrage van Ds. VORSTMAN zal men geene hooge gedachten opvatten van de topografische en geografische kundigheden van een Belgisch notaris der zeventiende eeuw, die eene op weinige uren van zijn verblijf gelegen plaats in Holland zocht, noch van het doorzigt van Gouda's Kerkmeesteren, die zich konden verbeelden een proces gewonnen te hebben, waarvan zij niets wisten, en in het bezit van landerijen gekomen te zijn, waarop zij geene aanspraak maakten. Ongeloofelijk, zou men zeggen, indien de zucht om zich te bevoordeelen, die zoo groote rol speelt, het niet verklaarbaar maakte.

J. VAN DER BAAN doet eene halve poging tot verklaring van den naamsoorsprong van Zaamslag, en rigt verder de aandacht op de beeldengalerij van Graven en Gravinnen aan den voorgevel van het stadhuis te Middelburg, bepaaldelijk op de bijzonderheid, dat op JAKOBA niet FILIPS *de Goede*, maar een WILLEM volgt, door wien hij 's Graven Stadhouder WILLEM VAN LALAIN wil verstaan hebben. Dit komt ons niet waarschijnlijk voor. LALAIN zou dan van al de Stadhouders, in en sinds de regering van het Bourgondische Huis zoo menigvuldig, alleen de eer genoten hebben om onder de Graven en Gravinnen gesteld te worden. VAN DER BAAN hecht dan ook zelf niet veel aan zijne verklaring. Doch wie is nu die op JAKOBA volgende WILLEM? Aan plaatsverwisseling van den eenen met de andere valt niet te denken. Want voor JAKOBA staat haar vader WILLEM. Zoude men niet een misslag mogen aannemen? De verwarring en willekeur in de rangschikking en volgorde heerschende bewijst, dunkt ons, dat het den Steller aan de noodige naauwkeurigheid, of aan de vereischte kennis ontbrak. Met weglating der vorige Graven wordt de rij geopend met DIRK V, hier als de 10de Graaf voorkomende, om welk getal van 10 te vinden men de moeder en voogdes van

DIRK V, GEERTRUI, dezes tweeden man, ROBERT DE VRIES, en GODFRIED *met den Bult*, moet medetellen. Daarentegen worden andere voogden, als de oom van FLORIS V, die, met verwaarloozing van de zaken zijns pupils, voor zich van Vlaanderens Gravin, ZWARTE MARGRIET, Zeeland bedongen had, niet opgenomen, terwijl wederom MAXIMILIAAN verschijnt als 35ste Graaf, volgende op KAREL *den Stoute*, hier de 31ste, en de 30ste en 33ste gemist worden.

Bij eene, aan familie-papieren ontleende, aanteekening van H. A. CALLENFELS omtrent HENDRIK VAN DORTMONT, die, te Antwerpen woonachtig, te Haarlem den 6den Junij 1577 stierf, van wiens overlijden de Burgemeester van Haarlem berigt zond aan den Burgemeester BONGAART te Wezel, wordt tot inlichting gezegd: dat het leger van Prins WILLEM I in dien tijd te Wezel lag, en voorts gevraagd: was HENDRIK VAN DORTMONT misschien met eene zending van ORANJE te Haarlem? Wij moeten verklaren niet te weten, en ook niet te gelooven, dat het leger van den Prins in dat jaar te Wezel lag, en hij zelf zich daar bevond, en zelfs te betwijfelen of dit ooit het geval geweest is.

Ongegrond is de meening omtrent de afkomst van Kapitein HAMES, die in 1587 Sluis tegen PARMA hielp verdedigen, als zou hij een zoon geweest zijn van den bekenden Wapenkoning der Vlies-Orde, die zich jegens het verbond der Edelen en de vrijheid van godsdienst zoo verdienstelijk gemaakt heeft. NICOLAAS DE HAMMES, in 1568 bij den togt van WILLEM I in een soldaten-oproer omgekomen, had zoon noch dochter. Zijne VROUW PHILIPPOTTE VAN DEN HEERTVELDE, vroeger weduwe van JAN DU BLIOUL, overleed vóór haren tweeden echtgenoot in 1564, zonder hem kinderen na te laten, terwijl zijne zuster FRANÇOISE in 1570 van den Koning opheffing verkreeg van de verbeurdverklaring zijner goederen.

De inrigting der stukken is vreemd en weinig doelmatig. Indien men bij de Verhandelingen en Bijdragen de bronnen, die er toe behooren, voegde, zou de lezing niet telkens behoeven afgebroken te worden, en het nazien en vergelijken gemakkelijker vallen.

Nederland en de Nederlanders in de XIX^{de} Eeuw, geschetst in het leven en de werken van verdienstelijke Mannen en in Beschrijvingen der voornaamste Gebouwen en Gedenkteekenen. Met platen en portretten. Eerste Serie. Aflev. 1—7. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1856. *In 4to. Bij inteekening f* : - 50 *per Aflev.*

Het leven en de werken van groote mannen hangen zoo naauw zamen met de geschiedenis van het volk waartoe zij behooren, en van den tijd dien zij beleven, dat het schetsen van den levensloop en de bedrijven dier mannen eene der grootste bijdragen is tot het leeren kennen van de positie van een volk. Dit is niet alleen het geval met het leven en de werken van staatkundigen en staatsdienaars, welke zeer direct met 's lands lotgevallen in verband staan; ook de levensgeschiedenis van den uitstekenden beoefenaar van wetenschap of kunst geeft menigmaal eene juiste inzage in de gesteldheid van het volk waartoe hij behoort; hetzij hij in het schitterend beoefenen van zijne wetenschap of kunst het eigenaardig karakter van zijn volk vertegenwoordigt, hetzij hij door zijne uitstekende gaven merkbaren en heilrijken invloed op de onder dat volk heerschende rigting uitoefent.

Deze of dergelijke gedachte heeft den Uitgever VAN KAMPEN er toe gebragt om het bovengenoemd werk het licht te doen zien; hij schijnt daarbij de nevengedachte te hebben gehad, dat ook de beschrijving der voornaamste gebouwen en monumenten tot die volkskennis veel kon bijdragen. Wij willen hem daarover niet hard vallen, hoewel wij de combinatie wel wat zonderling vinden; liever willen wij hem onzen dank brengen voor de schoone uitvoering, welke hij aan zijn voortreffelijk plan heeft geschonken; zoowel wat de flinke gelithographiëerde portretten betreft, welke dit werk opluisteren, als omtrent de keuze van de bearbeiders der biographiën. Het werk van laatstgenoemden willen wij beknoptelijk nagaan, daar wij bij het vele dat te prijzen viel, wel het een en ander min prijzenswaardigs vonden.

Van de biographiën beviel ons die van Mr. C. A. DEN TEX, door Mr. ABR. DE VRIES, verreweg het best; wij vinden hier in een afgerond regelmatig geheel het beeld van den waardigen

Hoogleeraar geschetst door zijnen dankbaren leerling. Hoewel de Heer DE VRIES blijkbaar met groote vooringenomenheid zijn onderwerp behandelt, zegt hij niets te veel; de wetenschappelijke verdiensten en maatschappelijke deugden van DEN TEX, die vele waren, worden in het licht gesteld, zonder dat iets in de biographie blijken draagt van die half-vergoding, waaraan zoo veel levensbeschrijvingen van vóór weinig tijd overledenen laboreren. De stijl is uitmuntend, de taal zuiver.

In vele opzigten vormt de levensschets van Prof. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, door Prof. W. VROLIK, een contrast met de voorgaande. De stijl is alles behalve Professoraal, en zich zelven zeer ongelijk, nu eens droog en dor, dan weêr verbazend gezwollen; zeer onjuiste uitdrukkingen zijn in het geheel niet zeldzaam. Wat ons echter meer tegenstaat in deze biographie, is de overdreven voorstelling van VAN DER HOEVEN; het is geen menschen-, maar een heiligenbeeld dat Prof. VROLIK ons schetst. Onkiesch zou het zijn zoo wij hier wilden opnoemen, wat wij van den lof, aan V. D. HOEVEN door zijnen biograaf geschonken, overdreven vinden; maar even ongepast is het, naar onze meening, eene biographie tot eene soort van canonisatie te gebruiken.

Ferm geschetst is het leven van Mr. C. F. VAN MAANEN, door Mr. J. A. MOLSTER. Hier was de taak van den biograaf niet gemakkelijk; het levenspad van V. MAANEN loopt zoo geheel over politiek terrein, dat in hem de mensch moeijelijk van den staatsman te scheiden is; en hoe verschillend wordt V. M. beoordeeld! De Heer MOLSTER is hier echter zeer voorzigtig te werk gegaan; na eene goed gestelde, naauwkeurige en onpartijdige beschrijving van VAN MAANEN's werkzaam leven te hebben gegeven, zegt hij op de laatste bladzijde: »Wij willen niemand een oordeel over de politiek van V. M. afvragen, maar na het meêgedeelde zal elk gaarne erkennen, dat hij een man van groote verdiensten was." In de geheele schets heerscht een zoo gematigde toon, dat zelfs de grootste tegenstanders van VAN MAANEN den Heer MOLSTER niet van partijdigheid zullen beschuldigen.

TOLLENS vinden wij hier geschetst door zijnen vriend W. H. WARNSINCK, B.Z. Hadden wij gaarne onzen grooten volksdichter wat piquanter geschetst gezien, en gewenscht dat de Heer W. hem niet alleen als mensch, maar ook als dichter

had voorgesteld — met uiterst veel genoegen hebben wij de biographie toch gelezen; er ligt eene hartelijke, weemoedige tint over, die ons zeer aantrok.

De levensschets van M. STUART, door Mr. J. HEEMSKERK, A.Z., moge naauwkeurig zijn, aangenaam om te lezen is zij zekerlijk niet; wij ontvangen hier weinig meer dan eene kronijkmatige opsomming van feiten, in zeer droogen stijl. Dezelfde bevinding deelen wij ook mede aangaande Mr. JERONIMO DE VRIES, geschetst door P. H. WITKAMP, ofschoon daar de stijl iets levendiger is.

Dat wij den Heer WITKAMP van smakeloosheid beschuldigen, wanneer hij in een bijschrift bij eene afbeelding van het standbeeld van WILLEM II, dit monument roemt, zal ieder billijken, behalve misschien de beeldhouwer en de commissie welke zich aan het hoofd der oprigters geplaatst heeft.

Met aandrang bevelen wij deze onderneming van den Heer VAN KAMPEN aan, en met belangstelling zien wij de volgende Afleveringen te gemoet. D.

FRIEDRICH PERTHES *in zijn leven en bedrijf geschetst door zijnen zoon* CLEMENS THEODOOR PERTHES, *Hoogleeraar in de Regten te Bonn. Met bekorting uit het Hoogduitsch vertaald. Derde en Vierde Deel. Met portret. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1856. *In gr. 8vo.* 517 *bl.* *f* 6 - :

Reeds hadden wij de aankondiging van het *derde* Deel gereed gemaakt, toen ons het *vierde* en laatste werd ter hand gesteld. Wij kunnen nu niet slechts van de voortgezette uitgave spreken, maar mogen de voltooijing roemen van dit hoogst belangrijk werk, waarvan wij de eerste verschijning, vóór bijkans drie jaren, met vreugde hebben begroet (*Vaderl. Letteroefeningen*, 1854, Boekbesch., bl. 623 en volgg.).

Men zal zich herinneren, dat de *beide eerste* Deelen de levensgeschiedenis van PERTHES bragten tot CAROLINE's laatste levensdagen, en zijn vertrek met zijne vier kinderen uit Hamburg naar Gotha in 1822. Het *derde* Deel bevat nu de vestiging van zijn gezin en boekhandel in die stad, schetst ons zijne uitstapjes gedurende den zomer en den herfst van dat jaar, stelt ons in staat, om een diepen blik te slaan in zijn

gemoedsleven gedurende de eerste jaren van zijn verblijf aldaar, verhaalt ons zijn tweede huwelijk met CHARLOTTE BECKER, eene weduwe met vier kinderen, waardoor zijn huiselijk geluk, dat voor altijd vernietigd scheen, hersteld, maar ook zijne zorgen vermeerderd werden, en doet hem ons kennen als uitgever van Theologische werken, en voorts in allerlei levensbetrekkingen en toestanden. Belangrijker nog is, in ons oog, de inhoud van het *vierde* Deel, waarin het einde bereikt wordt van de loopbaan, door den edelen man op aarde afgelegd. Allerlei kerkelijke vraagstukken op Katholiek en Protestantsch gebied, welke in die dagen aan de orde waren, komen daarin ter sprake, in 't bijzonder het Rationalisme en zijne bestrijding op het gebied van leer en leven, het godsdienstig leven van kleinere kringen buiten de kerk, de wetenschappelijke Godgeleerdheid in hare verhouding tot het kerkelijk gezag, en vele andere Godgeleerde en kerkelijke aangelegenheden. Daarbij worden echter de staatkundige verschijnselen evenmin vergeten als allerlei letterkundige onderwerpen. En slaan wij PERTHES' briefwisseling op rijperen mannelijken leeftijd, zijne werkzaamheid in zijn beroep en zijn verkeer met vrienden en in de familie belangstellend gade, vooral boeit ons het onopgesmukt verhaal van zijne laatste levensjaren, ziekte en dood. Gelukkig de zoon, die zulk een vader, als PERTHES was, op vergevorderden leeftijd ten grave brengen en aan zijne eervolle nagedachtenis zulk eene eenvoudige en kiesche hulde brengen mogt! Driewerf gelukkig de man, die in de soms harde leerschool des levens *zóó* geoefend en volmaakt werd als hij, en, na een leven, doorgebragt in onvermoeide werkzaamheid ten nutte der menschheid, en in telkens naauwere gemeenschap met zijnen God en Vader, in vrede mogt henengaan tot den hoogeren werkkring, hem in den hemel bereid!

De trant van behandeling is onveranderd dezelfde gebleven in deze beide Deelen als in de vroegere, en ook thans weder heeft de Vertaler zich de vrijheid veroorloofd, om, vooral met betrekking tot Duitschlands voormalig kerkelijk en staatkundig leven, veel te bekorten of weg te laten, wat voor het Nederlandsch publiek van ondergeschikt of van volstrekt geen belang mogt worden geacht. Het werk der vertaling is echter, voor zoo veel deze tweede helft betreft, niet door den Heer MENSING geschied, die de eerste helft overbragt, maar, in

overleg met dezen, door een ongenoemde, die zich, zoo verre wij het konden nagaan, niet minder loffelijk gekweten heeft dan zijn voorganger. Zelf betuigt hij, deze wel aangename, maar tevens moeijelijke taak met moed en opgewektheid te hebben aanvaard. Ook de druk en uitvoering laten, zoo als men met grond verwachten kon, niets te wenschen over. Slechts had, naar ons oordeel, de zuinigheid bij de uitgave meer kunnen in het oog gehouden zijn. Zelfs kunnen wij het eenen Uitgever als de Heer SURINGAR is moeijelijk ten goede houden, dat hij door den betrekkelijk zeer hoogen prijs, waarop dit werk te staan komt (*f* 11.—), de algemeene verspreiding er van in ons Vaderland meer tegengewerkt dan bevorderd heeft. Zal ook al niemand, zoo wij vertrouwen, zich ligt over den aankoop beklagen, of het zeer uitvoerige en kostbare werk, na de lezing, onvoldaan ter zijde leggen, hoe menigeen wordt nu toch door de aanzienlijke uitgave, waarop het hem te staan zou komen, afgeschrikt, om het zich aan te schaffen!

Overigens kan er van eigenlijk gezegde beoordeeling, vooral na hetgeen wij vroeger aangaande dit werk getuigd hebben, thans geene sprake meer zijn. En waartoe uit den rijken voorraad, ons hier aangeboden, proeven bijgebragt? Wie den beroemden man, die groot was in zijne eenvoudigheid, en, in weerwil van zijnen nederigen stand in de maatschappij, hoog stond aangeschreven bij aanzienlijken en geletterden, nader wenscht te leeren kennen, koope dit boek en leze het! Wij voor ons betuigen gaarne, dat wij, zoo dikwijls wij er ons in uren van ontspanning mede bezig hielden, door de lezing zijn verkwikt en gesterkt geworden. Zulke boekhandelaren, als PERTHES was, zijn het sieraad van hunnen stand en een zegen voor de maatschappij, waarin zij leven. Of liever, zulke innig vrome, opregt geloovige, helderdenkende, onbekrompene, liefdevolle, werkzame Christenen, als hij door Gods genade geweest is, en in zijn leven en bedrijf, tot aan zijnen dood toe, zich betoond heeft te zijn, mogen, in welken levensstand ook geplaatst, in vollen nadruk het licht der wereld en het zout der aarde heeten. Hun naam wordt niet ligtelijk vergeten en hunne gedachtenis blijft ook onder de nakomelingschap in eere, zelfs nadat hun stof lang vergaan is.

Het, naar wij vermoeden, wèlgelijkend portret van PERTHES is tot het vierde Deel een verrassend toevoegsel, waarvoor wij danken.

SUZE WELLINGRODE, *of de invloed van Misdaad en Liefde. Oorspronkelijke Roman*, door JOHANNA D. *Te Utrecht*, *bij* J. D. Doorman. 1856. *In 8vo.* 271 *bl.* *f* 2-75.

Wanneer wij ons niet bedriegen, dan hebben wij tegenwoordig niet minder dan drie »JOHANNA's" die de pen voeren. Deze dames hebben echter zoo magtig veel overeenkomst met elkander, dat het moeijelijk valt uit hare schriften te onderkennen met *welke* wij te doen hebben. Dit doet dan toch ook eigenlijk niets af tot de beoordeeling harer geschriften — en wij besloten er ons niet over te vermoeijen — te meer daar de overeenkomst, waarvan wij gewaagden, niet tot hare eer kan strekken. Inderdaad, het smart ons dat de JOHANNA's niet alleen sterk op elkander gelijken door de zwakheid van hare pen, maar vooral ook door het valsche standpunt, waarmede zij zich met hare geschriften plaatsen tegenover het publiek en — de kritiek, wier »toegevendheid" zij inroepen.

Het dilettantisme is aan de orde van den dag en bederft veel. De dilettant toch paait zich met de ijdele hoop, dat men aan hem niet de eischen kan doen, waarnaar de kritiek het kunstwerk beoordeelt. Zoo lang de liefhebber zijne producten binnen 's kamers, of binnen een besloten kring houdt, is hij vrij en veilig; maar drijft zijne ijdelheid of het prijzen zijner intimes hem aan, om zijn gewrocht de wereld in te zenden, dan moet hij ook nemen wat er toe staat, dan kome men niet meer met een kinderachtig beroep op toegevendheid voor den dag. Waarom? — Heeft de auteur de wezenlijke overtuiging, dat zijn werk gebrekkig is en niet aan de eischen der kunst voldoen kan, waartoe dan die vermetelheid om het op de publieke tentoonstelling aan aller oogen bloot te stellen? — Maar die overtuiging heeft de dilettant niet, welke zijne onrijpe vruchten op de open tafel neêr komt zetten. Het is eene gemaakte nederigheid, die hem zijn werk zoo »gering" doet noemen. In zijn hart vindt hij het »heel aardig", »nog al zeer lief", even als die, welligt weinig ontwikkelde, althans niet letterkundig gevormde, vrienden, die in hunne onkunde zijne eigenliefde hebben opgewakkerd en tot een openlijk optreden aangespoord.

Daar staat nu de auteur voor het publiek. Uw naam doet

niets af. Of ge u: JOHANNA, of JOHANNES, of D., of C. teekent, uw werk vertegenwoordigt uwe persoonlijkheid, ook al geeft gij uw boek anoniemen — uw talent, of wat daar voor door moet gaan, stelt ge, door middel van de drukpers, op zeker voetstuk, om van alle zijden bekeken te worden — en wie het bekijkt, die mag immers ook *beoordeelen?*

Maar de dilettant wil altijd dat oordeel omkoopen. De auteur-liefhebber verbeeldt zich al te ligt, dat zijn arbeid »goed genoeg is voor zijn doen" — en OMDAT hij »*maar een liefhebber*" is, durft hij wel op de »toegevendheid" rekenen. Doch wie een waarachtig liefhebber en vriend der kunst is — die haar wenscht te bevorderen en te verheffen — die zal haar niet willen bederven door zijne gebrekkige proeven, die neemt het ook niet met zich self voor lief, en zal vooral het publiek niet op de producten van zijne zwakke hand onthalen.

Wat hebben wij dan te denken van auteurs die »gestrenge recensenten tot toegefelijkheid wenschen te stemmen", omdat zij »voor hun eigen vermaak" het boek geschreven hebben, waarop zich het publiek moet vergasten? — Het staat een ieder vrij om zich met letterarbeid te »amuseren" — maar de kritiek, zal zij haar naam eenigzins getrouw blijven, mag daarom geen auteur ontslaan van die verpligtingen en die regten, welke onafscheidelijk zijn aan het *genre* dat hij beoefent. — Wie dat vergt, toont zich al zeer weinig kunstenaar, al zeer weinig bekend met het doel en den eisch der belletrie.

»SUZE WELLINGRODE" is er een nieuw bewijs van. Wij kunnen ons echter wel begrijpen, dat een verhaal als dit aan de vrienden der Schrijfster niet onbehagelijk voorkwam, dat vooral een boekverkooper voor haar een gevaarlijke raadsman is geweest, die gaarne een romannetje van één Deel voor de »leesgezelschappen" wilde drukken. Als wij der Schrijfster een raad schuldig zijn, is het deze: om als zij weder eens bij hare »verstelmand" zich met hare »idéetjes" heeft geamuseerd, en lust krijgt om in een verloren uurtje of op een avondje die »idéetjes" aan anderen voor te dragen — dat zij dan liever haren geest sterke, door degelijke lectuur — door zich gemeenzaam te maken met rijke geesten, die vol waren van groote idéën, en tevens magt hadden over den vorm, waarmede zij die idéën zoo bevallig en krachtig vereenzelvigden.

Johanna's verhaaltrant is niet onbehagelijk, er is iets gemakkelijks in, dat beter stoffe waard zou zijn, maar het ontbreekt haar aan diepte van blik, zij blijft in de bovenste oppervlakte der dingen hangen. Van daar dat de karakterteekening zoo zwak, de handeling zoo magteloos, het geheel zoo onbeduidend is. Het onderwerp is hoogst alledaagsch: »misdaad en liefde" — maar beiden konden onder eene krachtiger behandeling, bij eene diepere opvatting, toch altijd meer gevariëerd en als vernieuwd ons geschetst zijn, zoo de Schrijfster maar *iets* karakteristieks in hare schets had weten te leggen; maar nergens iets piquants, nergens eenige verheffing, eenig leven — zoodat wij ons den tijd beklaagd hebben, dien wij aan deze lectuur afstaan moesten, zonden wij er een regtmatig oordeel over mogen uitspreken. De Schrijfster zegt, dat het haar »streven is geweest, niet te overdrijven, maar getrouw te blijven aan die wereld, welke zij om zich heen heeft leeren kennen". Dit zou nu alles goed en wèl zijn, indien zij die wereld met wat meer omvattenden, wat dieper doordringenden blik had waargenomen; maar hare menschenkennis is even oppervlakkig als de opvatting van het zedelijk en godsdienstig leven. — Van daar dat onbeduidende, kleurlooze, dat ons onverschillig laat voor die beelden, welke als poppen op het theater verschijnen, en bij hunne houterige bewegingen de ijzerdraden niet genoegzaam verbergen kunnen, om den toeschouwer eenige illusie te gunnen.

Maar, genoeg — geschriften als dit mogten waarlijk wel in de »verstelmand" der Schrijfster verborgen zijn gebleven, en versieren onze literatuur geenszins.

Vrouwenleven; Beelden, Groepen en Teekeningen (*van*) OTTILIE WILDENMUTH *nageschetst door* J. J. A. GOEVERNEUR. *Te Groningen, bij* de Erven C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1856. *In gr. 8vo. VIII en* 354 *bl., met gelith. titelvignet, f* 3 - 50; *geb. in verg. linnen band f* 3 - 90.

Niet zonder genoegen hebben wij met deze beelden en groepen van OTTILIE WILDENMUTH kennis gemaakt. Ofschoon alles ons niet evenzeer aantrok, troffen wij toch hier en daar veel wezenlijk goeds en schoons aan, en lazen soms opmerkingen,

die ons als uit het hart gegrepen waren. — De Schrijfster toont met helderen blik het leven en de menschenwereld te hebben beschouwd — zij is niet onbekend met de gebreken der maatschappij, en wijst soms met juisten en echt vrouwelijken *tact* aan, waar hem de schoen wringt. Met de doorgaande strekking van het boek kunnen wij ons dan ook volgaarne vereenigen, en vooral de geest van zachten, Christelijken en gemoedelijken ernst, zonder eenige overdrijving, dien het ademt, deed ons liefelijk aan. Jammer slechts dat het hier en daar zoo sterk den stempel draagt van zijne Duitsche afkomst, waardoor het, vreezen wij, voor ons vrouwelijk Nederland niet altijd even *geniessbar* zal zijn; dit geldt vooral van het tweede stuk, bij welks lezing òns ten minste van al die KARL'S, OTTO'S, EDUARD'S, FRIDERIKE'S, MINNA'S, MATHILDE'S, Drosten, Hoofddrosten, en Drostinnen het hoofd schier omliep.

Waarom heeft de Vertaler niet nu en dan, in eene noot, een woord ter verklaring er aan toegevoegd? Ook van noodelooze *gerektheid* zijn de verhalen niet altijd vrij te pleiten, en enkele schetsen, als, b. v., *de eerste Huwelijkstwist*, hadden wij der Schrijfster gaarne geschonken.

Toch zijn wij over 't geheel met haren arbeid ingenomen, en durven dien gerustelijk aanbevelen. In haar Duitsch gewaad zal men, des houden wij ons verzekerd, de Schrijfster zeker lief krijgen, en in menig opzigt veel van haar kunnen leeren. Vooral de *derde* schets zij elke vrouw dringend ter lezing aanbevolen. — De ongelukkige misstelling op het titelblad is gelukkig aangewezen. De bewerking is overigens gelijk men die van den Heer GOEVERNEUR mag verwachten. — Druk en uitvoering doen den Uitgever eer aan. B.

De Schoondochter, of de zedelijke kracht van het Evangelie. Door PIETER JACOBSZ, *Schrijver van de* »*Minnezanger van Gravin* ADA". *Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1856. *In gr. 8vo. XII en* 428 *bl. f* 4 - 50.

Zelden, durven wij verklaren, hebben wij een boek, na volbragte lezing, minder voldaan uit de hand gelegd, dan bovenstaanden Roman, die ons ter beoordeeling werd toegezonden. Ofschoon wij geenszins aan de goede *bedoeling* van den

(ons onbekenden) Schrijver, waaraan wij allezins hulde doen, willen twijfelen, meenen wij dat hij althans meer met zijne krachten had moeten te rade gaan, eer hij een dusdanig werk in het licht zond, dat zeker, zoo als het daar ligt, weinig strekken zal (ten minste bij wie niet overtuigd wil wezen) om het Christendom in verhevener of beminnelijker licht te doen verschijnen. — Over het talent van den Heer JACOBSZ als *Romanschrijver* oordeelen wij ongunstig en wij zouden hem gaarne in bedenking geven, of hij, met het oog op het vele voortreffelijke, hetwelk, in den laatsten tijd vooral, in het vak van godsdienstige of *stichtelijke* Roman-literatuur ook ten onzent is verschenen, niet beter hadde gedaan het Horatiaansche

Nonum prematur in annum

op zijn werk toe te passen, waardoor hij welligt in staat zou geweest zijn het publiek op meer *rijpe* en gezonde vruchten zijner verbeelding te onthalen.

Deze vrucht toch beschouwen wij als *onrijp*, en het zou ons weinig moeite kosten dit ons min gunstig oordeel door velerlei proeven en aanhalingen te staven. — Doch waartoe het geduld van onze lezers noodeloos te vermoeijen. Genoeg; van het begin tot het einde stuit men bij de lezing telkens op de grofste en meest tastbare onwaarschijnlijkheden. Gedurig treft men schilderingen aan, die tegen alle regelen van zuivere aesthetiek aandruischen (wij stippen slechts aan: D. I, bl. 34, 63, en vooral bl. 106 *in fine*); en de verschillende *karakters!!??* Zij bezitten immers geen schijn van natuurlijkheid of waarheid? of wie kan zich in ernst zulk eene zotte en belagchelijke figuur als Tante PRILLIUS voorstellen? Wie ontmoette ooit wezens als Mevrouw WALTHER en BARBARA, wangedrochten geteeld in het ontstelde brein des Auteurs, en wier bestaan in de werkelijkheid wij stoutweg ontkennen? Zelfs het karakter van LUCIE (de hoofdpersonaadje), ofschoon nog 't best geteekend, is toch veel te onbestemd om sterk te kunnen boeijen, en laat over 't geheel een weinig voldoenden indruk achter. Hoe weinig toont de Schrijver het vrouwelijk hart te kennen, als hij ons het onderhoud schetst tusschen LUCIE en HERMAN (D. II, bl. 7). Zoo toch spreekt geene waarlijk beleedigde en gekrenkte vrouw!! — In 't kort gezegd, en

hiermede stappen wij van des Schrijvers arbeid af, als *Roman* heeft zijn boek, in ons oog, weinig of geene waarde. Wat nu echter het *stichtelijke* element betreft, dat, blijkens den titel, daarin op den voorgrond moet staan, gaarne erkennen wij in dat opzigt hier en daar veel goeds te hebben aangetroffen, als b. v., het Hoofdstuk dat ten opschrift draagt: *de Christen onder leed* (D. II, bl. 74 en volgende). Edoch — wij beoordeelden het boek *quâ* Roman, en dan moest ons oordeel ongunstig zijn. Gaarne laten wij hieromtrent aan anderen hunne meening; wij voor ons houden 't er voor, dat op het gebied der letterkunde evenmin als op eenig ander gebied ooit de verfoeijelijke stelregel der Jezuïten mag gelden: *het doel heiligt de middelen.* — De uitvoering laat niets te wenschen over: druk en papier zijn goed; het vignet is redelijk wèl.

B.

De Schotsche Erfdochter. Uit het Engelsch, van R. MACKENSIE DANIËLS. *Twee Deelen. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. *In gr. 8vo.* 6, *II en* 565 *bl. f* 5-80.

Of de »Schotsche Erfdochter" mooi is? — Ja, eene Engelsche romanheldin is altijd mooi. — Neen, maar of de lectuur onderhoudend is? — Volgens de Voorrede heeft het werk in Engeland verscheidene uitgaven beleefd. — Dat is nog geen antwoord op mijne vraag. — Nu, daarop kan ik ook geen antwoord geven; de stelling dat over den smaak niet valt te twisten, wordt in iedere mij heel of half bekende taal door een spreekwoord vertegenwoordigd, en zal dus ook wel waar zijn. Daarom kan ik van het werk niet zeggen wat het *is*, mijn goede vriend! maar alleen welken indruk het mij gegeven heeft; en dat wil ik wel doen. — Bezie het prentje. — De jongeheer, die zulk eene sierlijke slangenbuiging maakt, is KENNETH CLYNE, afstammeling uit een aanzienlijk, doch verarmd geslacht, en de held der geschiedenis; de jonge dame is HELENA RUTHVEN, de erfdochter, die in een proces is gewikkeld over de erfenis haars vaders, welke haar door haren oom wordt betwist. — KENNETH is door zijnen patroon, den procureur MICKLEJOHN, afgezonden, om inlichtingen van HELENA in te winnen, en ten gevolge van die bezoeken verlieft hij op

zijne schoone cliënte, en belooft alle krachten in te spannen om hare zaken in orde te helpen, waaraan hij dan ook, zelfs met gevaar van zijn leven, veel toebrengt. — Als de erfdochter in hare regten hersteld is, schrikt hij van de liefde die hij koestert, maar neemt zich natuurlijk voor om zich eerst een naam en dan fortuin te maken, enz. Juist op dit oogenblik echter, sterft zijn oom, en daardoor ontbreken hem tevens de middelen om zijne studiën voort te zetten. Wanhopend trekt KENNETH naar Londen. — Tot hiertoe zijn er in het verhaal nog al aardige beschrijvingen, b. v.: als KENNETH eene oude vrouw, die, ten voordeele van HELENA, als getuige moet optreden, van een reeds uitgezeild schip terughaalt; en meer andere plaatsen. — Maar op deze hoogte gekomen, zou men bijna denken, dat eene andere pen het werk had overgenomen, en het is niets meer dan eene gewone liefdesgeschiedenis, afgebroken door tooneelen van moord, en vergif, en kerker; geldknoeijerijen en misverstand; als ook eene schaking, waarbij een knecht de rol van geestelijke moet vervullen. — Ik voor mij, verwijs zulke dingen liefst naar KAREL GRANDISON. — Ik zal u verder dan ook maar niet alles haarklein vertellen, en u alleen voor de aardigheid eens vragen, hoe gij de volgende toevalligheden vindt. De man die, door het verduisteren van gewigtige documenten, de Schotsche wees wil berooven, is: Sir EDGAR RUTHVEN. — Iets later wordt KENNETH CLYNE eene erfenis ontfutseld, en dat wel door: Sir EDGAR RUTHVEN. (Hij schijnt dus wel octrooi gehad te hebben voor zulke baantjes.) — Nog iets later staat onze held in Londen op het punt om eene actrice te huwen, die hem echter stervend bekent, dat zij eene reeds gehuwde, maar verlatene vrouw is, en zoo als blijkt, ook al weêr van: Sir EDGAR RUTHVEN. — Wat zegt gij daarvan?

Het einde zal echter den gevoeligen lezer wel voldoen. Alle gelieven worden eindelijk, paar aan paar, vereenigd; alle misverstand wordt opgeheven, en de vreeselijke Sir EDGAR door een duël tot inkeer, of liever tot omkeeren gebragt, want men leest van hem, dat hij zich in later leeftijd vergenoegde met door zijne listen en streken het ministerie in verwarring te brengen. Nu weet gij ten naastenbij welke soort van werk het is; en daar, zoo als wij reeds zeiden, de smaken verschillen, zal het ook wel lezers vinden, al loop ik er

juist niet mede weg. — Hetgeen ik bepaald gebrekkig vind, is het laatste Hoofdstuk, dat de Schrijver te baat neemt om ons met het lot van de verschillende personen, op dat oogenblik, bekend te maken. Hij betreurt daarvoor zeer het gemis van een koor, als in het Grieksche drama, en nu draagt hij die rol tamelijk onhandig aan KENNETH en HELENA op, die, na een huwelijk van ruim vier jaren, elkander de historie hunner tijdgenooten zitten te vertellen, als of zij elkaâr nooit gesproken hadden; iets dat nog al een vreemd effect maakt. — Meer durf ik niet zeggen, want de Vertaler, die, enkel om te beweren dat voorberigten onnoodig zijn, er toch een heel kleintje schreef, dreigt daarin, iedereen, wien deze roman geen genot verschaft, verdacht te zullen houden, van hoofd en hart niet op de regte plaats te hebben! — en ik zou.... o, foei!

Het uiterlijk en de druk van het werk zijn netjes; de vertaling is *zeer* en de correctie *vrij* goed. M. P. H.

Het Wrak van den Zeeroover, en andere Verhalen van FRIEDRICH GERSTÄCKER. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1856. *In gr. 8vo.* 277 *bl., met gesteendrukten titel en vignet, f* 2-90.

Behalve in de natuurbeschrijvingen vonden wij GERSTÄCKER in deze verhalen niet terug, die van oppervlakkigheid niet zijn vrij te pleiten, en 't bewijs leveren, dat ze misschien vlugtig voor het een of ander tijdschrift zijn ter neder geschreven, misschien in een vroeger tijdperk van des Auteurs letterkundige loopbaan, dan zijn latere arbeid, die zijn roem heeft gevestigd. Wij voor ons kunnen nog geen vrede vinden met de meening onzer Vertalers en Uitgevers, dat, wanneer 't een of ander later geschrift van eenen Romanschrijver opgang heeft gemaakt, ook wat hij vroeger heeft ten beste gegeven, aan het publiek, in bundels verzameld, dient te worden aangeboden. Was men zoo eerlijk, de data der eerste uitgave te behouden, 't kon nog tot iets dienen, namelijk tot eene bijdrage omtrent de letterkundige ontwikkeling en vooruitgang van een gevierd Auteur.

Wij willen daarom over dit viertal verhalen niet geheel en al den staf breken; integendeel, zij laten zich zeer aangenaam

lezen, maar dit is ook alles; 't zijn meestal bijdragen tot de kennis van het leven en de ontmoetingen van Europeërs in vreemde werelddeelen, in welk opzigt het eerste: *Het Wrak van den Zeeroover*, dat te Valparaiso speelt, en het laatste: *De Zuidzee-vaarder*, ons het best bevielen.

Het tweede is getiteld: *De Menagerie in het woud*, en hangt een aardig tafereeltje op van de ontmoetingen van een Franschman, die in Arkansas, en te midden der Squatten, zich met eene dierentent op reis begeeft.

De Kris — zoo luidt het opschrift van het derde verhaal — schijnt geschreven om aan te toonen, welke waarde de Javanen in Neêrlandsch-Indië hechten aan de wapenen hunner voorouders, en welke opofferingen zij zich getroosten, om wanneer die eenmaal uit hunne handen geraakt zijn, ze weder magtig te worden.

In een verloren oogenblik zal niemand zich de lezing dezer verhalen beklagen. Wij raden echter ieder aan, ze niet als maatstaf van GERSTÄCKER's arbeid te bezigen.

Druk en uitvoering en vertaling zijn goed; voor 't overige »*transeat cum ceteris*".

Het gele Masker. Uit de Household-Words van CH. DICKENS. *Te Utrecht, bij* J. D. Doorman. 1856. *In gr.* 8*vo. III en* 191 *bl., met gelith. titelvignet*, *f* 2 - 40.

Wij beklagen onze uren, aan de lezing van deze novelle besteed, maar nog meer de vele leesgezelschappen, die natuurlijk dit werk op den naam van DICKENS àf zullen moeten lezen en schoon vinden, daar deze het eene plaats in de *Household-Words* waardig keurde.

De titel en het vignet doen bij het eerste gezicht van het boek aan iets geheimzinnigs denken, en zijn dus recht geschikt om het verlangen der lezers te prikkelen. De inhoud bevat voornamelijk de volgende twee hoofdzaken: 1°. de *intrigues* van twee dames om het hart te winnen van een jongen, rijken graaf, die intusschen ongelukkig reeds op eene derde verliefd is; 2°. de bedriegerij van een Italiaanschen priester, om voornoemden jongen graaf door middel van »het gele masker" te doen gelooven, dat zijne overledene vrouw uit haar graf is opgestaan; ten einde hem van het sluiten van een

tweede huwelijk af te leiden, en zoo doende een gedeelte van zijn groot vermogen aan de kerk te brengen.

Deze roman is alleruitnemendst geschikt om, *à la* CHARLOTTE BIRCH-PFEIFFER, tot een tooneelstuk verknipt te worden, 't welk ongetwijfeld in een *salon des variétés* effect zou maken. Tot dit laatste doel zal het echter aan te raden zijn, geene notitie te nemen van de éénige goede gedachte die in het boek is, namelijk waar eene der intriguerende dames, vreezende zich door de derde *belle*, een »onschuldig" naaistertjen, den voet te zullen zien lichten, op bl. 18 zegt: »Ik voor mij wantrouw altijd de onschuld". In deze gedachte toch ligt ingewikkeld de veroordeeling van het geheele werk besloten. Want onschuld en goede smaak zijn naauw aan elkâar verwant, en voor den opgang van het stuk zou niets zoozeer te wantrouwen en te duchten zijn als de goede smaak der toeschouwers. Doch geen nood! men ga zonder vreeze aan het werk. BRIGIDA en NANINA worden zeker teruggeroepen op het tooneel; en vooral voorspellen wij een daverend handgeklap en getrappel bij de *scène* (die ook met juisten *tact* voor het vignet is uitgekozen) waar het masker wordt afgenomen, en FABIO met den hartverscheurenden kreet: »o God! het is mijne overledene vrouw!" in zwijm valt.

J. H. G.

De Boetprediker te Utrecht. Een Verhaal uit de veertiende eeuw. Te Dordrecht, bij H. Lagerwey. 1856. *In gr.* 8*vo.* *IV*, 162 *en* 2 *bl.* *f* 1-80.

De onbekende Schrijver heeft zijne taak veel te ligt geacht. Het schijnt zoo gemakkelijk, een of ander feit uit de Geschiedenis na te slaan, daaraan eene of andere *intrigue* vast te knoopen, en zoo doende een of anderen Roman te fabriceren. Maar hij, die den tijd wedergeeft, welken hij schetsen wil, en dien hij juist door den dramatischen vorm, welken hij gekozen heeft, in al zijne *détails* moet wedergeven — hij dient dien tijd te kennen, en tot in de kleinste bijzonderheden te hebben beoefend. *Over* een historisch persoon te spreken gaat nog aan, maar dien persoon, als ware hij nog onder ons, te doen spreken en handelen, vereischt een diepen blik in zijn karakter en geschiedenis beiden. Dit nu geeft de onbekende Schrijver niet, en wij zouden daartegen geen protest aanteekenen, wanneer

niet de keuze van het onderwerp ons regt gaf, hier iets meer te verwachten, dan een alledaagschen Roman. GEERT GROETE is de hoofdpersoon, en ook na den arbeid van CLARISSE en DELPRAT, welke over dien persoon en zijne broederschap veel lichts verspreidde, hadden wij den boetprediker gaarne in een aanschouwelijk tooneel voor ons gezien. Wij hadden hem willen bespieden in zijne cel, niet naar het uiterlijke, maar in zijne studiën en in zijne overpeinzingen; wij hadden een blik willen werpen in die borst vol moed; en bovenal hadden wij om hem heen den tijd, waarin hij leefde, gegroepeerd gewenscht. Dit alles heeft de Schrijver gevoeld, zoo als uit de hoofdstukken *de Taveerne*, *een Uur van Voorbereiding*, enz. blijken kan, maar hij heeft zijn denkbeeld onvolledig ten uitvoer gebragt. Wij gevoelen geene sympathie voor den man dien wij naauwelijks kennen, en wiens broederschap slechts ten slotte even wordt vermeld; wij hebben slechts eene nevelachtige voorstelling van zijn tijd, en het geheel geeft ons den indruk van een gewonen Roman, met eene schaking en *waarin ze mekaar krijgen*.

Dit is zeer te bejammeren, want de Schrijver toont belezenheid en talent. Hij schijnt ons wel de man te zijn om GEERT GROETE en zijn tijd te schetsen. Gaarne zou het publiek een meer doorwerkt stuk van hem ontvangen, en dan zou het hier aangekondigde boekske als eene schets beschouwd worden van een uitvoeriger werk, dat den roem eens auteurs zou kunnen vestigen, als het aan de eischen der Kunst en Geschiedenis voldeed. A.

Volks-Letterkunde, *uitgegeven door* DE VRIEND VAN ARMEN EN RIJKEN. *Inrigting tot bevordering van volksgeluk en volkswelvaart door verspreiding van nuttige kennis. Zesde Deel. Te Amsterdam*, *bij* E. S. Witkamp. 1856. *In kl. 8vo.* *f* 1 - 60.

De loffelijke Amsterdamsche Vereeniging of »Inrigting", *de Vriend van Armen en Rijken*, toont haren tijd te begrijpen. Zij geeft al meer en meer publiciteit aan haar bestaan en werken. Zij is er ons te liever om, want wie kan nu meer nuttig zijn of althans nut verspreiden zonder publiciteit? Wij hebben dan ook met zeer groot genoegen dezen bundel harer

geschriften begroet. Wij vinden er juist dien toon in, welke aan zoo vele zoogenaamd populaire stukken ontbreekt, een toon, dien men niet leert in de Akademische gehoorzalen, niet in de bureaux of kantoren, niet van de kansels der groote steden, maar die alleen verkregen wordt door een langdurigen vertrouwelijken omgang met de geringe en toch de talrijkste klasse onzes volks. Door zulken omgang eerst leert men haren smaak en leeslust kennen, dringt men door in het gevoel en het besef harer behoeften, en weet te spreken *niet* als een vader tot zijne kinderen, *niet* als een meester tot zijne scholieren, *niet* als een genadige aanzienlijke tot zijne afhangelingen, *maar* als een mensch tot een mensch, terwijl ongelijkheid in stand, middelen, opvoeding enz. niet mag verhinderen, onderling ware vriendschap te kweeken. Die ongelijkheid toch heeft haren grond volstrekt niet in iets, waardoor wij geregtigd zijn een toon van meerderheid aan te nemen; zij is door de Voorzienigheid daargesteld, niet om den een door de wereld te laten dragen, en den ander er bij de hairen door te slepen, maar om aan hare verhevene bedoelingen, die de Bijbel ons leert, te voldoen. Zoo heeft menig philanthroop, die zich niet genoeg wist te verplaatsen in het hart van hen, op welke hij werken wilde, slechts een hatelijken indruk gemaakt, als van een geestelijken geweldenaar, die zijn armen vriend niet helpt om te helpen, maar om hem op de eene of andere wijze in volstrekte afhankelijkheid te brengen. De Volks-letterkunde van *de Vriend van Armen en Rijken* komt mij voor, behoudens natuurlijk enkele kleine uitzonderingen, de behoeften der menigte wel te kennen. De titel is daarom ook zeer gelukkig; immers wie ziet niet terstond in, dat »de Vriend" zijne vriendschap bij voorkeur bewijst aan de armen, maar dat de rijken en magtigen toch even zoo wel, als het pas geeft, zijne vriendschappelijke lessen en toespraken ontvangen? »De Vriend" spreekt dan vooral zoo niet de kern, dan toch de groote meerderheid des volks bij uitstek nuttig, liefderijk en Christelijk toe. Hij vinde altijd krachten en talenten, die zijnen geest weten op te nemen en er vorm en leven aan bijzetten. — Vaak hebben wij het diep betreurd, dat in ons kleine Nederland het eene nuttige genootschap het andere verdringt, of althans, dat de eene onderneming van dien aard eener andere soortgelijke in den weg staat, terwijl

zij zamen werkende en met vereenigde krachten zoo veel betere vruchten konden voortbrengen. Wij vragen dan ook: waarom kunnen *de Vriend van Armen en Rijken* en *de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* niet als broeder en zuster in één huis zamenwonen, en één gezin, of wil men het zoo noemen, ééne firma uitmaken? Misschien bestaan hiervoor bijzondere redenen, met welke wij ten eenenmale onbekend zijn. Maar het zij zoo, dat »de Vriend" welligt nooit met ernst de hand van broederschap aan »de Maatschappij" heeft gereikt, wat wij in 't afgetrokkene zeer betreuren zouden, wij gelooven niet te min dat het noodzakelijk is voor onzen volksgeest, om wakker gehouden te worden door het onophoudelijk geroep van godsdienstige, philantrhopische, industriële, commerciële, ja, ook van staatkundige genootschappen of vereenigingen. Het is hier te lande noodig, dat er concurrentie besta tusschen vele en gelijksoortige maatschappijen. De eene wekke de andere tot jaloerschheid, en doe hare bij ons vaak zoo uiterst diep verborgene talenten aan het licht komen. Ach, onze volksgeest geeft zoo gaarne zich aan slaapzucht over, en de Admiraal PENN had zoo veel ongelijk niet, toen hij voor den Engelschen krijgsraad verklaarde, dat de Hollanders alleen dàn toonen wie zij zijn, als zij tot het uiterste geperst worden. Het droevig lot der eens zoo magtige Unie van de zeven Provinciën, en het niet minder droevig lot der heerlijke West- en Oost-Indische Compagniën, beide bij uitnemendheid Nederlandsche vereenigingen of maatschappijen, — het zijn welligt de welsprekendste, maar ook de meest waarschuwende typen van alle onze vereenigingen, dat zij op het toppunt van haren roem en luister in slaap vallen, de werktuigen worden van traagheid, egoïsme of nepotisme, en dan eindelijk bezwijken aan verval van krachten. »De Vriend" zij wakker en blijve altijd op zijn post! God zegene hem in zijne edele pogingen, en doe hem ten allen tijde gediend worden door schrijvers als die der 62 nommers van den laatsten Jaargang, waaronder wij buiten de vertalingen, de »Geschiedkundige Schets van het Bijgeloof, inzonderheid in Nederland", N°s. 3, 5, 8, 58, 59, de »Verdediging der Citadel van Antwerpen", N°. 6, »Java's nijverheid", N°. 7, om maar iets te noemen, ter lezing aanbevelen.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Ds. ALB. VAN TOORENENBERGEN, van Hendrik-Ido-Ambacht naar Purmerende vertrokken, heeft gemeend een openlijk bewijs te moeten geven van zijne liefde tot de gemeente, die hij verlaten heeft, en daartoe een open brief in het licht gezonden aan zijne vorige gemeente gerigt. Deze brief is het antwoord op den wensch der vrienden van Ds. v. T. in zijne vorige standplaats, om zijne afscheids-rede in druk te ontvangen, en daarbij zijne beeldtenis op papier te verkrijgen. Dat hij aan het laatste

verzoek niet voldaan heeft, is zeker verstandig door hem gehandeld. Het eerste is door hem in dezen open brief geschied, maar zoo dat hij zijne leerrede uitbreidde tot eene herdenking van de goede dagen in het midden zijner vrienden doorgebragt. De wensch der Ambachtenaren was betamelijk, de vervulling heeft alleen voor *hen* belang. Elk die den Heer V. T. zelfs niet van aangezigt kent, kan zijnen brief met stichting lezen, het is waar, want er blijkt onmiskenbaar uit, dat de afscheids-rede regt hartelijk, en degelijk, en opwekkend is geweest; maar toch — die brief kan voor hem slechts eene uiterst geringe waarde hebben, vooral waar het bijzondere herinneringen en toespelingen geldt op zaken, die tot het gemeente-leven uitsluitend behooren. Daarom kunnen wij de uitgave van dezen brief niet goedkeuren. Het groote publiek heeft niets gemeen met de betrekking waarin de een of andere leeraar tot zijne gemeente staat of gestaan heeft. Wie niet beter weet, zou tot het vermoeden komen, dat hartelijke liefde tusschen leeraar en gemeente behoort tot de groote zeldzaamheden. Zoo ver is het, God dank! nog niet gekomen. Elk dus, die een monument wil oprigten, als dit van Ds. V. T., raden wij aan, zijne leerrede of zijnen brief niet voor het algemeen, maar alleen voor wien het geldt, verkrijgbaar te stellen.

Niemand late zich door het slecht papier, en den slechten druk (men zie *de opdragt* o. a.) afschrikken, om de lijkrede te lezen, door W. VERWEY, van Winschoten, op ISAAC SANNES, Predikant te Veendam, uitgesproken, naar aanleiding van *Hand.* XX: 37[a], 38[a, c]. Deze lijkrede doet den overledene kennen, liefhebben, hoogachten, ook aan hem die nooit van hem heeft gehoord. Hij blijkt een man te zijn geweest, die zich onderscheidde door ware beschaafdheid, door grondige geleerdheid, door echt Christelijke vroomheid. De studie van oude en nieuwe talen werd tot het eind zijns levens door hem voortgezet. Hij bleef steeds op de hoogte van zijnen tijd. In den omgang had hij zelf en zijn huiselijke kring eene bijzondere aantrekkelijkheid. Op den kansel, en waar hij ook optrad, onderscheidde hij zich door echte, eenvoudige welsprekendheid: in zijne denkbeelden door gematigde liberaliteit. Hij was een vriend en vader zijner gemeente. Doch niet minder *wat* ons van SANNES wordt medegedeeld, is liefelijk en goed, vooral ook de wijze waarop het ons wordt medegedeeld, is veler aandacht waardig. De vorm is met den inhoud dezer lijkrede in de schoonste overeenstemming. Hier klinkt ons zuivere, eenvoudige, welsprekende taal in de ooren, zoo als wij wenschten van elken kansel te hooren.

ARY SCHEFFER's met roem bekende schilderij: *Christus Remunerator* gaf aan den smaakvollen en kunstlievenden Rotterdamschen Predikant W. FRANCKEN, A.Z. het onderwerp tot eene rede, uitgesproken bij eene algemeene vergadering der Akademie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam, later ook elders. Zij beschouwt de genoemde

schilderij *als type van de verheerlijking des Christendoms door de Kunst* (te Rotterdam, bij VAN GOGH en OLDENZEEL, 22 bl.). Na eene levendige beschrijving van SCHEFFER's kunstgewrocht, toont de Redenaar aan, dat het eene der verhevenste idéën des Christendoms — t. w. dat de CHRISTUS in zijne verschijning scheiding maakt tusschen de boozen en goeden — aanschouwelijk voorstelt; en dat het tevens het wezen en den geest des Christendoms in hunne schoonheid uitdrukt. Hij eindigt met de opmerking, dat dezelfde schilderij ook nog den kunstenaar stof zou bieden om aan te wijzen, hoe het Christendom de Kunst verheft. Meer behoeven wij van deze, reeds in 1855 uitgegevene, doch ons eerst nu ter aankondiging gezondene en der uitgave allezins waardige redevoering niet te zeggen.

Weder is, in het begin des vorigen jaars (1856), een nieuwe druk verschenen van LEIPOLDT's bekende en veel gebruikte *Geschiedenis der Christelijke Kerk, voor Katechisatiën en Huisgezinnen* (te Groningen, bij M. SMIT). Dat is nu reeds in 15 à 16 jaren tijds de *zesde* druk, in weerwil van de, zoo wij vermoeden, aanzienlijke oplage. Voorwaar, bij zulk een sterken en duurzamen aftrek is, met het aanprijzend *Voorberigt van* Prof. HOFSTEDE DE GROOT, elke verdere aanbeveling overbodig geworden. Wij vergenoegen ons dan ook ditmaal met de enkele aankondiging der vernieuwde uitgave; merken op, dat zij gezegd wordt eene *op nieuw verbeterde en vermeerderde* te zijn, omdat er niet slechts hier en daar enkele kleine trekken zijn bijgevoegd, maar zelfs, bl. 244—248, een geheel verhaal van de werking en den afloop der zending op de Sandwichs-eilanden; vestigen de aandacht van ouders en onderwijzers, die hunne kinderen en kweekelingen wenschen bekend te maken met de lotgevallen der Christelijke Kerk, nog éénmaal op dit nuttig geschrift, en wenschen hartelijk, dat het gebruik daarvan, onder Gods zegen, allerwege bevorderlijk moge zijn aan de komst en uitbreiding van Gods koningrijk in de harten der menschen. Men vergelijke voorts *Vaderl. Letteroefeningen*, 1853, Boekbesch., bl. 201, 202.

Met genoegen, doch niet met bevreemding, vermelden wij den 2[en] druk van de *Redevoering*, welke Mr. J. DE BOSCH KEMPER bij het 225-jarig bestaan van Amsterdams Athenaeum gehouden heeft. Over den algemeen bekenden inhoud er van willen wij niet spreken, doch alleen herinneren, dat de Hoogleeraar ook hier met de hem eigene duidelijkheid de rigtingen der partijen in het staatkundig leven doet kennen, ten einde elk die de Rede niet las, aan te sporen zich die onmiddellijk aan te schaffen; de lecture zal hem veel leeren, en dat anders doen beoordeelen, dan hij tot heden deed.

Gouden Sleutel voor den Tuinman, bevattende eene naauwkeurige en volledige Handleiding tot het aanleggen van Lust-, Groente- en Ooftuinen, benevens zeer vele opgaven der nieuwste ondervindingen van onderscheidene beroemde buiten- en binnenlandsche

wetenschappelijke en practische mannen, ten voordeele van allen, die een Vruchtboomgaard of een Tuin tot vermaak en voordeel bezitten. Te Dordrecht, bij H. Lagerwey. 1856. *In kl. 8vo.* 192 *bl.* *f* :-75. — Ook al een populair werkje, dat Ref., als dilettant in het vak van tuinbouw, gerust durft aanbevelen aan zulke lezers, als op den titel staan uitgedrukt. Het veronderstelt bij dezen althans eenige bekendheid met wat er zoo al in een tuin verrigt moet worden, ofschoon de gaardeniers, de boomkweekers en bloemisten er ook aanwijzingen en raadgevingen kunnen vinden, die zij met voordeel kunnen gebruiken. Bijzonder is werk gemaakt van de scheikunde in toepassing op de gronden mestsoorten. Het werkje, door den Heer W. H. B. te Groningen geschreven, draagt blijken van ervaring en belezenheid, en schijnt wel op de hoogte te staan van de hedendaagsche tuin-wetenschap, althans in Nederland. De gewone burger, vooral ten platten lande, die een tuin bezit en daaraan arbeid en geld besteden kan en wil, mag rekenen, dat deze Handleiding, hoe klein van omvang, grootendeels aan den veelbelovenden titel beantwoordt. De stelselmatige orde is niet altijd even juist in acht genomen, zoodat er vele vooruit- en terugwijzingen voorkomen. Het werkje bestaat uit twee hoofd-afdeelingen; 1°. den Tuinbouw in vier Hoofdstukken: I, Handleiding tot het aanleggen van tuinen; II, Bewaring tegen den winter van teedere planten, enz. III, De groentetuin; IV, De ooftuin; en 2°. een Aanhangsel, in vijf Afdeelingen: I, Bloem- en lusttuinen; II, Groente- of warmoestuin; III, Ooft- en fruitboomen; IV, Verdelging van eenige schadelijke gedierten in de tuinen; V, Maandelijksche werkzaamheden, enz. De eigenlijke tuinman heeft dus hier geen gouden sleutel om verborgen schatkameren te ontsluiten; maar de minder ingewijde heeft er een stevigen ijzeren sleutel aan, dien hij dagelijks gebruiken moet om uit zijn tuin, als een ander nuttig meubel, de gouden en gulden vruchten te kunnen nemen. Het boekske zelf is bruikbaarder, dan zijn titel juist is, en geeft voor den geringen prijs waarlijk veel.

De Familie MAILLY; *door* NICOLAAS JOSIKA. *Uit het Hoogduitsch, door* S. S. *Twee Deelen. Te Deventer, bij* J. de Lange. 1856. *In kl. 8vo.* 515 *bl.* *f* 2 - 90. — Deze Roman stemde ons op 't eerste gezigt gunstig, omdat wij hem afkomstig rekenden van de hand van den bekenden Russischen Schrijver JOSIKA. Hoewel wij na de lezing het tegendeel niet kunnen bewijzen, vermoeden wij toch dat het veeleer de pennevrucht is van den een of anderen Franschen auteur, wiens arbeid best onvertaald had kunnen blijven. 't Is een zamenraapsel van gruwelen en algemeenheden, die veelligt het publiek van eene lees-bibliotheek van den derden rang boeijen kunnen, maar die voor een beschaafd lezer alles behalve belangwekkend zijn. 't Eenige dat wij er van zeggen kunnen, is, dat hij, die lust gevoelt, eenige schandalen van de hoogere kringen te Parijs beschreven te zien, hier zijne gading kan vinden.

Men behoeft ook de eerste vijftig bladzijden slechts door te

loopen, om zich overtuigd te houden, dat men in »de Familie MAILLY" eene vrij slechte vertaling van een uitheemsch prulschrift voor zich heeft.

»Deze eenvoudige vrouw, *in* wier vriendelijk gezigtje het geheele huis verliefd was"; »de bewoners hadden eene levensschets van hare medebewoonster *bijeengebragt*"; zij werd *opgezocht van* een jongen man" (voor: *bezocht door*, enz.); »een nog tamelijk jeugdig *uitziende* man"; »het is immers mogelijk dat wij *ons* nog eenmaal ontmoeten"; »het behoorde tot een harer *eigenheden*", en meer dergelijke Germanismen, die wij vlugtig uit de eerste vijf-en-twintig bladzijden overnemen, mogen het talent van den Heer S. S. als Vertaler bewijzen.

Eene goede vertaling is dan ook een product als »de Familie MAILLY" niet waardig.

En hiermede.... *dixi.*

Geïllustreerde Almanak voor het Jaar 1857. *Onder Redactie van Mr.* W. VAN DE POLL. *Te Leyden, bij* A. W. SIJTHOFF. *In postformaat. XXII en* 168 *bl. f* :-60. — We hebben Almanakken genoeg in ons kleine land! — Evenwel als deze strekken kan om de houtgraveerkunst bij ons wat aan te wakkeren, dan wenschen wij den »Geïllustreerden Almanak" een lang leven toe. — Wie hem koopt, zal zich niet bekocht achten: hij krijgt voor zijne twaalf stuivers heel wat te lezen, en te kijken ook. De inhoud is erg heterogeen: nu eens wetenschappelijk, dan weêr romantisch; straks op het gebied der land- en volkenkunde, dan op dat der staathuishoudkunde, dan weêr op dat der historie — al naar mate de blokjes, die men hier.... *aan de pen had*, het aangaven. Het volslagen gemis van iets wat naar een inhoud of bladwijzer lijkt, wordt niet te gemoet gekomen door eenige rangschikking der stukken of stukjes, want er is geene andere volg-orde in acht genomen, dan: »zoo als het viel". Dit maakt, dat, als men den Almanak doorbladert, men eigenlijk niet best weet, wat voor mengelmoes men onder de oogen krijgt. Bij de lezing echter wordt men er wat meer meê verbroederd, daar er wel aardige stukjes onder zijn. »De Philosophie van mijn Tuinman" is niet het minste. — Ons oog, dat ongelukkig heel gaauw op fouten valt, deed ons op bl. 152, regel 11 v. b., eene ongelukkige *à* voor het Fransche *en* zien — waarom daar niet »gepasporteerd soldaat" gezet? 't Ware beter geweest. G.

Tegenwoordige Staat van het Koningrijk der Nederlanden. Beschrijving en Afbeelding van Steden, enz. Zuid-Holland, door A. W. KROON. *Te Amsterdam, bij* J. C. Loman, Jr. *f*:-30. — Wij kunnen van dit werk alleen het plan, en de uitvoering van deze eerste Aflevering beoordeelen, want het werk van den Heer KROON naar 8 bladzijden druks te prijzen of te laken zou onbillijk zijn. Het plan juichen wij zeer toe, vooral wanneer wij zien dat als medewerkers, behalve A. W. KROON, genoemd worden: A. BEELOO, W. EEKHOFF, A. WINKLER PRINS en A. J. VAN DER AA. De uitvoering is zeer net; de litho-

graphie verdient geprezen te worden. Dit is al wat wij nu zeggen kunnen; wil de Uitgever ons oordeel weten over het werk van den Heer KROON — dan verwachten wij nog een paar Afleveringen ter aankondiging.

Bij de Boekhandelaars ALTMANN en VAN DER PALM, te Rotterdam, ziet het licht: een *Verslag betreffende het Regtsgeding van* JEAN LOUIS VERGER. Dit verslag is geput uit officiële stukken voorkomende in het *Journal des Débats*. De belangstelling, welke de moord van den Aartsbisschop van Parijs in geheel Europa heeft gaande gemaakt, zoo wel wegens het treurige van het feit zelf, als wegens de persoon en betrekking van den moordenaar, zal aan deze *brochure* ongetwijfeld veel lezers schenken. Worde door deze lectuur niet alleen veler nieuwsgierigheid bevredigd, maar strekke de levensgeschiedenis van VERGER aan velen tot een waarschuwend voorbeeld, waartoe hetzij wraakzucht, hetzij dweeperij den mensch kan brengen!

De Overburen. Een Verhaal voor de Jeugd. Uit het Hoogduitsch van G. NIERITZ. *Met platen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. — Het is niet voor de eerste maal, dat de Nederlandsche jeugd in de gelegenheid gesteld wordt van het werk van G. NIERITZ te profiteren; reeds menig werkje van zijne hand is in onze taal overgebragt, en wij gelooven met zekerheid te kunnen zeggen, dat geen dezer nagelaten heeft zijne jeugdige lezers te onderhouden en van nut te zijn. Het zou ons dan ook niet verwonderen, als reeds vele ouders, enkel op den naam des Schrijvers afgaande, *De Overburen* een geschikt geschenk voor hunne kinderen geacht hebben. Zij zullen zich in de goede verwachtingen, welke zij aangaande dit boekje gehad hebben, niet teleurgesteld zien. Er is zoo veel echt degelijks in, zoo nadrukkelijk wordt op de gevolgen der zonde gewezen, in zulke lieve tafereelen de belooning der deugd geschilderd, dat de ERVEN BOHN het niet ten onregte eene sierlijke uitgave waardig gerekend hebben. Vijf net uitgevoerde plaatjes, heldere druk en goed papier zijn het welke den uiterlijken vorm, degelijkheid en onderhoudende toon den inhoud aanbevelenswaardig maken.

Dezelfde Uitgevers deden het licht zien: *Het Leeskabinet voor de Jeugd, uit goede bronnen bijeenverzameld. Met Platen.* — De onderwerpen, meestal historische, van de verhalen in dit boekje zijn met oordeel gekozen. Onze Vaderlandsche Historie is hier echter, naar ons inzien, wat schraal vertegenwoordigd. De uitvoering is, wat bandje en druk aangaat, zeer net; wij hebben echter wel eens fraaijer plaatjes gezien, dan die welke in *Het Leeskabinet* gevonden worden.

VERBETERING.

In het vorige Nommer komt de aankondiging voor van *Gumal en Lina*, door K. F. LOSSIUS, te Amsterdam, bij TEN BRINK EN DE VRIES, waarvan de prijs fautief is opgegeven. Er staat: *f* 6-30, lees: *f* 3-60.

BOEKBESCHOUWING.

CHRISTUS *en onze Tijd. Vier Leerredenen van* F. BUNGENER, *Schrijver van: »Eene Preek onder* LODEWIJK XIV", *enz. Uit het Fransch vertaald door* H. M. C. VAN OOSTERZEE, *Predikant te Oirschot. Te Schiedam, bij* H. A. M. Roelants. 1857. *In* 12*mo. VIII en* 172 *bl. f* : - 90.

Het schijnt, dat de Hervormde gemeenten in 't Zuiden van Frankrijk sinds eenigen tijd Geneefsche predikanten uitnoodigen, om in talrijke zamenkomsten van Protestanten het woord te voeren, en zoo den gemeenschappelijken band te sterken van eenigheid des geloofs, der hoop en der liefde. Ref. heeft onlangs in de Parijsche »Illustration, Sept. 1856", eene afbeelding gezien eener Protestantsche vergadering onder de groote kastanjeboomen bij Alais, die, volgens den bijgevoegden tekst, door omstreeks 8000 menschen in de opene lucht was bijgewoond, en geleid door den Geneefschen predikant MUNIER. Met hoogen lof wordt in dat blad, welks godsdienstige rigting doorgaans Katholijk is, van die vergadering als eene regt stichtelijke melding gemaakt. De hoorders werden krachtig gesterkt in de trouw aan 't geloof der vaderen, die dààr in de bittere dagen der vervolging eene schuilplaats hadden gevonden, verborgen voor 't oog van bloedgierige spionnen, om hunne godsdienst in eenvoudigheid des harten waar te nemen; — gesterkt in de dankbaarheid wegens de nu bestaande en zoo hoog gewaardeerde vrijheid; — gesterkt, eindelijk, in het vertrouwen bij 't ingaan eener toekomst, die allermeest van God, maar toch ook van hen zelven afhangen zou. Deze is ook de geest der vier leerredenen van den beroemden Geneefschen predikant BUNGENER, die ons hier door den wakkeren Oirschotschen leeraar in Nederlandsch gewaad worden aangeboden. BUNGENER heeft ze uitgesproken te Nimes, Alais, Montpellier, Montauban, Clairac en Bordeaux, »hier en daar met enkele wijzigingen" (Voorber. van den Vert.); misschien alle vier in elke plaats, want het is een stel van elkander opvolgende toespraken. Wanneer men den grooten redenaar de

misvormde begrippen van den tegenwoordigen tijdgeest hoort bestrijden en veroordeelen, dan komt men onwillekeurig op de gedachte, dat de uitnoodiging der Geneefsche leeraars door de Prot. gemeenten van Zuidelijk Frankrijk niet eeniglijk eene meer Christelijke verbroedering met de Zwitsersche zustergemeenten op het oog had. Het is toch bekend, dat in het Zuiden van Frankrijk niet alleen de Protestanten, maar ook de socialisten en communisten vrij talrijk zijn; dat de Protestanten door de Katholieke partij als revolutionairen en de bewerkers der socialistische en communistische woelingen worden voorgesteld, en dat aan den anderen kant de staatkundige conservatieven hun moeijelijk het verwijt kunnen sparen van in hun hart republiekeinen te zijn. Misschien was het ook noodig de Protestantsche gemeenten zelve door eene krachtige demonstratie of door meer dan eene te wapenen tegen het gevaar van door de maatschappelijke smetstof te worden aangetast, en verwachtte men veel van welsprekende leeraars uit de gevierde republiek Zwitserland en het radikale Genève. Wij gelooven dit evenwel minder, vertrouwende, dat de Evangelische zin bij haar wel de uitspattingen van den tijdgeest zal voorkomen. Maar eene oppositie van het Protestantisme, het Fransche zoowel als het Zwitsersche, tegen de door het keizerrijk onderdrukte meeningen, was allezins doelmatig ter bevordering van de achting voor, en de veiligheid van de Protestanten onder de keizerlijke regering.

En hoe heeft BUNGENER beantwoord aan deze noodiging, die hij althans blijkbaar als *zijne* predikers-roeping, bij het uitspreken der aangekondigde redevoeringen, beschouwde? Wij kunnen niet anders zeggen, dan op eene hem waardige wijze. In een stijl, zoo gespierd, dat wij aan een Christelijken athleet denken, die worstelt tegen den geest des tijds, sleept de welsprekende man zijne hoorders en lezers mede waarheen hij wil, zonder dat zij het wagen hunne aandacht een oogenblik te laten sluimeren, of zich een oogenblik te verpoozen. De vier teksten zijn schier louter motto's, en dragen allen niet eens den eigenaardig Evangelischen stempel: »I. Het Christendom en de Vooruitgang; *Ps.* CXXVII: 1. Zoo de Heer het huis niet bouwt, te vergeefs arbeiden deszelfs bouwlieden daaraan; bl. 1. II. Het Christendom en de gebeurtenissen des tijds; 2 *Petr.* III: 11, 12. Dewijl dan deze dingen alle vergaan,

hoedanigen behoort gij te zijn in heiligen wandel en godzaligheid, verwachtende en haastende tot de toekomst van den dag Gods? bl. 45. III. Het Christendom en de vraagstukken des maatschappelijken levens; *Spreuken* XXIII: 2. Rijken en armen ontmoeten elkander; de Heer heeft ze allen gemaakt; bl. 87. IV. Het leven in CHRISTUS; *Gal.* II: 20. Ik leef, doch niet meer ik, maar CHRISTUS leeft in mij; bl. 133." De homiletische vorm ontbreekt schier geheel, het minst in de vierde rede; van het ontwikkelen der denkbeelden, in de teksten besloten, ze over te brengen op onze toestanden en dienstbaar te maken tot stichting, is hier naauwelijks sprake. Wij protesteren daarom, geheel naar wij meenen in den geest van BUNGENER, die zijne toespraken niet »*Sermons*", maar »*Discours*" getiteld heeft, tegen de vertaling van dit laatste woord in »*Leerredenen*". Het *leerend* of onderwijzend element predomineert in deze stukken nergens. Wij zouden ze liever *Christelijke*, en nog liever *Evangelische* of *Protestantsche toespraken* willen noemen. — In deze toespraken wordt de strijd van het Christendom tegen den tijdgeest en zijne buitensporigheden met groot talent gevoerd. Intusschen is BUNGENER, onzes inziens, partijdig genoeg *tegen* den geest des tijds ingenomen, en gelooven wij, dat CHANNING dien in zijne »Christelijke toespraken" beter gewaardeerd heeft. Die tijdgeest, het is waar, hij is een veelhoofdig onbeschrijfelijk monster, dat wel zijn adem over ons allen laat gaan, maar een ander gelaat in Frankrijk, een ander in Amerika, een ander in Zwitserland, een ander in Nederland, een ander in Roomsche, een ander in Protestantsche landen vertoont. Ref. wil zich dan ook geenszins als lofredenaar opwerpen van zijn tijd, noch, als een tweede DA COSTA, zijne »Bezwaren tegen den geest der eeuw" inleveren. Hij wil alleen de aandacht zijner lezers vestigen op het gevaarlijke, zelfs voor een man als BUNGENER om *het* Christendom te vereenzelvigen met *zijn* Christendom. Men miskenne toch niet te zeer het Christelijke levensbeginsel, dat zich in of door den geest onzes tijds openbaart, en dat slechts eenige tijdelijke of voorloopige vormen heeft aangenomen, welke te veroordeelen zijn en ook verdwijnen zullen. Dat wij een staat van overgang in de menschheid beleven, is zelfs voor den oppervlakkigsten waarnemer zigtbaar, een overgang, gelijksoortig als bij den aanvang onzer tijdrekening, toen de Romeinsche republiek overging in het keizerrijk, en de Jood-

sche theokratie werd ontbonden, en plaats maakte voor het Christendom. Wij noemen ten bewijze slechts de feiten: de opkomst der Amerikaansche republiek; de groote toepassing van stoom en electriciteit; de vestiging van grondwettige en vrijheid van godsdienst ademende regeringsvormen. Dat menigeen, die, op eene ouderwetsche, degelijke manier opgevoed, en de zaken uit het godsdienstig oogpunt der vaderen beschouwt, zich geheel niet te huis gevoelt in onze dagen, overal in de wereld den steun, dien hij meent te behoeven, onder zijne voeten voelt wankelen, en daarom den tijdgeest en zijnen »vooruitgang" mistrouwt, ja, veroordeelt, — wij begrijpen het, en eerbiedigen zulke vrome Christelijke conservatieven. Zij zijn als 't ware het zout der aarde, dat veel wat bewaard moet blijven, voor bederf behoedt, en in bruikbaren stand laat. Intusschen is er onder en om hen heen een nieuw geslacht ontstaan, het groeit weelderig op, en begint overmoedig het oude te verdringen. Is deze omwenteling, die ons het woord van JOHANNES *den Dooper* herinnert: »Hij moet wassen, maar ik minder worden!" — is zij in den grond een kwaad? Is haar karakter eene verwoesting of eene herschepping? Is zij een wereldgerigt van God, of althans de voorbereiding er toe? of is zij eene wedergeboorte der wereld? Ref. gelooft dat het karakter van den tijdgeest in den grond niet zoo slecht is. Wij allen weten het, hoe zeer de hedendaagsche jeugd van het Kaukasisch ras krachtige kosmopolitische, algemeen Christelijke en (althans in theorie) zedelijke elementen openbaart, die welhaast de kleingeestige nationale, particularistische en traditionele elementen van den voortijd dreigen te overmeesteren. Maar is dit streven van de jeugdige menschheid werkelijk in strijd met *het* Christendom? Met het Christendom van PAULUS, b. v. in zijne anti-Judaïsche, zijne universalistische strekking? In geenen deele. Het is derhalve de roeping van den Christen-leeraar onzer dagen, die zoo vele »middelmuren des afscheidsels" doen instorten, niet meer *zijn* Christendom of dat *zijner vrienden*, maar *het* Christendom, het Evangelische, het eeuwig ware te verkondigen. De teekenen des tijds leeren het ons, dat geen Christen voldoenden steun meer vinden kan in het autoriteitsgeloof aan dogmen, of kerkgenootschappen, of Pausen, of Patriarchen, maar alleen bij het »levend en eeuwig blijvend Woord, — den CHRISTUS Gods."

Dit weinige zij genoeg om het standpunt te kenschetsen en te beoordeelen, waaruit de groote redenaar onzen tijd beschouwt. Wij kunnen ons in geene *détails* inlaten. Waar toch zouden wij beginnen, waar eindigen, indien wij den rijkdom der idéën van eenen BUNGENER over »CHRISTUS en onzen Tijd" wilden wegen en waarderen? De lezer koope, leze en herleze het schoone en nuttige boekske. De geest des Schrijvers is gezond, krachtig, levenwekkend en de liefde van CHRISTUS ademend. Zijn standpunt is niet geheel het onze, noch ook dat van den Eerw. Vertaler, die in verscheidene noten zijnen Schrijver, onzes inziens, waarlijk te regt wijst. De Vertaler, een der Redacteurs onzer »Kerkelijke Courant", die dus meer dan iemand anders op de teekenen des tijds let, was wèl geschikt om een werkje als het aangekondigde over te brengen. Daar wij het oorspronkelijke niet voor ons hebben liggen, kunnen wij niet beoordeelen in hoe ver zijne taak, die »niet overal even gemakkelijk" was, wèl afgewerkt is. Hij zelf berigt, dat het zijn toeleg was »om, zonder overal met eene kleingeestige naauwkeurigheid woord voor woord over te brengen, het oorspronkelijke zoodanig over te gieten, als onze aangenomene kanselstijl zulks vordert." — »De taal van den [Nederl.] predikstoel, hoe rijk ook bij ons ontwikkeld, staat eenigermate verlegen, waar sprake is van *questions sociales* en dergelijke; gezwegen nog van toespelingen op bijzonderheden, die uitvoerige aanteekeningen zouden vorderen. Waar ik mij hieromtrent eenige meerdere ruimte, behoudens getrouwheid aan de voorstelling der zaken zelve, heb moeten veroorloven, vlei ik mij nogtans, BUNGENER zoo te hebben weêrgegeven, als hij zou gesproken hebben, als hij zich van onze taal hadde bediend." Hoewel zoo iets eene hagchelijke taak is, die onzes inziens niet noodig was, daar in eene vertaling het te ver gedrevene kansel-purisme van ons Vaderland zeer wel gemeden kon worden, te meer, daar zoo toch eenigermate de originaliteit van een beroemden auteur geweld aangedaan wordt, en nog te meer, wijl het geene eigenlijke preken, maar »Discours" zijn, — niet te min heeft de Vertaler het moeijelijkste, maar ook het aangenaamste van zijn werk zeer goed volbragt, hij heeft ons den declamerenden, den rollenden en weergalmenden toon van BUNGENER's stijl uitnemend weêrgegeven. Wil de lezer eene proeve, vóór hij het boekske koopt? Ref. zal voor

hem afschrijven bl. 140 (er staat weinig op eene bladz.): »En nu, dit gevoel [als men zegt: »er was in mij geen leven meer!"], dat wij allen in meerdere of mindere mate in onze gevoelens en aangelegenheden met betrekking tot dit leven hebben gehad, is gelijksoortig aan dat hetwelk aangetroffen wordt in een gemoed, dat de vreugde in God heeft leeren stellen boven de vreugde der wereld, den vrede in God boven de valsche rust der wereld, het leven in CHRISTUS boven dien koortsachtigen of ook verstijfden toestand, welken de wereld met den naam van »leven" bestempelt. Eens vroeg men in een godsdienstig gesprek eenen grijsaard naar zijnen ouderdom. Zijn antwoord bestond in de vraag: »welken bedoelt gij?" En toen men hem met verwondering aanstaarde, hernam hij: »het is zoo; ik zou kunnen zeggen: tachtig en meer jaren; maar meer naar waarheid: ruim twee." Tachtig jaren lang was hij dus Christen geweest door den doop, twee jaren was hij het geweest door het geloof, en van toen af rekende hij slechts te hebben geleefd. O, hoe velen zijn er, die in dezen zin nog niet eens geboren zijn! Hoevelen, wier naam sedert lang, welligt met glans, prijkt in de dingen der aarde en van wie men niet zou kunnen zeggen, dat zij twee jaren — misschien niet eens, dat zij twee dagen — hebben geleefd!" Het zij afgeschreven ter kenschetsing en ter aanbeveling van den geest en den stijl des Schrijvers en het talent des Vertalers.

Het rijk van CHRISTUS. *Naar het hoogduitsch van Dr.* AUGUST NEANDER, *door* A. FRANCKEN, *Candidaat tot de Heilige Dienst. Met eene voorrede van* W. FRANCKEN AZ., *Predikant te Rotterdam. Eerste Deel.* (Te) *Rotterdam*, (bij) P. C. Hoog. 1857. 1ste *aflevering. In kl. 8vo.* 80 *bl. f* : - 60.

»Eene navolging van een nagelaten, mij tot dusverre onbekend werk van den beroemden berlijnschen hoogleeraar?"

De titel, door den heer A. FRANCKEN voor hetgeen hij aanbiedt gekozen, kon u ligtelijk in dien waan brengen, waarde lezer! Toch behoeft gij niet over uwe onkunde te blozen, noch — zoo uw naam onder die der theologiæ doctores of verbi divini ministri wordt genoemd, — u te verwijten dat het bestaan van »das Reich CHRISTI" of »das Reich Gottes", — zoo als ge vermoedt dat NEANDER zijn werk liever zou geheeten

hebben, — u onbekend gebleven is. Lees den prospectus, die, 'tzij ter verontschuldiging, of wilt ge liever regtvaardiging? van den vertaler gezegd, reeds in december des vorigen jaars verscheen, en ge zult zien dat hetgeen u thands wordt aangeboden niet *naar* maar *uit* het hoogduitsch is, — geene *navolging van een zeker werk* des ontslapenen, maar eene *bloemlezing uit een drietal zijner geschriften.*

Veel van hetgeen de werkzame man gaf is reeds in onze taal overgebragt. Tot hetgeen nog niet vertaald is behooren zijne kleine Gelegenheitsschriften, praktisch-christlichen, vornehmlich exegetischen und historischen Inhalts, eene versameling van programmata voor het berlijnsch bijbelgenootschap, in 1829 ten derdenmale uitgegeven, — Das Eine und Mannichfaltige des christlichen Lebens (1840), — en zijne Wissenschaftliche Abhandlungen, na zijnen dood door JACOBI versameld en in 1851 verschenen.

Uit deze drie geschriften heeft zich de heer FRANCKEN voorgesteld eene bloemlezing te leveren, zoo ingerigt dat ze een leesboek worde voor beschaafde christenen, en deze bloemlezing noemt hij: Het rijk van CHRISTUS. Of zij op dezen veelomvattenden titel aanspraak mag maken zal eerst beslist kunnen worden na de verschijning van het geheele werk. Tot dien tijd voegt het alle oordeelvellingen te dezen aanzien op te schorten, al doet de door den vertaler aangekondigde opgave van inhoud en verdeeling het tegendeel duchten. Maar zooveel blijkt daaruit nu reeds dat de verdeeling verre van logisch is. De heer FRANCKEN geeft haar dus op: »Deze bloemlezing zal de volgende stukken bevatten:

A. Algemeene beschouwingen over het rijk van CHRISTUS.

I. Het woord des Koningrijks. (l. koninkrijks.)

a. Zijne hooge waarde.

b. Zijn geest en uitwerking.

c. Bijbelgenootschappen.

II. Het wezen en de aard des Koningrijks. (l. koninkrijks.)

III. Het komen van den Heer en de teekenen daarvan.

IV. Het oude en het nieuwe in het rijk van CHRISTUS.

V. Zijne onderdanen in verschillende betrekkingen.

VI. Verschillende wegen om tot het rijk van CHRISTUS te komen.

VII. Het rijk van CHRISTUS bezoedeld door menschelijke dwalingen.

B. Levensbeelden uit het rijk van CHRISTUS.

I. PAULUS en JACOBUS.

II. MATTHIAS VAN JANOW.

III. HUSS.

IV. MARCUS ANTONIUS FLAMINIUS.

V. WIZEL.

VI. CHILLINGWORTH.

VII. RICHARD BAXTER.

VIII. OBERLIN.

IX. WILBERFORCE."

Ook hier betaamt der kritik behoedzaamheid. Of de rubriken A. III. tot A. VII. goed gerangschikt zijn hangt natuurlijk af van 'tgeen ze zullen bevatten. Maar waarschijnlijk ware 't beter geweest A. I. *e.* onder A. III. te brengen, en zeker moest A. I. voorafgegaan worden door A. II., en geheel de afdeeling B. niet op zich zelve staan, maar den inhoud van A. V. uitmaken of verrijken. Door deze of eene dergelijke rangschikking en de toevoeging eener afdeeling A. VIII: »De zegepraal van het rijk van CHRISTUS", waartoe de stof ligtelijk aan een der overige werken van NEANDER zou kunnen worden ontleend, indien geen der drie door den versamelaar gekozene geschriften haar mogt kunnen leveren, zou de verdeeling meer logisch worden, en de bloemlezing meer een afgerond geheel, beandwoordende aan de verwachting door den titel opgewekt.

Welligt schijnt deze aanmerking sommigen eene noodelooze uitweiding. Wie zoo mogt oordeelen bedenke dat de *Vaderlandsche Letteroefeningen* hare stem niet slechts in 't belang der lezers, maar ook in dat der schrijvers doen hooren, en dat de lezer van eenig werk wordt gebaat, wanneer de schrijver in de gelegenheid wordt gesteld om deze of gene verbetering in zijn werk aan te brengen. Dit zou hier 't geval *kunnen* zijn, daar »Het rijk van CHRISTUS" in afleveringen verschijnt. Daarom mogt deze aanmerking niet verzwegen worden. De heer FRANCKEN beoordeele haar. Zoo er naar zijn oordeel iets goeds in werd gevonden, en 't hem in dat geval nog mogelijk wezen mogt de indeeling in dien geest te wijzigen, kon zij welligt zijn werk vruchtbaarder maken voor den lezer. Alleen die wensch heeft tot het mededeelen dezer meening geleid. Want de inhoud der eerste aflevering belooft veel van den inhoud des geheels. Beandwoorden de volgende afleveringen aan

de verwachting door deze eerste opgewekt, zoo kan »Het rijk van CHRISTUS" een werk worden dat in menig opzigt eene eerste plaats in de vaderlandsche stichtelijke litteratuur waardig wezen zal. Doch daarom moeten ook alle krachten worden ingespannen om 't tot een volledig en afgerond geheel te maken. Vraagt men waarop die goede dunk berust, het andwoord luidt: op hetgeen hier geleverd werd, en op den man wien 't werd ontleend. NEANDERS naam is een goede borgtogt voor den inhoud van 'tgeen men te wachten heeft: wat men reeds ontving getuigt voor zich zelf. De aanhaling van enkele plaatsen zou ten bewijze kunnen strekken. Om die echter niet noodeloos te vermenigvuldigen, geschiede de keus uit afd. II. der algemeene beschouwingen, waarin de aart des koninkrijks wordt behandeld. De plaats *Joh.* XVI: 13 besprekende, die hij den lezer juister leert begrijpen, schrijft NEANDER: (JESUS) »zelf zegt, dat het rijk van God niet komt met uiterlijk gelaat, maar dat het reeds gekomen en onder de menschen aanwezig is. (*Luc.* XVII: 21.) In dit opzigt is het rijk van God niet toekomstig meer; diegenen, welke door het geloof den Heer JEZUS CHRISTUS aangenomen en aangedaan hebben, zijn naar de Schrift reeds burgers van het Godsrijk, van de stad des levenden Gods, van het hemelsch Jeruzalem. Zij hebben een onvergankelijk rijk verkregen (,) en zij beginnen reeds zijne hemelsche kracht te voelen, zijne hemelsche goederen te genieten.

»Doch zijn ook de voorspellingen met de verschijning van den Beloofde vervuld (,) en deelen ook allen, die in Hem gelooven, reeds in de voorregten van die vervulling (,) en is voor hen het rijk van God reeds in zeker opzigt gekomen; zoo is het toch daarmede niet in tegenspraak, als onze Heer JEZUS aan zijne jongeren eene openbaring van het toekomende door den heiligen Geest belooft. Want het Godsrijk is nog iets toekomstigs voor al die menschen, welke nog in duisternis en schaduwe des doods verkeeren, en voor wie het hemelsche licht, dat tot alle volken moet doordringen, nog niet is opgegaan. En niet alleen voor hen is het iets toekomstigs, maar in zijne volmaaktheid althans, ook voor dengenen, in wien aanvankelijk door het geloof de eerste beginselen van het Godsrijk gelegd zijn.

»Zij leven toch wel is waar gedeeltelijk in den geest, maar ook nog gedeeltelijk in het vleesch, en eerst moet in hen de

geest langzamerhand het vleesch, en het rijk van God de wereld overwinnen. Zij leven in geloof en niet in aanschouwen. Zij leven wel is waar in het bewustzijn, van CHRISTUS gegrepen te zijn; toch weten zij ook, den prijs nog niet verkregen te hebben, maar jagen daarnaar in geloof.

»Ook zij, die de eerstelingen des Geestes ontvangen hebben, verlangen naar het volkomen genot van alle voorregten, welke Gods kinderen bezitten. Zij hebben wel is waar de liefde van den hemelschen Vader ondervonden, en zij weten dat zij kinderen Gods moeten zijn en genoemd worden, maar het is nog niet geopenbaard wat zij zijn zullen. Daarom rigten zij tot God, Wien zij in CHRISTUS hunnen Vader noemen, de bede: Uw Rijk kome; het kome namelijk op zulk eene wijze, dat de wil van God, gelijk hij in het volmaakte hemelsch Jeruzalem, in den hemel, door de schare van vele duizende engelen volbragt wordt, zoo ook onder de menschen geschiede en dat hier, even als daar, God alles in allen zij.

»Hieruit volgt derhalve, dat het Godsrijk in alle tijden der kerk tot aan hare laatste voleinding bij de toekomst des Heeren, van den eenen kant als reeds gekomen en aanwezig moet beschouwd worden, van den anderen kant als iets, dat zich nog openbaren moet en toekomstig is." (blz. 67 vv.)

Onze stichtelijke litteratuur is niet rijk aan producten die zulke diepe waarheden in zoo heldere taal mededeelen. Wegens dit laatste komt den heer FRANCKEN in menig opzigt opregte lof toe. NEANDERS stijl is noch kort, noch helder, noch puntig. Vooral de minder ontwikkelde lezer zal daardoor somtijds tot eene herhaalde lezing gedwongen worden. Geschiedt dit, hij wijte 't den duitschen hoogleeraar meer dan den nederlandschen candidaat. Deze heeft in zijne vertaling reeds veel gedaan om de taal vloeijender, en den zinbouw helderder te maken. Maar op zijne beurt zij hij indachtig dat nog menige vlek zijne vertaling ontsiert. Het bovenaangehaalde zal ook zonder commentaar bewijzen dat zijn stijl niet overal frisch en gespierd, niet overal rein en zuiver is. Die beschuldiging kan ook door andere aanhalingen worden gestaafd. Zoo leest men (blz. 18): »Een christen heeft den doop enz. niet noodig als een christen enz. maar als een zondaar." Duidelijk is 't dat hier geschreven had moeten zijn: »Een christen heeft den doop enz. niet noodig als christen enz. maar als zondaar." De volzin (blz. 54):

»Zoo was deze held in godsvrucht en ware regtvaardigheid, die in eene bedorvene eeuw werd gevormd door den gemeenzamen omgang met Gods Woord, dat, waar het ingang vindt, te allen tijde dezelfde vruchten voortbrengt," heeft geheel den schijn eener protasis waaraan de apodosis ontbreekt. Eerst bij eene herhaalde lezing blijkt dat in plaats van »zoo was deze held" geschreven had moeten zijn: »zulk een man was deze held". Men pleegt zulke fouten kleinigheden te noemen, en men dwaalt. Zij zijn 't die de mingevorderden in verwarring brengen, en meerontwikkelden vaak terughouden van eene gezette lezing. Daarom wordt de aandacht des vertalers op dit punt gevestigd. Voorts bespare hij den lezer in het vervolg alle *dezelves* en *hetzelves*, — schrijve hij liever *wezenlijk* dan *wezentlijk*, — misbruike hij *maar* niet in den zin van *slechts*, — onthoude hij zich zelfs van 't gebruik van *opvallend*, — kieze hij waardiger uitdrukkingen dan: »tegen de zoodanige sprekende, welke meenden *genoeg aan de godsdienst te doen*", — stelle hij de zegswijze »*een zijner vriendinnen*" boven »*eene vriendin van hem*", — schrijve hij niet *zelf* waar *zelven* wordt geëischt, — ontwijke hij nog andere dergelijke feilen, wier aanwijzing achterwege blijft, wijl 't niet om eene lijst van taal- en stijlfouten, maar om eene aankondiging en beoordeeling van het geheele werk te doen is, en zijne vertaling zal zeker op nog grootere duidelijkheid, misschien zelfs op zorgvuldigheid en reinheid van stijl aanspraak mogen maken. Wat van NEANDER afkomstig is, is wel waardig in een zindelijk en bekoorlijk gewaad te verschijnen, al heeft hij zelf zijne voortbrengselen in dit opzigt misdeeld.

Eene tweede aflevering — het geheele werk zal in 8 afleveringen compleet zijn, en dan *f* 4.80 kosten, — volge spoedig deze eerste, waaraan niet slechts de vertaler, maar ook de uitgever vele goede zorgen heeft besteed.

Over de voorrede van den heer W. FRANCKEN AZ., predikant te Rotterdam, zij het zwijgen vergund.

B. V. H.

A. G. VAN ANROOY. *Open brief aan de Predikanten-Vereeniging in de classis van Hoorn, over »De Dageraad" c. s. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1857. *In gr.* 8*vo. II en* 14 *bl. f* :-25.

Het was ons een onaangenaam gevoel toen de Redactie van dit Tijdschrift bovengenoemden Brief ons ter aankondiging toe-

zond. Wij werden daardoor genoopt, wilden wij hem niet terugzenden, openlijk een woord te spreken over het tijdschrift, op den titel genoemd, iets, waarover wij vroeger wel eens hebben gedacht, waartoe wij ook wel eens zijn aangezocht geworden, maar waartoe ons hoe langer hoe meer de lust en opgewektheid ontging, hoe meer wij van dit tijdschrift hoorden en daarmede nu en dan kennis maakten. *De Dageraad* toch draagt zijn oordeel in zich. Elk, die eenigzins met het Evangelisch Christendom bekend is, moet, bij de lezing van een enkel nommer van dat tijdschrift, tot het inzigt komen, dat hier een Christendom bestreden wordt, dat, òf alleen in de verbeelding der schrijvers bestaat, òf alleen bij de oud-regtzinnigen in de Kerk kan worden aangetroffen. Elk, die eenig gevoel heeft voor waarheid en eerlijkheid, kan het oor niet leenen aan mannen, wier geschrijf in alles den stempel der onwaarheid en oneerlijkheid draagt. Nevens »De Dageraad" kunnen daarvan de dusgenoemde *Esseensche brieven*, welker onlangs verschenen vertaling uit denzelfden hoek is voortgekomen, het bewijs leveren.

Doch, wij willen den schijn niet aannemen, als hadden wij de wapenen ter bestrijding van het genoemde tijdschrift aangetogen. Wie het met instemming lezen kan, wij zeggen het zonder schroom, hij is niet beter waard dan zulk geschrijf; het Evangelie is veel te rein en te edel, om hem in de bezoedelde handen te worden gegeven. Wie het tijdschrift nog volstrekt niet kent, leze den Brief van Ds. VAN ANROOY, om eenigzins een denkbeeld te bekomen van den geest, die er in heerscht. Voor ons heeft de Kampensche Predikant nog te veel eer aan »De Dageraad" aangedaan, door openlijk hem ter sprake te brengen; heeft hij zich hier en daar heftiger uitgelaten dan zulk een schemerlicht, zoo het dien naam mag dragen, verdient: wij beklagen elk, die zijn brief noodig heeft, om van de lectuur te worden teruggehouden, en zullen van nu af de »Vereeniging van lichtvrienden" laten voor hetgeen zij is. Het eenig goede, dat zij werken kan, is misschien dit, dat waarlijk verlichte Evangelie-dienaren en opregte vrienden des Christendoms er door worden aangespoord, om in woord en wandel te toonen, dat de godsdienst door CHRISTUS op aarde gebragt, zonder waarheidsliefde en reinheid van bedoelingen onbestaanbaar is. De beste polemiek tegen »De Dageraad" is naar ons oordeel — een Christelijk leven.

—R—

Geschiedenis van het Kerkelijke Leven der Christenen gedurende de zes eerste eeuwen, *door* W. MOLL, *Hoogleeraar te Amsterdam. Tweede Deel. De openbare Eeredienst en Kerkelijke Zeden. Tweede, verbeterde druk. Te Leyden, bij* D. Noothoven van Goor. 1857. *In gr. 8vo.* 414 *bl.* *f* 4 - 80.

Verwijzende naar onze algemeene, ook op dit Tweede Deel toepasselijke, opmerkingen in onze aankondiging des Eersten Deels van dit werk in den vorigen Jaargang der *Vaderl. Letteroefeningen* — kondigen wij kortelijk, maar met even groote blijdschap, deze laatste helft van het »Kerkelijke Leven" aan. Tot lof en aanbeveling van dit uitstekende werk iets te zeggen, mag overbodig heeten. Al te schaars boogt onze vaderlandsche litteratuur op meesterstukken gelijk het voor ons liggende, waarin de degelijke wetenschappelijkheid des inhouds wordt aantrekkelijk gemaakt door boeijenden stijl en Christelijke warmte van bezieling. Voorzeker, het beeld van het kerkelijk leven der gemeente Gods van den ouden dag werd niet te vergeefs door MOLL geschilderd; en ook na de genotvolle lezing van dit Tweede Deel mogen wij van harte de woorden van een anderen beoordeelaar onderschrijven, dat dit boek een geschiedkundige aanbevelingsbrief van het Christendom mag heeten. Dit Deel behandelt bepaaldelijk de kerkelijke bouwkunst, de tijden en handelingen der openbare eeredienst, en de kerkelijke zeden (trouwplechtigheden, Christelijke symbolen, bedevaarten, zorg voor de dooden, enz. enz.). Door eene zeer goed bewerkte uitslaande plaat met een negentiental gedenkstukken uit het huiselijke en rituële oud-Christelijk leven (vooral graflampen), en door een zeer volledig register op de beide Deelen wordt de waarde van dit werk nog verhoogd. Over die waarde voor den wetenschappelijken godgeleerde behoeft hier geen woord gezegd te worden: daaromtrent is ook het algemeen oordeel reeds sedert de eerste verschijning van dit werk genoeg gevestigd. Doch daarenboven durven wij het met het volste vertrouwen aanbevelen aan de bestuurders van leesgezelschappen, die aan hunne lezers iets degelijks willen aanbieden zonder voor de dorheid van den vorm bevreesd te behoeven te zijn. En wat aangaat de praktische waarde van het boek voor den herder en leeraar, wij hebben de aange-

naamste herinnering van de opwekking en verrijking onzer denkbeelden, bij gelegenheid van onze toebereiding tot een onlangs gevierd Avondmaal, uit Hoofdst. 26—31 geput. Mogen velen onzer medebroeders in de heilige bediening deze onze ervaring willen deelen; het zal naar onze vaste overtuiging niet hun alleen, maar ook der gemeente van nut zijn. J. H. G.

Wet tot regeling van het Armbestuur in het Koningrijk der Nederlanden. Wet van den 28sten Junij 1854 (*Staatsblad N°.* 100), *in eene beredeneerde alphabetische orde gerangschikt, met door de Regering bij hare behandeling in de Vergadering der Staten-Generaal gegevene inlichtingen; benevens de voorschriften ter harer toepassing en uitvoering uitgevaardigd; en een Aanhangsel, bevattende de kerkelijke verordeningen nopens de ondersteuning van Armen, en het daartoe mede betrekkelijk Reglement op de Vereeniging van den H.* VINCENTIUS VAN PAULO. *Bewerkt en zamengesteld door* H. VERWOERT. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1857. *In gr. 8vo. XX en* 344 *bl. f* 3-25.

Wij hebben den uitvoerigen titel van dit boek in zijn geheel opgegeven, ten einde te doen weten wat men er in kan vinden. Het is eene zeer gemakkelijke handleiding voor allen, die te maken hebben met de uitvoering en toepassing der Armenwet. Die Wet kan, even weinig als de meeste andere, genoegzaam gekend worden uit de letter van haren inhoud; er is toe noodig, dat men doordringt tot de geschiedenis van hare wording; dat men bekend is met den zin waarin de Regering bij het voordragen, de Vertegenwoordiging bij het beoordeelen van het Wets-ontwerp, bepalingen, zelfs uitdrukkingen hebben verstaan, dat men de Wet in haren zamenhang met andere bestaande opvat. Bij de Wet tot regeling van het Armbestuur is dat vooral noodig, omdat zij slechts algemeene grondtrekken bevat, wier opvatting en toepassing onvermijdelijk eene eindelooze verscheidenheid toelaat. Men neme alleen eens het domicilie van onderstand. Er laten zich tallooze *casus dabiles* denken, waarin men vragen moet: hoe moet het wezen? 't Is noodig, de administratieve beschikkingen, vooral de uitspraken der regterlijke magt daaromtrent zoo veel mogelijk te kennen, en ook in dit opzigt behelst deze verzameling veel, dat men in voorkomende gevallen met vrucht kan raadplegen. Ook is

een oordeelkundig gebruik gemaakt van de geschriften van FRANCKEN, KOCK, DE SITTER, BOISSEVAIN, LION, en anderen over de Wet van 28 Junij 1854 en hare geschiedenis. Zeer doelmatig is ook de opname van: het Reglement op de diaconie-administratie bij de Ned. Herv. Kerk van 23 Julij 1852 — dat voor de besturen der parochiale en andere Katholieke instellingen van liefdadigheid in het aartsbisdom van Utrecht en in de bisdommen van 's Hertogenbosch, Breda, Roermond en Haarlem — het art. de armen betreffende, in het Algemeen Reglement voor het bestuur der Herstelde Evangelisch-Luthersche Kerk — de Afdeeling, dit onderwerp aangaande in het Reglement op het plaatselijk Kerkbestuur in de Evang.-Luthersche gemeenten in de Nederlanden — de vigerende ministeriële dispositie betrekkelijk de verzorging der Israëlitische behoeftigen — en het Reglement der Vereeniging van den H. VINCENTIUS VAN PAULO.

Ten aanzien van het eerst genoemde dezer kerkelijke Reglementen zij echter opgemerkt, dat het hoogst waarschijnlijk eerstdaags zal zijn vervallen. De Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk toch droeg in 1852 de vervaardiging op van een nieuw concept van reglement voor de diakonale administratie aan hare Algemeene Commissie. Deze kweet zich van haren last, en leverde ter Synode van 1854 een concept in, dat na discussie en wijziging voorloopig werd aangenomen, en, overeenkomstig het Algemeen Reglement voor de Hervormde Kerk in dit rijk, aan de consideratiën der provinciale kerkbesturen onderworpen. Wegens misvatting of misverstand ten aanzien der in te winnen consideratiën, kon de zaak door de Synode van 1855 niet finaal worden afgedaan; in 1856 werd het concept ten gevolge van de ingekomen consideratiën op nieuw gerevideerd en met eenige veranderingen gearresteerd. Aldus werd naar Kerk-orde het Reglement aan de eindstemming der provinciale kerkbesturen onderworpen. Later is gebleken, dat deze door aanneming is gevolgd, zoodat alleen nog de Koninklijke goedkeuring verkregen moet worden op die bepalingen in hetzelve, welke hiertoe in de termen vallen. Vermoedelijk zal deze wel worden gegeven, en dan is, twee maanden daarna, het nieuwe Reglement verbindend. De Schrijver zou wèl gedaan hebben, zulks in eene aanteekening te berigten, en van den zorgvuldigen

Uitgever, die eer heeft van de uitvoering dezes boeks, laat zich wel verwachten, dat hij dat Reglement, als het in werking is, aan de koopers als bijlage zal doen ter hand stellen.

Eene groote leemte achten we, dat de Wet van 28 Junij 1854 zelve niet letterlijk in de verzameling is opgenomen. 't Is waar, men kan haar gemakkelijk bekomen, maar in eene verzameling als deze moest men alles bijeen hebben, en behoorde de Wet zelve aan de alphabetische behandeling te zijn voorafgegaan.

Nederlandsch-Israëlietisch jaarboekje, voor 1857 (5617—5618), *uitgegeven van wege het hoofdbestuur der maatschappij tot nut der Israëlieten in Nederland. 7e jaargang.* (Te) *'s Gravenhage,* (bij) de gebroeders Belinfante. 1857. *In post 8vo.* 52 *en* 67 *bl.* *f* : - 60.

De burgers van Nederland worden wel van almanakken voorzien: de medewerkers aan nederlandsche tijdschriften worden er wel mede vervolgd. Gelukkig zij, wanneer de inhoud van 't hun uit dit *genre* van litteratuur toegezondene hen in staat stelt er iets gracieus van te zeggen. Het »Nederlandsch-Israëlietisch jaarboekje" doet dit niet. 't Kan belangrijk wezen voor onze medeburgers dier geloofsbelijdenis wanneer ze opgaven ontvangen van de perakijm welke op de verschillende sjabbatdagen worden gelezen, van hunne eigene kerkelijke tijdrekening, van de uren bestemd voor den sjemang, van het aanvangen des sjabbats in de onderscheidene maanden des jaars, van de dignitarissen en officianten, het getal leden, donateurs en donatrices, en de instellingen hunner verschillende inrigtingen, van de plaatsen waar die gevestigd zijn, van 'tgeen op het algemeen kerkelijk bestuur, en de kerkelijke besturen in de provinciën betrekking heeft, van het personeel hunner armbesturen, hunner seminaria, hunner geestelijken, van hun schoolwezen, van het hunne eeredienst betreffend hoofdstuk der jaarlijksche staatsbegrooting, en van het getal hunner stamgenooten in onze westindische bezittingen. Maar dit alles had men hun zeker voor oneindig geringeren prijs kunnen verschaffen. Want al deze opgaven beslaan gezamenlijk 45 blz. en dus ongeveer ⅜ van het boekjen. Het overige wordt ingenomen door de opgaven van andere jaartellingen

en tijdperken, van het lengen en korten der dagen, van de verjaardagen der vorstelijke familie, van briefporten, van telegraaftarieven en zegelregten, die men in iederen anderen almanak kan vinden; door eene aanwijzing van de vertrekuren der spoortreinen die men in geen enkelen vinden moest, daar de administratieën er op uit schijnen om door gedurige uursverandering de almanakken tot leugenaars en het publiek tot dupe te maken; — en door een mengelwerk, dat zeker aanspraak heeft op dien naam in zooverre het GÖTHE's regel van *Koriander* en nog iets anders herinnert, maar weinig regtstitels toonen kan op de belangstelling van het publiek. Wat strekken kon tot staving van dit oordeel wordt liefst achterwege gelaten: want 't is pijnlijk dames te moeten hard vallen omdat ze *den* engel *des* vredes tot eene vrouw maken, van »kloppende borsten" spreken, de hel »verschrikking uit haar ketel laten spuiten"; — pijnlijker nog van dichtstukken te moeten gewagen waarin van »hemelluchten" sprake is, en deze de eer genieten van op »geducht*e*" te mogen rijmen, of waarin het »duister van de wetenschap" vermeld wordt, of waarin schatten »uiteen*en* spatten"; — onaangenaam eener redactie te moeten herinneren dat mengelwerk als dat van blz. 28 en 43 eigenlijk in het voorwerk van dit jaarboekjen behoort. Nog menige dergelijke aanmerking ware hier bij te voegen, maar de gemaakte zullen genoeg zijn, waar 't een boeksken geldt van 119 blz. of liever een mengelwerk van 67 blz. klein formaat. Wil men uitvoeriger beschouwing, men opene het werkjen, en 't zou wel te verwonderen zijn wanneer men niet onder Mr. S. E. NIJKERK's inwijdingsrede: »taai" schreef, — onder Hoop: »niets nieuws", — onder JOHANNES REUCHLIN: »goed, maar gerekt", — onder Varia: 't bedoelde woord van GÖTHE, — onder ALEXANDER BENJAMIN HAAS: »langwijlige beschrijving van een belangwekkend leven", — bij de liederen van de Sola..... doch waar zou 't einde zijn indien er dus moest worden voortgegaan? HUIJGENS en BARLÆUS zij als overledenen rust gegund, GRACE AGUILAR als vreemdeling.

B. V. H.

Tiental kinderpreken uit het Nieuwe Testament, door C. E. VAN

KOETSVELD. *Te Schoonhoven*, *bij* S. E. van Nooten. *In kl.* 8*vo*. *IV en* 199 *bl.* *f* 1 - 50.

Goede wijn behoeft geen krans. Wat de heer VAN KOETSVELD aanbiedt pleegt in zich zelf de beste aanbeveling te bezitten. En wanneer het in zoo sierlijk een gewaad verschijnt, als dat waarin de uitgever dit boeksken heeft gedoscht, zal menigeen om den uitwendigen vorm nog welkomer een geschenk voor de kleinen achten, wat hij reeds om den inhoud daartoe zou hebben gekozen. Althands de voorstander van de kinderpreek vindt in dit tiental alles wat van haar verlangd mag worden. Heldere uiteenzetting der geschiedenis, — bevattelijke verwerking van leerstellige of zedekundige stoffen, — praktische aanwending, bij uitnemendheid voor den kinderlijken leeftijd geschikt, — dat alles in een aangenamen vorm en in eene overal voor de kleinen verstaanbare taal, geven dit bundeltjen aanspraak op hooge onderscheiding; al mag ten aanzien van 't laatstgenoemde eene enkele aanmerking niet teruggehouden worden. Men zou de woorden: »voor de kleinen verstaanbare taal" misverstaan, indien men daarin de verontschuldiging zocht van kleine taalfouten, platte zegswijzen, en minder gelukkige uitdrukkingen, als: »*zelve* voor *zelven* (o. a. bl. 6, 13, 18), — *koningrijk* v. *koninkrijk* (bl. 14, 99), — *kerslied* (bl. 23, 28) en *kerstekst* (bl. 26, 32) v. *kerstlied*, *kersttekst*, — *zullen vader of moeder* (bl. 44) v. *zal vader of moeder*, — *mande* (bl. 49, 51) v. *mand*, *digte bij* (bl. 46), — *op lange na* (bl. 50), — *op zijn best* (bl. 51), — *waar van daan* (bl. 51) en *daar van daan* (bl. 189), — *weinig schelen* (bl. 115), — PETRUS..... *de vlugste*..... *der apostelen* (bl. 147), — *ik geloof zelfs dat ze ook al mooi honger kregen* (bl. 48), — *daar staat nu* JEZUS *moe mat*, *maar hij voelt het op zijn best* (bl. 51), — in een gebed (bl. 149): *bewaar ons ten minste* PETRUS." Zulke woorden en spreekwijzen kunnen niet worden verontschuldigd door de herinnering dat ze in »kinderpreken" worden aangetroffen: want men kan voor kinderen verstaanbaar spreken zonder de taal van kinderen te gebruiken. Ze te vermijden is pligt zoowel in het belang der wetenschappelijke ontwikkeling van het opkomend geslacht, als uit zorg voor de vorming van het hart der kleinen. Men kan niet te zuiver spreken en schrijven, indien men eene schoone moedertaal lief heeft, die door zoo-

velen jammerlijk verwaarloosd, door zoo weinigen regt gekend en goed geschreven wordt. En bij de behandeling van gewijde onderwerpen kan de taal niet te waardig wezen, vooral in een tijd, die 't aanschouwen en verdragen moet, dat half-, kwart- en achtstegeleerde leugenprofeten en onbevoegde marktschreeuwers, door voermiddelen als »de Dageraad", den eerbied voor het boek des levens en zijnen inhoud pogen te ondermijnen. Voldeed de taal dezer kinderpreken geheel aan deze beide eischen, men zou verpligt zijn haar onvoorwaardelijken lof toe te zwaaijen. Overal is zij helder en bevattelijk. Zelfs de beelden zijn geheel naar het begrip der kleinen ingerigt, somtijds aan het kinderleven, altijd aan hetgeen zij zelven kunnen waarnemen ontleend. Men sla slechts bl. 17, 87, 126, 126, 185, 190 op, en zoo men dan bij de vermelding van duinen en spoorwagens bedenkt dat S. tot de 's gravenhaagsche jeugd het woord voerde, zal men ten volle deze lofspraak beamen. De mededeeling der geschiedenis werd straks reeds helder genoemd. Zij mag bovendien levendig, boeijend, aanschouwelijk worden geheeten. Bewijzen te leveren is overbodig, daar iedere in dit boekskien behandelde geschiedkundige stof een bewijs is. Aan gelukkige wendingen ontbreekt het niet. De inleiding der IX^de^ preek, het 8ste punt van de toepassing der VI^de^, de opmerking over het kraaijen van den haan (bl. 107), die zoo zeer de *mérite de l'à propos* bezit, wendingen en overgangen, kleine wenken als die over het kortwieken der vogelen (bl. 76), en over hetgeen den mensch verpligt te zorgen (bl. 73), zouden tot staving dezer meening kunnen worden aangehaald, zoo niet schier elke bladzijde voor haar getuigde. De vereeniging van zóóveel goeds zal velen voor dit tiental winnen. Toch schenkt juist de voortreffelijkheid van VAN KOETSVELDS arbeid nieuwe kracht aan de grieven door menigeen tegen dit *genre* van homiletik ingebragt. Zij gelden geene christologische voorstellingen als die van bl. 85, waar de leer der CHRISTUSregering zóó verre wordt gedreven, dat het aan JESUS wordt toegeschreven als wij brood hebben, of uit krankheid herstellen; — geene gezegden die tot engelenvereering zouden kunnen leiden, als: »... ik zou de Engelen Gods wel willen bidden: »O! waakt toch over dit kind!" (bl. 14); — geene aanmerkingen over droomen, gevaarlijk bij de neiging tot mysticisme van onze dagen, als men

blz. 32 ontmoet. Zulke zaken behooren niet tot *het wezen* der kinderpreek. En als VAN KOETSVELD b. v. uit *Hand.* XII: 11[b] het thema afleidt: »engelen waken in den nacht", is hij voor dat gebruik dier uitspraak alleen aan zijn eigen dogmatisch —, en voor die afleiding uitsluitend aan zijn eigen homiletisch geweten rekenschap schuldig. Maar wanneer iemand van zoo groote homiletische gaven zijne toevlugt tot zulke themata nemen moet, om eene gekozene bijbelplaats boeijend en vruchtbaar voor zijne kleine gemeente te kunnen behandelen, als eene preek over *Matth.* XXVI: 15[a] uitloopt op eene verhandeling over het geld, en eenige aanmerkingen over wat men verkoopen mag en wat niet, of eene andere, over *Hand.* XXVII: 43[b], 44[a], op eenige wenken over het gevaarlijke van het reizen, of wanneer JESUS als den zoon Gods te doen erkennen het doel wordt geheeten (bl. 45) eener behandeling van *Matth.* XIV: 33[b], maar niets tot verklaring dier uitdrukking wordt gezegd, en volstrekt niet wordt aangetoond *hoe* de erkenning van JESUS als den zoon van God uit zijne werken volgt, — dan mag hieruit de gevolgtrekking worden gemaakt, dat zelfs een helder godgeleerde en menschkundig kindervriend als de haagsche leeraar de onmogelijkheid heeft ingezien om de eischen der homiletik met die van de vatbaarheid der kinderen in overeenstemming te brengen. 't Mag betwijfeld worden of dit ooit zal kunnen geschieden. Maar zoo lang het niet geschiedt is er weinig gegronds te zeggen tegen hen die de kinderpreek als een *hors d'oeuvre* beschouwen. Kind en preek zijn te strijdige begrippen. Velen echter zullen dit niet erkennen. Denzulken kan geen betere raad gegeven worden dan zich dit tiental aan te schaffen: wat geesteskinderen deze voortbrengselen eener begaafde pen zijn verkondigt de naam des vaders genoeg. En de kleinen, die uit vrije keus trouwe bezoekers der kinderkerk zijn, zullen het nette boekjen dat zoo veel helders en goeds in een sierlijken band bevat, en met een wèl uitgevoerd vignet prijkt, waaraan D'ARNAUD GERKENS en SLUIJTER hunne zorg en hunne gaven wijdden, welkom heeten in hunne versameling.

B. V. H.

Praktisch Handboek der Geregtelijke Geneeskunde. Naar eigene ervaringen zamengesteld door JOH. LUDW. CASPER. *In het*

Nederduitsch uitgegeven door L. ALI COHEN. *Thanatologisch gedeelte.* 1e *Aflev. Te Groningen, bij* de Erven C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1857. *In gr. 8vo. XII en* 80 *bl. f* : - 70.

De met roem, ook in ons Vaderland, bekende hoogleeraar CASPER, die sedert meer dan dertig jaren de geregtelijke Geneeskunde aan de Berlijnsche hoogeschool onderwezen heeft, verkeerde uit den aard dier betrekking, en door zijn verblijf in eene groote en zeer bevolkte stad, in de buitengewoon gunstige gelegenheid om vele der belangrijkste, tot genoemde wetenschap betrekkelijke, vraagstukken aan den toets van eigene ervaring te kunnen onderwerpen. Zóó doende verzamelde hij allengs een grooten rijkdom van feiten en waarnemingen, die, als op eigen zorgvuldig onderzoek steunende, bij uitnemendheid geschikt waren om over menig geregtelijk-geneeskundig onderwerp een nieuw licht te verspreiden. Talrijk zijn dan ook de wetenschappelijke bijdragen en monographiën, waarin de hoogleeraar CASPER de uitkomsten zijner ervaring, somtijds ook van zijne opzettelijke proefnemingen, aan de geleerde wereld heeft medegedeeld. Laatstelijk was dit geschied in zijne *Vierteljahrs-schrift für gerichtliche Medicin*, waarvan reeds onderscheidene jaargangen zijn uitgekomen, en in zijn *Erstes und zweites Hundert gerichtlicher Leichenöffnungen*, van welke beide bundels reeds meer dan ééne nieuwe oplaag gevorderd werd. Aan zulk een schrijver kan niet de bevoegdheid ontzegd worden, zijne bouwstoffen tot een uitgestrekter doel aan te wenden, en wij verheugen ons over zijn besluit, om een volledig handboek over de geregtelijke Geneeskunde uit te geven. Van dit werk verscheen in het oorspronkelijke reeds de eerste, tot het onderzoek van lijken betrekkelijke helft (thanatologisch gedeelte), terwijl de tweede helft, waarin de geregtelijk-geneeskundige vraagstukken, betrekkelijk het onderzoeken van levende personen zullen moeten behandeld worden, vermoedelijk na een kort tijdsverloop ter uitgave gereed zal zijn, omdat ook de daarvoor noodige bouwstoffen uit eigene ervaring, volgens verklaring van den schrijver, gereed liggen. Naar deze voltooijing van het geheele werk heeft de Heer ALI COHEN niet willen wachten om een zoo verdienstelijk geschrift in de Hollandsche taal over te brengen, en wij meenen dat hij zeer wèl gedaan heeft. Dat zijne taak niet gemakkelijk is,

blijkt reeds uit de omstandigheid, dat de vertaler, om de bruikbaarheid van het boek voor den Hollandschen lezer te vermeerderen, in plaats der wettelijke in Pruissen geldende bepalingen, in het oorspronkelijk werk aangehaald en tot grondslag gelegd, de artikels onzer Wetboeken aanhalen en met meerdere of mindere uitvoerigheid vermelden moest. Het werk van den Heer C. vorderde alzóó niet alleen een bekwaam, maar ook een oordeelkundig vertaler. Beide die eigenschappen meenen wij den Heer ALI COHEN te mogen toekennen. Zoowel op het oorspronkelijk werk als op de vertaling hopen wij nader terug te komen. Voorloopig willen wij A. C. op enkele Germanismen attent maken. Gelijk de titel daarvan deed blijken in het woord »ervaring*en*", zoo doen ook »voorwoord" — »ongemeen" veel — »beschadigingen", enz. aan hunnen Hoogduitschen oorsprong denken.

---

1. *Dr.* F. E. J. CRÜGER'S *Grondbeginselen der Natuurkunde, door de eenvoudigste proeven toegelicht. Naar de derde Hoogduitsche uitgave voor Nederland bewerkt door* W. M. LOGEMAN, *Leeraar in de Wis- en Natuurkunde aan het Stedelijk Gymnasium te Haarlem. Met ruim* 400 *in den tekst gedrukte houtsneê-figuren. Eerste Deel. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1856. *In kl. 8vo. XIV en* 238 *bl. f* 1 - 20.

2. *Natuurkundig Schoolboekje, bewerkt naar aanleiding van, en ten gebruike bij* CRÜGER'S *Grondbeginselen der Natuurkunde; door* W. M. LOGEMAN. 1e *Stukje, Werktuigkunde; met* 140 *in den tekst gedrukte houtsneê-figuren. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1856. *In kl. 8vo.* 164 *bl. f* : - 25.

3. *Volks-Natuurkunde voor de hoogste en middelste klasse der lagere Scholen en voor Huisgezinnen; vrij bewerkt naar de leerwijze van Dr.* F. E. J. CRÜGER; *door* S. L. BRUG. *Te Harlingen, bij* S. Houtsma. 1857. *In kl. 8vo. II en* 127 *bl. f* : - 30.

Bovenstaande werkjes zijn door ons te zamengevoegd, niet alleen omdat zij over hetzelfde vak handelen, maar blijkens den titel uit dezelfde bron zijn gevloeid. N°. 1 is eene vertaling van CRÜGER'S Grondbeginselen der Natuurkunde, N°. 2 een zakelijke inhoud dezer vertaling, en N°. 3 naar CRÜGER'S leerwijze bewerkt. Voegt men hierbij nog eenige

werkjes over de natuurkunde, volgens CRÜGER, voor schoolgebruik bewerkt, en men zal zich niet behoeven te verwonderen als deze of gene belangstellend vraagt: »Wel, is het nu zoo in eens uitgemaakt, dat onze bestaande werken over natuurkunde niet meer aan de eischen van onzen tijd voldoen, en derhalve moeten verdrongen worden door eene zee van boekjes, die schijnen te wedijveren om de methode van CR. bij ons ingang te doen vinden; zijn die bezorgers der vertalingen of der navolgingen alle zoo zeer doordrongen van de nadeelen der tot hiertoe gevolgde methode en van de voordeelen der nieuwe, dat zij de zucht om haar te verbreiden niet kunnen onderdrukken?" Wij willen, ofschoon de lezing van enkele dezer werkjes ons vermoeden, dat er nog andere oorzaken mede in het spel zijn geweest, meer grond gaf, ons oordeel in dit opzigt terughouden. Rec. behoort niet tot hen, die terstond zoo ingenomen zijn met het nieuwe, omdat vaak het nieuwe meer ten gevolge van beschouwingen wordt gekend, dan wel door ondervinding. Van daar dat de praktijk zoo dikwerf nadeelen doet kennen, waar vroeger niet aan was gedacht. — Is dit in het algemeen waar, inzonderheid mag het bij de theoriën van onderwijs gezegd worden. — Wie daar alles van het volgen eener methode of van het gebruik van een of ander boek verwacht, zal zich dikwijls bedrogen vinden, zoo niet de onderwijzer de vaste overtuiging heeft, dat ontwikkeling van het verstand, vorming van juiste oordeelen meer het doel van zijn aanvankelijk onderwijs dient te wezen, dan wel het aanbrengen van vele kundigheden, hoe noodig die in het vervolg ook wezen mogen. Zijn deze niet door eigen overtuiging het eigendom van den knaap geworden, zij zullen hem in de jongelingsjaren meestal ontgaan wezen, en de tijd daaraan besteed, had nuttiger kunnen aangewend worden. Daar het niet in ons plan ligt, ons hier verder in beschouwingen over methode te verdiepen, gaan wij over om de bovenstaande werken in aard en strekking nader te leeren kennen.

N°. 1. Volgens het Voorberigt schijnt de Heer L. de overbrenging van dit werk meer wenschelijk gekeurd te hebben om den eenvoudigen, weinig onkosten eischenden weg, die wordt aangewezen om de zoo noodzakelijke proeven te nemen, dan wel om de methode. Dit neemt echter niet weg, dat de Heer L. de methode overal goed heeft in het oog gehouden,

al was zij dan bij hem niet de hoofdzaak. — Verder blijkt uit het Voorberigt, dat de Heer VAN OS de eigenlijke vertaler is geweest, en hoewel wij niets aan dezen willen te kort doen, was het ons evenwel aangenaam den Heer L. als den laatsten bewerker te leeren kennen. Hetgeen in het Voorberigt beloofd wordt, aangaande het doen der benoodigde proeven, wordt getrouw nagekomen. Voor geringe uitgaven kan ieder zich de benoodigde toestellen aanschaffen om de proeven te nemen. Intusschen zullen zij die het voorregt hebben eene verzameling van physische instrumenten te bezitten, weldoen die te behouden en bij hunne proefnemingen te gebruiken, wijl naauwkeurigheid bij vele proeven eene voorwaarde is, en voor vele toeschouwers hierbij het spreekwoord: »de kleêren maken den man", maar al te zeer toepasselijk is.

Ten einde onze lezers in staat te stellen over den gang en de behandeling te kunnen oordeelen, beginnen wij met eenige onderwerpen van de eerste afdeeling: »mechanische (?) verschijnselen", op te geven.

Het schietlood, het waterpas, het gewigt, het zwaartepunt, de ligging van het zwaartepunt, de verschillende soorten van evenwigt, ondersteuning van het zwaartepunt door ophangen, bij het balanceren, vaste steun op een vlak, ondersteuning van het zwaartepunt bij levende wezens. Enkelvoudige werktuigen, de hefboom, enz.

Verder wordt in deze eerste afdeeling behandeld: de tusschenwerktuigen, de werktuigen tot voortleiding, herleiding en regeling der beweging, de drukking eener drupvormige vloeistof en die op ingedompelde ligchamen, de beweging van stroomend water in de golfbeweging, de spankracht van verdigte lucht en de drukking der dampkringslucht.

Om de wijze van behandeling te doen zien, volgt hier § 1: het *schiet- of paslood.* Waar een gebouw of ook slechts een alleen staande muur opgetrokken wordt, daar zien wij de arbeiders een eenvoudig werktuig te hulp nemen, waarnaar zij bij het voortzetten van den bouw zich rigten en dat zij het schietlood noemen.

Proef *a.* (met eene afbeelding van een kogeltje aan een touw opgehangen). Om een schietlood te vervaardigen, neemt men een' metalen kogel, of in plaats daarvan een ander niet al te ligt ligchaam, bijv. een sleutel, en knoopt daaraan het eene einde van een' dunnen *draad.* Houdt men het vrije einde

met de hand vast, zoodat de kogel naar beneden hangt, dan neemt men het volgende waar:

De draad, die anders slap en in velerlei bogten zou neêrhangen, wordt thans door den kogel *gespannen* gehouden en vormt eene regte lijn, welke eene rigting van boven naar beneden toont. Als men het schietlood naar eene andere plaats in de kamer of buiten brengt, neemt de draad ook hier weder dezelfde rigting aan. De rigting van den draad aan het schietlood noemt men de loodregte of perpendiculaire rigting.

Proef *b*. Terwijl men den draad van het schietlood met de eene hand vasthoudt, ligte men met de andere hand den metalen kogel regt naar boven op en late hem daarop los. Nu ziet men met den kogel het volgende geschieden, of, wat hetzelfde is, men neemt daaraan het volgende waar: hij verlaat de plaats, tot waar hij opgeheven was, en *valt* nederwaarts, zoo ver de draad het veroorlooft. Daarbij heeft hij zich geheel in dezelfde rigting naar beneden bewogen, die te voren de gespannen draad aanwees. De kogel wordt naar de aarde getrokken en toont het streven om haar te naderen. Om zoo digt mogelijk bij de aarde te komen, trekt de kogel ook den draad strak en spant hem. *Dergelijke verschijnselen* nemen wij in de ons omringende natuur in groot aantal waar. De *dakpan*, door een storm losgerukt, valt op de aarde neder; een naar boven geworpen *bal* keert tot ons terug; *regendroppelen* en *sneeuwvlokken* vallen uit de wolken neêr, en geweldige watermassa's storten van de hoogte eener rots en vormen een *waterval*. Kleine *stukjes kolen* vallen door den rooster van den haard, het *zand* op het beschrevene papier, de *gemalen koffij* in het laadje van den koffijmolen, en de *geraspte suiker* door de gaatjes van de rasp. *Vruchten* scheuren den tak, waaraan zij in ongewone menigte hangen, van den vruchtboom en vallen met hem op den grond; de geknakte *bloem* laat haar hoofd ter aarde hangen, en de zware *takken* van den treurwilg zijn niet vermogend (?) om de kracht, die ze naar beneden trekt, weêrstand te bieden. Den in slaap vallenden courantlezer valt het *blad* uit de hand, daar deze het niet meer vasthoudt; de *gordijn* op het tooneel valt, en de *doodkist* zinkt in het donkere graf. Het *gewigt aan de klok* zakt, daar het door het uurwerk opgehouden wordt, langzaam, doch aanhoudend naar beneden. *Rolgordijnen* (?) en *landkaarten*

worden door de houten stokken die er zich onder bevinden, naar beneden getrokken en gespannen gehouden.....

Wij zouden deze voorbeelden nog met een groot aantal kunnen vermeerderen. Maar dit behoeft niet, want niemand zal een geldig voorbeeld van het tegenovergestelde kunnen aanvoeren. 't Is waar, het opstijgen der *luchtballons* (waarom hier niet liever *rook*) zou hier eene zwarigheid, eene schijnbare uitzondering op de algemeenheid van het boven besproken verschijnsel kunnen opleveren; maar wij zullen later zien, dat deze zwarigheid wezenlijk slechts schijnbaar is. (Dus aanneming nog geene wezenlijke overtuiging van den kant des leerlings.)

WET DER ZWAARTE: *Alle aardsche ligchamen hebben de neiging om de aarde te naderen: alle worden door den aardbol aangetrokken.*

Men zegt derhalve van de aardsche ligchamen dat zij *zwaar* zijn, en neemt eene oorzaak aan, die hen naar de aarde heentrekt, en die men *zwaartekracht* noemt. Alle deelen der aarde oefenen te zamen eene aantrekkende kracht uit; maar daar de aarde ongeveer kogelvormig is en hare deelen om het middelpunt vrij gelijkmatig verdeeld zijn, openbaart zij hare werking zoo, dat alle ligchamen op alle plaatsen der aarde getrokken worden naar een punt, dat, wanneer het niet op de uiterste juistheid aankomt, voor het *middelpunt des aardbols* kan genomen worden. Waar wij derhalve een ligchaam zich van het middelpunt der aarde zien verwijderen en omhoog stijgen, daar moeten wij vermoeden, dat deze werking van andere krachten uitgaat, en deze zoeken te leeren kennen.

Ziedaar de wijze waarop de zaken behandeld worden. Na de noodige aanwijzingen gegeven te hebben, wordt de proef genomen; daarna eenige analoge verschijnselen opgenoemd, en eindelijk de oorzaak van het verschijnsel met de wet. Duidelijk worden de toestellen en de proef beschreven, somtijds wel wat al te uitvoerig, bijv. die op bl. 18, 41, enz., terwijl in den tekst gedrukte, over het algemeen zeer goed uitgevoerde afbeeldingen de verbeelding te hulp komen. Hier en daar zou het gebruik maken van een paar letters in de figuur, bijv. op bl. 74, veel hebben kunnen bijdragen tot kortheid en duidelijkheid. Dat de hoofdzaak, de natuurwet, op eene in het oog vallende wijze is gedrukt, beviel ons zeer, want niet

altijd is het voor den eerstbeginnende even gemakkelijk op te maken, *waarop* het vooral aankomt. Over het algemeen hebben wij het werk met genoegen gelezen, en durven het gerust aanbevelen; zelfs aan hen, die het met deze wijze van behandelen niet eens zijn. De wenken en hulpmiddelen hier en daar gegeven, kunnen bij elke methode van dienst wezen. De omwerking is zoodanig, dat men op slechts enkele plaatsen de vreemde afkomst kan merken. Als zoodanig stipten wij aan: »de tolgaarders slagboom als hefboom", die bij ons niet algemeen bekend is, evenmin »de notenkrakers in den vorm van menschelijke figuren", »het gebruik van paarden tot het opheischen van zware balken, enz. bij het daarstellen van groote gebouwen", waarom dan niet liever van het opzolderen van hooi gewag gemaakt, dat bij ons meer gebeurt, »de korenwatermolens", het »knippen van bordpapier door middel van een passer" zal wel snijden met een snijpasser moeten wezen, terwijl door »onder de wielen gestoken spaken" zeker evenmin de juiste zin teruggegeven is. — De Heer L. zou velen zeker eene dienst gedaan hebben als hij in de noot op bl. 6 had opgegeven, hoe het eigenlijk met de bepaling van het gewigt van een kilogramme toegegaan is. — Door de verwisseling van weg en snelheid worden de §§ 16, 17 niet duidelijker. Ook is ons het voordeel van de benaming een- en tweearmige hefboom niet gebleken. De wet bij den takel, bl. 49, gaat niet door, als het touw aan het losse blok is vastgemaakt, terwijl het ons eenigzins bevreemdde, dat de beschrijving van de Spaansche takel is achterwege gelaten, »omdat dit hier te ver zou voeren". Waarlijk, dit had met hetzelfde regt bij meer andere kunnen gezegd worden, en ware zulks overal bij het niet bepaald noodzakelijke gebeurd, het werk zou wegens minder omvang voor schoolgebruik geschikter zijn geworden. — De overige opmerkingen die wij hier en daar maakten, gaan wij stilzwijgend voorbij; liever eindigen wij, na nog opgemerkt te hebben, dat de uitvoering zeer goed is, met den wensch: dat de Heer L. weldra de overtuiging moge hebben, dat zijn arbeid in dezen veel nut heeft gesticht.

N°. 2 is, volgens het Voorberigt van den Schrijver, bestemd om den leerlingen in handen gegeven te worden, wanneer de onderwijzer bij zijn onderwijs in de natuurkunde N°. 1 tot leiddraad kiest. De Heer L., het wenschelijke van een minder

uitvoerig werkje erkennende, heeft gemeend bij de zamenstelling zich te moeten bepalen noch tot eene slechts het allerbelangrijkste opnemende, noch tot eene meer oppervlakkige behandeling der verschillende onderwerpen, maar tot eene bloote opgave der grondwaarheden, natuurkundige stellingen en bepalingen, zonder eenige redenering.

Ofschoon wij het wenschelijke van een dergelijk *compendium* voor de volkschool toestemmen, en dus de poging van den Schrijver toejuichen, moeten wij bekennen, dat het geleverde niet aan onze verwachting heeft voldaan; wij vreezen dat de Schrijver, zoo hij de door hem gemerkte klippen moge ontweken zijn, op eene andere is vervallen. Wij hebben wel is waar zoo heel veel op de stellingen, bepalingen en omschrijvingen niet af te dingen, maar vinden er zoo weinig zelfstandigs, zoo weinig uitlokkends voor den leerling in, tenzij men zulks gelegd heeft in de afbeeldingen die uit het groote werk er in zijn overgedrukt. Doch hieraan heeft hij ook weinig, want behalve dat in de meeste gevallen er in den tekst niet van wordt gesproken, vindt hij er den naam zelfs niet bij. Overtuigd van de moeijelijkheid om aan al de vereischten van zulk een werkje te voldoen, zou het ons aangenaam zijn geweest als wij ook in dezen onze geheele goedkeuring aan het werk des Heeren L. hadden kunnen schenken.

N°. 3 is eigenlijk een leesboek, waarin de verschillende onderwerpen der natuurkunde, volgens het Voorberigt, naar de leerwijze van Dr. CRÜGER worden behandeld, en wel zoo, dat het zelfs in de middelste klasse eener lagere school kan gebruikt worden, ten einde den onderwijzer gelegenheid te geven de natuurkunde te behandelen. Verder zegt B. dat hij de verschijnselen om ons henen boven opzettelijke instrumenten en fraaije figuren (?) verkiest, en het boekske ter godsdienstige en zedelijke vorming zoo veel mogelijk heeft ingerigt.

Waren de redeneringen in het Voorberigt niet bijzonder geschikt om onze verwachting hoog te spannen — de lezing van slechts weinige bladzijden overtuigde ons, dat wij nog te veel hadden verwacht. — Arme jongens! dachten wij hier en daar bij de lezing, die dit als leesboek zullen krijgen! — Een paar staaltjes, uit de vele die wij aanteekenden, mogen tot bewijs van ons ongunstig oordeel strekken.

Bl. 4. »Bezat de stof deze kracht (aantrekkingskracht) niet,

dan zouden de deelen der ligchamen van elkander vallen. Danken wij dus God voor het geven en instandhouden dezer kracht; want zonder dezelve (?) zou de geheele wereld als ineen storten." Onwillekeurig kwam ons bij de lezing hiervan het gezegde als tegenhanger voor den geest: Hoe goed is het toch, dat de katten juist daar gaten in het vel hebben, waar de oogen zitten (te vinden op bl. 36 in »De Natuurkunde in de Volkschool, van Dr. F. E. J. CRÜGER, vertaald door Dr. D. J. STEYN PARVÉ"). Het schijnt dat de Heer B. in dit opzigt nog al afwijkt van CRÜGER's methode.

Als tweede staaltje diene het volgende. »De katrol. Wanneer de armen eener balans buigbaar zijn, dan kan men er toch mede wegen. Al hangen magt en last regt naar beneden, zij zullen in evenwigt blijven, indien zij gelijk zijn. — Laat men een touw over eene ronddraaijende, uitgeholde (!) schijf loopen, dan heeft men zulk eenen hefboom of eene balans met slappe nederhangende armen. Dit heet eene katrol!!" — De geachte lezer heeft voorzeker genoeg aan deze twee staaltjes, om ons ongunstig oordeel over dit werkje te kunnen deelen.

Geschiedkundige Beschrijving der stad Groningen, door Dr. E. J. DIEST LORGION. *Met platen en kaarten. Tweede Deel,* 13^e *Aflevering. Te Groningen, bij* H. R. Roelfsema. 1857. *In gr. 8vo., bl.* 321—384. *f* : - 75.

Wat in deze Aflevering, die nog door eene of meer zal gevolgd worden, voorkomt, is te beschouwen als een noodzakelijk Bijvoegsel op de Geschiedenis van Groningen, door den Schrijver in de vorige Afleveringen tot op onze dagen behandeld. Zij geeft een overzigt van de tegenwoordige gesteldheid der stad, wier bevolking, in den laatsten tijd snel toegenomen, op den 31sten Dec. 1855 ruim 35,000 zielen bedroeg. Onder hare gebouwen munt het Stadhuis uit. Wegens de onrustige tijden werd de in 1793 aangevangen bouw in 1795 en weder in 1797 gestaakt, maar, ten gevolge van eene gelukkig geslaagde vrijwillige geldleening, in 1802 hervat, en in 1810 voltooid. De voor onze groote koopsteden zoo drukkende Fransche heerschappij bleek dus voor Groningen minder nadeelig te zijn. De stad was vroeger alles behalve zindelijk; voor de gezondheid en veiligheid harer bewoners werd weinig gedaan. Later zijn er verbeteringen aangebragt, die ook de

ingekankerdste voorstander van het oude zou moeten goedkeuren. Rijk is Groningen in stichtingen en vereenigingen tot wering van armoede, tot verpleging van ouden en gebrekkigen, en tot verzorging en onderwijs van ouderlooze kinderen en verwaarloosden. Als iets bijzonders merkten wij op: het algemeen Diaken-gezelschap der Nederduitsche Hervormde Gemeente, in 1839 opgerigt, in de eerste plaats om den band dien Diakenen in de waarneming hunner betrekking hebben aangegaan, ook nog na hun aftreden te doen voortduren, maar toch ook met het oogmerk om hunne vereeniging dienstbaar te maken aan het heil der armen. Veel goeds heeft dit gezelschap (door een dergelijk Ouderling- en een Kollektantengezelschap gevolgd) reeds tot stand gebragt, door buitengewone werkverschaffing gedurende den winter, door deelneming aan de voogdij over het Gasthuis; door turf-uitdeeling, en eene ten behoeve der armen opgerigte broodbakkerij; door te voorzien in de bedeeling van elders armlastigen, en vooral door het verschaffen van eene betere en min kostbare huisvesting. Zulke vereenigingen achten wij ook voor andere plaatsen wenschelijk. De Gemeente-leden zouden er een meer werkzaam deel door verkrijgen in de zorg voor de armen, de last die voor de Diakenen te zwaar is, verligt, en veel van hetgeen nu over het hoofd gezien wordt, behartigd worden.

De Schrijver, die van al wat tot de liefdadigheid, het volksonderwijs en de volksopvoeding in de stad zijner inwoning behoort, goed onderrigt toont te hebben, heeft aan de opgave en beschouwing daarvan eene bijzondere zorg besteed, gelijk in het algemeen deze Aflevering door naauwkeurigheid uitmunt.

Het titelblad prijkt met eene fraaije steendrukplaat van de Korenbeurs en de Aa-Kerk.

De stad Enkhuizen en hare Geschiedenis, geschetst door F. ALLAN. *Te Schagerbrug, bij* de Wed. J. C. Honigh. 1856. *In gr. 8vo.* 80 *bl. f* : - 60.

Deze beschrijving van de stad Enkhuizen is met die waarop andere steden van ons land roemen mogen, volstrekt niet gelijk te stellen. Wij meenen, dat er van eene stad, die vroeger meer dan veertig-, volgens sommigen zelfs zeventig-duizend inwoners, telde, die jaarlijks vijf- à zes-honderd buizen in

zee zond, en op Oost- en West-Indië eenen aanzienlijken handel dreef, en die eene rij van beroemde mannen binnen hare muren zag geboren worden, meer te zeggen valt dan het hier in 80 bladzijden geleverde. De vorm is bovendien onbehagelijk, de stijl droog en kronijkachtig, met uitdrukkingen en volzinnen als: bl. 19: »dit werk, waartoe reeds de grondslagen gelegd waren, heeft geenen doorgang kunnen erlangen"; bl. 20: »ook bij deze pastorie was geen eigen woning en had dezelve geene vaste emolumenten". Niet altijd is des Schrijvers bedoeling duidelijk, zoodat men er uit de omgevingen naar zoeken moet. Soms zegt hij het tegendeel van 't geen hij zeggen wil. — Aan eene goede verdeeling is evenmin als aan het volgen der tijdsorde gedacht. I worden behandeld de voornaamste gebouwen en merkwaardigheden der stad; II de liefdadige en andere inrigtingen en de voormalige kloosters en kapellen; III de beroemde personen binnen hare vesten geboren; en IV de geschiedenis der stad. Het tweede Hoofdstuk is verdeeld in § 1: liefdadige en andere inrigtingen in Enkhuizen, voormalige kloosters en kapellen aldaar, en § 2: de voormalige kloosters en kapellen in Enkhuizen. Van de levenswijze der kloosterlingen, en van den invloed dien zij naar buiten oefenden, krijgt men niets. Bij de in het derde Hoofdstuk behandelde personen is de tijdsorde gansch verwaarloosd. Onder de Godgeleerden neemt de in 1841 te Groningen als Predikant overleden DANIËL HENDRIKSZ. de eerste, en de beroemde, in 1636 geboren en in 1708 gestorven, HERMANUS WITSIUS de laatste plaats in. Vóór dezen staat de beruchte RUARD TAPPER, die meer dan eene eeuw vroeger leefde. Was er van hem en van WITSIUS niets anders te zeggen dan de opgave van hun geboorte- en sterfjaar en van de betrekkingen die zij bekleed hebben? In even bonte wanorde staan de daarop volgende Staat-, Aardrijks-, Zeevaartkundigen, enz. — Aan de Geschiedenis is de Heer ALLAN gemeenlijk getrouw gebleven. Wat hij echter op bl. 28 omtrent de gevangenneming en berooving van BOSSU schrijft, is bezwaarlijk met de berigten onzer Historieschrijvers te vereffenen. Wij willen ons geene partij stellen voor of tegen Enkhuizen en Hoorn, die beide beweren in het bezit van 's Graven zwaard te zijn. Doch deze had zich niet dan bij verdrag overgegeven. Dat de twee Enkhuizer broeders tot belooning van hunnen in den

strijd betoonden moed BOSSU's zwaard en harnas ontvingen, is mogelijk; maar welke koenheid bestond in het berooven van een gevangen man?

Wie zich overigens met een algemeen overzigt van het merkwaardige van Enkhuizen vergenoegen kan, zal zich den geringen prijs voor dit boekje besteed, niet beklagen. De tegenwoordige ingezetenen zullen zich over den achteruitgang hunner vroeger zoo bloeijende stad eenigzins troosten bij het vernemen van de geringe opkomst en het sober bestaan der eerste bewoners, die, buiten magte hunnen Priester zoo veel te bezorgen dat hij alleen wonen en in zijne nooddruft voorzien kon, hem beurtelings aan hunne tafels ontvingen, wat hun zelfs moeijelijk schijnt gevallen te zijn.

In het Voorwoord vonden wij: »de plek waar onze wieg op stond, waar eens ons graf zal staan", van TOLLENS, aan HELMERS toegekend.

De Opkomst van de Nederlandsche Republiek, door JOHN LOTHROP MOTLEY, *met Inleiding en Aanteekeningen van Dr.* R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK. *Te 's Gravenhage, bij* W. P. van Stockum. 1857. *In drie Deelen à f* 11 - 25. *In roijaal 8vo. Eerste Aflevering, XXVIII en* 32 *bl.*

Terwijl de overige deelen onzer Geschiedenis door buitenlanders over het hoofd gezien worden, en wat zij er nog van schrijven dikwijls eene partijdigheid of onkunde en oppervlakkigheid verraadt, waarover men niet weet of men zich meer bedroeven dan ergeren moet, maakt het gewigtig tijdperk der wording van ons Gemeenebest eene uitzondering. De grootsche opstand van een klein volk, dat, lang vertrapt, zijne kluisters afwierp, en den magtigsten Monarch van zijnen tijd de spits bood, is ook door vreemden met eene zorg behandeld, welke voor die onzer beroemdste Geschiedschrijvers niet behoeft onder te doen, door sommigen met eene ingenomenheid met onze zaak die voor ons nationaal gevoel streelend is. Onder dezen staat de Amerikaan MOTLEY boven aan. »Liefde voor de zaak heeft hem aan het schrijven gebragt; en hoe dieper hij in zijn onderwerp doordringt, hoe levendiger zijne sympathie. Op de plaats zelve waar de gebeurtenissen voorvielen, zijn de gebeurtenissen hem dierbaar geworden; hij heeft zich met het

volk dat zoo groote dingen tot stand bragt, geïdentiseerd, en, na lang denzelfden wrok tegen hunnen magtigen dwingeland te hebben gevoed, dien met hen in het jaar 1581 tot zijn vijand verklaard": deze woorden van een bevoegd regter, die MOTLEY's werk bij ons inleidt, doen ons den geest van den Schrijver kennen, die zich zelfs van zekere partijdigheid voor ons volk — geen dagelijksch verschijnsel bij buitenlanders! — niet heeft weten vrij te houden, waardoor het ongelijk te veel aan de zijde van Spanje en Spanje's aanhangers, het regt te veel aan de zijde der Nederlanders en van het onsterfelijk hoofd van den Nederlandschen opstand geplaatst wordt. Meer dan gemeenlijk geschiedt, heeft MOTLEY van Spaansche Schrijvers gebruik gemaakt, en ook uit bronnen geput die aan anderen onbekend waren gebleven, terwijl de Nederduitsche vertaling met de opmerkingen en aanteekeningen van den Heer BAKHUIZEN VAN DEN BRINK verrijkt wordt.

De inhoud der eerste Aflevering heeft ons de overtuiging geschonken, dat MOTLEY's boek, als de vrucht van eene onvermoeide studie, grondigheid met oordeelkunde in zich vereenigt, en zich door een sierlijken en boeijenden verhaaltrant aanbeveelt. Brussel, de vrolijke hoofdstad van Braband, opent hare poorten. In het paleis der oude Hertogen is de drom verzameld van Neêrlands Edelen in praal- en prachtgewaad, onbewust van het duistere lot dat de meesten hunner te gemoet gaan. Door zijn zoon en opvolger, en door zijne zuster, de Regentes der Nederlanden, vergezeld, treedt KAREL V, eene schaduw van eertijds, leunende op den arm van den 22-jarigen Prins van ORANJE, binnen, om afstand te doen van de heerschappij zijner landen, en een afscheid te nemen dat de gansche vergadering in tranen doet uitbarsten. De illusie, daardoor te weeg gebragt, verdwijnt echter geheel, wanneer de Schrijver het voorgevallene tot een groot goochelspel maakt van den man, die in zijn gansche leven niemand dan zich zelven en de belangen van zijn huis bedoeld had, aan zijne heerschzuchtige ontwerpen het goed en bloed zijner trouwste onderdanen en dapperste krijgslieden meêdoogenloos had opgeofferd, en die, zelf zonder geloof of godsdienst, in lange gebeden en amuletten de lage rol van een huichelaar speelde. Tegen de laatste beschuldiging heeft de Heer B. V. D. BRINK KAREL V in zoo ver zoeken te verdedigen, als deze in den

tijd zijner afzondering in het klooster meer werk van de godsdienst zal gemaakt hebben. Wij kunnen dit laten gelden. Wie, gelijk de Keizer, eene ontzettende schuld op zijn geweten heeft, zal ligt bij het naderen van het beslissend uur der rekenschap ernstiger gestemd worden, hoewel de walgelijke uitspattingen zijner zinnelijkheid, waaraan hij zich bij het ontzinken zijner krachten bleef overgeven, en zijne aanmaningen tot het opsporen en straffen van onschuldige menschen, waarlijk geene bewijzen van echte verbetering zijn.

Nog op twee andere punten is B. V. D. BRINK het met den Schrijver niet eens. In eene lezenswaardige Inleiding bestrijdt hij het door MOTLEY voorgestane en ook onder ons niet vreemde begrip van den overwegenden invloed van het Germaansche beginsel in de Nederlanders, en van de kracht daaruit in den opstand geput, op grond dat Fransche boven Duitschen invloed hier gold. Zoo min als B. V. D. BRINK zijn wij voorstanders van vooropgezette stelsels, om welke te handhaven men alles aangrijpt, en wat er tegen is laat liggen. Evenwel geloven wij, dat MOTLEY's bewering ten deele waarheid behelst. Is toch de oorsprong van ons volk Germaansch, ook de verwantschap met, en de invloed van Duitschland op ons valt niet te loochenen. Friezen en Saksen stonden elkander ter zijde in den langen en hardnekkigen kamp tegen de Frankische Vorsten, en de Graven van Holland waren Leenmannen van den Duitschen Keizer. Sinds de regering van het Huis van Henegouwen begon Zuidelijke werking zich te openbaren, maar de band met Duitschland lag daarom niet verbroken. Uit Wittenberg drong de Reformatie herwaarts, en het wijken alhier van LUTHER voor CALVIJN was een gevolg van het, in den tijd toen de Hervormde Kerk zich vestigde, optreden van Predikanten, die, even als de beide MARNIXEN, te Genève hunne opleiding genoten hadden, en van het sterker contrast van CALVIJN's leer met Rome's door bloedige vervolgingen gehate instellingen. In onze dagen kan Duitsche literatuur, Duitsche theologie, philosophie, etymologie, historiologie, enz. met wat uit Frankrijk tot ons komt, wel wedijveren. Even zoo dunkt ons de uitdrukking te algemeen: »de gebeurtenissen worden niet gemaakt door de nationaliteit. De gebeurtenissen vormen de natie". Want de nationaliteit werkt op de gebeurtenissen terug, neemt ze aan

of stoot ze van zich, werkt mede of tegen. Om ons alleen tot onze eeuw te bepalen, zoo hebben noch de gevolgen der Fransche omwenteling, noch NAPOLEON's heerschappij onze natie gevormd, en wat men beproefd heeft om van de Hollanders en Belgen één volk te maken, was ijdel. — Met meer regt wordt MOTLEY bestreden in zijne klagt over KAREL's inbreuk op de vrijheden en voorregten des volks. Overtuigend wordt aangewezen, dat de besnoeijing der privilegiën, het onvereenigbaarst mengelmoes, wanneer men ze tot een algemeen Staatsregt had willen verheffen, en niet te handhaven dan ten koste van anderen, eer voor- dan nadeelig gewerkt heeft, en aan den derden stand, door de regeling waaraan hij onderworpen werd in de zamenstelling en vertegenwoordiging der Algemeene Staten, eene kracht en eene éénheid van werking heeft gegeven, welke die stand, in tallooze Gemeenten verdeeld gebleven, niet zou hebben bezeten, al waren ook die Gemeenten met de schoonste voorregten begiftigd. Of nu KAREL V en zijn gelijkgezinde voorganger FILIPS *de Goede* dit gevolg van hunne inbreuk op de privilegiën hebben beoogd en gewenscht, moeten wij met den Heer B. V. D. BRINK betwijfelen. — Doet MOTLEY zich hierin als Republikein kennen, het is ons voorgekomen, dat hij ook in een ander opzigt KAREL V te streng beoordeeld heeft. Wij hebben het oog op de bovenmatige geldsommen door hem den Nederlanders afgeperst. Die gelden moesten voor een groot deel dienen tot het voeren van oorlogen, die hun onverschillig en zelfs hatelijk waren; sommige Gewesten viel het opbrengen moeijelijk, uit hoofde van geledene schade, b. v. in den langdurigen krijg met Gelderlands Hertog. Maar kan men de jaarlijksche heffing van twee of drie millioen gulden, ook in aanmerking genomen de grootere waarde van het geld in die dagen, en eene buitengewone heffing van acht millioen dukaten in vijf jaren, zoo onmatig of overdreven noemen, bij den bloei van landbouw en nijverheid, en den grooten handel van Antwerpen en andere steden?

Intusschen, indien men al de aanklagt van MOTLEY tegen den Vorst niet in haar geheel aanneemt, blijft er genoeg tot zijn last. Bij het genoemde voege men: dat hij in de voldoening zijner driften matiging noch kieschheid kende, door gierigheid en hebzucht beheerscht, de trouwste diensten zeer

karig beloonde, tegen zijne wederpartijders met het geweld valschheid en bedrog pleegde, bij den dood zijner naaste betrekkingen en beste vrienden geen traan vergoot, en uit Staatkunde 50,000 — velen brengen het tot 100,000 — menschen om de godsdienst liet ombrengen. Wij vatten niet, hoe B. VAN DEN BRINK hem een even geloovig zoon der Kerk als FILIPS II kan noemen. Het *Interim* en de *Formula Reformationis* zouden door dezen niet uitgevaardigd zijn, en de vernedering van den Hertog VAN ALVA voor den Paus in zijn naam en op zijn last verschilde hemelsbreed van de handelwijze zijns vaders in de bestorming en inneming van Rome en het gevangen houden van den Paus. Opmerking verdient het, dat WILLEM I, die, zoo iemand in de gelegenheid geweest is om den Keizer te leeren kennen, van zijne zoogenaamde goede bedoelingen geen ophef maakt. Toch was deze in Nederland veel minder gehaat dan zijn opvolger, en zelfs, natuurlijk met uitzondering van hen die het verlies hunner vrijheid en goederen, of dat hunner bloedverwanten aan hem te wijten hadden, populair. Aan zijne wijze van omgang met groot en klein en de gemeenzaamheid die hij ter gelegener tijd wist aan den dag te leggen, aan zijne bekwaamheden en kundigheden — hij sprak, behalve zijne moedertaal, Duitsch, Fransch, Spaansch en Italiaansch — en aan zijn verworven krijgsroem schrijft MOTLEY dit toe, waarbij B. V. D. BRINK voegt: »de gestreelde ijdelheid der Nederlanders, dat hun landgenoot zoo vele Staten onder zijn gebied had, en zoo vele Vorsten had doen bukken, en zijne voorliefde voor hen."

Dat wij met dit werk zijn ingenomen, en niet minder de waarde erkennen van den arbeid door den Heer B. V. D. BRINK er aan besteed, behoeven wij na het bijgebragte niet te zeggen. Wij geven dezen in bedenking, of het niet beter zou zijn er hier en daar eene aanteekening meer bij te voegen, maar het werk in zijn geheel te laten.

De vorm beantwoordt aan den inhoud.

Australië en zijne Bewoners volgens de nieuwste ontdekkingen. Uit het Hoogduitsch van Dr. F. H. UNGEWITTER, *voor Nederlanders bewerkt door* P. H. WITKAMP. *Twee Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1856. *In gr.* 8*vo. XVI en* 582 *bl. f* 7-20.

Kent gij het land, dat ons in den laatsten tijd genoemd

werd als een waar Eldorado — een goudland, rijker dan de Spanjaarden in Amerika vermogten te vinden, rijker dan de bodem van Californië, van waar reeds eene zoo verbazende menigte van dit zoo gezochte metaal naar Europa werd aangevoerd, dat bij sommigen de gedachte kon ontstaan aan eene belangrijke vermindering in zijne waarde, die in eene niet zeer verwijderde toekomst met zekerheid te wachten zou zijn? Kent gij het land met zijn in zoo vele opzigten eigenaardigen plantengroei, met zijne bosschen, die, geheel anders dan de onze, geen schaduwrijk lommer opleveren, maar de zonnestralen tot op den bodem den weg vrij laten, en die op alle reizigers een onverklaarbaren indruk maakten, waarvan de oorzaak eerst door den beroemden Engelschen kruidkundige R. BROWN ontdekt werd? Kent gij, verder, het land, zoo geheel eigenaardig in zijne bewoners uit het dierenrijk, waar vooral eene groep van zoogdieren regt te huis behoort, zoo als de Oude Wereld er niet één levenden vertegenwoordiger van bezit, eene groep, die, naast en tegenover de zoogdieren der Oude Wereld staande, bijna voor iedere onder-afdeeling van deze, eene gelijke uit haar midden heeft aan te wijzen? Kent gij dat land, dat aldus rijker is aan goud-aderen dan eenig ander tot hiertoe bekend, dat voor ons, Europeanen, regt vreemde land? Dr. UNGEWITTER heeft het ondernomen eene beschrijving daarvan te geven, die zeer verdient bekend te zijn. Niet juist hooge wetenschappelijke waarde of eigene nieuwe ontdekkingen zijn het die wij in dit werk gevonden hebben. Trouwens, wij zochten ze er niet in, en hadden niet het regt ze te zoeken, toen we op de achterzijde van het omslag lazen, dat het werk te gemoet komt aan de belangstelling, welke Australië verdient, »zoowel om de verbazende ontdekkingen van goud, die bepaaldelijk in de laatste tijden hebben plaats gehad, als om de nabijheid van onze Indische bezittingen, voor welke, even als voor onzen geheelen handel, in de toenemende ontwikkeling en behoeften van dit uitgestrekte land (het is in omvang bijna zoo groot als Europa) zich nieuwe bronnen van welvaart openen, die rijkelijk zullen vloeijen, indien er slechts partij van getrokken wordt." Het werk levert »eene tamelijk volledig algemeene beschrijving van Australië" — ook wat beloofd wordt. Grondsgesteldheid en klimaat, voortbrengselen uit het planten- en dierenrijk, en de

geaardheid en mate van beschaving der menschelijke bevolking met hare geschiedenis wordt, zooveel daarvan bekend is, vrij volledig en naauwkeurig medegedeeld, en we wenschten zelfs dat we er buiten dat niets anders in vonden dan de geschiedenis der ontdekking der verschillende streken, waarbij we met genoegen zoo menigen Hollandschen naam zien. We zouden dan alleen loffelijk het werk te vermelden hebben, en het in zijne uitsluitend praktische rigting aanbevelen aan hen die betrekkingen met dat werelddeel onderhouden. Wie zijne kennis van de menschelijke bewoners dezer streken wenscht uit te breiden, dien bevelen we het werk insgelijks aan, in zoo verre het een goed overzigt levert van wat de nasporingen op dat gebied tot nog toe geleverd hebben — maar hij zij voorzigtig met het aannemen van de algemeene gevolgtrekkingen waartoe de Schrijver gekomen is, of liever gezegd met het aannemen der beweringen des Schr. te dien aanzien. Reeds op bl. 15 vinden we: »Zóóveel is zeker, dat niet meer dan drie grondtrekken van gezigts- en schedelvorming onder de menschen denkbaar zijn", en dan vinden we het onderscheidende gezocht in de verschillende onderlinge plaatsing van voorhoofd, neus en kakebeenen. Ook wanneer we al konden toegeven dat bij dien grondslag van verdeeling niet meer dan drie grondtrekken van gezigts- en schedelvorming denkbaar zijn, toont de Schr. met geen enkel woord de juistheid van dezen grondslag aan, die te eer als onjuist kan beschouwd worden, wijl hij vrij wel zamenvalt met de meerdere of mindere grootte van den gezigtshoek van CAMPER. En hoewel aan dezen zekere waarde niet te ontzeggen is ter bepaling van den meerderen of minderen verstandelijken aanleg bij de verschillende dieren — wanneer men de menschen onder elkander wil vergelijken, dan kan die maatstaf onmogelijk de regte zijn. Want niet alleen dat bij verschillende personen van het Kaukasische ras zelf die hoek ter waarde van 20° verschillen kan, en men aldus tot grenswaarden komt, die door vele minder beschaafde menschenrassen overschreden worden, maar met kleinere gezigtshoeken gaat dikwijls grootere vatbaarheid gepaard, en omgekeerd. In het geheel is, volgens de onderzoekingen van Dr. SCHNEPF (1855), die gezigtshoek meer eene maat — om het zoo eens te noemen — voor schoonheid en regelmatigheid van gelaatstrekken dan voor de geestvermogens.

En dan wordt maar stoutweg beweerd, dat er niet meer dan drie menschenrassen denkbaar zijn. Op eene andere plaats (bl. 29) vinden we weder zulk eene algemeene bewering, voortgevloeid uit eene vooropgevatte meening. Dààr vinden we: »Hoe verder de volken zich gevestigd hebben van het voorliggend Azië en Europa, des te vreeselijker is hunne ontaarding geworden, niet slechts in den physischen zin, maar ook ten opzigte van zedelijkheid en godsdienst." Afrika ligt reeds tamelijk ver van Azië en Europa, en volgens den Schr. is het dan ook geen wonder, dat de Negers zoo weinig beschaafd zijn, en in zoovele opzigten bij ons Europeërs achterstaan, maar van de Fellah's, de Joloffen en de Mandingo's in Afrika, de zwarthuidigen, die zich zelven blanken noemen, en de Negers ver beneden zich rekenen, terwijl deze den Orang-Outang als huns gelijken aanmerken, wordt met geen woord gerept. Daar wordt niet medegedeeld, dat deze volkeren groote steden bezitten, op wier markten de voortbrengselen van hunnen landbouw en hunne veeteelt te koop aangeboden worden. Evenmin vinden we melding gemaakt van de Nuba, die fijne, haast Grieksche gelaatsvormen vertoonen. Was dit den Schr. onbekend, of paste het niet in zijn stelsel? Verder — »de inboorlingen van Amerika, door de uitgestrektste zeeën gescheiden van den stamzetel van het menschelijk geslacht, konden niet eens zoo veel kracht en zelfstandigheid bewaren, dat zij eene geschiedenis leverden als die der Oude Wereld." En dan wordt van het kanibalismus der Mexicanen en Peruanen gesproken. Maar de Schr. deelt niet mede, dat de beschaafde (?) Spanjaarden, in hunne dweepzieke woede, de Annalen vernietigd hebben, wier knoopschrift de merkwaardige gebeurtenissen aan de nakomelingschap moest meêdeelen, en hij spreekt er niet van, dat onder de Inkas beoefenaars waren van muzijk, van wiskunde, van dichtkunde, dat zij treur- en blijspelen hadden, en dat zij vasen bezaten, die veel overeenkomst hadden met de Egyptische, en evenmin dat zij groote gebouwen deden verrijzen, en vooral ook straten — dikwijls 500 mijlen lang — en groote kanalen maakten, zonder welke Peru eene woestijn gebleven zijn zou. Maar reeds meer dan genoeg, om het ongerijmde van des Schrijvers stelling aan te wijzen. Ook andere van die quasi-uitkomsten van anthropologisch onderzoek zijn tot in het bespottelijke oppervlakkig. Zóó wordt bl. 16 en 17 van een

beschaafd Europeër, als of het een goochelstukje ware, een Papoe gefabriekt binnen den tijd van twee eeuwen, en bij de meer bijzondere en uitvoerige beschrijving van Nieuw-Holland nadere bewijzen beloofd, die echter veel anders zijn, dan waarvoor zij uitgegeven worden. Neen! deze en andere vragen zijn nog steeds hangende, en wachten hare oplossing van veelvuldige en naauwkeurige onderzoekingen, zonder blinden ijver in het werk gesteld, niet van magtspreuken die u. hier en daar bezigt. 't Is niet te verwonderen, dat de Schr., die van een Kaukasiër zoo gemakkelijk een Boschjesman, of wat men wil, weet te maken, er ook wel raad mede weet om Australië bevolkt te krijgen. Het is voor hem »geen raadsel — hoe de Zuidzee-eilanden bevolkt geworden zijn" (bl. 54), en na zijne uiteenzetting op bl. 53, die we echter den tijd en de moeite niet nemen zullen, om over te nemen, meent de Schr.: »begrijpt elk, dat overeenkomstig de natuurwetten alle menschen van één paar ouders moeten afstammen." Dat is toch nog al sterk! terwijl het langs den inductieven weg, volgens Ref.'s bescheiden meening, nog niet gelukt is, die éénheid van oorsprong van het menschelijk geslacht te bewijzen, zoo min als hij eene oorspronkelijke veelsoortigheid voor bewezen kan aannemen — wordt daar in eens door deductie eene belangrijke uitkomst gevonden, die schoon genoeg zijn zou, wanneer zij maar den toets kon uithouden. Ref. meent dat UNGEWITTER beter deed, zich in het geheel niet met de natuurwetten te bemoeijen; ten minste heeft hij niet het regt om dit woord als een stopwoord te gebruiken, ten einde daarmede het gebrekkige in zijne redenering aan te vullen.

Daar zoude nog zeer veel te zeggen, veel aan te merken en bij te voegen zijn bij hetgeen het besproken werk over Australië mededeelt, en vooral geldt dit — zoo als aangewezen is — in het ethnologische, maar over het geheel en voornamelijk in andere opzigten vinden wij daarin toch eene tamelijk volledige beschrijving van dit werelddeel. Het boek voldoet in zóó verre aan zijne bestemming, en wij wenschen alleen, dat wie zich daaruit met Australië's bewoners bekend wil maken, ook andere minder bevooroordeelde bronnen zal raadplegen, of wel, des Schrijvers algemeene beschouwingen voor diens rekening latende, met eigen gezond verstand zal willen overwegen hetgeen van de verschillende volkstammen in het

bijzonder gedeelte vermeldt wordt. Feitelijke onwaarheden hebben we er niet in ontdekt, en dit maakt dat we — ook na al het aangevoerde — niet aarzelen het werk aan te bevelen.

Z. A. S.

De Familie DE LA LAINE. *Historisch-Romantisch Verhaal tijdens de vervolging der Protestanten in Holland. Door* J. J. LAMBRECHTS, *Schrijver van:* »JACOBA VAN BEIJEREN". *Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. *In gr. 8vo. VI en* 550 *bl.* *f* 5-60.

De Schrijver verplaatst ons onder de regering van MARGARETHA VAN PARMA, tijdens de vernieuwde plakkaten tegen de ketters, het Verbond der Edelen, en de beeldstormerij. Hoewel dus de tijden, waarin het ons medegedeelde voorvalt, woelig genoeg waren, en aanleiding konden geven tot belangrijke tooneelen of sprekende beschrijvingen, is er echter in het verhaal weinig beweging. — Natuurlijk was er in die dagen van strijd tusschen priesterdwang en opkomende verlichting, menigeen die twijfelingen koesterde, en vergelijkingen maakte tusschen het oude en nieuwe geloof; terwijl het als van zelf spreekt, dat niet juist alle leden van één huisgezin ook dezelfde gevoelens daaromtrent hadden. Dit zien wij in den aanvang van ons verhaal, want in zulk een verdeeld gezin leidt de Schrijver ons binnen. — De vrouw is in stilte de nieuwe leer toegedaan, en heeft zelfs eenen Bijbel weten te verkrijgen, waarin zij de oplossing zoekt van het onbevredigende gevoel, dat het Katholieke geloof steeds in haar hart heeft achtergelaten. De man is wel het meest tegenovergestelde uiterste, dat men zich kan voorstellen; hij laat zich blindelings leiden door zijnen biechtvader, en, bij toeval het verboden boek bij zijne vrouw ontdekt hebbende, veroorzaakt de onzekerheid aangaande zijne verpligting om haar bij de inquisitie aan te klagen, hem tusschenbeide vlagen van krankzinnigheid. — Hun eenige zoon, EDUARD, wordt op zeventien-jarigen leeftijd uit Amsterdam naar Antwerpen gestuurd, om daar bij een vriend voor den handel te worden opgeleid. Deze vriend nu is de Heer DE LA LAINE, en wij blijven verder bestendig met ons tooneel in den schoot zijner familie. De handelende personen zijn, behalve de reeds ge-

noemde: Mevr. DE LA LAINE, de twee dochters, en CLAUDE, de zoon des huizes, de Abt VAN THIELT, een huisvriend, en vader MATTHIAS, de biechtvader van het gezin. — EDUARD heeft in den laatsten tijd in het vaderlijke huis reeds menigmalen met zijne moeder over de godsdienst gesproken, en vindt nu in den hem omringenden kring Katholieken van de liberaalste soort, die de ketters, ja, laken, maar toch ook beklagen om de wijze waarop men hen vervolgt. Voor CLAUDE voelt hij terstond sympathie; hij wordt diens onafscheidelijke vriend, en reeds bij de eerste wandeling die zij te zamen doen, vertrouwen zij elkander den wankelenden staat van hun geloof toe, en verdiepen zich in een onderzoekend onderhoud. Op eene volgende wandeling ontmoeten zij VAN THIELT, dien zij ook dadelijk in een diergelijk gesprek wikkelen, en van wien zij de bekentenis ontvangen, dat hij, even als SAULUS, bij het pijnigen der gevangenen, in de kerkers der inquisitie eene stem heeft gehoord, die hem toeriep: »Waarom vervolgt gij mij?" Deze is dus ook al half bekeerd. Van nu af aan is het slechts loopen van de Abdij naar het huis van DE LA LAINE, en vice-versa, om altijd en overal dezelfde punten te behandelen. — EDUARD en de jongste dochter voelen weldra genegenheid voor elkander, maar op dat tijdstip heeft juist EDUARD's vader begrepen, dat hij voor de ketterij zijner vrouw geene betere boete kan doen, dan zijn zoon aan den geestelijken stand te wijden. — Nog erger is het dat de Abt en de oudste dochter elkaâr beminnen, en daaruit vloeijen natuurlijk zenuwachtige en eindelooze gesprekken tusschen de dames voort. — Vader MATTHIAS, een echte Jezuït, brengt eindelijk eenige verandering in al dat weifelen. Hij heeft de beide vrienden laten bespieden, toen zij eene godsdienstige bijeenkomst der ketters bijwoonden, en den Abt op flaauwheid in zijne ambtsbediening betrapt. Op het oogenblik echter, dat hij EDUARD naar de gevangenis laat slepen, en ook denkt VAN THIELT in zijne magt te hebben, wordt hij door eenen bediende verraden, die eenige den vader zelven beschuldigende papieren heeft ontvreemd. Deze komen in handen van CLAUDE, en de titelplaat stelt eene soort van worsteling om het bezit daarvan voor, waarbij eventjes een dolk wordt vertoond. De Pater, dien men ziet binnentreden, en in rang als geestelijke boven MATTHIAS is geplaatst, ziet de

papieren in en geeft de noodige bevelen om EDUARD te bevrijden, die te gelijker tijd het berigt van den dood zijns vaders ontvangt, en dus kan trouwen. VAN THIELT heeft zich door de vlugt gered en wordt Luthersch predikant, zoodat ook zijn huwelijk niet meer belet wordt, en vader MATTHIAS, berooft zich, uit angst voor de gevolgen, door vergift van het leven. — Zie hier het geraamte van het verhaal. En wat is het nu? De Schrijver noemt het een historisch-romantisch tafereel. — Zeer veel historie is er niet in te vinden, want de staatkundige gebeurtenissen worden slechts, nu eens door den Abt, dan eens door een bediende, bij wijze van stadsnieuwtje, verteld. — Den lezer wordt niets voor oogen gesteld, en waar blijft dus het *tafereel?* Evenzoo is het met het romantische gedeelte, en blijkbaar hebben die beide woorden op het titelblad alleen moeten strekken, om de punten van controversie (als men het zoo ten minste noemen mag) beter ingang bij het publiek te doen vinden, want slechts dit gedeelte is *con amore* behandeld. Hoe jammer dus, dat men ook hiervan moet zeggen: het is niet meer dan een eentoonig mijmeren, dat zich nooit tot geestdrift verheft; nergens vindt men eene treffende tegenstelling; geene enkele bladzijde die van kracht getuigt, geen volzin dien men wenscht te herlezen. Van de bijzondere karakters behoeven wij niet te spreken, aangezien die, op één na, hoegenaamd niet verschillen, en men van allen, zonder onderscheid, kan zeggen: dat zij geur- en kleurloos zijn, als zuiver water.

Moge de Schrijver mij dit oordeel ten goede houden, maar het gaat mij als wijlen BOILEAU: »*Je ne sais rien nommer, si ce n'est par son nom*", en ik kan niet ontveinzen, dat het mij eenige moeite gekost heeft, om de bijna 600 bladzijden met drooge gesprekken door te worstelen.

Het werk is echter met welmeenende bedoelingen geschreven, en indien de Schrijver, blijkens de Voorrede, door zijne gezondheid er toe gebragt, zich verder in het vak oefent, en zich op een minder gerekten stijl toelegt, zal hij in het vervolg misschien ook beter voldoen.

Er is nog iets van minder belang, maar dat toch ieder moet bevreemden. Men leest over het jaar 1565, en men ziet tevens op het vignet een paar heertjes, *zóó* gecostumeerd, dat zij op dit oogenblik in de *salons* der hoofdstad niet misplaatst zouden zijn.

M.

Droomen en Fantasiën: uit de jaargetijden des levens. Uit het Engelsch van J. MARVEL (DONALD G. MITCHELL). *Te Amsterdam, bij* de Wed^e. L. van Hulst en Zoon. 1857. *In postformaat. IV en* 205 *bl., met geïllustreerden titel, f* 1-70 *ingenaaid, en f* 2-: *gebonden in linnen band.*

Wanneer ge »Klein Duimpje", »Blaauwbaard", de »Versjes van VAN ALPHEN", »ROBINSON CRUSOË", en de »Vaderlandsche Historie voor de Jeugd" achter u hebt gelaten, en eenmaal de tooverwereld der romans met huiverende en gejaagde belangstelling zijt ingetreden, dan verslindt gij een aantal boeken, en van de meeste weet gij, na een twintigtal jaren gelezen te hebben, de titels zelfs niet meer.... als gij die ooit geweten hebt en niet dadelijk met Hoofdstuk I of midden in het eerste deel begonnen zijt. Maar onder die massa boeken, welke daar vrij verward in een donkeren hoek uwer herinnering opgestapeld liggen, zijn er toch enkelen die vooruit komen, waarop het licht met volle helderheid blijft vallen, en waarvan gij nooit vergeet, dat gij ze mooi, zeer mooi, hebt gevonden. Misschien zelfs hebt ge, ofschoon gij heel weinig romans of soortgelijke werken koopt, die in elke leesbibliotheek voor een dubbeltje per week zijn te bekomen — een paar van die zeer mooije boeken in uwe kast staan.

Ge weet welke boeken ik meen: de »Camera Obscura" van HILDEBRAND, »Mijn Roman" van BULWER, de »Nôtre Dame" van VICTOR HUGO, »XXV Hoofdstukken vol Distelen en Doornen" van JEAN PAUL, »François le Champy" van GEORGE SAND.... En nu kunt ge er nog een boekje bijzetten, ditmaal van een Amerikaan: »Droomen en Fantasiën" van MARVEL.

Dat toch is ook een zeer mooi boekje, dat ge niet vergeten zult, omdat het de fijnste snaren van uw gevoel heeft geroerd, omdat het u een traan heeft ontlokt van sympathie, en een glimlach, als ge 't zoo innig waar vondt!

En wat behelst dat boekske dan? Het behelst de geschiedenis van een *mannenhart*. Ge hebt in al de romans die gij gelezen hebt, een tal van vrouwenharten ontleed gevonden, zelden dat van een man; hier vindt ge dat; hier vindt gij u zelven terug, toen ge als een knaapje speeldet op den zolder; toen ge een schooljongen waart; toen ge student werdt; toen ge die hartstogtelijke liefde

koesterdet voor dat schoone meisje, eene liefde, die u nu een droom van ijlhoofdigheid toeschijnt; toen als man, door uwe trotschheid en wereldschgezindheid heen, uwe hoop zich strekte naar het reine hart van haar, die gij wist dat te goed voor u was; toen ge uw eerste kind zulk een verwonderlijk schepseltje vondt, en gij dacht dat uwe oude vrienden, met wie gij in de sociëteit plagt te souperen, er bijzonder veel belang in stelden te weten hoe uw kindje groeide en hoe dik het was! En »als zij u dan een bezoek bragten, waart gij zeker dat zij brandden van verlangen om uw zoon te zien, en gij hieldt het kleine spartelende ventje op uw arm, niet zonder eene zekere gewetenswroeging dat gij hen tot zulk eene afgunst uitloktet als zij natuurlijk moesten gevoelen."

En, zoo de kroon der grijsheid reeds uwe lokken siert, zoo »de omtrekken des levens, die zich eenmaal aan u vertoonden als de golvingen van eene uitgestrekte bergketen, nu als door eene reuzenhand digt opeen schijnen gepakt; en gij slechts ruwe, gescheurde steilten ziet, gelijk Alpische berggevaarten, door ijsvelden van droefheid gescheiden, en lekkende van overvloedige tranen" — ook dan kunt ge in dit boekske uwe levensdroomen terugvinden, ook dan kunt ge er bij mijmeren over 't geen ook voor u *weg is*, en er met een glimlach van vreugde in lezen, wat ook u nog *is overgebleven*.

Zoo brengt ons de Schrijver ongevoelig van de wieg tot aan het graf door het gansche leven heen. De verschillende tijdperken van dat leven — de titel van het werkje wijst het aan — worden ook hier bij de jaargetijden vergeleken: de jeugd is de lente, de jongelingschap de zomer, de herfst is het leven van den man, de winter dat van den grijsaard. »Een oud idée!" zult ge zeggen, en ge hebt gelijk; maar toch weet de Schrijver het in nieuwe vormen in te kleeden. Hij heeft door ik weet niet welke frischheid van beschouwing aan de oude vergelijking een nieuw leven weten bij te zetten. Een enkel voorbeeld. Hij begint elk jaargetijde of liever elke afdeeling van zijn werkje met eene boeijende, frissche schilderij van de lente, van den zomer, van den herfst en van den winter, zoo als men die in de gematigde luchtstreek van het Noorden der Vereenigde Staten en ook in ons Vaderland kent. In die schilderijen is de natuur op den voet betrapt, en wij durven ze gerust als modellen van natuurbeschrijving roemen.

De beschrijving van de lente, waarbij de gure dagen niet vergeten zijn, eindigt met de milde lenteregens, die malsch op de aarde nedervallen, nu en dan afgewisseld met eene flikkering van zonneschijn om de druppels helder te maken — gelijk zoo vele vreugdetranen; — de wolken komen plotseling opzetten en lossen hare kristallen lading in de dansende waterplassen, en doen de bloemen glinsteren en de daken druipen van hare mildheid. Het vee blijft rustig in de verjongde weide voortgrazen, en de kinderen lagchen om den warmen regen, of luisteren, onder dak, met gretig oor naar zijn gekletter.

En met dat gekletter op het dak — dat zoo veel overeenkomst heeft met het getrappel van KINDERVOETJES — begint de Schrijver zijn verhaal van kinderlijke droomen.

De hitte van den zomerdag lost zich op in een onweder. De Schrijver schildert dat geheel naar de natuur, hij ziet het en teekent het na; de wind steekt op; de binnendringende togt blaast zijn papier weg. Nu schiet er eensklaps, na een oogenblik van stilte, een verblindende bliksemstraal uit de wolken, een zware donderslag ratelt door den hemel; daarna — even als bij hevige droefheid de opgekropte smart zich in tranen lucht geeft — komen de groote regendruppels en kletteren op het gras en de bladeren, en, het luidst van alles, op het dak — nu niet, gelijk de ligte regenvlagen der lente, als het getrappel van kleine voetjes, maar met forschheid en kracht — gelijk de eerste fiere tred der JEUGD!

Als de zon na een Octoberdag al lager en lager daalt, sterven hare roode stralen soms weg in eene zee van zware, graauwe wolken. Langzaam en stil sluipen zij langs den avondhemel. De westelijke sterren blinken flaauw en verdwijnen in de opstijgende nevelen. De wind draait meer en meer naar het Oosten, en eindelijk storten de wolken fijne regendruppels uit, die gij slechts gevoelt met het gezigt naar den hemel gekeerd. Maar spoedig worden zij dikker en zwaarder en kletteren zij snel en met kracht tegen het venster — gelijk de snelle en vaste tred van een heir van MANNEN.

De winterlucht is even grillig als de lentelucht — gelijk de ouderdom vaak niet minder wispelturig is dan de kindsheid. — Tegen den middag is de hemel met een loodkleurig graauw bedekt; de weinige overgeblevene bladeren der eiken ridselen akelig; de pijnboomen zuchten treurig. Als de avond valt, en

met de duisternis de storm toeneemt, blaft de huishond; de kinderen hurken in het hoekje van den haard bijeen; de jagtsneeuw stuift scherp en kil. En terwijl gij bij het flikkerend schijnsel van uw haardvuur zit, slaat de hagel tegen uw venster, alsof een OUD MAN er met zijn rotting tegen aan tikt.

Nog eene enkele schoone aanhaling uit de natuurbeschrijving van den winter:

»In de verte blaft een hond; de rook der hutten stijgt ten hemel op, het gerinkel van sledebellen breekt de stilte van den rijweg af, en op de heuvels staan de bladerlooze bosschen als legers, met geweren en speren in rust; en boven het andere geboomte verheffen zich hier en daar de toppen der pijnboomen als banierdragers, en roepen met hunne duizende tongen van groen, den trotschen krijgskreet uit: »God is met ons!" "

Genoeg om te doen zien met welk eene meesterhand MARVEL de natuur weet weêr te geven. Maar even als hij deze zijne schilderingen door gelukkig aangebragte en vooral ware *détails* — de zon die in de lente op de regendroppels flikkert; de togt bij een opkomend onweder in den zomer; het omloopen van den wind in den herfst; het blaffen van den hond en het rinkelen der sledebellen op den anders stillen rijweg in den winter — even als de Schrijver, zeggen wij, door die *ware détails* zijne natuurbeschrijvingen heeft weten te doen leven; zoo ook weet hij *détails* uit het werkelijke leven te grijpen, die door hunne waarheid treffen. En even als bij het aanschouwen der natuur soms grootsche, poëtische idéën bij hem ontkiemen, zoo weet hij ook de poëzij van 't leven te doen gelden, en den adel van den mensch te doen uitkomen.

Nogtans verliest zich zijne beschouwing van het leven geenszins in nevelen: al draagt het werkje tot opschrift *droomen en fantasiën* — gij zult er toch het ware, praktische leven in wedervinden. Daardoor vooral onderscheidt dit schoone boekske zich zoo uitnemend van vele werken uit den tegenwoordigen tijd, die zich op het gebied der verbeelding bewegen, en waarin eene ziekelijke, overdreven vrome rigting gepaard gaat met onmogelijke toestanden en onmogelijke menschen.

Niet alzoo hier: volkomen toepasselijk op zijn eigen boek is het, wat MARVEL aan zijn lezer zegt: »Gij zult misschien met een glimlach lezen; mogelijk zult gij het als »aardig verzonnen" prijzen; gij zult, met eene lip, welke de minste trilling is af-

geleerd, over eene aandoenlijke passage spreken, en zeggen dat »het goed beschreven" is. Waarom is het echter goed beschreven? Alleen omdat het uit uw leven en uit uw hart gegrepen is. 't Is goed, omdat het zoo gewoon is; aardig verzonnen, omdat het zoo waar is, omdat het volstrekt niet verzonnen is."

Ziedaar de schoonste lofrede op zijn eigen werk.

Maar welk soort van werk is het nu eigenlijk? — 't Is geen roman: 't zijn gedachten en beelden, met echten humor dooreengemengd; nu eens geeft de Schrijver ons zijne eigene opmerkingen, dan weder spreekt hij ons, zijne lezers, aan, terwijl hij ons den naam geeft van CLARENCE, en ons volgt als knaap, als student, als man, als grijsaard. Hij geeft ons ouders, hij geeft ons een broêrtje, CHARLIE, die vroeg sterft; eene zuster, NELLY; eene lieve vrouw; kinderen en vrienden; onderwijzers en bekenden.... Hij plaatst ons in verschillende omstandigheden en toestanden. Maar telkens vindt gij u zelven toch terug: telkens voelt gij, dat gij zelf CLARENCE zijt.

»Welligt" — zegt dan ook MARVEL tot zijn lezer — »welligt is het bij u opgekomen, dat ik mij in deze schetsen aan wet noch orde stoor, en alle bestaande regels voor Schrijvers schend, door U tot mijn held te maken.

»Zoo is 't juist, want mijn werk is eene geschiedenis van die onbestemde gevoelens, twijfelingen en aandoeningen, die in mindere of meerdere mate ieder onzer eigen zijn; en daarom is het dat ik u den last dezer droomen op de schouders leg. Zoo dit of dat niet tot uwe ondervinding behoort, verzoek ik u slechts een poosje geduld te hebben; ik houd mij verzekerd dat er iets anders komen zal, dat als eene waarheid op uw hart zal liggen, en u van zelf — misschien wel met tranen — in het geloof zal brengen, dat GIJ werkelijk mijn held zijt."

En *zoo is 't juist*, zeggen wij den Schrijver na; hij heeft goed getroffen, goed gezien, goed gevoeld, goed onthouden. De voorstellingen uit het kinderleven o. a. zijn uitmuntend van waarheid.

We kunnen ons naauw onthouden en proeven van te geven, maar dit zou ons te ver voeren. Wij kunnen ook onmogelijk eene bloemlezing geven uit den schat van schoone vergelijkingen, beelden, spreuken en gedachten. We kunnen niet anders

dan herhalen: lees het boekske, lees en herlees het, gij zult het u niet beklagen; gij zult er troost in vinden en bemoediging, ware levenswijsheid en kracht, warm gevoel en opheffing tot God! Daarbij is het zoo los, zoo levendig en boeijend geschreven, dat het u aangenaam *moet* bezig houden, terwijl het, driewerf gelukkig! uitmuntend vertaald is. Ook druk en correctie zijn goed. A. I.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Het zevende N°. van het tijdschrift *China* behelst: een berigt uit de »Evangelische Reichsbote", aangaande de R.-Katholieken te Tschunan; een uittreksel uit een brief van den zendeling TALMAYE omtrent eene gemeente in Amoy; een berigt omtrent den zendingspost Ho-au; eene mededeeling uit het jaarlijksch verslag der vereeniging voor de Evangelisatie te Londen; en een brief van den zendeling KLOEKERS. Met deze korte opgave stellen wij ons tevreden. Voor uitvoeriger mededeeling of beoordeeling zijn de genoemde stukken minder geschikt.

Dezelfde aanmerking, die wij kort geleden maakten op eene afscheidsrede van V. D. BANK, te Utrecht, moeten wij herhalen met betrekking tot eene dergelijke rede van R. MACALESTER LOUP, laatst Predikant te Zalt-Bommel. Ook deze heeft zijne gemeente vaarwel gezegd op den laatsten zondag van 1856, en daarbij evenzoo tot tekst gekozen de woorden van 1 *Joh.* II: 18ª: *Kinderkens! het is de laatste ure.* Door de behandeling dier woorden bij zulk eene gelegenheid moet wel hun oorspronkelijke zin en het verband, waarin zij voorkomen, geheel en al worden uit het oog verloren. Een enkele blik in de Inleiding en tekstverklaring is genoeg, om daarvan elken lezer te overtuigen. Tegen de verklaring hebben wij de bedenking, dat *de laatste ure* in de voorstelling van JOHANNES, niet — zoo als M. L. meent — de tijd van JEZUS' wederkomst is; maar het tijdperk, dat daaraan voorafgaat. — Wij schrijven dit alleen, om anderen daarop opmerkzaam te maken en hen tegen dezelfde dwaling te waarschuwen. De waardige grijsaard zij door niets in zijne welverdiende rust gestoord, zelfs niet door de kritiek zijner afscheidsrede. Voor zijne gemeente, waarin hij meer dan 45 jaren werkzaam was, zij dit woord eene aangename herinnering, voor zijne vrienden een blijvend aandenken!

Te Amsterdam, bij G. PORTIELJE EN ZOON is, à *f* 2-40, *ingen. f* 2-05, de *vierde* druk verschenen van *Christelijke Droefheid en Troost. Herinneringen bij den dood van geliefde panden. Door* B. VERWEY, (*in leven*) *Predikant te 's Gravenhage.* Ofschoon wij ons ten stelligste verklaren tegen het herdrukken van stichtelijke boeken, omdat zij oud zijn, kunnen wij best vrede hebben met dat van zulke godsdienstige lectuur, die wel tot een vroeger tijdperk behoort, maar *nog bij voortduring* in den smaak gebleven

is. En zoo schijnt het met dit troostboek te wezen. Het verdient zulks ook; het mag nog wel eenige jaren leven en nut stichten; want, alhoewel men, dit boek vergelijkende met hetgeen nu nog niet eens van de beste stichtelijke werken geven, zal moeten erkennen, dat er vooruitgang is op dit veel betreden terrein; alhoewel toon en geest van dit boek niet volkomen meer in den tijd passen, en het ook niet tot die weinige uitverkorenen voor alle eeuwen en tijden behoort: zoo kunnen toch deze kalme, eenvoudige, hartelijke, uit het geschokt gemoed van een zoon dier dagen (en toen openbaarde zich een geschokt gemoed nog anders dan nu!), vooral voor wie van dezelfde school zijn, maar ook voor jongeren, die den invloed van dien tijd nog niet geheel zijn ontwassen, een zegen zijn. *Nu* zou VERWEY zeker anders schrijven — altijd zal zijn werk in eene geschiedenis onzer stichtelijke lectuur zijne plaats behouden. En van hoe menig product van dien aard in onze dagen kan men dat niet verzekeren?

Prof. HOFSTEDE DE GROOT en Ds. W. L. F. MOLTZER hebben twee preken uitgegeven, onder den titel: *Zalig zijn de barmhartigen!* à *ƒ* : - 50, ten voordeele van de diaconie hunner gemeente. De Professor schrijft veel, en geeft veel uit — wij durven met het oog op deze zijne leerrede gerust zeggen: *te* veel. Zijn talent om duidelijk, eenvoudig, overtuigend te spreken, komt er in uit; het kan zich niet verloochenen; maar 't is een mager stuk, dat zelfs niet onder de vlag van een liefdadig doel moest zijn uitgegeven. Het is niet doordacht en doorwerkt; wij achten den man hoog, wij waarderen zijne vlugheid, maar waar zij vlugtigheid en oppervlakkigheid wordt, mogen wij niet zwijgen. Eilieve! *Liefde en heiligheid* = *heilige liefde:* stemt gij dat toe? Jammer, dat een man die zoo goed denken kan, zoo bij de bovenste, allerbovenste oppervlakte blijft. — De Predikant MOLTZER wint het van den Professor. Hadt gij ooit iets van hem gelezen? Gij zult hem hier leeren kennen als een goed prediker, die wel wat zwevend is op het punt van liefdadigheid, en die niet zoo handig is in 't laten drukken als Prof. DE GROOT. Al wat deze schrijft, getuigt: »de pers en ik zijn oude vrienden!" de preek van Ds. MOLTZER spreekt: »ik weet nog niet best, hoe ik er meê moet omgaan."

Ds. H. L. OORT, te 's Gravenhage, heeft zijne »Inwijdingsrede" over 1 *Kon.* VIII: 29[a], uitgesproken in de eerste Godsdienst-oefening in de Willemskerk, 14 Dec. 1856, bij M. J. VISSER (een knap Uitgever), in 't licht gezonden. Geen der Haagsche Predikanten was zeker beter geschikt voor dat werk der inwijding. Ds. OORT schijnt hier in zijn element. Zoo'n hooge opwekkelijke toon; alles zoo wat opgewonden; juist geschikt als men meer bekwaam is om te gevoelen dan om te denken. VAN KOETSVELD zou 't zoo goed niet gedaan hebben. Zoo heeft ieder zijne gave — deze die der diepte van gedachte — gene die van levendigheid des gevoels. Ieder die eene kerk of een orgel moet inwijden, leze eerst dit stuk tot

driemaal toe, maar niet nog hooger toon! — Ds. OORT ging tot de uiterste grens.

Ds. MARONIER preekte oudejaars-avond van 1855 over *Jes.* XXXVIII vs. 1[b], en gaf die leerrede, op veler verzoek, een jaar later bij MARTINUS NIJHOFF uit. Wij kunnen ons dat verzoek wel begrijpen, en wie behoefte heeft aan eene stichtelijke oudejaars-avond-preek, bevelen wij de lezing er van aan. 't Is een ernstig, hartelijk, degelijk woord. Vraagt ge naar het eigenaardige van deze preek? *Netheid van bewerking*, zoowel wat gedachten als stijl en taal aangaat — dit is hetgeen haar kenmerkt. En dat beteekent veel.

Het *Bijbelsch Woordenboek voor het Christelijk Gezin* (de laatste vier woorden zijn lokvinken) gaat met langzamen, maar zekeren tred voort. Wij ontvingen laatstelijk D. III, Aflev. 5 en 6. Als belangrijke artikelen noemen wij: *Rigteren* door Prof. KUENEN: *Romeinen* door Prof. VETH; *Brief aan de Romeinen* door Prof. SCHOLTEN; *Sabbat*, *Sabbatsjaar*, *Sabbatsreis* door Dr. KEMINK; *Sadduceën* door Prof. MOLL; *Salomo* door Prof. VETH; *Samaritanen* door Prof. KUENEN; *Samuël* door Dr. BLOM; *Boeken van Samuël* door Prof. VETH; *Saul* door Dr. BLOM; *Schaap* door Prof. VETH; *Scheppen* door Prof. DOMELA NIEUWENHUIS, om van vele kleinere artikels niet te spreken. Als wij door op dit allerbelangrijkst werk bij voortduring de aandacht te vestigen, nog dezen of genen bewegen om er op in te teekenen, dan doen wij zeker een goed werk. *Exitus alget* — dat schijnt hier gelukkig niet het geval te worden.

Te Edam, bij P. DE BOER, P.Z., verscheen in 't licht een smakeloos gedrukt boekje, getiteld: *Hartelijk woord aan alle belijders van onzen Heer* JEZUS CHRISTUS, *na het lezen der drie preken, gehouden en uitgegeven door de Vereeniging »de Dageraad"*. Wij betreuren de uitgave er van. De Schrijver heeft een Christendom, dat nadert aan dat hetwelk »de Dageraad" zich ter bestrijding gefingeerd heeft. Als de hartelijkheid bestaat in o's en wee's en ach's — dan is het een hartelijk woord. Maar wat dunkt u, is het volgende ook hartelijk? »Men heeft het schandelijke zoeken te betoogen, van de vereeniging der Zuid-Hollandsche Predikanten, die den Heer ZAALBERG als Predikant bij de Synode verklaagd heeft; doch ik bid U, wanneer Gij U met mij, ter neder zet, om de taal der mannen van de Dageraad aan te hooren, en wij dergelijke regelen lezen als het Voorwoord der Goede Vrijdag Preek, hetgeen wij hier letterlijk laten volgen, moeten wij dan niet, als een eenig man opstaan, om dáár, waar wij dat bespeuren, eenen Leeraar te verklagen, en Hem uit de Gemeente te verbannen; liever nog op onzen kansel eenen R. C. Priester, geduld, die CHRISTUS belijdt als de Zoon van God, en Hem de eere geeft, als iemand die den ganschen Bijbel verdraait, en Hem

alleen als een groot Profeet erkent, alleen als den wijze van Nazareth, alleen als den man van vooruitgang, zoo als wij lezen op pagina 6 van de Palmzondagpreek, enz. enz." Foei! wat laster!! Ds. ZAALBERG gelijk te stellen met »de Dageraad." — *Non tali auxilio!* De Schrijver moge zich schamen.

Ds. BUSKEN HUËT geeft in Afleveringen, voorloopig 12, ieder à 30 cents, bij KRUSEMAN, *Brieven over den Bijbel* uit, onder den titel: *Vragen en Antwoorden.* »Het geheim hunner uitwendige herkomst", waarvan het Voorberigt spreekt, schijnt ons zoo diep niet. Aan nadenkende lezers durven wij, naar de proeve te oordeelen, ze wel aan te bevelen, maar *algemeen* niet. Zij zijn met verbazend veel talent geschreven; maar of het wegnemen van al het bijzondere in de Openbaring, of laat ons liever zeggen: van al wat Openbaring heet, in den zin waarin wij dat woord gewoonlijk bezigen, met de waarheid strookt — neen! zeggen we, en vergenoegen ons met de eer om op een verouderd standpunt te staan, al zien wij daarop nog alles niet zoo heel duidelijk. Het werkje bevat popularisering van Scholteniaansche theologie. Genoeg om het te signaleren.

De in 1845 door Dr. J. J. PENNINK uitgegeven *Gezondheidsleer voor den beschaafden stand*, niet te verwarren met eene, door de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen in het licht gegeven Gezondheidsleer, van denzelfden schrijver, werd onlangs als »nieuwe goedkoope uitgave" (152 bl. in 8vo. voor *f* 1-:) herdrukt, en bij de Gebroeders DIEDERICHS, te Amsterdam, verkrijgbaar gesteld. Zij bevat, wat niet uit den zeer algemeenen titel blijkt, vier vertoogen: »1) over de waarde van een zwak en teërgevoelig gestel, vooral bij den geleerden stand; 2) over de kunst om wél zwakkelijk te zijn en daardoor het leven te verlengen; 3) over de zelfleiding en diëet, naar verschil van temperament en aanleg tot ziekte; 4) over de kunst om wél zwakkelijk te zijn, vooral voor teringachtige gestellen." — Gelijk de schrijver zelf op den inhoud van zijn boekje het »quorum pars magna fui", toepassen kan, zoo zullen vooral zoodanige lezers, die met den verdienstelijken schrijver in eenen zwakken gezondheidstoestand deelen, in zijne opmerkingen en raadgevingen het meeste belang stellen. Moge hun en anderen de vernieuwde uitgaaf welkom zijn, en moge het boekje alsnog aan velen tot eene nuttige en aangename vraagbaak verstrekken!

De Minister van Oorlog en de Oppositie (te 's Gravenhage, bij de Erven DOORMAN, 1857, in 8vo., 16 bl. *f* :-25) is eene *brochure* welke zich ten taak stelt om te onderzoeken of de Minister van Oorlog regt had den Heer VAN BOSSE toe te voegen, dat de door hem opgegevene cijfers onjuist waren. De Schrijver komt na de becijfering tot het besluit, dat de Minister gelijk had, en dat de Heer VAN BOSSE wat beter had moeten rekenen. Ref. gelooft ook dat de Afgevaardigde wat

beter had kunnen cijferen, de Minister wat kalmer had kunnen spreken, maar bovenal..... dat deze *brochure* best in manuscript had kunnen blijven.

Over *de Economist* willen we liever spreken als de Jaargang compleet is; maar wij mogen niet verzwijgen, dat de Redactie daaraan sedert April eene aanmerkelijke uitbreiding gegeven heeft, door bij haar tijdschrift een bijblad te voegen (dat ook afzonderlijk verkrijgbaar is) en bestemd wordt om al datgene te verzamelen wat met de staathuishoudkunde in verband staat, dagelijks voorkomt, en van belang is te achten bij de reuzenschreden die industrie en *Économie politique* thans nemen. Die nieuwe onderneming, onder zulk eene bekwame Redactie, mogten wij voorloopig geene gunstige vermelding en aanprijzing in ons Tijdschrift onthouden; terwijl we later de resultaten eener nadere kennismaking aan onze lezers mededeelen.

Er is dikwijls over geklaagd, dat de Tweede Kamer der Staten-Generaal buiten de grenzen van hare magt trad, en de Regering bemoeijelijkte. Die klagt is in de laatste dagen vooral herhaald geworden. Een onbekend schrijver heeft in twee vlugschriften die zaak ter sprake gebragt, en de Kamer verdedigd. In het eene geschrift wordt die vraag op zich zelve beschouwd, vooral met het oog op de Grondwet; in het andere wordt op het voorbeeld van Engeland gewezen. Mogt ons oordeel verlangd worden, dan zouden wij het met den onbekenden Schrijver volkomen eens zijn over het *regt* der Kamer; doch wij zouden er bijvoegen, dat daardoor nog niet was beslist of altijd *op de beste wijze* van dat regt werd gebruik gemaakt, en wij zouden vragen: of men in de staatkunde, ook in ons Vaderland, niet dikwijls te veel vroeg, *wie* iets zegt, terwijl men alleen had te letten op dat, *wat* gezegd werd. — De *brochures*, beiden te Kampen, bij K. VAN HULST, uitgegeven, voeren ten opschrift: »De Grondwet en de Grieven tegen de 2e Kamer, eene Voorlezing", en »De Grondwettige Regeringsvorm bestudeerd in Engeland."

Met veel genoegen kondigen wij het volgend werk aan: »De Tolquaestie van het Zwolsche Diep, ten zesdenmale toetoegelicht door H. J. SCHUTTEVAÊR, naar aanleiding van het verslag der Commissie; vervolg op de Toelichtingen der Tolquaestie in 1848 tot 1856 uitgegeven. Assen, 1857." Dat werk geeft een beredeneerd verslag der gehoudene *enquête* in deze zoo dikwijls besprokene en beschrevene zaak. Uit den aard der zaak is het dus voor geene beoordeeling vatbaar, en dit te minder daar het met de *enquête* zelve niet vergeleken kan worden, ten minste niet door steller dezes, die daarvan geen exemplaar bezit. Alleen kunnen wij lof toebrengen aan den Schrijver, die het gehouden onderzoek, in goeden vorm, aan zijne landgenooten bekend maakt.

Quandoque bonus dormitat Homerus. Wat wonder, dat ook een Uitgever als A. C. KRUSEMAN, die anders zoo goed en zoo juist ziet op welke wijze hij het werk der auteurs de wereld moet inzenden, zich in der tijd vergist heeft (onzes inziens) met de uitgave van V. D. POT's *Julianus de Afvallige.* Deze dichter toch *brille au second rang;* het echt poëtische, dat onnoembare mist ge te vaak in zijne verzen; en dan nu die verzen tot een prijs op te voeren door eene zeer kostbare geïllustreerde uitgave — dat was verkeerd. Nu kunnen wij berigten, dat het dichtstuk een ander pakje heeft aangetrokken — niet meer die prachtband — het is eene zoogenaamde nieuwe uitgave geworden, à *f* 1-50. — De prijs beantwoordt meer aan de innerlijke gehalte van het stuk, hoewel zoo'n ingenaaid boek met goud op snede toch iets tweeslachtigs blijft. Nu make wie een goed vers wil lezen gebruik van deze prijsvermindering — het streelt en..... sticht, al sleept het ook niet mede.

Als iemand gereisd heeft, dan vragen zijne vrienden om zijn journaal, zoo hij er een hield, te lezen. Dat is zeer natuurlijk, en even natuurlijk is 't dat hij zulk een verzoek niet van de hand wijst. Maar hoe dan, als iemand zoo vele vrienden heeft als Dr. VAN OOSTERZEE? Is 't niet verschoonlijk dat hij de drukpers te baat neemt, wel wetende, dat hare onkosten door die vrienden ruimschoots zullen worden vergoed? Te meer, daar niet een bepaalde kring van 50 of 100 bekenden hem zijne reis wil hooren verhalen, maar duizenden uit het lezend publiek, bekenden en onbekenden, waarom het *niet in den handel* onvoldoende is, tenzij het, gelijk bij sommigen in onze dagen en in ons Nederland eene zeer geheimzinnige beteekenis heeft en overeenkomt met *wèl in den handel.* Moet de kritiek dan nu komen met een: »foei! welk eene reisbeschrijving"? 't Zou onedel zijn. Moet zij zeggen: »o zoo heerlijk! o eenige VAN OOSTERZEE!" Evenmin. Maar wat zij getuigt van *Op Reis; nieuwe Bladen uit de Portefeuille*, à *f* 1-60, bij VAN DER MEER EN VERBRUGGEN uitgegeven? 1°) Dat zijne vrienden er genoegen in zullen vinden, al zeggen ze ook nu en dan, dat de data en facta wat opeengestapeld zijn, terwijl ze er toch den beminden prediker in zullen herkennen. 2°) Dat zijne.... vijanden is zoo hard, niet-bewonderaars is beter, moeten waarderen, dat er niet zulke.... dwaasheden in dit reisverhaal staan als in die eerste bladen. 3°) Dat de onpartijdige moet zeggen: »die Dr. VAN OOSTERZEE is toch een man van genie en talent, en hij heeft een goed hart; dit boek zal zijn naam niet schaden, maar zou hem dien ook niet hebben verschaft, het zal dien ook niet aan het nakroost overbrengen; maar, *enfin!* dat is ook zeker in 't geheel zijne bedoeling niet geweest." Conclusie: die man uit het Voorberigt moge den Schrijver voor oogen staan; want hij mag ook wel eens »neen!" zeggen. Wie weet hoe dikwijls hij 't reeds zeide. Gevierd te worden is niet altijd een gemakkelijk leven te hebben.

HANNA *in hare vier diensten. Een boekje voor vrouwen om te koopen, voor dienstboden om te lezen, voor allen om te behartigen. Naar het Engelsch, van* MARGARETHA MARIA BREWSTER. *Te Haarlem, bij* A. C. KRUSEMAN. 1856. *In kl. 8vo.* 116 *bl.* *f* : - 90. — Of de Engelsche Schrijfster zelve hare kleine HANNA zulk een wijdloopig getuigschrift op de borst heeft geplakt, dan of dit eene Nederlandsche uitvinding is, weet ik niet — maar die omhaal van woorden stemde ons ongunstig voor den inhoud van dit boekske, dat er anders regt lief uitziet. Doch hoe werd onze verwachting overtroffen, hoe klom, al lezende, onze belangstelling, en nu wij het ten einde toe hebben gelezen, voelen wij ons gedrongen er het geëerd publiek en meer bepaald het vrouwelijk publiek opmerkzaam op te maken, als op een geschrift dat zoowel voor de dienstboden als voor de meesteressen vele leeringen en nutte wenken geeft in den onderhoudenden vorm van een verhaal, waarin wij HANNA in vier zeer verschillende diensten zien verschijnen: eerst geheel ongeschikt, onhandig en onkundig, en zich allengs volmakende onder zeer verschillende meesteressen en opvoedsters. Er ligt veel kennis van het leven en den mensch ten grondslag dezer schets; geene jonge dame, geene huismoeder, geene dienstmaagd zal het uit de handen leggen zonder er enkele trekken van haar eigen beeld in wedergevonden te hebben, en wij wenschen van harte, dat dit boekske niet in den snellen stroom der verschijnende en verdwijnende boeken verloren ga, maar zich eene plaats in menig gezin, in menig hart moge verwerven, daar het eene hoogst belangrijke bijdrage is tot die volksboeken, waarin volksopvoeding het leidende denkbeeld is, en men ons niet op hersenschimmige theoriën onthaalt, maar ons de eenvoudige praktijk voorlegt, zoo als die door een iegelijk onzer kan en moet worden in beoefening gebragt.

Aan »Een Nederlandsch Kunstenaar" is eene warme hulde gebragt door Dr. J. J. VIOTTA, W. J. HOFDIJK en Dr. J. P. HEIJE, in een stukje, getiteld: »J. B. VAN BREE", waarvan een »tweede druk" het licht ziet, uitgegeven te Amsterdam, bij de Erven H. VAN MUNSTER EN ZOON, in gr. 8vo., 22 bl. *f* : - 75. — Deze hulde, opgedragen aan de Maatschappij *Cecilia*, behelst een kort, maar welgemeend woord van den eerste der drie genoemden, in proza, 4 bladzijden groot, en in dat enge bestek natuurlijk slechts oppervlakkig; daarna een vers van HOFDIJK: »bij de groeve", en een ander: »ter uitvaarte", van Dr. HEIJE. Zoo warm het eerste is, zoo gekunsteld het laatste met zijn herhaalde:

Strijdende krachten,
Leven en Dood,
Smelten tot ruste,
Graf in uw schoot!

Wij gelooven niet dat de nagedachtenis van VAN BREE of de dichterroem van Dr. HEIJE er iets bij zouden verloren hebben, zoo deze klinkklank ongedrukt ware gebleven. Een wèl uitgevoerd, slechts wat stijf portret van VAN BREE versiert dit

boekske. — Bij het graf van den uitstekenden toonkunstenaar hield de Amsterdamsche pastoor HAANRAADS eene *Lijkrede*, »voor de vuist gehouden en uitgesproken" (*sic!*) door dien geestelijke, »uitgegeven en verkrijgbaar bij J. BEERENDONK, te Amsterdam." 't Is jammer, dat de nagedachtenis van den voortreffelijken toonkunstenaar zich knoopen moet aan zulke onbeduidende taal, koud als ijs, en ten deele daar al zeer weinig te pas komende; b. v. de betrekkelijk breede inleiding, strekkende om te zeggen welke redenen de directie der begraafplaats hebben doen besluiten om in den regel aldaar geene aanspraken te vergunnen! Als er zulke gehouden worden, is dat waarlijk ook een wijs besluit!

Pantheon. Tijdschrift ter verspreiding van nuttige kennis. Onder Redactie van Mr. W. R. BOER, D. GROTHE, *Dr.* J. W. GUNNING *en Mr.* O. VAN REES. *Nieuwe Serie. Eerste Jaargang.* 12 *Aflev. à* 5 *bladen. Te Zutphen, bij* W. THIEME. *In gr. 8vo. f* 6.— Zoo de eerste Aflevering van de nieuwe Serie van het *Pantheon* tot proeve dient van 't geen het tijdschrift worden zal, durft Ref. het aan allen aanbevelen. De onderwerpen, welke in de vier stukken van dit N°. I gevonden worden, zijn allerbelangrijkst, en allen, voor zoo verre Ref. het beoordeelen kan, ferm behandeld. Zij zijn: LÉON FAUCHER, *als Staatsman en Staathuishoudkundige*, door den eerstgenoemden Redacteur; wie dit gelezen heeft, zal zeker, even als Ref., verlangend uitzien naar het vervolg van deze monographie, vooral wegens de belofte door den Schrijver gedaan, van mededeelingen te zullen doen uit de nagelaten *Mélanges* van FAUCHER, voor wien hij zijne lezers reeds zoo veel belangstelling heeft weten in te boezemen. — De bijdrage van den Heer GROTHE, betreffende *De aardbol als vloeibaar ligchaam*, behelst wel niet veel nieuws, maar beveelt zich aan door de populaire voorstelling van hoogst interessante en interesserende zaken. — Van de derde bijdrage, die van den Heer J. H. GUNNING, JR., valt niet veel te zeggen, dewijl het slechts eene Inleiding is op 't geen de Schrijver zich ten doel heeft gesteld mede te deelen. De bijdrage is getiteld: *Over Zielkunde*, en zal eene beschouwing behelzen van ROORDA'S *Zielkunde*. — Ook het vierde stuk: *De Engelsche Staatsregeling sedert* WILLEM III, door den laatstgenoemden Redacteur, heeft in zijn onderwerp eenen recommandatie-brief, en zal ongetwijfeld strekken om het verlangen naar meer opstellen in dit *genre* van Mr. VAN REES op te wekken bij de lezers van dit maandschrift, dat wij een voor den Uitgever bevredigend succes toewenschen.

Algemeene Voorschriften behoorende bij de Bestekken van de verschillende Rijkswaterstaatswerken. Te 's Gravenhage, bij de Gebroeders VAN CLEEF. — Een nuttig werkje voor velen, ook voor directiën die niet bepaaldelijk met rijkswerken te maken hebben. Zeer aanbevelenswaardig om de nuttige opmerkingen die er in voorkomen — zie de nota omtrent den bazalt-steen.

BOEKBESCHOUWING.

Over de weldaad van CHRISTUS. *De zeer beroemde en wijd vermaarde getuigenis van een roomsch-gezinde, uit den tijd der hervorming, ten voordeele der regtvaardiging uit het geloof. Een oorspronkelijk Italiaansch geschrift, waarvan duizende exemplaren op last der Inquisitie zijn verbrand, en dat men geheel vernietigd waande, doch waarvan voor eenigen tijd in Engeland een exemplaar is wedergevonden. Voorafgegaan door eene hoogstbelangrijke inleiding omtrent den Auteur. Tweede druk. Amsterdam,* (*bij*) A. Jager. *Water* 110. *In* 12*mo.* *VIII en* 136 *blz. f* :-60. 25 *Exempl. f* 12-: 50 *Exempl. f* 22-:

Is de oplaag van een werk uitgeput eer de navraag der kooplustigen ophoudt, noode zal men het den uitgever euvel duiden zoo hij tot de bezorging van een tweeden druk besluit. Maar wel moet men soms met verwondering vragen, welke de oorzaak van het aanhouden der navraag naar dit of dat boek of boekjen mag zijn. R. heeft ten aanzien van het bovengenoemd werkjen vruchteloos een afdoend en bevredigend andwoord op die vraag gezocht. AONIO PALEARIO's geschrift *over de weldaad van* CHRISTUS kan, moet een hoog belang voor zijnen tijd hebben gehad. Wie het Italië der zestiende eeuw kent, begrijpt dat daarvan van 1542 tot 1548 te Venetië alleen 40,000 exemplaren gedrukt en verkocht zijn. De belangstellende christen dankt deswege den Heer der gemeente. Maar andere tijden hebben andere behoeften. Voor onze eeuw heeft dit geschrift geene hoogere waarde dan die eener theologische reliek. 't Bevat veel goeds: maar onder dat alles niets dat in latere tijden niet beter is voorgesteld. En moge 't eenmaal een krachtig wapen zijn geweest tegen Rome, onze eeuw zij voorzigtig met een zwaard dat, aan twee zijden gescherpt, der reine euangelieleer even schadelijk kan worden als aan het vatikaansch systheem. AONIO PALEARIO bestrijdt de leer van de verdienstelijkheid der werken. Maar hij doet dat door het dogma der plaatsvervangende voldoening door de verdiensten van den tweeden persoon der triniteit. Zulke bond-

genooten zijn gevaarlijk, en 't is te hopen dat niemand, wien 't om de verspreiding van een helder euangelisch christendom te doen is, dit werkjen als middel daartoe moge bezigen. Ieder nadenkende gruwt voor de consequentie der leer, dat onze schuld door het bloed van JESUS betaald zou zijn; — huivert bij 't hooren of lezen der uitspraak dat God JESUS zou hebben *gestraft* om onze zonden. Welnu! 't eerste is schering en inslag van PALEARIO's betoog: 't laatste leest men uitdrukkelijk o. a. bl. 42. Wie met den apostel (*Rom.* XII: 1) op eene *redelijke* godsdienst prijs stelt, en met den Heer zelven in *zuivere* godskennis den weg des eeuwigen levens erkent, loochent en bestrijdt het even onbijbelsche als onware dogma der godheid van CHRISTUS. PALEARIO spreekt het in zijn grofsten vorm uit (blz. 78 v.). Dit is geen verwijt tegen den geleerde der *zestiende* eeuw, maar maakt zijn werk toch ongeschikt voor de euangelisatie der *negentiende*. Daarom mogten deze grieven niet verzwegen worden. Kleinere vlekken aan te wijzen mag noodeloos worden geacht, waar de aanwezigheid der grootere een afkeurend oordeel wettigt, neen! eischt. Alleen dit: achtte de uitgever nu eenmaal in zijn voordeel een tweeden druk noodig, 't had hem betaamd 't publiek genoegzame achting toe te dragen om naauwkeuriger op de correctie toe te zien. NIEDlER en GIESLER blz. 17, aan de*n* galg bl. 21, estificationem en humanitate*s* officia blz. 23, van *de* wil blz. 35, zijn staaltjens eener slordige correctie, die met vele konden worden vermeerderd. R. besluit met een protest tegen eene uitdrukking van den langwijligen titel. PALEARIO's geschrift wordt daar *de getuigenis van een' roomschgezinde* geheeten. Dit woord alleen zou genoeg zijn om dezen tweeden druk als eene bloote boekverkoopers speculatie te brandmerken. De man die als ERASMUS Rome bij het hoofd greep, die zelf verklaarde met de grondbeginselen der duitsche hervorming in te stemmen, die den mannen van Wittenberg een broederlijken brief schreef, die het leven wegens ketterij onder de handen der inquisitiebeulen verloor, kan alleen roomschgezind worden geheeten door hem die, misbruik makende van de protestantsche onverdraagzaamheid onzer dagen aan de eene zijde, en van den protestantschen ijver aan de andere, door zulk een woord op den titel koopers tracht te lokken.

B. V. H.

*Stemmen uit den voortijd, die wel verdienen nog eens gehoord te worden, verzameld uit een viertal handschriften der XIV*e *en XV*e *eeuw, door* F. H. G. VAN ITERSON, *Predikant te Leiden.* (*Te*) *Leiden, bij* D. J. Couvée. 1857. *In post* 8*vo.* *XII en* 191 *bl. f* 2 - :

De heer VAN ITERSON heeft zelf gevoeld dat men veel van hem zou eischen wien 't vaderschap toekomt van een boeksken dat onder zoo weidsch een naam de wereld wordt ingezonden. Toch heeft hij, naar zijne eigene getuigenis, geen oogenblik geaarzeld dien titel aan zijne bloemlezing te geven. Hij acht haar eene bijdrage tot de kennis der nederduitsche letterkunde vóór de zestiende eeuw, die een blik vergunt in het gemoedsleven in een belangrijk tijdperk der kerkgeschiedenis, en eene onderhoudende zoowel als nuttige lectuur aanbiedt. Deze drieledige verdienste moet heure aanbeveling wezen. Op haar wordt heure aanspraak op aandacht en belangstelling gegrond. Die titels te onderzoeken moet dus de pligt van aankondiger of beoordeelaar worden geacht. Jammer voor de goede bedoeling van den versamelaar dat dit onderzoek tot eene weinig bevredigende uitkomst leidt.

Op de koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage bevindt zich eene versameling van boeken, oude drukken en handschriften, afkomstig uit de boekerij van het »oude convent" of »St. Jan Evangelisten huse", een voormalig nonnenklooster te Weesp. Zij is door kerkmeesteren der gereformeerde (*) gemeente aldaar, in wier kamer ze gedurende eeuwen was bewaard, in 1847 aan genoemde inrigting afgestaan. Van een viertal handschriften in 12° dezer versameling, afkomstig uit de veertiende en vijftiende eeuw, en op de catalogus der haagsche boekerij vermeld onder nummers 29, 30, 31 en 34, heeft de heer VAN ITERSON uittreksels geleverd, ten deele in spreuken, ontboezemingen en enkele kleine dichtstukken, ten deele in fragmenten van kerkreden en breedere vertoogen bestaande. Of de

(*) „Der hervormde gemeente" zegt de heer VAN ITERSON. Wanneer zal men toch eindelijk algemeen gelieven in te zien dat alle gereformeerden wel hervormden, maar alle hervormden geene gereformeerden zijn, en dat het dus eene usurpatie is wanneer de gereformeerde kerk *de* hervormde wordt geheeten?

keus gelukkig mag heeten, kan slechts hij beoordeelen, die in de gelegenheid is het geleverde met het teruggehoudene te vergelijken; maar men mag dit vertrouwen van hem die aan de beoefening der oudnederduitsche letterkunde menig uitgespaard uur heeft besteed, en mannen als den hoogleeraar DE VRIES en Dr. TE WINKEL heeft geraadpleegd. 't Zal dus niet roekeloos zijn van de veronderstelling uit te gaan dat het beste is geleverd. En is het beste geleverd, dan pleit dit niet voor den inhoud der handschriften. 't Moet den versamelaar worden toegestemd dat de mededeeling van zulke woorden, gedachten, fragmenten enz. zeer geschikt is om de kennis van het godsdienstig leven der vaderen in twee gewigtige eeuwen te vermeerderen. Doch hiertoe beperkt zich hare waarde. Voor de beoefening der middelnederlandsche letterkunde is haar belang luttel. Aanvangers toch zullen daartoe meer getrokken, en daarbij meer gebaat worden door het gebruik eener historische bloemlezing als die waarmede prof. DE VRIES onze litteratuur verrijkte. Meer gevorderden gaan liever tot de bronnen, en geven zeker aan iets klassikers de voorkeur. Als stichtelijk werk beveelt de versameling zich even weinig aan. Niet dat daar volstrekt geen goed in wordt gevonden. Maar men vergunne de vraag: of dat goede in latere tijden niet beter is gezegd? En waartoe tot hetgeen niet behoeft gelaakt te worden teruggegaan, wanneer men zich van 'tgeen moet worden geprezen ruim kan voorzien? Bovendien mag veel daarvan, niet boven 't zeer alledaagsche verheven, ruime aanspraak maken op eene plaats onder de rubriek *common places*. Onwillekeurig herinnert men zich onder 't lezen gedurig onzen tijdgenoot LAROCHEFOUCAULD, die, waarschijnlijk in de meening dat zijn naam hem verpligt tot het schrijven van maximes, der wereld waarheden verkondigt als: *qu'il faut plaindre les méchants, mais ne pas les imiter*. Bewijzen aan te voeren zal wel overbodig wezen: ze behoeven niet gezocht, maar slechts gegrepen te worden. Eindelijk: zoo men de teekenen des tijds gadeslaat, moet, wie 't wèl meent met dit geslacht, het oprakelen van godsdienstige geschriften uit de laatste eeuwen vóór de hervorming, — behoudens wanneer het met een wetenschappelijk doel geschiedt, — meer afkeuren dan toejuichen. Hoe ook de mannen uit het kamp der juristen, dilettant theologen, levend in het verleden, blind voor het tegenwoordige, mogen

toonen het tegenovergestelde te denken: niet dogmatisme, maar piëtisme en mysticisme, karikaturen der verhevene piëteit en mystik, zijn de ziekteverschijnselen der vaderlandsche gemeente in onze dagen. Zij waren ook die van dat gedeelte der christenheid vóór de hervorming dat naar betere dingen hijgde. 't Valt dus ligt te beseffen, dat juist de betere litteratuur dier dagen van dien geest doortrokken was, maar ligt ook dat zulke lectuur, op nieuw aangeboden, door ons volk, zoo gehecht aan het oude, en 't daarom reeds op prijs stellend dat ze »stemmen uit den voortijd" bevat, — welke daarenboven door een predikant worden aanbevolen als stemmen »die wel verdienen nog eens gehoord te worden", — gretig zal ontvangen worden, en....... der kwaal nieuw voedsel bieden. Gelukkig dat de taal en de spelling der eeuwen waarin de handschriften werden opgesteld, door den versamelaar zijn behouden, en deze fragmenten ontoegankelijk maken voor een groot deel des volks!

B. V. H.

Het Heidensch Rome. Naar het Fransch van N. ROUSSEL. *Zevende druk. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1856. *In kl. 8vo.* 31 *bl. f* : - 25.

Al is dit boekje klein van omvang, al kost het niet meer dan 25 cts., eene opzettelijke aankondiging is het overwaardig; niemand, die het gelezen heeft, zal zich verwonderen dat de vertaling reeds voor de zevende maal is herdrukt. »Het Heidensch Rome", is de titel, en hieraan getrouw, geeft de Schrijver ons eene naauwkeurige schets van de verschillende Heidensche godsdienstplegtigheden, die ten tijde der geboorte van het Christendom in de hoofdstad van het Romeinsche rijk in zwang waren. Al wat hij daarover mededeelt, wordt met aanhalingen uit geloofwaardige schrijvers aan den voet der bladzijden gestaafd. Hij spreekt, na in zijne Inleiding het gevaar van het Formalisme, het hangen aan uiterlijke vormen, in de godsdienst te hebben aangewezen, over de opperpriesters der Heidenen, hunne priesters, de onthoudingen, de inkomsten der Heidensche priesters, de feesten en processiën, halve goden, het vagevuur en de gebeden. Het ongerijmde dezer onderscheiden Heidensche instellingen en gebruiken, de treu-

rige vruchten, die zij in de Oude Wereld droegen voor het leven, worden met juistheid en klaarheid aangetoond, en daartegenover het Christendom gesteld als de godsdienst van geest en waarheid, dat met al wat tot het Heidendom behoort, in tegenspraak is, waardoor al wat Heidensch is, afgeschaft en opgeheven is. Als zoodanig zou dus het boekje van ROUSSEL reeds groote waarde hebben, omdat het den Christen zijne voorregten als belijder van Gods Zoon hooger doet waarderen.

Maar wien valt het niet terstond bij het lezen in het oog, dat al wat de Schrijver zegt van het Heidensch Rome, in den volsten zin toepasselijk is op het Rome van onze dagen, op het verbasterd Christendom, dat in de Roomsch-Katholieke Kerk is opgetreden, en, ondanks het licht der Hervorming, zich in donkere nevelen blijft hullen? Zonder dat het door R. met een enkel woord wordt gezegd, zien wij met duidelijke trekken de Roomsche als eene Heidensche Kerk afgeschilderd, de dwalingen en zonden van het Heidendom als in den boezem des Christendoms weêrgekeerd, ons voorgesteld. Met meesterlijken *tact* is dit geschied, met treffende klaarheid tot het einde toe volgehouden. Dit is de ware bestrijding van Rome; zonder bitterheid of wrevel wordt hier gesproken; alleen in het licht der geschiedenis worden Heidendom en Christendom tegenover elkander geplaatst. In dien spiegel beschouwe nu de Kerk van Rome zichzelve. — Met aandrang bevelen wij dit boekske aan alle vrienden der waarheid en der godsdienst aan. Wie Evangelisch licht wil verspreiden, hij verspreide »het Heidensch Rome" van N. ROUSSEL. —R—

J. H. MERLE D'AUBIGNÉ. *Geschiedenis der Hervorming in de zestiende eeuw. Tweede druk. Eerste Aflevering. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1856. *In roijaal* 8*vo*. 32 *bl. f* :-25.

Tot aanprijzing van MERLE D'AUBIGNÉ'S Geschiedenis der Hervorming behoeven wij niets te zeggen. De tweede druk der vertaling van dit hoogst belangrijk werk getuigt voor den goeden smaak van ons lezend publiek, dat getoond heeft degelijke lectuur op prijs te kunnen stellen. Wij hebben niet meer dan de eerste Aflevering voor ons, en vernemen van de Uit-

gevers, dat deze tweede druk voor aanmerkelijk lager prijs dan de eerste wordt verkrijgbaar gesteld. In plaats van *f* 31-25 zal deze uitgave niet meer dan 13 à 15 gulden kosten. In ruim 50 à 60 Afleveringen van 32 bladzijden zal het werk compleet zijn. Elke maand zullen zoo veel mogelijk twee Afleveringen verschijnen. Het te verwachten Zesde Deel zal den inteekenaren, dadelijk nadat het in het oorspronkelijke het licht zal hebben gezien, op dezelfde voorwaarden geleverd worden.

Wij hebben niets dan lof voor deze onderneming, en voor de wijze, waarop zij wordt ten uitvoer gebragt. De ons toegezonden eerste Aflevering munt uit door een goeden, helderen druk, over het algemeen door getrouwheid in de overzetting en duidelijkheid van stijl. Wat het laatste punt betreft veroorloven wij ons enkele opmerkingen in het belang der vertaling, hopende dat de Vertaler daarmede welligt voor de volgende Afleveringen zijn voordeel zal kunnen doen.

Op bl. 3 teekenden wij bij regel 4 en 5, *Dusdanig* tot *maakte*, aan, dat hier de stijl kon verbeterd worden. Evenzoo iets verder, waar in plaats van *de woorden — het eerstbedoelde —* liever *de zaak zelve* had moeten genoemd worden. Men kan *al te* letterlijk het oorspronkelijke wedergeven.

Bl. 11, regel 2: Deze jongen, *van* twaalf jaren oud.

Id., regel 7, waar van *een kerkelijke* gesproken wordt. Bedriegen wij ons niet, dan is dit geen Hollandsch woord. Waarom niet — *geestelijke?*

Bl. 14, midden. Alle stam, taal en volk. — Dit is Engelsch, geen Hollandsch. Evenzoo op bl. 16: woorden, die ons *door de tusschenruimte* der eeuwen tegenklinken.

Bl. 19, aan het eind van regel 7 en 8, eene zeer in het oog vallende drukfout.

Bl. 27, midden. Of de *grondleer van het Evangelie*, zoo als hier gezegd wordt, tot verval komen kan, zouden wij betwijfelen. Zij kan in minachting, in vergetelheid geraken; maar zoo lang zij waarheid is, kan zij zelve niet vervallen.

Id., laatste regel, waar *monniken* is afgebroken op deze wijze: monnik- en.

Bl. 29, reg. 5, v. o.: *wederbarend* zou beter vertaald zijn met *herscheppend*.

Bl. 32, waar wij, regel 11, v. o., lezen: Italië, die twistappel voor Europa, droog misschien meer dan *eenig ander ding*

er toe bij, om de vorsten de oogen te openen. — Hier wordt Italië dus *een ding* genoemd, een gevolg der *letterlijke* vertaling. Moet zijn: meer dan *iets anders*.

Ziedaar enkele opmerkingen, die ik bij eene aankondiging van zulk een belangrijk werk niet mogt terughouden. In de volgende Afleveringen hopen wij niets dan reden tot lof te vinden. De Uitgever worde beloond voor zijnen moed door een ruim debiet; ook van dezen tweeden druk. Waarom? vragen wij ten slotte, is het »Preface" van het oorspronkelijk, waarin de beginselen door den Schrijver gevolgd, worden uiteengezet, niet in deze vertaling opgenomen? —R—

Geloof. Open Brief aan Dr. S. HOEKSTRA, B.Z., *Hoogleeraar aan de Kweekschool der Doopsgezinden te Amsterdam, Schrijver van: »Het Geloof des Harten volgens het Evangelie", door* L. W. E. RAUWENHOFF, *Theol. Doct., en Pred. te Dordrecht. Te Dordrecht, bij* P. K. Braat. 1857. *In gr. 8vo.* 39 *bl. f* : -50.

Prof. H. had het *geloof* voorgesteld als *eene daad des harten*, en wel, nader bepaald, *eene daad van vrije zelfovergave aan den Heer*. Hiertegen komt R. op, en noemt het geloof *een toestand*, of *eigenaardige bestaanswijze, van 's menschen geest*, en wel, nader bepaald, *den toestand van het met God verbonden zijn*. Dáárin heeft R. voorzeker gelijk, dat het geloof geene *daad* of afgesloten feit is; doch dit gebrek van H.'s definitie is ligt te verhelpen, wanneer men *eene daad* in *een doen* verandert. Waar is het echter óók, dat het geloof, habituëel geworden, een *toestand* heeten kan. Maar, indien nu al een zoodanig met den mensch als zaâmgewassen geloof niet *geheel* passend als *een doen* gekenschetst wordt, R. heeft voorbijgezien, dat het toch nog veel onrigtiger verward zou worden met die *lijdelijkheid*, welke het woord *toestand* ons voor den geest brengt. Beide definitiën zijn dus ééenzijdig; maar die van R. wel het meest. De ware definitie, waarin het rustende en het werkende element des geloofs moest zaâmgevat zijn, is o. i. nog niet gevonden.

Wat de gevolgen betreft, waardoor R. de praktische waarde zijner stelling wil doen uitkomen, 't is, vreezen we, door hem niet voldoende aangetoond, dat ze uit deze en geene andere

bepaling kunnen worden afgeleid. Wanneer hij, b. v., ter verklaring van het verband tusschen *geloof* en *geloofsleer*, de laatste ons omschrijft als *den inhoud van 's menschen geloofsbewustzijn*, dan hechten wij aan deze zijne omschrijving ons zegel, maar vragen hem tevens: of men zich niet even goed een *doen* als een *toestand* bewust is? Of, wanneer hij den weg tot vrede tusschen Christelijk geloof en elke, maar vooral de natuurkundige wetenschap meent te ontdekken in de erkenning van de zelfstandigheid en onafhankelijkheid des geloofs, dan vragen we op nieuw: waarom een *doen* onzelfstandiger en afhankelijker zij dan een *toestand?*

Waartoe de afzonderlijke uitgave dezer *brochure?* Voor de bezitters van H.'s boek is zij niet onmisbaar: immers laat de kern zich met een paar regels in ieders *adversaria* aanteekenen: beter ware zij dus met eenige onschadelijke bekorting in een onzer Godgeleerde tijdschriften geplaatst. Dit zij echter niet zóó gezegd, als of de lezing de moeite niet beloonen zou. Ten bewijze van het tegendeel diene het navolgende: »Het is ligt, treffende boetredenen te houden tegen heillooze leerheiligheid, maar daarmede zijn zij niet geholpen, die meenen dat de Christelijke geest zich ook nu nog, gelijk in de dagen van PAULUS, in de gave der kennis openbaart, en die gaarne zouden willen weten in welke betrekking hun inzigt in de waarheid tot hun godsdienstig geloof moet staan. Zij weten wel dat zij door hunne dogmatiek niet zalig zullen worden, maar, indien het hun ernst is met hun Christendom, zullen zij zich ook niet tevreden laten stellen door de verzekering der miso-doctrinairen, dat de leer onverschillig is, indien men slechts van harte in JEZUS gelooft. Telkens toch zal het hun te binnen komen, welke hooge waarde JEZUS zelf aan de kennis der waarheid heeft toegekend, en, hoe meer zij met aandacht zichzelven gadeslaan, zoo veel te meer zullen zij bespeuren, dat er bij hen een innig en onscheidbaar verband bestaat tusschen hun godsdienstig leven en de voorstellingen, die zij zich over de godsdienst vormen." V. P.

Wat er door de Theologische Faculteit te Leyden al zoo geleerd en geleverd wordt. Eene stem der smart en des beklags door Mr. IS. DA COSTA, *Lid der Nederlandsche Hervormde Kerk.*

Te Amsterdam, *bij* H. de Hoogh. 1857. *In gr. 8vo. VI en* 64 *bl. f* : - 60.

Een twistschrift, 't welk ons niet mede- of tegenviel, daar toon en inhoud zich niet anders van D. C. verwachten lieten dan ze zijn. Wij vonden nagenoeg niets aanbevelingswaardigs, maar daarentegen veel laakbaars, als: 1°. een dunk van eigene onfeilbaarheid, die zich tegenover partij zelfs het woord van den Heer aanmatigt: »Dwaalt gij niet, daarom dat gij de schriften niet weet, noch de kracht Gods?" 2°. eene zóó bekrompene opvatting des Christendoms, dat zij niet inziet, hoe dezulken, die, als de Leydsche Hoogleeraren, bij al hunne leervernieuwing toch aan den CHRISTUS en Zijne grondgedachten vasthouden, eerlijkerwijze — niet in de Hervormde, neen — in de Christelijke Kerk kunnen blijven; 3°. een uit partijschap ontsproten gebrek aan waarheidszin en diensvolgens ook aan grondigheid en naauwkeurigheid, waardoor er tegen *Leyden* geschermd wordt met woorden, die, als citaat gedrukt, echter »geen citaat zijn, maar formuleering eener werkelijk" [bij *wie?*] »bestaande, *misschien* wel eens door *sommigen* onbewimpeld geuite zelfverdediging der bestredene richtingen"; gelijk dan ook wel niemand, wien het om waarheid te doen is, eene getrouwe expositie der Leydsche theologie zoeken zal bij een beschuldiger, die op bl. 62 zelf aan de juistheid eener door hem op bl. 29 met kapitale letters uitgedrukte aanklagt (omtrent 's Heilands wonderbare ontvangenis) twijfelt. Trouwens, D. C.'s waarheidsveete kan zelfs in anderen geen waarheidsgevoel dulden, weswege een strikt eerlijk Schrift-uitlegger als VAN HENGEL de verwijting van »wonderlijke argumenten" en »vampier-exegese" voor lief dient te nemen, 't geen hij ook wel doen zal; 4°. eene alweder door blinde partijschap bestuurde bitterheid, die, wanneer zij, b. v., Prof. KUENEN den naam van een »jeugdig aankomeling" naar 't hoofd werpt, eigene antecedenten vergeet — of was de Schrijver van de allen en alles aanvallende en verguizende *Bezwaren tegen den geest der eeuw* ouder dan de Hoogleeraar? — en die op bl. VI en 15 aan Prof. SCHOLTEN zijne ontkenning der oorspronkelijkheid van den Griekschen *Mattheus* tot misdrijf aanrekent, terwijl zij het op bl. 22 betreurt, dat Dr. DOEDES, die hetzelfde gevoelen voorstaat, niet tot den akademischen leerstoel geroepen zij.

In dezen trant voortgaande, mag D. C., naar we gelooven en hopen, er tamelijk gerust op zijn, dat zijn *isolement*, 't geen hij eens zijne kracht noemde, ook zijn ongestoord eigendom blijven zal.

V. P.

H. F. KOHLBRÜGGE, *Doctor in de Godgeleerdheid, Predikant der Nederlandsch-Gereformeerde Gemeente te Elberfeld:*

Drie Leerredenen over de Wet der reiniging van de Melaatschheid, Lev. XIV: 1—20. 1855.

De Voetwassching, Leerr. over Joh. XIII: 1—17. 1856.

De Staf en de Steenrots, Leerr. over Num. XX: 8. 1856.

Het Gebed van DAVID, *Leerr. over Ps.* CXIX: 17. 1856.

De ware Vrijheid, Leerr. over Rom. VI: 22. 1856.

Leerrede over Ps. XVIII: 21—25. 1855.

Twaalf Leerredenen over 1 *Petr.* IV: 1—16. 1856.

Alle gedrukt te Amsterdam, bij C. A. Spin en Zoon.

Wanneer gij u, geachte lezers! uit »Het Leesgezelschap te Diepenbeek" de preek herinnert van den proponent JAK. KLOS over »SALOMO's liefdekoetsen", naar *Hoogl.* III: 9, 10, gij zult vrij wel den geest van KOHLBRÜGGE's Leerredenen geteekend vinden.

Wilt gij uit eene kleine proeve alles beoordeelen? Ik zal eene goede plaats nemen, waarbij men, als een verstandig woord hoorende, weder bedaard wordt; uit de Leerrede over 1 *Petr.* IV: 3, het slot, bl. 52: »Wat kan de moedwillig opgevulde maat van zonden en ongeregtigheden menigéén diep ter neder slaan, zoodat hij er door verpletterd wordt! Maar waar de zaligmakende genade beslag op ons gelegd heeft, daar heeft nog een ander berouw plaats, het berouw namelijk, waarbij men zich zelven verwerpt en verworpen heeft voor het aangezigt van den Heiligen God; — het berouw, dat ter zelfder tijd overgaat in den lof des Allerhoogsten. Daar is niet de wereldsche droefheid, over verlies van eigene heiligheid, waarbij men zegt: »had ik het toch zoo of zoo gedaan, dan —," maar de droefheid naar God, welke de zonde als zonde verfoeit in het licht der genade. En juist van wege het genot der alles te boven gaande genade leeft deze bekentenis in het harte: »Ik heb mij vroeger genoeg be-

roofd van de zaligheid, welke ik in God had kunnen hebben: ik heb mij genoeg met mijne zonden tegen zijne eeuwige liefde aangekant." En zoo zij dit: »het is genoeg" voor u, mijne Geliefden! wat REBEKKA voor ISAÄK was, toen hij om den wille van het wildbraad er na aan toe was van door den duivel gevangen te worden, en tijdelijk met ESAU te eten, in plaats van eeuwig met JACOB. Amen!"

Wanneer men onbekend was met de ziekelijke vruchten van het kwijnende Evangelie der kunstmatige drijvers van het mysticisme of piëtisme, men zou het voor onmogelijk houden, dat een Theol. Doctor in de negentiende eeuw zulke wartaal prediken kon, dat hij zelf ze waardig achtte om ze zoo te laten drukken, dat ze koopers kon vinden, en zelfs in Nederland, anders niet achteruit in de homiletiek, door een wezenlijk goeden Vertaler overgebragt kon worden. Het ziekelijk element heerscht zoo zeer, dat er aan geene logica, geene exegese, geene ernstige Paulinische of Petrinische vermaning gedacht wordt. Het ware karakter dezer preken is een stelselloos en regelloos (ten minste wij hebben het niet anders kunnen vinden) vergeestelijken van alles, wat de Bijbel geeft, wetten, profetiën, geschiedenissen, en overbrengen op den zielstoestand der menschen in hunne betrekking tot CHRISTUS. Helaas! wij lezen het weder, de tijd is daar, waarvan PAULUS voorspelde, dat velen ten minste »de gezonde leer niet zullen verdragen, maar ketelachtig zijnde van gehoor, zullen zij zich zelven leeraars opgaderen naar hunne eigene begeerlijkheden, en zullen hun gehoor van de waarheid afwenden, en zullen zich keeren tot fabelen", 2 *Tim.* IV: 3, 4. Gelukkig, dat zulke ziekelijke verschijnsels in de Christelijke wereld, welke toonen, dat de droomende fantasie noch denken kan, noch ernstig onderzoeken wil, over 't geheel toch weinige sympathie vinden. Wij willen ons maar troosten met het oude vaderlandsche rijmpje:

„Al is de leugen nog zoo snel,
De waarheid achterhaalt haar wel!"

of met een meer gezaghebbend Apostolisch woord: »Wij vermogen niets tegen de waarheid, maar voor de waarheid", 2 *Cor.* XIII: 8. Wij zeggen het ronduit: KOHLBRÜGGE predikt ons *geene* waarheid; want schier bij elke aanhaling van een bijbeltekst moet men zeggen: dat staat er niet, dat is een zin die er in gelegd wordt!

Genoeg; wij wenschen u, lezers! nooit zoo ongelukkig te worden, dat gij in dezen onzin, welke u hier aangeboden wordt, behagen moogt vinden. K.

---

1. *Assyrië. De Assyrisch-Iranische Mogendheid* (1250—500 *j. v.* CHR.). *Naar de denkbeelden van* JAKOB KRUGER *voorgesteld door* G. KUYPER, H.Z., *Luitenant-Ingenieur. Te Amsterdam, bij* C.F. Stemler. 1856. *In gr. 8vo. VIII en* 55 *bl. f* : - 80.

2. *Nineveh en de Heilige Schrift. Eene Voorlezing door Dr.* J. J. VAN OOSTERZEE. *Tweede druk. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1856. *In gr. 8vo.* 64 *bl. f* : - 60.

Gelijk Egypte dezer dagen herleeft uit de vergetelheid der eeuwen en een bloeijende Staat wordt, die een Europeschen invloed begint te verkrijgen, zoo duikt ook het geheele Oosten voor het oog van den beschaafden Europeaan uit den nevel op, waarmede verre afstand en onherbergzaamheid het bedekt hadden. Van alle zijden beschouwd, is het een veel belovend deel der aarde. De handelsman en de industriëel zien er in een terrein, juist geschikt voor het openen van nieuwe, groote communicatie-wegen en van nieuwe belangrijke markten voor hunne fabrikaten. De Christen verruimt zijn oog, en verdubbelt zijne gebeden bij het zien nederdalen van Mecca's Halve Maan uit de hoogte, waarop zij door groote mannen gesteld was. De diplomaat beschouwt het Oosten als een groot worstelperk tusschen Engeland en Rusland, waarvan het meesterschap over Azië de prijs der overwinning zijn zal, en berekent den tijd,, wanneer de kolossale magten van het Noorden en het Zuiden genoeg aangegroeid zullen zijn om elkander te raken en met de wapenen elkander te bestrijden. De geleerde vindt er een wel oud, maar geheel op nieuwe grondslagen gebouwd vak van studie, lost daardoor belangrijke raadsels op van ethnographischen, linguistischen, geographischen, chronologischen aard, en legt zich derhalve met de borst toe op de kennis van een terrein, dat zoo rijk is voor de wetenschap. De Parijzenaar ziet in het Oosten het roemrijk strijdperk zijner keizerlijke adelaars, of het vaderland van FERUCK-KHAN met zijn schitterend gezantschap, of den bodem, waarop zoo veel voedsel zijner ijdelheid welig tiert. De Theo-

loog, eindelijk, erkent dààr de wieg en bakermat van schier alle godsdiensten, welke zijne aandacht ernstig boeijen, bijzonder van zijne eigene, het goddelijk Christendom, terwijl hij de nieuwste ontdekkingen in de puinhoopen van het aloude Oosten tot schoone bewijzen weet aan te wenden voor de historische waarheid en derhalve voor de hooge waarde des Bijbels.

Wij mogen daarom den Heer KUYPER onzen grooten dank niet onthouden voor het kleine, doch wèl bewerkte stuk, dat wij hier aankondigen. Wij ontvingen het te gelijk met Dr. VAN OOSTERZEE's Voorlezing: »Nineveh en de Heilige Schrift", doch daar deze reeds in N°. XIII, 1856, van dit Tijdschrift is gerecenseerd, vergenoegen wij ons met te erkennen, dat die *Redevoering* (want *Voorlezing* willen wij het stuk liefst niet noemen, omdat de gevierde Prediker zich hier geheel in zijn karakter van uitstekend kanselredenaar voordoet), dat die Redevoering, gelijk d. t. p. gezegd wordt, vooral waarde heeft om het publiek onzes Vaderlands te stemmen tot de warmste belangstelling in het aloude Oosten, en verblijden ons daarom zeer, dat zij reeds een tweeden druk heeft mogen beleven. Intusschen moeten wij ook met dien Recensent onze landgenooten eenigzins waarschuwen voor de zwakke zijde van VAN OOSTERZEE's rede. Hij heeft aangetoond, hoe v. o. wat voorbarig de nog altijd problematische ontcijfering der inscriptiën te Ninevé als zeker heeft aangenomen en voorgesteld. Wij mogen er bijvoegen, dat hij den evenzeer problematischen tijd van NAHUM's profetie als zeker stelt, bl. 53, »ongeveer honderd jaren" vóór Ninevé's val. Welk theoloog zal hem dit op zijn woord toestemmen, daar het altijd een moeijelijk en betwist punt is? En wie zal het goedkeuren, dat hij op dezen lossen grond eene schier bergenvaste redenering meent te mogen bouwen voor de Goddelijkheid der H. S., naardien deze profetie na 100 jaren, volgens hem, in *vele* opzigten is vervuld? Wij betreuren dit zwakke in die zoo schoone rede, maar meenden toch, èn wegens 't belang der zaak, èn wegens de autoriteit, die de Heer v. o. bij velen in ons land heeft, èn wegens zijne belofte om »de gelegenheid niet te verzuimen" van zich nog eens weder over dit onderwerp te doen hooren, onze aanmerking niet te mogen weêrhouden.

Hartelijk wenschen wij, dat de belangstelling, door de rede van den Heer VAN OOSTERZEE aangewakkerd, onze landgenooten doe besluiten het grondige en beredeneerde stukje van den Heer KUYPER er bij te koopen, en dezen laatsten Schrijver aan te moedigen om zijne in het Voorwoord ten halve gedane belofte te vervullen van »dezen arbeid te doen volgen door de proeve eener aanééngeschakelde geschiedenis van dit zelfde tijdperk (het op den titel vermelde)." Moge onze stem daartoe ook iets vermogen! Wij gelooven, dat KUYPER, reeds sedert jaren in ons Vaderland bekend als grondig beoefenaar der geschiedenis, en die de beste werken over dit nieuwe vak van historische studie schijnt geraadpleegd te hebben, voor deze taak bij uitnemendheid geschikt zou zijn, indien hij namelijk (wat ons onbekend is), bij welligt eigene zwakheid in de Oostersche talen, de hulp inriep van een of meer vaderlandsche autoriteiten in dat vak van studie. Ons werd zijn werkje »ter recensie" gezonden. Het doet ons echter leed, niet genoeg op de hoogte te zijn om eigenlijk te kunnen recenseren, daar noch een behoorlijk overzigt van den stand der ontcijfering van de aloude Assyrisch-Iranische gedenkstukken, noch de *Schach-nameh* (het Boek der Koningen) van den Perzischen dichter FIRDOSI, noch ook het werk van J. KRUGER, *Geschichte der Assyriër und Iraniër vom 13ten bis zum 3ten Jahrhundert vor* CHRISTUS (Frankf. a. M. 1856), ons ter dienste staan, en wij dus met de grondslagen onbekend zijn, waarop de Heer K. zijn arbeid heeft opgetrokken. Wij doen echter gaarne hulde aan den juisten historisch-kritischen blik, die den Heer K. bij populaire voorstelling toch een echt wetenschappelijk opstel heeft doen leveren. Die kritische blik is wel het eerste, het tweede, het derde, en het hoeveelste vereischte niet? van den geschiedschrijver der aloude historie van het Oosten. Vooral komt dit uit bij de vergelijking der uiteenloopende resultaten van de zwevende redeneringen der Duitschers over de Indo-Germaansche volken en talen, en niet minder der Engelschen over de oud-Oostersche Chronologie. Nog is het immers niet uitgemaakt, of de Assyriërs tot de Zendische of de Semitische volken behoord hebben, en hoe veel hangt van de beslissing dezer quaestie af! KUYPER zegt, bl. 17: »Het Assyrisch behoort wel ook tot den Semitischen taalstam, maar vormt toch

een eigenaardig geheel, waarbij Arische invloed moeijelijk te loochenen valt." De nieuwe ontdekkingen en de nieuwe gezigtspunten zijn inderdaad zoo belangrijk, zoo verrassend, ja, als verbijsterend schoon voor den geleerde, dat niemand zich verwonderen moet over het wegslepende hunner schriften omtrent de bedoelde onderwerpen, en over het bezwaarlijke voor den niet koelen lezer om onderscheid te maken tusschen hunne waarheid en hypothese. Immers ook in de geleerde wereld geldt de opmerking, die elk in de menschenwereld maakt: wanneer men iets gewigtigs verneemt, dan wordt het door den een verondersteld, door den ander als waarheid verzekerd, door den derde gedetailleerd voorgesteld. Het zij verre van ons, den Heer KUYPER eenigen raad te geven of aanmerkingen te maken, maar wij zouden gaarne het beweerde op bl. 18 nader bewezen hebben gezien, bijzonder deze drie volzinnen; »Dit gemis van zekerheid in de lezing der namen [van de Assyrische koningen op de gedenkteekenen van Ninevé] heeft echter niet veel te beteekenen, daar de leeftijd dier Vorsten door de overeenkomstige Bijbelsche gegevens bepaald wordt, en er ten aanzien hunner *volgorde* niet de geringste twijfel bestaat. De Schach-nameh toch levert ons de dynastie-benamingen; de Grieksche lijsten daarentegen geven ons de persoons-namen, die wel verbasterd, maar des noods nog te bezigen zijn. Hoofdzaak is echter de persoon zelf, en deze doet zich gereedelijk kennen uit de bouwwerken, en wel vooral uit de afbeelding der krijgstochten tegen vreemde volkeren en weërbarstige rijks-vasallen." Wij vreezen, dat hier wat veel de denkbeelden van KRUGER door KUYPER als feiten, de hypothesen als waarheden zijn overgenomen. Zoo begint hij terstond op bl. 1 te zeggen, dat »het aan geen redelijken twijfel meer onderhevig is, of West-Azië was de wieg en bakermat onzer voorouders, en zijn 't de Hyksos (Haiks in Armenië), die, vandáár verdrongen door de Assyriërs, na ruim vijf eeuwen Aegypte te hebben overheerscht, uit deze laatste streek naar den Peloponnesus overstaken, en in den loop der tijden gansch Zuid-, Midden- en West-Europa bevolkten." Op bl. 36 blijkt het echter te zijn eene uitkomst, »door KRUGER bij zijne nasporingen verkregen," een »licht, door hem te midden van zoo veel nevelen ontstoken." Wij betwijfelen het zeer, of het geoorloofd is een zoo sterk autoriteits-geloof in zoo duistere

zaken te hebben. Hoe onzeker nog alles is, ook bij bevoegde geleerden, moge, behalve het reeds aangevoerde, ook den lezer blijken uit het allerbelangrijkst artikel *Ninevé* van L. (den Heer C. LEEMANS) in het *Bijbelsch Woordenb. voor het Chr. Gezin*, waar zelfs twee verwoestingen van Ninevé, gepaard met twee vernietigingen van Assyrische mogendheden, onder twee (door de Grieken zoo genoemde) SARDANAPALUSSEN, worden aangenomen. Wij verwijzen overigens naar dit en vele andere verwante artikelen in dat zoo goed geredigeerde Woordenboek, om daarmede te raadplegen.

Maar wij willen eindigen, uit vreês, dat wij anders recensenten zouden worden. Nogmaals, wij hopen op de verschijning en de niet al te haastige, maar zoo veel te meer gewikte en gewogene uitgave van de half toegezegde »proeve der Assyrisch-Iranische Geschiedenis van den Heer KUYPER". Hij hebbe moed, lust en kracht om dit veelomvattend werk, hem waardig, te voltooijen. Onze »Algemeene Wereldgeschiedenis", gelijk wij die op de scholen, lagere zoo wel als hoogere, plagten te leeren, zal er aanmerkelijk door gewijzigd worden.

Wij onthouden ons, wegens den rijkdom van zaken in het opstel bevat, van eene inhouds-opgave, welke den lezer niets zou geven, indien zij alleen de titels der Hoofdstukken afschreef, en veel te uitvoerig zou worden, indien zij de hoofdzaken mededeelde. Wij maken daarom ook geene aanmerkingen op kleinigheden. Alleen, om dit te noemen, hier en daar hindert ons zekere onvastheid in de spelling van eigennamen. Zoo vinden wij geene reden, waarom, terwijl, b. v., de Engelsche *oo* of de Duitsche *u* in onze taal als *oe* gespeld wordt, de Engelsche *sh* niet tevens in *sj* wordt overgebragt. Men leest toch hier altijd *Noeshirwan*, wat de Engelschman schrijft *Nooshirwan* en wij uitspreken als *Noesjirwan*.

De onderwijs-kwestie volgens de stukken, tusschen de Regering en de Tweede Kamer der Staten-Generaal gewisseld, $18\frac{54}{55}$ *en* $18\frac{55}{56}$. *Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1857. *In gr.* 8vo. *VIII en* 46 *bl.* *f* : - 25.

't Boekje bevat niet, wat de titel doet verwachten. Ons openbaar onderwijs, in al zijne takken, wordt niet bedoeld; zelfs niet het geheel lager onderwijs. »Zal in de wet al of

niet worden bepaald, dat het [openbaar lager, burgerlijk school-] onderwijs christelijk moet zijn?" is hier alleen de vraag. »*Volgens* de stukken tusschen de Regering en de Tweede Kamer" is, zeldzaam genoeg, genomen in den zin: *uit* die stukken getrokken. Overgenomen uit de memoriën van toelichting en de verslagen der Kamer, ontvangt men in 't stukje, »letterlijk afgedrukt" en zonder meer, al 't geen voor en tegen 't christelijke van 't openbaar onderwijs op onze lagere staatsscholen is gezegd en beweerd.

Zoo deze weinige bladen gezondere begrippen in omloop brengen omtrent dit verschilpunt, dan zijn ze van groot nut. Wie gewoon is eenig deel aan den strijd te nemen, leze en overwege. Hij, deze strijd, staat zoowel 't algemeen lager onderwijs in den weg, als hij verderflijk is voor de eigenlijke en opzettelijke christelijke onderwijzing en opleiding der jeugd. Voor 't zedelijk en stoffelijk volksgeluk, in zijn geheelen omvang, is eene verstandige regeling van 't lager onderwijs, in al zijne deelen, van zwaar gewigt en blijvende gevolgen. Wordt deze regeling in al hare bijzonderheden door 't algemeen, zelfs door de leiders der partijen, overwogen en getoetst? Neen, dàt al of niet christelijke zet de geheele aangelegenheid, al 't overige van de voorgedragene wet, *zóó* in de schaduwe, dat de meeste er niets van zien, en geen flaauw vermoeden hebben van de hooge belangen, die met eene wet op 't lager onderwijs zijn verbonden. En 't eigenlijk christelijk onderwijs? 't Is van algemeene bekendheid, dat, door gebrek aan een genoegzaam getal leeraars en onderwijzers, door andere oorzaken, de opzettelijke opleiding der jeugd tot de kennis en de beoefening van 't Christendom door en in de kerkgemeente, om van 't huisgezin te zwijgen, hoogst onvolkomen is; hier en daar treurig. Aan evenredigheid tusschen de behoeften en hare bevrediging is voor 't oogenblik niet te denken: maar, hoe langer de strijd duurt over 't christelijke op de gewone school voor burgerlijk onderwijs, hoe langer men op een gebroken rietstaf steunt, en uitstelt, in eigen boezem, in eigene kerkgemeente, 't kwaad aan te tasten en krachtig de hand te slaan aan verbetering.

Duizenden hebben verzoekschriften geteekend, dat toch de gewone schrijf- en leesscholen christelijke scholen mogten zijn. Waarom toonen die duizenden hunne christelijke gezindheid

niet, ten minste voor zoover ze Hervormden zijn, door te hooren naar de roepstem der Nederlandsche Hervormde Synode, en te teekenen op 't verzoek om een geldelijk voorschot, geheel en éénig ten behoeve van 't christelijk onderwijs daar, waar het te huis behoort, in de kerkgemeente zelve?

Laatste voorbereiding voor de Hoogeschool, of: Instituut van hooger onderwijs, als laatste voorbereiding tot het akademieleven, door Dr. P. DE RAADT. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1857. *In gr. 8vo. VIII en* 39 *bl. f* :- 50.

Vele planten in onze hoven worden, 's najaars, tegen de winterkoude gedekt. Zal die voorzorg doel treffen, dan moet de bedekking niet te zwaar wezen; en het tijdstip, waarop ze wordt weggenomen, juist gekozen. Anders is de plant verbroeid, of, nog niet bestand tegen de opene lucht, raakt ze in hare ontwikkeling ten achter. In de hovenierskunst der opvoeding, doen zich dezelfde verschijnsels voor: menig jong mensch wordt te vroeg aan zich zelven overgelaten: maar veel grooter is hier te lande, vooral in de hoogere standen, het getal van hen, die te lang onder bedekking en schut zijn gehouden; van hen die, als te veel gedekte, als sterk gebroeide kasplanten, niet bestand zijn tegen de buitenlucht, tegen den zedelijken strijd met de wereld en 't leven; van jonge menschen, in welke de kiem aller zelfstandigheid voor altoos is verstikt — waar is de juiste maat, 't niet te veel, 't niet te weinig? Dit verdiende bij onze Nederlandsche opvoedkunde een opzettelijk onderzoek.

De »Laatste voorbereiding" gaf aanleiding tot deze opmerking: de beantwoording dezer vraag is echter haar doel niet. Er zijn ouders, die in den overgang hunner zonen, van de voorbereidende school tot het akademieleven, voor hunne zedelijkheid weinig gevaar zien. Andere zien dat tijdstip vol bekommering te gemoet; ze zijn bedacht op middelen om hunne zonen »*van lieverlede*" tot dien overgang voor te bereiden, en de klove tusschen den schooldwang en het vrije studentenleven, zooveel mogelijk, onmerkbaar te maken. Voor deze laatste is dit stukje geschreven; hun wordt het plan en de voorwaarden der inrigting voorgelegd en bekend gemaakt. —

Om er iets van mede te deelen: tot de meerdere vrijheid van dit Instituut zal behooren, dat het rooken, maar »getemperd en aan bepalingen gebonden", er toegestaan zal worden; zoo ook paardrijden, zwemmen; 't bijwonen van concerten, tooneelvoorstellingen, familie-bals, enz. — Natuurlijk, is ook 't onderwijs en zijne voortzetting een deel van 't plan.

De cursus wordt den 1sten Aug. e. k., te Leiden, geopend. Ieder leerling betaalt *f* 1400.— 's jaars; die te Noorthey is geweest, *f* 1200.—

Het Gymnasium te Amsterdam. — *Verslag van den Cursus* 1855—1856. 42 *bl.* — J. DORNSEIFFEN, Gymn. Praec. De Articulo apud Graecos, ejusque usu in praedicato. — *Amsterdam*, Seyffardt's *Boekhandel.* 1856. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* 1 - :

Adhortatio ad commilitones, qua lectiones de litteris Graecis et de Antiquitatibus Romanis in Academia Lugduno-Batava, anno 1856—57 habendas, die 23 m. Septembris 1856 auspicatus est C. G. COBET. Lugd.-Bat., apud *E. J. Brill.* 1856. *In gr.* 8*vo.* 19 *bl.* *f* : - 40.

Excerpta e Veteribus poetis Graecis. — Lectionum in usum descripsit et animadversiones criticas adjecit S. KARSTEN. Traj. ad Rh., apud *Kemink et Fil.* 1856. *In post* 8*vo.* *VIII en* 182 *bl.* *f* 1 - 50.

De *Vaderlandsche Letteroefeningen* ontvingen bovenstaande werkjes ter aankondiging. Waarom zouden wij dan aan het oogmerk dier toezending niet voldoen? Nog vergeet immers het »Vaderland" die »letteroefeningen" niet, welke zijnen AGRICOLA, ERASMUS, GROTIUS, SALMASIUS, BURMAN, WESSELING, HEMSTERHUIS, VALCKENAER, enz. enz. enz. niet alleen wijdberoemd, maar ook voor de nieuwere wereld toongevers der beschaving gemaakt hebben. Ons Tijdschrift zou dus, op zijn wel iets pedanten titel afgaande, zich geroepen kunnen achten de genoemde stukjes te kritiseren. Maar Ref. bekent gul weg, dat hij om eene behoorlijke kritiek te leveren, welke de hooggeachte Schrijvers niet *naso suspenderent adunco*,

„Saepe caput scaberet vivos et roderet ungues."

Bovendien kan ons Tijdschrift noch wat de ruimte betreft, die het aan dergelijke stukken pleegt te wijden, noch wat zijn publiek betreft, waarvoor het schrijft, *het* orgaan, of ook maar *een* orgaan heeten der klassieke letterkunde, en wanneer wij op onzen naam bogende ons wat ver op dat slagveld waagden, wij zouden welhaast van de *πρόμαχοι* moeten hooren:

Δαιμόνι', ἀτρέμας ἧσο, καὶ ἄλλων μῦθον ἄκουε
Οἳ σέο φέρτεροί εἰσι· σὺ δ' ἀπτόλεμος καὶ ἄναλκις
Οὔτε ποτ' ἐν πολέμῳ ἐναρίθμιος, οὔτ' ἐνὶ βουλῇ.

Wanneer wij ons hedendaagsch publiek en onze eigene meening raadplegen, dan kunnen wij er niet toe komen om diepen rouw te dragen over het verval der klassieke letterkunde. Wij vinden het zoo grooten achteruitgang niet, dat de *Editiones cum notis variorum* in quarto en groot, ten minste dik octavo, al schaarscher onze persen verlaten hebben en thans geheel ophouden. Wij stemmen het ons publiek toe, dat onze dagen eene andere *urbanitas* of *humanitas* van den wèl opgevoede eischen, dan de Ciceroniaansche of Horatiaansche; dat onze mannen der wetenschap het Haarlemmer-meer kunnen droogen of het Suëz-kanaal daarstellen zonder eene letter Grieksch te kennen of WIJTTENBACH's Latijn te schrijven. Wij hebben niet geweend, noch gebloosd van ergernis, toen wij onlangs op eene belangrijke boekverkooping in eene der voornaamste vaderlandsche steden, *proh dolor!* werken over de cijferkunst behoorlijk duur en zeer goede editiën van classici bij dozijnen in paketten gebonden zagen afslaan. Wij trekken daar geene *laudationes temporis acti* uit, noch bejammeren daarom de ondegelijkheid der tegenwoordige eeuw, ze vergelijkende met de degelijkheid der vorige. Wij schamen er ons niet eens meer over, wanneer de meesten onzer geleerden naauwelijks een dragelijk Latijn spreken of schrijven.

Niet te min is het ons eene ware blijdschap, dat wij de bovenstaande geschriften kunnen aankondigen als vruchten van vaderlandsche studie. Hoe klein van omvang, zij toonen, dat er in Nederland nog lust en smaak is voor de studie der Grieken en Romeinen. Waarlijk, wanneer de leerstoel op het Amsterdamsch Gymnasium door een DORNSEIFFEN, en de katheders te Leyden en te Utrecht door mannen als COBET en KARSTEN worden vervuld, dan mogen wij ons hoofd nog vrij verheffen onder de volken van Europa, die de geschiedenis

en de letterkunde der oude klassieke wereld als eene wetenschap blijven eeren en beoefenen. Amsterdan schijnt zelfs eene ouderwetsche opvoeding op het Gymnasium te verkiezen boven de nieuwerwetsche (in de Tweede Afdeeling der 2e, 3e en 4e klassen), daar, volgens mededeeling van den Rector, het geheele getal leerlingen 112 bedroeg, en daarvan slechts 14 tot de Tweede Afdeeling behoorden. Onwillekeurig vergelijken wij hierbij Veendam in de Prov. Groningen, daar wij juist in de Courant lazen, dat het Gymnasium dier plaats voor Wis- en Zeevaartkunde ruim 90 leerlingen telt, waarvan er twee den 6den Febr. 1857, na afgelegd examen, tot eersten stuurman werden bevorderd. In 1855 telde het Gymnasium of de Latijnsche school aldaar slechts 26 leerlingen (Alm. der Maatsch. tot Nut v. 't A. 1857). Amsterdam en Veendam schijnen dus in de zaak van onderwijs verschillend te denken. Het zij zoo. Het Verslag van den staat des Amst. Gymnasiums mag ons echter niet ophouden, zelfs niet de schoone en kernachtige, maar zeer korte toespraak van den Rector, den Heer Dr. VEEGENS, hoe gaarne wij die wel in haar geheel aan alle onze lezers wilden mededeelen. Ons oogmerk is alleen eene korte notitie te nemen van den literarischen arbeid der drie aan 't hoofd dezes vermelde stukken.

De Heer Dr. J. DORNSEIFFEN, eerste Praeceptor, heeft op zijne beurt het jaarlijksch Verslag van het Gymnasium te Amsterdam verrijkt met eene Verhandeling, welke in moeijelijk en stroef Latijn en buitendien in geen aangenamen vorm een zeer belangrijk vraagstuk behandelt. De geleerde Schrijver ontleent de geheele leer van het Grieksche lidwoord uit den geest en het karakter des volks, en komt door eene menigte scherpzinnig aangevoerde bewijsplaatsen, waarvan verre de meesten uit PLATO, tot den regel: »*Praedicato nunquam articulus additur, nisi quum penitus cognitum vel definitum tanquam par subjecto opponitur. Si subjectum articulo caret, caret eo etiam praedicatum. Exceptio est si aut subjectum tali vocabulo expressum est, quod per se sine articulo cognitum esse potest, aut si praedicatum tali vocabulo expressum est, quod nisi cum articulo postulatam significationem non habet. Itaque eidem huic exceptioni loco dato, si alterutrum membrum articulum habet, id subjectum esse statuere possumus.*" Wanneer deze regel, zoo als wij op het gezag van de meeste door den S. aangehaalde

plaatsen aannemen, ten minste in het Grieksch van de *aetas Attica* doorgaat, dan gewis heeft de beoefenaar dier schoone taal hiermede veel gewonnen, en zal hij vele hem nu nog duistere plaatsen met meer gemak leeren verstaan.

Prof. COBET opende met N°. 2 in regt aangenaam Latijn, alhoewel het bij 't hooren de gladheid en den numerus onzer vermaarde Latinisten, als RUHNKENIUS, WIJTTENBACH, VAN HEUSDE, niet bereikt, zijne Akademische lessen in de Grieksche taal en de Romeinsche autiquiteiten. Hij wekt zoo wel van de nuttige als de aangename zijde zijne leerlingen op tot de studie der klassieke Oudheid en wel bijzonder van het Grieksch. Die studie toch is ook nu nog noodig voor degenen, die door hooger onderwijs zich bekwamen tot de hoogste rangen in Staat, Kerk of Wetenschap: »*Est haec juvenilibus ingeniis veluti palaestra quaedam*, *in qua vires omnes facultatesque et dotes animi aequabiliter exerceantur*, *et tam salubris est et fructifera illa mentis agitatio*, *ut nemo ad quamlibet disciplinam accedat paratior quam is qui ingenium afferat severis Litterarum studiis praeparatum et subactum*" (p. 9, 10).

Prof. KARSTEN levert ons met N°. 3, een allerliefst boekske, bestemd om zijne discipelen in te leiden in de kennis van den geest en de eigenaardigheid der Grieksche poëzij. Inderdaad behoort tot eene keuze, als de Hoogleeraar hier gedaan heeft, veel smaak, geleerdheid en oordeel, die dan ook door geen deskundige in de geheele dispositie en behandeling van het werkje gemist zullen worden. Ref. schat dezen bundel dan ook ver boven vele soortgelijke, en acht hem den geschiktsten dien hij kent. Hij gelooft, dat het den Hoogl. allezins gelukt is, zijnen leerlingen in handen te geven »*exempla*, *e quibus vel cujusque generis* χαρακτῆρα *vel praecipuorem poëtarum virtutes ac proprietates qaodammodo possent aestimare*" (*Praef.* v). Juist de individuële genius van elke hier vertegenwoordigde dichtsoort, en van elken aangevoerden dichter, komt in deze plaatsen helder aan het licht. Het was daarom ook onnoodig, exegetische of aestetische noten er bij te voegen; dat moge of moet geschieden bij het mondeling onderwijs, maar de kritiek vorderde in een professoraal werkje hare regten. De *animadversiones criticae* werden daarom dikwijls noodig, om den onbruikbaren tekst te herstellen, of den minder aangenamen te

verbeteren. Over 't geheel herkennen wij hierin den nadenkenden en geleerden criticus, terwijl wij ons nu en dan over de krachtige grepen van den meester, die ons wel wat stout voorkwamen, verwonderden.

De Mikroskopische Wereld, of het onzigtbaar werkende organische leven. Naar vreemde bescheiden kritisch bewerkt. Door Dr. H. M. DUPARC. *Te Amsterdam, bij* Gebr. Diederichs. 1856. *In gr.* 8*vo. IV en* 106 *bl. f* 1-40.

Onder dezen titel ontvingen wij ter aankondiging een werk, dat eene populair-wetenschappelijke uiteenzetting levert van hetgeen het mikroskoop ons geleerd heeft betreffende de kleinere vormen van levende wezens, waaraan zich zoo vele vragen voor de leer van het leven van het hoogste gewigt aanknoopen — vragen, welke alleen door eene voortgezette studie van die kleinere wezens ook beantwoord zullen kunnen worden. Men zegge niet: in hoe verre? want als antwoord is te verwachten, maar ook te hopen: nooit ten volle, opdat den mensch het genoegen van het zoeken naar de waarheid overblijve.

Zeer goed is in dit werk de gewigtige vraag behandeld naar het onderscheid tusschen plant en dier, de feiten vermeld, die men ter beantwoording daarvan bijeengebragt heeft, en aangewezen, dat alle kenmerken ter onderscheiding, welke men tot hiertoe meende gevonden te hebben, bij onbevooroordeelde waarneming, onvoldoende zijn, zoodat de Schr., onzes inziens, geheel te regt tot de gevolgtrekking komt: »wij houden de mikroskopische planten zelfs (voor) nader aan de mikroskopische dieren verwant, dan deze tot (aan?) de zoogdieren" (bl. 20). Met die uitspraak is echter moeijelijk in overeenstemming te brengen die andere, welke wij op dezelfde bladz. vinden: »het lijdt geenen den minsten twijfel, of alle schepselen — behooren toch reeds bepaald tot eene of andere reeks." Zeer mogelijk, dat dit eens nog de uitslag van de onderzoekingen worde, maar dan is ook de meening onhoudbaar geworden, dat de verwantschap tusschen de mikroskopische planten en de mikroskopische dieren grooter is, dan tusschen deze en de zoogdieren. Vindt men eens voor de dierlijke cel of — wat op

hetzelfde neêrkomt — voor het ééncellige dier bepaalde levensuitingen, die bij de plantaardige cel of de ééncellige plant niet voorkomen, dan zullen ook de cellen, waaruit het ligchaam der zoogdieren opgebouwd is, die eigenschappen moeten vertoonen, en zij dus juist daardoor van de plantaardige cel in den grond verschillen. De graad van zamengesteldheid in den bouw der levende wezens is geen natuurlijke grond van verdeeling, en wanneer wij in de hoogst ontwikkelde planten en dieren meer verschil vinden dan tusschen de lagere vormen uit beide natuurrijken, dan is het omdat wij juist het grondverschil tusschen plantaardige en dierlijke cel nog niet gevonden hebben. Zoo is het ook binnen de grenzen van die rijken zelf. Wat is het onderscheid gering tusschen de eijeren, of laat ik liever zeggen — in zoo verre dit ten minste iets anders beteekent — de kiemen der verschillende dieren, en hoe groot daarbij het verschil tusschen hunne ontwikkelde vormen; hoe zeer gelijkt de embryo-zak bij de eene plant op die van de andere, maar wanneer zij de kiem in het zaad voortgebragt hebben, en dit tot ontwikkeling gekomen is, hoe verschillend zijn dan de planten, die er uit ontstaan zijn.

Op bladz. 14—15, waar vermeld wordt, dat zetmeel tot nog toe alleen in plantencellen aangetroffen is, hoewel eene in scheikundige zamenstelling volmaakt met zetmeel overeenkomende stof bij sommige infusoriën gevonden is — zou bijgevoegd kunnen worden, dat Dr. L. AUERBACH bij eene Amoebasoort werkelijke zetmeelbolletjes ontdekt heeft. Ten aanzien van het chlorophyl misten we bl. 15 eene vermelding van de proeven door den Vorst VON SALM-HORSTMAR in het werk gesteld, om te ontdekken of er bij de verschillende rijken ook verschil in zamenstelling van deze kleurstof bestaat. Tot nog toe hebben die proeven trouwens niet veel opgeleverd. — Op bl. 17 vonden wij nog eene bewering, die niet meer met den tegenwoordigen stand der wetenschap overeenkomt. We lezen daar: »de stelling, dat alleen het vliesje van plantencellen uit cellulose bestaat, is — nog niet omver geworpen." Sedert de onderzoekingen van PRINGSHEIM en van SCHACHT is het toch gebleken, dat het eigenlijke cellenvliesje, ook bij de plantencellen een dun stikstofrijk vliesje is, waarvan het buitenste gedeelte in cellulose overgaat. Maar dan is de cellulose zelve niets anders dan eene tusschencellenstof, en wordt het van

ondergeschikt belang of de cellen in den mantel der Tunicaten niet door cellulose in den vorm van een vliesje omgeven zijn. Alleen zou het — om de vergelijking voor het leven der cellen ook bij de andere dieren door te voeren — noodig zijn, dat men nader bekend was met de wijze, waarop de lijmgevende stoffen — in bindweefsel, been, kraakbeen — en het Chitin, dat naar LEYDIG tot dezelfde reeks van stoffen behoort, ontstaan. Dat deze als tusschencellenstof te beschouwen zijn, bewijst de ontwikkelingsgeschiedenis, maar of zij een afscheidings-product genoemd moeten worden, dan wel of zij ontstaan door eene scheikundige omzetting van den celwand, is eene nog onbesliste vraag. Alleen in het laatste geval schijnt de overeenkomst streng door te voeren. Hoe dit zij, de stelling zoo als zij door den Schr. uitgedrukt wordt, is niet meer houdbaar. Tegen de woordelijke vertaling die bl. 15 van het woord »kool-hydraten" gegeven wordt — als zijnde stoffen, waarvan de elementen zoo verbonden zijn, dat twaalf deelen koolstof zich met tien deelen water vereenigen — meenen we met reden ons te moeten verklaren. Het woord koolhydraten had moeten behouden, of liever, ook dit niet genoemd zijn; in een populair werk behoort een woord, waaraan eene zoo kolossale dwaling verbonden is, niet gevonden te worden. De scheikundige, de physioloog zal zich zonder nadeel van dit woord kunnen bedienen; hij zal zich daarbij toch steeds herinneren, dat de onderstelling, waarvan het in zijne vorming uitgaat, door de onderzoekingen van FAVRE en SILBERMANN onjuist bevonden is, en dat zij zelfs ten gevolge gehad heeft, dat men niet reeds vroeger in de leer der warmteproductie van het dierlijk ligchaam tot dat inzigt heeft kunnen komen, dat men tegenwoordig over dit onderwerp heeft. Over de aardappelziekte, die op bl. 99 en 100 besproken wordt, draagt de Schr. de meening voor, dat het schimmelplantje eerste oorzaak van de ziekte is, zoodat het bederf eerst ontstaat ten gevolge van de woekering dier parasiten. Toch schijnt die vraag nog niet geheel uitgemaakt; SCHACHT, b. v., verdedigt in zijn »Lehrbuch der Anatomie und Physiologie der Gewächse, 1855", de tegenovergestelde meening, welke ook SCHLEIDEN aankleeft. Eindelijk hadden we op bl. 94 meer uitdrukkelijk vermeld willen zien, dat in eene vloeistof, die onder zekere omstandigheden in gisting geraken kan, deze

reeds plaats vindt, vóór dat er nog gistcellen ontwikkeld zijn.

Deze enkele aanmerkingen meenden we niet te mogen terughouden, omdat het werk zich overigens door volledigheid en naauwkeurige populaire uiteenzetting van het tot hiertoe bekende over het behandelde onderwerp ten zeerste aanbeveelt. We wenschen dat het in veler handen kome en hun kennis verschaffe van van die kleine wereld van levende wezens, wier bestaan zonder het mikroskoop niet eens vermoed zou worden, en die nog zullen dienen om vele vragen te beantwoorden, waarvan zonder hen de oplossing moeijelijk gehoopt zou kunnen worden.

Over de vertaling — óf wel bewerking — kunnen wij niet geheel zwijgen. Eene zeldzame menigte Germanismen vindt men in dit boek verspreid; de ergste is wel, dat »Schwämme" (bl. 8) vertaald wordt met »zwammen"; gelukkig dat dáár bijgevoegd is: of sponsen. Maar tot eene bepaalde verwarring geeft die onjuistheid op bl. 13 en 18 aanleiding. Van de andere Germanismen, sommige geheel nieuwe, zoo als zij Ref. ten minste nog niet voorgekomen zijn, verdienen bijzondere vermelding: »*kultuurgeschiedkundige beteekenis*" (bl. 84); »Silisisch-geschelpte organismen" (bl. 82). Waarlijk, taal en zinbouw zijn wat ruw slecht. Maar *oogenblikkelijk* (bl. 20) hiervan genoeg; wij willen gaarne *inruimen* (bl. 22) dat *mogelijker wijze* (bl. 37) hier en daar zich eene *vergissing ingesteld* (bl. 35) heeft. Wie echter zijne moedertaal goed heeft *kennen geleerd* (bl. 33) of wel anderen heeft *geleerd kennen* (bl. 33), die haar onverbasterd wenschen te bewaren, die zal trachten zijn schrijven zelfs van *onschijnbare* (bl. 92) Germanismen te *ontledigen* (bl. 81).

Z. S.

Theorie der Harmonisch-evenredige Getallen, Harmonische snijding der Lijnen en der Transversalen. Handboek ten gebruike van (?) *Gymnasiën, Instituten en tot zelfonderrigt,* (;) *door* J. VAN LOGHEM, *Privaat-Onderwijzer te Leyden. Te 's Gravenhage, bij* de Gebroeders van Cleef. 1856. *In kl.* 8*vo. VII en* 306 *bl. f* 2 - 50.

Blijkens het Voorberigt is het doel van den Schrijver met de zamenstelling van dit werkje den jongelingen, die de

beginselen der platte vlakken hebben beoefend, een geschikt middel aan de hand te geven, zich tot het hooger wiskundig onderwijs aan onze Universiteiten en Akademiën des te gereeder voor te bereiden. Voor velen toch is die overgang, bij gebrek aan de noodige kennis van de gronden van het hooger onderwijs in de wiskunde, te groot. Om hen met de voornaamste eigenschappen der vlakken nog beter bekend te maken, doch langs eenen anderen, voor hen nieuwen weg, biedt de Heer v. l. hun in deze theorie der harmonische snijdingen der lijnen en transversalen een middel aan.

Ofschoon in vele opzigten met het gevoelen van den Heer v. l. instemmende, houden wij het er voor, dat er nog andere oorzaken van meer praktischen aard bestaan, die in dit opzigt ongunstig werken op de verdere uitbreiding van de opgedane kennis in dit studievak. Het weinige verband dat velen zien in het vak hunner keuze en de wiskunde doet hen haken om hoe eerder hoe liever door een examen van de verdere studie ontheven te zijn. Anderen, hoewel met gelukkiger gevolg daarin gewerkt hebbende, ontbreekt het aanvankelijk aan tijd om daarin verder door te gaan, en deze haasten zich insgelijks om er van bevrijd te wezen. — Het meerendeel van de jongelingen zal in deze poging van den Heer v. l. eerder eene nieuwe hindernis zien om tot het doel te geraken, dan een middel om hunne vroegere studie meer vruchtbaar te doen zijn.

Wij zeggen dit echter niet om daarmede ons ongunstig oordeel over dit werk aan te vangen; integendeel doet het ons genoegen, dat de Schrijver zich tot de zamenstelling heeft verledigd, en wel te meer omdat ons gebleken is, dat hij voor die taak berekend was. Wat men hier en ginds over sommige der genoemde onderwerpen verspreid behandeld vindt, althans in onze taal, heeft de Schrijver tot een geheel verzameld, en op zijne wijze geleidelijk en duidelijk behandeld. Zoo zelfs, dat bij Rec. de vraag meermalen oprees: of het niet beter ware geweest, in sommige stellingen eenvoudig de waarheden, die zoo veelvuldig voorkomen, op te geven, en het bewijs er van aan den leerling over te laten. Met het oog op de jongelieden, die de beginselen der platte vlakken hebben doorgewerkt, en hier zal toch wel *niet zonder vrucht* bij mogen gedacht worden, had de S. zich die beknoptheid wel kunnen veroorloven? Beknoptheid, zonder aan de duidelijkheid te kort

te doen, is eene eigenschap, die de waarde van een studieboek als het onderhavige, niet weinig verhoogt.

Om den geachten lezer nader met dit werk bekend te maken, volgt hier de hoofdzakelijke inhoud. De eerste afdeeling bevat de harmonische evenredigheden en reeksen. De tweede afdeeling handelt over de harmonische lijnen, harm. gelegene punten, en de harm. snijding eener lijn; de harm. pool en de harm. stralen; de harm. snijding van de regte lijn door den cirkel, de gelijkvormigheidspunten en stralen in verband met de harm. snijding. De derde afdeeling handelt over de theorie der transversalen, de transversaal in verband met gelijkvormigheidspunten, de collineatiepunten, collineaire lijnen en driehoeken, den vierhoek met zijne transversalen, de involutie en de enharmonische verhouding, den veelhoek met zijne transversalen, den cirkel met zijne transversalen, pool en poollijnen, in- en omgeschreven veelhoeken, de transversaal in verband met twee en meer cirkels, chordaallijn en chordaalcirkel. Dit alles wordt besloten met een aanhangsel, waarin eenige vraagstukken uit de praktische (land-)meetkunst worden opgelost zonder het gebruik van kostbare werktuigen.

Eindelijk vindt men er eene zeer uitvoerige opgave van den inhoud in, die niet minder dan 41 bl. beslaat, en waar men het zakelijke van iedere paragraaf in terugvindt.

Uit deze bloote opsomming van de zaken, welke in dit werkje behandeld worden, zal de belangstellende lezer kunnen opmaken, dat er nog al het een en ander in voorkomt 't welk bij vele, doch niet bij alle beoefenaars der wiskunde als bekend mag verondersteld worden. Wij durven om die reden het genoemde werk gerust aanbevelen, overtuigd zijnde dat menigeen het niet ter zijde zal behoeven te leggen zonder er veel nut uit te hebben getrokken. Zij het dan ook, dat alle stellingen geene nieuwe waarheid doen kennen, zoo kan men uit de behandeling opmerken, hoe men dikwijls langs geheel andere wegen tot hetzelfde resultaat komt; terwijl men niet zelden verrast wordt door het schoone verband, dat er in de verschillende onderdeelen der wiskunde bestaat.

Hiervan heeft de Schrijver reeds menig voorbeeld gegeven, door de oplossing van enkele vraagstukken, die met behulp der gewone meetkunde niet altijd even eenvoudig en beknopt kunnen uitgevoerd worden.

Alvorens onze aankondiging te eindigen, willen wij eenige opmerkingen niet terughouden. De eerste betreft de vier harmonisch-evenredige getallen. Deze, volgens VAN SWINDEN, in zijne »Grondbeginselen der Meetkunde", door WOLF ingevoerde onderscheiding is voor het minst gezocht, en mist den grond waarop de harm. reeks berust. Tot meerdere juistheid had de S. in de aanm. bl. 8, bij het opgeven van den oorsprong der benaming, wel mogen zeggen, dat de snaren *van gelijke dikte* moeten wezen. — Eene andere, insgelijks van WOLF afkomstige onderscheiding, namelijk contra harmonische evenredigheid, is niet opgenomen. De tweede betreft de harm. reeksen. Bij de uitvoerige behandeling mist de leerling, wat hij bij de theorie der andere reeksen als tweede hoofdvraag leerde kennen, namelijk de som van de termen eener reeks te vinden. Wat is hiervan de reden? vraagt hij welligt. Eene korte opheldering zou hier niet overbodig geweest zijn. De derde betreft de gevolgen op de eerste stelling van de theorie der transversalen. Zou menig leerling zich wel rekenschap kunnen geven van de verandering, welke de vergelijkingen in gevolg I en IV ondergaan, en is bovendien eene deeling zoo als in gevolg IV wel algemeen doorgaande? — Ook kwam het ons vreemd voor, de waarheden in gevolg II en III als zoodanig uit de beweerde stelling te zien afleiden; wij betwijfelen het of de leerling er wel eenig verband in zal kunnen vinden. Van eenige onjuistheden in bepalingen stippen wij aan, die van de beurtelingsche segmenten. Zonder de opheldering door eenig voorbeeld, zal de leerling moeite hebben de bedoelde segmenten uit de définitie te leeren kennen; de bijvoeging *in dezelfde rigting* draagt niet weinig tot die onduidelijkheid bij. Wij zouden er hier nog eenige kunnen bijvoegen, doch daar zij van minder aanbelang zijn, eindigen wij onze aankondiging met de betuiging, dat de uitvoering zoo van den druk als van de veelvuldige figuren niet minder onze goedkeuring heeft weggedragen dan het werk zelf. Wij hopen dat onze aanbeveling moge medewerken om het in veler handen te doen komen.

Neêrlands Opstand tegen Spanje, in zijne beginselen, aard en strekking geschetst (1564—1567), *door* JOH^s. VAN VLOTEN. *Te*

Haarlem, *bij* de Erven F. Bohn. 1856. *In gr. 8vo. VIII en* 208 *bl.* *f* 2-:

Een nieuw boek over Neêrlands worsteling tegen Spanje, waarover door inboorlingen en vreemden, door vrienden en vijanden reeds zoo veel geschreven is! Is de stof in drie eeuwen niet uitgeput? Zijn de gebeurtenissen dier dagen niet van alle kanten beschouwd, en is over de karakters en bedoelingen van wie er eene rol in speelden, niet het vereischte licht verspreid? De Hoogleeraar VAN VLOTEN gelooft dit, blijkens de uitgave van deze oorspronkelijk in Voorlezingen gehouden Stukken, niet, en wij deelen in zijn gevoelen. Veel is er opgehelderd, menig feit is tot klaarheid gebragt, vroeger te hoog opgevijzelde of te laag gestelde en voorbijgeziene personen hebben de hun toekomende plaats ingenomen, en de sluijer die de beginselen en het streven van de hoofden der partijen bedekte, is voor een groot deel opgeligt. Maar er blijft nog werk over, om den aard en de beginselen van het gewigtigst tijdperk onzer Geschiedenis, de eigenlijke strekking van den opstand, den zamenhang der gebeurtenissen, het deel dat het volk aan de worsteling nam, en wat in het verborgen bearbeid en voorbereid werd, benevens de drijfveêren van daden, die met de overige handelingen derzelfde personen in schijnbaren tweestrijd waren, wel te doen kennen. De Schrijver heeft daaraan in deze, ook uit voorheen niet ontslotene bronnen geputte, zes Hoofdstukken zijne zorg besteed. Moest hij, uit den aard der zaak, beroemde voorgangers nu en dan ontmoeten, hij bewandelt toch zelfstandig zijn weg, slaat een helderen blik in de gebeurtenissen, en spreekt onverholen zijne meening uit. Terwijl EGMOND, HOORNE, BREDERODE, LODEWIJK VAN NASSAU, en wie zich toen beroemd of berucht gemaakt hebben, meer op den achtergrond verschijnen — ook de Koning neemt eene betrekkelijk kleine plaats in — wordt de aandacht bijzonder gevestigd op drie personen, die geacht mogen worden in bovengenoemde jaren eenen overwegenden invloed gehad te hebben: den Kardinaal GRANVELLE, de Hertogin VAN PARMA, en den Prins VAN ORANJE.

Ongunstig is het oordeel over den eersten. Hij zocht wel niet, gelijk het volk hem nagaf, uit kwaadaardigen moedwil of haat alle staats- en gewetensvrijheid te verstikken; maar

van verhevener gevoelens verstoken, en van MACHIAVELLI'S leeringen doortrokken, streefde hij naar eene absolutistische eenheid in Staat en Kerk, waaruit, naar zijn gevoelen, de rust des lands (eene rust des doods) en de welstand van het volk zouden voortvloeijen, maar waartoe ongelukkig ook alle plaatselijke en gewestelijke vrijheden en voorregten moesten vernietigd, en een verketterende geloofsdwang ingevoerd en met geweld moest gehandhaafd worden. — De Landvoogdes MARGARETHA, gematigder en ter gepaster tijd wetende toe te geven, was toch in den grond der zaak met FILIPS en GRANVELLE eensgezind in regeringsbeginselen en bedoelingen. Nederlandsche van geboorte was zij geheel on-Nederlandsch van opleiding en inborst. »Hare eerste, schijnbaar zoo geheel Nederlandsche houding; haar samenstemmen met de Nederlandsche Heeren; haar verzet tegen de dweepzieke ontwerpen des Konings, haar gemakkelijk vallen, zoo lang zij daarbij slechts ontkennend behoefde te werk te gaan, met Edelen en bevolking alle heftigheid misprijzen, allen overdreven geloofsdwang wraken kon. Zij kon die misbillijking van 's Konings handelwijze ten dezen zelfs zoo verre uitstrekken, dat zij, gelijk in haren brief van 9 Januarij 1566, haren wensch deed kennen, om liever van het bestuur ontslagen te worden. Geheel iets anders echter werd het, wanneer zij niet slechts ontkennend misprijzen meer, maar ook aan de stellige behoeften van land en volk aan volkomen gewetensvrijheid, aan vrijwaring voor allen Staats- of Kerkdwang, voldoening verschaffen moest. Dan zou het blijken, dat zij, zoo min als haar Koninklijke broeder, den Nederlandschen volksaard vatten, de Nederlandsche behoeften peilen kon." Geheel anders luidt het oordeel over WILLEM I. »Wij zouden het iederen Staatsheld toewenschen zulk een blik zoo proefhoudend te kunnen doorstaan, als het *de Zwijger* doet": ziet daar de slotsom van des Schrijvers onderzoek over ORANJE, volgens zijne brieven, en die van anderen aan en over hem! Van de tegen hem ingebragte beschuldiging van staatszucht wordt gezegd: »Stelt men de vraag zoo: of ORANJE, bij het aandringen op verandering van beheerstelsel, daarmede tevens het overgaan des bewinds in zijne en zijner vrienden handen beoogde? — dan moet men haar ongetwijfeld met *ja* beantwoorden. Wil men echter vragen, of hij en zijne vrienden zich daarbij aan misdadige staats- aan

laakbare en verwerpelijke baatzucht schuldig maakten, dan moet het antwoord even volmondig: *neen* luiden." Daarbij wordt zijne houding tegen GRANVELLE, en zijn regt om zich tegen hem te stellen, verdedigd. Verder wordt aangewezen, hoe ORANJE, in zijn streven naar Duitsche hulp teleurgesteld, en aanvankelijk met zich zelven oneens, zich ten laatste aan de Calvinistische partij aansloot, en Calvinist werd met hart en ziel: wat echter geenszins van zijn onvoorwaardelijk aannemen van CALVIJN's kenmerkende leerstellingen kan verstaan worden. Wij gelooven niet, dat dit ooit het geval geworden is; men denke aan zijn verklaarde genoegen in DUIFHUIS' preek, en aan zijn afkeer van der Gereformeerden vorm van Kerkbestuur.

De zamenstelling van dèr Edelen Bondschrift was, volgens VAN VLOTEN, aan JAN VAN MARNIX, FILIPS' broeder, opgedragen, die met zijne vrienden, de eerste en degelijkste deelhebbers van het Verbond, het ontwerp schijnen gemaakt te hebben om Antwerpen te bemagtigen en aldaar de Algemeene Staten bijeen te roepen, welk ontwerp schipbreuk leed op ORANJE's onwil om tot zulk een doortastenden maatregel mede te werken. Overtuigend doet de Schrijver zien, dat de oorsprong van den beeldstorm nergens anders te zoeken is dan in den afkeer van het volk van de beeldendienst, een afkeer die gescherpt werd door den wreeden dood, dien misschien wel uit hunne naaste betrekkingen van de voorstanders der beelden geleden hadden. Het losbreken van den storm werd dan ook voorzien, en door MARGARETHA VAN PARMA tot op den dag toe voorspeld. Eenig beraad was voorafgegaan, eenige afspraak gemaakt, doch alleen plaatselijk en in betrekkelijk kleinen omtrek omtrent de grensplaatsen in Artois en Vlaanderen. Dat sommige der verbonden Edelen meêgedaan hebben — uitvoerig wordt dit van de VAN BOETSELAARS te Asperen aangetoond — kan evenmin geloochend worden als dat het heftig uitvaren tegen de idolatrie de gemoederen had opgezet. — De beide laatste Hoofdstukken zijn gewijd aan de beschrijving van het Verbond der Consistoriën, dat de taak van het opgeloste Verbond der Edelen op zich nam, en van de daaruit voortgevloeide, doch vruchtelooze pogingen tot verzet door BREDERODE en zijne vrienden, zoo in het Noorden te Amsterdam, Vianen en in den Bosch, als in het Zuiden,

waarbij omtrent de aanleggers en de omstandigheden van den togt tot bevrijding van het door NOIRCARMES belegerde Valenchiennes, en de onderneming op Walcheren met het gebeurde bij Oosterweel veel lichts verspreid wordt.

Wij verheugen ons, dat, terwijl vreemden met vernieuwden lust de dagen der wording van ons Gemeenebest tot een voorwerp hunner navorschingen maken, onder onze vaderlandsche Schrijvers gelukkige navolgers beginnen op te staan, vooral wanneer zij, gelijk de Heer VAN VLOTEN, ten doel hebben, niet den lezer eenige zoete pligtplegingen te maken, hem eene vleijende hulde te brengen over de deugden van het voorgeslacht, of hem uit te noodigen eene genoegelijke rust te nemen op de lauweren door zijne vaderen geplukt, maar hem op de zedelijke kracht, die van zijne voorouders is uitgegaan, te wijzen, om hem tot gelijke werkzaamheid te prikkelen. — Het werk van den Hoogleeraar is eene gewigtige Bijdrage tot de regte kennis van het in die woelige dagen voorgevallene, en geeft met het in Bijlagen geleverde van het gebeurde in verschillende plaatsen, en van het deel door onderscheidene personen daarin genomen, menige vroeger onopgemerkte of onbekende bijzonderheid.

De Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters, van den vroegsten tot op onzen tijd. Door CHRISTIAAN KRAM. *In vier Deelen. Eerste Aflevering. Te Amsterdam, bij* Gebroeders Diederichs. 1856. *In roijaal* 8*vo.* 80 *bl.* *f* 1 - 25 *per Aflev.*

Boekaankondigingen, waarin de waarde van een uit te geven werk breed uitgemeten, en zijne onmisbaarheid, met minachting van anderer arbeid, opgevijzeld wordt, komen zoo dikwijls voor, dat men in verzoeking geraakt ze doorgaans als offers aan de ijdelheid en het belang van Schrijvers en Uitgevers gebragt, aan te merken. Des te verblijdender is de ontdekking, dat een werk de aanbeveling waarmede het in de wereld gezonden wordt, verdient, gelijk met het thans voor ons liggende het geval is.

Zucht om den roem der Noord- en Zuid-Nederlanders in de Beeldende Kunsten ook op het gebied der Geschiedenis te verhoogen, dreef den Schrijver tot het opsporen en verzamelen van 't geen daaromtrent nog onbekend, onvermeld, vergeten,

overgeslagen, of verkeerd geboekt was. De uitkomsten daarvan levert hij in dit werk van vier Deelen, dat de Geschiedenis der Nederlandsche Beeldende Kunst bevat, lang vóór CAREL VAN MANDERS schriften, met insluiting van de oudere zoogenaamde Bourgondische school, tot en met het slot van IMMERZEEL's bekend werk, met vermeerderingen, verbeteringen en teregtwijzingen, tot aanvulling van wat er tot dus ver ontbrak. De Heer KRAM verklaart moeite noch kosten gespaard, zich eene menigte boeken en prenten aangeschaft, en zelfs eene reis naar de voornaamste Museums ondernomen te hebben, terwijl hij zich dertig jaren met het bijeenbrengen van bouwstoffen, en tien jaren met het voor de pers gereed maken heeft bezig gehouden. Doch hij wenscht van alle op- en aanmerkingen verschoond te blijven tot na de verschijning van het geheele werk, om er dan ten nutte van het publiek, bij wijze van Nalezing of Bijlage, gebruik van te maken. Wij kunnen volgens den inhoud dezer eerste Aflevering, waaraan wij vertrouwen dat de volgende zullen beantwoorden, de verklaring afleggen: dat wij zijn werk voor eene aanwinst onzer letterkunde en van blijvende waarde beschouwen. Mannen van het vak zullen er een schat van mededeelingen in vinden omtrent het leven en de voortbrengselen der Nederlandsche en Vlaamsche Kunstenaars in hunne betrekkelijke waarde, waarbij ook menig onbekend en in het stof der vergetelheid begraven talent opgedolven en in zijn regt hersteld is. In het belang van zijn werk moeten wij den Schrijver aanbevelen, om, ter vermijding van alle onzekerheid en duisterheid, op de goede zamenstelling zijner volzinnen, vooral op het tijdig gebruik en de regte plaatsing der voornaamwoorden te letten.

De Uitgevers hebben eer van hun werk, welks prijs, den compressen druk in aanmerking genomen, niet te hoog is.

Historisch-Romantische Huisbibliotheek. Schetsen uit het leven van beroemde, beruchte en geheimzinnige personen, door G. ENGELBERTS GERRITS *en* W. VAN DEN HEUVEL. *Te Hilversum, bij* P. M. van Cleef, J.z. *Eerste Aflevering*, 48 *bl. Per Jaargang van twee Deelen, ieder van zes Afleveringen*, *f* 4 - 50. *In roijaal* 8vo., *met platen.*

Het doel van het werk, dat wij hier aankondigen, geven de

Schrijvers op in deze woorden: »Het zijn vooral weinig bekende, in Geschiedboeken meestal flaauw geschetste portretten, die wij met frissche verwen trachten weêr te geven in de lijst huns tijds; personen, met historische trouw, gehuld in een romantisch kleed, en handelende in de meest belangwekkende tijdstippen van hun door edele of onedele drijfveêren invloedrijk en veelbewogen leven: Novellen dus, niet enkel gekweekt in 't rijk der verbeelding, maar die, ware gebeurtenissen ten grondslag hebbende, tevens kunnen strekken tot verpoozende lectuur, welke de kennis van onderscheidene tijdvakken uit de Geschiedenis aanmerkelijk verbreidt of verduidelijkt."

Wij kunnen na het lezen van deze eerste Schets de verzekering geven, dat de Schrijvers hunne beloften nakomen. Hier, gelijk in »Ons Vaderland", blinkt eene zeldzame gave uit, om door een sierlijken en beeldrijken stijl, door eene levendige en aanschouwelijke voorstelling, en door eene gepaste afwisseling geest en hart te boeijen, en aan het verhaal een ingang te verschaffen, dien eene matte voordragt er niet aan zou bezorgd hebben. Menig voor het publiek bestemd historisch werk blijft ongelezen, omdat het, hoe veel wetenswaardigs en goeds het ook bevat, in een vorm gegoten is die aan den heerschenden smaak te weinig voldoet. Verkeerd zou het zijn daaraan in ieder geschiedkundig werk te gemoet te komen. Wetenschappelijke navorschingen eischen eene wetenschappelijke behandeling, en klaarheid en naauwkeurigheid in de voorstelling. Maar verlangt men de gevonden resultaten in ruimer kringen binnen te leiden, men treffe gevoel en verbeelding, voere personen sprekende en handelende in, en brenge den lezer in het midden der gebeurtenissen. De Heer ENGELBERTS GERRITS is daar een meester in. Hoogst gelukkig achten wij zijne greep uit den tijd van wilde geestkracht en bange verwachting, van grootheid en laagheid, van eene wanhopige worsteling der partijen, den tijd van het Fransche Schrikbewind, toen de mannen des bloeds woedden, om op hunne beurt onder het mes der guillotine te sneven. De vreeselijke aanklager der Republiek FOUQUIER TINVILLE treedt hier op in zijne koelbloedige en onverbiddelijke handhaving van de scherp afgebakende wetten.

Die vreeselijke menschen, wat bedoelden zij? regeringloosloosheid, plundering en moord? Velen hunner bragten rust,

welvaart en leven aan hunne overtuiging ten offer, en bleven die op het schavot getrouw. Meenden zij alleen door doortastende en schrik inboezemende middelen hun vaderland te kunnen redden, en uit bloed en tranen eene betere toekomst te bereiden? In allen gevalle hebben de geduchte schokken der omwenteling, hoe talrijke slagtoffers zij ook maakte, Frankrijk van ondragelijk geworden kluisters bevrijd, en tot den tegenwoordigen trap van magt en welvaart opgevoerd.

Wij zien met verlangen de volgende Afleveringen te gemoet.

De Globe. Schetsen van Landen en Volken. Bijeenverzameld door H. PICARD. *Met platen. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1856. *In gr. 8vo.* 12 *Aflev. f* 7 - 20.

Twee Deelen van 1856 liggen voor ons van een tijdschrift, dat, reeds sedert eenige jaren in het licht verschijnende, bij het lezend publiek niet het goede onthaal vond, dat wij het zouden toewenschen, ook wanneer het minder aan zijne bestemming voldeed. Immers, hoe zelden treft men hier of daar »De Globe" aan, waar »Europa", »Leeskabinet" en andere dergelijke maandwerken geregeld gelezen worden. Het zal toch wel niet aan den bij uitstek slechten stijl, of de menigvuldigheid der on-Hollandsche woorden en zegswijzen toe te schrijven zijn, dat dit tijdschrift zoo veel minder verspreid is? Och! we worden daar langzamerhand wel zóó aan gewoon, die zoo dikwijls met de geestesvruchten — rijp en groen — bij onze naburen geplukt, gevoed worden, dat onze tong de fijnheid van smaak alligt verliest, en onze *Mundart* zich naar de hunne regelt. Toch wenschen we den Uitgever opmerkzaam te maken op de genoemde gebreken in de uitvoering, die ons te meer hinderden, omdat de stukken overigens goed gekozen zijn, en naast vele inhoudrijke, waarin het wetenswaardige meerendeels op aangename wijze medegedeeld is, andere gevonden worden, die met hun minder zaakrijken inhoud, eene aangename afwisseling aanbieden voor hen, wie eene degelijke lectuur, al ligt ze volstrekt niet boven hunne bevatting, wat spoedig vermoeit. Onder de stukken, die ons bijzonder voldeden, noemen wij in de eerste plaats dat, wat getiteld is: *Kortstondig verblijf op het eiland Banka*, door J. B. J. VAN DOREN,

en: *Uitstapje van Soerabaija over land naar Pasoeroewan*, van denzelfden, welke beide hoogst belangrijke mededeelingen bevatten over de bewoners van de genoemde landstreken niet alleen, maar ook over de voortbrengselen van den grond aldaar. Verder een *Bezoek bij de Negritos op de Philippijnsche eilanden*, door P. DE LA GIRONIÈRE. En de *Schetsen uit Honduras*, door den beroemden reiziger in Midden-Amerika, Dr. SCHERZER, de *Gemengde Schetsen uit Petersburg*, de *Schetsen uit Ierland*, zij zijn allezins waard gelezen te worden. Één stuk alleen hadden we gaarne gemist: *Het blanke Opperhoofd, een Verhaal uit het leven der Roodhuiden*. Zóó kennelijk heeft dit verhaal de strekking om de Indianen in hunne zedelijke eigenschappen ongunstig af te schilderen, en hunne verdedigers bespottelijk te maken, dat de geloofwaardigheid of zelfs waarschijnlijkheid van de schildering zoo niet door zekere bescheiden, dan toch zeker door een geijkten naam gestaafd had moeten zijn. Waarlijk, de Indianen hebben hunne deugden niet van de Blanken overgenomen, en is het wonder dat zij nu en dan zich wraak verschaffen op de vreemde stammen, die in hun land gedrongen zijn, welke hen verpligten, om »tot de beenderen hunner vaderen te zeggen: Staat op, en trekt met ons naar een ander land, dat wij niet kennen"? Welke strekking het bedoelde stuk heeft, blijkt het best uit de slotwoorden: »De geweren en kanonkogels zijn verreweg wel de beste middelen ter beschaving, die tot hiertoe door de Amerikanen konden worden aangewend, om zich van de trouw der Indianen — te verzekeren." Welnu! het dient weinig tot verheerlijking van het vernuft der Amerikanen, dat zij nog geene betere middelen, dan de genoemde, tot het voorgestelde doel hebben kunnen vinden. Of wel — het is eene ongerijmdheid bij die verdrukte volksstammen trouw te zoeken aan verbindtenissen, welke hun afgedwongen worden, en waarvan zij het voordeel voor hen zelve te regt of ten onregte niet beseffen, eene trouw gelijkstaande met slavernij, en die daarom van den vrijen zoon der wouden niet geëischt kan worden. Zou de opsteller van dit verhaal ook behooren tot diegenen welke de verschillende menschenrassen niet tot éóne soort teruggebragt willen hebben, maar verschillende soorten aannemen met door de natuur voorgeschrevene, ongelijke grenzen van volmaakbaarheid? Dan vooral, en zoo lang deze meening voor zoo

levendige tegenspraak vatbaar blijft, mag het een zedelijke sluipmoord van geheele volkstammen genoemd worden, eene dergelijke strekking aan een overigens goed geschreven verhaal ten grondslag te leggen. Wij hopen in de volgende Deelen niet meer dergelijke verhalen aan te treffen, en wenschen dat men ook op het punt van taal en stijl keuriger zij.

Moge »De Globe" verder krachtig bijdragen tot bevordering der kennis van den mensch, zoo als hij zich in de verschillende streken der aarde, onder verschillende omstandigheden, vertoont. Echte humaniteit kan door geen middel krachtiger bevorderd worden, want alleen door vergelijking met anderen leert men zich zelven kennen, en wie het in die zelfkennis het verst gebragt heeft, zal zich het meest onthouden van een onbillijk oordeel over de gedragingen van anderen, en zelf aan zijne verpligtingen jegens de maatschappij zoo veel in zijn vermogen is, voldoen.

Z. S.

Italië. Reisherinneringen van J. J. L. TEN KATE. 1e *en* 2e *Aflevering. Te Arnhem, bij* J. W. Swaan. 1857. *In roijaal* 8vo. 90 *bl.* *f* : - 70 *per Aflevering.*

Het is ons een aangename plicht de verschijning van TEN KATES »Italië", ofschoon eerst twee Afleveringen het licht zien, voorloopig te begroeten met eenige regelen van dank en sympathie. Immers de eerste twee »Boeken" dezer Reisherinneringen, zoo vol geest en leven, *verve* en *entrain*, zoo uitnemend van form, als rijk van inhoud, beloven ons een allezinds voortreffelijk werk. En de begaafde Schrijver stelt gewis onze verwachting niet te leur. Het eerste boek draagt ten opschrift: Van Middelburg naar Marseille. Men is niet op eens te Rome of te Napels. Elke reisbeschrijving, gelijk elke reis, heeft haar min belangrijk begin. Toch wij volgden van den beginne aan TEN KATE met levendige en steeds met klimmende belangstelling. Waar hij verhaalt, voorstelt, opmerkt, hoort men ook van het wel bekende zoo gaarne. 't Voornaamste wat dit eerste boek ons biedt, is eene vluchtige beschouwing van Parijs en Versailles, die goed het midden houdt tusschen te veel en te weinig, vervuld, toch niet over-

laden, met historische herinneringen en indrukken, zonder pretensie verteld, en gekruid door goede en geestige woorden. Wij prijzen, eens vooral, den boeienden stijl, de bevallige overgangen, de schoone kompozitie. Intusschen gebiedt ons de kritiek den Schrijver op bl. 22 eene kleine vergissing aan te wijzen. Of is 't een drukfeil misschien? Gewagende van de beroemde voorstelling der Verovering van de Smala van ABD-EL-KADER, het meesterstuk van HORACE VERNET, in Versailles Museum, schrijft TEN KATE: »deze reusachtige schilderij is 66 voeten breed en 20 voeten lang en alzoo tweemaal zoo groot als — TINTORETTOOS kruistafereel in de slotkapel te Schleissheim bij *Mannheim*", lees: bij *Munchen*. Met deze aanwijzing hebben wij te gelijk een menschlievend doel. Het is een iegelijk, die dit leest, vriendelijk te waarschuwen, zoo hij immer het voorrecht mocht genieten Munchen te bezoeken, zich toch nimmer te laten verleiden tot een uitstapjen naar Schleissheim. Want de reiziger, die op raad van zijn cicerone of op den naam van TINTORETTO af, in zijne onnoozelheid, met dat Schleissheim wil kennis maken, is in alle opzichten *dupe*. Of hadden wij misschien na drie uren rijdens, in de heete Augustuszonne, door de woestijn, die de schoone stad omgeeft van den kunstenaar-koning, in dat hol en vervallen paleis, geene oogen meer voor de kunst, die zoo veel elende moest vergoeden? Het kan zijn. Zeker altans, in de prachtige kunstzalen van Versailles, — van waar uit wij een oogenblik naar Schleissheim dwaalden... 't verloopen Schleissheim en 't grootsch Versailles, welk een kontrast! — stonden ons eenmaal de oogen beter open. Wij herinneren ons echter niet, dat de reeds genoemde schilderij van HORACE VERNET op ons zulken machtigen indruk heeft gemaakt, als op den Heer T. K., die de gantsche voorstelling, ten gerieve zijner lezers, die geen tijd, geld of lust hebben om »eventjes" naar Parijs te gaan, afteekent met de pen, op 't papier; die hare schoonheden verheft met schier uitsluitende en hooggestemde bewondering. Het schitterend... panorama, zouden we bijna zeggen, laat, naar onze bescheiden meening, den hoogeren kunstzin onbevredigd. En boven dat reusachtig meesterstuk der nieuwere tijden — volgens TEN KATE — stellen wij nog al eenige andere meesterstukjens, schoon veel kleiner van omvang.

Zonder den reiziger nu verder te volgen op den voet, of

liever op den trein van Parijs naar Lyon, van Lyon naar Marseille: en den lezer te vervelen met eene drooge inhoudsopgave — komen wij tot het tweede boek: Napels en omstreken. Waar zóo veel is te prijzen, onthouden wij den S. ook de minste aanmerking niet op 't geen zijn werk ontciert. De waarde van onzen lof zal er zeker niet bij verliezen, maar rijzen veeleer. En de oprechtheid dringt ons te erkennen, dat wij ons een weinig vrolijk hebben gemaakt over de mededeeling van TEN KATE op bl. 60. Hij is op de Middellandsche Zee. Hij stoomt het eiland Korsika voorbij, NAPOLEONS geboorteland. Het is nacht. Hij is op het dek. En wat doet hij? Een cigaar rooken, wandelen, mijmeren? Neen. »Ik" — vermeldt hij — »scheurde een blaadtjen uit mijn zakboek en schreef, half op 't gevoel, met een potloodstompjen, de volgende regels neêr, die ik geef voor hetgeen ze zijn, een vluchtige improvisatie van weinige oogenblikken:

Gegroeت, fier Eiland! dat uw lenden
In de eigen blaauwe zeegolf koelt,
Die 't eerste schip, enz. enz."

De sceptische lezer lacht, en zegt bij zich-zelven: *Le temps ne fait rien à l'affaire.* Wij echter die niet sceptisch zijn, en TEN KATES machtig dichttalent wel kennen en waardeeren, nemen gaarne aan, dat alles is gebeurd, zoo als hij zegt: »op 't gevoel af, met een potloodstompjen". En hij improviseert schoone vaerzen, al meenen wij dat de schim van NAPOLEON, die de dichter ziet »in 't ronde dwalen langs het klipgevaart", temet ietwat al te *pathetisch* redeneert voor zoo'n schim! Wij denken, o. a. aan het laatste koeplet:

O blijde jeugd, o groene dagen!
Die mij een hemel op deedt gaan,
Hier, waar mijn wieg mij heeft gedragen,
En waar mijn graf had moeten staan.
Mocht ik nog eens u overleven
Ik zou mijn kroon ten beste geven
Voor — één klein bloemtjen uit uw schoot.

Nogtans, wij hadden de aangehaalde pretentieuse mededeeling liever gemist. Diergelijke verhalen, zoo vaak door heeren poëeten verdicht, klinken verdacht, ook al mogen ze een enkele keer, niet anders behelzen dan de zuivere waarheid. De ware

dichter wachte zich toch op eenigerlei wijze »den dichter uit te hangen". De dagen, waarin dat enkelen goed kon staan, zijn voorbij. 't Is tegenwoordig: »*mauvais genre*".

Maar nu ook, na dezen kleinen uitval over eene dichterlijke ijdelheid of eene dichterlijke vrijheid, die wij ophaalden, zoo tot waarschuwing in 't algemeen, als »*pour acquit de conscience*", nu ook hebben wij voor onzen Reiziger niet anders meer dan woorden van dank. Bracht hij niet een kostelijk geschenk ons meê van de reize? Inderdaad, TEN KATE heeft onze letterkunde verrijkt met uitnemende bladzijden! De meesterlijke beschrijving, we zeggen te weinig, de verrukkende schilderij van de Piazza del Mercato te Napels, met al haar gewoel en gejoel, haar tooneeltjens vol leven en verscheidenheid, is verre boven onzen lof. Naar aanleiding van een Pinksterpreek in de Chiesa di S. Spirito, door den Schrijver aangehoord »met een mengeling van verbazing, belangstelling en ergernis", ontfangen wij ook een treffend tafereeltjen van het Marianisme in Italië, dat wij, met nog menig ander fragment, wel gaarne onzen lezer zouden mededeelen, doch wij wenschen en vertrouwen, liever nog, dat hij spoedig kennis make met het werk-zelf. Voorts mogen wij niet verzuimen — altans niet, daar wij zoo even op dit gebied, een weinig met TEN KATE van gevoelen verschilden — de kunstbeschouwing en kunstkritiek, in deze Reisherinneringen, zoo bondig als boeiend, zoo leerzaam als intressant, naar verdienste te roemen. Alleen maar de S. overlade ons niet te veel — 't is nog slechts een vriendelijk verzoek! — met beschrijvingen van kerken en beelden en schilderijen! Zoo hij mocht voortgaan — als hij aanfing (*) bl. 95 en 96 — ons verslag te geven van al de stukken, die hij hier en daar, in de katalogussen der verschillende museums, »met een potloodschrapjen aanteekende, als die hem het meeste genot verschaften", vreezen wij dat hier en daar zijn reisverhaal ook zal gelijken op een geparafrazeerden katalogus. En dat is geen aangename lektuur.

(*) De *spelling* der woorden, ofschoon niet onverschillig, staat in uwe schatting, lezers! zeker beneden de *keuze*, en deze weder beneden den *inhoud*. Wat leest ge liever: *deze* beoordeeling, of eene die schoolmeesterachtig naauwkeurig gespeld is, doch dor en droog, zonder geest of leven? Wij volgen den bepaalden wil des Recensents door het schrijven van *aanfing*. RED.

Met dezen vriendelijken »wenk" — en met den vurigen wensch, dat de S. zijn arbeid moge vervolgen, gelijk hij begon — en dat zegt veel, want de stoffe eischt steeds meer — eindigt de toejuichende en dankbare lezer zijn aanvankelijk verslag.

April 1857. —E—T—

P. S. Den Uitgever koomt eere toe, wegens de uitvoering. De steendruk: Napels met den Vesuvius, is redelijk. Napels-zelf is mooier. De prijs van 't werk is zeer matig.

Bijbelrijmen. Naar het Engelsch van J. WATTS. *Te Dordrecht, bij* H. Lagerwey. 1856. *In post* 8*vo. XII en* 190 *bl.*

Een aansprakeloos boekje, dat zijn weg moge vinden om den dubbel vromen zin, waaraan het zijn bestaan te danken heeft. De oorspronkelijke dichter dezer hymnen bezit eene meer dan Europesche beroemdheid, maar wat meer zegt, heeft door zijne liederen menig geloovig hart getroost, gesticht en versterkt in de onveranderlijke waarheid van Gods Woord. De gemoedelijke Vertaler heeft een tamelijk goed werk verrigt met deze liederen ook voor onze landgenooten, die het Engelsch niet magtig zijn, toegankelijk te maken. Of wij echter al die liederen zouden hebben overgezet, is eene andere vraag, indien wij ons hadden opgewekt gevoeld den Engelschen zanger bij ons te introduceren, evenzeer als wij het betwijfelen dat iedere lezer zal zijn ingenomen met den zin en de strekking van een aantal dezer liederen. Wat de dichterlijke waarde der vertaling aangaat — de Heer RADEMAKER zegt zelf in het Voorberigt, dat hij »geen de minste aanspraak op dichterlijke verdienste maakt." — Wij nemen hier nota van, en willen dus niet angstvallig nagaan of het oorspronkelijke niet nog al aanmerkelijk heeft verloren bij de overgieting, waar het ons blijkt dat de geest overigens vrij wèl is behouden. Wat meer heerschappij over de taal, wat meer gloed bij de vertolking laat zich onder het lezen van menig Bijbelrijm wel wenschen, en op vrij wat bladzijden zouden we gewis menigen regel kunnen verbeteren, zoodat wij gaarne zouden gezien hebben dat TEN KATE, die ons LANGE's poëzij zoo meesterlijk vertolkte, ook met de overzetting van WATTS onze letterkunde had verrijkt. Intusschen zijn wij dankbaar voor het ontvangene, dat voor den geringen prijs van 75 cents ver-

krijgbaar is, en dus voor menig geen gesloten boek behoeft te blijven, wie met de lezing dezer anderhalf-honderd liederen in zijn geloof wenscht te worden opgebouwd. Zoo als wij zeiden: de beschaafde lezer, die geest en vorm één acht, wenscht gewis wat meer poëzij — de eenvoudige, die aan het goede zonder het schoone genoegzaam heeft, zal er zich in verlustigen.

De uitgave is tamelijk net — al verraadt het geheele voorkomen van het boekje een zekere navolgingszucht. Bij het eerste gezigt toch zou men meenen eene uitgave van wijlen STERK te Breda voor zich te hebben; dit neemt echter niet weg dat papier en druk billijk aanspraak maken op goedkeuring. S.

Levensspiegel. Novellen van G. P. KITS VAN HEYNINGEN, *Predikant te Deventer. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1856. *In gr. 8vo. IV en* 342 *bl. f* 2-90.

Herinnert gij u nog, lieve lezer! uit vroegere dagen, het vers van VAN LENNEP, *Leven* getiteld?

Wat is 't leven?
Een onzekere dag van April,
Nu zoo buijig en woest als in Maart,
Nu als Meidag zoo zoet en zoo stil,
Met zijn wolkjens en lichtjens: nu broeiend, dan kil.
Niets gewis noch verwacht
Dan het naadren der nacht.
's Morgens vroeg, 's avonds laat valt de daauw op de hei;
En het leven vangt aan en gaat uit met geschrei.

't Is zeker geene zeer vrolijke beschouwing van het menschelijk leven, en vooral de slotregel van dit couplet klinkt al heel somber. Maar toch, het is niet alles somber en treurig; daar is ook sprake van

— als Meidag zoo zoet en zoo stil
Met zijn wolkjens en lichtjens, —

en ter wille van deze mogen we tegen de rest niet al te hard pruttelen. Doch zoo ook deze ontbraken, zoudt gij dan vrede kunnen hebben met die beschouwing van het leven? 't Is mij nu al poëtisch genoeg, en ik zeg: Goddank! dat er tusschen dien aanvang en dien uitgang van het leven doorgaans nog wat anders dan geschrei is.

De Schrijver van deze *Novellen* schijnt daar anders over te denken. *Levensspiegel* noemt hij zijn boek, en zegt zelf: »De titel, dien ik uitkoos, is de korte opgave der strekking van het geheele boek." Maar tegen zulk eene levensbeschouwing protesteer ik. De spiegel, die ons hier wordt aangeboden, weerkaatst niet dan sombere beelden. Zijn ze niet uit het leven genomen? Dat zal ik niet ontkennen, maar het leven is toch niet een verhaal,

> Dat bedroeft en bedrukt,
> En bij 't slot, ons, van rouw en van smart overlaân,
> Met bekretene kaken ter ruste doet gaan.

En met dien somberen indruk legt men het boek bijna uit de handen. Neen, de levensspiegel moet vreugde en genot, zoowel als droefheid en leed, weerkaatsen, al valt het ook misschien moeijelijker voor hem, die met woorden schildert, de beelden der eersten even treffend, als getrouw weder te geven.

Ik heb daarmede de in mijn oog zwakke zijde van dit boek doen kennen. Er ligt over het geheel een te donker waas; er is geene afwisseling genoeg in van licht en schaduw. De indruk, dien het achterlaat, is te somber, om het zijnen naam van »Levensspiegel" met regt te doen dragen. Het zou er grootelijks bij gewonnen hebben, als ook de lichtzijde des levens in het oog gevat ware. Meent daarom niet, dat ik niet veel goeds en schoons in deze Novellen heb opgemerkt. Daar zijn er onder, die regt uit het leven gegrepen zijn, die fijn en juist zijn gevoeld, en waarin juist zoo veel poëzij is aangebragt, om ook aan het gewone en alledaagsche dat ideale bij te zetten, waardoor het zich boven het platte en triviale verheft. *Werken om den broode*, *Jaloezij*, *Een eenvoudig Verhaal*, *Uit het Leven*, ik noem deze stukken bij voorkeur als wèlgeslaagd, als bewijzen, dat de Schrijver voor zijne taak zeer goed berekend is. Ze zijn eenvoudig, met waarheid en gevoel geschreven, al zijn ze dan ook allen somber. Het onbeduidendste verhaal is zeker het eerste: *Winterfeesten;* dat had gerust achterwege kunnen worden gelaten; het heeft weinig bevredigends; het verdeelt de belangstelling tusschen twee personen, die eigenlijk niet met elkander te maken hebben, en van wie we niet regt weten, waarom ze zoo bij elkander zijn gebragt. De oude toren, *voor afbraak verkocht*, vertelt mij

ook te veel treurigheden, waartoe zelfs een Hongaar van den laatsten revolutie-tijd in het stille dorp moet komen, om zijne grieven te verhalen. Ik zou dien toren wel hebben willen laten bedenken, dat zijn »groote klok" is geweest

Een verscheidelijk kleppende bel,
Die voor trouwfeest en lijkdiensten klingt.

En hij dan? is een treffend en, helaas! ook uit het leven genomen verhaal. De beelden van den ouden WELDER en van zijne dochter JANE zijn goed en natuurlijk geteekend; maar de Schrijver heeft zich tot eene te groote uitvoerigheid laten verleiden in het verhaal van hetgeen er voor het eigenlijke feit is gebeurd. Al wordt er van WELDER ook gezegd, dat hij »in het dagelijksche leven zijne redenen aanvulde met woorden uit Bijbel en psalm- of gezangverzen", is het toch niet geheel natuurlijk, en eene zonde tegen het gevoel en tegen de karakterteekening, als de Schrijver den vader op het oogenblik der veroordeeling van zijne eenige en geliefde dochter »de eene hand plegtig" laat opheffen en zeggen:

O, gij vergadering! gezeten
Om regt te doen, spreekt gij het regt?
Wordt alles billijk aangelegd?
Kwijt ieder zich naar zijn geweten?
En vonnist gij wel inderdaad
Zoo als met regt en wet bestaat?

Zulk eene drooge en flaauwe reeks van vragen kon wel in zulk een oogenblik door geen vader worden gesproken.

Van de laatste Novelle: *Wie wind zaait, oogst storm*, verklaart de Schrijver, dat hij, als men zegt, dat zij zeer oppervlakkig is, er een bewijs in zal vinden, dat zij in den *Levensspiegel* eene trouwe afbeelding gegeven heeft. Ja, het ongeloof, dat hier geschilderd wordt, is zeker doorgaans oppervlakkig; maar de held is toch wat al te oppervlakkig een ongeloovige, dan dat de redactie van het ongeloovige tijdschrift er aan zou hebben kunnen denken, om aan hem het betoog op te dragen, dat de wonderen in den Bijbel onwaar, onredelijk en onmogelijk zijn. De lezer gelooft niet heel sterk in zijn ongeloof, en daardoor mist het verhaal kracht en doel.

En zoo heb ik goed en kwaad van dezen bundel te zeggen;

maar meer goed, dan kwaad. Ik zal den Schrijver gaarne weder op dit gebied der letterkunde ontmoeten, maar zou wenschen, dat zijn spiegel hem dan ook vrolijke beelden, zoowel als sombere, teruggaf.

Naar Amerika. Een Verhaal van FRIEDRICH GERSTÄCKER, *Schrijver van: »Roovers en Regters", »De Geheimen van den Missisippi", enz. Uit het Hoogduitsch. Drie Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1856. *In gr. 8vo.* 979 *bl.* *f* 10 - 80.

De Nieuwe Wereld!.... Voor hoe velen is het land dat achter de golven van den Atlantischen Oceaan zich verheft, niet het Eldorado, waar een nieuw leven kan worden aangevangen, en waar vergeten zal worden wat op den grond van 't vergrijsd Europa is geleden, en misdreven, waar verkregen zal worden, wat daar werd gemist, waar, in één woord, de bodem, de volksgeest en de staatsinstellingen iedere gedroomde of gehoopte toekomst kunnen verwezenlijken. Amerika is in veler oog het heerlijke goudland uit het tooversprookje; 't land van melk en honig, van vrede en eenvoud, waarnaar de ziel van zoo menigen onervarene smacht, en dat hij bereiken wil, zelfs met opoffering van 't laatste wereldsch goed, dat hij 't zijne mag noemen. Amerika is 't land der vrijheid bij uitnemendheid in 't oog van den staatkundigen tinnegieter, die, in weerwil van zoo menige grondwet onder den invloed der revolutie-koorts van 1848 geschreven, toch nog meerdere vrijheid, liever bandeloosheid, begeert, dan deze hem reeds waarborgen; 't land der fortuin, voor hem, dien de balsturigheid van 't lot, eigen schuld, of te luttele ontwikkeling hier 't welslagen belette. En buiten deze levert de werkelijkheid nog zoo menige *nuance* op 't bont geschilderd tafereel dat de landverhuizing ons aanbiedt. Zal iedere begeerte dáár worden bevredigd, ieders wensch worden vervuld, iedere verwachting worden verwezenlijkt? Zoo wij alrede, door de ervaring van wat ons omgeeft, van wat telkenmale ons eigen oog ziet in onze eigene nabijheid, niet genoodzaakt waren een ontkennend antwoord uit te spreken op die vraag, wij zouden na de lezing van GERSTÄCKER's meesterstuk, dat ter aankondiging voor ons

ligt, het hoofd schudden, en zoo door dezen of genen onzen raad werd ingewonnen, waar 't gold de ten uitvoer legging van het voornemen tot landverhuizing, opgerezen in 't hart van een of ander onzer bekenden, hem deze boekdeelen in handen geven, en zeggen: »Lees, en oordeel zelf, of gij diegenen zijt, die van de Nieuwe Wereld eene betere toekomst voor u of de uwen moogt hopen."

Want de waarheid, kennis van den waarachtigen toestand van Amerika, verkregen door het zien met eigen oogen, door ondervinding, door leven met, en zich te bewegen te midden der landverhuizers, en van het volk dat hun omgeeft, spreekt uit iedere bladzijde. Dit boek is geen roman; al zijn romantische feiten tusschen de descriptie ingeweven. 't Is een *vade mecum* voor den landverhuizer, dat geraadpleegd moet worden vóór het te laat is, om nog in tijds terug te treden. GERSTÄCKER schetst het individu, in zijn verleden, zijn huidige, en hij slaat het boek zijner toekomst voor ons open. Wij bevinden ons allereerst met hem te Heilingen, een Duitsch stadje, waar de landverhuizingskoorts woedt. Hij brengt ons in kennis met eene menigte personen, waarvan wij de meesten later aan boord van den Bremer koopvaarder: »die Haidschnucke", terugvinden, als zij de loopplank van het schip hebben overschreden, en dus de eerste schrede hebben gelegd tusschen hen en het moederland. Wij leven eenigen tijd met de landverhuizers, zoo wel in de kajuit, als in het tusschendeks, welke tafereelen bovenal ons met meesterhand geteekend schijnen. Men leze, b. v., die bladen, waar de Auteur de windstilte en den daarop volgonden storm op zee schetst. Maar ook aan die reis komt een einde; het anker der »Haidschnucke" wordt te Nieuw Orleans uitgeworpen, en wederom na weinige oogenblikken ziet de bodem der Nieuwe Wereld zich door een aantal van Europa's zonen betreden. Wat gedurende korten tijd binnen eene beperkte ruimte was vereenigd, scheidt zich, om ieder zijner eigenaardige bestemming te volgen. De arme Oldenburger boeren, die geen penning meer rijk zijn; de onbeschaamde fortuinzoeker, die het weinige dat van het loon der misdaad in Europa gepleegd, hem overbleef, hier meent te zullen vermeerderen, met behulp zijner dubbelzinnige industrie; de man van wetenschap, die 't ervaren zal, hoe de theorie in Europa, uit boeken geleerd, bij de praktijk in Amerika schipbreuk moet

lijden; de ontwikkelde, die, gelukkig voor hem, nevens zijn hoofd ook handen bezit, die hij in tijd van nood kan gebruiken; en de halve idioot, dien te geringe kennis van eenig handwerk in zijn moederland brood onthield en die 't ook hier niet zal vinden; de arme en de rijke, de brave en de schuldige, ieder lijnregt tegenstrijdig karakter zet te Orleans voet aan wal, en wij verliezen den een voor den ander eenige oogenblikken uit het oog, om telkenmale, als ongezocht — en ook hieruit blijkt voornamelijk het talent van den Auteur — hem weder te ontmoeten, om hem op zijn weg te volgen, en, ten gevolge van feiten, zijne gelukkige of rampzalige levensgeschiedenis, duidelijk en geleidelijk te zien afgesponnen.

Voeg hierbij de heerlijke, der natuur getrouwe beschrijvingen van bijna iederen Staat; de kennis, die de Schrijver verraadt van iedere *county*, waar de landverhuizer zich vestigt; het Amerikaansch karakter, tot in zijne diepste plooijen ons opengelegd; de kennis, die hij verraadt van iedere staats-instelling, van elk beroep, of industrie, waarmede de landverhuizer in aanraking komt; zijne wetenschap omtrent diens behoeften, zoo menigen goeden raad als ter loops gegeven; bovenal zijne grondige kennis van het menschelijke hart; de belangstelling die hij gaande houdt van de eerste bladzijde tot de laatste; het verrassende van zoo menige wending; de verhouding, waarin hij zijne *drie-en-zeventig* karakters tegenover elkander heeft geplaatst; voeg dit alles bijeen, en waar gij medegesleept wordt door den boeijenden, op sommige bladzijden heerlijk schoonen stijl, daar zult gij na de lezing Ref. oordeel beamen, waar hij verklaart: »zelden een boek te hebben gelezen, dat meer voedsel voor hoofd en hart aanbood, en bijna nimmer zich met eene lectuur te hebben bezig gehouden, die eenen meer aangenamen indruk achterliet."

De Hollandsche vertaling is goed, enkele vlekjes — waarmede wij vooral de correctie op het oog hebben — uitgezonderd. Het uitwendig voorkomen is allerfraaist; twaalf platen, goed uitgevoerd, en de meest ingrijpende tooneelen in vier-en-twintig vignetten voorstellende, strekken dit werk ten sieraad, dat in alles eene onverdeelde dringende aanbeveling verdient.

Theoretisch-practische Handleiding tot het zamenstellen van Tusschenspelen (Interludia) bij het Koraalgezang. Gevolgd door eene verzameling van Tusschenspelen van verschillenden aard, voor aankomende Organisten, Schoolonderwijzers en Dilettanten. Ten deele uit verschillende bronnen bijeengebragt, door S. MEIJER, *Organist te Groningen. Te Groningen, bij* F. Wilkens. *In 4to. II en* 30 *bl. f* 2 - 50.

Ofschoon het werkje, onder bovenstaanden titel in het licht verschenen, meer tot het vak der toonkunst, dan tot dat der letterkunde behoort, is er ons een exemplaar van ter beoordeeling toegezonden, en zijn wij dus verpligt er althans mel-

ding van te maken. Het spijt Ref. intusschen, dat deze niet zoo aanprijzend kan zijn, als de titel uitlokkend is. De koraaltusschenspelen zijn steeds voor velen groote struikelblokken, en, wat nog erger is, veelmaals het ontstichtendste, althans minst verheffende gedeelte onzer Protestantsche Kerkgezangen. Wel zijn zij in den laatsten tijd reeds veel verbeterd, of tracht men ten minsten dien hinder voor te komen door ze eenvoudig..... weg te laten: maar Ref. heeft hier toch ook geen vrede mede, en meent, zeer enkele hoog ernstige gelegenheden uitgezonderd, dat *gepaste* tusschenspelen bij goede koraalgezangen volstrekte vereischten zijn. — Leert nu deze zoogenoemd »Theoretisch-practische Handleiding" al wat hiertoe noodig wordt gerekend? Neen; zij voldoet in zooverre geenszins aan haren titel; losse wenken, hoe men *doet*, geeft zij, maar toch oppervlakkig en met weinig zamenhang, al wordt er ook van enkel en dubbel contrapunt en van imitatie bij gesproken, terwijl de niet minder dan 160 daaropvolgende tusschenspelen allezins dienstig kunnen zijn om tot *pons asinorum* (ezelbrug) gebezigd te worden door zulken, die geduld noch begrip genoeg hebben om de losse wenken te bestuderen en uit te werken. Ingenomen met het werkje zijn wij dus niet. De naam van WERNER's Koraalboek, door den Schrijver of Verzamelaar aangehaald, herinnerde ons diens korte voorschriften ten aanzien der koraaltusschenspelen in zijne: *Kurze Anweisung Choräle zu begleiten*, gelijk die van KNECHT, in het Derde Deel zijner *Orgelschule*, om niet van lateren te spreken. Dergelijke, of beter een eigen, grondig en wèl doordacht opstel van eenen onzer deskundigen over dit onderwerp, wenschten wij in ons land en in onze taal bekend gemaakt te zien en.... in acht genomen. — De meer muzijkale beoordeeling laten wij gaarne aan het daartoe bestaande tijdschrift *Cecilia* over, en gaan dus enkele drukfouten en alle bijzonderheden, waar verder aanmerking op zou te maken zijn, stilzwijgend voorbij.

Eene Bijdrage tot de methode van Teeken-onderwijs van de Gebroeders F. *en* A. DUPUIS, *door* H. W. PLAATZER VAN DEN HULL, *Privaat-onderwijzer in de Teekenkunst* (*hoofdzakelijk volgens deze methode*), *te Haarlem. Te Haarlem, bij* J. J. van Brederode. 1856. *In gr. 8vo.* 32 *bl.* *f* :-40.

Eene zeer doelmatige *brochure* voor het oogmerk van den S., om de door Frankrijks grooten GUIZOT na langdurig onderzoek sterk aanbevolene, door Duitschland en Engeland al spoedig met haast overgenomene en ook bij het Koninklijk Athenaeum te Maastricht ingevoerde methode van teeken-onderwijs aan te bevelen. Voorzeker verdient deze methode, al ware 't alleen om den grooten opgang, dien zij in het buitenland maakt, ook hier gekend te worden. Ref. heeft wel eens uit eigene liefhebberij enkele jongelieden met aanleg voor teekenen in de eerste beginselen dezer kunst onderwezen, en daarbij al spoedig het nadenkend aanzien der natuur ten grond-

slag gelegd, zoodat de *élèves* ook de gebreken der modellen leerden opmerken en als naar de natuur verbeteren. Hij kan zich zeer goed met de grondslagen eener methode, die in vele opzigten ver de voorkeur boven de oude en nog al te veel in zwang zijnde methode verdient, vereenigen. Alleen vraagt hij den geëerden S. af: Is het gewone teeken-onderwijs van de beste onderwijzers hier te lande (de slechten kunnen natuurlijk niet in aanmerking komen) ook niet gegrond op dezelfde denkbeelden, als welke den Heeren DUPUIS tot eene uitgebreide ontwikkeling van hun stelsel aanleiding hebben gegeven? Is ook bij alle voortreffelijkheid der nieuwe methode eene al te consequente toepassing wel mogelijk? — vooral bij beperkte ruimte of gebrekkig licht in vele lokalen, waar de huis-onderwijzer in de teekenkunst vaak zijne private lessen geven moet. Geeft zij wel genoegzamen waarborg, dat de ontwikkeling van den schoonheidszin niet te veel beheerscht worde door de ontwikkeling van het wiskundig element, of, wil men, den waarheidszin? De S. is vele dergelijke bedenkingen te gemoet gekomen, doch heeft ze, mijns inziens, nog niet alle voldoende wederlegd. Ik vrees ook zeer, dat de definitie van teekenen als: »Eene vertolking der gedachten", of omschreven: »Eene tastbare uitdrukking der idealiteiten van ons eigen brein", — door de meeste teekenaars als waar zal worden aangenomen, daar toch deze woorden volstrekt niet alleen op de teekenkunst, maar op elke oorspronkelijke behandeling van elke kunst kunnen worden toegepast. Het stukje moge niet te min de aandacht van velen trekken, waartoe wij het allezins aanbevelen.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Herinneringsgave. Tweetal Leerredenen van W. HOEVERS, *Pred. te Gorredijk. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1856. *In gr. 8vo. VIII en* 44 *bl. f* :-40. — De Heer HOEVERS heeft wèl gedaan, deze »Herinneringsgave" aan zijne »voormalige geliefde gemeente te Blokzijl" niet te onthouden. Ze kan dáár — maar ze kan ook in andere gemeenten nut stichten. Oordeelt hij in zijne opdragt, »dat eenvoud, duidelijkheid en hartelijkheid hoofdvereischten zijn van onze prediking", wij zijn dat ten volle met hem eens; doch wij voegen er bij, dat wat hij ons hier aanbiedt, aan die vereischten beantwoordt. Hoog zijn we vooral ingenomen met de eerste Leerrede, gehouden bij het emeritaat en afscheid van zijnen nu overleden ambtgenoot LE COULTRE. Zóó behoorde de onderlinge verhouding der dienaren van CHRISTUS overal te wezen, als ze te Blokzijl tusschen LE COULTRE en HOEVERS blijkt te zijn geweest! De tweede Leerrede vermaant tot vrede bij de hedendaagsche verdeeldheid. Zij doet dat op den alleen rigtigen grondslag — den grondslag der liefde. Ach! dat er naar hare vriendelijke stem geluisterd wierde door de heete hoofden en koude harten!

Wij kennen HOEVERS te naauwernood bij naam. Maar er schijnt in den man een goede Christengeest te wonen; en zeker is er een echte predikgeest in hem. De vaderlandsche Kerk zie hem tot *hare* schade niet voorbij!

P. LOS, G.Z., te Dordrecht, geeft een boekje uit, van zijne eigene hand, getiteld: *De Nationale Vloek.* Wij ontvingen een exemplaar van het *vierde* duizend. Het kost tien cents, bij getallen minder. Waaraan heeft dit volksboekje zoo grooten opgang te danken? Aan zijne *letterkundige* waarde zeker niet; en die zoeken wij toch ook in zulk een volksboekje; de aesthetiek heeft hare regten op ieder gebied; gedeeltelijk misschien aan de sporen, die het hier en daar vertoont, dat de Schrijver der orthodoxe rigting is toegedaan; maar meest zeker hieraan, dat overtuiging, volle, warme overtuiging, er uit spreekt tegen het vloeken. Wij kunnen ons daarom levendig begrijpen, dat dit werkje goeden invloed heeft op ruwe gemoederen, en zouden het orthodoxophobie noemen, wanneer het om deze en gene secundaire uitdrukking of voorstelling door iemand op zuiverder godsdienstig standpunt voor onbeschaafden ongeschikt werd geacht.

De derde Aflevering van het *Tijdschrift voor het Armwezen*, onder Redactie van Mr. W. DE SITTER en S. BLAUPOT TEN CATE, is aan de inteekenaren verzonden. Zij bevat den korten inhoud der Verslagen betrekkelijk inrigtingen van liefdadigheid in onderscheidene landen, en behalve korte, doch zeer wetenswaardige mededeelingen en eene boekbeschouwing, het een en ander betrekkelijk de kerkelijke liefdadigheid. Wij blijven dat tijdschrift zeer aanbevelen aan elk die belang stelt in

die vraag,
ontrustend en ontrustender gestaâg,
der Maatschappij gesteld, „wat wordt er van uw armen?”

en velen mogen er door opgewekt worden om te geven, maar vooral er in leeren......... *hoe* en *waar.*

De 2e Aflevering van den vierden Jaargang van het *Driemaandelijksch Tijdschrift tot Nut en Oefening* zag in April het licht. Zij is ons gezonden, en wij mogen er niet geheel van zwijgen, maar wij willen er geene beoordeeling van schrijven. Waarom toch altijd te herhalen, dat er naast veel redelijks, veel slechts te vinden is? Dat versjes-knutselen vooral is eene kwade gewoonte.

Het tijdschrift *De Gids* gaf onlangs een zeer belangrijk stuk, getiteld: *Problematische Politiek*, hetwelk de laatst gehoudene discussiën over het adres van antwoord en de begrooting ter beschouwing koos. Naar aanleiding van dat stuk (hetwelk ook afzonderlijk verscheen) schreef een *anonymus* een vlugschrift, onder den titel: *De Conservatieve Partij in* 1853 *en* 1856 (te Amsterdam, bij J. LEENDERTZ, 22 bl., 25 cents). Het doel van

dit schrijven is, om der Conservatieve partij den lauwer te schenken, en dit wel in spijt van *De Gids*, die der liberale partij hulde brengt, en de Conservatieve verwerpt. »Wat is uw oordeel?" — zoo vroeg men mij. — Ik hecht niet aan *partijen*, en zou niet gaarne beweren, dat de eene *partij* in het algemeen boven de andere stond. Ik ben eclecticus, en juich toe, waar ik meen dit te kunnen en te moeten doen. Ik vraag liever: *is het goed?* dan: *is het van mijne partij?* — Zou ieder dat doen?

Het onderzoek van Zilver langs den natten weg. Een boekje voor allen, die zilver bewerken. Te Amsterdam, bij Gebroeders Diederichs. *In kl.* 8vo. 39 *bl. f* : - 50. — Een klein geschrift, waarin het essaai van zilver naar de methode van GAY-LUSSAC, uitvoerig wordt beschreven, en hetgeen welligt menigen zilversmid van dienst zal kunnen zijn. — Er wordt daarin gehandeld: 1°. over het onderzoek van zilver langs den natten weg, waarbij men eerst de aandacht vestigt op het bereiden van scheikundig zuiver zilver door herleiding van chloorzilver of door nederploffing met koperen platen. Vervolgens worden de verontreinigingen van het salpeterzuur aangetoond, en de middelen beschreven, om die te ontdekken, waarna de onbekende Schrijver stilstaat bij het keukenzout, dat de *liqueur normale* moet leveren. — Na vermelding van de wijze, waarop de *liqueur décime* zoowel van zout als van zilver moet gemaakt worden, worden in het tweede Hoofdstuk de benoodigde werktuigen voor dit onderzoek beschreven. Wenschelijk ware het geweest, hierin ook gebruik gemaakt te zien van de verbeteringen door MOHR in het gebruik der pipetten aangebragt.

Nu volgt eene beschrijving van de toedragt van het onderzoek van zilver langs den natten weg, terwijl eindelijk nog gesproken wordt over den invloed van eenige metalen, die soms met het zilver verbonden zijn, bij het onderzoek langs den natten weg.

Het is hier de plaats niet, om dit boekje grondig te beoordeelen. Alleen moeten wij doen opmerken, dat men zich niet voorstellen moet, reeds terstond de noodige vaardigheid in de zoo subtile essaai-proef te zullen verkrijgen. Er behoort eene groote oefening daartoe, om altijd op 1 millième het zilvergehalte te bepalen.

Van het *Pantheon van beroemde Natuur- en Sterrekundigen, naar* F. ARAGO, *bewerkt door* J. P. C. VAN TRICHT (te Rotterdam, bij H. NIJGH, 1857), ontvingen wij de eerste Aflevering. Zij behelst: eene Inleiding voor de werken van FRANÇOIS ARAGO, door den beroemden ALEXANDER VON HUMBOLDT, die wel bijkans eene wetenschappelijke levensbeschrijving van den vermaarden Franschen geleerde mag heeten, en door helderheid van blik en juistheid van voorstelling de meesterhand des voortreffelijken opstellers verraadt. Voorts eene wetenschappelijke levensbeschrijving van VOLTA; een zaakrijk stuk, waarin geringe leemte is, dat het reeds in 1831 werd opge-

steld, en dus geene melding maakt van latere ontdekkingen, die het geschrevene hier en daar zou hebben gewijzigd. Het bevestigt de woorden in den aanhef, ten aanzien der lofredenen in de Fransche Akademie uitgesproken, als ook ten opzigte van wetenschappelijke biographiën geldende, dat zij »in voorraad gestelde hoofdstukken van eene algemeene geschiedenis der wetenschap kunnen worden". Uit één Aflevering tot het geheel te besluiten, ware voorbarig; daarom zij het geschrevene voldoende ter voorloopige aankondiging. De vertaling is wèl geslaagd.

De Toeschouwer, is de titel van een nieuw maandwerk (te Amsterdam, bij C. L. VAN LANGENHUYSEN), dat in R.-K. geest geschreven wordt, en jaarlijks *ƒ* 6 - : kosten zal, waarvoor men ongeveer 60 vel druks bekomt. Wat het zal behelzen, wordt, tegen gewoonte, in geene Inleiding of iets van dien aard aangekondigd. Wij moeten dus oordeelen enkel uit het ons toegezonden begin, dat meestendeels vertaalde stukjes behelst van historischen en soortgelijken inhoud, benevens levendige »Schetsen uit de hedendaagsche zamenleving", door HENRY VAN MEERBEKE, die gansch niet het minste zijn van 't geheel. Wij juichen alles toe, wat eenig leven kan brengen in de dorre doodsbeenderen der onwetende en niets lezende blinde aanhangelingen van het Romanisme, maar aan een, zij het dan vertaald, »Overzigt van het eerste tijdvak der Nederlandsche beroerten in de XVI[de] eeuw", moest zulk een tijdschrift zich liever niet wagen.

Voornaamste feiten der Algemeene Geschiedenis, Chronologisch gerangschikt. Ten gebruike bij het eerste onderwijs in de Geschiedenis. Te Alkmaar, bij Herm[s]. Coster en Zoon. 1856. *In kl. 8vo.* 18 *bl. ƒ* : - 15. — Chronologische Tabellen achten wij zeer geschikt, om het geheugen van eerstbeginnenden met namen van personen en jaartallen op te vullen, die zij spoedig weder vergeten. Voor meergevorderden en die zich met lust op de Geschiedenis toeleggen, kunnen zij bekwame hulpmiddelen zijn ter herinnering van het gehoorde of gelezene. Voor dezulken, met wie wij het onderrigt in de Tijdrekenkunde zouden aanvangen, vinden wij een goeden leiddraad in het hier aangekondigde werkje, dat beknopt en duidelijk eene oordeelkundige verdeeling van tijdvakken en onder-afdeelingen, en der voornaamste gebeurtenissen geeft. — Aanmerkingen hebben wij er niet op. Alleen zouden wij de 1[e] Afdeeling van het Tweede Tijdvak der Nieuwe Geschiedenis dus stellen: van den Munsterschen Vrede tot aan het einde van den Successie-oorlog, 1648—1714. Die oorlog was van een veel grooter Europeesch belang dan de in 1721 geëindigde Noordsche krijg.

De eerste Aflevering van eene geïllustreerde uitgave van HILDEBRAND'S onvolprezen *Camera Obscura* is ons ter aankondiging toegezonden. Wij hebben ook gehoord, dat deze uitgave zoo weinig sympathie bij het publiek gevonden heeft,

dat de Uitgevers, tot hunne groote schade, genoodzaakt zullen zijn hun plan op te geven, en op deze eerste Aflev. geene verdere te laten volgen. Wij gelooven dit weinige succes niet aan de stift des teekenaars te mogen wijten; de Heer BOMBLED is, naar onze meening, gelukkig geslaagd, en heeft getrouw de bedoeling des Schrijvers wedergegeven. Veeleer gelooven wij dat de wijze van uitgave aan velen niet bevallen is; een paar groote platen meer, in plaats van de kleine houtsneêdjes in den tekst, zou de uitgave wel zoo uitlokkend gemaakt hebben; daarenboven is zij nog al kostbaar. Het zal ons genoegen doen, indien dit plan der Erven BOHN nog gesauveerd wordt; is dit niet het geval, dan hopen wij dat zij volgens een veranderd en verbeterd plan ons eene geïllustreerde uitgave zullen bezorgen van een boek, dat steeds een sieraad van onze literatuur zal blijven.

De derde en vierde Aflevering van den bundel *Blijspelen*, welke door den Heer L. F. J. HASSELS, te Amsterdam, *ten gebruike van Rederijkers-kamers*, wordt uitgegeven, bevat: 1°. het vervolg en slot van *De Kiezers*, of *Het Hemd is nader dan de Rok*, Blijspel in één bedrijf, door P. A. VAN OVEREEM. Het spijt ons zeer, dat wij dit staaltje van tooneelpoëzij even ongelukkig geslaagd vinden als het vorige door A. V. D. HOOP, JR'ZN. geleverde blijspel; beide lijden, onzes inziens, aan dezelfde gebreken. De *intrigue* is in *De Kiezers* gezocht; wij vonden vele onwaarschijnlijkheden; en de verzen zijn niet vloeijend.

2°. *De Bruid*, Blijspel (tusschen twee personen) in één bedrijf, vrij gevolgd naar het Hoogduitsch, van TH. KÖRNER. — Dit blijspel, dat met *Der Grüne Domino* onder KÖRNER's eerste dramatische producten behoort, is niet onverdienstelijk overgebragt; het stukje zelf heeft echter niet veel om 't lijf, en moet, dunkt ons, voor den toeschouwer en hoorder nog al eentoonig zijn, ofschoon het bij zijne eerste verschijning te Weenen *furore* gemaakt heeft.

3°. treffen wij hier aan: *Het Proces in den Dop*, Blijspel in twee bedrijven, door J. M. E. DERCKSEN (Eerste gedeelte). Wij schorten ons oordeel hierover op, tot dat wij het Blijspel in zijn geheel gelezen hebben.

Wij willen van deze gelegenheid gebruik maken, om den Heer HASSELS ons compliment te maken over de keurige uitgave van dezen bundel Blijspelen. Uit den grond van ons hart wenschen wij hem toe, dat hij in staat zal gesteld worden, aan het letterminnend publiek te bewijzen, dat VAN DEN BERGH's *Neven* niet het eenigste goede Hollandsche Blijspel uit dezen tijd meer behoeft genoemd te worden.

De gruweldaad van 3 Januarij l.l., in de kerk van St. Etienne du Mont te Parijs gepleegd, heeft den speculatie-geest van H.H. Uitgevers zeer gaande gemaakt. Ook de Heer N. DE ZWAAN, te Utrecht, heeft op zijn getij gevischt, door eene *brochure* in de wereld te zenden, getiteld: *De Moord van den Aartsbisschop van Parijs*. Zij behelst levensbeschrijvingen van het slagtoffer en van den moordenaar, een verslag van het regts-

geding, het testament van Monseigneur SIBOUR, artikels over den moord uit het Protestantsch orgaan *Le Lien*, en uit een Israëlitisch blad, en ten slotte het Keizerlijk decreet, waarbij de Kardinaal-Aartsbisschop van Tours tot Aartsbisschop van Parijs benoemd is, benevens een kort levensberigt van Monseigneur MORLOT. Hun die iets aangaande deze treurige geschiedenis verlangen te weten, geene nieuwsbladen van die dagen gelezen, of de courantenberigten over den moord vergeten hebben, zal deze *brochure* het verlangde mededeelen. Eene nette afbeelding van den vermoorden prelaat prijkt tegenover den titel.

Waar schoonheid zich met onschuld paart, daar is de hemel! Dit is het motto van *De onontbeerlijke Kamenier*, door HENRY LIPS (bij J. SALIS, te Amsterdam). Afgaande op dit motto, konden wij het boekske aan geene vrouwenhand ter beoordeeling toevertrouwen, want de onschuld zou gekwetst worden door de berigten van bij denzelfden Uitgever uitgekomen werkjes. Daarom schrijft eene mannenhand deze regels. Wij meenen, zonder de waarde der hier geleverde recepten te beoordeelen, over dergelijke boekjes den staf te moeten breken. Zijn zij niet zuiver boekverkoopers-speculaties? 50 cents kosten deze 30 kleine bladzijden druks. Het werkje ziet er planloos en verward uit. Men zou veel meer verwachten. Of heeft eene *onontbeerlijke* kamenier niet met nog iets anders dan met *huid* en *haar* te doen? Intusschen, als de dames het motto maar uit het hoofd leeren en in het hart prenten, dan hebben zij wel voor 50 cents nut, al spreekt het wat sterk, verklarende dat daar *de hemel* is!

Wij hebben vier Stukjes ontvangen van het *Nieuw Practisch Rekenboek voor de Volksscholen, door eene Vereeniging van Onderwijzers* (te Amsterdam, bij C. L. BRINKMAN), benevens de *Antwoorden*, insgelijks in vier Stukjes. De vereischten van een goed rekenboek zijn in dit werkje stipt in acht genomen. De trapsgewijze opklimming is met zorg aangevangen en volgehouden, en wij zien met belangstelling naar de zes volgende stukjes uit, die, wanneer zij met hetzelfde overleg worden zamengesteld, een werkje zullen voltooijen, dat in de behoefte der volksscholen zal kunnen voorzien.

Memorie van Toelichting, ingediend bij de aanvrage om concessie voor een Zeekanaal uit de Noordzee tusschen Noordwijk en Zandvoort naar Amsterdam en Rotterdam. Door C. VERLOOP EN ZOON, *Architecten-Ingenieurs. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. — Een plan zoo vaag en onbestemd als de vage en onbestemde kaart bij dit werkje gevoegd, en die de bedoeling van het project en de provinciën Noord- en Zuid-Holland even duidelijk voorstelt als de schoolkaarten van Afrika de situatie der binnenlanden aldaar. — Het best zal zijn, voor als nog, misschien wel voor altijd, hieromtrent over te gaan tot »de orde van den dag".

BOEKBESCHOUWING.

HULDRICH ZWINGLI, *de Kerkhervormer, door* J. TICHLER, *Theol. Doct., en Predikant te Leiden. Eerste Deel. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1857. *In gr. 8vo. XII en* 326 *bl., met gelith. plaat en portret, f* 3 - 60.

Bij de schier ontelbare menigte van weinig belangrijke en nietsbeduidende (*) geschriften, die in onze dagen de pers verlaten, is het een genot voor een medearbeider aan een recenserend tijdschrift, wanneer hem een boek ter beoordeeling of aankondiging wordt toegezonden, waarover hij een gunstig en aanprijzend oordeel mag vellen. Met blijdschap ontvingen wij daarom den *Zwingli* van Dr. TICHLER, en met ingenomenheid hebben wij het Eerste Deel ten einde toe gelezen. Er was reden, om van *hem* iets goeds en degelijks over ZWINGLI te verwachten. De Zwitsersche Hervormer was hem niet vreemd, toen hij zich nederzette tot de schets van diens leven. Aan het eind zijner Akademische loopbaan verwierf hij zich den Doctors-titel door zijne *Dissertatio Historico-Theologica, de indole sacrorum emendationis, a Zwinglio institutae.* Sedert werd zijne aandacht door de bezigheden zijner Evangelie-bediening van dat onderwerp afgeleid, totdat hij vóór vijf jaren de kennis met hem en zijne schriften weêr aanknoopte, en het plan bij hem tot rijpheid kwam, om het werk te schrijven, dat wij voor ons hebben.

Als zijn doel met dit geschrift geeft hij op: den grooten Hervormer te doen kennen in zijn leven en werken, bijzonder uit zijne *eigen schriften*, hem zelven, zooveel mogelijk, aanschouwelijk te laten optreden in zijne eigenaardige ontwikkeling, in zijn streven en bedoelen, in zijne worsteling en zijnen strijd met de dwalingen en het zedebederf zijner dagen; in zijnen geest

---

(*) Onder de *nietsbeduidende* soort verdient eene eerste plaats het boekje: *De Parapluie, of* 31 *redenen, waarom ik ter kerke ga, schoon het regent, waait of sneeuwt.* Het verdient niet meer dan op eene wijs als deze *gekwalificeerd*, en — *ad pios usus* verwezen te worden.

en zijn karakter, met zijne deugden en gebreken. Zooveel hij van en over ZWINGLI kon magtig worden, heeft hij daarbij ten grondslag gelegd. Het verschillend oordeel over den geest des Hervormers en zijne leer heeft hij zorgvuldig aan de bronnen getoetst, en het werk zoo ingerigt, dat het op een wetenschappelijken grondslag rust, maar wat den vorm betreft, aan elken beschaafden lezer kan worden in handen gegeven.

Vooral in onze dagen verdient eene onderneming als deze luide toejuiching. Op nieuw is de strijd tegen Rome en zijne dwaalbegrippen, dezelfde strijd die door de Hervormers werd gevoerd, ook in ons Vaderland ontbrand. Onder de verschillende wapenen, welke in dien strijd kunnen en mogen gebezigd worden, behoort ook dit, dat men teruggaat tot den oorsprong van de scheuring der Christen-Kerk, en deze voor den geest onzer tijdgenooten herroept in haar waar karakter; dat men het beeld der Hervormers zelven hun te aanschouwen geeft in hunne ontwikkeling, en de redenen aantoont, waarom zij wel met de Roomsche Kerk hebben *moeten* breken; in één woord: dat men den geest, waarvan de Hervorming is uitgegaan, waardoor zij werd bestuurd en bezield, in een helder licht plaatse. Zulk eene herinnering kan tevens voor de Protestantsche Kerk zelve goede vruchten dragen, haar terugwijzende op hare oorspronkelijke beginselen, indien zij daarvan mogt zijn afgedwaald. Tot dit alles levert Dr. TICHLER eene schoone en gewigtige bijdrage, waarvoor wij hem dankbaar zijn.

Tot nog toe is slechts het Eerste Deel in het licht verschenen. Het bevat de geschiedenis der opleiding en ontwikkeling van ZWINGLI en van zijnen eersten Hervormings-arbeid. Het Tweede Deel, dat wij met belangstelling te gemoet zien, zal hem, zoo als de Schrijver ons toezegt, doen kennen in zijnen laatsten tijd, inzonderheid ook in zijne leer, zoowel op zich zelf als in vergelijking met die van LUTHER en CALVIJN. Wie een kort overzigt van dit Eerste Deel verlangt, dien wijzen wij op den hoofdinhoud der Afdeelingen. Na eene Inleiding worden wij bekend gemaakt met ZWINGLI's jeugd, en zijne opleiding tot de dienst der Kerk. Zijn verblijf te Glaris en zijne voorbereiding tot Hervormer wordt ons daarna geschetst. ZWINGLI te Einsiedeln, Hervormingsgedachten. ZWINGLI te Zurich; zijn werk als Hervormer; is het opschrift der derde

en vierde Afdeeling; terwijl zijn strijd met Rome en de wijze, waarop de Hervorming door hem werd tot stand gebragt, in de beide laatste Afdeelingen ons wordt te aanschouwen gegeven.

De wijze, waarop Dr. TICHLER zijn voornemen heeft ten uitvoer gebragt, beantwoordt ten volle aan onze verwachting en onze wenschen. Wij herkennen ook hier in hem den man, die zich met kalmte tot zijn onderzoek heeft nedergezet, een getrouw en ijverig gebruik heeft gemaakt van de bronnen, die hem ter dienste stonden, zich niet door vooraf opgevatte meeningen heeft laten besturen, maar met onpartijdigheid het beeld van den Hervormer teekent, zoo als de geschiedenis en zijne eigen geschriften hem leeren kennen. Het was geene gemakkelijke taak, die hij ondernam; want zoodra men zich nederzet tot het lezen van ZWINGLI's geschriften, gevoelt men zich grootelijks belemmerd door de taal, waarin hij geschreven heeft, het Zwitsersch, dat wel veel overeenkomst heeft met het Hoogduitsch, maar toch zoo zeer daarvan verschilt, dat men eerst langzamerhand daarmede eenigzins vertrouwd wordt. Aan zelfstandigheid in zijn oordeel ontbreekt het den Schrijver niet. Enkele malen komt hij op tegen het gevoelen van mannen, wier namen in de literatuur der Kerkgeschiedenis niet van gezag zijn ontbloot (zie o. a. bl. 63). Belangrijke bijdragen heeft hij ons vooral gegeven met betrekking tot de geschiedenis van ZWINGLI's jeugd, zijne ontwikkeling, de geboorte van zijnen Hervormingsgeest. Van eene blinde liefde voor zijnen held, hoe hoog hij hem over het algemeen ook stelt, kan hij niet worden beschuldigd; getuige hetgeen hij meêdeelt omtrent de misstappen zijner jongelingsjaren.

Tot staving van ons gunstig oordeel zouden wij een tal van proeven kunnen bijbrengen. Om deze aankondiging niet al te breed te doen worden, vergenoegen wij ons met een paar voorbeelden, die den lezer dezes eenigzins kunnen doen zien, welken blik de Schrijver in het leven van ZWINGLI heeft geworpen. Behalve de lezenswaardige gedachten over ERASMUS (bl. 49), waarop wij vooral de aandacht vestigen, moeten wij niet minder opmerkzaam maken op hetgeen (bl. 128, 129) wordt vermeld omtrent den indruk, dien de geruchten van LUTHER's Hervormings-arbeid op ZWINGLI maakten: »Met welgevallen vernam ZWINGLI, wat LUTHER in Duitschland werkte, hoewel hij nog weinig van zijne schriften gelezen had. Dit

had hij met opzet nagelaten. Want hij wilde, dat het Zwitsersche volk weten zou, dat hij zijne inzigten in het Evangelie in geenen deele aan LUTHER te danken had. Bleek nogtans de overeenkomst van leer en prediking, men zou kunnen opmerken, dat er tusschen hem en den Saksischen Hervormer eene eenigheid des geestes bestond, die in de H. S. haren grond had. Daarom beval hij ook het lezen zijner schriften openlijk van den kansel aan, en vermaande zijne hoorders, om der waarheid gehoorzaam te zijn, hoe ook de gewone kerkleer met haar in strijd mogt blijken te wezen. Toen eindelijk hem het gerucht ter oore kwam, dat de leer van LUTHER door de Universiteiten Keulen en Leuven veroordeeld was, en dat te Rome de ban over hem zou uitgesproken worden, kon hij daaronder niet onverschillig zijn. Terstond ging hij bij den Pauselijken Commissaris, WILLEM à FALCONIBUS, een bezoek afleggen. Hij bad hem, om zijnen invloed bij den Paus te gebruiken, dat de ban niet wierd uitgesproken. Want, zeide hij, — en hiermede toonde hij een juisten blik op de wereld en de menschen geslagen te hebben, — indien men LUTHER met den ban treft, voorspel ik, dat de Duitschers niet alleen den banbul, maar ook den Paus zelven verachten en verwerpen zullen."

Het lievelingswoord van ZWINGLI was de uitspraak des Heeren: »Komt tot mij allen, die vermoeid en belast zijt, en ik zal u rust geven." Hij zelf geeft daarvan deze gezonde verklaring: »CHRISTUS alleen kan de ontruste en beangstigde gewetens vertroosten en weder oprigten, de driften bedaren, en rust en vergenoegdheid geven. En dit geschiedt, wanneer wij CHRISTUS als onzen Zaligmaker en als het onderpand van Gods genade door het geloof aangrijpen, waardoor wij dan onder het getal der kinderen Gods aangenomen en van den eeuwigen dood verlost worden." — Ook hier, merkt T. op, zien wij, dat het de strekking zijner Hervorming was, om uitsluitend CHRISTUS aan het hart der geloovigen weder te geven, als den regten vervuller van al hunne geestelijke behoeften.

Ten slotte deelen wij nog het oordeel over den Zwitserschen Hervormer mede, dat wij aan het eind der vijfde afdeeling lezen:

»Beschouwen wij nog eens het beeld van ZWINGLI, zoo als het ons uit het voorgaande voor oogen treedt! Het vertoont ons een groot karakter, dat zich zelf gevormd heeft, in de omstandigheden gerijpt, en door menigerlei beproevingen be-

vestigd is. Sedert hij voor zich in CHRISTUS de waarheid en het leven gevonden had, en zich innerlijk zijne geloofsvereeniging met Hem bewust geworden was, was hij met eene steeds klimmende geestdrift voor Hem bezield geworden. Daarom vond al wat CHRISTUS *niet* was, Diens eer en verdiensten te kort deed, of zich in zijne schatting tegen den eenigen Zaligmaker stelde, in hem eenen tegenstander en ijverigen bestrijder. Het was hem onmogelijk, de overtuiging, waarvan hij doordrongen was, binnen zich zelven besloten te houden; hij *moest* haar aan anderen, in de eerste plaats aan zijnen naasten kring, maar dan ook verder aan zoo velen, als immer mogelijk was, mededeelen. Zijne betrekking tot zijne kerkelijke Overheid, die hij eerbiedigde, zoo lang hij kon, gebood hem bij haar hulp te zoeken, voor hetgeen hij zag, dat nood was. Maar toen zij achterbleef, toen was het hem niet mogelijk meer, in het te vergeefs beproefde te berusten. Evenmin kon hij het van de omstandigheden laten afhangen, of hij stil zou blijven zitten, of zelf de hand aan den ploeg slaan. Hij zag voor zich geene andere keuze, dan òf zelf de omstandigheden te voorschijn te roepen, waaronder hij de aangevangen taak zou voortzetten, òf bij deze poging te bezwijken. En die taak stelde hij zich geene andere voor, dan in de plaats der menschelijke inzettingen, die uitwendige gebruiken en kerkplegtigheden, en die vereering van MARIA en de Heiligen, CHRISTUS alleen, den Zoon van God, door den Vader tot eene verzoening van zonden in den dood overgegeven, weder in de harten en het leven der Christenen in te planten, enz. enz. enz."

Wij mogen met onze aanhaling niet verder gaan. Uit het bovenstaande blijkt genoegzaam de geest van het werk, dat wij aankondigen. Tegenover onze aanprijzing hebben wij een paar bedenkingen, die *niet* de resultaten van des Schrijvers onderzoek betreffen, want daartoe zou men eene even grondige studie van ZWINGLI's leven en schriften moeten hebben gemaakt als zijn tegenwoordige biograaf; wij hebben den vorm op het oog. En daaromtrent maken wij vooreerst dit bezwaar, dat reeds geruime tijd na de verschijning van dit Eerste Deel is verloopen, zonder dat er nog eenig uitzigt op het vervolg schijnt te bestaan. Wij hadden beter gevonden, dat, òf het gansche werk in ééns ware uitgekomen, òf de beide Deelen zeer spoedig op elkander waren gevolgd. Onze opmerking zij

eene drangreden om ons spoedig met het Tweede Deel te verblijden, waarvan wij den inhoud verlangend te gemoet zien.

Ons tweede bezwaar geldt de redactie en den stijl. Wij zijn begonnen, bij de lezing aanteekening van de misstellingen te houden, die wij aantroffen. Doch spoedig werden zij zoo menigvuldig, dat wij ons plan moesten opgeven, om ze hier mede te deelen, zouden wij niet eene gansche bladzijde, en welligt meer, daarmede vullen. Die misstellingen waren wel voor het grootste gedeelte drukfouten, maar toch waren er ook vele bewijzen in van onachtzaamheid in stijl en spelling. Hierdoor wordt dit werk op eene treurige wijze ontsierd, en wij hopen in het Tweede Deel geene reden meer tot deze klagt te zullen vinden. Tot de voltooijing van zijn werk bidden wij den geachten Schrijver kracht en zegen toe. Een schoon portret van ZWINGLI is tegenover den titel geplaatst. Minder voldoet de teekening van WILDHAUS. —R—

De Roomsch-Katholijke Kerk en de Hervorming, in Brieven, door eenen Roomsch-Katholijken Leek. Naar aanleiding van de geschriften van Dr. CAPADOSE, A. FRENTROP, *Prof.* J. C. H. MURÉ *en Dr.* J. C. ZAALBERG, P.Z. *Eerste Brief. De Christelijke Polemiek. Inleiding. Tweede druk. — Tweede Brief. Beginsel van het Katholicismus, van het Protestantismus. Geloofs-bronnen. — Derde Brief. Geloofs-bronnen. Het Oude Verbond. Tweede druk. — Vierde Brief. Geloofs-bronnen. Het Nieuwe Verbond. Tweede druk. — Vijfde Brief. De Roomsch-Katholijke Kerk getoetst aan de Heilige Schrift. — Zesde, Zevende en Achtste Brief. De Roomsch-Katholijke Kerk getoetst aan de Heilige Schrift. (II, III, en IV. Besluit). Derde druk. — Te Amsterdam, bij* C. L. van Langenhuysen. 1856, 1857. *In gr. 8vo. Tot dusverre* 216 *bl. Iedere Brief à f* : - 20.

»Ook bij verschil van gevoelen over de hoogste en meest gewigtige belangen van den Mensch is kalmte van redenering *mogelijk*, gelijk zij nergens meer *noodwendig* is.

»Die kalmte in den strijd van gevoelens is bestaanbaar met vastheid en zekerheid van overtuiging, bestaanbaar met liefde, met ijver, met geestdrift voor de Waarheid.

»Waarom zoude men, waar men, met den hoogsten graad van zekerheid, vermeent, de dwaling, de klaarblijkelijke, de

gevaarlijke, de noodlottige dwaling te bestrijden, waarom zoude men niet ook dan nog de persoonlijke overtuiging van den dwalende mogen en moeten eerbiedigen, als eene ter goeder trouw gekoesterde meening? Waarom zoude men niet de waarheidsliefde eerbiedigen van hem, die, door de dwaling misleid, van de waarheid onwillekeurig is afgeweken?

»Inderdaad is de vooronderstelde waarheidsliefde van hem, die onwaarheid omhelsd heeft, de eenige overweging, welke aan de wisseling van gedachten met hem waarde kan geven. Waarop zoude, bij het ontbreken dier voorwaarde, de hoop kunnen berusten, om in het gemoed des tegenstanders ingang te verschaffen aan de miskende waarheid?

»Neen, teugelloosheid van taal is het echte kenmerk niet van eigene overtuiging, — verbittering is het ware middel niet ter overtuiging van anderen.

»Zijt gij op redelijke gronden, en die voor u de kracht der klaarblijkelijkheid hebben, van de zekerheid uwer meening doordrongen, zoek vooraf met kalmen ernst naar de oorzaken, waarom die zelfde gronden niet even klaarblijkelijk voor uwen tegenstander zijn, als voor u. Stel u tot dat einde in zijne plaats, indien gij kunt, en weeg den invloed van heerschende vooroordeelen, en vraag uzelven af, of in dezelfde stelling dezelfde oorzaken niet op u dezelfde heerschappij zouden oefenen. Dan, zoo ooit, kunt gij u vleijen, bij het bewustzijn van eigene feilbaarheid, als het gemeenschappelijk lot der menschheid, den dwalende met de waarheid te verzoenen, door hem het gelukkiger standpunt te doen kennen, waarop haar licht, voor hem verborgen of beneveld, voor u aanschouwelijk is geworden. Gij zult, aldus handelende, billijk zijn ook jegens uwen tegenstander, en de eigenliefde niet krenken, welke gekwetst de meest te duchten bondgenoote der dwaling is.

— — — — — — —

»Indien het gezegde in het algemeen toepasselijk is, bovenal behoort deze gedragsregel te worden erkend en betracht, waar Christenen den strijd voeren over de dierbaarste belangen van hunne heilige Godsdienst.

»Hier is zelfs bloote kalmte van redenering, gematigdheid van taal, eerbied voor de persoonlijke overtuiging van den dwalende *ontoereikend*.

»Ook heidenen, ook zij die blootelijk aan de waarheden der

natuurlijke godsdienst geloofden, of het grooter ongeluk hadden van zelfs aan deze niet of niet meer te gelooven, zouden zich door kalme gematigdheid kunnen onderscheiden.

»Van allen, die op den naam van Christenen aanspraak maken, wordt hoogere deugd gevergd. Hij verzaakt tot zelfs het regt op dien eerenaam, die de Liefde verzaakt, want zij is de onafscheidelijke gezellin van des Christens Geloof.

»Eene polemiek zonder Liefde kan nimmer eene Christelijke polemiek zijn."

Zoodanige beginselen worden er door den Schrijver dezer brieven op den voorgrond gesteld: zoodanige beginselen ook — wat hem tot hoogen en, helaas! onder zijne en onze geloofsgenooten maar al te zeldzamen lof verstrekt — allerwege door hem in praktijk gebragt. Zijnen stijl voorts ziet ge uit de bijgebragte proeve: eene niet ongelukkige navolging van den lossen en levendigen stijl der hedendaagsche Franschen met hunne gedurige nieuwe alinea's. Om den Heer VAN LANGENHUYSEN het zijne niet te onthouden, voegen wij er bij, dat de uitvoering almede zeer goed mag heeten: te naauwernood — eene bijzonderheid! — stootten we hier of daar op eene enkele drukfout.

Hoe ingenomen wij echter met *toon* en *vorm* zijn, wij zijn het niet met de *gehalte*. Het werk verdient eene bezadigde beoordeeling: geene goedkeurende.

Toen wij den Schrijver (bl. 7) hoorden klagen: »Hoewel wij, midden in het land, naast onze andersdenkende Broeders wonen, en onze Godsdienst openlijk belijden, en de prediking van het Evangelie in onze gemeenschappelijke moedertaal aanhooren, zijn wij in ons Geloof en in onze Gods-vereering onbekend gebleven voor onze Mede-Christenen": verwachtten wij — dàt kunnen wij met waarheid verklaren — wel misschien gefantazeerde en onhoudbare, maar toch nieuwe en diepe beschouwingen van 't Katholicisme hier te zullen aantreffen. Maar — ofschoon wij in vergelijking met andere Protestantsche theologen geheel niet bogen willen op eene buitengewone vertrouwdheid met de Roomsche Godsdienst — niets hebben wij gevonden, wat ons niet al van overlang bekend was; niets ook, waaromtrent wij Rome eenigermate hadden te kort gedaan. Wij hebben de oude, duizendmaal weêrlegde, stellingen en bewijsvoeringen gevonden: nietmetal meer.

Wat zegt ge, b. v., in onze waarheidzoekende, historisch-kritische eeuw van eene vasthoudendheid als deze: »Voor ons is, te midden van den strijd der geleerden over de verschillende lezingen van de handschriften, één onfeilbaar Gezag tot waarborg, dat de *Vulgata* geene lezing kan bevatten, welke in tegenspraak zoude zijn met de Christelijke Overlevering, met de regtgeloovigheid der Evangelie-Leer"?

Wel is de Schrijver tegenover de oud-confessionele Protestanten in zijn volle regt, en heeft ook zijne argumentatie klem, wanneer hij in zijnen derden en vierden brief beweert, dat het Christendom niet berust op de Schrift *alleen*, ja dat, wèl beschouwd, deze Schrift zelve en haar canon wel degelijk op de al te onbepaald en willekeurig verworpene Traditie berusten; maar de vrijzinnige — die hier, gelijk overal waar men geloof en geloofsbegrip als éénerlei beschouwt, nog al eens met den ongeloovige verward wordt — zal te dezen volgaarne met hem instemmen, zonder daarom óók maar één duim breed tot de onhistorische en ongoddelijke traditiën van Rome te naderen.

En zelfs de oud-confessionele, zoo hem bij 't lezen van dit geschrift de zwakheid van zijn standpunt ten opzigte van 't *gezag* des Bijbels hindert, mag zich daarover troosten, wanneer hij op zijne beurt ontwaart, dat hij in den *uitleg* diens Bijbels zijne partij verreweg te sterk is. Eene exegese, die het (bl. 124, 175) aan onze Staten-Vertaling kwalijk neemt, dat zij het woord ἐκκλησία niet door *kerk* (κυριακή), maar met verschuldigde trouw door *gemeente* heeft weêrgegeven, of dat zij de πρεσβύτεροι der eerste Christenkerk naar behooren als *Ouderlingen* en niet als *Priesters* (die in den Roomschen zin van 't woord met de ἱερεῖς gelijk staan) heeft voorgesteld; eene exegese, die (bl. 171) het Primaat van PETRUS verdedigt, door 't eenvoudig verhaal van PAULUS, *Gal.* I: 18, dat hij naar Jeruzalem gekomen is ἱστορῆσαι Πέτρον, *om* PETRUS *te leeren kennen*, met ALLEOLI te *vertalen* (!): *um den Fürsten der Apostel zu sehen und zu verehren*, en die elders (bl. 209), om toch maar 't gezag der Conciliën niet in 't minst te verzwakken, naauwelijks raad weet hoe zij de συζήτησις der Apostelen, *Hand.* XV: 7, op zijn zachtst (door *gemeenschappelijke navorsching*) zal vertolken: zulk eene exegese zal, dunkt ons, wel niet vele

proselieten maken, en althans geene zoodanige, in wie de waarheidszin sterk ontwikkeld is.

Doch, wat zal men zeggen? De schuld ligt aan de zaak, en niet aan den advocaat. Deze heeft gedaan wat hij kon. Zijn verdedigingsschrift, waaraan hij zorg noch moeite gespaard heeft, is juist daardoor voor den onpartijdigen denker en onderzoeker een nieuw bewijs der onverdedigbaarheid van het Katholicisme. V. P.

Geschiedenis der Amsterdamsche Luthersche Gemeente, door F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, *Hoogleeraar te Amsterdam. Derde Afdeeling. Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1856. *In gr. 8vo. bl.* 273—298 *en Bijlage bl.* 113—124. *Per Aflev. f* :-90; *compl. in* 3 *Aflev. f* 2-70.

Met wèl verdienden lof hebben wij onlangs (*Vaderl. Letteroefeningen*, 1856, Boekbesch., bl. 689—693) de eerste twee Afdeelingen van bovengenoemd werk aangekondigd, en ons verlangen uitgedrukt naar de *derde* Afdeeling, die de geschiedenis der scheuring bevatten zou. Aan dat verlangen is spoedig voldaan, zoodat daarmede dit werk is voltooid geworden. De Hoogleeraar schetst ons, in het derde tijdvak, dat voortloopt tot de instelling van het Synodaal Bestuur in 1819, den achteruitgang der gemeente door de scheuring en de omstandigheden des tijds, en doet dat met loffelijke naauwkeurigheid en onpartijdigheid. Blijkbaar stonden hem daarbij de archieven zoowel der Herstelde als der Evangelisch-Luthersche gemeente open, en heeft hij daarvan getrouw gebruik gemaakt. Zelfs deelt hij van onderscheidene belangrijke stukken, tot de scheuring betrekkelijk, den woordelijken inhoud mede. Wij zijn daardoor in staat gesteld, om tot in bijzonderheden den gang eener gebeurtenis na te gaan, die verreweg den meesten in onze dagen slechts bij geruchte was bekend geworden in algemeene trekken. En niet slechts onze weetgierigheid wordt bevredigd; er is hier ook, met het oog op den tegenwoordigen staat van zaken, met name in de Hervormde Kerk, wijsheid en bedachtzaamheid te leeren. Op grond daarvan bevelen wij de lezing van dit geschrift aan allen aan. Misschien dat daartoe een en andere nuttige wenk, te dezer plaatse daaraan ontleend, niet ongeschikt bevonden wordt.

Er waren te Amsterdam, tegen het einde der vorige eeuw, bij de Luthersche gemeente zes predikanten werkzaam van verschillende denk- en leerwijze. Dat verschil zou echter minder bedenkelijk geweest zijn voor hare rust en haren bloei, indien niet de drie oudsten hadden medegewerkt, om de drie jongsten in verdenking te brengen. — Nadat er tegen deze laatsten eene beschuldiging wegens onregtzinnigheid was ingebragt, nam de verdeeldheid in de gemeente hand over hand toe, gedurende de maanden, die er verliepen, eer te dezer zake eene beslissing genomen was door de kerkelijke overheid. — Uit den eenen twist kwam telkens weder een andere en nieuwe te voorschijn. — De beschuldigde predikanten verdedigden zich, toen het te laat was. De hooge toon, dien zij aansloegen, was weinig geschikt, om de verontruste gemoederen tot bedaren te brengen. — Toen het Consistorie in 1791 Ds. FORTMEIJER beroepen had, en niet Ds. SCHOLTEN, wien de ontevredenen begeerden, ware welligt de scheuring nog voorgekomen, indien ook de laatstgenoemde, nevens hem, beroepen ware; maar men liet het regte tijdstip daartoe ongebruikt voorbijgaan. — En nog zou misschien de scheuring niet tot stand gekomen zijn, indien de stedelijke regering, ofschoon geroepen om het Consistorie te handhaven, niet in het geheim haar begunstigd had en politieke beweegredenen daartoe niet hadden medegewerkt van meer dan ééne zijde. Zelfs de aanzienlijke Hervormden leenden daartoe ontijdig de hand, en de invloed van Ds. HAACK wordt met name vermeld. — Die heillooze scheuring kostte aan de gemeente ongeveer een vierde deel van hare leden. Vooral de overgang van Ds. HAMELAU, wiens gedrag vrij dubbelzinnig was, voltooide haar. Zij werd gevolgd door een tijdperk van onmiskenbaren achteruitgang en kwijning, en de eerste opvolgers der beschuldigde predikanten helden meer nog dan deze tot een gevaarlijk rationalisme over. Maar ook de Herstelde gemeente kon zich op haar vrijwillig gekozen standpunt niet op den duur handhaven. En vruchteloos zijn tot heden toe de pogingen der Synode tot hereeniging geweest. Thans echter schijnt er eenig uitzigt te bestaan, dat zij, bij wederzijdsche goede gezindheid, beter zullen slagen. Er worden althans maatregelen beraamd ter bevordering eener zoodanige vereeniging, als naar de tegenwoordige kerkelijke omstandigheden en huishoudelijke inrig-

tingen, met de belangen der beide gemeenten meest overeenkomende zouden bevonden worden. Onlangs, meenen wij, is er zelfs uit de gemeente eene stem opgegaan, die zulk eene vereeniging wenschelijk acht. Wij behoeven niet te zeggen, dat de Hoogleeraar haar mede vurig begeert. Wanneer hij echter, in weerwil daarvan, verklaart, in de gegevene omstandigheden aan eene genootschappelijke verbindtenis boven eene zamensmelting de voorkeur te geven, dan bemerken wij, dat de volkomene heeling der breuk voor als nog niet waarschijnlijk is. En zoo blijkt het, wat al arbeids het kost, om, nadat eenmaal eene scheuring is tot stand gekomen, de verwijderde deelen weder tot elkander te brengen. Neemt dit ter harte, strijders van onze dagen! In uwen ijver vergeet gij ligtelijk, hoe groote schade gij aanrigt. Nu nog staat misschien de gelegenheid u open, om, zonder verkrachting van de regten der waarheid, een kwaad te keeren, dat, voor volgende geslachten, de meest heillooze vruchten teelt. Straks zou het u te laat berouwen kunnen, de vereischte matiging niet in acht genomen, de liefde niet beoefend te hebben.

Zietdaar eenige vlugtige wenken, tot aanbeveling van dit geschiedkundig werk, dat, zoo wij ons niet bedriegen, zoowel het hart als de bekwaamheid van den Hoogl. NIEUWENHUIS eere aandoet. Bij de vermelding der geschiedenis van het Seminarium spreekt hij niet onduidelijk den wensch uit, dat de betrekking van die inrigting tot de Leidsche Hoogeschool worde opgeheven, als in strijd, zijns inziens, met de zelfstandigheid en vrijheid van het Luthersche Kerkgenootschap. Komt eenmaal de lang verwachte nieuwe Wet op het Hooger Onderwijs tot stand, dan zal daarbij zeker dit niet onbelangrijk punt mede moeten ter sprake komen.

Gedachten over armverzorging van AMALIA WILHELMINA SIEVEKING. (,) *Bijeenverzameld uit hare schriften. Naar het Hoogduitsch vrij vertaald.* (*Te*) *Dordrecht*, (*bij*) P. K. Braat. 1856. *In kl.* 8*vo. XII en* 299 *blz. f* 1 - 90.

Jaren verliepen er tusschen de uitgave van het grootste deel der verslagen, waaraan de inhoud van dit werk is ontleend, en de bezorging dezer overzetting. Niemand duide 't dus euvel dat eenige *maanden* zijn voorbijgegaan tusschen de ver-

schijning dezer vertaling en heure aankondiging. Met juistheid kan de duur van dat tijdsverloop niet worden genoemd. Want terwijl de titel 1856 als het jaar der uitgave aanwijst, stelt de omslag daarvoor 1857. Waarschijnlijk zal dus *laatstgenoemde* jaarsaanduiding niet strikt eerlijk kunnen worden genoemd. Gelukkig echter dat zij weinig tot de waarde dezer »Gedachten" zelven afdoet. Wat de vrome en heldere SIEVEKING over armverzorging schreef, heeft meer dan een eenvoudig mérite de l'apropos. Zij moge uit den grond des harten gemeend hebben wat men blz. 84 leest: »Voor diepdenkende mannen is mijn geschrift...... minder bestemd; voor de beschaafden van mijn eigen geslacht" (l. van mijne eigene kunne) »heb ik het voornamelijk geschreven:" — toch zal ook de diepdenkende man, nog jaren nadat de mond der edele vrouw verstomde, veel uit hare opmerkingen leeren. Want juistheid van blik, helderheid van oordeel, rijkdom van ervaring, kennis der armen, onbevangene wereldbeschouwing en bezadigde verwachtingen paren zich in haar werk met de heiligste wenschen en vroomste bedoelingen. Al wat de stichtster der hamburger vrouwenvereeniging daarin zegt is eene schoone uitwerking der eenvoudige, maar verhevene uitspraak van parson DALE: »Sympathy is Christ's wealth. Sympathy is brotherhood. The rich are told to have charity for the poor, and the poor are enjoined to respect their superiors. Good: I say not to the contrary. But I say also to the poor: »In your turn have charity for the rich;" and I say to the rich: »In your turn respect the poor."" Een vertoog, verslagen, losse opmerkingen zelfs, op zulk een grondslag gebouwd, zouden bij uitnemendheid slecht bewerkt moeten zijn, indien ze niet eene dragelijke lectuur opleverden. Zal 't dan noodig zijn de verklaring af te leggen: dat het hier gebodene met lust en vrucht zal worden gelezen, indien de verzekering mag worden gegeven: dat de uitwerking geheel in overeenstemming is met den grondslag? En dit *mag* geschieden. Indien het niet met tal van voorbeelden wordt gestaafd, 't is alleen wijl schier geheel het werk tot bewijs zou kunnen dienen. *Schier* geheel het werk. Want het spreekt van zelf dat in 300 bladzijden wel iets zal voorkomen waarop gegronde aanmerking kan worden gemaakt. Wanneer SIEVEKING de gelijkenis van het mostaardzaad, blz. 137, — (het verband dwingt hier te denken aan

Matth. XIII: 31, 32, en niet aan XVII: 20) — niet als de zinnebeeldige voorstelling van den wasdom der zigtbare kerk opvat, maar als die van het geloof; — wanneer zij hare stem, blz. 76, tegen de publike aanbestedingen verheft; — of, blz. 84, de vrouw bij voorkeur het zout der aarde noemt; — dan zal de theoloog zich tegen hare exegese verzetten, de oeconoom tegen heure staatshuishoudkundige beschouwingen in dit opzigt, de anthropoloog tegen hare vooringenomenheid met hare kunne. Maar theoloog en anthropoloog en oeconoom, indien ze religieuse mannen zijn, zullen haar deze kleine zonden en meer andere van denzelfden aart vergeven, zoodra ze zien hoe oneindig veel goeds tegen deze feilen overstaat, en die als 't ware verbergt. Doch waartoe uitsluitend van dezen gesproken? 't Zou eene onberekenbare schade wezen indien SIEVEKINGS »Gedachten" niet verder konden doordringen dan tot op de schrijftafel of in het boekvertrek van hen die zich zoo gaarne de heeren der schepping noemen. Ze behooren evenzeer in boudoir en huisvertrek, en zeker mogen ze niet ontbreken in de archiven eener goed ingerigte vrouwenvereeniging. Aan verslagen *van* zulk eene vereeniging ontleend, zijn ze door de vertaalster blijkbaar *voor* zulke inrigtingen bestemd. Met het oog op dit doel is het echter eene even onbegrijpelijke als onvergefelijke feil, dat de vertaalster zoo weinig systhematisch is te werk gegaan, — niet in de keuze, maar — in de rangschikking van het gekozene. Zij moge zich trachten te verdedigen met eene verwijzing naar hetgeen zij in de inleiding blz. IV schreef. Doch reeds een enkele blik over de inhoudsopgave en den inhoud zelven is genoeg om tot verwerping van dezen grond van defensie te concluderen. Wat zij koos bragt zij onder twee rubriken: I »Algemeene beschouwingen" (»*bijzondere* beschouwingen" zegt, in strijd met de inhoudsopgave, de bladzijde tusschen haar en hfdst. I der eerste afdeeling, maar dit is blijkbaar een drukfout;) — en II »Bijzondere beschouwingen, opmerkingen en raadgevingen, meer bepaaldelijk tot christelijke vrouwen gerigt." De eerste rubrik is in vijftien, de tweede in zestien hoofdstukken verdeeld. Maar wie het geleverde leest, ziet spoedig hoe oneindig veel het in helderheid, orde en beknoptheid zou gewonnen hebben, en hoe menige herhaling ware

ontweken, indien de inhoud van hfdst. II, III, IV en V (*) was saamgebragt onder het opschrift: »De zedelijke waarde van rijken en armen, en hunne onderlinge betrekking." Het verhandelde in hfdst. V en VII had dan een goede overgang kunnen worden tot eene tweede afdeeling: »Oorzaken van armoede en verarming," waarin de stof van hfdst. VII, XII, XIII en 14 had kunnen worden verwerkt. Hfdst. XI en 15 ware een geschikte overgang geweest van deze afdeeling tot eene derde: »Bestrijding der kwaal, waartoe hfdst. VI, VIII, IX, X, 8, 9, 11 en 12 uitnemende bouwstoffen zouden hebben geleverd. Daarna moesten hfdst. XIV en 13 zijn gebezigd om: »Het armbezoek in zijn aart, doel en waarde" te doen uitkomen, en bij die gelegenheid in eene vergelijking te treden der afzonderlijke en gemeenschappelijke armverpleging. Zoo ware de weg bereid om eindelijk: »Den aart, de voordeelen en de vereischten van vereenigingen en bepaaldelijk vrouwenvereenigingen ten nutte der armen" in het licht te stellen, waartoe slechts hfdst. XV, 1, 2, 3, 4, 5, 6 en 7 hadden behooren te worden omgewerkt. De speech, hfdst. 10, en de (tamelijk taaije) preek, hfdst. 16, hadden dan gerust achterwege kunnen blijven, terwijl hfdst. I gevoegelijk zijne plaats in de inleiding gevonden had, en wat thands inleiding heet juister voorberigt kon worden genoemd. Deze zijn slechts ruwe omtrekken, en ligt zou 't vallen tegen te werpen: dat niet alles wat thands in de genoemde hoofdstukken voorkomt, juist onder de voorgeslagene zou kunnen worden gebragt. Doch dit doet weinig af. De titel luidt: »naar het Hoogduitsch" (l. hoogduitsch) »vrij vertaald," en de vertolkster erkent zelve dat haar werk eene bloemlezing is. Ligt ware het dus hier het overbodige weg te snijden, elders het misplaatste een geschiktere plaats aan te wijzen. Kon de vertaalster bij een eventuëlen tweeden druk, die evenzeer verwacht als gewenscht mag worden, besluiten over dezen wenk na te denken, en zoo zij er iets goeds in vindt, dat te behartigen, zij zou de waarde van haar werk daardoor onbegrijpelijk verhoogen. Maar zulk een tweede druk zou evenzeer zich van

(*) Tot voorkoming van wijdloopiger omschrijving worden de hoofdstukken van het eerste gedeelte door romeinsche, die van het tweede met arabische cijfers aangeduid.

den eersten moeten onderscheiden, en zich boven zijn voorganger verheffen, door meerderen eerbied voor, of liever minder oneerbiedigheid tegen onze schoone moedertaal. *Dezelve*, *eigendommelijk*, *daarstellen*, *daadzaak*, *nietsdeugend* voor *tot niets nut*, *zinloos* voor *zinledig*, *aanhouden* voor *behouden*, *onaardigheid* voor *onbehoorlijkheid*, *bezorgen* voor *verschaffen*, *van* voor *door*, *hulprijke* voor *hulpvaardige*, *behulpzame* of *helpende*, zijn wanklanken voor het echt hollandsch oor. *AsIJl*, *philanTropie*, *prErogatief*, *sysTeem* pijnigen het oog van hem die slechts iets van oude talen weet. En wat zal men zeggen van *verschillen* MET, *herinneren* AAN *iets*? wat van *hunne* en *hen* voor *hare* en *haar*? van den 4den naamval, vrouwelijk, enkelvoud *zelveN*, of het meervoud *zelvE*? van *verachtelijk* voor *verachtend*, *geslacht* voor *kunne*, *kasteNgeest* voor *kastEgeest*? En deze zijn niet de eenige fouten tegen taal of stijl. Van LANGE *jaren* wordt gesproken, als waren niet alle jaren even lang, — tenzij men, wat de vertaalster toch wel niet zal begeeren, onder die LANGE *jaren* schrikkeljaren wilde verstaan, — van *jaren* AAN EEN, *gedaan krijgen*, HET *getuigenis*, HET *idee*, DE *protestantisme*. Doch de *Vaderlandsehe Letteroefeningen* zijn geen versameling van errata. Daarom blijve menige fout ongenoemd. Toch was het noodig aan te wijzen dat er vele zijn, opdat de opmerkzaamheid der vertaalster, bij den gehoopten tweeden druk, op dit punt worde gevestigd. Begeert zij ook de overigen te kennen, de gelegenheid daartoe wordt haar gaarne aangeboden. Want het belang der zaak die zij voorstaat, en de uitnemende wijze waarop zij getracht heeft dat te bevorderen, door hetgeen zij uit SIEVEKINGS schat heeft medegedeeld, maken het ieder, wien het heil des volks, en het vervullen der taak die de Zaligmaker aan allen liet (*Matth.* XXV: 34—36 en 40), ter harte gaat, ten duren pligt, haar, waar hij 't slechts vermag, behulpzaam te zijn aan de bereiking van heur heerlijk doel. Hieraan en hieraan alleen worde 't, ook door haar, toegeschreven dat het oordeel over bewerking en vertolking niet zachter werd uitgesproken. Wat in aller handen moet zijn behoort voor allen aantrekkelijk te wezen. En deze »Gedachten" kunnen niet te ruim worden verspreid. Daarom komt ook den uitgever eere toe. Niet slechts heeft hij, voor zoover 't tot zijne taak behoorde, voor een behagelijken vorm gezorgd, maar ook door de prijsbepaling

heeft hij het werk voor velen, of liever voor *alle belanghebbenden* toegankelijk gemaakt. In het eerste nummer van dezen jaargang der *Letteroefeningen* werd een tegenovergestelde handelwijs van den boekhandelaar P. ENGELS vergoêlijkt met de opmerking: »die schrandere uitgever weet zeker wel dat hij op ééne pagina meer geeft dan menigeen op een vel druks." Van zijn dordtschen confrère kan schoonere getuigenis worden afgelegd: »hij gaf veel papier en daarop vele gedachten voor weinig geld."

B. V. H.

Nederlandsch Handelsregt. Door Mr. J. A. MOLSTER. (*Volksbibliotheek*, *N°.* 53.) *Te Amsterdam*, *bij* H. W. Weytingh. 1857. *In post 8vo.* 38 *en* 2 *bl. Bij inteek. f* :-22½, *buiten inteek. f* :-25.

De tegenwoordige tijd heeft in zekere mate eene *Encyclopedistische* tint. Ieder beschaafd man wil althans eenige kennis van de verschillende vakken van studie en wetenschap. — Nu is er eene soort van literatuur, bij welker beoordeeling dat verschijnsel niet mag worden voorbijgezien. Wij brengen daaronder van de voormelde *Volksbibliotheek* N°. 53, bevattende het *Nederlandsch Handelsregt*, door Mr. J. A. MOLSTER zaâmgesteld. De Hr. M. bezit de gelukkige gave om een onderwerp als te *populariseren.* Zoo heeft hij ook hier hoofdzakelijk den voornamen inhoud van 't *Wetboek van Koophandel* voor 't publiek *leesbaar* gemaakt. Immers wij zouden het een zwaren arbeid voor een niet-regtsgeleerde achten, dat Wetboek (als alle Wetten in den meest onbehagelijken vorm geschreven) van Art. 1 tot en met Art. 923 te doorlezen. En toch, wie het boekje van den Heer M. heeft doorlezen, hij zal van de hoofdzaken, in dat Wetboek vervat, eenig denkbeeld hebben verkregen.

Het boekje is in twee Afdeelingen verdeeld. De eerste heeft tot opschrift: *Landhandel*, — de laatste: *Zeehandel.* Of die onderscheiding wetenschappelijk juist is, kan misschien in twijfel getrokken worden. Immers, ofschoon het 2de Boek van het *Wetb. v. Kooph.* bij uitsluiting handelt *van de regten en*

verpligtingen uit scheepvaart voortspruitende, handelt daarom het 1ste Boek nog niet bij uitsluiting over den *Landhandel*, maar, — zoo als het dan ook te regt ten titel voert — *over den koophandel in het algemeen*. — Het 3de Boek van het *Wetb. v. Kooph.*, over *faillissement* en *surseance*, is in de 1ste Afdeeling van het boekje des Heeren M. opgenomen.

Somtijds heeft de Schr. zich buiten den kring van het *Wetb.* begeven; en voorzeker dat *Wetb.* is ook niet de eenige bron van ons Handelsregt. — Enkele malen kwam het ons voor, dat de *Schr.* zelfs den kring van het Handels*regt* overschreed, b. v. waar hij (bl. 23) over *handelscholen* en *tentoonstellingen* sprak. — Regtsvragen en regtsbeschouwingen zal men, naar den aard van het boekje, daarin niet vinden. Voor de al dan niet geldigheid der bekende beleeningen in den vorm van koop en verkoop, met regt van wederinkoop (*réméré*), wordt echter eene uitzondering gemaakt. — En wij achten het eene aanbeveling voor het boekje, dat het geenszins het *air* aanneemt van op te treden als *regtsgeleerde raadgever* of *onmisbare gids*, — misschien wel *voor burgers*, *boeren* en *buitenlui*. Dergelijke boeken kunnen gewoonlijk slechts strekken om den weg te banen waar langs men door schade wijs genoeg wordt om ze niet te gebruiken. — Eene geheel andere en daarmede niet te verwarren strekking heeft het boekje van den Heer M. De prijs is N.B. 25 cts.! Wie zou geene 25 cents over hebben om eenige algemeene, zij het dan ook (gelijk de Schr. zelf erkent) oppervlakkige kennis te erlangen van het Nederlandsche Handelsregt uit de pen van Mr. J. A. MOLSTER!?

't Is intusschen niet te verwonderen, dat zelfs die bekwame man de klippen niet heeft kunnen vermijden, waarop eene onderneming als de *Volksbibliotheek* schipbreuk *moet* lijden. Hoe kon hij het Nederlandsche Handelsregt populariseren in de aangewezen ruimte van weinige bladzijden, zonder dat de deskundige vraagt: »Welk was zijn plan? waar vind ik de uiteenzetting van algemeene beginselen van Commerciëel regt?" zonder dat deze uitroept: »Wat sprongen om van te sidderen! wat treden in *details*, die dan toch het werkje eenigzins leesbaar moeten maken voor den oningewijde!" — De Heer MOLSTER kon het onmogelijke niet — en de *Volksbibliotheek* — getuigen vele harer nommers — eischt dat.

De vroegere en latere Nederlandsche Handelspolitiek. Door Mr. H. J. KOENEN, *Lid van den Gemeente-Raad der stad Amsterdam. Vier Voorlezingen. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1857. *In gr. 8vo.* 2, *VI en* 176 *bl. f* 1-75.

De Heer KOENEN heeft zich jegens de Afdeeling »Koophandel" der Maatschappij *Felix Meritis* zeer verdienstelijk gemaakt. Telken jare is hij bereid, in eene reeks van verhandelingen, een of ander onderwerp te bespreken, waarvan de beschouwing voor den Nederlandschen Handel zeer gewigtig is. Wij prezen aanhoudend, zoo wel de gelukkige keuze van het onderwerp, als de flinke behandeling daarvan. Ook *nu* komt ons die lof in de pen, zoo wel voor de verhandelingen zelve als voor de onderwerpen, welke in het gemeenzaam onderhoud besproken werden. De »Nederlandsche Handelspolitiek" van den Heer KOENEN werd met aandacht door ons gelezen, en wij gelooven, dat elk de studie zal prijzen, welke door den Schrijver voor dit zijn werk besteed is, en door een vlugtig oog in de aanteekeningen te slaan, dadelijk blijken kan. En toch..... ligt het misschien aan het *reusachtige* van het onderwerp, wij vonden ons hier en daar bedrogen in onze verwachting, welke de juiste betrekking van Nederland met elk land in alle tijden had willen leeren kennen, ten einde de politiek onzer vaderen te beoordeelen. Gaarne erkennen wij dat deze *Aufgabe* bijkans tot de Idealen behoort, en toch zij lag op den weg des Auteurs. Hem moest duidelijk zijn, en hij moest zijnen lezers duidelijk maken, wat dikwijls den staatsman in zijn kabinet, niet dan na herhaald onderzoek, (waartoe *hem* alle middelen ter dienste staan) duidelijk worden kon. Wij herhalen het, die meening is zeer veelvergend, maar juist bij den Heer KOENEN die meening uitsprekende, moge dit hem ter eere en ons ter verschooning zijn, daar wij geloofden *aan hem* dien eisch te mogen rigten.

De Referent van het gemeenzaam onderhoud (een werk niet zoo gemakkelijk als het zich laat aanzien) verdient allen lof.

EDMUND BURKE. *Overzigt van het Leven en de Schriften van een Antirevolutionair Staatsman. Door Mr.* I. CAPADOSE. *Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1857. *In gr. 8vo. IV en* 72 *bl. f* :-60.

Het is een zeer gelukkig denkbeeld, om in goed uitgewerkte monographiën het leven van beroemde mannen weêr te geven, en daarin den tijd dien zij beleefden, te schetsen. Vooral voor den staatsman is dit een gewigtig werk, en het leert vaak utopiën te verwerpen, en het leven te onderscheiden van de theoriën achter de schrijftafel bijeengeraapt. Na de lezing van Professor OPZOOMER, verlangde menigeen wat meer te weten van den man, die zoo groot eene rol gespeeld heeft in het politiek leven van Engeland, en wiens kennis en ervaring hem, al deelt men ook in zijne gevoelens niet onvoorwaardelijk, tot een leerzaam voorbeeld doen zijn voor allen, die zich op de staatkunde toeleggen, of daarin belang stellen.

De Heer CAPADOSE heeft zijn arbeid met roem vervuld. Na eene zeer boeijende schets van BURKE's leven, weidt hij meer over de werken van dien Staatsman uit. In zijne beschouwing is hij kort, duidelijk, en toont hij telkens de taak, die op hem rust, te kennen, en die door zijne studie en belezenheid waardig te zijn. De eerste treden van BURKE op het staatstooneel worden met zorg nagegaan, waarna zijne bemoeijingen omtrent Ierland, Indië en de gevolgen der Fransche revolutie ter toetse worden gebragt. In al die belangrijke aangelegenheden was hij met roem werkzaam. Wij mogen niet op de vele *détails* wijzen, ons hierbij door CAPADOSE gegeven, doch wenschen dat men het werk zelf zal raadplegen.

Het slot is aan eene korte beoordeeling van BURKE gewijd; hierin wordt hij te regt verheven, en meesterlijk in korte trekken 's mans gaven herdacht: die korte mededeelingen geven reeds een *totaalindruk* van 's mans verdiensten.

Zijt gij het met BURKE eens? Niet altijd, maar wij erkennen zijne verdiensten, en de verdiensten van zijn levensbeschrijver in dit boek.

A.

Over de oorzaken van den Strijd tusschen Engeland en zijne Amerikaansche Koloniën in de vorige eeuw. Academisch Proefschrift, *door* J. P. SMEELE. *Te 's Gravenhage*, *bij* C. H. Susan, Jr. 1856. *In gr. 8vo.*

De Fransche omwenteling en de bevrijding der Amerikaansche Koloniën zijn twee allergewigtigste gebeurtenissen, welke van den grootsten invloed geweest zijn op den staatkundigen, industriëlen en commerciëlen toestand van Europa. Elk, die niet ten eenenmale een vreemdeling is, of schijnen wil in de geschiedenis van ons werelddeel, durft dan ook met vertrouwen, ja, zelfs wel eens met pedanterie over deze gebeurtenissen spreken; maar slechts weinigen hebben den toestand waarin Europa toen verkeerde, voor oogen, kennen die gewigtige gebeurtenissen in haren geheelen omvang, en doorzien de gevolgen, welke die feiten voor handel, nijverheid, en politieken toestand der volken gehad hebben. De Heer SMEELE wilde van eene dier gebeurtenissen, en wel van den Amerikaanschen oorlog, naauwkeurig de oorzaken doen kennen, en verzamelen wat door DE TOCQUEVILLE, en later door HILDRETH en BANCROFT, deswegens in hunne belangrijke werken vermeld was. Door die Schrijvers is een nieuw licht over dat onderwerp opgegaan, en wij prijzen gaarne de poging om dit ook voor Nederland te doen schijnen. De Schrijver gunt ons eerst een blik op de onderscheidene landen, en geeft daarna een overzigt van de staatkunde van het moederland ten aanzien van de Koloniën, en van den aanvang van den strijd, welks beschrijving zelve niet in zijn plan lag. Het werk is met zorg bearbeid en met duidelijkheid geschreven. Bij de lezing, welke aan Ref. nuttig en aangenaam was, en die elk wordt aanbevolen, werden eenige kleinere opmerkingen aangeteekend, zoo wel wat de *wijze* van bewerking als de medegedeelde beschouwingen zelve betreft. Hij geloofde echter die achterwege te moeten laten, daar deze eene plaats zoude kunnen vinden in eene gezette bearbeiding van het onderwerp, waarbij de Schrijver op den voet gevolgd werd, doch niet bij eene korte vermelding, waar men alleen in eenige hoofdtrekken het werk wenscht weêrgegeven te zien.

Open Brief aan Zijne Excellentie den Heer Mr. J. J. L. VAN DER BRUGGHEN, *Minister van Justitie, van Mr.* C. C. E. D'ENGELBRONNER, *eervol ontslagen Secretaris-Generaal. Vierde druk. Te Amsterdam, bij* Gebroeders Diederichs. 1857. *In gr. 8vo.* 20 *bl. f* :-25.

De aankondiging van dezen »Open Brief" (ons ter recensie ingezonden) heeft hare eigenaardige moeijelijkheden. Ware het toch dat de *brochure* alleen als eene stylistische proeve moest worden beschouwd, wij zouden genoeg doen met den onberispelijken vorm te prijzen, en daarmede ware de geheele zaak afgedaan. Den Schrijver echter is het niet om den vorm, maar om het wezen der zaak te doen, en daarover is zeker zeer weinig te zeggen door hen, die de oorzaken niet kennen, welke den Minister geleid hebben tot een ontslag, dat zoo veel opzien gebaard heeft als dat van Mr. C. C. E. D'ENGELBRONNER. Hoe toch zal men de waarheid toetsen van al hetgeen in dezen brief vermeld wordt? Het onderzoek toch naar de redenen van ontslag is geweigerd door Zijne Majesteit den Koning, en tot nog toe heeft de Minister het stilzwijgen bewaard aangaande de redenen van dat ontslag, en zal de sommatie van den ontslagene, na het weigeren van het gevraagd onderzoek, dat stilzwijgen ook aan Zijne Excellentie niet doen verbreken. Al gave het pas, in een tijdschrift bijzondere belangen ter sprake te brengen, al wilden wij ons wagen aan een oordeel over deze zoo geruchtmakende zaak (hetgeen beiden nog lang niet zeker is), dan nog zouden wij zonder eenig bewijs — want dat is in den brief niet voorhanden — niet gaarne een oordeel vellen, want wij zouden dan oordeelen zonder kennis van zaken, en dit is zeker de gemakkelijkste wijze van kritiek, maar niet die welke wij ons willen veroorloven. Om al deze redenen bepalen wij ons tot den vorm alleen, en zeggen, dat de brief voortreffelijk is gesteld. Dit is *ni fallimur* het eenige dat in den brief door ons kan worden beoordeeld, en deze opmerking moge H.H. Uitgevers tevens de verzekering geven, dat wij geene personele quaestiën, waarbij het publiek geen belang heeft, in ons Tijdschrift wenschen aan te roeren. A.

Landhuishoudelijk Leesboek. Door E. C. ENKLAAR, *door de Afdeeling Nijmegen der Geldersche Maatschappij van Landbouw met den prijs van zeshonderd gulden bekroond.* 2e, 3e *en* 4e *Stukje. Te Nijmegen, bij* C. A. Vieweg. *In kl.* 8*vo. bl.* 97—473. *f* 1 - 60.

In den vorigen Jaargang van dit Tijdschrift, No. VIII, bl. 377 en volgg., is het 1e Stukje van bovengenoemd werk beoordeeld. Er is daarin aangetoond, hoe dezelfde pennevrucht, onder twee verschillende titels, in verschillend formaat en met verschillend Voorberigt in het licht is gegeven. Ref. heeft bij die gelegenheid zijne afkeuring van dergelijke handelwijze, die tot misleiding van het publiek kon strekken, luide te kennen gegeven. Misschien, dat hierdoor de Uitgever afgeschrikt is, om het vervolg van het geschrift weder onder tweeërlei vorm ter recensie aan te bieden; misschien ook, dat van het »Handboek voor den beoefenaar van den Landbouw" geene latere Afleveringen verschenen zijn, — hoe dit zij, Ref. heeft het slechts onder éénen vorm ontvangen, en zal thans over het uitwendig kleed niet langer uitweiden.

Aangaande den inhoud kunnen wij de boven gegeven verklaring, dat het over het algemeen *een goed boek* is, na de lezing der latere Stukken, volkomen bevestigen; en gaarne herhalen wij, hetgeen wij toen gezegd hebben, dat het onder de beste oorspronkelijke stukken behoort, welke de Heer ENKLAAR geleverd heeft. In goeden, duidelijken stijl, wordt hier een overzigt gegeven van den geheelen landbouw, en het komt ons voor, dat geen der onderdeelen aan het andere is opgeofferd. De Schrijver behandelt achtereenvolgens: de Nederlandsche gronden; de zamenstelling der planten (liever als hoofd: de planten, daar hieronder ook over voeding en reproductie der gewassen gehandeld wordt); de leer der bemesting; gereedschappen en werktuigen voor den landbouw. Trekvee, enz.; den akkerbouw (d. i. teelt en beschrijving der Nederl. akkergewassen); de behandeling der graslanden; de veeteelt, melkerij, gevogelte en bijen; en eindelijk de houtteelt. Van elk dezer gedeelten wordt het voornaamste gezegd, en het medegedeelde kan voor den gewonen landbouwer volkomen voldoende heeten. Alleen het Hoofdstuk over Veeteelt hadden

wij wel iets uitvoeriger gewenscht; doch de weinige ingenomenheid hiermede, laat zich bij den Schrijver, wiens stelsel het is, den landbouw bij voorkeur zonder vee te drijven, gemakkelijk verklaren.

Hetgeen echter vooral ons een gunstig oordeel over dit boek doet uitspreken, is, dat hierin heldere begrippen verspreid worden; er wordt zoo veel mogelijk reden gegeven van de aanbevolen zaken; de vooroordeelen, soms bij den boerenstand nog zoo algemeen, worden hier en daar uitmuntend bestreden. Als voorbeeld hiervan schrijven wij den (wel wat langen) zin over, die te vinden is op bl. 344, en waarin men in enkele trekken de denkbeelden van den Schrijver uitgedrukt ziet, welke elders op hunne plaats uitvoerig behandeld worden. Die zin luidt aldus: »Zoo behoort men nimmer kosten te ontzien, om zijnen grond diep te ontwateren, diep te bewerken, veelvuldig (met goede[n] mest) te mesten, van onkruid zuiver te houden; niet schromen, om het beste vee volkomen te voederen; niet, om werktuigen aan te schaffen, waardoor tijd en handenarbeid en zaaizaad worden bespaard, en die daardoor hooge, zeer hooge rente geven; niet om eene mestvaalt met een dak te bouwen; niet om eene schuur te bouwen, om wagens, ploegen, enz. tegen het weder te beschutten; niet om kleine herstellingen te doen, ten einde groote te voorkomen, enz. — maar daarentegen behoort men alle nuttelooze uitgaven te besnoeijen; geen arbeid uit medelijden: geen arbeid uit gewoonte: geen slecht vee slecht voederen; geen gewas telen, omdat men het noodig heeft, maar het beter van een ander koopen kan; geen driedubbele hoeveelheid zaaizaad wegwerpen, als of men het land er mede wilde mesten; geene duikers aanleggen, om de aalt naar de sloot te leiden, enz."

Waarlijk, wij wenschen dit boekje in de handen van vele, vooral jeugdige landbouwers, ten einde hun de oogen te openen voor de vele misbruiken, die zij soms onwetend begaan, en waardoor zij zich zelve dagelijks benadeelen. Welligt ware het zeer wenschelijk, dit Leesboek als prijs aan de hoogste klasse der dorpsscholen te geven.

Vóór dat wij van dit werkje afstappen, mogen wij niet nalaten, enkele aanmerkingen mede te deelen, waarmede de Schrijver bij een eventuëlen herdruk zijn voordeel kan doen.

Wij spreken hierbij alleen van dat gedeelte hetwelk ons thans voor het eerst onder de oogen is gekomen.

De stelling op bl. 215, dat zaad op schapenmest geteeld, minder goed voor zaaizaad is, waarschijnlijk door eene overmaat van eiwitachtige stoffen, die zich ten gevolge der sterke ontwikkeling van ammonia zouden gevormd hebben, is gewaagd. — Zoo lang de waarheid daarvan niet door goede analyses bewezen is, ware het beter dergelijke vermoedens in het Leesboek weg te laten.

Op bl. 216 lezen wij: »Sommige zaden kiemen zelfs ten tweeden male, wanneer de eerste kiem verdroogd of verloren gegaan is, b. v. de rogge en enkele andere granen." Dit is minder juist. Wanneer de kiem, dat is de nog niet ontwikkelde hoofdorganen der nieuwe plant verloren zijn gegaan, zal geen zaad uit de lobben of uit het albumen eene nieuwe plant vormen, maar wel kan bij de rogge en enkele andere granen het eerste worteltje verloren gaan en verdroogen, en zal dan later een ander worteltje zich ontwikkelen, omdat bij deze granen reeds vóór de ontkieming meer worteltjes in nog niet ontwikkelden toetand aanwezig zijn.

Evenzoo is het onjuist, wat de Schrijver op bl. 221 zegt: dat het uitputtend vermogen der gewassen en de zoogenoemde onverdraagzaamheid met zich zelve (minder fraaije uitdrukking, niet zeer verstaanbaar voor een boerenjongen) of met anderen, *uitsluitend* in de aschbestanddeelen is te zoeken. — Die aschbestanddeelen kunnen ééne oorzaak daarvan wezen, zij zijn gewis niet de eenige, en juist onze onbekendheid met den waren aard van dit verschijnsel is een bewijs van het zamengestelde der werkingen, die hierbij plaats grijpen.

Bij de behandeling der landbouw-gewassen hebben wij verder ongaarne de vermelding gemist der soorten en variëteiten, welke daarvan voorkomen. Zonder in al de bijzonderheden te treden, ware het toch wenschelijk geweest, hier eenig begrip van soorten en variëteiten te geven. Alleen de gerst geniet in dezen eene buitengewone eer; er wordt daar van twee- en zesrijzige garst gesproken; doch ongelukkig wordt de algemeen bekende: Chevalier-gerst daar met een nieuwen naam: riddergarst genoemd. Wij meenen den S. het regt te mogen betwisten om aldus gebruikelijke namen te wijzigen.

Ook bij de boekweit (bl. 244) was het wenschelijk geweest,

iets te zeggen van de zwarte veen-boekweit, in onze Veenkoloniën b. v. geteeld, die toch zoo duidelijk onderscheiden is van de grijze zand-boekweit.

Hoe veel goeds er ook in het Hoofdstuk over de vruchtopvolging te vinden is, zoo is het toch, onzes inziens, wat sterk gezegd, »dat het een nutteloos werk zou zijn, al de vruchtopvolgingen, zoo als die in iedere streek van ons vaderland in gebruik zijn, te beschrijven, daar men met eene pennestreek zeggen kan, dat zij op enkele, meer of minder loffelijke uitzonderingen na, alle meer of minder gebrekkig zijn" (bl. 334).

Evenzóo vinden wij op bl. 372 eene uitspraak, die, gelijk de vorige, niet slechts met eene pennestreek gezegd, maar met vele pennestreken bewezen, of anders niet gezegd moest worden. Er staat daar: »Zonder vreemde kruising krijgen wij nimmer een goed slag van paarden", hetgeen geheel in tegenspraak is met de meening der meest ervaren paardenkenners, die juist beweren, dat men de beste paarden voor onzen landbouw zal verkrijgen door eene verbetering van het ras in zich-zelf (een onderwerp, waarover de Schrijver in het geheel niet spreekt), gelijk de groote verbetering van de landbouwdieren zeer dikwijls alleen daardoor verkregen is. Men denke slechts aan BAKEWELL's veredeling der schapen.

Verder moeten wij den Schrijver doen opmerken, dat hij bij de overigens goede beschrijving van voeder en voedsel (bl. 376) het herkaauwen vergeten heeft, te meer van belang, omdat hij in die beschrijving voornamelijk het oog op het rundvee schijnt te hebben.

Dat het gezegde op bl. 390: »Van al de verschillende wijzen van veehouderij is het vetmaken van vee tot de minst voordeelige te rekenen, en het behoort tot de zeldzaamheden, indien het, enkele gevallen uitgezonderd, eene wezenlijke zuivere winst afwerpt", eene onwaarheid behelst, zal menigeen in den lande gaarne onderteekenen.

Eindelijk moeten wij den Schrijver opmerkzaam maken op het verschijnsel thans in vele streken van ons Vaderland, bepaaldelijk in Gelderland, zeer algemeen, dat de landbouwers gaarne aan den eigenaar, als pacht, de opbrengst der heggen van eiken hakhout langs de bouwlanden geven, wanneer deze slechts mogen uitgeroeid worden. Alleen zijn wij het daarin

eens, dat deze heggen zich met hunne wortels een eind ver uitstrekken, en over eene groote oppervlakte den mest aan het graan ontnemen, en dit door hunne schaduw hinderen, terwijl zij bovendien eene schuilplaats zijn voor talloose vogels en insecten. Dit verschijnsel is geheel in strijd met de opmerking op bl. 422.

Evenzoo leert de ervaring, dat men niet (gelijk bl. 424 staat) steeds ongestraft eiken en beuken voor opgaand hout door elkander poot, wanneer niet na eenigen tijd de beuken worden weggehakt. De laatsten toch zullen door hun snelleren groei na korter of langer tijd de eiken overvleugelen en daardoor de kostbaarste houtsoort bederven.

Doch al deze aanmerkingen betreffen slechts ondergeschikte punten. Zij veranderen ons oordeel niet, dat het »Landhuishoudelijk Leesboek" een goed boek is en aanbeveling verdient. R.

Wenken over Lager en Middelbaar Onderwijs, door J. C. NEURDENBURG. *Te Rotterdam, bij* Gebr. Hendriksen. 1856. *In gr. 8vo.* 36 *bl. en een Tabel. f* : - 30.

Er is welligt geen artikel in de Grondwet van 1848 dat, meer dan het 194ste, aanleiding heeft gegeven tot de geboorte van eene menigte papieren kinderen, waarvan de meeste, helaas! reeds begraven en vergeten zijn. Twee hoofdonderwijzers, de Heeren HISSINK en MIOULET openden het vuur in 1849, met de uitgave hunner *Gedachten* en *Wenken;* zij werden spoedig gevolgd door de Heeren ELINK STERK, LOKE, RIJKENS en PENNING, die hunne pogingen ondersteunden, en daarna door vele anderen, die hetzelfde terrein tot het volbrengen hunner operaties kozen, en onversaagd doorvuurden. Eerstgenoemde trad in 1852 op nieuw met *Wenken en Mededeelingen* in het strijdperk, terwijl de Heer MIOULET, inmiddels Redacteur van *De Wekker* geworden, van zijne gunstige positie gebruik makende, uit zijne vesting nu ook geduchte schoten loste, en onophoudelijk zijne lezers op citaten uit zijne *Wenken* vergastte. Of al die *Wenken* en al dat geschrijf van groot nut zijn geweest, zal de tijd moeten leeren, en zal vooral moeten blijken uit de verwachte Wet op het Lager Onderwijs, die, de teekenen

des tijds in aanmerking genomen, nog in den loop van dit jaar, een einde zal maken aan den staat van desorganisatie en onzekerheid.

Het is op uitnoodiging van de Onderwijzers-Vereeniging in het 8ste Schooldistrict van Zuid-Holland, dat de Heer NEURDENBURG het groot publiek de boven aangekondigde *Wenken* heeft aangeboden. Hij heeft zich hierbij de beantwoording gesteld der vraag: »Wat kan de maatschappij van de lagere school al of niet verwachten? Hoe behoort de vorming voor de maatschappij, d. i. voor beroepen, handwerken, industrie, enz. te worden ingerigt, zal zij doel treffen? Welke middelen kunnen worden aangewend, om zulk eene vorming te verwezenlijken?"

Met belangstelling namen wij het boekje ter hand, en reeds dadelijk werden wij er meê ingenomen, door de bescheidene, doch tevens vrijmoedige wijze, waarop de Schrijver zijne taak aanvangt. Nadat wij het werkje met aandacht hadden doorgelezen, bleef die indruk bestaan. Ernst, gemoedelijkheid en ervaring schitteren op iedere bladzijde van deze wèl gestelde *brochure*, en wij hopen dat de *Wenken* die zij »het groot publiek" geeft, niet verloren zullen gaan, maar dat zij in ernstige overweging zullen worden genomen, vooral door die hooggeplaatste, kundige Mannen, welke eerstdaags zullen geroepen worden eene nieuwe Wet te helpen maken, opdat eindelijk onze jeugd volgens een wèl doordacht plan worde opgeleid voor het leven en voor de maatschappij.

Achter het werkje is eene Tabel gevoegd, waarin wij een overzigt vinden van de verschillende inrigtingen van Lager en Middelbaar Onderwijs, die, volgens de gedachten des Schrijvers, krachtig zouden kunnen medewerken tot het doel, hetwelk een wèl ingerigt schoolwezen behoort te treffen. Wij kunnen ons zeer goed met zijn plan vereenigen; doch wenschten den leeftijd der leerlingen voor de Lagere School een jaar te verlengen. Over het algemeen komen thans onze knapen veel te vroeg op de Gymnasia, en de jeugdige hersenen worden op twaalfjarigen leeftijd met eene massa wetenschappelijke zaken volgepropt, die, wel is waar, kunnen dienen om op een examen te doen uitblinken, maar die even spoedig verdwijnen als zij ingepompt zijn. Niet het *veel* weten, maar

het *grondig* kennen en begrijpen, moet de grondslag uitmaken, waarop de wetenschappelijke opleiding eener beschaafde, vooruitstrevende Natie rust.

Februarij 1857. L. A. H.

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Afdeeling Letterkunde. Tweede Deel. Eerste Stuk, bl. 1—68. *Tweede Stuk, bl.* 69—182. *Derde Stuk, bl.* 183—261. *Te Amsterdam, bij* C. G. van der Post. 1856—57. 1e *Stuk f* :-70; 2e *Stuk f* 1-20; 3e *Stuk f* :-70.

Ref. kan naauwelijks denken, dat de lezer eene eigenlijke beoordeeling van deze hem toegezonden Stukken verwacht, naardien zulk eene beoordeeling, die haar nut kon hebben voor de wetenschap, in andere meer geleerde Tijdschriften eene betere plaats zou vinden. Ook moet hij ronduit bekennen niet genoeg op de hoogte der zaken te zijn om zulk professoraal werk, als ons hier aangeboden wordt, te kunnen beoordeelen, waartoe afzonderlijke en diepe studiën uit de bronnen vereischt worden. Wie toch, die niet ingewijd is in de binnenste heiligdommen der wetenschap, of met andere woorden, wie, die niet in staat is om de wetenschappelijke rijkdommen onzer hoogescholen op zijn gemak te raadplegen, wie hunner zal in staat zijn om de Heeren RUTGERS, JANSSEN en LEEMANS in hunne redeneringen over de echtheid of onechtheid der *Tabulae Eugibinae* te volgen?

Wij zullen ons dus bepalen bij een kort verslag van hetgeen de weetgierige lezer hier vindt. De titel van het aangekondigde boekwerk, dat wij een Archief kunnen noemen van de »Afdeeling Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen" der Koninklijke Akademie, luidt: »Verslagen en Mededeelingen", en geeft te kennen, dat het bestaat uit de Verslagen van het behandelde in de vergaderingen der Afdeeling, en uit de medegedeelde Verhandelingen of Rapporten, op de vergaderingen gelezen, met somtijds later bijgevoegde naschriften. Op die Verslagen, welke hoogst belangrijk moeten zijn, omdat de kern onzer geleerden met rijkdom van kennis en geest over gewigtige punten daarin haar oordeel heeft geopenbaard, willen wij echter niet terugkomen. Het

voornaamste daarvan is toch reeds in der tijd door de dagbladen bekend gemaakt, en van den bekwamen en naauwkeurigen Secretaris, den Heer Mr. H. J. KOENEN, kan men geene andere, dan goede en getrouwe Verslagen verwachten. Éénе onnaauwkeurigheid echter verwonderde ons grootelijks hier te vinden. Wij lezen (Ie Stuk, bl. 9) in het Verslag van het wetenschappelijk onderhoud over de Verhandeling van den Heer VAN DEN BERGH opzigtelijk den gemeenschappelijken oorsprong der Celten en Germanen: »De Heer BAKE zegt, dat hij bij het bestuderen der oude Schrijvers eenige opmerkingen heeft gemaakt, die met dit onderwerp in verband staan. De Celten worden het eerst bij HECATÆUS vermeld, terwijl Celten of Galaten in den tijd van HERODOTUS nog niet bekend waren." Het schijnt, dat hier de latere HECATÆUS, van Abdera, die ALEXANDER *den Groote* vergezelde, bedoeld wordt. Immers HECATÆUS, de Milesische logograaf, was ouder dan HERODOTUS, en in de verzameling zijner fragmenten van CREUZER vindt Ref. niets van de Celten. HERODOTUS echter kent de Celten wel. Hij schrijft, IV, 49: »De Ister (Donau) stroomt door geheel Europa, zijn oorsprong hebbende uit het land der Celten, die met (of achter) de Cyneten het verst naar het Westen wonen in Europa. Stroomende nu door geheel Europa, ontlast hij zich in de grenslanden van Scythië." Deze onnaauwkeurigheid, om niet meer te zeggen, is in de *Errata* op bl. 182 niet hersteld.

Maar de »Mededeelingen" of Verhandelingen, Rapporten en Bijlagen vorderen meer onze aandacht. De *Wijsbegeerte* heeft in Prof. DE GREUVE een spreker gevonden, die haar in zijne »Opmerkingen over de Wijsbegeerte als wetenschap" (II, bl. 90—102), als zelfstandige wetenschap, wel op ervaring (*empirie*) gegrond, maar alleen daarin niet bestaande, beschouwt; waarmede de Heeren OPZOOMER en SCHOLTEN niet geheel instemden (bl. 78 en volgg.). Over het Staats-examen had de Heer COBET zijn bekend en zoo veel gerucht makend voorstel ter herstelling gedaan. Hier vindt men het Rapport der Commissie daarover (bl. 14—23), waarin veel opmerkenswaardigs, hoewel het eene afwachtende houding der Akademie aanraadt met het oog op de toegezegde aanstaande Wet op het middelbaar onderwijs. De Commissie ter beoordeeling van de Latijnsche dichtstukken, mededingende naar den prijs uit

het legaat van den Heer HOEUFFT, had maar zeven stukken ontvangen, en brengt hier haar advies uit (bl. 53—58) ter bekrooning met den tweeden prijs van twee stukken, de *Musæ invocatio* en de *Lycidas*, beide, zoo als gebleken is, het werk van den Remonstrantschen Predikant J. VAN LEEUWEN, te Zegwaart. Zie ons N°. IV van dit jaar. De Heer Mr. H. J. KOENEN bragt eene passage uit een brief van FILIPS II aan PARMA ter sprake, waarin de vogelvrijverklaring van ORANJE wordt verdedigd, met het voorbeeld van den rijksban door KAREL V tegen de vorsten van het Smalkaldisch Verbond uitgevaardigd (bl. 59—68). Zoowel in dit stuk als in de daarop gevolgde belangrijke bijdrage van den Heer DE WAL, over den Rijksban, en de discussiën daarop gevolgd (bl. 223—234), kwam men vrij algemeen tot het resultaat, dat FILIPS zich zeer ten onregte op dien rijksban beroept. Een en ander is van gewigt voor de Nederlandsche en de Duitsche geschiedenis. De algemeene Secretaris der Akademie had voor de Afdeeling een exemplaar der *Proeve van Hollandsche of Nederduitsche Synonymen*, door Mr. Q. DE FLINES, Amst. 1810, verrijkt met zeer vele en uitvoerige eigenhandige bijschriften van Mr. W. BILDERDIJK aangekocht, en haar in overweging gegeven die aanteekeningen te laten drukken. De rapporteurs over dit voorstel raden het echter af (bl. 83—89). Op eene mededeeling van den Heer NIJHOFF over een schoon handschrift op fijn parkement, afkomstig van het klooster Bethlehem bij Doetinchem, heeft eene Commissie gerapporteerd, dat haars inziens noch het handschrift zelf, noch de miniatuur-teekeningen er in, veel waarde hadden, maar dat de band vooral een meesterstuk is van bewerking door zijn ivoren snijwerk. De Heer N. schatte het uit de 11° of 12° eeuw; de Commissie uit de 13° tot de 15°. De Heer BAKH. V. D. BRINK droeg op den 13den Mei 1856 het eerste gedeelte voor eener Geschied- en Regtskundige Verhandeling over den aard en oorsprong der Hollandsche achterleenen, en wees daarin aan de verkeerde voorstelling der Hollandsche schrijvers over het leenregt (bl. 130—148). Hierover werd later door den Heer HOLTIUS een zeer belangrijk rapport uitgebragt, waarmede het medelid der Commissie *ad hoc*, de Heer DE WAL, zich vereenigde. Het rapport bevestigt veelzins de juistheid der opmerkingen van den Heer VAN DEN BRINK, en eindigt met de aanprijzing eener diep-

gaande studie van het leenwezen, als »eene grondlaag in de geschiedenis van Europa", en in 't bijzonder met uitnoodiging van den Heer V. D. B. om nog meer daaromtrent bekend te maken (bl. 130—161). Deze laatste heeft zich daartoe terstond bereid verklaard, hopende eerlang op dit onderwerp terug te komen, en dan iets mede te deelen omtrent de veranderingen door KAREL *den Stoute* in het leenwezen gebragt (bl. 166). Van den Heer C. LEEMANS hebben wij nog ontvangen eene naauwkeurige beschrijving van oude muurschilderijen, nu op nieuw te voorschijn gekomen in de kerk te Zaltbommel, en afkomstig naar alle waarschijnlijkheid uit de 14e eeuw. Twee afbeeldingen, de eene op $\frac{1}{12}$, de andere op $\frac{1}{16}$ der natuurlijke grootte, versieren deze mededeeling (bl. 238 —261). De Heer L. betreurt het bij deze gelegenheid, dat de Schoone Kunsten in de Akademie niet vertegenwoordigd zijn, en geeft zijn voornemen te kennen, daaromtrent een voorstel te doen.

Alle deze stukken verdienen de aandacht der geleerde wereld, waarom wij dan ook maar de namen der Schrijvers en de onderwerpen hebben gemeend te moeten opgeven om elk onzer lezers hiervan overtuigd te doen zijn.

Ons rest nog eenige notitie te nemen van drie Verhandelingen over de *Tabulæ Eugibinæ*. In de 15e eeuw werden er bij *Gubbio*, het oude *Iguvium* of *Eugubium*, een stadje in den Kerkelijken Staat, delegatie van Perugia, eenige tafelen gevonden met oud-Etrurisch of Umbrisch schrift, welke omtrent de geschiedenis en den toestand van Oud-Italië, in de vóór-Romeinsche tijden gewigtige ophelderingen beloofden. De echtheid dezer tafelen, vroeger niet geheel zonder bedenking, was in de laatste tijden door de beste taalvorschers en oudheidkenners niet meer betwijfeld, tot dat de Hoogleeraar A. RUTGERS, die reeds vóór eenige jaren de onechtheid beweerd had, zijne argumenten aan de Kon. Akademie v. Wetensch. mededeelde, en ze op verzoek in het Eerste Deel harer »Verslagen en Mededeelingen" uitgaf (D. I, bl. 237 en volgg.). Tegen deze argumenten bragt de Heer L. J. F. JANSSEN zijne *Bedenkingen* in, die eene groote plaats beslaan in het 1e Stuk van het IIe Deel (bl. 24—52). Wanneer men, zoo als Ref., deze Verhandeling leest, zonder die van den Heer RUTGERS te kennen, wordt men onwillekeurig overtuigd van de onhoudbaarheid

van des laatsten stellingen. Evenwel gaf de Heer R. daarmede het pleit geenszins gewonnen, beklaagde zich (onzes inziens, te regt), dat hij vóór den afdruk het stuk des Heeren J. niet gezien had, over (onzes inziens, te onregt) de hartstogtelijke wijze, waarop die Heer hem bestreden had, wees aan, hoe ontrouw zijn bestrijder zijne woorden had aangehaald en scheef voorgesteld, en meende nu daarmede »alle *gemaakte bedenkingen* te hebben wederlegd" (bl. 115—129). Doch nu bragt de Heer C. LEEMANS, onafhankelijk van den Heer JANSSEN, ook zijne bedenkingen in tegen de onvaste gronden, en de hoogst onnaauwkeurige aanhalingen en uitleggingen van den Heer RUTGERS. Er zijn dus nu reeds in de »Verslagen en Mededeelingen" vier Verhandelingen over die Eugubijnsche Tafels, twee van dezelfde hand *tegen*, en twee andere *voor* de echtheid dier belangrijke reliquiën. De lezing der drie laatste dezer Verhandelingen maakte op Ref. dezen indruk, — en verder durft hij zich bij gebrek aan kennis van zaken niet wagen, —: 1°. dat de Heer RUTGERS te voorbarig of te gewaagd de echtheid der *Tabulae* heeft bestreden; 2°. dat echter de Heer JANSSEN ook zijne bedenkingen te haastig heeft afgewerkt, zonder genoegzame ernstige studie van de woorden en bedoelingen des Heeren R.; 3°. dat de Heer R. over deze tegenspraak al te gevoelig geworden is en haar een personeel terrein heeft toegekend; 4°. dat de Heer LEEMANS het onderwerp het beste en grondigste heeft behandeld; en 5°. dat de slotsom wordt: er is meer *voor*, dan *tegen* de echtheid in te brengen. Doch behalve dezen wetenschappelijken indruk, is er een andere, die den lezer onaangenaam treft. Wij bedoelen de gevoeligheid, in de beide laatste stukken, ook onder beleefde vormen, duidelijk doorstralende. Voorzeker, wij willen het niet ontkennen, heeft eenige hartstogtelijkheid in den strijd der geleerden haar groot nut; zij werkt vaak bezielend in de behandeling van wetenschappelijke onderwerpen, en velen worden juist door haar gelokt om in de zaak zelve belang te stellen. Maar wij, en velen met ons, zullen toch gaarne in de stukken en strijdschriften van hoofden der wetenschap, als de genoemde Heeren zijn, alle openbare of bedekte hartstogtelijkheid, alle toespelingen op personaliteiten willen missen. Wij kunnen het niet nalaten te betreuren, dat de Kon. Akademie zoo letterlijk alles, gelijk het in de beslotene vergadering

is voorgedragen, althans niet met genoegzame afbreking van doornen, aan den druk toevertrouwt. Het is alleen daarom goed, dat de Heeren toongevers in de »literæ humaniores", zich bewust, hoe het met hunne ἔπεα πτερόεντα zal gaan, namelijk: »*Litera scripta manet*", in 't vervolg bij het behandelen van controversen wel meer zelfbeheersching zullen in acht nemen. Inderdaad, hoezeer wij ingenomen zijn met de voortreffelijke mannen, welke thans de sieraden zijn der Leidsche Hoogeschool, en hoezeer wij hunne krachtige wijze van optreden doorgaans toejuichen, mogen wij hier ten slotte den vaderlandschen wensch niet onderdrukken, dat de kritiek, welke vaak uit Leiden gehoord wordt, bij de noodige en haar wel eigene kracht, ook tevens de evenzeer noodige gematigdheid voege.

Het Spelling- en Taalstelsel van BILDERDIJK, SIEGENBEEK *en* WEILAND, *en andere Spraakkunstenaren, vrijmoedig beoordeeld door* W. F. CARLEBUR. *Te Amsterdam, bij* G. Portielje en Zoon. 1856. *In gr. 8vo. XII en* 176 *bl. f* 1 - 80.

Men zal zich misschien verwonderd hebben over den grooten ophef, waarmede de Uitgevers dit boekje in de dagbladen hebben aangekondigd. »Het toont" — zeggen zij — »die menigte regelen aan, welke door de spraakkundigen eigendunkelijk zijn veranderd en vervormd, en heldert al die punten der spraakkunst op, waarin eenige duisterheid heerscht. Het doel dat het daarmede beoogt, is, ons spel- en taalstelsel van al die gebreken en leemten te zuiveren." Dit klinkt zeker vrij kwakzalverachtig, doch men neme het den Heeren PORTIELJE niet kwalijk, want zij hebben het wel wat erger, maar toch niet veel erger gemaakt dan de Schrijver zelf. Hij spreekt in zijne Voorrede van een donker vermoeden, in den laatsten tijd ontstaan, dat ons taalstelsel overvloeit van willekeurige regels, of liever dat het door de taalgeleerden is bedorven, en vervolgt dan: »Om dit donker vermoeden te maken tot een klaar bewustzijn en daardoor te bewerken, dat men eindelijk een goed taalstelsel aanneme, of liever het oorspronkelike met enkele noodwendige wijzigingen herneme, bieden wij dit werkjen allen aan die der beoefening van het Nederlandsch zich wijden. Wij toonen namelik daarin, hoe de spraakkunstenaren de

spraakleer met valsche beweringen gevuld, en de taalregelen zoodanig vervormd hebben, dat deze indruischen tegen de oorspronkelike en ook tegen de hedendaagsche spraaktale, die deze laatste voor een groot gedeelte trouw bewaard heeft: kortom wij bewijzen in hetzelve, dat de spraakkunstenaren de tale hebben verkneed, verknutseld, verknoeid."

In die Voorrede wordt den lezer zeker genoeg beloofd. Jammer maar, dat ledige vaten gewoonlijk het luidst klinken. Reeds de titel doet weinig goeds verwachten. Mij deed hij denken aan den dapperen soldaat, die eenen vijand de beenen afsloeg — wien een ander eerst het hoofd had afgeslagen. De stelsels toch van BILDERDIJK, SIEGENBEEK en WEILAND (indien men ze stelsels heeten mag) behooren tot een vroeger tijdvak van de geschiedenis der taalkunde, een tijdvak van oppervlakkigheid en willekeur, dat maar al te lang geduurd heeft. Maar sedert de Duitsche geleerden, JACOB GRIMM inzonderheid, ons teruggebragt hebben op den goeden weg, door den voortreffelijken LAMBERT TEN KATE het eerst betreden, maar waarop hij door niemand hier te lande was gevolgd, is dat tijdvak gesloten. Sedert dien tijd hebben wij ook met de stelsels van BILDERDIJK en SIEGENBEEK afgedaan; zij zijn dood en begraven. Eene beoordeeling daarvan heeft alleen nog voor de geschiedenis waarde. Ik zonder de spellingleer uit. De groote vraag is en blijft hier: moet de spelling zich regelen naar den oorsprong of naar de uitspraak der woorden? SIEGENBEEK is de vertegenwoordiger van het eene, BILDERDIJK van het andere beginsel, hoewel beide, de laatste vooral, alles behalve consequent zijn. Op dit gebied kan dus eene vergelijking der stelsels van BILDERDIJK en SIEGENBEEK nog haar nut hebben. Zulke vergelijkingen hebben Prof. DAVID en DE JAGER vóór een aantal jaren geleverd. De Heer CARLEBUR schijnt deze stukken, waaruit hij veel had kunnen leeren, niet te kennen. Trouwens, er is veel wat hij niet kent, en waarmede toch niemand onbekend mag zijn, die onderneemt over Nederlandsche taalkunde te schrijven. Zoo is hij blijkbaar onbekend met hetgeen in Duitschland over onze taal en de daarmede verwante taaltakken geschreven is. De eenige goede spraakleer welke wij in onze taal bezitten, die van Dr. BRILL, kent hij; maar het is als of hij er eerst mede bekend geworden is, toen hij met zijn werk reeds tot over de helft gekomen was.

Want bl. 107 wordt er voor het eerst van gesproken, terwijl andere, vooral het veelzins gebrekkige werk van MULDER gedurig worden aangehaald. Aan kennis der oude Duitsche talen ontbreekt het hem geheel, en wie deze, althans de Gothische taal, niet kent, moet niet als schrijver over onze taalkunde optreden.

Het boek ziet er dan ook treurig uit. Wilde ik al de misslagen aanwijzen en al de verkeerde stellingen weêrleggen die er in gevonden worden, dan zou ik evenveel vellen noodig hebben als het werk zelf beslaat. Maar dit zou eene noodelooze moeite zijn, daar zij meestal zaken betreffen aan geenen twijfel onderhevig, taalregels die duidelijk zijn, en waaromtrent onder de geleerden geen verschil bestaat. Onze lezers verlangen zoo iets ook niet. Wanneer ik hun een enkel proefje geef van hetgeen hun hier wordt voorgezet, twijfel ik niet of zij zullen voldaan zijn. Nemen wij daartoe de eerste bladzijde, wij lezen daar: »In eenige woorden, waarin de uitspraak de *e* laat hooren en SIEGENBEEK dienvolgens dan ook de *e* wil geschreven hebben, bezicht BILDERDIJK de *a*. Deze woorden zijn *wereld* en *kerel*. Hoe BILDERDIJK er toe gekomen is *wareld* en *karel* te schrijven, begrijpen we niet. De schrijveren der 13ᵉ, 14ᵉ en 15ᵉ eeuw schreven steeds *wereld* en *kerel*. Men spreekt thans algemeen *wereld* en *kerel*, niet *wareld* en *karel* uit. En al is het waar, dat *wereld* en *kerel* oorspronkelik — dat wil zeggen lang *voor* de 13ᵉ, 14ᵉ en 15ᵉ eeuw — met *a* gespeld werden, dan is zulks nog geene reden om ze tegenwoordig met *a* te spellen, wijl men dan ook verscheidene andere woorden, waarin de *e* en uitgesproken en geschreven wordt, met *a* zoude moeten schrijven, b. v.: *hebben*, *berg* (*berg* is het oud-ijslandsch *bjarg*), *behendig* van handig, *helft* van half." De Schrijver begint dus met *wereld* en *kerel* op ééne lijn te stellen. Ondertusschen is de *e* in het laatste woord uit *a*, maar in het eerste zeer waarschijnlijk uit *i* ontstaan. Het bewijs, dat hij geeft voor de schrijfwijze *kerel*, is niet beter. Hij brengt woorden bij, waarin de *e* insgelijks in de plaats der oorspronkelijke *a* getreden is; maar dat *e* op zeer verschillende wijze uit *a* ontstaan kan, vermoedt hij zelf niet. En in drie van de vier aangehaalde voorbeelden *hebben*, *behendig* en *helft*, heeft de *e* een anderen oorsprong dan in *kerel;* daar heeft *Umlaut*, in *kerel* klankverzwakking plaats gehad. Er blijft dus nog één voorbeeld over, *berg* namelijk.

Ongelukkig, maar, dat dit nog minder ter zake doet. Ter kwader ure kwam den Heer CARLEBUR dat Noordsche *biarg* onder de oogen. Onbekend met de in het Noordsch en Friesch zeer gewone klankbreking, maakte hij er uit op, dat de *e* hier de *a* vervangen had. De oorspronkelijke vocaal van dit woord is echter niet *a*, maar *i*. Men meene nu niet, dat ik deze bladzijde genomen heb omdat zij de slechtste is van het boek. Dit is volstrekt het geval niet; maar daar hier bijna iedere bladzijde even slecht is, was het, dacht mij, het eenvoudigste met bladz. 1 te beginnen. Zien wij hier dat de Schrijver van de klankenleer niets begrijpt, wij zien elders dat hij even weinig begrip heeft van de leer der declinatie, der conjugatie, der zamenstelling, enz. enz. Zoo lezen wij bl. 64 en 70 van eenen vijfden naamval, waarvan als voorbeelden opgegeven worden: *in der daad*, *ter wereld*, *ter zee;* bl. 27 wordt gezegd: dat de inlassching der *d* in *meerder*, *dienden* en dergelijke tegen den aard onzer tale strijdt (wij zullen dus voortaan van *boener*, *zoller* en *keller* moeten spreken). Volgens bl. 69 geschiedt »de samenstelling van een naamwoord op drieërlei wijze: 1°. door bloote samenstelling; 2°. met bijvoeging van *s;* 3°. met bijvoeging van *en* of *e*. De uitgang *en*, die achter de vrouwelike naamwoorden door dien van *e* kan vervangen worden, is nog een overblijfsel van de zwakke verbuiging der oud-nederlandsche taal. Het is daarom, dat men de siegenbekianen in hunne gewoonte om uitsluitend *zielevrede*, *vrouwestem* te spellen, niet behoort te volgen." Bl. 100 lezen wij, dat wij eigenlijk moeten zeggen: *mijne*, *hare vader*, en dat *mijn*, *haar*, zoo als wij nu in den eersten naamval mann. schrijven, door taalverknoeiers van lateren tijd is ingevoerd. Bl. 108, dat *ik kwame* even goed is als *ik kwam*. Bl. 94 leeren wij nevens de drie personen, die wij tot nu toe gekend hebben, eenen vierden persoon kennen.

Maar ik wil niet verder gaan. Ik meen genoeg gezegd te hebben om onze lezers te overtuigen, dat het koopen van dit boek hun niet aan te raden is, of hebben zij het reeds gekocht, dat zij zich het geld daaraan besteed mogen beklagen.

Het spijt mij dat mijn oordeel over dit boek zoo ongunstig moet zijn. Maar wanneer iemand het waagt als schrijver op te treden over een onderwerp, waarvan hij niet de minste grondige kennis bezit, zoo als hier de Heer CARLEBUR (die mij

overigens geheel onbekend is, van wien ik niets weet dan dat hij dit boek geschreven heeft), dan acht ik het, èn voor hem zelven, èn voor het publiek noodig, dat in onze tijdschriften onpartijdig en zonder bitterheid, maar ook zonder dwaze toegevendheid (die men onder ons jegens middelmatige of onbeduidende boeken nog maar al te veel betoont) beoordeeld worden. Zoo iets is den Schrijver zeker niet aangenaam. ICARUS vond het ook niet aangenaam in zee te vallen — maar wat deed hij zoo hoog te vliegen?

Den Ilp, Mei 1857. P. LEENDERTZ, W.Z.

Natuurlijke Geschiedenis des Bijbels, een Leesboek voor jeugdige Bijbelvrienden, opgehelderd door 100 *in den text gedrukte afbeeldingen. Naar den zesden druk uit het Hoogduitsch, door* J. KERBERT, *Leeraar bij de Doopsgez. Gemeente te Hoorn. Te Amsterdam, bij* L. van Bakkenes en Comp. 1857. *In post* 8*vo. XII en* 371 *bl. f* 2-:

Een huis alleen naar den gevel te beoordeelen, is onbillijk, zoo ook een boek alleen naar den titel; maar een leelijke gevel ontsiert het huis, zoo ook een zonder oordeel gekozen titel het boek. Aan de eerstgenoemde onbillijkheid wil Ref. zich niet schuldig maken, maar op grond van het laatst beweerde wil hij een afkeurend woordje zeggen over den dwazen titel, welken Schrijver of Vertaler, welligt beiden, aan dit boek gegeven hebben. Wat wenscht men onder den titel *Natuurlijke Gesch. des Bijbels* het publiek aan te bieden? Ds. KERBERT zegt in zijne Voorrede (bl. III), dat het oogmerk, waarmede de Schrijver dit geschrift opstelde, geen ander was dan vrienden der H. S. bekend te maken met het land, waarin de Heiland geleefd heeft, Profeten en Godsmannen van JEHOVA getuigd hebben. Dat oogmerk is allervoortreffelijkst; maar beantwoordt de titel daaraan? Volstrekt niet. Ref. en ieder met hem noemt een boek, dat met zulk een oogmerk geschreven is, en aan dat oogmerk voldoet, eene *Nat. Geschiedenis van Palestina.* Zoo eene andere strekking opgegeven was, het boek zich in minder wijden kring moest bewegen; wanneer het alleen strekken moest om Schriftuurplaatsen, waarin van voorwerpen uit het gebied der Nat. Historie sprake is, door de wetenschap der Nat. Hist. zelve op te helderen, — ja, dan zou men voor dat boek verscheiden titels kunnen bedenken, maar het nimmer dien van *Nat. Gesch. des Bijbels* geven. Vraagt men: wanneer en waarvoor men dezen titel dan zou kunnen gebruiken? dan is het antwoord: nimmer en voor niets, omdat hij niets beduidt; — evenmin als, b. v., Vaderlandsche Geschiedenis van den Bijbel, of Bijbelsche Geschiedenis van Engeland voor eenig boek geschikte titels zijn zouden.

Ref. had gewenscht dat de lezing van dit werk hem zoo voldaan had, dat hij het bij eene aanmerking op den titel had kunnen laten blijven. Ontegenzeggelijk is er veel goeds en be-

langrijks te vinden in het door Ds. K. overgebragte geschrift, maar toch niet zoo veel, dat het tegen het vele niets beduidende, oppervlakkige en onjuiste kan opwegen. Ook heeft de Schrijver blijkbaar gedobberd tusschen het plan om eene Nat. Gesch. van Palaestina te leveren, en het voornemen om alleen die voorwerpen te behandelen, welke in de H. S. genoemd worden; duidelijk blijkt dit onder anderen bl. 159, waar de man zegt: »Het ontbreekt er (in Palaestina) niet aan nachtegalen, leeuwerikken, spreeuwen, meerlen, vinken, meezen en anderen, maar zij worden in den Bijbel niet bepaald genoemd, en daarom ga ik ze liever voorbij." En onderaan dezelfde bladzijde begint hij toch die vogels een voor een te behandelen, na alvorens als argument voor deze inconsequentie opgegeven te hebben, dat de Heiland gezegd heeft, dat wij de vogels zouden aanzien om daaruit wijsheid te leeren. De S. heeft ook niet genoeg bij zich zelven bepaald, voor wie hij dit geschrift opstelde; nu eens worden de zaken met een glimp van geleerdheid behandeld, conjecturen gemaakt op de Hebreeuwsche benamingen, dan weder wordt er een kinderachtige toon aangenomen, welke weder eene geheel andere soort van lezers veronderstelt. Sommige artikels worden zoo zonderling behandeld, dat men waarlijk niet weet, wat er van te denken. Curieus is onder anderen het artikeltje over den Rhinoceros, dat wegens zijne kortheid zeer geschikt is om hier als staaltje te worden aangehaald: »De Neushoorn, een moerasbewoner van buitengewone logheid, dom en traag, maar onbeschrijfelijk hardnekkig en woedend in den strijd, vindt alleen daarom eene plaats in deze Bijbelsche Natuurlijke Geschiedenis (!), omdat hem de onverdiende eer is te beurt gevallen met den dartelen en vrijen bewoner der bergen, (*Jes.* XXXIV: 7) den vluggen *eenhoorn* verwisseld te worden. »Wat is dat voor een vogel?" vroeg eens een Nieuw-Zeelandsch opperhoofd, toen men bij COOKS ontdekking van dit land, een geitenbok aan wal bragt. Zeer ten onregte leidde men uit deze vraag af, dat de Nieuw-Zeelanders dom waren. Maar de verwarring van den vluggen *Reem* met het logste van alle dieren, is dat wel zoo verstandig?"

De lezer zal aan dit staaltje wel genoeg hebben, anders zou Ref. er meer laten volgen; alleen wil hij op eene naïveteit opmerkzaam maken, welke de Schrijver aangaande den koekoek debiteert. Dat lieve dier weet zich zoo naar de naties te schikken, waaronder het zich bevindt, dat het in Palaestina Hebreeuwsche geluiden voortbrengt. »Hij roept daar" — zegt de S. — »niet *koekoek*, maar *hakoeb*, d. i. JAKOB." Hoe is 't mogelijk!

Somwijlen gaat de S. zonderling te werk in het verbeteren der vertaling van sommige teksten. Bl. 359 o. a. leest men: »*De Peereboom* (Bechaim) komt II *Sam.* V: 23, 24 voor, waar wij in de gewone vertaling *moerbeziënboomen* lezen." Is die gewone vertaling onjuist, niets geeft den S. het regt om hier *peereboomen* te vertalen. Het eenigste, dat van dezen naam te zeggen valt, is, dat hij een meervoudige vorm is van het woord בָּכָא (Baka), dat *geween* beteekent. GESENIUS zegt er

ook niet anders van dan »arbor quaedam a lacrimando dicta." — De etymologie van *Kameel*, of liever van den Hebreeuwschen naam *Gamal*, is onwaar. De S. beweert bl. 58: »Merkwaardig is ook de wraakzucht die den kameel eigen is, en waaraan hij zijn naam schijnt ontleend te hebben, want *Gamal* beteekent *wraak*"; Ref. kent geen *gamal* dat *wraak* beteekent, en heeft ook nog nooit iets gehoord van die ontzettende wraakzucht van den kameel; daarom kan dit laatste echter wel waar zijn, maar GESENIUS leidt het woord af van *gamal* (*portavit*), en dat is wel zoo eenvoudig, en dan behoeft men ook de reputatie van den kameel niet aan te tasten. Waarlijk goede artikels zijn o. a. de *Ezel*, de *Sprinkhaan*, enz. Wanneer de overige op die leest geschoeid waren, zou het geheel ons vrij wat beter voldoen.

De vertaling laat veel te wenschen over; aan verwarde, in elkander loopende zinnen is geen gebrek; allerzotst is het misverstand waartoe die verwarring op bl. 11 aanleiding geeft; in het artikel *Vledermuizen* leest men daar: »Deze afschuwelijke en stinkende dieren bekleeden den tweeden rang in de klasse der zoogdieren, omdat zij melkvaten aan de borst hebben, hetgeen met de apen en olifanten hun alleen eigen is. Wonderlijke dieren zijn toch die apen en vledermuizen! Wat mag wel de reden zijn, dat zij, de afzigtelijkste van alle dieren, zooveel het ligchaam aangaat, met den mensch de meeste overeenkomst hebben? Hun voedsel bestaat hoofdzakelijk in nachtvlinders", enz. Zulke zinnen zijn er schier op elke bladzijde.

Het boek moest eens geheel en al omgewerkt kunnen worden; mogt het zijn dat er een tweede druk noodzakelijk werd, dan zouden wij Ds. KERBERT sterk aanraden dit te doen; hij make zich dan geheel los van den Duitschen leidband, en soignere zijn stijl wat. Als het boek dan beter gecorrigeerd, en geïllustreerd met niet zulke ongeloofelijk leelijke houtsneêtjens als nu, ten tweedenmale het licht ziet, zal het zeker gunstiger beoordeeld kunnen worden. D.

Bijbelsche Oudheden. Eene beknopte Handleiding tot goed verstand der Heilige Schrift. Met afbeeldingen. Door den Schrijver van de »Nat. Gesch. des Bijbels". Naar den tweeden druk uit het Hoogduitsch, *door* J. KERBERT, *Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te Hoorn. Te Amsterdam*, *bij* L. van Bakkenes en Comp. 1857. *In post 8vo. XII en* 346 *bl. f* 2 - :

De Bijbelsche Archaeologie is eene nuttige en belangrijke wetenschap: zij maakt een integrerend deel uit van de geschiedenis des Israëlitischen volks, en is onmisbaar, wanneer men de ontwikkeling van die belangwekkende natie op het gebied van beschaving en godsdienst wil nagaan; daarenboven worden zeer vele plaatsen der H. Schrift, welke op de zeden, gewoonten, enz. der kinderen Israëls betrekking hebben, eerst door deze wetenschap regt verstaanbaar. De beoefening der

Bijbelsche Oudheidkunde is echter zeer moeijelijk; deels wegens de uitgebreidheid van het terrein waarop zij zich beweegt, deels wegens de vele hulpwetenschappen, welker beoefening daarbij gevorderd wordt, deels ook wegens het vele duistere en onzekere, dat men op dit gebied nog aantreft. Het spreekt dus van zelf, dat men van een geschrift als het bovengenoemde niet meer verwachten mag dan een oppervlakkig verslag van de resultaten, waartoe de archaeologische ontdekkingen geleid hebben; en aan deze verwachting beantwoorden de *Bijbelsche Oudheden* op eene bevredigende wijze. Aan vele Bijbellezers zal het boekje tot een trouwen gids verstrekken, die vele moeijelijkheden uit den weg ruimt. Op de inrigting van het werk valt nog al wat aan te merken. Blijkbaar is de Schrijver zelf niet tot bepaaldheid gekomen, welke oeconomie hij in zijn werk aanwenden zou. De meest wenschelijke en doelmatige orde was hier ongetwijfeld de historische; en deze heeft de S. ook hier en daar wel gevolgd, maar, helaas! niet overal. Hiervan is het heilloos effect, dat de zaken wonderlijk verward worden medegedeeld. Zoo vinden wij, b. v., wel eene afzonderlijke afdeeling (de derde) gewijd aan den toestand des volks gedurende de koninklijke regering, ofschoon in de eerste afdeeling reeds vele mededeelingen gevonden worden, welke eigenlijk in deze rubriek te huis behoorden; terwijl de tweede afdeeling, getiteld: *De Wet van* MOZES, *of de tien Geboden*, daar allerzonderlingst tusschen beide verschijnt. Het denkbeeld om de decaloog als leiddraad te gebruiken bij de beschouwing van het godsdienstig en maatschappelijk leven der Israëliten vinden wij zeer gepast.

Wij hadden gaarne hier en daar meer geprofiteerd gezien van de nieuwste ontdekkingen op archaeologisch gebied; vooral wordt dit gemist bij het behandelen van de afgoderij, waar die nieuwste ontdekkingen tot geheel andere resultaten gebragt hebben, dan die welke de Schrijver hier mededeelt. Het verfoeijen van de *Zend-avesta* (bl. 195) en het achterstellen van ZOROASTER's leer bij de afschuwelijke Egyptische en Phoenicische afgoderijen, vinden wij nog al overdreven. Wij verliezen niet uit het oog, dat dit naar aanleiding van *Ezech.* VIII geschiedt, maar wij vinden ook dat de Profeet de Perzische eeredienst veel te laag schat.

Wanneer deze vertaling even als het oorspronkelijke eene tweede uitgave mogt beleven, zouden de Uitgevers verstandig doen door de illustraties weg te laten, of ze door betere te doen vervangen; het eerste zou misschien wel het verkieselijkst zijn, omdat een boek zonder afbeeldingen toch voor minder prijs geleverd kan worden dan een *met*, al zijn zij ook zoo ultra-leelijk als die in de *Bijbelsche Oudheden*.

D.

KORTE MEDEDEELINGEN.

De *tweede Aflevering* van *Vragen en Antwoorden. Brieven over den Bijbel*, uitgegeven door CD. BUSKEN HUET is in 't licht verschenen. MACHTELD is zeer tevreden met REINOUT'S wegcijfering van al 't geen zij vroeger voor openbaring hield. Nu hinderen haar de wonderen; zij somt ze op; zij vraagt naar licht. Onze lezers zelven mogen beoordeelen, welk licht zij ontvangt. De overheerlijke brief van LUTHER aan zijn HANSJE en eene preek van BRUGMAN bewijzen, dat iets niet *geschiedkundig waar* kan zijn en toch eene diepe *zedelijke* en *godsdienstige* waarheid kan bevatten. Zoo is 't nu ook met de wonderen. *Geschiedkundig waar* zijn zij niet, maar zij prediken eene *zedelijke* en *godsdienstige* waarheid, b. v., de wonderbare spijziging: »de Heer heeft door zelf het voorbeeld der mededeelzaamheid te geven en van het zijne af te staan zoover de kleine voorraad reikte, de meer gegoeden onder de schare opgewekt om, ieder van zijnen overvloed, handreiking te doen aan de armen. Door de spijziging der vijf-duizend predikte JEZUS die echte soort van christelijke hulpvaardigheid, die de kunst verstaat om met uiterst geringe middelen groote dingen tot stand te brengen." Helaas, hoe velen zullen er zijn, die REINOUT gelooven en volgen; 't is zoo gemakkelijk op die wijze den Bijbel toch niet te verwerpen. Zijt ge onpartijdig? En wilt ge de waarheid? Overlegt dan het volgende. Omdat iets *geschiedkundig onwaar* KAN zijn, maar toch eene schoone *zedelijke en godsdienstige waarheid* prediken: wat bewijst u daarom, dat dit het geval IS met de wonder-verhalen der Evangeliën, dan alleen uw weinige lust om ze als *geschiedkundige waarheid* aan te nemen? En is dat gebrek van lust grond van bewijs? — Moogt gij REINOUT gelijk geven voor en aleer hij zijne methode op al de door MACHTELD genoemde wonderen heeft toegepast? Wacht het eerst af; misschien loopt hij er zelf in. — Laat niet zijne opdieping van eene zedelijke of godsdienstige waarheid tallooze andere toe? En wordt niet alzoo uw Bijbel een fantasie-boek voor iedereen? — Vraagt toch, wij bidden het u, wat *waarheid* en niet wat u het *gemakkelijkst* is. Ik kom voorwaar verder met *onwis te gaan* dan door mij in de hoogte te laten werpen, om te beproeven of ik ook *vliegen* kan.

Wij ontvingen *Mededeelingen aan jeugdige vrienden van de Zendingszaak;* door J. C. WALLMANN. *Uit het Hoogduitsch. Te Arnhem, bij* G. W. VAN DER WIEL; een boekske van 72 bl. in post 8vo formaat, à *f*: - 40. — Niet al wat er in staat is zoo ongeloofelijk, als bl. 21, dat »vier Bosjesmannen op eens een geheel paard opaten"; zoo dwaas als bl. 51, dat door eenen grooten eik bij Geismar in Hessen »de duivel eenen bijzonderen indruk op de arme Heidenen maakte"; zoo onnoozel als op bl. 17, waar wordt opgemerkt, dat in Zuid-Afrika eene rivier de *groote rivier* heet, »omdat hij zeer groot is"; zoo slecht vertaald als bl. 30, waar de kinderen der Chineezen »vroom"

worden genoemd (*fromm*), dewijl daar te lande de kinderlijke eerbied voor ouders bijzonder sterk is; zoo gedachteloos eindelijk Moffrikaansche dwaasheid onverbeterd nageschreven als bl. 8, dat »de Hollanders meenen, dat het gansche land (Borneo) hun toebehoort." Ware alles van dat allooi, dan zouden wij het boekje onbepaald moeten afkeuren. Veel om het lijf hebben doet het echter niet.

De leden van het Hoofdbestuur der Nederlandsche Gustaaf-Adolf-Vereeniging hebben, onder medewerking van eenige met lof bekende Predikanten, de uitgave begonnen van *Tafereelen en Berigten uit de Geschiedenis der Protestantsche Kerk in onze dagen. Te Leyden, bij* P. ENGELS. — Jaarlijks zullen vier afleveringen, te zamen à *f* 1 - 80, worden in het licht gezonden. De inhoud der eerste Aflevering is wel geschikt om de onderneming aan te bevelen. Zoo verdient, om slechts dit ééne te noemen, ten aanzien van het Buitenland het door Dr. JANSSEN geschrevene over den toestand van het Protestantisme in Hongarije vooral daarom aandacht, dewijl het uit bijzondere, maar geloofwaardige berigten ontleend is, en zal de afbeelding van het onlangs gebouwde Protestantsche kerkje te Erp aan velen aangenaam zijn. — Dit strekke tot voorloopige aankondiging met aanbeveling van deze mededeelingen.

Herinneringen en beschouwingen betreffende den Landbouw en het Tiendregt. Te Amsterdam, bij A. BADE 1857. 50 bl. In 8vo. à *f* : - 60. — Is de titel eener nieuw verschenen brochure, welke het reeds duizend maal uitgesproken denkbeeld, in niet zeer heldere, logische orde en stijl wedergeeft, dat de afschaffing der tienden tegen schadeloosstelling voor den landbouw wenschelijk ware. Wie zal het bestrijden? Maar waarom het dan ook nog eens gepredikt? De stelling dat de tiendheffer geen regt zoude hebben is zeer onjuist, het is een regt dat de eigenaar of heeft of heeft verkocht, en dat dus heilig is en te regt wordt uitgeoefend door hen, welke den eersten kooper of begiftigde opvolgen, zonder dat daarom eene onteigening ter algemeene nutte uitgesloten is. De Deensche wetgeving is op dit punt zeer belangrijk. Het naschrift en het bijvoegsel met het weinig ingenieuse plan tot afkoop is even als het voorste gedeelte der *brochure* slordig van taal, stijl en correctie. Ten bewijze strekke dat ééne bladzijde gevuld is om zinstorende fouten in 50 bladzijden aan te geven. Ook mist men de onderscheiding tusschen domaniale en particuliere tienden. Het oordeel over dit boekske kan dus niet dan ongunstig zijn.

De Drukpers in Nederlandsch-Indië. Te Zalt-Bommel, bij JOH. NOMAN EN ZOON. 8*vo* 52 *bl.* à *f* : - 80. — Is een *brochure* welke de veel besprokene vraag van het reglement op politiek terrein nog eens bespreekt. Het stukje is goed gesteld, doch had na al het gebeurde en over de zaak gesprokene vollediger kunnen zijn. Nieuws bevat het niet. Niet gaarne zouden wij deze vraag tot verveling onzer lezers nogmaals bespreken. De Javasche pers dient wel onder opzigt te staan, en dáár moet

men strenger toezien dan hier; de vraag is slechts naar een geschikten *modus quo*, en deze was in het Reglement onzes inziens *niet* vervat. Wie het onderwerp nader wil kennen, bevelen wij de stukken in de Amsterdamsche Courant, in de Gids, en de beraadslagingen in de Kamers na te zien, zij vinden daar de zaak *in utramque partem* beschouwd. Of de zaak nu ver gevorderd is? Wij weten nu dat de kamer herziening wenschelijk acht. Dat helpt!

Besloten plaatsen, art. 167 *der Grondwet, Regtsgeding van den Heer* HERMANUS TE VOORWERK, *R. K. Priester en Kapellaan. Te 'sGravenhage, bij* MARTINUS NIJHOFF. 1857. *In 8vo.* 84 *bl. f* : - 80. — De vraag hier gesteld is genoegzaam bekend, en zeker voor ons staatsregt en het kerkregt in het bijzonder niet onbelangrijk. In deze *brochure* is alles vervat, wat in die zaak gesproken is, en wij danken den Verzamelaar dat hij ons dit schonk, waardoor wij gemakkelijk en volledig de quaestie in haren geheelen omvang kunnen beschouwen. Zeer belangrijk en lezenswaardig is de pleitrede van Mr. METMAN. Ref. zal zich wel wachten om de zaak op nieuw te beschouwen, die reeds van alle zijden bekeken is, maar alleen opmerken, hoe wenschelijk het ware dat geestelijken dergelijke procedure voorkwamen, en liever de wet in den uitgebreidsten zin opvatten, dan aanstoot te geven; en ten tweede dat deze procedure weder een bewijs is van de weinige zorg welke in onze wetgeving aan de Nederduitsche taal is geschonken.

Mijn streven en offeren voor Zedelijkheid, Weldadigheid en Billijkheid, billijkheid ook jegens de bedrukte hoofdstad, door Mr. A. D. MEIJER. *Te Amsterdam, bij* J. en J. MANOURY. 1857. *In gr. 8vo.* 79 *bl.* — De Schrijver heeft zijn geheele leven toegewijd aan de loterij, en zoo iemand bevoegd is daarover te spreken dan is hij het ongetwijfeld. Herhaaldelijk heeft hij met onvermoeiden ijver aangetoond dat de Staats-Loterij onzedelijk, onvoordeelig, onnut is, dat zij door geene wetgeving wordt geregeld, en dat zij moest worden afgeschaft, terwijl zij alleen dan eene aanbeveling verdient, wanneer de regering het in hare magt heeft, de schadelijke gevolgen daarvan te verhinderen, hetgeen niet konde geschieden alleen door het afschaffen van het splitsen en verhuren der loten. Zijne plannen zijn herhaaldelijk aan bijzondere personen en ook aan de regering en wetgevende magt blootgelegd, en wat er ook van die plannen zijn moge, een streng onpartijdig onderzoek ware zeer wenschelijk, en dit verdiende de volharding des Heeren MEIJER ongetwijfeld. De *brochures* van dien Schrijver (welke men in verband lezen moet) zijn intusschen gewigtig voor deze zaak, in welke de Auteur zeker de bedrevenste man in ons Vaderland is. Jammer alleen dat de vorm en stijl hier en daar minder *genieszbar* is. Het plan des Schrijvers is ons niet volledig bekend, en al ware het dit, dan nog zou ik niet wagen dit in een paar trekken aan te raden of af te keuren, maar de zaak is zeker voor 'slands finantiën, en uit het oogpunt

der zedelijkheid te gewigtig, dan dat ze niet met ernst zoude worden onderzocht.

Oranjewoorden in Februarij 1857. *Te Amsterdam, bij* P. N. VAN KAMPEN. *In 8vo.* 62 *bl. f* : - 25. — Daar, door bijzondere omstandigheden deze *brochure* eerst nu wordt aangekondigd, veroorloven wij ons er slechts met een enkel woord op te wijzen, omdat de gelegenheid waarbij ze geschreven is *dahin* is. Dit belet echter niet dat wij elk nog wel de lezing durven aanbevelen. Het werkje is met talent geschreven, en is zonder van onverstandigen ijver te getuigen, eene gepaste verdediging eener partij die gaarne vooruit wil, zonder daarom alles in hare vaart omver te loopen.

Vroeger werd reeds een nummer van de *Klapper* van H. VERWOERT aangekondigd. Van dit nuttig en verdienstelijk werk verscheen weder eene Aflevering, die even als de vorige van de kennis en ijver des Auteurs getuigt. Wij herhalen hier eene vroegere belofte om het geheel meer uitvoerig te vermelden, indien wij door de toezending daarvan, er toe in staat worden gesteld.

Eene der gewigtigste vragen, welke bij het weren van het pauperisme ter sprake komen, is voorzeker die omtrent werkverschaffing aan den minderen stand. De zoo gunstig bekende Schrijver Dr. E. VAN VOORTHUYZEN behandelde bij zijne voorlezing, in de Maatschappij *Felix Meritis* gehouden, deze belangrijke vraag (bij A. C. KRUSEMAN, 1857. In 8vo. 64 bl. *f* : - 75.) De Auteur bewijst, met de hem eigene kennis en ondervinding, het wel eens betwiste, maar daarom niet minder ware beginsel der Staathuishoudkunde, dat men de kapitalen weder voortbrengend maken, en zoo tot den kapitalist moet doen wederkeeren. Hierdoor schept men toch waarde: alle voortbrenging en het scheppen van waarde vergroot het nationaal welzijn, en daartegen kan niet gelden dat de arbeider daardoor zijn werk verliest, dewijl integendeel daardoor werk wordt verschaft. Dit wordt met voorbeelden door den Spreker aangetoond, en alzoo duidelijk bewezen eene der eerste en meest gewigtige stellingen te zijn, zoowel voor de Staathuishoudkunde, als voor den finantier en den huisvader.

De Belastingen, de Ambtenaren en de Belastingschuldigen in onderling verband beschouwd. Een woord aan velen. Te Groningen, bij K. DE WAARD 1857. 19 *bl. f* : - 25. — Is eene *brochure* welke zich tot taak stelt de verhouding, welke tusschen ambtenaren en belastingschuldigen bestaat, in het licht te stellen. Wij hebben gaarne lof over voor den eerlijken ambtenaar, die, getrouw aan eed en pligt, noch ter regter, noch ter linker zijde afwijkt, en wij weten het, belasting is een kwaad, een prijs dien wij echter moeten betalen voor onze burgerlijke vrijheid. Daarom achten wij den ambtenaar, al neemt hij ons menigen gulden, dien wij aan ons genoegen moeten ontrekken; maar wij gelooven toch dat menige belasting blaam verdient

niet door de hoegrootheid, maar door den oceaan van vormen, in welken een oningewijde verdwaalt, en dat er vele ambtenaren zijn, die uitgaan van het beginsel om zooveel mogelijk te innen, ten einde zoo doende een goeden naam te verwerven bij hunne superieuren. Wij hopen dat de belastingschuldigen achting toonen voor den ambtenaar en nimmer tegen eene belasting morren, en dat de ambtenaar in *den geest* der wet, door vriendelijkheid en hulpvaardigheid, zooals dit ook dikwerf geschied, den burgers den druk der belastingen — die zenuwen van den staat, zoo als CICERO ze reeds noemde, — helpen verligten.

Bij VAN WEELDEN en MINGELEN te 's Gravenhage zag weder een *Statistisch Jaarboek* het licht, uitgegeven door het Departement van Binnenlandsche zaken. In gr. 8vo 483 bl. *f* 2 - 50. — Uit den aard der zaak is zulk een werk voor geene gezette beoordeeling vatbaar. Wij bepalen ons dus tot den onbeperksten en algemeen erkenden lof van dit voortreffelijk werk, dat, door volledigheid en naauwkeurigheid beiden, een sieraad is van de statistische studiën in ons vaderland. Vooral de koopman zal hier de meest wetenswaardige bijzonderheden aantreffen aangaande den handel in ons Vaderland, terwijl voor elk Staathuishoudkundige dit voortreffelijk werk onmisbaar is, hetgeen de verzamelaars en uitgevers den dank hunner landgenooten moet verzekeren, en der wetenschap groote diensten doet, mits .... men niet te veel in de cijfers zie, en ze met oordeel vergelijke.

De Nederlandsche Staatschuld sedert 1814, *door* J. T. BUYS. *Vier Voorlezingen, gehouden in de Afdeeling Koophandel in de Maatschappij Felix Meritis. Te Haarlem, bij* A. C. KRUSEMAN. 1857. *In 8vo.* 176 *bl. f* 1 - 75. — Sedert de laatste jaren is het oog zeer belangstellend op onze Staatsschuld gevestigd geworden. Terwijl men er zich vroeger in de wetenschap niet om scheen te bekreunen, ja in onze wetgeving de geld- en fondsenhandel vergeten was, zijn later herhaaldelijk kreten aangeheven tegen de geheimhouding onzer finantiën, welke juist openbaar *moesten* zijn. Belangrijk is daarom het onderzoek door Mr. J. T. BUYS te dezen opzichte ingesteld. Het levert menig nuttigen wenk en strekt ten bewijze hoe zeer ook hierin sedert 1814 verbetering gekomen is. Eerst wordt de Nederlandsche Staatsschuld in 1814 beschouwd, met de wetten van dat jaar, en den omslag, welken bij de onderscheidene geldleeningen tegen onderscheidene percenten bestond; daarna wordt de geschiedenis en het nadeel van het Amortisatie-Syndikaat ontwikkeld, dat, geheim werkende, geene goede gevolgen konde hebben; waarna eindelijk een blik geworpen wordt op de Staatsschuld tot 1840 en sedert 1840. Het gemeenzaam onderhoud liep over het toelaten van vreemde vennootschappen hier te lande, over vreemde geldleeningen, over eene rentebelasting, over eene conversie van schuld, vrijwillige leening en inkomsten-belasting. Ook hier wordt voor vreemde leeningen vrijheid gewenscht en bescherming. Dit korte overzigt zal

genoegzaam wezen om tot de lezing dezer allerbelangrijkste lezingen uit te noodigen. Of nu de fondsenhandel den goederen handel en de scheepvaart niet benadeelt, is eene andere vraag, welke even als die omtrent het verderfelijke van het beursspel, welligt bevestigend moet beantwoord worden, al wil men ook niet onvoorwaardelijk de *trage rentetrekkers* als onnutte burgers beschouwen.

Onze Kinderen. Hunne kwade gewoonten en nadeelige ligchaamshoudingen, benevens opgave der middelen daartegen, door Dr. D. G. M. SCHREBER, *Praktiserend Geneesheer en Hoofd-Directeur van het Orthopaedisch Instituut te Leipzig. Uit het Hoogduitsch vertaald. Met* 16 *Figuren.* 2de *Uitgaaf. Te Utrecht, bij* W. F. Dannenfelser. 1857. *In post 8vo. VIII en* 87 *bl. f*: - 85.— De ongenoemde Vertaler heeft zich behoorlijk van zijne taak gekweten en slechts enkele malen aan Germanismen schuldig gemaakt, gelijk *voorliggend werkje*, *evenmatige afwisseling*, enz. Wenschelijk ware het echter geweest, dat hij, bl. 2 en volgg., wáár de verzorging van het kind in de eerste drie maanden na de geboorte beschreven wordt, de in ons land gebruikelijke manieren geraadpleegd, en zoo maar niet voetstoots overgenomen had, al wat er bij zijn auteur geschreven stond over het donzen bedje, dat los om het ligchaam van het kind moet worden zamengetrokken, in tegenstelling van luijers en doeken, die onbepaald worden afgekeurd. — Wat den Schrijver zelven betreft, verwondert het ons allezins, dat hij aan het liggen op den rug, gedurende den slaap, zoo bijzonder veel waarde hecht, zóó zelfs, dat een werktuig afgebeeld en aanbevolen wordt, dienende om kinderen tusschen het tweede en zevende jaar tot die ligging te noodzaken. Ook met de aanwending van een ander werktuig, eene soort van metalen kruk, waardoor de kinderen verhinderd worden in eene voorovergebogene houding te zitten, kan steller dezes zich geenszins vereenigen, en had de aanbeveling van zoodanige mechanische middelen volstrekt niet verwacht in het werkje van eenen schrijver, die elders getoond heeft met den omvang en de veelzijdige toepassing der tegenwoordige gymnastie bekend te zijn. Dit neemt echter niet weg, dat het werkje van den schrijver, waarvan reeds eene tweede uitgaaf gevorderd werd, voor het overige veel goeds bevat, en met vrucht geraadpleegd kan worden door allen, die de opvoeding van kinderen ter harte nemen, en in de overtuiging deelen, dat deze zich evenzeer tot hun ligchaam, als tot hunne redelijke en zedelijke ontwikkeling moet uitstrekken.

Verhandeling over den oorsprong van het A B C, uitgesproken in de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, door Dr. L. S. P. MEYBOOM. *Te Amsterdam, bij* G. Portielje en Zoon. 1856. *In gr. 8vo.* 40 *bl., met* 5 *platen. f* 1 - 60. — Deze Verhandeling, door den Schrijver te Amsterdam, te Rotterdam en in den Haag gehouden, werd later in het *Archief* van Dr. DE JAGER opgenomen. Zoo het schijnt, heeft men van deze vellen met de daarbij behoorende platen een behoorlijk getal exemplaren meer afgedrukt, ten einde die als afzon-

derlijk werk in den handel te brengen. Dit is met zoo weinig zorg geschied, dat wij zelfs in de aanteekening bl. 5 lezen, dat de voornaamste bronnen door den Schrijver gebruikt *in dit Archief*, hetzij in den tekst, hetzij aan den voet der bladzijden vermeld zijn.

Dr. MEYBOOM geeft hier eerst eenige algemeene denkbeelden over het letterschrift. Hij bewijst in dit gedeelte zijner Verhandeling *a priori*, dat de letters uit afbeeldingen van voorwerpen moeten ontstaan zijn. In het tweede gedeelte levert hij daarvan het historisch bewijs; hij geeft een beknopt en duidelijk overzigt der geschiedenis van het schrift bij de Aegyptenaren, de Chinezen en de Zendvolken uit Midden-Azië, en vermeldt het prentschrift, dat de Spanjaarden tijdens de ontdekking van Amerika bij de Mexicanen vonden. Na een enkel woord over het schrift van eenige andere volken, wordt ten slotte kort en vrij oppervlakkig gesproken over den gang en de verspreiding van het eenmaal afgeronde eigenlijke *a b c*. Vijf goede steendrukplaten bevatten afbeeldingen van verschillend teeken- en letterschrift.

Zietdaar een kort verslag van den inhoud van dit werkje. Tot eene beoordeeling daarvan, verklaar ik eerlijk, dat ik niet in staat ben. Ik ken noch Oud-Aegyptiesch, noch Koptiesch, noch Chineesch, noch Assyriesch, noch Babyloniesch, noch Oud-Persiesch, noch Phoenisiesch, en dit alles zou ik moeten kennen om eene grondige beoordeeling van dit dunne boekje te leveren. Maar als ik let op die weinige gedeelten waar ik over kan oordeelen en, b. v., in het Gothische alphabet (pl. V,) eene lange *a* en *u* en eene korte *e* en *o* vind, terwijl integendeel in het Gothiesch de *a* en zeer waarschijnlijk ook de *u* altijd kort en de *e* en *o* altijd lang zijn, dan vrees ik dat hier meer van dien aard voorkomt, en zie weêr hoe gevaarlijk het is over onderwerpen te schrijven, waarvan men geene grondige kennis bezit.

Beginselen der Algebra, *door* G. F. W. BAEHR, 1*e gedeelte. Te Groningen, bij* K. DE WAARD. 1856. *In 8vo.* 77 *bl. f* :-80.
Wij hebben vrede met de nieuwe producten op het gebied der schoolliteratuur, mits zij ook wezenlijk iets nieuws bevatten, of de wetenschap, die zij behandelen, onder een bepaald oogpunt beschouwen, hetwelk aan anderen was ontgaan. Bij het aangekondigde boekje is dit echter het geval niet, en het had daarom gerustelijk achterwege kunnen blijven.

Voor knapen of jongelieden van twaalf à vijftien jaren, namelijk voor dezulken die tot een akademisch examen worden voorbereid, is de wijze van behandeling wel wat ingedrongen, en hadden wij hier en daar aan meerdere uitbreiding de voorkeur gegeven.

Zoolang wij het vervolg van dit schoolboek niet kennen, weten wij ook niet, of het met voorstellen en opgaven ter toepassing van het geleerde zal worden voorzien: iets, dat wij, in allen geval, zeer nuttig en doeltreffend zouden achten.

BOEKBESCHOUWING.

---

1. *Teregtwijzing van Mr.* ISAAC DA COSTA, *naar aanleiding van zijn geschrift: »Wat er door de Theologische Faculteit te Leyden al zoo geleerd en geleverd wordt, enz.",* *door* J. H. SCHOLTEN, *Hoogleeraar te Leyden. Te Leyden, bij* P. Engels. 1857. *In gr. 8vo.* 34 *bl. f* : - 40.

2. *Brief van Mr.* IS. DA COSTA *aan den Hoogleeraar* J. H. SCHOLTEN, *in antwoord op zijne teregtwijzing. Te Amsterdam, bij* H. de Hoogh. 1857. *In gr. 8vo.* 39 *bl. f* : - 40.

Twee *brochures*, met wier gemotiveerde beoordeeling men een boekdeel zou vullen. Wij zullen zoo kort zijn als wij *kunnen*.

Zie hier, om een *status quo* te geven, D. C.'s beschuldigingen, met S.'s beantwoording daarnevens.

1. »De Godgeleerde Faculteit te Leyden kent aan de Schriften van O. en N. T. geen wezenlijker gezag toe, dan hetgeen op even geldige gronden aan ieder Godsdienstig of Godgeleerd boek van allerlei kleur en gehalte, in zijne mate, kan worden toegeschreven." S. zegt, dat er naar zijne overtuiging zeker van geen *gezag* der Schrift sprake kan zijn, maar dat hij daarom geenszins, gelijk D. C. het doet voorkomen, hare *waarde* verkleint.

2. »Zij schrijft aan den Apostel JOHANNES eene Openbaring toe, waarin Joodsche droomerijen en verwachtingen, welke nimmer vervuld zullen of kunnen worden, in den naam van God en J. C. op de plechtigste en ontzachelijkste wijze aan de Gemeenten en aan de wereld aangekondigd zijn." S. zegt, de oneerbiedige uitdrukking: »Joodsche droomerijen", niet van JOH. gebezigd te hebben, die *vóór* — maar van D. C., die *na* Jeruzalems val een Joodsch Godsrijk verwacht; terwijl hij bovendien zijn gevoelen over de verwachting van JOH. nopens het aardsche Jeruzalem later heeft teruggenomen.

3. »Zij drijft met de Goddelijke Drieëenheid dan eens een onwaardig spel, en verwerpt dan wederom die zelfde leer ten

eenemaal als een ijdel bedenksel van philosopheerende orthodoxen." S.: »Op de eerstgenoemde plaats heb ik gehandeld over den oorsprong, de beteekenis en de betrekkelijke waarde van het kerkelijk leerstuk tegenover het Monarchianisme en Arianisme, en op de laatst aangehaalde aangetoond, hoe hetgeen oorspronkelijk de vrucht van bespiegelend denken geweest was, later, bij eene veranderde filosofie, als een ondoorgrondelijk mysterie is beschouwd geworden."

4. »Zij ontkent of miskent den waren aart, de wezenlijke diepte, het volle levensorganisme der Oud Testamentische profecij, met schending van geest en letter der nadrukkelijkste getuigenissen van J. C. en van al de gewijde schrijvers van het N. T." S. houdt vol, niet te gelooven, dat de Profeten, als waren zij waarzeggers, onwezenlijke dingen (*res accidentales*), b. v. de verdeeling van JEZUS' kleederen, enz., voorspeld hebben; en als D. C. achter »accidenteel" twee vraagteekens plaatst, antwoordt hij: »CHRISTUS noem ik mijn Zaligmaker, om zijn geest en het godsdienstig leven, die in zijne gemeenschap ons deel worden, en om de vruchten van zijn kruis en opstanding, maar niet om zijne kleederen, enz."

5. »Zij ontzegt, in overeenstemming hiermede, en door noodwendige gevolgtrekking, aan de Apostelen en verdere getuigen van J. C. het rechte verstand der schriften van het O. T." S. tracht aan te toonen, dat deze voorstelling van D. C. overdreven is en onwaar.

6. »Zij dicht aan J. C., den eenigen Meester en Heer, de keuze toe van zoo onbekwame en onbevoegde tolken, en wil voorts aan Hem zelven, maar niet dan schoorvoetende, en met de onverantwoordelijkste inconsequentie, nog wel eene betere opvatting der prophecijen toestaan, of ontzegt die ook aan Hem met der daad." Op het *eerste* punt antwoordt S.: »Hoe? de Apostelen zouden geene voldoende getuigen hebben kunnen zijn van hun Meester, tenzij dan dat zij op de hoogte stonden van de taalkunde, kritiek en exegese van onzen tijd?"; het *laatste* wordt door hem wel uitdrukkelijk genegeerd.

7. »Zij hecht aan den naam van *Zoon van God*, met voorbijzien en verkrachting van de stelligste uitspraken, zoo van Hem zelven als van Zijne getuigen, geen hoogere beteekenis, dan die binnen de grenzen onzer eigene bloot natuurlijke menschheid ligt." S.: »Ik onderstel, dat D. C., uit antipathie

tegen al wat zuiver menschelijk is, het onderscheid voorbijzag tusschen het menschelijke, zoo als het zich in den staat der zonde vertoont, en tusschen het menschelijke, zoo als het naar aanleg en bestemming moet zijn en in zijne hoogste vereeniging met God in JEZUS zich geopenbaard heeft. D. C. heeft nog niet geleerd door het Christendom het oude Joodsche dualisme te boven te komen, volgens hetwelk het goddelijke en menschelijke elkander uitsluiten en mensch te wezen hetzelfde beteekent als niet van God te zijn."

8. »Zij cijfert daarom dan ook, om het geheele stelsel waardiglijk te bekroonen, het feit der ontfangenis van J. C. uit den H. G. onbeschaamdelijk weg, en wijst ons reeds op eenen JEZUS, bij MARIA door JOSEPH verwekt." S. zegt, dat hij het *historisch* feit niet ontkend heeft, en tot nu toe ook het *dogmatisch* gewigt er van heeft vastgehouden; dat hij dit laatste echter thans heeft opgegeven, daar de berigten aangaande 's Heeren geboorte en kindsheid wel tot Zijne levensgeschiedenis, maar, noch volgens Hemzelven, noch volgens Zijne Apostelen, tot het kerugma of de Evangelie-prediking behooren.

D. C. behandelt in zijn wederwoord: 1°. »de leer of liever leeringen van S. op het gebied van Theologische wetenschap; 2°. de wijze, waarop die door hem tegenover hare bestrijders plegen verdedigd te worden." Wat I betreft, komt hij op tegen — en brengt proeven bij van — *a.* het *veranderlijke* van S.'s meeningen op allerlei theologisch gebied. Die veranderlijkheid is zeker groot, wij schromen niet te zeggen *te* groot; doch D. C. zelf heeft de beste apologie voor haar geleverd in 't geen hij voor eene aanklagt houdt: dat »S.'s theologie eigenlijk nog in hare wording is." Ei! hoe zou 't anders kunnen? De kritische geest onzer eeuw heeft het oude theologische gebouw zóó totaal gesloopt, dat wie het om *waarheid* te doen is, slechts aan het optrekken van een geheel nieuw gebouw kan denken, waarbij echter vele als deugdelijk beproefde steenen van het oude gebruikt moeten worden; maar zou het nu den allerbekwaamsten bouwmeester wel euvel te duiden zijn, dat hij zich nu en dan in die steenen vergiste, er te veel of te weinig overnam, en naderhand zijne dwaling inziende, die eerlijk bekende en herstelde? Dit echter keuren ook wij met D. C. in S. af, eensdeels, dat »bij eene zoo

habituëele veranderlijkheid, de toon zoo onveranderlijk dezelfde in stelligheid en beslistheid blijft", anderdeels, dat zijne retractatiën wel eens »te stilzwijgend of gedeguiseerd zijn voor eene fiksche en niet lichtschuwe Wetenschap." — *b.* Het onbepaald *willekeurige* van S.'s. kritiek, en *c.* het *onhoudbare* zijner exegetiek. Hier mogen wij D. C. niet geheel in 't ongelijk stellen. Zonder dat we ten aanzien der door hem aangevoerde stalen met *zijne* beschouwingen instemmen, vreezen we toch met hem, dat de dogmatiek, die oude verleidster van critici en exegeten, ook den Hoogleeraar niet zeldzaam leelijke trekken speelt. En in geval D. C. te regt beweert — waaraan wij, om de waarheid te zeggen, naauwelijks twijfelen — dat JEZUS in de schatting van S. »niets meer of anders dan *een mensch* zij", dan kan hij ook niet wel vrijgepleit worden van eenige, misschien uit schroomvalligheid ontstane, dubbelzinnigheid, wanneer hij (*Teregtw.* bl. 24) van 's Heeren Goddelijke natuur in dier voege spreekt, als of hij die toch nog werkelijk van de menschelijke onderscheidde.

In II (de wijze van S.'s zelfverdediging) tast D. C. hem aan over zijne »doorgaande methode, om door aanhalingen buiten het verband, of die bijkomstigheden van ten eenenmale ondergeschikt belang raken, ook zijne meest besliste tegenstanders uit ouden of nieuweren tijd, als of het medestanders waren, te gebruiken." Gansch en al zonder grond is ook deze aanval niet. En waartoe toch zulke halfware citaten? Waartoe ze met name bij S., die immers alle autoriteitsgeloof verbannen wil? — Voorts beklaagt D. C. zich hier ook nog over S.'s »personaliteiten". Nu hadden we wel liever gezien, dat S. gezwegen had over D. C.'s. dilettantisme: — een zóó veeljarig en vlijtig, zóó geniaal en geletterd dilettant als D. C. mag wel een virtuoos heeten; — we hadden evenzeer liever gezien, dat de overscherpe, en bovendien slechts ten opzigte van enkele leerstukken waarheid behelzende zinsnede, waarin D. C., »hoezeer Christen in naam, in beginsel, ik zeg niet Israëliet, maar Jood" wordt genoemd, in de pen ware gebleven; doch met welk regt vordert D. C., dat aan hem de spreuk niet vervuld worde: die kaatst, verwachte den bal? Niet alleen erkent hij zelf (bl. 38), dat de eerste aanval, zoo nu als vroeger, zijnerzijds is geschied; maar wanneer wij zijne »*Stem*" nog eens doorbladeren, en we vinden dáár Prof. KUENEN als

een »jeugdig aankomeling" betiteld, en Prof. PRINS gekenschetst als »nog al van het noodige zelfbetrouwen niet ontbloot", terwijl nagenoeg geen onzer vrijzinnige theologen er zonder een vinnigen zet afkomt, wat wonderlijke zelfverblinding wordt het dan, een paar weêrkeerige hatelijkheden als »persoonlijk, onbillijk, onedel, grof" te betreuren!

Vreest D. C. eindelijk, dat S.'s. theologie »op den duur zal moeten komen tot een rechtstreeksche en onbewimpelde wegwerping van *geheel* het Christendom", wij duchten daar nog in 't minst niet voor. Zoo en zoo lang het S. en de zijnen te doen is, *om waarheid te zoeken, en om die waarheid aan de zaak der heiligheid en Godsvrucht dienstbaar te maken*, bevinden zij zich op een weg, waarop wij vastelijk gelooven, dat nog niemand is verongelukt. Den tijdelijken *vorm* des Christendoms mogen zij alsdan verliezen: de eeuwigblijvende *kern* zeker niet. 't Geldt dan ook van hen, wat DE WETTE zoo krachtig uitsprak:

»*Das Christenthum als Sache des Lebens kann nicht untergehen, die Geschichte und der Lehrbegriff desselben aber — eine von Gott selbst geschriebene Hieroglyphe — wird immer neue und immer freiere Deutungen erfahren, und zwar hoffentlich nicht bloss vom Verstande, der sie so oft entweiht hat, sondern von einem ahnungsvollen, schöpferisch begeisterten heiligen Sinne.*"

V. P.

---

1. *Christologie door* J. J. VAN OOSTERZEE. *Eerste Deel. Christologie van het Oude Verbond. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1855. *In gr. 8vo. XV en* 532 *bl. f* 5-:

2. *De Weg der Wetenschap op Godgeleerd en Wijsgeerig gebied. Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Doopsgezinde Kweekschool te Amsterdam,* 17 *Februarij* 1857, *door* S. HOEKSTRA, B.Z. *Uit het Latijn vertaald. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1857. *In gr. 8vo. IV en* 88 *bl. f* 1-:

3. *De vrije beoefening der Godgeleerdheid onzer dagen, gegrond in de Heilige Schrift. Redevoering, gehouden bij gelegenheid van het nederleggen der waardigheid van Rector Magnificus op den jaardag der Leidsche Hoogeschool, den* 9*den* *Februarij*

1857, *door* J. H. SCHOLTEN, *Doctor in de Letteren en Godgeleerdheid en Hoogleeraar in de Godgeleerde Faculteit. Te Leiden, bij* P. Engels. 1857. *In gr. 8vo. VIII en* 43 *bl. f* : - 50.

Een goed beoordeelaar let op inhoud en vorm beide, en erkent beide in hun regt — zietdaar, lezers! de reden waarom gij vorenstaande drie geschriften in éénе beoordeeling vindt zamengevoegd.

»Hoe" — zoo zegt de een of ander — »hoe nog gesproken van V. OOSTERZEE's Christologie des O. V.? Een boek van 1855! Een boek, zegevierend weêrlegd door Prof. KUENEN in de *Godgeleerde Bijdragen!*" Dwaas zou het ook zijn als wij het wilden *aankondigen*, maar bij ons Tijdschrift schijnt het vroeger niet ingezonden te zijn, en daar wij nu over die Christologie een woord op het hart hebben — vooral als wij letten op haar lot, en haar beschouwen met het oog op de oratie's van HOEKSTRA en SCHOLTEN — zouden wij dat niet nog mogen uitspreken? Zoodra het Tweede Deel compleet is, hopen wij het te ontvangen, en zullen onze lezers er mede bekend maken — nu gaan wij uit van de onderstelling, dat de inhoud van dit Deel bekend is, en dat ieder aanneemt: inhoud en vorm hebben beide hun regt.

Daarom beweren wij, dat Dr. V. OOSTERZEE onregtvaardig behandeld is, niet door Dr. D. HARTING in *de Gids*, maar door Prof. KUENEN in de *Godgeleerde Bijdragen*. Wij betuigen van ganscher harte, dat 's Hoogleeraars aanmerkingen gegrond zijn, wij betreuren zeer, dat V. OOSTERZEE op zulk een onhoudbaar standpunt staat, wij wenschen niets vuriger, dan dat hem de oogen opengaan voor zijne groote dwalingen, omdat hij dan, ja, juist hij, van zoo oneindig veel meer zegen voor beschaafden, die naar godsdienstige kennis dorsten, zal kunnen zijn; maar met evenveel regt als over zijn boek het vonnis geveld is: »het deugt nergens toe!" zouden wij van Prof. HOEKSTRA's *Oratie* kunnen zeggen: »zoo iemand een mislukt voortbrengsel onzer jongste theologische letterkunde gelieft te aanschouwen, hij schaffe zich deze oratio aan: eene oratie is het niet; de bekwaamste toehoorder heeft haar in al hare lengte onmogelijk kunnen volgen, kan onmogelijk met den indruk huiswaarts zijn gegaan: dit of dat heeft de man ons willen meêdeelen, en zoo en zoo heeft hij zijne zaak bepleit." Verstaat ons wèl,

lezers! *wij* zeggen dit niet, wij zouden op zulk eenen toon niet willen spreken, maar dit is ons beweren: is er regt en grond om Dr. VAN OOSTERZEE's Christologie ten allerverste weg te werpen, dan ook is er regt en grond, om dit te doen met de oratie van Prof. HOEKSTRA, omdat inhoud en vorm beide in aanmerking komen. Maar, neen! dat wegwerpen is het middel niet om van beide de zoo voortreffelijke mannen steeds meer en meer nut en voordeel te trekken; dat verbittert, en verbetert niet; en moge verbittering soms noodig zijn, als onkunde en onbeduidendheid zich op letterkundig gebied wagen, waar wij er waarachtig talent ontmoeten, erkennen wij volmondig het vele goede, en waarschuwen.... neen, dat is nog te kras — dat doen wij met beginners — vragen, vragen vriendelijk en bescheiden ten opzigte van 't geen ons verkeerd en gebrekkig voorkomt.

Dat wij het toch erkennen: er zijn verschillende gaven. Wij hebben mannen van den *inhoud* en mannen van den *vorm*, om het zoo eens uit te drukken. Daarmede bedoelen wij niet, dat sommigen 't een of ander bij uitsluiting kunnen wezen — wat is inhoud zonder vorm, of vorm zonder inhoud? Ook v. o.'s werk heeft natuurlijk een inhoud en H.'s oratie een vorm, al vinden wij in v. o.'s inhoud en in H.'s vorm de meeste gebrekkigheid van hun arbeid. Stelt u eens voor, dat beider gaven, zoo mogelijk, vereenigd, ineengesmolten waren: welk een geheel zou dat zijn! Doch zelden ontmoeten wij mannen, èn in inhoud, èn in vorm groot en verheven. Daarom hebben wij zoo hoog op met SCHOLTEN's oratie, die op nieuw getuigt, dat een groote schat van degelijke wetenschap zijn deel is, en dat hij de wijze kent om dien ten toon te spreiden naar de gelegenheid waarbij hij spreekt of schrijft. Zijne *oratie* is eene *oratie*, eene heerlijke *oratie*, al geeft zij ons ook stof tot bedenking. Maar hoe? omdat noch V. OOSTERZEE, noch HOEKSTRA de benijdbare dubbele gave van SCHOLTEN heeft, hoewel elk hunner van ieder zijner talenten eene misschien grootere mate — zullen wij nu zoo eenzijdig zijn om te pogen beider onbeduidendheid te bewijzen? Wel kunnen wij wenschen, dat hunne ontwikkeling steeds meer en meer harmonisch zij, dat v. o. meer zorg bestede aan het opzamelen van zijne stof, H. aan het weêrgeven er van, ja, wij kunnen het hun bidden van wege de groote gaven, die zij ontvingen; maar van beide

erkennen wij met dankbaarheid de groote verdiensten. Verdiensten, ja, van *beide*. Wilt gij 't alleen van H. doen? Wilt gij zeggen: »wat ijver en vlijt moet een man als hij besteed hebben en nog dagelijks besteden om ons dit te kunnen leveren wat hij ook in deze oratie geeft! Hoe vele uren van onvermoeid ingespannen nadenken!" Dankt er hem voor; maar vergeet niet, dat zijn aanleg zeker overhelt tot die werking van zijnen geest. Bij V. O. is 't anders — en zoudt ge dan meenen, dat deze ook geene vlijt en ijver heeft besteed, uren, dagen, weken en maanden, om zulk een vorm magtig te worden, als waarin hij zijne werken kleedt? En durft ge met de hand op het hart beweren, dat hij aan het vergaderen zijner stoffe (voor een genie als het zijne een werk van zelfverloochening) geene, of weinig moeite heeft ten koste gelegd? Wij zouden zelfs durven staande houden, dat eene gelijke mate van zelfverloochening bij H. in het rangschikken en meêdeelen der stof gemist wordt — en dat tot groote schade van zijne lezers (van hoorders willen wij niet meer spreken). Het zal toch ook H.'s doel wel zijn, zijne tot duren prijs van veel nadenken gekochte ideeën aan anderen meê te deelen; maar wat komt daarvan? Gij die verkeert in een kring van belangstellenden in godgeleerde wetenschap, hoort gij veel van die oratie spreken? Mag twistgeschrijf als van DA COSTA en SCHOLTEN haar verdringen? En toch gaat het *zóó*. Gij hoort van die *geleerde* oratie en van deze of gene bijzaak: »hoe stout gezegd! dat had ik niet verwacht!" maar het meerendeel dringt niet door tot de groote hoofdzaak, leest het boekske door, omdat het dat *wil* gelezen hebben... en zet het in de boekenkast met een gevoel van onvoldaanheid. Dat moge eenigzins liggen aan veler ongewoonheid aan dergelijk diepzinnig nadenken, het ligt grootendeels aan den vorm; jammer is het, ja driewerf jammer!

Hoe geheel anders is dit met V. O.'s Christologie. »Maar die is ook voor beschaafde lezers geschreven." Wij willen niet antwoorden met eene vraag: waartoe dan eene vertaling van H.'s oratie? (Eene vertaling — 't zij in 't voorbijgaan gezegd, — die bewijst, dat Prof. VAN GILSE, de antagonist van Prof. BOUMAN in zake van 't Latijn, zijn zoon toch goed Latijn heeft laten leeren, en goed Hollandsch ook). Wij kunnen ons nog voorstellen, dat SCHOLTEN'S oratie door dezen of genen oningewijde met vrucht gelezen wordt, maar die van H. zal wel

vertaald zijn, omdat de Schrijver het beter acht ook voor theologanten theologische zaken in het Hollandsch te behandelen. Wanneer wij nu v. o. en h. ieder bij zijn publiek in hunnen invloed beschouwen, dan wint de eerste het verreweg van den laatsten. „Ja" — zegt ge — „v. o. zal iets *uitwerken*, maar wat? hierop komt het aan." Gij hebt groot gelijk, maar wij zijn nog zoo bang niet voor dat *wat*. Onderstelt dat zijn boek *geheel en al* op het standpunt van vóór twee eeuwen stond, dan zoudt gij mogen meenen, dat het beter ware het niet te lezen, die het leest heeft er dan toch eenig nut van: hij ontvangt iets en wel een geheel. Beter acht ik het een schat van O. Testamentische kennis te hebben, al ligt de roest er dik op, gelijk bij dien v. o. u aanbiedt, dan geenen in 't geheel. Maar het verwaarloozen van den vorm trekt een zeer klein cirkeltje om de theologische lezers, die aan h.'s oratie iets hebben. Daarenboven: v. o. is zijns ondanks een kind van zijnen tijd, en zijn boek kweekt discipelen voor scholten en kuenen en hoekstra, gelijk hij misschien nog wel eens discipelen van dezen, zoo ze niet al te partijdig zijn, iets zal doen afdingen van hunne uitspraken. Er zijn er onder die v. o. vertrouwen nog genoeg, die aan *letterlijke* en *geestelijke* verklaring van profetiën vasthouden. Al wilde en kon kuenen nu ook met een zacht lijntje hen tot helderder begrippen brengen, b. v. door eerst maar eens eene typisch-symbolische methode te prediken, zij zouden hem niet gelooven. Maar v. o. doet het, kan het op zijn standpunt doen, en wij durven profeteren: dit geslacht zal niet bij die methode blijven staan; wel had paulus in het motto gelijk: *wij vermogen niets tegen de waarheid, maar voor de waarheid.* Hadden wij desniettegenstaande liever dat v. o. geene Christologie van het O. V. geschreven had, toch wenschten wij niet, gelijk Prof. kuenen, zijn regt er toe eerst bewezen te zien door eenige monografie op het gebied der O. T. theologie, want ook de keurigste monografie zou ons niet overtuigd hebben, dat hij bevoegd was om populaire theologie te schrijven, evenmin als de uitgave van een Arabischen codex, of de van zoo veel geleerdheid getuigende stukken in de *Godgeleerde Bijdragen* Prof. kuenen aanwijzen als hiertoe geschikt; ja zelfs zou hetgeen deze voor het groot publiek geschreven heeft, ons het voor hem geenszins beleedigend oordeel in de pen geven, dat voor het algemeen te schrijven minder zijne zaak

is, daar hij zich de ontwikkeling van verstand en geheugen bij gewone menschen niet schijnt te kunnen voorstellen. Of v. o. de bevoegdheid had om te scheiden en te schiften wat op O. T. gebied gearbeid is en dat te populariseren — dit moet uit een *populair* werk bewezen worden — en dan zeggen wij eensdeels *ja*, hij is de man, hij juist, hij heeft er bekwaamheid en tact genoeg voor; maar anderdeels *neen*, want hij ligt te vast aan een keten. God verbreke die, dit wenschen wij! Maar toch, maar ondanks dat alles, zijn boek, nu het er eens is, kan nut doen, getuigt van groote bekwaamheid, en aan den éénen kant lazen wij het met de ruimste voldoening van 't begin tot het einde, hoewel aan den anderen de gedachte aan den geboeiden Schrijver ons medelijden inboezemde en onze vreugde onderdrukte. En wederom ondanks dit alles kunnen wij ons begrijpen, dat Prof. KUENEN, die voor de vrije wetenschap leeft, verontwaardigd was, en bewonderen hem dat hij zoo zelden zijne bezadigheid verloor. Wij bidden v. o. meer onbevooroordeeld acht te geven op 't geen de wetenschap op de studeerkamer bewerkt, en Prof. K. en SCHOLTEN zoo bezadigd mogelijk te zijn, opdat v. o., die hunne vruchten zoo best gebruiken, die ze niet missen kan, uit antipathie tegen hunne personen ze niet verwerpen moge.

Vorm en inhoud beide hebben aanspraak op onze oplettendheid. Reeds bragten wij ons bezwaar in bij Prof. H., ten opzigte van den vorm zijner redevoering. Hij zelf mag nu eischen dat wij over den inhoud handelen. Wij moeten echter aanvangen met de betuiging, dat het zeer, zeer moeijelijk is dien inhoud meê te deelen, niet na de lezing te zeggen: »hoe ontzaggelijk veel schoons en waars en goeds is er omgegaan in dat hoofd!" maar meê te deelen: »juist dat schoone, dat ware, dat goede." Wat dunkt u, lezers! als wij het stuk eens beginnen te doorloopen. Gij weet, u zal gesproken worden over den *Weg der Wetenschap op Godgeleerd en Wijsgeerig gebied.* Bij voorraad zij u gezegd, dat in de redevoering zelve wordt geleerd, dat die weg *de ééne en eenige* is — dus zullen wij moeten vernemen, dat er op godgeleerd en wijsgeerig gebied maar één weg is — godgeleerdheid en wijsgeerte verschillen dus niet meer in den weg dien beide bewandelen om tot haar doel te komen. Reeds in de Inleiding wordt u geleerd, dat er verband is tusschen wijsgeerte en godgeleerdheid.

Het doel van beide is: God te leeren kennen, namelijk in zijne betrekking tot de wereld en vooral tot den mensch. Dus het *doel* en de *weg* van beide zijn dezelfde. Wat onderscheid dan? Weldra wordt u weder verzekerd, dat het *weten* het doel der wijsgeerte, het *geloof* het doel der godgeleerdheid is, terwijl op dezelfde bl. 2 nogmaals gesproken wordt van het *weten* naar hetwelk de wijsgeerte tracht, en het *weten* hetwelk de grondslag der godsdienst is. Zietdaar, dunkt ons, op de tweede bladzijde genoegzaam aangetoond, hoe het gebrek in het uitspreken van zijne gedachten den Schrijver onbepaald en onduidelijk maakt, waarom gij gedurig bij het lezen vraagt: »hoe sta ik nu met de zaak, wat moet ik vasthouden?" — Gij onderstelt (want gij wilt van begrip tot begrip voortschrijden) dat de Schrijver dat *geloof* ook een zeker *weten* acht te zijn, want hij noemt den strijd tusschen tweeërlei *weten;* maar duidelijk uitgesproken is het niet. Wat hij van de geschiedenis van dien strijd zegt, is voortreffelijk, ofschoon wij de reden, waarom JEZUS de vraag niet aanroerde, scherpzinniger dan waar achten. JEZUS was mensch, geheel mensch — zouden wij zeggen — dit erkent H., en dan vragen wij: »behalve door zijne heiligheid ook hierin van anderen onderscheiden, dat Hij niet als alle menschen een kind van zijnen tijd was?" Neen — zal hij zeggen — en zou daarin de verklaring ook te vinden zijn? — Hoe het zij: dogmatisme gaf leven aan dien strijd. Als proeve uit velen wordt aangewezen, hoe SPINOZA hem oploste, en deze hoog genoeg geroemde man wordt wederlegd, glansrijk wederlegd, voortreffelijk wederlegd. Maar nu komen wij van het spreken over dat *weten* en *weten* in eens met een lompen overgang tot den weg naar beide, en wij hooren, dat het »streven naar de eene en de andere waarheid onafscheidelijk is, ja dat het *één* en hetzelfde is." Hier zoudt ge dus weêr meenen: 't was ijdele waan, die eeuw in eeuw uit godgeleerdheid en wijsgeerte vaneen scheidde, want wij vragen: hoe kan men door het bewandelen niet van gelijksoortigen, maar van *één* en denzelfden weg tot tweeërlei doel *weten* en *gelooven* komen? Wij hadden zoo gaarne gezien, dat H. naauwkeurig en vooral op historische gronden had vastgesteld: dit is godgeleerdheid en dat is wijsgeerte — in die beide wetenschappen wil ik u nu aantoonen, dat men denzelfden weg moet volgen. Nu blijft het onderwerp, hoe dikwijls wij ook lezen, nevelachtig, onzeker.

Dat nevelachtige en onzekere vermindert niet, waar de Schrijver voortgaat met te zeggen, welke die weg is. Dat hangt af van het beginsel, waardoor wij ons bij het onderzoeken der waarheid laten leiden. Hij geeft zijn beginsel op: *de mensch is de maatstaf van alle dingen*, maar verder gaat hij voortredeneren zóó, dat wij bij dit beginsel blijven staan, en eene blijkbare verwarring vinden tusschen *beginsel* en *weg*. Welaan, wij willen het met den titel dan ook vooreerst zoo naauw niet meer nemen, en stellen, dat de Schrijver heeft willen betoogen, dat, èn godgeleerde, èn wijsgeer alleen dàn zullen slagen, wanneer zij bovengenoemd beginsel vasthouden. Vreemd mag het heeten zooveel zwevends, als wij reeds opmerkten, te vinden bij een man, die ons nu met de volkomenste juistheid verklaart, wat hij door dat beginsel verstaat, namelijk in hoe verre hij beweert, dat de mensch de maatstaf aller dingen is.

Hierop toont H. aan, dat dit beginsel in de wijsgeerte moet gehuldigd worden, en wij gelooven dat hij dit voldingend doet, hoewel hij weêr besluit met te zeggen, dat »wij in de wijsgeerige studiën dezen *weg* (*wij* onderschrappen het woord) moeten volgen, dat wij den mensch als den maatstaf van alle dingen beschouwen. *Beginsel* en *weg* is toch niet hetzelfde: bepaalt niet het eerste den laatsten? Heeft de Schrijver dat niet zelf gezegd bl. 9? — Hetzelfde beginsel nu heeft regt, alleen regt in de godgeleerdheid. Dit wordt hieruit bewezen, dat JEZUS zich zelven de *waarheid* noemt. Wij moeten eerlijk belijden, dat wij bij het lezen van dit betoog aan het oordeel van HOEKSTRA zelven over DÖRNER's uitspraak dachten: *woorden, die met duisternis omtogen zijn, baten in het geheel niet.* Daarom valt het bestrijden zijner begrippen zoo moeijelijk, omdat niet met volkomene juistheid is aangetoond wat de S. door *autodidact* en *theodidact* verstaat. Welke is de kracht van het betoog om te bewijzen, dat de *godgeleerdheid* het genoemde beginsel moet aannemen, uit de uitspraak van JEZUS, dat Hij de *waarheid* was? — Vraagt gij naar schoone gedachten en opmerkingen, wij zouden uit het reeds behandelde gedeelte der oratie eene bloemlezing kunnen maken, maar als geheel, dat overtuigt, dat bewijst, behaagt zij ons niet. En nu zijn wij hier op bl. 26 nog lang niet ter helfte van het stuk. Wat volgt, en door ons in vele opzigten met uitstekend genoegen is gelezen, is meer gevolgtrekking uit het voorgaande,

aanwijzing van de dwalingen waartoe godgeleerden en wijsgeeren zijn vervallen, die het genoemde beginsel hebben vergeten. Dank, driewerf dank zij den Heer H. voor de afdoende wijze, waarop hij de dogmatische methode van filosoferen heeft bestreden, en hare zuster in de theologie tot de orde heeft geroepen, ja zelfs die crypto-dogmatische theologie van SCHLEIERMACHER heeft ontmaskerd. Voortreffelijk mag ook de wederlegging heeten dergenen die van *ideae innatae* droomen. Scherpzinnig en vernuftig is de wijze waarop sensualisten en empiristen hun deel krijgen. En ach, ach, dat arme supranaturalisme! wat komt het er met geplukte hairen af, zoo het al niet gansch en al dood is. Maar wij mogen niet meer plaats vorderen. H., na zijne antagonisten te hebben ontwapend, gaat voort met het gebouw zijner wetenschap (godgeleerdheid of wijsgeerte?) op te trekken, en dit noemt hij (bl. 73) de hoofdsom van hetgeen hij gezegd heeft: »dat geene ware wijsgeerte of godgeleerdheid kan bestaan, dan die gegrond is op het fondament, door God zelven gelegd, toen Hij zijnen Zoon in de gestaltenis van eenen mensch op aarde zond, om onder ons menschen te wonen." Hierop worden de verschillende vakken der *theologische* (waarom nu weêr uitsluitend de godgeleerdheid in aanmerking genomen?) wetenschap beschouwd in het licht dat H.'s beginsel er op werpt. En eindelijk vernemen wij dat reinheid van wandel en vroomheid van gemoed vereischten zijn om naar wensch in godgeleerdheid en wijsgeerte te slagen. Zeer te regt, want niet de mensch zoo als hij op de ééne bekende uitzondering na voorkomt, maar de absoluut volmaakte mensch is de maatstaf aller dingen. Hoe veel te meer wij dus aan dien absoluut volmaakten mensch gelijk zijn, des te meer hebben wij voor ons zelven dien maatstaf van groote waarde; ja, wij hebben wel in CHRISTUS den eenig zuiveren maatstaf, maar dien moeten *wij* weêr gebruiken om er vrucht van te hebben... en is dat gebruik zuiver door ons die niet absoluut volmaakt zijn? Beteekent het dan wel iets als H. (bl. 29, noot) van het dogma van JEZUS' voorbestaan zegt, dat hij gelooft, dat het met de *rede* in strijd is en het daarom verwerpt? Mag hij daaraan op zijn standpunt wel veel gewigt hechten? Hij zal toch door *rede* daar niet verstaan hetzelfde wat hij in zijne stelling *de mensch* noemt? Is *hij* in staat om op dit punt de zuivere rede te raadplegen? Dat voorbestaan en vele andere dogmata mogen in

strijd zijn met *onze* rede, onze *gebrekkige* rede, maar de rede van wie nog niet op volmaakt reinen wandel en volmaakt vroom gemoed aanspraak kunnen maken, mag geen regter zijn. Wij gelooven, dat de stelling van H. *in abstracto* volkomen doorgaat, maar dat zij nu niet ruw mag toegepast worden op onze rede, gelijk zij werkelijk is. Erkend moet het worden, ondanks al onze aanmerkingen, H. heeft groote dienst gedaan met te bewijzen, in hoe verre en op welke wijze de mensch God kan kennen. Hadden wij dan ook al gewenscht dat hij meer naauwkeurig, meer bepaald, meer duidelijk ware geweest, wij bevelen een ieder de lezing van zijne oratie aan, en beloven dat de moed, er toe gevorderd, beloond wordt. Maar toch kunnen wij den wensch niet verhelen, dat de geleerde man voortaan een anderen weg volge. Te vragen behoeft gij niet in wat leerschool hij geweest is — overal openbaart zich zijne verwantschap met de Duitsche filosofische scholen. Och, dat hij haar niet volgde in hare onnoodige duisterheid, die alleen schijnbaar van diepte getuigt! Zooveel kon hij eenvoudiger en even krachtig, maar veel duidelijker gezegd hebben! Waartoe die syllogismen in de oratie? Als wij het werk van een man voor ons hadden, die niet elders getoond had, wat meesterschap hij heeft op wijsgeerig en theologisch gebied, wij zouden van »vertoon van geleerdheid" gaan spreken; en dien heeft hij volstrekt niet noodig. *Quantum mutatus ab illo!* zouden wij willen klagen als wij den Professor vergelijken met den Akkrummer Leeraar, die vóór jaren zoo *flink und fertig* met zijn Anthropologisch stuk voor den dag trad. De laatste geschriften van den Heer H., ook zijn *Geloof des harten*, en vooral deze zuiver wetenschappelijke oratie, hebben iets rhapsodisch, zij zijn niet geacheveerd — en dat is ook onmogelijk: zoo veel als H. schrijft, kan een diep denker als hij niet schrijven zonder... oppervlakkig (neen, dat nooit), maar zonder zwevend en onbepaald te worden. En dit kan nooit eene goede werking hebben op de studerende jongelingschap. Waarom is SCHOLTEN zulk een man van invloed? Hij sleept zijne discipelen door 't kreupelbosch, maar hij sleept ze er ook *door;* wij noemen de wijze waarop niet volmaakt. Maar HOEKSTRA, als hij onderwijst gelijk hij schrijft, zal hen aantrekken door dit nieuw gezigtspunt en gene heerlijke gedachte, terwijl zij midden in de moeijelijkheid zullen blijven staan, en niet zullen weten hoe er zich uit te redden. God zegene zijne

pogingen voor den bloei der theologische wetenschap! Hij doe door hem den arbeid der speculatieve filosofen en theologen ons ten goede komen! Een element als hij is hebben wij nog niet onder de beoefenaars onzer wetenschap. Maar hij ga bedaard en met vasten tred voorwaarts, en vervalle niet in een tegenovergesteld uiterste als zijn hooggeachte leermeester W. CNOOP KOOPMANS. Deze gaf ons *te* weinig, maar dat weinige (neem *diens* oratie alleen) was veel. HOEKSTRA zou ons *te* veel kunnen geven, en daardoor toch weinig, ja minder dan KOOPMANS.

Neemt ge nu eindelijk na H.'s oratie die van SCHOLTEN ter hand, dan ademt gij weêr eens ruim en gemakkelijk. Zie, hoe die hoogstbekwame man meester is over inhoud en vorm beide. Gij zoudt zeggen, dat zijn stuk *aus einem Gusse* is neêrgeschreven. Te vragen behoeft gij niet, wat hij bedoelt, en dat niet, dewijl hij bij de oppervlakte blijft staan, maar dewijl alles in zijn hoofd zoo klaar en duidelijk is, hoe diep ook doordacht, en daar hij de benijdbare gave eener mannelijke welsprekendheid in hooge mate bezit. Daarom kunt gij ook terstond bepaald zeggen, wat u mishaagt. Ziet ge een voorwerp door een bewasemd glas, gij durft niet met zekerheid spreken: »daar is het onregelmatig, hier behaagt het mij niet," want gij kunt uwe eigene oogen niet vertrouwen. Maar hoe geheel anders als dat glas helder, zeer helder is, en uw oog zelfs helpt om te zien. En zóó laat SCHOLTEN ons wat hij bedoelt aanschouwen. Dadelijk glimlacht ge bij den titel: »gegrond in de H. Schrift." Gij kunt u naauwelijks voorstellen, dat dit voor SCHOLTEN veel waarde heeft, al beweert ge niet, dat hij weinig achting voor de Schrift zou hebben, — en als gij ziet wat hij uit de H. Schrift wil bewijzen: het regt van de kritiek over den canon, dan zegt gij: »er zijn duchtiger bewijzen", en zijne tegenstanders kunnen wat *hij* gegrond in de H. S. noemt, niet als zoodanig erkennen. Ook vervalt het eerste gedeelte van den titel: *de vrije beoefening der godgeleerdheid onzer dagen*, wanneer wij opmerken, dat hiervoor eigenlijk in de plaats komt: *mijne vrije beoefening der godgeleerdheid.* In Deel II toch vooral wordt het regt gehandhaafd van veel wat niet de vrije beoefening der godgeleerdheid in 't algemeen noodzakelijk als resultaat oplevert, maar wat zij SCHOLTEN heeft doen vaststellen. Het

bewijs moest naar den titel ook klemmen voor Groningen en alle anderen, die nog zeer ver van SCHOLTEN afstaan, en toch ook de vrije beoefening der godgeleerdheid lief hebben. En in het laatste deel allermeest blijkt dat dit *gegrond in de H. Schrift* minder in aamerking komt. Wat daar wordt betoogd, valt ook moeijelijk uit de H. S. te bewijzen. Wij hadden daarom liever gezien, dat SCHOLTEN gezegd en geschreven had: *mijn godgeleerd standpunt in zijn goed regt gehandhaafd*. O, in zoo menig punt doet hij het; nooit heeft hij zich nog zoo duidelijk en bepaald uitgesproken. Wie kan nog twijfelen aan de onhoudbaarheid van *dat uitwendig gezag* waarop men vroeger steunde in zaken des geloofs, al heeft hij ook geen vrede met de huldiging van de *redelijke erkenning der waarheid* en *de instemming van het geweten*, omdat die *rede* en dat *geweten* minstens niet zuiver meer zijn, maar door de zonde bezoedeld, zoodat de ziel behoefte heeft aan het gezag van een, die beide zuiver had en de kennis der waarheid schenkt? Wie kan vrede behouden bij het oude supranaturalistische begrip van openbaring, dat hij hier zoo meesterlijk hoort bestrijden, al kan hij nog geen *ja* en *amen* zeggen op SCHOLTEN's theorie, die de eigenlijke openbaring schijnt omver te werpen, maar van welke hij hoopt, dat daardoor de weg zal zijn tot een zuiverder openbaringsbegrip, daar het ten minste niet zwevend is? Een zwevend begrip te *hebben*, strekt niemand tot schande, maar er *rust bij te hebben* zoo als de supranaturalist — dat is gevaarlijk. En wat zullen wij zeggen van die klare uiteenzetting en handhaving van hetgeen *geloof*, Christelijk *geloof* mag heeten? van hetgeen over den persoon des Heeren veel helderder licht verspreidt dan ooit te voren, hoewel wij niet gelooven, dat hiermede nu alles helder is? Vooruitgang noemen wij dit, vast overtuigd, dat het tot iets anders en beters nog zal leiden, dat SCHOLTEN op zijn tegenwoordig standpunt misschien teruggang zou heeten. Maar hoe zullen wij vooral genoeg naar waarde prijzen, wat hij zoo meesterlijk in 't licht heeft gesteld van den invloed der nieuwere theologie op de praktijk — d. i. niet op de praktische godgeleerdheid — och, die arme wordt veel te veel vergeten! — maar op het staatkundig leven. Dàt, dàt zijn woorden van waarheid en gezond verstand. Wierden zij gehoord en gevolgd in onzen tijd vooral, nu velen voor het woord *Christelijk* meer strijden dan voor de zaak.

Eindelijk de complimenten aan het slot: hoe waardig en waar. Ons ergerden meestal die laffe vleijerijen, al was 't in 't Latijn. Maar 't is een genoegen deze toespraken te lezen.

VAN OOSTERZEE, HOEKSTRA, SCHOLTEN — wij waarderen ze alle drie; wie wij 't hoogst achten, gij hebt het begrepen, waarde lezers! Maar hiervan zijn wij ons bewust, dat wij van geen van drieën uitsluitend volgers zijn; helaas! die dit zijn, kunnen van alle drie niet den mogelijken zegen genieten. Och, jonge en oude theologen! vergeeft ons het roemen — weest onze en veler navolgers hierin, dat gij geen van drieën uitsluitend volgt. Doet alzoo alleen den Heere. En leeren we ook van dien Heer, dat wij bij wat we spreken en schrijven op inhoud en vorm beide moeten letten; er staat immers geschreven: *Nooit heeft een mensch alzoo gesproken!*

10 Julij 1857. K. M. A. S.

Beknopte natuurlijke Historie van voorwerpen uit het Dierenrijk, die in Nederland worden aangetroffen. Door H. KROESE RAMAKER. *Eerste Stukje, handelende over de Zoogdieren. Te Zwolle, bij* de Erven J. J. Tijl. 1856. *In kl. 8vo.* 95 *bl. f* : - 25.

Wanneer men de beoefening eener wetenschap kon afmeten naar het aantal korte Handleidingen en Schoolboekjes, die daarover worden in het licht gegeven, dan zou men al ligt tot de meening komen, dat de natuurlijke Historie hier te lande zeer algemeen beoefend werd. Het is echter te betreuren, dat deze boekjes door hunnen inhoud aan het doel, dat de Schrijvers er zich mede voorstellen, over het geheel weinig beantwoorden. Vele van die werkjes blijven daarenboven onvoltooid. Het voor ons liggend geschrift zal, blijkens den omslag van dit eerste Stukje, uit drie nommers bestaan, waarvan het tweede over de vogels zal handelen, het derde aan de Amphibiën, enz., d. i., aan al de overige dierklassen zal zijn toegewijd. Wij mogen dus, wanneer deze Stukjes alle nagenoeg van denzelfden omvang zullen zijn, van dat laatste Stukje niet veel verwachten, daar het een zeer uitgebreid veld van kennis in een overzigt van eenige weinige bladzijden zal zamenvatten. Hierover echter schorten wij ons oordeel voor als nog op, tot dat het in 't licht is gekomen. Over het

Stukje, dat ons nu van de Uitgevers ter beoordeeling werd toegezonden, kunnen wij tot onze spijt geen zeer gunstig verslag geven. Het eigenlijk doel der natuurlijke geschiedenis, naauwkeurige kennis van den vorm van de natuurlijke voorwerpen en van hun zamenstel, is hier, gelijk veelal, geheel uit het oog verloren. De natuurlijke geschiedenis bestaat niet uit eenige onzamenhangende bijzonderheden omtrent sommige dieren en planten, maar uit een onderzoek der natuurlijke voorwerpen, waardoor wij ze leeren kennen, herkennen en overzien. De Schr. is met zijn onderwerp niet genoeg bekend. Zoo lezen wij, b. v., op bl. 6: dat Amphibiën »dieren zijn, die nu eens op het land dan weder in het water leven". Er zijn onder deze dierklasse soorten, waarvan dit werkelijk gezegd kan worden, maar er zijn ook, die alleen in water leven, en nog veel meer, die zich alleen op het land of zelfs op boomen ophouden, en in het water niet minder zouden omkomen, dan de visschen op het drooge. Op bl. 15 wordt gezegd: »Tot de Zoogdieren, welke slechts eene maag hebben en evenwel herkaauwen, rekent men de Hazen, Geiten, Schapen, enz." Om nu over het herkaauwen der hazen niet te spreken, zoo is het ongegrond, dat er tusschen geiten en schapen aan den eenen en de vroeger genoemde koeijen en herten aan den anderen kant in de magen eenig verschil bestaat. Deze dieren hebben alle eene zamengestelde maag, of, gelijk men gewoonlijk zegt, vier magen. Op bl. 20 lezen wij van de vledermuizen, dat dit dier (de Schr. bedoelt: deze dieren) met de huismuis in gestalte, verw, gebit en stem overeenkomt. Om van de gestalte niet te spreken, er kan naauwelijks grooter verschil tusschen het gebit van twee zoogdieren-geslachten bestaan, dan tusschen dat der muizen en vledermuizen. Op bl. 37 beweert de Schr., dat de egel het eenige Europesche dier zou zijn, dat met stekels bedekt is. Het stekelvarken ondertusschen komt in het Zuiden van Italië en van Spanje voor, en is van den egel geheel verschillend, zoodat, indien het waar mogt zijn, dat »men den Egel ook bij ons Stekelvarken noemt" (gelijk wij aldaar al verder lezen), deze benaming wel eene teregtwijzing zou behoeven, om tot geene verwarring aanleiding te geven.

De orde, waarin de dieren worden opgenoemd, is zonderling, doch de Schr. zegt in zijn Voorberigt, zich hierbij naar

de aanwijzing van de Systematische Handleiding van den Heer N. ANSLIJN te hebben gerigt. Die Systematische Handleiding heb ik niet kunnen raadplegen, en ik weet dus niet, of ook daar de knaagdieren op de vledermuizen volgen, en de roofdieren voorafgaan, evenmin of de zeehond en otter achter de gehoefde dieren vóór den bruinvisch zijn geplaatst. Is dit het geval, dan is de Handleiding van ANSLIJN zeker niet zeer systematisch. De Schr. zegt echter ook van mijne werken gebruik te hebben gemaakt; ik moet erkennen, dat hij het met zeer veel spaarzaamheid schijnt gedaan te hebben, zoodat ik, wanneer hij het in zijn Voorberigt niet gezegd had, niet ligt zou hebben vermoed.

Ook wat den stijl betreft, kunnen wij dit boekje niet aanprijzen. De aandacht wordt niet gaande gehouden, veel minder geboeid, en, ondanks de beknoptheid, ontbreken er geene herhalingen; zoo lezen wij op bl. 40 van den mol: »De uitwendige ooren ontbreken hem, doch niettegenstaande dit gemis kan hij goed hooren"; en op bl. 41: »Hij heeft eenen fijnen reuk en een bijzonder scherp gehoor". Van de kat schrijft de Heer KROESE RAMAKER, op bl. 62: »Haar vel geeft ook eene goede pelterij"; en op bl. 63: »Haar vel geeft eene tamelijk goede pelterij". Op bl. 22 lezen wij aan het slot van het artikel over de vledermuizen: »Twee soorten van deze dieren, die echter in onze streken niet gevonden worden, namelijk: de Bloedzuiger en de vliegende Hond, die een goed voedsel opleveren, zijn, om hare bijzondere eigenschappen, merkwaardig". Welk doel kan zulk eene vermelding hebben, daar nu verder van die merkwaardige eigenschappen niets gezegd wordt?

Het is ons werkelijk leed, dat wij bij herhaling over pogingen om de natuurlijke geschiedenis voor onze vaderlandsche jeugd te behandelen, ongunstig moeten oordeelen. Het doel om nuttig te zijn, kan zulke onvolkomene proeven niet verontschuldigen.

L. J. V. D. H.

Jaarberigten van de Algemeene Statistiek voor Landbouw, Handel en Nijverheid. Voor Staatslieden, Kooplieden en Fabriekanten. Door D. BUDDINGH, *Leeraar aan de Koninklijke*

Akademie ter opleiding van Burgerlijke Ingenieurs, te Delft. Vierde en Vijfde Stuk. 1851—1856. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1857. *In gr. 8vo.* 192 *bl.* *f* 1 - 80.

Het leveren van eene Statistiek van Landbouw, Handel en Nijverheid is een hoogst belangrijke arbeid, die thans met elk jaar gewigtiger, maar ook moeitevoller wordt, naar mate de bron der statistieke opgaven door de zorg van Regering en bijzondere personen steeds ruimer begint te vloeijen. Men kan thans reeds eene menigte opgaven verkrijgen, die vroeger verborgen bleven. Het komt er nu vooral op aan, uit de groote massa van cijfers eene goede keuze te doen, en in de vermelding daarvan eene goede volgorde in acht te nemen, zoodat de Statistiek niet met overtollige gegevens beladen worde, en naast elkander plaatse hetgeen bijéén behoort, alles door een naauwkeurig en uitvoerig Register nog nader aangewezen. Daar eindelijk de Statistiek minder dan eenige andere wetenschap stilstaat, maar elke week, elke dag daaraan eene reeks van nieuwe waarnemingen toevoegt, zoo is het hoogst nuttig, deze stof van tijd tot tijd te verzamelen en te verwerken, ten einde later niet begraven te worden onder de *rudis indigestaque moles* van zuivere empirie. — Hieraan heeft de Heer BUDDINGH willen voldoen door het uitgeven der bovengenoemde Jaarberigten, welke als Nieuwe Statistieke Mededeelingen, een onmiddellijk vervolg zijn op zijne »Algemeene Statistiek voor Handel en Nijverheid". — In dit opzigt heeft de Heer BUDDINGH gewis een nuttig werk verrigt.

Van deze Jaarberigten zijn thans 2 Afleveringen verschenen, terwijl er volgens opgave van den Uitgever nog 2 zullen volgen. Het onderwerp is nog niet compleet en uit den aard der zaak ontbreken nog de zoo noodige registers. Het is dus niet mogelijk, daarvan thans eene volledige beoordeeling te geven, omdat deze, gelijk de Schrijver wel toestemmen zal, zich meer moet bepalen tot den algemeenen gang en de opvatting van het werk, dan tot toetsing van al de bijzondere opgaven; een arbeid, die, hoe nuttig ook, van den Referent in een Tijdschrift niet verwacht mag worden.

Aan den anderen kant willen wij echter van het aangekondigde werk niet afstappen, zonder aan te stippen, wat wij hier en daar bij het doorzien dezer beide Afleveringen hebben

opgemerkt. Welligt dat de Schrijver zich daardoor opgewekt gevoelt, om in de latere stukken het een en ander aan te vullen.

In de eerste plaats trof ons (bl. 2 en 3) het onvolledige der berigten omtrent den Haarlemmermeerpolder in vergelijking met die omtrent de Dedemsvaart. Van den eersten wordt ons alleen opgegeven, of de gronden gekocht zijn door menschen, in of buiten Amsterdam of N.-Holland wonende (iets, wat, dunkt ons, al zeer weinig belangrijk is), terwijl wij niets vernemen van den aard der gronden, van hunne ligging onder A. P.; van den prijs dien zij opgebragt hebben in verhouding tot hunne waarde, enz. enz. Van de Dedemsvaart daarentegen wordt ons de geheele geschiedenis uitvoerig medegedeeld, naar aanleiding van een dagblad-artikel. — Ten opzigte van den Haarlemmermeerpolder is deze leemte wel eenigzins aangevuld (in het Bijvoegsel bl. 90) uit het verslag der Prov. Staten over 1855, doch wij kunnen het niet billijken, dat men in het eene geval geene opgaven aanneemt, dan de officiële, die de Regering mededeelt, en in het andere geval zich vergenoegt met het overnemen van een uit den omtrek afkomstig couranten-artikel.

Onder *Bevolking* vinden wij de uittreksels van de Verslagen der Gedeput. Staten over 1850 opgegeven, doch, niettegenstaande de Jaarberigten gezegd worden te gaan over 1851—1856, ziet men van de jaren na 1850 niets vermeld, dan alleen de feitelijke en wettelijke bevolking in 1854, hetgeen blijkbaar later ingelascht is. Zulk eene onvolledigheid is, dunkt ons, al te erg. Door eenvoudig overschrijven der opgaven van het Stat. Jaarboekje had de Schrijver het ontbrekende kunnen aanvullen. — Diezelfde onvolledigheid vindt men ook bij andere artikelen. Zoo zijn bij het *armwezen* al de tabellen geldig alleen voor 1850 (zie bl. 8 en 9), desgelijks zijn de cijfers voor de nationale militie en de schutterijen alleen over 1850 opgegeven (bl. 28 en 29), en zoo ziet men telkens het jaartal 1850 terugkeeren, zoodat het Ref. niet vreemd voorkomt, dat deze Statistieke Mededeelingen, wat de genoemde rubrieken aangaat, oorspronkelijk slechts voor het jaar 1850 bijeengebragt, maar later hier en daar wat aangevuld zijn.

Verder: op bl. 32 wordt Scheveningen als badplaats uitvoerig

beschreven, maar met geen enkel woord van Zandvoort en Katwijk melding gemaakt.

De opbrengst der middelen (bl. 34) wordt alleen over 1853 en 1854 gegeven, de begrooting van Z.-Holland (bl. 35) alleen over 1856, die van 's Gravenhage alleen over 1857; daarentegen de grondbelasting, enz. over 1851 (bl. 36); de gemeentefinanciën alleen over 1850. — Het ware hoogst wenschelijk die opgaven aan te vullen met die over de andere jaren in het centrum, dat de Schrijver met zijn werk omvatten wil.

Beter zijn de opgaven omtrent de opbrengst der brievenposterijen. Hier zijn de opvolgende jaren met elkander vergeleken, zoodat men daardoor een duidelijk overzigt verkrijgt van den loop dezer ontvangsten. Onder dit hoofd had echter de opgaaf der uren van verzending naar het buitenland veilig gemist, of althans zeer bekort kunnen worden. Want dit vertrek der posten is alleen van tijdelijk belang, en verandert bovendien gedurig. — Ook de opgaven omtrent de Spoorwegen zijn hoogst onvolledig. Terwijl onze beide Spoorweg-Maatschappijen maandelijks naauwkeurige opgaven harer ontvangsten doen, kennen de Jaarberigten over Statistiek, *die in* 1857 *het licht zien*, geene latere berigten, dan het Verslag van den Holl. Spoorweg over 1851, en de ontvangsten en uitgaven van den Rijnspoorweg in den jare 1852, en wel de laatste nog zeer onvolledig.

Over den aanleg van nieuwe spoorwegen vindt men dus natuurlijk geen enkel woord. Ja zelfs de spoorbaan van Utrecht naar Rotterdam is hier nog niet gereed; volgens de Jaarberigten houdt men zich nog bezig met de onteigening van gronden daartoe! — Waarlijk, men kan niet zeggen, dat in dit opzigt deze Statistiek op de hoogte des tijds is!

Doch genoeg. — Wij zouden misbruik maken van de ruimte in dit Tijdschrift ons gegeven, wanneer wij op dezelfde wijze wilden voortgaan. Het gezegde is bovendien voldoende, om met regt te kunnen besluiten, dat de Schrijver der Jaarberigten zijn werk nog eens naauwkeurig moet nazien, en vrij wat moet aan- en invullen, om ze in waarheid te doen zijn, wat op den titel staat: de Jaarberigten van Statistiek over de jaren 1851—1856. — Wij mogen van den kundigen Uitgever, die zoo dikwijls reeds getoond heeft, uitnemend op de hoogte van zijn tijd te zijn, verwachten, dat hij daartoe den

Schrijver helpe aanzetten, en niet bijdrage, om onder een nieuw kleed oude zaken aan het publiek op te disschen. — Wij zullen ons hartelijk verheugen, zoo het bij de toezending der vervolg-nummers ons blijken mogt, dat de Schrijver onze opmerkingen heeft ter harte genomen.

Het Leven van GOETHE, *door* JOH. WILH. SCHAEFER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door Mr.* C. M. VAN HEES. *Met eene Voorrede van Mr.* C. W. OPZOOMER. *Tweede Deel. Te Utrecht, bij* W. F. Dannenfelser. 1857. *In post 8vo. IV en 355 bl.* *f* 2-50. *Twee Deelen compl.* *f* 5-:

Wij meenen ter aankondiging van dit Tweede Deel van GOETHE's Leven te kunnen volstaan met de zeer vrijmoedig door ons gegeven wordende verzekering, dat het in belangwekkendheid bij 't eerste volstrekt niet achterstaat; ja, dat integendeel, zoo we eene vergelijking moesten maken, de gedachte hier bij ons zou opkomen, hoe een gesprek met den gerijpten man toch altoos nog wel zoo leerzaam is als met den geestvollen jongeling. Wat de vertolking betreft, ofschoon ook in dit Deel nog wel eens vergrijpen tegen taalkunde en taaleigen voorkomen, zoo is hun getal toch zeer veel minder dan in het vroegere: *bemeesterd* en *meerheid* waren bijkans de eenige erg hinderlijke Germanismen, die wij ontmoetten.

In stede dat we nu verder onzen lezers met vele woorden het boek opdringen, dunkt het ons de beste aanbeveling te zullen zijn, wanneer wij hun de merkwaardige bladzijden over GOETHE's verhouding tot het Christendom mededeelen:

»Het is een bekend feit, dat GOETHE geen aanhanger van de positieve leer des Christendoms was; in zoo verre noemt hij zich, vooral op middelbaren leeftijd, waarin zich de afkeer tegen haar het sterkste deed gelden, menigmaal een heiden. En toch haatte hij slechts dat kleingeestige Christendom, dat den geheelen rijkdom des geestes in een symbool zamenvatten en de geheimen der ziel, de raadsels des levens, door de formulen van het dogma wil oplossen, en over elke individueele ontwikkeling van den geest, die van dit smalle pad afwijkt, den staf breekt. Maar evenzeer haatte hij het nihilisme der eenzijdig verstandige verlichting; »alles," zegt hij, »wat onzen

geest vrijmaakt, zonder ons heerschappij over ons zelven te geven, is verderfelijk" — en over VOLTAIRES verzet tegen het positieve geloof laat hij zich zoo uit, dat de wereld er weinig mede gediend was, want dat niets daarop kon gegrond worden. In denzelfden zin zegt hij in zijne aanmerkingen op den Divan: »Alle tijdperken, waarin het geloof heerscht, onder welken vorm ook, zijn schitterend, hartverheffend en vruchtbaar voor tijdgenoot en nakomeling; alle tijdperken daarentegen, waarin het ongeloof, onder welken vorm dan ook, een armzalige zegepraal behaalt, al mogen ze voor een oogenblik met een schijnglans pralen, verdwijnen voor de nakomelingschap, daar niemand zich gaarne met de kennis van het onvruchtbare kwelt."

Met dien eerbied, waaraan hij in de reisjaren een hoogen rang onder de deugden aanwees, spreekt hij, vooral in de laatste periode zijn levens, van de wereldhistorische beteekenis en de zedelijke magt van het Christendom. »De Christelijke godsdienst," zoo uit hij zich tegen ECKERMANN, »is op zich zelve een magtig wezen, waaraan de gezonken en lijdende menschheid van tijd tot tijd zich altijd weder opgerigt heeft, en daar men deze hare werking erkent, is zij boven alle wijsbegeerte verheven en behoeft haar steun niet." Op zijne reis naar Karlsbad in 1812 verhaalde een reisgenoot, dat een Engelschman berekend had, wanneer het Christendom van de aarde zou verdwenen zijn, waarop GOETHE antwoordde: »Het Christendom is zoo diep in de menschelijke natuur en hare behoeften geworteld, dat men ook in dien zin zeggen mag: »des Heeren Woord blijft in eeuwigheid!" In denzelfden geest zeide hij tot ECKERMANN: »Hoe ver de beschaving van den geest ook vooruit ga, hoe ook de natuurwetenschappen in altijd ruimere kringen zich uitbreiden en in diepte toenemen, en hoe ver zich de menschelijke geest ook verruime, boven de verhevenheid en zedelijke beschaving van het Christendom, zoo als het in de evangeliën schittert, zal hij zich nimmer verheffen." Maar hoezeer hij de plaats, die het Christendom in de wereld inneemt, erkende, wilde hij toch voor zich het regt behouden, om, onafhankelijk van alle eenzijdige dogmatiek, met een vrijen geest zich het goddelijke toe te eigenen, waar hij het vinden mogt, in het groote geheel der natuur of in den geest en het leven des menschen; hij wilde, zoo als hij

het kort uitdrukte, »als een protestant, de vrijheid behouden, om zijn gemoed, zonder betrekking tot eenige bepaalde godsdienst, godsdienstig te ontwikkelen." Daarom geeft de godsdienst licht en warmte aan geheel zijn leven en geestelijk werken. De natuur verkondigt hem op al hare bladzijden het bestaan Gods, en toont hem »Gods schrift". Het goddelijke vertoont zich aan hem in alles wat de menschheid edels heeft, in liefderijke opoffering en degelijk werken, in wetenschap en kunst; wie deze bezit, meent hij, die heeft ook godsdienst. »Ik geloof aan een God, dat is een schoon, prijzenswaardig woord" — zoo spreekt hij in zijne overdenkingen — »*maar God te erkennen, waar en hoe Hij zich ook openbare, dat is eigenlijk de zaligheid op aarde.*"

Uit het begrip van het goddelijke in den menschelijken geest ontsproot hem ook het geloof aan het voortbestaan der ziel over de grenzen van het aardsche leven. De geestelijke kracht, de in den geest gewortelde drang tot handelen golden hem als waarborg daarvoor. Hij was daarom geneigd, slechts daar een voortbestaan voor den geest voor mogelijk te houden, waar die hoogere kracht aanwezig is, terwijl hij zich in het algemeen de onsterfelijkheid slechts onder het denkbeeld eener oneindige geestelijke voortwerking voorstelde. Zijn hopen en wenschen is in de schoone tot ZELTER gerigte woorden uitgedrukt: »werken wij voort, tot wij voor of na elkander, door den wereldgeest opgeroepen, in den aether terugkeeren! Moge dan de eeuwig levende ons nieuwe werkzaamheden, overeenstemmende met die, waaraan wij hier reeds onze krachten beproefden, niet ontzeggen! Voegt hij dan herinnering en gevoel van het regte en goede, wat wij hier reeds tot stand bragten, vaderlijk er bij, dan zullen wij zeker des te sneller in de draden van het wereldweefsel ingrijpen." V. P.

Bijdragen tot de Oudheidkunde en Geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen, verzameld door H. Q. JANSSEN *en* J. H. VAN DALE. *Eerste Deel, 4e Stuk. Te Middelburg, bij* J. C. en W. Altorffer. 1856. *In gr. 8vo., bl.* 295—366. *Per Aflevering, bij inteekening, f* 1 -

Aan de Oostelijke zijde van Zuidbeveland lag eenmaal de door scheepvaart en handel bloeijende stad Romerswaal of

Reimerswaal. Hare ligging aan de Oosterschelde, de groote waterweg van al wat uit Zeeland, Holland en Friesland naar Antwerpen voer, bezorgde haar dien bloei. Van die stad is sints meer dan twee eeuwen niets meer overig. Zij bezweek, gelijk vele andere oorden van ons land, de grond der tegenwoordige Zuiderzee, de Dollart, de Zuid-Hollandsche waard, voor het geweld der wateren. Hare laatste zoo treurige lotgevallen, en geheele ondergang werden vroeger geschetst. Thans deelt ons de Hoogleeraar VAN VLOTEN uit een in het Gewestelijk Archief van Zeeland bewaard wordend doorloopend Register, waarin de verschillende afkondigingen en andere het bestuur der stad belangende zaken staan opgeteekend, en die door den stedelijken Pensionaris met ophelderende aanteekeningen uit den regeringstijd van FILIPS II voorzien zijn, twee bijzonderheden mede, die op nieuw bewijzen, wat uit oude stukken te trekken is, wanneer zij in bekwame handen vallen. Zij betreffen de houding van Reimerswale's regering en burgerij in het woelige jaar van 1566; en bij de laatste pogingen der volksvrienden in het voorjaar van 1567. Geheel verschillende van die van het land van Tholen, waar de Hervorming veel bijval vond, maar eenstemmig met de andere plaatsen van Zuidbeveland, waar men in het Roomsche geloof volhardde, en eerst later de Hervorming doordrong, en waar tot den dag van heden de Roomschgezinden talrijker zijn dan op de overige Zeeuwsche eilanden, wederstonden die van Reimerswaal met geweld de nieuwe Predikers, en beletteden de beeldbreking. Geen minderen ijver bewezen zij tegen THOULOUZE's medestander in zijn aanslag op Walcheren, den Oud-Baljuw van Middelburg HAACK. Onderrigt, dat deze, na voor Rammekens en Arnemuiden het hoofd gestooten te hebben, het op Zuidbeveland, bepaaldelijk op hunne stad gemunt had, stelden zij zich in postuur om hem af te keeren.... Uit het medegedeelde blijkt, dat de aanslag diepe wortelen had, niet alleen op Walcheren, maar ook te Bergen-op-Zoom, Tholen, Poortvliet, Scherpenisse, St. Maartendijk, van waar eene groote menigte gereed stond om zich bij HAACK te voegen, en dat men zoo in Reimersmaal als over geheel Zeeland in groote vreeze verkeerde; maar ook dat de aanslag wel falen moest, daar zij, wier bijstand de vrijheidsgezinden behoefden, iedere medewerking onthielden, ja, alles deden om hunne onder-

neming te doen mislukken. Eere intusschen den mannen, die, waar anderen terugtraden, of den tegenstanders de hand boden, wat in hun vermogen was beproefden om den waggelenden Staat te stutten! Waren zij geslaagd, men had zich de bange jaren van ALVA's dwingelandij bespaard. Zelfs BILDERDIJK, hoe scherp ook de Verbondelingen veroordeelende, is van gedachte dat het gelukken van THOULOUZE's onderneming aan de zaak der Onroomschen een steun had kunnen geven; en van welk een gewigt die onderneming gerekend werd, bewijzen EGMOND's verklaringen op de zes artikelen van beschuldiging nader tegen hem ingebragt, volgens het echte afschrift van zijn Proces bij LE CLERCQ, »Gesch. der Ver. Nederl.", D. I, bl. 654, 655. Hadde ORANJE in die beslissende oogenblikken het gewigt van zijn naam en invloed in de weegschaal gelegd, men zou andere dingen hebben zien gebeuren, gelijk het oordeel van een beproefd krijgsman als EGMOND, bevestigd door het in en na het jaar 1572 voorgevallene, geen twijfel overlaat van welk een belang de vermeestering van Walcheren geweest ware.

Gelukkiger dan het in de diepten verzonken Reimerswaal, was het tusschen Axel en Sas van Gend gelegen Westdorpe, dat uit eene overstrooming van 150 jaren het hoofd weder opbeurde, ten gevolge van het, na den tijd van het twaalfjarig Bestand, door het Spaansche Bewind, waaronder Westdorpe toen behoorde, verleende octrooi van indijking. Uit van de eigenaren der heerlijkheid afkomstige papieren, vermeldt de eerste Verzamelaar omtrent de vroegere en latere lotgevallen van dit door de oudere Geschiedschrijvers niet of slechts ter loops aangeduide, en zelfs, wat vreemd is, door SCHARP in zijne »Gesch. en Costumen van Axel" voorbijgegane dorp, niet onbelangrijke bijzonderheden. — Van zijne hand ontvangen wij nog twee belangrijke Verhandelingen: de eerste over een brief van FILIPS *den Goede* aan zijn Baljuw te Aardenburg ter bescherming tegen zijne knevelarijen van de bedevaartgangers die naar het wonderdadig geachte beeld der Lieve Vrouw aldaar toestroomden tot groot voordeel der stad. De tweede: over de hervorming van het Begijnhof te dier plaatse in 1499, doet de ontaarding der kloosters uitkomen, aan welke verboden werd het vragen van aalmoezen binnen of buiten de stad, het koopen van land of erf, het

pachten van land ter bebouwing, het bakken, brouwen en weven voor anderen, het onthouden aan den Graaf van zijne renten en lasten, terwijl aan de stedelijke regering het regt van toezigt op de tijdelijke goederen des hofs, en de bevoegdheid tot het bijwonen der rekening werd toegekend.

Dr. A. DE JAGER geeft: iets over het woord *gemanc*, volgens hem geen deel- of bijvoegelijk naamwoord, maar een bijwoord, de beteekenis hebbende van *te zamen*, *te gader*, *tevens*.

De overige Stukken zijn van de hand van den tweeden Verzamelaar: een tot toelichting van MELIS STOKE's berijmde beschrijving van Jonkheer WILLEM's togt naar Vlaanderen in Maart 1303, vooral tot bepaling van de plaats waar de Zeeuwsche vloot aankwam, *binnen den Vloere*, eene zandbank aan den mond van het Zwin, en van *te Noerda* of *ten Oerde*, waar zij, na de bij Ter Hofstede behaalde overwinning, heen stevende. — Een ander: over de geheime verkondiging der Hervormde leer te Vlissingen, strekt tot aanvulling van het »Kort Verhaal der Reformatie in Zeeland in de zestiende eeuw", door de TE WATERS, die verklaren, dat van de beginsels en den voortgang der Hervorming in de stedelijke Registers van Vlissingen weinig of niëts is te vinden, en dat hun van den toestand der Hervormden in Zeeland van 1540 tot 1558 niets bekend is. Wij moeten verklaren, niet, gelijk de Verzamelaar, de overtuiging bekomen te hebben van de overhelling der aangeklaagde vrouw tot de Hervormde leer. Haar opontbod in de zamenkomst der Hervormingsgezinden bewijst alleen, dat dezen hoopten haar tot hunne partij over te halen. Maar dat zij zich hierin bedrogen hadden, volgt uit hare tot verdediging in het smeekschrift (de eenige bron, waaruit wij van haar weten) ingebragte redenen: hare komst in de vergadering onbewust van 't geen daar omging; hare aan den dag gelegde verwondering en misnoegen over 't geen zij hoorde: wat zij aanbood bij eede te bevestigen; hare verwijdering lang vóór dat de zamenkomst scheidde, en de kennisgeving van haar wedervaren zeer kort daarna aan haren Parochiaan, die haar voor onschuldig erkend had. Dat zij den naam des Apothekers, aan wiens huis de vergadering gehouden was, en dien der daar bijeen zijnde personen in haar smeekschrift niet opgaf, was natuurlijk. Van den eersten, die gevat en gestraft of voortvlugtig was, was die opgave onnoodig,

en van de anderen, 't zij door de gevangen genomenen of door haar zelve, ook reeds geschied. Bij verzwijging der namen van de zoo scherp nagespoorden, kon zij wel geen gunstig antwoord op haar aan den Koning gerigt verzoek verwachten. — Gaarne gelooven wij, dat de op bl. 360 en volgg. gegeven antwoorden voor den vrager van gewigt zijn. Maar zijn ze het ook voor de overige lezers der Bijdragen? Wij zien niet, dat Geschiedenis of Oudheidkunde er iets bij winnen. Belangrijk daarentegen komt ons, met het oog op de sterk opgewekte zucht ter beoefening der Vlaamsche taal in de Zuidelijke Gewesten, de vraag op bl. 364 voor: over den strijd tusschen het Vlaamsch en Waalsch, en de daarbij gevoegde toelichting, welke dien strijd als reeds vóór vier eeuwen begonnen, doet kennen.

Geschiedenis der laatste vijf en twintig Jaren. Ten vervolge op H. SLUYTERS *Leer- en Leesboek der Algemeene Geschiedenis en andere Leerboeken*, *door* D. W. BOSCH, D.Z. *Te Amsterdam*, *bij* J. C. van Kesteren. 1857. *In kl.* 8*vo.* *IV en* 102 *bl.* *f* :-35.

Zeker Professor — wij hebben het van hooren zeggen — was zoo stipt een man van de klok, dat hij bij het: *hora est* ophield, en het collegie eindigde, ook waar hij met het gewigtigste onderwerp bezig was. Op die wijze mag geen historisch tijdvak behandeld worden, omdat de gebeurtenissen haren loop vervolgen zonder zich aan jaar of dag te storen. Nogtans in de beschrijving der voorvallen van bepaald opgegevene jaren heeft men regt te vorderen, dat op de tijdsorde meer acht geslagen worde, dan in het hier aangekondigde werkje geschied is. Het Voorwoord is gedateerd 1857. De vijf-en-twintig jaren moeten dus van 1832 aanvangen, maar daarin — om met het minst in het oog vallende te beginnen — kunnen dan de vrede van Adrianopel 1829, en de Poolsche met den Bologneschen opstand van 1830 en 1831, geene plaats nemen. Rekenen wij echter van het jaar 1830, zoo komen wij evenmin uit. Want van de Fransche en Belgische omwenteling wordt met geen woord gerept. De Heer BOSCH springt met de tijdsorde zoo willekeurig om, dat hij Engeland van de

troonsbeklimming van VICTORIA in 1837, en Pruisen en Nederland sinds het jaar 1840, maar Oostenrijk van 1825, Sardinië en de Gemeenebesten van Zuid-Amerika van 1821, en China en Haïti van 1820 af behandelt. Nog erger wordt het, wanneer hij bij de Vereenigde Staten van Noord-Amerika tot den vrede van Gend in 1814, en bij Paraguay tot de afwerping van het Spaansche juk in 1811 opklimt. — Ook met de rangschikking der onderscheidene Staten van Europa hebben wij geen vrede. Waarom moet Nederland onder die allen het laatst staan? Voor Engeland, Frankrijk, Rusland, Pruisen en Oostenrijk willen wij wijken, maar niet voor Denemarken, Zweden en Noorwegen, Zwitserland en België, en nog minder voor Portugal en Griekenland. Wanneer Neêrlands zonen hun vaderland achteruitzetten, behoeft men zich niet te verwonderen, dat vreemden ons laag schatten.

Doch de orde en schikking daargelaten, verdient het boekje lof als een vrij goed overzigt gevende van het gebeurde in de jaren die het beschouwt, ofschoon de evenredigheid wel eens te wenschen laat, zoodat, b. v., de zevenjarige burgerkrijg in Spanje alleen genoemd, maar van den opstand en strijd der Polen tegen Rusland een gedetailleerd verslag wordt gedaan. Niet naauwkeurig is het te spreken van de Duitsch-Katholieke afscheiding als *niet duurzaam en slechts weinige jaren hebbende aangehouden*, want onderscheidene Duitsch-Katholieke Gemeenten hebben stand gehouden, en nog onlangs zijn er nieuwe bijgekomen; en van de *beslissende* overwinning bij de Alma, die alleen beslissend was in zoo ver de Russen voor de Franschen en Engelschen weken, maar volstrekt niet voor den ganschen veldtogt.

De nette uitvoering doet het oog goed.

Vaderlandsche Geschiedenis. Te Amsterdam, bij Weytingh en van der Haart. 1857. *In post* 8*vo*. 32 *bl*. *f* : - 25.

Van de *Volksbibliotheek*, onder toezigt en medewerking van verschillende Geleerden uitgegeven, en ten doel hebbende de meer algemeene verbreiding van nuttige wetenschap en kennis, maakt deze Vaderlandsche Geschiedenis het 85e Nummer uit, dat eenvoudig en beknopt een overzigt geeft van het belangrijkste dat onder ons plaats had sints de vroegste tijden

tot het Stadhouderschap van Prins MAURITS. De treffendste voorvallen onzer Geschiedenis: BEILING's en SCHAFFELAAR's opoffering, Haarlems en Leidens beleg, zijn goed voorgesteld; doch overigens heeft men zich meer op volledigheid toegelegd, dan het werk voor het volk aantrekkelijk te maken, waardoor het te vreezen is, dat het minder dan het verdient zal gelezen worden. Van zeden en gewoonten en van de ontwikkeling en den voortgang der beschaving vonden wij bijna niets; misschien wordt dit in een der beide N°. die nog volgen moeten, verholpen. De inhoud beantwoordt niet aan den titel. Want de Vaderlandsche Geschiedenis bepaalt zich niet tot Holland en Zeeland, maar gaat ook over de andere Provinciën, die er slechts ter loops in hare aanraking met de eerstgenoemde in voorkomen. Het spijt ons er te moeten bijvoegen, dat wij onderscheiden onnaauwkeurige en verkeerde opgaven hebben aangetroffen. Tot de eerste behooren: het ombrengen van GODFRIED *den Bultenaar door het volk;* en van ALEID VAN POELGEEST door WILLEM VAN OOSTERWOUT; het ten onder brengen van VAN ARKEL door Hertog ALBRECHT in 1403; *de listen* en *trouweloosheden* van *Don* JAN, en *de redenen* waarom ORANJE met Holland en Zeeland de aanneming van het Eeuwig Edict weigerden. Behalve die van den 9den Jan. 1577 was er eene nadere, den Onroomschen geenszins vijandige, Unie van Brussel, den 10den Dec. van dat jaar aangegaan. Tot de laatste: dat der Friezen gebied op het einde der vijfde eeuw *het tegenwoordige Nederland*, *Noord-Duitschland tot aan den Wezer*, *en een deel van Vlaanderen en Zeeland* bevatte (behoort Zeeland niet tot het tegenwoordige Nederland?); dat de zeestrijd op het Gouwe *anderhalven dag* geduurd heeft; dat het land onder WILLEM *den Goede* eene welvaart genoot waarvan men in die tijden schaars voorbeelden aantreft (pest en hongersnood sleepten een derde der bevolking ten grave); en dat het onmiddellijk gevolg van Maastrichts verovering door PARMA in 1579 de onderwerping der Zuidelijke Gewesten was: wat drie bladzijden verder wordt tegengesproken. Voor eene drukfout is te houden de bij *Wieringen* door Hertog JAN van Braband in 1288 op de Gelderschen behaalde overwinning.

De geringe prijs, voor de Inteekenaars op het geheele werk nog twee en een halve cent minder, maakt het voor ruime verspreiding zeer geschikt.

Alpenrozen, *door* G. H. VAN SENDEN. *Tweede druk. Met Aanteekeningen vermeerderd en nagezien door* B. T. LUBLINK WEDDIK *en* P. H. WITKAMP. *Met* 12 *platen en eene kaart. Te Amsterdam*, *bij* C. L. Brinkman. 1856. *In post* 8*vo. IV en* 504 *bl.*, *geb. en verg. f* 3 - 90.

Mag het wel eene zeldzaamheid heeten, dat eene reisbeschrijving eene tweede uitgave beleeft, dan moet een werk dat die onderscheiding geniet, zich wel door voortreffelijke eigenschappen aanbevelen. En waarlijk men behoeft met de lezing van dit werk slechts weinige bladzijden gevorderd te zijn, om zich door den inhoud bijzonder aangetrokken te voelen. »Daar is leven, warmte, gloed in gedachte, voorstelling en stijl," zegt de Heer LUBLINK WEDDIK in zijn Voorberigt voor deze tweede uitgave, en we vinden in deze woorden geen overdreven huldebetoon van den vriend jegens den ontslapen vriend. Integendeel meenen wij, dat het jongere geslacht den Uitgevers dank verschuldigd is daarvoor, dat zij door deze tweede uitgave er op gewezen hebben, dat het werk ook nu nog — 16 jaren na zijne eerste verschijning — de belangstelling ten volle waardig is, waarmede het toenmaals ontvangen werd. Niet enkel schilderingen van de natuurschoonheden, die Zwitserland in zoo rijke menigte oplevert, vinden we hier, afgewisseld misschien door meer of minder aangename toevallen op de reis; neen, natuur- en geschiedkundige opmerkingen en herinneringen, die overal ingevlochten worden, waar de plaatsen welke den Schr. bezoekt, daartoe aanleiding gaven, zetten aan de voorstelling eene ongemeene frischheid en levendigheid bij. De aardrijks- en geschiedkundige aanmerkingen, door VAN SENDEN ter opheldering achter het werk geplaatst, zijn door den Heer WITKAMP deels verbeterd, waar hier of daar eene fout ingeslopen was, deels vermeerderd met hetgeen de latere tijden belangrijks hebben aangebragt. Daarbij mogen we echter niet ontveinzen, dat het ons leed deed de natuurkundige opmerkingen niet met dezelfde zorg behandeld te zien. Toch hadden die zeker in de eerste plaats herziening en uitbreiding vereischt, vooral sedert ook in ons land aan de natuurkundige wetenschappen, veel meer en veel algemeener dan in den tijd toen VAN SENDEN dit werk

schreef, achting geschonken wordt. Zóó hadden we Aanm. 2 gaarne de opgave gezien, dat de grootste diepte der zee, die tot nog toe gepeild is — in den Atlantischen oceaan tusschen Kaap Hoorn en Kaap de Goede Hoop onder 36° 49′ Z. Br. en 37° 6′ W. L. van Greenwich — 43,380 Par. voeten bedraagt, dat is 17,000 voet hooger dan de Kintschindjinga — de tot voor zeer onlangs hoogst gemeten top van het Himalaya-gebergte. Zóó hadden we bij bl. 369, waar over Zwitserlands gebergte gehandeld wordt, de niets zeggende voorstelling daarvan als »een zamenhangend net, dat over den geheelen Aardbol gespannen, dien omsluit", verbeterd wenschen te zien naar hetgeen de Geologie geleerd heeft. Daarmede zou zeker tevens de voorstelling, die in de 12de Aanm. gegeven wordt van de verandering in den loop des Rijns, gewijzigd geworden zijn. En terwijl het bij Aanm. 113, waar over de voortgaande beweging der gletschers gesproken wordt, der vermelding waard geweest zijn zou, dat v. s. hier te regt de meening van DE SAUSSURE tegen de toen nieuw opkomende van AGASSIZ en DESOR verdedigde — zoo als latere onderzoekingen aan deze beide geleerden zelf hebben doen zien — was het wenschelijk geweest, dat bij Aanm. 110 de natuurkundige grond bijgevoegd ware, waardoor voorwerpen, die lang te voren in de gletschers verzonken waren, na verloop van tijd weder te voorschijn kunnen komen. Deze opmerkingen gelden echter, zoo als men ziet, het werk van VAN SENDEN niet, dat met regt »een sieraad onzer letterkunde" genoemd mag worden.

De typographische uitvoering verdient allen lof, zoowel wat druk en papier als wat den band betreft, en de twaalf plaatjes, die het werk versieren, zijn over het geheel net uitgevoerd. Iets verder tot aanbeveling te zeggen, zou ons te veel gezegd schijnen; alleen wenschen wij, dat menigeen in de lezing van het werk zoo veel genoegen smake als steller dezes daarin ondervond.

Z. S.

Verspreide Geschriften van ABRm. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, *in leven Hoogleeraar te Amsterdam. Voorafgegaan door een woord ter nagedachtenis van den ontslapene, door* M. COHEN

STUART, *Predikant bij de Rem. Ger. Gemeente te Alkmaar. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1856. *In gr. 8vo. XXXII en* 284 *bl. f* 3-25.

Weinigen zeker in ons Vaderland hebben zich eene meer algemeene bekendheid en vermaardheid verworven, weinigen zijn meer onverdeeld geëerd, geprezen en bewierookt, dan de man wiens naam aan het hoofd dezer aankondiging prijkt, dan ABRAHAM DES AMORIE VAN DER HOEVEN. Terwijl menig ander verdienstelijk geleerde niet zelden jaren lang in het duister voortzwoegt, en de vruchten zijner nasporingen slechts door enkelen ziet gewaardeerd, genoot hij het zeldzaam, ja, eenig voorregt van, gedurende meer dan het vierde eener eeuw in de schier eenparige toejuiching van allen, die hem hoorden, kenden, of met hem in aanraking kwamen, zich te mogen verheugen, en zijn eens gevestigden roem ongeschokt te zien stand houden. Oud en jong, aanzienlijk en gering, de man van wetenschap zoowel als de ongeletterde, een ieder erkende gaarne en openlijk zijne verdiensten, en sprak van hem met bewondering en hoogachting. Ja — erkennen wij het maar — de naam van VAN DER HOEVEN bezat zekeren tooverklank, die zelden zijne uitwerking miste, wijd en zijd in ons Vaderland heeft weêrklonken, en waarvan de nagalm is gehoord ook nog nà 's mans veelzins te betreuren dood.

Hoe kwam VAN DER HOEVEN aan zulk een naam? Zietdaar eene vraag die ik menigmaal, wanneer ik den veelgeprezen en bewonderden man zag en hoorde, mij zelven deed, en die ook nu weder met verdubbelden aandrang bij mij oprees, nu ik 't mij ten pligt zag gesteld eene recensie of liever *aankondiging* te geven van zijne *Verspreide Geschriften*, door den Heer SURINGAR als laatst aandenken aan den grooten man ten vorigen jare in het licht gegeven.

Het moet toch gezegd worden — en elk *onbevooroordeelde* kàn, dunkt mij, niet anders dan het mij toestemmen — dat de opstellen, die wij hier van zijne hand vinden, en die meerendeels ook tot zijn kansel-arbeid behooren (*), op zich zelv'

(*) Een uitvoerig verslag van de verschillende in dezen bundel vervatte opstellen te geven, acht ik onnoodig — daar zij allen bij het publiek bekend en ook reeds vroeger afzonderlijk in druk zijn verschenen.

beschouwd tot zulk een hoogen en uitbundigen lof geenszins aanleiding geven: ik zeg: *op zich zelv' beschouwd*, en niet wanneer men ze in verband brengt met den man zelven, of wanneer men zich VAN DER HOEVEN ze uitsprekende, daarbij voor den geest stelt. Wat den *vorm* betreft, ja, verraden zij de meesterhand, en moeijelijk zou *hetgeen* hij zegt op beter, schooner, treffender wijze kunnen gezegd worden; in dien *vorm* is iets zóó *geacheveerds* (zie COHEN STUART, *ter nagedachtenis*, *enz.*, blz. VII, regel 10 v. o.), als men het maar bij weinige, zeer enkele schrijvers aantreft, en in stijl, periodenbouw, wijze van inkleeding zal niemand ligt VAN DER HOEVEN evenaren. Maar letten wij nu daarentegen op den *inhoud* dezer opstellen, dan staan wij evenzeer verbaasd over de zeldzame onevenredigheid die er bestaat tusschen inhoud en vorm, en zoeken wij te vergeefs naar iets wat den hoogen lof, die steeds aan VAN DER HOEVEN is toegezwaaid, zou kunnen regtvaardigen. De denkbeelden toch, die in de meeste dezer redenen worden voorgedragen en ontwikkeld, zijn in den regel eenvoudig, zelden verrassend, en missen gewoonlijk de aanbeveling der nieuwheid; zij doen ons VAN DER HOEVEN, ja, als welsprekend Redenaar, als warm en geloovig Christen, als gemoedelijk Evangeliedienaar kennen en hoogschatten, maar zij zouden den strengen *Dogmaticus* of *Homileet* onmogelijk dien hoogen dunk van hem kunnen inboezemen, indien hun daarbij VAN DER HOEVEN's persoonlijkheid niet tevens voor den geest stond.

En dit leidt ons, dunkt mij, op den weg ter beantwoording mijner vraag, en tevens tot erkentenis van V. D. HOEVEN's ware en wezenlijke verdiensten.

Stelt, b. v., dat de Naneef — tot wien natuurlijk de lof van 's mans grootheid slechts bij geschrifte kan zijn overgewaaid, door al dien lof hoogelijk voor hem ingenomen, dezen bundel ter hand neemt; meent gij niet dat hij weldra bitter teleurgesteld het boek aan zijne handen zal laten ontvallen? Maar, dat die zelfde Naneef, na gelezen te hebben, VAN DER HOEVEN had kunnen *hooren*, zoo ware hij gewis met mij en menig ander bezweken voor de toovermagt eener welsprekendheid waaraan moeijelijk was te weêrstaan, en door welke ook het kleinste groot begon te schijnen.

Men heeft, meen ik — en de lezing van den door mij aangekondigden bundel heeft mij in deze meening weder krachtig

versterkt — men heeft VAN DER HOEVEN steeds groot *onregt* aangedaan door zoo onverdeeld de loftrompet over hem op te steken, en hem als een veelzijdig geleerde te willen voorstellen. *Geleerde* toch — in den eigenlijken zin des woords — was VAN DER HOEVEN niet. Men behoeft, b. v., zijne, overigens schoone rede, over de spreuk: *Eenheid in het noodige, vrijheid in het twijfelachtige, in alles de liefde*, of zijne *Dankpreek*, gehouden tot viering van zijne vijf-en-twintig-jarige bediening van het Hoogleeraarsambt, slechts even in te zien, om overtuigd te zijn, dat wie zoo, gelijk V. D. H. doet, oordeelde over de waarde en het gewigt van belangrijke dogmatische verschilpunten, den regten lust en het regte hart niet kon hebben voor diepzinnig onderzoek. Zoo ook kan men op homiletisch gebied hem moeijelijk het meesterschap toekennen, als men opmerkt hoe hij zelfs in dezen kleinen bundel tot tweemaal toe (blz. 8 en 255) zijne toevlugt neemt tot de afgesletene partitie, *geloof, hoop* en *liefde*.

Maar wat VAN DER HOEVEN was, en ten volle was..... *Orator*. De kunst van wèl te zeggen verstond hij meesterlijk; deze was zijn eigenlijk *fort*, hierin was hij groot en eenig, hierin had hij het tot eene schier onbegrijpelijke hoogte gebragt; en toetst men aan de regelen der *welsprekendheid* al wat hij ooit geschreven heeft, men zal den hoogen roem, die hem steeds is toegezwaaid, ten volle moeten billijken.

VAN DER HOEVEN was orator: 't zij hij sprak, 't zij hij schreef, 't zij hij collegie gaf, altijd kwam die zijde van zijne persoonlijkheid, als ik het zoo eens mag uitdrukken, 't sterkst aan het licht, en nooit, dat ik wete, heeft hij zich als zoodanig verloochend.

Van daar de groote en zeldzame opgang, dien hij en te regt heeft gemaakt — van daar dat het nageslacht VAN DER HOEVEN's wezenlijke verdiensten onmogelijk zóó zal kunnen waarderen als wij zulks doen, want de mond, waaruit zijne redenen vloeiden, is, helaas! voor eeuwig gesloten.

Maar voor òns, — voor zoo veel wij hem gehoord en gekend hebben — voor òns leeft VAN DER HOEVEN nog — ook uit zijne geschriften waait de adem zijner welsprekendheid ons nog tegen. 't Is, terwijl wij lezen, als zien en hooren wij hem nog, met dat ontzaggelijk magtbetoon dat hem eigen was, zijne woorden aandringen, die woorden welke ook den

ligtzinnigste tot inkeer wisten te bewegen. O, blijve hij als zoodanig leven in de harten van Neêrlands jongelingschap, en moge de geest, die van hem is uitgegaan, ingang vinden in allen die zich tot het groot en heerlijk werk der Evangeliebediening bekwamen. Dàt — wij zeggen het met volle vrijmoedigheid — dàt zal VAN DER HOEVEN's schoonst gedenkteeken zijn... *aere perennius.* B.

JAN FAESSEN. *Historische Roman uit het begin der zeventiende eeuw. Door* LODEWIJK MULDER, 1e *Luitenant der Infanterie. II Deelen. Te Arnhem, bij* D. A. Thieme. 1856. *In gr. 8vo. XVI en* 588 *bl. f* 6 - 80.

De mannen van het zwaard aan de kunsten des vredes! Dat is op zich zelf reeds een goed teeken voor den lande; maar wanneer het geschiedt gelijk hier, dan is het ook eene aanwinst voor onze letterkunde.

De Schrijver, die reeds kleinere campagnes op dit veld heeft gedaan, zendt hier »zijn eerste werk van eenigen omvang" in de wereld. Met genoegen hebben wij het gelezen, en willen er hier een oogenblikje over spreken.

SCHIMMEL's »Haagsche Joffer", kort vóór »JAN FAESSEN" verschenen, verplaatst ons in denzelfden tijd, en één der hoofdpersonen van MULDER, W. VAN STOUTENBURG, vinden wij dáár in andere omstandigheden weder. Onwillekeurig worden wij bij het lezen van het eene aan het andere herinnerd (een purist zou zeggen: wordt aan ons het andere herinnerd); hoewel ze, of juist omdat ze, ondanks die toevallige punten van aanraking, bijna in alle opzigten hemelsbreed van elkander verschillen. Maar, op het gevaar af van den aanbidderen van eenen gevestigden roem te mishagen, verklaar ik, naauwelijks te durven bepalen, wien ik met het meeste genoegen gelezen heb. SCHIMMEL moge verblinden door fijnheid van *intrigue*, en diepte van karakterschildering; het heeft toch óók verdienste, om, zoo als MULDER doet, de historie op den voet te volgen, en toch boeijend te zijn; en niet meer in de menschen te leggen, of er uit te halen, dan er in gevonden wordt. De acteurs in de »Haagsche Joffer" mogen spreken met onnavolgbare gevatheid, en diplomatische slimheid; —

mij is het wat gekunsteld, en ik erken nederig, nog weinig zulke slimme menschen gezien te hebben; terwijl FAESSEN's personen wel wat alledaagscher zijn, maar mij natuurlijker voorkomen. Het poëtisch proza van den eersten moge bewondering wekken; ik luister ook nog wel eens gaarne naar de gewone taal, zoo als de andere ze ons doet hooren. En, wat het historisch element betreft, het verknippen der historie door S. mishaagt mij; terwijl de overdreven historische trouw van MULDER mij óók niet bevalt; maar ik weet niet wat verkieselijker is.

De indruk nu, dien »JAN FAESSEN" op mij gemaakt heeft, is in het kort deze: het zijn vooral de eenvoud, bescheidenheid en ongekunsteldheid, — deugden tegenwoordig zoo schaarsch gevonden! — die mij veel van dit boek doen houden. Maar aan de andere zijde zijn het ook juist deze eigenschappen, die, in zoo verre ze wel eens overdreven worden, het minder goede er van uitmaken.

Ik zal mij nader verklaren.

Het is een historische roman, dien wij voor ons hebben, waarvan de zamenzwering door OLDENBARNEVELT's zonen, of liever jongsten zoon, tegen Prins MAURITS gesmeed, het onderwerp is. — Over de regten en pligten des Schrijvers in dit *genre* zullen wij niet lang twisten: *variis modis bene fit, dummodo bene.*

Mij dunkt, die naam kan reeds toegepast worden op elken roman, waarvan het drama zich aan eenig feit, wat tot de geschiedenis behoort, aansluit. Zelfs is het geen vereischte, dat een historisch persoon er eene hoofdrol in speelt, als de toestanden maar op een gegeven tijdstip mogelijk, en de zeden naar waarheid voorgesteld zijn. Brengt men er echter historische personen in, dan mag daar omheen de fictie haren vrijen loop hebben, maar aan die personen zelve mag ze niet komen. Dit kunnen echter de meesten niet nalaten; de historie is hun nooit mooi genoeg, en de notabiliteiten, wien de eer te beurt valt, om in een roman behandeld te worden, moeten meestal met belangrijke wijzigingen van hun lot of karakter, daarvoor boeten. Dat is een gebruik van de historie, wat hare waardigheid te kort doet; dat is niet de fictie te hulp roepen, om de historie in een behagelijk kleed te dosschen;

maar het is, op naam van de historie borgen, om de fictie in een deftig gewaad te steken.

Ik heb er niets op tegen, dat men historie en roman in het huwelijk verbindt; maar de eerste moet, mijns inziens, hoofd des huisgezins blijven, en niet door de eigenzinnige wederhelft op elke bladzijde gebeten en beschadigd, maar met eerbied behandeld worden.

Zulken eerbied voor de historie vinden wij bij onzen Schrijver in hooge mate. Het blijkt ons overal, dat hij niet alleen het feit zelf, wat hij beschrijft, maar ook den tijd, waarin het voorviel, naauwgezet heeft bestudeerd, hetzij hij ons »eene tooneelvoorstelling der Rederijkers" (D. I, Hoofdst. III) van die dagen doet hooren, of in »eene geheime Arminiaansche predikatie" (Hoofdst. V) eene proeve geeft van de toenmalige kanselwelsprekendheid. Wij vinden er onze voorvaderen trouw geschetst in hun huiselijk en burgerlijk leven, en in hunnen, toenmaals minder gelukkigen, politieken en godsdienstigen toestand. — Het vrij talrijke personeel, wat hij opvoert, zijn bijna alle historische personen, die werkelijk aan die zamenzwering deelgenomen, of in dien tijd geleefd hebben. Zij behouden het karakter, waar zij bij hun leven mede gezegend of belast waren; aan tijd noch plaats wordt veranderd; zelfs de woorden, die ze bij de voorkomende gelegenheid, of althans bij eene dergelijke werkelijk gesproken hebben, vinden wij hier en daar weder. Onze WAGENAAR, die, op zijne wijze, uit dezelfde bronnen zijn verhaal geput heeft, is niet getrouwer in het mededeelen der waarheid, voor zoo verre hij die vinden kon. Zelfs legt ook onze Schrijver de eigenaardige taal, die het sedert Mevr. BOSBOOM-TOUSSAINT mode is geworden de menschen dier tijden te laten spreken, hun in den mond; — hoewel dit laatste mij maar nooit wil aanstaan, omdat het noch geheel hunne, noch ook onze taal is.

Juist die eenvoudigheid en waarheid nu komen mij voor eene groote verdienste van dezen roman te zijn. Want die eenvoud is verre van vervelend te worden. Ja, eenvoudig is de Schrijver, omdat hij geene al te onnatuurlijke toestanden schept, noch onpeilbaar diepe karakters verdicht; — maar de waarheid, die in deze treffende gebeurtenis de eenvoudige historie hem bood, is boeijend genoeg, als ze maar met zoo veel zorg en smaak wordt voorgedragen. En in DUIFJE'S

woning, zoowel als in de zalen der weduwe van OLDENBARNEVELT, aanschouwen wij tooneelen genoeg, die in hooge mate ons gevoel en onze belangstelling opwekken. — Het heeft wat van dien eenvoud, welke ons zeggen doet: »zóó kan ik het óók wel", — maar als men het beproeft, valt het niet mede. Ook zal JAN FAESSEN u bevredigen, jeugdige lezeressen of lezers! die u geen roman kunt denken, waar gij geen engelenkopjes ziet glimlagchen, of eerste kussen hoort klappen. Stelt u gerust, gij vindt hier een engelenkopje, en — hartje bovendien. Dit heeft de Schrijver aan de bekende historie toegevoegd, en den vader op den koop toe. Maar hij heeft het goed gedaan: het is een Hollandsch engeltje, dat wil zeggen, een zoo als ze er kunnen zijn, en toch lief.

Naast haren FAESSEN is zij door den Schrijver tot hoofdpersoon gemaakt, en daartoe is er ook een fijne draad van *intrigue* in het historische feit door hem ingevlochten, en wel zóó, dat de historie er niet door verward, maar ontward, en zelfs verfraaid wordt. Juist daardoor wordt JAN FAESSEN's afval van de zamenzweerders, die anders vrij dubbelzinnig wezen zou, behoorlijk verklaard, zoodat hij niet als een verrader, maar als een belangwekkend persoon voorkomt. En moge hij daardoor ook wat te zeer verheven worden, boven hetgeen hij misschien geweest is, wij winnen er een ferm en innemend karakter door.

Maar wij zeiden ook, dat aan de andere zijde diezelfde goede eigenschappen, die ongekunsteldheid en eenvoudigheid, ook het minder goede van dezen roman uitmaken. Het is, omdat die historische trouw wel wat overdreven wordt. In den aanvang gaat het goed: daar wordt het verhaal van de zamenzwering ingeleid en afgewisseld door vrij belangrijke tusschenbedrijven, die op gepaste wijze ons een blik gunnen in het leven en de zeden dier tijden. Maar hoe langer hoe meer wordt de Heer MULDER bloot geschiedschrijver. Zelfs hooren wij hem (D. II, bl. 96) spreken van zijne »bronnen, die hij heeft moeten raadplegen", hetgeen wat te veel naar de studeerlamp riekt. Het historisch onderzoek moet wel aan een werk als dit te gronde liggen, maar mag niet zoo duidelijk voor den dag komen. Vooral in de laatste Hoofdstukken is het als of wij niet een romanschrijver, maar een geschiedschrijver lezen, hoewel men het toch, nadat de Schrijver

ons zooveel belang heeft weten in te boezemen voor zijne personen, met groot genoegen leest.

Hetzelfde geldt van den stijl. Ook in dit opzigt hebben wij vooral te prijzen. De Heer M. heeft eene zuiverheid en netheid in zijne taal, die voor een Nederlander, — ach! dat ik het zeggen moet! — uitstekend zijn. Zijne ongekunsteldheid en bescheidenheid zijn ons welkom bij het ultradramatische of overbloemrijke, wat elders onze ooren en oogen wel eens vermoeit. — Maar ook hierin moet de Schrijver vooral niet verder gaan. Een weinig meer verheffing van stijl, en kunst van schildering ware niet misplaatst geweest, en vooral het Tweede Deel is wat sober. Maar, wanneer hij wil, zal het hem weinig moeite kosten, om dat gebrek te verhelpen: want hij, die eenmaal goed stileert, kan ligt de noodige versierselen aanbrengen; terwijl, omgekeerd, zoo velen die beginnen met zoogenaamd *mooi* te stileeren, bezwaarlijk het tot een *goeden* stijl zullen brengen. Hij blijve maar met zorg en zonder bloemenjagt of beeldendrift stellen, maar wachte zich dan ook voor zulke beelden als wij, b. v., D. I, bl. 76, lezen, waar hij, in vollen ernst, van »een ijskorst over een krater" spreekt. Nog een klein lijstje met dergelijke misgrepen heb ik naast mij liggen, maar ik verscheur het liever, dan het hier af te schrijven. Het zou onbarmhartig zijn, iemand die zoo weinig jagt maakt op het sierlijke, maar het degelijke zoekt, over enkele onnaauwkeurigheden, die ons allen wel eens uit de pen kunnen vloeijen, lastig te vallen.

Als ik den S. eens te spreken kreeg, zou ik misschien op bescheiden wijze enkele aanmerkingen maken op minder gelukkige vindingen. Ik zou hem vragen, of dat overleggen der zamenzweerders onder de preek in een kleine schuur (D. I, Hoofdst. V) niet wat ongepast; — VAN DIJK's schrikbeelden (D. II, bl. 8) niet wat ver gezocht; — het ontsnappen van DUIFJE door de poort van Rotterdam (D. II, bl. 145) niet wat al te gelukkig, en hare geheele reis niet wat onwaarschijnlijk zijn. Enkele bijzonderheden nog meer misschien; maar ze zijn niet grof verkeerd genoeg, om ze openlijk als misslagen breed uit te meten.

Over het geheel dus kan mijne aankondiging van »JAN FAESSEN" sterk aanbevelende zijn. Ieder, wiens smaak niet gelijk is aan de tong des ouden gastronooms door vele en

schadelijke specerijen overprikkeld, zal met mij hoog ingenomen zijn met dit werk van smaak en van studie tevens. Ik verheug mij in den Heer MULDER een romanschrijver te zien opstaan op het veld der vaderlandsche geschiedenis, wiens eerste proeve blijde verwachtingen geeft voor de toekomst. Wij hebben in dat vak mannen en vrouwen, reeds met wèl verdiende lauweren gekransd, en een iegelijk naar zijnen aard van groote verdienste; — MULDER zal door zijnen echt Hollandschen trant eene aanzienlijke plaats in die reijen bekleeden.

De Uitgever heeft ons in de dagbladen bij herhaling verzekerd, dat hij »JAN FAESSEN" »met succes debiteert". Aan de uitvoering en het titelblaadje heeft hij dat ook wel verdiend. Wij hopen maar dat het waar is, en, mogt het dit nog niet ten volle zijn, dan wekken wij elk die een goeden roman lezen wil, met vrijmoedigheid op, om die advertentie tot volle waarheid te maken. Want de S. heeft juist het doel bereikt, waarnaar hij bescheiden verklaart gestreefd te hebben, om »voor den romanlezer, die het werk ter verpoozing in handen neemt, een onderhoudend verhaler te zijn; maar tevens hem, die er iets meer in zocht dan eene luchtige novelle, niet geheel onbevredigd te laten." D—D.

's Levens wisselvalligheid. Verhalen door J. W. R. GERLACH. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. *In gr. 8vo. VIII en* 290 *bl., met vignet. f* 2 - 90.

Daar liggen zes Verhalen voor mij, waarover de Schrijver in zijne zeer bescheidene Voorrede hoopt een oordeel te hooren, ten einde uit de daarin gegeven wenken nut te trekken en er zijn voordeel mede te doen. Een zoo beleefd verzoek verdient een beleefd, maar tevens opregt antwoord.

De inhoud, wordt gezegd, zal strekken ter bevordering van zedelijkheid en godsdienstzin, maar bij de lezing is mij niet gebleken, hoe, b. v., N°. 1, 2, 4 en 6 bijzondere aanspraak kunnen maken, om daartoe veel bij te dragen. Het best beviel mij N°. 5: *Een Verhaal uit de tijden der Hervorming in Schotland*, dat eenige tafereelen schetst uit het leger der Covenanters onder MONTROSE, en ons niet onaardig een overzigt

van die half gedisciplineerde troepen geeft. — N°. 3 en 6 zijn opeenstapelingen van ijselijkheden en onwaarschijnlijkheden, overtogen met eene tint van bovennatuurlijkheid en middeleeuwsch bijgeloof, die waarschijnlijk BRAGA zou doen uitroepen: dat is »een trantje, dat nu reeds op liquor staat!"

Voor den inhoud echter willen wij den Schr. niet geheel aansprakelijk stellen, daar hij toch zegt de idéën van elders ontleend te hebben. Hij had nu, wel is waar, daarin wat beter smaak kunnen toonen, en zich overigens in dezen kunnen beroepen op beroemde mannen, die even als hij hebben gedaan, maar waarom schept hij niet liever zelf de vormen waaraan hij de moeite der omkleeding ten koste legt? In mijn oog heeft de wilde thijm onzer Hollandsche duinen hooger waarde, dan de krachtigste en kleurigste parasiet, die onder den keerkring op vreemden schors zijn voedsel zoekt. Buitendien zou de Schr. zich met dien nederigen stand niet behoeven tevreden te stellen; zijn stijl toont op verscheidene plaatsen, dat hij met eenige oefening nog wel een statige eik worden kan, in den hof, dien ik onzen Nederlandschen proza-schrijvers zou willen aanwijzen (natuurlijk gelijkvloers, daar de dichters op iederen berg, op iederen heuvel, en zelfs op iederen molshoop aanspraak maken, ten einde elk naar verdiensten geplaatst worde). Maar die proza-vallei zou onder den schepter van VAN LENNEP en HILDEBRAND een zoo liefelijk verblijf kunnen worden, dat men daar den zangers hunne verhevenheden niet zou behoeven te benijden. Ik zou er echter geene vrijplaats van willen maken, om die *coute que coute* te bevolken. Volstrekt niet! Als ik de sleutels van dat paradijs had, zou het nog maar zeer weinig bewoners tellen.

Den Heer G. wil ik nu wel in vertrouwen zeggen, op welke kleinigheden hij dient acht te geven om binnengelaten te worden:

Vooreerst zou zijne taal zuiver moeten zijn van uitdrukkingen, die andere taalvormen herinneren, zoo als, b. v., bl. 4: *zijn meisje, dat hij hier wist*... eene zinsnede, die men gerust onder de Gallicismen mag rangschikken. Voorts zou hij er zich op moeten toeleggen om zijn stijl gelijkmatiger vol te houden, en niet te midden eener hoogdravende uitboezeming op eens een paar zeer alledaagsche woorden in te lasschen; om daarentegen zijne personen in den gemeenzamen omgang

eenvoudiger en natuurlijker te laten praten, zonder daarom in een platten toon te vallen (een moeijelijk te bereiken punt); om onjuiste denkbeelden te vermijden, en, b. v., niet te spreken van een *kil en ijzig lied*, of van een ziekelijk kind te zeggen, dat het frissche *knopje* in een verdord *tuiltje* veranderd was. Ook maakt het geen aangenamen indruk als men zoo van die *phrases toutes faites*, gelijk de Franschen ze noemen, hier en daar tusschen geschoven, woordelijk wedervindt.

Maar de Schr. zegt jong te zijn, en zijne letterkundige loopbaan pas te beginnen; het zou dus wel te verwonderen wezen indien er aan zijn werk niets meer ontbrak, en gaarne erken ik, dat er, mijns inziens, een zeer goede aanleg in op te merken is. Over het geheel is daarin de kracht nog wel minder ontwikkeld dan het gevoel, maar de kiem daarvan is toch zeer goed te ontdekken. Over een zeker geneesmiddel door hem aan de hand gedaan, zou ik wel eens eenige medici willen raadplegen: of namelijk het gebruik van baden iemand ooit kan helpen om eene gevoelige ziel te krijgen. Ik durf hier niet beslissen, maar vrees toch dat men in zulk een geval vergeefsche moeite zou doen.

Het werkje is goed van correctie, net van uitvoering, en versierd met een allerliefst gekleurd vignet. M. P. H.

Noord en Zuid. Door Mrs. GASKELL, *Schrijfster van:* »MARY BARTON", »*Hand and Heart*", *enz. Vertaald door* C. M. MENSING. *Twee Deelen. Te Middelburg, bij* de Gebroeders Abrahams. 1857. *In gr. 8vo. VI*, 329 *en IV*, 322 *bl., met twee gelith. titelvignetten. f* 6 - 50.

Noord en Zuid beteekent, gelijk de Vertaler ook in een kort Voorberigt aangeeft, het Noorden en Zuiden van het eigenlijke Engeland, waar geheel verschillende zeden en gewoonten heerschen, terwijl de bewoners in hunne denkbeelden en karakters sterk tegenover elkander staan. In het Zuiden levert hoofdzakelijk de landbouw een middel van bestaan op, in het Noorden daarentegen bloeijen mijnen en fabrijken; in het Zuiden heerschen meer beschaving en weelde, in het Noorden woekeren handel en nijverheid.

Het gezin van den heer HALE, predikant in het landelijke

dorpje Helstone, welk gezin bestaat uit man, vrouw en dochter, benevens de getrouwe NORA, kamenier van mevrouw, — gaat zich, ten gevolge van de veranderde kerkelijke gevoelens van den predikant en zijn afstand van zijne betrekking, verplaatsen naar Milton, eene drukke, berookte, mistige fabrijkstad in het Noorden van Engeland. Daar komt de familie HALE in kennis met de familie THORNTON, bestaande uit eene weduwe met zoon en dochter. De zoon, een fabrijkant, speelt met de dochter van den gewezen predikant, mejufvrouw MARGARETHA HALE, de hoofdrol. MARGARETHA en THORNTON verschillen in menig opzigt van denkwijze en gevoelens, maar beiden hebben zij onafhankelijke, krachtvolle, edele karakters. Hunne wederzijdsche deugden brengen hen tot elkander. Beiden komen ook in aanraking met de volksklasse te Milton, en bewegen zich in de woelige tooneelen, veroorzaakt door eene staking van arbeid (*strike*). Gewigtige vragen uit onzen tijd, vooral ook over de verhouding en den persoonlijken omgang tusschen de werklieden en hunne meesters, treden daarbij op den voorgrond, en worden door de Schrijfster met uitnemend talent en eene, bij eene vrouw, verwonderlijke kennis van zaken behandeld. Dit gedeelte van het werk, dat daaraan eene hoogere waarde geeft, dan het anders als *roman* hebben zou, is de lezing en overdenking allezins waard.

De roman zelf is in den aanvang en vooral aan het einde slepend en gerekt; in het midden echter wordt het verhaal, geweven door het levendig tafereel van werkelijke toestanden, boeijend en belangrijk.

Een der nevenfiguren, zekere HENRY LENNOX, die zoo wel bij het begin als bij het slot van het werk eene vrij droevige figuur maakt, had gereedelijk weg kunnen blijven; daarentegen zijn de beide hoofdpersonen, en vooral mevrouw THORNTON en de fabrijk-arbeider HIGGINS met zijne dochter, uitmuntend geteekend.

Ook weder bij het lezen van dit werk viel het ons in 't oog, dat er in die Engelsche verhalen, welke in den tegenwoordigen tijd spelen, zoo vaak iets voorkomt, dat u somtijds onwillekeurig doet uitroepen: „Ja, dat is zoo!" Er zijn hoogst natuurlijke *détails* in, gezegden, bewegingen, uit het dagelijksche leven gegrepen, opmerkingen, die men bij zich zelf dikwijls heeft gemaakt, en die allen een tint van waarheid aan

't verhaal bijzetten, en de opgevoerde personen werkelijk doen leven.

De vertaling is, wij moeten het zeggen, op verscheidene plaatsen slordig, zoodat wij er nu en dan aan twijfelden of wij MENSING's naam wel goed op den titel gelezen hadden. Wij zijn hier en daar gestuit op onhollandsche zinnen en uitdrukkingen, op gewrongen taal, vooral in de gesprekken; blijkbaar een gevolg van overhaasting; meermalen vonden wij het woord *verwonderen* voor *benieuwen* gebezigd; b. v.: »Zij verwonderde zich (voor: *het benieuwde haar*) hoe haar vader en HIGGINS met elkander zouden zijn teregt gekomen."

Dit neemt echter niet weg, dat we over 't algemeen met het werk ingenomen zijn, en het gerust ter lezing durven aanbevelen, vooral aan hen, die iets meer willen vinden in een roman dan louter vlugtige prikkeling hunner verbeelding. Mogten uitgevers en vertalers meer en meer werken van deze gehalte voor onze pers uitkiezen! A. I.

Grondbeginselen der Aardrijkskunde van de Nederlandsche Oost- en West-Indische Bezittingen, door J. P. VAN DER MAAS, JR. *Te Amsterdam, bij* C. L. Brinkman. 1854. *In kl.* 8*vo.* 16 *bl.* *f* :-10.

Ofschoon de wijdsche titel meer doet verwachten, dan hier werkelijk geleverd wordt, biedt het boekje ons een zeer goed bewerkt kort overzigt der Aardrijkskunde van de Nederlandsche Bezittingen in Azië, Afrika en Amerika. De Schrijver was eerst voornemens er eene Chronologische Tafel der Geschiedenis bij te voegen, doch heeft zulks, *om bijzondere redenen*, uitgesteld. Wij raden hem aan, dit uitstel *ad calendas Graecas* aan te houden, en liever af te wachten, of een onzer levende vaderlandsche Geschiedschrijvers, b. v. VAN LENNEP, KNUIVERS, of SNELLEBRAND, het niet geraden oordeelt ons eene afzonderlijke Korte Geschiedenis der Bezittingen van Nederland in andere werelddeelen, ten gebruike der lagere scholen, te schenken. Niet, dat wij bij anticipatie den Heer VAN DER MAAS tot zulk eenen arbeid onbevoegd, of onbekwaam rekenen; maar er is welligt geen tak van letterkunde, welks beoefening meer moeijelijkheid aanbiedt dan de Geschiedenis, en

men behoort eenen bijzonderen aanleg en eene eigenaardige geschiktheid te bezitten, om *voor de jeugd* in dit *genre* een werkje te schrijven, hetwelk de grenzen van het middelmatige overschrijdt. Vooral jeugdige onderwijzers verzeilen ligt op deze klip, en aanvaarden dikwijls eene taak, die de onpartijdige kritiek later verpligt is te verklaren als boven hunne krachten te zijn geweest. De Schrijver van bovenstaand werkje houde ons deze *algemeene* opmerking ten goede. De *Vaderl. Letteroefeningen* wenschen zelfs den schijn van voorbarigheid te vermijden, doch dit belet niet, dat zij, geroepen om te prijzen en te laken, waar het pas geeft, ook, wanneer de gelegenheid zich ongezocht voordoet, het regt meenen te hebben eenige bedaarde woorden van waarschuwing uit te spreken.

Wij kunnen inmiddels dit boekje wel aanbevelen, en hopen, even als de Schrijver in zijn Voorberigt zegt: »Dat het tot nut der jeugd moge zijn!" L. A. H.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Een ongenoemde, dien het niet aan bekwaamheid ontbreekt, heeft *eene vriendelijke, maar ernstige teregtwijzing* gegeven aan Prof. J. H. SCHOLTEN, ten gevolge van diens laatste redevoering. De titel luidt: *Het regt der Gemeente gehandhaafd tegenover het gezag der Wetenschap* (te 's Gravenhage, bij H. J. GERRETSEN). De Schrijver erkent het gezag der wetenschap, maar wijst zeer juist aan, dat ook de Hervormde gemeente haar regt heeft, en dat er veel bezwaar is in den toestand der godgeleerde faculteiten zoo als zij tot nog toe zijn kweekscholen voor leeraars der Hervormde Kerk. Wat SCHOLTEN wenscht is billijk, maar feitelijk bezit hij het nog niet, en hij miskent daarom zijn standpunt. Sterk wordt er aangedrongen op invloed van de zijde der gemeente op de vorming harer leeraars — en moge iemand ook al beweren, dat alleen de zucht om wat eene bepaalde partij voor Hervormd houdt, door te drijven, hier tot spreken dringt, en dat wanneer verkregen wierd, wat men vraagt, de gemeente in hare totaliteit niet zou ijveren voor de Hervormde Kerk, zoo als die partij dat woord verstaat — dat de tegenwoordige toestand niet houdbaar is, blijkt hier weêr op nieuw, en daarom zij den wetgevers bij het maken van eene nieuwe verordening op het hooger onder-

wijs, ook vooral in dit punt, groote wijsheid en omzigtigheid toegebeden.

Ds. JAMES, dien wij vroeger als bestrijder van V. KOETSVELD niet gunstig leerden kennen (zie bl. 114), treedt nu op tegen ZAALBERG's Leerredenen (door ons beoordeeld bl. 217). De titel zijner *brochure* is: *Heeft Dr.* J. C. ZAALBERG *den waren sleutel der Evangelische verzoeningsleer gevonden of verloren?* Te Arnhem, bij J. W. SWAAN. Zijn toon is, helaas! in dit geschrift ook niet vrij van verregaande bitterheid. Dat er aanleiding bestond om ZAALBERG van orthodoxe zijde aan te vallen en te wederleggen, volgt uit hetgeen wij ter aangehaalde plaats over de te groote scherpte zijner polemiek aanmerkten, en over het onvoldoende zijner ontwikkeling van het dogma. Ds. JAMES blijkt intusschen niet tegen hem te zijn opgewassen. Wat dunkt u toch van zijne wetenschappelijkheid, als hij schrijft (bl. 11): »Zij (de menschen na het plegen der eerste zonde) derfden oogenblikkelijk het beeld en de heerlijkheid Gods, werden met schaamte gewaar dat zij naakt (ontbloot van het kleed der onschuld) waren, gaven later het schoone ligchaam, hetwelk zij uit de hand des Scheppers ontvangen hadden, aan het stof terug en, waren de genade en de belofte des Zaligmakers, welke zij met hartelijk geloof omhelzen, niet tusschen beiden gekomen, dan zouden zij, na hunnen dood, van Gods zalige nabijheid verwijderd geweest, en in eene jammerlijke en eeuwige rampzaligheid gestort zijn." Wij kunnen den wensch niet onderdrukken, dat een echt wetenschappelijk voorstander der orthodoxie hare partij in ons Vaderland opneme. Voor 's hands gelooven wij, dat hare bestrijders uit het geschrift van JAMES kunnen leeren, als zij haar aanvallen, niet, wat maar al te veel gebeurt, hare leerstellingen, gelijk die door den ruwen volkshoop worden uitgedrukt en voorgestaan, aan te tasten, terwijl wij ons verblijden, hier met zoo vele woorden te lezen: »Wij belijden, volgens het Evangelie, dat God, die de eeuwige en volmaakte liefde is, nimmer de vijand der menschen geweest is noch heeft kunnen zijn. Wij gruwen zelfs van zulk een gedrogtelijk denkbeeld; wij gelooven dat God de menschen uit liefde schiep en uit loutere liefde heeft willen verlossen; dat het derhalve de mensch is, die van wege zijne vleeschelijke en vijandige gezindheid, zich op de aangebodene genade, met God verzoenen moet door geloof en waarachtige bekeering van hart en wandel.".

Geestelijke Schat voor de kinderen Gods, *door* C. H. VON BOGATSKY. *Naar de[n] 38e[n] druk uit het Hoogduitsch vertaald. Te Koevorden en Winschoten, bij* D. H. VAN DER SCHEER *en* P. S. VAN DER SCHEER. *In gr. 8vo.* 1e *Aflev.* 82 *bl.* *f* :-20 *per Aflev.* — Eene stichtelijke lectuur, zóó armzalig als ze ons onder tal van stichtelijke armzaligheden toch maar zelden onder de oogen kwam, en, die voorts door eene slechte vertaling nóg armzaliger is gemaakt. Een eigenlijk verkeerde geest is er in 't boek niet; maar in 't geheel geen geest. 't Zijn korte, *te* korte, avond-overdenkingen over Bijbelplaatsen: telkens besloten met een tweeregelig rijm, even lam van maat als van inhoud. Ter amusante proeve:

Heer! Laat mij eens andrens oog en hart ten leven rigten,
Opdat de zon des heils ons beiden moog verlichten!

In 't Hoogduitsch heeft BOGATSKY's werk reeds 38 drukken beleefd. Waar kunnen onze goede naburen zich in hunne *süssliche Empfindeley* al niet aan stichten! Maar 't is ook waar! het boek is al tamelijk oud (van 1760); en wij leven onder de mode *à la renaissance*.

Druk, papier en correctie zijn regt leelijk en afschrikkend, en dus een waardig en nuttig kleed voor den inhoud. V. P.

Naar aanleiding van het beruchte artikel in het Ultramontaansche dagblad *De Tijd* ter gelegenheid van TOLLENS' dood, schreef een ongenoemde een stukje: TOLLENS *als Evangelisch-Christelijk Volksdichter; te Amsterdam, bij* E. S. WITKAMP, à *f*:-20, waarin met de stukken wordt aangetoond, dat het Christelijke element in de verzen van onzen geliefden Volksdichter niet alleen na zijnen overgang tot de Remonstrantsche Broederschap, maar ook reeds vroeger, toen hij nog tot de R.-K. Kerk behoorde, helder uitkwam. De zaak is waar, en hare aanwijzing overtuigend; maar ons zou het onzinnige geraaskal van *De Tijd* der moeite van wederlegging niet zijn waard geweest. Dat trouwens belijders van de R.-K. godsdienst zelven het geschimp van *De Tijd* verachten, ziet men misschien nergens sterker, dan in een waar en warm stukje van Mr. PRUDENS VAN DUYSE, getiteld: TOLLENS *herdacht in België*, uitgegeven *te Antwerpen*, *bij* W. L. VAN OOSTERZEE, in welke *brochure* men o. a. leest: »Gij" — *De Tijd* —

„Gij schimpt op TOLLENS, naamloos heer:
De man stierf protestant.
Wij protesteeren heinde en veer;
Wij protesteeren, tot 's lands eer,
Luid tegen úwe schand'.

— — — — — — —

„Wat! ónze TOLLENS (schreeuwt uw krant)!
„Neen, 't past ons niet dat woord;
„Dat woord past niet aan Nederland."
Zeg, liefdrijk hart! zeg, groot verstand,
Of gij daartoe behoort?

Zeg, de „aardsgezindheid" van den man,
Waarover ge u erbarmt,
Hoe spreken daar 's lands armen van?" enz.

Lezenswaardig is dat geheele boekske, en merkwaardig als gevloeid uit de pen van eenen Roomsch-Katholiek, die in onderscheiding van vele zich liberaal noemenden in België een ijverig lid zijner Kerk is.

Bijdrage tot de behandeling der zoogenaamde Zeeuwsche Koorts, door Dr. A. A. FOKKER. *Namens de Commissie voor Pharmacodynamiek voorgedragen in de Vergadering van de Vereeniging van Genees- en Heelkundigen in Zeeland, gehouden te Middelburg, den* 31*sten* *Julij* 1856. *Te Middelburg, bij* J. C. *en* W. ALTORFFER. 1857. *In gr.* 8*vo.* 36 *bl.* *f* :-35. — Hoewel het gezag der traditie en het zoogenaamde autoriteits-geloof reeds sedert lang in de Geneeskunde, als wetenschap beschouwd, hebben afgedaan, zoo geldt dit echter nog geenszins van de medische kunst. Terwijl de wetenschap, haar natuurkundig standpunt handhavende, eigen onderzoek door waar- en proefneming noodig acht, maakt de kunst van middelen gebruik, die veelal slechts op het gezag der overlevering steunen, en wier onzekere en twijfelachtige uitwerkselen geenszins met onze physiologische kennis in overeenstemming gebragt kunnen worden. Geldt dit reeds van de meeste middelen, die door de geneesheeren zelve aangewend worden, nog veel meer is het van toepassing op de veelsoortige zoogenaamde geheime geneesmiddelen, waarvan zich de volksgeneeskunde bedient. En niet te min kan het nuttig zijn ook van laatstgenoemde middelen kennis te nemen, daar men nooit vergeten moet, dat de geneeskunde van empirischen oorsprong is, en dat gelouterde

ervaring, uit den aard der zaak, door ruwe en onoordeelkundige empirie wordt voorafgegaan. De bijdrage van den Heer FOKKER is ons daarom welkom, en daarin worden eenige merkwaardige berigten omtrent de behandeling der Zeeuwsche koortsen met uit- en inwendige, deels van andere Geneesheeren, deels van leeken herkomstige geneesmiddelen medegedeeld. Om aan het misbruik van zoodanige, veelal bedenkelijke en dikwijls geheel ongerijmde middelen een einde te kunnen maken, moet het *kwaad*, in de eerste plaats, behoorlijk gekend worden, en tot het opsporen daarvan moet elk, die er toe in de gelegenheid is, trachten bij te dragen.

Het Leven in zijne natuurlijke verschijnselen populair verklaard door D. F. ESCHRICHT, *Hoogleeraar te Koppenhagen. Naar het Hoogduitsch door Dr.* W. F. R. SURINGAR. *Met platen en houtsneê-figuren. Tweede Deel. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. SURINGAR. 1857. *In gr. 8vo. IV*, 287 *en* 4 *bl. f* 3 - : *Twee Deelen compl. f* 7 - : — Over de voltooijing van ESCHRICHT's populaire physiologie, waarvan wij het Eerste Deel vroeger met grooten lof hebben aangekondigd (1855, bl. 792 en volgg), verheugen wij ons zeer, en het verblijdt ons niet minder, dat ons langer wachten naar die voltooijing vergoed is geworden door de zorgvuldige bewerking, die aan dit Tweede en laatste Deel is te beurt gevallen. Het gebeurt zelden, dat aan eene vertaling de voorkeur moet worden gegeven boven het oorspronkelijke, en echter is dit hier het geval, daar de bekwame Vertaler twee nieuwe Hoofdstukken *over het accommodatie-vermogen van het oog* (bl. 128—142) en *over het stereoscopisch zien* (bl. 157—168), onderwerpen, wier naauwkeurige kennis thans voor den beoefenaar der Physiologie onmisbaar is, aan het werk van ESCHRICHT toegevoegd, en met eenige houtsneden en eene nieuwe, uit het werk van VON REEKEN overgenomene, plaat opgehelderd heeft. Daarenboven werden, ter bevordering der duidelijkheid, hier en daar, voornamelijk in de leer van het licht, eenige kleine veranderingen gemaakt, die onmiskenbaar verbeteringen zijn. Eindelijk rekenen wij het den Vertaler als geene kleine verdienste aan, dat hij den duidelijken en levendigen stijl van den uitstekenden Deenschen Schrijver zoo gelukkig heeft nagebootst. Het werk strekt daardoor niet slechts tot eene nuttige, maar tevens tot eene hoogst

aangename lectuur. Moge het velen met de Natuurkunde van den mensch, op haar tegenwoordig standpunt, bekend maken.

Vóór eenige maanden zagen wij bij vele boekverkoopers een mooi boekje voor de glazen staan. Op den rug stond met vergulde letters: »Amsterdam, WILH. GILBERS. Boekhandel. 1856;" — dat was echter de titel niet: die prijkte in nog mooijer letters op den omslag, en luidt: *Herinnering aan* NIKOLAAS I, *door* F. EDUARD ECHSTEIN. — De dingen, die in de laatste jaren met Rusland geschied zijn, deden het menigeen met belangstelling aanzien, misschien kocht deze of gene liefhebber het. Deed hij het in de hoop, wat wetenswaard aangaande dat rijk te vernemen, dan ware hij teleurgesteld; maar was het hem te doen, om een curieus boekje in zijne kast te hebben, dan waren zijne ƒ 5-: niet geheel verloren. Waarlijk, die mooije Russische letters, in welke taal de onderdanige opdragt aan H. M. ANNA PAULOWNA, Koningin-Moeder, enz. geschreven is, zijn de moeite waard om te zien. Maar vooral merkwaardig is de echt Russische geest, die uit het geheele boekje ons tegenwaait. Alles, wat maar betrekking heeft op den »grooten, wijzen, onvergetelijken, enz." Keizer, schijnt hem gewigtig genoeg toe, om den Hollandschen lezer mede te deelen. Alles strekt slechts om den oppermagtigen »Zelfheerscher" te bewierooken en te vergoden; maar om hem werkelijk te leeren kennen, ook in zijne zwakheden, en wat hij anders met een gewoon mensch gemeen mogt hebben, daar is het niet om te doen.

De Schrijver heeft eigenlijk niet veel anders gedaan dan een reeks van documenten afschrijven, die op zijnen Keizer en vooral op diens overlijden betrekking hebben. Hij vergeet niet al de leden der Keizerlijk Russische familie op te tellen, en vermaakt zich dan met eene uitvoerige verklaring van het Keizerlijk Russische wapen, waarbij eene afbeelding, — »in kleuren"! Van het Hoofdst. »geschiedkundig overzigt der regering van Keizer NIKOLAAS I, volgens OESTYALOFF", verwacht men iets, maar vindt slechts een onvolledig, onordelijk fragment. De overige van de 42 (zal ik ze Hoofdstukken noemen, die afdeelingen, waaronder de opdragt de eerste en de lijst der inteekenaren de laatste is?) zijn het lezen nog minder waard; het zijn ont- en uitboezemingen en hymnen van den Russischen adel en anderen, vooral een tal van rescripten (altijd »allerhoogst") van den tegenwoordigen Keizer, dagorders, Ukasen, enz. Vooral de begrafenisplegtigheid schijnt den Rus uiterst interessant voorgekomen te zijn: hij heeft de helft van zijn boekje over voor allerlei bijzonderheden, die daarop betrekking hebben: bepalingen aangaande den rouw, policiereglementen, lange lijsten van den begrafenistrein, en dergelijke curieuse stukken meer. De naamlijst der inteekenaren is eigenlijk reeds genoeg, om de waarde van het boekje te schatten. De Uitgever zelf teekende voor 28 ex., de Schrijver voor 15 in, en de overige 39 werden genomen door drie vorstelijke personen, cenige boekverkoopers en onbekenden, meeren-

deels blijkbaar en de andere waarschijnlijk familie of vrienden van den Schrijver.

Het geheel, — als het een geheel te noemen is, — zou een *souvenir* kunnen zijn (immers nulliteiten kunnen tot *souvenir* dienen) voor ieder die geparenteerd mogt wezen, of aan den Keizer aller Russen zelf, of aan een der herauten, en functionarissen, die bij de begrafenis gefigureerd hebben. D—D.

De Gebr. BINGER geven à *f* 2-40 uit: *De Wereld zoo als zij is. Door* HIERONYMUS DE VITTER. Mijnheer DE VITTER zou op zijne beurt duchtig bevit kunnen worden. Hij is ons niet meer dan een *would-be* humorist. Wij vinden hem flaauw en plat, en kunnen ons niet begrijpen, hoe er *dames* waren, die zich de opdragt van die vitterij lieten welgevallen. Als onze lezers er moed toe hebben om zijn boek te koopen en te lezen, dan mogen zij rigten tusschen ons en den Schrijver. Laten zij het boekje maar *op bezien* vragen — dan kunnen zij genoeg oordeelen. Het spijt ons dat wij zoo gestreng moeten oordeelen over eene zoo schoon gedrukte uitgave; ons aangaande, niets zou ons liever zijn, dan te mogen verkondigen: »Nederlanders! daar is een humorist in uw midden opgestaan — en zijn naam is HIERONYMUS DE VITTER!" Maar wij kunnen, wij mogen niet.

De Krijgsmansstand en de Krijgsman. Zedekundige Beschouwingen en Lessen voor beschaafde jeugdige Militairen. Vrij naar den vreemde, door P. F. BRUNINGS, *1ste Luitenant der Infanterie. Te Kampen, bij* K. VAN HULST. 1857. *In post* 8vo. 2, *II*, 138 *en* 2 *bl. f* :-50. — Luitenant BRUNINGS heeft met uitmuntende bedoelingen dit boekske bewerkt; hij wenschte »der militaire jeugd het ware besef te geven van hare bestemming, hen die voornemens zijn de krijgsloopbaan in te treden, in te wijden in de dure en vele verpligtingen, die op den krijgsmansstand rusten, en eindelijk aan burgers de overtuiging te geven, dat de krijgsloopbaan eene eervolle, maar tevens moeitevolle is, en hun de vooroordeelen tegen haar te ontnemen." In vele opzigten zal dit werk aan zijn doel beantwoorden, want het bevat een schat van wenken, welke ongetwijfeld voor vele lezers vruchtbaar zullen zijn; doch het is te langdradig en te veel doorspekt met afgetrokken betoogen, om met genoegen gelezen te worden. Sommige dier beschouwingen zijn geheel onbegrijpelijk, b. v. die, welke het eerste Hoofdstuk uitmaken; de jeugdige militairen zullen evenmin als Ref. dezen bombast begrijpen, en van dit *genre* is er meer in het boekje. Mogt het eene tweede uitgave vereischen, dan zuivere de Heer BRUNINGS het zonder gewetensbezwaar van die dwaasheden. De Uitgever schijnt er op gerekend te hebben, dat het in de ransels der militairen nog al wat te lijden zal hebben; hij heeft ten minste voor allerstevigst papier gezorgd.

Van het *Nederlandsch Jaarboekje der Posterijen, voor* 1857, is ons alleen het *Tweede Gedeelte* ter aankondiging toegezonden. Een begeleidend schrijven van den Redacteur, den Heer S. GILLE HERINGA, Directeur van het postkantoor te Schiedam, meldt ons, dat van het *Eerste Gedeelte* geene exemplaren meer overig waren. Met genoegen bemerkten wij daaruit, dat de ijverige Redacteur bij den negenden jaargang van het *Jaarboekje* voldoening op zijnen arbeid heeft mogen smaken. Tevens verheugt het ons in de gelegenheid te zijn, om op dit *Tweede Gedeelte*, waarvan overdrukken zijn genomen, ten gerieve van het handelend publiek, de aandacht te vestigen. Is het *Eerste Gedeelte* onmisbaar voor beambten bij het postwezen, groot nut en gemak kunnen zij die op koopmanskantoren of in andere betrekkingen dikwijls van de verzending per post gebruik moeten maken, van dit *Tweede Gedeelte* hebben. Het houdt in: 1°. Inhoud van de Nederlandsche Postwet van 12 April 1850, zoo als zij, gewijzigd bij Wet van 5 Julij 1855, den 1sten September daaraanvolgende in werking is gekomen. 2°. Alphabetische Lijst der Gemeenten, Dorpen, enz., waar van rijkswege briefbestelling plaats heeft, met aanwijzing op welke postkantoren, over 1857, de brieven er voor moeten berekend worden. 3°. Opgave van eenige hoofdbepalingen van het briefpostwezen, en van hoofdverpligtingen der Heeren brievengaarders. 4°. Alphabetische Lijst van Vrijdommen van Binnenl. Briefport voor de verschillende dienstcorrespondentiën. 5°. Lijst van Buitenlandsche Frankeringen. Op deze laatste lijst belooft de titel tegen September 1857 een vervolg; tevens wordt zij met het volgend belangrijk N.B., dat van den grooten ijver, en de bereidwillige dienstvaardigheid van den Redacteur getuigt, besloten: N.B. *Het is raadzaam om maandelijks aan de postkantoren, waar men onder behoort, beleefdelijk te vragen of er in de buitenlandsche frankering ook eenige verandering is gekomen. Wil men, om die inlichtingen te bekomen, den Redacteur van dit Jaarboekje met dat vertrouwen vereeren, dan is hij telkenmale volgaarne bereid, die per ommegaande en gratis te zenden.*

De Heer HERINGA bewijze nog vele jaren aan velen zijner landgenooten gewigtige diensten door de uitgave van zijn *Jaarboekje!*

Namens het *Koninklijk Instituut van Ingenieurs* werd aan de Redactie *het Algemeen Verslag van de werkzaamheden en notulen der Vergadering, tijdens het instituutsjaar* 1855—56, ter kennisneming toegezonden. Wij maken er gaarne melding van, met het berigt, dat verschillende voor onze waterbouwkundigen belangrijke rapporten daarin zijn opgenomen, in welke eenige o. a. betrekking hebben op de spoorwegbrug te Westervoort, het plan van een haven en reede op de Noord-Westkust van Nederland, de haven van het Nieuwediep, het verlagen van het strand der Noordzee, de brug over de rivier de Mark bij Zevenbergen, de afdamming van den Nijl, de landengte van Suëz, allen onderwerpen, waaromtrent de tusschen de Regering en het Instituut, of tusschen het Instituut en particu-

kere deskundigen, gewisselde officiële bescheiden worden medegedeeld.

Wat over het algemeen nog al belangrijk is, vooral tegenwoordig, nu door eene toevallige omstandigheid het onderwerp in de dagbladen weder ter sprake is gebragt, is de volledige geschiedenis van het met aanzienlijke gouds- en geldswaarde in 1799 op onze kusten gestrande Engelsche fregat *de Lutine*, vervat in een Rapport van het Instituut aan de Regering, in antwoord op een in zijne handen ter informatie gesteld adres.

Dit werk is uit den aard der zaak, als zijnde niet in den handel, minder voor eene beoordeeling geschikt. Mogten wij echter daartoe geroepen zijn, wij zouden de Uitgevers, de Heeren VAN LANGENHUYSEN, te 's Gravenhage, gaarne den lof toekennen, dat zoowel druk- als plaatwerk hun tot eer verstrekken.

Het Koninklijk Instituut van Ingenieurs bewijst door deze uitgave, dat het zijne roeping begrijpt, en het talent zijner leden in het belang van vaderland en wetenschap wordt aangewend.

Verhandeling over het bevruchten der Koeijen. Door S. BLAAUW, A.ZN.
Met genoegen lazen wij dit geschriftje, en wenschen het in veler handen. Hier en daar was eene kleine uitbreiding wel wenschelijk geweest, maar het is zoo, als het te lang is, wordt het niet algemeen gelezen door hen voor wie het bestemd is.

Wij hebben al vernomen dat die belanghebbenden, al het daarin voorkomende niet gaaf aannemen, maar wij vinden er toch zulke nuttige wenken in, dat wij gaarne aan vermogende belangstellenden in den landbouw den raad geven om eenige exemplaren in hunnen kring te verspreiden. Het doet zeker nut hier en daar als de lezing dringend wordt aanbevolen.

Onder de talrijke geschriften voor de Nederl. jeugd uitgegeven, zal de Uitgever I. M. J. VAN NES, te Kampen, eene niet onbelangrijke bijdrage leveren. De *Schatkamer voor Jongelieden*, bijdragen uit het gebied der Geschiedenis, Zedekunde, Levensbeschrijving, Natuurkunde, Land- en Volkenkennis, Nijverheid, Kunsten, enz., schijnt ons volgens de eerste ons toegezonden Aflevering toe een belangrijk en nuttig geschenk voor jonge menschen te zullen worden. Het werk zal oorspronkelijke stukken van de redactie, en een keur van bijdragen van gunstig bekende Schrijvers bevatten. De namen dier schrijvers, in den Prospectus genoemd, waarborgen veel goeds, en de stukken welke wij in de eerste Aflevering aantreffen, zijn zeer belangrijk. De wijze van uitgave mogen wij prijzen, en de gekleurde lithographie, afkomstig uit de steendrukkerij der Heeren EMRIK en BINGER, te Haarlem, handhaaft die firma in den eens verkregen roem.

Bij den Uitgever ZWEERS, te Zwolle, ziet het licht: KARËL *en* JANSJE, *of Broeder- en Zusterliefde. Eene leerzame geschiedenis voor de Nederlandsche Jeugd; door een Vriend der Jeugd.* — Dit boekje laat zich zeer geschikt lezen, en bevat veel dat den jeugdigen lezers tot veredeling hunner harten strekken kan; 't is jammer dat het verhaal nog al onwaarschijnlijk is. De zeer goedkoope prijs, *f* : - 17½, maakt *Karel en Jansje* tot een geschikt geschenk voor min gegoede kinderen.

A. V. D. HOEVEN, Instituteur te Hoorn, heeft eene nieuwe vertaling van de Geschiedenis van JOZEF, door V. O. HULSHOFF, geleverd, getiteld: *Les Avontures de Joseph*, te Amsterdam, bij J. M. E. MEIJER, à *f* : - 45. Deze vertaling verschilt niet veel van eene, die in 1832 te Leyden het licht zag. In beide zijn fouten tegen de eigenaardigheden der Fransche taal, waarom wij ten gebruike der jeugd aan een oorspronkelijk Fransch boekje de voorkeur zouden geven. B. v., pag. 8: *Il y en avait une par-dessus les autres intéressante et instructive qu'on peut lire dans ce petit livre.* Wij zouden zeggen: *Il y en avait une qu'on peut lire dans ce petit livre, et qui l'emporte sur toutes les autres, quant à l'intérêt qu'elle nous présente et à l'instruction qu'elle nous donne.* Pag. 26 lazen wij: *Les pieux* (de palen) *seront bienheureux.* Ook deed de titel ons denken aan *Les Avontures surprenantes de Cartouche.* Waarom het oude en goede *Histoire de Joseph* niet behouden?

Gallerie deutscher Dichter und Prosaiker aller Zeiten, mit Anmerkungen herausgegeben und den niederländischen Gymnasien gewidmet von M. R. BRUCK, *Lehrer der deutschen Sprache und Literatur am Gymnasium zu Gouda. Erste Lieferung. Zu Amsterdam, bei* J. C. A. SULPKE. 1857. *In post* 8*vo.* 80 *bl.* *f* : - 90. — 't Mag eene gelukkige idée geacht worden, die de Heer BRUCK had, toen hij besloot tot het zamenstellen dezer *Gallerie;* en we gelooven met hem, dat zij, te zamen met de vroeger van hem verschenen *Chronologische Tabelle der deutschen Literatur*, een geschikt Handboek voor de studie der Duitsche Letterkunde zal kunnen uitmaken. Slechts zouden wij den Zamensteller in bedenking willen geven, of niet het werk, voortgezet op dezelfde ruime schaal — de 1ste Aflevering, 80 bl., loopt slechts tot WALTHER VON DER VOGELWEIDE, of 't laatst der 12e eeuw — minder praktisch nut zal opleveren dan bijaldien de compilatie wat gedrongener worde.

Het Duitsch toch is slechts één der vele vakken, die aan de Gymnasia gedoceerd worden, en de grondige studie, die de Verzamelaar dezer *Gallerie* er van gemaakt hoopt te zien, zal vooreerst wel onder de vrome wenschen blijven. Druk en papier zijn voldoende. A. B. M.

BOEKBESCHOUWING.

De bijbel, het leven en de wereldgeschiedenis. Een woord voor denkende menschen van C. C. J. BUNSEN. *Uit het Hoogduitsch. Arnhem*, G. W. van der Wiel. 1857. *In post 8vo.* 64 *blz. f* : - 60.

»Een woord voor denkende menschen" heeft de ongenoemde vertaler deze overzetting der tweede afdeeling des eersten boeks van BUNSENS *Gott in der Geschichte, oder der Fortschritt des Glaubens an eine sittliche Weltordnung* geheeten. Misschien ware 't juister geweest wanneer hij haar »een woord voor zeer ontwikkelde menschen" had genoemd. 't Is niet ieder gegeven BUNSEN te verstaan. En welligt zal menigeen, aangetrokken door den naam des schrijvers en begeerig om aanvankelijke of nadere kennis te maken met den man, die ook in Nederland in gedurig wijderen kring wordt genoemd, teleurgesteld deze *brochure* sluiten, wanneer reeds de eerste bladzijden hem doen zien dat hij zal moeten worstelen om tot de kennis van de bedoeling des schrijvers, en somtijds zelfs van de beteekenis zijner woorden door te dringen. 't Is waar, de hemellichamen, de menschheid en de feiten der wereldgeschiedenis dwarrelen daar, de eersten door den æther, de laatsten »naar het algemeen geloof der volken, door nevelen en duisternis heen, op schijnbaar door elkander loopende banen" in zoo fantastischen dans, bijna zoude men zeggen: in zoo echt germaanschen walzer, dat het menigeen groen en geel zal worden voor de oogen. Toch, dat men daarom deze bladen niet ongelezen ter zijde legge! Ook uit dezen chaos ontwikkelt zich spoedig het licht. 't Doet goed den rijkbegaafden christen-staatsman, in de toespraak aan vorsten en volken (*principibus populisque*), die als 't ware de inleiding tot het boeksken is, van zijn vast geloof aan eene zedelijke wereldorde te hooren profeteren; met heiligen ernst het einde van een wereldtijdperk te hooren aankondigen; vorsten en volken beiden te hooren herinneren welke geslachten daarbij zullen ondergaan, welke gelouterd en wedergeboren zullen te voorschijn treden uit dien wereldbrand. Waar hem de geest dwingt en 't harte brandt

om van deze dingen te spreken, zonder verschooning, maar ook zonder hardheid, streng als een ELIA, maar als een ELIA alleen bestuurd door zijnen ijver om de eere Gods te handhaven, en juist door die handhaving 't geslacht waaronder hij werkt te behouden, daar wordt zijn anders gewrongene en duistere stijl helder, welsprekend, wegslepend zelfs. Men oordeele: »De rijken dezer wereld moeten rijken Gods en van zijnen CHRISTUS worden, en alle staten en godsdiensten, welke zich naar dit godsgebod niet voegen willen, moeten ter bevordering van dàt rijk te gronde gaan. En inderdaad, rijken zijn te gronde gegaan, en andere zullen voor onze oogen te gronde gaan. Maar de groote feniks der wereldgeschiedenis, de menschheid, zal zich slechts te heerlijker verheffen uit den naderenden wereldbrand, in welks vlammen alle wedergeboren volken zullen glanzen als sterren aan den nieuwen hemel en eene nieuwe aarde zullen verlichten, terwijl de andere volken op dezen grooten dooden-akker tot niets anders dienstig zijn, dan om den bodem der geschiedenis door hunne overblijfselen vruchtbaar te maken. — — — — — — — — — — — — — — — — —

»Het einde van een wereldtijdperk schijnt nabij te zijn. Vele teekenen duiden dat aan. Alles werkt voor dat, waarmede het in strijd is, en de taal waarvan men zich anders bedient om zich voor elkander verstaanbaar te maken, wordt aanmatigende leugen. De zelfzucht als anarchie arbeidt voor het absolutisme; de zelfzucht, als boven de wet (en alzoo buiten de wet) staande dynastie-heerschappij arbeidt voor de anarchie. Tusschen deze beide démonen in geplaatst, dreigt de menschheid te gronde te gaan, en met haar de beschaving van vele eeuwen. Dáár oefent men in het land der vrijheid de ruwste gewelddadigheid, en predikt slavernij, met den bijbel in de eene hand, en het moordstaal in de andere. Hier verkondigt men in den naam des Evangelies bijgeloof en priestergezag, en dringt met behulp van de politie en dreigende met gevangenis, het oude geloof op. Innerlijk verval wil men genezen door vermeerderde uiterlijkheid van het kerkelijke. Onverdraagzaamheid heet zegel van den Christelijken Staat, ja vervolging een getuigenis voor den ernst van Protestantschen zin. Niet alleen dat wat onregt is in formules gebragt wordt, maar deze formules worden zelfs vergood. De groote massa der denkende menschen ziet dit alles in stilte toe, klaarblij-

kelijk betooverd door de zucht naar verstrooijing als 's levens doel en prijs, en door de zucht naar genot zonder arbeid, of voor korten tijd ter neêr gedrukt door de mismoedigheid der vertwijfeling. — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

„De grond waarop gij staat is hol, waarom zoudt gij dien, in plaats van hem te ondersteunen, willen doen instorten? Te vele zijn de ongeregtigheden en de zonden; het lijden waaronder de menschheid in vele landen gebogen gaat, is te groot, dan dat God en menschen dat alles nog lang zonden kunnen verdragen. Te laat zult gij willen, wat gij versmaaddet, toen gij datgene vermogt, wat gij behoordet te willen en misschien half wildet."

Dat is een waardige inleiding voor 'tgeen de schrijver wil laten volgen, en waarvan hij den inhoud beknopt, maar volledig aanduidt in de eerste en laatste strofe van het gedicht, waarmede zijne eigenlijke beschouwing over den bijbel, het leven en de wereldgeschiedenis aanvangt:

Um Mitternacht
Hab' ich gewacht
Und aufgeblickt zum Himmel;
Kein Stern im Sterngewimmel
Hat mir gelacht
Um Mitternacht.

Um Mitternacht
Hab' ich die Macht,
Herr über Tod und Leben,
In Deine Hand gegeben;
Du hältst die Wacht
Um Mitternacht. (*)

(*) Deze strofen zijn in het oorspronkelijk aangehaald: niet omdat de overzetter ze onvertaald heeft gelaten, maar wijl het oorspronkelijk de vertaling, bij alle zorg daaraan besteed, verre beneden zich laat. Hij die zich zelf „te zeer van zijne zwakheid ook in dezen bewust" verklaart, „dan dat hij niet gaarne die verzen in het oorspronkelijke zou mededeelen," zal de laatste zijn om deze handelingen te wraken. Overigens is de lezer hem dank schuldig voor eene vertolking wier vlotheid en gemakkelijkheid alleen gewaardeerd kan worden door wie BUNSENS stroeve en duistere schrijfwijze kennen. Slechts een weinig meer correctheid, een weinig meer numerus, vaak zoo ligt aan te brengen door een kleine omzetting, en het „omne tulit punctum", zou van hem die haar schonk, mogen worden getuigd.

Hij toont aan hoe die gedachten, die toestand, die overgave en dat vertrouwen reeds nu in velen leven en eenmaal in allen leven zullen, maar ook verzwijgt hij niet — wat hij in het leven heeft opgemerkt — dat velen, in weerwil van dat vertrouwen, of juist om het te kweeken, behoefte gevoelen aan »een teeken, een steun, iets buiten hen dat hen leiden kan." Hij doet opmerken hoe dit niet — althands niet door allen, noch door iemand volledig, — in de natuurkundige wetenschappen, niet in filosofemen over Gods wezen en werkzaamheid, niet in de gewone beoefening der geschiedenis, niet in kunst en poëzij, niet in de zelfvergoding van het individu, niet in het bijgeloof van het formuliergezag, niet in dat der waarzeggerij van het noordelijk Europa met zijnen tafeldans en zijne klopgeesten, of van het zuidelijke met zijn lottospel, niet in het dierlijk magnetisme, niet in het puseyïsme van Engeland, of het piëtisme van het vasteland, of iederen anderen weg die naar Rome terugvoert, gevonden kan worden: maar alleen in de geschiedenis van God onder de menschenkinderen, (de geschiedenis der opvoeding van het menschdom door God, zouden wij welligt zeggen). Zoo komt hij tot zijne opmerkingen en beschouwingen over den bijbel. Want in den bijbel vindt hij *die* geschiedenis het duidelijkst en volledigst opgeteekend. Daarom heet hij dien: *het boek der menschheid.* Daarom zegt hij: dit boek heet onder ons, heet in de wereld, waarin gij leeft »het boek", »de schrift", en is het boek in den hoogsten zin des woords." En nu volgt eene beschrijving van den bijbel zoo schoon, zoo heerlijk, zoo uit de volheid des gemoeds van den naar verstand en hart beiden door CHRISTUS gereinigden mensch, dat ze niet mag teruggehouden worden, schoon daardoor de grens wordt overschreden, die de redacteur van dit tijdschrift anders wijselijk voor aanhalingen heeft gesteld. »Gods woord" zoo heet het, — eigenlijk van het geschiedkundig gedeelte, maar wie geleerd heeft ook tusschen de regels te lezen, en niet voorbijziet wat o. a. blz. 25 gelezen wordt, merkt op hoeveel daarvan ook op het dichterlijk, profetisch, zedekundig en leerstellig gedeelte des bijbels toepasselijk is, en werkelijk door den schrijver wordt toegepast, — »Gods woord aan de menschheid. Zeker, een woord in knechtsgedaante, maar zóó is al het goddelijke, dat zijnen weg over deze aarde neemt. Zeker, een boek dat uit brokstukken en

overblijfsels bestaat, maar in deze brokstukken en overblijfselen leeft en ademt een magtige geest. Zeker, een boek dat in eenvoudige taal spreekt, maar met woorden die niet vergaan, omdat ieder menschenhart hunnen inhoud toestemmen moet. Een boek waarin vele eeuwen zich afspiegelen, een boek vol schijnbare tegenstrijdigheden; even als de natuur en de mensch en de geschiedenis van ons geslacht daarvan vol is, maar altijd jong en in zich zelf één door de eenheid des geestes, waaruit het voortkwam, even als de schepping in zich zelve één is met al hare tegenstrijdigheden, ja juist ten gevolge van al die tegenstrijdigheden. Een boek der wijzen, en toch, even als Gods natuur, voor ieder kind verstaanbaar, naar de mate namelijk van zijne ontwikkeling; een boek geschreven in doode talen, en toch eeuwig levend op de tongen der volken." Van dit boek is CHRISTUS het middenpunt. Wie het met vrucht lezen wil beginne daarom met »de geschiedenis en de woorden van Hem, die de boodschap des heils verkondigde zonder bijvoegselen, en den geest Gods uit zijn binnenste in volle stroomen deed uit- en in de wereld deed overgaan zonder vormen en formules." Daardoor zal hem het licht opgaan niet slechts over hetgeen de apostelen na JESUS hebben geleerd, maar ook over de spreuken, de schriften en de geschiedenissen der godsmannen die vóór Hem hebben geleefd. Zoo leert de mensch de natuur, de geschiedenis en zich zelven begrijpen." — Nu volgen eenige afdeelingen over het ontstaan des bijbels. Hare behandeling geeft den schrijver de schoonste gelegenheid om over den voornaamsten inhoud der schriften een vlugtig, maar helder en meestal door waarheid treffend woord te spreken. Hij bespreekt den voortijd, ABRAHAM, MOSES, de profeten, het bestaan des kanons van het O. T. als een afgesloten geheel in JESUS dagen, voegt daaraan een enkel woord over dien des N. toe, toont aan waarom de bijbel in zijn tegenwoordigen vorm als een *voor altijd* afgesloten boek moet worden beschouwd, en gaat daarna over tot een proeve van beandwoording der vraag: »Wie gaf u dat boek?" En deze luidt, slechts onverstaanbaar voor wie haar niet verstaan wil, slechts onchristelijk voor den bekrompenen ketterjager onzer dagen, maar duidelijk en christelijk voor wie de gemeente van CHRISTUS als het werk van God beschouwt: het gemeentebewustzijn. »Geen Bijbel zonder de gemeente, maar ook geen

gemeente zonder den Bijbel!" dus klinkt zijne taal. »Bijbel en gemeente zijn de tweelingen van het Godsbewustzijn; de beide polen van alle goddelijk leven in het individu en in de gemeenschap." Deze beiden alleen beschouwt hij als het blijvende, het eenige op aarde dat nimmer zal vergaan. Waar werkelijk iets vernieuwd zal worden, werkelijk vooruitgang wezen zal, daar kan dit alleen door de samenwerking dezer beiden geschieden. Dit wordt aangetoond uit de geschiedenis van de stichting der gemeente, uit de vernietiging van het oude en 1000 jaren later van het nieuwe kerkelijke Rome, uit de wedergeboorte van het germaansch-romaansche leven, uit de geschiedenis der europesche volken, der Waldenzen, der hervorming, de staatkundige opkomst der Nederlanden in de zestiende -, van Engeland, Schotland, Pruisen in de zeventiende eeuw, en van Noord-Amerika, uit het woelen der zuid-europeesche volken in onze dagen, uit den toestand van Duitschland, de eenheid zijner litteratuur, den voortduur en den vooruitgang zijner poëzij, den grondslag zijner filosofie voor zooverre deze niet verbasterd is. Zoo leert hij in den bijbel den steun zien dien de menschheid behoeft en in zich zelve niet vinden kan. Maar nu ook dringt hij aan, dat de menschheid met haar in de hand tot zich zelve inkeere. Dit maakt haar geschikt om den bijbel regt te verstaan en juist te waarderen. Om dit doel te bereiken wordt de beste wijze van bijbellezen aangeduid, terwijl een zienersblik in de toekomst der menschheid geworpen het waardig slotchoor is van alles wat de lezer zich zag ontwikkelen, en het oog zijns geestes voorbijgaan.

Aan dit alles heeft de vertaler drie bijlagen toegevoegd: eene aan een ander gedeelte van BUNSENS werk ontleend, die ter verduidelijking van 'tgeen over ABRAHAM gezegd was moet strekken, eene waarin het oorspronkelijk der in het werk aangehaalde gedichten wordt medegedeeld, en eene die iets van BUNSENS beschouwingen over letter en geest behelst. De laatste staat eigenlijk niet in verband tot het werk. Doch »daar de uitgever nog een weinig plaats over had, meende de vertaler, die plaats niet beter te kunnen gebruiken, dan door haar te wijden aan eenige bijlagen," die òf met het werk, òf met de gebeurtenissen van den tijd (hier onze bijbelvertaling) in verband staan. Zal men hem hierover hard vallen? Men kan geen beteren weg kiezen om zich ondankbaar te toonen tegen

den man, die eene in zoo menig opzigt uitnemende overzetting van een uitnemend werk heeft geleverd. Hem is de lezer erkentelijkheid schuldig. Ook den schrijver? Wie die vraag juist wenscht te beandwoorden, leze zelf de bladzijden waarvan hem hier slechts eene aankondiging werd medegedeeld. Niets dan een dor geraamte is hem getoond, hij neme het werk in handen: aanschouwe de vormen, betaste de spieren, luistere naar de stem van het lichaam zelf, en oordeele dan!

B. V. H.

De Strijd van het Christendom met het Heidendom. Geschiedenis van de lotgevallen der Christelijke Kerk in de drie eerste eeuwen, voor allen, die belang stellen in de gemeente van hunnen Heer. Naar het Hoogduitsch van H. KRITZLER, *door* A. W. VAN CAMPEN, *Pred. te Opperdoes. Te Maassluis, bij* J. van der Endt. 1857. *In gr. 8vo. VIII en* 481 *bl. f* 3 - 60.

Buitengewoon rijk is de literatuur van de Geschiedenis der Christelijke Kerk in de eerste drie eeuwen onzer jaartelling, bijzonder aan werken uit den vreemde op onzen bodem overgebragt. Als oorspronkelijk is ons op dit gebied in onze taal niet anders bekend dan het Overzigt van de Kerkgeschiedenis der drie eerste eeuwen, bewerkt door STRESO, en te Arnhem uitgegeven in 1828, en het beroemde werk van den Hoogleeraar MOLL, waarvan de tweede druk reeds in het licht verscheen. Nevens den arbeid dezer beide mannen bezitten wij verschillende werken over dit zelfde onderwerp van de hand onzer Hoogduitsche naburen, in een Hollandsch gewaad gestoken. Het werk van PLANCK kan slechts gedeeltelijk daartoe worden gebragt, omdat hij alleen de eerste eeuw van het Christendom behandelt. Toch verdient zijn arbeid vermelding, omdat hij de baan heeft gebroken voor anderen, en het voorbeeld gegeven eener meer onpartijdige beschouwing van het Christendom in zijnen oorsprong en zijne ontwikkeling. De vertaling van zijn werk dagteekent reeds van 1819. Later verscheen het werk van NEANDER, van HAGENBACH, onlangs van SCHAFF, in onze taal, allen uitmuntende door rijkdom van inhoud, door grondigheid van onderzoek, door aangenaamheid van vorm.

Met regt mogen wij dus vragen bij de uitgave van dit nieuwe werk over het Christendom der drie eerste eeuwen, of daaraan behoefte bestond. En ik meen, dat niemand, die met de bovengenoemde werken bekend is, deze vraag bevestigend zal beantwoorden. Mogen wij toch onderstellen, dat ieder theoloog genoegzaam vertrouwd is met het oorspronkelijk, om hieraan altijd de voorkeur boven eene vertaling te geven, dan is elke vertaling van zulk een werk voor het niettheologisch publiek, voor den beschaafden Christen bestemd. En wie zal mij nu niet gaarne toestemmen, dat de zoodanigen vooreerst nog genoeg voedsel voor hun onderzoekenden geest kunnen vinden in hetgeen NEANDER, MOLL, HAGENBACH en SCHAFF op dit terrein hebben geleverd? Intusschen, nu eenmaal de Hollandsche uitgave is geschied, kennen wij gaarne eene plaats toe aan den arbeid van KRITZLER nevens dien der genoemden.

De naam van den Schrijver was ons geheel en al onbekend; of hij meer geschreven heeft, zouden wij betwijfelen. Zijn werk schijnt de aanvang te wezen eener algemeene Kerkgeschiedenis. Uit welk oogpunt hij de geschiedenis der eerste eeuwen van het Christendom beschouwt, blijkt ons uit hetgeen hij zegt in zijne Inleiding. De verkondiging van het Evangelie scheidt de geschiedenis in twee groote deelen, in die der oude en der nieuwe wereld. Wat de nieuwe wereld van de oude onderscheidt met betrekking tot gewoonten en zeden, met betrekking tot wetenschap en kunst, het is alles eene vrucht van het Christendom. Maar op welke wijze is de oude in den nieuwen tijd overgegaan? Hoe heeft de kiem des nieuwen levens zich ontwikkeld? Hoe is zij tot stand gekomen, deze eenige hervorming der wereld, wier werking tot op den huidigen dag nog voortduurt, die over alle volkeren van den aardbol, van het Oosten naar het Westen zich uitstrekt, en ook ons van alle kanten omringt, en eenen veelvermogenden invloed op ons uitoefent? Deze vragen alleen moesten de Kerkgeschiedenis der eerste eeuwen, waarin de grondslagen van het tegenwoordige gelegd zijn, reeds tot een voorwerp van aller warme belangstelling maken.

De geheele Inleiding, waarin de waarde van de Kerkgeschiedenis in het algemeen en der eerste drie eeuwen in het bijzonder wordt ontwikkeld, is regt geschikt om den lezer

met hooge ingenomenheid voor dit werk te bezielen. De stijl is hier bij uitnemendheid boeijend, gespierd en schilderachtig. Schoon is de beschouwing van des Christens roeping met betrekking tot het Christendom en tot de Heilige Schrift. Zelden hebben wij verder met zoo veel juistheid en onpartijdigheid de godsdiensten der oude wereld beoordeeld gezien. Het goede en voortreffelijke, dat bij Heidenen en Joden gevonden werd, wordt niet uit blinde voorliefde voor het Christendom voorbijgezien, maar integendeel in al zijne waarde erkend; terwijl aan den anderen kant wordt aangetoond, hoe geene enkele godsdienst, ook niet de wijsheid van Grieken en Romeinen, in staat was de geestelijke behoeften van den mensch te bevredigen.

Na een algemeen overzigt van het veelgodendom en zijnen invloed op de zedeleer en de zedelijkheid der volken, die het waren toegedaan, vestigt de Schrijver meer bepaald het oog op die volken, waar de kiemen van ontwikkeling en beschaving, de beginsels van godsdienstig leven zijn te bespeuren, zoo als de Persen, de Indiërs en Egyptenaren, de Pheniciërs, en vooral de Grieken en Romeinen. Vrij uitvoerig wordt ook over de wijsbegeerte, zoo als deze bloeide onder de beide laatste volken, gehandeld. Met fiksche trekken wordt de opkomst en het toppunt der wereldheerschappij van Rome geteekend, en het allengs toenemend inwendig verval van den Romeinschen Staat, tot dat hij ten laatste in puin stortte en te gronde ging. Eindelijk gaat aan de behandeling van het eigenlijk onderwerp nog eene breede schets vooraf van Israëls geschiedenis en godsdienst.

Zulk eene uitvoerige Inleiding achten wij goed en noodig voor een werk als wij voor ons hebben, vooral indien dit de aanvang is eener algemeene Kerkgeschiedenis. In het bijzonder is eene duidelijke voorstelling van het Heidendom der oude wereld een eerste vereischte, om den strijd tusschen het Christendom en Heidendom goed te verstaan. Veelal, wanneer er sprake is van de Evangelie-prediking der Apostelen en hunner opvolgers aan Heidenen, wordt er gedacht aan de Heidenen van den tegenwoordigen tijd, ruwe, onbeschaafde volken. Maar deze komen in geene vergelijking met de Heidenen uit den tijd van de optrede des Christendoms in de wereld. Toen ging juist beschaving en zin voor kunsten en wetenschappen

gepaard met de dienst der afgoden. Eene geheel andere taak had, b. v., PAULUS op den Areopagus en te Corinthe te vervullen dan onze tegenwoordige zendelingen in de Heidenwereld. Dit is zeer juist aangewezen door HAGENBACH in zijne Kerkgeschiedenis der eerste eeuwen.

Minder noodig schijnt het ons toe, dat ook de geschiedenis van Israël zoo uitvoerig behandeld is. Het zou voldoende zijn geweest hier de hoofdpunten aan te stippen, en meer dan geschied is het wezen der Mozaïsche godsdienst in het licht te stellen. Wanneer wij nu, na die lange wandeling door de Heidenwereld en het Jodendom, eindelijk tot het Hoofdstuk zijn genaderd, dat tot opschrift draagt: *Het nieuwe Godsrijk*, dan zien wij ons zonderling verrast dit onderwerp in niet meer dan *drie* bladzijden te zien afgehandeld. Van den aard des Christendoms, tegenover de vroeger beschreven godsdiensten, vernemen wij niets. In zeer algemeene omtrekken wordt het beeld van den CHRISTUS geschetst en voortgespoed naar de geschiedenis der uitbreiding van het Godsrijk. En ook hier missen wij veel wat wij hadden gewacht en gewenscht. Wie de Apostelen zijn, hunne roeping, hun karakter, hunne vorming, wordt in het geheel niet vermeld, en daarentegen worden wel de onzekere overleveringen omtrent enkelen hunner medegedeeld. Geheel het Apostolische tijdvak wordt wederom in vijf bladzijden afgehandeld.

Zietdaar enkele aanmerkingen, die wij op dit werk hebben te maken. Het is geschreven *voor allen, die belang stellen in de gemeente van hunnen Heer*. Voor de zoodanigen is het bij uitnemendheid geschikt, en munt zelfs boven andere werken van deze soort door bevalligen en boeijenden vorm uit. Wat de vertaling aangaat, daarvoor hebben wij niets dan lof. Op eenige weinige onnaauwkeurigheden na, die wij hier en daar aantroffen, is zij zuiver, en geeft de kracht van het oorspronkelijke, den hier en daar verheven stijl op eene wijze terug, die den Vertaler eer aandoet. Weinig evenwel zal de kerkgeschiedkundige wetenschap met dit werk gewonnen hebben. Al te duidelijk is het toch, dat de historische kritiek de pen van den Schrijver niet heeft bestuurd. Onder anderen blijkt dit, wanneer het visioen van KONSTANTIJN *den Groote* wordt medegedeeld, en KRITSLER zich vergenoegt den geschiedschrijver EUSEBIUS te laten spreken, zonder een enkel woord van

toelichting bij zijn verhaal te voegen. Dit ééne voorbeeld kan met vele anderen worden vermeerderd, doch reeds genoeg ter aankondiging van dit werk, en ter aanwijzing van de plaats die het toekomt in de literatuur van de Kerkgeschiedenis der drie eerste eeuwen. —R—

Verspreide Leerredenen van J. J. VAN OOSTERZEE. 1843—1855. *Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1856. *In gr. 8vo. X en 484 bl. f* 3 - 75.

Deze bundel verspreide Leerredenen houdt zich niet aan het gewone twaalftal, maar bevat niet minder dan zeventien preken, waaronder oude bekenden, als: *Aärons dood*, *Oudejaarsavond* 1848, *Rome's Overwinnaar*, *Een oude Strijd*, *De slaande Engel*, *Bedreigd maar veilig*, *Bijbelbeschouwing*, *Winterbeschouwing* (de beide laatste vroeger uitgegeven onder den titel *Natuur en Schrift*). De Uitgevers hebben gezorgd, dat wie reeds in het bezit waren van deze leerredenen, de overige, die deels in periodieke geschriften zijn opgenomen, deels alleen voor vrienden gedrukt en door andere vrienden afgeschreven zijn, afzonderlijk kunnen verkrijgen. Die overige nu zijn: *Afscheidsrede te Eemnes*, *Hebr.* XIII: 8; *De zaligheid der hongerigen en dorstigen naar geregtigheid*, *Matth.* V: 6; *Klein geloof*, *Matth.* XIV: 28—32; *Het licht in den nacht*, *Lucas* II: 8—12; *Het éénige rustpunt*, *Psalm* LXXIII: 25, 26; *Eene Avondmaalsvraag*, *Joh.* V: 6; *Christelijke Morgenbetrachting*, *Rom.* XIII: 12ᵃ; *Naäman de Syriër*, 2 *Kon.* V: 1—19; *De Brief aan Philémon.*

Belangrijk is zeker deze bundel, omdat hij ons den gevierden prediker van stap tot stap gedurende een tijdperk van 12 jaren laat volgen, en ons de ontwikkeling van den man doet gadeslaan. Die ontwikkeling is intusschen zeer natuurlijk en geleidelijk. Wie de eerste leerredenen van dezen bundel leest, zegt, zoo hij der zake kundig is: zietdaar den arbeid van een veelbegaafd, geleerd, dichterlijk, gevoelig meer dan verstandig, goedhartig meer dan stoïsch man — en van wie zich zoo in 1843 deed kennen, moest *in onzen tijd* na 12 jaren wel dat komen wat nu van hem gekomen is: bij hem moest langzamerhand eene steeds meer besliste overhelling tot de orthodoxie zich openbaren, maar dat op zulk eene wijze als

wij het tegenwoordig meer vinden, namelijk, dat het systeem niet tot zijne consequentie komt; veel wat orthodox en piëtistisch is kan v. OOSTERZEE aantrekken uit oorzake van zijne vurige verbeelding en zijn lust om meer te gevoelen dan te denken — maar juist verbeelding en gevoel verhinderen hem om op-en-top een CALVIJN te worden. Dat 'er in den vorm van 's mans leerredenen niet zoo heel veel verandering zou komen, was ook te voorzien. Natuurlijk maken jaren en ondervindingen den mensch wat kalmer, maar bij sommige gedeelten gaat de man met zijne rijke verbeelding nog wel op het terrein van valsch vernuft. Doch in den grond der zaak is, behalve het dikwijls verlaten van de stationnaire drievoudige verdeeling, weinig wijziging in de preekmanier gekomen. Meent ge dat v. O. meer naar de ware stem der kritiek had moeten luisteren: wenschen mogt gij het zeker; maar 't zou bijna bovenmenschelijk geweest zijn, waar een ontelbaar auditorium wekelijks prees, eene enkele lakende stem met de meeste aandacht aan te hooren.

Zoo kan het oordeel over dezen bundel kort wezen: hij bevat Leerredenen van Dr. J. J. VAN OOSTERZEE — hare groote voortreffelijkheid en hare zwakkere zijde zijn bekend.

Noodig zal 't niet zijn die beide leerrede voor en leerrede na aan te toonen. Dat zou op den duur vervelend worden. Nuttig blijft het altijd voor jonge en oude predikers, iedere preek van zoo groot een man als v. O. te bestuderen, op zijn kiezen van teksten, zijne inleidingen, zijne dispositiën, zijn stijl en zijne taal naauwkeurig te letten; maar overbodig wordt het voor de openbare kritiek om hem onophoudelijk op zijne homiletische zonden te wijzen; ééns heeft hij bij de aankondiging van TEN KATE's preken in de *Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie* eene soort van homiletische geloofsbelijdenis afgelegd, en daaruit ziet ieder, dat het *gevoel* bij den man ook op dit gebied voorzitter is; de meesten die het bovenaan stellen, komen zoo goed niet teregt als hij: ja, 't mag wel een wonder heeten, dat hij zoo teregt komt. Doch wie kan in ernst disputeren met iemand, die, b. v., de waarde en den eisch van den tekst hoog roemt, maar toch meent, dat het *in sommige gevallen* geoorloofd is dien als motto te gebruiken, die zoo goed eene geheele preek op een tekst kan bouwen, en toch de vrijheid neemt om der gemeente luchtkasteelen aan te bieden, zoo als *de Winterbeschouwing* en vooral *het licht in den nacht*, waar *Lukas* II: 8—12

als tekst wordt voorgelezen, en *per allegoriam* 's Heeren geboorte als een licht in den nacht van *onkunde*, *zonde*, *onheil* en *dood* wordt aangewezen. Hetzelfde geldt van de *Avondmaalsvraag* en van *Naäman's genezing*. Hier echter geen homiletische excurs over een punt, dat nog zoo weinig vast staat; want zouden de tekstvereerders ook niet te ver gaan, en, menige analogie op geestelijk gebied voorbijziende, niet vele schoone teksten onbruikbaar maken, of zoo te gebruiken, dat maar 2°/₀ van de toehoorders de gansch particuliere omstandigheid, die naauwkeurig wordt behandeld, bij zich zelf weêrvindt? — Gezwegen dan ook ditmaal van onverdedigbare disposities, gelijk bij de behandeling van den *Brief aan Philémon*, die belangrijk heet *voor onze Christelijke kennis*, *voor ons Christelijk geloof*, *voor ons Christelijk leven*. Vraagt ge niet ieder oogenblik: waarom dit in I en niet in II, of in II en niet in III, enz.?

Maar wat schandelijk zou zijn om te zwijgen? Als Ref. niet, ondanks alles wat de kritiek gebiedt te laken, met de hoogste ingenomenheid melding maakte van al den zegen dien zijn gemoed heeft ontvangen door de lezing van deze preken. Daar is er niet ééne, die hij niet gelezen heeft met vrucht voor zijn Christelijk leven. Meestal was hij verbaasd en opgetogen. Wat schat van kennis in dat hoofd! wat rijkdom van godsdienstig gevoel in dat hart! wat ernstige nadruk! wat levendigheid en heerschappij over alle vormen! Het strekt ons Vaderland tot eer, dat V. O. nu zoo vele jaren lang de gevierde redenaar is geweest, maar het strekt ons Vaderland tot oneer, niet dat sommigen met openhartigheid op 's mans gebreken wijzen, maar dat zij dit doen op een toon, die getuigt dat men zijne heerlijke redenaarsgaven geheel voorbijziet. Ref. heeft misschien op iedere preek honderd zoowel groote als kleine aanmerkingen, maar ook in iedere preek vindt hij wel duizend of tien-duizend schoonheden. Die over het *kleingeloof van Petrus* spant, zijns achtens, de kroon.

Ééne lofspraak nog. Menschen van gevoel en van fantasie, die in onzen tijd meest der orthodoxe rigting zijn toegedaan, vervallen op den preekstoel ligt tot (wij zullen maar zeggen) geestelijke aardigheden; woordspelingen loopen daar ook veel onder. Dan zegt men ter hunner verdediging: »dat behoort nu tot 's mans persoonlijkheid!" maar V. O. bewijst, dat hij zijn best doet om dat kenmerkende in zijne persoonlijkheid uit te

wisschen — en wèl hem! In de zeventien leerredenen vindt men maar ééne aardigheid van dat *genre*. Ref. wil nu maar niet spreken van een ELISA's *aandrang*, een ELISA's *hulp*, een ELISA's *hart*, hoewel die manier van uitdrukken ook wel eens een glimlach kan opwekken. Maar hij bedoelt deze periode (bl. 447): *Och, Gel.! het verschilt zoo onbedenkelijk veel, of men een Testament leest — vergeef*[*t*] *mij dat ik een zonderlinge, maar juiste uitdrukking overneem — met het oog van een Notaris, of met het oog van een Erfgenaam!* Ziet, V. O. maakt nog zijn excuus, en dat mag ook wel. Ja, de meesten hooren dit wel gaarne, want het gebrek aan lust in de eenvoudige leer der waarheid kan op allerhande manieren worden aangevuld — en — eene preek met zulke aardigheden *amuseert* — maar laat ons ernstig zijn! Die aardigheden, zoo als Ref. maar ééne bij V. O. vond, doch die gansch niet uitheemsch zijn onder de menschen van zekere rigting, nemen de meeste goede vrucht der prediking weg. Die leerrede kreeg stellig den naam van de »Notarispreek", er werd braaf gelagchen door ouden en jongen, juist dewijl zij zoo iets in eene *preek* hoorden, maar om nu als een erfgenaam te gaan lezen: daartoe kwam niemand. Wonder toch, *les extrêmes se touchent!* Waar men alleen hoogen ernst verwacht, vindt men dien vaak doormengd met scherts en luim. Zou 't ook zijn dat *de natuur* boven *de leer* gaat, en terwijl deze beveelt van alle kermisgrappen een afschuw te hebben, gene toch iets dergelijks vordert, en ze nu geeft en zoekt ter plaatse waar zij volstrekt niet te pas komen? Het kwaad is zoo erg en schandelijk, dat Ref. ook bij de minste aanleiding er toe er op wijzen wil, en zich nogmaals verblijdt dat V. OOSTERZEE maar éénmaal de heiligheid van den kansel uit het oog verliest. Daartegenover staat nu de geheele bundel ten bewijze, dat de man van smaak en van ernst op eene andere wijze de gemeente kan stichten en ook vermaken. Want, in waarheid, gij moet wel bevooroordeeld zijn, zoo deze zeventien Leerredenen u niet een schat van geestelijk vermaak en van onwaardeerbare stichting opleveren.

Twee Adressen aan de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk, ter indiening bij hare aanstaande Julij-

vergadering in gereedheid gebracht door Mr. IS. DA COSTA. *Te Amsterdam, bij* H. de Hoogh. 1857. *In gr. 8vo.* 8 *bl. f* : - 10.

Het eerste dezer adressen begeert van de Synode: »opheffing der verplichtheid voor de genen die naar het Leeraarsampt in de Nederlandsche Hervormde Kerk staan, om hunne opleiding bij eene Nederlandsche Theologische Faculteit, met name eene onzer Nederlandsche Hoogescholen, ontfangen te hebben"; het tweede verlangt »een onbepaalde verdaging van de aangekondigde herziening der Nederduitsche Bijbelvertaling."

Wij hebben de lijst van de leden der Synode op dit oogenblik niet voor ons; doch zoo ver ons geheugen reikt, komt daarop niemand voor, die met den Heer D. C. instemt. Onder zulke omstandigheden kunnen zijne adressen bezwaarlijk als ernstig gemeende verzoekschriften beschouwd worden, maar moet men ze nemen voor bloote reservatiën van regt. Als zoodanig staan ze D. C. zeker volkomen vrij; maar kunnen ze hem en de zijnen ook luttel baten. De Synode zal, vertrouwen wij, het eerste adres afwijzen, wijl men op een kerkelijk examen wel iemands aangeleerde kennis, maar noch zijne algemeene wetenschappelijke vorming en ontwikkeling, noch zijne voor een predikant zóó noodzakelijke wereld- en menschenkennis, gelijk men die alleen op *universiteiten* verkrijgen kan, vermag te beoordeelen: — wèl keuren wij 't hoogst wenschelijk, dat bij eene nieuwe regeling van 't hooger onderwijs een wat naauwlettender zedelijk toezigt en tucht worde ingevoerd, ten einde de wereld- en menschenkennis der studerende jongelingschap niet in zondenkennis verbastere; — de Synode zal, vertrouwen wij, ook het tweede adres afwijzen, wijl de ware eerbied voor den Bijbel toch wel daarin zal gelegen zijn, dat men hem overeenkomstig de meening zijner schrijvers versta, 't geen met de oude Statenvertaling niet wel mogelijk is, en wijl niet iederéén zóó van den partijgeest doortrokken is als de Heer D. C., die geene vertaling des Bijbels mogelijk acht, zonder dat het aan toon, gang en gehalte daarvan blijken zou, of men rationalist dan supranaturalist ware, ja, die zelfs eene zóó geheel partijlooze (en dus de éénig waarheidlievende) bearbeiding der letter voor »bloot en dood werktuiglijk" verklaart. In dit tweede adres wordt ook de qualificatie der Synode tot het instellen eener Bijbelvertaling betwijfeld, als

zijnde zij »een administratief kerkelijk lichaam". Zij is dat, ja, maar niet alleen; want door Art. 11 van het *Algemeen Reglement* is haar o. a. ook de handhaving der Christelijke en Hervormde leer en de vermeerdering der Godsdienstige kennis toevertrouwd.

Intusschen kan men altoos ook van zijne tegenpartij nog wel wat leeren. Dat onze Bijbelvertalers zich aan den *textus receptus* zullen moeten houden, is ons van den beginne af een aanstoot geweest. Wij verlangen, evenzeer als D. C., van hen »geen vertaling met schikking nog naar dwaalbegrippen van hunnen tijd"; »geen Bijbelvertaling voor het volk, terwijl zij voor zich zelve eene nog andere en betere kennen". En dat »de taal, *in* welke de overzetting geschiedt, een zoo bijkomstig punt is geacht, dat de bepaalde zorg daarover als een latere arbeid, na voltooijing der herziening zelve, aan twee Reviseurs is overgelaten", achten wij mede eene niet onbillijke grieve. Met dit een en ander — al is 't op den wenk van haren antagonist — te verhelpen, toone de Synode eene wijze edelmoedigheid!

Dan, op den omslag der beide genoemde adressen ontmoeten we nog een derde adres: *Aan den Koning*. 't Is van dezen opmerkelijken inhoud: »Moge het Uwer Majesteits Regering behagen kennis te nemen van de voor Kerk en Natie gewichtige aangelegenheden, in beide Adressen besproken. Verre ligt voorzeker van den Ondergeteekende het denkbeeld, om in het inwendige van Godsdienstaangelegenheden de tusschenkomst van den Staat te verlangen. Met een des te geruster gemoed brengt hij bij U. M. den ernstigen wensch en het nederig verzoek in, dat bij name de bij Adres I gevraagde *opheffing* der bepalingen, waardoor de Nederlandsche Hervormde Kerk zich aan de Oppermacht der Wetenschap van onze Lands Academiën heeft prijs gegeven, door den zedelijken invloed van U. M.s Regering ondersteund en bevorderd moge worden."

Als wij wèl zien, wil de Heer D. C., dat Z. M.s Regering aan de *letter* van het »*geen jus in sacra*" getrouw blijve, maar ten gunste van ééne Godsdienstige rigting het *beginsel* door zijdelingschen invloed krenke. Of dat eerlijk, en dus Christelijk, gehandeld zou zijn? Wij hebben betere gedachten van Z. M.s Regering. V. P.

Verslag aan den Minister van Oorlog, over den Schelpkalk en de Schelpkalkbranderijen in Nederland, door J. P. DE BORDES, *1sten Luitenant der genie, Adjudant in de 1ste inspectie van fortificatiën, en Dr.* J. W. GUNNING, *Lector in de Scheikunde aan de Hoogeschool te Utrecht. Te 's Gravenhage, bij* van Weelden en Mingelen. 1857. *In gr. 8vo.* 78 *en III bl. en* 1 *uitsl. plaat. f* 1 - :

In vele landen, die aan zee gelegen zijn, en geene kalkrotsen bezitten, gebruikt men sinds langen tijd de door de zee op het strand geworpen schelpen, om daaruit kalk voor metselwerk te bereiden. Deze kalk, onder den naam van schelpkalk bekend, maakt in ons Vaderland eene algemeen bekende en veelvuldig gebruikte bouwstof uit, over wier waarde, in vergelijking met die van den steenkalk, de meeningen echter zeer uiteenloopen. Gewoonlijk achtte men den schelpkalk als van minder goede hoedanigheid dan de steenkalk; doch men wist zich van de oorzaak hiervan geene rekenschap te geven, zoodat de Haarlemsche Maatschappij van Wetenschappen in 1815 het noodig oordeelde daaromtrent eene prijsvraag uit te schrijven. Het met goud bekroonde antwoord hierop, van de hand van den Hoogleeraar JOHN, te Berlijn, verspreidde eenig licht over deze zaak. Het bleek uit zijne analyses van schelpen, dat, gelijk men vroeger reeds meende, deze grootendeels uit koolzuren kalk bestaan; dat zij alzoo een zeer werkzamen kalk konden opleveren; doch dat, waarschijnlijk ten gevolge van onvolkomen branding, de daarvan verkregen kalk vele onwerkzame bestanddeelen bevat.

Er heerschte echter in dit opzigt een groot verschil tusschen de schelpkalken, op onderscheiden plaatsen bereid. Het Ministerie van Oorlog, dat eene aanzienlijke hoeveelheid kalk behoefde tot uitvoering der verdedigingswerken van ons land, trachtte door onderscheiden bepalingen zich van de deugdelijkheid van den kalk te verzekeren. In den loop der tijden heeft men daartoe van Regeringswege verschillende voorschriften voor schelpkalkmortels gegeven; doch ten einde eens voor altijd een zekeren grondslag te hebben, en ten einde de oorzaak te vinden, waarom de schelpenbranderijen met zulk uitstekend materiaal zoo mageren kalk opleveren, heeft het

Ministerie van Oorlog in het vorige jaar de H.H. DE BORDES en GUNNING uitgenoodigd, daaromtrent een uitvoerig onderzoek in het werk te stellen. Den uitslag van dat onderzoek vindt men in het bovengenoemde Verslag, dat op last van het Ministerie gedrukt is.

Na een kort en vlugtig historisch overzigt, onderzoeken de Schrijvers de schelpen, die op de Nederlandsche kusten gevonden en voor de kalkbranderij gebruikt worden. Van deze, hoewel grootendeels uit de schalen van *Mactra solida* en *Cardium edule* bestaande, onderscheidt men in den handel: de Akerslootsche, Texelsche, Beverwijksche, Alkmaarder, Haarlemsche, Leydsche, Maassluissche en Wieringer schelpen, die onderscheiden waarde hebben. Vier dezer soorten, genomen zoo als zij in de ovens geladen worden, zijn door hen scheikundig onderzocht. Zij vonden daarbij in twee soorten van Akerslootsche, in Texelsche en in Leydsche schelpen: 95,07, — 91.52, — 91.36, — 97.10 ten 100 koolzuren kalk; zoodat de schelpen geacht kunnen worden uit nagenoeg zuiveren koolzuren kalk te bestaan met sporen van andere zouten; terwijl het overige grootendeels wordt uitgemaakt door ingemengd zand, dat van 0.8 tot bijna 7°/₀ bedraagt. — De schelpen leveren dus eene goede grondstof op voor den kalk, daar de koolzure kalk bij branding zijn koolzuur verliest en kalk terug laat. Ook het fijne zand is niet geheel onwerkzaam, in zoo verre het bij de hitte van den oven, met behulp der geringe hoeveelheid alcaliën uit de schelpen, gedeeltelijk in oplosbaar kiezelzuur wordt veranderd.

In de tweede plaats komt de brandstof, waarmede de schelpen gebrand worden, in aanmerking, en zoo veel te meer, omdat de ovens zoodanig zijn ingerigt, dat de asch der brandstof met den kalk vermengd wordt. Die brandstof is in de meeste ovens ligte turf, afkomstig uit de hooge veenen in Drenthe en Overijssel. — Van twee dier aschsoorten wordt bl. 14 eene analyse medegedeeld, waaruit blijkt, dat de zamenstelling dezer asch zeer verschillend kan wezen. In de eene toch vonden zij 26°/₀ zand, 27.7°/₀ aluinaarde en geen spoor van ijzer-oxyde, en in de andere 9.5°/₀ zand, 7.5 aluinaarde en 41.3°/₀ ijzer-oxyde. Hieruit volgt, dat de aard der mortels ook door de ingemengde aschsoorten gewijzigd kan worden; doch gelukkig is die wijziging slechts zeer gering, omdat de

hoeveelheid asch in verhouding tot den kalk uiterst klein is.

Uitvoerig worden daarna in het Verslag de ovens en de wijzen van branden beschreven en afgebeeld. De gemetselde ovens hebben den vorm van een afgeknotten kegel, of van dezen, geplaatst op een cilinder. — Men vindt onderaan in de ovenmuren overwelfde gaten (monden genaamd) tot aanvoer van lucht. Voorts zijn daarin twee openingen, eene boven, om den oven te laden, en eene beneden, om dien te lossen. De oven wordt geladen met afwisselende lagen turf en schelpen, en bij de branding worden de benedenste lagen turf aangestoken. Als de turf verbrand is, worden de gebrande schelpen uit den oven gehaald, en deze kan op nieuw geladen worden.

Op welke wijze dit alles nu ingerigt is, en het branden en blusschen geschiedt in eenigen onzer voornaamste kalk-ovens, namelijk te Katwijk, aan de Dedemsvaart en te Zwartsluis, zulks wordt in het Verslag breedvoerig uiteengezet en vergeleken.

Daarna komt het Verslag tot de zamenstelling van eenige ongebluschte en gebluschte schelpkalken.

Door scheikundig onderzoek is gebleken, dat de kalk op de genoemde wijze verkregen, zeer verschillend kan zijn, en dat zijne zamenstelling niet in verband staat tot de hoeveelheid koolzuren kalk in de schelpen bevat. Terwijl de meest onzuivere der onderzochte schelpsoorten, bij volkomen branding, een kalk moest opleveren, die 85.5°/₀ aan vrijen kalk bevatte, vindt men dat alleen de beste kalk te Katwijk gemaakt, en éénе soort, aan de Dedemsvaart gebrand (met 78.4 en 83.9°/₀ kalk), eenigzins daartoe naderen. De overige onderzochte soorten bevatten veel minder vrijen kalk, namelijk 47.5 — 53.8 — 58.3°/₀. — De oorzaken hiervan zoeken D. B. en G.: 1°. in de slechte inrigting der ovens en de daardoor te weeg gebragte onvoldoende branding, en 2°. in de vermenging van den achterblijvenden kalk met de asch der brandstof, hoezeer de laatste oorzaak slechts van geringe beteekenis is.

Ten einde uit de scheikundige zamenstelling van den kalk tot zijne hoedanigheid te kunnen besluiten, doen zij opmerken, dat men bij den kalkmortel drie soorten van bestanddeelen kan onderscheiden, werkzame, onwerkzame en nadeelige bestanddeelen. — Tot de eerste rubriek behooren, behalve

den kalk zelven, het oplosbaar kiezelzuur en de alcaliën, waarvan het eerste den kalk hydraulische eigenschappen mededeelt, d. i. in staat stelt, om onder water hard te worden. Hoewel nu de hydraulische kalk, bij welken dit vermogen voornamelijk vereischt wordt, eene veel grootere hoeveelheid oplosbaar kiezelzuur bevat, dan de schelpkalk, zoo is toch deze rijker hieraan dan de vette steenkalk, zoodat de schelpkalken op zich zelve met zand als luchtmortel gebruikt, een krachtiger mortel geven dan vette steenkalken (bl. 27). Deze uitkomst der scheikundige analyse wordt op merkwaardige wijze bevestigd door proeven, vóór eenige jaren door den Heer DE BORDES genomen, om de waarde van den schelpkalk en den vetten Luikschen kalk te bepalen als bestanddeelen des mortels.

Onder de onwerkzame bestanddeelen van den schelpkalk rangschikken de Schrijvers in de eerste plaats den koolzuren kalk, wiens aanwezen een gevolg is van onvolkomen verbranding. Vervolgens brengen zij daartoe aluinaarde, ijzeroxyde en magnesia, wier invloeden echter nog niet geheel bekend zijn.

Nadeelige bestanddeelen eindelijk zijn vooral keukenzout en gips; vooral het eerste, dat bij ontleding tot vorming van Chloorcalcium aanleiding geeft, en daardoor den kalk steeds vochtig houdt. Het is daarom van belang, dat de schelpen vóór het branden behoorlijk uitgeregend zijn, zoodat al het zeewater goed is afgespoeld. Om diezelfde reden behoort men ook nimmer den kalk met zout water te blusschen.

Uit hunne onderzoekingen nu leiden de Schrijvers deze gevolgtrekkingen af:

Een hoofdgebrek bij de ovens is, dat de toevoer van lucht tot de brandstof niet voldoende is. Deze toevoer is noodig, zoowel om den warmtegraad te verhoogen, als om door den opstijgenden luchtstroom het koolzuur van den koolzuren kalk te helpen uitdrijven.

Ten anderen is de minder goede hoedanigheid van den kalk een gevolg van de ontoereikende hoeveelheid en van de slechte hoedanigheid der brandstof.

De bewijzen van dit slechte branden vindt men, behalve in het bovengenoemde, ook in de geringe uitzetting van den kalk bij het blusschen.

Eindelijk geschiedt ook dit blusschen gebrekkig, want bij

zekere hoeveelheid kalk wordt altijd eene standvastige hoeveelheid water gevoegd, terwijl integendeel die toevoeging geregeld moest worden naar het gehalte aan vrijen kalk in den schelpkalk aanwezig. Bij al de onderzochte monsters was 10 tot 16°/₀ water te veel bij den kalk gevoegd.

Dit blusschen aan den oven is ook nadeelig, omdat de versteening door het oplosbare kiezelzuur dan reeds terstond, vóór het gebruik van den mortel, aanvangt; omdat de gebluschte kalk snel koolzuur uit de lucht aantrekt; en hierdoor de hoeveelheid onwerkzame bestanddeelen vergroot; omdat eindelijk hierdoor het vervoer van den kalk onnoodig verzwaard wordt.

Dien ten gevolge stellen de Schrijvers aan de Regering voor, om den schelpkalk levendig (beter *levend*) op de landswerken te doen leveren, hem streng te doen keuren, en voor de keuring een minimum van werkzame bestanddeelen des kalks te bepalen. — Die keuring kan alleen door een scheikundig onderzoek geschieden.

De wijze waarop die keuring moet geschieden, wordt in eene Bijlage nader ontwikkeld, terwijl men in even zoo veel andere Bijlagen vindt opgegeven, de bijzonderheden van het scheikundig onderzoek, de overzigten in tafels van de onderzochte stoffen; een verslag van proeven genomen ter vergelijking van mortels van vetten Luikschen kalk met mortels van schelpkalk; en eene proef van bepaling van de zamenstelling der mortels van schelpkalk.

Uit het gegeven overzigt ziet de lezer dezer bladzijden, dat het Verslag der H.H. D. B. en G. belangrijke zaken bevat, en nuttige wenken aan de kalkbranders geeft. Te regt heeft daarom het Ministerie van Oorlog dit verslag doen drukken en verkrijgbaar gesteld. Hierdoor zal het welligt — wat wij van harte wenschen — kunnen medewerken, om de schelpbranders eene betere bereiding van schelpkalk te doen aannemen, en om de slechte mortels van 's lands werken te doen weren. R.

Archief. Vroegere en latere Mededeelingen, voornamelijk in betrekking tot Zeeland. Uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. II. Te Middelburg, bij de Ge-

broeders Abrahams. 1856. *In gr. 8vo. IV en 71 bl., met gelith. platen.* *f* 1 - 50.

Jammer, dat de vroegste bewoners van ons land niet in staat waren de voorvallen van hunne dagen te boek te stellen. Daardoor zijn de tijden vóór CHRISTUS ten eenenmale onbekend. En wat wij van het Romeinsche en Frankische tijdvak weten, berust op de schrale en gebrekkige berigten van vreemden. Eerst met de komst der Christen-zendelingen gaat eenig meerder licht op, hoewel de eigenlijke Historie van nog later tijd begint. Uit de hier en daar ontdekte overblijfsels, inzonderheid uit de in oude begraafplaatsen gevonden munten heeft men beproefd het ontbrekende eenigermate aan te vullen. Walcherens Noorderstrand leverde daarvan een grooten voorraad. Zijn de NEHALENNIA's eene prooi der vlammen geworden, Domburg's omtrek verschaft bij voortduring nieuwe penningen en andere gedenkstukken uit de grijze Oudheid en latere dagen, die van zijnen vroegeren bloei getuigen, en voor de kennis van hetgeen op onzen bodem plaats had, van gewigt zijn.

De Heer RETHAAN MACARÉ, die in 1837 van de gevonden munten een verslag had uitgebragt, heeft in de Algemeene Vergadering van het Zeeuwsch Genootschap van den 5den April 1854 over den sints eerstgenoemd jaar nieuw verkregen oogst eene tweede Verhandeling voorgedragen, die door de zorg van het Genootschap thans het licht ziet. Aan de Verhandeling gaat een onderzoek vooraf: of van de vroeger bij Domburg gelegen plaats ook eenig Gedenkschrift of Charter melding maakt? Het gevoelen van VAN ASCH VAN WIJCK en DRESSELHUIS, die er de in den togt van JULIAAN voorkomende *Castra Herculis* door verstaan, wordt verworpen, op grond dat die aan den mond des Rijns moet gezocht worden, en er niets van hetgeen aan eene Romeinsche legerplaats doet denken, gevonden is. De Schrijver verstaat er liever het beroemde Witlam door. Doch het »*emporium juxta ostium Mosae fluminis*" blijft een groot bezwaar. Is het te denken, dat gelijktijdige Schrijvers den stroom die bij Domburg in zee stort, onder den mond der Maas zullen begrepen hebben? Hunne woorden wijzen naar den Briel of Goeree, waar, gelijk bekend is, in 1618 de grondslagen eener stad ontdekt zijn.

Tot de beschouwing zelve der gevonden munten overgaande,

behandelt de Heer MACARÉ eerst die uit het Romeinsche tijdvak, met uitzondering van sommigen, van geene groote waarde als te veel uitgesleten. De jongste zijn van den Keizer TETRICUS, onder of kort na wiens regering het oude Domburg verwoest schijnt.

Talrijker en beter bewaard, ook zeer zeldzame en onuitgegevene, zijn de gevondene uit het Frankische tijdvak; die op de bij de beschrijving gevoegde afbeeldingen de eerste plaats innemen, ten deele uit het overgangstijdperk der nabootsing van de Romeinsche Keizerlijke munt, waaraan het volk alleen waarde toekende, ten deele van verschillende grootte uit den tijd, waarin de Frankische Koningen gouden munt lieten slaan met hunne beeldtenis en met den naam der muntmeesters voorzien. Een aantal van 185 stuks houdt de Heer MACARÉ voor munten van het oude Koningrijk Kent afkomstig, die elders zeldzaam voorkomen. Zij pleiten, met de reeds vroeger in het bezit van het Genootschap zijnde Angel-Saksische munten, voor een druk verkeer met de tegenoverliggende Brittannische kust.

De vervalsching en vermindering van gehalte door de menigvuldige muntmeesters van het Merovingische tijdvak begaan, had de gouden munt alle vertrouwen doen verliezen, en tot het slaan van kleine zilveren munten doen besluiten, tot dat de Karolingische Vorsten in plaats van de gouden de zilveren munt wettelijk invoerden. Zoo van de eerste die als overgangspenningen van het eene tot het andere muntstelsel zijn te beschouwen, als van die na het Edikt van Verneuil in 755, dat het gewigt der munt bepaalde, geslagen, zijn er van PEPIJN VAN HERSTAL af, een aantal van KAREL *den Groote*, tot Keizer LOTHARIUS gevonden.

Nu volgt eene nieuwe tusschenruimte van meer dan drie eeuwen, waaruit alle munten ontbreken. De naastvolgende zijn van de dertiende eeuw, meest Vlaamsche. Die uit de vijftiende eeuw, en een sixpence van Koningin ELIZABETH van Engeland kunnen door schipbreuk of andere toevallige oorzaken aan het Walchersche strand geraakt zijn. Uit het vinden van al deze munten der dertiende eeuw om en bij de begraafplaats wordt afgeleid, dat die oude begraafplaats ook door de nieuwe bevolking is gebruikt, dat de vroegere gewoonte om geld bij de lijken te leggen, nog in die eeuw stand hield,

en dat de begraafplaats, die nu op het strand ligt, en door de golven bespoeld wordt, toen nog aan de binnenzijde der duinen was gelegen. Dit laatste wordt bevestigd door de in de nabijheid der graven bestaande sporen van woningen, waaronder putten tot vergaârbakken van regen. Nevens een welgevormden schedel, waarover wijlen de Hoogleeraar P. J. DE FREMERY een verslag heeft uitgebragt, zijn onderscheiden voorwerpen tot huiselijk gebruik en lijfsieraad ontdekt, waarvan de beschrijvingen en afbeeldingen hier mede gegeven worden, en waaruit de Schrijver besluit, dat de vroegere bevolking behoord heeft tot een schoon menschengeslacht (uit een enkelen schedel, die nog van een vreemdeling kan geweest zijn, dit op te maken, is voorbarig), niet rijk, maar ook in zijne behoefte beperkt, van handel en vischvangst levende, eenvoudig, kuisch en niet bijgeloovig.

Uit de beide tusschenruimten, waarvan de munten gemist worden, zal volgen, dat het oude Domburg omstreeks het jaar 273 verdwenen is, onder de Frankische Vorsten op nieuw gebloeid heeft, om met het jaar 874 andermaal, ten gevolge van den inval en de verwoesting der Noormannen, te verdwijnen, en eerst in den aanvang der dertiende eeuw het hoofd weêr op te beuren. Eene handvest van FLORIS III bewijst het bestaan van Domburg in 1223.

Gelijk de Verhandeling van den Heer MACARÉ, wiens verdiensten in de numismatiek ook door vreemden erkend zijn, voor de penningkundigen een aangenaam geschenk zijn zal, zoo is ook de lithographische uitvoering der goed afgebeelde munten loffelijk. Van N^{r}. 24, Plaat I, ontbreken v/z de eerste drie letters.

Geschiedenis der stad Zutphen, van de vroegste tijden tot 1795. *Door Mr.* R. W. TADAMA, *Lid der Staten van Gelderland, Kantonregter en Lid van den Gemeenteraad te Zutphen. Met platen en kaart. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff en Zoon. *Te Zutphen, bij* Willem Thieme. 1856. *In gr. 8vo. XVI en* 352 *bl. f* 3-:

Bestaan er van vele grootere en kleinere steden van ons land geschiedkundige beschrijvingen, van anderen ontbreken zij,

hetzij door het gemis of verloren gaan van de noodige bescheiden, hetzij door gebrek aan lust of tijd tot het onderzoeken en bewerken van oude oorkonden vereischt. Zulk eene stedebeschrijving is echter niet alleen voor de inwoners een aangenaam en nuttig geschenk, maar ook van groot belang voor de Geschiedenis des Vaderlands. Eerst wanneer er over de onderscheidene Gewesten en steden van ons land het noodige licht is opgegaan, wordt eene volledige volksgeschiedenis mogelijk. Het stedelijk Archief van Zutphen, welks oudere stukken gelukkig voor het grootste gedeelte aan de Spaansche woede in 1572 ontkomen zijn, werd ter regeling toevertrouwd aan een man die daartoe, uit hoofde van de door hem bekleede betrekkingen, allezins bevoegd was, en van wiens arbeid tot het zamenstellen, uit de gevonden kostbare bouwstoffen, van eene geschiedkundige beschrijving der stad, men, in aanmerking genomen wat van zijne hand het licht ziet, veel mogt verwachten. Aan die verwachting is aanvankelijk voldaan. De Heer TADAMA heeft, behalve van hetgeen in het Archief aanwezig is, gebruik gemaakt van 't geen omtrent Zutphen geschreven is, dat echter niet veel is, en van belangrijke stukken uit particuliere en Provinciale verzamelingen, en biedt de vrucht van zijne vlijt aan in deze Geschiedenis zijner woonplaats, die, zoo zijne bezigheden het hem toelaten, zal gevolgd worden door een tweede Stuk: de beschrijving behelzende van kerken, torens, gebouwen, beroemde mannen, enz. Dit eerste, dat ook als een op zich zelf staand werk kan worden aangemerkt, vermeldt de lotgevallen der stad van de vroegste tijden tot de revolutie van 1795, die aan de zelfstandigheid van Zutphen als souvereine stad, even als aan die van de andere steden des lands, een einde maakte.

In de beide eerste Hoofdstukken, die als eene Inleiding op de Geschiedenis der stad te beschouwen zijn, wordt over hare ligging, naamsoorsprong, de vroegste bewoners van haren bodem, hunne lotgevallen, regeringsvorm, en de invoering des Christendoms tot den tijd van het ontstaan van het Graafschap gehandeld. De Schrijver houdt, overeenkomstig het meest aangenomen gevoelen, de fossa DRUSIANA voor den tegenwoordigen IJssel van het punt zijner scheiding van den Rijn tot aan Doesburg, en wederlegt de meening van hen die de gracht tusschen Doesburg en Zutphen ter verbinding van den

IJssel met den Berkel (de fabelachtige Nabalia), en die ze tusschen IJssel en Vecht plaatsen. Tegen het laatste gevoelen pleit, behalve het door TADAMA aangevoerde, zoo wel en nog meer dan tegen het vorige, het zeggen van TACITUS, dat GERMANICUS met zijne schepen den Rijn uitkomende de DRUSUS-gracht instevende, en het gemis van sporen eener gracht tusschen Vecht en IJssel. Minder gereedelijk kunnen wij hem bijvallen in zijne gedachten, dat de IJsselstreken toen schaars bewoond waren, en de Romeinen zich aldaar niet zullen gevestigd hebben, op grond dat anders DRUSUS zijn werk niet zoo rustig had kunnen voltooijen. Want tegen dit bewijs staat over: dat de Romeinen met de Batavieren, een niet minder magtigen volksstam dan de Bructeren, Sicambren en Marsen, toch in vrede leefden, en dat de nabijheid der Romeinsche legioenen de bewoners van Rijn, Waal en IJssel van zelf gestemd heeft tot vreedzamer zin, dan de van de groote stroomen verder afgelegene en minder gemakkelijk te bereiken stammen. Dat de Elterberg en Monferland met Romeinsche kasteelen bezet, en dat aan dergelijke door DRUSUS tot bescherming van den IJssel gestichte sterkten Deventer, Zutphen en Doesburg hunnen oorsprong verschuldigd zijn, wordt door den Schrijver verworpen, omdat de Romeinen, sinds de nederlaag van VARUS hen van het hopelooze hunner pogingen tot onderwerping der Germanen overtuigd had, den Rijn tot grens hadden aangenomen. Maar dat de overwinning der Germanen, die zij veel meer aan list dan aan dapperheid te danken hadden, niettegenstaande den aanvankelijk bij de Romeinen verwekten schrik, hunnen moed en hunne hoop niet had uitgebluscht, toonden de krijgstogten van TIBERIUS en GERMANICUS ver over den Rijn naar de Lippe, Eems, Wezer tot aan de Elbe. Ongetwijfeld geschiedden die togten in de eerste plaats om wraak te nemen over den dood hunner landgenooten; maar indien de uitslag in het algemeen gunstiger geweest ware, is het dan te denken, dat de veroveringzuchtige Romeinen, in strijd met hunne gewone handelwijze jegens vreemde volken, de gelegenheid om hunne vijanden ten onder te brengen zouden hebben laten glippen, en zich angstig achter de hun door den Schrijver gestelde grens zouden teruggetrokken hebben? Bij de voortdurend vijandige houding van de Cherusken en hunne bondgenooten, werd, vooral na de zware door GER-

MANICUS en CÆCINA geledene verliezen, zouden wij zeggen, het aanleggen of onderhouden van sterkten tot beveiliging van DRUSUS' werk, en tot bescherming van den terugtogt, in geval van nederlaag, dringend geboden. De Heer TADAMA ontkent dit laatste niet, ofschoon hij het bestaan van Romeinsche overblijfsels aan den regter-oever des Rijns, met uitzondering van het kasteel Flevum, betwist. Waar lagen de pontes longi en het kasteel Aliso dan? Het bestaan van Romeinsche sterkten aan den IJssel, komt ons, met het oog op het doel dat DRUSUS bij het graven zijner gracht had, en het veelvuldig gebruik dat de Romeinen in hunne krijgstogten tegen Germanië daarvan maakten, hoogst waarschijnlijk voor.

Voor de oudste bekende inwoners van het Zutphensche zijn vermoedelijk de het eerst door TACITUS vermelde Chamaven te houden, die in het groote volksverbond der Franken opgenomen, na hun vertrek door de Saksen en Anglen gevolgd werden. Na dezer overtogt naar Engeland werd de IJssel de grensscheiding van de achtergeblevene Saksen. Zij hadden steden noch dorpen, kenden handel noch nijverheid, maar legden zich op landbouw en veeteelt toe. Onder hen verkondigde LEBUÏNUS het Evangelie, stichtte te Wilp tegenover Deventer en in deze stad kerken, was vervolgens met zijn vriend MARCELLINUS in Twenthe bezig, terwijl na zijn afsterven LUDGER het begonnen werk voortzette en te Wichmond eene kapel bouwde. Ten slotte wordt over de instellingen der Saksen en de verandering door en sinds KAREL *den Groote* daarin gebragt, over de ligging en de Graven van Hameland, over WITTEKIND en zijne afstammelingen, vooral over de snoode ADELA, volgens den Schrijver al te zwart gekleurd, veel lezenswaardigs medegedeeld.

Met welke zorg ook deze Hoofdstukken bewerkt zijn, en welk licht zij ook over de vroegere gesteldheid der IJsselstreken en hare eerste bewoners verspreiden, zoo betwijfelen wij echter, of zij in eene Geschiedenis van de stad Zutphen behooren. Van haar bestaan verneemt men in al dien tijd, zelfs nog in de dagen van de invoering van het Christendom, niets. Vóór het jaar 1059 komt zij onder de benaming van oppidum niet voor, en verkreeg 132 jaren later stadsregten. Van het eerstgenoemde jaar dient dus hare Geschiedenis aan te vangen;

wat voorafgaat heeft op het Gewest in het algemeen, bijzonder op de aan den IJssel grenzende oorden betrekking.

Aanvankelijk stond Zutphen onder Erfheeren of Graven, over wier in het duister schuilende afkomst de uiteenloopende gevoelens medegedeeld en beoordeeld worden, van 1031—1138; sinds dien tijd onder de Graven en Hertogen van Gelre, onder wier bestuur de stad in uitgebreidheid en vermogen zeer toenam. Zij dreef langs den Rijn en naar het Noorden een aanzienlijken handel, die onder de Hertogen uit het Huis van GULIK van 1371—1423 tot een hoogen trap van bloei steeg, en eene welvaart aanbragt, die den invloed harer burgers op den gang des Bestuurs, door op verschillende tijden verkregene privilegiën, steeds vermeerderde. Daarentegen had de stad ook haar deel in de door krijg en onlusten, vooral door de groote verdeeldheid tusschen de adellijke geslachten der HEECKERENS en BRONKHORSTEN veroorzaakte schaden, terwijl de verzending van den IJssel, ten gevolge van den St. Elizabethsvloed, welke het meeste water van den Rijn in de Waal afleidde, den handel deed afnemen.

Deerlijk leed de stad in de Spaansche tijden. De moord van 1572, waarbij 500 menschen het leven verloren, is niet toe te schrijven aan de toomelooze drift der soldaten, maar aan een te voren beraamd ontwerp, om door den schrik voor een dergelijk lot de overige steden te doen bukken. Volgens ALVA's schrijven aan den Koning, »had hij zijn zoon bevel gegeven om geen man in de stad in het leven te laten, en die op sommige plaatsen in den brand te steken, omdat hij zich herinnerd had, dat de brand van Duren den Keizer in éénen dag meester van Gelderland gemaakt had." Sinds lag de stad tot een roof der Spanjaarden. De Pacificatie van Gend bragt alleen eene kortstondige verademing aan. In 1583 geraakte zij weder in 's vijands magt, die er op nieuw zoo huis hield, dat bij hare verovering door MAURITS, in 1591, twee derden der woningen in puin lagen. Het herstel kwam langzaam; de handel was bijna geheel verloopen, en de voorslagen en pogingen tot verbetering van het vaarwater werden door provincialen en stedelijken naijver verijdeld. Doch in hare vruchtbare landouwen vond de stad het niet te ontnemen middel tot opbeuring.

Gelijk zij in het Staatkundige de zijde der Stadhouders hield,

zoo kleefde zij bij de godsdienstgeschillen van den aanvang der zestiende eeuw de partij der Contraremonstranten aan. Dat hare beide Predikanten, BAUDART en DAMMAN, daartoe ijverig hebben gewerkt, is wel buiten twijfel. Maar onjuist wordt van beide gezegd: dat zij op de Synode eene hoogst gewigtige rol gespeeld, en onder de Bijbelvertalers behoord hebben. Alleen DAMMAN was lid der Dordsche Synode, en niet hij, die evenwel onder de Reviseurs benoemd was, maar zijn ambtgenoot was een der overzetters. — De regering der stad was oligarchisch: de Magistraat vulde zich zelf aan, de leden werden voor hun leven benoemd, verdeelden de openvallende ambten onder zich, en oefenden met de wetgevende de regterlijke magt zonder hooger beroep uit. Daarin kwam verandering na de gebeurtenissen van 1672. Van het in dat jaar met Zutphen voorgevallene wordt, volgens eene Memorie op last van den Magistraat tot zijne verdediging opgesteld, een niet onbelangrijk verslag gegeven. Het regerings-reglement van 1675 liet de aan- en afstelling van de leden des stedelijken bestuurs geheel aan den Stadhouder. Na zijnen dood kwam de keuze van den Magistraat aan de gansche burgerij. Doch bij de reactie van 1717 behaalde de aristokratie de overhand, ofschoon in voorvallende vacaturen de vrije keus van Schepenen bij het volk bleef. De verdeeldheden hielden echter niet voor goed op. Gelijk elders in ons Vaderland braken zij op nieuw in 1747, en vooral in en na het jaar 1780 te Zutphen met kracht los. Over het toen gebeurde velt TADAMA een onpartijdig en gematigd oordeel. Te regt merkt hij aan: »dat de zucht naar verbetering van den hoogst gebrekkigen regeringsvorm, ook bij de beste en bezadigste lieden van overigens verschillende denkwijze, sterk was toegenomen. Maar er geschiedde niets ter voldoening van den algemeenen wensch. In plaats van de handen ter verbetering van het bestaande kwaad ineen te slaan, scheurde zich de natie in twee partijen." De zegepraal der eene in 1787 bragt geen herstel aan. »Gelukkig" — zegt de Schrijver — »ware het voor ons Vaderland geweest, indien de Oranjepartij na de overwinning eene verstandige matiging had betoond; velen der verstandigste Patriotten toch, die wel het gebrekkig Staatsverdrag wilden verbeteren, maar van het hollen der demokratie hoe langer zoo meer afkeer kregen, wilden niets liever dan de hand tot eene

verzoening uitsteken. Toen men hun den terugkeer onmogelijk maakte, voegden zij zich uit nood bij de hevige demokratie, en spanden al hunne krachten in om het Bewind door eene stilzwijgende, maar voortdurende oppositie te verlammen, tot dat het zoo gehate Bestuur eindelijk, van buiten door den vijand bestookt, en van binnen tegengewerkt, onder al die slagen bezweek." Ware de Fransche omwenteling niet tusschen beide gekomen, men had van den tijd de bezadiging der gemoederen, en bij eendragtige zamenwerking de afschaffing van de grootste misbruiken, en de invoering van de noodzakelijkste verbeteringen mogen hopen.

Wij hebben gemeend ons tot een algemeen overzigt en tot enkele opmerkingen te moeten bepalen. Eene beoordeeling van een werk dat grootendeels uit onuitgegevene stukken is opgetrokken, kwam niet te pas. Inzonderheid voor Zutphens bewoners zal de naamlijst in Bijlage van Schepenen der stad van het jaar 1212 af, een aangenaam toevoegsel zijn. De VAN DER CAPELLEN komen er reeds in 1373, en de SCHIMMELPENNINCKS in 1421 op voor. Drie platen versieren dit Deel, voorstellende, de eerste: het oude Raadhuis en een overblijfsel van 's Gravenhof; de tweede: een plattegrond der stad vóór het jaar 1572, ook in de vroegste uitgave van GUICCIARDINI'S werk te vinden; de derde: eene afbeelding der stad in hare uiterlijke gedaante tusschen 1593 en 1604, en van den toenmaligen regtshandel.

Den verdienstelijken Schrijver worde tijd en gelegenheid vergund, om door de bewerking en uitgave van het Vervolg zijnen belangrijken arbeid te voltooijen!

Mr. B. H. LULOFS' *Taalkundige Werken. Herzien door Dr.* A. DE JAGER. *I. — Kakographie. Derde druk. Onder den afzonderlijken titel: Kakographie, of Opstellen met deze en gene feilen in taal en stijl, benevens eenige taalkundige aanteekeningen, door Mr.* B. H. LULOFS, *Hoogleeraar, enz. enz. (Ten gebruike bij akademische en soortgelijke lessen). Derde druk. Herzien door Dr.* A. DE JAGER. *Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1857. *In post* 8*vo. IV en* 141 *bl. Bij int. f* : - 80; *buiten int. f* 1 - :

Wijlen Prof. LULOFS leeft in onze letterkundige wereld nog

in eervolle gedachtenis. Hij verdient dat ook om den grooten ijver en de ongemeene werkzaamheid waardoor hij zich op het gebied van onze taalstudie onderscheidde. Wie weet niet, dat hij door grondige wetenschap en uitnemende gaven voor de uiterlijke welsprekendheid een nieuw leven onder de kweekelingen der Groningsche Hoogeschool wist op te wekken; en wien zijn de vele, meestal lijvige, boekdeelen onbekend, waardoor hij de beoefening van onze taal ook in ruimer kring zocht te bevorderen! En toch meenen wij het er voor te moeten houden, dat zijne werkzaamheid niet veel blijvende vruchten zal opleveren; ja wij twijfelen zelfs, of hij op den duur eene plaats zal innemen onder de mannen die in waarheid kunnen gezegd worden opbouwers van het Nederlandsch geweest te zijn. De reden hiervan ligt, naar ons oordeel, in zeker gebrek aan 't geen wij gewoon zijn smaak te noemen, in zeker gemis aan fijn gevoel voor het welstandige en schoone, waardoor zijne schrijfwijze doorgaans omslagtig is, met vreemde en soms wonderlijk aangebragte sieraden overladen, en bij een jagt maken op zoogenaamd vernuftige spelingen met woorden en denkbeelden, in dikwijls lange en ingewikkelde volzinnen, een bont mengsel van ernst en boert vertoont; zijn stijl is niet zelden ontsierd door hetgeen men gewoonlijk barok noemt. De beide eerste zinsneden van de Voorrede, die het bovenstaande boekje opent, kunnen zelfs hiervan ten bewijze verstrekken. Het is dit eigenaardige, aan het zonderlinge grenzende, waaraan wij het toeschrijven, dat de bekwame man, bij eene groote mate van zelfstandigheid, in zijn bedrijvig leven wel eens aanstoot gegeven en nog al tegenspraak gevonden heeft. Reeds zijn eerst optreden als openbaar redenaar en schrijver in 1817 — getuige de treurige strijd tusschen hem en den waarlijk gematigden recensent zijner intreê-oratie in ons Tijdschrift gevoerd! — heeft hem allerlei letterkundige verdrietelijkheden en kwellingen berokkend, waarvan hij ook in zijne verdere loopbaan niet bevrijd gebleven is.

En nogtans leert de ondervinding, dat zijne geschriften, meer bepaald voor het onderwijs bestemd, op den duur gewaardeerd worden, en koopers, of wat hier wel hetzelfde zegt, beoefenaars vinden, een verschijnsel, dat in de nuttige strekking en het praktisch gehalte er van voldoende verklaring vindt. De Uitgever heeft althans een derden druk, in een eenigzins gewij-

zigd formaat, van 's mans »Taalkundige Werken" durven ondernemen, en om deze onderneming wèl te doen slagen, heeft hij haar onder het toezigt gesteld van den bekwamen taalgeleerde, Dr. A. DE JAGER. Dat is voorzeker een verstandig besluit; wij nemen alleen de vrijheid te vragen: wat de uitdrukking *herzien*, op den titel, beteekent? Wij hadden gewenscht en ook verwacht, dat de Heer DE JAGER, al ware het met weinige woorden, zich over het aandeel had uitgelaten, dat hij aan die herziening gehad heeft, maar wij zijn in deze verwachting te leur gesteld. Eene doorloopende raadpleging van den eersten druk (de tweede is ons niet ter hand) heeft ons doen zien, dat de voorname inhoud in den derden druk onveranderd gebleven is, terwijl de afdeelingen, waarin hij is gesplitst, alleen door daarboven gestelde nommers onderscheiden zijn. Deze onderscheiding heeft mede plaats in de »Aanteekeningen en Taalkundige opmerkingen", waarvan bovendien enkele gedeelten, soms geheele bladzijden, zijn weggelaten. Of deze veranderingen door den Schrijver reeds in den tweeden druk gemaakt zijn, dan of ze aan den herziener moeten toegeschreven worden, kunnen wij niet beoordeelen. En is deze derde druk met de genoemde veranderingen niet meer dan een getrouwe overdruk van den tweeden, gelijk wij wel zouden vermoeden, dan komt het werk der »herziening" neder op het corrigeren van de drukproeven en op eene enkele noot op bl. 122, waarin de Nederlandsche spraakkunsten vermeld worden, die na de eerste uitgave van het werk verschenen zijn!

Doch hoe het hiermede ook zij, 't is zeer mogelijk, dat de Heer DE JAGER, òf uit eigen overtuiging, òf op uitdrukkelijk verlangen van den Uitgever, zich geene veranderingen in den oorspronkelijken arbeid van den Auteur heeft willen of durven veroorloven, 't zij uit eerbied voor 's mans zelfstandigheid, 't zij uit vrees om het gebruik van zijn werk bij het onderwijs te bemoeijelijken: wij voor ons zouden, bij eene beschouwing der zaak op zich zelve, wel wenschen, dat de bekwame taalkenner den pligt van herziener niet zoo naauw had beperkt. Naar ons oordel zouden, om maar eens iets te noemen, vele zoogenaamde Anglicismen, Gallicismen en Germanismen, die de Auteur niet bij anderen gevonden, maar zelf bedacht heeft, zonder schade hebben kunnen wegvallen, omdat ze te grof zijn, dan dat ze door iemand zullen worden begaan, terwijl

het opnemen van andere taalzonden, die ook afgescheiden van een vreemd taaleigen, door levende schrijvers van naam onder ons bedreven en dus met zeker gezag bekleed worden, de nuttige strekking van eene Kakografie voor Nederlanders van onze dagen zou hebben verhoogd. Men stuit niet alleen in vertaalde, maar ook in oorspronkelijke werken van onzen tijd op verkeerdheden in taal en stijl, die, zestien jaren geleden, òf geheel onbekend, òf veel minder bekend waren; wij noemen alleen ter proeve uitdrukkingen als: »iets op het oog hebben — iets in het leven roepen — hij kan niet eenmaal lezen (*ne legere quidem scit*) — spoorloos verdwijnen — rond het kruis geschaard, rond de tafel zitten — schoon als zij was — de omgevingen van eene stad, van een hof — en niet het minst het gebruiken van het woord »zin" in de meest verschillende beteekenissen! Hoe meer eene Kakografie beantwoordt aan de behoefte eener natie, in den tijd waarin zij geschreven en uitgegeven wordt, des te grooter nut zal zij stichten. Intusschen zal ook de arbeid van wijlen den verdienstelijken Hoogleeraar gelijk hij daar ligt, met veel vrucht kunnen gebruikt worden.

Reis om de wereld naar Japan. Door W. HEINE. *Naar het Hoogduitsch. Met* 10 *platen. Te Rotterdam, bij* H. Nijgh. 1856. *In roijaal* 8vo. *XIII en* 486 *bl., met gelith. titelvignet. f* 10-:

Wie ooit met belangstelling den blik gerigt heeft naar Japan — dat land met zijne eigenaardige, sedert eeuwen, naar het schijnt, onveranderde beschaving, die zich onafhankelijk van onze Westersche beschaving, ja zelfs lang vóór deze ontwikkeld heeft — wie ooit gezocht heeft meer over dit merkwaardige land te weten, dan wat het nationaal gevoel van den Nederlander streelt, dat zijne natie alleen daarmede in aanraking mogt komen, die zal voorzeker met genoegen het aan het hoofd dezes vermelde werk in handen nemen. En wanneer hij daarin eene levendige schildering verwacht van de volks-eigenaardigheden in zeden en gebruiken, in levenswijze en in kleederdragt — hij zal zich niet bedrogen vinden. Van den landschapschilder mogt men verwachten, dat,

wanneer hij de pen greep, deze even goed zou schilderen als het penseel, welks voortbrengselen de hooge goedkeuring mogten wegdragen van bevoegde, in het opvatten van de eigenaardige natuurschoonheden geoefende beoordeelaars als ALEX. VON HUMBOLDT. Wie gaarne reisbeschrijvingen leest, en de Vertaler verzekert ons, dat de smaak daarin hier te lande heerschende is — hoewel het ons menigmaal voorgekomen is, dat die smaak meer aan den vroegeren tijd of aan zijne nog thans levende vertegenwoordigers eigen was en is — dien bevelen wij dit boek ten zeerste aan. Zelfs zij, die reisbeschrijvingen dor en vervelend plegen te vinden, zoo als wij er vele kennen, zullen zich door de lezing daarvan aangetrokken vinden, want de Schrijver verstaat de kunst om door afwisseling van wetenswaardige mededeelingen met aardige bijzonderheden de aandacht levendig te houden. Wie overigens met belangstelling den gang der beschaving bespied heeft, zoo als zij sedert de eerste geschiedenis der menschheid van het Oosten naar het Westen voortgegaan is — wien het niet ontgaan is, dat zij alleen in die rigting voortgaande, gestadig nieuwe middelen in zich zelve vond tot voortdurende ontwikkeling, die zal zich getroffen gevoeld hebben, door de omstandigheid, dat juist van Amerika — als het ware het Westelijke aanhangsel van Europa — de eerste poging uitgegaan is, om de in zijne vormen verstijfde beschaving van Japan met een nieuw leven te bezielen. De pogingen, waarvan het voor ons liggende werk zelf een gevolg is, — want de Schrijver verzelde de bekende Amerikaansche expeditie — vinden wij hier ook vermeld, en daarbij komen vele eigenaardigheden van het Japansche volk uit, die men in andere werken over Japan bezwaarlijk vinden zal. Verder vinden we beschrijvingen van andere plaatsen, die de expeditie aandeed, waaronder die van Hong-kong, de Lioe-kioe-eilanden en Post Famine uitstekend genoemd mogen worden. Door het geheele werk heerscht eene frischheid van opvatting der natuur, die, zoo als de Vertaler te regt aanmerkt, den Schr. bijzonder eigen is, zoodat het werk ook ten onzent allezins de belangstelling waardig is, die VON HUMBOLDT den Schr. verzekerde, dat het in Duitschland vinden zou.

Druk, papier en verdere typographische uitvoering zijn lofwaardig, zoodat het werk eene eereplaats, die het in menige bibliotheek verdient, waardig bekleeden kan. Daarbij gaan

we echter uit van de vooronderstelling, dat niet in alle exemplaren het titelblad los en vele bladzijden bemorst en verkreukeld zijn, zoo als in het ter aankondiging toegezondene. Ook willen we niet onopgemerkt laten, dat de telling van de bladzijden hier en daar verkeerd is, en dat op bl. 161 de regels tamelijk verward staan.

In de vertaling komen, helaas! vrij wat Germanismen voor, wat zeker minder te verwonderen is bij de meeste tegenwoordige uitgaven, dan wanneer het oordeel in dit opzigt gunstiger zijn kon. Wij willen geene lijst van de onhollandsche woorden en uitdrukkingen aanleggen, die ons hier voorkwamen; alleen moeten we opmerken, dat »zischen" (bl. 134) geheel Duitsch is, en dat men zich bezwaarlijk eene voorstelling zal kunnen maken van »purperkleurige mutsen, die uit eene geel zijden stof bestaan". Dat »augenscheinlich" niet met »oogenschijnlijk" vertaald kan worden, sedert het woord »schijnen" in het Hollandsch zijne oorspronkelijke beteekenis van »blijken", »zigtbaar zijn" verloren heeft (nog overig in »verschijnen"), wenschen wij hiermede allen Vertalers onder het oog te brengen. Het woord beteekent »blijkbaar", en nergens is dit misschien zoo duidelijk als in de volgende zinsnede (bl. 254), waar van een dief gesproken wordt, die van eene gelegenheid om zich uit de voeten te maken, gebruik maakt: *»oogenschijnlijk zeer verheugd, dat hij er zoo goed afgekomen was.*"

Z. S.

De kunst van Declameren. Naar het Fransch van J. M. LARIVE. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1856. *In post 8vo. XII en* 196 *bl. f* 1-80.

Onder de uitheemsche lettervruchten, die door middel van de snelpers van den Heer SURINGAR, in den loop des vorigen jaars, op onzen bodem zijn overgeplant, en zulks ook werkelijk verdienen, bekleedt bovenstaand werkje van den eens zoo beroemden Franschen tooneelspeler LARIVE zeker niet de minste plaats. — Voor zoo veel de jammerlijk verwarde staat van het exemplaar, dat wij ontvingen, ons zulks vergunde, hebben wij de lezing er van met groot genoegen ten einde gebragt, en hier en daar veel van den geestigen en in zijn vak doorkneedden Schrijver geleerd.

DE KUNST *van declameren*, is zijn boek getiteld. Trouwens, wij moeten het met dien titel zoo heel streng niet nemen. LARIVE zelf toch heeft, — en zulks lag noch in zijn wil, noch in zijn vermogen — geen volledig handboek voor de reciteer- en declameerkunst willen geven; hij bedoelde iets anders en... welligt iets beters. LARIVE was tooneelspeler, en als zoodanig putte hij uit de bron zijner eigene veeljarige ondervinding. Tot leermeesteres en leidsvrouw had hij zich, gelijk hij zelf zegt (Inleiding, bl. 3), van den aanvang af DE NATUUR gekozen, en wat hij ons dus over de declameerkunst mededeelt, betreft hoofdzakelijk hetgeen hij aan *hare* hand, gedurende een tal van jaren, heeft leeren opmerken, zoo in zich zelv' als in anderen. 't Is dus als 't ware zijn LEVENSBOEK, dat hier voor ons ligt opengeslagen, geschreven met al de levendigheid, losheid en bevalligheid den Franschman eigen, en hier en daar doorspekt met allerlei niet onaardige, soms vrij belangrijke *anekdoten*. Onder zijn nederigen uiterlijken schijn echter verbergt het boekske een wezenlijken schat van hoogst nuttige en belangrijke lessen en wenken, welke aan een ieder, die zich op uiterlijke voordragt toelegt of wenscht toe te leggen, uitnemend kunnen te stade komen. Bovendien heeft de tijd waarin LARIVE leefde, altijd zijne eigenaardige belangrijkheid. Al lezende verplaatst men zich onwillekeurig in de dagen van LEKAIN en Mlle CLAIRON, die gouden eeuw der tooneelspeelkunst, toen men haar nog als *kunst* beoefende, en zij, niet gelijk heden ten dage, zich vernederd zag de rol te spelen

einer tüchtige Kuh, die mit Butter versorgt —

en in dit opzigt mag ook LARIVE zelf als waar *Muster* gelden, daar hij gloeide en leefde voor de kunst, en haar wezenlijk om haars zelf wil lief had.

Wij juichen dan ook van harte den Heer SURINGAR toe, dat hij, op raad van zijn onvergetelijken vriend, wijlen den Hoogleeraar VAN DER HOEVEN, die de kunst van wèl te spreken zoo bij uitnemendheid verstond, heeft kunnen besluiten den wel wat verouderden LARIVE, in Nederduitsch gewaad, zijnen landgenooten aan te bieden, en dat hij zich niet heeft ontzien, zelf het moeijelijk werk der vertaling op zich te nemen. Zooveel wij oordeelen kunnen, is de Heer SURINGAR in dien arbeid uitmuntend geslaagd, en heeft hij er zich volle aan-

spraak door verworven op den dank van ons letterlievend publiek.

Moge hij door een ruim debiet zijne waarlijk niet geringe moeite, aan de vertolking van LARIVE besteed, beloond zien, en zijn arbeid er iets aan toebrengen, dat de *ware* welsprekendheid onder ons beter dan tot nu toe gekend en meer algemeen beoefend worde.

Aan alle Redenaars, Rederijkers, Tooneelspelers — ook aan den Kanselredenaar bevelen wij LARIVE dringend ter lezing aan. Voor laatstgenoemden valt hier en daar nog wel iets te leeren. B.

ALBRECHT HOLM, *een tafereel uit den Hervormingstijd, door* FRIEDRICH VON UECHTRITZ. *Naar het Hoogduitsch, door Dr.* E. J. DIEST LORGION. *Twee Deelen. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1857. *In gr. 8vo. XII en* 626 *bl. f* 5-50.

De oorspronkelijke Roman, die onder den titel: *Albrecht Holm* in Duitschland is in het licht verschenen, telt niet minder dan *zeven* Deelen. Geen wonder, dat er in ons land geen enkele uitgever was te vinden, die den druk eener vertaling wilde op zich nemen. Wij twijfelen zeer of zulk een vertaalde Roman in *zeven* Deelen wel veel lezers zou hebben gevonden. Zoo hoog stond die Roman bij Dr. DIEST LORGION aangeschreven, dat hij niet alleen naar een uitgever voor de vertaalde *zeven* deelen heeft gezocht, maar zich ook de niet geringe moeite heeft getroost, om den roman te verkorten en tot *twee* octavo-Deelen te brengen. Dit alles in aanmerking genomen, afgaande op de ingenomenheid van eene hoogst beschaafde en ontwikkelde vrouw, die het werk aan Dr. D. LORGION had aangeprezen, afgaande op het oordeel van den Schrijver zelven, ging ik met goede verwachting aan het lezen, hopende hier een vernieuwd bewijs te vinden, dat de Roman-literatuur van Duitschland in onze dagen een nieuw tijdperk van bloei is ingegaan, getuige de beide romans van LUDWIG en FREITAG. Maar, ik moet het gul bekennen, ik heb mij teleurgesteld gevonden, de lezing heeft mij veel geduld gekost en bitter weinig genoegen geschonken. Een roman moet een beeld zijn van het leven, natuurlijkheid is zijn eerste vereischte, sterk sprekende

karakters, die belang inboezemen, sympathie of antipathie opwekken, waarheden aanschouwelijk voorgesteld, gesteund en gestaafd door ervaring, bewezen door de uitkomst, zietdaar het een en ander wat wij daarin vooral zullen zoeken. In den Roman van D. LORGION ontbreken die hoofdvereischten, òf geheel, òf worden slechts zelden aangetroffen. De twee helden van het stuk, ALBRECHT HOLM en AGNES BREITINGER, zijn hoogst onnatuurlijke personen. Moge de beschrijving van AGNES *eenige* ingenomenheid voor haar kunnen doen ontstaan, ALBRECHT wekt, vooral in den beginne, afkeer, bijna zouden wij zeggen walging op.

Het was vroeger de gewoonte, dat in een roman de liefde altijd de hoofdrol speelde. Dat telkens wederkeerend thema heeft die literatuur in discrediet gebragt; in onzen tijd heeft men begrepen, dat AMOR op het wereldtooneel zeer goed een weinig op den achtergrond kan treden, en toch de aandacht der lezers kan geboeid blijven en het verheven doel van den waren roman worden bereikt. Het verhaal, dat wij voor ons hebben, behoort nog geheel en al tot de oude soort. De liefde is hier schering en inslag, de draad waarom zich alles beweegt. Reeds in het eerste Hoofdstuk merken we waar het heen moet. Wij zien ons binnengeleid in eene visite van jonge meisjes, *ten huize van* AGNES, dochter van den burgemeester BREITINGER. Wij zouden vermoeden, dat de beide ouders van AGNES niet meer in leven waren, of elders woonden, en dit huis het eigendom der schoone dochter was (want AGNES is natuurlijk schoon, wel niet volmaakt, maar toch nog al bekoorlijk); neen! het vervolg leert ons, dat AGNES hare vriendinnen eigenlijk ten huize *van haren vader* ontving. Die vader is een uiterst zwak, en wankelmoedig, en vreesachtig man, geheel onder de harde pantoffel zijner vrouw, die uit hare ziekenkamer het gansche huis en al de handelingen van haren echtgenoot bestuurt, en blindelings zich laat leiden door de inblazingen van een fanatieken priester.

Gedurende genoemde namiddag-visite wordt de aandacht der meisjes getrokken, door de aankomst van twee ruiters aan de vlak daartegenover liggende herberg. De een is CHRISTOPH HOLM, de vader, de andere ALBRECHT, zijn zoon. Terstond heeft er eene verbleeking plaats bij AGNES, die naar het raam is gevlogen en den zoon herkent; en wederkeerig bij dezen,

die AGNES heeft opgemerkt. Beiden hadden elkaâr vroeger op een bal ontmoet, en daar was de liefdevlam in beider hart ontstoken. Zoo zijn wij in dit eerste Hoofdstuk al dadelijk op het gebied, waarop de Schrijver ons hebben wil. De draad is vastgeknoopt en wordt nu voortgesponnen; maar hoe? — ALBRECHT kan tot zijn spijt geen kamer aan de straat bekomen, om van daar de burgemeesters-woning in het oog te houden. AGNES slaapt den ganschen nacht niet; maar den volgenden morgen, zeer vroeg, terwijl ook ALBRECHT reeds op de bank voor de deur zit, staat AGNES voor het raam, zorgvuldig met het hoofd achter de bloemen *verborgen;* dit laatste wordt ons bij herhaling verzekerd. Natuurlijk klopt haar hart en hijgt haar boezem. Nu moeten beiden tot elkaâr worden gebragt. Dit is spoedig gevonden. Het doel van de reis des vaders noopt hem juist een bezoek bij den burgemeester te brengen. Ongelukkig heeft dat bezoek den toorn van den ouden man ten gevolge, en het besluit om den volgenden morgen reeds te vertrekken. De zoon moet op het tooneel blijven, dat spreekt van zelf. Hij vindt uitvlugten om niet met den vader meê te reizen, en is spoedig weêr aan de deur van den burgemeester. Binnengelaten, gedraagt hij zich als een echt verliefde zot. De burgemeester is in den tuin, bezig — met kersen te plukken; daar zoekt ALBRECHT hem op; natuurlijk is AGNES er ook. De burgervader vraagt verschooning voor de wanorde van zijn tuin: de tuinman is ziek. En nu biedt de heldhaftige minnaar aan, om den volgenden dag voor — tuinman te komen spelen, met de stille hoop, dat zijne aangebeden schoone daar dan wel eens wandelen zal. AGNES openbaart eene dergelijke soort van verliefdheid. De burgemeester zal met ALBRECHT een broodje eten; de dochter maakt het *souper* in orde, en haar minnend hart doet haar *zelf het rookvleesch snijden* voor den fieren jongman.

Weinige dagen duurt het slechts, en reeds heeft eene formele liefdesverklaring, gepaard met omhelzingen, en een kus op de lokken, en dergelijke theatrale eigenaardigheden meer, plaats. De zaak is geklonken.

Doch nu spreekt het ook van zelf, dat het geluk der gelieden zijn hoogste toppunt heeft bereikt, en van alle kanten moet worden bedreigd. De moeder komt in het spel, aangezet door pater SCHELLHORN; zij ontdekt de liefde harer dochter

voor ALBRECHT, en geraakt in woede, bij het vernemen, dat deze een *ketter* is. De dochter wordt opgesloten. Onze held komt er achter door eene omgekochte dienstmeid, die hem tevens de gelegenheid bezorgt, om 's avonds AGNES te bezoeken en achter het tralievenster met haar te spreken. Hier vangt nu eene geregelde conferentie aan, over niets meer of minder dan de leer der Roomsche Kerk en die van LUTHER. ALBRECHT op een ladder, met de ellebogen op het kozijn, en AGNES achter de tralies, waardoor zij wel elkaâr de hand kunnen toereiken, maar waardoor geen Bijbel kan worden heengestoken. Deze moet in reepen worden gesneden, en zal dus zeker een groote *foliant* zijn geweest. Waarschijnlijk waren de 12° uitgaven, waarvan Dr. TICHLER in zijn *Zwingli* spreekt, toen nog alleen in Zwitserland bekend. Hoe het zij, AGNES ontvangt den Bijbel en begint dagelijks te leeren, terwijl onze ridder in zijn logement ijverig studeert in de leer der Hervormers, waarvan hij eigenlijk, ofschoon met hart en ziel hunne zaak toegedaan, tot nog toe bitter weinig weet. Beiden komen meer en meer tot helderheid, en AGNES wordt voor het Protestantisme gewonnen. Maar nu vangt eerst regt de worsteling aan tusschen moeder en dochter. De geheime zamenkomsten met ALBRECHT worden door de moeder ontdekt; daarvan is het gevolg, dat AGNES naar een klooster wordt gezonden. Pater SCHELLHORN weet daarenboven de moeder te bewegen hare dochter te ontërven en een aanzienlijke som aan dat klooster te vermaken. Doch ziet! juist terwijl zij gereed is het testament te onderteekenen in tegenwoordigheid der noodige getuigen — hoe toevallig!! — krijgt ze een hevig toeval, dat haar vooreerst belet, de pen op het papier te zetten.

Ik zal niet verder gaan met den loop van het verhaal te schetsen. Tot geruststelling der lezers kan ik er bijvoegen, dat beiden, na ontelbare wederwaardigheden, scheidingen, doodverklaring van AGNES, andere liefde van ALBRECHT — in het eind elkaâr toch nog — krijgen. Zoo wonderlijk en fantastisch kunnen de lezers het zich niet voorstellen, of het zou nog hunne verwachting overtreffen. De eene treffende en verrassende gebeurtenis volgt hier op de andere. Voor een groot deel is deze aaneenschakeling van verrassingen toe te schrijven, aan de wijze waarop de Hollandsche *Albrecht Holm* is in het

leven geroepen. Zonder twijfel zal elk keerpunt van het verhaal, in den oorspronkelijken roman van *zeven* Deelen, op eene voldoende wijze zijn voorbereid, zoodat de overgangen minder plotseling en onnatuurlijk schijnen. De Vertaler, of liever Omwerker, wilde hij eenigzins getrouw blijven aan het oorspronkelijke, moest wel den gang, door VON UECHTRITZ aan het verhaal gegeven, overnemen, en hierdoor is het geheele aanzien van het boek wat al te romantisch, en dien ten gevolge bizar geworden. Een roman, hebben wij gezegd, moet een beeld zijn van het werkelijk leven: of deze roman het werkelijk leven in den Hervormingstijd wedergeeft, daaraan zouden wij zeer twijfelen. Zoo mist hij dan ook den stempel der waarheid, en zal den lezer, die niet met de tijden, waarin hij ons verplaatst, bekend is, weinig vertrouwen inboezemen voor de juiste voorstelling der karakters en toestanden, welke hij ons te aanschouwen geeft. Voor *onzen* tijd acht ik dezen roman ongeschikt. Vóór vijftig jaren zou hij misschien meer ingang gevonden hebben. Wie met den Hervormingstijd wil bekend worden, raden wij aan: *Het Huis Lauernesse*, van TOUSSAINT, of de *Tafereelen* van TER HAAR te lezen, en als hij ze reeds gelezen heeft, ze nog eens ter hand te nemen. Zeker blijft daaruit meer vrucht over, dan uit de lezing van *Albrecht Holm*, den ridderlijken minnaar van AGNES, den kampvechter voor, den lijder door het Protestantisme. Doch er zijn ook lezers, en vooral lezeressen, die geen vrede hebben met een boek, dat hunne verbeelding niet opwekt en prikkelt, hunne zenuwen niet in beweging brengt, zoodat zij er slapelooze nachten door krijgen; die daarom nooit een geschiedkundig werk in handen nemen, en met wier kennis van de geschiedenis het treurig is gesteld. Denzulken bevelen wij dit boek aan, in de hoop, dat daardoor misschien eenige belangstelling bij hen zal worden opgewekt voor den gewigtigen tijd, die een keerpunt mag worden genoemd in de geschiedenis van het Christendom.

—R—

Waarheid in Beelden. Tot bevordering van een goeden geest en geluk in de zamenleving. Door P. COOL. *Te Harlingen, bij* J. F. V. Behrns. 1857. *In post 8vo. VIII en* 198 *bl. f* 1-80.

De titel mogt niet verraden, dat men hier slechts »Nuts-

voorlezingen" ontvangt. Zóó wilde het, niet de Schrijver, maar de Uitgever. En zij die titel nu ook al eens wat hoog van klank, na de lezing zeggen we: hij is toch niet *te* hoog. 't Is met der daad *waarheid*, en waarheid *in beelden*, wat C. ons aanbiedt: echte levenswijsheid in aangenamen vorm. 't Eenige wat wij op zijnen anders gekuischten en toch lossen en levendigen stijl hebben af te dingen, is, dat er hier en daar — met name bij die stipt gemarqueerde verdeelingen — iets, zij 't dan ook weinig, van den preektoon aan is blijven hangen. Ook de nog al talrijk voorkomende verkortingen *z.g.* en *d.g.* voor *zoogenaamd* en *dusgenaamd* ('t geen op zich zelv' reeds in eene redevoering niet al te wèl luidt), zijn in een werk van smaak tamelijk smakeloos aangebragt. Maar voor 't overige: zoo de S. ergens de geestigheid en kernigheid der voormalige Hollandsche, Duitsche en Engelsche Spectators hoogelijk roemt, wij schromen niet hem zelven in dit *genre* eene eereplaats toe te kennen. Zijne beste recensie vindt hij in *Matth.* XIII: 52: »Een iegelijk Schriftgeleerde in het koningrijk der hemelen onderwezen, is gelijk een heer des huizes, die uit zijnen schat nieuwe en oude dingen voortbrengt."

De voorlezingen zijn tien in getal: I. De burgerstaat beschouwd als een menschelijk ligchaam. II. Harmonie in de zamenleving. III. Crediet buiten den handel. IV. Gebruik en Misbruik van het Vergeetboek. V. Het gesticht voor oogkranken. VI. De veranderingziekte. VII. De kunst van te zwijgen. VIII. Een nieuwe spaarvereeniging. IX. De gulden middelweg. X. De tegenspoeden van het nuttige. Uit de VII[e] kiezen wij eene kleine proeve:

»Het gebeurt dikwerf, dat ons ongezocht van anderen iets ter ooren komt, waarvan wij zeker zijn, dat, als wij het in den huiselijken of vriendenkring mededeelen, verwonderde oogen ons zullen aanstaren, of eene schaterende uitbarsting van gelach onze belooning zal zijn. Eene gevaarlijke verzoeking! Want wiens eigenliefde voelt er zich niet door gestreeld, als allen zoo belangstellend naar hem luisteren? Wie verheugt zich niet als hij ook eens iets tot amusement van het gezelschap kan bijdragen? Men wil immers ongaarne voor stil doorgaan; een conversabel mensch staat zoo hoog aangeschreven. Daarenboven, men weet vooraf, dat als men het vertelt, het ten minste een uur stof tot discours zal geven, en aan

eene anders misschien vervelende bijeenkomst leven en vrolijkheid bijzetten. Wien brandt het nu niet op de tong? — Doch neen, men houdt het in; want men heeft zich vast voorgenomen het te verzwijgen; het zou den naaste in zijnen goeden naam kunnen krenken of in zijne betrekking benadeelen; het zou hem welligt aan de algemeene verachting of bespotting bloot stellen. Dan ziet! de toon der bijeenkomst wordt vrijer, luchtiger; zij, voor wie wij achting koesteren en aan wie wij ons gewoon zijn te spiegelen, gaan ons nu ook voor in het ophalen en uitweiden over de dwaasheden en gebreken van anderen; nu fluistert eene stem daar binnen ons: »ei, zeg het maar; de aardigheid is al te mooi om te zwijgen; niemand duidt het u ten kwade; ieder zal u veeleer te hartelijker voor uw aangenaam bijzijn bedanken: als *gij* het niet vertelt, doet het een ander; 't zal toch wel ruchtbaar worden; wat is er ook veel aan dien persoon gelegen?" Gij gevoelt het, dan is het een kunst om te zwijgen. Nog erger wordt het, als men iets tegen den persoon heeft, van wien men iets weet; als hij het een of ander van *ons* heeft ruchtbaar gemaakt; of als hij onze mededinger is. O, als nu ook nog de wangunst, laat staan de wraakzucht in 't spel komt, — welk eene spierkracht wordt er dan vereischt, om den mond gesloten te houden!"

De uitvoering verdient lof. Het boekske doet zich met zijn netten omslag, porseleinen titel, helder papier en aangename letter zeer aanlokkend voor. Dat die letter echter wel wat veel uitgesleten is, doet aan een eerstbeginnend Uitgever denken. Hier en daar mist men een enkel woord; maar anders zijn de drukfeilen, gelukkig! weinige. Den Heere BEHRENS alzoo een ruim debiet! V. P.

De laatste der Spaansche Ridders, Don JUAN VAN OOSTENRIJK. *Een Historisch-Romantisch Verhaal, door* A. NAUTA. *Te Amsterdam, bij* Gebroeders Diederichs. 1858. *In gr. 8vo.* 336 *bl., met gelith. titel en vignet. f* 3 - 25.

EMILIA VAN NASSAU, *Prinses van Portugal. Een Historisch-Romantisch Verhaal, door* A. NAUTA. *Te Amsterdam, bij* Ge-

broeders Diederichs. 1854. *In gr. 8vo.* 328 *bl., met gelith. titel en vignet.* *f* 3 - 25.

Er zijn bijna vier jaren verloopen sedert beide bovenstaande romans van denzelfden Auteur het licht hebben gezien, en eerst eenige maanden geleden werden zij aan ons Tijdschrift ter aankondiging toegezonden. Wij begrijpen de reden van deze vertraging niet, en de eenige oorzaak, die wij daarvoor als de geldige meenen te kunnen aannemen, is de begeerte der Uitgevers, om misschien nog eenmaal eenen arbeid onder de aandacht van het publiek te brengen, die wel denkelijk reeds der vergetelheid was prijs gegeven. Hoe verstandig die wensch in het belang der Uitgevers ook mag wezen, toch gelooven wij, dat eene onpartijdige kritiek hun het middel tot bereiking van het beoogde doel moeijelijk aan de hand zal kunnen geven. Ref. ten minste gevoelt zich na de lectuur niet genoopt, deze beide *quasi*-historische romans een aanbevelend woord op hunne verdere reize mede te geven. Hij zou de laatste zijn om het oordeel te onderschrijven, dat een paar jaren geleden in het Amsterdamsch Handelsblad over den arbeid van den Heer NAUTA werd uitgesproken, waar men zich niet ontzag dezen Auteur »den vaderlandschen historischen romanschrijver bij uitnemendheid" te noemen! Ref. dacht op dien oogenblik aan Mevr. BOSBOOM-TOUSSAINT, den Heer VAN LENNEP, KINDERMAN, DROST en OLTMANS, en waar hij twijfelde aan 't hoofd van den criticus, daar werd die twijfel weggenomen, toen hij den naam der Uitgevers in verband bragt met dien der Courantiers. Van dien oogenblik verloren de boek-aankondigingen in het Handelsblad voor Ref. hunne waarde; daar hij immer strijdt voor eene onpartijdige kritiek, en wars is van alle onverdiende opvijzeling, in wiens belang dan ook.

Toch heeft de ongunstige opinie omtrent dezen Auteur, uit dien hoofde opgevat, Ref. niet gepraedisponeerd bij de lezing van dezen arbeid.

De Auteur heeft ééne gave, namelijk deze, dat hij thema's weet te kiezen voor eene historisch-romantische behandeling uitnemend geschikt. Hoe hij die stoffe bewerkt, wij laten 't voor zijne verantwoording; ons kwam die bewerking beneden

het onderwerp voor. Don JUAN VAN OOSTENRIJK, de held van Lepante, is een ware romanheld; zijne figuur, de geschiedenis van zijn leven, boeit, zelfs waar dit alles behalve boeijend wordt voorgesteld. EMILIA VAN NASSAU, des grooten Zwijgers dochter, sloot een huwelijk met een Prins zonder land en een Vorst zonder kroon, dat vooral een flink en der zake kundig Romanschrijver eene uitmuntende stoffe zou hebben geleverd, om eene schilderij te geven van het hofleven ten tijde van MAURITS. Hier vindt men van beide belangwekkende personen niets anders dan een chronologisch gevolgd levensverhaal, nu en dan afgewisseld door natuur- en plaatsbeschrijvingen, die voor alles getuigen van de belezenheid en 't goed geheugen van den Auteur.

't Is dan ook daarom, dat wij de geschiedenis der Mooren in den »Don JUAN", de beschrijving van Portugal in de »EMILIA VAN NASSAU" 't best geslaagd vinden. De nevenfiguren, vooral diegenen welke geen historisch crediet hebben, kunnen, except het costuum, even goed voor negentiende als voor zestiende eeuwers doorgaan. De dialoog is gebrekkig, en mist geheel het eigendommelijke van het tijdperk, of de Auteur zou dat moeten willen zoeken in de titulatuur, die in 't oneindige herhaald wordt, en die bij den Heer NAUTA zeer geliefd schijnt te wezen.

De uitvoering is goed. 't Is het eenige goede, dat wij dan ook zeggen kunnen van een paar werken, die geene verdienste genoeg bezitten, om zoo geruimen tijd na hunne verschijning op nieuw onder de aandacht van het publiek gebragt te worden.

Korte Schets tot de Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde. Door Prof. L. G. VISSCHER. *Te Utrecht, bij* W. F. Dannenfelser. 1857. *In post 8vo. IV*, 80, 92, 72 *en* 78 *bl. f* 3-:

Voor *Korte Schets* vinden wij dit ons toegezonden werk van den Utrechtschen Hoogleeraar wel wat uitvoerig. In zulk een kort bestek eene plaats in te ruimen aan eene bloemlezing uit de werken der helden onzer literatuur, en tevens de zaken historisch en kritisch te behandelen, is schier onmogelijk.

Wanneer wij het boekje inzien, bemerken wij spoedig dat de Hooggeleerde Schrijver dit zelf ook heeft begrepen; ten minste als hij bij het behandelen van een of anderen dichter of proza-schrijver wat uitvoerig is te werk gegaan, wat veel regels aan proeven van diens letterkundige producten gewijd heeft, dan moet een ander dit weder ontgelden, en ofschoon hij niets minder verdient dan zijn voorganger, zich met eene zeer luchtige behandeling tevreden stellen. Uit het treurspel van Mr. VAN WINTER, geb. VAN MERKEN, *Beleg en ontzet der stad Leiden*, en uit de *Cleopatra*, van de Baronesse DE LANNOY, worden proeven medegedeeld, welke te zamen zestien bladzijden uit ons boekje beslaan; aan die citaten willen wij gaarne den lof schenken, dien zij verdienen, maar wat doen wij met zulke groote aanhalingen in eene *Korte* Schets tot de *Geschiedenis* onzer Letterkunde? Dit begrijpen wij niet, vooral wanneer wij eenige bladzijden vroeger bij de behandeling van onzen grooten ANTONIDES en van den teregt hoog geschatten ROTGANS zien, dat de Schrijver er zich met een Franschen slag afmaakt, en aan deze beide Koryphaeën onzer dichtkunde te zamen ééne bladzijde druks wijdt, zonder uit hunne werken eenige proeve mede te deelen. WILLEM SLUITER, de Geldersche CATS, moet zich met eene behandeling in zeven regels tevreden stellen. Hoe moeten wij nu zulk eene wijze van behandeling noemen? — Wijzen wij er eerst nog op, hoe Prof. VISSCHER verscheiden namen noemt, en de dichters wien zij toebehooren, behandelt, welke in eene *Korte* Schets der Nederlandsche Letterkunde zeer goed konden gemist worden, maar daarentegen er vrij wat overslaat, die zelfs in de kortst mogelijke schets verdienden genoemd en geprezen te worden: onzen bevalligen DANIËL JONCKTIJS heeft de Hoogleeraar niet eens genoemd; onzen J. VAN PAFFENRODE, die zich als dichter zulk een welverdienden roem verwierf, en door zijne tijdgenooten zoo hoog geschat werd, dat in 1711 een twaalfde druk van zijne *Gedichten* noodig was, die daarenboven zich door zijn *Der Grieken en Romeynen Wapenhandel* als goed prozaschrijver heeft doen kennen, heeft de Schrijver dezer *Schets* over 't hoofd gezien. Deze zaken te zamen geven ons regt de wijze van behandeling slordig te noemen. Voor het overige heeft de Hoogleeraar zijne beschouwingen los gesteld, zoodat

zij zich zeer goed laten lezen, en dit, benevens menig blijk van scherpzinnigheid in 't beoordeelen onzer letterkundigen gegeven, maakt de goede zijde van het boekje uit. Voor wie eigenlijk de *Korte Schets* dienstig zal zijn, zien wij niet in; voor den eenen zal zij te lang, voor den anderen te kort zijn. Wie zich voor een examen, b. v., zeer beknopt het geheel onzer letterkundige geschiedenis wil voor oogen stellen, heeft aan de 321 bladzijden van dit boekje veel te veel, en voor hem die zich aan eene meer naauwgezette studie dier geschiedenis wil wijden, bevat de *Korte Schets* veel te weinig. — De uitgave van den Heer DANNENFELSER verdient lof. D.

Verzameling van Engelsche Gesprekken over de voornaamste onderwerpen der zamenleving, met aanwijzing der juiste uitspraak. Zoo voor schoolgebruik als voor eigene beoefening (*sic*). *Door* L. HAKBIJL, *Onderwijzer te Rotterdam. Tweede* (*natuurlijk!*) *verbeterde druk. Te Amsterdam, bij* Hendrik Frijlink. 1857. *In post 8vo. VIII en* 167 *bl. f* : - 90.

Zoo wel voor schoolgebruik als voor eigene oefening is dit boekje zeker zeer bruikbaar en leerzaam. Maar veel munt het toch niet uit boven andere dergelijke; het is op de gewone, en wel minder goede wijze in de wereld gebragt. De grieve namelijk, die ik tegen de meeste makers van schoolboeken heb, moet ik ook tegen den werkzamen Schrijver van het bovenstaande inbrengen. Men rekent het te ligt, of maakt het zich te gemakkelijk. In plaats van voor zulk eene verzameling van gesprekken vooraf bij het dagelijksche verkeer met leerlingen die phrases bijeen te brengen, welke voor den eerstbeginnende de meeste moeijelijkheid opleveren, slaat men een minder praktischen, maar korteren weg in. Men zet zich dadelijk aan het schrijven, en bedenkt gesprekken, en komt er dan als van zelf toe, om andere dergelijke boekjes tot leiddraad te nemen, en eindigt meestal met ze te compileren, hier wat bij te voegen, daar wat weg te laten, de rangschikking wat te veranderen, en enkele fouten te verbeteren. Van daar dat al die Méthodes familières, Manuels de conversation, en hoe men ze verder heet, in Frankrijk, Duitschland en ons land meestal denzelfden stempel dragen. De oude slender wordt

steeds gevolgd, dezelfde rubrieken behouden, en eene systematische volgorde of methodische indeeling zelden gevonden. Zoo heeft dit van den Heer HAKBIJL eene frappante gelijkenis met een Duitsch broêrtje, van WITCOMB en FISCHER, te Berlijn bij B. BEHR uitgekomen. Het is echter uitgebreider, welke aanvulling waarschijnlijk weder uit andere ontleend is, ten minste als ik de *Leichte Gespräche* in de *Praktische Englische Sprachlehre* van G. VAN DEN BERG, te Hamburg bij SCHUBERTH EN COMP., inzie, vermoed ik, dat zijn uitgebreider werk, *Orthoepie* getiteld, veel overeenkomst met dat van HAKBIJL hebben zal. En bovendien door die meerdere uitgebreidheid hebben wij ook zoo veel meer expressies, die geene de minste moeijelijkheid opleveren, en gerust weggelaten hadden kunnen zijn.

De Heer H. heeft naast den Engelschen tekst, de aanwijzing van de uitspraak gevoegd met Hollandsche letters en klanken, eene methode, die, hoe slecht ze in theorie ook schijne, in de praktijk toch blijkt niet kwaad te zijn, en voor den eerstbeginnende groot gemak oplevert. Maar die uitspraak is geheel naar WALKER, en dus verkeerd, waar deze verkeerd is, wat, gelijk men weet, in sommige opzigten het geval is. De vooropgezondene »Teregtwijzingen omtrent de uitspraak" zijn zeer onvolledig, en zoo eigenaardig aan enkele woorden vastgeknoopt, dat ze zeer geschikt zijn, om den leerling in de war te brengen.

Nogtans een goede mond vol Engelsch is zeer goed uit deze gesprekken te leeren, en wie van deze leerwijze houdt, durven wij het boekje aanbevelen. Want, wat de hoofdzaak betreft, de Heer HAKBIJL is bekend als ervaren in de Engelsche taal, en een tal van idiomata des dagelijkschen levens heeft hij in zijn boekje opgenomen. Hier en daar heeft hij zelfs zijn model in kleinigheden verbeterd. Aangezien ik geen collega van den S. ben, heb ik niet angstig naar fouten gezocht; enkele expressies, die ik liever anders gewenscht had, zal ik hier niet optellen.

De Heer FRIJLINK heeft formaat en druk net genoeg gemaakt, dat ik hem een ruim debiet toewensch, en dat zal ook wel gaan, daar er toch in dit *genre* niet veel beters bestaat.

D—D.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Bij den Boekhandelaar H. HÖVEKER, te Amsterdam, is onlangs eene vertaalde preek van ADOLPHE MONOD uitgekomen. Zij draagt ten opschrift: *Het hart van den mensch, door God gevraagd*, naar aanleiding van den tekst, *Spr.* XXIII: 26: *Mijn zoon! geef mij uw hart.* Behoeft MONOD te worden gekarakteriseerd? Ieder kent hem immers, vooral na zijn dood; zijn arbeid is de uitdrukking zijner persoonlijkheid. Onder de goede orthodoxen (er zijn ook minder goeden en slechten) bekleedt M. eene eerste plaats, en zoo is het ook met zijn kanselwerk. Een rijk genot zal daarom deze preek schenken aan hen, die zich in de denkbeelden van den uitstekenden redenaar kunnen vinden, en vrede hebben met uitdrukkingen als deze: »De God die ons hart verlangt, is de God die ons in de Schrift geopenbaard wordt — de God van JEZUS CHRISTUS, de God, Vader, Zoon en Heilige Geest" (bl. 6); of iets verder: »ofschoon Hij (God) de zonde zoozeer haat, dat Hij ons de straf, die wij verdiend hadden, niet kon kwijtschelden, dan juist door die offerande zijns Zoons"; of op bl. 7, waar CHRISTUS genoemd wordt de God-mensch, dien wij kunnen beminnen, zooals wij een broeder, een vriend beminnen, en die tevens, door eene wonderdadige, heerlijke, voor ons onbegrijpelijke vereeniging, de eeuwige God is"; of op bl. 8: »uitgenomen den God JEZUS CHRISTUS, is er geen God, die ons", enz. Wien dit twee- of drie-godendom, zoo on-Evangelisch, zoo inconsequent — want nu eens wordt JEZUS God genoemd, dan weder God-mensch, en van zijnen Vader gesproken — wien deze verwarring van begrippen niet tegen de borst stuit, hij zal de vertaling dezer preek met vreugd begroeten. Wien het gelukt, bij helderder denkbeelden omtrent de waarheid des Evangelies, zich over zulke steenen des aanstoots heen te zetten, hij zal veel in deze rede vinden, wat het hart goed doet en heentrekt tot Hem, die in CHRISTUS het hart van al zijne kinderen vraagt. Op ons maakte MONOD's preek den smartelijken indruk, dat wij dachten: hoeveel meer had zulk een vroom Christen en uitstekend redenaar kunnen zijn en hoeveel beter kunnen werken, indien zijne opvatting van het Christendom redelijker, zuiverder, grondiger ware geweest.

Het *zevende* Deel, 2de Stuk, van het Tijdschrift *China* behelst de volgende artikelen: de oorlog in China; Hoau, een nieuwe Zendingpost van het Rijnsch-Zendelinggenootschap in China; de Chinezen in Australië; GÜTZLAFF's grondbeginselen; twee brieven van den zendeling GRIMM; eene toespraak van Mr. J. DE NEUFVILLE in eene bijeenkomst van het China-Comité te Amsterdam op 19 Jan. 1857.

Wat zullen wij doen? Een woord voor de zaak van Bijbel en Zending, uitgesproken te Harlingen, op 22 *Maart* 1857, *door* J. W. TH. LUBLINK WEDDIK, *Evang.-Luth. Predikant aldaar.* — Deze rede, gedeeltelijk ten voordeele van het Ned. Bijbelgenootschap uitgegeven (te Harlingen, bij J. RIESBERG), beantwoordt de vraag, die zij ten titel voert, op de volgende wijze. Het eerste, wat door ons gedaan moet worden, is: *lezen in Gods Woord in onze eigene huizen;* vervolgens moeten wij *leven naar Gods Woord in onzen wandel;* verder, *werken met Gods Woord in onze roeping;* voorts: *hopen op Gods Woord in onze gebeden;* eindelijk: *overwinnen door Gods Woord in onze toekomst.* — Behalve de verwarring van Heilige Schrift en Woord Gods, behalve onnaauwkeurigheid van uitdrukking in de opgaaf van deel 3 en 5, ter wille der euphonie, behalve woorden als *verledenheid*, *pogingen inspannen*, en dergelijken, bevat deze preek veel goeds en kan zij met stichting worden gelezen.

Den 11[den] Jan. 1857 werd de Heer J. P. NONHEBEL (die met den *Doctors*-titel als WelEerw. ZeerGel. wordt onderscheiden) door zijnen voorganger en vriend J. B. NIJHOFF te Vaassen bevestigd. De leerrede, door den laatsten gehouden over 2 *Cor.* II: 14—17, is in het licht verschenen onder den titel: *Gods genadig welgevallen in den getrouwen Evangelie-dienaar, hoedanig ook de uitwerking zijner prediking wezen moge.* Met bijzondere ingenomenheid lazen wij deze preek tot het einde toe. In vele opzigten is zij een model van eene bevestigings-preek. De inhoud is juist, het ambt van den Evangelie-dienaar wordt er in zijne uitnemende waarde en moeijelijkheid voorgesteld, zonder dat dit laatste wordt overdreven. Behalve eene enkele maal, waar van *zoenverdienste* sprake is, ontmoetten wij geene uitdrukkingen of voorstellingen, die getuigden van de rigting waartoe de Heer NIJHOFF behoort. Wel komen wij op tegen

»*uitbreiding des Evangelies*", als of het Evangelie door PAULUS hoe langer hoe grooter werd gemaakt. Doch de Heer N. is niet de eenige die zich schuldig maakt aan het misbruik van dat woord. Wordt er door hem steeds in dien geest en op die wijze gepredikt, dan kan hij der gemeente tot veel zegen zijn.

Onder de nieuwe tijdschriften, welke dit jaar zijn in het licht verschenen, behoort dat hetwelk ten titel voert: *Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap, uitgegeven door Bestuurders van het Genootschap.* Reeds twee Afleveringen zijn daarvan verschenen. De eerste werd ons ter aankondiging toegezonden. Zij bevat een levensberigt en eene afbeelding van den zendeling VAN DE VELDE VAN CAPELLEN; het verslag eener bezoekreis naar de Sangi-eilanden door den bovengenoemden zendeling, en een inleidend woord van de redactie. Met veel zorg is dit eerste N°. bewerkt. Het beveelt zich door vorm en inhoud aan allen aan, die belangstellen in de zendingszaak, terwijl het zeer geschikt is om hen, die te weinig bekend zijn met den arbeid van het Nederlandsch Zendelinggenootschap, op de hoogte te brengen van hetgeen er in onze dagen geschiedt tot uitbreiding van het Christendom, en hen tot deelneming aan die hoogst gewigtige zaak te bewegen.

Een onlangs in het licht gegeven *Adres aan alle* (l. *al*) *mijne Hervormde Geloofsgenooten, onverschillig van welke rigting, ter bevordering van een algemeen kerkelijk belang, door* LAÏCUS, *te 's Gravenhage, bij* H. J. GERRETZEN, draagt eenen bijna gelijkluidenden titel als een berucht, vóór 30 jaren aan de »Hervormde Geloofsgenooten" gerigt »Adres", maar betreft geheel iets anders. Terwijl het laatst aangeduide zich in de bres stelde voor de handhaving der kerkelijke regtzinnigheid, wil »LAÏCUS" de Hervormden hebben aangespoord tot een algemeen petitionnement aan de Hervormde Synode, ter uitvoering van dat gedeelte van Art. 23 van het *Alg. Regl. voor de Herv. Kerk*, hetwelk het »regt tot benoeming van ouderlingen en diakenen, en tot beroeping van predikanten" verklaart te »berusten bij de gemeente". Het officiële Blad der Nederlandsche Hervormde Kerk heeft medegedeeld, dat de zaak, in dit Adres besproken, ter Synode is behandeld, en dat de Kerkvergadering haar, benevens de daaromtrent ingekomen verzoek-

schriften, heeft gesteld in handen van hare Algemeene Commissie, tot berigt en raad ten volgenden jare. Wij zullen het oordeel niet vooruitloopen, door de hoogste vergadering der Ned. Herv. Kerk gevraagd; maar 't komt ons niet twijfelachtig voor, of de Synode te kiezen hebbe tusschen deze twee: eerlijke uitvoering van Art. 23, Alg. Regl., of intrekking van het geïncrimineerde gedeelte er van. Of Ref. dat Art. wenschelijk of niet wenschelijk acht, doet hier niets ter zake; dit alleen zij gezegd, dat, even weinig als er keuze is tusschen: òf gemengde scholen, òf vervallen-verklaring van Art. 194 der Grondwet, — zoo ook een noodzakelijk alternatief, òf de toekenning van het stemregt aan de Hervormde Gemeente, òf de intrekking van Art. 23 des Alg. Regl. vordert.

Onder den titel: *Men moet niet van Godsdienst veranderen*, ziet een eenvoudig stukje het licht bij de Wed. BORLEFFS EN TEN HAVE, te Amsterdam. Het is uit het Fransch vertaald, en een tweede druk. De prijs is 10 cts., bij 25-tallen 6 cts., en bij 50-tallen 5 cts. De inhoud is zeer geschikt, en de titel met oordeel gekozen.

Couranten en tijdschriften (o. a. het *Stuivers-Magazijn*) hebben in de laatste maanden allerlei dwaasheden uitgestald over botsingen van kometen tegen onzen aardbol, en het vergaan der wereld. Men weet niet, of men zich meer moet bedroeven dan vrolijk maken over de onzinnigheden, die de menschen zich laten op de mouw spelden, over de ligtgeloovigheid ook van hen, die in andere opzigten nog al tamelijk ontwikkeld zijn. Populaire schriften, in welke gezonde denkbeelden worden voorgedragen aangaande den bouw van het wereldstelsel, vallen binnen de kennisneming van dit Tijdschrift; maar wat eigenlijk wetenschappelijk astronomisch is, kan door ons slechts worden aangekondigd. Zulks is dan ook het geval met een in het Hoogduitsch door een onzer kundige landgenooten uitgegeven geschrift: *Bahnbestimmung der Kometen. III* 1846, *für die Wiedererscheinung in den Jahren* 1851 *und* 1857, *mit Rücksicht auf die Störungen der Planeten. Von Dr.* P. VAN GALEN, *Lector der Mathematik und Nautik, u. s. w. Zu Rotterdam, bei* A. BAEDEKER. 1857. *In* 4*to.* 16 *bl. f* 1.— De verdienstelijke arbeid, door Dr. VAN GALEN aan die komeet besteed, behoort te meer

alleen aan de sterrekundige wereld, dewijl dit hemelligchaam niet met het bloote oog kan worden gezien. Ook met het gewapende heeft men de komeet in 1851 niet kunnen vinden, en mist dus de verbeteringen, welke de bepaling van hare baan bij de waarneming zou hebben kunnen ondergaan. De berekenaar is dus genoodzaakt geweest om de voorspelling van hare terugkomst in de nabijheid der aarde in het loopende jaar te gronden op de onderstelling van de juistheid der berekening voor 1851. Blijkens de ephemeride voor 1 Mei—24 Aug. dezes jaars staat de komeet veel te digt bij de zon om waargenomen te kunnen worden. Voor 's hands beloont zich de genomen moeite dus slechts in zoo ver, als voorgewerkt is voor eene volgende terugkomst, die in de lente van 1862 zal plaats hebben, aangenomen dat de grondslagen goed zijn, op welke de bepaling der elementen voor 1851 en 1857 is gevestigd.

De Heer IZ. J. LION gaf bij den Uitgever H. C. SUSAN, C.H.Z. dit jaar de *Wet op de Jagt en Visscherij* uit (13 Junij 1857, Staatsbl., N°. 87). Hij wenscht, volgens den titel, de Wet toe te lichten uit de beraadslaging, en uit de jurisprudentie. Wij gelooven, dat hem het eerste gelukt is, maar dat het tweede totaal is mislukt, daar wij al zeer weinig aantreffen van de legio arresten over die zoo dikwijls veranderde wet. Schrapt dus van den titel af: *en uit de jurisprudentie van den Hoogen Raad der Nederlanden*, en ge hebt een aardig, bruikbaar overzigt van de beraadslagingen; de Heer LION schreef voor jagers en visschers, de laatsten vooral kunnen er zich meê amuseren als ze lang moeten wachten eer ze *beet* hebben.

Prof. BOUMAN moge er zich over bedroeven, Prof. VAN GILSE zal zich verheugen, dat wij twee HOLLANDSCHE Dissertatiën aankondigen, de eene van Mr. H. M. VAN DEN ANDEL, *over de Ontëigening ten algemeenen nutte, volgens de Wet van* 28 *Augustus* 1851, *te Leiden, bij* P. H. V. D. HEUVEL, 1857; de andere van N. J. VAN IJSSELSTEYN, *over den invloed van de Kerkelijke Wetgeving der Middeleeuwen op den Regtstoestand in Nederland.* Beide proefschriften verdienen den onbepaaldsten lof. De eerstgenoemde monographie is een voortreffelijke Commentaar op de Ontëigenings-Wet, die van goede, gezette studie getuigt. Het werk van den Heer VAN IJSSELSTEYN was het streven naar de

vervulling van eene vrij gewaagde poging; een werk, dat, wil het aan zijn doel beantwoorden, jaren studie vereischt, in den nog vaak donkeren weg van de geschiedenis der Middeleeuwen. Wij zouden onregtvaardig zijn als wij beweerden, dat de Schrijver in alle *détails* was doorgedrongen; integendeel, hij leverde slechts eenige bouwstoffen, vooral wat de proces-orde betreft, waarop het kanonieke regt van beslissenden invloed was; doch die bouwstoffen zijn zeer belangrijk, en wij hopen, dat hij nog eenmaal lust gevoele, die voor het publiek uit te werken, en alzoo de regtswetenschap te verrijken, die, wat de geschiedenis der Middeleeuwen betreft, bij ons zeer verwaarloosd is.

Van LUTTENBERG's *Chronologische Verzameling van Wetten en Besluiten, betrekkelijk het openbaar Bestuur in de Nederlanden, voortgezet door den Heer* L. N. SCHUURMAN, verscheen bij den uitgever W. E. J. TJEENK WILLINK, te Zwolle, weder een Deel, inhoudende het gecodificeerde in 1839. De onbeperkte lof, vroeger reeds aan den arbeid des Verzamelaars toegekend, die aan ijver en volharding, kennis en onderscheidingsgave paart, wenschen wij ook op dit Deel toegepast te zien, waarvan eene meer uitvoerige aanprijzing deels onmogelijk is, deels buiten de grenzen van dit Tijdschrift ligt.

SCIRTOPODES toetste »de Oranje-Woorden" aan de waarheid, d. i. aan datgeen, wat *hij* voor waarheid houdt. Hij prijst de Oranjewoorden zeer, doch bestrijdt het een en ander wat hem te liberaal voorkomt. Wij willen al die quaestiën van Staatsregt niet beoordeelen. De ministeriële verantwoordelijkheid in verband met het *rex non potest male facere*, zou alleen bladen kunnen vullen, en dat is ons de *brochure* eigenlijk niet..... waard. Het geschrijf deed ons aan GÖTHE denken, als hij zegt: »de menschen staan geblinddoekt met een hamer in de hand aan den muur, en slaan in het wilde toe, doch ieder denkt, dat hij den spijker op den kop slaat." In de politiek is dit al zeer waar!

Mr. H. O. FEITH schreef eene zeer zorgvuldig bewerkte *brochure* over *het Muntregt der Ommelanden*. Zij getuigt van zeer veel studie en kennis. Elk die er belang in stelt, zij ze aanbevolen. Het onderwerp, eene specialiteit, is ons niet grondig genoeg bekend om in meer *détails* hierover te treden, en wij zwijgen liever, dan geleerden onzin te verkoopen!

Wat men uit Zeewater maken kan. Door J. W. GUNNING. *Met houtgravuren. Te Haarlem, bij* A. C. KRUSEMAN. 1857. *f* : - 50. — Met ingenomenheid namen we kennis van deze belangrijke schets, behoorende tot de reeds gunstig bekende *Nijverheids-Bibliotheek*. De S. geeft een beknopt, maar geleidelijk, helder en zaakrijk overzigt van 't ontstaan en de zamenstelling van 't zeewater, de bereiding en technische verwerking van 't keukenzout, dat

het oplevert, en de geschiedenis der scheikundige industrie, voor zoo verre zij met het zout als grondstof zamenhangt. Een gewigtig onderwerp dus voor bewoners van een land als 't onze, »aan wier en dras ontweld", waarvan o zoo velen zeker niet vermoeden, welk eene onuitputtelijke goudmijn er in »den schoot der zilte baren" verholen ligt. We wenschen, ook in 't belang onzer inlandsche nijverheid, deze schets in veler handen. Zulke geschriften zijn beter voedsel voor den geest dan de ontelbare romans en beuzelingen van den dag. Nog vaak hopen we den kundigen Schrijver, die op nieuw 't bewijs heeft geleverd het talent te bezitten om de resultaten zijner wetenschap op echt populaire wijze openbaar te maken, op een terrein, waar hij zoo wèl t'huis blijkt, te ontmoeten. Moge hij bij voortduring in ruime mate 't zijne bijdragen tot de verspreiding van wat de Engelschen verstaan onder hun kort en bondig »useful knowledge"! Niet te vergeefs is het dáár in 't Eldorado der industrie 't maatschappelijk wachtwoord geworden, dat »useful knowledge"!

Wie iets meer begeert te weten van eene veel besprokene zelfstandigheid, die bestemd schijnt om eene belangrijke plaats te bekleeden in de geschiedenis der nijverheid, zal bevrediging vinden in den derden, vermeerderden druk der *Korte Beschrijving over de aanwending en het nut van het Waterglas, bijeenverzameld uit wetenschappelijke tijdschriften en opgaven van scheikundigen, door Gebr.* MARIUS, *te Arnhem*, die we hier aankondigen. 't Boekje beantwoordt aan het doel waartoe het is bestemd, en is *gratis* voor belanghebbenden te bekomen bij de genoemde firma en hare Agenten, die tevens het Waterglas en alle in deze beschrijving voorkomende stoffen op aanvrage afleveren.

Bij den Boekhandelaar G. T. N. SURINGAR zijn in twee kartonnen bandjes de vijf Deelen van V. D. PALM's *Oratorische Werken* (à *f* 8-:) in het licht verschenen. De uitvoering is bijzonder net — en de inhoud? Wie hem niet kent moge zich schamen. De *eenige* V. D. PALM heeft men dikwijls gezegd, en waarlijk, in deze werken blijkt hij *de eenige* te zijn. Nog meer, zeggen wij vrijmoedig, dan in zijne preken. Niet dat wij ook deze niet hoog, zeer hoog zouden waarderen, maar men is op het veld der homiletiek vooruitgegaan, en iedere tijd heeft zijne eigenaardige behoefte in dit *genre*, hoewel wij, door dit te zeggen, niets willen te kort doen aan de eenvoudige, zuivere, mannelijke welsprekendheid, die zich ook in die preken verheerlijkt. Maar in de *Oratorische Werken* zijn meest stukken bepaald voor dien tijd, waarin V. D. PALM ze schreef. Die waren vroeger, die zijn nu vooral niet meer voor verbetering vatbaar. Ééns kon er maar eene lijkrede op BORGER en KEMPER worden gehouden, ééns maar gesproken worden aan BEECKMAN's graf, maar iedere tekst kan heden weêr worden bepreekt, en die bepreking kan profiteren van den vooruitgang. Daarom behagen ons het minst in deze bundels die stukken,

welke niet bepaald tot éénen tijd behooren, als: over JOB, over MAHOMET, over DAVID. Daarbij hindert ons de gedachte: V. D. PALM zou dat nu anders gezegd hebben — en die gedachte komt bij de lijkrede op VAN DE PERRE niet te pas. Wil iemand aan een student, of predikant, of degelijk vriend een *cadeau* van blijvende waarde geven — hij schenke deze bundeltjes. Ieder Nederlander moest er meê willen pronken op zijne boekenplankjes — en ze dan *lezen* ook.

De Heer J. J. A. GOEVERNEUR levert veel werk af; meer echter als leverancier, dan als fabrijkant. Twee artikelen, van hem afkomstig, liggen weder voor ons: 1°. de veertiende jaargang van *De Huisvriend, gemengde [wél gemengd!] lectuur voor Burgers in stad en land*, en 2°. *Uit alle werelddeelen. Losse [wél los!] schetsen en schilderingen tot bevordering van landen- en volkenkennis, naar het Hoogduitsch van* A. BERTHELT.

Het zal voorzeker moeite genoeg kosten, om jaarlijks zulk een groot, compres gedrukt boekdeel bij elkander te krijgen als *De Huisvriend*. Die noodzakelijkheid, welke hij echter zich zelf oplegt, en de lezers, die hij zich voorstelt, zullen den Redacteur wel eens noodzaken, om niet al te scherp toe te zien. Maar, mij dunkt, *De Huisvriend* ontwikkelt zich met de jaren niet voordeelig. Aardige stukjes zijn dun gezaaid, en tamelijk flaauwe in overvloed. Wij kunnen er alleen van zeggen, dat hij sommige menschen amuseren, en hier en daar eenige wetenswaardige bijzonderheid leeren zal.

Van N°. 2 is de Heer G. slechts de vertaler, en het oorspronkelijke is ook al eene compilatie. Wij vinden er allerlei geographische en ethnographische anekdoten uit alle werelddeelen. Zelf weet de Vertaler wel, »dat hierdoor de eigenlijke geographische wetenschap nog niet dadelijk veel bevorderd wordt", gelijk hij in zijne Voorrede erkent. — Het is niet mogelijk, om die bonte verzameling, van verschillende auteurs afkomstig, met weinig woorden te karakteriseren. Zeker is het waar, dat er zeer vele op zich zelf belangrijke en soms boeijende fragmenten in voorkomen; maar soms ook ontzettend schrale en oppervlakkige beschrijvingen en erge flaauwheden (vooral de eerste Hoofdstukjes). — Over het geheel zijn de afdeelingen veel te kort en te afgebroken, zoo als wel het geval moet worden met fragmenten uit allerlei reisbeschrijvingen uitgeligt. Hier en daar ware eene beschrijvende verklaring vooraf, of eene herhaalde voorstelling van hetzelfde onderwerp van eene andere hand, aan de duidelijkheid zeer bevorderlijk en noodig geweest. Ook zijn de Duitsche taaije volzinnen dikwijls niet tot behoorlijk Hollandsch omgewerkt.

Waarom levert de Heer G. niet meer oorspronkelijks? Als hij er den tijd toe neemt kan hij het beter.

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis der jongste Theologie, in hare hoofdtrekken geschetst door KARL SCHWARZ, *buitengew. Hoogl. der Theol. te Halle. Naar de tweede uitgave uit het Hoogd. vertaald door* CHR. KRABBE, *Pred. te Leyden. Met een woord tot inleiding en aanbeveling van* J. H. SCHOLTEN, *Hoogl. te Leyden. Te Leyden, bij* P. Engels. 1857. *In gr. 8vo.* 324 *bl.* *f* 3-:

Allereerst protesteren wij tegen den titel van dit voortreffelijk werk, waarmede het Duitsche *Zur Geschichte der neuesten Theologie* ons wordt aangeboden. Het bevat immers geene eigenlijke geschiedenis van de jongste Theologie, gelijk zij beoefend is in de geheele Christelijke wereld. Het bepaalt zich alleen tot het Protestantsche Duitschland, en de enkele buitenlandsche Theologen, die in de Protestantsch-Duitsche-Theologische beweging eenigzins betrokken werden, als MARTENSEN, SCHWEIZER, NIERMEIJER, en anderen, worden er naauwelijks meer dan met name vermeld. En van dit aldus zeer beperkte gebied moet men nog aftrekken de exegetische, de historische en de praktische Theologie, behalve in zoo ver het noodig was deze vakken in verband te brengen met de speculatieve dogmatiek der laatste twintig jaren, welke eigenlijk het leidend hoofd-idée is dezer Geschiedenis, de draad, waaraan de S. zich vasthoudt. Maar ook alzoo is de naam »Geschiedenis" ruim genoeg voor een werk, dat hoofdzakelijk bestaat uit eene aaneenschakeling van monographieën, namelijk van beoordeelende verslagen over de gewigtigste verschijnselen van boekwerken en schrijvers op het aangewezen deel der Theologie. Het is verdeeld in drie Boeken, getiteld: I. *Inleiding*. II. *Het historisch-kritische proces*. III. *Het filosofisch-dogmatische proces*. Tot het eerste Boek behooren HEGEL, SCHLEIERMACHER, NEANDER, DE WETTE, en ook, als hoofd der *reactie*, HENGSTENBERG. Tot het tweede: STRAUSS met zijne tegenschrijvers, en de Tübinger school met hare tegenpartij. Tot het derde: FEUERBACH, ROTHE en hunne tegenschrijvers, alsmede de reactie van het

zoogenaamde nieuw-Lutherdom door KLIEFOTH, VILMAR, KAHNIS, en anderen.

De lezing van dit voortreffelijk werk, zoo als wij het nog eens noemen, en dat met het volste regt door Prof. SCHOLTEN wordt aanbevolen, laat niet te min een zeer onaangenamen indruk na bij den lezer, wiens hart warm klopt voor Protestantisme, Christendom en den tijd, waarin hij leeft. Gij vraagt dikwijls onder het lezen bij u zelven: Is dat Theologie? Is dat Christendom? Gij vreest voor Duitschland, voor het Protestantisme, voor de Kerk van CHRISTUS, wanneer gij leest hoe het vroegere rationalisme werd vervangen door Pantheïsme, Atheïsme, Autotheïsme, die weder bestreden worden door het rigoristische, het vol Roomsche sympathieën optredende nieuw-Luthersche Confessionalisme. Ja, zelfs verliest gij schier de hooge achting, welke wakkere, bemiddelende mannen, als NEANDER, THOLUCK, ULLMANN, SCHENKEL, HUNDESHAGEN, en dergelijke, u hadden ingeboezemd, wanneer gij uw oog versterkt met het fijne glas van SCHWARZ, en veel van uwe hoop, op deze mannen gebouwd, gaat verloren.

En toch bevelen wij onzen Theologen de lezing van dit werk allezins aan. Wij begrijpen, dat het in Duitschland noodig was er eene tweede uitgave van te bezorgen. Onpartijdig in de groote theologische beweging van zijn land en zijnen tijd is de S. niet; zijne rigting is gematigd; zijn terrein, waarop hij zich het best beweegt, is de *Religions-Philosophie;* zijne sympathie wendt zich niet naar de abstracte en transcendentale philosophen, maar het meest naar BAUR en ROTHE, en van daar moet men ook zijn beslisten afkeer beoordeelen van alle proeven tot bemiddeling, door ULLMANN en zijne geestverwanten genomen. Wij zijn het daarin, evenzoo als in vele andere punten, gelijk ook Prof. SCHOLTEN en de Heer KRABBE, met den S. niet eens, maar mogen onze aandacht niet weigeren aan het eigen talent, dat hij bezit, om de schaduwzijden van een speculatief stelsel aan te wijzen, of het gebrekkige van veler pogingen om een verkeerd begrepen geestelijk leven met de dialectische eischen der philosophie in overeenstemming te brengen. Daarom vooral heeft het boek een zeer groot nut van eene negatieve zijde. Het waarschuwt ons, wat wij niet zoeken moeten, dat wij ons vooral niet te ver moeten wagen op de grondelooze diepten der speculatie, waarin zoo

vele groote geesten verzwolgen zijn. Aan den anderen kant waarschuwt het ons om het vrije onderzoek niet aan banden te leggen; het wijst ons op het vreeselijk gevaar van karakterloos te worden, en als de beliste confessionelen te kruipen voor de meerderen om tiran te zijn voor de minderen. Wij zijn door de lezing van dit werk te meer overtuigd geworden, dat de grond aller kwalen, waaraan niet alleen de speculatieve dogmatiek, maar de geheele Theologie, zoowel in Duitschland, als elders, ja, waaraan het Christendom der negentiende eeuw lijdt, de hoogmoed is, of wil men dien grond anders noemen, het gebrek aan nederigheid. In Duitschland komt dit gebrek bijzonder uit. Of wien ergert niet menigmaal de onbeschaamd uit de hoogte geslingerde banvloek van den vlasbaard in de wetenschap tegen de eerwaardigste Theologen? Wie walgt niet van de soms tot monomanie gestegen zelfvergoding, gepaard met onverdiende verguizing van anderen, die de werken van een STRAUSS, FEUERBACH, BRUNO BAUER, HENGSTENBERG, KLIEFOTH en zoo vele kampioenen in het rijk des geestes ontsieren? Onwillekeurig fluisteren wij hun menigmaal toe: Geleerde mannen, diepdenkende hoofden, wij willen u gaarne, als wij er u dienst meê doen, deze namen geven; maar vergeet toch niet de woorden des Heeren: Wie het koningrijk Gods niet ontvangt als een kindeke, zal het geenszins ingaan. De meeste van u zij gelijk de minste. Zalig zijn de armen van geest, want derzulken is het koningrijk der hemelen. Leert van mij, want ik ben nederig en zachtmoedig van harte!

Gelijk er reeds in de tegenwoordigheid des Heeren onder zijne discipelen twist ontstond, wie hunner de meeste was of zou zijn, even zoo is de verzoeking groot voor den theoloog nog van onze dagen om geestelijken hoogmoed aan te kweeken, en daardoor te vervallen in de gebreken van arrogantie en pedanterie, van bespotting en verbluffing van andersdenkenden, die niet mede vliegen kunnen of willen, van coquetteren met geleerde taal, zwierige taal, gespierde taal, vernuftige taal, enz. enz., alle gebreken, die wij naar waarheid met den eenen eenvoudigen naam *verwaandheid* plegen te kenschetsen. Jammer, dat wij, Theologen, nog altijd op de kinderen moeten worden gewezen om bescheidenheid te leeren, hoewel de negentiende eeuw het reeds vroeg genoeg aan de kinderen

inprent, dat zij hunne waarde als menschen moeten gevoelen. Maar gelukkig, dat het Christendom niet staat of valt met de Theologie, en de Theologie niet met de dogmatiek. Anders zou de vrome ziel, die argeloos bij de wijzen raad kwam vragen, wanhopig moeten heengaan en geene rust voor zijn gemoed vinden; anders zou de vrome dorps-predikant naauwelijks eenig onbetwijfeld voedsel kunnen leveren voor de zielen zijner kudde. Maar ook in dezen geldt het woord des Heeren: Den kinderkens wordt meermalen geopenbaard wat den wijzen en verstandigen wordt verborgen gehouden. Wij zegenen onzen tijd, die door zijne grondige exegetische en historische studiën een vasten bodem zoekt te verwerven, om niet af te dwalen op de doolpaden der speculatie, terwijl hij in het leven niet minder dan vroeger ons de schoonste voorbeelden levert van zelfopofferende liefde bij Christelijke mannen en vrouwen, die de Apostolische tijden herinneren. Wij hopen op eene heerlijke ontwikkeling der Christelijke moraal, want wij kunnen niet gelooven, dat de booze geesten, welke het ligchaam van CHRISTUS zijn binnengedrongen, en speculatieve pedanterie, Jezuïtisch Confessionalisme, gevoellooze scepsis, zielenmoordende kritiek, Farizeeuwsche werkheiligheid mogen heeten, niet moeten zwichten voor Hem, die de duivelen uitdreef. De Christelijke moraal leert ons als beginsel en hoofddoel de liefde kennen; maar wanneer het blijkt, dat deze eisch te hoog is, en dat Theologen zelven haar niet weten te beoefenen, zou het dan niet goed zijn, dat men bij voorkeur zich maar toelegde op nederigheid, als eene eerste voorbereiding tot die volmaking, welke men zoekt? Wij gelooven toch, dat er geene vruchten der liefde kunnen geplukt worden van een boom, die niet eerst de bloesems der nederigheid gedragen heeft.

Maar wij vergeten schier, dat wij eene aankondiging eener vertaling hebben te leveren. Wij noemen de vertaling van den Heer KRABBE goed, hier en daar zeer vloeijend, doch niet overal met even veel zorg behandeld. Wij hebben gestuit op enkele Germanismen, die ons verwonderden bij een Hollander, welke deze feilen niet zoo ligt begaat als de bewoner der Noord-Oostelijke gewesten van Nederland. Maar de taal zelve! Hoe overladen van kunsttermen! Wel stemmen wij toe, dat de Vertaler woorden als *inhærentie*, *immanentie*, enz. enz. on-

mogelijk in onze spraak kon wedergeven, gelijk men ook geene gelijkluidende Duitsche woorden daarvoor uitgevonden heeft; doch meenen, dat hij door vertaling of korte omschrijving van andere termen, b. v. *palingenesie*, *realisering* en derg. zijnen stijl werkelijk zou hebben verbeterd.

Het aangekondigde werk is een onschatbaar boek voor theologen, en wel de zoodanigen, die met de jongste Duitsche Theologie bekend zijn. Andere lezers zullen er weinig aan hebben.

Kerkhistorisch Archief, verzameld door N. C. KIST *en* W. MOLL, *Hoogleeraren te Leiden en te Amsterdam. Eerste Deel. Tweede Stuk. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1856. *In gr. 8vo. f* 1 - 80.

Te lang zijn wij in gebreke gebleven, om verslag te doen van dit *Tweede* Stuk van het nieuw begonnen Kerkhistorisch Archief, dat reeds ten vorigen jare verschenen is, dan dat wij geene poging zouden aanwenden, om ons daarover te verontschuldigen. Het *Eerste* Stuk, in 1855 uitgegeven, hadden wij naauwelijks aangekondigd (*Vaderl. Letteroef.*, 1856, bl. 413—416), of dit *Tweede* werd ons ter hand gesteld. Wij verblijdden ons over die ontvangst, omdat zij ons ten bewijze scheen te verstrekken van het plan, om dezen arbeid geregeld voort te zetten, en namen ons voor, om, eer wij van den inhoud berigt gaven aan onze lezers, de uitgave van het Derde en Vierde Stuk af te wachten, vooral omdat de Uitgevers verzekerden, dat er van dit Archief jaarlijks drie of vier Stukken, te zamen één Deel vormende, het licht zouden zien. Onze verwachting echter is tot dus verre teleurgesteld, en het *Derde* Stuk is thans, na verloop van een geheel jaar, nog niet verschenen. Waaraan deze vertraging is toe te schrijven, weten wij niet; maar wij betreuren haar met allen, die belang stellen in de geleerde onderzoekingen onzer geschiedkundige Godgeleerden. Wel bestaat er geene reden tot het vermoeden, dat de arbeid, naauwelijks met ijver, zoo 't scheen, hervat, reeds zou zijn gestaakt geworden; maar het blijkt toch duidelijk genoeg, dat er op de geregelde uitgave geene rekening kan

worden gemaakt. Misschien, wij vreezen het, is ook de aftrek niet zóó groot, dat de Uitgever er door aangemoedigd wordt, om haast te maken. Zeker is de belangstelling in de beoefening der Kerkelijke Geschiedenis onder onze Godgeleerden in de laatste jaren niet toegenomen, en kwijnt zij meer of minder onder de uitlegkundige en dogmatische tijdvragen, die thans aan de orde van den dag zijn. Ook valt het niet te ontkennen, dat het niet alles even belangrijk is, wat ons, vaak met groote inspanning, wordt opgedischt, en dat zich soms de vraag aan ons voordoet, of de kostbare tijd, daaraan besteed, niet misschien nuttiger had kunnen gebruikt worden. Maar, hoe dit zij, wij wenschen te zeer den bloei en vooruitgang van onze Godgeleerde letterkunde, ook op geschiedkundig gebied, om niet te begeeren, dat het Kerkhistorisch Archief meer regelmatig worde voortgezet. En daarom stellen wij het verslag, dat wij ons van dit *Tweede* Stuk hadden voorgenomen te geven, dan ook niet langer uit.

Het belangrijkste opstel, dat hier voorkomt, is van de hand van Prof. KIST. Men herinnert zich, dat hij, reeds vóór eenige jaren, onder den titel: *De literatuur betreffende de Waldenzen*, eene zoo veel mogelijk volledige opgave heeft medegedeeld van alle geschriften, door welke de oorsprong, de belijdenis, de gebruiken, de telkens veranderde toestand, en inzonderheid de hoogst treffende lotgevallen van dit zoo merkwaardige volk op eenigerlei wijze in het licht gesteld, of min of meer uitvoerig behandeld zijn (*Ned. Archief voor Kerk. Geschied.*, D. VI, bl. 109—132). Er is echter sedert dien tijd van lieverlede een nieuw licht over de geschiedenis der Waldenzen opgegaan, vooral ten gevolge van de onvermoeide pogingen, door DIECKHOFF en HERZOG aangewend. En zoo scheen thans eene herziening van dien vroegeren arbeid, eene meer volledige en beoordeelende opgave van alle geschriften, in welke over de Waldenzen gehandeld is, en door welke hun toestand en hunne geschiedenis in verschillende tijden en plaatsen zijn toegelicht, niet langer te mogen ontbreken. Daaraan hebben wij dan nu het opstel te danken, getiteld: *Kritiek en Literatuur van de Geschiedenis der Waldenzen* (bl. 209—270), en afkomstig van de bekwame hand des genoemden Hoogleeraars, waarvan het eerste gedeelte hier voorkomt en het vervolg beloofd is. Wij vinden hier vermeld: I. de eigene schriftelijke gedenk-

stukken der oude Waldenzen, gerangschikt in *drie* klassen, naar mate zij behooren tot de oud-Waldenzische periode, of hunnen oorsprong ontleenen uit de verbindtenis der Waldenzen met de Hussitische secten, of grootendeels eerst aan de Kerkhervorming der XVI^{de} eeuw verschuldigd zijn; II. de vroegste besluiten, op hoog gezag tegen de Waldenzen uitgevaardigd; III. de Roomsche Schrijvers over de Waldenzen, tot op den tijd der Kerkhervorming; IV. de geschriften, die uitsluitend op de Waldenzen van Boheme en Moravië, anders ook *Pikarden* genoemd, betrekking hebben. Een schat van literarische geleerdheid is hier in betrekkelijk weinige bladzijden opééngehoopt, zoodat wij den rijkdom en de volledigheid der opgave slechts bewonderen kunnen, met den wensch, dat nu nog de opgave van de Waldenzische literatuur sedert de Kerkhervorming, in een volgend Stuk, dit belangrijk opstel waardiglijk bekroonen moge.

De overige opstellen zijn beknopter en ook minder belangrijk, maar daarom nog de plaats die zij beslaan, niet onwaardig. Wij zwijgen van bladvullingen, waaronder een paar *bladen uit het album van Steven van Remen*, beschreven door JOH. BUGENHAGEN en PH. MELANTHON (bl. 271—274), medegedeeld door Prof. MOLL, en *nog iets over een penning van Aquileja*, door Prof. KIST (bl. 343, 344). Maar onze aandacht werd getrokken door hetgeen de Heer CAMPBELL mededeelt in zijne *Bijdrage tot de kennis van hetgeen door de Christelijke liefde gedaan is tot zedelijke verbetering van gevallen vrouwen* (bl. 274—287); en vooral door het *uittreksel*, dat Prof. MOLL levert, *uit een boekwerkje der vijftiende eeuw*, getiteld: *De negen Kwelduivels der Pastoors* (bl. 288—298). Gelijk die bijdrage van wege hare zeldzaamheid merkwaardig is, zoo getuigt dat uittreksel van den veelzins treurigen toestand der kerk en geestelijkheid in de XV^{de} eeuw, vooral in Noord-Duitschland. Beide opstellen hebben dit met elkander gemeen, dat de stof ontleend is aan de schatten, die de Koninklijke Bibliotheek te 's Hage bevat. Minder hoog zijn wij ingenomen met de *merkwaardige aanteekeningen van* NIC. VOETIUS, *zoon van den Utrechtschen Hoogleeraar* GISB. VOETIUS, *van* 1657 *tot* 1666 *predikant te Meeuwen*, overgenomen uit het oorspronkelijk kerkeraads-actenboek der gemeente van Meeuwen (bl. 299—318). Zij schijnen reeds geruimen tijd in de portefeuille van het Archief gerust te hebben,

en hadden, zonder schade, vrij wat kunnen ingekort zijn. Dit geldt evenzeer van hetgeen Dr. M. A. G. VORSTMAN aangaande *het klooster Steyn of Emmaus bij Gouda* mededeelt in uittreksels uit een handschrift, uit dat klooster afkomstig (bl. 327—342). Ook de *Kerkelijke herinneringen uit het jaar* 1566, van Prof. VAN VLOTEN, die vervolgd zullen worden (bl. 319—326), missen voor ons, tot nog toe, de belangrijkheid, die zij, blijkens hare plaatsing, schijnen gehad te hebben in het oog der Verzamelaars. Met het oog op deze bijdragen herhalen wij, wat wij vroeger zeiden, en ook anderen ons hebben nagezegd, dat enkel kleinere merkwaardigheden uit oude handschriften, vaak alleen merkwaardig omdat zij oud zijn, maar overigens vrij onbeduidend, het debiet en de waarde van dit Archief meer benadeelen dan bevorderen. De geëerde Redactie houde ons dezen wenk ten goede, en ga voort, vooral door de uitgave van hare eigene, meer uitvoerige en hoogst belangrijke opstellen, den tempel der wetenschap op te bouwen en het belangstellend publiek aan zich te verpligten!

Julij, 1857.

Practische Godgeleerdheid, of beschouwing van de Evangeliebediening, voornamelijk in de Nederlandsche Hervormde Kerk. Een Handboek bij de Academische Lessen. Door W. MUURLING, *Hoogleeraar te Groningen. Tweede Deel, Tweede Stuk. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon, *Academiedrukker.* 1857. *In gr.* 8*vo. XIII en* 216 *bl. f* 2 - 10.

Zoo heeft dan de Groninger school een compleet stel van eigen *compendia*, nu Prof. MUURLING zijne *Practische Godgeleerdheid* voltooid heeft. Wij wenschen er haar geluk mede, en zeggen voor de honderdste maal: 't is een opmerkelijk verschijnsel, een eenig verschijnsel in ons land.

Dit laatste Stuk behelst de pastoraal, de ecclesiastiek en de apostoliek. Wie het leest, zal niet genoeg de zorg kunnen waarderen, door den geleerden Schrijver er aan besteed. Het bewijst, dat hij onder de leuze: *nonum prematur in annum*, gewerkt heeft; 't is een *net* boek, uiterlijk en innerlijk, welke licht-, natuurlijk ook eene schaduwzijde oplevert, namelijk deze, dat onder 't herhaald overwerken de frischheid geleden heeft.

Vergeten mogen wij niet, dat het een *Handboek bij de Academische Lessen* is, 'tgeen veroorzaakt, dat het nu en dan

niet aangenaam leest. Toch zal de lezer er vrij wat wetenswaardigs in vinden, en menige nieuwe of zeer juiste beschouwing. En wat niet nieuw is, wat men zelf wel eens gedacht of uitgesproken heeft, vindt men hier in zijn verband — en 't heeft een eigenaardig genoegen het oude bekende daarin aan te treffen. Daarenboven kan het niet uitblijven, of de lieve, vrome geest, waarvan iedere bladzijde getuigt, heeft een gunstigen invloed, zoodat wij iederen student in de godgeleerdheid en iederen predikant ten dringendste de naauwkeurige kennismaking met dit boek aanbevelen.

Eene andere zaak is het, of het ons als *wetenschappelijk* werk voldoet. Is de Groningsche rigting over 't algemeen niet gunstig voor het *wetenschappelijke* — dit moest te meer uitkomen waar het een vak van theologische wetenschap geldt, dat de allermeeste aanleiding geeft om te ontwijken, wat de Groningers als afgetrokken veroordeelen, en waarop zij dan ook weinig prijs stellen. En toch gelooven wij, dat, zonder te stemmen voor het *aristokratische* in de wetenschap, zoo als dat dikwijls begrepen is, als van zelf in de wetenschap zekere *aristokratie* moet heerschen. Er is te veel in het boek, dat men zoo heel gemakkelijk onder een pijpje bespreken kan; wij durven het woord *onbeduidend* haast niet bezigen. Maar, ons dunkt, een echt *wetenschappelijk* boek moet niet zoo gemakkelijk door den oningewijde kunnen gelezen en begrepen worden; er is nog eene andere diepte, dan die velen meenen te bezitten, wanneer zij met speculatieve woorden schermen. Ten minste, als het boek van MUURLING waarlijk eene »practische godgeleerdheid" is, dan zijn wij geneigd om dit hoofdstuk in de encyclopaedie te schrappen en te verklaren: »Laat ons eerlijk zijn: die zaken zijn voor geene *wetenschappelijke* behandeling vatbaar!" Maar dan nog willen wij iederen hoogleeraar in de godgeleerdheid bidden en smeeken, dat hij zoo uitvoerig en gezet die zaken met zijne studenten bespreke als Prof. MUURLING dit schijnt te doen; want maar al te veel wordt het vergeten: de Akademie vormt *dienaren der kerk*, en 't is niet waar, dat de praktijk alles kan leeren, hoewel zij in veel moet onderwijzen. Wordt er bij de geneesheeren des ligchaams niet aan praktische vorming gedacht? Immers overvloedig. Men zij zoo goed om toch het mindere, dat men voor de geneesheeren der ziel in dezen kan doen, niet te verwaarloozen.

Eén ding is noodig. Uren van huiselijke Godsdienstoefening, in Beschouwingen over het Nieuwe Testament, voor iederen dag des jaars. Uit het Fransch van NAPOLEON ROUSSEL. *Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1856. *In roijaal* 8*vo.* 1020 *bl.* *f* 8-:

Het biddend Bijbellezen, of eenvoudige en stichtelijke Overdenkingen over het Nieuwe Testament. In het bijzonder geschikt voor de leiding der huiselijke Godsdienstoefening en overpeinzing in de binnenkamer. Naar het Engelsch van RICHARD MARKS, *Schrijver van den „Terugblik". Te Utrecht, bij* N. de Zwaan. 1856. *In gr.* 8*vo. VIII en* 538 *bl.* *f* 4-25.

Als Ref. alleen op het uitwendige afging, zoo zou hij het werk van ROUSSEL allervoortreffelijkst noemen. Het kan tot model dienen voor alle uitgevers; het is een schoon boekdeel; het papier is helder, al mogt het wat steviger zijn voor zulk een volumineus werk; de druk is bijzonder schoon, en geeft den Heer M. J. PORTIELJE aanspraak op hoogen lof; en kon ook eene sterker cartonsoort de talrijke bladen zamenhouden, er is gelegenheid om het werk gebonden te krijgen met kleine prijsverhooging. De prijs zelf is ook al zeer matig gesteld; en om dit alles brengen wij den Heer KIRBERGER onzen lof en onze dankzegging.

Wat nu echter het werk aangaat... ja, Ref. loopt er hoog meê, want hij behoort nog tot die zwakken in den lande, welke hoog kunnen loopen met een boek, waarin voorkomt wat hem stuit, wel eens ergert. De exclusieve rigting van ROUSSEL is bekend; een aanprijzend Voorberigt van Ds. J. P. HASEBROEK zegt genoeg — en wij vinden dan ook den geest, dien deze namen doen verwachten. Maar dit doet ons genoegen, dat wij hier en daar zulke regt heldere denkbeelden ontwikkeld zien ten opzigte van zaken, die anders bij de bedoelde rigting het meest *onwaar* worden voorgesteld, en vermaningen hooren over gebreken, die iedereen dagelijks in de volgers der orthodoxie hinderen. Al vonden wij echter hiervan niets in het werk van ROUSSEL, zoo zouden wij toch doof moeten zijn voor alle Christelijke waarheid, wanneer wij niet verrukt waren over den ernst en de diepte, die wij in dit

boek aantreffen. ROUSSEL — zij zijn oog ook wat beneveld — is t'huis op het gebied des geestelijken levens, geheel t'huis, kent de wonden en de zwakten van het menschelijk hart, kent de gevaren en verzoekingen van het praktisch leven, is een zielen-doctor bij uitnemendheid — en dan moge hij ijveren voor leerstellingen, hij behoeft ze ons niet op te dringen, maar wel het waarachtig leven, dat in hem is — en dat nemen wij gaarne over.

Met dat al achten wij eene huiselijke lezing van het N. T., als hier wordt aanbevolen, daar het geheel wordt behandeld in 365 overdenkingen, verkeerd. Dit jaar hadden wij Paschen op 12 April; dus, volgens dit boek, te lezen: *Lukas* XIII: 18 —35. Is dat gepast?

ROUSSEL'S *Één ding is noodig* zal zijn weg wel vinden, want velen, die den Schrijver hun geestverwant noemen, zijn onverzadigbaar met stichtelijke lectuur. Wij bevelen het daarenboven den wèl-ontwikkelde aan, die (zoo als het heet) *met oordeel des onderscheids* weet te lezen; en gij, H.H. Predikanten of studenten in de theologie! kunt ge 't u aanschaffen, of later op eene auctie voor een prijsje magtig worden — laat de gelegenheid niet voorbijgaan — 't geeft vrij wat voor den preekstoel, en voor 't krankbed, en voor de katechisatie, vooral ook omdat het veel voor 't eigen hart geeft.

Zoo aanprijzend mag Ref. niet spreken van *Het biddend Bijbellezen*. Is dat een opgewarmd boek? De Voorrede van den Schrijver is geteekend 1830. Wij laten den orthodoxen geest nu daar, waarin het is geschreven, maar het is zeer oppervlakkig. Vraagt ge: »kan ik er dan niets goeds uit leeren?" dan zeggen wij: »ja wel, zeer veel; breng alles maar in praktijk wat er in staat." Maar, waar zou het heen als alle boeken gedrukt moesten worden, waarvan wij dat kunnen zeggen?

Het Materialisme van den laatsten tijd bestreden, in eene Redevoering, gehouden bij [*in*] *het Bataafsch Genootschap te Rotterdam, op den* 21*sten* *Nov.* 1856, *door* K. M. GILTAY. *Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. 1856. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl.* *f* :-30.

Lang heeft het boekske, welks titel we daar afschreven, op

onze schrijftafel *gezworven*, zonder dat we in de gelegenheid waren om het gezet voor ons te nemen, ten einde ons naar pligt en geweten van de taak van Referent te kwijten; zoo lang zelfs, dat we schier vermoeden, dat het geschriftje reeds in den vloed van *éphémère* drukpers-producten is ondergegaan, en vreezen met onze aankondiging te laat te komen. Gaarne hadden we gewenscht met een enkel woord in de »Korte Mededeelingen" het te lang gepleegd verzuim goed te maken; edoch de lezing van het stukje van den Heer G. heeft zoo veel en velerlei bezwaren en bedenkingen bij ons gewekt, dat we — vooral met het oog op de mogelijkheid, dat we in de met betrekking tot de toekomst van 't boekske gewaagde gissing hebben gedwaald — ons genoodzaakt zien om voor wat we te zeggen hebben, eene ruime plaats onder de rubriek Boekbeschouwing te vragen, ten einde het ongunstig oordeel, dat we hebben uit te brengen, behoorlijkerwijze te motiveren. De kortheidlievende Redactie zal, hopen we, om het gewigt der zaak, die we ter sprake moeten brengen, 't gebrek aan verhouding tusschen den omvang dezer recensie en de magerheid der ons toevertrouwde brochure wel willen voorbijzien. Nog éénе opmerking ga vooraf. Naar ons oordeel, ligt de arbeid van den Heer G. alleen als *brochure* en niet als *redevoering* onder 't bereik der openlijke kritiek. Wij toch kennen 't gehoor, waarvoor zij is uitgesproken, noch de eischen, die het aan zijne sprekers kan en mag rigten, en hebben er ook niet mede te maken. Misschien konden de hoorders veel van 't gebrekkige en oppervlakkige, dat eene *redevoering* over *zulk* een onderwerp, uit den aard der zaak, kenmerken moet, door eigen nadenken aanvullen en uitbreiden. Welligt hebben zij uit deze voordragt kunnen leeren op welk eene wijze het materialisme *niet* moet worden bestreden. Ons blijft slechts de vraag te beantwoorden: of het beschaafd publiek — immers op geen ander dan dit had de S. bij de verspreiding van zijn werk in ruimer kring het oog? — door de uitgave dezer redevoering al of niet is gebaat.

»Science oblige" was de spreuk, die den Heer G. in de keuze van zijn onderwerp heeft geleid en bij de bearbeiding daarvan voor den geest zweefde. Ook wij loopen hoog met die spreuk. Gaarne althans kennen we ieder 't regt toe om, waar 't belangrijke vraagpunten des tijds geldt, openlijk voor

zijne overtuiging, welke die dan ook zijn moge, uit te komen — mits hij inderdaad wat te zeggen hebbe en de kracht in zich gevoele om, zij 't dan ook ééne enkele schrede, nader te brengen tot de waarheid — anders: *sapienti sat.* Intusschen mogen we niet ontveinzen, dat we de variatiën op het thema »science oblige", waarmede 't stuk aanvangt, den S. wel hadden willen schenken. Liever althans hadden we in de Inleiding, zoo al geen bepaald antwoord op de kinderlijk naïve vraag: »wat toch wel een materialist zij", die wel op de lippen van deze of gene weetgierige lezeres zou kunnen zweven, dan toch eene heldere en zooveel mogelijk populaire uiteenzetting der punten in quaestie gevonden. Wel is waar, aan eene soort van definitie ontbreekt het niet (bl. 5); maar we zouden 't betwijfelen of de oningewijde er wel veel wijzer door zal worden. Ons kwam die bepaling voor te zijn onjuist en onvolledig. Al aanstonds komt de S. ruiterlijk met eene aantijging voor den dag, en dat wel op eene wijze, die den minkundige geen hoogen dunk van de eerlijkheid en bekwaamheid der wetenschappelijke tegenstanders van den Heer G. moet doen opvatten, en wanneer men zoo gelukkig is om des S. bedoeling te begrijpen, onwillekeurig 't vermoeden wekt als had hij de materialisten, alvorens hunne meeningen te bestrijden, een weinig willen *zwart maken.* Zoo wordt (bl. 4) beweerd: »dat de beoefenaars der wetenschap niet altijd hunne roeping hebben begrepen. In plaats van den zwakke te steunen, hebben zij dikwijls *zonder aanleiding of regt dat gemoed verbrijzeld* (?). In plaats van het geluk bevorderlijk te zijn, hebben zij denkbeelden gegeven, die, onwaar, het geluk verstoorden. In één woord, zij hebben *de wetenschap* en *zichzelven* prijs gegeven, veelal aan *onkunde* (?!!), somtijds aan kwade trouw, *altoos door niet te voldoen* aan de eischen der humaniteit, van niets dan *beproefde waarheid* als resultaat van hun streven aan te bieden." Nu moge de zaakkundige lezer wel zoo ten naastenbij gevoelen, waar de S. heen wil; de vreemdeling op 't gebied der moderne wetenschappelijke litteratuur van Duitschland zal, dunkt ons, vreemd staan kijken bij 't vernemen dezer zeker niet alledaagsche acte van beschuldiging. Of meent de Heer G. althans eenige bekendheid met den geruchtmakenden strijd, die zulk eene krachtige beweging bij onze naburen heeft gewekt, te mogen veronderstellen? Maar, waartoe dan, vragen we,

eene naamlijst van natuuronderzoekers materialisten (bl. 5)? Waartoe dan een omstandig verhaal van het in den jare 1854 op 't Congres van Geneeskundigen en Natuuronderzoekers te Göttingen voorgevallene, dat dan toch ook wel overbekend had mogen worden geacht? Wij althans hadden dit *ad nauseam usque* herkaauwde verhaal, hier, waar 't eene bestrijding van 't materialisme geldt, gaarne gemist; zelfs al ware de voorstelling der feiten minder onnaauwkeurig en de gevolgtrekking, die er uit wordt afgeleid, minder gewaagd. Het komt al spoedig uit, dat de S. ook al schrikkelijk bang is voor de materialisten, de *bêtes noires* onzer dagen. »Het is niet anders mogelijk" — lezen we bl. 7 — »en ik heb er ook buitendien de zekerheid van, ook in ons land zijn de gevolgen (?) der straks genoemde materialistische geschriften niet geheel achterwege gebleven. Ieder, die zich krachtig genoeg voelt" — dus ook de Heer GILTAY — »moet, volgens mijn inzien, de opneming dezer valsche begrippen bestrijden. En valsche begrippen zijn het: de wetenschap is niet in staat het bewustzijn uit *het* stof te verklaren. Integendeel, wij hebben menigen afdoenden grond om hare zelfstandigheid (der wetenschap?) aan te nemen. Science oblige. Ik stel mij voor, u *dit* in dit uur te bewijzen." Men ziet, het blijft nog een raadsel, *wat* er eigenlijk zal bewezen worden. Maar de genegen lezer zal er met eenig nadenken wel komen. En zoo niet; wat zwarigheid? De titel geeft immers in duidelijk kapitaal te lezen, dat het materialisme zal worden bestreden.

Mogten we onze bewondering niet onthouden aan het moedig zelfvertrouwen, dat uit de forsche, hoewel wat gerekte Inleiding spreekt, weldra moesten we ons verwonderen over de wijze waarop de S. heeft gemeend 't betoog, dat de uitgesproken beschuldiging van onwetenschappelijkheid, onkunde, kwade trouw, en inhumaniteit zal regtvaardigen, te moeten, of liever te mogen voeren. De geheele loop der voorafgegane redenering eischt met strenge noodzakelijkheid, dat er in dit betoog worde aangetoond, dat het bewustzijn met geene mogelijkheid uit de stof kan worden verklaard. De S. zelf schijnt dit dan ook te hebben gevoeld. Hij heeft echter begrepen, zich die taak gemakkelijk te moeten maken door eenvoudig dat met veelheid van woorden te *beweren*, waarvan hij 't bewijs, om goede redenen, moest schuldig blijven. De wijze

waarop dat schijnbetoog wordt geleverd, is merkwaardig genoeg om er een oogenblik bij stil te staan. In de eerste plaats zal de kennis, die wij van het organische en het anorganische rijk bezitten, zoo het heet, worden gekarakteriseerd. Daartoe vergelijkt de Heer G. de kristallisatie in de onbewerktuigde natuur met de celvorming in de bewerktuigde. Wij laten de wetenschappelijke waarde dier beschouwingen, die, naar 't ons voorkomt, blijken dragen van des S. talent om eenvoudige zaken duister en verward te maken, voor 't oogenblik daar; ofschoon we gaarne erkennen, dat we eene enkele maal zijne bij uitnemendheid plastische wijze van voorstelling hebben bewonderd, namelijk, waar hij (bl. 12) de moedercel laat *vervallen* in twee of meer *uit zich ontwikkelde* dochteren, broedcellen. Maar boven alles merkwaardig is 't besluit, dat uit de opgesomde feiten wordt getrokken. De verschijnselen namelijk, die zich bij de kristalvorming voordoen, kunnen uit bekende wetten en krachten worden verklaard; de celvorming is voor zulk eene verklaring ten eenemale onvatbaar; ergo moet er in het bewerktuigde rijk eene eigene kracht, de levenskracht, bestaan. Zeker is deze wending, op zich zelf, nieuw noch verrassend, en toch gelooven we deze conclusie, in dit bijzonder geval, allermerkwaardigst te mogen noemen. Kan men zich iets belagchelijkers denken, dan bij eene bestrijding van 't materialisme den alouden *Deus ex machina*, de levenskracht, op zulk eene wijze ten tooneele te voeren? Kon de S. grooter onhandigheid begaan, dan zich in zulk een kamp te wapenen met eene hypothese, een geijkten term, die reeds, te regt of te onregt, zooveel aanstoot aan de wetenschappelijke wereld heeft gegeven? Zoo ergens, dan had hier dat *woord* althans zorgvuldig moeten worden vermeden. En toch om dat woord schijnt het maar te doen te zijn. Immers (bl. 14) worden eenige zinsneden van den Hoogl. MULDER, die eene verklaring der celvorming bevatten — blijkbaar omdat die geliefkoosde term daarin wordt gemist — als holle woorden geijkt. Nu,

Mit Worten lässt sich trefflich streiten —.

Jammer maar, dat het zinneloos spel, dat er met dat woord gedreven is, den materialisten zulk een geducht wapen in handen heeft gegeven; jammer maar, dat er ook onder de voorvechters van 't spiritualisme gevonden worden, wier regtzin-

nigheid ten aanzien van 't leerstuk der levenskracht geenszins boven verdenking is verheven. Of kent de S., b. v., de plaats niet uit LIEBIG's *Chemische Briefe* (3er *Auflage*, *S.* 18), waar »die Lebenskraft ein durchaus unbegreifliches, unbestimmtes Etwas" wordt genoemd, »mit dem man alles erklärt was nicht begreiflich ist"? Maar, al wilden wij den S. ook toestemmen, dat met de mogelijk aanstaande zegepraal der hypothese eener levenskracht het materialisme onvermijdelijk vallen moet, dan nog blijven we ernstig tegen zijne redenering protesteren.

Te spreken van bekende en onbekende krachten, van verklaarbare en onverklaarbare verschijnselen, achten we meer dan onzinnig, dat noemen we spotten met de wetenschap. En letten we nu eens op de verklaring, die de Heer G. van het enkele geval, dat tot bewijs zal dienen, geeft (bl. 9): »In eene suikeroplossing zal onder gunstige omstandigheden een vast ligchaam van eene regelmatige gedaante, een kristal worden gevormd. Door de langzame uitdamping worden er in de opvolgende tijden slechts enkele suikerdeeltjes vrij, waardoor, *als het ware*, de tijd gegeven wordt om zich in die rigting door de reeds neêrgeslagene te doen aantrekken, in welke de moliculaire [moleculaire] attractie het sterkst is."

Zou hiermede het verschijnsel werkelijk voldoende zijn opgehelderd? Zou er nu niets meer te verklaren overblijven? Maar wat is dan die moleculaire attractie? Wat is zwaartekracht? Wat verwantschap? Wat zijn ze anders dan geijkte termen, waardoor *onbekende* krachten worden aangeduid? Wanneer deze woorden eene verklaring moeten behelzen van de wording van het kristal, »het ligchaam dat bij (?) de niet organische natuur het *zamengesteldst* is in *vorm en eigenschappen*" (bl. 10), dan verhindert ons niets in de wartaal, die we bl. 14 lezen, waar de vervorming (?) van het zaad — een verschijnsel dus behoorende tot het gebied der levenskracht — wordt besproken, eene verklaring der celvorming te zien. »In verschillende zaden" — heet het t. a. p. — »bestaat chemisch volmaakt dezelfde stof. Die stof moet *zich* omzetten in suiker. Het ligchaam, dat *zulks* doet, de dyastase [diastase], wordt, bij de ontkieming, gevormd uit het planten-eiwit, en door haar de omzetting van het amylum bewerkt zijnde, geeft *dit* (?) aan de dextrine gelegenheid tot het ontstaan der cel." Arme lezers! en nog meer beklagenswaardige hoorders! die dergelijke perioden

moeten doorworstelen, die u zulke schromelijke wanbegrippen als orakeltaal der wetenschap moet laten opdringen! Waarlijk de Heer G. had liever, dan zich als bestrijder van 't materialisme op te werpen, wat bescheidenheid van zijne tegenstanders moeten leeren. In stede van als met den vinger aan te wijzen, welke verschijnselen wij al of niet kunnen verklaren, moest hij liever met DUBOIS REYMOND erkennen, dat de uitdrukking „kracht", in welk een zin ook tot verklaring van eenig verschijnsel gebezigd, niets anders is dan „eine versecktere Ausgeburt des unwiderstehlichen Hanges zur Personification, der uns eingeprägt ist; gleichsam ein rhetorischer Kunstgriff unseres Gehirns, das zur tropischen Wendung greift, weil ihm zum innern Ausdruck die Klarheit der Vorstellung fehlt." Zeker, 't valt niet moeijelijk om hoogst belangrijke quaestiën, waarover boekdeelen zijn volgeschreven, met eene enkele pennestreek uit te maken, en den onkundige door eene magt van geleerde termen en hoogklinkende phrasen te verbijsteren en te verblinden. Maar, we herhalen het, zulk eene pralerij, zulk een strijd met woorden achten we beneden de waardigheid van den man wien het met de wetenschap ernst is. En wat zullen we zeggen van hem, die, onder de leuze „science oblige", hen, die in voor 't minst hoogst betwistbare punten met hem van meening verschillen, reeds *a priori* van onkunde en kwade trouw durft beschuldigen? Zou de welbegrepen zin dier spreuk niet veeleer eene krachtige drangrede in zich sluiten tot omzigtigheid in 't beoordeelen van andersdenkenden?

In het tweede deel der redevoering zal, wat de S. heeft beweerd, maar niet bewezen, dat namelijk het bewustzijn niet uit de stof kan worden verklaard, nader door wetenschappelijke feiten worden toegelicht.

We hadden ons gevleid hier althans het een en ander te zien ontwikkeld, dat op de besprokene quaestie betrekking heeft, maar op nieuw zagen we ons te leur gesteld. Wel verre toch van de grondstellingen van 't materialisme aan te tasten, trekt de S. te velde tegen meeningen, die tot den gevoerden strijd niets afdoen, en levert dus een gansch niet onaardig spiegelgevecht met een hersenschimmigen vijand, waarvan natuurlijk het materialisme niets te vreezen, het spiritualisme niets te hopen heeft. Wij willen den S. op

den voet volgen. Na eenige algemeenheden over de organen en hunne verrigtingen, wordt op de overeenkomst die er tusschen de producten der organen bij onderscheidene klassen van dieren bestaat, niettegenstaande de aanmerkelijke verschillen in vorm en zamenstelling, welke die organen onderling aanbieden, gewezen. »Zoo scheidt de lever (bl. 18) overal waar dit orgaan aanwęzig is, de gal af, eene dierlijke stof, die in (?) de verschillende diersoorten in caracteriserende zelfstandigheden weinig verschilt. Daar nu bij dergelijke aanmerkelijke afwijkingen nog zulke groote overeenkomst bestaat, *zoude het* de conclusie, dat de hersenen de oorzaak (?) der geestverrigtingen zijn, niet regtvaardigen: want bij de hoogere diersoorten, die het naast bij den mensch staan in organisatie, is de bouw der hersenen slechts in zeer weinige, eigenlijk in niet noemenswaardige opzigten afwijkend van die van den mensch." Wij willen den S. over deze laatste opmerking niet hard vallen; ofschoon wij meenden, dat o. a. de onderzoekingen van GRATIOLET hebben geleerd, dat die afwijkingen bij de anthropomorphen niet zoo geheel onbeduidend en wel degelijk noemenswaard zijn; maar we vragen: of die vergelijking tusschen de lever en de hersenen, zoo als ze hier wordt voorgedragen, en later (bl. 21), waar de S. vraagt: moeten dan de hersenen het bewustzijn afzonderen *even als* de lever de gal? wordt ontwikkeld, den minkundigen lezer niet op een dwaalspoor moet voeren? Zal hij niet uit die redenering opmaken, dat de tegenstanders van den Heer G. werkelijk de dwaasheid tot zulk een uiterste drijven, dat zij de hersenen als een afscheidend orgaan, het bewustzijn als een tastbaar product der hersenzelfstandigheid beschouwen? We weten zeer goed, dat het materialisme, in zijn ruwsten vorm, zich uitspraken heeft veroorloofd, die schijnbaar zulk een onzin verkondigen; maar de S. had kunnen en ook moeten weten, dat de veel besprokene woorden van VOIGT, waarop hij bij zijne vergelijking het oog had: »die Gedanken stehen in demselben Verhältniss etwa zu dem Gehirn, wie die Galle zu der Leber", u. s. w., wanneer men ze niet opzettelijk wil misverstaan, een geheel anderen zin verkrijgen, dan dien hij er hier in heeft gelegd. MOLESCHOTT, op wien de S. zich bij voorkeur beroept, had hem deswege beter kunnen inlichten. Indien hij zich de moeite had willen geven diens *Kreislauf des Lebens* te raadplegen, had

hij (S. 402) de volgende omschrijving van de zooveel gerucht gemaakt hebbende uitspraak van VOIGT kunnen lezen: »das Hirn ist zur Erzeugung der Gedanken ebenso *unerlässlich*, wie die Leber zur Bereitung der Galle und die Niere zur Abscheidung des Harns. *Der Gedanke ist aber so wenig eine Flüssigkeit, wie die Wärme oder der Schall. Der Gedanke ist eine Bewegung, eine Umsetzung des Hirnstoffs, die Gedankenthätigkeit ist eine ebenso nothwendige, ebenso unzertrennliche Eigenschaft des Gehirns, wie in allen Fällen die Kraft dem Stoff als inneres, unveräusserliches Merkmal innewohnt.* Es ist so unmöglich dass ein unversehrtes Hirn nicht denkt, wie es unmöglich ist, dass der Gedanke einem anderen Stoff als dem Gehirn als seinem Träger angehöre." Gaarne laten wij het aan iederen onbevooroordeelde over om uit te maken, of er in goeden ernst van eene vergelijking tusschen de lever en de hersenen, in den zin van de door den Heer G. voorgedragene, sprake kan zijn; met andere woorden: of de S. zich hier al of niet van eerlijke wapenen bedient.

Intusschen willen we geenszins veronderstellen, dat de Heer G. met opzet zijnen tegenstanders meeningen zou toedichten, die hun vreemd zijn. Veel liever nemen we aan, dat de dwaling, waarin de S. hier vervalt, voortvloeit uit het gebrekkige zijner kennis van den eigenlijken aard van den gevoerden strijd en de vraagpunten waarover verschil van gevoelen bestaat. Het vervolg levert daarvan, dunkt ons, eene sterk sprekende proeve te meer.

Dat ook hier het veel bestredene, maar niettemin op zich zelf ware gezegde van MOLESCHOTT: »kein Gedanke ohne Phosphor", zou worden aangevallen, hadden we verwacht. Eene min of meer vernuftige spotternij met die woorden, schijnt van iedere bestrijding van 't materialisme onafscheidelijk. Ook de Heer G. laat zich hier een oogenblik tot ironie vervoeren, en vraagt: »of misschien ook niet de cholesterine even goed als de phosphorzure glycerin ammoniak deel heeft aan het produceren der geestvermogens?" De ongepastheid dier vraag kan misschien ter wille der ironie — al is zij niet van de beste soort — worden voorbijgezien; maar 't blijft altijd voor 't minst hoogst bevreemdend, dat de S. MOLESCHOTT de ongerijmde stellingen laat verkondigen: »dat de geest, de gedachte, het bewustzijn een *gevolg* en een *produkt* zijn van den

phosphorus" (bl. 18); dat de mate der geestvermogens in verhouding staat tot de hoeveelheid van in de hersenen aanwezigen *vrijen* (?) phosphorus (!) (bl. 19). In welk van 's mans werken toch staat die onzin gedrukt? Maar zou hier ook weder aan misverstand moeten gedacht worden. Heeft de S. die woorden: »ohne Phosphor kein Gedanke", wel eens in hun verband en zamenhang gelezen? De redenering, waarvan ze een deel uitmaken, is zoo geleidelijk en juist, dat er redelijkerwijze niets tegen is in te brengen. Zonder haar geweld aan te doen, kunnen er geene dwaze gevolgtrekkingen uit worden afgeleid; allerminst de door den S. gemaakte. Wat toch beweert MOLESCHOTT (*Lehre der Nahrungsmittel fur das Volk*, 2er *Aufl.*, *S.* 120)? Eenvoudig dit: Als bestanddeel der hersenen treedt een eigenaardig phosphorhoudend vet op. Het is dus noodig dat haar voortdurend phosphorus worde toegevoerd; want door de verbinding van andere grondstoffen kan geen phosphorus tot stand komen. Hij wordt geleverd door bestanddeelen van het bloed (eiwit en vezelstof). De aard en hoedanigheid van 't gebruikte voedsel bepaalt voor een deel de stoffelijke zamenstelling der hersenen. Eiwitachtige voedingsmiddelen, inzonderheid die welke phosphorhoudend vet bevatten, zijn dus tot de instandhouding van dat orgaan onontbeerlijk. »An das phosphorhaltige Fett ist die Entstehung, folglich auch die Thätigkeit des Hirns geknüpft. Daher sagt man *im Spass* dass ein kluger Mann viel Phosphor im Gehirn habe. *Denn im Ernste wird es kein Naturforscher meinen. Die Mischung eines Werkzeugs leidet unter dem zuviel so gut, wie unter dem zuwenig.* Eine übermässige Zufuhr eines einzelnen Bestandtheils lassen die Gesetze regelmässiger Anziehung, welche die Ernährung der Gewebe bedingen, nicht so leicht befürchten, während die Verrichtung leidet, wenn der Stoff in zu geringem Verhältniss vorhanden ist. Deshalb lässt sich bei grossen Denkern kein Ueberfluss an Phosphor annehmen. Und dennoch bleibt es wahr: ohne Phosphor kein Gedanke." Ziedaar dan welke waarde MOLESCHOTT, blijkens zijne eigene woorden, aan den phosphorus als bestanddeel der hersenzelfstandigheid toekent. De hersenen houden op te denken, wanneer haar met het bloed geen phosphorus wordt toegevoerd. Wie zal het tegenspreken? Het bewustzijn geheel alleen van den phosphorus afhankelijk te stellen; de gedachte een *gevolg* te noemen van den phosphorus, zal wel bij niemand

van gezonde hersenen opkomen. Dergelijke meeningen op het voetspoor van den Heer G. te bestrijden, mag wel heeten: *nodum in scirpo quaerere.* Zij hebben al zeer weinig met het Materialisme gemeen.

Evenmin staat de laatste door den S. geopperde bedenking met den gevoerden strijd in dadelijk verband. »Doch geheel alleen aan den phosphorus hebben zij het niet overgelaten" — heet het nu weder, bl. 19. — »De grootte der hersenen werd ook in den arm genomen. Eenige weinige gewigtsbepalingen van hersenen bij groote mannen en eenvoudigen van geest hadden een grooter overwigt aangegeven in de betrekking tusschen het gewigt der hersenen en het gewigt van het geheele individu. Dat was een krachtig argument, volmaakter ontwikkeld orgaan, volmaakter productie!" Wij wisten niet, dat de materialisten aan dit »krachtig argument" zulk eene bijzondere waarde hechtten. Overigens zal er wel zoo heel veel niet tegen zijn te zeggen. 't Is trouwens een feit, dat in de hoofdzaak ook door het spiritualisme wordt erkend. Nagenoeg hetzelfde had de S., b. v., bij LIEBIG kunnen lezen (*Chem. Briefe*, S. 471) in deze woorden: »die Wirkungen des Gehirns müssen im Verhältniss stehen zu der Masse des Gehirns." 't Is dan ook wel niet de moeite waardig, die op zich zelf zeer onschuldige meening te wederleggen. En toch poogt de Heer G. dit te doen door alweder een enkel voorbeeld aan te voeren, dat in dit bijzonder geval toch niets bewijzen kan. Het betoog des S. is hiermede ten einde. Hij meent genoeg te hebben gezegd om de ongegrondheid te bewijzen van de stelling, dat het verband tusschen de hersenen en de geestvermogens zich consequent laat doorvoeren (sic!), en maakt zich met een paar regels af van de belangrijke punten, die hier in de eerste plaats in aanmerking hadden behooren te komen; het onderzoek namelijk: of en in hoeverre bepaalde stoffelijke wijzigingen der hersenzelfstandigheid invloed op de geestvermogens oefenen, en omgekeerd of en in hoeverre de verrigtingen der hersenen op hare beurt mogen geacht worden op het organisme terug te werken. Ook wij meenen genoeg te hebben gezegd om aan te toonen, dat het niet mogelijk is met minder zaakkennis en grooter oppervlakkigheid een hoogst gewigtig onderwerp te behandelen, dan hier is geschied. We kunnen althans met een gerust geweten ver-

klaren, nimmer eenig geschrift meer onbevredigd uit de handen te hebben gelegd, dan deze bestrijding van 't materialisme. Misschien is de S. er volkomen in geslaagd, zijne tegenstanders bij de onkundige menigte in een verachtelijk en belagchelijk daglicht te stellen. Wat toch moet men van natuuronderzoekers, die zulke gedrogtelijke stellingen als de Heer G. hun toedicht, verdedigen, denken? Maar ook wat moet de man dien de wetenschap ter harte gaat, oordeelen over hem, die onder de leuze „science oblige" met zulke wapenen aangegord, voor de goede zaak der waarheid in 't strijdperk durft treden?

Over het slot der redevoering moeten wij kort zijn. De S. spreekt hier niet zoozeer tot het verstand als wel tot het gevoel en de godsdienstige overtuiging. Jammer, dat dit stichtelijk slot wordt ontsierd door eenen onkieschen en daarom onstichtelijken aanval op zijne tegenstanders. De S. veronderstelt, bij wijze van vergelijking, „dat er in de loopbaan van de verste buitenplaneet, die we tot heden kennen, storingen plaats hebben, die slechts het gevolg kunnen zijn van een hemelligchaam tot ons zonnestelsel behoorende en *hare* baan nog verder dan Neptunus uitstrekkende; dat verder de loop, massa en afstand van dat onbekende hemelligchaam zijn bepaald, maar dat het teruggekaatste licht zoo zwak is, dat onze werktuigen niet in staat zijn dat hemelligchaam te doen opmerken; zoodat de stoffelijke waarneming niet voor de minder ingewijden, de zekerheid en juistheid der redenering kan bevestigen." Indien er dan iemand zijn mogt, die aan de waarheid van het bestaan van dat ligchaam twijfelde, dien zou de S. wetenschappelijken zin ontzeggen. Maar zoo iemand het zelfstandig bestaan van het zieleleven, waarvoor wij tot hiertoe geen materiëel substraat kunnen aantoonen, loochende, alleen daarom, omdat het niet kan worden aangetoond, dien ontzegt hij meer dan wetenschappelijken zin, dien ontzegt hij *menschelijkheid* (!); „want het wezen *der menschen* is zich *hier* onvoldaan naar betere wereld te keeren." Wij laten de vergelijking voor hetgeen zij is, maar letten slechts op de waarlijk verrassende conclusie waartoe de S. komt. Hoe nu; moet de wetenschap dan ook al de handen in den schoot leggen en instemmen met het geroep van: wachter! wat is er van den nacht? Wat beteekent het, dat het de taak der wetenschap

zoude zijn, het proces der ontbinding des geestes uit den toestand der *natuurgebondenheid* (!??) te bevorderen (bl. 23)? We begrijpen er niets van en hellen schier over tot het gevoelen, dat de S., gelijk hij zich een geheel bijzonderen redeneertrant heeft gekozen, ook eene wetenschap op zijne eigene hand heeft. Noch den een, noch de andere willen wij hem benijden.

Het zal wel niemand onzer lezers, die ons tot hiertoe heeft willen volgen, bevreemden, wanneer wij de uitgave dezer redevoering een allertreurigst verschijnsel noemen. Zoo 't noodig ware, geven we gaarne nog ten overvloede de verzekering, dat we in ons oordeel geheel objectief zijn gebleven, en de mogelijke beschuldiging van crypto-materialisme verre van ons zouden werpen; al erkennen we van den anderen kant gaarne, niet zooveel kwaad van de hier besprokene eigenaardige rigting der natuurwetenschap te duchten, dat we 't oorbaar achten, de groote menigte, door het roeren der alarmtrom, tegen hare vertegenwoordigers in beweging te brengen. Eene quasibestrijding van 't materialisme kan niet anders dan onberekenbaar nadeel stichten. Er bestaat onder ons reeds halfweterij en oppervlakkigheid te veel, dan dat we 't lijdelijk zouden mogen aanzien, dat door het wetenschappelijk dilettantisme *ex tripode* scheve voorstellingen en onwaarheden worden verspreid onder een publiek, dat voor een groot deel niet in staat is, waar van valsch te onderscheiden, en, getuige de treurige ervaring, vaak maar al te geneigd is, ieder vertoon van geleerdheid, tot zelfs de walgelijkste wetenschappelijk gekleurde onbekooktheden toe te juichen. Daarenboven, 't maakt een hoogst pijnlijken indruk, op een toon van gezag een hard vonnis te hooren vellen over mannen, wier namen, al worden ze onder 't weinig vereerend *collectivum* »materialisten" te zamen gebragt, eene allezins eervolle plaats in de geschiedenis der natuurwetenschap beslaan. Ons ging het aan 't hart, een MOLESCHOTT, een VIRCHOW, een DUBOIS REYMOND, een BURMEISTER en zoo veel andere talentvolle zelfwaarnemers van erkende verdiensten, zonder eenig houdbaar bewijs, van onkunde, kwade trouw en inhumaniteit te zien beticht. Waarlijk 't is, bij de weinige sympathie, die er onder ons bij de mannen der wetenschap ten aanzien van den bij onze naburen met zooveel kracht gevoerden strijd blijkt te bestaan —

immers behalve wat door MEYBOOM en VROLIK, onder den bescheiden titel van »Vraagpunten des tijds", is openbaar gemaakt, kwam ons in onze taal niets over 't materialisme onder de oogen — eene 't nationaal gevoel schokkende ervaring, zulk een onderwerp in een openlijk geschrift *manibus illotis* te zien aanroeren. De S. verwacht toch wel niet, dat we ons afkeurend oordeel zullen doen vergezeld gaan van eene aanduiding van den weg, dien hij, naar ons gevoelen, had behooren in te slaan, om tot zijn doel te geraken. We kunnen hem slechts den raad geven — en we doen het met vrijmoedigheid; want eenig bewijs van litteratuur over zijn onderwerp te bezitten, heeft hij niet geleverd — zich vertrouwd te maken met de geschriften der materialisten, en kennis te nemen van wat door mannen als SCHALLER, SCHULZ BODMER, FRAUENSTÄDT en anderen tegen hunne gevoelens is ingebragt. Vooral de eerlijke en grondige kritiek van den laatstgenoemde, die de dwalingen van 't materialisme bestrijdt, maar tevens op het goede, door die zich met kracht openbarende rigting gewekt, wijst, durven we hem aanbevelen. Misschien zal hij dan inzien, wat er toe behoort om als bestrijder van 't materialisme op te treden, en begrijpen, dat hij wèl had gedaan, zich, alvorens de handen aan zulk een onderwerp te slaan, ter goeder ure de gulden les van HORATIUS te binnen te brengen:

> Versate diu quid ferre recusent,
> Quid valeant humeri.

Moesten wij den arbeid van den Heer G. wetenschappelijke waarde ontzeggen; als letterkundig voortbrengsel achten wij deze redevoering schier beneden de kritiek. De ter loops aangehaalde perioden mogen voldoende zijn om den S. als stilist te kenschetsen. Slordiger geschrijf kwam ons zelden onder de oogen. Wat we meer tot staving van dit ongunstig oordeel zouden kunnen aanvoeren, houden we voor ons. 't Is waarlijk te erg voor 23 bladzijden druks. Ook met de spelling van eigennamen is de S. nu en dan deerlijk in de war. Een min of meer koddig staaltje van dien aard vinden we bl. 6, waar onder de tegenstanders van WAGNER op 't Congres te Göttingen, Prof. TIECK uit Marburg en Ds. (sic) CHARLOW uit Stettin voorkomen. RECLAM (*Deutsches Museum von* PRUTZ, 1854, Nr. 47) noemt Prof. FICK en Dr. SCHARLAU. Wij vatten ons oordeel

zamen. Welke verpligtingen de Heer G. tegenover de wetenschap meent te hebben, is eene zaak, die hij voor zich zelven moge uitmaken; zooveel is zeker, dat hij door dit optreden de wetenschap in geenen deele aan zich heeft verpligt. Deze kennismaking heeft althans bij ons het verlangen niet gewekt om hem andermaal op wetenschappelijk gebied te ontmoeten, allerminst als kampioen voor 't spiritualisme. Mogt hij 't niettemin oorbaar achten later op nieuw eene pennevrucht de wereld in te zenden, dan zij het in een voegzaam gewaad, en niet meer „*en profond négligé!*" Men bedenke toch, dat een beschaafd publiek, ook wat den vorm betreft, zijne eischen heeft en ook hebben mag. Ook den Uitgevers zijn we geenszins dankbaar voor deze speculatie met den naam van een geleerd genootschap. Misschien gaven we een enkelen wenk, die ook voor hen niet behoort verloren te gaan. Men zal ons toch wel niet willen tegenwerpen, dat het stukje van den Heer G. met dat al zulk eene goede strekking heeft? Dit toch zou regt ontmoedigend voor ons wezen en het overtuigend bewijs leveren, dat men de goede strekking dezer beoordeeling niet heeft begrepen.

31 Julij 1857.

Bijdrage tot de kennis der Schroefstoomwerktuigen van de Nederlandsche Marine; door H. HUYGENS, *Kapitein-Luitenant ter Zee. Te Amsterdam, bij* de Wed. G. van Hulst van Keulen. 1856. *In gr. 8vo.* 100 *bl., met VIII gelith. platen in folio, in linnen band. f* 5 - :

De Heer H., overtuigd van de groote voordeelen, welke de schroefstoombooten boven de gewone zeilschepen, ja zelfs boven de booten met schepraderen hebben, voelde zich opgewekt tot het doen eener poging om belanghebbenden op de hoogte te brengen om de boven bedoelde voordeelen te kunnen beoordeelen.

De toenemende aanwending van den stoom, zoo bij onze marine als bij onze koopvaardijvloot, doet eene genoegzame bekendheid met de voordeelen van den eenen voortstuwer boven den anderen bij handelaar en reeder zeer wenschelijk zijn, opdat deze bij het doen eener keuze met meer grond zouden kunnen te werk gaan.

Hiertoe is, volgens des S. meening, bekendheid met de

zamenstelling en de wijze van behandeling van het werktuig een eerste vereischte, en om het in dit opzigt niet aan de noodige middelen te laten ontbreken, heeft de S. zich opgewekt gevoeld tot de zamenstelling van deze bijdrage, waarvan de hoofdzakelijke inhoud hier volgt:

De Inleiding, waarin een zeer beknopt overzigt van de voornaamste eigenschappen van den stoom wordt opgegeven.

Hoofdstuk I behandelt het schroefstoomwerktuig, dat is: de ketels, opmerkingen omtrent de ketels, berekening van het verwarmend oppervlak, dikte der ketelplaten, plaatsing en beproeving der ketels, het stoomwerktuig (?), de cilinder, stoomschuif, condensor, luchtpomp, werking van den stoom in het werktuig, overbrenging der beweging van de zuigers op de hoofd-as, drijfstang, excentriek, geraamten (?), as, dubbele excentrieken, de (het) expansie-toestel, de verschillende kranen, kleppen, buizen en pompen, de trunk of kokermachine en zijne voordeelen, direct en indirect werkende machines, plaatsing der machines.

Hoofdstuk II. De schroef, de schroef-as en de (het) ligttoestel, soort van schroeven, ontkoppeling.

Hoofdstuk III. Het behandelen der werktuigen, stoom, opstoken en aanzetten der werktuigen, het stoppen en omkeeren der beweging, het behandelen der ketels en der machines, ook bij het stoppen, onderhoud van werktuigen en ketels.

Hoofdstuk IV. Vermogen der drie charters onzer schepen, nominaal en effectief vermogen, indicateur.

Hoofdstuk V. Aanteekeningen, bestaande in ophelderingen, uitbreidingen, enz. van eenige voorafgaande paragrafen.

Al deze artikelen worden met minder of meer uitvoerigheid omschreven, verklaard en door teekeningen opgehelderd. Of dit echter overal met de vereischte duidelijkheid is geschied, kunnen wij niet beslissen, zoo lang wij niet bepaald weten, wat de Schrijver door eene oppervlakkige kennis van het stoomwerktuig verstaat. Heeft de lezer dezer Bijdrage een duidelijk begrip van den stoom en zijne eigenschappen, alsmede van de wijze, waarop bij beweging kan daarstellen, dan twijfelen wij niet of hij zal veel nut uit de lezing kunnen trekken. Heel anders is het gesteld met hen, die nog weinig of niet met de stoomwerktuigen bekend zijn; deze zullen, naar onze wijze van zien, zeer weinig aan de lezing hebben, weshalve

wij vreezen, dat de S. in dit opzigt zijn doel niet bereikt heeft. Wij verwonderen ons, dat de S. dezen niet heeft verwezen naar een ander werk van zijne hand en bij dezelfde Uitgeveres, over het stoomwerktuig, waar de lezer zoo niet alles, dan toch datgene wat voor hem de hoofdzaak is, veel uitvoeriger vindt uiteengezet. Ons schijnt het zelfs toe, dat deze Bijdrage als een uittreksel, een kort begrip van bovengemeld werk te beschouwen is, verrijkt met eenige nieuwe vindingen en toepassingen van lateren tijd.

Op den titel van deze Bijdrage afgaande, waren wij verwonderd hier eene behandeling van het stoomwerktuig in zijn geheel aan te treffen. Wij hadden alleen eene volledige beschrijving en eene uitvoerige verklaring van het schroefwerktuig als voortstuwer verwacht, gevolgd van een resumé van zijne voordeelen boven de andere voortstuwingsmidden. — Nu wij echter dit gedeelte in slechts enkele bladzijden zien zaâmgevat, vreezen wij, dat het geheel bij den lezer niet veel meer dan eene oppervlakkige kennis kan achterlaten. Daarenboven missen wij hier datgene, 'twelk op handelaar en reeder zulk eenen vermogenden invloed uitoefent, bij het doen eener keuze tusschen de schroef, de raderen en het zeil, namelijk het geldelijk voordeel. Had de Heer H. die H.H. gunstig voor het schroefwerktuig willen stemmen, dan zou eene statistieke opgave, waaruit de voordeelen van het eene boven het andere werktuig duidelijk op te maken zijn, verkieselijker zijn geweest dan eene bloote bekendheid met de technische zamenstelling. Wij mogen, om genoemde redenen, deze Bijdrage niet onvoorwaardelijk aanbevelen, in weerwil van de vele nuttige opmerkingen en wenken, die zij hier en daar bevat, en de nette uitvoering zoo wel van papier en druk als van de teekeningen.

Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster; voorafgegaan door eene beschouwing van den vroegeren toestand van Noord-Holland. Door S. BOUMAN, *Hoofd-Ingeland van de Beemster. Met het portret in staal van* DIRCK VAN OSS, *Grondlegger van de Beemster, en drie uitslaande kaarten. In IV Stukken. Te Purmerende, bij* J. Schuitemaker. 1857. *In roijaal 8vo.*

compl. op velin pap. ingen. ƒ 5 - :; *geb. in prachtb.* ƒ 6 - 25; *op zwaar Holl. pap. ingen.* ƒ 6 - :; *geb.* ƒ 7 - 25.

Het is ons om meer dan eene reden aangenaam, in de gelegenheid te zijn, de aandacht van het publiek op dit werk te kunnen vestigen.

Met veel ingenomenheid toch, ontvingen wij het berigt der uitgave van eene beschrijving van de Beemster, en namen wij er kennis van, omdat het hier een werk geldt, waarop Nederland met regt mag bogen, waarbij de namen van vele doorluchtige vaderlandsche mannen met roem vermeld, en vele zaken, ook nu nog wetenswaardig, ja rijk in leering, behandeld zouden kunnen worden.

Men moet wel is waar, zoo als Referent, bij ondervinding weten, wat het zegt, en wat er aan verbonden is, *water tot land te maken*, om op regten prijs te kunnen stellen, wat door de Bedijkers van de Beemster is verrigt; om te weten, wat zij hebben moeten overwinnen; om te kunnen nagaan, welke ramp de doorbraak van den Beemsterdijk in Januarij 1610 is geweest, en hoeveel moed er toe heeft behoord, om niettegenstaande alle zwarigheden voort te gaan; maar toch velen in ons land zijn daarmede bekend, en velen zullen zich eenigermate in den toestand der bedijkers kunnen verplaatsen.

Niet onbekend met de geschiedenis van de Beemster, nam ik, reeds eenige jaren geleden, daaruit aanleiding om op de volharding, daar betoond, te wijzen, toen het de instandhouding gold van eene bedijking, in onze dagen tot stand gekomen, die, zij het dan ook niet met doorbraken, toch met moeijelijkheden heeft te kampen, die welligt zonder voorbeeld zijn, doch die tot heden — dank zij de volharding van meer dan eenen Ingeland, wier namen evenzeer met eerbied mogen worden genoemd als die van DIRCK VAN OSS en ROMBOUT HOGERBEETS — in stand bleef, zich ontwikkelt en ook later zeer zeker zal worden geroemd als eene bron van welvaart voor velen.

En hoe ontmoedigd eens de bedijkers van den *Anna-Paulowna-Polder* mogen geweest zijn, hoezeer die eenmaal zelfs in de pleitzaal is genoemd: *de ongelukkigste van alle ongelukkige ondernemingen*, ook de thans zoo geroemde Beemster heeft haren tijd van ontmoediging gehad: »zóó" — zegt Mr. NICOLAAS

CROMHOUT (zie bl. 110) — »dat er, nadat de Beemster geïnnundeerd en met water gevuld was en staande in poincten omme verlaten en geabandonneerd te worden, er verscheidenen zijn geweest, die hun land hebben geabandonneerd, en veel geld toegegeven, ja over de *veertig* Gulden bij elk morgen, omme hetzelve bij anderen aangenomen te worden."

Met ingenomenheid alzoo, ik herhaal het, nam ik de hier behandelde beschrijving van de Beemster op en volgde ik hare geschiedenis.

Werkelijk wordt ons hier een vrij duidelijk overzigt gegeven van hetgeen uit de nog voorhanden zijnde beschrijvingen kon worden geput. Daarvoor zijn wij den Heer BOUMAN dankbaar, hoezeer het ook betreurende, dat niet méér tot ons kwam; niet méér, dat ook thans, uit een landbouwkundig oogpunt en bij de vele werken van dien aard, reeds ondernomen of ontworpen, zoo nuttig zou kunnen wezen.

Uit de Voorrede van den Schrijver zien wij echter — en wij deelen zijn leedwezen daaromtrent volkomen — hoeveel de tijd heeft vernietigd. Wij lezen daar bovendien, dat zorgeloosheid en moedwil voor een zeer aanzienlijk deel, het met zorg en belangstelling aangelegde archief heeft doen verloren gaan. Niettegenstaande dat, heeft het den Schrijver mogen gelukken, nog vele belangrijke stukken op te sporen, waartoe ook verschillende particulieren, die in de Voorrede met namen worden genoemd, hunne hulp hebben verleend.

Na eene Inleiding, behelzende een kort overzigt van den toestand van Noord-Holland in vorige eeuwen, worden in verschillende afdeelingen geschetst, wat de Beemster was vóór de bedijking; welke plannen daartoe zijn ontworpen, en hoe eindelijk de uitvoering werd voorbereid, vervolgd en voltooid, en wie zich daarbij verdienstelijk hebben gemaakt. — Tot opheldering van een en ander zijn drie zeer goed uitgevoerde kaartjes bij dit werk gevoegd, benevens een portret van DIRCK VAN OSS, die steeds wordt genoemd als iemand door wiens beleid en werkzaamheid voornamelijk dit grootsche werk is tot stand gekomen.

Hadden wij verschillende zaken gaarne meer uitvoerig behandeld gezien — iets wat echter hoogst moeijelijk was na het verlies van vele belangrijke documenten — daarentegen hadden sommige andere punten, als minder wetenswaardig

voor het algemeen, welligt slechts als ter loops eene plaats behoeven te vinden.

Hoe gaarne toch zou ieder ontginner van nieuw ingedijkte gronden eens naauwkeurig weten, hoe anderen vóór hem zijn te werk gegaan, en wat de uitkomsten dier pogingen zijn geweest; doch slechts oppervlakkig wordt ons bekend gemaakt hoe dit in de Beemster is geschied. Meer als antiquiteit daarentegen moet, b. v., het bestek van eenen watermolen van dien tijd beschouwd worden; het kan alleen eenigzins begrepen worden door opvolgers van den waardigen Ingenieur en molenmaker S. A. LEEGHWATER. Ook verschillende contracten en handelingen van Hoofd-Ingelanden over zeer ondergeschikte punten, zullen door velen met minder graagte worden nagegaan.

Maar hoe dit zij — of men al dan niet liever eene andere rangschikking der zaken had gezien, of een aaneengeschakeld overzigt van de eigenlijke geschiedenis der omdijking, van de ontwikkeling der landen, van de bevolking en het beheer, met verwijzing naar de verschillende contracten en officiële stukken als bijlagen, al dan niet aangenamer zou zijn bevonden — wij vermeenen deze beschrijving van de Beemster een verdienstelijk werk te mogen noemen, dat wij in verschillende belangstellende handen wenschen, en dat, zoo wij hopen, anderen zal uitlokken, om na te gaan, wat omtrent de overige belangrijke bedijkingen in ons land nog onvermeld is gebleven. Daardoor toch kan alleen worden vergoed, wat op zoo noodlottige wijze is verloren gegaan; en aan hem die nasporen wil, de gelegenheid worden gegeven om een zamenhangend geheel te vormen.

Gaarne wenschen wij den Heer BOUMAN lust ter verdere nasporingen toe op het gebied der geschiedenis van de Beemster. Welligt bestaan er nog onbekende schatten!

Anna-Paulowna-Polder,

Aug. 1857. J. C. DE LEEUW.

Losse Bladen uit Drenthe's Geschiedenis, verzameld door J. S. MAGNIN, *Archivaris dier Provincie. Te Assen, bij* Willinge Gratama. 1856. *In gr. 8vo.* 168 *bl. f* 1-50.

Wanneer de tijd komt, dat eene aan de eischen der weten-

schap beantwoordende Geschiedenis van Drenthe, de minst bevolkte, maar in bebouwing gestadig toenemende, en door overblijfsels uit den grijzen voortijd eerwaardige Provincie van ons land, het licht mag zien, zal men aan den Heer MAGNIN den lof niet weigeren van door een onvermoeiden arbeid daartoe den weg gebaand te hebben. Bij de reeds geleverde bouwstoffen, voegt hij hier nieuwe, die den zedigen naam dragen van »Losse Bladen", maar die, met eene enkele uitzondering, geen van allen van belang ontbloot zijn.

Zij betreffen eensdeels oude zeden en instellingen, die in Drenthe, uit hoofde van de dun gezaaide bevolking, en het gemis van steden, langer dan in andere oorden van ons land zijn bewaard gebleven. Oefende bij de Germanen het volk zelf het bestuur uit, in dagelijksche aangelegenheden door middel der aanzienlijksten, maar in zaken van gewigt in daartoe belegde, en onder den blooten hemel gehouden vergaderingen, hetzelfde ontmoeten wij tot het einde der zeventiende eeuw bij de Drenthenaren. — Eigenaardig was, ten aanzien van het lijfstraffelijk regt, de vergunning, dat een dood- of manslag (geen moord) kon verzoend worden door het betalen van eene dubbele geldboete aan den Landsheer en aan de betrekkingen van den verslagene. Die instelling, welke, om het groote misbruik dat er van gemaakt werd, hoewel niet dan na verloop van tijd, afgeschaft werd, doet ons zien, dat de, aan de vrijzinniger en menschlievender begrippen van onze dagen toegeschreven, afkeer van de doodstraf reeds in de Middeleeuwen niet vreemd was, gelijk men bij het onderzoek der Geschiedenis meermalen zal bevinden, dat veel van 't geen men voor het eigendom van onzen tijd houdt, vroeger, zij het ook onder anderen vorm, werd aangetroffen. — Tot de overoude gebruiken behooren de Meivuren, in 1663 in Drenthe verboden, en de Paaschvuren, die er nog, ofschoon veel verminderd, branden. De Schrijver acht de eerste te regt van Heidenschen oorsprong, maar weet met de laatste geen weg. Zouden de lichten door de eerste Christenen ontstoken in den nacht vóór Paschen, dien zij, gelijk bekend is, wakende doorbragten, tot die vuren geene aanleiding gegeven hebben als zinnebeelden van CHRISTUS, het Licht der wereld, de Zon der geregtigheid, voor eene wijl verduisterd, maar door zijne opstanding met nieuwen glans verschijnende? — Tot bepaling van den

tijd dat Drenthe van Landschap (*pagus*) tot Graafschap (*comitatus*) verheven werd, kan dienen de aanwijzing der ligging van de, in den giftbrief van den 21sten Mei 1040, aan de Sint Maartenskerk te Utrecht afgestane landgoederen *Lintherunge* en *Euen* of *Even*, in het Graafschap van zekeren RUDOLPH tusschen de Emese en de Laveke (de Eems en de Lauwers). Men zocht ze in en buiten Drenthe te vergeefs. MAGNIN is van oordeel, dat men moet lezen *Linfherunghe* of *Lenfherunghe*, te vinden in het thans nog bij het dorp Eelde bestaande buitengoed Lemferinge, en *Enen* of *Een*, een gehucht onder de Gemeente Norg. In den regel achten wij kritische verklaringen, die op letterverandering of letterverzetting gebouwd zijn, verwerpelijk; men maakt er dan ligtelijk van wat men wil. Waar echter, gelijk in den schenkingbrief het geval schijnt te zijn, redenen bestaan om schrijffouten in het oorspronkelijke of bij de afschrijvers te vermoeden, is de gissing van eene verwisseling der veel gelijkheid hebbende t en f, u en n aannemelijk.

De andere Stukken hebben tot latere tijden betrekking. Voldoende wordt bewezen, dat de eerst na het jaar 1598 doorgedrongen beginselen der Hervorming reeds veel vroeger bijval gevonden hadden, — wegens de nabuurschap van Oost-Friesland en Groningen konden ze er ook niet onbekend blijven, — maar dat de onzekere toestand van het Gewest, beurtelings door de Staatsche en Spaansche legerbenden, doch meest door de laatsten afgestroopt, eene vroegere vestiging der Hervormde Kerk belet heeft. Uit het niet voorkomen van vervolgden of gedooden om het nieuwe geloof, alsmede uit het ontzag der vijandelijke bezetting van Lingen bewezen in het niet houden des voor de vermeestering der zilvervloot uitgeschreven Dankdags, zouden wij besluiten, dat de Drenthenaren wereldsch overleg bij godsdienstijver wisten te voegen.

Wij kunnen ons bij de overige Bijdragen niet ophouden; maar moeten den Heer MAGNIN in bedenking geven, of zijne Stukken niet meer, maar ook minder bevatten dan men volgens de inhoudsopgave verwachten zou? Zoo luidt het opschrift van de derde Bijdrage: »de laatste Landsdagen of Vergaderingen der Staten van het Landschap Drenthe in het Groller Holt gehouden, 1602—1696". Maar in het Stuk zelf worden alleen vier van de achttien bladzijden besteed aan de Vergaderingen te dier plaatsen, terwijl de andere gaan over die welke elders

in het Landschap of te Groningen gehouden werden, en over haren oorsprong en wijzigingen. — Gelijke onevenredigheid bestaat in die welker titel is: »gevolgen van eene geweigerde of nagelatene bloedzoening, 1701—1703", die er eerst op het laatst in voorkomt, terwijl overigens de bloedzoening in haar geheel behandeld wordt. — De laatste wolvenjagt in Drenthe, 1772, wordt in drie regels afgedaan; het overige is eene beschouwing van de jagt, van NIMROD en EZAU af, en van Drenthe's bosschen, moerassen en veenen, die een uitnemend jagtveld, maar tevens aan het verscheurend gedierte eene goede schuilplaats verschaften.

Le Baron ROBERT FAGEL, *par M. le Baron* SIRTEMA DE GROVESTINS. *Seconde Édition. La Haye, chez* F. C. B. ten Hagen. 1857. *In roijaal 8vo.* 62 *bl.* *f* 1-:

Dat deze *souvenirs* een tweeden druk beleven, verwondert ons niet. Los en onderhoudend geschreven, bevatten zij veel interessants; geene biographie van den Generaal FAGEL, maar herinneringen aan zijne afkomst, waarbij zijn beroemde voorzaat GASPER FAGEL, de boezemvriend en raadsman van WILLEM III, optreedt (*), iets omtrent zijne vier broeders, opvoeding, en kortstondige militaire loopbaan, meer omtrent zijn karakter en hoedanigheden, en zijn diplomatiek verkeer en onderhandelingen vooral in zijne ambassade aan het hof der Tuileriën, waartoe hij, de trouwe aanhanger van het Huis van ORANJE, na de terugkomst en het herstel er van in 1814, benoemd werd, en die hij gedurende 40 jaren met eer vervulde. Tot den tijd van zijn verblijf te Parijs heeft het meeste betrekking, door den Schrijver uit den mond van FAGEL en andere hoog geplaatste personen medegedeeld, of uit *mémoires* geput, op welke hij verzekert, dat men staat kan maken.

Van FAGEL, in wiens vertrouwen DE GROVESTINS zich gelukkig

(*) De Schrijver toont zich, wat ook van elders bekend is, ten sterkste ingenomen tegen den Raadpensionaris DE WITT en zijn regeringstelsel, dat zeker voor de mannen van adel en van den degen niet gunstig was. Nogtans verkreeg onder hem de zeemagt eene uitbreiding en glans, die zij vóór noch na dien tijd heeft bezeten, en het zou te bezien staan, of de oorlogen te land onder WILLEM III, en de kostbare Spaansche Successie-oorlog minder schade hebben berokkend dan die ter zee tegen Engeland.

noemt gedeeld te hebben, ontvangen wij deze afbeelding: »il ne s'agit pas de l'homme privé, aimable, spirituel, qui possédait le don si rare de se faire aimer de tous, parce qu'il possédait celui de se faire à toutes les exigences du moment, sans y sacrifier quoi que se fût de sa dignité et de sa franchise personnelle, mais de l'homme appelé et accoutumé à vivre au milieu d'une société d'élite, dans laquelle il fallait, avant tout, cette élégance de manières, cet insaisissable assemblage d'une foule de choses qui font l'homme de bonne compagnie par excellence. Tout cela était le partage du Baron FAGEL, et c'est à cela qu'il faut attribuer ses grands succès dans le monde, et surtout dans le monde Parisien, si difficile à contenter, si peu indulgent, à tout prendre, mais si excellent appréciateur de tout ce qui est vraiment noble et distingué. Aussi, peu d'hommes peuvent se vanter d'avoir occupé une position plus flatteuse dans la haute société, a l'époque où celle-ci existait, où elle brillait d'un grand éclat, et où il était indispensable d'obtenir son suffrage pour réussir." Evenwel was hij niet voor Ambassadeur in de wieg gelegd, maar voor het militaire vak opgeleid, en had zijnen jeugdigen en een goed deel van zijnen mannelijken leeftijd in het volgen van den Prins van ORANJE op diens omzwervingen in ballingschap zien voorbijgaan. Eerst op zijn veertigste jaar betrad hij de diplomatische baan, en kon dus voor geen geoefend Staatsman gelden. »C'était donc dans un rang intermédiaire qu'il fallait placer le Général FAGEL comme diplomate; car, grace à son grand sens, à son sentiment de dignité personnelle, il était incapable de descendre à cette diplomatie de bas étage, qui aime avant tout les petites intrigues, les menècs souterraines, les commérages, l'espionnage, et qui, au besoin, ne repousse pas les confidences des valets de chambre et de la livrée pour arriver a découvrir ce qu'elle espère savoir. Si M. FAGEL n'était pas capable de s'élèver au premier rang, il était encore moins capable de descendre à ce rang infime; il avait son juste-milieu diplomatique, et il y brillait par cette absence de petites rubriques de métier, réussit là où de plus habiles, de plus subtiles fussent probablement venus échouer. Il disait lui-même que sa franchise lui facilitait la besogne, et qu'il avait aplané de difficultés en allant rondement en affaires, que s'il avait eu recours à des expédiens ou à des voies plus détournées."

Van zijne eerlijkheid en belangeloosheid gaf hij een doorslaand bewijs in het weigeren van de aanbiedingen der Parijsche zoogenaamde Juifs des Rois, die met het oog op het crediet dat zijn naam aan hunne finantiële operatiën zoude bijzetten, hem in de winsten daarvan wilden doen deelen. Op welke wijze men dit aanlegde, en hoe zich FAGEL, in strijd met anderen van zijns gelijken, die er eene goede fortuin door verkregen hadden, gedroeg, berigt hij ons zelf: »un jour on vint m'annoncer que j'étais inscrit pour une somme colossale dans un emprunt. Je restai ébabi, et mon premier mouvement fût de me récrier, en disant que j'étais à mille lieues de posséder cette somme. On ne vous la demande pas — fût la réponse — au bout de quelque temps on vendra le capital inscrit sous votre nom, et les bénéfices seront pour vous. Merci — repondis je — n'ayant jamais possédé la somme, je n'ai aucun droit au bénéfice qu'elle peut produire, et il me répugne de figurer comme propriétaire d'un capital qui ne m'appartient pas. Effacez mon nom, je vous prie."

Om FAGEL groeperen zich een aantal wetenswaardige voorvallen, waarin hij meer of min gewikkeld was: de reis van den Prins van ORANJE (WILLEM I) naar Parijs, om met BUONAPARTE te onderhandelen over eene vergoeding van de door de omwenteling van 1795 verloren bezittingen en regten van zijn Huis in de Vereenigde Nederlanden, welke vergoeding, door het wantrouwen, dat 's Vorsten onmiddellijk daarop gevolgd vertrek naar Engeland bij den eersten Consul opwekte, en door de geschillen en den oorlog met Pruisen, op niets uitliep, terwijl zijn bezoek bij het Fransche Gouvernement hem bovendien met het Britsche in onmin bragt; verder het verlangen van den Baron VAN STEIN, om den Prins, door Frankrijk mishandeld, en een naam voerende den voorstanders der nationale onafhankelijkheid geliefd, aan het hoofd van het Deugdenverbond te stellen. »Le Baron fit part de son projet à M. FAGEL, qui lui dit: Celui sur lequel vous avez jeté les yeux, ne convient pas au rôle que vous lui destinez. Il vous faut un homme d'entrain, capable d'électriser cette jeunesse et de se conduire à son égard comme un compagnon d'armes bien plus que comme un chef: le Prince d'ORANGE est incapable de remplir ces conditions; son esprit, porté au pédantisme bien plus qu'à l'heroïsme, gâterait tout."

Opmerkelijk is het deel den Kroonprins toegeschreven aan de militaire zamenzwering tegen de BOURBONS in 1820, met het doel om voor zich de Fransche kroon magtig te worden, en om 't welk te bewerken zich Belgische met Fransche regementen, in de grensplaatsen van beide Rijken in garnizoen liggende, zouden verbonden hebben. — Gelijk de Schrijver zich van hetgeen in den diplomatischen en hofkring te Parijs plaats had, goed onderrigt toont, zoo hangt hij ook een levendig tafereel op van de onbegrijpelijke zorgeloosheid te Saint Cloud, op het oogenblik dat in de straten van Parijs het pleit over de heerschappij der BOURBONS bloedig beslist werd, en van den schrik en de verwarring toen het bleek dat alles verloren was. Niet duister wordt de oorzaak van de geringe energie waarmede men tegen de opstandelingen te werk ging, door sommigen met den naam van »verraad" bestempeld, gezocht in het misnoegen van den Hertog VAN RAGUSA over zijne verijdelde hoop om aan het hoofd der expeditie naar Algiers te staan. Men vertrouwde de schatten van den Dey niet in de handen van den altijd geld gebrek hebbenden Maarschalk, wiens schulden, ten bedrage van ongeveer een half millioen francs, de Koning nog onlangs voldaan had. Stelt echter DE GROVESTINS zich van de tusschenkomst der gezamenlijke Ambassadeurs, en van den terugkeer der uit Parijs geslagene troepen in de stad tot het hervatten van den strijd, onder aanvoering van den Dauphin, voor de zaak der BOURBONS veel voor, dan vermaakt hij zich met eene hersenschim. Na de mislukte pogingen om de beruchte ordonnantiën met geweld in een driedaagschen worstelstrijd te handhaven, was er aan geen ophouden van hun vallenden troon meer te denken. De afstand van KAREL X, ten voordeele van den Hertog VAN BOURDEAUX, kwam te laat, en ware zij ook tijdiger geschied, het zou niet gebaat hebben. De Hertog VAN ORLEANS zou, bij de betere uitzigten die hij had, de onbehagelijke positie van als Luitenant-Generaal tusschen de overwonnen en de overwinnende partij beklemd te zitten, niet aanvaard, noch laatstgenoemde zich de schikking hebben laten welgevallen, die de kroon bestemde voor een kind, welks wettige geboorte, evenzeer als die van den Engelschen Pretendent 130 jaren vroeger, betwijfeld werd, eene zonderlinge gelijkheid, onder meer, in de lotgevallen der verdreven STUARTS en BOURBONS.

Het naschrift hadden wij gaarne gemist. Zoo wij den Auteur wèl verstaan, prijst hij FAGEL gelukkig als zonder nakomelingen ten grave gedaald, omdat voor den adel het getij verloopen is: »aujourd'hui la quantité est venue prendre la place de la qualité." Het is zoo: »l'avitum decus est peu considéré de nos jours", niet echter van mannen als de overledene en de Schrijver, gerekend naar de nobele gevoelens, die overal in zijn werk doorstralen. Zij behoeven geen glans van Hollandsche en Friesche voorvaders te ontleenen, maar vinden dien in zich zelven, en geen weldenkende zal ze hun onthouden. Doch de Baron DE GROVESTINS, die het zoo iemand weten kan, beantwoorde zelf de vraag: of wie van edele afkomst zijn, ook steeds den roem van hun geslacht ophouden door edel gezind te zijn en te handelen? In ons oog is een adellijke of gekroonde deugniet niet minder, ja nog meer verachtelijk dan iemand van dat soort uit de lagere volksklasse, terwijl wij aan ieder braaf man, onverschillig of hij edelman, burger of boer heet, achting toedragen.

Over de Interpunctie. Door H. FRIJLINK. *Te Amsterdam, bij* Hendrik Frijlink., 1857. *In post 8vo. VIII en* 140 *bl. f* :-90.

De aankondiging van het bovenstaand werkje mag wel beginnen met het vermelden van de even zeldzame als eervolle bijzonderheid, dat de Uitgever tevens de Auteur is. Meermalen hebben wij den Heer FRIJLINK in deze dubbele hoedanigheid ontmoet, en telkens hebben wij van die kennismaking eene aangename herinnering behouden, hetzij eene vertaling of een eigen geschrift er aanleiding toe gaf. Taalkunde, voornamelijk van het Nederlandsch, in den ruimsten zin, is het gebied, dat de wakkere man als schrijver betreedt, en zoo dikwijls hij daarop den voet zet, geeft hij schoone bewijzen zoowel van zijne bevoegdheid daartoe als van zijne bescheidenheid in het voordragen van zijn gevoelen. Hij onderscheidt zich ook door deze kenmerken, nu hij zijne stem doet hooren over de moeijelijke leer der interpunctie. Dat wij deze leer met regt aldus noemen, kan reeds blijken uit het groot verschil dat daarin onder ons nog altijd valt te bespeuren, in weerwil van de verdienstelijke pogingen door ervaren taalkenners aangewend, om dat verschil te doen ophouden. Het ge-

mis van eene gewenschte eenheid in dezen kan ons intusschen niet verwonderen. Dat de scheiteekenen in de Westersche talen dezelfde zijn, wijst zeker op gelijkheid van oorsprong, en geeft wel te kennen, dat ze geenszins van willekeur afhangen, en op de overal geldende wetten van ons denkvermogen berusten; maar het eigenaardige in de constructie van iedere taal — het noodzakelijk uitvloeisel van het eigenaardig volkskarakter — brengt in dit algemeene toch groote verscheidenheid te weeg. De interpunctie voor de Noordelijke en Zuidelijke talen is dan ook niet geheel dezelfde, maar duldt en vordert eenige wijzigingen, ja wij zouden meenen, dat zelfs het verschil van stijl eenige meerdere vrijheid in dezen vergunt. Hangt toch de wijze van spreken, en dus ook van schrijven, d. i. de stijl, naauw zamen met de ligchamelijke zoowel als de geestelijke organisatie van den afzonderlijken mensch, zoo zal ook de leer der interpunctie den invloed daarvan niet geheel verloochenen. De eigenlijke kracht en zin dezer teekenen zullen daardoor wel niet veranderen, maar het meerder of minder gebruik zal er door gewijzigd worden. Bij de groote verscheidenheid van stijl, op de individualiteit van een ieder berustende, hem aan eene en dezelfde, in allen deele gelijke interpunctie te binden, schijnt ons toe te strijden èn met de vrijheid, waarop een iegelijk op dat gebied regt heeft, èn met de losheid, die een zoo wezenlijk sieraad van den stijl uitmaakt. En omdat wij op dit sieraad zoo grooten prijs stellen, betuigen wij wel voorstanders te zijn van een juist gebruik der scheiteekenen, maar tegenstanders van hun veelvuldig en eenvormig gebruik; men plaatse ze alleen waar de duidelijkheid van den zin ze noodwendig vordert, maar men zij er ook zeer spaarzaam mede, waar het weglaten er van aan die duidelijkheid niet in den weg staat. Er is niets wat het vloeijende en welluidende in den stijl meer belemmert, dan een angstvallig en menigvuldig gebruik der scheiteekenen; men beproeve slechts iets overluid voor te lezen waarvan de volzinnen daardoor onderscheiden, ja ontsierd zijn, en men zal ondervinden dat het gehoor door het stijve, stootende en hortende van dat voorlezen op eene onaangename wijze wordt aangedaan.

De Schrijver heeft zich niet voorgesteld, het gemis van eenparigheid in het plaatsen der scheiteekenen onder ons te doen

ophouden, door het gebruik er van aan bepaalde en onveranderlijke regelen te binden; hij drukt alleen den bescheiden wensch uit, om door zijn werkje »zoo mogelijk, vele ingeslopene en zich voortplantende verkeerdheden te weren"; en wij moeten hem den lof geven van hiertoe het zijne ruimschoots te hebben gedaan. Men vindt in zijn boekje de leer der interpunctie door vele, misschien wel eens te vele, taalkundige en historische bijzonderheden toegelicht, die van 's mans belezenheid op het taalgebied getuigen, en aanmerkingen over ingeslopen verkeerdheden, alsmede bedenkingen over in te voeren verbeteringen, die zijn goed oordeel doen uitkomen. Wij voor ons zouden, om eens iets te noemen, het gebruik van de comma nog meer wenschen beperkt te zien; wij zouden wel willen vragen, waartoe de bloote vermelding dient, dat in het Spaansch het vraagteeken de aangehaalde vraag voorafgaat, zonder een enkel woord over het al of niet navolgenswaardige van deze, onzes achtens juiste, schrijfwijze, en wij zouden wel gewenscht hebben, dat de Auteur bij de behandeling van het »deelteeken" (bl. 67 en vv.), zich nader had verklaard over het doorgaand schrijven van woorden met den *ng* klank, zoo als din-gen, jongelin-gen, en-gelen, in hoe ver b. v. de Engelschen navolging verdienen in hun schrijven van bring-ing, hear-ing, quarter-ing, gather-ing, danger-ous, mon-archy, protest-antism. Maar terwijl wij deze en dergelijke andere vragen doen, besluiten wij onze aankondiging van dit nuttige boekje met een aanbevelend woord aan allen wie de zuiverheid van onze taal ter harte gaat. Eene door het verkeerde plaatsen van scheiteekenen onverstaanbaar gemaakte zinsnede, die wij onlangs ergens vonden, sta hier als eene kleine toegift.

»CEZAR trad binnen op zijn hoofd, een helm aan zijne voeten, sandalen op zijn voorhoofd, eene wolk in zijne regterhand, zijn getrouw zwaard in zijn oog, een toornige blik niets zeggende, ging hij zitten."

Tien Nachten in de Gelagkamer. Door F. S. ARTHUR. *Naar het Engelsch, door* L. C. CNOPIUS. *Te Haarlem, bij* C. Zwaardemaker. 1856. *In kl. 8vo. f* 1 - 25.

Wij wenschten wel over dit goed geschreven boekske een in allen opzigte gunstig oordeel te kunnen uitbrengen. Bewerking

en strekking beiden zouden het verdienen. Toch zal menigeen, die 't met de afschaffings-mannen nog niet vinden kan, er een vonnis over uitspreken, dat ieder, die als Ref. met het beginsel van den oorlog tegen den jenever hoogelijk is ingenomen, desniettemin zal moeten onderschrijven: „*qui prouve trop, ne prouve rien!*"

De Auteur heeft de wijd uiteenloopende verschijnselen der jeneverpest in één ziektegeval waargenomen, een ziektegeval, dat zich over twaalf jaren uitstrekt; hij schetst ons het beeld van een reiziger, die 't welvarende dorp Cedarville bezoekt op den oogenblik, dat aldaar aan den wensch der meerderheid is voldaan, en aan het plaatsje het éénige is geschonken, wat er tot heden ontbrak om er de welvaart ten top te voeren, eene *goede* herberg.

SIMON SLADE, een oppassend, welgezind en gegoed molenaar, begon te begrijpen, dat het tappersbedrijf, zoo al niet meerdere, dan toch met mindere moeite te verkrijgen winsten zou opleveren, dan zijn vorig beroep. Hij zou Cedarville eene model-herberg schenken. Ieder was er hoogelijk meê ingenomen. 't Zou vreemdelingen lokken; de panden, de grond zouden in waarde vermeerderen; de „sikkel en de schoof" zou het dorp zijne toekomst waarborgen. Weinige weken na de opening van het fraaije locaal trad de reiziger er voor de eerste maal binnen. 't Scherpe oog van den afschaffer zag toen alreeds de kankerige plek op 't schoone gelaat van de nieuwe onderneming. Jaarlijks brengen zijne zaken hem in de noodzakelijkheid, om weder den dorpel van de herberg te overschrijden. Hij ziet daar gedurende twaalf jaren een nieuw geslacht, een nieuw Cedarville verrijzen, maar een Cedarville, zoo geheel anders dan wat het vroeger was: minder rustig, meer woelig en opgewonden; minder arbeidzaam en eenvoudig; meer geneigd, tijd, geld en gezondheid op te offeren, door zich den jeneverduivel in de armen te werpen. Met ieder jaar ziet hij zedelijken, op 't eind ook materiëlen achteruitgang. Het huiselijk geluk wordt verwoest; armoede treedt in de plaats van welvaart; spel in plaats van arbeid; de eerbied voor de ouders gaat bij het jonge geslacht verloren; de herberg is immer vol, en de kerk ledig; moord en doodslag zetten de kroon op het met verkeerde oogmerken begonnen werk; SIMON SLADE is er als zoo vele anderen het slagtoffer

van, arm en berooid; zijne gade is in 't krankzinnigengesticht; zijne dochter het ouderlijk huis ontvlugt; hij zelf stervende door de hand van zijn misdadigen zoon.

Dit alles maakt de inhoud van deze *Tien Nachten* uit. De reiziger woont dit alles bij; hij is als de kwade geest uit het tooversprookje, die ellende rondom zich verspreidt. Wanneer hij Cedarville binnentreedt, grijpt er immer iets plaats, dat wel hém een zigtbaar bewijs van de aanwezigheid van het verderf geeft, maar hem zelf al 't air leent van een voorspook. Dat heeft de Auteur zeker niet bedoeld, en toch, 't is de indruk dien hij onwillekeurig bij den lezer maakt, en wanneer hij dien verwerpt, springt hem onmiddellijk het geforceerde der conceptie in het oog. Het tafereel is ook met te donkere kleuren geschetst. De jenever doet véél kwaad, maar *alles* op hare rekening te stellen is wat sterk; zonder den invloed van het geestrijk vocht zijn de booze hartstogten des menschen ook de oorzaak van menige misdadige handeling.

»*Qui prouve trop*, *ne prouve rien!*" Wij beamen het, al doen wij 't noode. Wat minder gezocht, had het boekske meer nut kunnen stichten. Nu kan 't alleen zijne waarde hebben voor den weinig ontwikkelden lezer, die, zonder door te denken, of oorzaken en gevolgen na te sporen, aan 't uiterlijke hechten blijft. Dien zal 't misschien van de »flesch" afhouden, daar hij somber gestemd zal worden door de kleurige voorstelling der gevolgen, waartoe het gebruik van jenever leiden *kan*. Om die reden hadden wij den prijs ter algemeene verspreiding gaarne iets lager gezien; nu is die te hoog voor het eenige publiek, dat met vrucht het boekske zal lezen.

Wij hebben nog ééne opmerking. Zoo als sommige volksboeken, onder anderen die van ZSCHOKKE, GOTHELFF en KELL, te veel den Duitschen oorsprong verraden, zoo bewijst ook ARTHUR's werk, te veel dat het eene vrucht is van Amerikaanschen grond. Waarom niet liever eene omwerking, dan eene slaafsche vertaling? Het volk kan zich in dergelijke toestanden niet verplaatsen; het is vreemd aan de geschetste gebeurtenissen; men vindt eigen en buurmans beeld niet in de ten tooneele gevoerde figuren.

Zal er nooit eens een echt Hollandsch volksboek geschreven worden? Heeft dan geen onzer Auteurs het talent eens iets voor de massa, voor Volksbibliotheken te

geven, dat waarachtig voor het volk geschikt is? Als wij namen durfden noemen, wij zouden den een en ander wel eens willen aanporren, ten bewijze dat het hun niet aan talent, wel aan den lust ontbreekt.

Wij hopen, dat, in weerwil van 't vele goede en degelijke dat in deze *Tien Nachten in de Gelagkamer* is nedergelegd, een Hollandsche afschaffer weldra onze letterkunde zal verrijken met een boek, waarin Hollandsche huisvaders gewezen worden op de slechte gevolgen, die de drank en het kroegloopen voor Hollands volk door den tijd hebben kunnen, en, zoo God het niet verhoedt, ook hebben zullen.

Dan mag hij den Amerikaan eens raadplegen, waar deze te velde trekt tegen diegenen, welke, uit het beginsel van individuëele vrijheid, zich aankanten tegen eene hooge belasting op het gedistilleerd, een zeer hoog patent op het uit een staathuishoudkundig oogpunt ook inproductive beroep van kastelein, en een wettelijken maatregel tegen openlijke dronkenschap.

Dat geldt ook voor ons, waar 't vrijheidssysteem de zedelijkheid en de algemeene welvaart wel eens in gevaar kan brengen.

Nog iets; de vertaling van dit boekske is, even als de uitvoering, zeer te prijzen.

Sennora PEPITA. *Gedenkschriften uit het leven eener Danseres. Door haar zelve beschreven. Uit het Hoogduitsch. Twee Deelen. Te Utrecht, bij* J. G. Andriessen en Comp. 1856. *In gr. 8vo. X en* 486 *bl. Met gesteendrukten titel en vignet. f* 4 - 90.

Sennora PEPITA is eene vrouw, wier levensloop wisselvallig en zonderling genoeg was, om eenige episoden aan te bieden, die in een roman niet misplaatst zouden zijn. Of haar geheelen levensloop in den vorm van gedenkschriften mede te deelen een arbeid is, waarmede het lezend publiek kan gebaat zijn, betwijfelen wij; dat onze letterkunde bij de vertaling van dit Duitsche product niets gewonnen heeft, weten wij zeker. 't Is al weêr eene bijdrage te meer tot de »*littérature de sang et de boue*", een nieuw bewijs voor de vertaalwoede ten onzent, die op iedere rijpe en groene vrucht aanvalt. Dansen is heel lief en aardig, maar gedurende den tijd, dien men behoeft om circa 500 bladzijden te lezen, immer 't beeld eener danseres

voor zich te zien, immer dwarrelende, dansende en zich bewegende figuren voor oogen te hebben, is van den moed en 't geduld van een lezer wat te veel gevergd. Sennora PEPITA heeft eene uitgebreide conversatie gehad, maar niemand, van wie ooit haar omringde, was belangwekkend genoeg, om anderen te doen deelen in de *souvenirs*, die zij er van voordraagt. 't Was dan ook in den regel geen uitgelezen gezelschap, al bewoog zij zich ook soms in hoogere kringen.

Niemand zal 't zich beklagen, wanneer hij dit boek, al is 't ook zijn leesgezelschap binnengesmokkeld, ongelezen laat. Sommige tafereelen zijn zoo gemeen, dat wij deze »Gedenkschriften" niet gaarne eene vrouw of een meisje in handen zouden geven. Wij wenschen dit product eerst een plaatsje op den pakzolder van de Uitgevers, later in de snippermand, eindelijk ter plaatse, waar 't allerbest deze bladen eene algeheele vernietiging worden prijs gegeven. De schade die de Uitgevers financiëel lijden zullen, moet, zoo wij hopen, hun tot leering verstrekken, voor 't vervolg wat keuriger te zijn op 't geen zij het publiek aanbieden.

De uitvoering is goed; de vertaling niet van de beste.

Boven Lucht en Wolken; of een Togtje door het Wereldruim. Naar het Hoogduitsch van A. BERNSTEIN, *door* J. J. A. GOEVERNEUR. *Te Groningen, bij* M. Smit. 1857. *In 8vo.* 153 *bl.* *f* 1-25.

Aangenamer, onderhoudender geschreven boekje kwam ons in langen tijd niet onder de oogen, dan deze door den als volksschrijver gunstig bekenden GOEVERNEUR bewerkte vertaling van *Eine Phantasie-Reise im Welt-All*, van den door andere schriften mede ook aan onze landgenooten gunstig bekenden BERNSTEIN. In den vorm van een »fantastisch" reisje verhaalt het vele wetenswaardige bijzonderheden aangaande de natuurlijke gesteldheid der ligchamen van ons zonnestelsel — want deze reductie moet het *Welt-All* van het oorspronkelijke, het *wereldruim* van de vertaling, ondergaan. De eerste reis is naar de maan, doch de »phantasie-reiziger" houdt onderweg op een paar »stations" stil, eerst om eens naar de aarde te kijken, daar zij verscholen is in haar lucht-omkleedsel en bekransd met het poollicht; vervolgens op halfweg, en daarna op de plaats, waar de aard-

schijf en de maan zich even groot vertoonen, niet ver van het station, waar beider aantrekking even groot is. Op de maan vindt de reiziger niemand; hij roept, maar hoort zijne eigene stem niet — er is geen lucht (om dat te zeggen is het eigenlijk te doen), geen water, geen plant, geen dier, geen mensch, ten minste geen mensch met ooren, neus, mond, longen, borst, bloed, hart — in één woord, de schrijver vertelt op luimige wijze van de gevolgtrekkingen, voortvloeijende uit het ontbreken van eenen dampkring om de maan. Hij vindt er zich evenwel veel ligter en kan er zonder moeite hooge luchtsprongen — zegge: sprongen in de hoogte — maken; een gevolg van de vijfmaal zwakkere zwaartekracht. De dagen en nachten vindt hij er onmatig lang, ieder van 14^{d} 18^{u}. En op diezelfde wijze gaat het nu voort, eerst naar de zon, dan naar *Mercurius*, *Venus*, enz., onder scherts, die echter schaarscher wordt, naar mate men verder komt; maar tevens zich vrijhoudend van die ongemotiveerde onderstellingen, door welke b. v. de *Cosmotheoros* van HUYGENS slechts doet glimlagchen over den schrijver. HUYGENS was een groot man, een der eerste lichten van zijnen tijd; een man, voor wien men zijn hoed afneemt als men hem hoort noemen; een wiskundig genie van de bovenste plank; maar — die roem rust waarlijk niet op zijnen *Cosmotheoros!* Heeft na zijn tijd de wetenschap reuzenschreden gedaan, de willekeurige onderstellingen hebben zich omgekeerd ingekrompen; en gaf in vroeger tijd het beuzelen — wij spreken nu niet van HUYGENS alleen — over de gesteldheid der natuur op de oppervlakte van andere ligchamen in ons zonnestelsel zich het voorkomen van wetenschappelijkheid, — hier is het niets meer dan het kleed eener onschuldige scherts, om het populair wetenswaardigste in dien vorm aan den man te brengen en tot dieper onderzoek bij ernstiger schrijvers uit te lokken. Neemt b. v. HUYGENS aan, dat op *Jupiter* zee en land is, bij gevolg zeevaart, en daar deze zonder sterrekunde zich niet laat denken, moeten de *Jupiter*-bewoners goede sterrekundigen zijn, — BERNSTEIN daarentegen merkt vrij wat rationeler op, dat op *Jupiter* de nachten door alle jaargetijden heen slechts 4^{u} $57'$ lang zijn, en nog verkort worden door de schemering van den dikken dampkring, terwijl bovendien de bewoners van de equatorstreken schier onafgebroken maneschijn hebben, weshalve men niet verwachten mag, dat de *Jupiters*-menschen uit-

stekende astronomen zijn, daar maneschijn en schemerlicht eene naauwkeurige waarneming van den hemel en de gesternten kwalijk toelaten. En die schertsende vorm is in sommige opzigten zeer goed. In de leerboeken leest men altijd, en dat spreekt van zelf, van millioenen mijlen afstand, van duizende kubiekmijlen inhoud, enz. Maar heeft nu de min geoefende een helder denkbeeld van die groote getallen? Neen. Daarom is het wèl ter snede, wanneer hier eene zoodanige verzinnelijkte voorstelling van afstanden en grootheden wordt gegeven, die het ware, of liever het onoverzienbare, nog nader onder de voorstelling brengt dan de gewone vergelijkingen met voetgangers, spoortreinen, kanonkogels en dergelijke. Wij hadden wel gewenscht, dat de vertaler de locale voorstellingen te Berlijn en in den omtrek hadde verplaatst naar ons vaderland. Hij liet het na, omdat de schrijver haar bij herhaling aanvat en er meermalen op terugkomt, weshalve hij verwarring vreesde; maar daarvoor bestond geen nood, als hij het ook slechts volhield. Doch blijkbaar ontbrak het hem daartoe aan de noodige kennis van de zaken over welke hij schreef.

En dat is ook eene der voornaamste aanmerkingen, welke wij op dit boekje hebben. De uitgever meende, dat GOEVERNEUR het wel vertalen kon, en hij bragt dezen zoo ver, dat hij het zelf dacht. Blijkbaar verkeerden beiden in den waan, dat men slechts eenen lossen, levendigen, onderhoudenden stijl behoeft te schrijven om een in dito stijl geschreven boek te vertalen. Dat zij zoo van een bloot bellettristisch geschrift, van een wetenschappelijk geldt het niet. Daar moet de schrijver niet alleen den vorm, maar ook de zaak meester zijn. Wie de resultaten der wetenschap in populairen vorm wil voordragen, behoort grondige kennis van de wetenschap te bezitten. En een vertaler van zoodanig boek kan er zich niet met een Jantje van Leiden afmaken, zeggende: ik wasch mijne handen in onschuld, ik wist niet beter, en niemand heeft iets op mij te zeggen, als niemand mij bewijzen kan iets ongetrouw te hebben overgezet; voor de feilen van den auteur ben ik niet verantwoordelijk. Die redekaveling mogt gelden tegenover den uitgever, die den vertaler te werk stelt; tegenover het publiek geldt zij niet. Hetgeen men niet kent behoort men niet te vertalen, en een uitgever moge niet weten aan wien hij een boek toevertrouwt ter vertaling, een man van letteren, die achting

heeft voor zich zelven en achting voor het publiek, moet in zulk een geval wijzer zijn dan een boekverkooper, en het er niet op wagen of hij aan het publiek zin of onzin in de hand stopt. Ons afkeurend oordeel is gestreng, maar het is regtvaardig. Enkele staaltjes zullen toereikende zijn om het te staven.

Bladz. 8 staat, dat de aarde zich halfweg tusschen haar en de maan »als een tienmaal zoó groote kogel vertoont als de zon". Dit is geheel bezijden de waarheid. De aarde vertoont zich op de maan, zoo als bladz. 16 teregt wordt gezegd, als eene schijf, 14 maal grooter dan de maan voor de oppervlakte der aarde. Daar nu de zon en de maan ons op aarde nagenoeg even groot toeschijnen, volgt daaruit, dat, vermits de schijnbare grootte van een ligchaam toeneemt in de vierkants-evenredigheid van den verminderden afstand, het oog, op de helft van den afstand tusschen de maan en de aarde verplaatst, de laatste 14 X 4 = 56 maal zoo groot zou zien als de zon, welke laatste daar en hier dezelfde schijnbare grootte heeft.

Zulke kleinigheden zijn er meer; wij zullen ze niet opsommen. Maar dit mogen wij niet onopgemerkt laten, dat het op bl. 106—115 geschrevene aangaande de planeet *Neptunus* eene volslagene onbekendheid bewijst met hetgeen de nasporingen der sterrekundigen aangaande dat hemelligchaam en zijne beweging hebben aan den dag gebragt, waaruit de schromelijkste misvattingen en zonderlingste verwarringen voortspruiten. Al aanstonds wordt de omloopstijd, reeds bladz. 59 op 274 jaren opgegeven, bij herhaling op 217 jaren gesteld; de zons-afstand op 36 maal dien der aarde (bladz. 108) en dus 270 millioen mijlen (bladz. 116) — de voorloopige raming van LEVERRIER uit de storingen van *Uranus*, of eigenlijk: de onderstelling, van welke LEVERRIER bij zijne berekeningen was uitgegaan, doch die later, na de ontdekking, door de waarneming geheel en al is gelogenstraft. Bij BERNSTEIN is het nog het oude praatje, dat vóór bijna 11 jaren de gansche wereld in verbazing bragt: LEVERRIER heeft uit onregelmatigheden in den loop van *Uranus* afgeleid, dat er nog eene nooit geziene planeet *moest* zijn, die dáár aan den hemel stond, en zie — naauwelijks rigtte GALLE te Berlijn er zijnen kijker heen, of — bijkans juist waar LEVERRIER gezegd had, stond de planeet. Stond *eene* planeet, zeggen wij. De wetenschap, die zich door geene blufferij, als komt zij uit den mond van een ARAGO, laat verkloeken, heeft

sedert lang beslist, dat de loopbaan der planeet *Neptunus* geheel andere elementen heeft dan LEVERRIER afleidde uit de storingen van *Uranus*, en dat alleen aan een bijzonder gelukkig toeval is toe te schrijven, dat GALLE, afgaande op de berekeningen van LEVERRIER, de planeet den 28sten September 1846 vond. Al wat BERNSTEIN daaromtrent schrijft, door GOEVERNEUR getrouw en met al zijne feilen overgezet, levert het duidelijkst mogelijke blijk, dat hij niets weet van hetgeen in de sterrekundige wereld in de laatste tien jaren is voorgevallen aangaande eene zaak, die met onpartijdige waarheidsliefde van alle zijden bekeken is. De verzekering van LEVERRIER: »dáár staat de planeet" en hare ontdekking door GALLE op die verzekering, bijna juist op de aangewezen plaats, was wèl geschikt om verbazing te wekken en hooge lofspraken uit te lokken op het genie, dat eene zoo ongehoorde voorspelling zoo schitterend door de uitkomst zag gevolgd; maar slechts het onkundige publiek moest dáárin *nu nog* een blijk zien van de hoogte, door de sterrekunde in onzen tijd bereikt — die het publiek wil voorlichten, moest beter weten. Hij moest weten, dat eene algemeene oplossing van het vraagstuk de krachten der hedendaagsche wiskunde, en dus ook die van LEVERRIER, te boven gaat; dat men dus de oplossing voor bepaalde gevallen moet zoeken, dat zegt: onderstellingen moet aannemen, terwijl het van de uitkomst afhangt, welke dier onderstellingen men kan behouden, welke men moet verwerpen. Iemand, die thans de ontdekking van *Neptunus* wil voordragen als een blijk der krachten van den menschelijken geest, behoorde te weten, dat behalve de oplossingen, later door PEIRCE gevonden, twee voor de hand liggen: die van LEVERRIER uit de berekening, die van de natuur zelve in *Neptunus* gegeven. Wij herinneren dit niet om LEVERRIER's roem te verkleinen, want die roem is welverdiend, maar behoort even weinig haren grond te hebben in de plaatsbepaling van *Neptunus*, als die van HUYGENS in de droomerijen van zijnen *Cosmotheoros*. Wij zeggen het alleen, om te doen gevoelen, dat waar het iets meer geldt dan het algemeen en sedert lang bekende, iets meer dan hetgeen men aangaande ons zonnestelsel in honderd populaire en impopulaire boeken vinden kan, BERNSTEIN de man niet is, om den tegenwoordigen stand der sterrekunde onder de onkundigen te brengen, tenzij men er zich afmake met het gewone: o, zoo naauw komt het er voor het groote publiek niet op aan! Op die wijze wordt dat groote publiek

op een dwaalspoor geholpen, en dat kan te gemakkelijker geschieden omdat het zulke boekjes in handen neemt »om er althans iets van te weten"; maar dan leere men het ook de zaak gelijk zij is. Trouwens voor de verregaande onwetendheid van BERNSTEIN, ten aanzien van alles wat *Neptunus* betreft, pleite alleen, dat hij die planeet N.B.! beschouwt als eene nieuwe bevestiging der wet van TITIUS, terwijl nogtans deze zoogenoemde »wet" juist door de ontdekking van *Neptunus* bewezen is geene algemeene wet in ons zonnestelsel, ook zelfs niet in de ruimte buiten *Jupiter*, te zijn. En zulke onnoozelheden vertaalt men er maar op toe!

Wij erkennen het: dit gedeelte is verreweg het slechtste van het boekske; het is er jammer van, want waarlijk, het is zeer onderhoudend geschreven, en 't hinderde ons, feilen aan te treffen, zoo als ook bladz. 149, waar over de komeet, aan welker berekening onze landgenoot BOMME zooveel moeite heeft besteed, zoo wordt geschreven, als hadde Prof. KAISER niet geschreven hetgeen hij toch in 't licht zond lang vóór dat het laatste blad van dit boekje werd afgedrukt. Maar de Heer GOEVERNEUR zou de boven gegispte dwaasheden niet hebben kunnen vertalen, ware hem het onschatbare werk van dien Hoogleeraar over de *Planeet-ontdekkingen* bekend geweest, noch ook bij eenige kennis van zaken hebben gedoogd, dat bladz. 141 de eer, de komeet van HALLEY het naauwkeurigst te hebben berekend, met voorbijgang van onzen beroemden landgenoot, aan ROSENBERGER ware toegekend.

Wij namen reeds te veel plaats in om nog meer te mogen zeggen van een zoo klein boekje. Dit alleen nog, dat, hoezeer wij anders niet houden van drukfouten op te sommen, de aard van dit werkje eene naauwkeurige correctie vorderde van de getallen-opgaven. Als de meest noodzakelijke moeten verbeterd worden: bladz. 27 reg. 7, 15 in 14; bladz. 80 reg. 12, 8 dagen in 3 dagen; bladz. 88 reg. 30, *Jupiter* in *Saturnus*; bladz. 106 reg. 2 v. o., 86 in 76; bladz. 116 reg. 1, cirkels in ellipsen, die weinig van cirkels verschillen; bladz. 128 reg. 7 v. o., *planeten* in *kometen*.

Het is jammer, dat dit boekje niet liever omgewerkt dan vertaald is. Mogt de uitgever er nog toe besluiten, en dus eene kennelijke boekverkoopers-speculatie in eene dienst aan de wetenschap veranderen, hij zou er eer bij inleggen.

Ω.

Grondbeginselen der Hoogduitsche Taal, op eene nieuwe en beknopte wijze naar den geest der Taal voorgedragen, met Opstellen ter toepassing; door H. W. MÜLLER, *Onderwijzer in vreemde Talen te 's Gravenhage. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1856. *In kl. 8vo.* 127 *bl. f* :-80.

Dit werkje is bestemd voor die leerlingen, welke in korten tijd Hoogduitsch *willen* of *moeten* leeren, en opdat de onderwijzer dadelijk aanleiding hebbe, om reeds met eerstbeginnenden Hoogduitsch te spreken, zijn de regels in die taal opgegeven. Wij keuren deze methode volkomen goed, vooral met betrekking tot het Hoogduitsch, omdat de naauwe verwantschap van deze onze zustertaal met de Hollandsche het verstaan van eenvoudige volzinnen gemakkelijk maakt, en een ervaren onderwijzer zonder veel moeite de oplettendheid zijner discipelen op het behandelde zal kunnen vestigen. Dat men tevens die regels met de leerlingen moet vertalen, alvorens tot de toepassing over te gaan, valt gereedelijk in het oog.

De definities zijn over het algemeen duidelijk en beknopt opgegeven, en enkele *Bemerkungen* met veel *tact* uitgedrukt. Onder anderen viel onze aandacht op de volgende aanmerking, vooral voor Hollandsche knapen van belang: »Die Deklinationen sind im Deutschen rein, das heisst: die Beugefälle werden nicht mit Präpositionen gebildet, sondern durch Endungen."

De opstellen ter toepassing zijn met zorg bewerkt, en slaan meestal met juistheid op de vooraf behandelde taalregels. Volzinnen als de volgende keuren wij echter af: »Er zijn geene andere Christenen dan Christenen" (bl. 95). — »Wij hebben begrippen van de wijsheid van het hoogste Wezen, van zijne goedheid, van zijne regtvaardigheid, maar geen (geene) van zijne almagt" (bl. 109). — Daargelaten of dit subjectieve gevoelen des Schrijvers voor geene gegronde tegenspraak vatbaar is, zijn dergelijke uitdrukkingen niet hier op hare plaats: geen schoolboek, veel minder eenig taalboek, mag tot een *vehiculum* van geliefkoosde meeningen gebruikt worden.

Enkele misstellingen en uitlatingen zullen onder de leiding

van een bekwamen onderwijzer ligt verholpen worden. Onder de laatste rubriek behooren de werkwoorden: *bleichen*, *fahren*, *löschen*, *schallen*, *schnauben*, *schrecken*, *schroten*, *spalten*, *wiegen*, *weichen* en *wirren*, die wij te vergeefs in de *Verzeichniss der unregelmässigen Zeitwörter* gezocht hebben.

Februarij 1857. L. A. H.

KORTE MEDEDEELINGEN.

De Apokryfe boeken des O. V. beantwoorden bij velen aan de oorspronkelijke beteekenis van hunnen naam. Ze zijn velen in waarheid Apokryfe (verborgen) boeken. In vroeger tijd, toen de folio-uitgave van den Bijbel in ieder Christelijk huisgezin was te vinden, bestond er van zelf aanleiding om met die boeken bekend te worden, omdat zij in deze uitgave mede waren opgenomen. Het Engelsch en Nederlandsch Bijbelgenootschap heeft ze in zijne uitgave van den Bijbel achterwege gelaten; en daar deze uitgave den folio-Bijbel bijna overal heeft vervangen, zoo is het niet vreemd, dat menigeen, òf het bestaan dier boeken niet kent, òf althans ze nooit heeft ter hand genomen. Intusschen is er onder veel, dat beter ongelezen blijve, ook veel, dat als geschiedkundige oorkonde of ook wel tot stichting aan de vergetelheid verdient onttrokken te worden. En daarom betuigen wij gaarne onze ingenomenheid met een onlangs bij H. TEN BRINK, te Meppel, uitgekomen werkje, getiteld: *Geschiedenissen, Verhalen en Spreuken, uit de Apokryfe Boeken des O. V., ten dienste van Katechisatiën en Huisgezinnen.* Het bevat, in 104 bladz. kl. 8vo. (à 70 cts.), eene bloemlezing, waarvoor wij den onbekenden Verzamelaar dank verschuldigd zijn. Met zorg en juistheid heeft hij gekozen, en de lezing daarenboven aangenaam en gemakkelijk gemaakt door gepaste opschriften boven elk gedeelte, die ons met den inhoud bekend maken. Zoo vinden wij de gedeelten der spreuken van JEZUS SIRACH, die in deze verzameling zijn opgenomen, onder de volgende rubrieken gebragt: De lof der ware wijsheid. — De mensch en zijne bestemming. — Een dwaas. — De zonde. — Hoogmoed. — Haat en wraakzucht, enz. enz. In vele opzigten kunnen wij dit boekje aan alle Bijbelvrienden aanbevelen.

Het was eene buitengewoon gewigtige ure, toen de Heer J. G. W. KROL, Pred. te Heukelum, het vaarwel toeriep aan zijne gemeente. Hij zou vertrekken naar onze Oost-Indische bezittingen, om daar zijne Evangelie-prediking voort te zetten. Van hem kan het ons niet bevreemden, dat hij dit laatste woord ter perse zond, om daardoor een blijvend aandenken achter te laten aan zijne gemeente, aan zijne vrienden en betrekkingen. Dat woord draagt den stempel van uit het hart te zijn gesproken. *Daarin* bestaat zijne homiletische waarde. Naar aanleiding van *Hand.* XX vs. 36 schetst hij *de ure des afscheids als eene ure des gebeds.* Waarom het gebed, waarmeê hij besloot, er niet bijgevoegd? Of de Heer KROL gewoon is, zijne gebeden te improviseren, weten wij niet. Ons is het nooit voorgekomen eene schande te zijn, zoo als sommigen het schijnen te beschouwen, zich niet minder voor een gebed dan voor eene preek voor te bereiden, en goed voorgaan in het gebed is geene ligte zaak, die wel verdient bestudeerd te worden. Daarom kunnen wij het betreuren, dat de gemeente van H. zich niet ziet in staat gesteld, om nevens de opwekking tot zamen bidden, ook zich voor den geest te roepen, hoe zij met haren leeraar voor het laatst heeft zaâm gebeden. Doch — de Schrijver is zeker reeds lang de wijde wateren overgetogen, en welligt komen deze woorden hem daar niet ter oore. Terwijl hij zelf dáár arbeidt, werke ook in zijne afwezigheid het woord, dat hij achterliet, iets goeds bij velen.

Wat de Recensent der nieuwe uitgave van MERLE D'AUBIGNÉ'S *Geschiedenis der Hervorming* met de eerste Aflevering heeft gedaan, van regel tot regel de juistheid der vertaling beoordeelen, door die te vergelijken met het oorspronkelijke, kan hij natuurlijk niet voortzetten. Het zou een vermoeijende en voor de lezers vervelende arbeid zijn. Hij vergenoegt zich dus met de mededeeling, dat thans ook *de tweede*, *derde en vierde Aflevering* het licht zien. De bijzonder geringe prijs dezer uitgave (25 cts. per Aflev.), de schoone druk en juiste correctie zijn hare beste aanbeveling. De Uitgever zorge, dat op nieuw de vertaling met het oorspronkelijke worde vergeleken en de feilen van den eersten druk verbeterd. In

hoe verre dit geschied is, zal door Ref. bij eene latere Aflevering nogmaals worden aangewezen.

VAN DER PALM's *Bijbel voor de Jeugd.* Eene nieuwe en wel eene volks-uitgave van dezen Bijbel ziet het licht bij G. B. VAN GOOR, te Gouda. Het boek zelf aan te prijzen, is overbodig, het heeft zich reeds lang een gevestigden naam verworven. Eene goedkooper uitgave ware wenschelijk, en zal door velen met blijdschap worden ontvangen. De oorspronkelijke uitgave toch was door den hoogen prijs niet voor elk, die haar begeerde, toegankelijk. Eene latere goedkoope editie schrikte af door slecht papier en onbehagelijken druk. De onderneming van den Heer VAN GOOR onderscheidt zich van deze gunstig. De prijs van het geheele werk zal in plaats van meer dan *f* 20, slechts *f* 9-60 wezen, en daarbij zal het voorzien worden van des Schrijvers portret en eene kaart van Palestina. Is deze Bijbel voor de Jeugd onberispelijk? — wie zal het verwachten? zouden de vorderingen der wetenschap ook daarin geene veranderingen eischen? — wie zal het betwijfelen? — Toch zijn de deugden en voortreffelijkheden van dit werk zoo menigvuldig, dat het ook nu nog eene plaats in alle Christelijke huisgezinnen verdient, en wij daarom de onderneming van den Uitgever van harte toejuichen, en hem daarvan rijke vruchten (namelijk geestelijke, misschien ook stoffelijke, dat kunnen wij niet beoordeelen) durven beloven.

Een woord bij het graf van — A. FRANCKEN, *door* — R. BODENBURGH MENTZ — is ons ter beoordeeling toegezonden. Ongaarne ontvangen wij zulke zaken ter beoordeeling. Wie zou met het mes der kritiek een dergelijk woord willen ontleden? Wij achten het uit het hart en tot het hart gesproken, en laten het daarom in zijne oorspronkelijke waarde, die het niet hebben kan voor ons, wie de ontslapene ten eenenmale onbekend is, maar het zeker heeft gehad en voortdurend blijve bezitten voor alle vrienden van den overleden grijsaard!

De *Bijdragen ter bevordering van het Christelijk leven, verzameld door* AMSHOFF *en* MUURLING, bekleeden eene niet onwaardige plaats onder de stichtelijke lectuur van den dag.

Vooral het eerste Stukje van 1857 onderscheidt zich door eene vereeniging van degelijkheid en eenvoudigheid. Het bevat de volgende *bijdragen:* Heeren en dienstbaren, door P. HOFSTEDE DE GROOT. — Gedachten over CHRISTUS, LAVATER gevolgd, en medegedeeld door AMSHOFF. — Eene leerschool der Goddelijke Voorzienigheid, door BROUWER, te Oudkerk. — Iets over de Galla's en de Galla-Negerin PAULINE JOHANNE FATHME. — Het Evangelie der arme verwaarloosde kinderen, door BENNINK JANSSONIUS. — Welgemoed, door PARSON, te Steenwijk. — De lach, door J. DE BOER. — De beide laatste dichtstukjes strekken dit boekje minder tot sieraad.

Gezondheidsleer voor Bedroefden. Over den invloed van het verdriet op den mensch. Naar het Fransch van Dr. A. M. BIDART, *door* C. DE JONG. *Te Utrecht, bij* B. DEKEMA. 1857. *In kl. 8vo.* 101 *en* 8 *bl. f* :-90. — Schrijver en Vertaler beide zijn ons onbekend. Evenwel meenen wij voldoende redenen te hebben om noch bij den een, noch bij den ander hoog op te zien. De wijze, waarop de Schrijver, in het vierde Hoofdstuk, *de gezondheidsleer voor den bedroefde*, en dus zijn eigenlijk onderwerp, behandeld heeft, is beneden het middelmatige: in zijne denkbeelden treft men noch helderheid, noch logische orde aan. Daarenboven kan het Fransche werkje onder de handen van den Vertaler wel verloren, maar niets gewonnen hebben. Dat deze toch voor de taak, die hij op zich nam, niet berekend was, blijkt niet alléén uit enkele woorden en uitdrukkingen, gelijk *dreigendheid*, *uitoefenende voorwaarden*, enz., maar doorgaans uit de geheele volzinnen. Om den lezer te doen oordeelen, willen wij van hetgeen er op bl. 88 en volgg. gelezen wordt, een paar staaltjes aanhalen. »En waarlijk, de godsdienst, die verhevene gezondheidsleer van den geest en het hart, welker hoofddoel niets breekbaars, niets vergankelijks heeft, en eene standvastigheid bezit, die de prikkels van aardsche genegenheid nooit genieten; de godsdienst, zeg ik, heeft altijd eene krachtige werking op den ongelukkige", enz. — »Is hij daarentegen ter prooi aan eene hevige ontroering, met neiging tot verwoestende of misdadige handelingen, dan zal hij, zonder dat men zulks bepaald gebiedt, die vlagen van wanhoop terughouden of eindigen; te zelfder tijde en in beide gevallen, moet men echter niets verzuimen om zich in betrek-

king te stellen met zijn verdriet en vooral met zijne gevoelens van liefde, welker uiting men, tot elken prijs, moet trachten op te wekken." Wij vreezen daarom, dat het boekje bij den lezer eer verdriet opwekken, dan verdrijven zal. Ook is het onze overtuiging, dat *bedroefden* elders beteren troost en raad vinden zullen, dan in deze ten hunnen behoeve opzettelijk ontworpen *Gezondheidsleer*.

---

1. *Over de Placenta. Akademisch Proefschrift ter verkrijging van den graad van Doctor in de Geneeskunde, aan de Hoogeschool te Leiden, enz., in het openbaar te verdedigen door* EUGENIUS JOSEPHUS DE PREZ, *van Rotterdam, op Donderdag* 7 *Mei* 1857. *Te Rotterdam, bij* C. W. DRAIJER. 1857. *In gr.* 8*vo. XII en* 81 *bl.* — 2. *Verhandeling over de diagnostiek der Longtuberkels, welke ter verkrijging van den Doctoralen graad in de Geneeskunde, aan de Hoogeschool te Groningen, tegen de bedenkingen der Faculteit zal verdedigd worden door* JAN WILLEM TEN CATE HOEDEMAKER, *uit Gronau, Westphalen, op Zaturdag* 20 *Junij* 1857. *Te Groningen, bij* F. FOLKERS. *In gr.* 8*vo.* 56 *bl.* — 3. *Verhandeling over de Lepra in 't algemeen, en de Elephantiasis tuberculosa in 't bijzonder, welke, enz. zal verdedigd worden door* KAREL DIEDERIK SCHÖNFELD, *van Texel, op Woensdag* 1 *Julij* 1857. *Te Groningen, bij* F. FOLKERS. *In gr.* 8*vo.* 40 *en VIII bl.* — Sedert het schrijven en verdedigen der akademische Dissertatiën in de moedertaal, van hooger hand is vergund geworden, zijn die geschriften, zoo al niet zwaarder van gehalte, althans veel verstaanbaarder geworden, dan vroeger het geval was. Dit blijkt ook uit de drie Proefschriften, waarvan wij de titels in chronologische orde, naar den tijd der promotie, vermeld hebben. N°. 1 draagt loffelijke blijken van de grondige en oordeelkundige studie, die de Schrijver aan zijn onderwerp besteed heeft, terwijl hij daarenboven getracht heeft door eigene waarnemingen en eigen proefondervindelijk onderzoek (bl. 49—64) over een gewigtig punt der Embryologie, de vorming en ontwikkeling der placenta, meerder licht te verspreiden. — N°. 2 behandelt eene hoogst veelvuldige en in hare gevolgen zeer noodlottige ziekte, wier kennis, wat haar eigenlijk wezen betreft, nog altijd zeer onvolkomen is, niettegenstaande de groote vorderingen, die er in de laatste jaren in het physische onderzoek van teringlijders gemaakt zijn.

Eerst worden de longtuberkels in het algemeen beschouwd, daarna de functionele (subjective) en vervolgens de physische (objective) verschijnselen behandeld. De Schrijver heeft daarbij van de beste bronnen gebruik gemaakt, en getoond met de jongste geschriften over zijn onderwerp bekend te zijn. Ook heeft hij beproefd van de voornaamste verschijnsels eene physiologische verklaring te geven; daarop echter zijn hier en daar gegronde aanmerkingen te maken. Bij de verklaring b. v. van het verschijnsel, dat sommige teringlijders veelal in eene opgewekte gemoedsgesteldheid verkeeren, terwijl anderen doorgaans neerslagtig zijn, wordt geenerlei melding gemaakt van het gelijktijdig al of niet lijdende darmkanaal, dat den grootsten invloed op de organische sensibiliteit uitoefent. — De verdiensten van N°. 3 bestaan hoofdzakelijk in de mededeeling van twee merkwaardige ziektegevallen, waarvan het eene in de Kliniek te Berlijn en het ander in het akademisch Ziekenhuis te Groningen werd waargenomen. De beide daaraan voorafgaande Hoofdstukken handelen over de Lepra in het algemeen en over hare voornaamste vormen. Grootendeels is de inhoud dier Hoofdstukken aan FUCHS en CANSTATT ontleend, terwijl de Verhandelingen van onzen landgenoot LANDRÉ en anderen, die de ziekte in Suriname en elders bij eigene aanschouwing waarnamen en onderzochten, wel aangehaald, maar, onzes inziens, te weinig geraadpleegd werden.

De Heer W. RUYS gaf te Utrecht, bij de Boekhandelaars L. E. BOSCH EN ZOON, een *Open Brief* in het licht *aan den Heer Dr.* E. VAN VOORTHUYZEN, *naar aanleiding zijner Voorlezing over Werkverschaffing.* Die *brochure* is tegen den Heer VAN VOORTHUYZEN, en dus ook tegen ons gerigt, die de voorlezing hebben aangeprezen.

De voorlezing wil werk verschaffen:

1°. door meer voordeelige takken van nijverheid, dan die welke vroeger uitgeoefend werden, als geldbelegging aan te nemen;

2°. een improductief inkomen productief te besteden.

De Heer RUYS zegt ad I^m^ dat dit niet zeer gemakkelijk is, en dit zijn wij volkomen eens; de Heer VAN VOORTHUYZEN zal dit ook niet willen beweren. Hij geeft slechts de middelen op *in abstracto*, en het middel zelf is zeker excellent.

Ad II^{m} zegt de briefschrijver, dat het zeer nuttig is artikelen van weelde te consumeren. — Men zal ongetwijfeld de weelde nooit kunnen weren; veel wat weelde is, wordt aangeprezen door staatkunde, schoonheids- of gezondheidsleer, en in zooverre wordt de weelde weêr productief; maar de staathuishoudkunde, die de leer der rijkdommen bevat, kan niet anders leeren dan dat alle productieve vertering goed, alle improductieve vertering nadeelig is. Wij zouden uit de schrijvers door RUYS geciteerd, dit gevoelen kunnen staven, als wij hier in een staathuishoudkundig Tijdschrift schreven; nu onthouden wij ons daarvan — zoo wij gelooven — wijselijk.

De Heer RUYS heeft nog vergeten te definiëren, wat hij onder *weelde* verstaat.

De HoogEdelgeboren Heer Mr. Z. A. J. W. Baron SLOET heeft eene bad-reis gemaakt, naar Kissingen, en wel »om er genezing eener leverkwaal te vinden." Wij hebben het genoegen te melden, dat ZHEgeb. die ook werkelijk gevonden heeft. Hiermede echter niet tevreden, heeft ZHEgeb. over »Mijn verblijf te Kissingen", een boekje geschreven, door I. A. NIJHOFF EN ZOON, te Arnhem, met platen, uitgegeven.

Wij doen hulde aan de verbazend groote dilettantengeleerdheid, daarin ten toon gespreid. Alles heeft de polyhistorische reiziger opgemerkt, alles aangeteekend; van alles, wat hij ziet, weet hij de juiste getallen en statistiek, en overrijk is hij aan geologische, geognostische, geographische, historische, politieke, oeconomische, chemische, physische, architectonische, mechanische, hydrostatische en andere wetenschappelijke mededeelingen; zóó waar en belangrijk, dat het hem niet der moeite waard kon wezen, om voor een sierlijker en correcter stijl te zorgen. De liefhebber van veelweterij zal het eene zeer belangrijke reisbeschrijving vinden. Wat mij betreft, het riekt mij te veel naar de studeerkamer, en ik reis liever mede met iemand, die verhaalt, wat hij gevoeld en ondervonden, wat hij van natuur en natuurgenooten gezien heeft, dan met den uitpluizer, die alleen doceert, en, opmerkelijk genoeg, nergens menschen schijnt aangetroffen te hebben.

BOEKBESCHOUWING.

Tijdschrift voor godgeleerdheid en wijsbegeerte, onder redactie van Dr. A. PIERSON, *met medewerking van onderscheidene geleerden. Eerste jaargang. Eerste, tweede en derde stuk. Utrecht,* Kemink en Zoon. 1857. *In gr. 8vo. Jaarlijks* 30 *bladen. Per Nommer f* : - 70.

»Om verschillende redenen zal dit Tijdschrift niet streng periodiek kunnen zijn. In het jaar zullen echter nooit minder dan 30 vellen druks verschijnen, doch iedere aflevering zal niet dezelfde uitgebreidheid bezitten.

»Terwijl ik de vrijheid neem dit Tijdschrift aan de medewerking der Geleerden en aan de belangstelling van het publiek aan te bevelen, hoop ik in het vervolg vooral de verzamelaar te zijn van de bijdragen die men mij wel zal willen toezenden.

— — — — — — — — — — — — —

»Voorloopig zal *elke aflevering afzonderlijk* verkrijgbaar zijn, berekend tegen ongeveer 16 cents het vel."

Dus kondigt de redacteur het nieuwe tijdschrift aan, dat sedert den aanvang dezes jaars zich eene plaats zoekt te verzekeren op het gebied van godgeleerdheid en wijsbegeerte. Moet het met toejuiching ontvangen worden? Mag de gevraagde plaats daaraan niet zonder voorbehoud worden toegestaan? Beide vragen mogen bevestigend beandwoord worden. Daar is reden van toejuiching telkens wanneer een bevoegde hand kennis poogt te verspreiden; — telkens wanneer, uit den kring dergenen die de godgeleerdheid beoefenen, iemand opstaat die de vruchten van een ernstig onderzoek op heldere wijze tracht mede te deelen aan hen wien het onmogelijk is zelven hare diepten te doorvorschen; — telkens wanneer de stem die zich laat hooren voor een vrij en redelijk, maar tevens gemoedelijk en ernstig christendom ijvert. En dat de hand van den heer PIERSON een bevoegde mag genoëmd worden, zal zelfs eenzijdige partijzucht zich noode onderstaan te loochenen. Dat het zijn lust is ook in wijderen kring dan

dien der eigenlijke beoefenaars der godgeleerdheid haar licht te verspreiden, bewijst het bestaan van dit tijdschrift zelf. Dat hij voor vrijheid en redelijkheid, maar niet minder voor diepen ernst ijvert, 't is van elders bekend, maar wordt door hetgeen hij in deze drie afleveringen ten beste gaf, op nieuw krachtig bewezen. Voegt men daarbij dat deze bijdragen over 't algemeen met helderheid geschreven zijn, dan zal men gereedelijk toestemmen: dat daar reden is om de verschijning van dit tijdschrift met toejuiching te begroeten. Maar 't heeft bovendien eene andere waarde. Uit de bijdragen van den heer PIERSON zelven is het blijkbaar dat de leuvensche — thands weder naar het vaderland geroepen — predikant zich zijn verblijf in een der zetels van het romanisme heeft ten nutte gemaakt, om de verschijnselen op het geestelijk gebied van Rome naauwkeuriger gade te slaan, en zijne leerstellingen dieper en vollediger te onderzoeken dan gemeenlijk geschiedt. Hierdoor heeft zijn werk eene praktische waarde. Rome toch, 't moet PIERSON ten volle worden toegestemd: Rome is nog niet zoo gevallen als menige protestant waant en roemt; — Rome staat nog, voor zooverre 't het menschelijk oog gegeven is in de toekomst te lezen, zal het lang nog staan, en zoolang het staat een vijand van alle vrije ontwikkeling en alle zuiver christendom zijn, een vijand wiens bestrijding deugdelijker wapenen vordert dan algemeen daartoe worden gebezigd, en geoefender krijgslieden dan velen dergenen, die zich in onze dagen tegen zijne heerschappij en veroveringsplannen verzetten. Ook Rome heeft een deel der waarheid. Juist daarom wordt zijne heerschappij niet verzwakt, maar bevestigd, wanneer men, zoo als gewoonlijk geschiedt, roomsch en onwaar eenvoudig als woorden van ééne beteekenis aanwendt, en wat roomsch is als onwaar veroordeelt. Rome is listig. Het heeft de eeuwen van zijnen bloei zich weten ten nutte te maken, en den geest van de uitstekendsten zijner gehoorzame zonen gebezigd om de waarheid, die het ontvangen had, met de leugen, die het van elders had genomen, zoo dooreen te mengen, dat er een geoefende blik noodig is om de wondbare plekken, niet van zijne uitwendige verschijning, maar van zijn inwendig wezen, niet van zijn lichaam, maar van zijne ziel, met juistheid te onderkennen, en eene vaste hand om den pijl juist tusschen de gespen en het pantser te drijven. Dat is niet een ieder

gegeven, daarom is zoo menige bestrijding van Rome eene dwaasheid. Deze is de gave van den heer PIERSON, daarom is 't nuttig met zijne bestrijding kennis te maken. Wie hatelijkheid lief heeft legge de bedoelde gedeelten van zijn tijdschrift gerust ongelezen ter zijde. Zijn verkeerde smaak zal niet gestreeld, zijn bedorven gehemelte niet gekitteld worden. PIERSON stelt echt wetenschappelijken ernst boven haar. Die ernst blijkt o. a. uit de bijdrage in het derde stuk (blz. 236—240) die ten opschrift draagt: »Het geloof aan eene onwaarheid zoogenaamd wetenschappelijk geregtvaardigd", en niets anders is dan een overgenomen artikel uit een belgisch tijdschrift, — zonderling genoeg bij wijze van noot medegedeeld, — waaraan PIERSON slechts een twintigtal zeer bezadigde regels toevoegt, om te herinneren dat: de geest die uit het overgenomene stuk spreekt »geenszins die van een onbepaald en blind autoriteitsgeloof, maar veeleer die van een rustig, onbevooroordeeld en wetenschappelijk onderzoek" is, maar tevens: »hoe men langs schijnbaar wetenschappelijken en redelijken weg tot het aannemen van eene onwaarheid en ongerijmdheid kan komen." Hoe zeer de ernstige zin des redacteurs met verstandelijke helderheid gepaard gaat bewijst de proeve »Over de beteekenis van de voorstelling der justitiæ originalis als donum supernaturale voor het geheele roomsch-cath. systeem." (St. II bl. 69—78) en die: »over de oorzaken en de beteekenis der opheffing van de orde der Jesuïten door paus CLEMENS XIV, in het jaar 1773." (St. I bl. 1—26. St. III 137—172) Beide stukken zijn nog onafgewerkt: maar uit het huis dat in aanbouw is kan reeds in menig opzigt tot het voltooide gebouw besloten worden. Daarom mag ook op die fragmenten het boven gevelde gunstig oordeel worden gegrond.

Men zou zich echter bedriegen wanneer men het Tijdschrift voor godgeleerdheid en wijsbegeerte uitsluitend voor eene bestrijding van het italiaansche Rome hield. Rome schuilt zoowel in Augsburg als in de heuvelstad, in Dordtrecht zoowel als in Trente: want Rome schuilt alom waar het gezag van menschen zich tusschen God en zijne tot vrijheid geroepen kinderen poogt te plaatsen. Maar de naam des redacteurs maakt de herinnering overbodig dat de papieren paus niet minder aan zijne wapenen is blootgesteld dan de vleeschen. Doch wil men het bewijs, — voor velen, helaas! nog zoo noodig! —

dat zulke strijders, wel verre van het christendom vijandig *te* wezen, zijne sterkste voorstanders en hechtste steunsels zijn? CHRISTUS boven alles liefhebben, beklagen wie Hem haten, zich verontwaardigen over wie Hem bespotten? de waarheid van het christendom het meeste achting toedragen, daar zij in hare onverwinnelijkheid gelooven ook zonder het schild van formulieren, en in hare onvergankelijkheid ook zonder het omhulsel van menschenleer? Men sla dan »Zedelijkheid en godsdienst zonder Christendom" (St. I 33—47) en »Historisch-kritische beginselen" en de daaraan toegevoegde »Psychologische Studiën over de Evangeliën" (St. III 172—235) op.

Het mag een voorregt geacht worden zooveel goeds van dit werk te kunnen zeggen. Want die volmondige erkenning van 'tgeen waardoor dit nieuwe tijdschrift zich aanbeveelt, neemt iederen schijn van nevenbedoeling weg, die men anders zou kunnen vermoeden, wanneer, in weerwil van het boven gezegde, zijne verschijning wordt afgekeurd. Zij was niet noodig, en al wat noodeloos is schaadt. Ons vaderland is te klein voor een slechts eenigzins ruim getal van tijdschriften over wetenschappelijke onderwerpen. Één tijdschrift voor de beoefenaars der godgeleerdheid en één ook voor niet theologen, maar die belang stellen in de ontwikkeling dier wetenschap, is voor Nederland op dit gebied genoeg. Het laatste bezit de vaderlandsche kerk in Waarheid in Liefde, het eerste in de Godgeleerde Bijdragen. Voegen zich nieuwe bij de reeds bestaanden, het staat te vreezen dat ze òf door gebrek van lezers òf door gemis van genoegzame medewerking even spoedig verdwijnen als verschijnen zullen, tenzij de jongere broeders den ouderen een deel der hen voedende sappen ontrooven en deze dus tot een kwijnend bestaan doemen, zonder genoeg dier sappen tot zich te trekken om zelven een frisch leven te bezitten. Het laatste wil de redacteur van het Tijdschrift voor Godgeleerdheid en Wijsbegeerte niet. Daarom staat hij aan het eerste bloot. Reeds het plan en de eerste drie afleveringen schijnen duidelijk aan te toonen welk het einde van het werk zal zijn. Was er bij de lezers behoefte aan een nieuw tijdschrift, of was de ruimte der bestaanden ongenoegzaam om 'tgeen ijverige schrijvers maandelijks leveren op te nemen, daar zou geene reden zijn om in de aankondiging te zeggen: »dit Tijdschrift zal niet streng periodiek kunnen zijn." Dat de redacteur deze

verwachting uitspreekt duidt aan dat hij zelf gebrek aan medewerking ducht, schoon hij die vreeze wijselijk onder het: „om verschillende redenen" verborg. Dat ze niet ongegrond is bewijzen deze afleveringen. De redacteur heeft zich van medewerkers verzekerd. Daaronder is wiens medewerking op hoogen prijs moet worden gesteld, daaronder zijn die als schrijvers door den tijdgenoot worden gevierd. Tot dusverre echter heeft hem dat weinig gebaat. Volgens de onderteekeningen bepaalt zich het geleverde tot zeven bijdragen, en die bijdragen zijn..... boekbeschouwingen. Voegt men daarbij nog twee aankondigingen, te samen 8 bladz. groot, die geene naamteekening dragen, dan ziet men welke ondersteuning het jeugdige tijdschrift ontving. Zal dit anders worden? Wie den voortduur van een krachtig leven aan twee geachte en gevestigde godgeleerde tijdschriften toewenscht, kan het niet hopen. Veeleer moet men wenschen dat de heer PIERSON voortga de vruchten van zijn onderzoek mede te deelen, maar langs een anderen weg. Daar is in zijn tijdschrift dat gaarne door de redacteurs van Waarheid in Liefde zou worden opgenomen (b. v. blz. 172—234, 241—243 e. a.). Daar is ook wat eene waardige plaats in de Godgeleerde Bijdragen zou beslaan. Kon de heer PIERSON besluiten liever deze beiden door zijnen arbeid te schragen, dan een eigen tijdschrift uit te geven, de wetenschap en het geloof zouden door zulk eene vermeerdering van goede krachten meer worden gediend dan door eene versnippering, die hij zeker niet bedoeld heeft, maar waartoe het bestaan van zijne versameling, naar het te vreezen staat, ook zijns ondanks, de aanleiding zal worden.

B. V. H.

Handleiding tot de kennis van het Administratief Regt in Nederland, door Jhr. Mr. J. J. DE LA BASSECOUR CAAN. *Twee Deelen. Te 's Gravenhage, bij* Gebrs. Belinfante. 1856 *en* 1857. *In gr. 8vo.* 733 *bl. f* 5 - 60.

Wanneer ooit eene poging lof verdiende, dan was het ongetwijfeld deze, welke in stelselmatige orde het Administratief Regt in Nederland aan het volk bekend tracht te maken. Terwijl toch sedert 1848, ook bij ons, het Administratief Regt

ontwikkeld werd, bleef het aan gezette beoefening daarvan veelal ontbreken, en vooral werd de behoefte gevoeld aan een werk, dat ons Administratief Regt, in logische orde, in zijn geheel behandelde. De Schrijver van het hier vermelde boek verdient dus den meesten lof voor zijn waarlijk zeer omslagtigen arbeid, en wij durven daarom gerust verzekeren, »dat hij zich bij het vaderland verdienstelijk heeft gemaakt."

Bij deze beschouwing mogen wij van onze lezers een weinig geduld vergen, wanneer wij iets uitvoeriger zijn in de mededeeling van den inhoud, de verdiensten en.... kleine feilen van dezen belangrijken arbeid.

De Schrijver volgt de regelmatige verdeeling, om eerst over den Staat, daarna over de provincie, en eindelijk over de gemeente te spreken. Deze verdeeling splitst het geheele werk in drie groote deelen, welke weder in onderdeelen verdeeld worden, waarbij de staat, provincie en gemeente beschouwd worden naar hun bestuur, als burgerlijk persoon, en als publiek ligchaam. Elk der deelen wordt voorafgegaan door eene ontwikkeling van het begrip van staat, provincie en gemeente, en van de inwoners van deze drie genoemde ligchamen, opdat men wete wat ze zijn, en waaruit ze bestaan.

De eerste afdeeling handelt dan over het Rijk der Nederlanden en zijne inwoners. Wat het rijk betreft, vestigt de Schrijver het oog op de grens-tractaten, de instandhouding en het onderhoud der grenspalen, en de grenzen der provinciën. Eenige meerdere ontwikkeling van de betrekking van Limburg tot het Duitsche Verbond, ware zeker den lezers niet onaangenaam geweest. Daarna verdeelt de Schrijver de inwoners naar het Burgerlijk regt, en naar het Staatsregt. Volgens dit laatste zijn de inwoners Nederlanders, ingezetenen of vreemdelingen. Die toestanden geven regten en pligten. Vooreerst die der staatsburgers. Zij moeten belastingen betalen, krijgsdienst verrigten, inkwartiering ontvangen, hun eigendom afstaan ten algemeenen nutte, enz. De ingezetenen hebben regt van petitie, van vereeniging en vergadering, en van het geven en ontvangen van onderwijs. De Nederlanders bezitten burgerschapsregten, d. i. b. v. regt van kiezen en gekozen te worden, en zijn allen voor de Wet gelijk, terwijl daarenboven elk, die zich op het grondgebied van den staat bevindt, bescherming van personen en goederen, godsdienst-

vrijheid, onschendbaarheid van domicilie, en vrijheid van drukpers geniet, om het even of hij Nederlander of vreemdeling zij.

Daarna behandelt de Schrijver het Bestuur van den Staat, en wel vooreerst den hoogen persoon des Konings, de troonopvolging, de benoeming des Konings, zijne onschendbaarheid (eigenlijk niet af te scheiden van de verantwoordelijkheid der Ministers), de magt des Konings, de uitvoerende magt, het oppergezag des Konings over buitenlandsche betrekkingen, over zee- en landmagt, koloniën, geldmiddelen, adeldom, het regt van gratie en dispensatie te verleenen, besluiten der provinciën en gemeenten te vernietigen, de Kamers te ontbinden (bij welk laatste punt de Schrijver iets dieper in de grondslagen van het Staatsregt had mogen doordringen), enz. enz. Het inkomen der kroon, het regentschap en de voogdij des Konings leveren den Auteur stoffe voor de drie volgende paragraphen. Daarop worden de Raad van State, de Ministers, de Ambtenaren, de Wetgevende Magt of de Kamers, en de afkondiging der Wetten behandeld, waarmede het Bestuur van den Staat is afgewerkt.

»De Staat als burgerlijk persoon", is de titel der derde Afdeeling. Deze bevat, zoo als de aard der zaak medebrengt, eerst het eigendomsregt van den Staat, d. i. het beheer, verkrijgen, vervreemden, bezwaren en schenken van domeingoederen, en eindelijk de regtsvorderingen die de Staat instelt als *persona ficta*, hetzij eischende, hetzij verwerende. Het treffen van dadingen door den Staat als een *modus tollendae actionis*, besluit deze afdeeling. Een woord over de domaniale tienden en den afkoop daarvan, ware hier bij de eerste afdeeling van dit gedeelte niet te onpas geweest.

De Staat is echter ook publiek ligchaam; daarover handelt de vierde Afdeeling, welke met eene ontwikkeling van het begrip van politie aanvangt, en de billijke klagt inhoudt, dat de Wetgever wel van Rijkspolitie spreekt, doch niet vermeldt, wat daardoor wordt omvat. Met een meer uitgebreiden lof aan het bekende, allerbelangrijkste rapport der Commissie, aangaande dit onderwerp benoemd, ware zeker niets als eene regtvaardige hulde aan dat voortreffelijk werk gebragt. De onderscheidene deelen van het politie-regt worden daarna uitvoeriger behandeld.

De eerste rubriek bevat de politie betrekkelijk het bewaren

van goede orde, en handelt vooreerst over het toezigt op reizigers, de toelating van vreemdelingen, de paspoorten, de uitlevering van misdadigers (waarbij de exceptionele toestand, waarin wij met Engeland en Amerika verkeeren, meer besproken had kunnen worden), en het toezigt op landverhuizers, waarvan onze vaart zich door andere natiën het voordeel heeft laten ontnemen. De wetten op het regt van vereeniging en vergadering en de beperkingen van dat regt, wijselijk gemaakt en toch voorzigtig uit te oefenen, worden daarbij ter sprake gebragt, terwijl ook gewaagd wordt van de o. i. onjuridieke bepaling dat sommige vereenigingen, zonder authorisatie bestaande, geen regtspersoon zouden vormen, zoodat zij in dat geval juridiek niet zijn en toch bestaan. Het is HAMLET's *to be or not be.* De volgende paragraphen bespreken het vraagstuk van ingezetenen op publiek gezag, het toezigt op ontslagen gevangenen, en (vreemd genoeg in deze afdeeling) de bevolkingregisters, benevens de wetten op de zamenscholingen en bij oproer, welke wetten .... bij ons niet bestaan, want de Fransche wet daarover handelende, is hier te lande nimmer executoir verklaard, en heeft dus nooit kracht over ons gehad.

In een volgend Hoofdstuk wordt het policieregt ten aanzien der wegen nagegaan, terwijl daarna het toezigt op bedrijf en nijverheid wordt behandeld. Dit Hoofdstuk is een der gewigtigste in het geheele werk, daar het in vele regtsbeschouwingen, en tevens in den handel ingrijpt. Ook hier handhaaft de Auteur den hem toegebragten lof van volledigheid in het opteekenen van alles wat tot zijn onderwerp behoort, en van logische, duidelijke rangschikking en voordragt; toch ware bij menig onderwerp iets op te nemen geweest omtrent de uitlegging der aangehaalde wetten, of de noodzakelijkheid van wijzigingen in de bestaande verordeningen. Het is waar, over elk der behandelde onderdeelen, zoo vele in getal, kan men in een handboek geene uitgewerkte monographie verlangen, maar met een enkelen volzin, ja dikwijls met één enkel woord roert men vragen aan, en geeft men beslissingen, die getuigen dat men door de lezing van de bestaande werken geheel op de hoogte is. Van daar dat het schrijven eener goede handleiding zoo uiterst moeijelijk is, en de Auteur het ons niet euvel zal duiden, dat wij hier een kleine aanmerking op zijn voortreffelijk

werk ons veroorloven. Wat is er volmaakt? Geen mensch en ook geen .... boek!

Deze zelfde opmerking laten wij gelden bij de volgende Hoofdstukken over de scheepvaart, de brandpolitie, de gezondheids politie, de politie ten aanzien der drukpers, der godsdienst (liever der kerkgenootschappen), van het armwezen, en den waterstaat, waar de Schrijver met zorg verzameld heeft wat over de behandelde onderwerpen te zeggen valt, en toch dikwijls meer had kunnen zeggen: ik meen *multum*, niet *multa*. Dit geldt b. v. bij de Loterijen, bij de drukpers en andere onderwerpen.

In het tweede deel wordt de provincie beschouwd, en wel vooreerst in het algemeen, en de ingezetenen der provincie, daarna het bestuur der provincie, de provinciale en gedeputeerde staten, de commissaris des konings in de provincie (vroeger gouverneur), en eindelijk de griffier en de provinciale griffier. De Schrijver spreekt in de eerste afdeeling van dit deel over de provincie als burgerlijk persoon, d. i. als eigenaar van goederen, als partij bij verbindtenis, transactiën en regtsgedingen, en besluit met de beschouwing van de provincie als publiek ligchaam. In dit laatste en voornaamste Hoofdstuk wordt eerst over de wegen gehandeld, een belangrijk attribuut van de magt der provincie, en daarna over het gezag der provincie ten aanzien van bedrijf en nijverheid, landbouw, veepest, gezondheid enz. Bij de behandeling der nijverheid is het besluit van 1824 over de oprigting van fabrieken, en de concessie welke nu voor stoomvaartuigen door Gedeputeerde Staten gegeven wordt, niet herdacht. De Finantiën der provincie, dat onderwerp reeds voor de invoering der provinciale wet, door THORBECKE fiks uiteen gezet, besluit dit deel, waarbij wij dezelfde opmerking, welke door ons op het eerste deel gemaakt werd van toepassing achten, terwijl het niet op zoo groote volledigheid aanspraak mag maken als het eerste gedeelte.

Het derde of laatste gedeelte is aan de gemeente gewijd. Ook hier weder wordt zeer teregt eerst over de gemeente in het algemeen, en het ingezetenschap gesproken, waarbij de regten en pligten der burgers als inwoners der gemeente worden medegedeeld. De Schrijver beantwoordt daarop de vraag, hoe de gemeente wordt betuurd en handelt alzoo over den raad, de wethouders, den burgemeester, den secretaris, den

ontvanger, van het regt van toezigt der gedeputeerde staten en van het regt van schorsing en vernietiging van plaatselijke verordeningen door den koning. In de derde afdeeling wordt de gemeente als burgerlijk persoon voorgesteld, hare goederen beheerende, regtsgedingen voerende, of schikkingen aangaande, terwijl in de laatste plaats de gemeente als deel van het groote staatsligchaam wordt beschouwd, en alzoo van het policieregt wordt gesproken ten aanzien van de goede orde en het voorkomen van misdrijven; ten aanzien der wegen, vaarten en wateren; ten aanzien van bedrijf en nijverheid, brand, gezondheid, goede zeden en armwezen. De beschouwing der finantiën der gemeenten besluit dit deel, waar zeker meer Schrijvers geraadpleegd konden worden, dan bij de andere afdeelingen. De gemeentewet toch is sedert de laatste jaren zeer beoefend, omdat zoo velen daartoe gebiedend gevorderd werden, wanneer zij een deel van het gemeentebestuur moesten uitmaken: reeds vroeger schreef de Heer DE VRIES zijn met roem bekend boek over de wetgevende magt der plaatselijke besturen: doch de Schrijver van het hier aangekondigde werk heeft die bouwstoffen met vlijt en zorg te zamen gebragt.

Het is in een zoo veel omvattend werk als dat van den Heer CAAN, wel niet te verwonderen, indien men het met eenige opmerkingen, oplossingen van vraagstukken, of geuite denkbeelden niet eens kan zijn. Ten slotte deelen wij een paar gevallen mede, waarin dit bij ons plaats had.

Op bl. 148 van het laatste deel acht de Schrijver het wenschelijk dat het niet bezoeken der raadsvergadering gestraft worde met vervallenverklaring van het lidmaatschap. Wij gelooven dat het verzuim zeer lakenswaardig is, dat de kiezers hem niet moeten herbenoemen die zoo slecht zijnen last volbrengt, maar daarop eene straf te stellen schijnt minder gepast bij eene betrekking die ter liefde der gemeente wordt waargenomen. De *modus procedendi*, de redenen van het wegblijven, de vraag hoe vele malen men zonder wettige redenen wegblijven kan zonder gedimitteerd te worden, zijn bijna onoplosbare raadsels. Wil de Schrijver dat men een bewijs van den doctor medebrenge als men b. v. ongesteld is? En wat zijn *wettige* redenen? Wie zou die toetsen?

Allervreemdst is de meening op bl. 152 verkondigd, alwaar gezegd wordt dat eene verordening verbindt totdat zij werke-

lijk is geschorst, en dat de regter haar alzoo *moest* toepassen. Wanneer eene verordening is gemaakt *extra fines potestatis* zal de regter zeker die verordening niet toepassen, omdat zij met de algemeene wetten strijdt, en de regter de innerlijke waarde der wet niet beoordeelen mag, maar wel of het eene verbindbare wet is, en dit is zeker niet dan het geval, als zij is uitgevaardigd buiten de grenzen van de magt des wetgevers.

Wij betwijfelen evenzeer of de wethouder, die als zoodanig reeds gesalariëerd werd, nog bovendien salaris kan berekenen als ambtenaar van den Burgelijken Stand, omdat hij die betrekking op zich neemt even als de wethouder voor de publieke werken, voor finantiën, voor armwezen enz. (bl. 164 nota).

Ook wil de Schrijver, dat bij een verboden graad van verwantschap het oude raadslid voor den nieuw-benoemden burgemeester moet wijken. Dit is o. i. niet juist; als raadslid heeft de burgemeester volstrekt geene meerdere of andere regten, ja zelfs kan hij geen lid van den raad zijn, al is hij burgemeester. Er is dus geene reden voor de uitzondering die de Schrijver improviseert.

Ziedaar eenige opmerkingen, welke alleen medegedeeld worden om aan te toonen, dat deze belangrijke arbeid door ons met de noodige naauwkeurigheid is onderzocht, en waaraan wij de uitlegging niet wenschen te geven alsof wij de waarde des werks wilden verkleinen. Integendeel, hoewel hier en daar verschillende van Schrijvers oordeel, durven wij aan elk die in ons administratief regt (verwaarloosde dochter onzer jurisprudentie) belangstelt, den aankoop van het hier aangekondigde werk met een gerust geweten aanbevelen. C.

I. *Eenige bezwaren tegen de voordragt van wet tot regeling van 't Lager Onderwijs. Uitg. door de vereeniging »Regt voor allen."* *Amst.* C. L. van Langenhuysen. 95 *blz.*

II. *Over het ontwerp van wet op 't L. O. Door Mr.* GROEN VAN PRINSTERER. *'s Grav.* van Cleef. 5 *stukken*, *te zamen* 210 *blz.* — *Open Brief van den Heer* G. V. P. *aan de kiezers-vereeniging: Nederland en Oranje. Leiden*, 12 *blz.* — *Open Brief aan Mr.* G. G. V. P., *van Jkhr. Mr.* J. DE BOSCH KEMPER, *Amst.* Witkamp. 47 *blz.*

III. *Verh. over het Christelijk beginsel in het Lager Onderwijs.*

Door H. D. MUNTINGA. *Bekroond door het Nederl. Onderw.-Genootschap. Utr.* v. d. Post Jr. 84 *blz.*

IV. *De Onderwijsvraag.* (*overgedrukt uit de Gids*) *Amst.* van Kampen. 144 *blz.* — *Bijdrage over een hoofdbeginsel van het ontwerp van wet op 't L. O. Door* W. A. *B^ron^* SCHIMMELPENNINCK V. D. OIJE. *Zutphen*, Thieme. 22 *blz.*. *Allen uitg.* 1857.

't Ontwerp, houdende de regeling van ons lager onderwijs, is thans wet geworden; aangenomen door beide Kamers, bekrachtigd door den Koning. In zooverre de aangekondigde schriften zijn in het licht gegeven, om er nog wijzigingen in te brengen, om 't ontwerp te bestrijden of aan te bevelen, hebben ze uitgediend; de zaak is afgedaan. Anders is 't met de verschillende zienswijzen en meeningen, van welke deze pogingen tot wijziging of verwerping zijn uitgegaan. Zij mogen voor een tijd sluimeren; bij eene vastberadene toepassing der wet, zelfs verzwakken: sterven doen ze niet; vroeger of later zoekenze zich op nieuw in het leven te doen gelden. In den »open brief van den Heer GROEN VAN PRINSTERER" 6 Aug. leest men nu reeds bl. 10: »Als de wet tot stand komt, wordt [is], door het jammerlijke van het openbaar schoolwezen, de weg voor eigene pligtsbetrachting en meer vrije concurrentie voor bijzondere scholen gebaand." Hier is 't duidelijk genoeg, dat men van die zijde geen eenvoudig gebruik van 't regt heeft te wachten, om, bij gemoedsbezwaren, afzonderlijke scholen te openen: maar veeleer een opzettelijken strijd tegen 't openbaar schoolwezen der wet, onder inroeping van 't regt, dat deze zelfde wet geeft, om bijzondere scholen te vestigen. Men kan zeggen, dat dit een jammerlijk Christendom is, 't geen met eene zekere arglistigheid en ondermijning van de burgermaatschappij in hare instellingen zich laat paren: maar 't feit verandert er niet om; en door de aanneming der wet is de strijd niet gesloten. — In dien stand der dingen, hebben deze stukken voor 't denkend Nederlandsch publiek, ook nu nog, voortdurend waarde, dewijl ze de gronden en redeneringen bevatten, die men, ter gelegener tijd, weder tegen de bestaande wet zal aanvoeren, zoo als men ze nu tegen 't ontwerp heeft in 't midden gebragt. Hoe bedaarder en naauwlettender, in alle kringen der beschaving, de hoofdzaak van de onderwijsvraag, al of niet gemengde scholen,

nu, in oogenblikken van kalmte, wordt overwogen; hoe zwakker de strijd, wordt hij hervat, wezen zal. Had men in 1830, 1840, 41, 42 en die jaren meer algemeen naauwkeurig nagegaan, wat er van de zaak was, nooit had men dan 't gewigt van 't Christelijke in 't verschil, nu op nieuw, zoo hoog kunnen opdrijven en tot eene levensvraag voor den staat maken. Het voorschrift der Grondwet: »het openbaar onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regering" heeft dan alleen beteekenis en kracht, als de openbare meening er bij denkt: 't openbare onderwijs moet voortdurend een voorwerp van de verlichte belangstelling der natie wezen.

Eenige bezwaren enz. is de titel van I. Juister geeft het stukje zelf, bl. 5 die op: »eene beoordeeling, dien eigelijk op eene *bestrijding* neêrkomt." Omtrent den titel geldt derhalve tegen den Schrijver, wat hij van de Regering zegt: »kan zij de wet niet goedmaken, ze kan ten minste zorgen, dat zij *opregt* zij en *duidelijk* datgene zegge, wat zij wil." — In dit stuk wordt de zoogenaamde gemengde school, dat is: de openbare burgerschool, toegankelijk voor alle kerkgezinten, aangenomen: maar als een noodzakelijk kwaad; en, dit met regt, op hare volstrekte onzijdigheid aangedrongen. Over 't geheel kan men zeggen, dat de »bezwaren", die worden ingebragt, dat »de bestrijding" geschiedt in den geest en van 't standpunt der Roomsch-Catholieken.

Over 't geheel: maar niet geheel. Wij missen in 't boekje die gelijkblijvendheid aan zich zelve, die een kenmerk is der Roomsch-Catholieke kerk; die opregtheid, zoowel als die waardigheid van toon, die vooral Christelijke kerkgenootschappen voegt. Men oordeele.

Op 't Christendom, voor zoo verre 't *naar buiten* werkt, en, als een zuurdeesem, aller leven en handelen moet doordringen, werd, een 70 jaar geleden, de Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* gesticht; een 20 tal jaren later, de wet van 1806 op 't lager onderwijs afgekondigd. Die Maatschappij, deze schoolwet, beide op algemeen Christelijke beginselen, zonder bepaalde kerkleer, gevestigd, hebben de Roomschen in dien tijd als eene blijde boodschap begroet. Het kon niet anders. Toen de Maatschappij opkwam, bestond er nog eene heerschende of staatskerk, en waren de regten der Roomschen beperkt; de geest, dien de Maatschappij verbreidde, gaf voor-

uitzigt op aannadering en gelijkstelling. In 1806 waren de openbare burgerscholen, naar sleur en gewoonte, meest overal nog, wat ze vóór 1795 waren geweest; gereformeerde staatsscholen, op welke 't opzeggen van den Heidelbergschen Catechismus een bestanddeel van 't onderwijs uitmaakte. Dat algemeen Christelijke beginselen 't gereformeerde schoolboek vervingen, keurde de Roomsche kerk openlijk goed. Vijftig jaren zijn sedert verloopen: er bestaat geene heerschende kerk meer, alle belijdenissen zijn gelijk, 't openbaar lager burgeronderwijs is buiten invloed der kerkgenootschappen. In dien veranderden toestand, bij voldane behoeften, *kan* heden de Roomsche kerk die *algemeen* Christelijke beginselen minder op den voorgrond willen gesteld hebben; ze kan zelfs eenig wantrouwen voeden en twijfelen, of niet de algemeene beginselen van een werkdadig Christendom niet zelden zóó worden voorgesteld, alsof deze alleen 't Christendom uitmaakten, en de verborgenheden des geloofs, kerkleer, kerkgebruiken en vormen er niet toe behoorden. Dit, en meer, is mogelijk ook volgens eene Protestantsche voorstelling. Maar 't is in strijd met de gelijkblijvendheid der Roomsche kerk aan zich zelve; in strijd met het Christendom, hoe ook opgevat, nu smadend en verachtend van die algemeene beginselen, van die Maatschappij en schoolwet te spreken; 't geen men vroeger prees, nu te verguizen, gelijk de Schrijver der Bezwaren hier en daar doet. Hierin kan men den bevoegden vertegenwoordiger der Roomsche kerk niet herkennen.

Elders evenmin, b. v.

't Ontwerp heeft het regtlijnig teeken onder de vakken van onderrigt niet opgenomen: »maar daarentegen houdt zij [de wet] vast aan de beginselen der geschiedenis, der aardrijkskunde, der kennis van de natuur en der wiskunde, die aan alle *openbare* en *bijzondere* scholen als verpligte vakken worden *opgedrongen*", bl. 58. De Schrijver keurt dit af: want zelfs in de groote steden zijn er ontelbaren, die na 't verlaten der school, niets haastigers te doen hebben, dan dat alles voor altijd te vergeten. »Wie kan het dien menschen kwalijk nemen? Zij hebben, helaas! in den harden strijd des levens wel wat anders te doen dan de geschiedenis bij te houden." ....

»Wie zich van den morgen tot den avond" .... »vermoeit in den handenarbeid, heeft aan al de wetenschap der lagere

school niets, buiten 't gewone [?] lezen, schrijven, opstellen en rekenen." — Den Schrijver kan niemand 't regt betwisten deze of die vakken voor de lagere school, op goede gronden, af te keuren: maar de aangevoerde zijn drogredenen. Ontelbaren vergeten 't geleerde? Indien de school dáárom genoemde vakken niet onderwijzen moet, sluit dan alle scholen; onderwijs — niets: want bij alle onderwijs, hooger en lager, maken de vergetenden de meerderheid uit. Wat »den harden strijd des levens" betreft, door kennis en wetenschap hebben duizenden zich boven dien strijd verheven; kennis is geld. Voor 't overige heeft menigeen, ook in de nederigste standen, de waarheid van de uitspraak der oudheid ondervonden, dat de vakken van studie eene toevlugt zijn in tegenspoed. Ook is onze lagere school geene armenschool, eenig geopend voor den arme en voor den daglooner: ze wordt door ver 't grootste gedeelte van den middenstand bezocht. Neen, gelijk de schrijver, is de Roomsch-Catholieke kerk tegen een uitgebreid volksonderwijs. Dit ligt in haar wezen, gelijk in alle maatschappijen en staten, die een geregelden en gesloten priesterstand, hiërarchie, hebben. Zij mistrouwt vóóral 't wetenschappelijk onderwijs van niet Roomsch-Catholieken. »Wij willen den Paus, omdat wij niet willen, dat de antipausgezinden ons terugvoeren tot de barbaarschheid, waaraan de Pausen ons hebben onttrokken." — »De Catholijke kerk heeft hare oude taak hervat, en alle vakken van wetenschap en industrie in hare bescherming genomen, om er die *rigting* aan te geven, die niet tot verderf, maar tot heil der menschheid verstrekt." Deze woorden, uit de Catholijke Stemmen van 1841, zeggen duidelijk, wat Rome wil. Natuurlijk denkt geen Protestant eenstemmig: maar zulk eene verklaring, rond en open, zonder omwegen afgelegd, toont de onvermijdelijkheid van den strijd, zonder de achting voor den vijand te verminderen. De gezochte redenen daarentegen, die de Schrijver der Bezwaren tegen een ruim lager onderwijs aanvoert, doen twijfelen aan de goede trouw; en, in allen gevalle, zij zijn niet in den geest der kerke.

Uitdrukkingen als: hij [de schoolopziener] is »het *kreatuur* van 't »goevernement" — op de bijzondere school verschijnt hij altijd eenigermate in het karakter »van een openbaren *spion*" — wij durven niet bepalen, of ze nog binnen de grenzen

eener welvoegelijke bestrijding van een staatsstuk liggen: zeker, uit de pen van iemand, die strijd voert voor de kerk en den geest van CHRISTUS, mogten ze niet zijn gevloeid. En hoe weinig zeggen ze eigenlijk, deze woorden, bij al hunne ongemanierdheid? Immers, in denzelfden zin, als men de schoolopzieners »kreaturen", »spionnen", van 't »goevernement" kan noemen; kan men de hoogere en lagere geestelijken, de geheele hiërarchie der Roomsch-Catholieke Kerk, creaturen, spionnen, van den Paus noemen? Waartoe 't wezenlijk verschil, in den grond der zaak, nog grooter gemaakt door hatelijke woorden te kiezen, die, brommend voorbijsnorrende, de aangelegenheid geene enkele schrede vóór- of achterwaarts brengen, maar toch noodeloos gevoeligheid kunnen opwekken?

II. De vijf stukken van Mr. GROEN VAN PRINSTERER over de voorgedragen wet. In 't voorgaande stuk hoorden we eene stem uit de Roomsche kerk, niet de Roomsche kerk zelve, over 't ontwerp: hier spreekt, maar in een anderen geest, 't hoofd zelf, de leidsman en menner der oud-Gereformeerden, namelijk in zoo verre die tevens eene staatspartij vormen. De schrijver uit de Roomsch-Catholieke kerk nam de gemengde school aan als een noodzakelijk kwaad, als iets, dat niet anders kan hier te lande: GROEN wil staatsscholen voor de bijzondere gezindheden, ten minste iets diergelijks; en voert een strijd op leven en dood tegen de gemengde school, die de wet wil. Was 't geen hij wil, ook op zich zelf wenschelijk in 't belang van godsdienstkennis en christelijke deugd, iets dat het niet is; 't minst in een *gemengden* staat: honderd maal is 't uiteengezet, dat het dan nog niet mogelijk was; dat het in de werkelijkheid de schromelijkste gevolgen na zich zou slepen voor den staat en voor de kerkgezindheden; dat het op eene vernietiging der vrijheid van geweten, eindelijk, zou uitloopen. — Deze bezwaren verhinderen den schrijver niet, om op denzelfden weg, dien hij sedert 1840 heeft ingeslagen — al vroeger misschien — voort te gaan, en, in geschrift op geschrift, met eene volharding, die aan *monomanie* grenst, dezelfde beweringen te herhalen. Die des Schrijvers bedoeling volledig wil leeren kennen, moet er niet tegen opzien, zich met zijne vroegere stukken bekend te maken. In deze staat niet het geschil over de gemengde school op den voorgrond,

maar de Minister van Justitie, V. D. BRUGGHEN, die de verwachting van de tegenstanders van 't ontwerp te leur stelde, en de vroegere wet weder voordroeg, »om de leus met het woord christelijk versierd", en met voorspiegeling van Rijkstoelagen voor sectenscholen »in een alinea, dat noch aangenomen, noch, zoo het aangenomen wierd, ten uitvoer kan [kon] worden gelegd." — Dit laatste zegt de Schrijver met allen grond; hierover zijn alle stemmen 't eens. Maar hoe hij dit stellen kan en dan toch willen, gelijk hij doet, dat al de gewone openbare burgerscholen, die, in gevolge de grondwet, er moeten zijn voor allen zonder onderscheid van belijdenis, dat die, van staatswege, een nader te bepalen deel kerkonderwijs met het gewone onderrigt zullen vereenigen, dit is eene dier tegenstrijdigheden, waarvan 's mans schriften vol zijn. »Hij", de Heer V. D. BRUGGHEN, is een exceptioneel mensch, en kan doen wat in ander onopregt zijn zou, zonder onopregtheid." Dit heeft de Heer G. V. P. eenmaal in de Tweede Kamer gezegd. Hij vindt deze flikkerende, maar, zoo ze in ernst genomen wordt, gelijk hij doet, zinledige uitdrukking, uitnemend fraai, zoo 't schijnt; en hij herhaalt ze hier. Wij brengen ze op hem over: hij, Mr. G. V. P., is een exceptioneel mensch, en kan de grootste tegenstrijdigheden en ongerijmdheden schrijven, zonder dat men aan zijn gezond verstand of goede trouw mag twijfelen. ——— *Open Brief* aan Mr. G. G. V. P. van Jkhr. Mr. J. DE BOSCH KEMPER is niet van algemeen belang. De Heer G. had gezegd, dat de Heer V. D. B. in 1856 tegen de gemengde school had gepetitioneerd, en D. B. K. had dit zeggen eene onwaarheid genoemd. Verzoenend wordt dit hier afgedaan; meteen komt er over 't Christelijke nog 't een en ander voor, zelfs uit Fransche en Hoogduitsche schriften. ——— *Open Brief* van den Heer G. V. P. aan de kiezersvereeniging te Leiden: »elke stem op mij [G.] uitgebragt, gaat verloren, elke stem voor Mr. J. J. TEDING VAN BERKHOUT reken ik, of ze aan mij ware verleend." — »Misschien zal de keus te Leiden als nationaal protest tegen de stelselmatige verloochening van het evangelie bevestigen, wat ik beweerd heb: somtijds is onze rigting sterk." De stemming van één district, de stem van één afgevaardigde tegen die van bijna allen, een *nationaal* protest te noemen, is eene ontzettende overdrijving. Te zeggen, dat de voorstanders

der gemengde school, d. i. zij, die anderen willen behandelen, gelijk ze dit zelven wenschen te worden; die den keizer, 's lands wetten en instellingen, willen geven, wat des keizers is, dat deze stelselmatig 't evangelie verloochenen, is eene uitdrukking, die men aan eene oogenblikkelijke zinsverbijstering moet toeschrijven. »Somtijds is onze rigting sterk", beteekent? Wij weten 't niet.

III. *Verh. over het Christelijk beginsel in het lager onderwijs.* Dit stuk is een antwoord op de prijsvraag: *een betoog dat het onmogelijk is een goed Lager onderwijs te geven in ons vaderland, aan de kinderen der Christenen, zonder dat daarbij het Christelijk beginsel wordt ten grondslag gelegd.* Bijzonder juist gesteld schijnt de vraag niet. Een *onderzoek*, of dit onderwijs mogelijk was zonder dit beginsel, was, al in de eerste plaats, eigenaardiger geweest; maar dit laten we daar: de vraag is aanstonds: wat is hier lager onderwijs? Is 't *al* 't opzettelijk onderwijs, dat aan de kinderen in huis, in school, van wege 't kerkgenootschap, wordt gegeven? Dan is 't betoog vrij overbodig: niemand zal er wel aan twijfelen, of Christenen moeten hunne kinderen in 't Christendom, en Joden in de Mozaïsche godsdienst laten onderrigten. Is »Lager onderwijs" hier 't onderwijs op de algemeene openbare lagere burgerscholen, zóó als die in 't koningrijk der Nederlanden zijn en zijn moeten èn uit kracht der grondwet, èn uit kracht van 't staatsbeginsel van den beginne af; dan kan 't antwoord, òf toestemmend, òf ontkennend wezen, al naar den omvang, dien men aan het »Christelijk beginsel" geeft. Is dit: God lief te hebben boven alles en zijnen naaste als zichzelven; als ABRAHAM met God te wandelen, en met JOZEF, bij aanleiding tot zonde en boosheid, terug te wijken voor de gedachte: zou ik zulk een kwaad doen en zondigen tegen God? Neen, dan, in dezen zin, is er geen goed lager onderwijs, op de openbare burgerscholen mogelijk zonder Christelijk beginsel. Maar brengt men ook, gelijk in dit prijs-antwoord, tot dat Christelijk beginsel: »steeds den persoon des Verlossers op den voorgrond te stellen"; »gedurig de geschiedenis des Heilands te lezen en te bespreken"; de kinderen van dag tot dag meer kennis te doen krijgen van »CHRISTUS den zoon van God, den Verlosser en Zaligmaker der wereld, die zich zelven heeft overgegeven aan lijden en dood, opdat eene van God vervreemde en Hem

vijandige menschheid met haren Schepper verzoend en meer en meer aan Hem gelijk zou worden" (blz. 7 en 8 en elders); dan moet ieder verstandige de noodzakelijkheid van dit Christelijk beginsel op de burgerschool niet alleen ontkennen, maar ook als ongepast afkeuren. Alles moet aan zijne bestemming beantwoorden: de lagere staatsschool moet het verstand en de vaardigheden van 't kind ontwikkelen, 't kind orde en regel leeren; ze moet het aan gehoorzaamheid en aan omgang gewennen, en die kundigheden doen deelachtig worden, die de burgermaatschappij voor ieder harer leden noodwendig maakt. Dat gedurig lezen en bespreken van des Heilands geschiedenis, hoe wèl gemeend, is op *deze* school geestelijke dagdieverij en pligtverzuim; dààr staat noch het doel der school, noch is dit de roeping van den onderwijzer. In den schoot des huisgezins, aan den boezem der kerk, moet het Christenkind die bepaalde godsdienstige opleiding vinden; niet in de lees-, schrijf- en rekenschool: of 't wordt eene schromelijke verwarring. Gezwegen nu nog van den aanstoot voor andersdenkenden bij elken stap. In de aangehaalde plaats, spreekt de Schrijver van eene verzoening van den mensch *met* God: maar heeft hij nooit gehoord van de opvatting, dat God *met* den mensch verzoend wordt; en van de geheele reeks van verwante leerbegrippen, meeningen, verklaringen? Ligt er nu reeds eene wereld van gemoedelijk verschil in deze enkele zinsnede, hoeveel meer moet er voorkomen, in zoovele scholen, bij 't onderwijs van zoovele meesters, dat in strijd is met de godsdienstige overtuiging van een groot deel der ouders, met de leer der kerk, waartoe ze behooren, met den zin, waarin hunne kerkelijke onder-afdeeling dàt woord, die geschiedenis, opvat en verklaart? Van alle tegenontwerpen der wet, is, naar onze overtuiging, geen nader bij de grenzen van gewetensdwang, of wel gewetensoverrompeling, verrassing, dan dit, hoe zacht ook in den vorm.

IV. *De Onderwijsvraag* en de *Bijdrage over het hoofdbeginsel.* Die door de voorgaande stukken nog niet tot de overtuiging is gekomen, dat, zooveel de gemengde school en 't algemeen Christelijk beginsel der wet betreft, Regering en Vertegenwoordiging, met wijs beraad en naar eed en pligt, de wet op 't lager onderwijs hebben vastgesteld; zoo 't hem om de waarheid te doen is, hij leze en overwege deze stukken.

't Eerste is een beredeneerd, uitgewerkt verslag van de handelingen der Tweede Kamer over de wet, geschreven door een harer voorstanders. Het andere stuk, eveneens in haar voordeel, is de kalme uiteenzetting der denkbeelden van een man, die zoo wel inzigt heeft in de vraag op zichzelve, als in de pligten en regten van regering en geregeerden, in onzen tijd en hier te lande. Om de goede zaak, om vaderland en godsdienst, wenschen we vooral aan deze laatste twee stukken, ook nu nog, vele belangstellende lezers en ook lezeressen.

Beginselen der Roei- en Peilkunde; door H. VAN BLANKEN, *Math. Mag. Phil. Nat. Doct., Lector in de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen te Zwolle. Te Deventer, bij* A. Tjaden. 1857. *In kl.* 8*vo. VIII en* 114 *bl. f* : - 90.

Het roeijen en peilen van vaten maakt eene hoofdbezigheid uit van eenige ambtenaren bij de belasting. Naar de uitkomsten, die zij verkrijgen, wordt het bedrag der te betalen gelden bepaald. De billijkheid hierbij vordert, dat die opgaven met de waarheid overeenkomen. Dit is echter bij de zeer uiteenloopende vormen der vaten niet altijd even gemakkelijk te doen. Omslagtige opmetingen en lastige formules zouden hiertoe worden vereischt, en evenwel was de inhoud niet dan bij benadering aan te geven. De hiertoe vereischt wordende kundigheden mogt men bij alle ambtenaren niet onderstellen, weshalve reeds vóór jaren voorschriften en regels zijn aan de hand gedaan, volgens welke een vat moet gemeten worden, en hoe uit deze uitkomsten der meting tot den inhoud te besluiten is.

De roei- en peilkunde bepaalde zich dan ook meestal alleen tot de kennis dier voorschriften en regels, tot het klassificeren der vaten, het gebruik van de hulptafels en het uitvoeren van eenige berekeningen. Waren de voorschriften juist, en vergiste men zich niet in de klasse der vaten of in eenige berekening, dan mogt men aannemen, dat de opgaven ten naasten bij met de waarheid overeenstemden. Aan eene toetsing der formules, die den grondslag der voorschriften uitmaakten, viel meestal van de zijde der ambtenaren niet te denken. Sedert echter het Gouvernement voor hen die er

bepaald mede belast zullen zijn, examina ook in de wiskunde heeft voorgeschreven, mag men verwachten, dat er onder deze zullen gevonden worden, die, voorzien van de vereischte wiskundige kennis, zich niet zullen vergenoegen met eene werktuigelijke opvolging dier regels, maar die de gronden er van zullen trachten te leeren kennen.

Eene geschikte handleiding daartoe kan velen niet dan welkom wezen, en als zoodanig kondigen wij hier het werkje van den Heer v. B. aan. Het bevat niet alleen de formules tot den eenvoudigsten vorm terug gebragt, maar geeft ook den weg aan, langs welken men tot die formules is gekomen, zoodat de weetgierige de meest voorkomende gevallen kan leeren kennen en verstaan. Daarenboven vindt hij gelegenheid eene vergelijking te maken tusschen verschillende handelwijzen van vroegeren en lateren tijd, waaruit kan worden nagegaan tot welke grenzen deze naauwkeurig mogen genoemd worden. Op gelijke wijze gaat de Schrijver te werk met de tafels welke er in voorkomen.

Wanneer wij nu onze goedkeuring aan het werkje des Heeren v. B. schenken, dan vinden wij evenwel geene vrijheid om het aan alle belanghebbenden onvoorwaardelijk aan te bevelen, zoo lang wij nog moeten vreezen, dat deze de vereischte bedrevenheid in de wiskunde niet bezitten; want hoewel de Schrijver de verschillende regels ook in woorden heeft opgegeven, zoo zullen de algebraïsche vormen dezen of genen kunnen afschrikken, om er datgene uit te leeren, wat voor hem hoofdzaak is. Wij hopen intusschen dat het in veler handen zal komen, en dat het zal bijdragen om velen aan te sporen, zich de noodige bekendheid met de wiskunde nog eigen te maken, ten einde dieper in dat gedeelte van hun bedrijf door te dringen.

Jammer, dat de uitvoering door eenige onnaauwkeurigheden des correctors en door het gebruik van cijfers van verschillend kaliber, vooral in de tafels, eenigermate wordt ontsierd.

Schetsen uit het gebied der Natuur- en Aardrijkskunde. Aflev. I en II. Te Leeuwarden, bij H. Kuipers. *f* : - 30.

Een Voorberigt — waarschijnlijk van de hand des Vertalers —

doet de strekking dezer uitgave duidelijk genoeg kennen. Men verneemt er de zeker niet ongegronde klagt over 't zich meer en meer openbarend gebrek aan natuurkennis, in den ruimsten zin van 't woord, en den wensch om aan dat gebrek te gemoet te komen. Met dat doel zullen, bij een gewenscht debiet, de hier aangebodene Schetsen worden vervolgd en zoo tijdelings (?) eene bloemlezing worden geleverd uit MEYER's *Volksbibliothek fur Länder-, Völker und Naturkunde.* Begrijpen we 't wèl, dan hebben we hier dus met een nieuw populair wetenschappelijk tijdschrift te doen. Hoe diep ook doordrongen van de noodzakelijkheid eener ruimere verspreiding van kennis der stoffelijke wereld, gelooven wij voor ons toch dat er in de eerste plaats dringende behoefte aan goed, doeltreffend en belangwekkend natuurwetenschappelijk onderwijs bestaat. Van eene vermeerdering van 't getal geschriften in den smaak van 't hier aangekondigde wachten we, voor als nog, minder heil. Alleen dan, wanneer het nieuwe zich bijzonder gunstig van 't reeds bestaande onderscheidde, zouden we zulk eene uitgave van ganscher harte toejuichen. Dit nu willen we van deze Schetsen uit den vreemde niet beweren. Voor zoover we uit de beide Afleveringen, die ons onder de oogen kwamen, kunnen oordeelen, verheffen ze zich niet boven 't middelmatige. De Stroohalm — een opstel van T. KÖRNER, dat de reeks opent — is althans niet geschikt om groote sympathie voor deze onderneming te wekken. Het komt ons voor, wat den vorm betreft, ten eenemale te zijn mislukt. De Schrijver streeft naar 't populaire, maar lijdt schipbreuk op de klip van 't kinderachtige. De voorstelling van 't zwakke, tengere plantje, dat, wanneer de voorraad, dien de zorgvuldige moeder natuur het mede in 't wiegje gegeven heeft, is opgeteerd, zelf raad weet om aan den kost te komen en met zijne wortelvezeltjes in de aarde rondsnuffelt of er ook wat op te slurpen of te snoepen valt, en eindelijk tot een stevigen halm opgegroeid, eene sierlijke spits bouwt met een kamertje voor elk zijner kindertjes, waarin hij ze kan wiegen en in de lieve zon koesteren, enz. enz. moet reeds den eenigzins ontwikkelden schoolknaap walgen. Men doe zijnen lezers toch niet gevoelen, dat men tot hen afdaalt. Gelukkig komen dergelijke flaauwheden, die als van self tot onware voorstellingen aanleiding geven, in de volgende stukken zelden meer voor. Meer goeds en bruikbaars vonden

we in »eene wandeling op het gebied der Scheikunde" van KIRCHMANN, en in »de tand des tijds". Aan het stukje van KÖRNER, getiteld: »twee Gewassen", ligt eene gelukkige gedachte ten grondslag. De uitwerking laat echter te wenschen over. 't Is zeker geen geringe lofspraak, dat men in deze natuurkundige Schetsen — al zijn ze allen van Duitsche schrijvers afkomstig — niet te vergeefs *eene goede strekking* zal zoeken. Geen enkele is doordrongen van den zuurdeesem van 't materialisme. Integendeel wordt het theologisch standpunt hier en daar met zekeren nadruk gehandhaafd. We hebben daar op zich zelf zoo veel niet tegen; maar gelooven toch, dat in dit opzigt, in populaire geschriften, groote behoedzaamheid wordt vereischt. Men onthoude zich zooveel mogelijk van met de natuur in wijsheid te wedijveren. Zoo lezen we, om iets te noemen (bl. 66): dat de goddelijke wijsheid het zoodanig heeft ingerigt, dat het koolzuur zwaarder is dan de dampkringslucht, *opdat* het naar beneden zou zinken en door den vochtigen grond worden ingezogen, zoodra het is uitgeademd. 't Is wel mogelijk; intusschen, naar ons inzien, ware 't voldoende geweest aan te voeren, dat het koolzuur de onderste lagen van den dampkring inneemt, *omdat* het zwaarder is dan de lucht. Maar misschien zal ons de gegrondheid dezer bedenking door anderen niet worden toegegeven. We willen er dan ook geen al te groot gewigt aan zien gehecht.

Het drietal Schetsen uit het gebied der Land- en Volkenkunde, dat hier wordt aangetroffen, laat zich wel lezen, zonder op bijzondere waarde aanspraak te kunnen maken. Het walgelijke tooneel (bl. 75) in de overigens niet onaardige beschrijving van 't Lissabonsche straatleven voorkomende, had den lezers gerust kunnen worden bespaard. De vertaling dezer Schetsen is wèl geslaagd. Geheel vrij van Germanismen is ze alweêr niet. Zoo stuitten wij op 't leelijke en zoo ligt te vermijden *daarstellen;* herhaaldelijk op *zich bemoeijen om*, voor *trachten*, *pogen;* op *frissche* wonden, voor *versche* wonden; op *verschijnen*, voor *zijn*, en enkele meer. 't Moge waar zijn, dat het Hollandsch oor zich van lieverlede aan die uitheemsche klanken leert gewennen; we zullen niet ophouden heeren Vertalers de bevoegdheid te betwisten dien vreemden overloopers, *honoris causa*, 't burgerregt te verleenen. 't Zijn en blijven — BILDERDIJK heeft het meer kernachtig dan kiesch gezegd —

moffenwoorden, wier hulp onze rijke moedertaal volstrekt niet behoeft. Getrouw aan onzen stelregel maken we dus den Vertaler opmerkzaam op deze vlekjes, die zijn overigens goed werk ontsieren. Druk en uitvoering zijn, den geringen prijs in aanmerking genomen, allezins voldoende. Alles zaâmgenomen kunnen we deze onderneming niet aanbevelen. Afkeuren willen we haar evenmin. Mogten we er in 't vervolg op terugkomen, dan hopen we te kunnen getuigen, dat de volgende Schetsen uit het gebied der Natuur- en Aardrijkskunde, degelijker, belangrijker en boeijender, in één woord, van beter gehalte zijn dan de hier aangebodene. H. B.

De Oorlog tusschen Rusland, Turkijë en de Westersche Mogendheden, in het midden der negentiende eeuw. Drie Deelen. Tweede, herziene druk. Te Rotterdam, bij H. Nijgh. 1856 *en* 57. *In gr. 8vo. f* 16 - :

AELIANUS, geloof ik, of anders een ander, verhaalt ons, dat de beschrijver van den Perzischen oorlog, — ik bedoel dien echten, ouderwetschen tusschen de Grieken en Perzen, — de *Pater historiae* HERODOTUS, zijn vrij uitvoerig werk aan de, zeker zeer geduldige vergadering aller Grieken bij de Olympische spelen heeft voorgelezen. Hunne alleruitbundigste teekenen van goedkeuring waren hem eene voldoende belooning voor zijne moeite, en — ons een bewijs, dat de Grieken zeker nog niet veel gewend waren. In allen gevalle heeft HERODOTUS dan niet zoo lang op eene recensie moeten wachten, als de ongenoemde beschrijver van den laatsten Europeschen oorlog. Ik vraag den S. verschooning voor deze mijne nalatigheid, maar troost mij met de gedachte, dat nu mijne aankondiging tevens eene herinnering is van een werk, wat eene blijvende waarde heeft.

Het was eene gelukkige gedachte, om ook het Nederlandsche volk door een geregeld overzigt bekend te maken met het *hors d'oeuvre* der negentiende eeuw, een oorlog op groote schaal, tusschen Europesche mogendheden gevoerd. Wel heeft men lang genoeg en overvloedig in alle dagbladen van Sebastopol moeten hooren, zelfs tot vervelens toe, volgens sommigen; maar diezelfden zouden misschien bezwaarlijk iets

behoorlijks weten na te vertellen van de allerbelangrijkste bedrijven uit dat groote drama. En, al wat de periodieke pers levert, al is het nog zoo belangrijk, wordt verdrongen door hetgeen volgt, en begraven onder de massa. Welkom zal het dan velen zijn, de belangrijkste documenten, van wat wij onlangs als nieuws lazen, tot een geordend geheel als historie bijeenverzameld te vinden, en mij is het een genoegen het boek aan te kondigen, wat zich dit ten doel stelt.

Wij hebben hier geene uitsluitend militaire beschrijving van dien oorlog, zoo als in Frankrijk het »Précis historique", enz., van DU CASSE, in Engeland de »Letters from Head-Quarters", en zoovele andere verschenen zijn. Zelfs geloof ik, ofschoon zelf geen militair, dat een deskundige van tijd tot tijd wel eens zou moeten glimlagchen over kleine misslagen, die de S. in het vertalen der rapporten begaan heeft. Maar toch geeft de zorgvuldige mededeeling der officiële rapporten aan het boek ook voor mannen van het vak zijne waarde.

Ook is het niet het verhaal van een ooggetuige, gelijk dat van den Franschman DE BAZANCOURT, en van den Engelschman H. SANDWITH over de verdediging van Kars, en nog zoo vele andere over afzonderlijke episoden van het geheel. Het is eenvoudig een beschaafd man, die op populaire wijze te boek stelt, de gewigtige gebeurtenissen, die het voor elk beschaafd mensch een pligt is te kennen. — Zijne onderneming is nagenoeg gelijk aan hetgeen voor de Engelschen Dr. E. H. NOLAN (*The history of the war against Russia*), en voor de Franschen, E. DE LA BEDOLLIÈRE, LAMARCHE en KAUFFMANN (*Histoire de la guerre d'Orient*, *illustrée*, enz. in verscheidene seriën, bij G. BARBA te Parijs uitgekomen) hebben gedaan.

De S. heeft namelijk geprofiteerd en laat nu ook het publiek profiteren van den rijkdom en de soliditeit der tegenwoordige Journalistiek. Hij heeft de Fransche en vooral de Engelsche Illustraties, misschien nog wel andere tijdschriften, ter hand genomen, en uit de verschillende officiële documenten, de rapporten der legerhoofden, de biographische, geographische en historische mededeelingen, daar gevonden, een geordend geheel gemaakt.

Men verwachte dus geene politieke beschouwingen, geene elucidaties van onbekende of betwiste punten, geene inzagen achter de schermen, gelijk men het noemt. Hoe belangrijk dit

ook wezen moge, daartoe is het de tijd nog niet, en zulks is van den toeschouwer uit de verre verte ook niet te verwachten. Bijna uitsluitend heeft de S. het officieele, voor de openbaarheid bestemde gedeelte der feiten voorgesteld, en zelfs van de meer particuliere berigten, waarop de dagbladen ons zoo dikwijls onthaalden, een zeer matig gebruikt gemaakt.

Voor het grootste gedeelte is het dus de S. zelf niet die spreekt, maar zijn het de verschillende autoriteiten, die hij laat spreken, en, wanneer ik mij enkele aanmerkingen veroorloof, dan gelden die voornamelijk de rangschikking, keuze en verwerking der stof, en den stijl.

De wijze, waarop de S. het geheel in rubrieken verdeelt, en ons dán op het veld der Diplomatie, dán op het oorlogstooneel, in de Krim, in de Oostzee en in Azië verplaatst, is, dunkt mij, zeer geschikt, om er een geleidelijk overzigt van te geven. Over het geheel is het boek ordelijk en naauwkeurig bewerkt; de onnaauwkeurigheden, die ik aantrof, betreffen slechts kleinigheden. Maar in de keuze, die onze Geschiedschrijver uit zijne ontzettend rijke stof doen moest, is hij minder gelukkig geweest. Te uitvoerig en te lang zijn al die historische en geographische uitweidingen over Rusland, Turkijë, de Krim, Keizer NIKOLAAS (die al zeer beleefd behandeld wordt), Sardinië, enz. Hij haalt het te diep op, en schenkt ons niets, terwijl hij aan de andere zijde ons weder teleurstelt. Want, na de veel belovende titels der Hoofdstukken over Turkijë en Rusland, D. I, bl. 1—38, zouden wij wat meer verwachten, dan zulke uiterst schrale schetsjes. Meer behoefte bestond er b. v. hier en daar aan korte krijgskundige verklaringen over het belegeren en verdedigen eener vesting, en andere ophelderingen en aanvullingen, zoo als hij onder anderen ook geeft over de organisatie van de Fransche en Engelsche legers (D. I), hoewel ook dit nog al zeer onvolledig is.

Vooral echter spijt het mij, dat de S. zoo veel ongebruikt en onvermeld laat, wat juist aan dezen oorlog zoo groot gewigt bijzette. Het was een oorlog niet alleen van de mannen van het Westen tegen die van het Noorden; het was vooral een strijd der westersche beschaving en industrie tegen het rijk, wat gemeend had, die te kunnen ontberen. Dáárdoor nog meer dan door der krijgeren dapperheid is de overwinning

behaald. Gaarne hadden wij dus meer gehoord van de onberekenbare diensten, die de scheepvaart, door den stoom herboren, bewezen heeft in het transporteren van manschappen, proviand, ammunitie (niet »munitie", wat de S. altijd gebruikt), zieken en gekwetsten, en al wat verder voor zulk een ontzaggelijk leger noodig was. Wij kunnen niet tevreden zijn met het weinige, wat wij slechts bij toeval hooren van de ambulance- en hospitaaldienst, zoo belangrijk bij deze groote menschenslagterij; — van de nieuwe hulpmiddelen, waardoor het leger gevoed en verzorgd werd; van de nieuwe steden, Kamiesch en Balaclava, die koophandel en industrie als door tooverslag te voorschijn riepen. De steeds toenemende krachtsinspanning voor deze onderneming, — met veertig-duizend man en geringe *ressources* begonnen, met 200-duizend man en een ongehoord materiëel geëindigd, — is uit het verhaal wel op te maken, maar zij wordt niet duidelijk genoeg voorgesteld. De spoorweg en de waterleiding in het kamp voor Sebastopol, de telegraaf naar Londen en Parijs, de nieuwe tenten en barakken, en zooveel van dien aard wordt aangestipt, als of het gewone zaken bij een beleg zijn. Zelfs aan de fameuse drijvende batterijen, de uitvinding (zegt men) van den gevierden Keizer, die met de magt alle andere schitterende hoedanigheden tevens schijnt gekregen te hebben, wordt de behoorlijke eer niet bewezen. En dan die beruchte eerste winter in de Krim, met zijne namelooze ellende en strenge lessen voor het Engelsche leger, die eigenlijk eerst de spoorslag werd tot de latere krachtsinspanningen, — te weinig, dunkt mij, wordt er van gezegd.

Ook vergeet de S., die toch zoo uitvoerig is in het mededeelen van uiterst vervelende nota's der kibbelende Kabinetten, bijna geheel een blik te slaan op den loop der zaken in de krijgvoerende landen zelve, gedurende den oorlog. Vooral van Engeland viel in dit opzigt veel te zeggen.

In de beschrijving van het beleg van Sebastopol komt het het meest duidelijk uit, dat de mededeeling, hoofdzakelijk der officieele rapporten, nog geen geregeld overzigt van het geheel geeft. Die rapporten behelzen alleen die episoden die van oogenblikkelijk militair gewigt zijn; van daar dat het verhaal te veel verbrokkeld is in afzonderlijke hoofdstukken en feiten, die niet genoeg aaneengeschakeld zijn, vooral in de beschrij-

ving van den laatsten tijd van het beleg. In dit opzigt staat het genoemde Fransche werk door G. BARBA uitgegeven ver boven het onze, in rijkdom van feiten en mededeelingen, zoowel officieele als particuliere. Mijn Hollandsch hart noopt mij echter te zeggen, dat de Franschman de verbazende goedkoopheid dier uitgave ook met ontzettende slordigheid gekocht heeft.

Een ander nadeel uit de wijze van bewerking gesproten is dit, dat in de topographische benamingen nog al verwarring heerscht. Dezelfde plaats of zaak werd in de verschillende berigten dikwijls met een anderen naam genoemd, en de S. heeft te weinig getracht, om dit gebrek door korte teregtwijzingen te verhelpen. Nog gemakkelijker ware het geweest, om de herhalingen te vermijden, die nog al eens voorkomen, b. v., in de verschillende beschrijvingen van Sebastopol, en in de geschiedenis van Keizer NICOLAAS (D. II) vergeleken met die van Rusland (D. I). Zelfs vinden wij, D. II, bl. 374—75, bijna eene geheele bladzijde letterlijk gelijk aan bl. 9 van hetzelfde deel.

Derhalve — volmondig erken ik, dat het een wijze maatregel van den S. was, om zooveel mogelijk de publieke stukken zelve te laten spreken. Daardoor zijn wij bewaard gebleven voor allerlei verkeerde combinatieën en scheeve voorstellingen, die onvermijdelijk geweest zouden zijn, als een man, niet van het vak, zelf uit de onmetelijke massa bouwstoffen een geschiedenisje van dezen oorlog had willen zamenflansen. Maar, deze voorzigtigheid bragt óók hare verzoeking en gevaren mede. Nu was de S. gelijk aan een man, die een gebouw willende optrekken, daarvan al de onderdeelen afgewerkt gereed had liggen, en het zich te gemakkelijk voorstelde, om hiervan een hecht en weldoortimmerd huis te maken. Hij heeft nu niet genoeg vooraf het geheel bestudeerd, en gedirigeerd, zoodat hij met wisse hand, uit den eindeloozen stapel zijner materialen de geschiktste keuze kon doen, en de gebruikte deelen zóó bijwerken, dat zij volkomen bij elkander passen. Tot dit hoofdgebrek laten al de gemaakte aanmerkingen zich reduceren.

Wanneer ik eindelijk van den stijl spreek, moet ik onderscheid maken tusschen die gedeelten, waar de S. eigenlijk niet meer dan Vertaler is, en die, waar hij zelf stelt en spreekt.

In de eerste komt hem groote lof toe; met behoorlijke vrijheid geeft hij het oorspronkelijke in goede, vloeijende taal weder. Van enkele kleine misgrepen wil ik niet spreken. Alleen is mij, b. v., in het geheugen gebleven de vertaling van het Eng. top-mast (bramsteng) door »toppenmast" (D. II, bl. 24), en keek ik vreemd op, als ik hem herhaaldelijk hoorde vertellen van kogels, die »de kiel" van het schip raakten. De romp, — dat is mogelijk, maar de eigenlijke kiel wordt niet zoo ligt door een kogel getroffen.

Maar vele gedeelten zijn er ook waar de S. stellende optreedt. ' Vooreerst waarschijnlijk in de meeste historische uitwijdingen, en verder daar waar hij over het medegedeelde rapport of document opmerkingen maakt, en de verschillende deelen en hoofdstukken aan elkander verbindt, afsluit en inleidt. Hier is het hoofdgebrek zekere geaffecteerdheid, een schermen met *phrases toutes faites*, eene hoogdravendheid, die dikwijls wat al te erg mooi wordt. Men leze, b. v., eens het slot van D. II, bl. 251, de overgangen, D. II, bl. 254 en 409, en het besluit op de laatste bladzijden van het IIIe Deel, of D. II, bl. 357, van »granen, die in vonken verspatten," en vele dergelijke mooijigheden meer. Men moet het al zeer ver in de kunst van stileren gebragt hebben, om zonder gevaar zulk eene hooge vlugt nemen, en vooral den historieschrijver passen kalmte en eenvoud. Ook die reeds half geusiteerde afwijkingen van onze nu toch eenmaal aangenomen spelling schijnen mij altijd eenige ostentatie te zijn, vooral bij iemand die juist zoo bijzonder correct ook niet stelt. Ik haast mij echter hierbij te voegen, dat de S. door deze kleine pedanterie den lof nog niet verbeurd heeft, die hem regtens toekomt, dat hij over het algemeen eenen gemakkelijken en vloeijenden stijl heeft, zelfs goed te noemen, waar hij bedaard blijft.

Summa summarum, — behoudens de gemaakte restricties hebben wij een zeer bruikbaar en belangrijk werk over dezen oorlog gekregen. Met vertrouwen op de medegedeelde feiten, kan ieder deze onpartijdig en naauwkeurig bewerkte geschiedenis lezen. De man van het vak zal er veel van zijne gading in vinden, en elk ontwikkeld lezer zal het met gemak volgen. — De Uitgever heeft ook het zijne gedaan, door eene uitvoering, die ten volle net en soliede genoemd kan worden, opgesierd door een aantal platen, naar de tafereelen en portretten der

Illustraties nageteekend, maar meestal verfraaid. Wat er van de »tweede herziene druk" is, weet ik niet; den eersten heb ik niet gezien. Volgaarne geef ik het boek de gewone pasportformule mede, dat het in de bibliotheek van geen beschaafd man mag ontbreken; — jammer maar, dat er in ons land zoovele beschaafde menschen groeijen, die niet eens eene bibliotheek hebben!

D—D.

Het Oostenrijksche Concordaat, beschouwd in het licht der Geschiedenis. Uit het Engelsch. Te Groningen, bij de Erven C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1857. *In gr. 8vo. IV en* 79 *bl. f* :-75.

Men verwachte in dit, uit het *Edinburgh-Review* in onze taal overgebragte, vertoog geene naauwkeurige uiteenzetting en beoordeeling van het zooveel opzien verwekt hebbende Concordaat, maar beschouwingen en redeneringen over de vroegere en latere handelingen van PIUS IX, en over de Staatkunde en ontwerpen van het Roomsche hof, dat wel door de Hervorming en door de gebeurtenissen van het laatste der vorige eeuw verloren, maar nu door de gevolgde reactie teruggewonnen heeft, en de hoop blijft voeden om de volken op nieuw in slaafsche banden te slaan. Van hetgeen het daartoe in verschillende landen, niet zelden met een voor zich gewenscht gevolg, beproefd heeft, wordt een goed verslag gegeven, en bepaaldelijk het oog gerigt op Oostenrijk, zooals het zich aan handen en voeten geboeid overlevert aan Rome's geestelijke dwingelandij, waarvan het hoofdzakelijk door MARIA THERESIA, en nader door JOZEF II bevrijd was. Overtuigend wijst de Schrijver dit aan: omtrent het regt van exequatur of placet, dat door het Oostenrijksche Gouvernement zelfs onder zijne meest bigotische Keizers, gelijk door het Spaansche onder FILIPS II, bloediger gedachtenis, vastgehouden werd; omtrent het onderwijs in zijn geheelen omvang; omtrent de censuur der boeken, en de verbindtenis tot handhaving van het geloof en de instellingen der kerk *contra haereticam pravitatem* (eene kwalijk verholen Inquisitie); en omtrent de herstelling der kerkelijke regtsmagt met al hare vooruit ziende, voor de rust en welvaart van het land verderfelijke gevolgen. In het verlangen om tegen de revolutionaire uitbarsting van 1848, het

buitensporig drijven van MAZZINI, en Sardinie's vrijzinnige instellingen, een tegenwigt te vinden in de magt en den invloed der geestelijkheid, worden de redenen gezocht van Oostenrijks verbazende inwillingen aan Rome's eischen. De tijd zal leeren, of het: *»incidit Scillam qui vult evitare Charybdin"* ook hier van toepassing zal bevonden worden. Het in Duitschland gebeurde opene daar en elders de oogen van Regeringen en volken voor de hen van Rome dreigende gevaren, waartoe de lezing van dit vertoog dienen kan.

De Vertaler heeft over het geheel zijne taak goed verrigt. In eene aanteekening op bl. 56 wordt Hongarije's bevolking op ongeveer 15 millioen berekend, die niet meer dan 8 millioen bedraagt. Onjuist is het omtrent het verbod der Roomsche kerk van het lezen des Bijbels beweerde. De verdediger van het Concordaat heeft gelijk, ofschoon hij niet de geheele waarheid zegt. — Wij kunnen bij deze gelegenheid den wensch niet onderdrukken, dat wie voor het Protestantismus tegen Rome de wapenen aangordt, zich beter toeruste dan met menig onzer hedendaagsche strijders het geval is. Het napraten en blindelings overnemen van hetgeen men hier of daar hoort of geboekt vindt, kan niet anders dan Rome's voorvechters in de hand werken.

Handboek der Wapenkunde, bevattende: I. geschiedenis der wapenkunde; II. praktijk der wapenkunde; III. registers der wapens van den thans bloeijenden Nederlandschen adel; van de staatslieden en veldheeren van NAPOLEON I; *van beroemde personen uit vroeger en later tijd, enz. Door* J. B. RIETSTAP. *Met vijf platen. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1857. *In gr. 8vo. XII en* 522 *bl. f* 7 - 40.

»Pour qui sait le déchiffrer, le blason est une algèbre, le blason est une langue. L'histoire de la seconde moitié du moyen-âge est écrite dans le blason, comme l'histoire de la première moitié dans le symbolisme des églises romanes. Ce sont les hiéroglyphes de la féodalité après ceux de la théocratie." Er moge eenige overdrijving zijn in deze woorden van VICTOR HUGO, door den Schrijver tot motto gekozen; toch is er waarheid in, toch is de wapenkunde voor de studie der middeleeuwsche geschiedenis eene even onmisbare hulpwetenschap als

de geografie of de chronologie, en vergunt ze ons vaak een dieperen blik in het ridderleven. Bij ons te lande evenwel vond ze nooit veel beoefenaren. Geen wonder. Tegen al wat ridder was of van den riddergeest uitging vormde zich, reeds vóór meer dan vijfhonderd jaar, een krachtige tegenstand onder de burgerij, die door haar vermogen en invloed den adel welhaast naar de kroon stak. Oorspronkelijk Nederlandsche werken of geschriften, die over wapenkunde handelen, zijn dan ook ten allen tijde schaarsch geweest. DE ROUCK, *Nederlantsche Herault*, VAN WELEVELDS *Handboek*, J. A. M. MENSINGA, *over het nut en de aangenaamheid van de beoefening der heraldische wetenschap* (1844), VAN DEN BERGHS *Grondtrekken der Nederlandsche wapenkunde* (1847), — ziedaar, zooveel ik mij herinner, onze gansche schat. Dubbel aangenaam is het dan op een nieuw geschrift te kunnen wijzen, dat een onderwerp behandelt tot nu toe *zóó* stiefmoederlijk door onze letterkunde bedacht; dubbel aangenaam, omdat het allen lof, alle aanbeveling verdient. Of de uitgave tijdig mag heeten?.... ik geloof het wel. Klein moge 't getal der echte *heraldici* onder ons wezen, de dilettanten ook in dit vak zijn *legio*, en onder deze is er menigeen, die het koopen van een handboek, als hier wordt aangekondigd, niet te duur zal vinden, wanneer hij er bij tijd en wijle een *bluf* meê kan slaan. Opmerkelijk toch (ik laat den adel er buiten), opmerkelijk toch hoe onze Patriciërs, onze welgezeten burgers in dit opzigt nog altijd gelijken naar hunne voorouders, van vijf eeuwen herwaarts. Dezelfde neusoptrekkende verachting, die *edel* en *kaal*, *adellijk* en *half bedorven* voor geheel synoniem houdt, maar .... wat haastten zich de burgers van 1300 en later, zoodra ze in de schepenbank zaten, om geslachtswapens voor zich te verzinnen, die op de uithangende zegels prijken moesten! en — in onzen tijd wie is er onder allen, die rijtuig houden, wien het niet al te huurkoetsier-achtig zou toeschijnen, om op zijne koetspaneelen of niets of eenvoudig zijn naam te laten schilderen? wie is er zelfs onder hen, die geen rijtuig houden, die *à propos* van familie en voorzaten niet gaarne zoo wat *teisterbandt*? Ik heb er vrede meê en zal er nog meer vrede meê hebben, indien ze dan ook nu, óf ter wille hunner adellijke afkomst óf ter wille hunner koetspaneelen, het debiet van dit *Handboek* bevorderen. 't Zou een goed middel zijn tegen al de ketterijen

in heraldiek, waaraan de rijtuigschilders en hunne patronen zich schuldig maken.

In vollen ernst: niemand zal zich den aankoop van dit werk beklagen, die eenigen lust heeft voor genealogische studiën, voor oudheidkunde, voor geschiedenis. Helder en geleidelijk is de behandeling. Zelfs wie vreemdeling is in de heraldiek, zal zich hier spoedig t'huis gevoelen. Liever schrijf ik dit toe aan de juiste en geregelde volgorde door RIETSTAP in acht genomen, dan aan het vermijden der basterdwoorden, waarop hij zich met zulk een buitengewonen ijver heeft toegelegd, en waarover hij met kennelijke ingenomenheid spreekt. Ik erken het veelzins »wanstaltige en smakelooze" in dien tooi; ik erken, dat dit geleerde abracadabra in velerlei opzigten »voor den oningewijde onverstaanbaar en voor den deskundige belagchelijk klinkt". Maar zijn vele der nieuw uitgedachte termen zoo veel fraaijer, duidelijker, beter, al hebben ze een Hollandschen klank? Ik heb mij met den verslaggever in de *Alg. Konst- en Letterbode* (1857, bl. 134) verheugd over *gaffel* voor *pairle*, over *wassenaar* voor *croissant* en dergel. meer, — maar ik vraag genade niet alleen, zoo als hij, voor *keel;* ik vraag het ook voor *lazuur*, *sabel*, *sinopel*. Is het wel zoo moeijelijk aan te leeren, dat de heraldiek daaronder een *zeker soort* van rood, van blaauw, van zwart, van groen verstaat? De Schr. leze eens wat BILDERDIJK, *N. Taal- en Dichtkundige Verscheidenh.*, D. IV, bl. 67, over de *kleuren* geschreven heeft — en óf hij zal mijn verzoek inwilligen, óf (om *consequent* te wezen) zal hij voortaan de »belagchelijke" benamingen van *zilver* en *goud* laten varen, om van *wit* en *geel* te gaan spreken. De genoemde verslaggever heeft ook enkele der nieuwe termen, door R. bedacht, verbeterd: voor *parti*, liever *gespleten*, dan *gedeeld;* voor *fuseau*, liever *spoel*, dan *spitsruit;* voor *palissé*, liever *gerasterd*, dan *gepalissadeerd;* voor *sanglé*, liever *gesingeld*, dan *omgord;* voor *martinet*, liever *zwaluw*, dan *geknot vogeltje*, voorgesteld. Te regt, dunkt me, al ben ik het niet met hem eens, om den *regterschuinbalk* van RIETSTAP om te doopen in *bandelier*. Waarom niet regt oud-Hollandsch en kortweg: *band?* waarom niet den *linkerschuinbalk* van R. *dwarsband?* 't Heeft zijn voordeel ook bij de afgeleide vormen; geband en gedwarsband klinkt beter dan geregterschuinbalkt en gelinkerschuinbalkt. Evenzoo kan *balk* voor *fasce* volstaan

en behoeft er 't voorvoegsel *dwars* niet bij. *Ever* in plaats van *wild zwijn; gegaffeld* in plaats van *verdeeld door de gaffelsnede*.... maar ik wil de lijst van veranderingen niet te lang maken. Dit alleen nog: waar eene geheel nieuwe terminologie moet uitgedacht worden, daar hangt natuurlijk veel van ieders eigen smaak en oordeel af, doch men zij daar ook min naauwgezet en schroomvallig, dan de Schr. blijkbaar geweest is. Aan die schroomvalligheid zijn o. a. de leelijke en onhollandsche termen *regtsgeschuind* en *linksgeschuind* te danken; een ander zou misschien *gedeeld* en *gekloofd* of zoo iets voor *tranché* en *taillé* gekozen hebben, wel overtuigd dat deze benaming tamelijk willekeurig was en op zich zelve de rigting der doorsnede niet aanduidde, maar toch hopende dat deze vertaling, eenmaal gekozen, het burgerregt zou krijgen en als kunstterm aangenomen worden, even zoo goed als *tranché* en *taillé*, die ook alleen door 't gebruik nu beteekenen wat ze beteekenen.

Keurig bewerkt en rijk aan vele bijzonderheden is de eerste afdeeling, de geschiedenis der wapenkunde. Die geschiedenis begint met het einde der tiende eeuw, maar de heraldiek heeft ook een vóór-historisch tijdperk, ja, wat meer zegt, ze weet ons te zeggen, dat ADAM een schild van keel voerde, met een hartschild van zilver; dat KAÏN, volgens *Genes.* IV vs. 15, zijn wapen moest breken; dat JAFET een schip van zilver tot wapen had en SIMSON een veld van keel voerde, met een liggenden leeuw van goud en een zoom van zilver, bezaaid met honigbijen van sabel. Leert niet *Genes.* III vs. 21 den oorsprong van het *hermelijn* en het *bont* (*vair*) in de schilden? Zegt niet *Genes.* XLIX, vergeleken met *Num.* II, duidelijk, dat JUDA een leeuw, RUBEN een mensch, EFRAÏM een stier en DAN een arend, met een slang in de klaauwen, voerde? En wie zou een oogenblik twijfelen, om aan TUBAL-KAÏN een hamer, aan GIDEON eene schapenvacht, aan DAVID eene harp, aan CESAR een dubbelen adelaar in hun wapenschild toe te kennen? Met welk eene goede trouw de oude wapenkundigen dit alles verzekeren, blijkt uit hunne naïve bekentenis, hier en daar afgelegd, »dat omtrent dit of dat wapen de zekere, kanonieke bewijzen ontbreken", of ook uit de kinderlijke eenvoudigheid, waarmede zij het als de natuurlijkste zaak van de wereld zonder eenigen ophef vertellen, gelijk b. v. een MORGAN een diploma mede-

deelt, waarbij Koning DAVID eene geslachtlijst bekrachtigt, beginnende: *Omnibus*, *etc.* DAVID *Dei gratiâ Rex Judae et Israël*, *universis et singulis*, *etc.*

Zulke trekken, door den Schr. in de eerste afdeeling bijgebragt, verlevendigen en veraangenamen de lectuur van zijn boek. Jammer, dat hij later den historischen oorsprong van sommige wapens geheel voorbijgaat. Ook daardoor had hij zijne lezers bezig gehouden. Of schuilt er niet de echte poëzij der heraldiek in? Zoo herinneren mij de zestien adelaars, van snavel en klaauwen beroofd, welke de *Montmorency's* voeren, den heldenmoed van BURCHARD en zijn naneef MATTHIAS, van wie de eerste vier en de ander twaalf keizerlijke legerstanderds veroverde. Zoo brengt het wapen van *Barcelona*, van goud met vier palen van keel, mij den wakkeren WIFFRIED te binnen, die, na den slag, waarin hij wonderen van dapperheid had verrigt, zwaar gewond op zijn veldleger uitgestrekt, een bezoek van zijn koning ontving, en geene andere belooning begeerde, dan — een geslachtswapen. »A l'instant le Roy ayant trempé le bout de sa main dans le sang de ses playes, il en traça sur l'escu de WIFFREY qui estoit d'or, quatre traicts en forme de palz, luy disant: comte, ce seront icy desormais vos Armes." Of — wilt ge iets uit later tijd? — ik kan het hoekschild van het grafelijk geslacht *van Hogendorp* niet zien, met den pijlbundel en het jaarcijfer 1813, of ik denk aan den eenigen GIJSBERT KAREL, aan den nood des vaderlands, aan de heerlijke uitredding. — Waarlijk, indien er iets is, wat den onverschillige een hart kan doen krijgen voor de wapenleer, — zulke trekken, zulke bijzonderheden zijn het. Daarom speet het mij, ze in dit Handboek niet aan te treffen. Voor 't overige verdient deze eerste afdeeling den lof van volledigheid in groote mate; naauwelijks is er iets meer bij te voegen, of het moest, bij het opnoemen van verschillende twisten over het voeren van eenig wapen, het regtsgeding zijn, dat tusschen onderscheidene leden van het geslacht *Wassenaar* hier te lande gevoerd werd.

Het uitvoerigst is, gelijk zich verwachten laat, de tweede afdeeling, welke over het schild en zijne verdeelingen, de kleuren, stukken, figuren, sieraden, enz. handelt. Doorgaans is de volgorde juist en gemakkelijk. Eene enkele maal echter vervalt de Schr. tot herhalingen. Zoo komt, bij 't bespreken

der hoofdfiguren (Hoofdst. IV) reeds een en ander voor, wat tot de eigenschappen der heraldieke stukken (Hoofdst. VII) behoort, en wordt over het *geknot*, *verlaagd* en *verhoogd* zijn van paal en schuinbalk (band) op bl. 103 en 108 gehandeld, terwijl later (bl. 159) het *verlaagd* en *verhoogd* zijn in het algemeen weêr ter sprake komt, en het *geknot* zijn aldaar, ten onregte zeker, ontbreekt. Meest valt dit in 't oog bij het kruis: de termen *geënt* (bl. 156), *knoestig* (bl. 157), *verkort* (bl. 159) komen allen later terug. Omgekeerd, had de term *gemetseld* niet tot bl. 267 moeten wachten, maar reeds in Hoofdstuk VI bij de heraldische onderverdeelingen eene plaats verdiend.

De derde afdeeling bevat *wapenregisters* — en, ofschoon de toegang tot het Archief van den Hoogen Raad van Adel den Schr. niet vergund was, geloof ik toch, dat ze aan naauwkeurigheid en volledigheid niets te wenschen overlaten. Mis ik hier of daar enkele namen, b. v. GODIN, VAN WESTREENEN, — het doet mij niet aan eene vergissing denken, maar is mij een bewijs, dat die geslachten geheel zijn uitgestorven. Alleen ééne vraag en ééne opmerking. Is de wapenspreuk der familie NAHUYS niet: *altyt na huys*, *semper tendens domum?* De woorden in het schild der REUCHLINS, *Ara Capnionis*, beteekenen niet: het altaar van Capnio, maar het reuk-altaar, en bevatten eene toespeling op den naam REUCHLIN.

Mogt ik nog, na zóóveel wat ons in dit Handboek gegeven werd, na zóóveel wat den Schr. aanspraak geeft op onverdeelden lof en hooge erkentelijkheid, na zóóveel ook in netheid van druk en van afbeeldingen, waarvoor den Uitgever dank toekomt, mogt ik nog één wensch uitspreken, 't zou deze zijn: dat de Schr. aan zijn werk had toegevoegd een register van heraldische stukken en figuren, waarachter de namen stonden der Nederlandsche geslachten die ze voeren. 't Zou bij het aantreffen van eenig onbekend wapen veel zoeken en veel navorschen uitwinnen.

DE HOOP SCHEFFER.

Theoretisch-Praktisch Leerboek voor het geregeld denken en uitdrukken der gedachten, als vooroefening voor de verschillende soorten van schriftelijke en mondelinge voordragt. — Vrij bewerkt

naar het Hoogduitsch van A. A. HEINZE, *door* G. C. MULDER, *openbaar Onderwijzer en Kostschoolhouder te Nijmegen. Te Tiel, bij* H. C. A. Campagne. 1857. *In kl.* 8*vo. VIII en* 226 *bl. f* 1-:

Een boek dat geregeld leert denken en het gedachte juist leert uitdrukken in de verschillende soorten van spreken en schrijven — ja, zulk een boek zou onwaardeerbaar en onbetaalbaar zijn voor een ieder die prijs stelt op de moeijelijke kunst van wèl spreken en wèl schrijven! Men had zulk een boek maar te bestuderen en de kunst der welsprekendheid ware verkregen!.... Men zou echter kunnen vragen: is het wel noodig, ja is het wel mogelijk zulk een boek te schrijven? Of laat de werking van onzen geest die wij »denken" noemen, door van buiten aangebragte hulpmiddelen zich opwekken, aan den gang brengen en regelen? En is de uitdrukking dier werking door woord en schrift wel vatbaar om aan bepaalde wetten gebonden te worden? Komt hier niet alles aan op het hetgeen wij, bij gemis aan volkomene kennis der zaak, gewoon zijn met den naam van gave der natuur, aangeboren aanleg, aan te duiden? Hoe velen toch, die zonder aanleiding van buiten, en geheel uit zich zelven het vermogen bezitten om over eene zaak zoo geregeld en grondig na te denken, dat deze klaar en duidelijk voor hun geest staat, en die de bekwaamheid daaraan paren om het gedachte geleidelijk aan anderen meê te deelen! Zij zijn door hunne natuurlijke organisatie naar ligchaam en geest tot heldere denkers, tot welsprekende woordvoerders en sierlijke stilisten als gevormd, en zij zetten op al wat zij zeggen en schrijven het merk eener kracht en frischheid, dat bewijst, hoe weinig zij te danken hebben aan hetgeen wij gewoon zijn kunst te noemen. Niet het bestuderen van leerboeken en handleidingen, maar eigen nadenken en werkzame deelneming aan het bedrijvig leven en het verkeer met anderen ontwikkelen en volmaken de gave die in hen ligt, en van daar dat wij hen niet bij uitsluiting onder de bepaalde klassen der geleerden of door klassieke studiën gevormden ontmoeten, maar hen in de meest verschillende standen der maatschappij aantreffen. En hoe velen staan tegenover dezulken, die zelfs in weerwil van hun Latijn en Grieksch, en bij al de hulp hun door redeneer- en redekunst verleend, alleen

met groote moeite, en dan nog zeer onvolkomen, slagen in de kunst om iets door te denken, hunne gedachten naar eisch te schikken, onder de gepaste woorden te brengen en ze derwijze uit te spreken, dat ze naar inhoud en vorm treffen en overtuigen! Hoe vele zoogenaamde geleerden die slecht spreken, en het nimmer zoo ver brengen, dat zij een stijl schrijven, die de meest gewone eigenschappen, juistheid en duidelijkheid, laat staan, sierlijkheid en bevalligheid, bezit! Zij bewijzen helaas! door onbepaaldheid, verwardheid en omslagtigheid in hunne wijze van schrijven, dat studie en kennis en zelfs eene ijverige beoefening van logica en rhetorica een ledig hoofd niet met denkbeelden kunnen verrijken, een verward hoofd niet in staat zijn te verhelderen, en evenmin aan de verbeelding de vaardigheid vermogen te geven om de regte woorden en uitdrukkingen voor eene gedachte te vinden, als de bewegelijkheid aan de spraakwerktuigen om ze op zulk een toon te uiten, als met haar inhoud in het bepaalde verband overeenkomt.

De Auteur van dit boekje erkent dit ook ingewikkeld in de voorrede. Maar wat valt er dan te doen?... Bestaat er geen middel om den man van minderen aanleg te gemoet te komen, en hebben de rijk begiftigden regt zich boven alle hulp verheven te achten! Ware dit zoo: het vonnis der veroordeeling ware geveld over geschriften zoo als het bovenstaande, en wie zou nog eenigen prijs stellen op de weldadige werking der logica, op de ontwikkeling van den geest en op de geregelde uitdrukking der gedachten! Wij zijn echter met den Schrijver ver van dit besluit regtmatig te noemen; integendeel, ook wij waarderen dergelijke geschriften, mits men de theorie waarop ze berusten, aanmerke en gebruike als de slotsom van hetgeen de praktijk heeft geleerd, mits men ze beschouwe niet als onfeilbare gidsen, die men alleen blindelings heeft te volgen, maar als nuttige leidslieden op den weg naar het gewenschte doel, die het gezonde oog scherpen, ons voor afdwalingen bewaren en onzen gang rigten en besturen. Wij hebben in dien zin dan ook vrede met een geschrift gelijk het bovenstaande, en houden ons verzekerd, dat het met vrucht kan gebruikt worden; men verbeelde zich maar niet, dat dit gebruik een ieder tot een helderen en geregelden denker, laat staan tot een juisten en sierlijken stilist zal vormen.

Het boekje is eene vrije bewerkiug van een hoogduitsch

geschrift, zoo als de titel vermeldt, en — voegen wij er bij — zoo als de doorgaande inhoud, in zaken zoowel als in vorm, te kennen geeft. Daarvan kan reeds de titel ten bewijs verstrekken. Wij noemen alleen het onnederlandsch woord »vooroefening", en vooral het gebruik van het woord »voordragt." Dat wordt èn op den titel èn in het gansche werkje gebezigd in den zin dien de Duitschers gewoon zijn er aan te geven, als gelijkstaande met het voorgedragen of voor te dragen schriftelijk opstel, terwijl het in goed Nederlandsch beteekent het mondeling uitspreken van een opstel, alles wat de Ouden onder het woord *pronuntiatio* gewoon waren te begrijpen. En in dien zin komt het ook voor, bl. 58, waar het Tweede Hoofdstuk handelt over »de mondelinge (rhetorische of oratorische) voordragt. Op den titel staat het woord in de dubbele beteekenis.

Het eerste (*theoretisch*) gedeelte, bl. 1—66, handelende, na eene korte inleiding, over de meditatie en daarna over de dispositie, bevat in een kort bestek het voornaamste 't geen men overal elders, b. v., in het voortreffelijk werk van SCHOTT: »Theorie der Beredsamkeit", zeer uitvoerig aantreft. Of het grootst (*praktisch*) gedeelte, bl. 69—226, voorbeelden van dispositie-plannen behelzende, voor de behoeften van Nederlandsche jongelieden berekend is, daaraan zouden wij nog al twijfelen. Wij voor ons zouden eene veel vrijer bewerking gewenscht hebben, waardoor het stijve, afgemetene, al te systematische en afgetrokkene in de behandeling door meerdere losheid en duidelijkheid vervangen ware.

De taal en de stijl van den Heer M. laten in juistheid en zuiverheid nog al iets te wenschen over. Enkele proefjes die nog vrij wat zouden kunnen vermeerderd worden, zijn uitdrukkingen als de navolgende: »ik dacht het goed;" — »de overgang (*transitus*) moet zich van zelf aan de hand geven;" — een onderdeel dat met het hoofddeel zamen valt; — »aangeleerde zich eigen gemaakte hoedanigheden;" — een verstandig gevormde wensch — »vaak, vaker, vaakst;" — »bewijsvoering;" — enz. enz. Bij de onzekerheid echter omtrent hetgeen er in het tweede gedeelte al of niet tot de opzettelijke »scheeve redeneringen" en het »valsche vernuft" moet gerekend worden, hebben wij geene voorbeelden daaraan durven ontleenen.

Parelen uit de Lettervruchten van Nederlandsche Dichteressen. Verzameld door A. J. VAN DER AA. *Lid der Maatschappij van Nederl. Letterkunde. Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1856. *In gr. 8vo.* 151 *bl. f* 1 - 60.

De Verzamelaar dezer *Parelen* heeft reeds het tijdelijke met het eeuwige verwisseld. Heeft Nederland in hem geen man van genie verloren, de naam van iemand die vele talenten bezat, en daarmede ten nutte zijner landgenooten woekerde, is door den dood van den Heer A. J. VAN DER AA van de rolle der thans levende Vaderlandsche Schrijvers gewischt. Wanneer men de lijst nagaat van de werken door V. D. AA uitgegeven, dan staat men met reden verbaasd over den grooten ijver, de onvermoeide werkzaamheid van den verdienstelijken man: en als men daarbij het oog slaat op de kwaliteit dier werken, dan perst de naauwkeurigheid en zorgvuldigheid van 's mans arbeid ongeveinsde bewondering af. Hij heeft ruimschoots verdiend dat zijn naam door Nederland worde in eere gehouden.

Het werk dat wij hier aankondigen behoort onder de laatste schriften van V. D. AA. Menigeen, die weinig aan de geschiedenis onzer literatuur gedaan heeft, zal de handen in elkaâr slaan bij het zien van den inhoud. Want dat ons land zoo vele en zulke Dichteressen heeft opgeleverd, is voor zoo eenen waarlijk verrassend. Hij, en de op 't gebied van vaderlandsche literatuur-geschiedenis meer bekende met hem, zal zich verheugen over dit verschijnsel. Het mag toch als een bewijs gelden, dat in Nederland, dat in zoo vele zaken aan andere landen den weg wees, en in vroegere tijden boven anderen den roem der beschaving had, de ontwikkeling der vrouw verre van verwaarloosd werd. Uit verschillende tijdperken onzer letterkunde vinden wij in deze verzameling dichtproducten van vrouwen, en waarlijk niemand zal aan een dezer het regt betwisten om met de overigen een snoer *parelen* van het zuiverste water genoemd te worden. Het gedicht van Mej. E. HERTZVELD, dat den bundel besluit, is blijkens het voorberigt op verzoek van den Uitgever geplaatst; wij mogen zeggen dat haar gedicht op waardige wijze onzen tijd in de *Parelen* vertegenwoordigd. Haar naam moge in latere tijden met die van

zooveel andere onzer hedendaagsche schrijfsters ten bewijze dienen, dat Nederland ook in onzen leeftijd op hoog ontwikkelde vrouwen mogt roemen!

De korte biografiën van elk der dichteressen zullen aan velen zeer welkom wezen; zij hebben waarde, als afkomstig van de hand van den Heer V. D. AA, wiens verdiensten als biograaf niet de minste waren.

Het deed ons leed, dat de Verzamelaar de *Parelen* van Zuid-Nederlandsche dichteressen niet heeft aangeroerd. Daardoor missen wij b. v. hier een *Refereintjen* van het vrome nonneke ANNA BIJNS, die, behoudens hare geestdrijverij, met volle regt eene verdienstelijke dichteres mag genoemd worden, en door onze hedendaagsche Protestanten verketterd wordt op letterkundig gebied, zoo als zij eens door haar op godsdienstig terrein verketterd werden.

De Heer HASSELS heeft voor eene keurige uitgave gezorgd; hij heeft gevoeld, dat hij kostbare *Parelen* onder handen had.

D.

HERTHA, *door* FREDERIKA BREMER. *Vertaald door* C. M. MENSING. *Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1857. *In gr. 8vo. IV en* 467 *bl. f* 4 - 80.

Eene beroemde Schrijfster, een goede Vertaler, een soliede Uitgever! Wat wil men meer waarborgen voor iets goeds? Men moet echter erkennen, dat het met den roem van F. B. gaat als met een meisje boven de dertig. Haar vrouwelijk schoon moge niet minder zijn dan vóór 12 jaren, *fureur* kan ze niet meer maken.

Ween met de weenenden, en dweep met de dweepers, en dus ook met F. B., — dan is alles goed; maar wie een meer koud hoofd heeft kan niet in allen deele zoo ingenomen zijn met de Zweedsche. — Het is zoo, de lof komt haar toe, dat ze met fijnen *tact* tooneelen des dagelijkschen levens en der Zweedsche natuur weet te schilderen, dat ze naar der vrouwen wijze dikwijls als bij intuitie diepe blikken slaat in sommige schuilhoeken van het menschelijk hart: — maar het weefsel van eenen roman volledig af te spinnen, is haar wel eens wat te veel moeite; en zij behelpt zich soms met zeer fantastische invallen, en weinig zamenhangende episoden. Ook houdt zij

veel van philosopheren, maar op dat veld is zij niet zoo goed te huis, als eene goede Hollandsche vrouw in hare linnenkast: zij is eene aardige denkster, maar geheel eene vrouwelijke denkster. Zij is rijk aan treffende opmerkingen en lieve idéën, maar ze kan die beter opwerpen, dan uitwerken; — zij wil er wel goed mede stichten, maar welk goed en op welke wijze is haar, dunkt mij, niet zoo helder.

Ook de bovengenoemde roman, kan hiervan weder ten voorbeeld strekken. Het is een klaaglied over het lot der vrouw in de tegenwoordige, maar vooral in de Zweedsche maatschappij, wat zij hier in den mond neemt, en eene prediking, dat haar lot worde verbeterd, en haar werkkring veredeld. Vele gedachten, die zij hierover uit, zijn zoo diep gevoeld, dat ze wel uit het gemoed der S. zelve zullen gegrepen zijn, wier positie en ontwikkeling haar in dit opzigt wel eenig gemis zal doen gevoelen. Maar veel verder dan zulk gevoel van gemis komt zij niet, en men blijft vragen, wat ze dan eigenlijk wil. De heldin HERTHA, de vertegenwoordigster dezer theorie, eischt beter onderwijs en meerdere vrijheid voor de vrouw, en idealiseert veel over een ruimeren werkkring, die haar toekomt; maar waarin dat onderwijs, en waartoe die vrijheid, en vooral waarin die werkkring eigenlijk bestaan zal, dat schijnt zij niet genoeg met bedaarde zinnen overlegd te hebben. Want, als die werkkring gevonden moet worden in eene inrigting tot onderwijs, zoo als HERTHA die oprigt, wat zal dat beduiden? Ik begrijp niet, hoe de S., die zelve in de hoofdstad haars vaderlands aan het hoofd staat van een opvoedings-instituut, zulke idealistische en weinig praktische denkbeelden daarover hebben kan. Hoe lief hare idealen ook zijn, en met hoeveel welgevallen ze ons ook weet voor te stellen, wat groot nut HERTHA door die school verspreidt, ik kan mij zulk onbestemd onderwijs en zulk eene engelachtige institutrice wel op het papier, maar niet in werkelijkheid denken.

HERTHA zelve moet de modelvrouw wezen, een sprekend bewijs van de behoeften en krachten, die in de vrouw sluimeren, en zij is ook een interessant en zorgvuldig bewerkt beeld. Maar als men de HERTHA van de laatste Hoofdstukken met »het positieve meisje" vergelijkt, wat in het begin ons wordt voorgesteld, dan moet men erkennen, dat dit model

gaandeweg nog al wat geperfectioneerd wordt. En bovendien met al hare positiviteit is zij toch soms zoo sentimenteel en fantastisch, dat men niet weet, waar ze heen wil. — Daarentegen zijn de andere vrouwelijke personen, die nevens haar opgevoerd worden, op ééne uitzondering na, zeer weinig geschikt, om die hoogere roeping der vrouw te bewijzen. — Wat het meer artistische gedeelte, en de zoogenaamde *intrigue* betreft, ook hierop valt wel het een en ander aan te merken. HERTHA moge een engel zijn, zij behoort tot die soort van engelen, welke men bewondert, ja! maar waarop men niet verlieft, en vooral niet zoo smoorlijk als YNGVE dat doet. Even vreemd is hare sterke liefde voor hem: hij heeft zeer vele lieve en schitterende eigenschappen; maar eigenlijk geen kerakter; men weet niet wat men aan hem heeft. En, hoe een meisje bij eene zoo drukke en negatieve opvoeding, zoo verheven en fantastisch worden kan, is mij een psychologisch raadsel. Ook zijn die ontzettende droomen, die ze droomt, met hunne symbolische beteekenis, een vreemd middel om beschouwingen en gedachten in te lasschen.

De persoon van den ouden FALK is met weinig studie behandeld. Zulke karakters moeten goed ontleed en van alle zijden voorgesteld worden, om, èn waarschijnlijk, èn leerzaam te zijn. Over dat geheele huisgezin ligt een waas van geheimzinnigheid. Slechts stuksgewijze en dan nog vrij onvolkomen leeren wij het kennen.

MIMMI SVANBERG is eene zeer aardige, mij dunkt de best gelukte; INGEBORG UGGLA eene alledaagsche, en dus goede figuur. Ook Dr. HEDERMANN, en de Predikant en echtgenoot mogen zich vertoonen. Maar de geesel der spotternij past niet in de zachte vrouwelijke handen der Schrijfster: Mevr. TUPPLANDER, Mevr. JÖNSSEN, en vooral Prof. METHODIUS, zijn overdrevene en weinig sprekende caricaturen.

Het hoofdbeloop des verhaals is zeker weinig gekunsteld, maar verraadt ook weinig kunst. Door een brand wordt het stadje Kungsköping in het morele even radicaal hernieuwd als in der tijd Hamburg na den grooten brand, naar het uitwendige gerestaureerd werd. De algemeene nood roept een kolossaal damesgenootschap in het leven, en het is meer dan opmerkenswaard om te zien, wat al goeds dat genootschap uitwerkt. Een nieuw leven schijnt wel in aller aderen gegoten

te worden, en bij alle inwoners komen allerlei verborgen goede eigenschappen aan het licht. Ach! in de werkelijkheid wordt eene gansche stad zoo spoedig niet gelouterd, al is het ook door nog zoo'n grooten brand.

Nogtans de groote verdienste van F. B. blijft en is ook hier, dat zij weet te boeijen, en op aangename wijze het gevoel gaande maken, zonder enormiteiten: dat een goed hart en zuivere moraliteit aan hare scheppingen ten gronde liggen. Daarvoor mogen wij haar enkele zonden tegen de regelen der kunst, wat idealiseren en fantaseren wel vergeven, en doen dit ook gaarne om den wille van de vele dames, die haar »toch zoo interessant" vinden. Vrij mogen de lieve schoonen met hare Noordsche zuster dweepen en droomen: zij breekt niet af, maar bouwt op, leert en vermaakt. D—D.

NELLIE VAN TRURO; *eene karakterschildering naar het leven. Uit het Engelsch. Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* de Wed. L. van Hulst en Zoon. 1856. *In gr. 8vo.* 466 *bl.* *f* 4-80.

Weder eene plant van Amerikaanschen bodem. De letterkunde der Nieuwe Wereld is productief genoeg; met iedere maand treedt een nieuw Auteur op, met wie hem voorgingen strevende naar één doel: 't weêrgeven van huiselijke toestanden; van beelden aan 't familieleven ontleend, dikwerf zoo juist, zoo geheel naar 't leven geteekend, dat men haast gelooven zou, dat menig schrijver zich en de zijnen, met hun geluk en hun strijd, hunne deugden en gebreken op 't papier wedergaf. Zoo ook de anonieme Auteur van »NELLIE VAN TRURO". In bevallige schetsen teekent zij ons een dorp, welks bewoners zij in hunne dagelijksche verhouding tegenover elkander en de buitenwereld als voor ons oog plaatst. Mr. LEE VAN TRURO is de dorpsheer, die ge ook ten onzent kunt terugvinden; zoo min als de waardige Mr. POOLE onder onze dorpspredikanten te vergeefs te zoeken zou zijn; evenmin ontbreekt menig dorp een Eerwaarde JEREMIAS STRYKER, meer een ijveraar voor de eere van CHRISTUS, dan wel een dweeper, wien 't om het doordrijven van een kerkelijk stelsel nevens 't zoeken van eigen eere en tijdelijk voordeel te doen is. HUGHES en zijne vrouw, de man van den arbeid, die door noeste vlijt, een

helder hoofd, strenge eerlijkheid en vrome onderwerping aan hooger wil, onder Gods zegen, de man werd, die hij is, wij zouden ze ook onder onze dorpelingen kunnen aanwijzen, en nevens deze menig beeld, dat bewijzen zou, hoe de invloed van het Protestantisme denzelfden geest wakker roept en levendig houdt, zelfs onder de verst verwijderde volken. Zou 't daarom wezen dat de Amerikaansche en Noordsche Auteurs ten onzent zoo geliefd zijn? Zou ons volk, — uitgenomen de politieke toestanden, wier schildering gelukkig in de Nellie van Truro ontbreken, zich terugvinden in zoo menig tafereel dat hun als uitspanningslectuur wordt aangeboden? Wij houden het er voor, al willen wij daarom een vroeger uitgedrukt denkbeeld niet terugnemen, dat men niet al te mild moet wezen met het behouden van Duitsche en Amerikaansche toestanden en vertalingen *voor het volk* bestemd. De geest moge dezelfde zijn; de omstandigheden, waaronder die geest zich uit en ontwikkelt, zijn te hemelsbreed verschillend, om op den duur tot het gemoed van ons volk te kunnen spreken. Een roman als deze is voor eene andere klasse van lezers bestemd en daarom moge behouden blijven ook wat zuiver Amerikaansch is, in volksboeken achten wij het eigenaardig uitheemsche contrebande en onnut.

Ref. acht de Nellie van Truro bij uitnemendheid voor Hollandsche lezers geschikt, en wel omdat het een onderwerp behandelt, dat ook ten onzent tegenwoordig *à l'ordre du jour* is, een verschijnsel afteekent, dat zich ook in ons vaderland met den dag meer openbaart.

Het thema dat de Auteur zich ter behandeling koos, is niets minder dan „*de zedelijke invloed van den predikant op de gemeente.*"

Cedarville had een goed, getrouw en geliefd herder in Mr. POOLE. Hij was een vredig en waarachtig godsdienstig man, bij wien 't geloof in het hart, niet in den mond woonde. Zijn invloed mogt hij niet doen gelden, 't was toch een invloed, die onzigtbaar, heilzaam en ten nutte zijner gemeente werkte. Mr. LEE van Truro mogt al niet goed kerksch zijn; zijn oudste zoon mogt al te veel met wereldsche zaken vervuld zijn, om met geestelijke zich veel te kunnen of te willen inlaten; de herbergier van het dorp mogt in 't geniep al eens sabbathschennis plegen, door ook op den zondag zijne deur niet gesloten houden — zij hadden toch te veel eerbied voor Mr. POOLE;

zij hadden hem te hartelijk lief, en zijn woord had te veel van een goeden en vriendschappelijken raad, dan dat zij 't immer gevoelen zouden dat eene vermaning daarin lag opgesloten, dan dat een zijne plaats in 't huis des gebeds ledig zou willen laten, en de bewoners van Cedarville mogten al geene *vrome* Christenen zijn, zij waren toch Christenen, die meer door *daden* dan door *woorden* hunne belijdenis poogden na te leven. Maar Mr. POOLE had na weinige jaren naar 's Heeren raad zijn tijd uitgediend en God nam hem weg. Op 't eind van zijn leven was een duiveltje de gemeente ingeslopen in de gedaante van Mr. GRAVES, een winkelknecht, tevens oefenaar, die meende dat te Cedarville het echte Manna der gemeente niet werd aangeboden. Hij haalde er eenigen tot zijne leerbegrippen over, eene minderheid, die invloed genoeg op 't beroep kon uitoefenen, om der verwarde kudde eenen herder over te geven die wel de tegenvoeter van zijn voorganger mogt heeten. De eerwaarde JEREMIAS STRYKER was een schoenmakers zoon uit het dorp, de leerling van GRAVES, die wel op kosten van Mr. LEE gestudeerd had, maar in geenen deele diens lieveling mogt genoemd worden. Na weinige jaren was uit den ondeugenden jongen de geestelijke herder van Cedarville gegroeid. JEREMIAS was een »vroom" man, volgens GRAVES en der fijnen oordeel, vol des Heiligen Geestes. Hij bezigde harde woorden, predikte eene bloed-theologie, die alleen genade verkondigde voor hem en zijne geestverwanten. Maar ongelukkig had de brave man meer *tact* van afbreken dan van opbouwen. Wilt gij weten hoe 't hier ging? Helaas! zoo als het ook in menige gemeente van ons vaderland gaat, waar ijver zonder verstand voorzit, en de kerkleer, boven 't geloof des harten, van den kansel verkondigd wordt. Mr. LEE werd eerst getroffen door die sombere schildering, door die hel welke STRYKER hem predikte; hij begon door te denken over het vele waarin hij vroeger te kort kwam en verviel in een ziekelijk mysticisme, dat ook alweder in reactie kwam en in ongeloof eindigde. Zijne zonen bleven uit de kerk; hun jeugd lachte om die strengheid, waar gemoedelijkheid hunne harten zou hebben gewonnen. Zijne dochters twijfelden aan zich zelve, twistten over geloofspunten, wierpen op 't eind zich der wereld weder in de armen; alleen NELLIE niet, die, waar de herder der gemeente het sterfbed harer zuster bemoeijelijkte, door haar eene

hel voor te spiegelen als de bezoldiging van een leven, dat, naar den mensch gesproken, door zooveel zonde zich niet had gekenschetst, des predikers woorden krachteloos maakte, door de kranke te wijzen op den levenden God, die niet wil, dat een zijner schepselen verloren gaat.

En JEREMIAS STRYKER meende, dat, waar hij de geestelijke belangen zijner gemeente behartigde, hij tevens voor de tijdelijke van het eigen *ik* zorgen mogt. Vleesch en geest waren bij dien man zelden in strijd, want de geest was tot huichelen geneigd, en het vleesch dekte zich ook gaarne onder een masker. Maar op 't eind zag men te Cedarville door 't masker henen; de gemeente, zelfs GRAVES, leerden den vromen, regtzinnigen predikant op zijne regte waarde schatten, en 't gevolg was, dat weldra des zondags de herberg drukker dan de kerk bezocht werd; de gemeente *»verliep"*; de prediker werd velen ten aanstoot; het ware geestelijke leven, door Mr. POOLE in de harten opgewekt, scheen geheel te zullen wegsterven, tot eindelijk STRYKER een nieuw beroep ontving, dat hij gaarne aannam, en een gemoedelijk opvolger trachtte te herstellen, wat zijn dwaze ijver had afgebroken.

Ziet hier 't *aperçu* van eenen roman, dien Ref. oordeelt, dat veelzijdig nut kan stichten, en dien hij gaarne menig jeugdig leeraar in handen zou geven. STRYKER is de type ook van sommige predikanten in ons Vaderland; ook ten onzent bestaan er gemeenten, op wie 't beeld van Cedarville toepasselijk is.

De karakterschildering van *alle* de figuren, zonder uitzondering, is uitmuntend; sommige *détails* zijn meesterlijk geschetst; 't is, in één woord, een boek, dat wij gaarne eene aanbeveling op reis medegeven.

Moge 't vele lezers vinden, vooral lezers, die ter harte nemen, wat onder 't bevallige kleed van den roman hun wordt aangeboden!

Schuld en Vergelding, of het leven der Misdadigers in New-York. Door R. LEXOW. [*Uit het Hoogduitsch?*] *Twee Deelen. Te Utrecht, bij* J. D. Doorman. 1856. *In gr. 8vo.* 522 *bl., met gesteendrukten titel en vignet. f* 5 - 50.

De titel van dit boek mogt ons afschrikken, de lezing heeft ons niet geheel onbevredigd gelaten, al loopen wij met dezen arbeid in geenen deele hoog.

Twee verhalen worden ons hier aangeboden, waarvan het eerste ten opschrift heeft: »MARGARETHA LIVINGSTON"; het tweede: »Kapitein MEYNARD". Beide zijn sterk gekleurd, maar na al 't geen wij in den laatsten tijd over Nieuw-York lazen en hoorden, der waarheid niet ontrouw geteekend. Aan de hand van den Auteur betreden wij de sombere buurten en holen van de reusachtige koopstad der Nieuwe Wereld, voornamelijk de »Five Points" en de »Old Brewery", waar beschaving vreemd is, en de misdaad, òf zich verbergt, òf meestal ongestraft rond woedt.

De beide tafereelen zijn zeer levendig geschreven, toch gevoelt men zich onder de lezing niet aangenaam gestemd. De meeste *détails* zijn *lugubre*, zoodanig zelfs, dat men gruwt van eene menschheid, die niets dan de ondeugd en de zonde van den mensch in haren kring besluit. Als bijdragen tot de kennis van sommige toestanden, van de zeden, van de regtspleging en van de verschillende, aan Europa's bodem bijna vreemde, misdrijven van Nieuw-York, zijn zij niet van belangrijkheid ontbloot. Wij stellen ze echter op eene lijn met het legio *»mystères"*, eene lectuur, die gelukkig tot het verledene behoort, die eenige oogenblikken de aandacht mag boeijen, en de belangstelling levendig houdt, maar toch geen blijvenden indruk achterlaat, omdat, zoo dergelijke arbeid al spreekt tot de verbeelding, hij evenwel het hart koud en het verstand onbevredigd laat.

Leesgezelschappen, waar men »elk wat wils" aanbieden moet, is de aankoop van »Schuld en Vergelding" niet geheel te ontraden; wie echter prijs stelt op degelijkheid en ook van een met lezen doorgebragt uur iets meer vraagt dan uitspanning alléén; wie goeden smaak en eene kiesche voorstelling der feiten, hoofdvereischte acht, ook in eenen roman, hem mogen wij dit boek niet aanbevelen.

Toch gelooven wij, dat het ook onder ons zijn publiek wel vinden zal. De liefhebbers van ijselijkheden, en van eene kleurige voorstelling, zijn, helaas! ten onzent ook niet zeldzaam. Zij kunnen hun hart ophalen aan dit wel denkelijk Duitsche product, al heeft de Vertaler, die zich vrij wèl van zijne taak heeft gekweten, 't niet op den titel vermeld, in welke taal het oorspronkelijke is geschreven.

Wij meenen de uitvoering, vooral titel en vignet, alles behalve fraai te mogen noemen.

1. *Eerste beginselen der Fransche Taal, een Leerboekje voor jeugdige Leerlingen, door* W. J. VAN DER VEGT. *Tweede, verbeterde en vermeerderde druk. Te Amsterdam, bij* C. L. Brinkman. 1854. *In kl.* 8*vo.* 100 *bl. f* : - 25.

2. *Eerste gronden der Fransche Taal, bevattende eene reeks van oefeningen, met de noodige aanwijzingen voor eerstbeginnenden. Te Leyden, bij* A. W. Sijthoff. 1856. *In kl.* 8*vo.* 129 *bl. f* : - 40.

Het eerste dezer werkjes heeft reeds een tweeden druk beleefd, waaruit men al ligt zoude opmaken, dat het een zeer goed werkje moet zijn, iets waartegen wij ernstig opkomen, omdat het krioelt van fouten, welke bewijzen, dat de Schrijver *in het Fransch* een brekebeen is. Hetzelfde moeten wij van N°. 2 zeggen, welks inrigting ons daarenboven minder beviel dan die van N°. 1. Beide leerboekjes staan, onzes inziens, verre beneden het eerste Stukje van VAN DER HOEVEN, hetwelk wij, uit gebrek aan iets beters, voor jonge kinderen blijven aanbevelen.

Wij willen ons ongunstig oordeel staven. N°. 1. Bl. 23: *L'éclair est majestueux, mais le tonnerre est plus* (sic!) *effroyable.* Hoe komt de Schrijver toch aan zulk eene dwaze begripsverwarring? — Bl. 24: *On divise le jour en quatre parties, savoir: le matin, le midi, le soir et la nuit.* Waar haalt de Schrijver die verdeeling van daan, en welke zijn hare grenzen? Of zouden die dezelfde zijn bij den Eskimo en den Javaan, in den winter en in den zomer? — Bl. 87: *J'avais été beau, et vous aviez été pale* (voor *pâle*). — *La terre est ronde et l'Océan est grand.* Welk verband zal een kind toch wel tusschen die dingen opmerken?

N°. 2. Bl. 1—7. De aanwijzing voor de uitspraak is onvolledig en gebrekkig: wij geven de voorkeur aan een levenden aanwijzer, bij preferentie een wèlopgevoeden Franschman. — Op bl. 12 vinden wij twee zonderlinge volzinnen. Van de eerste menschen sprekende, zegt de Schrijver: *Ils étaient* ALORS *heureux et immortels.* Is de mensch dan nu niet meer onsterfelijk? — En iets lager: *Dieu fait plus pour les hommes que votre père et votre mère.* Onzes erachtens loopt deze vergelijking

mank aan een groot vereischte in een werkje voor kinderen: duidelijkheid en gepastheid. — Bl. 32: *trente-un*, voor *trente et un*. Men zegt wel: *quatre-vingt-un*, *cent-un*, maar anders moet het voegwoord *et* het numerale adjectief *un* voorafgaan, en dan vervalt natuurlijk het verbindingsteeken. — Bl. 120: *Pair ou non pair.* Men zegt wel: *pair ou non*, *pair et impair*, maar nooit zal het een Franschman in de gedachte komen om *non pair* te zeggen.

Februarij 1857. L. A. H.

Inleiding tot de Algemeene Opvoedkunde voor Opvoeders en Onderwijzers. Naar het Hoogduitsch, door D. VAN HINLOOPEN LABBERTON, *Districts-Schoolopziener. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1857. *In kl. 8vo.* 123 *bl.* *f* : - 75.

Gebrek aan nadenken, inzonderheid aan wetenschappelijk nadenken over de opvoedkunde, was in vroeger tijden een treurig verschijnsel. Daarom vond destijds wel hier en ginds opvoeding plaats, maar zonder dat men het wist, en zonder dat men de gewone sleur door eene grondige opvoedkunde trachtte te doen vervangen. Men begreep niet, dat de wetenschap de kennis van het ware en goede krachtig bevordert, en dat men met een juist oordeel en een fijn gevoel zeer veel tot het geluk zijner jeugdige medemenschen kan uitwerken.

In onzen tijd is het hiermede echter beter gesteld: wetenschap en ondervinding worden aangewend tot vorming der onderwijzers, en deze beijveren zich allen, op weinige uitzonderingen na, beider uitkomsten tot een geheel van voorzigtige wijsheid zamen te brengen, welker onveranderlijke grondslag in het Evangelie voor een ieder te vinden is.

Het hierboven aangekondigde boekje is te beschouwen als eene voortzetting en aanvankelijke toepassing der zielkunde. Het bevat een aantal nuttige wenken, die opvoeders en onderwijzers niet dan welkom kunnen zijn, en verdient dringende aanbeveling wegens den kernachtigen, sierlijken stijl, die ons den Heer L. als een waren meester over de taal doen kennen. Vooral lazen en herlazen wij met het grootste genoegen § 9, in welke over *de ziel en den aangeboren' aanleg* gehandeld wordt, en wij beamen volmondig het volgende

scherpzinnige gezegde: »Het ideaal der persoonlijkheid moet, wel is waar, in den kweekeling uitgedrukt worden, maar daar het slechts een toongevend denkbeeld is, heeft het niets gemeen met het werkelijke en natuurlijke, en geen deel aan zijne kracht en werkzaamheid. Het verkrijgt daardoor alleen zeker vermogen in het inwendige van den mensch, dat zijne denkbeelden en pogingen eene daarmede overeenkomstige gedaante aannemen."

L. A. H.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Wij hebben reeds een paar malen melding gemaakt van de *Vragen en Antwoorden. Brieven over den Bijbel, uitgegeven door* OD. BUSKEN HUËT. Met een enkel woord berigten wij, dat de derde en vierde Aflevering op de beide eerste gevolgd zijn. Gene handelt over het menschelijke, dat in den Bijbel, met name in het O. T., aan God wordt toegeschreven. »God wordt er bijgehaald", zoo lezen wij: die uitdrukking is karakteristiek. Zeer juist toont REINOUT aan, dat wij dit alles uit het godsbegrip der Israëlieten moeten verklaren, een godsbegrip, dat, gelijk bij alle menschen, met hun begrip van zedelijkheid innig zamenhangt. In de vierde Afl. wordt de moeijelijke zaak van de profetiën des O. V., die in het N. voorkomen, aangeroerd. *Aangeroerd* mogen wij wel zeggen, want REINOUT's antwoord op de bezwaren van MACHTELD behelst eene schoone voorstelling van het gansche O. V. als profetie van het N., en spreekt ter loops van het *opdat vervuld zou worden.* Indien iemand ontkent, dat deze brieven met talent zijn geschreven, dan bezondigt hij zich tegen den Auteur. Maar juist om den wille van dat talent zouden wij hem willen smeeken *ernstiger* te zijn; die losse toon moge hem een lauwer als schrijver van brieven verwerven, hij dwingt den nadenkende tot een hoofdschudden, dat geene goedkeuring beteekent. Wij hopen, dat niet alle lezers zoo leer- en volgzaam als MACHTELD zullen zijn, maar wij vreezen toch, dat het menigeen als haar gaan zal, en hierom waarschuwen wij hen, die nog niet vast in hunne schoenen staan, voor de lezing; en zeggen nog eens: 't is wel gemakkelijker zoo over den Bijbel te denken als hier geleerd wordt — maar is het *waar!* Intusschen, deze beide brieven zijn over 't geheel niet zoo *radicaal* als de vorige.

Zij het wat laat, wij achten ons verpligt nog ten allerdringendste aan te bevelen de *Bladen uit het Dagboek van* GOSEWINUS. *Na zijn ontslapen in het licht gegeven door* J. E. DE VOOGT, *Predikant te Amsterdam. Te Rotterdam, bij* VAN GOGH EN OLDENZEEL. — Kent gij dat voortreffelijk boek, lezers? Och, wat heeft die vader in dien zoon ontzaggelijk veel verloren! 't Is eene kiesche zaak, een dagboek uit te geven, het dagboek vooral van een eigen kind. Ds. DE VOOGT heeft het gedaan zoo goed als het kon. Dit Dagboek heeft de verdienste, dat het blijkbaar geschreven is zonder dat ooit de schrijver aân een anderen lezer dan zich zelven dacht. Het spreekt van deugden en gebreken, en er is iets ongekunstelds in het getuigen van die laatste, iets, dat niet doet denken aan den stelregel: »ootmoed omdat er toch ook ootmoed in moet doorstralen". Maar, o, hoe moeijelijk was vooral hier de keuze voor den *vader!* En lees toch die passage over de aanvechtingen tot wellust... goud is zij waardig. — Het geheel is de uitdrukking van een vroom en frisch gemoed. Al het ziekelijke, dat zelfs de schoonste dagboeken ontsiert, is hier verre, zeer verre. De lezing kan niet anders dan opwekkend en stichtend voor oud en jong zijn. Jeugdigen van jaren vooral moeten zulk een boek dikwijls, zeer dikwijls lezen, overpeinzen wat er in staat, en de trekken van het beeld van GOSEWINUS naar hunnen aanleg en bestemming op het hunne trachten over te brengen. Een weinig gematigder eerzucht kan geen kwaad. Geschikter geschenk, dan dit schoon uitgevoerde werk, is er voor jongelingen niet te bedenken. Niemand zoeke naar iets beters bij gelegenheid van aanneming of verjaardag: 't is niet te vergelijken met alle bundels stichtelijke vertoogen; het *leeft.* Zietdaar de grootste verdienste er van. Stellig is er na weinig tijds een tweeden druk van noodig. Maar dan bewijze de vader nog deze hulde aan de nagedachtenis zijns zoons, dat hij voor eene betere correctie zorge, want over de slordigheid, die haar kenmerkt, zijn wij zoo verbaasd geweest, dat wij haar moeten vermelden, hoe gaarne wij ook niets dan goeds van dit boek zouden gezegd hebben.

Wel niet zoo hoog, maar toch ook zeer hoog loopen wij met een bijzonder voor jonge dames geschikt geschenk, bij KIRBERGER uitgekomen. De titel luidt: *De Kaleidoskoop eener Christin. Woorden*

uit het hart en uit het leven, van TRYFOSA. (à *f* 1-90). 't Is even als het vorige in linnen bandje met stempels gebonden, en bevat 130 min of meer uitgewerkte gedachten van godsdienstigen aard. Het lijdt geen twijfel, dat de Schrijfster der orthodoxe rigting is toegedaan, maar zij is zoo gematigd en zoo liefderijk, zoo verstandig en zoo zalvend, in de goede beteekenis van het woord, dat gij al een verachtelijk liberaal moet zijn, om haar niet lief te hebben en om niet veel van haar te leeren. Ziet in dezen Kaleidoskoop, en uw hart wordt beter... wij verzekeren het u, terwijl gij als eerlijk man moet erkennen, dat die orthodoxe kleuren zacht en liefelijk zijn. Zeker, die Kaleidoskoop is van eene *Christin* — mogten al hare geestverwanten Christenen zijn als zij, en mogt zij ons weldra weêr een bundeltje aanbieden!

M. WIJT EN ZONEN, te Rotterdam, gaven uit: *Nog een woord over het Materialisme van den laatsten tijd; door* K. M. GILTAY. De S. levert in deze bladzijden — wat men, op den titel afgaande, wel niet zou vermoeden — eene *Antikritiek!* op de in de laatste Julij-Aflevering van het Tijdschrift »de Gids" opgenomen beoordeeling zijner redevoering over 't Materialisme (zie ook onze Boekbeschouwing, bl. 607—621). Reden genoeg voor Ref. om zich tot eene aankondiging te bepalen. Wie de redevoering kent, en het oordeel van den Recensent heeft vernomen, en genoeg belang in de behandelde quaestie stelt, om zich de uitgave van 25 cts. te getroosten, koope en leze! — 't Zijn maar 14 bladzijden, niet zeer compres gedrukt. *Audiatur et altera pars!*

Vijf Afleveringen zijn ons toegezonden van BULWER's meesterstuk: *Mijn Roman*, dat nu op eene goedkoope wijze door A. C. KRUSEMAN wordt uitgegeven. Het werk zelf heeft geene aanbeveling meer noodig. Men moet wel zeer anti-romantisch wezen, om niet te dweepen met dit boek, dat *kennis is magt* tot zijn thema heeft gekozen. Moge het ook hier en daar den allernuchtersten lezer doen uitroepen: »hoe toevallig!" hij zal toch hoog moeten ingenomen zijn met de ontzaggelijk groote menschen-, boeken- en zakenkennis van den Schrijver. Dit zijn werk behoort tot die, welke men in eigendom moet hebben om het meer dan eens te lezen en telkens weêr op te vatten. De Uitgever heeft er nu den weg toe gebaand, en de

Heer S. J. VAN DEN BERGH leverde eene *goede* vertaling. Om eigenlijk eene *zeer goede* te leveren, zou iemand van groote geleerdheid en vlijt meer dan één jaar lang niets anders hebben moeten doen dan er aan te arbeiden. Doch gaat men naar den maatstaf onzer gewone vertalingen berekenen, ja, dan is die vertaling *zeer goed*. Of zij hier en daar nog verbeterd is, kunnen wij niet beoordeelen, daar wij den eersten druk niet bezitten. Doch zonder eenigen twijfel is zij nog wel voor verbetering vatbaar en verdiende het boek, dat deze wierd aangebragt. De uitgave is van A. C. KRUSEMAN; dat is genoeg gezegd, ofschoon wij eerlijk moeten erkennen, dat haar iets slordigs kenmerkt. Wij vallen nog niet over de correctie, die met overhaasting is geschied, maar vooral hebben wij gezocht naar de *Wijze van uitgave*, zoodat wij onmogelijk kunnen zeggen, hoe vele Afleveringen, ieder van 144 bladzijden, het werk zullen completeren, en het alleen aan de zorg van onzen Uitgever te danken is, als wij den prijs van iedere Aflevering tusschen haakjes (*f* :-70 per Aflev.) meêdeelen. Voor de eerste Aflevering staat de titel van 't Eerste Deel. Later verscheen een omslag er voor, en daarin weêr een titel voor het Tweede, benevens eene plaat, die — gij ziet het dadelijk — RICCABOCCA in den stok voorstelt, maar niet aanwijst waar hij in het boek zijne plaats moet vinden. Geene letter staat er op te lezen. Wij begrijpen volstrekt niet het aangename van dat uitgeven in Afleveringen: waarom dan niet liever in Deelen? Eene zesde Aflevering, pas ontvangen, getuigt weder voor die weinige zorg. 't Is al weêr op den omslag: *vijfde* Aflevering. Nu is het Tweede Deel uit — maar waar is het omslag? komt er ook eene plaat bij? Wij raden onze lezers het werk, zij de uitgave dan ook op eens wat hoog, te nemen als het voltooid is. Nu komt er stellig verwarring.

Niet zulk een wild, maar een zeer bezadigd voorkomen heeft de uitgave van P. N. VAN KAMPEN: *Geertruida, of de liefde des Geloofs. Twee Deelen. Tweede druk*, met eene lieve staalgravure, voorstellende de heldin zelve (à *f* 3-20; geb. *f* 3-90). De *heldin* zeiden wij daar. Ja, GEERTRUIDA moet de hoofdpersoon heeten, maar is zij het? En wat is dit boek, dat een tweeden druk beleeft, als kunstproduct? De aftrek dien het vond, is zeker een krachtig bewijs voor den vromen zin onzer

hedendaagsche lezeressen; wij kunnen dezen roman ook niet genoeg aanbevelen als een geschenk voor meisjes — zalig het huisgezin waar de geest van GEERTRUIDA woont — de liefde vermag toch veel, hier heet het *alles*, maar 't is ook in een roman; en de liefde van onze GEERTRUIDA'S zal nooit volmaakt zijn. Doch wij hopen, dat niemand, uit den bijval aan dit werk gegeven, tot een oordeel over den kunstzin onzer romanlezers zal komen, want het bevat wel tallooze menschkundige opmerkingen, maar ons zoolang, tot bijna aan het einde van Deel I, op GEERTRUIDA te laten wachten, is eene groote zonde; wij hadden bij haar *de liefde des geloofs* juist moeten zien ontkiemen, en al grooter en grooter worden. En dat is het eenige niet, dat wij op de karakterteekening zouden hebben aan te merken in dit overigens hoogst *nuttig* boek.

Nog eene tweede uitgave, die zich zeker naar het uitwendige boven de beide voorgaande onderscheidt! Wij bedoelen ANDERSEN'S *'t Was maar een Speelman!* te Schoonhoven, bij S. E. VAN NOOTEN, ingenaaid à *f* 2-: gebonden in linnen band met vergulde stempels, zoo als wij haar ontvingen, à *f* 2-40. Wie prijs stelt op waarlijk degelijke lectuur, en gaarne eens goed voelt, hoe de snaren hierbinnen trillen kunnen, die zal zich haasten om te zorgen, dat zijne boekenplankjes met dit product van den Deenschen Auteur verrijkt worden. Jammer, dat wie het boekje opent, moet opmerken, dat de letterdruk in strijd is met het nette bindwerk. Die letterdruk is lang niet netjes; menige onzuiverheid beleedigt den smaak.

Geloof, Hoop en Liefde. Door J. W. R. GERLACH. *Te Dordrecht, bij* H. R. VAN ELK. 1857. *In gr. 8vo. XXXIX en* 147 *bl. f* 1-90. — Onder dezen titel ontvingen wij een klein werkje, door den Heer GERLACH geschonken, ten voordeele van den kerkbouw in de Haarlemmermeer. Wij zullen beginnen met den Schrijver dank te zeggen voor de welwillendheid die hij in dezen betoonde; hij, die geen bewoner van de Meer, niet eens van de provincie Holland is, maar uit den versten hoek des vaderlands zijn tijd en zijne moeite ten offer bragt om eene goede zaak te helpen ondersteunen.

Daarom verheugde ons ook de zeer uitgebreide lijst van

inteekenaren, en wenschen wij verder voor het nette boekje nog een ruim debiet.

De titel doet reeds zien, dat het Verhaal zich beweegt op een akker van het historie-veld, die niet ondoorploegd is gebleven. Men begint met het beleg en de inneming van *Rouaan;* vervolgens vindt men de belegering van *Orleans*, de veldslagen van *Jarnac* en *Montconteur*, en eindelijk den Bartholomeüsnacht beschreven. In hoeverre nu de romantische draad, welke door de geschiedkundige feiten heenloopt, het geheel tot eene boeijende lectuur maakt, willen wij niet te naauw onderzoeken; vooreerst om het goede oogmerk, en ten tweede omdat.... men een gegeven paard niet in den mond ziet. M.

Twee Verhalen uit ADALBERT STEFTER'S *Bonte Steenen. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. D. SIJBRANDI. (à *f* 1-50). — Ref. zal zich niet verwonderen als velen zich door de sierlijke uitgave van dit boekje laten verlokken en het koopen; maar is er zeker van, dat ieder die het gekocht heeft, zich zijn geld zal beklagen, wegens den niets beduidenden inhoud, en dat alle kinderen, wien het geschonken is, zich met de lectuur uit de *Bonte Steenen* zullen vervelen. Daarenboven kan Ref. niet begrijpen, hoe een degelijk Uitgever, als de Heer SIJBRANDI, aan zulk een prul een zoo fraaijen vorm heeft kunnen geven, en meent, dat de Vertaler geen lof voor zijn werk verdient. D.

Allen die de zee bevaren, vooral zij die zich voor een stuurmans-examen voorbereiden, mogen niet voorbijzien, dat te Dordrecht, bij P. K. BRAAT, een *Handboekje voor jonge Zeelieden ter Koopvaardij* is uitgegeven. De Schrijver er van is natuurlijk een man van 't vak: A. F. GIESE, Koopvaardij-Kapitein. Het kost *f* 3-50, en is gebonden in een net linnen bandje. Het onderscheidt zich door bijzondere volledigheid. Wilden wij ook maar den hoofdzakelijken inhoud opgeven, wij zouden de grenzen eener korte mededeeling overschrijden. Ook den niet-zeevarende kan het worden aanbevolen, indien hij belang stelt om schip en scheepvaart, voor Nederland van zoo ontzaggelijk veel belang, te leeren kennen.

BOEKBESCHOUWING.

Lichtstralen op het gebied der Christelijke Geloofsleer. Zestien Voorlezingen. Door A. W. VAN CAMPEN, *Theol. Doct., en Pred. te Opperdoes. Te Tiel, bij* H. C. A. Campagne. 1856. *In post 8vo.* 4, *IV en* 259 *bl. f* 1 - 80.

Het is bovenstaand werkje niet moeijelijk aan te zien welks geestes kind het is. 't Is een product der *vrije* nieuwere Theologie, die met kracht zich een weg banend door de kronkelpaden eener verouderde Dogmatiek, de wetenschap hoe langs zoo meer poogt vrij te maken van alle 'tzij confessionele, 'tzij traditionele banden, die haar tot dus verre knelden en den vrijen bloedsomloop belemmerden. Elke wetenschap, ook de Theologische, *moet* vrij zijn; in zooverre zijn wij het met de woordvoerders dier rigting volmaakt eens. Rond en open moet er gesproken en gestreden worden; door gisting en wrijving van denkbeelden komt de waarheid aan het licht. Niemand heeft meer dan Ref. een afkeer van alle halfheid en plooizucht.

Intusschen, het is geheel iets anders, of men op bloot wetenschappelijk terrein zich beweegt, dan wel of men zijne meeningen en denkbeelden brengt voor het *forum* van het publiek, en dus *populair* schrijft, gelijk men het noemt. In 't laatste geval toch dient men eenigzins meer omzigtig te werk te gaan, daar zij voor wie men schrijft, dan niet, althans in de meeste gevallen niet, in staat zijn, de juistheid van de aangevoerde meeningen naar eisch te onderzoeken, en er zoo doende alligt aanleiding wordt gegeven tot dwaling en misverstand.

Vooral waar het onderwerpen geldt als die welke onze Schrijver behandelt, is zulke omzigtigheid ten sterkste aan te bevelen. Men moet dàn vooral niets schrijven, dan hetgeen goed en wèl bewezen is; dàn met geene vreemde, op louter hypothese rustende stellingen voor den dag komen, die men kans heeft welligt later weêr omver te zien stooten, en liever, gedachtig aan het Horatiaansche:

Nonum prematur in annum —

wat *te* sober dan te vrijgevig zijn. Bovendien moet de *toon* ernstig, waardig en bezadigd zijn, en het geheel de blijken dragen van met bijzondere zorg en studie te zijn bewerkt.

Of de *Voorlezingen* van den Heer VAN CAMPEN aan de drie door mij opgenoemde vereischten beantwoorden? Wij moeten rondweg zeggen: neen. En 't is daarom dan ook, dat wij met die Voorlezingen niet zoo bijzonder zijn ingenomen, ja, dat 's Schrijvers wijze van populariseren ons voorkomt eene onverstandige en mislukte poging te zijn, om datgene wat in de scholen aan de orde van den dag is, over te brengen in de gemeente. Men meene niet, dat wij er ons tegen zouden verklaren, dat ook de gemeente met vaste spijze worde gevoed, of dat wij het regt zouden miskennen, waarop zij zonder twijfel aanspraak heeft, om mede te genieten van de vruchten en resultaten der nieuwere wetenschap; maar wij wenschen en hopen, dat zulks dan anders en beter geschiede dan in vorenstaand werkje van den Heer V. C. Men oordeele:

De Schrijver begint, na eerst met vrij wat beweging en ophef te hebben aangetoond welke 's menschen bestemming is, te weten *heiligheid*, met al aanstonds het vraagstuk te behandelen aangaande het verband tusschen Gods absolute *causaliteit* en 's menschen *vrijheid*. Over dat verband — hij hakt N.B. even als wijlen ALEXANDER den Gordiaanschen knoop *door*, maar zonder andere bewijzen, dan een vloed van voorbeelden uit het dagelijksch leven, waartegenover met evenveel regt eene menigte andere te stellen ware — over dat verband laat hij zich aldus uit, dat God, naar zijne meening, absolute oorzaak is van alles, goed zoowel als kwaad. God *wil*, ja, God veroorzaakt de zonde, want zonder haar zou Hij het niet kunnen klaren, den mensch niet tot zijne bestemming, d. i. tot heiligheid kunnen brengen (blz. 49). [En hoe dan in den volmaakten mensch, JEZUS?]

Maar 's menschen *vrijheid* dan, dat krachtig en onbedriegelijk *postulaat* des gewetens, waardoor elk die zondigt, zich wel degelijk bewust is, dat hij *kwaad* doet, dat hij anders *kon* en *moest?* Antwoord: die vrijheid bestaat niet — is louter *fictie:* wederom ten bewijze een vloed van voorbeelden, die echter niets afdoen, indien er, gelijk werkelijk het geval is, duchtige exegetische bezwaren tegenover staan, b. v. *Joh.* V: 40, e. a. Waarom deze niet ook genoemd en opgelost?

Waarom *straft* God dan nu echter de zonde, 'tgeen blijkbaar eene onregtvaardigheid is, bijaldien 's Schrijvers stelling doorgaat. — »Neen," antwoordt de Heer v. c., »geene onregtvaardigheid, want *God straft de zonde wel, maar niet omdat Hij misnoegd over haar is, alleen maar om ons daardoor tot heiligheid op te leiden* (blz. 57). Zoo valt dan, niettegenstaande de Schrijver het tegenovergestelde beweert, eigenlijk alle Bijbelsch begrip van *zonde* weg (de zonde wordt bloot *negatie*, noodzakelijke ontwikkelingsfase, gelijk in het Pantheïstisch systeem), en of hij nu al op *zijn* standpunt hierin *geen* gevaar voor de zedelijkheid ziet, wij vragen toch, waar moet het dan heen, vooral ook daar hij van de eindtoekomst verzekert: *God is liefde, en blijft als zoodanig dezelfde daarboven die Hij zich hierbeneden openbaart* (blz. 60). Bovendien, 't zijn *stellingen* — maar waar is het bewijs?

Wij zouden te wijdloopig worden, en de beperkte ruimte, ons hier vergund, overschrijden, indien wij op deze wijze het gansche werkje wilden doorloopen. Genoeg zij het dat wij, daarlatende het vele goede door den Schrijver gezegd, b. v. over *het geloof in* CHRISTUS, *de duisterheid der H. Schrift, het gezag van hare Schrijvers*, gedurig weder op dergelijke zonderlinge stellingen stuitten, waarvoor geen ander bewijs gevonden wordt, dan dat de Schrijver zich de zaken aldus voorstelt. »*Dit is* MIJNE *voorstelling, vrienden!*" hooren wij telkens; maar waarom? Van waar heeft b. v. de Schrijver die voorstelling, dat vergeving van zonden geene kwijtschelding van straf in zich sluit, *zelfs in de eeuwigheid niet*? dat die vergeving slechts iets *subjectiefs* is, alleen voor 's menschen bewustheid bestaande, niet ook voor God (blz. 131)? dat reiniging en heiliging aan vergeving, dat is de vrucht aan den boom, moet *voorafgaan* (blz. 138) en meer dergelijke? *Onzes* inziens en naar *onze* wijze van voorstelling is die van den Heer v. c. eene hoogst eenzijdige en niet met de waarheid der Schrift overeenkomende. Dit neemt niet weg, dat wij met veel belangstelling 'tgeen hij schreef hebben gelezen, en dat wij, uit een bloot *wetenschappelijk* oogpunt beschouwd, zijn vrij en onbevooroordeeld onderzoek der waarheid allezins goedkeuren, ook al druischten zijne gevoelens lijnregt tegen de eenmaal heerschende en aangenomene begrippen in; maar in een *populair* geschrift, in een werkje, dat ten opschrift draagt:

LICHTSTRALEN OP HET GEBIED DER CHRISTELIJKE GELOOFSLEER, in Voorlezingen, bestemd (niet gehouden) voor de *Gemeente*, kunnen wij met zijne stellingen, gelijk zij door hem losweg zijn voorgedragen en ontwikkeld, als grootendeels op hypothesen berustende, onmogelijk vrede hebben.

En niet slechts de inhoud, ook de *toon* van zijn schrijven voldeed ons niet. Deze mist de vereischte kalmte, bezadigdheid en waardigheid. Leg b. v. de Voorlezingen van V. C. eens naast die van een HUNDESHAGEN of van Prof. HAGENBACH — welk een hemelsbreed verschil!! Er is in zijn toon iets *pedants*, iets dat uit de hoogte spreekt, als of de Schrijver wilde zeggen: »Ik ben de man, vrienden! die u nu eens zal vertellen waar het op staat"; en aan den anderen kant ook iets *oneerbiedigs*, uitkomende soms in het bezigen van uitdrukkingen en zegswijzen, niet analoog met de hoogte en den ernst van het onderwerp. Zoo zegt onze Schrijver b. v. van hen, die bijna van niets anders dan van *genade* willen hooren (blz. 14), »dat zulk eene genade gelijk staat met de *gratie* die de moordenaar ontvangt eer hij het schavot beklimt"; en verder: »de *vrienden der genade* zijn van meening, dat het er tot hunne zaligheid niet op *aankomt*, of zij korter of langer aan hunne heiligmaking hebben gearbeid". — Zoo laat hij zich blz. 209 aldus hooren: »Wij niet alzoo, mijne vrienden! Ik, en anderen doen het met mij, *ik* onderwerp den ganschen inhoud van mijn geloof aan onderzoek, caet." Dat is niet de zachte toon der overreding, de toon der liefde, die ingang vindt en sticht.

Ten slotte nog een woord omtrent den *stijl*. Deze laat veel te wenschen over, en draagt de blijken van vlugtige, haastige, wij zouden haast zeggen slordige bewerking. Hier en daar is door slecht stileren de zin hortend, stootend, en soms bijna onverstaanbaar. Zoo b. v. blz. 5: »*Dat dat* zoo niet wezen moest, *dat dat* zoo niet blijven kan, *dat dat* anders worden moet, *dat* gevoelen wij zelven." — — Blz. 8 en blz. 222: »En indien dat nu zoo is, en dat dit zoo is, zult gij mij wel toestemmen, dan ik". — Blz. 9: »terwijl er zonder heiligheid geen geluk denkbaar is, heiligheid geluk, zaligheid, de heilige gelukkig, zalig is, niet omdat, caet." — Hoevele malen ook komen in de dertiende Voorlezing de woorden *onfeilbaar*, *feilloos*, *feilloosheid* niet wel voor? Maar wij onthouden ons

liefst van breedere optelling. Er ware anders ligt een heel lijstje van te maken.

Wij eindigen met den wensch, dat wij den Schrijver, wien eene zoo ijverige en vurige liefde voor de waarheid bezielt, meermalen op wetenschappelijk terrein mogen ontmoeten, maar wanneer hij zich weder, gelijk nu, tot een of anderen arbeid voor de gemeente zet, raden wij hem niet te vergeten, dat aan dezen eischen verbonden zijn, grooter welligt dan aan eenigen anderen. B.

De Kerkhervorming te Brugge. Een historisch tafereel voor Christenen, die voedsel zoeken voor den geest en op Gods wegen letten, door H. Q. JANSSEN. *Twee Deelen. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1856. *In gr. 8vo. XIV en* 598 *bl. f* 5-20.

Een werk als het bovenstaande goed te recenseren, is eene bijna ondoenbare taak. Men zou daartoe genoodzaakt zijn al de, door den geleerden Schrijver opgegevene bronnen met even groote vlijt en naauwkeurigheid, als door hem zelven zijn aangewend, te gaan doorsnuffelen, en dit, wij willen het gaarne bekennen, is iets, wat noch onze tijd, noch onze lust, noch onze krachten gedoogen. Wij kunnen dus eigenlijk alleen ons oordeel uitbrengen over den *vorm*, en den indruk mededeelen welken het *geheel* bij het lezen op ons heeft gemaakt. En dan bekennen wij gaarne, dat die indruk eene hoogst *aangename* was, en dat wij het boek niet uit de handen hebben gelegd zonder veel van den Schrijver geleerd en rijkelijk voedsel te hebben genoten voor verstand en hart. — Op geregelde en boeijende wijze geeft de Schrijver ons een overzigt van hetgeen te Brugge heeft plaats gehad in de zoo gedenkwaardige en bloedige dagen der Kerkhervorming hier te lande. Hij schetst ons de geschiedenis van de gemeente der Hervormden aldaar in *vijf* tijdperken: *eerst* haar ontstaan en heimelijken wasdom (1560—1566). *Dan* haar ontluikenden bloei en zigtbare opkomst (1566, 1567). *Vervolgens* haar achteruitgang door de onderdrukking van Spanje (1567—1578). *Daarna* haar gelukkige herleving en herbloei (1578—1583). *Eindelijk* haar droevig verval en uiteinde (1583, 1584), waartoe, helaas!

verschillende oorzaken hebben medegewerkt. Uitvoerige Aanteekeningen en Bijlagen en een hoogst naauwkeurig Alphabetisch Register besluiten het werk, welks geheele behandeling de sporen draagt niet slechts van geleerde nasporing, maar ook van de warmte en hooge ingenomenheid, die den Schrijver voor zijn onderwerp bezielden. Met bijzondere zorg heeft hij er zich op toegelegd om helder te doen uitkomen, niet slechts hoe mild en toegevend zich het stadsbestuur steeds jegens de partij der Hervormden heeft gedragen, maar ook en vooral welk eene heerlijke *gematigd Katholieke* partij er destijds te Brugge bestond, terwijl aan de onverdraagzaamheid der Hervormden veel van het droevig verval der gemeente is te wijten geweest. Ook aan de kleine partij der Doopsgezinden in Brugge geeft de Heer J. in zijne beschrijving eene ruime plaats. In zijn Voorberigt drukt hij den wensch uit, dat hij niet slechts voor opzettelijke geschiedvorschers bijdragen moge hebben geleverd, waardoor hun dorst naar kennis gelescht en hun nu en dan eene aangename verrassing worde bereid, maar dat hij door dit historisch tafereel ook een *leesboek* moge hebben gegeven, dat bevorderlijk zij aan de waarachtige wijsheid en ernst des levens, dat het geloof versterke aan de wondere wegen van het aanbiddelijk Godsbestuur, en dat de dankbaarheid verhooge jegens Hem, die zijn helder Evangelielicht in CHRISTUS over ons allen schijnen doet. Wij kunnen niet nalaten met dien wensch in te stemmen, en bevelen daartoe zijn boek gerustelijk ter lezing aan. Mogen slechts de ernstige roepstemmen, die het tot ons brengt, door velen worden ter harte genomen! Mogen ijverige Katholieken en onverdraagzame Protestanten er uit leeren, wat er aan beide zijden dient gedaan en vermeden te worden, opdat de vrede der Kerk worde bevorderd!

En moge zoo meer en meer de zielewensch des Schrijvers, die ook de onze is, zijne vervulling nader komen, dat allen, ook bij verschil van vormen, opwassen in Hem die het Hoofd is, namelijk CHRISTUS, de WAARHEID betrachtende in LIEFDE! B.

De Kerkelijke Strijd bij de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Middelburg, sedert de maand September 1855; *bevattende onder anderen de tusschen den Kerkeraad, het Collegie van*

Heeren Predikanten en 's lands Regering gewisselde stukken. Door vrienden der waarheid. Met een Voorwoord van A. P. A. DU CLOUX, *Predikant te 's Grevelduin Capelle. Te Rotterdam, bij* G. B. Poeschmann. 1857. *In gr. 8vo. VIII en* 88 *bl. f* :- 65.

Een schotschrift, dat de moeite der kritiek niet waard was, zoo niet de daarin verhandelde zaak eenig historiëel belang bezat.

Die zaak is deze: Toen het Klassikaal bestuur van *Harderwijk* bij de Synode protest inleide tegen de uitspraak hunner *Amsterdamsche* ambtgenooten in zake MEYBOOM en ZAALBERG, verleende het Klassikaal bestuur van *Middelburg* — of wel de Klassikale vergadering, want de »vrienden der waarheid" schijnen het een met het ander, en beide weder met het collegie van Predikanten te verwarren — daaraan zijne adhaesie. Ook nog een later adres, ten dezen aan de Synodale Commissie gerigt, vond bij twee Middelburgsche Predikanten bijval. Zij achtten zich echter deswege natuurlijk niet gehouden om nu verder al wat van de Synode kwam, ook al was 't in hunne oogen goed, uit loutere partijschap te verwerpen, en traden alzoo eerlang op in de Synodale toga. »In de Oost Kerk ontstond daardoor eene niet geringe beweging, waardoor verscheidene gemeente-leden het Kerkgebouw verlieten; en van dien tijd af werden vele getrouwe kerkgangers gemist": de Predikanten immers, overeenkomstig 's Heeren Woord gehoorzaam aan wie *over* hen gesteld waren, hadden bij de *onder* hen gestelden geene concessie aangevraagd! Daarom werd dan ook in een adres van 107 manslidmaten met vrome onbeschaamdheid van hen gevergd, dat de toga, naardien zij bepaaldelijk ALS UITVLOEISEL DER SYNODALE HANDELINGEN — deze woorden zijn óók in 't adres met kapitale letters uitgemonsterd — tot ergernis verstrekte, weder zou worden afgeschaft. Hadden de Predikanten aan dezen eisch voldaan, dan waarlijk hadden zij daarmeê geconstateerd, eene blinde partijzucht als bestanddeel der Christelijke Godsdienst te erkennen. 't Strekt hun tot eere, dat zij er anders over dachten, en van die gedachte zich niet lieten afbrengen door een nieuw adres; tot kenschetsing waarvan het genoeg zal zijn onzen lezers mede te deelen, dat daarin op de toga, als »onmisbaar

gewaad voor trouwelooze voorgangers", de plaats van *Jesaja* (III: 24) wordt toegepast: »En het zal geschieden dat er omgording eens zaks in plaats van eenen wijden rok zal zijn." Intusschen was er bij den Kerkeraad een tegen-adres vóór de toga van 104 manslidmaten ingekomen, 't welk echter door de 107 in 't gevoel hunner meerderheid met gepaste versmading wordt bejegend. Maar hoe hunne ergernis ten toppunt rees, toen nu eerlang Ds. ZIJNEN eene *Soirée Littéraire et Musicale* bijwoonde, Ds. TEN KATE de stoutheid had om *ten behoeve eeniger rampspoedige leden zijner gemeente* zijn hoog ernstig leerdicht *Dood en Leven* in de concertzaal voor te dragen, en eenige andere predikanten, dit noodlottig voorbeeld volgende, in eene *Soirée Littéraire et Musicale ten behoeve hunner Diakonie-armen* optraden! De 107 mannen, niet lettende op de reeds voorlang ter hoogster instantie gevallen uitspraak: »Zoo gij geweten hadt wat het zij: Ik wil barmhartigheid en niet offerande, gij zoudt de onschuldigen niet veroordeeld hebben", meenden zich meerendeels wel niet te mogen voegen bij de sectarische predikers — die, wetende dat in troebel water goed visschen is, ijlings uit *Rotterdam*, *Dordrecht* en *Vlissingen* overkwamen en binnen *Middelburg* twee nieuwe gemeenten, eene »onder het kruis" en eene »van VAN DIJKE" stichtten, maar beproefden eene sectarische onderneming op hunne eigen hand. Zij kochten een kapitaal huis op de *Rouaansche Kade*, rigtten het in tot een kerkgebouw, en verzochten daarop van Z. M. den Koning, dat, daar zij in 't Hervormd Kerkgenootschap wilden blijven, maar alleen een afzonderlijk Predikant beroepen, aan dezen de regten zouden verzekerd worden, bij art. 165 en 168 der Grondwet toegekend. Hierop een afwijzend antwoord ontvangende, vermits het met art. 165 strijdig zijn zou, indien »er naast de bestaande Nederduitsche Hervormde Gemeente te Middelburg eene andere Kerkelijke Gemeente onder denzelfden naam wierd erkend", wijzigden zij hunne eerste aanvrage in zóóverre, dat zij, van de bezoldiging uit 's Lands kas afziende, zich tevreden stelden, zoo hun leeraar slechts »door het Gouvernement als zoodanig erkend bleve en mitsdien zijn radicaal als Leeraar in de Hervormde Kerk behield", waarop de Regering hun wijselijk te kennen gaf, dat zij »geen invloed uitoefent op aangelegenheden van zuiver Kerkelijken aard, en de erkentenis van Regeringswege dus niet kan

strekken om aan predikanten het behoud van hun radicaal te verzekeren". Dus andermaal het hoofd stootende, zijn zij te rade geworden, eene »Nederlandsche Vereeniging van vrienden der waarheid" op te rigten, wier hoofdwerkzaamheid het zijn zal, bij de Regering aan te houden, dat zij »de door Haar in 1816 aangestelde Synode" tot haar pligt brenge of ontbinde: mag echter zoo min dit als iets anders hun baten, dan zullen zij ten laatste vrijmoedigheid tot afscheiding vinden.

Wanneer wij hier nu nog bijvoegen, hoe men in dit geschrift met goedkeuring vermeld vindt, »dat bij de Nederlandsche Gereformeerde gemeente te *Elberfeld* de phil. doct. V. D. HEYDT, *wegens deelneming aan een concert*, van het Avondmaal en het *ambt van opzigter* is uitgesloten geworden"; hoe het blijkbaar als eene straffe des Hemels wordt beschouwd en medegedeeld, dat een der Middelburgsche Leeraars, door het overlijden van zijn jongste kind »na eene ongesteldheid van slechts *twee dagen*", verhinderd is geworden zijne spreekbeurt in de bovengenoemde *Soirée* te vervullen, hoe in een der adressen aan Z. M. een verdienstelijk Zeeuwsch Predikant op de hatelijkste wijze en zonder noodzaak wordt uitgeduid als »zekere *gepatenteerde* zaakwaarnemer"; hoe de »vrienden der waarheid" de namen hunner medestanders zorgvuldig verbergen en die hunner tegenstanders zonder de minste kieschheid voluit noemen; en hoe dit alles N.B. bekroond wordt met eene vrome vermaning tegen »persoonlijke verbijting en verkettering", dan gelooven we, dat we onzen lezers den geest dezer Schrijvers en hunner mede-adressanten vrij goed hebben doen kennen. Zij echter weten *niet*, van hoedanigen geest zij *behoorden* te zijn.

Toch, in één opzigt (en misschien wel in meer *soortgelijke*) noemen we de lezing van dit pamflet nuttig. Menig Leeraar namelijk ziet hier als in een trouwen spiegel, welk lot hem te wachten staat, wanneer hij — zijne roeping, al is 't dan ook uit welmeenende beginsels, miskennende — zich door zijne gemeente leiden laat, in stede dat hij háár leide. Verwende kinderen, aan wie men vroeger den vinger heeft gegeven, vorderen met der tijd de geheele hand, en is men dan genoodzaakt hun die te weigeren, dan zijn ze juist het felst gebeten op wie hen verwend hebben; want tegenover dezen, meenen ze, zijn zij in hun goed regt.

Overigens, welken toon men in dit boek aangeslagen zal vinden, laat zich met tamelijke zekerheid vooruit berekenen, wanneer het ons op den titel wordt aanbevolen als voorzien met een »Voorwoord" van den beruchten DU CLOUX, den waardigen geestverwant der DE COCK's en SCHOLTE's van 1833, die, als de salamander, zich liefst in 't element des vuurs schijnt te bewegen. Wanneer wij hem hier hooren praten van »zich te laten *uitwerpen* en *met geweld uitzetten*", dan voelen we ons geneigd en geroepen, hem eerstens te herinneren het spreekwoord: »Zoo als de waard is, vertrouwt hij zijne gasten"; en tweedens aan het epigram van STARING, waar de dichter den titel: *Verkeerd Bejag* boven schreef:

Ik hits de Levenden verkettrend aan elkaâr:
Ik trek de Dooden in hun grafsteê nog bij 't haar,
En ga gerust langs straat; mijn arbeid is verloren!
Och, menschen, sloeg mij toch een heldre klink aan de ooren
Ten lange leste Martelaar!

V. P.

De Evangeliedienaar, hoe hij wezen en werken moet. Naar het Engelsch van RICHARD BAXTER. *Met eene Voorrede van* W. MOLL, *Hoogleeraar te Amsterdam. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebroeders Muller. 1857. *In* 12*mo. XL en* 225 *bl. f* 1-50.

De naam van RICHARD BAXTER verdient voor altijd in eere te blijven. Geboren in 1615, gestorven in 1691, heeft hij lang geleefd, maar ook veel gewerkt, en dat aan de bevordering van het koningrijk der hemelen. Ongeveer 16 jaren was hij leeraar der gemeente van Kidderminster, en werd toen door de Uniformiteits-acte van KAREL II van zijne dierbare gemeente gescheiden. Uit het tijdperk van deze zijne ambtsbediening dagteekent het werkje, waarvan nu eerst aan het Nederlandsch publiek eene navolging is aangeboden. De evangeliedienaren in het graafschap Worcester waren tot inzigt gekomen van hunne verpligting om ieder der leden hunner gemeente afzonderlijk te leeren en te onderwijzen. Zij besloten tot het doen van boete en tot het afsmeeken van Gods zegen over hun opgevat voornemen den 4den December 1655 binnen Worcester zamen te komen; BAXTER werd verzocht bij

die gelegenheid te willen prediken, ten gevolge waarvan hij eene zeer lange verhandeling over de heerlijke woorden *Hand.* xx: 28 opstelde. Hij had het plan haar gedeeltelijk voor te dragen, doch werd hierin door ligchaamszwakte, waaraan hij zijn geheele leven door leed, verhinderd, maar deed later het opgestelde drukken. In onzen tijd werd het nog eens woordelijk in Engeland herdrukt, en ook door BROWN verkort in 't licht gezonden. Het mogt in dien verkorten vorm vier uitgaven beleven, en er werd zoowel eene Fransche als eene Duitsche vertaling van geleverd. Prof. MOLL vond tijdens het begin zijner Evangelie-bediening als bij toeval het werkje in een boekwinkel, en de kennis, nu twintig jaren geleden, er meê gemaakt, deed hem het lief krijgen en als Hoogleeraar met aandrang aan zijne leerlingen aanbevelen, ja zelfs één van dezen, dien hij daarvoor geschikt rekende, aanmoedigen om het voor Nederland te verkorten en te bewerken. Zietdaar, lezers! in korte woorden de geschiedenis van het lieve boekje, dat Ref. u aankondigt.

Hij mag tot zijn bijzonder genoegen beginnen met veel goeds te zeggen van BAXTER's werkje, zoo als het nu voor hem ligt. Die vertaler of bewerker was voor zijne taak uitstekend bevoegd; hij moet een waardig Evangeliedienaar zijn, die sympathiseerde met zijn boek, dat hij moest overgieten; hij verstond de taal waarin het geschreven, en, wat ook veel beteekent, het hart waaruit het gevloeid is. Zijn »inleidende brief" aan een medebroeder deed ons regt goed, even als het eenvoudige Voorberigt van Prof. MOLL. Beide hebben ééne kleur, ademen éénen geest: leermeester en leerling hebben veel van elkander. Het boek zelf kan door geen oud of jong Evangeliedienaar zonder vrucht gelezen worden. BAXTER spreekt met bezielenden ernst, met warm geloof, op hartelijken toon over het ambt der Evangeliebediening; hij beschaamt, hij vertroost, hij vermaant en wijst den waren weg — alles uit geloof tot geloof. Al gaf hij niets anders dan die allertreffendste ontwikkeling van dat »hebt acht op u zelven!" al bond hij ons niets op het hart dan de overtuiging, dat wie CHRISTUS wil prediken zelf Christen moet zijn, en moet opwassen in den Heere, hij zou verdienen hoog geprezen en sterk aanbevolen te worden. En hoeveel meer nuttige wenken zijn er niet in dit geschrift bijeenverzameld, getuigende van groote menschen-

kennis, van het diep gevoel, dat de roeping des Evangeliedienaars hoogst gewigtig is, en van gemeenzaamheid met den weg, waarlangs de zielen, vooral ook van eenvoudigen, moeten geleid worden, om CHRISTUS te vinden en in het geloof geworteld te worden. Het kan niet missen, of zulk eene taal, als hier gevoerd wordt, moet weldadig, moet zegenrijk werken op den jeugdigen leeraar, die zijn ambt staat te aanvaarden, en verfrisschend op wie korter of langer in de bediening geweest zijn.

Evenwel gelooft Ref., dat de lezing velen moeite zal kosten, gelijk dat bij hem het geval was: de waarheid in eere! Hij heeft bezwaarlijk om de kern de schaal kunnen vergeten, en hij vreest dat er meer zullen zijn, die, hoewel de Vertaler al verkort heeft, verbazend zullen gehinderd worden door dat onbegrijpelijk omslagtige, dat het boekje ontsiert. Herhalingen komen telkens voor en soms zeer digt bij elkander. Er is iets eentoonigs, breedsprakigs in de ontwikkeling en in den stijl: de naturen, die b. v. voor CLAUS HARMS veel gevoelen, zullen niet zoo dadelijk met eene onbepaalde aanbeveling van BAXTER instemmen, en haar eerst geven, als zij goed bedenken, wat onwaardeerbare goudkorrels hier op een schotel, die wel tienmaal te groot is, worden aangeboden. Ook ten aanzien van dit voortreffelijk werk blijkt het, dat maar zeer weinig boeken voor *alle* tijden bestemd zijn.

En dit blijkt te meer als wij op den inhoud letten, en op de zaak, die vooral gedreven wordt: de persoonlijke bekendheid met en het afzonderlijk onderwijzen van gemeente-leden. De Vertaler erkent zelf in eene noot, bl. 152, dat wij dit alles uit den tijd, waarin BAXTER leefde, moeten verklaren. Ja, veel daarvan kunnen we nu nog wel in overweging nemen en navolgen, maar andere tijden hebben toch geheel andere behoeften. Die dagen, waarin geene geregelde katechisatiën schijnen gehouden te zijn, komen niet in vergelijking met de onze. En daar nu B. van een bij zich aan huis laten komen van familiën spreekt om die eigenlijk te katechiseren, geeft het verschil van tijden voor het aanklagend geweten van den Evangelie-dienaar onder ons eene niet te misbillijken uitvlugt, zelfs bij het hooren van de ernstigste taal. — Ook is de voorstelling van 's menschen behoudenis veel te methodistisch, dan dat die bij de meesten onder ons ingang zou vinden. — EN

zou dan nog niet het geheel aanleiding geven tot een idealiseeren met de kracht der pastoraal, dat wij bij aankomende Evangelie-dienaars ongaarne missen, maar dat niet behoeft gevoed te worden ten koste van latere grievende teleurstelling en verslapping? Onlangs las Ref. in de *Godgel. Bijdragen* een »Brief van een' bejaarden aan een' jongen predikant", waarin veel, zeer veel levenswijsheid is weggelegd, ofschoon de herderlijke zorg er wel wat heel prozaïsch wordt behandeld: juist het tegendeel van BAXTER. En niemand, die de geesten kan beproeven, zal toch voor dien bejaarden predikant weinig crediet hebben: die geeft toch ook acht op zich zelven. Zou de waarheid niet in het midden liggen?

De lezing van BAXTER's boekje heeft ons verlangen naar een echt Hollandschen BAXTER uit de tweede helft der negentiende eeuw zeer levendig opgewekt. Zou de edele Vertaler nu of later misschien niet als zoodanig kunnen optreden?

De terugkeer van HUGO DE GROOT *tot het Katholiek geloof. Naar aanleiding van het werk van den Heer* BROERE, *Hoogleeraar aan het Seminarie te Warmond. Te Amsterdam, bij* E. S. Witkamp. 1857. *In gr. 8vo. II en* 38 *bl. f* :-40.

Het boek, waarin Prof. BROERE uit de schriften van HUGO DE GROOT heeft gemeend te kunnen bewijzen, dat deze onvolprezen man bij zijn voortgaand onderzoek van de Christelijke godsdienst van lieverlede meer geneigd is geworden om het Protestantisme af te zweren en in den schoot der moederkerk terug te keeren — dat boek heeft veel gerucht gemaakt en is zeer verschillend beoordeeld. Sommigen hebben het aangemerkt als eene listige poging om eenen man, wiens schriften bij verlichte Protestanten in hooge achting staan, in minachting te brengen; anderen als eene mislukte proeve om door allerlei spitsvindigheden en woordverdraaijingen voor het Romanisme den roem te bedingen van een der beroemdste Nederlanders, zoo al nog niet uitwendig, dan toch met hart en ziel, uit de dwalingen van het Protestantisme terug te voeren tot den schoot der alleen zaligmakende kerk; waaruit dan zou moeten blijken, dat iemand als DE GROOT, dat is iemand van uitgebreide kennis, helder oordeel, opregte waarheidsliefde,

gepaard met diep en rijp onderzoek van de Christelijke waarheid, wel eindigen moet met zich in de armen van Rome te werpen.

Wij zijn niet geroepen om hier het boek van BROERE zelf te beoordeelen, en kunnen ook volstaan met daaromtrent te verwijzen naar hetgeen Dr. DIEST LORGION in *Waarheid in Liefde*, en GLASIUS in het *Bijblad tot de Kerkelijke Courant* hebben geschreven. Op andere wijze wordt de redenering van den Warmonder Hoogleeraar aangevat door den ongenoemden schrijver van de aan het hoofd dezer aankondiging vermelde *brochure*, en met evenveel juistheid als scherpzinnigheid uit het door BROERE geschrevene afgeleid, hoe deze, zijns ondanks waarschijnlijk, de Protestantsche beginselen veel meer huldigt, dan men van eenen Professor aan een R. K. Seminarie zou verwachten. Dit is niet het eenige gezigtspunt in dit stukje, maar dat, hetwelk ons het meest in het oog viel, en waarbij wij ons daarom dan ook enkel willen bepalen.

BROERE erkent, dat DE GROOT's begrip aangaande de »Kerk" was, dat de Roomsche zich ten onregte *de* Kerk noemt, aangezien ook die kerken, welke in geene de minste betrekking staan tot Rome of den Paus, b. v. de Grieksche, de Syrische, de Armenische, evenzeer tot de Katholieke, d. i. algemeene kerk behooren als de Roomsche. En ondanks dit begrip merkt BROERE den grooten HUGO aan als in wezenlijkheid teruggekeerd tot de moederkerk. Onmiddellijk volgt daaruit, dat, volgens BROERE, het geloof in de opperhoofdigheid van den Paus niet noodzakelijk is, zal men tot de Katholieke, algemeene, Kerk behooren. Er volgt tevens uit, dat de Heer BROERE, die ambtshalve de R. K. godgeleerdheid aan aanstaande geestelijken onderwijst, de Protestanten houdt voor leden der algemeene Christelijke Kerk, staande alzoo niet *extra ecclesiam*, maar *in ecclesia*. Wij zeggen met het voor ons liggende stukje: »dit kan onder de verblijdende teekenen van den tegenwoordigen tijd geteld worden."

BROERE erkent, dat DE GROOT de onfeilbaarheid van den Paus bepaald ontkende. En des ondanks houdt BROERE hem voor een goed Katholiek, in wezenlijkheid teruggekeerd tot de moederkerk. Onmiddellijk volgt daaruit, dat, volgens BROERE, het geloof in 's Pausen onfeilbaarheid geen onvoorwaardelijk noodig bestanddeel is om tot de moederkerk te

behooren. Spreekt zoo een Hoogleeraar aan een R. K. Seminarie, dan houden wij zulks mede »voor een grooten vooruitgang."

En die vooruitgang kan, dunkt ons, niet achterblijven. Bewijzen de uiterste krachtsinspanningen van het Ultramontanisme zelve niet, dat men zich bewust is van de helling, op welke men staat? Zijn de overdreven vorderingen, die men laat gelden, geen doodstuipen? Krachtsontwikkeling, zegt het Ultramontanisme; maar tegenover wien die krachtsontwikkeling? Tegenover het Protestantisme, dat men wegkwijnend en wegstervend noemt? In den boezem der Kerk zelve bereidt zich, naar onze overtuiging, de dageraad voor van eenen beteren dag; en zoo moet het ook. Of wij, Protestanten, onze Roomsche medemenschen pogen verlichter te maken, dat helpt niets — zij willen het van ons niet ontvangen. Maar gelijk hervorming in het algemeen niet van buiten moet worden aangebragt, maar van binnen moet uitgaan uit gevoel van behoefte aan hare noodzakelijkheid, zoo ook het Rome der negentiende eeuw. Dat geschriften als dat van BROERE uit den boezem der R. K. Kerk voortkomen, is een belangrijk teeken des tijds. En van deze zijde wordt het, als gezegd, in dit wèlgeschreven stukje voorgesteld. Aanmerkingen op kleinigheden zullen wij niet maken, alleen opmerkende, dat men SAVONAROLA »door het schoone gedicht van onzen DE BULL aan onze landgenooten bekend" noemende, toch ook den voortreffelijken historischen roman van »ELISE": *Eene Star in den Nacht*, wel had mogen noemen, zoo mede SCHERR's *Profeet van Florence*, enkele jaren vroeger verschenen.

Synopsis hepaticarum Javanicarum, adjectis quibusdam speciebus hepaticarum novis extra-Javanicis. Partim descripsit iconibusque illustravit Dr. C. M. VAN DER SANDE LACOSTE. *Te Amsterdam, bij* C. G. van der Post. 1856. *In 4to. II en* 112 *bl., met XXII gelith. platen. f* 6 - 50.

Dit werk, ten gevolge van het gunstige berigt — in de vergadering van 25 April 1856 van de Wis- en Natuurkundige Afdeeling der Koninklijke Akademie van Wetenschappen daarover uitgebragt door den nu reeds overleden verdienstelijken kruidkundige Dr. F. DOZY, mede uit naam van Prof. MIQUEL —

bevat eene beschrijving van alle door verschillende natuuronderzoekers op Java gevondene levermossen, waarbij de mikroskopische analyse en afbeelding van een groot getal dezer planten gevoegd is. Bij dezen arbeid stonden den Schr. ter dienste de verzameling van *Hepaticae* door JUNGHUHN op Java bijeengebragt, alsmede de bijzondere verzamelingen van de H.H. V. D. BOSCH, BUSE, DOZY en MIQUEL. Daardoor is, volgens het bovengenoemde rapport, het getal der reeds bekende Javaansche levermossen met een zesde vermeerderd. Niettemin heeft juist dit onderzoek den Schr. geleerd — wat trouwens reeds door de wetten van de geographische verbreiding der planten tot eene aan waarschijnlijkheid grenzende zekerheid gebragt was — dat onze kennis van de Javaansche levermossen nog zeer onvolledig is. Want bij dit onderzoek kwamen hem vele verminkte exemplaren voor, die geene volledige beschrijving van de gewassen, waartoe zij behoorden, toelieten, maar te meer wezen op den rijken oogst, welke bij het naauwkeurig doorzoeken van dit door de natuur zoo gezegende eiland nog te wachten is voor onze kennis van deze soort van gewassen.

Niet beter meenen wij verder aan deze verhandeling de wèlverdiende hulde te doen toekomen, dan door een gedeelte van het boven bedoelde rapport van de H.H. DOZY en MIQUEL over te nemen. »In de verhandeling treft men overvloedig bewijzen aan, dat de schrijver zijn onderwerp volkomen meester en met de geheele litteratuur daarvan vertrouwd is. Op weinige uitzonderingen na, heeft hij de beschrijvingen van vroeger bekende Hepaticae met de planten zelve vergeleken, en is daarbij, door het bezit van betere en meer volledige plantenexemplaren, in de gelegenheid geweest, om de waarnemingen van zijne voorgangers aan de natuur te toetsen, hier en daar aan te vullen en te verbeteren. — Doch het is niet alleen door eene goede synoptische beschrijving, dat deze verhandeling zich onderscheidt, maar ook daarenboven door de getrouwst mogelijke afbeelding der door den mikroskoop vergroote plantendeelen, voor zooveel die door de enkele beschrijving niet voldoende konden worden opgehelderd: de auteur heeft ook in dit opzigt duidelijkheid aan beknoptheid weten te paren. De bewerking dezer Synopsis beantwoordt naar ons oordeel ten volle aan den tegenwoordigen staat der wetenschap."

En zoo bekleedt dit werk eene waardige plaats onder de werken der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, wier degelijkheid in het algemeen meer en meer ook in het buitenland erkend wordt. Ten gevolge daarvan, maar bijzonder ook door den onvermoeiden ijver van den Algemeenen Secretaris der Akademie, den Heer Prof. W. VROLIK, bevat de boekerij van dat geleerde ligchaam tegenwoordig de werken van bijna alle bestaande geleerde genootschappen, door ruil met hare eigene verkregen. En opdat die schatten niet als een dood kapitaal in de boekerij begraven liggen, wordt het gebruik daarvan zoo vrijgevig mogelijk toegestaan, en hebben wij de overtuiging, dat niets ZHGel. aangenamer is, dan wanneer hij daarvan het meest mogelijke nut aan zijne landgenooten — wier nationale eer hij zoo krachtig in het buitenland bevordert — verzekerd ziet.

Maar in de eerste plaats verdient de ijver waarmede de Nederlandsche regering wetenschappelijke onderzoekingen van onze koloniën bevordert, allezins den opregten dank van allen, wier nationaal gevoel het streelt, dat nog onlangs de Nestor der natuurkundige wetenschappen — A. VON HUMBOLDT — hulde gebragt heeft aan dit haar ijverig streven.

Mogen werken als het hier aangekondigde van Dr. VAN DER SANDE LACOSTE den roem, dien de Koninklijke Akademie van Wetenschappen zich meer en meer in het buitenland verwerft, blijven schragen niet alleen, maar steeds hooger opvoeren.

W. F. R. SURINGAR. Observationes phycologicae in Floram Batavam. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1857. *In gr. 8vo.* 6, *XVI*, 75 *en* 12 *bl., met* 4 *gelith. platen*, *f* 2-:; *met gekl. pl. f* 3-:

Eene prijsvraag, in het jaar 1854 door de Leydsche Akademie uitgeschreven, gaf den Heer SURINGAR, toenmaals Candidaat in de Wis- en Natuurkunde, aanleiding om eene bijdrage te leveren tot de kennis der inlandsche Algen. Zijn arbeid werd door de genoemde Akademie de eer der bekrooning met de van wege Z. M. den Koning voorgestelde gouden medaille waardig gekeurd, en de uitkomsten daarvan, vermeerderd met die welke een voortgezet onderzoek hem sedert

dien tijd deed kennen, vinden we opgeteekend in het voor ons liggende werk. Vooral de omstreken van Leiden en van Leeuwarden, benevens de Zuiderzee-kusten van Friesland en de zeekust van Hoorn en Edam waren het, welke de Schr. voor zijn doel doorzocht, hoewel we hier en daar in het werk de bewijzen vinden, dat hij zich tot deze streken alleen niet bepaald heeft. Ten gevolge van die onderzoekingen heeft de Schr. 50 bekende soorten van Algen als inlandsch kunnen aanwijzen, en beschrijft hij zelfs eenige tot nog toe onbekende vormen, waarvan hij de meeste als variëteiten van bekende soorten, eenige als geheel nieuwe soorten voordraagt.

In de Inleiding spreekt de Schr. over het beginsel van de classificatie der Algen, dat — zoo als hij betoogt — minder dan het bij eene oppervlakkige beschouwing schijnt, verschilt van den grondslag van verdeeling bij de Phanerogamische gewassen, en wijst hij verder, naar het voorbeeld van den beroemden KÜTZING, op de zorgvuldigheid van waarneming, die bij de Algen (en de lager bewerktuigde wezens in het algemeen) noodig is, ten einde men onderscheide tusschen de kenmerken, die aan de soort eigen zijn, en de afwijkingen daarvan, welke hare vertegenwoordigers op verschillende groeiplaatsen soms vertoonen. De platen dienen tot opheldering van twee nieuwe soorten, en van variëteiten van reeds bekende, welke de Schr. aantrof; daarbij van eenige reeds vóór hem beschrevene. Hare uitvoering verdient allezins lof.

Zeer zeker zal het werk onzen Botanici eene welkome verschijning zijn.

Z. S.

Historisch-Romantische Schetsen uit het leven van beroemde, beruchte en geheimzinnige personen, door G. ENGELBERTS GERRITS *en* W. VAN DEN HEUVEL. *Aflev.* 2—6, *bl.* 49—282. *Te Hilversum, bij* P. M. van Cleef, Jz. 1857. *In roijaal* 8*vo. Per jaargang van twee Deelen, ieder van zes Afleveringen, f* 4-50.

Hoe groot ook onze ingenomenheid met deze Schetsen is, en ofschoon wij er niet aan twijfelen dat zij lezers zullen vinden, wat trouwens uit de lijst der Inteekenaren blijkt, wij zijn aan het publiek en aan ons zelven de verklaring ver-

schuldigd, dat hetzelfde gebrek 't welk in »Ons Vaderland" van den Heer E. GERRITS gevonden wordt, ook dit werk ontsiert: historische onnaauwkeurigheden en misslagen. Wij willen de anachronisme (bl. 79), die JAKOBA VAN BEIJEREN tien jaren na haren dood met FRANK VAN BORSELEN hertrouwd voorstelt, over het hoofd zien, maar kunnen dit niet, wanneer laatstgenoemde als bezitter van veengronden aan zee voorkomt (veengronden op de Zeeuwsche eilanden?), en wanneer (bl. 177) van den stichter der broederschap van het gemeenschappelijke leven gezegd wordt: dat zijn naam bijna het eenige is, dat de tijd ons van hem naliet. Zijn de Schrijvers dan ten eenenmale onbekend met het door DELPRAT en CLARISSE over hem geleverde? Op bl. 69 laten zij MARGARETHA VAN ANJOU, de verloofde van Engelands Koning HENDRIK VI, te Verdun aan de Maas in het vaartuig plaats nemen, dat haar naar Engeland, dus door België en Holland heen, zou overvoeren; en bl. 211 laten zij Rotterdams poorters *eene sterke vloot* toerusten tot bijstand van Jonker WILLEM, ter bevrijding van het door de Vlamingen belegerde Zierikzee. VAN REYN, *Geschiedk. Beschr. van Rotterdam*, in de noot aangehaald, had hen beter kunnen onderrigten.

Met dit gebrek paart zich een ander, t. w. eene mislukte poging ter nabootsing van de verouderde uitdrukkingen en taal van vóór vier eeuwen: eene woon kiezen (bl. 55); hoe droef was mijn ontwaken (bl. 58); het is u bekend, dat het onze wil is, de Prinsessen van ons huis zich niet moeijen met de zaken van Staat (bl. 59); terwijl overigens de geciviliseerde taal onzer dagen gesproken wordt. Die halfslachtigheid is te meer verwerpelijk, omdat men aan het Lotharingsche hof toen evenmin als later van het Nederduitsch wist. Beter gelukt zijn de onzen voorvaderen uit de Spaansche tijden in den mond gelegde woorden, ofschoon het ook daarbij niet aan inconsequenties ontbreekt.

Overigens ook hier dezelfde schoone en boeijende stijl, die met den inhoud maakt, dat men van de lezing noode aflaat. De eerste Schets, getiteld: *een Koningszoon* (beter: *eene Koningin*, die de hoofdpersoon is), doet den verterenden gloed aanschouwen van heerschzucht en hoogmoed, die, gelijk gewoonlijk, zich zelven een graf delven, en eene mengeling van hoogheid en laagheid in de Grooten der aarde, die zich door zoo-

genaamde Waarzeggers en Wigchelaars op de onbeschaamdste wijze om den tuin laten leiden. Van ELEONORA COBHAM hadden wij meer verwacht. Ligt over haar en GLOCESTER's uiteinde een sluijer, de Romantiek had dien kunnen opligten, waarop de belangrijke episode over haar hoop en aanspraak gaf. Nu is de afloop uiterst flaauw. — Nog beter beviel ons *de woeste hoeve*, het verhaal bevattende van eene gebeurtenis op onzen bodem, uit het laatst der vorige eeuw, als een nieuw bewijs voor de waarheid van het oude spreekwoord: de hemelsche vergelding treedt met langzamen, maar zekeren tred tot haar doel, en vergoedt het uitstel door de zwaarte van straf. Wij zouden het in handen wenschen van elk die twijfel voedt aan het alziend oog dat 's menschen gangen gadeslaat, en aan den almagtigen arm die den misdadiger treft waar hij zich veilig waant. — ERASMUS *en de pruimen*, ofschoon niet nieuw, zal toch met genoegen gelezen worden. — BOSSU *te Rotterdam* is eene wèlverdiende hulde aan Rotterdams heldhaftig, maar ongelukkig kampende burgers tegen Spaansche trouweloosheid en overmagt. Intusschen hadden wij den van den Briel genomen VAN DER LAAN met zijne Watergeuzen na den beslisten strijd uit de door den vijand overheerde stad laten vertrekken. Na hunne herkenning door BOSSU en zijn volk was het geen tijd meer om zich daar in het openbaar te vertoonen.

Wie beter voedsel voor zijnen geest verlangt dan het in de gewone Romantiek aangebodene, zal het in deze Bibliotheek, die het nuttige met het aangename vereenigt, vinden.

Cadsandria. Zeeuwsch-Vlaamsch Jaarboekje voor het jaar 1857, *verzameld door* J. H. VAN DALE. *Vierde jaargang. Te Schoondijke, bij* A. J. Bronswijk. 1857. *XXVI en* 226 *bl.* *f* :-90.

Heeft de zeer late verschijning van *Cadsandria* niet voordeelig gewerkt op papier en druk, de inhoud heeft noch in hoeveelheid, noch in gehalte bij dien van vorige jaargangen verloren.

Vooraan prijkt eene fraaije afbeelding van het nu afgebroken *hof te Zande*, volgens de aanteekeningen van L. C. MEIJER,

vroeger een klooster, op het einde der twaalfde of in het begin der dertiende eeuw gesticht, door de Staten van Vlaanderen in 1575 (?) aan WILLEM I met al de daartoe behoorende goederen in het Halster-ambacht toegewezen, en sinds 1645 het eigendom van zijn Huis gebleven. — De hier aangebodene Stukken, van meerdere en mindere waarde, verdienen over het geheel de opneming. Dat van den Verzamelaar: GHIJSEL HEBBERECHT, *vermaner bij de Doopsgezinde Gemeente te Aardenburg*, doet de middelen kennen waarvan men zich vóór twee eeuwen meende te moeten bedienen ter handhaving van de Kerkleer omtrent de Drieëenheid, de Godheid van CHRISTUS en zijne voldoening voor de zonden, tegen het Socianismus, dat zich vooral onder en door middel van MENNO SIMONS' volgelingen scheen te verspreiden. Het onderzoek van dezelfde hand over den *misslukten aanslag op Aardenburg*, den 31sten Januarij 1641, stelt het gebeurde buiten twijfel, ofschoon de Archiven der stad er van zwijgen. — Is in onze dagen de aandacht gevallen op het vroeger verblijf der Egyptenaars of Heidens hier te lande, de Heer H. Q. JANSSEN levert daartoe eene Bijdrage door een berigt van hun vertoef te St. Anna ter Muiden in 1555 en 1556, waar zij, ofschoon men zich zoodra mogelijk van die lastige gasten zocht te ontslaan, echter meer mededoogen ondervonden dan elders gewoonlijk het geval was. Ligt over de herkomst, lotgevallen en zeden van dat zwervend volk een sluijer, voortgezette nasporingen, zoo onder ons als in landen waar zij nog gevonden worden, zal dien mogelijk opheffen. — Welkom zullen dezer dagen zijn de herinneringen van hetgeen in den tiendaagschen veldtogt in het westelijk deel van Zeeuwsch-Vlaanderen is voorgevallen, door Dr. H. J. CALLENFELS, die voor een deel ooggetuige, buitendien in de gelegenheid was om veel te vernemen, ofschoon dan het daar voorgevallene met hetgeen elders plaats had, in belangrijkheid niet is te vergelijken, en op den afloop minderen invloed oefende. Aan den vroeger zoo verheerlijkten, later zelfs van ontrouw verdacht gehouden Kolonel LEDEL wordt de hem toekomende lof niet onthouden. De volgende schets van zijn karakter geeft den sleutel omtrent het raadselachtige dat men in eenige zijner bestellingen zag: »Hij was meer geschikt om onder regtstreeksche bevelen te handelen dan om zelf bevel te voeren. Meer moed dan bedaardheid en beleid bezittende, was hij hevig in

den aanval, maar berekende niet alle kansen, waardoor men hem dan ook ligtelijk van plan kon doen veranderen." Zijn Adjudant VAN ANDRINGA DE KEMPENAAR treedt in een vrij dubbelzinnig licht op. Intusschen welk eene verandering sinds vijf-en-twintig jaren! Wie had in 1831 kunnen voorzien, dat Belgische en Hollandsche Dichters elkander broederlijk de hand zouden reiken, en dat ook van dezen toonen zouden gehoord worden voor LEOPOLD VAN SAKSEN COBURG! Dit geschiedt in de hulde *aan* JAN VAN RIJSWIJK toegezongen door G. P. ROOS, terwijl PRUDENS VAN DUYSE *een Vlaamsch vertellingsken: de Kwezel*, levert. Wat bij de gedwongen vereeniging der twee in vele opzigten verschillende volken niet gelukken wilde, en van hooger hand aanbevolen nimmer zoude gelukt zijn, wordt nu, na het bekoelen der hartstogten, vrijwillig gedaan. — Een minder vriendelijken geest ademt het proza-stuk van P. DE KOK: *de Saltsburgsche Emigranten*, dat de schuld van hunne grootendeels mislukte nederzetting in het Sluische Vrije ten jare 1733 hoofdzakelijk op hen werpt. Het nader onderzoek en de beslissing van de zaak in geschil aan wie in het bezit der daartoe vereischte bescheiden zijn, overlatende, is het ons toch voorgekomen, dat meerdere kalmte bij den Schrijver dezer Bijdrage tot eene bedaarder en onpartijdiger navorsching zou geleid hebben. Bij al zijne ingenomenheid tegen de Saltsburgers, ziet hij zich echter gedwongen te erkennen, dat de ingezetenen, de zaak te ligt achtende, geene zekere en eenparige middelen beraamd hadden ter voorziening in de kosten van de vestiging der Emigranten, die, reeds bij hunne aankomst met een ongunstig oog beschouwd, eene behandeling ondervonden welke veel te wenschen overliet. Hadde de Auteur zich bovendien kunnen verplaatsen in den toestand van om de belijdenis des Evangeliums verdreven menschen, die, na eene lange en moeijelijke reis, in een oord aanlandden waar hun alles vreemd was en waar velen hunner het slagtoffer van het klimaat werden, hij zou zich hunne ter neêrgedrukte gemoedsgesteldheid hebben kunnen verklaren, en zich zeker van schimpredenen op hunne armoede hebben onthouden. Armoede is toch geene schande, en waar zij om CHRISTUS' wil geleden wordt, eene eer. — *De herinneringen aan Aardenburg*, door B. PH. DE KANTER; *Mijne reis naar een dierbaar huis*, door H. J. B.; en *Rust in vrede, aandenken aan mijne oudste zuster*, door E. F. H.

DE WOLF, doen het verstand en hart van hunne Vervaardigers eer aan; terwijl ook met genoegen zullen gelezen worden: *Zaamslag in zijnen vroegeren toestand beschouwd*, door J. VAN DER BAAN; *Petrus Hondius*, door A. WALRAVEN, en *Vader en Zoon*, door H. M. C. VAN OOSTERZEE, benevens de poëtische ontboezemingen van A. DE LIGNY; *De Schemeravond*, door J. JOBSE, en *De Sterren*, door vrouwe DAVID, geb. VAN PEENE.

Onder de gedenkdagen, niet zoo rijk als die der laatste twee jaargangen, en waaronder oude bekenden gevonden worden, staat op 28 Jan. 814: KAREL *de Groote* overleden, en op 14 April 1533: Prins WILLEM I geboren, die wij meenen, dat onder de overigens uitsluitend op Zeeuwsch-Vlaanderen betrekking hebbende personen en gebeurtenissen niet behooren. De eerste predikatie te Waterland-Kerkje is volgens dezen kalender gehouden op den 3den Maart 1675, doch volgens die van 1854 en 1855 op den 3den Maart 1674. — De *Cadsandria* vervolge haar loffelijk spoor, maar late, aan hare belofte getrouw, een volgend jaar niet zoo lang op zich wachten!

Ons Vaderland. Historisch-Romantische Schetsen uit de Vaderlandsche Geschiedenis. Van de vroegste tijden tot op heden. Door G. ENGELBERTS GERRITS; *met medewerking van Vaderlandsche Geleerden en Letterkundigen. Deel IV, Afl.* 19—24. *Met vignet. Te Amsterdam, bij* Allart en van der Made. 1857. *In gr. 8vo.* 279 *bl. f* : - 30 *per Afl.*

Wat wij bij onze vorige aankondigingen van den geest en vorm dezer Schetsen gezegd hebben, geldt ook van de in dit vierde Deel voorkomende. Een vrij goede stijl vereenigt zich ook hier met het gewigt van den inhoud ter aanprijzing van het werk aan allen die Neêrlands Geschiedenis in een bevallig gewaad uitgedoscht wenschen te leeren kennen.

Een blik op den inhoud doet zien, dat voor afwisseling gezorgd is. Van de boorden van den IJssel, waar een woest en vrijheidlievend volk in wilde en alles opofferende geestdrift tot het uiterste voor zijne onafhankelijkheid tegen overmagt strijdt, en ten slotte voor de edelmoedigheid van den overwinnaar bukt, worden wij verplaatst naar het in het opkomen zijnde Lutetiae Parisiorum, om getuigen te wezen van JULIAANS

overleggingen, die hem na lang beraad aan de roepstem zijner krijgslieden tot het aannemen van den Keizersnaam het oor deden leenen. Met de Friesche benden onder HENGIST en HORST steken wij naar Engelands kust over ter hulp van de door de Picten en Schotten geprangde Britten; terwijl ten laatste de heerschzuchtige en wreede, maar dappere CLOVIS (HLODOWIG), voor wiens zegevierende wapenen het grootste gedeelte van Gallië bezweek, ter bane treedt.

Waar zoo veel schoons en goeds wordt aangeboden, hinderen weinig een paar misslagen: de beweerde identiteit der Germaansche Barden en Priesters (bl. 83), en van het tegenwoordige Gelderland met het land der Menapiërs (bl. 91), benevens de afleiding van den naam der Angelen, dien zij reeds vóór hunnen overtogt naar Brittannië droegen, van den hoek (angulus) des lands aldaar door hen ingenomen (bl. 99). Te regt wordt het verhaal omtrent den uit Indië geweken FRISO, als den stamvader der Friezen en stichter van Stavoren, eene sage genoemd. Waarheid kan er bij zulk eene overlevering ten grondslag liggen. Maar wie vermag ze op dien afstand van eeuwen, en bij gebrek van geschiedkundige oorkonden uit den duisteren voortijd, van de verdichting onderscheiden?

Eene aanmerking houden ons de Schrijvers ten goede! Wij miskennen geenszins de waarde van ééne enkele der hier geleverde Schetsen, en zouden naauwelijks weten aan welke wij de voorkeur moesten geven. Maar eene andere vraag is het: of zij alle aanspraak hebben op eene plaats in dit werk? Was de verzoeking sterk, om de schrale berigten omtrent het behandelde tijdvak van elders aan te vullen, dit wettigt nog in een werk: »Ons Vaderland", de behandeling niet van gebeurtenissen die in andere landen zijn voorgevallen, en van personen die elders hunne voornaamste rol gespeeld hebben, en die niet dan gedwongen aan de Geschiedenis van ons volk worden vastgenknoopt. Wij hebben er vrede meê, dat het »woud zonder genade" bij Doesburg gesteld wordt, en dat JULIAAN en CHARIETTO aldaar tegen de Chamaven gestreden hebben Maar des eerstgenoemden verdere lotgevallen, zijn verblijf te Parijs, zijne ontwerpen en optogt tegen zijn zwager, den regerenden Keizer KONSTANTIJN, en zijn strijd tegen de Persen, behooren niet tot de Vaderlandsche Geschiedenis, al had hij dan ook in zijn leger Salische en Chamavische hulpbenden.

Met gelijk regt kon zijn levensloop opgenomen worden in de Geschiedenis van elk volk waaruit met hem zijn opgetrokken. — De overtogt der Friezen onder HENGIST en HORST tot bijstand van hunne Britsche bondgenooten, staat op zijne plaats. Maar de volgende geschiedenis van het Koningrijk Kent kon even goed gemist worden als die van Engeland onder Koningin ANNA na den dood van WILLEM III. — Voor het breedvoerig relaas der daden van den eersten CLOVIS had een beknopt verslag kunnen volstaan. Want niet in Noord-, maar in Zuid-Nederland en in Frankrijk lag het tooneel zijner bedrijven.

Even als vroeger omtrent GERMANICUS, hebben de Schrijvers hier veel te ver uitgeweid. Waar zou het heen, indien het kortstondig vertoef van een vreemden heerscher op onzen bodem regt gave tot het opnemen van zijn ganschen levensloop in onze Historie, of wanneer eene tijdelijke verbindtenis met, of onderwerping aan een uitlandsch gebied moest leiden tot eene ontvouwing van hetgeen in de andere deelen van dat gebied is voorgevallen? De Romeinsche Geschiedenis ten tijde van CAESAR, AUGUSTUS, TIBERIUS tot den val van het Rijk, de Frankische onder de PEPIJNS, KAREL MARTEL, KAREL *den Groote*, en hunne naaste opvolgers, en de Beijersche, Bourgondische, Oostenrijksche en Spaansche in de dagen toen de Vorsten uit die huizen over ons regeerden, zouden dan ook in de Geschiedenis van ons land moeten behandeld worden. Maar kan dit onmogelijk, het is te vreezen, dat door de nu gevolgde methode het werk, dat reeds uit vier Deelen bestaat, eene uitbreiding zal verkrijgen, die de lezers zal afschrikken, en die, met het oog op den titel en op de belangrijke eeuwen die volgen moeten, dient vermeden te worden.

De doorgraving van de landengte van Suëz. Door J. P. DE BORDES, 1ste *Luit. der Genie. Met eene kaart. Te Zutphen, bij* W. Thieme. 1857. *In gr. 8vo. II en 74 bl. f* 1 - :

De doorgraving der landengte van Suëz en hare gevolgen voor Nederland en zijne Koloniën. Door Mr. R. J. W. C. BAKE. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1857. *In gr. 8vo. IV en* 106 *bl. f* 1 - 10.

Onder de gewigtige vraagstukken van den tegenwoordigen

tijd bekleedt zeker dat, wat het onderwerp uitmaakt van de beide bovengenoemde werkjes, eene hoogst voorname plaats. En geen wonder! want er is geen diepgaande, geen ingespannen overweging toe noodig, om te beseffen dat de wijziging in den vorm van het vasteland aan te brengen, en de kosten daarmede verbonden, niet te vergelijken zullen zijn met de groote wijzigingen, welke ten gevolge van die doorgraving in het leven en werken der volkeren zullen ontstaan, wanneer — de verwachtingen en berekeningen der voorstanders van de doorgraving bij eventuëel doorzetten van het ontwerp niet zullen blijken ten éénenmale ongegrond geweest te zijn. Een der beroemdste geografen van den tegenwoordigen tijd zegt ten aanzien van de gevolgen, welke het plan zal *kunnen* hebben: »Al was het mogelijk om eene brug te leggen van Calais naar Dover, of wel om Europa op die wijze met Amerika te verbinden, dan zou dat op het onderlinge verkeer der volkeren en hunne wederzijdsche krachtsontwikkeling op verre na niet dien invloed hebben, als het wegnemen van de brug, de smalle strook lands, die Azië met Afrika verbindt. Want voor den wereldhandel zijn de zeeën en zeeëngten onze bruggen; zij brengen landen en werelddeelen digter bij elkander en zijn de eerste voorwaarde voor eene spoedige gemeenschap tusschen ver van elkander verwijderd wonende volkeren. Een kanaal, dat de Roode met de Middellandsche Zee verbindt, zou de Indische, Chinesche, Japansche wereld, Australië en Polynesië, Oostelijk Afrika, enz. met hunne bijna 600 millioen inwoners door elkander genomen, wat den afstand betreft, ten minste de helft digter bij elkander brengen."

Wel verdient dus het ontwerp de aandacht van de beschaafde wereld in het algemeen, van de handeldrijvende in het bijzonder. Diplomaten beseffen ten volle de groote voor- of nadeelen die de doorgraving hun land kan aanbrengen, en zijn dan natuurlijk gunstig of ongunstig ten aanzien van het ontwerp gestemd. Zóó was het voor Oostenrijk wel den ophef waard, dien de minister VON BRÜCK bij de opening der Triëster spoorweglijn maakte van het plan waarbij Oostenrijk in zijne handelsplaatsen aan de Middellandsche Zee bijzonder gebaat zou zijn. In Engeland heeft zich, zoo als bekend is, de eerste minister Lord PALMERSTON, nu reeds ten derdenmale, met klem tegen het ontwerp verklaard, eensdeels als strijdig

met het belang van den Engelschen handel en van den Staat, anderdeels wijl het ten gevolge zou hebben, dat Egypte zich langzamerhand aan het oppergezag van Turkijë zou onttrekken. Tegenover die zwaarwegende stem verheft zich in Engeland zelf eene partij onder den handelsstand, die onlangs te Londen in de City eene vergadering hield, waarin als uitgemaakt aangenomen werd, dat Engeland van de doorgraving bijzonder goede en belangrijke resultaten te wachten had. Van uit Frankrijk schijnt men zich zelfs niet te ontzien Lord PALMERSTON ter zake van deze meening persoonlijk aan te vallen. Men leze hierover slechts de opstellen van het *Journal des Débats*. Trouwens, voor Frankrijk bestaat reden genoeg om — vooronderstellend, dat de Suëz-waterweg op den duur als handelsweg bruikbaar bleek te zijn — de doorgraving der landengte te wenschen. Zijne plaatsen aan de Middellandsche Zee zouden er ongetwijfeld veel voordeel van hebben en een goed deel van den wereldhandel tot zich trekken. Of de Fransche regering, misschien ook om staatkundige redenen, den afstand, die dit land van de Engelsche Oost-Indiën scheidt, verminderd wenscht te zien, ligt niet zoo geheel verre, en het schijnt wel dat de Engelsche luipaard op zijne hoede is en niet zoo gretig de voordeelen, die hem van den kant van Frankrijk geboden worden, durft aan te nemen. »Zoo als de waard is, vertrouwt hij zijne gasten", en »timeo Danaos et dona ferentes" zweeft bij hun afkeer van het doorgravingsplan den Engelschen staatslieden zeker voor den geest, en we beamen ten volle, wat een geacht Duitsch dagblad in der tijd over deze zaak schreef: »Wat Engeland vreest, en zeker niet zonder grond — is, dat de Staten die aan de Middellandsche Zee hun gebied hebben, zoo doende een militairen weg zullen krijgen naar Indië, die schoonste parel aan de kroon van Engeland. Wat men er ook tegen moge aanvoeren — de geschiedenis van de Dardanellen, van den Sond, enz. toont het groote gewigt aan van sommige wegen ter zee en van plaatsen aan de kust gelegen. De landengte van Suëz was tot nog toe voor Engeland zoo goed als een grendel, voor zijne Oost-Indische bezittingen geschoven, en even als de afgezonderde ligging van het moederland eens zijne groote sterkte was, is het ook een natuurlijk bolwerk voor het Indische rijk, dat het zoo moeijelijk bereikbaar is."

We achtten het niet ongepast dit een en ander aan onze beschouwing van de hiervoren vermelde werkjes te doen voorafgaan.

De Heer DE BORDES behandelt het onderwerp meer uit het oogpunt van de technische uitvoerbaarheid van het door de internationale commissie gevormde ontwerp, waarbij zijne zaakkennis duidelijk doorstraalt en zijne onpartijdigheid in het vellen van een eindoordeel hoogelijk te roemen is. Ook de vroegere ontwerpen worden medegedeeld, hunne voor- en nadeelen overwogen, en het geheel nader toegelicht door eene kaart, waarop de rigtingen welke het kanaal volgens de verschillende ontwerpen nemen moest, aangewezen zijn. En dat niet voor alle soorten van schepen met bestemming onverschillig naar welke plaats in den Stillen Oceaan de kortere weg ook eene kortere reis en daarmede aanzienlijke besparing van kosten zal opleveren (wat de hevige voorstanders van de doorgraving zoo gaarne zouden willen doen gelooven), wordt door den Heer DE B. op goede gronden betoogd. We kunnen dit werkje allen, die over de gewigtige Suëz-quaestie inlichting wenschen te ontvangen en zich bekend te maken met een oordeel daarover, op onpartijdig onderzoek gegrond, ten sterkste aanbevelen.

De Heer BAKE hield in de Afdeeling Koophandel der Maatschappij *Felix Meritis* twee voorlezingen over hetzelfde onderwerp. Deze worden in het werkje, aan het hoofd dezes genoemd, openbaar gemaakt, vermeerderd met de opmerkingen, die bij het gemeenzaam onderhoud na afloop der eerste redevoering door sommige hoorders gemaakt werden naar aanleiding van door den spreker gestelde vragen. De Heer BAKE behandelt zijn onderwerp vooral uit een historisch en politisch oogpunt; hij tracht te doen uitkomen, dat de ontdekking van de mogelijkheid der vaart om de Kaap de Goede Hoop in de vorige eeuwen het verval van den handel in de Middellandsche Zee ten gevolge gehad heeft, zoodat men reeds daardoor alleen tot wantrouwen geregtigd zou zijn jegens de aanzienlijke voordeelige uitkomsten, die de voorstanders der doorgraving van de uitvoering van dit plan vooruitzien. De Schr. is in de wijze, waarop hij zich tegen het ontwerp verklaart, te hevig, dan dat hij onpartijdig zou kunnen zijn, wat hij dan ook bepaald niet is, hoewel hij zich hier en daar den

schijn daarvan geeft. Meer uitvoerig dan in het werkje van DE BORDES worden de gevolgen welke de nieuwe waterweg voor den handel van ons land zou kunnen hebben, besproken, voor het geval, dat die weg door de ondervinding mogt blijken voordeelen op te leveren boven den weg om de Kaap. Daarin ligt, onzes inziens, eene voorname aanbeveling van zijn arbeid naast dien van den Heer DE BORDES, uit welk laatste men de al te ongunstige voorstellingen van den Heer BAKE der waarschijnlijkheid nader zal kunnen brengen. Overigens erkennen wij gaarne dat laatstgenoemde zeer gelukkig geweest is in de wijze van behandeling van zijn onderwerp, dat uit den aard der zaak, door hier en daar onvermijdelijke opgave van cijfers, ligt dor en vervelend had kunnen worden. Geestige, zelfs scherpe uitvallen, waar het passend scheen, ingevlochten, boeijen telkens op nieuw de aandacht, en mogen vooral bij het uitspreken der voorlezingen daartoe gediend hebben, 't zij dat de hoorders met den spreker eenstemmig dachten, 't zij dat ze van hem verschilden. Bij Ref. zouden die uitvallen, wanneer hij ze had moeten hooren, zeker een levendig verzet opgewekt hebben, dat bij het lezen kalmer bleef. Zoo toont zich de Schr. reeds dadelijk in het begin van de eerste voorlezing een *laudator temporis acti*, en verwijt hij aan de thans levende generatie, dat zij »verkeert in het denkbeeld, dat zulke groote zaken, als in onzen tijd worden ondernomen en somwijlen tot stand gebragt, nog door geen menschelijk wezen zijn beleefd geworden". En dit snuifje wordt aangeboden »niet om het tegenwoordige geslacht met eene beschuldiging van ijdelheid aan te vallen", zoo als hij op de volgende bladzijde zegt. Dan had hij zich toch moeijelijk scherper en snijdender kunnen uitdrukken, dunkt ons, wanneer het werkelijk zijne meening was. Maar de Schr. heeft nog eene andere grieve tegen de thans levende generatie. »Men heeft in onze dagen een bijzonder ontzag voor de cijfers" — »de letters en ook helaas! de letteren raken daarbij in minachting, en moeten zwichten voor de cijfers", en »het is vreemd, dat in onzen vrijzinnigen tijd, de menschen zich door den ergste der tyrannen laten regeren, door het cijfer". Neen! het is niet vreemd, sedert men met de weegschaal in de ééne en den maatstok in de andere hand meer en meer leert inzien, dat naar maat en getal het heelal bestuurd wordt,

eene waarheid die reeds door PYTHAGORAS gevoeld, maar ook alleen gevoeld werd. En het zou geheel onbegrijpelijk zijn, hoe men nog veel vroeger aan de getallen zulk eene geheimzinnige kracht en beteekenis toegekend kan hebben (getuigen daarvan b. v. de godsdienstige gebruiken bij alle volkeren der oudheid), wanneer men niet een donker bewustzijn had gehad van de magt van het getal. »Le nombre" — zegt J. DE MAISTRE — »est la barrière évidente entre la brute et nous... Dieu nous a donné le nombre, et c'est par le nombre qu'il se prouve à nous, comme c'est par le nombre que l'homme se prouve à son semblable. Ôtez le nombre et vous ôtez les arts, les sciences, la parole et par conséquent l'intelligence. Ramenez-le; avec lui reparaissent ses deux filles célestes, l'harmonie et la beauté; le *cri* devient *chant*, le bruit reçoit le *rythme*, le *saut* est *danse*, la force s'appelle *dynamique*, et les traces sont des *figures*." En wat de bedekt uitgesproken beschuldiging van de ijdelheid der tegenwoordige generatie betreft, eer mag men, onzes inziens, met de *Köln. Zeit.* van 9 Maart 1855 zeggen: »Wovon die Völker Jahrtausende geredet, unsere Zeit sieht es verwirklicht, und sie findet es kaum der Rede werth. Das eben ist das sicherste Kennzeichen von der Grösse der jetzigen Welt-Epoche."

Doch we willen het den Heer B. niet te kwalijk nemen, dat hij minder op heeft met het geslacht, dat geene aanspraak maken wil op classiciteit. Vooruit! is het wachtwoord van den tegenwoordigen tijd, en de weg daartoe wordt gewezen door de natuurwetenschappen, die zich op cijfers gronden, en is het ongetwijfeld van belang, nu en dan stemmen uit den voortijd te hooren — dat moge zijn om meê te deelen den weg dien we gekomen zijn, de snelheid waarmede die afgelegd is, en vooral ook de afwijkingen van den regten weg, welke de menschheid zich bij hare voortgaande ontwikkeling ten laste liet komen, opdat uit dit een en ander nog zooveel voordeel getrokken worde als kan.

Hoewel we niet hebben willen in gebreke blijven deze opmerkingen te maken als protest tegen sommige uitdrukkingen van den Heer BAKE, kunnen we zijn werkje ten zeerste aanbevelen voor degenen die vooral in het historische en staathuishoudkundige gedeelte van het Suëz-vraagstuk belang stellen.

Z. S.

Historische Novellen. Door Mevr. A. L. G. BOSBOOM-TOUSSAINT. *Haarlem*, A. C. Kruseman. 1857. *In gr. 8vo. XVI en* 284 *bl. f* 3 - 20.

De voorrede, welke Mevr. BOSBOOM-TOUSSAINT voor den herdruk harer verspreide Novellen heeft geplaatst, en de aanteekeningen, die zij achteraan heeft gevoegd, maken eene beoordeeling van dezen bundel moeijelijk. De eerste is eene verdediging van den geest en de strekking dezer verhalen, de laatsten zijn eene verdediging van hunne letterkundige en aesthetische waarde tegen de bedenkingen, welke vroegere beoordeelaars hebben gemaakt; blijkbaar worden deze zaken in zeker verband beschouwd, en de ongunstige beoordeeling, zoo die plaats had, voor een niet gering gedeelte toegeschreven aan veroordeeling van den geest en de strekking der novellen. Rec. begint nu met te verklaren, dat hij geen deel genomen heeft aan de Aprilsbeweging, en dat hij ondanks al den ophef, dien Mevr. BOSBOOM-TOUSSAINT daarover ook nu weder maakt, daarin heel weinig groots en verhevens heeft gezien. Wanneer de schrijfster deze of hare eigene zaak verdedigt, schijnt het, als of ons goed Hollandsch haar geene voldoende woorden meer aanbiedt, zoodat zij genoodzaakt wordt een aantal onhollandsche woorden te bezigen. Zoo worden wij in de voorrede en in de aanteekeningen vergast op: intimiteit, concipiëren, emotiën, agitatie, machinatiën, combinatiën, meneën, convictie, adherenten, fictiën, opinie, absentie, passie, preoccuperen, falsifiëren, ignoreren, intentiën, communicatie, exercitie van godsdienst, releveren, sujet; waarlijk, als het zoo voortgaat, en gevierde schrijfsters ons dergelijke dingen voor Hollandsch willen opdisschen, dan zullen we spoedig tot de basterdtaal van eene vroegere eeuw terugkeeren. Eene andere aanmerking op den stijl van Mevr. B. T. is te dikwijls vruchteloos gemaakt, dan dat Rec. zou hopen, dat zijne herhaalde bedenking van eenigen invloed zou wezen. Het geldt de (ik zou bijna zeggen, kinderachtige) zucht, om door het gebruik van deze en gene verouderde woorden, van deze en gene ongewone spraakwendingen en van de gewone verschillende spelling en uitspraak, hare helden en heldinnen te laten spreken, zoo als zij zich verbeeldt, dat men in dien ouden

tijd sprak. Och, laat die kunstjes stilletjes varen! Het blijft altijd een gebrekkig naäapsel. En wanneer men zich in dat punt gelijk wil blijven, tot welke ongerijmdheden en dwaasheden vervalt men, zoodra men zijn verhaal in wat heel ouden tijd verplaatst! 't Is zoo jammer, dat de discipelen ook in dat opzigt niet willen leeren van hunnen éénigen grooten meester, WALTER SCOTT, die het onmogelijke en bespottelijke van zulk eene wijze van doen in een helder licht heeft gesteld.

Rec. hoopt niet, dat Mevr. B. T. deze aanmerkingen nu zal toeschrijven aan Rec^s. spijtig gevoel, omdat de voorrede zoo dapper te veld trekt ter verdediging van de Aprilsbeweging. Och neen! Hij laat gaarne hierin ieder zijne eigene meening. Daarenboven, geheel afgescheiden van die beweging, komt de strekking en bedoeling van de daarom ongunstig beoordeelde novellen hem allezins prijselijk en gepast voor. Ze stellen waarheden in het licht, waarop hij het: Zegt het voort! van ganscher harte toepast. Het drietal verhalen: *de van Beverens*, *Jan Woutersz van Cuyck*, *des Konings Vriend*, staan bij hem in verdienstelijkheid boven aan, zoowel om den geest, die uit allen spreekt, als om hunne letterkundige waarde. De historische novelle is hier tot een goed en edel doel gebezigd, en de waarschuwingen der geschiedenis mogen ook op deze wijze wel in het geheugen worden herroepen. Het middelste dezer drie verhalen houdt Rec. voor het beste; het onderwerp was ook het rijkste en treffendste. Ondanks de breede verdediging van Mevr. B. T. blijft Rec. met haren vroegeren beoordeelaar in *de Gids* instemmen in zijne bedenkingen tegen MARIA VAN BEVEREN. Rec. zal nu wel niet zeggen, dat Mevr. B. T. »de grofheid pleegt, om haar bij den eersten blik te laten *verlieven* op Heer ADAM VOOGD, een gehuwd man", maar hij kan toch die *ideale zonde* van MARIA hier niet op hare plaats of in haar karakter vinden. 't Zijn van die ideale zonden, waarvan Mevr. B. T. meer houdt, getuige haar *Kroon voor* KAREL *den Stoute!*

Van de overige stukjes verdient de schets uit de belegering van Grave vooral geroemd te worden. Het minst van allen behaagde Rec. *Eene herinnering aan eene beroemde vrouw.* Ze had zonder schade voor den bundel en ook voor de waardering der beroemde vrouw kunnen achterwege worden gelaten. Niet alles, wat men ééns hier of daar een plaatsje heeft gegeven,

behoeft later der vergetelheid te worden ontrukt door eene herhaalde uitgave. Maar 't is het eenige stuk, wat wij in deze verzameling van vroeger verspreide verhalen zouden willen missen, — al kan Rec. zich ook met den toon van voorrede en aanteekeningen niet geheel vereenigen.

Zaidee. Uit het Engelsch. Twee Deelen. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1857. *In gr. 8vo. VIII en* 694 *bl., met gelith. vignetten.* *f* 6 - 80.

Een roman waarmede eene gloed-nieuwe Schrijfster, Miss OLIPHANT, hare intrede bij het Engelsche publiek doet, en die, vertaald, met groote aanbevelingen, ook tot ons wordt gebragt. — En wat is er nu van te zeggen? Zeker veel goeds; en toch ook veel dat wel niet bepaald kwaad, maar minder goed is. — Het zoo geheel Engelsche thema van het majoraat vormt den grondslag van het verhaal, en de uitwerking is niet onaardig gevonden. De stijl is levendig en frisch, ja zelfs heeft zij eene soort van originaliteit, en men moet erkennen, dat er in *Zaidee* aardige tafereeltjes zijn geteekend. Het fantastische karakter van de kinderlijke heldin, haar moed, hare standvastige volharding boezemen belangstelling in, en ook de overige personen zijn tot den einde toe zeer goed volgehouden. Zietdaar vrij wat goeds, zal men zeggen; dat werk moet volmaakt schoon en onderhoudend zijn! — En toch is dit laatste niet het geval, en wij achten het de jonge dame over het paard tillen, als men haar, zoo als de Vertaler doet, naast BULWER stelt. Naast BULWER! naast dien vorst der romanschrijvers! Als of men die hoogte zoo met éénen sprong kon bereiken! Neen, haar werk verdient slechts dàn toejuiching, wanneer men het beschouwt als dat eener nog ongeoefende pen, waarvan het ook nog vele blijken draagt. Het is onder anderen een gebrek van de Schr., dat zij hare situatiën liever op eene avontuurlijke dan op eene eenvoudige manier tot stand brengt. Wat dunkt u, b. v., van dien ouden Heer, die de manie had om zijne testamenten en contratestamenten tusschen den letterdruk van een oud Grieksch boek te schrijven, en van het vinden van een dier boeken in

de lade van eene oude meid, die, zonder regt te weten waarom zij 't bewaarde, daarmede uit Cheshire naar Ulm was getrokken? — Ook is de verhaaltrant gansch niet vrij van het nationaal gebrek: *langgerektheid*. — En dan BULWER'S genie! die vonken van geest, welke hem, als ware het zijns ondanks, ontspringen, die hij zoo schitterend en in zoo ruime mate over al zijn werk heenstrooit.... vindt men hier iets dat daarnaar in de verte zweemt? Men heeft, zoo ik meen, daarvan een rijken oogst verzameld, onder den titel van *Bulweriana*, en is dit nog niet gebeurd, welnu, dan kan men het toch doen; terwijl ik vermeen zeer te mogen betwijfelen, of er, zonder groote vorderingen, ooit sprake van eene *Oliphantiana* zal zijn.

Maar het beoordeelen van een buitenlandsch werk is, in zeker opzigt, eene ondankbare zaak. Voor wien toch schrijft men zijn gevoelen neder? Niet voor den auteur, wien het nimmer onder de oogen komt — ook niet voor den lezer, want wie wacht met het koopen en lezen van een roman op de recensie? Daarom zeggen wij van het werk dan ook niets meer. Men kan het zonder gevaar koopen en lezen, en het zelfs zijne halfvolwassene dochters in handen geven. Het moet echter maar op de dameswerktafel blijven berusten, want het is alleen voor *lezeressen* geschikt. Voor een *lezer* zal terstond de zwakste zijde aan 't licht komen. Een schilder zal zeggen: niet onaardig van groepering en coloriet, maar plat en fletsch en zonder diepte; een componist zal het bij een zoetvloeijend wiegeliedje vergelijken; kwam het ooit bij toeval in handen van een kok, dan zou hij het een kraamvrouwenkostje noemen, terwijl het den zeeman ongetwijfeld aan eene *bonaccia* zou doen denken; misschien op de Middellandsche Zee, met de schoone kust in 't verschiet.... maar toch altijd aan eene *verwenschte bonaccia*.

De vertaling is zuiver en goed, hoewel het ons minder aardig toeschijnt om uitdrukkingen die alleen op menschen toepasselijk zijn, ook op zaken te zien overgebragt; om b. v. van een huis dat goed wederstand aan den storm biedt, te lezen: *het hield zijne kleederen bijeen*, en van wilgenboomen: *dat zij tot de knieën in 't water stonden.* Indien deze beelden in het origineel gevonden worden, had de Vertaler die liever niet moeten overnemen. Het uiterlijk van het werk is zeer net,

en over de lieve vrouwenkopjes, die als vignetten figureren, zullen wij niet te veel zeggen, omdat daarin de eenige verrassing van het verhaal ligt opgesloten.

M. P. H.

Vader BRUNO, *de Kluizenaar van Overveen, door den Wel-Eerw. Heer* J. J. VAN DER HORST, *Pr. Versierd met vier koperetsen van den Wel-Ed. Heer* J. B. WITTKAMP. *Uitgegeven door en ten voordeele van de Vereeniging van den H.* VINCENTIUS À PAULO *te Delft. Te Amsterdam, bij* C. L. van Langenhuysen, *en te Delft, bij* A. M. van Dijk. 1857. *In* 12*mo. VIII en* 117 *bl. f* :-80.

De Heer VAN DER HORST doet zich hier kennen als een goed novellist. Hij heeft den ongedwongenen en aangenamen verteltrant, dien de Vlaamsche school met haren HENDRIK CONSCIENCE aan 't hoofd van de Fransche bellettristiek heeft afgezien, met den besten uitslag nagevolgd. Ook 't historisch costuum — dat hier overigens enkel costuum is en wezen wil — is loffelijk volgehouden: als kleine vlekjes stippen we aan den bij onze voorouders ongebruikelijken vrouwennaam LAURA, de onder onzen adel onbekende, maar bovendien te kennelijk aan de karakters der personen ontleende en reeds daarom verwerpelijke riddernamen »burgtgraaf GRIMBALD" en »BART VAN KNIJP", en dan de tastbare onwaarschijnlijkheid, dat de drie edelknapen van LOCKHORST, en met name de jongste, zóó allernaauwkeurigst tot met namen en getallen incluis de door hen bijgewoonde feestelijkheden weten te vertellen. Het Roomsch-Katholieke standpunt des Schrijvers — ofschoon hij het, wat we in hem prijzen, geenszins verloochent — is zóó gematigd, dat het den andersdenkende naauwelijks ergens hinderen zal: ja, eenmaal is 't hem ontsnapt, de traliën, die eene non van haren vader scheiden, »onverbiddelijk" te noemen. Onze éénige belangrijke aanmerking zou dus deze zijn, dat de zeer ware en zeer Christelijke hoofd-idée: »Bij de aanvaarding van elken levensstaat moet men zich voorstellen, God *alleen* daarin te zoeken", niet helder en bestemd genoeg ontwikkeld zij, om de deur te sluiten voor die menigerlei onrigtige en overdreven toepassingen, waartoe de aan dwaling

onderhevige en tot het excentrieke geneigde mensch hier niet zelden vervalt. Evenwel, we haasten ons er bij te voegen, dat dergelijke toepassingen, als duidelijk merkbaar is, volstrekt niet in des Schrijvers bedoeling gelegen hebben, en dat ze daarom ook bij iemand, die zich gewend heeft al is 't maar met eene kleine »greine zouts" te lezen, zóó heel ligt niet zullen opkomen.

Wat de uitvoering betreft, 't papier is wat grof en graauw, en de omslag wat hard rood, maar de van de Belgische en Fransche pers herkomstige groote letter — ofschoon hier wel eens òf te flaauw òf te dik afgedrukt — mogen we in zulke werkjes van smaak *zeer* gaarne zien; terwijl de correctie — en dat is in onze schatting de hoogste lofspraak — niets te wenschen overlaat. De koperetsen van den Heer WITTKAMP zijn, als kunstvoortbrengselen beschouwd, uitnemend fraai in hare soort: nogtans kan het weêr te voorschijn halen dier ruwe, onduidelijke en min edele omtrekken in de eeuw der lithographiën en staalgravuren bij ons geene sympathie wekkend. Indien echter ergens, dan zeker zijn ze bij een tafereel uit den vóórtijd op hare plaats.

En zoo bevelen we dan dit aanvallige boekje met ruimte in de gunst van elken Protestant zoowel als van elken Katholiek. Dáárom vooral geniete het een goed debiet, wijl de opbrengst zal worden besteed ten behoeve der Roomsche armen van Delft: en dezen behooren immers óók tot de u door uwen Heer nagelaten armen, Protestantsche Christen? V. P.

Avondrood. Beelden en Herinneringen van eene oude van dagen, door Jonkvr. MARIE LOUISE DE CHÂTELAIN. *Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1856. *In 8vo.* 150 *bl., geb. in blaauw linnen, met eene lithographie. f* 1 - 75.

»Beelden en Herinneringen van eene oude van dagen, die de wisselingen van het lot heeft gekend, die rijkdom en armoede, vereering en verguizing, liefde en haat heeft ondervonden; die de beproeving van nabij heeft gezien, maar ook dagen van innige, onuitsprekelijke vreugde beleefd. Een oude van dagen, aan welke soms droppelen van uitgelezene bitterheid op de lippen werden gelegd, maar die het ook heeft mogen ondervinden, dat de Hemelsche Vader in goed weet te ver-

keeren 't geen door menschen niet alzoo bedoeld werd, en die aan het einde van de loopbaan genaderd, met HERSCHEL tot het besluit is gekomen, dat er maar één werkelijk ongeluk in de wereld bestaat, namelijk God niet tot vriend te hebben." Zoo besluit de Schrijfster van dit boekske haar Voorwoord, en gaat het u, waarde lezer! als Ref., dan hebben deze woorden u reeds sympathie voor de »oude van dagen" doen opvatten. Zij getuigen er van, dat de Schrijfster, Christinne als zij is, reeds hier op aarde overvloedige vruchten van haar geloof geplukt heeft. Van waar anders die kalme berusting, waarmede zij van doorgestaan leed gewaagt, die innige dankbaarheid, waarmede zij zich de haar geschonken vreugde herinnert, de volle overtuiging, waarmede zij betuigt tot hetzelfde besluit als HERSCHEL gekomen te zijn? Daartoe brengen wijsgeerige bespiegelingen en koude redeneringen ons niet; alleen een vurig, levendig geloof kan zulke vruchten dragen. — Den geest welke in de aangehaalde woorden heerscht, den toon welke daarin wordt aangeslagen, vinden wij overal in het boekje weder; hetzij de Schrijfster haren lezers den eigengeregtige voorstelt, hetzij zij een aandoenlijk tafereel ophangt van de droefheid van een rijk, maar mismaakt meisje, en van den troost, dien het Evangelie ook voor deze over had, hetzij zij hare herinneringen mededeelt van Italië, den Vesuvius, de vallei Aösta, altijd treft het gemoedelijke dat in hare beschouwingen ten grondslag ligt. Velen zullen met Ref. niet overal met de Schrijfster eensdenkend zijn, vooral daar niet, waar zij aan hare dogmatische gevoelens lucht geeft; maar het moge ook weder uit deze bladen blijken, dat het geloof niet bestaat in het aanhangen van zekere dogmata; dat bij het grootste verschil van meening daaromtrent, éénheid van geloof kan bestaan.

Met ingenomenheid kondigt Ref. het werk van de *Jonkvr.* DE CHÂTELAIN aan; in vele kringen stichte het schrijven van de »oude van dagen" zijn nut. Vooral vindt Ref. het aanbevelenswaard in het geval dat ouders aan hunne dochters, die de jaren des onderscheids bereikt hebben, een boekgeschenk wenschen te geven. Met den wensch dat de eerbiedwaardige Schrijfster door de overtuiging van met hare *Beelden en Herinneringen* in veler harten een goed zaad gestrooid te hebben, eenige oogenblikken van ware vreugde moge genieten, besluit Ref. deze aankondiging.

De Fortuinzoekers. Een Zee-Roman van A. J. DIEPERINK. *Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* Gebroeders Kraay. 1857. *In gr. 8vo.* 449 *bl., met gesteendrukte titels en vignetten. f* 5 - 50.

Een oorspronkelijke Zee-Roman! Voorwaar, een vreemd verschijnsel, dat ons te aangenaam was, dan dat Ref. niet reeds met eenige ingenomenheid deze fraai uitgevoerde boekdeelen ter hand zou nemen. Wij hoopten dat de lezing ons niet te leur stellen zou, en in waarheid, wij kunnen verklaren, na met DIEPERINK's pennevrucht kennis gemaakt te hebben, dat wij deze lectuur met ruimte ieder durven aanbevelen. De Auteur verplaatst ons op een door onze letterkundigen nog niet of zelden geëxploiteerd terrein, in 't hartje van Australië, van 't goudland waarhenen zoo menige blik zich wendt, en zijn thema heeft dus bij de gave der nieuwheid ook dat vooruit, dat het »le mérite de l'apropos" bezit.

Menigeen zal toch wel eens met het leven in Melbourne of Geelong kennis willen maken; de fortuinzoekers op hun terrein zien arbeiden en strijden tegen een vreemd klimaat, vreemde zeden, en bovenal tegen de vermoeijenissen eener onderneming, die, zoo wij vertrouwen, in Nederland nog wel onder de zeldzame behoort en tot de gewaagde gerekend wordt.

Vóór wij echter daar naderen, brengt de Auteur ons aan boord van de »Stad Arnhem", een Hollandschen koopvaarder, die te Londen naar de hoofdstad van het nieuwe Eldorado zeilreê ligt. Op bevallige wijze brengt hij ons in kennis met de verschillende passagiers, die de bodem naar het land hunner droomen zal heenvoeren, en ongezocht en ongekunsteld weet hij ons op de hoogte te brengen van de wijd uiteenloopende redenen, waardoor ieder tot de landverhuizing wordt gedreven. 't Meest weet hij onze belangstelling op te wekken voor een jong meisje, die, als verloofde, den man harer liefde te Melbourne zal wedervinden, nadat deze een paar jaren zich aldaar heeft gevestigd. Haar ter zijde staat eene gehuwde vrouw, wier echtgenoot aan vreemde kust vond, wat het moederland hem weigerde, brood en welvaart voor zich en de zijnen. Mogt Mrs. LENSLEY de goede genius van de onervarene SARAH WILTON genoemd worden, ook haar booze geest bevindt zich binnen de beperkte ruimte van het schip in de persoon

van eene quasi Baronnes DE ST. BRETON; eene avonturière, wie 't oude werelddeel geen veld voor haar bedrijf meer ruim liet. Ging de eerste zooveel mogelijk den omgang van SARAH met een jeugdig passagier CHARLES SAVAGE tegen, iemand die geen juist begrip van de positie eener verloofde scheen te hebben; de laatste werkte de ontkiemende neiging van het tweetal in de hand, zoodanig zelfs, dat het jonge meisje den man die haar in Melbourne verlangend inwachtte, niet meer onder de oogen *durfde* treden, en zich overgaf aan den verleider, die dan op 't eind ook niets meer dan een laaghartige ellendeling bleek te wezen. Heeft SARAH den Auteur de stoffe tot eene hoofdpersone voor zijn roman geleverd; de overige reizigers, ep daaronder vooral zekere WEISSERBACH, gaven hem gelegenheid den aan boord aangevangen draad op het eigenlijk terrein der goudzoekers verder af te spinnen.

Reeds tijdens de reize doet DIEPERINK ons de karakters kennen, die hij in de gouddistrikten en in Melbourne verder voor zijne lezers ontwikkelt. Hij heeft, wat het zeeleven betreft, nieuwe *détails* gekozen; wij missen hier de beschrijving van een storm of windstilte, die in dergelijke romans »reçu" schijnt te zijn; daarentegen schetst hij ons andere gevaren aan boord, die, wel is waar minder zigtbaar, desniettemin van oneindig gewigt voor lading, schip en reizigers wezen kunnen, en onzes erachtens op eene reis naar Australië in allen deele zoo zeldzaam niet moeten zijn.

Met levendige kleuren wordt het bestaan en de omgeving van den goudzoeker geschetst. Nu eens zien wij hem gebogen onder 't juk van ontbering en armoede, dan weêr met oogen glinsterend van vreugde, wanneer zijne spade 't edele metaal aan den grond heeft ontwoekerd. Nu, arbeidende in 't zweet zijns aanschijns, dan levende van misdaad, plundering en moord; hier, te midden van het gebrek en het lijden, de waarachtige vriend zijner makkers, daar de vijand en de verrader, zoo spoedig een gevonden goudklomp de hebzucht of de begeerte naar een onverdeeld bezit daarvan heeft opgewekt.

Waar wij Melbourne binnentreden, leidt hij ons in eene plaats, die reeds in hare ontwikkeling bewijst eene schoone toekomst voor zich te hebben; zijne beschrijvingen van het leven in de hoofdstad zijn bevallig en boeijend; wie scheepsgezagvoerder is en nog tijd genoeg over heeft om een goeden

Hollandschen zee-roman te lezen, hij zal in kapitein STADVLIEDT den man zien geteekend, die, waar hij in de Hodsonsbaai het anker vallen laat, van niemand zijner bemanning dan van zich zelven meer zeker is. Goud zoeken schijnt voor den matroos met goud vinden synoniem; goud vinden 't zelfde als plotseling rijk worden zonder moeite of inspanning; wat wonder, dat het land hen meer trekt dan de bodem waarop zij het naderden, en desertie gewoonte, trouw aan 't aangegaan akkoord daar zeldzaamheid is.

De ruimte is ons niet gegund des Heeren DIEPERINK's arbeid meer in 't breede te bespreken. Wat wij er van zeiden, zij echter genoeg om ieder dringend aan te bevelen, zich het genot van de lezing niet te onthouden, maar veeleer zoo spoedig mogelijk zich eenigen tijd nuttig en aangenaam bezig te houden met de kennisneming van dezen flink en boeijend geschreven oorspronkelijken Zee-Roman.

De Familie CLARETON, *of de vervolgden om des gewetens wil. Een Verhaal uit den tijd der eerste regeringsjaren van* KAREL *den II van Engeland. Uit het Engelsch van* CHARLES B. TAYLER, *door* L. VAN ERPECUM. *Te Amsterdam, bij* C. L. Brinkman. 1856. *In gr. 8vo.* 256 *bl. f* 2 - 50.

Wie gaarne een boek in handen neemt, dat tot gevoel en verstand beide spreekt, hem raden wij de kennismaking met deze »Familie CLARETON" aan. De zegepraal der Episcopale Kerk in Engeland tegenover de gebannen Presbyters, is met fiksche trekken geteekend, terwijl de godsdienstige strekking, welke aan den roman ten grondslag ligt, dien eenige meerdere waarde geeft, dan de misschien vrij dagelijksche *intrigue* dezen arbeid wel zou waarborgen. De beide broeders CLARETON en de lotgevallen der hunnen boezemen den lezer belangstelling in, vooral daar bij verschil van toestand toch éénheid des geestes bij beiden zich verried, onberispelijk naar de wereld, opregte kinderen Gods, ware Christenen als zij heeten mogten.

Met een aanbevelend woord zou Ref. dus kunnen volstaan, had de Vertaler niet eenige kastijding verdiend. De Heer VAN ERPECUM bleek in geenen deele de op zich genomen taak meester; ten bewijze, enkele proefjes uit vele:

Bl. 15. »Het vraagstuk betreffende het geestelijk gewaad en dat van het kruis bij de bediening des doops, en van zekere ceremoniën, de in achtneming of niet inachtneming waarvan tot eene *plaats* van gewigt was opgevoerd geworden", enz.

Zonder nog op de ellendige constructie van dezen volzin aanmerking te willen maken, vragen wij of 't woord *plaats* hier op zijne plaats is, en of 't woordje *punt* niet beter de meening van den Auteur zou hebben uitgedrukt?

Bl. 45. »Ik zal veelligt *de kwaden* die ik vrees niet beleven." Zou 't oorspronkelijk *evil* niet oneindig beter door *rampen* zijn vertaald?

Bl. 48. »Ik wensch u te spreken over *de gemakkelijkheden* welke wij *uitgevonden* hebben ter vermijding dier zonden welke *haar opzigt* hebben tot de *zamenspreking* en de wereldsche intrigues."

Bl. 49. »Het zijn twee vossen onder *één deken*" (??).

Bl. 59. »Van de *wonderbare voorzienigheden* Gods."

Bl. 64. »Toen *het zweet* hem in groote *bloeddroppelen* van het aangezigt *stroomde*."

Op bl. 106 is de uitdrukking: »zij hebben getracht mij *op te warmen* met de hoop", alles behalve fraai te noemen.

Op bl. 181 lezen wij: »de *uitdrukking van verbazing* welke de *wezenstrekken* van den ridder *verwrong*."

Bl. 205. »*Onindachtig* aan de hooge verantwoordelijkheid."

Bl. 210. »Hij stond bekend als iemand van opregte godsvrucht, *nuttigheid* en vredelievendheid."

't Zijn slechts énkele staaltjes; wanneer wij lust gevoelden de lijst te completeren, wij zouden den lezer nog eens naar bl. 24, 44, 98, 147, 198 en meer kunnen verwijzen, terwijl de constructie van sommige volzinnen op bl. 74, 75, 103 en 104 den lezer omtrent de bedoeling van den Auteur in het duister laat.

't Is jammer dat een degelijk boek aan dergelijke onbevoegde handen werd toevertrouwd; in smakeloosheid wedijvert de uitvoering met de vertaling.

Engelsche Spraakwendingen. Eigenaardige en uitgezochte zegswijzen der Engelsche Taal, uit de beste Schrijvers van de laatste jaren verzameld en van eene Nederduitsche vertaling

voorzien, door den Bewerker van Prof. BISCHOFF'S *Fransche Spraakwendingen. Te Zutphen, bij* A. E. C. van Someren. 1856. *In kl. 8vo.* 120 *bl. f* :-70.

De inrigting van dit werkje is dezelfde, als die, welke Prof. BISCHOFF in zijne *Fransche Spraakwendingen* als de geschiktste heeft gekozen. Boven elk der 28 Hoofdstukken, waaruit het bestaat, worden de voornaamste onderwerpen opgegeven, omtrent welke meer of minder ingekleede volzinnen in die afdeeling te vinden zijn. Dewijl het voor leerlingen is bestemd, die reeds goede vorderingen in de Engelsche taal hebben gemaakt, kunnen wij ons volkomen met de wijze van behandelen vereenigen, en gelooven, dat het boek met veel nut in onze Instituten en Gymnasia zal kunnen gebruikt worden.

De *Bewerker* heeft zich over het algemeen uitmuntend van zijne taak gekweten, en heeft overvloedige bewijzen gegeven van groote belezenheid en ongemeen geduld in het behoorlijk rangschikken der volzinnen onder de rubriek, waartoe zij behooren. Wij mogen echter *ééne* opmerking niet verzwijgen. Het komt ons voor, dat de *Bewerker* geen *onderwijzer*, voorzeker geen *praktisch* onderwijzer is. Reeds het aandachtig lezen van het Voorberigt deed ons zulks vermoeden: phrases als de navolgende versterkten ons in de opgevatte meening. — Bl. 2: »Ik heb mijne handen *kapot* gescheurd." — Bl. 6: »Men vertelt ons dat de Bijbel *op hunne hand* is." — Bl. 23: »Een *hongerige luis* bijt sterk." — Bl. 34: »Wat kan dwazer zijn dan dat eene redelijke en onsterfelijke ziel rondgaat, om kaartjes uit te deelen." — Bl. 56: »*Groen* is thans de heerschende kleur." (Moet dit voor een' *Witz* doorgaan?). — Bl. 72: »Als de mannen voorgeven *verliefd* te zijn, kan men zich ligt in hen vergissen." (Men late toch eens voor altijd uit schoolboeken die uitdrukkingen weg, welke AMOR tot hoofdpersoon hebben!) — Bl. 88: »Zijne vrouw heeft de *broek* aan. — Bl. 92: »Klets! klets! hij gaf hem voor *zijn achterste.*" (Welk onderwijzer kan dien volzin in eene school overhooren, zonder zelf aanleiding tot wanorde te geven?). — Bl. 108: »Bij de zaligheid mijner ziel!" (Waartoe die vloek? want de Engelsche uitdrukking: »As I have a soul to be saved!" is niets anders). — Bl. 114: »De hemel gave dat *zij* een man ware", enz.

Februarij 1857. L. A. H.

A Day Well Spent. *Eene bijdrage tot de kennis der Engelsche Volkstaal, met vele ophelderingen, geschikt tot Vertaalboekje voor middelbare scholen*(,) *enz., door* L. RIJNENBERG, *Privaat-Onderwijzer te Dordrecht. Met aanbeveling van den zoo gunstig bekenden Schrijver* J. KRAMERS, J.Z. *Te Dordrecht, bij* J. P. Revers. 1857. *In kl. 8vo.* 64 *bl.* *f* :- 35.

BOILEAU zegt ergens: »*Sans mentir, l'avarice est une étrange rage.*" Minder poëtisch, maar even waar, zou men soms zeggen: *La rage d'écrire est une étrange rage*, als men boeken ziet verschijnen, waarvan men bij mogelijkheid het nut niet kan gissen, dat de Schrijver er zich meê voorstelt te doen. Zulks was het geval waarin wij waren, bij het lezen van het bovenstaand werkje, dat schijnt te moeten dienen als toespijs of versnapering onzer studerende jeugd opgedischt, na een uur van drukke studie. Of dat doel bereikt zal worden, komt ons, niettegenstaande de goede meening van »den zoo gunstig bekenden Schrijver J. KRAMERS, J.Z.", uitgedrukt in een het werkje voorafgaanden brief van ZEd., zeer twijfelachtig voor. De Uitgever moge zulks na verloop van tijd, misschien ter onzer logenstraffing, eens uitmaken. Ons lijkt de *Farce* van JOHN OXENFORD, ESQ. weinig of liever in 't geheel niet interessant, terwijl de Bewerker, de Heer RIJNENBERG, in zijne noten en verklaringen verre is van 't bewijs te leveren, het stuk overal zelf begrepen te hebben. De volgende opmerkingen mogen hiervan getuigen:

Op pag. 7 leest men: — *not but he is a rich relation*, 't welk in eene noot gezegd wordt te beduiden: als hij maar niet — ware. De eenige vertaling is: wel is hij een rijke bloedverwant, enz.

Op pag. 8 wordt het voor hen, die 't Engelsch leeren, moeijelijk te verstaan *in the way of business* niet vertaald, wel daarentegen het in ieder Woordenboek te vinden *puppy;* terwijl verder *concern* door *beroep*, in plaats van door *zaak*, *affaire* vertaald wordt.

Curieuser nog is de etymologische verklaring van *Stupid Jackanapes* op pag. 10: *Jack*, zoo leest men, beteekent HUIS, *ape* AAP, en te zamen *huisplaag*. *Jackanapes* is een *aap* in eigenlijken en figuurlijken zin; niets meer, niets minder.

Noot 1 op bl. 16 is onverstaanbaar: men leze en oordeele.

Op bl. 19 heet *this blessed expedition* EEN VERWENSCHTE UITVLUGT. Staat dit *uitvlugt* in den zin van *togt?* Anders zeggen we gul *ça nous passe*.

Op pag. 23 lezen we: »*True ma'am; stick to that.*" Wij meenden in onze onnoozelheid, dat het beteekende: »Juist, juffrouw, houd je daaraan." Hier echter lezen we: »*Zwijg daarvan.*"

Wij zouden de lijst onzer aanteekeningen nog vrij wat kunnen rekken. Wij vreezen echter der Redactie van dit Tijdschrift te veel te vergen, en sluiten met het *I'll be blowed*, dat op bl. 39 uitgelegd wordt als volgt: *Blow*, SLAG, *to be blowed*, GESLAGEN WORDEN. Al wie echter ooit de Engelsche *vulgarisms* leerde kennen, weet dat dit *I'll be blowed* niets anders beteekent dan het dikwijls, ofschoon dan niet van Engelsche dames, gehoorde *I'll be hanged*, of het even fraai klinkende Hollandsch *hang me op*, *als*, enz.

Zietdaar onze weinig gunstige beoordeeling van 't boekje — wij hadden haar gunstiger gewenscht; 't is onze schuld niet, zoo zij 't niet is. Den Uitgever komt alle lof toe, wat druk en papier betreft.

A. B. M.

Keur van merkwaardige Verhalen, uit de geschiedenis ontleend; een Leesboek voor de hoogste Klasse eener lagere School, door H. DRIESMAN. *Derde, herziene druk. Te Groningen, bij* F. Folkers. 1857. *In kl. 8vo.* 87 *bl. f* : - 20.

Met den derden druk van bovenstaand werkje staat het oordeel, dat wij meenen er over te moeten uiten, in vrij groote tegenspraak. Twee herdrukken toch schijnen de praktische bruikbaarheid daarvan bewezen te hebben, en echter kunnen we noch de wijze waarop, noch de taal waarin deze verhalen den kinderen voorgelegd worden, altijd bewonderen.

Dat in de rangschikking daarvan ARCHIMEDES naast de *Volksverhuizing*, de *Kruistogten* naast JAN VAN SCHAFFELAAR eene plaats gevonden hebben, zij daargelaten: wanneer men in 27 verhalen de ter verhaling aan kinderen meest geschikte hoofdkarakters en — feiten uit de oude, middel- en nieuwe geschiedenis wil doen kennen, dan moeten er wel soms vrij heterogene zaken naast elkaâr komen.

Dan, wij willen eenige onzer verdere opmerkingen mededeelen, ons kortheidshalve bij het opstel, *Kruistogten* getiteld, bepalende.

Het begint met den volzin: »De geschiedenis en ervaring beide leeren ons, dat de mensch van natuur geneigd is, zulke plaatsen voor heilig of althans hoogst gedenkwaardig te houden, welke door de eene of andere bijzonderheid voor hem gekenmerkt zijn."

De Schrijver meent het wel goed, maar *zóó* uitgedrukt, is 't onwaar: niet bijzonderheden, maar hoogst merkwaardige, voor 't geheele menschdom belangrijke bijzonderheden, kunnen eene plaats heilig of althans hoogst gedenkwaardig maken.

Verder betwijfelen wij of, zoo als bl. 63 vermoed wordt, »hij zijn oorspronkelijk gevoel geweld aandoet of [het] reeds onvatbaar moet hebben gemaakt voor edele aandoeningen, die geen tranen stort bij de graftomben onzer doorluchtige vaderen."

Wij zijn nu eens zoo aandoenlijk niet uitgevallen; ook hier is de bedoeling anders niet kwaad, maar die *tranen* en die *graftomben* zoo bij elkaâr, dat gaat niet.

Nog leest men op dezelfde bladzijde: »Indien dit dan zoo is, begrijpt men ligtelijk, dat de Christenen het voor hoogst gewigtig beschouwen, het graf van den Heiland der wereld met eigene oogen te bezigtigen."

Twijfelden wij aan 't vroeger gezegde, nog veel meer aan dit; wij gelooven, dat vele Christenen het met ons als niet »hoogst gewigtig" beschouwen, het heilige Graf »met eigene oogen te bezigtigen."

Vervolgens: »'t Is waar, dat enkelen dien togt [den eersten kruistogt] uit lage bedoelingen deden." Wij houden 't er wel voor, dat, even als bij de Hervorming, de politiek ook bij de kruistogten eene groote rol gespeeld heeft; maar mogen dat juist *lage* bedoelingen heeten?

Op bl. 64: »Het was vooral PETER VAN AMIËNS, de Heremiet bijgenaamd, die *eene* treurige, doch naar waarheid geteekende, schilderij ophing", enz. *Schilderij*, in figuurlijken zin, is onzijdig. Of heeft niet reeds VONDEL gezegd (vergis ik mij niet, van den Dam van Amsterdam sprekende): »*Een schilderij vol geest en leven*"?

Verder merkten we hier een verbazend plotseling overgaan van den verleden tijd tot den tegenwoordigen, en omgekeerd, in denzelfden volzin, op; nog op deze en de volgende blad-

zijden een tal van zinnen, die met het lijmwoordje *nu* beginnen, 't welk een en ander niet bijdraagt tot verfraaijing van den stijl, dien — we bekennen 't gul — ons niet bevalt, en, naar we meenen, niet voor 't aesthetisch gevoel pleit van den Schr. of consumenten. A. B. M.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Verhaal eener Reis door een gedeelte van Duitschland langs den Rijn, met aanwijzing, om in korten tijd voor weinig geld veel te zien. Met twee platen. Te Kampen, bij K. VAN HULST. *In kl.* 8*vo.* 128 *bl.* — Dit werkje, uitgegeven, zoo als het titelblad vermeldt, ten voordeele der Ev. Christ. Vrouwen-Vereeniging te Kampen en Alkmaar, bevat de beschrijving van een uitstapje naar Ruhort, Dusseldorf, Keulen, Mainz, Frankfort, Heidelberg, Darmstad, Wiesbaden, Bonn en hier en daar de tusschenliggende plaatsen. Het werkje is geschreven zoo als een goede verteller in den kring zijner familie mededeelen zou wat hij al zoo wat op reis gezien, maar ook wat hij hier en daar beleefd had, met wie hij in de gelegenheid geweest was, kennis te maken, hoeveel het een en ander hier of daar kostte, enz. Wie als de Schr. in korten tijd voor weinig geld veel zien wil, gelooven we dat het werkje met voordeel zal raadplegen. Daarbij is het allezins berekend voor wie zoo des zomers eenige oogenblikken tijds en eenig geld over heeft om een reisje langs den Rijn te maken. Ten slotte deelt de Schr. mede »wat het reisje elken dag gekost hebbe, en in een woord ten besluite, hoe het komt, dat men in Duitschland van geene bedelarij noch van bedeelden verneemt." Twee plaatjes zijn aan het werkje toegevoegd, waarvan het ééne — eene goede etsgravure van den Heer GAAL — voorstelt het Rolands-hôtel met het uitzigt op het Zevengebergte, terwijl het andere eene gesteendrukte afbeelding is van de Grieksche kapel te Wiesbaden. Een kaartje, waarop de reisweg geschetst was, zou het werkje bruikbaarder gemaakt hebben, en bepaald hadden we gaarne de Grieksche kapel daarvoor gemist. In het geheel is het hier en daar als of de Schr. reist om verslag te geven van den toestand der Evangelische gemeenten in de plaatsen, die hij bezocht. Bij de

beknoptheid overigens van het werkje is daaraan meer plaats gewijd dan we zeker zijn, dat de klasse van reizigers voor wie het boekje alleen bestemd kan zijn, aangenaam is.

Nieuwe Kinderverhalen van O. E. VAN KOETSVELD. *Met plaatjes. Te Schoonhoven, bij* S. E. VAN NOOTEN. — Het vijfde en op één na het laatste bundeltje van Ds. VAN KOETSVELD's kleine kinder-bibliotheek ontvingen wij ter aankondiging. Even als al de werken van den Haagschen Predikant zijn ook deze *Nieuwe Kinderverhalen* zeer aanbevelenswaard. Nuttige strekking, juist gekozen en aangename vorm, uit het werkelijk leven genomen onderwerpen moeten deze verhalen eene zeer geliefde lectuur voor kinderen doen worden. Daarenboven, wat een uitgever goeds kan doen aan een dusdanig boekje, heeft de Heer VAN NOOTEN in ruime mate aan de *Nieuwe Kinderverhalen* gedaan.

's Krijgsmans Lief èn Leed in Vrede, door P. F. BRUNINGS, 1e *Luitenant der Infanterie. Te Kampen, bij* K. VAN HULST. 1857. *f* :-50. — Het is eenige maanden geleden, dat Ref. een ander werkje van Luit. BRUNINGS, voor dezelfde lezers bestemd, in hetzelfde gewaad gedoscht en voor evenveel geld te koop, in dit maandwerk aankondigde, getiteld: *De Krijgsman en de Krijgsmansstand.* Slechts gedeeltelijke goedkeuring meende Ref. daaraan te kunnen geven, en om het waarlijk edele doel dat de Heer BRUNINGS met zijn schrijven beoogt, is het Ref. een waar genoegen, dat hij het in deze aankondiging niet bij eene gedeeltelijke goedkeuring behoeft te laten blijven. Ofschoon zelf geen militair, heeft Ref. *'s Krijgsmans Lief en Leed* met genoegen kunnen lezen niet alleen, maar het nut kunnen beseffen, dat de lezing van dat boekje den soldaat zal aanbrengen.

Zij het den Schrijver gegund vele heilrijke resultaten te zien van zijnen nuttigen arbeid, dat wenscht Ref. hem hartelijk toe, en daartoe beveelt hij dit boek aan alle militairen van alle rangen ten zeerste aan.

Beschrijving van de GREAT EASTERN, *het grootste schip der wereld, thans in aanbouw te Londen. Zamengesteld naar verschillende Engelsche bronnen. Te Tiel, bij* A. VAN LOON. 1857. —

Wie heeft niet reeds meermalen over de *Great Eastern* hooren spreken, dat wereldwonder der negentiende eeuw, dat zonder grootspraak eene plaats naast de Egyptische piramiden en de hangende tuinen van SEMIRAMIS verdient? Het aantal van hen wie dit niet geldt, zal onder de beschaafden in ons Vaderland waarschijnlijk zeer klein zijn. Daarentegen zullen zij die wel over het monsterschip hebben hooren spreken, maar toch van de ontzaggelijke grootte, de voorspelde snelle vaart, en de verbazende ladingsruimte van het gevaarte niets afweten, zeer velen zijn. Denzulken is de lezing van bovengenoemd vlugschrift zeer aan te raden. De beschouwingen welke de zamensteller nu en dan tusschen zijne vrij getrouwe opgaven invlecht, zijn wel wat bombastisch, maar dit is in dit geval eene onverschillige zaak. Eene vergelijking van de dimensies der Arke NOACHS, volgens de berekening van NEWTON, met die der *Great Eastern*, waarmede deze bladen eindigen, is niet onbelangrijk.

De Familie LARONDE. *Oorspronkelijke Novelle. Bewerkt voor de Nederlandsche Jeugd, door den Schrijver der »Lentejaren", enz. Met 3 gekleurde platen. Te Krommenie, bij* J. DE HAAN. — De lijst der niet aan te bevelen kinderboeken wordt vergroot door bovenstaand verhaal; niet omdat de kinderen er kwaad uit zullen leeren, maar omdat het eene opeenstapeling van onwaarschijnlijkheden, zoo wat karakterteekening, als wat *intrigue* betreft, bevat. Daarenboven is de stijl van den Schrijver der *Lentejaren, enz.* verre van prijzenswaardig. Dat men toch bedenke, dat in kinderboekjes niet alleen een moreel en godsdienstig gevoel bij de jeugd moet worden aangekweekt, maar dat daarin ook op hare aesthetische vorming moet worden gewerkt.

Het boekske ziet er, wat het uiterlijke aangaat, niet kwaad uit.

SAMUËL, *Tijdschrift voor de Jeugd. Onder Redactie van* E. GERDES *en met medewerking van* H. PICARD. *Tweede Jaargang, N°. 1. Te Gorinchem, bij* J. VAN DER HOEVE, JR. — Het is voor het eerst dat Ref. een nommer van dit tijdschrift onder de oogen krijgt. Hij vindt het bestaan van een dergelijk periodiek werk voor de jeugd zeer wenschelijk, vooral, wanneer daarin als hier de kinderen door prijsvragen, enz. tot werken worden aangespoord. Hij hoopt echter meer nommers van »SAMUËL" te ontvangen, ten einde juist te kunnen oordeelen over hetgeen in dit tijdschrift der jeugd wordt aangeboden. Nu zou zijne opinie misschien niet zeer gunstig zijn, nu hij alleen een groot verhaal, *De Goudforellen*, en eene voor kinderen niet zeer gepaste anekdote tot maatstaf heeft.

De uitvoering van dit nommer is netjes; alleen de zendeling op het plaatje, met een paarsche rok, groengeel vest en witte broek, vindt Ref. nog al bespottelijk.

BOEKBESCHOUWING.

De zelfstandigheid van den Christen, in beschouwingen over openbaring, de erkenning der waarheid van het evangelie en de waarheid eene verborgenheid, voor de gemeente ontwikkeld door L. W. E. RAUWENHOFF, *Theol. Doct. en Pred. te Dordrecht.* (*Te*) *Dordrecht*, (*bij*) P. K. Braat. 1857. *In post 8vo. XII en* 121 *blz. f* 1 - 30.

Dr. RAUWENHOFF heeft door deze uitgave menigeen aan zich verpligt. Wat hij daarin behandelt is voor velen niet nieuw: 't behoefde dat voor niemand te wezen. 't Geldt hier den ouden strijd tusschen gezag en vrijheid, tusschen aannemen wat anderen als waarheid hebben voorgesteld, en omhelzen wat door eigen zelfstandig nadenken is verkregen. Maar kampen hem velen, weinigen kennen dien strijd. Sommigen bevinden zich midden in het slaggewoel en ze weten het niet. De strijd wordt in menigen boezem gestreden, terwijl men zich geen rekenschap weet te geven van 'tgeen in het eigene geslingerde hart omgaat. Iedere poging om den tijdgenoot helder te maken wat om en in hem geschiedt, moet in zoo belangrijk eene aangelegenheid met dankbaarheid worden opgemerkt. Dit werkjen is zulk eene poging en, wat meer zegt, 't is een welgelukte. Een kort overzigt van den inhoud zal genoeg zijn om de beteekenis van den titel duidelijk te maken, het doel des schrijvers te doen kennen, en de waarde van het geschrift in het licht te stellen.

Zoo als reeds uit den titel kan worden opgemaakt, is het geschrift in drie hoofdstukken verdeeld. In het eerste stelde de S. zich ten doel uiteen te zetten hoe men zich de openbaring van God moet voorstellen, en hoe men daaruit zijne godsdienstige kennis kan verkrijgen. Hij geeft daarin eene heldere uiteenzetting van hetgeen door openbaring moet worden verstaan. »Openbaren," zegt hij (blz. 3), »is bekend maken, en de openbaring Gods kan dus niets anders wezen dan datgene waardoor God den mensch in staat stelt om Hem te leeren kennen." Die openbaringen nu vindt men niet slechts

in den bijbel, maar ook in de natuur, in de geschiedenis of het wereldbestuur, in de verschijning eerst van godsmannen, waaronder zoowel de wijzen der heidenen als Israëls profeten moeten worden verstaan, daarna van Gods Zoon (blz. 2 vv.). Deze moeten de openbaringen van God buiten den mensch geheeten worden, maar van deze moet erkend worden, dat ze op zich zelven nog niet genoeg zijn om den mensch kennis van God te geven (blz. 8). Daartoe is noodig »vatbaarheid van godsdienstig gevoel om Gods openbaring te vinden" in de straks genoemde bronnen (blz. 10). Door gevoel verstaat Dr. RAUWENHOFF het vermogen om bepaalde indrukken in zich op te nemen, en de beteekenis van die dus verworven indrukken moet de mensch door zijne rede d. i. »zijn vermogen om het onzigtbare, het geestelijke te onderscheiden en te begrijpen", leeren verstaan (blz. 11). Hierdoor komt hij tot eene helder zelfstandige overtuiging, welke »hem dan de ware openbaring van God in hem is: want door haar wordt hem eerst waarlijk de waarheid bekend gemaakt" (blz. 11). »De indruk, dien de mensch van hetgeen hij ziet of hoort ontvangt, het inzigt in de waarheid, de overtuiging aangaande haar, uit dien indruk geboren, dat is eerst de ware openbaring van God aan of in ons" (blz. 12). De bedenking, welke men zou kunnen inbrengen: dat zulk eene overtuiging, als vrucht van 's menschen eigene werkzaamheid, ten onregte iets dat door God gewerkt is, genoemd zou worden, tracht de S. te ontzenuwen door aan te wijzen dat ze voortgevloeid is uit eene verkeerde beschouwing van het verband tusschen goddelijke en menschelijke werkzaamheid. Hierop volgt het betoog, dat hetgeen tot nu toe over het wezen van Gods openbaring is gezegd, bevestigd wordt door het onderwijs van JEZUS (blz. 15 v.), waarbij gebruik gemaakt wordt van *Matth.* XI: 25 v., vgl. *Luk.* X: 21; en door de wijze waarop in geheel het N. T. over openbaring wordt gesproken. De waarde van dezen laatsten grond zou door menigen gewonen bijbellezer kunnen worden miskend. Daarom wijst Dr. RAUWENHOFF een feil der nederduitsche overzetting aan, wier herstel de regtmatigheid van zijn beroep op de uitspraken des N. Vs. zou staven. Na vervolgens over de onredelijkheid gesproken te hebben dergenen die natuur en wereldbestuur tegenover het onderwijs der bijbelsche godsmannen stellen, en dit laatste bepaaldelijk

de openbaring heeten, wijst de S. den weg aan, die tot het bezit der door hem bedoelde openbaring voert. Dit moet geschieden door de reiniging van een ingeschapen, maar door de zonde verdorven vermogen om waarheid van leugen te onderscheiden, door studie, opmerkzaamheid, waakzaamheid tegen vooroordeel, aankweeken van waarheidszin en zelfonderzoek.

Dit eerste hoofdstuk is eene inleiding op het tweede. In het eerste was »de verschijning van JESUS voorgesteld als de voor ons volmaakte openbaring van God." De S. acht het zijnen pligt, na te gaan, hoe en op welken grond het euangelie een ware en de volmaakte openbaring van God is. Daartoe zal hij overwegen hoe JESUS zijne godsdienst als eene, en wel als de zuivere openbaring van God wil zien aannemen (blz. 35 v.). Na de opmerking gemaakt te hebben: dat men behoorlijk moet onderscheiden tusschen erkenning van de waarheid der euangelische geschiedenis, en de erkenning van de waarheid der godsdienst, welke, volgens de voorstellingen der euangelisten, door JESUS is gesticht, komt hij tot het besluit, waarin de aanduiding van het onderwerp der tweede afdeeling wordt gevonden: »wij vragen niet: is het waarheid dat JESUS..... de godsdienst die wij belijden, heeft gesticht?" — maar: »is de godsdienst die Hij gesticht heeft, de ware? hoe moet de mensch zich daarvan overtuigen?" (blz. 39). De een zegt: »iets moet als godsdienstige waarheid worden aangenomen, omdat hij die het predikt verzekert dat het waarheid is, of omdat een ander dit bevestigt." De ander houdt staande: »iets moet als godsdienstige waarheid worden aangenomen, wanneer men het na rijp onderzoek, op grond van eigen inzigt en eigene ervaring als waarheid huldigt.". De eerste nu wordt gezegd op gezag —, de tweede zelfstandig aan te nemen. Wie hunner 't beste doet wordt nu nagegaan. Hier volgt eene meesterlijke bestrijding der voorstanders van het gezagsgeloof, meesterlijk door hare helderheid, haren ernst, hare strenge, maar voor den eenvoudigste bevattelijke logika (blz. 40—65). Na uit JESUS' woorden en daden te hebben aangewezen dat JESUS wat hij leerde, niet als waarheid wilde aangenomen hebben, alleen omdat Hij het gezegd had, niet als Verlosser wil worden aangenomen alleen omdat Hij zich dus genoemd heeft, noch ook om de wonderen met Hem gebeurd en door Hem verrigt, vernielt RAUWENHOFF letterlijk het bolwerk der voorstanders

van het gezag, door hun onweêrsprekelijk aan te toonen dat zij zelven in laatste instantie toch slechts op eigen gezag aannemen, wijl zij zelven beslissen wien ze gezag toekennen, wien niet. Zoo wordt de bestrijding van het gezag als van zelf eene aanprijzing der zelfstandigheid. Duidelijk toont hij aan hoe JESUS en de apostelen willen dat men wete, kenne, versta (blz. 66 vv.). Om tot weten, kennen, verstaan geschikt, tot oordeelen, aannemen en verwerpen bevoegd te wezen, wordt er in den mensch gezindheid om Gods wil te doen vereischt. Na het bewijs dat het tot dusver gezegde in overeenstemming is met JESUS' geheele leerwijze, en de ontzenuwing van een paar zeer gebruikelijke, maar daarom niet minder weinig beteekenende bedenkingen, volgt eene ontwikkeling van JESUS' doel en zijne werkzaamheid, die het bewijs levert dat Hij zelfstandigheid wilde (bl. 78). De oorzaak der heerschappij van het gezagstelsel, de noodzakelijkheid der verlossing tot erkenning der waarheid, de oppervlakkigheid dergenen die meenen haar daartoe te kunnen ontberen, de dwaasheid dergenen die het christendom eene zedeleer noemen, worden kortelijk aangeroerd. Breeder handelt de S. over de getuigenis des heiligen geestes. Hij toont aan dat wat met dien naam in de H. S. wordt bestempeld, niets anders is dan deze zelfstandige erkenning der waarheid (blz. 80 vv.), en eindigt het tweede hoofdstuk met eene verheffing der verhevenheid des euangelies, dat geen blinde aanneming van zijne belijders eischt, maar vordert dat de mensch het onderzoeke eer hij zich onder zijne belijders schaart.

Het doel der derde afdeeling is de wegruiming van nog een bezwaar, dat tegen het aangevoerde zou kunnen worden ingebragt. 't Geldt hier de zoogenaamde verborgenheden in de godsdienst. Na over de beteekenis van dat woord gesproken, en het besprokene in verband gebragt te hebben met het euangelie, komt de S. tot de slotsom: »Nergens wordt ons door JEZUS en de apostelen iets wat bestemd is om een deel onzer godsdienstige kennis uit te maken in dien zin voorgesteld als eene verborgenheid, dat wij hetgeen zij daarover leeren van hen moeten overnemen zonder dat wij het zelven kunnen begrijpen" (blz. 98). Dit licht hij nader toe, wijdt zich dan aan een onderzoek naar de beteekenis der uitdrukking dat: verborgenheden in de godsdienst en zaak des geloofs zijn; en

eindigt met eene uiteenzetting van het wezen des geloofs. Een kort overzigt van het behandelde, en de bestrijding van twee bedenkingen op praktisch gebied besluiten het werk.

Niemand zal ontkennen dat zooveel wetenswaardigs, in zoo weinige bladzijden behandeld, der kennisneming overwaardig is. Maar niemand ook, die het boeksken in handen neemt, wane dat deze mededeeling een onvoorwaardelijke aanprijzing is. Daar kunnen aanmerkingen gemaakt worden op des schrijvers taal, die verre van zuiver is. *Redenen* als meervoud van *rede*, van eene openbaring te zeggen dat ze in iemand *gebeurt*, *daarstellen*, en dan nog wel eene *mogelijkheid daarstellen*, iemand *aan* iets herinneren, het gebruik der trappen van vergelijking bij het woord *volmaakt*, *zelve* als meervoud van *zelf* zijn zonden tegen de taal, die niet onopgemerkt mogen blijven. Daar kan eene aanmerking gemaakt worden op de gewrongenheid en onverstaanbaarheid van den titel, een gebrek dat de schrijver door eene geringe woordomzetting had kunnen ontwijken. Deze aanmerking schijnt misschien kleingeestig, maar zij staat in verband met eene andere op geheel de inrigting van RAUWENHOFFS betoog. Het is eene omwerking, maar eene niet genoeg doortastende omwerking van drie naauw met elkander samenhangende leerreden, blijkens het voorberigt, in de maand Mei dezes jaars achtereenvolgend door den S. gehouden. Aangezocht tot de uitgave dier reden, begreep hij aan dat verlangen niet te moeten voldoen, tenzij hij eerst zijn werk in een anderen vorm had gegoten. Dit besluit verdient toejuiching, — jammer slechts dat hetzelfde niet van de uitvoering mag worden gezegd. Hoe ook Dr. RAUWENHOFF dit anders meene, hij is nog te veel onder de heerschappij van den eersten vorm van zijn werk gebleven. Ware dit niet het geval geweest, had hij zich geheel kunnen losmaken van de herinnering dat hier de stof van *drie* leerreden moest worden verwerkt, ligt ware het eerste hoofdstuk niets anders geworden dan de aanhef van het tweede, en had het derde zich bescheiden vergenoegd met een paar bladzijden van de ruimte aan dat tweede gewijd te vullen. Daardoor ware zijn werk meer een afgerond geheel geworden, dat onder duidelijkeren titel — b. v. De zelfstandigheid van den christen ten opzigte der bronnen zijns geloofs — den lezer aangeboden, hem terstond meer met strekking en aart had bekend gemaakt.

De bovenstaande ontleding zal de waarheid en — 't zij met bescheidenheid gezegd, — ook 't gewigt dier aanmerking in het licht stellen. Jammer nogthands dat zij de gewigtigste niet is. Een grootere feil van het werk bestaat in zekere slordigheid in de bewijsvoering. Zoo vindt men b. v. blz. 5 de onjuiste gevolgtrekking: »Openbaren is bekend maken, en de openbaring Gods kan dus niets anders wezen, dan datgene waardoor God den mensch in staat stelt Hem te leeren kennen." Men moge erkennen dat openbaring Gods dit beteekent, maar 't zou toch nog iets anders kunnen beteekenen, b. v. datgene waardoor God den mensch in staat stelt iets anders te leeren kennen. Zoo is de verdeeling der openbaringsbronnen (blz. 6) meer populair dan logisch, tenzij men zou willen staande houden dat het optreden en de werkzaamheid van JESUS, zijne wegbereiders en apostelen niet tot het wereldbestuur of de geschiedenis behoort. Zoo is het eene exegetische fout de uitdrukking »vleesch en bloed" *Matth.* XVI: 17 eenvoudig door »mensch" te verklaren, omdat ze *Gal.* I: 16 die beteekenis heeft. Zoo is het weinig doorgedacht wanneer de rede het vermogen wordt genoemd om het onzigtbare, het geestelijke te onderscheiden en te begrijpen (blz. 11), als was de rede niet ook in de zigtbare en stoffelijke wereld daartoe de leidsvrouw van den mensch. En wat zal men zeggen van een gedachtengang als deze: »Tegen de verblinding van het vooroordeel" — leest men blz. 82 — »heeft ieder voor zich ernstig te waken. Niemand kan zich verzekerd houden, dat hij daarvan geheel vrij zou wezen. Het eigenaardige van het vooroordeel toch ligt juist hierin dat hij, die daaronder gebukt gaat, het zelf niet inziet, maar meent daarvan waarlijk vrij te wezen. Daarom ook is er geen ander middel om zich daartegen te beveiligen, dan dat men zich gewenne om zooveel mogelijk opregt en onbevangen te hooren en te oordeelen enz." Derhalve: om zich tegen het vooroordeel te beveiligen moet men zonder vooroordeel zijn: daar toch vrijheid daarvan alleen ons geschikt maakt om onbevangen te hooren en te oordeelen. Gelukkig is voor de doorloopende bewijsvoering genoeg te zeggen om zulke fouten weinig gevaarlijk te maken, maar ze blijven fouten, en den schrijver is de kritik verschuldigd ze aan te wijzen. Ten opzigte echter der belangstellenden in de verspreiding eener zuivere opvatting des euangelies rust op

haar de verpligting een werk aan te bevelen, dat zich door helderheid, eerlijkheid, eenvoudigheid, warme liefde tot de waarheid en zucht om haar mede te deelen onderscheidt.

B. V. H.

Oratio de Literarum Orientalium cum Theologia Christiana necessitudine, quam habuit HENRICUS CHRISTIANUS MILLIES, a. d. 22 Sept. a. 1856, quum in Academia Rheno-Trajectina Literarum Orientalium professionem ordinariam solenni ritu auspicaretur. Traj. ad Rhenum, apud *Kemink et Fil.* 1856. *In gr. 8vo. IV en* 40 *bl.* *f* :- 50.

»Bestaat er een algemeen verband aller wetenschappen onder de beschaafde menschheid, er is tusschen sommige een naauwer verband, dan tusschen andere. Allernaauwst is de betrekking tusschen de Christelijke Theologie en de Oostersche Letterkunde bijzonder die der Semitische talen, zoodat inderdaad geen Theoloog iets beteekent zonder de studie der Semitische letteren. Deze betrekking toch is van Goddelijken oorsprong; zij beheerscht de geheele Bijbelstudie; zij wordt bevestigd door de Kerkgeschiedenis; zij moet derhalve in onzen tijd als iets heiligs gehandhaafd worden.

»1. God zelf heeft dien knoop gelegd, want het Christendom is op Oosterschen, en wel op Hebreeuwschen grond ontsproten. Het eigenaardige des Israëlitischen volks, waardoor het de verbazing wekt van den opmerkzamen geschiedvorscher, lag in zijne godsdienst, welke dan ook aan het geheele gebied zijner letterkunde leven en kracht bijzet. Zijne taal, hoe arm overigens, is overrijk waar het de uiting geldt van godsdienstig gevoel en godsdienstigen zin. Van daar, dat het Christendom en zijne Theologie zoo vele woorden en voorstellingen aan de Hebreeuwsche letteren hebben ontleend, en er hetzelfde verband bestaat tusschen onze Theologie en de Hebreeuwsche letterkunde als tusschen de Christelijke en de Israëlitische godsdienst.

»2. Het regt begrip en de gezonde verklaring des Bijbels is een deel van het vak des Theoloogs. Maar zonder studie der Hebreeuwsche letteren is het O. T. onmogelijk te verstaan. De kennis der Hebreeuwsche taal moge al moeijelijk te ver-

werven zijn, toch is zij veel zekerder geworden, sedert men het juk der Joodsche overlevering verbrak en de verwante Semitische dialecten vergeleek. Zij is even onmisbaar voor de tekstkritiek en de kennis van den inhoud des O. T. En zelfs zal iemand bezwaarlijk zonder nadeel voor het Christendom den invloed der Hebreeuwsche letterkunde op de verklaring des N. T. kunnen verwaarloozen.

»3. Deze innige verwantschap wordt ook door de geschiedenis bevestigd. Een PAULUS vereenigde wel de Joodsche geleerdheid met de Grieksche, maar sedert de geweldige scheuring tusschen de Joodsche en de Christelijke maatschappijen ontaardde de Hebreeuwsche letterkunde bij de Joden, en volgden de Christenen in hunne geschriften al te slaafsch de letterkunde der Grieken en Romeinen. Alleen de Oostersche Christenen hebben den Hebreeuwschen oorsprong hunner godsdienst zuiverder in gedachtenis gehouden. Eene der oorzaken van de middeleeuwsche barbaarschheid lag voorzeker in de gebrekkige Schriftverklaring, en deze was een gevolg van het verwaarloozen der Oostersche letterkunde. Met de herleving van deze ging de hervorming des Christendoms gepaard, die des te betere vruchten gedragen heeft, hoe meer de Oostersche talen werden beoefend.

»4. Noodzakelijk is het dus, deze verwantschap te erkennen, te eerbiedigen, te handhaven. Veel kan en moet er in beide vakken nog gedaan worden. Beide, zoowel Oostersche letterkunde als Theologie, moeten door vereenigd voortgezette studie winnen, terwijl het Evangelisch zendingswerk en de toestand van onzen Staat in Oost-Indië ons dezer dagen daartoe bijzonder dringen."

Zietdaar, waarde lezers! den korten inhoud dezer overheerlijke inwijdingsrede (buiten de gelegenheids-toespraken, enz.), die wij ons waarlijk schamen nu eerst aan te kondigen. Wel hebben wij het stuk laat ter beoordeeling ontvangen, maar wij bekennen terstond wel eenige maanden vroeger met onze aankondiging gereed te hebben kunnen zijn. Eene ongelukkige vertraging, veroorzaakt door het verloren raken van het dunne stukje onder andere werken, om daar vergeten te worden, — helaas, eene ramp, die ongetwijfeld wel meermalen een medewerker aan een Tijdschrift zal overkomen, — doet ons met eenigen schrik haastig de pen opvatten, om ware 't mogelijk

eene reeds al te oude schuld nog af te doen. De Hooggel. Schrijver vergeve ons deze nalatigheid, die wij te meer betreuren, daar wij nu moeijelijk meer den rijken inhoud, den onberispelijken vorm, den milden Evangelischen geest dezer gelegenheidsrede, die reeds meer dan een jaar geleden gehouden werd, *en détail* kunnen aanwijzen. Wij hebben daarom onze roeping geoordeeld eenvoudig referent te moeten zijn, en den lezer zelven door de opgave eener korte schets te laten oordeelen. Maar ook, zoo wij ons meer tijd gaven, zouden wij naauwelijks den moed hebben om recensenten te zijn van de meesterlijke voorstelling eener zaak, die reeds lang onze geheele sympathie bezit en waarop wij dus niets kunnen noch willen afdingen. Ja, een heilig, een eeuwen oud, een onlosmakelijk verband bestaat er tusschen de Christelijke Theologie en de Oostersche Letterkunde; en wee den roekelooze, die de meening voedde, dat de eene dezer wetenschappen zonder de andere voldoende ware tot haren eigen bloei! Alleen doen wij hier eene bescheidene vraag: of namelijk de Hoogleeraar, wanneer hij onze tegenwoordige Zendelingen onder de Theologen rangschikt, die hunne studie der Oostersche letteren met de Evangelieprediking in Indië en China vereenigen, — althans zulks behooren te doen, — niet wel hoog genoeg in de wetenschap waardeert, en derhalve of hij onzen Evangelieboden, naar de Oost-Indische bezittingen niet te zware, te zeer het noodzakelijke te bovengaande eischen doet?

Onze beste wenschen vergezellen den Hoogleeraar bij zijnen gewigtigen werkkring. Dat hij geestdrift wekke voor de Oostersche Letterkunde bij de Theologische jeugd, die zich in den regel liefst zoo veel mogelijk van deze noodzakelijke wetenschap emancipeert. Dat hij ten licht zij in het vak, hem zoo wèl en wèlverdiend toevertrouwd, en daardoor ten zegen voor de Bijbelsche Theologie, ja voor de Christelijke Kerk in ons Vaderland!

---

1. *Viertal Leerredenen*, *van* J. C. PHILPOT. *Uit het Engelsch. Met een aanbevelingswoord van den WelEerw. zeerGel. Heer* A. P. A. DU CLOUX, *Predikant te Oud-Alblas. Te Heeg*, *bij* H. Bokma. 1857. *In gr. 8vo. VIII en* 88 *bl. f* : - 60.

Tweede Viertal Leerredenen van J. C. PHILPOT. *Uit het Engelsch door* J. NIEUWLAND. *Ibid. II en* 83 *bl. f* : - 60.

2. *Philothea. Godsdienstig Huisboek voor Katholieken van alle standen. Eerste Deel. Te Groningen*, bij R. G. J. Sladoot. 1856. *In gr.* 8vo. *VIII en* 287 *bl.* *f* 1 - 80.

3. *Leerredenen voor Israëlieten, van de meest beroemde Kanselredenaars, benevens Stichtelijke Overdenkingen van* S. W. ROSENFELD *en anderen; vertaald door* S. J. MOSCOVITER, *Secretaris der Israëlitische Gemeente te Rotterdam. Eerste Deel. Te Rotterdam*, bij E. van Vliet, A.z. 1857. *Gedrukt bij* H. P. Swart en Zoon. *In gr.* 8vo. *II en* 192 *bl.* *f* 4 - :

Drie religieuse geschriften van drieërlei zeer uiteenloopende religieuse rigting: de *orthodox-Gereformeerde*, de *ultramontaansch-Roomsche*, en de *liberaal-Israëlitische*. Wij voegen ze bijeen, om er eene parallel tusschen te trekken; en maken daartoe gebruik van den passer, dien de groote PAULUS ons aanbiedt: »Nogtans wordt CHRISTUS op allerlei wijze, hetzij onder een deksel, hetzij in der waarheid, verkondigd: en daarom verblijde ik mij, ja ik zal mij ook verblijden."

N°. 1. Getrouw aan onze praemissen, beginnen we met de vraag: wordt CHRISTUS hier verkondigd? De *naam* zeker komt dikwijls genoeg voor: daarmeê echter zou PAULUS buiten kijf geen genoegen genomen hebben; maar of deze bladen op CHRISTUS' *woord* zijn gebouwd, van CHRISTUS' *geest* zijn doordrongen? Nu, ja, hier en daar is *iets* van dat woord, *iets* van dien geest. Maar niettegenstaande wij de acht Leerredenen doorloopen hebben met het bepaalde doel om onpartijdigheidshalve eenig klein staal van het betere element aan onze lezers voor te leggen, wij vonden *zóó* luttel, en dat luttele dan nog weder *zóó*zeer met de slechtere elementen vermengd, dat wij van ons plan moesten afzien. Daarentegen zouden we negen tiende kunnen afschrijven als doorgaande proeve van meer of min vervalscht Christendom. Trouwens, de Heer DU CLOUX is er zelf niet gerust op, of niet velen zijner, te regt schrijft hij *zoogenaamde* regtzinnige partij bij de lezing van dit boek bevangen zullen worden met de, door hém hoogelijk afgekeurde, »vrees voor het [daarin gepredikte] lijdelijk Christendom, zoo als men dit noemt, en overdrijving van de steile waarheid zoo als deze heet — de leer der uitverkiezing." Wat de Voorredenaar *zóó* volmondig erkent, behoeft natuurlijk van onze zijde niet verder bewezen te worden, alschoon we

anders de actestukken maar voor den toetast zouden hebben; maar voegen we liever ter meerdere kenschetsing dezer preken hier nog bij eene walgelijke, alles vergeestelijkende Schriftverdraaijing, waardoor b. v. het feestoffer, *Ps.* CXVIII: 27, te gelijk het zoenoffer des Heeren en het offer van een verslagen en gebroken geest zal moeten beteekenen, mitsgaders eene zóó bespottelijk-hoogmoedige verketteringszucht, dat ze den prediker *ex tripode* doet constatéren: »De [Engelsche] Nationale kerk is de[n] naam van kerk niet waardig, en indien ik ze al eens zoo noem, het komt van de enkele kracht der gewoonte; ook sta ik aan geene Arminiaansche kerk toe eene zigtbare kerk van CHRISTUS te wezen; haar naam is »eene gemeente der dooden"; dat is de titel, welke[n] de Schrift daarop drukt (*Spr.* 21: 16) (in 't voorbijgaan: SALOMO spreekt natuurlijk niet van Arminianen, maar van een zedelijk verstandelooze, niet van eene geestelijk doode Christengemeente, maar van 't schimmenrijk: *zóó* onwaardig wordt hier *onophoudelijk* met de H. S. gespeeld!)." Er is dus, naar 't ons voorkomt, voor den Christen geene de minste geldige reden, om met den Heer DU CLOUX in PHILPOT's predikwerk stof te vinden tot dankbare blijdschap, »dat de Heere in onze zoo geestelooze dagen voor zijn volk in Nederland nog zoo goed is, dat Hij uit Engeland nog tot hen wil doen spreken." Wel is waar, de geesteloosheid van hem en zijne consorten stemmen wij hem gaarne toe; maar wij leggen wel uitdrukkelijk protest in, niet alleen voor onze liberalen, maar evenzeer voor onze orthodoxen van *Ernst en Vrede.* Verbeeld u, ten behoeve eener partij, die VAN OOSTERZEE en BEETS onder hare predikers telt, moeten deze voortbrengselen eener onzuivere en zieke mystiek noodwendig vertaald worden! — Met één woord, het deksel, waaronder men CHRISTUS hier te zoeken heeft, is ons ál te digt, dan dat wij eene *dusdanige* verkondiging van Hem aan iemand mogen aanbevelen.

N°. 2. Van zulk een pseudo-Hervormde kan de Ultramontaan het ligt winnen. In een opstel als b. v. »Het Christelijke huis", is meer van CHRISTUS' woord en geest, dan in al de acht preken van PHILPOT zamen. Met dat al, wie aan *goede* Protestantsche ascetiek gewend is, zal hier daarom nog niet veel *nieuw* voedsel voor verstand of hart opdoen. En — wat erger is — de door ons gegevene lofspraak moet, wanneer

we al eens zeer vrijgevig willen zijn, toch gewis tot de kleinste helft van 't boek beperkt worden, want de geest, die het overige beheerscht, is — niet »door en door *Katholiek*", gelijk in de Inleiding beweerd wordt, maar — door en door *Roomsch*, en alzoo niet de geest van CHRISTUS. Waar immers, als hier, het echt-Roomsche beginsel op den voorgrond gezet wordt: »De heilige Kerk moeten ze met vrede laten en van haar niet verlangen, dat ook zij met den tijdgeest vooruitgaan en alles verbeteren en hervormen zal", dáár kan reeds *a priori* — want het onbevangen onderzoek naar de waarheid is verboden — de Christelijke geest der waarheidsliefde niet wonen; dáár moeten dus ook wel, 't zij kunstmatig of in onnoozelheid, ware en valsche verlichting, ware en valsche wijsbegeerte telkens dooreen worden geward, en b. v. onroomsche boeken niet minder dan zedelooze ter lezing worden afgekeurd; dáár moet even staâg voor MARIA-dienst en Jezuïtisme en kloostergeloften en elken anderen ouden zuurdeesem als voor zoo vele palladiën worden geijverd. Vergeefsche vlijt! vroeg of laat — Rome *moet* vallen! Onmogelijk is het op den duur bestand tegen dat gezond verstand en natuurlijk gevoel des menschen, waardoor ook de trouwste zoon der kerk, als hij bl. 178 den uitroep der moeder leest, die haren zoon als kloosterling wedervindt: »Groote God, wat hebben zij hem mismaakt, met die monnikspij, die voetzolen en dat geschoren hoofd!" in 't binnenst zijns harten onwillekeurig de moeder gelijk geeft. — Slotsom: het deksel, waarachter CHRISTUS hier verborgen wordt, is wel niet zóó digt als in N°. 1, maar nogtans almede te digt ter aanprijzing. Voor 't overige is de stijl vloeijend en populair, ofschoon ook wel eens *would-be* populair. Erg wordt het boek ontsierd door een paar afschuwelijke rijmen van J. BOHL, J.G.Z., b. v.:

O, MARIA, magtge maagd,
Wie vermeldt uw lof naar waarde,
Gij hebt 't meest aan God behaagd,
Van al 't schepsel op deze aarde.
Moeder van des Almagts zoon,
Draag mijn beden voor zijn troon.

Ook de andere dichtstukjes zijn niet meer dan redelijk.

In N°. 3 is de *naam* van CHRISTUS niet te vinden. Maar zijn *woord* en *geest* dan wel? in een *Joodsch* boek?? Ja,

't luidt vreemd, lezer! maar het feit ligt er toe. De Israëlietische mannen, met wie wij hier kennis maken, verklaren vrijuit, dat zij de erkentenis van God *als Vader* voor »de ziel hunner godsdienst" houden: zij werpen de beschuldiging, »eene godsdienst van haat en wraak" aan te kleven, verre van zich, en verkondigen »de liefde tot den naaste" in den ruimsten zin: welnu, zijn dat geene eigenaardig-Christelijke leeringen? Een andere vraag is 't echter, of zij buiten dien CHRISTUS, dien zij nog blijven verwerpen, deze leeringen wel ooit in hun Oud Verbond zouden hebben gezocht? En 't is geene vraag, maar eene zekerheid, dat hunne toenadering tot het Nieuw Verbond eensdeels nog niet bij hen *in succum et sanguinem* is doorgedrongen, en anderdeels nog in lange niet volledig kan genoemd worden; zoodat wij hen dan ook o. a. altoos nog meer van den »Eeuwig-Ééne" hooren spreken dan van den Vader; meer ook van heiliging dan van vergeving; meer van zelfwerkzaamheid dan van genade; meer van de aarde dan van den hemel. Maar wat deze bundel boven N°. 1 en 2 vooruit heeft? De Christen vindt er wel zijn *geheele* Christendom niet in: hij heeft er niet genoeg aan, en 't moet hem ook hinderen, zijnen Heiland nergens, zelfs niet bij 't *aan Hem ontleende* levensbrood, de eere te zien geven, die Hem zóó dubbel toekomt; doch wat aan den anderen kant, òf als blijvende kern des Jodendoms in 't Christendom is overgegaan, òf door den Jood uit het Christendom is aangeleerd, dát vindt hij zóó zuiver en onvermengd, zóó helder en klaar, ja niet zelden in een zóó verrassend nieuw en schoon licht, en daarbij in een zóó beschaafden en sierlijken stijl — ook de poëzij des Verzamelaars is goed — voorgesteld en ontwikkeld, dat ook de, trouwens onvermijdelijke, bijbrenging en behandeling van Joodsche wetten en ceremoniën hem zijn genoegen en stichting niet te benemen vermag. En dit te minder, wijl ge hier nimmer stuit op hatelijke verkettering, daar de Jood onbewust van den door hem geloochenden CHRISTUS geleerd heeft zijne door dezen bestredene nationale onverdraagzaamheid af te leggen, en hij mitsdien de zich noemende CHRISTUS-belijders van N°. 1 en 2 beschaamd maakt, die voorwaar wel eens lezen en ter harte nemen mogten, wat hij bl. 62 vv. goeds en schoons tegen hunne geliefkoosde ketterjagt schrijft. Wij beweren alzoo — niet, dat

het deksel, 't welk, om nog eens met PAULUS te spreken, bij 't lezen des O. T. op der Joden aangezigt ligt, hier ten eenemale zou zijn te niete gedaan; — maar toch wèl, en met eenige vrijmoedigheid, dat CHRISTUS hoogst waarschijnlijk óók van dezen, »die Hem niet volgen", zeggen zou: »Verbiedt hen niet, want wie tegen ons niet is, die is vóór ons"; terwijl we betwijfelen, of Hij diezelfde volmagt wel tot N°. 1 en 2, »die Hem volgen", zou uitstrekken. En wat hiervan de reden wezen zou, laat zich ligt bevatten: de Joden van N°. 3 huldigen den vóóruitgang, de Christenen van N°. 1 en 2 den achteruitgang in de godsdienstige ontwikkeling, en — CHRISTUS, die in zijnen tijd »alle dingen nieuw maakte", is zeker ook nu geen voorstander van het oude geworden. — Recapitulatie: alleen van N°. 3 mogen we de lectuur aan onze Christelijke lezers aanraden.

In 't uiterlijk voorkomen — ten slotte — van ons driemanschap vindt ongeveer dezelfde verhouding als bij den inhoud plaats. Druk, papier, en omslag van N°. 1 zijn tamelijk goed, alhoewel de letter een weinig is uitgesleten; maar stootend zijn de vele en grove taalfouten, als *ontflammen*, *vermaagdschapt*, *lokasen*, *begeertens*, *danzende*, *meer vertrouwender*, enz. Die vindt men niet in N°. 2, terwijl de omslag even goed en de letter veel beter is; doch het papier komt ons wat graauw voor. Uitnemend fraai daarentegen, wat papier en letter en correctie aangaat, is N°. 3 uitgevoerd, en ook de kartonnen band zou ons wèl bevallen, bijaldien we hem niet op den rug te onsterk hadden bevonden. V. P.

Avondmaalsroeping en Avondmaalszegen. Een geschenk voor Lidmaten der Christelijke Kerk en voor hen, die het wenschen te worden. Door H. VAN BERKUM. *Te Utrecht*, *bij* B. Dekema. 1857. *In post 8vo. VIII en* 243 *bl. f* 1 - 80.

Met uitstekend genoegen hebben wij met dit werkje kennis gemaakt, en bevelen het met volle vrijmoedigheid aan alle jeugdige en oudere leden der gemeente aan. Het behoort onder die stichtelijke lectuur, welke, vrij van wijdloopigheid, op eene zeldzame wijze beknoptheid aan eenvoudigheid paart. De titel wijst den inhoud aan. Korte overdenkingen vindt ge hier

over alles wat tot het Avondmaal in betrekking staat. Eerst wordt over de voorbereiding tot het Avondmaal gesproken, en bij die gelegenheid over de voorbereiding tot het lidmaatschap der gemeente, over de belijdenis, de openlijke bevestiging, en eindelijk over de voorbereiding tot het Avondmaal. Hierna komt het Avondmaal zelf ter sprake, en wordt beschouwd als — eene plegtigheid door JEZUS ingesteld, een maaltijd ter gedachtenis van den Heer, een maaltijd der liefde, een vreugdemaal, een maaltijd, die in ons nieuwe en heilige voornemens wekt, die opwekt tot standvastigheid, tot openlijke belijdenis van den naam des Heeren. — Het opschrift der volgende Hoofdstukken is: het Avondmaal en de Christelijke jongeling; het Avondmaal en de Christelijke maagd; het Avondmaal en het huiselijk leven; het Avondmaal en het lijden dezer wereld; het Avondmaal en de vreugde des levens; het Avondmaal en de strijd tegen de zonde; het Avondmaal en het berouw; het Avondmaal en onze opbouwing in den Heer; het Avondmaal en de eeuwigheid. — Eindelijk wordt in de derde afdeeling over de nabetrachting gesproken, en wel op deze wijze: het leven des geloofs, het leven der hope en het leven der liefde.

Wij hebben deze inhoudsopgave meêgedeeld, om een goed denkbeeld van dit boekje te geven aan wie het nog niet kennen. Het is geene dorre verhandeling, maar eene veelzijdige voorstelling van den rijken zegen, die in eene goede Avondmaalsviering ligt opgesloten. Voor verscheidenheid is er gezorgd. De vorm is meest die van toespraken, maar wordt ook door beschouwingen afgewisseld. Bijzonder werkt tot die afwisseling mede het eenvoudig, maar roerend verhaal, dat den hoofdinhoud uitmaakt van het Hoofdstuk, getiteld: *het Avondmaal en het huiselijk leven.* Regels en verzen uit toepasselijke gezangen strekken ook om de aandacht levendig te houden.

De eenige aanmerking, die wij op dit boekje hebben te maken, of liever de eenige wensch, die bij de lezing niet geheel werd vervuld, is deze. Nog altijd heerschen er in de gemeente vele verkeerde denkbeelden omtrent de beteekenis en de kracht van het lijden en sterven des Heeren, vooral in betrekking tot de vergeving onzer zonden, ja dikwijls onder-

vonden wij, dat voor menigeen hierover een heilige sluijer ligt uitgespreid, dien hij niet durft opligten. Ook dan wanneer men poogt zich hierover eenigzins helderder denkbeelden te vormen, laat men spoedig den moed zinken, en beschouwt de zaak als eene verborgenheid, waarin men niet kan of mag doordringen. Zulk eene verborgenheid is echter zonder invloed op het leven; wat men niet verstaat, niet helder inziet, blijft eene zaak buiten ons, wordt niet een met ons denken en spreken en handelen, het is een boom, die geene vruchten draagt. Tegenover dergelijke verkeerde voorstellingen, tegenover een zoodanig gemis aan eene bepaalde en heldere voorstelling behoort door den Schriftuitlegger, den Evangeliedienaar, eene juiste, duidelijke ontwikkeling van de zaak te worden geplaatst, zoo duidelijk, dat er geene misvatting meer mogelijk is, dat ieder terstond de waarheid er van inziet. Wij hadden gehoopt dat onze Schrijver de gelegenheid, die zich onwillekeurig aan hem voordeed, zou hebben gebruikt om in deze behoefte der gemeente te voorzien. Maar tot onze smart zagen wij ons hierin niet genoegzaam bevredigd. Althans wat hij op bl. 48 en 49 schrijft, omtrent het verband tusschen JEZUS' dood en de vergeving van zonden, komt ons op verre na niet voldoende voor. Het is niet genoeg, dat men zegt, in JEZUS' dood blijkt Gods liefde, die zelfs zijn Zoon niet spaarde; maar daarbij moet nu ook worden aangetoond hoe die hoogste liefde daarin zigtbaar is, wat God met den dood zijns Zoons bedoelde, en waarom dit niet op eene andere wijze *kon* geschieden. Wij hebben geene vrees, dat hiermede het boekje een al te geleerd, een al te dogmatisch aanzien zou hebben verkregen. De eenvoudige en gemakkelijke wijze van schrijven, die den Auteur eigen is, is ons daartegen de beste waarborg. Maar ook al bestond dit gevaar, het hoog belang der zaak zou hebben vereischt, dit voorbij te zien. Met bescheidenheid brengen wij deze bedenking onder de aandacht van den geachten Schrijver, in de hoop, dat hij daarmede zijn voordeel doe, wanneer soms later een herdruk van zijn boekje noodig is. Voorts strekke het velen ten rijken Avondsmaalszegen!

—B—

Handleiding tot de beoefening van het Notarisambt, tevens ingerigt voor kantoorgebruik, en voorzien van aanteekeningen, inhoudende: de Jurisprudentie, Decisiën, Resolutiën, enz. betrekkelijk de Wetten op het Notarisambt, het Regt van Zegel, Registratie, Overschrijving en Successie; aanwijzing der betrekkelijke Wetsbepalingen, enz., benevens eenige bepalingen betreffende de gemeenschap van goederen, volgens de Oud-Hollandsche en Fransche Wetgeving, en verdere Bijlagen, door TH. VAN UIJE PIETERSE, *Notaris te Vlissingen. Tweede, vermeerderde druk. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1857. *In gr. 8vo. XIV,* 2, 597 *en* 7 *bl. f* 6 - 80.

En dan zegge men nog dat wij, Hollanders, geene titels voor onze boeken weten te schrijven! *Deze* ten minste weêrspreekt die meening! De titel, en de Voorrede niet minder, belooft zeer veel. Het handels-, administratie- en notariëel kantoor moet dit boek (volgens den Auteur) op den lessenaar voorhanden houden, om het telkens te raadplegen. — Ik kan nog eenigzins begrijpen, dat de Notaris dien raad des Auteurs opvolgt, maar dat men den koopman en den houder van een administratie-kantoor eene Handleiding voor het Notariaat wil doen koopen..... is dit welligt in de Voorrede gezet op verlangen des Uitgevers?

Hoe dit zij, het boek is in de wereld, en wel een tweede druk er van, getuige van eene goede ontvangst. Of het die ontvangst verdiende? Voorzeker. De Schrijver geeft de wetsbepalingen op het Notarisambt betrekkelijk, in vragen en antwoorden, terug, en hij doet dit zeer duidelijk. Voor hen die zich voor hun examen bekwamen, en dit boek in stede van een repetitor willen gebruiken, is het zeer aan te bevelen. Maar hierbij blijven wij ook staan. Het hier vermelde werk kan dienst doen aan een examinandus, maar anders zal geen man van wetenschap de vragen en antwoorden inzien, terwijl hij in LÉON of VERNÈDE uitvoeriger en naauwkeuriger de uitspraken en jurisprudentie vermeld vindt, die hier slechts zeer onvolledig gegeven worden. Wij bevelen dus aan de examinandi dit boek aan, zonder aan den Jurist te durven adviseren het voor zijne bibliotheek aan te koopen.

Waarom van de geschiedenis der gemeenschap in een aan-

hangsel gesproken? Waarom alleen deze, uit de *Historia juris interna* genomen? en waarom dan eerst met het Wetboek LODEWIJK NAPOLEON begonnen? Wij weten het niet. De historische uitlegging en beschouwing wordt in het werk veelal niet gevonden, zoo als ook van den Schrijver, die geen regtsgeleerde is, misschien niet te vergen was; maar dan is het zeker vreemd één onderwerp bij uitsluiting historisch te beschouwen. Waar is het, dat de Fransche Wet nog van tijd tot tijd toepassing moet vinden; maar dit geldt van vele artikelen, niet alleen van die van gemeenschap.

Op het werk zelf hebben wij aanmerkingen, veelal daarop nederkomende, dat de letter der Wet op vele plaatsen gevolgd is, zonder den geest te verstaan, de Jurisprudentie te raadplegen, of de geschiedkundige uitlegging te volgen. Zoo is b. v. bij vraag 665 de vraag omtrent de crediet-hypotheken, op 496, Aant. 2, het bekende arrest van den Hoogen Raad vergeten; maar wij mogen voor eene lijst dier opmerkingen, en voor eenig verschil met den Auteur op deze of gene plaats van het geduld des lezers niet te veel vergen. Die lijsten zijn meestal voor de lecture verbazend vervelend. A.

Beschouwingen van den Gezondheidstoestand van Nederland en bijzonder van Middelburg; door A. CALAND. *Te Middelburg, bij* Gebroeders Abrahams. 1857. *In gr. 8vo. II*, 43 *en VI bl. f* : - 25.

Dat de gezondheidstoestand van Zeeland bij de meeste andere provinciën van ons vaderland ongunstig afsteekt, is te allen tijde beweerd geworden, zonder dat men voor die meening eenen anderen grond, dan het algemeen gerucht en het traditioneel gezag wist aan te voeren. Uit bovenstaand geschrift, door den Heer CALAND aan zijne medeleden van den Middelburgschen Gemeente-raad aangeboden, blijkt nu feitelijk, dat men, met het oog op den levensduur en de gezondheid der bewoners, zoowel over Zeeland in het algemeen, als over Middelburg in het bijzonder, niet ten onregte een ongunstig oordeel heeft uitgesproken. Wanneer immers van de 1000 te Middelburg geboren kinderen, binnen het eerste jaar na hunne geboorte, 333 sterven, terwijl die sterfte te Leeuwarden, op

een gelijk getal, slechts 175 bedraagt, of als de gemiddelde levensduur in Zeeland voor de mannen 26$\frac{2}{3}$ en voor de vrouwen 29$\frac{1}{2}$ jaren bedraagt, terwijl in de provincie Limburg door de mannen gemiddeld ruim 40 jaren en door de vrouwen bijna 41 jaren bereikt worden, dan moet men erkennen, dat de Zeeuwsche eilanden en inzonderheid Walcherens hoofdstad, in vergelijking met de overige provinciën en groote steden van ons vaderland, voor allezins ongezond moeten gehouden worden. De door den Schrijver medegedeelde statistiek, uit de geboorte- en sterflijsten, in verhouding tot de bevolkingslijsten opgemaakt, laat in dat opzigt geenerlei onzekerheid over. Jammer is het echter, dat niet het tijdvak of het getal jaren, waarover zich die berekening uitstrekt, werd opgegeven. Dat het slechts weinige tientallen geweest zullen zijn, is zoowel wegens de onvolledigheid der vroegere, bij den *burgerlijken stand* gehoudene, registers, waarschijnlijk te achten, als ook wegens de door den Schrijver gemaakte opmerking, dat de te Rotterdam en Dordrecht gehoudene sterflijsten wel eene nog ongunstiger sterfteverhouding doen kennen dan die van Middelburg, doch dat dit niet het geval blijft, als men in beide eerstgenoemde steden, waar de cholera herhaaldelijk talrijke slagtoffers eischte, het getal der daaraan bezweken personen van het bedrag der gestorvenen aftrekt. Dan zou het, naar zijne meening, vermoedelijk blijken, dat Middelburg als de allerongezondste stad van geheel Nederland beschouwd moet worden. »Van waar zulk een allertreurigste toestand van Zeelands hoofdplaats?" De beantwoording dier vraag maakt den hoofdinhoud van het geheele geschrift uit, en het blijkt daaruit duidelijk, dat men vroeger ten onregte oorzakelijke momenten beschuldigd heeft, die niet in werkelijkheid bestaan, en daarentegen andere heeft over het hoofd gezien, wier gezamenlijke werking voor allernadeeligst moet gehouden worden. Het dikwijls herhaalde gezegde b. v., dat de kruin van den Westkappelschen dijk gerekend wordt ter hoogte te zijn van de wijzerplaten van den Abdijtoren te Middelburg, heeft het denkbeeld doen ontstaan, dat men aan deze, tamelijk in het midden van het geheele eiland gelegene stad eene zeer lage ligging moet toekennen. Dit is niet te min eene groote dwaling, en de Schrijver heeft, om dit duidelijk te doen uitkomen, aan zijn boekje eene Tabel toegevoegd van de hoogte-

ligging der stad Middelburg boven de Noordzee en boven het landwater van Walcheren, dat de stad in hare vestgracht omringt. Die tabel werd opgemaakt uit de waterpassing van den Heer L. JANSE, B.Z., te vinden in het *Archief van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen.* Daaruit blijkt, dat Middelburg niet slechts op een gemiddeld hoog, maar zelfs op een zeer hoog terrein, zoowel boven den stand van het zeewater in hare buiten- en binnen-havens, als boven den gemiddelden stand van het landwater of zoete water ligt. Wij kunnen en mogen daaromtrent geene bijzonderheden vermelden, en achten het evenzeer onnoodig, de slotsom der uitkomsten mede te deelen, waartoe het onderzoek van den Schrijver geleid heeft. Moge de belangstellende lezer haar liever uit het geschrift zelve opmaken. Wij bevelen het daartoe ruimschoots aan, en spreken als ons eind-oordeel uit, dat de Schrijver door de uitgave zijner *Beschouwingen* een belangrijk supplement geleverd heeft op de, in het laatst van het vorige jaar uitgegeven, *Proeve eener geneeskundige plaatsbeschrijving van de stad Middelburg, hoofdplaats der provincie Zeeland, door* A. A. FOKKER *en* J. C. DE MAN, *Medicinae Doctoren aldaar;* in het *Tijdschrift der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst*, zevende jaargang, 1856, Augustus en September, bl. 41—136.

Grondtrekken der Natuurkunde van Planten en Dieren, ten dienste van Landbouwers. Door Dr. W. HAMM. *Bewerkt door* E. C. ENKLAAR. *Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1857. *In gr. 8vo. VI en* 302 *bl. f* 3 - 50.

Elke tijd heeft zijn stokpaardje. Daar is altijd overdrijving nu eens in deze, dan eens in gene rigting. Hetgeen men vroeger naauwelijks eenige aandacht waardig keurde of zelfs geheel vergat, daaraan is thans alle zorg gewijd. Zoo is het ook eenigermate gegaan met de landbouw-litteratuur in Nederland. Het is nog niet zoo lang geleden, dat men bijna geene Nederlandsche boeken over landbouw had. En thans bevlijtigt men zich, om door oorspronkelijke stukken, maar bovenal door vertalingen (want dit is veel gemakkelijker) onze litteratuur van den landbouw te verrijken. De goede aftrek

van de meesten dezer geschriften veroorzaakt, dat de ondernemingszucht van boekverkoopers den landbouwer telkens weder nieuwen voorraad van lectuur voor zijne winteravonden brengt, zoodat het waarschijnlijk niet lang duren zal, of men kan voor elk onderdeel van den landbouw een of meer geschriften in de Nederduitsche taal aanwijzen. Het is nu de pligt van den Recensent om in deze verzameling het rijpe van het groene te scheiden, ten einde den lezer zoo veel mogelijk tegen misleiding te vrijwaren en hem op het goede opmerkzaam te maken.

Het werk, waarvan de titel aan het hoofd van deze regelen is gesteld, heeft zijn verschijnen in Nederland ook aan de genoemde rigting te danken. Volgens den Prospectus is dit boek (dat door den Schrijver grootendeels aan een Engelsch werk, getiteld: T. LINDLEY KEMP, *Agricultural physiology, animal and vegetable*, ontleend is) bestemd om eene leemte aan te vullen. Het heet aldaar, dat de chemie welligt eene overmatig ruime plaats ingenomen heeft, in vergelijking met de overige takken der natuurkundige wetenschap, vooral in vergelijking van hare zuster de physiologie. Want, gelijk de chemie de onbepaalde heerscheres is in het rijk der doode stof, zoo beheerscht de physiologie het rijk van het levende. Vele belangrijke ondernemingen zijn mislukt, omdat daarbij de chemie en niet de physiologie te hulp geroepen was; vele verkeerde stellingen zijn daardoor in de theorie van den landbouw ingeslopen, enz. Aan deze gebreken nu moet het genoemde boek een einde maken door, volgens eene nieuwe methode, aan de physiologie een geschikten vorm te geven en haar gemakkelijk en aangenaam te maken.

Wij kunnen niet ontveinzen, dat deze beschouwing der physiologie ons voorkomt, niet de ware te zijn. Integendeel, men heeft, in plaats van te laat, het gebouw der physiologie maar al te spoedig opgetrokken. Want meermalen is zulks geschied, vóórdat vooraf goede grondslagen gelegd waren. De anatomie is de onmiddellijke basis der physiologie, maar chemie en physica zijn evenzeer hiertoe noodig, want zonder de kennis van deze kan men zich geen juist begrip vormen van de levenswerkingen van plant of dier. De krachtige beweging op het gebied der chemie heeft dus aan de physiologie geene schade gedaan; integendeel, zij heeft aan deze haren weg bereid.

Wanneer de studie der anatomie, vooral der mikroskopische, zich aan die van chemie en physica aansluit, dan is ontwikkeling van de physiologie daarvan een onmiddellijk en noodzakelijk gevolg. Men zal dan juiste denkbeelden verkrijgen aangaande de verrigtingen des levens, terwijl thans elke teler van gewassen, elke fokker van dieren zich daarvan begrippen vormt, die maar al te dikwijls scheef en verkeerd zijn, omdat zij op geene wetenschappelijke grondslagen rusten.

Wij kunnen dus de redenering van den Prospectus niet goedkeuren, — doch, wij hebben niet dezen, maar het boek zelf te beoordeelen. Wanneer wij thans hiertoe overgaan, dan moeten wij zeggen, dat wij reeds aanvankelijk goede verwachting daarvan koesterden, omdat de Vertaler in het algemeen goede werken uit het Duitsch in onze taal overbrengt. Bij nader inzien is ons ook gebleken, dat het boek beter is, dan men volgens den Prospectus zou verwacht hebben. Het omvat een groot aantal onderwerpen, en hoewel sommige gedeelten zeer kort en fragmentarisch behandeld zijn, zoo kan het echter over het algemeen vrij goed genoemd worden. De inhoud daarvan is in korte trekken de volgende.

Na eene vlugtige ontwikkeling van de grondbeginselen der scheikunde, en van de stoffen, welke in de organische wereld de hoofdrol spelen, gaat de Schrijver over tot de beschouwing van de levende natuur, en geeft in het tweede hoofdstuk eene beschrijving van het algemeene karakter van planten en dieren, waarin veel goeds voorkomt. Die wezens moeten geordend en gerangschikt worden. Hiertoe wordt de systematische indeeling der planten en dieren kort beschreven en verklaard. De Schrijver volgt hierbij voor de planten het stelsel van ENDLICHER, voor de dieren dat van CUVIER. Nu volgt een hoofdstuk over het doel der schepping, waarin — vreemd genoeg — gezegd wordt, dat alles opzettelijk geschapen is, om aan de behoeften van den mensch te voldoen!

Na deze prolegomena gaat de Schrijver tot het meer eigenlijk physiologische over. Hij vergelijkt de sapbeweging der planten en den bloedsomloop der dieren, behandelt den aard der voedende vloeistoffen en de stofwisseling, welke hierin plaats grijpt, om daarop het ontstaan der plantendeelen uit het sap en de vorming van het dierlijk ligchaam uit het bloed te bespreken. Vervolgens beschrijft hij de voorname functiën

der levende organismen, en vooral bij de dieren de spijsvertering en ademhaling. Aan de beschrijving der voortplanting in beide Rijken gaat een enkel woord over de zinnen, den slaap en de beweging vooraf. Zij wordt gevolgd door twee hoofdstukken, welke ten opschrift dragen: Het zieleleven, en De dood en de werking der vergiften. Hiermede is het algemeene gedeelte afgesloten. Het overige gedeelte van het boek behandelt de toepassingen op den landbouw. Er worden daarin allerlei onderwerpen in bonte mengeling achter elkander geplaatst. Zoo behandelt de Schrijver in dezelfde orde, waarin ik ze hier opnoem, de volgende onderwerpen: geslachten, soorten, verscheidenheden, rassen, stammen, slag; den invloed van den mensch op het ontstaan van nieuwe vormen bij planten en dieren; de landhuishoudelijke plantenteelt, en de vruchtwisseling; de landhuishoudelijke dieren; de wetten van schoonheid en gedaante; de plaatsveranderingen der dieren en planten; de bastcellen; ziekten der planten, woekerplanten en dieren; melk, boter en kaas; de voeding van den mensch; gezondheid en ziekte. Het blijkt hieruit, welk eene vreemde rangschikking daarbij gevolgd is; nu eens worden planten en dieren in hunne levensverrigtingen meer dan juist is, geparalleliseerd; dan weder worden geheel analoge verschijnselen in beide Rijken op ver van elkander verwijderde plaatsen behandeld. — Dit gebrek aan orde neemt echter niet weg, dat sommige onderdeelen waarlijk goed behandeld zijn, en dat hij, die zijne winteravonden besteedt om dit werk te lezen, daaruit menig belangrijk feit zal kunnen leeren.

Het is hier de plaats niet, om eene uitvoerige beoordeeling van dit werk te leveren; wij zullen daarom onze algemeene beschouwing eindigen met de opteekening van eenige plaatsen, waarop wij bij het lezen gestuit zijn, en die hetzij door de schuld van den Schrijver, hetzij door die van den Vertaler, het anders goede werk ontsieren.

Bl. 7. »De suiker bestaat uit *C*, *H* en *O*. Indien men er eenige koolstof en zuurstof aan ontneemt, dan blijft er alcohol of wijngeest terug." — Eene gansch verkeerde voorstelling van den aard der suiker; want men kan zich den alcohol niet als in de suiker gevormd denken; hij is een ontledingsproduct, door snijding ontstaan.

Bl. 9 en volgende wordt de oude voorstellingswijze in de

chemie gevolgd en gesproken van keurverwantschap, enkelvoudige en dubbele, ja zelfs van voorbeschikkende verwantschap! Deze namen zullen, gelooven wij, aan de duidelijkheid niet bevorderlijk zijn, terwijl bovendien sommige voorbeelden daarvan niet juist gekozen zijn. Zoo heeft de Schrijver als voorbeeld van eenvoudige verwantschap, de verbinding van koolzuur en kalk tot koolzuren (niet koolzure) kalk genomen, hoewel het bekend is, dat hierbij het koolzuur het water verplaatst, waarmede de kalk verbonden is. Watervrije kalk neemt geen koolzuur op.

Bl. 16 wordt het welbekende kwel- en kwelafzetselzuur zonder eenige reden *bron-* en *bron*afzetselzuur genoemd. De aldaar gegeven bepaling van humus mag wel zeer onvolledig heeten. — Even zoo is het onjuist, hetgeen op bl. 17 gezegd wordt, dat de planten zeer veel van hare stikstof verschuldigd zijn aan het salpeterzuur, dat bij onweder in de lucht gemaakt wordt.

Bl. 19 leest men: ijzer-oxyde in verbinding met water en koolzuur is een noodzakelijk bestanddeel der planten. Doch in de scheikunde is het bekend, dat alleen het ijzeroxydule zich met koolzuur verbindt, en dat juist door ontleding van dit zout, bij toetreding van zuurstof, die het ijzer hooger oxydeert, en van water, waarmede zich het oxyde verbindt, het welbekende ijzeroxyde-hydraat gevormd wordt.

Hetgeen bl. 20 en volgg. over de scheikundige elementen, enz. gezegd wordt, had bij den aanvang van het scheikundige hoofdstuk vermeld moeten zijn; waarschijnlijk zouden dan de vroeger vermelde bijzonderheden beter begrepen geworden zijn.

In het anders met veel *Schwung* gestelde hoofdstuk over de plant en het dier, vindt men bl. 28, dat de cellulose een zoogenaamd koolhydraat, d. i. eene verbinding van water met koolstof is. Eene voorstelling, die zoo zeer den waren organischen aard van cellulose, amylum en dergelijke stoffen doet voorbijzien, dat het te wenschen ware, dat men in de zuiver wetenschappelijke boeken nimmer meer den term van koolhydraten bezigde, al ware het alleen, om aan de schrijvers van populaire boeken (zoo als Dr. HAMM en anderen) geene verdere gelegenheid tot misbruik te geven.

Bl. 30 heeft de Vertaler zich vergist, en *geestig* in plaats van *geestelijk* vertaald, hetgeen aan de phrase eene vreemde beteekenis zou kunnen geven.

Het geheele IV^de hoofdstuk ontsiert eigenlijk het werk. In het voorbijgaan wordt even het doel der schepping ontwikkeld op eene wijze, die doet onderstellen, dat de Schrijver dat doel volkomen kent. »Alvorens wij onze beschouwingen voortzetten" — zegt hij — »is het welligt niet zonder nut, te onderzoeken, welke bedoelingen de Schepper bij het daarstellen der zigtbare wereld mag gehad hebben, en tot welk doel de verschillende levende ligchamen in het bijzonder dienen moeten." En onmiddellijk volgt daarop: »Men kan met zekerheid beweren, dat de geheele ligchamelijke wereld dezer aarde niet alleen dient, maar opzettelijk geschapen is, om aan de behoeften van den mensch te voldoen." Dergelijke beschouwingen nu behoeven hier niet gerefuteerd te worden, want zij weêrleggen zich zelve genoegzaam voor een elk, die onbevooroordeeld daarover nadenkt. Wanneer men echter zien wil, tot welke verkeerde voorstellingen eene overdreven teleologie komen kan, leze men hetgeen bl. 60 en 61 gezegd wordt over de instandhouding van menschen en dieren.

Een der beste hoofdstukken is daarentegen het V^de, waarin de sapbeweging der planten en de bloedsomloop der dieren zeer goed verklaard en met afbeeldingen opgehelderd worden.

Bl. 82 en volgende, alwaar de S. de bestanddeelen der voedende vloeistoffen behandelt, bevatten weder meer fouten, want op het veld der chemie schijnt de S. zich niet zoo bijzonder te huis te gevoelen. Zoo is de beschrijving van het celvocht tamelijk gebrekkig. Zoo hindert ons vooral de grove vergelijking, dat albumine, fibrine en organisch weefsel tot elkander staan als ruw katoen, katoenen garen en geweven katoenen stof.

Bl. 95 wordt van de indifferente organische stoffen gezegd, dat zij geen bepaald scheikundig karakter hebben. Dit is geheel onjuist. De bedoeling is, dat zij noch zuur noch basisch zijn. — Even zoo is het verkeerd, wat bl. 97 voorkomt, dat de inwerking van zuren cellenstof in zetmeel verandert, en hetgeen omtrent lignine gezegd wordt, eene stoffe wier bestaan men thans niet meer erkent.

Bl. 100 staat onder de eiwitachtige ligchamen *plantenslijm;* moet zijn *plantenlijm:* want het plantenslijm is stikstofvrij. *Evulsine* aldaar, moet zijn *emulsine.*

Bl. 137 wordt omtrent den humus de oude theorie van

LIEBIG voorgedragen. Van de jongste onderzoekingen omtrent dit punt wordt geene nota genomen.

Bl. 141 geeft de Vertaler een paar zeer wijze noten, doch hij vergist zich in hetgeen van de vlam gezegd wordt. Deze is niet alleen aan brandend *H*, maar evenzeer aan brandend *C O* kooloxyde (!) toe te schrijven. Het laatste gas schijnt de Vertaler niet te kennen.

Bl. 172 wordt de Horkel-Schleidensche theorie der plantaardige bevruchting als uitgemaakt beschouwd; hetgeen in een populair schrift minder goed te keuren is.

Bl. 176 wordt de zamenstelling der monocotyledonische zaden niet goed beschreven. Bij de granen ligt de cotyledon tusschen embryo en albumen in; niet omgekeerd.

Bl. 202 worden Mono- en Dicotyledonen minder juist vertaald door grasachtige en kruidachtige gewassen. Waarom niet verklaard, wat de indeeling beteekent?

Bl. 277. Dat door verwarming afgescheiden boter jaren lang bewaard kan blijven zonder rans te worden, alleen op eene koele plaats staande, meenen wij te mogen betwijfelen.

Doch genoeg bijzonderheden. Het werk van Dr. HAMM, al is het ook niet geheel zoo als men een dergelijk werk wenschen zoude; al draagt het niet het karakter van geschreven te zijn door een man, die geheel op de hoogte der wetenschap staat; — kan veel nut doen en goede denkbeelden verspreiden. Daartoe wenschen wij het in veler handen, totdat een beter werk over dit onderwerp zijne plaats komt innemen.

R.

Voedsel, Voedsel-Bederf en Voedsel-Vervalsching. Een waarschuwend woord voor iedereen. Naar het Fransch van Dr. A. J. DUVAL. *Te Rotterdam, bij* H. Nijgh. 1857. *In gr. 8vo.* 43 *bl.* *f* :-50.

Het geschrift, waarvan hierboven de titel is afgeschreven, is wederom eene plant, die van den vreemde op onzen bodem is overgeplant. Naar aanleiding der grootere werken van HASSALL, MARCET en CHEVALIER, heeft de Schrijver dezer brochure een kort overzigt gegeven van de voornaamste vervalschingen, waaraan de meesten onzer voedingsmiddelen blootstaan.

Gelijk tegenwoordig mode is in de populaire geschriften over levensmiddelen, gaat aan het onderwerp eene korte beschouwing der voeding en der assimilatie van het voedsel, met de oude verdeeling in plastisch en verbrandings-voedsel, vooraf. Daartegen nu zouden wij geen bezwaar hebben — want zoo leert het publiek ook langzamerhand iets van deze zaken — wanneer niet ook hier weder overdrijving plaats had, b. v. bl. 5, waar gezegd wordt, dat de voedingsmiddelen der tweede klasse, die niet stikstofhoudend zijn, altijd verbrand worden in het dierlijk ligchaam, hetgeen stellig niet juist is.

De voornaamste levensmiddelen en dranken, en even zoo eenige toespijzen worden beschouwd ten opzigte der veranderingen, welke zij van zelf ondergaan (hun bederf), en ten opzigte der opzettelijke vervalschingen. Die beschouwing is natuurlijk slechts zeer oppervlakkig, gelijk iederen deskundige duidelijk is, wanneer hij bedenkt, dat alles in 35 bladzijden wordt afgehandeld. Het is ook niet meer dan eene bloote opgave der vervalschingen, die algemeen in het werk gesteld worden, en de Schrijver heeft blijkbaar niet zoo zeer bedoeld, om eene handleiding te geven, waardoor de vervalschingen ontdekt zouden kunnen worden, als wel om het groote publiek te waarschuwen tegen het bedrog, dat algemeen gepleegd wordt. Als zoodanig kan het geschrift misschien eenig nut doen.

Minder juist zijn ons de volgende plaatsen voorgekomen:

Bl. 9 stelt de S. het voor, als of brood en meel uit geheel dezelfde bestanddeelen zijn zamengesteld. Het is echter wèl bekend, dat het amylum bij het bakken in dextrine en gedeeltelijk ook in suiker veranderd wordt.

Bl. 9 wordt het *moederkoorn* als eene algemeene ziekte der graansoorten opgegeven. Het *Secale cornutum* komt echter alleen bij rogge voor. Waarschijnlijk bedoelt de S. den brand.

Bl. 15, reg. 19 v. o., staat: *cellen*, lees: *zetmeelkorrels*.

Bl. 25 wordt bij het lood in het water niet van het drinkwater der hoofdstad melding gemaakt, waarin zoo dikwijls lood wordt aangetroffen.

Bl. 26 staat: *théone*, lees: *théine*.

Bl. 29 schijnt de S. wat al te veel ingenomen te zijn met

het gebruik van koffij, terwijl daarentegen bl. 36 van het bier gezegd wordt, dat het niet alleen dronken maakt, maar te gelijk dof. — Eene beschouwing, die wel door de minste geneeskundigen gedeeld zal worden.

Rekenkunstige Oefeningen, den Leerlingen tot herhaling op te geven, door J. H. VAN KOTEN, *Leeraar der Wiskunde aan het Stedelijk Gymnasium, Privaat-Docent in de Wis- en Natuurkunde te Amsterdam. Eerste Stukje. Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1856. *In post 8vo. VI en* 48 *bl. f* : - 40.

Tweede Stukje. IV en 80 *bl. f* : - 65.

Antwoorden op de beide Stukjes. 32 *bl. f* : - 30.

Deze Rekenkunstige Oefeningen zijn door den Heer V. K. voor zijne leerlingen bestemd, ten einde hem te ontlasten van het dicteren. — Het zijn oefeningen ter toepassing van het geleerde in STROOTMANS »Beginselen der Cijferkunst", welk werk de Heer V. K. bij zijn onderwijs in het rekenen gebruikt, of althans tot hiertoe gebruikt heeft.

Uit het Voorberigt blijkt niet of onbekendheid, dan wel weinige ingenomenheid met de bestaande verzamelingen van voorstellen van dezen aard den Vervaardiger tot de zamenstelling dezer Oefeningen hebben genoopt. Wel, dat het hem genoegen zal doen als ook andere onderwijzers van zijne Oefeningen gebruik maken. Op ons rust de verpligting alzoo, H.H. onderwijzers met den inhoud en de wijze van behandeling in deze werkjes gevolgd, bekend te maken. En hierover zullen wij zeer kort kunnen zijn, aangezien wij voor alsnog mogen veronderstellen, dat de volgorde en de wijze van behandeling, in het genoemde werk van STROOTMAN gevolgd, bij het meerendeel der onderwijzers bekend is, hetzij door het werk zelf, hetzij door de bestaande toepasselijke oefeningen op dat werk. Bijzonders hebben wij bij deze Oefeningen niet opgemerkt. De Oefeningen zijn nu eens bloote opgaven, dan eens in woorden ingekleed. De eerste hier en daar misschien wel wat talrijk in eene verzameling van Oefeningen tot herhaling. De laatste zijn over het algemeen wèl geschikt om het nadenken bij den leerling te bevorderen, zonder evenwel boven andere verzamelingen van dezen aard uit te munten.

Van de aanmerkingen, die wij bij het doorbladeren maakten, stippen wij alleen de volgende aan: 1° Stukje, bl. 14, in N°. 6, wordt de afstand van de Aarde tot de Zon op gemiddeld 34,600,000 mijlen opgegeven. Welke mijlen zijn dit? Verder wordt hier gezegd, dat het licht 8 minuten en 13 seconden behoeft om van de Zon tot de Aarde te komen. 2° Stukje, bl. 28, wordt in N°. 8 gezegd, dat het licht daartoe 8 minuten 17,78 seconde noodig heeft, terwijl de afstand hier in Geogr. mijlen wordt gegeven. In beide nommérs wordt de snelheid van het licht per seconde gevraagd. Volgens het antwoord op de vraag in het eerste Stukje is die snelheid 70182,5 mijl, terwijl zij volgens dat in het tweede Stukje 30776648,3 el of 5539,8 uren gaans bedraagt. Hierin heerscht voor 't minst eene groote verwarring. Ter bevordering van de duidelijkheid ware in N°. 7, bl. 41 en N°. 48, bl. 44 de bijvoeging: welke lengte bedoeld wordt, niet kwaad geweest; zoo ook in N°. 11, bl. 41, hoe de bal wordt opgeworpen. — De keuze van de cijfers voor 10 en 11 in N°. 12, bl. 46, beviel ons niet. — Ook in N°. 7, bl. 41, stieten wij op het weglaten der Breedte, of welligt dat de plaatsen op den Equator ondersteld zijn. 13° 15′ verschil in lengte geeft een' zeer uiteenloopenden afstand in ellen voor de verschillende Breedte, waarop die plaatsen gelegen zijn.

In het hoofdstuk over de verklaring van het stelkunstig teekenschrift in de vergelijkingen, 2° Stukje, vonden wij veel dat meer in een werk over de algebra te huis behoorde dan wel hier. — De opgaven ter toepassing van de eigenschappen der evenredigheden zijn met geene karige hand uitgestrooid. In N°. 23, bl. 29, heerscht dezelfde onnaauwkeurigheid, doordien niet op de afneming van de lengte-graden op de verschillende Breedten is gelet.

Wij maakten van deze onnaauwkeurigheden melding, om den Heer V. K., die blijken geeft van ijverig voor de pers te werken, te doen opmerken, dat de waarde van werkjes van dezen aard vooral ook afhangt van naauwkeurigheid en duidelijkheid, en geenszins van het aantal dat geproduceerd wordt.

---

1. *Algebraïsche Oefeningen, den Leerlingen tot Herhaling op te geven; door* J. H. VAN KOTEN, *Leeraar der Wiskunde aan het*

Stedelijk Gymnasium, *Privaat-Docent in de Wis- en Natuurkunde te Amsterdam. Eerste Stukje. Te Amsterdam*, *bij* L. F. J. Hassels. 1856. *In post 8vo. VI en* 49 *bl. f* : - 65.

2. *Algebraïsch Rekenboek voor eerstbeginnenden; door* L. BOUWMAN, *Onderwijzer te Oostermeer. Te Groningen*, *bij* F. Folkers. *In kl. 8vo.* 83 *bl. f* : - 30.

In het laatste tiental jaren is het getal werkjes ter beoefening der algebra zoo zeer toegenomen, dat iemand, die daarmede met zijn discipel eenen aanvang wenscht te maken, volstrekt niet verlegen behoeft zijn om eene goede handleiding te hebben, of het moest zijn, om uit die vele de geschiktste te kiezen. In weerwil hiervan ziet men hun getal nu en dan nog aangroeijen, gelijk nu ook weder met de twee aangekondigde. Beide vervaardigers schijnen zich met de bestaande niet te kunnen vereenigen, en voelden zich opgewekt zelf de hand aan het werk te slaan. Wij hebben het geleverde aandachtig nagegaan en in zekeren zin met de ons bekende werken van dezen aard vergeleken. Behoudens eenige wijzigingen, bestaande in het toevoegen van eenige nieuwe vragen, het vermeerderen van het aantal opgaven in de verschillende hoofdstukken, het weglaten van het theoretische gedeelte, is, naar het ons voorkomt, door den eersten het werkje van SMAASSEN, bij TJEENK te Zwolle, en door den tweeden KUYPERS gemakkelijke voorstellen uit de Algebra, enz., te Groningen, bij J. RÖMELINGH, tot model gekozen. Onderstellende dat de belanghebbende lezer, met beide werkjes niet geheel onbekend is, achten wij het niet noodig hierbij langer stil te staan, en eindigen deze beoordeeling met de verklaring: dat beide werkjes bij het algebraïsch onderwijs, met oordeel gebruikt, zeer goed onder de geschikte hulpmiddelen kunnen gerangschikt worden, waartoe ook de matig gestelde prijs, inzonderheid van het laatste, het zijne bijdraagt; maar ook dat wij meenen te mogen opmaken, dat de Schrijvers tot dezulke behooren, die moeijelijk tevreden zijn te stellen, zoolang de titel van het door hen gebezigde werk niet met hun eigen naam prijkt.

Handleiding tot het gebruik der Logarithmen-Tafels, ten dienste van het Wiskundig Onderwijs. Eerste Stukje. Logarithmen der gewone Getallen. Te Alkmaar, bij Johannes Roem. 1857. *In kl. 8vo.* 31 *bl. f* :- 25.

Het is eene waarheid, dat bij ons, behalve in de gewone zeevaartkundige berekeningen met Logarithmen, in den regel gebruik gemaakt wordt van Fransche of Duitsche tafels, met name die van CALLET, van VEGA en van KÖHLER; en geen wonder, die tafels zijn correct, uitvoerig, gemakkelijk in het gebruik, en daarenboven zijn de laatsten althans niet kostbaar. Bij al deze voordeelen hebben zij evenwel voor menigeen het gebrek, dat de verklaring van de tafels en haar gebruik in eene taal is geschreven, die zij niet verstaan. De Heer J. J. D. G. heeft hieraan wel willen te gemoet komen, door de uitgave van een werkje, uitsluitend bestemd om de Logarithmen-Tafels in den geest als die van CALLET te verklaren en te leeren gebruiken. Het werkje bestaat uit drie paragraphen. In de eerste wordt de tafel van de logarithmen der natuurlijke getallen van 1 tot 108000 beschreven. De tweede leert den logarithmus van een opgegeven getal vinden, en de derde wijst den weg aan, om van een' gegeven logarithmus het getal te bepalen. Ofschoon het doorgaande vrij duidelijk is geschreven, is het goed dat de regels door het uitwerken van een paar voorbeelden zijn opgehelderd. Na eene goede mondelinge verklaring van het wezen der logarithmen en hunne voornaamste eigenschappen, kan men des verkiezende den leerling dit boekske in handen geven, om het voorgedragene verder na te gaan, en zich de behandeling dezer getallen meer eigen te maken.

De Stad Edam en hare Geschiedenis, voornamelijk beschouwd met betrekking tot de beide Kerkbranden van de jaren 1602 *en* 1699. *Opgedragen aan den Edel Achtbaren Raad van opgemelde Stad, door* F. ALLAN. *Te Edam, bij* P. de Boer, P.z. 1857. *In kl. 8vo. XVI en* 98 *bl. f* 1 - :; *best papier en geb. in half linnen. f* 1 - 50.

De lotgevallen van eene stad als Edam te leeren kennen,

kan wel van dat belang niet zijn als die van steden welke eenen overwegenden invloed uitoefenen: zij hebben toch, door eene bekwame hand te boek gesteld, hare waarde, zoo voor de bewoners zelven, als tot opheldering van sommige deelen der landsgeschiedenis.

De Heer ALLAN levert hier aangename proeven van zijne geschied- en oudheidkundige nasporingen. Zijn boekje, eene omgewerkte en vermeerderde uitgaaf van KRUYTHOFF's »Geschiedverhaal der Stad Edam", wat op den titel niet staat uitgedrukt, behelst in vier Hoofdstukken: eene beschouwing van den vroegeren en tegenwoordigen toestand van Edam; van hare groote Kerk in betrekking tot de Geschiedenis der stad; van de overige Kerken en voornaamste Gebouwen; van liefdadige en nuttige inrigtingen en verdere bijzonderheden; benevens een geschiedkundig overzigt; en ten slotte zes Bijlagen. Wij kunnen bij het vele en velerlei dat hier voorkomt, niet stilstaan, maar moeten ons vergenoegen met een paar opmerkingen onder de lezing gemaakt. — Dat Edam niet meer is wat het voorheen, bepaaldelijk in de zeventiende eeuw, was, toont de Schrijver aan met verwijzing naar de takken van welvaart die toen bloeiden, maar thans kwijnen of geheel verdord zijn: de scheepsbouw en scheepvaart zijn, door de ondiepe, voor groote schepen ongeschikt geworden, haven verloopen; de drukke doorvoer is, ten gevolge van den aanleg van het groote Noord-Hollandsche Kanaal, verplaatst; en de van ouds vermaarde kaasmarkt, ofschoon op zich zelve nog belangrijk, heeft voor die van Alkmaar en Hoorn moeten onderdoen. Doch overdreven is zijn zeggen: »waar schijnt de welvaartszon nog even glansrijk als te voren? Allerwege toch derft men, in meerdere of mindere mate, den goede[n] ouden tijd." Dit moge van sommige plaatsen waar zijn, over het geheel zijn handel en nijverheid — men denke aan het diep verval waarin zij eene halve eeuw geleden verzonken lagen — vooruitgegaan, en brengen met landbouw en veehoederij rijke winsten aan. — Uitgewerkt is het verslag van den ramp die Edam op den 23sten Febr. 1602 trof, toen de Groote Kerk (voor de grootste van Noord-Holland na die van Haarlem gehouden), door het onweêr aangestoken, met een aantal belendende woningen afbrandde, en het ingedrongen zeewater den schrik en de verwoesting vermeerderde. Doch het in Bijlage III

medegedeelde is te partijdig kerkelijk gekleurd, en verraadt, vooral in het slot, te zeer zijnen oorsprong, om het, zoo als het daar staat, aan te nemen. De Schrijver geeft dan ook niet duister te kennen, dat hij er weinig geloof aan slaat.

Den lof dien wij aan den inhoud van zijn werk toebrengen, moeten wij aan den vorm onthouden. Van de opgave der menigte fouten ons verschoonende, raden wij den Heer ALLAN ten sterkste aan, meerdere opmerkzaamheid te besteden aan zijne spelling en aan de vorming zijner volzinnen, en voor eene betere correctie te zorgen. Herhalingen als die op bl. 60 en 61 verg. met bl. 10 en 11, en de hinderlijke, telkens terugkomende *dezelve*, *deszelfs*, enz., zullen dan ook wegvallen. — De uitgave is net.

Discours, allocutions et opinions de CHARLES LUCIEN Prince BUONAPARTE, dans le Conseil des Deputés et l'Assemblée Constituante de Rome en 1848 et 1849. Avec un Appendice contenant des Documents Historiques et des Pièces diverses. Traduits de l'Italien d'après le Moniteur, et autres journaux et documents officiels. A Leide, chez *E. J. Brill.* 1857. *In gr. 8vo. IV en* 516 *bl. f* 5-75.

Het opschrift drukt juist uit wat men in dit werk te wachten heeft, 't geen wel wat meer in acht moest genomen worden door schrijvers, die iets anders of meer of minder geven dan de titel van hunne boeken belooft.

Het is eene verzameling van door CHARLES LUCIEN, den zoon van NAPOLEON's broeder, gedurende de woelige jaren van 1848 en 1849 in zijne boven genoemde betrekkingen uitgesproken gevoelens, die geheel niet strooken met de vroeger door zijn oom, later door zijn neef, na het in handen krijgen van het hoog gezag, aan den dag gelegde. Of dat verschil te verklaren zij uit het onderscheid van opvoeding — van al de broeders stemde toch LUCIEN het minst met NAPOLEON overeen — of uit het onderscheid van positie en omstandigheden, durven wij niet beslissen. Doch hoogst verwerpelijk is in ons oog het gedrag van hen, die heden van vrijheid en regt voor allen, van vaderlandsliefde, volksgeluk, enz. opgeven, om morgen, aan het bestuur gekomen, die dingen als uitgediend aan eene

zijde te zetten, en het nog erger te maken dan hunne verjaagde voorgangers. Over de waarde of onwaarde van regeringsvormen, en over het al of niet wenschelijke van veranderingen daarin, kan men ter goeder trouw verschillen, en 's menschen denkbeelden kunnen, na verloop van tijd, door verkregene ondervinding, omkeeren; maar wanneer die omkeering op het oogenblik dat het eigenbelang het medebrengt, geschiedt, dan is dit een spel dat den bedrijver diep verlaagt, en dat uitnemend berekend is om het geschokte openbare gezag nog meer te doen wankelen en alle vertrouwen daarop weg te nemen. Toegevendheid moet men gebruiken omtrent gebreken en misslagen van de in onze dagen zoo ingewikkeld geworden en waarlijk niet te benijden kunst van regeren, maar onbepaald afkeuren een stelsel van bedrog en eerloosheid. Welke braafheid en trouw is er van de burgers te wachten, waar van den zetel des bestuurs het voorbeeld uitgaat van toezeggingen aan wier vervulling men niet eens denkt, van verbindtenissen schandelijk verbroken, van plegtige eeden voor het oog der wereld afgelegd, en geschonden?

Het gezegde zij zonder toepassing gesproken, want wij matigen ons over niemand het oordeel aan, en heeft natuurlijk niet ten doel om iets te ontnemen aan de waardij der edelaardige pogingen van menschen, onder welke wij CHARLES LUCIEN rekenen, die hunne talenten besteedden ter genezing van het van den hoofdschedel tot de voetzool krank geworden ligchaam van den Romeinschen Staat. Ontzettend is het hier, bepaaldelijk op bl. 26 en 27, opgehangen tafereel van diep ingewortelde kwalen, die aan de welvaart des lands onophoudelijk knagen, en soms aan herstel zouden doen wanhopen. Voegt men er de ontzedelijkende bedelarij, struikrooverij en andere verkeerdheden bij, benevens de heimelijke of openbare tegenkanting van wie bij de voortduring der misbruiken belang hadden, in de eerste plaats van PIUS IX en zijne aanhangers, dan is het niet te verwonderen, dat de ijverigste inspanning ten laatste schipbreuk geleden heeft, en dat het den tegenstanders, door buitenlandsch geweld geschraagd, gelukt is de Republiek te doen vallen. Daarom is de arbeid van de vrienden des volks, die de oogen hebben doen opengaan voor de schreeuwende misbruiken, en den weg tot verbetering hebben aangewezen, niet verloren. Waar gevoelens, gelijk ons uit

deze bladen tegenwaaijen, ook onder de massa's verspreid zijn — de algemeene deelneming en medewerking, en de dappere tegenstand aan de Fransche wapenen geboden, bewijzen het — daar mag men aan de toekomst niet vertwijfelen, en zal het ter gelegener tijd blijken, wat er van de nu weêr opgevijzelde geestdrift voor den Paus zij. Intusschen is het heerlijk Italië, vroeger de zetel van magt en beschaving, nog een wingewest van vreemden, en de prooi van grootere en kleinere dwingelanden, die het steeds dieper verlagen en verarmen. Het erfdeel van den zich noemenden Stedehouder van CHRISTUS, waar boven alles verlichting en deugd, welvaart en godsvrucht moesten heerschen, is een van de ellendigste landen geworden. Zulk een staat van zaken zou men ook elders willen invoeren! Mogten Regenten en volken wijzer zijn, en Roomsch en Onroomsch de handen ineen slaan tot afwending van hetgeen, eenmaal doorgedrongen, niet zoo gemakkelijk weêr te keeren valt!

Zijn de hier geleverde uittreksels van de debatten der verschillende zittingen voor den gewonen lezer minder uitlokkend, en brengen zij ons met het eigenlijke volk niet in aanraking, zij voeren ons daarentegen in den kring der mannen van wie in die onrustige dagen de maatregelen tot bevrijding en behoud van het land uitgingen, en stellen ons door het blootleggen hunner bedoelingen in staat tot een regt oordeel. Gaarne vereenigen wij ons met het motto van dit werk: »La postérité devra chercher l'histoire véritable des révolutions de notre époque, plutôt dans les discours improvisés des hommes qui y ont pris une part active, que dans les laborieux écrits des narrateurs qui n'en ont été ni les acteurs ni les témoins." — Overigens komen de vroegere en latere bedrijven en lotgevallen van den hoofdpersoon CHARLES LUCIEN niet ter sprake, maar de moedige, doch verijdelde pogingen van Rome's burgers tot afschudding van het wereldlijk juk van den Paus, hunne houding bij zijne vlugt, en bij de nadering en den aanval der Fransche legermagt, verkrijgen door het medegedeelde veel licht, terwijl op de naburen in hun even vruchteloos streven blikken worden geslagen.

Octaviæ Querela. Carmen, cujus auctori JOHANNI VAN LEEUWEN, e vico Zegwaart, certaminis poëtici præmium secundum e legato JACOBI HENRICI HOEUFFT adjudicatum est in consessu publico Academiæ Regiæ Scientiarum, die 9 Martii anni 1857. Amsterdam, apud *C. G. van der Post*. 1857. *In gr. 8vo.* 14 *bl.* *f* :- 50.

OCTAVIA, dochter van Keizer CLAUDIUS en MESSALINA, door hare stiefmoeder AGRIPPINA in den prillen kinderlijken leeftijd van elf jaren aan haren gedrogtelijken zoon NERO uitgehuwelijkt, maar door dezen ter gunste van POPPÆA verwaarloosd, werd, nog maar twintig jaren oud, het slagtoffer van den moordlust haars echtgenoots. Hoewel de dochter van een onnoozelen vader en eener moeder, die in losbandigheid van zeden door geene vrouw ooit overtroffen werd, genoot OCTAVIA niet te min de algemeene achting en het algemeene medelijden. Acht jaren lang was zij keizerin geweest en vrij gebleven van het vreeselijk zedebederf, dat het paleis der CAESAR's besmet had, toen NERO haar verstiet, en onder bewaking van krijgslieden naar het eilandje Pandataria (thans Vendotena) verbande. Maar weinige dagen was zij daar, toen hij bevel gaf, haar te dooden. Dit geschiedde door het openen harer aders, maar het bloed vloeide te langzaam; — een heet bad verhaastte haar einde.

Voorwaar een vrouwelijk leven, 'twelk alle vereischten voor een treurspel, althans een klaagzang, in zich vereenigt, en waaraan alleen ontbreekt, dat de geschiedenis te bekend is en te veel walgelijks bevat om hare *horreurs* in een dichterlijk aesthetisch gewaad te kleeden. De klassieke Oudheid heeft ons niets dergelijks nagelaten, als schaamde zij zich hare taal te leenen aan een dichtstuk, waarin een NERO vereeuwigd zou worden. Slechts de meesterlijke hand van eenen TACITUS, die de waarheid niet wil bedekken, noch verbloemen, heft het gordijn op, en laat ons een tooneel aanschouwen, over welks verschrikkingen achttien eeuwen hebben geijsd.

De Heer VAN LEEUWEN, wiens Latijnsche Muze hem geene rust laat, heeft het tragische der historische figuur dezer OCTAVIA juist erkend, en haar tot hoofdpersoon van een gedicht gekozen, waarmede hij andermaal naar den prijs van HOEUFFT's

legaat heeft gedongen en andermaal den tweeden prijs mogt behalen.

In dit Tijdschrift, N°. IV van dezen jaargang, werden de *Carmina* van V. L., die in 1856 bekroond waren, aangekondigd. Wat daar in 't algemeen van de Latijnsche poëzij gezegd is, beamen wij geheel en al, en vinden het derhalve een grooten vooruitgang, dat de Muze dezes Latijnschen dichters zich nu althans in geen valschen opschik heeft getooid als toen zij b. v. de Heeren der Koninklijke Akademie van Wetenschappen DAPHNISSEN c. s. noemde. Niets toch is natuurlijker, dan eene OCTAVIA in hare moedertaal te laten klagen over haar lot, dat zelfs bij een misdadig Rome het medelijden wekte. Ook de conceptie van het gedicht is niet ongelukkig noch onpoëtisch. De jeugdige Keizerin, door TACITUS nog *puella* genoemd, bevindt zich in hare ballingschap eindelijk eens alleen en vrij van spionnen. Zij hoort op de eenzame wandeling de nachtegaal zingen, en de klaagtoonen van deze ontlokken ook haar de lang verkropte klagten. Haar leven, haar droevig leven, waarmede eene AGRIPPINA en een NERO speelden, was niet benijdenswaard. Deze *Augusta* was minder dan eene slavin. Maar ziet, — eensklaps ontdekt ze hare moordenaars, die haar zoeken, en gaat zij hun te gemoet met deze kloeke woorden:

„En pectus, famuli: domino me dicite vestro
„Quam tremet ipse brevi, non tremuisse necem."

Wij missen hier echter de historische getrouwheid. TACITUS (*Annal.* XIV, 63, 64) schrijft haar wel degelijk een sterken doodsangst toe, dien wij niet van lafhartigheid kunnen vrijspreken: »cum jam viduam se et tantum sororem testaretur, communesque Germanicos, et postremo Agrippinæ nomen cieret, qua incolumni, infelix quidem matrimonium, sed sine exitio pertulisset. Restringitur vinculis, venæque ejus per omnes artus exsolvuntur: et quia pressus pavore sanguis tardius labebatur, præfervidi balnei vapore enecatur." Een doodsangst, geenszins onnatuurlijk en overeenkomende met dien hare moeder, de ontuchtige MESSALINA, bij haar sterven openbaarde, maar toch niet heldhaftig, niet als van de heldinnen der Grieksche tragedie. Wij zouden juist daarom de voorkeur gegeven hebben aan de historische voorstelling der zaak en het dichterlijke

van het onderwerp gevonden hebben in dat bitter klagen, dat meisjes-achtig smeeken aan NERO's beulen, na zich een oogenblik vrij en onbespied te hebben gevoeld. Wezenlijke grootheid van geest kan men aan deze OCTAVIA toch niet toeschrijven. Immers bij gelegenheid der vergiftiging van haren broeder BRITANNICUS getuigt de harde, maar waarheidlievende TACITUS van haar: »OCTAVIA quoque, quamvis rudibus annis, dolorem, caritatem, omnes adfectus abscondere didicerat. Ita post breve silentium, repetita convivii lætitia." (*Ann.* XIII, 16.)

Als Latijnsch dichtstuk, d. i. als proeve van Latijnsche prosodie en versificatie, als navolging der Ovidiaansche en Tibulliaansche elegie willen wij het werk des Heeren VAN LEEUWEN thans niet beoordeelen. Dat heeft de Commissie der Koninklijke Akademie reeds gedaan, en voorzeker beter gedaan, dan wij zouden vermogen. De indruk, wij ontveinzen het ons niet, is gunstiger van de *Octaviæ Querela*, dan dien de *Lycidas* en de *Musæ invocatio* bij de lezing maakten; wij vinden, dat de poëzij hoogere waarde heeft, al moge de versificatie minder vloeijend en hier en daar duister zijn. Waarschijnlijk echter ligt de oorzaak van dit laatste grootendeels in de historische toespelingen, die de lezer zich niet oogenblikkelijk herinnert, en die hem spoedig naar zijnen TACITUS en SUETONIUS doen grijpen.

Van ganscher harte wenschen wij den Heer VAN LEEUWEN bij een volgend *concours* den eersten prijs toe. Zijn ijver en zijn aanleg maken hem, onzes inziens, dat loon waardig. K.

Grieksche Spraakleer, vooral van het Attische taaleigen. Ten gebruike voor scholen. Naar het Hoogduitsch van K. W. KRÜGER, *bewerkt door Dr.* C. M. FRANCKEN. *Twee Deelen. Te Amsterdam, bij* Johannes Müller. 1853, *en* 1857. *In gr. 8vo. f* 5-35.

Van 1853 tot 1857 hebben wij met de Vormleer (het woord »Etymologie" toch, hierin gelukkiger dan »Syntaxis", wordt tegenwoordig aldus verduitscht) in de hand op de Syntaxis zitten wachten. Of, zoo wij voorzigtig waren, hadden wij die eerste helft nog niet gekocht, voordat de tweede niet *in spe*, maar *re vera* voor ons lag: eene Grieksche Grammatica toch is een werk, waarin men, — de ondervinding leert het, — wel eens halverwege steken blijft.

Eindelijk is dan nu ook de Syntaxis uit de inmiddels hooggeleerd geworden pen gevloeid. En gelukkig, dat dit gebeurd is; want het is ten volle waar, wat de Schrijver in zijne Voorrede beweert, dat wij deze Grammatica nog zeer goed gebruiken kunnen, ondanks de vele voorgangsters, die reeds vroeger over de grenzen zijn gekomen.

De verdiensten van het originele werk van KRÜGER zijn te wèl bekend (of moeten het althans zijn), dan dat ik daarover hier behoef uit te weiden. Naar de hoogte, waarop deze industrie tegenwoordig staat, geloof ik ook, dat deze Grammatica de beste is, welke de markt oplevert. Wij vinden er in weder, wat ons met KRÜGER's Commentaren op THUCYDIDES en XENOPHON zoo ingenomen doet zijn: degelijke kennis van het Grieksch, volledigheid, kernachtigheid en betrekkelijke duidelijkheid. Ik zeg »betrekkelijk", omdat, hoe helder blijkbaar des Duitschers hoofd en hoe degelijk zijn stijl is, die helderheid, vooral voor den oningewijde, wel eens onder de terminologie der Germanen begraven wordt; — maar dat is de landkwaal, waaraan KR. nog niet eens erg laboreert.

Ik zal mij dus niet aan speciale aanmerkingen wagen, die meer den Duitschen dan den Hollandschen Hoogleeraar gelden, en beter in een uitsluitend philologisch tijdschrift passen zouden. Het komt hier vooral aan, dunkt mij, op de verhouding tusschen het oorspronkelijke en de bewerking, in hoeverre verandering ook verbetering was. Die verhouding is met weinige woorden te determineren: het is geene vertaling, maar eene bewerking, geen vertaalde KRÜGER, maar een Hollandsche; zeer veel veranderd en bruikbaarder, maar niet altijd veel verbeterd. Meest geldt dit echter de Syntaxis; de Vormleer werd meer getrouw naar de Duitsche gevolgd, gelijk ook meest alle Grieksche Spraakkunsten in de Etymologie tegenwoordig meer op elkander gelijken, dan in de Syntaxis.

KRÜGER noemt zijn werk »Schulgrammatik"; maar legt er nog al gewigt op, dat het geene »Schülergrammatik" is. Hij wil hiermede te kennen geven, dat het niet alleen een Handboek is voor het gebruik der leerlingen, maar vooral eene handleiding voor den docent bij het onderwijs, gelijk bij hem de Grammatica meer een werktuig in de hand des leermeesters is, dan een leiband voor den leerling. Bovendien kwam er nog iets bij, wat hem te meer de beperkingen van het

gewone schoolonderwijs uit het oog deed verliezen. Het hielp den Schrijver nog niet veel, of hij zijn boek al voor de scholen bestemde; het Pruissische Gouverment heeft ook wat in te brengen. In den beginne werd de invoering dezer Grammatica op de scholen door de daartoe gestelde autoriteit niet toegestaan, of ten minste er eene voorwaarde aan verbonden, die het zoo goed als onmogelijk maakte. En, om dus toch iets bruikbaars te leveren, besloot de S. er veel in op te nemen, wat slechts voor den geleerde van genoegzaam belang is. Later dreef die wolk van ongenade wel weêr weg; maar de sporen er van zijn, vooral in de Syntaxis, duidelijk genoeg te vinden; terwijl buitendien de Duitsche schooljeugd op veel hooger trap staat, en nog meer geacht wordt te staan, dan de onze. Zóó laat het zich verklaren, dat in KRÜGER's boek niet alleen veel wordt gevonden, wat voor een leerboek overbodig geacht kan worden, maar ook de *habitus atque color*, over het algemeen, wat te geleerd is. Daartoe kan men enkele tusschengevoegde redeneringen en vele andere kleinigheden rekenen, die de polemiek den Schrijver in de pen gaf, de herhaalde vermelding van oude en nieuwere Grammatici, het afzonderlijk bespreken van deze of gene verklaring of lezing der aangehaalde plaatsen, en dergelijke meer.

De Heer FRANCKEN heeft dan ook met moedige hand het oorspronkelijke werk naar zijne inzigten versneden, en het meer »als eene rijke voorraadschuur van bouwstoffen dan als een geheel afgewerkt en doelmatig gebouw" beschouwd. Maar even als dikwijls een nieuwe bewoner van een huis, veel, wat de vorige naar zijnen smaak had ingerigt, naar louter particuliere conveniëntie verandert en vertimmert, zoo is het, dunkt mij, ook hier gegaan.

ZHG. heeft veel *verkort* en veel *veranderd*. Wat de *verkortingen* betreft, men begrijpt uit het voorafgaande, dat zij hier en daar hoog noodig waren. Zoo heeft dan ook het geoefend oog des Heeren FRANCKEN veel als ballast herkend en over boord geworpen. Doch dit is wel wat ver gedreven, en er is veel met den ballast mede gegaan, wat mij als bepaald verlies voorkomt. Een groot aantal somtijds wel minutieuse, maar toch fijne grammaticale opmerkingen zijn weggelaten; te voorbarig, dunkt mij, als men bedenkt, dat ook de Heer FRANCKEN zijne Grammatica voor de leerlingen schijnt te bestemmen, die

ENGER reeds doorgewerkt hebben. Mogen zulke bijzonderheden op de scholen al niet dagelijks voorkomen, de leerling mag ze voor eigen studie in later tijd wel weten. Onder de verkortingen echter, die ik vooral betreur, behoort het weglaten van zeer vele bewijsplaatsen. Wanneer wij in het naschrift lezen, »dat het oorspronkelijke ook uitgebreid is, door toevoeging van geschikte bewijsplaatsen, vooral bij betwiste constructies en het geven van eene vertaling van ten minste één voorbeeld bij elken belangrijken regel", — dan moeten wij dit met een grein — ja, wel met twee grein zout opvatten. Zeker, die vertaling is eene aanwinst en eene groote hulp voor den oppervlakkigen gebruiker; maar van de toegevoegde bewijsplaatsen blijft niet veel over, als men wat nader toeziet; zij waren dikwijls slechts een noodzakelijk gevolg van veranderde redactie, zij werden ook wel eens uit een vroegeren, reeds door KRÜGER ter vergelijking aangehaalden regel geput. Veel talrijker daarentegen zijn de regels, waar de Heer FRANCKEN een groot deel der bewijsplaatsen of voorbeelden (want hierin is toch geen groot verschil) heeft achterwege gelaten. En dit schijnt mij een groot verlies te zijn. Het laat zich verklaren, dat de Heer F. zoo deed, die met velen van het denkbeeld schijnt te zijn, dat de leerling de Grammatica van buiten moet leeren. Ik vind dat eene treurige methode: niet door lezen of van buiten leeren, maar door *gebruiken* en *bestuderen* wordt de Grammatica gekend. Doch de machinale leerling wordt later ook zelfstandig studerende. Ook dan raadpleegt hij zijne Grammatica nog wel eens, b. v. om van de eene of andere constructie de juiste kracht en omvang na te pluizen. In zulk geval heb ik voor mij ten minste nooit over te veel, maar wel over te weinig voorbeelden geklaagd. Iedere constructie toch heeft weder hare eigenaardige *nuances*, die dikwijls alleen door overvloed van voorbeelden behoorlijk in 't licht worden gesteld. — Daarenboven was het een geliefd, maar niet onaardig nevendenkbeeld van KRÜGER met zijne vele voorbeelden, om eene soort van »Anthologie hellenischer Lebensweisheit" te geven. Het is jammer, dat dit denkbeeld zoo weinig genade heeft gevonden in de oogen des Heeren FRANCKEN.

Gunstiger oordeel ik over het algemeen over de *veranderingen*, hoewel met het noodige voorbehoud. Het was mij onmogelijk

ze alle na te gaan, maar uit hetgeen ik heb kunnen vergelijken, meen ik gerust te kunnen opmaken, dat in bruikbaarheid het boek er verbazend veel door gewonnen heeft, maar in juistheid niet overal; terwijl de systematische indeeling totaal is verscheurd. Men kan ze tot drie soorten terugbrengen: 1°. die welke meer de enunciatie gelden, 2°. die welke in de afzonderlijke dispositie der regels, en 3°. die welke in de generale dispositie van de Syntactische stof zijn gemaakt.

De eerste betreffen natuurlijk vooral den stijl, en deze wint het van den Duitschen in duidelijkheid en eenvoudigheid. Dikwijls echter gaat de Heer F. verder, en geeft tevens eene andere verklaring van het besproken punt; in zoo verre eene andere voorstelling van dezelfde zaak zeer ligt eene andere zienswijze geeft. Moge al het verschil grootendeels van weinig beteekenis zijn, men moet wel eens vragen: is de verandering ook verbetering? De woorden, die voor de Duitsche in de plaats worden gesteld, behelzen herhaalde malen eene meer eenvoudige, maar ook meer oppervlakkige verklaring, die niet zoo diep op het eigenaardige der taal ingaat.

Het meeste nut hebben de wijzigingen aangebragt, die ik in de tweede plaats noemde. Met bewonderenswaardigen *tact* weet de Heer FR. dikwijls de onderdeelen van eenen hoofdregel zoo om te zetten, dat de volgorde veel geleidelijker is; of bij elkander behoorende verschijnselen zoodanig hetzij te coördineren, hetzij te subordineren, dat zij in een beter licht verschijnen, en de overzigtelijkheid (*sit venia verbo*) er grootelijks door wint. Ook is hij meer zorgvuldig, om de hoofdregels behoorlijk in te leiden, door de eene of andere generale of zamenvattende opmerking, die de te behandelen verschijnselen beter verklaart. Hierdoor is een bepaald gebrek in het werk des Duitschers verbeterd, die u bij elken nieuwen regel met stoïsche »Vornehmheit", bot op 't lijf komt vallen.

Jammer, dat het bij deze wijzigingen niet blijven mogt. Nog meer is er veranderd, en wel de geheele dispositie van KRÜGER's Syntaxis. Ook de systematische indeeling, waardoor KRÜGER, naar mijn inzien, juist uitmunt, moest hervormd worden, doch werd er niet beter door. In 't algemeen kan men gerust zeggen, dat tot nog toe de leidende draad, om, wat men nu eenmaal Syntaxis noemt, te rangschikken, niet gevonden is. Wat de Latijnsche taal betreft, heeft het eenmaal

aangenomen gebruik hierin wel eenigermate voorzien; en voor de nieuwere talen bekommert men zich minder om systeem; — maar de Grieksche vooral lijdt onder dat gebrek. Nu zijn het vooral twee methoden van rangschikking, die nog steeds met elkander om de heerschappij strijden, welke men de *grammaticale* en de *logische* kan noemen. De eerste gaat uit van de woordvormen, die men in de Etymologie reeds behandeld heeft, bespreekt die achtereenvolgens, en tracht alle regelen en constructies zoo doende onder rubrieken te brengen. Maar het kan dan niet missen, of men krijgt constructies, waarvoor men alzoo geene rubriek vinden kan, en men behelpt zich dan met aanhangsels en bijlappen. De andere wil de logische deelen der rede ten grondslag leggen, en tracht daarop een indeelingssysteem te bouwen, wat gelegenheid geeft, om alle *idiomata* te verklaren. Maar ook dat streven is ijdel. Vooreerst behoeft eene Grammatica de taal niet in alle deelen te ontleden; zij behoeft slechts de punten van verschil tusschen de bekende en de aan te leeren taal aan te roeren, en wanneer deze methode consequent volgehouden wordt, overlaadt zij den leerling met veel, wat hem niet noodig is. Ten anderen wordt zoo doende zeer veel, wat grammaticaal bijeen behoort, en elkander *per analogiam* verklaart, moedwillig vaneen gescheurd, welk gebrek niet door allerlei verwijzingen is te verhelpen. Hoe systematisch ook in schijn, en misschien geschikt om het inzigt in eene reeds bekende taal te verhelderen, voor eene nog te leeren taal blijkt zij weinig bruikbaar. De halfmethode, die beide vereenigt, door dan uit het ééne, en dan weder uit het andere vaatje te tappen, is zeker wel de minst verkieselijke.

Krüger is een verklaard tegenstander van de tweede methode, en tracht de eerste zoo veel mogelijk te verbeteren. Daartoe verdeelt hij zijne Syntaxis in twee hoofddeelen, een analytisch en een synthetisch gedeelte. Het eerste handelt over de beteekenis en het gebruik der in de Etymologie besproken vormen, voornamelijk dus over de zoogenoemde *regimina*; het tweede verklaart de verschillende wijzen van verbinding tusschen de begrippen, den bouw en de verschillende soorten der zinnen. In het laatste worden de logische bestanddeelen der taal wel aangestipt, voor zoo ver noodig is, maar niet ten grondslag gelegd. Ik wil niet zeggen, dat hij hiermede de

volkomenheid bereikt heeft; de voorzetsels en bijwoorden b. v. komen nu nog al vreemd achteraan, en in het Eerste Deel heeft hij bij de Pronomina al veel moeten zeggen, wat eigenlijk in het Tweede te huis behoort, gelijk dit over het algemeen zich te veel met aanhalingen uit het Eerste voeden moet. Doch om maar een voorbeeld te noemen, het gebruik, om de Pronomina, die in de Etymologie bijeen behandeld worden, ook in de Syntaxis bij elkander te houden, stond zijne hoofdverdeeling ook nog al in den weg, daar de Relativa (zoowel Pronomina als Adverbia) niet minder dan de Conjunctiones de verbindingen tot zinnen vormen, en eigenlijk in de Syntaxis eene geheel andere rol spelen, dan de andere Pronomina.

Ik wil mij echter niet verder in deze quaestie verdiepen, die mij te subtiel wordt, en niet in weinig woorden besproken kan worden; maar houd het er voor, dat het voornaamste gebrek van KRÜGER is, dat hij niet consequent genoeg zijne methode doorzet. Op den weg, dien hij heeft ingeslagen, zou men misschien het best tot eene geleidelijke, gemakkelijk te volgen indeeling der Syntactische stof komen; hoewel de geheele indeeling der Grammatica, zoo als die nu gebruikelijk is, daartoe wel eene herziening behoeft.

De Heer FRANCKEN echter, verlaat dezen weg weder geheel en al, en maakt het eer slechter dan beter. Hij neemt, en dan slechts gedeeltelijk, de zoogenaamde logische verdeeling te baat, en heeft »datgene, wat alleen uit het denkbeeld van zin kan worden afgeleid, zoo als de leer van subject en praedikaat en hunne overeenstemming, enz. in eene afzonderlijke afdeeling voorop geplaatst." Verder houdt hij weder de volgorde der Etymologie (zoo als het, niet zeer duidelijk, genoemd wordt), maar later »in een onderdeel van de leer van 't Verbum, de behandeling der tijden en wijzen, is hij weder van het denkbeeld van zin uitgegaan." De woorden zelve des Schrijvers doen reeds genoeg uitkomen, hoe weinig consequent hij hierin te werk gaat. ELIA zou dat »hinken op twee gedachten" noemen.

Ofschoon ik echter mijne bewering tracht te staven, dat niet alle veranderingen verbeteringen zijn geweest, dit alles neemt niet weg, dat de geachte Schrijver ons een verre weg meer bruikbaar boek heeft geleverd, dan dat van KRÜGER. *Bruikbaarheid* is dan ook de niet te versmaden deugd, waardoor

zich het werk van den Hoogleeraar onderscheidt. Niet het minst werd deze vermeerderd door drie vrij belangrijke verbeteringen, die ik het laatst noem, omdat ze meer den vorm betreffen, maar die van groot gewigt zijn, en aller goedkeuring zeker zullen wegdragen. Vooreerst heeft de Heer F. zich de moeite getroost, om de belangrijkste aangehaalde plaatsen na te slaan, en de juiste plaats, waar zij gevonden worden, op te geven, — een werk van zelfverloochening, voorzeker, maar zeer nuttig. Ten tweede is voor elk Deel eene behoorlijke inhouds-opgave gevoegd, wat KRÜGER ook maar verzuimt. Zijn boek is allerlastigst om na te slaan, en hierom zou ik bijna den Pruissischen adelaar (van wien ik *beiläufig* tegenwoordig anders niet houd) gelijk geven, dat hij zulk een boek niet onder zijne beschermende vleugelen nam. En ten derde heeft de Heer F. een student gezocht en gevonden, die — ik wil niet zeggen het ondankbare, maar nog al machinale werk op zich heeft genomen, om eenen vrij uitvoerigen Index op het geheele werk te maken.

Quae quum ita sint: als mij iemand vraagt: Mijnheer! welke Grieksche Grammatica zoudt gij mij aanraden? mijn antwoord zou zijn: »Gij kent geen Duitsch, niet waar? welnu! begin dan met ENGER, en neem dan al spoedig FRANCKEN's KRÜGER."

Keurdichten uit de XVI[de] *Eeuw. I. Jonker* JAN VAN DER NOOT, *met een berigt over zijn leven en zijne werken, alsmede een Glossarium der bijzonderste verouderde woorden, uitdrukkingen en taelvormen, door* K. F. STALLAERT. *Te Gent, ter boek- en steendrukkerij van* J. S. van Doosselaere, *en te Amsterdam, bij* H. J. van Kesteren. 1857. *f* 1-50.

»De oude weelde was verdwenen: de weelde van later dagen was nog niet doorgekomen. — — Ons gemeenebest was toen in een tusschenstaat", wordt zeer juist door Mr. J. VAN LENNEP opgemerkt in zijn *Pleegzoon* aangaande de zestiende eeuw. En die periode was niet alleen voor het private leven der burgers van onze republiek, niet alleen voor de publieke positie van ons land een tusschenstaat. In alles waren groote schreden van achteruitgang gedaan, en niet het minst droeg de vaderlandsche letterkunde daar blijken van. Vreemde invloed had

op de volkstaal niet minder dan op de staatszaken gewerkt, had veel van wat in vroeger tijd opgebouwd was, afgebroken, en dreigde de kostbaarste bezitting des volks, zijne taal, met vernietiging. Maar in Pandora's doos bleef de hoop achter; er waren omstandigheden, waarvan nog herstelling te wachten was; sommigen klemden zich daaraan vast, poogden zoo veel in hun vermogen was, de bouwvallen der taal voor geheele slooping te bewaren. Zij ijverden voor de landstaal en trachtten anderen met dezelfde geestdrift voor die goede zaak te vervullen.

Wat zonder dien ijver van de taal zou geworden zijn, of het genie van een VONDEL en anderen in staat zou geweest zijn, om — gelijk het nu op de behouden fundamenten het heerlijk gebouw onzer taal opgetrokken, en de bewaarde bouwvallen tot dit doel gebruikt heeft — zelf die grondslagen te leggen; — het valt moeijelijk dit uit te maken. Zonder twijfel is het echter, dat wij aan hen, die in de zestiende eeuw de hand aan onze taal en letterkunde gehouden hebben, en tegen den heerschenden tijdgeest, die de taal met vernietiging dreigde, het pantser hebben aangegord, grooten dank verschuldigd zijn. Is hetgeen zij geschreven hebben gebrekkig — men waardere het wegens het edele doel, dat de schrijvers voor oogen hadden, wegens de rijke vruchten welke hunne ijverige pogingen gedragen hebben; kan het meerendeel hunner geschriften niet onder de aangename lectuur gerekend worden, men stelle al wat uit de pennen dier taal-bewaarders gevloeid is, op hoogen prijs wegens zijn historisch belang.

Na hetgeen ik geschreven heb, zal het den lezer der *Vaderl. Letteroefeningen* niet bevreemden, wanneer ik mijne groote ingenomenheid met eene onderneming als die van den Heer STALLAERT te kennen geef; en het is niet alleen met zijn plan, maar ook met de uitvoering daarvan (voor zoo verre daarvan de proeven voor mij liggen), dat ik zeer ben ingenomen. Met eene uitmuntende Inleiding op eene bloemlezing uit de gedichten van Jonker JAN VAN DER NOOT, welke een berigt aangaande diens leven en werken bevat, zijn de eerste twintig bladzijden dezer eerste Aflevering gevuld. De Heer STALLAERT toont zich daarin een groot ijveraar voor de goede zaak welke hij voorstaat, het behoud niet alleen, maar de verdere ontwikkeling der Vlaemsche tael in zijn vaderland; zijn ijver

vervoert hem echter niet zoo ver, om de letterkundige producten der zestiende eeuw, welke hij gaat uitgeven, als modellen van smaak en vorm aan te prijzen, en op 't voetspoor van een zeer bekwaam beoefenaar onzer taal en letterkunde hier te lande, zijn uil voor een valk te houden. Integendeel; de Heer STALLAERT zegt in zijne Inleiding: »De letterkunde der zestiende eeuwe is overigens mede een eerbiedwaerdig uitvloeisel van onzen nationalen geest; een spiegel, in welken, *ofschoon die eenigszins overwasemd zy*, het ons nuttig zyn kan te turen; zy is immer eene schakel, *al is deze beroest*, tusschen heden en gisteren, tusschen de onafgebroken reeks van ons handelen en denken als volk; zy is mede een dier weinige zuilen van den heerlyken bouw onzer vaderen, welke door de vernielende zuiderwinden eenigermate verschoond zyn gebleven, en die zuile moet in eere gehouden worden, *laet ze dan bemost zyn en begruisd.*" Eenige regels vroeger erkent de Heer STALLAERT, dat »de Nederlandsche letterkunde in de zestiende eeuw geen dier sieraden heeft opgeleverd, welke aen het nageslacht als voorbeelden van smaek en vorm, als pronkstukken van schepping of waerneming kunnen aengeprezen worden." In dien onpartijdigen geest wordt ook over de werken van Jonker JAN VAN DER NOOT geoordeeld. Wel worden de goede hoedanigheden van 's jonkers werk aangetoond en geprezen, maar de gebreken worden in 't geheel niet over 't hoofd gezien. In de bloemlezing vindt de lezer van dit boekje gelegenheid om hetgeen de Heer STALLAERT aangaande VAN DER NOOT'S verzen heeft opgemerkt, aan die gedichten zelve te toetsen, en ik houd mij overtuigd, dat ieder zich bij het gevoelen van den Heer S. zal nederleggen, en bij het vele gebrekkige in die gedichten, veel waarlijk goeds niet over het hoofd zal zien.

De bloemlezing wordt gevolgd en het boekje besloten met een »*Glossarium*, of lijst der bijzonderste verouderde woorden, uitdrukkingen en taelvormen, voorkomende in VAN DER NOOT'S *Olympiados* en *Poëtische Werken;* als bijdrage ter vollediging van PLANTYN'S en van KILIAEN'S *Woordenboek;*" dit *Glossarium* getuigt van de naauwgezette studie van den Heer S., en hoewel ik bij menige opmerking in zijn gevoelen niet deelen zou, zij hem ook hieromtrent de lof geschonken, dien hij ten volle verdient.

Met verlangen zal zeker ook het Nederlandsche publiek naar

de tweede Aflevering dezer *Keurdichten* uitzien, waarin JAN-BAPTISTA HOUWAERT en zijne werken zullen behandeld worden, en welke eveneens van een *Glossarium* zal zijn voorzien.

De Gentsche pers van den Heer VAN DOOSSELAERE levert goed werk. D.

Liefde uit haat. Door AMALIA SCHOPPE, *geb.* WEISE. *Naar het Hoogduitsch. Te Gorinchem, bij* A. van der Mast. 1857. *In gr. 8vo.* 356 *bl., met vignet. f* 3 - 25.

Het werk werd mij gezonden, en toen ik den titel en den naam der Schrijfster op den rug van den band las, ontstond er een gevoel in mij, zoo ongeveer als of wijlen mijne oud-overgrootmoeder belet op de koffij had laten vragen; en waarlijk, indien ik de goede dame met hare *paniers* en hare *mouches*, op hooge hakjes, onder een bevallig waaijerspel had zien binnentrippelen, dan zou mijne verwondering daarover naauwelijks grooter hebben kunnen zijn, dan over den inhoud van dezen *nieuwen* roman.

En hier zal ik de vergelijking maar staken, want ik zou vreezen al te onregtvaardig jegens mijne gezegd oud-overgrootmoeder te zijn door te veronderstellen, dat een uurtje van haar ouderwetsch gekeuvel mij niet honderdmaal beter zou hebben bezig gehouden, dan de lezing van deze hoogst nietige bladen. Zulk een boek, in deze dagen!

Men ziet wel op den titel, dat het in 1857 bij VAN DER MAST is uitgegeven, maår bij gebrek van toelichtende voorrede blijft het de vraag: Heeft A. S. het pas geschreven, of is het door een harer bewonderaars uit de oude doos opgehaald, en dus slechts nieuw door vertaling? Het doet trouwens ook weinig ter zake: een goed werk is ten allen tijde goed, en dit is zelfs met den glans der nieuwheid nooit goed geweest. Vóór 30 à 40 jaren had het misschien met de stortzee van Duitsche romans, als schuim, ongemerkt de sluizen mede kunnen binnenspoelen, maar hoe in den tegenwoordigen tijd, waarin zelfs den gewonen romanlezer zooveel degelijker kost wordt opgedischt, nog iemand lust gevoelt om zulk een prul te vertalen... dat is vreemd; wij zouden haast zeggen, 't is bedroevend, want ieder uur daaraan besteed, had beter

besteed kunnen zijn. Mogten er nu slechts niet vele met de lezing verloren gaan. Verbeeld u een roman volgens het oudste recept: Eene wonderschoone gravin als middenpunt, en eene haar omringende constellatie van graven, prinsen, baronnen en kunstenaars, die hunne *liefdebehoevende* harten de wereld ronddragen. Wij moeten hen ademloos volgen, van de eene badplaats naar de andere, en, zijn wij ergens aangekomen, dan wordt ons daar niets bekend gemaakt dan de naam van HELÔISES logement en de toestand van de harten dier Heeren, die haar nu eens haten, dan eens beminnen. Teringzieken — duël — niets ontbreekt; er zijn echter geene sporen van vergiftiging aanwezig.

Het zou moeijelijk zijn den krijg lang te volgen, maar eindelijk loopt de schoone in den val; uit die wel wat al te krasse liefde, wordt weder een halve haat, maar men eindigt toch met *in zaligheid opgelost* te zijn.

Nu over het prentje. Het zwevende, hangende kind verbeeldt eene bloem te plukken, die hem, zoo lezen wij, in de oogen flonkerde. Hoe het echter, op de rots staande, die bloem kon zien? dit zal wel een optisch raadsel blijven. Het moet daar met de straalbreking en buiging al raar zijn toegegaan, of de oogen van het kind waren van eene andere constructie dan een gewoon menschenoog. M. P. H.

Schoolbibliotheek N°. 1. *Kleine Aardrijkskunde van het Koningrijk der Nederlanden, in een en dertig Lessen, door* W. A. ELBERTS, *Onderwijzer te Leiden. Met eene kaart. Tweede druk. Te Leyden, bij* P. Engels. 1857. *In kl. 8vo.* 92 *bl. f*: - 30.

Onder den algemeenen titel van *Schoolbibliotheek*, stelt de Uitgever P. ENGELS, te Leyden, zich voor eene reeks van werkjes voor schoolgebruik uit te geven, en worden onderwijzers, die iets geschikts in dit *genre* voor de pers gereed mogten hebben of zouden willen maken, verzocht zich ter medewerking aan den Uitgever te rigten.

De serie wordt geopend met bovengenoemd werkje van den Heer ELBERTS, en mag wèl geopend heeten. Wij hebben het boekje met genoegen gelezen; 't bevat natuurlijk slechts het

noodzakelijkste, maar schijnt ons een zeer bruikbare leiddraad om jonge kinderen een denkbeeld te doen krijgen van hun vaderland en zijne Overzeesche bezittingen.

Wij zullen de zeer geleidelijke wijze van behandeling hier niet nader opgeven; maar willen toch, door een paar opmerkingen, doen zien, dat we 't boekje met attentie gelezen hebben. Eerstens kennen wij noch geboren Almeloërs de op bl. 31 opgenoemde gaasfabrieken te Almelo. Dit stadje is over 't geheel stiefmoederlijk behandeld: op het anders nette kaartje staat het niet. Verder lezen wij op bl. 44, dat »wat men van de overdreven zindelijkheid der bewoners van *Broek in Waterland* verteld heeft of nog vertelt, louter sprookjes zijn." Dit hebben wij van Noord-Hollanders zelven ons wel eens anders laten vertellen; ook duiden nog in onze dagen de geheele bouw en inrigting van 't dorp overgroote zucht tot zindelijkheid aan. Gaarne geven we echter toe, dat de sporen er meer en meer van verdwijnen.

Evenmin wisten wij, dat *Veendam*, zoo als bl. 63 gezegd wordt, tot de meest bezochte havens in ons Vaderland behoort; wij meenden alleen, dat er veel zeeschepen gebouwd worden.

Dan dit zijn kleine, bij eene volgende uitgave ligt te verhelpen gebreken; het boekje beveelt zich overigens zoo door inhoud als uiterlijk aan.

Amsterdam, Nov. 1857. A. B. M.

Korte Schetsen uit de Geschiedenis der Opvoeding, door J. H. STRATEMEIJER, *Onderwijzer der Stads-Burgerschool te Bolsward. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1856. *In kl. 8vo.* 115 *bl.*

Deze »Schetsen" zijn, volgens het Voorberigt van den Schrijver, hoofdzakelijk vervaardigd ten dienste van kweekelingen bij het lager onderwijs. Na aandachtige lezing mogen wij hen daarenboven met aandrang ter ernstige overweging ook aan hulponderwijzers aanbevelen; ja, zelfs hoofdonderwijzers zullen er veel in vinden, dat hun tot nog toe onbekend was, en zullen de leeringen, in de vijftien schetsen vervat, tot hunne verdere vorming met vrucht kunnen aanwenden.

De paedagogie is eene hoogst belangrijke wetenschap, van welker duurzaam nut allen, die in hunne jeugd het voorregt genoten hebben eene beschaafde opleiding te ontvangen, overtuigd zijn. Waaraan zou het dan wel toe te schrijven zijn, dat zij, behalve onder hen, die er door hunnen maatschappelijken stand als toe genoodzaakt worden, betrekkelijk zoo weinig beoefenaars telt? Onzes inziens aan gebrek aan nadenken, en vooral aan de traagheid van den menschelijken geest, die blijkbaar in onze dagen van materiële najagingen, er noode toe overgaat, zich aan afgetrokkene bespiegelende beschouwingen of schooltheoriën over te geven. »*Dit is*" — zegt men — »*goed voor geleerden!*" — Doch zoo sprekende, bedenkt men niet, dat het juist de opvoedkunde is, die, *uit verkregene resultaten*, regels aan de hand geeft, waarop de vorming van den jeugdigen mensch moet rusten, en dat het geluk van den toekomstigen Staat ongetwijfeld afhangt van de kiem, die men in de nog onschuldige harten der kinderen legt. Wil men echter de zuivere grondbeginselen der opvoedkunde met een helder verstand leeren kennen, beoordeelen en toepassen, dan behoort men niet onbekend te wezen met de geschiedenis der opvoeding, en wij juichen daarom de poging van den Heer S. van ganscher harte toe. Zijne proeve is, voor het grootste gedeelte, getrokken uit de »*Geschichte der Paedagogik*" van KARL VON RAUMER, en hij is eerlijk genoeg om het zijnen lezers mede te deelen: iets dat ons al dadelijk voor den bescheiden man innam, al is het ook, dat, zonder die gulle bekentenis, der aandachtige kritiek de bron waarschijnlijk niet zoude ontgaan zijn.

Op de correctie valt weinig aan te merken; inmiddels zal »*Emil*" (bl. 63) wel een Gemanisme zijn; men leze dus: »*Emile, ou de l'Éducation.*" L. A. H.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Na den dood van ADOLPHE MONOD en de uitgave zijner »Adieux" is de belangstelling in zijne geschriften op nieuw verlevendigd. Hiervan wordt door menigen uitgever partij getrokken. Onvertaalde geschriften van MONOD worden nu vertaald, en vergeten zaken op nieuw aan het licht gebragt. Zoo

is ook eene leerrede door MONOD in 1831 te Lyon uitgesproken, herdrukt en bij den Boekhandelaar HÖVEKER verschenen onder den titel: *Wie moet Avondmaal houden?* Het is eene leerrede, voor de vuist uitgesproken, onder het hooren opgeteekend, en door den spreker als zoodanig goedgekeurd. Zij heeft dit eigenaardige, dat zij door het Consistorie werd gecensureerd, en wel om deze redenen, dat vorige tijden, waarin men de kerkelijke tucht en den Christelijken ban uitoefende, met droefheid waren teruggewenscht; en daarbij, dat de redenaar had gezegd, dat de Duivel in de kerk, ja tot op den predikstoel, was doorgedrongen.

Wij laten deze beschuldigingen voor hetgeen zij zijn. De censuur is in allen gevalle eene verkrachting der vrijheid, welke het Evangelie haren dienaar schenkt, om naar zijne overtuiging en zijn geweten te spreken, zonder eenige banden te dulden, dan de banden der waarheid alleen. Wat de preek zelve betreft, haar vorm en inhoud hebben te veel, wat haar ontsiert, dan dat wij haar om het goede, dat in al wat MONOD geschreven heeft niet is te miskennen, zouden durven aanprijzen. Eene geïmproviseerde rede kan op het oogenblik, dat zij wordt uitgesproken, een gezegenden invloed oefenen, zij is zelden geschikt, om onder de oogen van een *lezend* publiek te worden gelegd. Ook de vertaling laat veel te wenschen over. Men zij toch voorzigtig met het vertalen der geschriften van elken en ook van *dezen* hooggevierden man. Ook in *zijne* nalatenschap is het niet alles goud wat er blinkt, en door de minder goede vruchten zijner pen openbaar te maken, zou zijn naam wel eens in een minder goeden reuk kunnen komen bij velen.

De Evangelieprediker een gezant van CHRISTUS. — Over dit onderwerp sprak Ds. G. H. VAN SENDEN, Predikant te Leur, bij gelegenheid der bevestiging van zijnen broeder tot Predikant te Donkerbroek c. a. De tekst is *Joh.* 13: 20ª; de indeeling deze: de Evangelieprediker moet zich een gezant van CHRISTUS gevoelen, ten opzigte van de taak, die hij te vervullen heeft; van de wijze, waarop hij haar moet volbrengen; van de verantwoording, die hij van haar zal moeten geven. Deze preek kenmerkt zich door ingenomenheid met de Evangeliebediening en door warme broederlijke liefde.

Onder de onsmakelijke vruchten, die in rijke menigte van Engelands pers tot ons overkomen, behoort een boekje, dezer dagen te Amsterdam bij HÖVEKER in het licht verschenen en door L. VAN ERPECUM uit het Engelsch vertaald. Het voert ten titel: *Gedenkt aan de Vrouw van Lot*. Het lust ons niet met voorbeelden ons ongunstig oordeel te staven. De inhoud is te weinig beduidend om den lezer van dit Tijdschrift er lang mede te vermoeijen. Wie wil, oordeele zelf. Gelukkig dat tegen zulke weinig Evangelische boekjes eene menigte andere overstaan, die wij gerust aan beschaafde Christenen durven aanprijzen.

Meer en meer beseft het Protestantisme het groote nut, ja de hooge noodzakelijkheid, om tegenover de listen en drogredenen der Roomsche propaganda, nevens het onderwijs der H. Schriften, ook de uitspraken te plaatsen van de geschiedenis der Christelijke Kerk. Met regt maakt dan ook die vroeger geheel verwaarloosde geschiedenis tegenwoordig een gedeelte, en wel een zeer belangrijk gedeelte, uit van het katechetisch onderwijs; zoo zelfs, dat het zich onmiddellijk sluit aan, en als een voortgang is van de behandeling der Bijbelsche Geschiedenis, gelijk in het *Tweede Kort begrip der Bijbelsche en Kerkelijke Geschiedenissen, voor Katechisatiën, door* W. G. VAN DER ZWAAG, *Pred. te Zuidbroek*, waarvan een *tweede, vermeerderde druk*, uitgegeven *te Groningen, bij* F. FOLKERS, kostende 15 cts., ons ter aankondiging is toegezonden. Het maakt een gedeelte uit van een stel Katechisatie-boekjes, door den Eerw. Schrijver uitgegeven, welke alle aanbeveling verdienen.

Ten gebruike bij Katechisatiën en op Zondagsscholen is ook een boekje van OTTOBALD BISCHOFF, vrij naar het Hoogduitsch bewerkt door A. L. LESTURGEON, *Pred. te Vledder*, onder den titel: *Hoofdzaken uit de Geschiedenis der Kerk van* CHRISTUS; *te Groningen, bij* P. VAN ZWEEDEN. Het is 150 blz. in kl. 8vo. groot en kost *f* : - 75. Ten volle vereenigen wij ons met het korte Voorberigt, door 't welk de Hoogleeraar MUURLING dit boekje bij onze landgenooten inleidt. Het heeft de verdienste van de »hoofdzaken" te behandelen, zoodat, naar de bestemming van het werkje, de dogmatische twistvragen doorgaans onaangeroerd zijn gebleven, doch de geschiedenis der uitbrei-

ding, verbastering en hervorming der Kerk uitvoeriger is behandeld. De achteraan geplaatste tijdtafels zijn een zeer nuttig bijvoegsel, en het werkje zal, des twijfelen wij niet, ook zonder de aanprijzing, die het ten volle verdient, zijnen weg wel vinden. Het houdt het midden tusschen de te groote uitvoerigheid van sommige en de al te onvoldoende kortheid van andere.

Tot aanbeveling van de zaak der afschaffing van den sterken drank kan de *Toespraak* dienen, door Ds. H. C. VOORHOEVE, van Harlingen, den 22sten Junij dezes jaars te Arum gehouden, ter vergadering van de Friesche Afdeelingen der Nederlandsche Afschaffings-Vereeniging. Boven die toespraak is tot opschrift geplaatst: *Onze strijd*, waarvan eerst de noodzakelijkheid wordt aangetoond, waartegen vervolgens de bedenkingen worden in het midden gebragt, terwijl ten slotte op de aanmoedigingen in dien strijd wordt gewezen.

Met veel ernst en kracht wordt door Ds. V. het verderfelijke van den sterken drank in het licht gesteld, door sprekende voorbeelden de treurige gevolgen van het misbruik herinnerd, en dringend aan allen, die invloed oefenen op anderen, het hoog belang der afschaffing aanbevolen. Wij wenschen deze rede eene ruime verspreiding toe, vooral ook omdat de bedenkingen, doorgaans tegen de zaak der afschaffing gemaakt, hier ter sprake worden gebragt en op eene voldoende wijze wederlegd: terwijl ook op de gunstige teekenen des tijds wordt gewezen, die het doel der vereeniging zeer in de hand werken. Van harte hopen wij, dat ook dit boekje (te Harlingen bij BEHRENS uitgekomen) moge medewerken, om den magtigen vijand van zedelijkheid en Christendom, van reine vreugd en waarachtig geluk, te overwinnen.

De ijverige Redactie van het *Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje*, gaf wederom den jaargang 1857 in het licht, waarbij dezelfde volgorde als vroeger in acht werd genomen. Wij bevelen dit met zorg verzamelde boekje aan de beminnaren der Statistiek en Oeconomie met gerustheid aan, en vestigen de aandacht op het Mengelwerk, vooral ook op de belangrijke stukken der Heeren E. VAN VOORTHUIJZEN, J. DE BOSCH KEMPER, en H. A. WIJNNE.

Met genoegen kondigen wij den jaargang 1856 van LUTTENBERG's *Chronologische Verzameling* aan. De lof, welken wij aan den jaargang 1855, in een vroeger nommer, meer uitvoerig toekenden, en door elken regtsbeoefenaar wèlverdiend zal worden genoemd, is ook ten volle op de afdeeling 1856, van toepassing. De Heer L. N. SCHUURMAN zal dus niet aan gebrek aan belangstelling toeschrijven, dat wij hem in de *Korte Mededeelingen* herdenken, maar met ons erkennen, dat uit den aard der zaak zijn werk ongeschikt is voor eene uitvoerige aankondiging, wil men ten minste binnen de perken blijven, die wij ons voor de *juristerei* hebben gesteld.

Mr. H. HOOFT GRAAFLAND vertaalde *De Grondtrekken der Staathuishoudkunde*, in het Engelsch door W. ELLIS geschreven (te Utrecht, bij B. DEKEMA. 1857. In 8vo. 136 bl. *f* :- 90). Het boekje voorziet in eene behoefte. Voor de hoogere klassen der scholen ontbrak eene handleiding voor de zoo zeer geprezene *Économie Politique*. Daartoe strekt het werkje van ELLIS, dat, zoo als van zelf spreekt, geen nieuw licht voor de wetenschap ontsteekt, maar dat door kortheid en duidelijkheid der hoofdwaarheden van de wetenschap deels voor de kennis des Auteurs, deels voor de bruikbaarheid van het boekje krachtig pleit. — Als men nu maar niet met iederen jongen de Staathuishoudkunde gaat leeren als hij nog aan de declinaties is! Ik beklaag wel eens die arme kinderhersens, waarin gepakt en gestopt wordt zooveel er maar in kan. — Het boekje van ELLIS is meer met den tijd meêgegaan, en ik zou het daarom boven den *Katechismus* van den grooten SAY aanprijzen.

Een anonymus gaf te Arnhem, bij H. A. TJEENK WILLINK (1857), een verzameling uit van de *Uitspraken betrekkelijk de Zondagswet.* Wij kunnen van dit boekske alleen zeggen, dat het misschien voor dezen of genen aangenaam kan zijn, hieromtrent alles bijeen te vinden. Alleen twee opmerkingen: 1°. dat een arrest vergeten is onlangs door den Hoogen Raad gewezen, omtrent de cassatie van een te Almelo gewezen vonnis (ik heb geen lust en tijd den datum na te zoeken), en 2°. dat het vonnis op bl. 25 van den kantonregter te Maassluis wel eenige wederspraak behoefd had. Wie het als een *Ipse dixit*

beschouwde, zou elders dan te Maastricht, zich misschien te vergeefs op die Maassluissche autoriteit beroepen, hoewel ik mij herinner, dat in het *Regt in Nederland* daaromtrent in denzelfden geest eene uitspraak voorkomt van een regter te Amsterdam.

Dagboek van ELISE. *Naar het Hoogduitsch. Te Hoorn, bij* P. J. PERSIJN. *In 8vo.* 224 *bl.* — In den vorm eens dagboeks ontvangt men hier de geschiedenis eener vrouw, die reeds als meisje zich het hoofd had opgevuld met allerlei dwaze denkbeelden en romantische sentimentaliteit. Liefde, en vooral eene ongelukkige liefde was de wensch van haar hart reeds op vijftienjarigen leeftijd. Daar het haar ontbrak aan de leiding eener moeder of moederlijke vriendin, werd zij eene echt sentimentele malloot en vroeg de gade van een bij geluk hoogst verstandig man, wien hare dwaasheid en opgewondenheid het leven verbitterden. Gedurende haar huwelijk ontmoette zij een man, die vroeger het voorwerp was geweest van eene bespottelijk dwaze verliefdheid, en met wien zij nu, meer uit sentimentele ijdelheid dan uit zinnelijke drift, eene soort van platonische liefde trachtte aan te knoopen, die het geluk van diens huwelijk ernstig bedreigde. De dood van ELISE's vader en het lezen van eenen hoogst wijzen en liefderijken brief over haar, door eene ook al in romantieke dwaasheid miskende tante geschreven, bragten haar tot beteren zin, en daar zij eenen verstandigen, liefdevollen echtgenoot had, die haar zelfs het voornemen tot ontvlugting van hem en hare kinderen grootmoedig vergaf, kwam alles te regt en werd zij van hare kuren genezen.

GÜTZKOW noemt, volgens het Voorberigt van den Vertaler, dit boekje »een waarschuwend voorbeeld voor duizende jonge vrouwen en meisjes", maar naar ons inzien is het daartoe te bespottelijk overdreven, en wij betwijfelen of wel zulk eene reeks van zotternijen in het hoofd en hart van een meisje, ook al mist hare jeugd het voorregt eener wijze leiding, kunne opkomen. En caricaturen kunnen geen zedelijk nut stichten.

Taal en vooral interpunctie laten zoo veel te wenschen over, dat de fouten daarin gerustelijk mogen roepen: »noem ons *legio*, want wij zijn velen."

BOEKBESCHOUWING.

Interpretatio Epistolae PAULI ad Romanos primum in lectionibus academicis proposita nunc novis curis ad editionem parata auctore W. A. VAN HENGEL. Tomus I tres continens fasciculos. Silvae Ducis, apud *Fratres Muller*. Lipsiae, apud *T. O. Weigel*. 1855. *In gr. 8vo. VIII en* 628 *bl.* *f* 6-90. — *Fasciculus IV*. 1857. 320 *bl.* *f* 3-25.

't Is al een zonderling gevoel voor den leerling, als hij zich nederzet om den arbeid van zijn meester — en die een meester is — te beoordeelen. Te zonderlinger, wanneer — gelijk dit hier 't geval is met ons — die arbeid een deel van 't vroeger genoten onderwijs uitmaakt. Gelukkig intusschen, dat onze beoordeeling daarom toch niet aanstonds *a priori* op rekening eener blinde partijdigheid behoeft gezet te worden, of er moest wel volstrekt niets van den geest, die in den meester was en dien hij aan zijne school zocht mede te deelen, op den discipel zijn overgegaan.

Want, wat is het, 't geen aan V. H. onder de Nederlandsche Exegeten den hoogsten, onder de Europesche minstens een zeer hoogen rang verzekert? Zijne *geleerdheid?* Maar ook HENGSTENBERG heeft die, en verdonkert de Schriften meer dan hij ze verheldert. Neen, zijn *waarheidszin* is het, en al wat wij nu verder noemen kunnen en zullen, ligt in dit éëne woord reeds van zelf opgesloten. Bewijzen we dat met dezen zijnen nieuwsten Commentaar in de hand.

Ge eischt van den Exegeet in de eerste plaats *naauwkeurigheid;* maar wat zal hem meer tot naauwkeurigheid aanzetten, dan de zucht om tot in 't kleinste toe niet dan waarheid te verbreiden? Aan deze dan ook bepaald hebt ge de *akribie* te danken, waarmeê V. H. b. v. op *Rom.* V: 10 aan 't woord ἐχθρός de active beteekenis vindiceert, of in VII: 22, 23 een viertal wetten onderscheidt, of het door GRIETHUYSEN en VAN BELL onder zijne leiding opgemerkte verschil tusschen *σῶμα* en *σάρξ*, *φανεροῦν* en *ἀποκαλύπτειν*, gelijk mede dat tusschen *γινώσκειν* en *εἰδέναι*, op elke plaats en tot in de fijnste *nuances*

vasthoudt. Niet minder dankt ge daaraan de scherpzinnige kritiek, die — om iets te noemen — H. IV: 11 den accusativus περιτομήν boven het περιτομῆς van den Receptus verkiest, of VI: 12 het belemmerende αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ van dienzelfden Receptus doorhaalt, of de stoute trajectie van VII: 25 achter vs. 23 zegevierend handhaaft.

Met die zorgvuldige stiptheid op de deelen wenscht ge echter ook een fikschen *blik op 't geheel* verbonden te zien. Ge hebt gelijk; want waar deze ontbreekt, wordt gindsche stiptheid beuzelarij. Maar — zonder waarheidslust tornt men doorgaans liever aan de schors, dan dat men tot de diep liggende kern doordringt. Zonder waarheidslust gelooven we daarom niet, dat v. H. ons zulk een meesterstuk van kortbondige inhoudsopgave had kunnen leveren, of met zóó zeker oog en vaste hand het groote doel van 's Apostels schrijven — om de roeping namelijk der Heidenen tot CHRISTUS' gemeenschap tegenover 't exclusieve Judaïsme, waar het te Rome aangebragte Christendom meê besmet was, te verdedigen — had kunnen opsporen en aanwijzen. Ziet eens, hoe hij II: 16: κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου (*ut fert Euangelium meum*), VI: 17: εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς (*ad sequendam, quam profiteri edocti estis, doctrinae formam*), VIII: 9: εἰ δέ τις πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει (*si vero quis Spiritus* CHRISTI *particeps non est, i. e. si quis vero alieno se tradens Spiritui,* CHRISTI *Spiritu caret*), en meer, met de Judaïzerende *origines* der Romeinsche Christen*maatschappij* — want v. H. meent haar den titel van *gemeente*, dien men haar gewoonlijk schenkt, te moeten betwisten — in verband weet te brengen; en ge zult hem den *tact* om uit de deelen tot het geheel, en uit het geheel weêr tot de deelen te besluiten, gewis niet ontzeggen.

Wien 't in ernst om waarheid te doen is, die vorscht alle kanalen uit om haar magtig te worden. Dus moogt ge bij den Exegeet *belezenheid* verwachten; en bij v. H. verwacht ge die ook niet vergeefs. Nooit pronkt hij uit ijdelheid met overbodige citaten; doch de noodige heeft hij altoos bij de hand. Zijne vertrouwdheid met de Klassieken zou menig Litterator hem benijden: hoe hij in de Apokryfen, met name in het *Testamentum XII Patriarcharum*, thuis is, wij wisten het uit onzen akademietijd, en hier bewijst het blad aan blad; en wat oude en nieuwe commentariën betreft, van de kerkvaders

af tot de pas in 't licht verschenene Engelsche toe, zoo V. H. ergens aan RÜCKERT den eernaam *doctissimus variarum interpretationum censor* geeft, hij verdient dien zelf welligt nog meer.

Voorts konden we dien helderen en vloeijenden stijl, dat in onze dagen zóó zeldzame (voor 't bekend worden onzer Nederlandsche theologie toch eigenlijk noodig blijvende) gekuischte Latijn, met roem vermelden, en ook dit — want wij kennen den man — met volle regt toeschrijven aan eene billijke bezorgdheid om de waarheid niet onder de korenmaat eener slordige voorstelling te verbergen. Dan, met hooger lof nog moeten we gewagen van eenen *ijver*, die met de jaren schijnt te klimmen in steê van te dalen, en die op deze jaren en in deze mate toch wel niet anders dan uit de kracht der waarheidsmin kan verklaard worden. Begeert ge blijk van dien ijver? Vergelijk dan slechts dezen Commentaar met dien vroegeren, toen ook reeds zóó uitnemenden, over den Brief aan de Philippensen; en ge zult u verwonderen, tot wat grooten *vooruitgang* de grijze Hoogleeraar door studiën, die aan de diamanten vlijt van ORIGENES herinneren, geleid zij. En wanneer hij hier in de *praefatio* zijne oudere en nieuwere leerlingen, zoovelen zij de collegiën over den Brief aan de Romeinen hebben bijgewoond, tot getuigen oproept, »quanto jure haec interpretatio dici mereatur *novis curis ad editionem parata*", dan zal wel niemand onzer hem deze getuigenis weigeren, alschoon we toch ook met geen minder ruimte zullen onderschrijven wat hij verder verklaart: »animi mihi dictat conscientia, me in docendi provincia negligenter non versatum esse." Ons schoot bij dit laatste te binnen, hoe in der tijd een onzer medestudenten, om van 't pennen op V. H.'s *Hermeneutiek* ontslagen te raken, zich tot vrij duren prijs van een vroeger dictaat had voorzien, maar zich erg teleurgesteld vond, toen dat oude dictaat door de algeheele omwerking, die het ondergaan had, volslagen onbruikbaar bleek te zijn geworden!

Geene edeler of kostbaarder gave nogtans heeft de Waarheid aan hare kinderen te verleenen, dan die echte, grootsche *vrijzinnigheid*, die om harentwil voor geene offers, hoe moeijelijk somwijlen te brengen, terugdeinst. Dat nu aan V. H. van deze gave een dubbel deel was te beurt gevallen, kon voor ons wederom geen nieuws wezen. Wij kenden immers zijn

onvermoeiden worstelstrijd tegen de door hare veeljarigheid *zóó* diep ingewortelde, ja dikwerf voor ons bijkans onherkenbaar gewordene *traditio exegetica:* wij wisten, hoe afkeerig hij er van was, om de exegese naar de eischen der dogmatiek te verwringen: wij hadden hem meermalen zijne *Annotatio in loca nonnulla* rondweg hooren retracteren, en eens zelfs bijgewoond, hoe hij op de juiste opmerking van een zijner discipelen eene reeds gedicteerde kritische noot dadelijk in tegenovergestelden zin veranderde. Desniettemin vonden we toch in dit werk — om van vele kleinere te zwijgen — ééne proeve van wetenschappelijke zelfverloochening, *zóó* sterk, dat ze zelfs ons, en zelfs in V. H., verbaasde. Wat plagt hij zich namelijk in ons midden hoogelijk, ja uitbundig ingenomen te toonen met de commentatie van zijn veelgeliefden leerling WERNINK over de *κτίσις*, *Rom.* VIII: 19! hoe onwederlegbaar plagt hij diens betoog te achten, dat men bij dit woord aan *al het geschapene met uitzondering van het menschelijk geslacht* moest denken! Nog in zijn tweede Achttal Leerredenen, ten jare 1844 uitgegeven, betuigde hij, dat hem niet ééne gegronde aanmerking tegen dat gevoelen was voorgekomen. En ziedaar, thans schroomt hij niet, zijne dwaling, ook ditmaal uit de exegetische traditie voortgesproten, met de meeste openhartigheid te belijden, en daarvoor de verklaring: *het (menschelijk) schepsel*, in de plaats te stellen, welke hij alsdan zoo door andere argumenten als voornamelijk door beroep op de antithese vs. 23 dermate boven elken twijfel verheft, dat wij voor ons ten minste haar onmiddellijk hebben onderschreven. Ook, dat zijne exegese zich evenmin om liberale als orthodoxe dogmatiek bekommert, heeft hij hier op 't onbewimpeldst aan den dag gelegd, daar dezelfde man, die b. v. uit *Rom.* V: 12 de orthodoxe erfzonde verbant, met gelijke vrijmoedigheid het 19e vers aan de liberale *ἀποκατάστασις* ontneemt. — Nog 't meest van allen intusschen heeft ons dat *candide nescire* behaagd, 't geen de meeste Exegeten zich tot schande schijnen te rekenen, maar 't geen hun integendeel, zoo de waarheid hun werkelijk liever is dan eene ijdele eerzucht, allezins betaamt, en waarvoor dan ook een V. H. zich H. VII: 21 en elders in geenen deele ontziet.

Zóóveel over den interpres: wat nu over de interpretatie? Doch waar de eerste *zóó* voortreffelijk is, moet de laatste

immers van zelf het regt verstand van dien moeijelijken en gewigtvollen Brief aan de Romeinen grootelijks bevorderen: ook is ons dit alreede uit een en ander, wat wij moesten aanhalen, gebleken. Wij willen daar echter nu nog opzettelijk bijvoegen, dat v. H. — deels door zijne oorspronkelijke exegesen, deels door tusschen die van anderen de regte keuze te doen en de gekozene dan voorts in 't regte licht te stellen en met onomstootelijke gronden te bevestigen — er onzes inziens allergelukkigst in geslaagd is, zoo om de kleinere als voornamelijk om de grootere knoopen, naar wier uitleg die van den geheelen Brief zich rigt, te ontwarren. Dus b. v. die spil waarop álles draait, de δικαιοσύνη Θεοῦ, H. I: 17; waar wij de vertaling *probitas a Deo proficiscens* voor goed vastgesteld rekenen door v. H.'s beroep op de in dat zelfde vs. voorkomende »laudatio oraculi HABACUCI, quae hinc alienissima esse videtur, nisi Substantivo δικαιοσύνη aeque atque Adiectivo Substantive posito δίκαιος *homo* indicatur." Dus ook de πίστις 'Ιησοῦ Χριστοῦ, III: 22; wier vertolking *fides in Deo posita*, *cuius auctor* JESUS CHRISTUS *est* reeds algemeene bekendheid en bijval heeft verworven. Dus almede die vermaarde *crux interpretum*, III: 25, 26; waarover onlangs DA COSTA (*Theol. Faculteit te Leyden*, *bl.* 21) den Hoogleeraar met een nietsbewijzenden ophef op 't lijf is gevallen, terwijl deze zijne meening duchtig en deugdelijk bewijst. Dus ook nog zijn wij ten aanzien van H. VII door v. H. nu volkomen overtuigd geworden, »PAULUM, haud secus vs. 14 sqq. ac vs. 7—13, scripsisse, quod simul *ad se aliosque homines pertineret*, *extra communionem* CHRISTI *positos*." Op de verklaringen van V: 12 vv. en VIII: 19 vv. hebben we, althans ten deele, straks reeds opmerkzaam gemaakt. Maar zie vooral ook niet over 't hoofd, lezer! met wat goed gevolg v. H. in dat zelfde H. VIII voor de figuurlijke interpretatie van vs. 10, 11 opkomt. En wilt ge een voorbeeld, hoe hij ook de kleinere hinderpalen uit den weg weet te ruimen, volg hem dan eens in zijn betoog, hoe men het ἱεροσυλεῖς, II: 22, niet van vreemde afgodstempels, maar alleen van 't Jeruzalemsche heiligdom te verstaan hebbe, en hoe de door hem aangenomen zin: *templum tibi sacrum spolias* i. e. *sacrarium suo defraudas* in een historiëel document van het *Test. XII Patr.* zijne bekrachtiging vindt. Of wel, verlangt ge zekerheid, dat v. H. genoegzaam in 't vaak naar een

labyrinth zwemend redebeleid van PAULUS zij ingedrongen, laat u dan hieromtrent geruststellen door opmerkingen, als die ge aantreft bij II: 12: »More suo PAULUS id, quod ad praecedentia confirmanda adscripsit, denuo confirmat, exemplis illud tamquam adspectabile facere cupiens", of bij VII: 17: »Interpreti non licet praeoccupare explicationem, quam sibi auctor ad inferiorem locum reservavit." — Voorwaar, weinigen zouden, als V. H., de naauwgezetheid zoo ver drijven, om een zóó doorwrochten arbeid toch nog geen *Commentarius*, maar slechts eene *Interpretatio* te durven heeten!

Of wij dan nergens eenige stof tot tegenbedenkingen vonden? V. H. zelf zou de eerste zijn, om, waar te zijnen aanzien zulk eene vraag werd opgeworpen, het *Homo sum*, *humani nil a me alienum puto* te berde te brengen. Hém zal 't gewis niet ergeren, wanneer we ons o. a. met zijne interpretatie van H. III: 3—9 niet geheel vereenigen. 't Is ons onmogelijk gebleven, om bij de τινές van vs. 3 niet aan de Joden van vs. 1 en 2 te denken; en dat τινές, *nonnulli*, alsdan voor πολλοί zou moeten geschreven zijn, gelijk de Hoogl. beweert, behoeven we niet toe te stemmen, daar 't oogmerk van PAULUS hier juist medebragt om 't getal der ongeloovige Joden te verkleinen. Verder is in ons oog de weêrslag van vs. 5ª op vs. 4ª al te zigtbaar, dan dat we *hier* onder Θεοῦ δικαιοσύνη iets anders dan *Gods regtschapenheid* durven verstaan. Door dit een en ander echter zou dan tevens die beschouwingswijze van V. H. vervallen, volgens welke men in vs. 3, 4—5, 6—7, 8 drie parallelle voorbeelden aantreft, »contra Judaeos quidem instituta, sed rationibus aliunde petitis"; en we zouden veel meer hier zijne eigene boven door ons geciteerde aanteekening op H. II: 12 aangaande den schrijfstijl van PAULUS te pas moeten brengen, en aannemen, dat de Apostel »more suo" een weinig van de spil zijner rede afdwaalt. Eveneens — om nóg een enkel onzer struikelblokken te noemen — dunkt het ons niet wel geloofbaar, dat het οὐ γινώσκω, VII: 15, de beduidenis hebben zou: »*non cognosco*, *quale sit* i. e. utrum bonum sit an malum", en dat het diensvolgens van de slaven, »ubi machinae instar operantur rebus sibi incognitis", zou ontleend zijn; immers is hier, zoo we de *oratio contexta* raadplegen, geen sprake van 't *kennen*, maar van 't *willen* van goed en kwaad, en bij de beteekenis, door V. H. zelven aan 't verbum

γινώσκειν toegelegd, staat ons niets in den weg, om er te dezer plaats, even als in ons vaderlandsch taaleigen, den zin aan te hechten: *daarvan kan ik mij zelven geen rekenschap geven.*

Van dezen aard zouden we zeker nog 't een en ander meer hebben: *van dezen aard*, zeggen we met opzet, omdat we de leemten, die we in V. H. *meenen* te zien, nagenoeg alle zouden toeschrijven aan de overdrijving van die groote, hem zóó bijzonder eigene exegetische deugd — de onverbiddelijk strenge handhaving van 't regt der Grammatica. Dan, wij kunnen met eene diergelijke opsomming, en wij behoeven daarmeê ook niet voort te gaan. Wij kunnen niet, wijl ons eerst vóór weinige dagen de gezamenlijke vier *Fasciculi*, en met verzoek om spoed, zijn toegezonden; en wij dus zoowel tijd tot onderzoek als ruimte tot plaatsing van 't onderzochte te kort komen, om over elk twijfelachtig punt met onzen ouden Leermeester te discutiëren. Doch wij behoeven dat ook niet, althans niet zóó noodwendig, want schier al onze bezwaren betreffen zaken van zeer ondergeschikt belang. Mogelijk leveren we van de volgende *Fasciculi*, zoo ons die ter hand komen, een meer geregeld verslag; thans meenen we na al 't gezegde te kunnen volstaan met V. H.'s arbeid aan te bevelen aan allen, die niet alleen PAULUS' Brief aan de Romeinen regt willen bevatten, maar ook over 't geheel met den éénig waren, koninklijken weg ter Schriftuitlegging vertrouwd willen worden.

Het uiterlijk van 't boek — om ook dáárvan iets te zeggen — is net: de correctie zóó zorgvuldig, als men in V. H.'s schriften gewend is: de letter zou aangenaam en duidelijk zijn, indien ze nog zóó nieuw ware als toen ze voor den Commentaar op 1 *Kor.* XV gebruikt werd.

Nog twee *Fasciculi*, en V. H. ziet zijne taak voltooid. Moge die vreugde den wakkeren grijze nog zijn weggelegd! Bij de hooge voortreffelijkheid van ál zijne geestesvruchten zouden wij voor ons toch juist aan deze laatste den eerepalm toewijzen. *La fin couronne les oeuvres.* Wel mag tot heden toe van VAN HENGEL gelden wat de Schrift van MOZES getuigt. *Zijn oog was niet donker geworden, en zijne kracht niet vergaan.* Spare God hem nog lang daarbij!

V. P.

Christelijk Geloof en Leven. Uit het Engelsch van Dr. W. E. CHANNING *door* J. J. SWIERS, *Predikant te Havelte. Te Groningen bij* J. B. Wolters. 1857 *In kl.* 8*vo. XXXVI en* 224 *bl. f* 1-60.

Deed de Eerw. SWIERS een hoogst verdienstelijk werk, toen hij den edelen CHANNING bij ons godsdienstig publiek inleidde, hij heeft van 's gelijken regt gezien, toen hij ook nog deze laatste nalezing uit CH.'s werken niet meende te mogen achterhouden. Wel is hier niet alles even belangwekkend: *Het dagelijksch gebed* b. v. en *De pligten der kinderen* zijn niet veel meer dan goede, schoon dan ook *zeer* goede, traktaatjes, maar de *Inleidende opmerkingen tot* CH.'s *werken door hemzelven*, de twee stukken over *de liefde tot* CHRISTUS, de *opmerkingen over 't gezag der rede in de godsdienst*, de kenschetsing van *het hooge belang der goede opleiding van Evangeliedienaren in onze dagen*, en de bevestigingsrede *Mijn Geloof*, waarin CH. rekenschap van zijne Godsdienstige denkwijze aflegt, zijn alleen reeds den aankoop dubbel en dubbel waard. Zóó ook maakte CH. zelf er gewis geene aanspraak op om alle waarheid, of zelfs maar altijd de waarheid te leeren; maar met dat al schijnt ons een Christendom, zóó gezond en toch zóó geloovig, zóó verdraagzaam en toch zóó rondborstig, zóó verstandelijk en gemoedelijk en vruchtbaar tegelijk, als het zijne, in onze dagen bijkans een éénig verschijnsel. Er is misschien geen gunstiger tijdsteeken betrekkelijk den Godsdienstigen toestand onzes vaderlands, dan dat het de geschriften van den waarlijk vromen CHANNING met ingenomenheid heeft ontvangen. De hoop des vertalers, dat menig lezer hem zal nazeggen: »Mijn verstand is door CH. verlicht, mijn hart geheiligd, mijn geloof versterkt en gereinigd, en mijne liefde tot God en CHRISTUS en mijne medemenschen gelouterd en vermeerderd," zal — dit vertrouwen wij vastelijk — niet in rook vervliegen.

Daarom verblijden we ons zeer, dat Ds. SWIERS, van CH.'s schriften alsnu afscheid nemende, ons echter nog eene vertolking van CH.'s *leven en werken*, door eene onbekende Engelsche dame in 't Fransch geschreven, toezegt. De taak is hem best toevertrouwd. Toch meenden we in dezen bundel

aan stijl en taal eenige sporen van overhaasting te bemerken, waartegen wij hem, juist uit wezenlijke welwillendheid, wenschen te waarschuwen. Wat den stijl betreft, hoe ligt ware 't hem gevallen, volzinnen als deze te verhelpen: bl. 13. »Gij zegt mij, dat de onvergelijkelijke volheid van goddelijke wetenschap in CHRISTUS, zijne bestendige toevloeijing van goddelijk licht, *dat dit* zijne hoogste onderscheiding was," bl. 19: »zij, die een uittreksel willen maken *bevattende* zijne lessen, en zeggen" enz.; bl. 48: »wezens, welke hij *louter boos* het aanzijn geeft;" bl. 81. »indien hij zelf hun *als de zoodanigen* het aanzijn gaf," bl. 176: »Hoe nadeelig *werkt* dit meermalen op zijne gansche *werkzaamheid!*" En, om ook onze bedenking nopens de taal te regtvaardigen, wij lezen hier van »*het* idee," »een begrijp" (provincialisme?) »*voor*onderstellen," »commentaren" (Duitsch voor commentariën), »drijfveder," »middellaar;" terwijl bl. 62 de zin onverstaanbaar gemaakt is, doordien er van »JEZUS *werk* op de gezindheid en den wil van God" gesproken, en in steê daarvan *inwerking* of *invloed* bedoeld wordt, en men bl. 215 eene »*ongebondene* geestdrift" aantreft, die zeker vrij wat minder wenschelijk zou zijn dan de *onbelemmerde*, welke CH. eigenlijk op 't oog heeft.

Ook de uitvoering mogen we niet onberispelijk noemen. De letter van den Heer WOLTERS is op zichzelve goed; maar ze is zóó erg uitgesleten, dat de laatste bladzijden er bepaald onduidelijk door worden. In vergelijking met anderen schikt de correctie nog al; och ja! maar is het toch niet jammer, dat ge in die ernstige stemming, welke CH. bij u weet te verwekken, gestoord moet worden door »'s me*m*schen vrije werkzaamheid" op bl. XII, en door die tweemaal terugkeerende »Evangelie*naars*" van bl. 175, en de »geloofsbelijdeni*es*sen" van bl. 219?

Doch dit alles ligt niet voor CH.'s verantwoording; en onze slotsom blijft, dat *zijn* werk niet te veel kan worden aangeprezen.

V. P.

GUSTAAF ADOLF, *Koning van Zweden, de redder van het Protestantismus. Door* JOHS. HILMAN. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1857. *In gr. 8vo. VI en* 256 *bl. f* 2-50.

Met het bijvoegsel: »de redder van het Protestantismus"

heeft de S. aangeduid, geene historische monographie van zijnen held te willen leveren, maar hem alleen in eene bijzondere betrekking te schetsen. Door zijne lezers op het schitterend beeld van GUSTAAF ADOLF te wijzen, wenscht hij dat ijvervuur voor 't Protestantisme, 't geen in dezen was, ook bij hen aan te blazen. Van daar dan ook de opdragt aan de Gustaaf-Adolf-Vereeniging, die — zeker zuinigheidshalve, maar verbazend smakeloos — op de keerzij van het titelblad te lezen staat.

Schoon dus dit werk volstrekt niets anders bevat dan eene compilatie uit verscheidene zeer bekende schrijvers, en het bijgevolg alle wetenschappelijke waarde mist, om het populaire doel kunnen wij daar vollen vrede meê hebben. Alleen, de compilatie moet goed zijn. En wat nu het uitkippen en rangschikken der feiten aangaat, zou zij dat wel zijn. Daarin is de Heer H. buiten kijf met oordeel en netheid te werk gegaan. Maar — maar — die onzalige declamatorenstijl, die, als FALSTAFF bij SHAKSPEARE, voor koning wil spelen zonder koninklijken zin, die, eene edele eenvoudigheid versmadende, u gestadig met zijne ontleende en telkens op nieuw vertoonde sieradiën van klatergoud aan de ooren rammelt, of wel, waar hij Jezuïten en Ultramontanen met krachtige mannentaal waant te bestoken, u aan de walgelijke scheldtaal van half kwade half bange oude wijven herinnert! Ziet maar eens b. v. op wat keurige manier bl. 7 de steun, dien de Paus van de monniken ontving, u beschreven wordt: »Getuige het schier geheel uitgemoorde zuidelijke Frankrijk, waar de heilige DOMINICUS!!! den afgrijselijken kruistocht tegen de weêrspannige ketters gepredikt had! Dit tuigden alle landen, bovenal Spanje, en ook onze Nederlandsche provinciën, waar zij als hyena's, door rivieren bloeds tot over den muil plasten en er zich dronken aan zwolgen!" (Wij meenden ter goeder trouw, zelfs met de gansch niet monniklievende *Geschiedk. Besch. der Monnikenorden en Klooster*, *naar het Hoogd. door* J. A. C. SANDER, dat de H. DOMINICUS met zijnen bisschop DIëGO de gewelddadige maatregelen tegen de *Albigenzen* naar vermogen gekeerd en hen op apostolische wijze tot bekeering had zoeken te brengen, en dat dus de *Dominicanen* zeer van hunnen zachtmoedigen stichter waren verbasterd). Of, wilt ge een staal van anderen aard; schoon het Noorden van ouds

(zie NIEUWLAND, *Letter- en Oudheidk. Verlustigingen*, *I bl.* 100.) voor den zetel der onheilen doorging, en de noordenwind ook juist niet veel verkwikking en vruchtbaarheid aanbrengt, onze schrijver echter schijnt er veel meè op te hebben, dat GUSTAAF juist uit die hemelsstreek kwam: want behalve dat hij hem te voren reeds een paar maal den »noordschen Achilles" en den »held van het Noorden" genoemd heeft, ziet ge alleen op bl. 40 's Konings noordsche afkomst niet minder dan *viermaal* verheerlijkt: »de noordsche leeuw" — »die de zijnen voorlichtte als een noordstar" — »de gezegende uit het Noorden" — »de nieuwe star uit het Noorden." Te dierzelfde bladzijde wordt er geen minder gewigt op gelegd, dat GUSTAAF »de held" was »uit Zwedens besneeuwde en bergachtige streken;" wat zou er ook van zijn heldenroem of van 't Protestantisme geworden zijn, zoo hij uit een zuidelijk onbesneeuwd dal ware aangetogen!

Jammer maar, dat bij zulke fraaiheden de oude trouwe historie wel eens lijden moet. Wij zagen dat boven reeds aan den armen SINT DOMINICUS. Maar, daar de Heer H. *te dezen* de onpartijdigheid handhaaft, moet vader LUTHER zich evenzeer getroosten, om bl. 4 »de zoon van een mijnwerker" te worden, en zelfs bl. 186 »van een armen mijnwerker;" en zijn vader HANS was toch, als HASE zegt, »ein ehrsamer Bergmann aus einem Bauerngeschlecht in Möra, später wohlhabender Hüttenherr und Rathsmann in Mansfeld!" Zoo moet ge ook niet als een kniesoor op de kleine inconsequentie blijven hechten, dat »GUSTAAF ADOLFS zwanenzang" in den tekst door den Koning gedicht, en in de noten alleen door hem gezongen wordt. Minder intusschen kan de *niet kalme en alzoo niet ware* voorstelling der handelende personen er door. Dat H. vermeldt, hoe JOHAN GEORG VAN SAKSEN door zijne tijdgenooten wel eens de »bierkoning" genoemd werd, is wel; maar daarom mogt hij zelf hem nu verder nog niet *zóó* blijven noemen; want eensdeels strookt *zóó* iets maar zelden met de historische waardigheid, en anderdeels is 't nog verre van uitgemaakt, of de Keurvorst inderdaad slechts een »bierkoning" geweest zij, en of zijne voornaamste — zeker groote, maar nog niet ganseh onvorstelijke — feil niet daarin bestaan hebbe, dat hij, even als de Heer van VOORNE in VAN LENNEP's *Strijd met Vlaanderen*, zijn Saksen niet aan Duitschland wilde opofferen. En, eilieve, hoe dunkt u eene teekening

als die van TILLY, die op bl. 90 voorkomt, als over 't bloedbad van *Maagdenburg* »door wroeging van een gereten," en op bl. 115 »zonder eenig teeken van berouw, zonder wroeging, over het lot van *Maagdenburg*" sterft? — Nog iets: wanneer H. in ernst na behoorlijk onderzoek en nadenken eenen ALEXANDER en CAESAR — natuurlijk in 't licht van hunnen tijd beschouwd, want hoe zal men anders ooit iemand naar waarheid beschouwen? — voor niets beters dan »schitterende zondaren" houdt, gelijk hij hen bl. 77 met de oude orthodoxe Christenheid alzoo gelieft te noemen, dan legge hij gerust de pen van CLIO uit de hand en vatte ze nimmer weder op.

Voorts, we hebben hem daar straks als volksschrijver het regt toegestaan van compilatie, maar niet om in 't geen hij compileert onnaauwkeurigheden en Germanismen te begaan. Van de eersten vindt ge een kluchtig voorbeeld op bl. 52, waar een kogel in den schouder wordt opgegeven als middel om in zwaarlijvigheid toe te nemen; tot de tweede meer talrijke soort behooren bl. 85 *ten laatste* voor *'t laatst*; bl. 43 het plan van Spanje en Frankrijk om Engeland N.B. »als een *gemeenebest* te verdeelen" — eene vertaling van 't kwalijk begrepen *Gemeingut*; bl. 92,131, *doorkógeld*; bl. 123: Genadig *zij* ons God en Heer!" waar *sey* door *wees* had moeten worden weêrgegeven, enz. — En wat zullen we zeggen van de »enkele drukfeilen," waar de S. zelf op 't einde van rept? Die »enkele" zijn er nog al enkele, en nog al erge. Dat men er zeer kurieuze onder aantreft, zal de lezer ons toestemmen, als hij b. v. een »ban*k*bliksem" ontmoet, of den plompen *Polijphemus* door verwarring met eene der Muzen in *Polijphijmnia* herschapen ziet, of de arme MADIAI's voor MIDIASSEN vindt uitgekreten; dat er tegelijk óók zeer onhistorische onder doorloopen, kunnen CHRISTIAAN VAN BRANDENBURG (BRUNSWIJK), FORSTENSOHER (TORSTENSOHN), ARNHEM (ARNHEIM), GALLA's (GALLAS) en meer anderen getuigen. *Zoo dit nu alles drukfeil is*, mag de Heer uitgever MEIJER zijnen corrector wel eens op de vingers tikken. Anders is druk, papier, en omslag zeer goed.

In weerwil van onze vele en, naar we meenen, wel gegronde aanmerkingen zullen we toch het boek aan leesgezelschappen en leesbibliotheken daarom niet ontraden. Vindt de geschiedkenner er niets nieuws in, het lezend publiek wèl,

en altoos degelijker nieuws dan in een goed deel der gewone romanlectuur. Ware de schrijver maar wat minder opgewonden geweest, hij had dan al ligt eene meer opgewonden recensie van ons gekregen. V. P.

Er is maar één God! ABRAHAM BEN JADDAÏ'S *verdediging van de Joodsche Natie, ten tijde van* JEZUS *van Nazareth, tegen de zware beschuldigingen der Christenen. Door* A. BUYS DE GRAAF. *Amsterdam*, Wed. Borleffs en ten Have. 1857. *In gr. 8vo.* 104 *bl. f* 1-10.

Twee hoofdbedenkingen brengt de Israëliet in tegen de Christelijke godsdienst; vooreerst, dat de JEZUS der Evangelie-verhalen volstrekt niet beantwoordt aan het denkbeeld, hetwelk de profetie des O. V. doet opvatten van den »grooten Koning Israëls, den luisterrijken erfgenaam van DAVIDS troon, die de vijanden van Jehova's uitverkoren volk vervolgen en Israël tot eenen nooit gekenden trap van aanzien opvoeren zou;" ten tweede, dat het denkbeeld der goddelijke natuur van JEZUS CHRISTUS in lijnregte tegenspraak is met dat van Gods eenheid. 't Is de laatst genoemde bedenking, die nog al sterk wordt gedrukt in het vertoog, dat de eerste 43 bladzijden van dit boekje inneemt. Indien het inderdaad geschreven is door eenen »Amerikaanschen Rabbijn," hebben wij hier de getuigenis uit de pen van eenen Joodschen wetgeleerde, dat »JEZUS van Nazareth" »een groot man was, wiens naam door de geheele wereld weerklinkt, wiens verheven zedeleer en navolgenswaardig voorbeeld hem een der voortreffelijksten uit de Joodsche Natie maakt." Maar — de Christenen hebben vervolgd en vermoord om der godsdienstige overtuiging wil — derhalve is het Christendom onwaarheid! De Christenen zeggen, dat de Joodsche Natie den dood van JEZUS eischte — onwaar: »men kan aan een geheel volk niet te laste leggen, wat door een handvol, naar alle waarschijnlijkheid omgekochte menschen gedaan is." En de Christenen hebben ook wel godsdienstige menschen doen sterven, adres aan HUSS en SERVET En nu de wonderlijke, maar niet nieuwe redenering: als het waar is, wat de Christenen zeggen, dat JEZUS' kruisdood tot heil der wereld moest plaats hebben, mag de wereld het den

Joden van vóór achttien eeuwen, voor zoo ver zij er deel aan hadden, wel dank weten, dat zij alzoo, overeenkomstig Gods wil, de poorten des heils voor hunne naasten geopend hebben — een verdienstelijk werk, geene misdaad! Voorts komt de Rabbijn er voor uit, dat God mogt geven, dat de geheele wereld zich in haren handel en wandel alleen door de voorschriften van de heilige boeken der Christenen mogt laten leiden; maar — voor de Hebreën zijn zij niet nieuw, als geput uit *Mozes*, de Tehilim en vooral *Jesaia*, en wat daaruit niet is, verdient geene aanneming. En hetgeen nu volgt, heeft veel van de wijsheid der «Dageraads"-mannen, als daar is: de onmogelijkheid der wonderen, van de hemelvaart, enz. enz., tot welks wederlegging de blijkbaar welmeenende Nederlandsche bearbeider niet was opgewassen. In hetgeen hij er bijvoegt: eenige aanteekeningen — een kort stukje: JEZUS van Nazareth, de Messias — eene vertaling uit het Fransch: Wordt de mensch met het denkbeeld van God geboren? Merkwaardige proefneming op een kind — een tot »Christelijke en Israëlitische medebroeders" gerigt vertoog over JEZUS van Nazareth als den Stichter des Christendoms en over het Christendom zelf — heerscht een zeer goede geest; maar of wel het boekje iets zal afdoen ter bekeering van Israëliten, die inderdaad en gemoedelijk de waarheid zoeken, — zulks betwijfelen wij.

Ééne zaak wordt echter door dit kleine geschrift, ten overvloede, aanschouwelijk gemaakt, t. w. dat de zaak der Christelijke godsdienst grootelijks wordt benadeeld door de schoolsche, on- ja anti-Bijbelsche voorstelling van de triniteit en de absolute deïteit van den Heer, alsmede van de satisfactieleer. Eene zuivere, Gode waardige opvatting daarentegen helpt het Christendom aanbevelen, en indien men zich niet laat verkloeken door vooraf opgevatte meeningen, maar de grondstelling vasthoudt, door KNAPP in zijne *Christ. Glaubenslehre* aangaande de openbaring in haar geheel op den voorgrond gesteld, dat, waar het een *feit* geldt, het *historisch* moet worden *dargethan*, en, is dit gedaan, *alles Raisonnement a priori nichts dawider beweiset*, — dan is er niets in het Christendom, niets in de levensgeschiedenis van JEZUS, waarop het ongeloof zich kan beroepen. Al het schermen van vroeger en later tijd berust slechts op gebrekkige, gansch eenzijdige voorstelling.

JOHANNES HUSS *en zijn tijd. Beelden van geloof en ongeloof. Naar het Hoogduitsch van* G. A. LÜDERS. *Door* J. H. CARPENTIER ALTING. *Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1857. *In gr. 8vo.* 219 *bl. f* 2 - 25.

Onder de »Hervormers vóór de Hervorming" zijn er weinigen, wier naam zoo bekend is en het verdient te wezen, als JOHANNES HUSS. Die bekendheid rust evenwel meer op zijn treurig uiteinde, dan op zijne levensgeschiedenis en gevoelens; de meesten weten weinig meer dan dat hij slechts van den Bijbel als kenbron der Christelijke waarheid wilde weten en de opperheerschappij van den Paus tegenstond. Maar dat algemeene is niet genoeg tot kennis en beoordeeling van zulke in de geschiedenis der voorbereiding van de Kerkhervorming belangrijke personen. Slechts een bestuderen van hunne eigene schriften of andere zuivere bronnen kan hen en hunne gevoelens in het regte licht plaatsen, en daaruit alleen kan ook licht opgaan over de ware plaats, die zij innemen in dat gedeelte van de geschiedenis der ontwikkeling van den menschelijken geest, waarin het merkwaardige verschijnsel plaats had, dat op eenmaal, als door den slag eener tooverroede, de gansche Westersche Kerk werd geschokt op hare grondvesten, en in weerwil van den hevigsten tegenstand de Hervorming binnen eene halve eeuw zulke verbazende voortgangen maakte. Dat verschijnsel is geheel en al onverklaarbaar zonder het juiste bespieden van den groei der zaden, reeds vooraf uitgestrooid en ontkiemd; en 't is daarom, dat de aandacht der beoefenaars van de Kerkelijke Geschiedenis in onze dagen bijzonder valt op de denkbeelden, die vóór LUTHER, CALVIJN en ZWINGLI waren geuit, verdedigd en — gestraft. Maar de eischen van onzen tijd leiden dan ook naar de bronnen zelve heen, en in dit opzigt schijnt ons LÜDERS' monographie over HUSS aan die eischen niet te voldoen. Het maakt den indruk van eene welgeschrevene, populaire compilatie uit de schriften van ZITTO, WENDT, BONNECHOSE, ZÜRN, BAIJERKE, enz.; maar niet dien van te rusten op onderzoek der bronnen zelve. De, helaas wijlen, bekwame Nederlandsche bearbeider noemt het *Liber egregius de unitate ecclesiæ;* maar een »uittreksel" daaruit zou weinig aan de behoefte voldoen. Volstrekt noodzakelijk is het bearbeiden van de *Historia et monumenta* JOH.

HUSSII *atque* HIËRONYMI PRAGENSIS, eerst uitgegeven te Neurenberg in 1558, later ald. 1715, en, daar het niet alle schriften van HUSS bevat, ook van zijne *Opuscula*, uitgegeven door OTTO BRUNNFELS in 1524, alsmede van zijne *Epistolae*, die LUTHER met eene voorrede en levensbeschrijving van HUSS in 1538 heeft uitgegeven. Beide deze boeken, vooral de *Opuscula*, zijn echter zeer zeldzaam; wij kennen ze dan ook alleen uit aanhalingen: maar 't valt in het oog, dat zij tot eene volledige monographie over den grooten Bohemer volstrekt onmisbaar zijn, en uit niets blijkt, dat LÜDERS zoo diep in zijn onderwerp is ingedrongen. De tijd is voorbij, dat populair gelijkbeteekenend mag zijn met oppervlakkig, en oppervlakkig is elke levensgeschiedenis, die niet uit de bronnen is opgediept. Zelfs verzuimt de Schrijver, zijne lezers op de hoogte te brengen, van welke alleen zij HUSS in zijne gevoelens en werkzaamheid kunnen overzien, waartoe toch wel behoorde, dat de Bohemers, als door Grieksche monniken tot het Christendom bekeerd en de prediking van PETRUS WALDUS en zijne aanhangers gehoord hebbende, niet die slaafsche onderwerping aan den Paus gevoelden, welke elders in het begin der vijftiende eeuw de gemoederen nog gebogen hield. Uit die omstandigheden moet ook verklaard worden, dat het huwelijk der geestelijken en het gebruik des Avondmaals onder de beide teekenen ten tijde van HUSS in Boheme geheel niet zeldzaam was. LÜDERS gaat dit alles onopgemerkt voorbij.

Doch gaarne merken wij ook het goede op, waardoor zich dit geschrift onderscheidt. Het is niet ongeschikt om voor het grootere publiek een tafereel te geven van het leven, de verlichte denkwijze, den heldenmoed van een der voortreffelijkste mannen van zijnen tijd, en tevens de schandelijke, verraderlijke wijze te doen uitkomen, op welke hij, in weerwil van het keizerlijke vrijgeleide, behandeld is. Ook over de vertaling als zoodanig, kan ons oordeel gunstig zijn; eenige opmerkingen, die wij den geachten en verdienstelijken bearbeider zouden maken, zoo hij nog leefde, houden wij thans terug.

Maar ongunstig moeten wij oordeelen over de uitvoering. Behalve dat de druk niet zeer oogelijk is, verdient de correctie den naam van slordig. Slechts een regel drie vier halen wij letterlijk aan, ten bewijze, dat wij niet on-

verdiend gispen. »Bondgenooten van Rome noemen wij allen, vooral in onzen tijd, die of op een staatkundig, of op een wetenschappelijk, of op een natuurkundig terrein zich bewegen en de wapenen tegen het Christendom keeren. Niet omdat zij het blood hierarchisch beginsel van Romehuldigen. Integendeel, zij spotten met het denkbeeld van kerk Zij erkennen geen geestelijk gezag. Zij verwerpen zelfs het Chistendom en belagchen het geloof aan eene bijzondere Goddelijke openbaring." (bl. 206.)

De Handelsleer. Practische Theorie van den Koophandel in al zijne vertakkingen. Leijden. (?) D. Noothoven van Goor. (*Zonder jaartal.*) *In kl. 8vo.* 882 *bl.* *f* 6 - 50.

Wat er van eene *practische Theorie* te denken zij, en wat de Anonymus die dit boek zamenflanste, er onder verstond, is zeker voor ieder die gezonde hersenen heeft, een raadsel, maar gaat het anderen als mij, dan wordt door dien onzin, reeds op den titel verkondigd, al dadelijk een niet zeer gunstig oordeel over het geheele werk opgewekt. Wij willen ons echter door geen vooroordeel doen beheerschen, en de twee taalfouten en den onzin op den titel over het hoofd ziende, het *Sanctum Sanctorum* binnengaan, vergetende dat het voorhangsel des tempels niet mooi is!

Er bestaat in onzen praktischen tijd een altijd wederkeerend gebrek, dit namelijk, om alles te populariseren, d. i. de krachtige spijze der wetenschap te verdunnen, aan te lengen en ze alzoo *genieszbar* te maken ook voor de zwakkere magen. Voorzeker verdient het eene burgerkroon, als men kennis, nuttig en onmisbaar voor het leven, ten algemeenen nutte, aan de geleerde wereld onteigent en *in usum publicum* overgeeft. Die arbeid vereischt de uitgebreidste kennis: hij alleen, die eenig onderwerp ten volle magtig is, kan dit met vrucht populariseren, maar dan wordt de zware spijze niet aangelengd, alleen de schotel in welken men die voordient, wordt veranderd, en het blijkt alzoo dat, met verstand toegediend, de zwakkere magen die kost zeer goed kunnen nuttigen. Onze pers doet veelal het tegendeel, en welligt ziet men eerstdaags een boek verschijnen inhoudende eene Encyclopaedie van alle wetenschappen, voor het volk, door één persoon vervaardigd, en in

eenige bladzijden het antwoord inhoudende op de vraag, die eens een Engelsch reiziger aan zijn buurman op de diligence deed: „*Sir, what is your opinion of all things in the general?*"

Van dien aard is de *Practische Theorie van den Koophandel.* Ziet slechts, zoo als u op den titel verzocht wordt, den inhoud in, en gij zult ontwaren, dat men hier over de wijze van inpekeling, en wisselregt, over proppen en kurken en beleenings-contracten, over tol-congressen en droogen in de heete asch, in één woord, over alles wat onmiddellijk of van ter zijde met handel in betrekking staat, de noodige dosis geleerdheid uitgepakt vindt, zoodat eene zuurkraam, die met het zuur in den weg zit, en een vennootschap, die eene wisselquaestie heeft, beiden maar de *Practische Theorie* hebben op te slaan om uit den brand te geraken. Hoe gemakkelijk!

Schrijver dezes is volstrekt onbevoegd om het boek in zijn geheel te beoordeelen; van olie, zout, zuur, droogen, pekelen, enz. heeft hij volstrekt geen verstand, en het was wel van de Redactie van dit Tijdschrift niet te vergen, misschien honderd deskundigen op te zoeken, opdat elk over datgeen in de *Practische Theorie* zijn oordeel mogt vellen, dat hem bijzonder bekend was. Het eenige kleine gedeelte waarover wij spreken kunnen, is het regtskundig gedeelte en de quasi staathuishoudkundige beschouwingen in het boek en al wat daarmede in verband staat, en dan hebben wij voor dat alles slechts deze afkeurende woorden: *onvolledigheid* en *oppervlakkigheid.* Het zou geene moeite kosten, maar zeker onvruchtbaar zijn, indien wij dit het geheele werk door wilden aantoonen, en bij de regels over geld, papiergeld, crediet, boekhouding, beleening en prolongatie, wissels, vennootschappen, enz. wilden stilstaan, maar lezenswaardig zijn ongetwijfeld de denkbeelden omtrent de handelsprocessen, welke volgens de naïve opmerking het best voorkomen worden, door N.B. alles te betalen en er dan eene quitantie van te vragen. Maar, arme stumpert! betaalt gij dan alles wat men u vraagt? Als uwe beurs vol is, en men dit verneemt, zult gij last hebben van die *Practische Theorie!*

Met een versje of een novelletje neem ik het zoo naauw niet, en zwijgen is dan dikwijls beter dan eene gemotiveerde afkeuring, maar wanneer een dik boek verschijnt, met grooten ophef van geleerdheid en volledigheid, waarnaar ieder gretig de handen uitstrekt, omdat de *vis inertiae* der menschen mede-

brengt liever alle mogelijke kennis, in een klein boekje vervat, van buiten te leeren, dan het *vita brevis ars longa* in praktijk te brengen, dan is het de pligt der kritiek om daartegen scherp te waken. Een koopman die geene regtskennis bezit, kan er door vragen nog komen, maar een koopman die eene verkeerde regtskennis heeft, en daarop meestal zich iets voorstaat, is eene goudmijn voor de praktizijns, maar de ruïne voor zich zelven. Schrijft des noods prullen over het Romeinsche regt, gij zult er de Juristen niet mede bedotten, maar als het regt aan de burgerij wordt gedoceerd, zijt dan toch, in 's hemels naam, voorzigtig, en laten alleen doorkundige mannen dit werk ondernemen; maar deze welligt zullen het niet aanvaarden, en het te zwaar achten; slechts brekebeenen wagen zich daaraan, en dan.... *parturiunt montes*.... en wat er verder volgt. A.

[*De*] *Wet van* 13 *Aug.* 1857 — *tot regeling van het Lager Onderwijs, met uitvoerig alphab. register, door Mr.* W. J. C. VAN HASSELT. *Amsterdam*, J. C. van Kesteren. *In kl. 8vo.* 75 *bl.* *f* : - 40.

Wettelijke regeling van het Lager Onderwijs, als practisch handboek — door J. H. BEHRNS. *Harlingen*, Behrns. *In kl. 8vo.* 89 *bl. Eerste Aflev.* *f* : - 30.

[*De*] *Wet — op het Lager Onderwijs, toegelicht door* [*uit*] *de memoriën, verslagen, enz. der regering en der wetgevende magt — met — een overzigt van de geschiedenis der wetgeving op het Lager Onderwijs.* (*Door een ambtenaar bij de Wetgevende Magt.*) *'s Gravenhage*, H. C. Susan, C.H.z. *In gr. 8vo.* 249 *bl.* *f* 2 - 20.

De Wet op het Lager Onderwijs, volledig verklaard en toegelicht door IZ. J. LION. *Haarlem*, Erven F. Bohn. *In gr. 8vo.* 123 *bl.* *f* 1 - 95. — *Alle in* 1857 *uitgegeven.*

De uitgave door den Heer VAN HASSELT is een geschikt zakboekje. De druk is net; de bladwijzer zoo uitvoerig, dat hij meer dan de helft van 't geheel inneemt.

Die van den Heer BEHRNS, onder omvangrijkeren titel, heeft niets meer dan de eerstgenoemde druk, zooveel deze aflevering betreft, behalve een tweede register of aanwijzing van

al 't geen òf aan Z. M., òf aan den Minister van Binnenlandsche zaken, òf aan den Commissaris des Konings, enz. enz. bij de Wet is opgedragen of overgelaten. De volgende afleveringen zullen de algemeene en provinciale reglementen en verordeningen, met aanteekeningen en registers, bevatten. Op den omslag van deze staat: »*Niet* afzonderlijk verkrijgbaar."

De twee laatstgenoemde uitgaven, die bij SUSAN en door den Heer LION, zijn beide van gelijksoortige bewerking. De eerste heeft eene doorloopende Inleiding van 67 bladzijden: *Overzigt der Nederlandsche wetgeving omtrent het onderwijs*, van de tijden, maar vlugtig, van KAREL *den Groote* af tot op het aannemen dezer wet, 't laatste gedeelte uitvoeriger. Dan volgt de afdruk der wet, artikel voor artikel, in hare beweegredenen, geest en strekking, uit de memoriën, verslagen en redevoeringen, van de Regering en de Tweede Kamer, toegelicht.

In de uitgave van den Heer LION heeft de Inleiding, 70 bladz., zes afdeelingen: Moet de openbare school eene gemengde of gezindheidschool zijn? Behooren de openbare scholen, ook dan, wanneer zij niet strikt gezindheidscholen zijn, al of niet toegankelijk en bruikbaar te zijn voor alle kinderen? Al of niet gelijk toezigt en examina voor 't openbaar en bijzonder onderwijs? Verder: is 't onderwijs eene aangelegenheid van de gemeenten of van den staat? Over de regeling van 't inkomen der onderwijzers; en ten laatste over de subsidiën, tot hier toe, aan de gemeenten van staatswege verleend. Vervolgens worden de artikels der wet, een voor een, op dezelfde wijze toegelicht, als in de uitgave bij SUSAN. Nog geeft LION bij elk artikel de namen der leden, die er voor hebben gestemd, 't geen de andere druk niet doet. Van enkele artikels hebben we de toelichtingen vergeleken, en, 't ligt in den aard der zake, veel overeenkomst gevonden, maar ook verschil. Onder anderen: volgens art. 20, kunnen in de bijscholen eener gemeente hulponderwijzers met *f* 200, in plaats van *f* 400, aan 't hoofd staan, en daar de plaats van hoofdonderwijzer bekleeden. Maar de hoofdonderwijzer, art. 19, heeft, buiten zijne *f* 400, »eene vrije woning, zoo mogelijk met een tuin": heeft de hulponderwijzer, als hoofdonderwijzer optredende, ook al of niet deze vrije woning? Volgens den druk bij SUSAN, is dit als de bedoeling van den wetgever opgegeven; gelijk dan ook, analogice, uit de wet moet volgen, dat, daar zij dàt

deel der voorregten van den hoofdonderwijzer opgeeft, 't welk zijn plaatsbekleeder *niet* zal genieten, deze ten volle geregtigd is tot al de overige, aan de betrekking verbonden, waarvan ze zwijgt. Intusschen bij LION vinden we deze toelichting niet. Een herhaald raadplegen zal welligt leeren, dat hij weêr andere punten heeft opgenomen, die in SUSAN's uitgave niet voorkomen.

Om de bladwijzers en wegens 't formaat, zijn de drukken, door VAN HASSELT en BEHRNS bezorgd, voor dagelijksch gebruik aan te bevelen. Die van den Ambtenaar en van LION — beide zijn zonder register — zijn onmisbaar voor eene grondige kennis der wet en tot vestiging der *jurisprudentie* in haren geest. Plaatselijke commissiën, gemeenteraden en besturen, allen, die regtstreeks met ons schoolwezen en schoolregeling in betrekking staan, hebben ze noodig. En dezen niet alleen: zoovelen er zijn, die niet gaarne spreken, en, nog veel minder, uitspraak willen doen over wetten en instellingen, waarvan ze zich zelven bewust zijn, geen flaauw denkbeeld te hebben; ook die allen kunnen door deze uitgaven op de hoogte komen eener aangelegenheid, zoo algemeen gewigtig en van blijvend belang, als 't openbaar volksonderwijs.

Mémoires relatifs à la Guerre de Succession de 1706—1709 et 1711, de SICCO VAN GOSLINGA, député des États-Généraux. Publiés par M.M. U. A. EVERTSZ et G. M. M. A. DELPRAT, au nom de La Société d'histoire, d'archéologie et de linguistique de Frise. A Leeuwarden, chez *G. T. N. Suringar*. 1857. *In 8vo. XIV en* 174 *bl.*

Zoo veel — of zoo weinig — liefhebbers van grondige studie der Vaderlandsche Geschiedenis als er zijn, mogen zich verheugen over de belangrijke bijdrage, die dit boekje hiervoor levert. SICCO VAN GOSLINGA was een meér uitstekend, dan algemeen bekend Friesch staatsman, die als gedeputeerde te velde de veldtogten van 1706 en volgende jaren bijwoonde. Zijne aanteekeningen en journalen hierover heeft hij grootendeels te midden der gebeurtenissen zelve opgesteld en later bijeenverzameld, oorspronkelijk echter alleen ten behoeve zijner kinderen. Een manuscript hiervan, zoo goed als van de tweede hand, was op het Rijks-Archief voorhanden, en wordt

ons thans door de bemoeijingen van het Prov. Friesch Genootschap en de zorgen der bovengenoemde H.H. uitgevers aangeboden.

Gelijk van hen te verwachten was hebben zij het met die zorg en naauwkeurigheid niet alleen, maar ook met den eerbied, die den criticus past, behandeld. De noodige inlichtingen over het manuscript en den persoon van GOSLINGA hebben zij in de »Voorrede" en de »Introduction" vooropgezonden, terwijl het stuk zelf door hunne belangrijke »Observations" wordt toegelicht. Daarom mogen wij er niet te luid over klagen, dat hun Fransch, naauwelijks grammaticaal juist, niet die (moeijelijk te verkrijgen) natuurlijkheid heeft, dat het eenen Franschen stijl te noemen is; dat behoeft hier ook niet. En GOSLINGA zelf maakt het vrij wat erger; het is het Fransch, zoo als wij het uit die tijden meer hooren, van iemand, die het door spreken heeft geleerd, maar zich overigens om correctheid niet veel bekommert. De H.H. E. en D. echter hebben aan de eischen der handschriftendiplomatie voldaan, door noch den antieken stijl, noch de grove fouten te willen verbeteren.

Dit vermindert ook in geenen deele het gewigt van den inhoud; — alleen is het te betreuren, dat hier en daar onnaauwkeurigheden en belangrijke (misschien gedeeltelijk opzettelijke) leemten bestaan. GOSLINGA behoorde niet tot die soort van gedeputeerden te velde, welke Prins EUGENIUS deden zeggen: »De Macedoniër had ook geene gedeputeerden in het kamp!" — toen men hem sprak van diens groote bedrijven met geringe middelen volbragt. Hij was den veldheeren een medehelper met raad en daad, en met de meesten, onder anderen ook met MARLBOROUGH, zeer bevriend. Dit doet hem echter de oogen niet sluiten voor de groote gebreken in diens karakter; hoewel ik in zijn oordeel toch niet, met de H.H. E. en D., eene volledige bevestiging zou zien van de zeer ongunstige voorstelling, die de groote MACAULAY van hem geeft.

Men verwachte in de aanteekeningen van onzen gedeputeerde te velde niet de systematische rangschikking en geleidelijkheid, die van den geschiedschrijver wordt vereischt; het is een »recit naïf de cette campagne". Maar het is leerzaam juist door de *détails*, waartoe de steller afdaalt. Vooral hebben zijne veelvuldige karakterbeschrijvingen en oordeelvellingen

over de veldheeren en staatslieden van dien tijd groote waarde. Niet alleen hebben wij alle redenen, om ons op de goede trouw, onpartijdigheid en menschenkennis van den loyalen, schranderen Fries te verlaten; maar zij hebben ook die frischheid en naauwkeurigheid, welke alleen eene persoonlijke kennis en dikwijls intieme omgang geven kan, terwijl ze met vrijmoedigheid worden voorgedragen. Evenzoo hebben ook zijne beschouwingen en redeneeringen over algemeene toestanden de oorspronkelijkheid van de stemme des tijdgenoots, — en wel van zulk een tijdgenoot.

Kortom, het is eene bron, eene originele bron voor het algemeen toegankelijk gesteld. Het spreekt van zelf, dat ik niet zoo dadelijk een volledig en gemotiveerd oordeel over zijne zuiverheid en zijnen rijkdom vellen kan; die moeten eerst door het gebruik worden geproefd. Ik kondig de uitgave slechts aan; maar meen gerust te kunnen zeggen, dat de H.H. Uitgevers in hunne Voorrede niet te hoog van de belangrijkheid van dit manuscript opgegeven hebben.

Alleen is het altijd jammer, dat zulke historische documenten van algemeen belang — zoo als dit, wat voorzeker niet alleen op Friesland ziet, — in ons land niet beter bij elkander worden gehouden, zoo als b. v. in Frankrijk in de grootsche »Collection de documents inedits sur l'histoire de France, publiés par les soins du ministre de l'instruction publique"; maar meest door afzonderlijke Prov. genootschappen, tijdschriften en particulieren worden openbaar gemaakt. D—D.

Geschiedenis der aanstaande dertig Jaren, bij voorbaat beschreven door een Ziener. Uit het Engelsch. Te Amsterdam, bij Gebr. Binger. 1857. *In gr. 8vo. VIII en* 84 *bl. f* : - 80½.

De H.H. BINGER kennen hun publiek als de kruidenier zijne klanten. Zulk eene duidelijk gedrukte, gemakkelijk te lezen *brochure*, die men voor eenige stuivers in den zak kan steken, is in juiste evenredigheid met Hollands lees- en kooplust. En daarbij komt hun de eer toe, dat zij zorg dragen goede waar te leveren.

Want het is inderdaad een aardig boekje, eene kleine verlustiging, voor wie aan het politieke leven van onzen tijd niet

vreemd is. Het heeft wel geene bladzijde over voor ons landje; maar dat is juist geen kwaad teeken, en bovendien, wij, Hollanders, zijn cosmopoliten: hoe menigeen leest zelfs van de inlandsche dagbladen juist datgene niet, wat maar onzen politieken toestand betreft.

De Engelsche schrijver heeft natuurlijk het meest over Groot-Brittannië *cum annexis* te zeggen, en in zooverre doen zijne beschouwingen ons aan de Chinesche wereldkaart denken, waarbij de arme overige rijkjes naauwelijks in aanmerking komen, zegt men. Wij mogen hem dit niet kwalijk nemen: het is de oude Engelsche ADAM. Kan hij het ook helpen, dat het vasteland zijne invallende gedachten wil vertalen?

In het eerste Hoofdstuk wordt geprofeteerd over Engeland met zijne bezittingen en Amerika. De schrandere lezer echter begrijpt zelf wel, dat de toon der profetie slechts een eigenaardige vorm is, om beschouwingen en opmerkingen mede te deelen over politieke toestanden en politieke quaesties. En deze zijn dikwijls aardig en puntig. — Door de voorstelling der utopische toekomst doet de »Ziener" in vlugge trekken vele leemten uitkomen, die in de behandeling der misdadigers, in de opvoeding van het volk en in de buitenlandsche politiek van Engeland bestaan. Vooral is aardig wat over Amerika en de slavenquaestie gezegd wordt. De S. stelt zich voor, dat op eens de vier millioen slaven der Zuidelijke staten in opstand komen en al, wat slavenhouder is, vermoorden, en hangt eene geestige schilderij op van de gevolgen hiervan en den indruk op de Noordelijke staten. De boodschap van den President aan deze is wel de best gelukte zet in het geheele boekje. — Dan gaat hij over tot de koloniën: Canada wordt vrij verklaard, en komt onder een der prinsen van het Engelsche hof, waarvan gelukkig overvloed is. Dat hij ook voor Australië geen beteren uitweg weet, is reeds een gebrek aan vinding; maar ook hier ontbreekt het anders niet aan puntige aanmerkingen over het koloniale beheer. — Over het algemeen is hij ontzettend optimistisch: alles loopt heerlijk af, en de zwaarwigtigste vraagstukken, waarmede de geslachten der menschen eeuwen lang hebben gesukkeld, worden in den tijd van dit gelukkige geslacht op de eenvoudigste wijze opgelost. Maar nogmaals, hiermede is het hem geen ernst: genoeg, als hij ons doet zien, hoe doodeenvoudig in den grond

al die twistpunten en moeijelijkheden zijn, als der menschen dwaasheden en hartstogten ze maar niet eindeloos verwikkelden.

Jammer, dat het van nu aan reeds minder werd. Komt hij in het tweede hoofdstuk over Rusland, Frankrijk, Spanje en Portugal, Italië enz. te spreken, dan ziet men, dat de Brit hier minder te huis is. Hier blijft het dikwijls bij algemeenheden. Uit hetgeen hij over Indie zegt blijkt het, dat hij in de verte niet gedacht heeft, dat er zoo vele vulkanische stoffen onder den productieven bodem van dat groote landgoed verborgen waren. Ik bedenk, dat het boekje in het begin van dit jaar gemaakt is, en verwonder mij wel, dat men een voortbrengsel als dit, wat zoo geheel tot de literatuur van den dag behoort, nu eerst, of nu nog vertaald heeft.

Het laatste hoofdstuk stond mij het minst aan. Daar beweegt de S. zich meer op godsdienstig en zedelijk terrein. De inval dat de Chinezen een zendelinggenootschap oprigten, om Engeland te bekeeren, is zeker zeer aardig, maar zij wordt minder goed uitgewerkt. Verder legt hij meer en meer den toon des profeten, en die korte, cordate wijze van zeggen af, en gaat aan het redeneeren, aan het praten.

De vertaling is goed, — een deugd die ik van groot belang acht, — en het geheel kan menigeen een aangenaam theeuurtje verschaffen. D. — D.

De geest in de Natuur. Bloemlezing uit de werken van H. CHR. OERSTED, *wijlen Hoogleeraar te Kopenhagen. Naar het Hoogduitsch. Met een voorberigt van Prof.* J. VAN DER HOEVEN. *Amsterdam bij* F. Günst. 1857. *In gr. 8vo. VIII en* 175 *bl. f* 1-50.

Hoewel in het oorspronkelijk verschenen vóór den zoo geruchtmakenden strijd, die onlangs in Duitschland tusschen de corypheën der natuurwetenschap gestreden werd, kon dit werk, wat een voornaam deel van zijn inhoud betreft, bezwaarlijk anders geschreven zijn, wanneer het bestemd geweest was om den weg der verzoening aan te wijzen tusschen de beide bedoelde partijen. Een bewijs weder, dat de rigtingen reeds lang meer of min heimelijk vijandig tegen over elkander gestaan hadden vóór dat R. WAGNER op de bijeenkomst van natuuronderzoekers te Göttingen in onberaden ijver den handschoen toewierp aan

den scherpzinnigen LUDWIG, die den dag daarop zijn uitdager niet op het kampveld der wetenschappelijke redenering zag verschijnen. Wat tot dien onredelijken ijver van WAGNER toenmaals aanleiding gaf — een ijver, die zelfs door zijne vrienden gelaakt werd, wijl zij het onderwerp tot openbare bespreking te midden van die vergadering ongeschikt vonden — laten we in het midden. Het waren juist WAGNER's beste vrienden niet, die toenmaals er van spraken dat de genoemde geleerde naar een post in Göttingen stond, waarvoor men van zijne orthodoxe rigting moest doen blijken. Zijn Brochure evenwel: Menschenschöpfung und Seelensubstanz, ook in het Hollandsch vertaald, wekte in Duitschland een levendigen strijd, ja van vele zijden eene levendige verontwaardiging op. Zoowel deze brochure als eene andere in denzelfden zin geschreven, werd streng gegispt door natuuronderzoekers — ook gematigde — en door theologen, tusschen wier beider wetenschappen W. eene verzoening of althans eene bemiddeling beproefd had. Van den éénen kant werd aan W. verweten, dat hij op wetenschappelijk gebied strenge kritiek eischte, terwijl hij daarentegen volgens eigen bekentenis »in Sachen des Glaubens, das einfache, schlichte Köhlerglauben" voorstond. Die handelwijze werd teregt eene soort van dubbele boekhouding genoemd. Van theologische zijde werd aangevoerd dat W. geen grond had om te beweren dat met het geloof aan de eenheid van afstamming des menschelijken geslachts het geloof in het algemeen moest staan of vallen. En zóó geraakte de man, die het alle partijen gedeeltelijk naar den zin maken wilde, met alle in onmin, zooals men dat ook in andere omstandigheden zoo dikwijls ziet gebeuren — getuige op staatkundig gebied nu weder het voormalig ministerie DE DECKER in België. Dat die strijd spoedig zich zou uitbreiden en niet altijd met matiging gevoerd zou worden, liet zich vooruitzien. »Ingenuas didicisse fideliter artes emollit mores nec sinit esse feros" zeide de Latijnsche dichter, maar er waren verscheidene onder de kampioenen — en vooral de hoofdstrijders, van wie men het niet gezegd zou hebben dat de ingenuae artes tot het programma van hunne opvoeding behoord hadden. Maar ook proeven van bemiddeling bleven niet uit, die met matiging en kalmte geschreven, wanneer zij al bij geen van beide partijen de overtuiging wijzigden,

toch bevredigend werkten. Zóó waren in Duitschland de geschriften van BODMER, FRAUENSTÄDT, J. SCHALLER en anderen; zóó poogden ten onzent te werken de onder den titel van *Vraagpunten des tijds* door Prof. W. VROLIK en Dr. MEYBOOM uitgegeven redeneringen. En zóó kan bovenal ook werken het geschrift van OERSTED, dat we hiermede aankondigen. Daarom vinden we de vertaling daarvan voor den tegenwoordigen tijd zeer geschikt, nu toch eenmaal door de boven bedoelde »vraagpunten" de strijd »zwischen den Pedanten des Glaubens und Unglaubens" op den vaderlandschen bodem meer bekend geworden is dan zij anders bij menigeen geweest zou zijn. Vooral de hoofdstukken over bijgeloof, in hunne verhouding tot de zigtbare natuur en meer bijzonder de afdeelingen daarvan: werking der natuurwetenschap tegen het bijgeloof en tegen het ongeloof; verder het stuk: de weg van de natuur tot God waarin de hoofdstukken: natuurwetten, natuurkrachten en de wereld een voortdurend werk der Godheid — zijn met betrekking tot den aangehaalden strijd hoogst lezenswaardig. We bevelen ze ten sterkste aan, vooral ook hen, die in Dr. MEYBOOM's voorlezing de punten van overeenkomst tusschen de beide partijen of, wil men liever, rigtingen klein gevonden hebben in vergelijking met de daarna uiteengezette punten van verschil, terwijl bovendien hier niet als in Prof. VROLIK's voorlezing een dualismus van kracht en stof vastgehouden wordt, waartegen de natuurwetenschappen meer en meer opkomen. En dat men dien niet behoeft, om te komen tot het gemoed bevredigende uitkomsten zal den helderdenkende bij de lezing der bedoelde hoofdstukken niet ontgaan.

De andere gedeelten van het werk — ons overigens om de uiteengezette gronden minder belangrijk — bevelen we echter van harte aan met de woorden van Prof. J. VAN DER HOEVEN in zijn voorberigt bij dit werk: »Het is — goed, dat er van tijd tot tijd geschriften in het licht komen, welke het meer algemeen menschelijk (humane) karakter der natuurwetenschappen in het licht stellen. Onder deze geschriften verdienen de voorlezingen en gesprekken welke OERSTED heeft uitgegeven, eene eerste plaats," enz.

De typographische uitvoering is niet zeer loffelijk, in zooverre ten minste druk en papier van de verschillende vellen vrij wat uiteenloopen.

Z. S.

EVANGELINE. *Een verhaal van Acadie*, *van* HENRY WADSWORTH LONGFELLOW *door* S. J. VAN DEN BERGH *en* B. PH. DE KANTER. *Haarlem*, A. C. Kruseman 1856. *In post 8vo. VIII en* 152 *bl.*, *met gelith. portret f* 1-25.

LONGFELLOWS *Evangeline* is een lang en — vervelend gedicht, met zeldzame ja schier onovertroffen schoonheden van natuurbeschrijving. Ziedaar een openhartig en naauwkeurig verslag, in één volzin, van den indruk door dit verhaal op ons gemaakt. Gaarne erkennen wij, het eenig *Excelsior* en zoo menig ander meesterstukjen uit de *Voices of the night* en *Seaside and Fireside* hoog te stellen boven dit eentoonig poëem. En tot versterking van onzen geest hebben wij ontdekt, dat wij met dit ons oordeel niet alleen staan. In de *Revue des deux mondes* voor 15 Nov. 1854, vindt ge een belangrijk opstel over den beroemden Amerikaanschen Zanger, waarin natuurlijk ook *Evangeline* ter sprake komt, en, naar wij meenen, zeer juist en zeer geestig wordt beoordeeld. Wij zouden u daarheen kunnen verwijzen. Maar bedenkende, dat onze lezer genoemd nommer van de *Revue* juist waarschijnlijk niet bij de hand zal hebben, en tevens, dat wij ons eigen gevoelen aangaande LONGFELLOWS gedicht zeker niet beter kunnen uitspreken, vertalen en herhalen wij het t. a. p. geschrevene bijna woordelijk, en zeggen met den schrijver der in haar geheel lezenswaardige studie: »de schitterende bladzijden van *Evangeline* elkander geduriglijk opvolgende, doen ons denken aan de stoute beeldspraak van ALEXANDER SMITH *a stream of sunsets*, en even als bij de schilderijen van CLAUDE LORRAIN, is men hier genegen te vragen, wat te midden van al die weelderige pracht der natuur, van al dat goud, al dien glans, al dien gloed, de nietige menschelijke figuur te maken heeft. De heldin van het verhaal en haar vader en haar bruidegom en — in één woord — geheel 't menschelijk element van 't gedicht zou men wel missen kunnen, maar niet

de ruischende dennen en eiken,
Dicht bewassen met mos
en omwingerd met klemmerend klimop,
Prijkend als oude Druïden, enz.

maar niet, de geurende prairiën of de hoeven van Nieuw-Schotland, of — de klachten van den bleeken Oceaan, die siddert in 't zilveren maanlicht.

De gebeurtenissen in dit gedicht, hoe schokkend op zichzelve, laten ons dan ook koud en onverschillig. Ze raken ons harte niet. En waarlijk wij kunnen er ons zelfs maar noode over bedroeven, dat *Evangeline* haar bruidegom derven moet, aangezien haar volhardende pogingen om hem weder te vinden, aanleiding geven tot de schoonste bladzijden van het boek, met name de heerlijke schildering der boorden

van Amerikaas trots, Misisipi.

In één woord, al het romantisch interest van dit verhaal — gaat onder in prachtige natuurbeschrijving. Eindelijk — doch bovenal — eene der hoofdoorzaken mede, waarom dit gedicht zoo weinig tot ons harte spreekt, is, meenen wij, de *rhythmus* waarin het verhaal werd geschreven. LONGFELLOW met zijn rijkdom van gloeijende fantazy mocht in de homerische versmaat de prachtigste tooneelen der onbezielde wereld ons schilderen — maar het kloppen van het hart en het bruischen der aderen en al wat de beweging van het menschelijk leven hartstochtelijk heeft en groots en onregelmatigs — ontbreekt aan dit eentoonig en slepend gezang."

Zoover onze gedeeltelijke aanhaling, die genoegzaam zal wezen om ons oordeel, uitgesproken in de eerste regelen dezer korte aankondiging, behoorlijk toe te lichten. Wie nu evenwel uit het gezegde wilde opmaken, dat wij aan de *Evangeline* geene bijzondere waarde toekennen, zou ons ten eenemale misverstaan. Veeleer dunkt ons, trots zijn onmiskenbare gebreken, zou een gedicht als dit, tegelijk door onmiskenbare schoonheden uitnemend, kunnen volstaan, om LONGFELLOW, ook al hadde hij nimmer iets anders geschreven, een grooten en blijvenden dichternaam te verzekeren. Maar hij schonk ons meer en beter; dit is juist het geval; meer en beter, waardoor *Evangeline* geheel in de schaduw wordt gesteld. Maar, als wij reeds opmerkten, menigeen zijner kleine gedichtjens staat in onze schatting hoog boven dit uitvoerig verhaal. En waarlijk, ook niet door zijn *Evangeline* zou de Amerikaansche zanger die mate van edele populariteit in twee warelden verworven hebben, welke de weinige strofen van Excelsior be-

kroonden. Toch evenmin als het laatste behoort het eerste eenigen man van smaak, eenigen vriend van poëzy of letterkunde vreemd te wezen. Voor veel eentoonigs is hier ook veel vergoeding. En wie, om maar dit eene te noemen, de boven vermelde beschrijving van Amerikaas gouden vloed nog niet kent — die moge zich haasten kennis te maken met een der schoonste voortbrengselen der nieuwere dichtkunst, thans door de verdienstelijke zorgen der heeren S. J. VAN DEN BERGH en B. PH. DE KANTER toegankelijk gemaakt, ook voor hen, die de engelsche taal niet machtig zijn, op eene indedaad allezins voortreffelijke wijze.

Wij brengen hun daarvoor onzen dank en onze hulde. De overbrenging is gelijk wij die van zoodanigen mochten verwachten — gelukkig. 't Zou nogtans wel wonder zijn, indien de kritiek in zulk een uitgebreid verhaal niet hier of daar een enkelen, minder gelukkigen regel vond aan te wijzen, als bijv. pag. 90. r. 1,

Door een visioen bemoedigd dat
neevlig verrees voor haar oogen.

Hoe is dit vaers metrisch te lezen? Doch »ubi plura nitent" willen wij niet vitten dan alleen ten bewijze onzer aandachtige lezing. Bij die lezing rees eene gedachte in ons op, die wij ten slotte nog als vraag hier ter nederstellen. Zoo het verhaal uit Acadie eens in gantsch andere, afwisselende vaersmaat ware overgebracht, zou de poging niet eigenaardig verdienstelijk en de indruk van 't geheel niet gelukkiger zijn geweest? In elk geval hopen wij niet, maar wij vreezen ook niet, dat die homerische vaersmaat onder onze poëeten mode zal worden, ten minste niet voor gedichten van eenigzins langer adem. Want daar is iets in, dat op den duur ons slaap verwekt of ongeduld, dat ons dommelig maakt of driftig. En erger nog, op de deining harer groote eentoonige golven werd onze dichterlijke mensch, als 't ware geestelijk zeeziek... we moesten eenige krachtige alexandrijnen van BILDERDIJK lezen om weder te bekomen!

Nov. 1857. —E—T.

DRED. *Een Verhaal door de Schrijfster van* »*De Negerhut*", *Mevr.* HARRIËT BEECHER STOWE. *Uit het Engelsch, door* P. VAN OS. *Drie Deelen. Haarlem en Sneek*, A. C. Kruseman *en* van Druten en Bleeker. 1857. *Met titels en vignetten in steendruk. In gr. 8vo.* 904 *bl. f* 9 - 20.

De beroemde Schrijfster van »De Negerhut" stelde zich in den voor ons liggenden roman ten doel, de werking der slavernij op de maatschappij in het algemeen aan te toonen; de verschillende maatschappelijke nadeelen, die zij zelfs over hare meest bevoorregte voorstanders brengt; de verkwisting en ellende en achteruitgang van al de huishoudelijke inrigtingen der slavenstaten; de verarming van gegoede familiën; de waardevermindering van het land; de nog ergere ontzedelijking van alle volksklassen, van den aristokratischen, willekeurigen planter af tot den onderdrukten en armen blanke toe. De indruk, dien deze tafereelen dan ook achterlaten, is die, dat zij eene aanschouwelijke voorstelling zijn van hetgeen men D. I, bl. 230 leest: »dat de Negers meer dienen om ons (de Amerikanen) tot Heidenen, dan wij om hen tot Christenen te maken." Die tafereelen zijn wel aaneengeregen in den vorm van een romantiek verhaal, maar behelzen nogtans waarheid, zij het dan met andere namen en in andere bijzonderheden; zulks blijkt uit de aanhangsels aan het slot, waar echte bescheiden als zoo vele verificatoire stukken worden aangevoerd. Het tooneel is in Carolina, omtrent welken staat een der hoofdpersonen, EDMUND CLAYTON, te regt aanmerkt: »Noord-Carolina heeft, geloof ik, den benijdbaren roem van de onkundigste en armste staat in de Unie te zijn. Ik geloof dat er in het oude despotieke Europa geen land is, waar de armen ellendiger, zedeloozer en meer ontaard zijn dan in onze slavenstaten. En het ontvolkt ons. Menschen van eenige bekwaamheid in onze lagere klassen, die zich fatsoenlijk willen gedragen, willen het niet uithouden. Zij verhuizen naar den een of anderen staat, waar vooruitgang bestaat. Honderden en honderden verlaten Noord-Carolina ieder jaar en begeven zich naar de Westelijke staten, en alleen die onnatuurlijke inrigting der maatschappij bewerkt dit." (D. III, bladz. 97.) Trouwens de toepassing der wet gaat er nog veel verder dan de wet zelve, die de ver-

standelijke en zedelijke ontwikkeling der slaven verbiedt; men kan zijne oogen niet gelooven, als men leest: »Mevrouw ROSA DOUGLAS, eene dame uit Virginia, werd twee jaren geleden gekerkerd, omdat zij de *vrije* gekleurde kinderen leerde lezen" (D. III, bladz. 196, aant.). Met weemoed en afschuw verneemt men, dat zelfs de godsdienstleeraars, op eene enkele uitzondering na, ook van de meest uiteenloopende rigtingen, eer de hand aan dien gruwelijken kanker der maatschappij houden, dan dat zij hunnen invloed gebruiken om het kwaad tegen te gaan; ja, dat er onder hen maar al te velen zijn, die het slavenwezen met hand en tand verdedigen, als gegrond op de Heilige Schrift!

Het menschlievend oogmerk der Schrijfster was, voor dien toestand van zaken de oogen te openen; en indien waar is hetgeen men in courant-aankondigingen van deze vertaling leest, bewijst een debiet van 150,000 exemplaren, dat het oorspronkelijke althans vele lezers heeft gevonden. Of het doel heeft getroffen en de weg tot verbetering er door is geöffend, zal de tijd moeten leeren. Wij ontkennen niet, dat er uit een maatschappelijk oogpunt groote, zeer groote bezwaren aan eene plotselinge émancipatie der slaven verbonden zijn; in Carolina en dergelijke staten nog veel grootere, dan in *onze* W. I. bezittingen, wegens de geheel andere en uitgebreider schaal, waarop ginds het slavenwezen is geplaatst tegenover maatschappij en staatswetten; wij beamen ten volle, dat de bezwaren grootendeels zouden wegvallen, indien het werkelijke leven idealen van heeren en vrouwen opleverde, zoo als zij hier worden geteekend in CLAYTON en zijne zuster, en in Miss NINA; maar mogen alle slaveneigenaars niet zulke verworpelingen zijn als TOM GORDON hier wordt voorgesteld, — zeker is het, dat de mogelijkheid van maatregelen tot eenen beteren regtstoestand van de slaven — iets anders nog, dan eene geheele émancipatie — veelzijds zal afstuiten op de persoonlijke verdorvenheid der eigenaars niet minder dan der slaven. Ook dit wordt in dit van die zijde zeer leerrijke werk klaar blootgelegd.

De naam der Schrijfster waarborgt ook ten onzent ongetwijfeld een gunstig onthaal aan de vertaling van dit werk; maar dat onthaal zal minder voortvloeijen uit belangstelling in het allergewigtigste maatschappelijke vraagstuk zelf, dan uit het

verlangen naar eenen onderhoudenden roman. Zal »DRED" — welke persoon echter volstrekt geen hoofdpersoon is, veel minder dan CLAYTON en HARRY — zulke lezers bevredigen? In vele opzigten, ja. De beschrijvingen van personen en tooneelen zijn levendig; wij wijzen uit vele slechts op de voortreffelijke beschrijving van »tante MILLY", D. I, bladz. 70—74. Met dat al is het niet te ontkennen, dat het schilderen van eenzame wouden, gestoffeerd met zingende vogels, guirlandes van slingerplanten, wilde vruchten en geur van bloemen, wel wat in het vervelende wordt herhaald. Ook twijfelen wij, of het werk de belangstelling der romanlezende wereld wel tot het einde levendig houdt; er is volstrekt geen »knoop" in, en na den dood van NINA moet zij verflaauwen. De langdradige gesprekken in het Derde Deel zijn weinig geschikt, om de uitdoovende belangstelling nog wat aan te blazen. Trouwens, die gesprekken zijn dan ook zeer gerekt en doen weinig ter zake. Voor zoover zij moeten dienen om de denkwijze der verschillende kerkelijke partijen te doen kennen, zijn zij overtollig, en de persoonlijkheid der predikanten, welke aan die kerkelijke spiegelgevechten deel nemen, boezemt geen het minste belang in. Deze gebreken worden echter rijkelijk opgewogen door eene menigte scherpzinnige opmerkingen over zaken, die niet tot het hoofdonderwerp behooren. Uit vele noemen wij slechts het even belangrijke als aangenaam geschreven gesprek over het leeren uit boeken en uit het dagelijksche leven (D. II, bladz. 24 volgg.), en herinneren den rijkdom aan beelden en vergelijkingen, van welke vele allergeestigst zijn en veel toebrengen aan het onderhoudende van het geheel. En vindt men hier en daar trekken terug uit »De Negerhut"; doet TIFF in »DRED" denken aan »Uncle TOM", en herinnert LISETTE hier ons ELISE däár — het is niet hinderlijk, want de persoonlijkheid is geheel anders, en geheel anders ook de toestand, waarin de personen zijn geplaatst.

Maar het zou ons leed doen, indien »DRED" alleen als roman gelezen werd; daartoe behelst het werk te veel degelijks. Wij zullen nu niet zeggen, dat het, even als »De Negerhut", de kracht en werking van het Evangelie tegenover bekrompen hangen aan leerbegrippen en kerkvormen helder doet uitkomen, o. a. in »tante NESBIT", die zich volstrekt niet kan be-

grijpen, dat iemand, die tot de Presbyteriaansche kerk behoort, bij gebrek aan eenen geestelijke der Episcopaalsche, de gebeden dier kerk bij eene begrafenis lezen wil. »Ik voor mij" — zegt zij — »keur zulke dingen niet goed. Het ondersteunt de Episcopaalsche dwalingen. Als wij gelijk hebben, hebben zij ongelijk, en wij behooren er geene ondersteuning aan te geven. Het toont groote losheid van godsdienstige beginselen." (D. I, bladz. 186.) Is het mogelijk, het kerkelijke rigorisme meer naar het leven te teekenen? Ook zullen wij niet wijzen op de allervoortreffelijkste plaats, waar voor de oogen wordt geschilderd, hoeveel beter het is, gansch onkundigen het eerst met het leven van JEZUS bekend te maken, dan hun het hoofd op te vullen met leerstellingen (D. II, bladz. 222). Maar wat wij wilden zeggen, is dit: even weinig als men, volgens VONDEL, naar Afrika behoeft te reizen om monsters te zien, even weinig behoeven we den blik naar Amerika te rigten om te aanschouwen hetgeen daar de ellende der slavernij uitmaakt, stoffelijk zoowel als verstandelijk en zedelijk. Men klaagt, en met reden, over de diepe bedorvenheid van den dienstbaren stand — is het niet een gevolg daarvan, dat die menschen volstrekt niet worden gevormd, volstrekt niet doortrokken van goede beginselen? Dat geschiedde bij onze voorouders wèl; daar maakten de dienstboden een deel des huisgezins uit; bij onze veranderde zeden en levenswijze heeft dat geene plaats meer, maar het gevolg blijft niet achter: de dienstboden worden meer en meer daarin aan de slaven gelijk, dat zij volstrekt geene beginselen bezitten, volstrekt geene geestelijke, zedelijke ontwikkeling erlangen, en bij gevolg door niets te regeren zijn, tenzij de wet hongerlijden en de roede vergunde. Zonder ontwikkelende opleiding verdierlijkt de mensch in het midden der maatschappij, en al het voordeel van het wonen in de maatschappij gaat reddeloos verloren. Voorwaar, een teeken des tijds, waarop wij wel acht mogen geven! En nog in een ander opzigt ziet men, zoo men het slechts wil zien, de ellende der slavernij in ons Vaderland voor zijne oogen. Aanschouwt die blinde, medelijdenswaardige onderworpenheid, met welke duizenden den nek slaafs buigen onder de willekeur van eenen priester; hoe zij geene vrienden durven noodigen, geene kamer

durven verhuren, geene dienstbode durven wegzenden, geen kind durven school leggen, zonder het ootmoedig eerst aan Heeroom te vragen. Dat is ook slavernij, geest- en zieldoodende slavernij, die evenzeer der menschheid onwaardig is als de zweepslagen op de plantaadjen. Ongelukkigen, die gekromd gaan onder een juk, dat zij uit eerbiedwaardige vrees voor hunne zaligheid niet durven afschudden, — maar ellendigen, nog verworpener dan de hardste slaveneigenaars, die, tegen beter weten aan, menschen aldus maken tot slaven! Als men met de gedachte aan het: *mutato nomine de te fabula narratur*, dit werk leest, laat het hooger indruk na dan dien van eenen onderhoudenden roman. Het wordt een werk, waarin men ziet, hoe de reine, schoone, heerlijke Christelijke godsdienst is verlaagd tot een masker van de laagste driften en schandelijkste onderdrukking.

De vertaling is over het geheel goed. D. I, bladz. 216, wordt herhaaldelijk van een »meisje" gesproken, terwijl eene gehuwde vrouw wordt bedoeld; D. II, bladz. 144, lezen wij van »*uit*huren" voor »*ver*huren"; ald. bladz. 168; »hij maakte zich zeer gezellig"; D. III, bladz. 7 wordt melding gemaakt van »pijnboombladeren" — wat die zijn, weten we niet, de pijnboom draagt naalden, die zich niet best tot eene zachte legerstede leenen; en van »kerkdeuren van graniet" (D. III, bladz. 167) hebben wij geen regt denkbeeld.

Onze ernstige beoordeeling eindigt met eene kleine, niet ernstige aanhaling:

»Wel," zeide ANNA met vuur, »gelooft gij niet, dat hij de zaak zal winnen?"

»Niet, als de zaak volgens de wet gaat," zeide regter CLAYTON. »Maar EDWARD bezit eene groote kracht van welsprekendheid en veel bekwaamheid om eene afleiding van het eigenlijke punt te maken, zoodat hij de zaak misschien zal winnen."

»Wel," zeide ANNA, »ik dacht dat de zaken altijd volgens de wet beslist werden! Waar maakt men anders wetten voor?"

»Gij zijt wel onnoozel, mijn kind!" zeide regter CLAYTON.

N.B. Het tooneel is in Noord-Amerika, en de plaats staat D. II, bladz. 154.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Kinderbal. Door C. A. P. W. D. V. *Te Amsterdam, bij* DE WED. L. VAN HULST EN ZOON, 1857. *f* :-25. — Dansen achten wij een liefelijke en eigenaardige beweging en uitspanning juist voor kinderen; groote menschen met en tegenover elkaâr te zien springen scheen ons altijd minder zielverheffend dan wel gek. Desniettemin houden wij *publieke kinderbals*, zoo als die hier en daar in de cingeltuinen onzer dierbare Amstelstad sinds eenigen tijd plegen gegeven te worden, voor zeer monsterlijke vermaken. De Heer C. A. P. W. D. V. doet wèl, daartegen te protesteren in den kring zijnen bekenden. Hij trachtte dit te doen, ook in ruimer kring door de uitgave van dit dichtstukjen. Misschien kan het op zedelijk gebied een vruchtbaar zaadkorreltjen zijn en blinde ouders weêrhouden hun kinderen te geleiden naar die kinderbals, waar het volgens dit geschriftjen nog al heel wonderlijk temet schijnt toe te gaan. Dit hopen wij van harte. Overigens, zoo al dit stukjen op zedelijk gebied een zaadkorreltjen kan zijn, in den hof der Poëzy is het zeker geen zeer edel bloempjen. Het is een hekeldichtjen tegen de kinderbals niet zeer puntig, niet zeer fijn, wel gerijmd, doch niet welsprekend. Wij achten het onnoodig dit met voorbeelden te staven. Indien de Heer C. A. P. W. D. V. zijn vaersjes ongedrukt hadde gelaten, en het alleen hier en daar, waar 't pas gaf, eens had voorgelezen, *hij* zou er misschien meer genot van gesmaakt — en wij zouden ons het gemis der kennismaking gaarne getroost hebben.

—E—T.

»Ik kan mijne kinderen zoo mooi les geven in de »Romeinsche geschiedenis," dus ik kan er ook wel een boekje over maken!" zoo sprak misschien de Heer »P. VAN DE VELDE, M.Z., Instituteur te Woerden", bij zich zelven, en W. F. DANNENFELSER, te Utrecht, gaf zijn »Beknopt Overzigt" uit (1857.) De voornaamste feiten — dikwijls ook zeer weinig belangrijke — staan er in; maar ze worden opgesomd op eene wijze, die van wat historie is weinig kennis verraadt en weinig inzigt geven zal. En het is lang niet onverschillig op welke wijze en in welke bewoordingen den kinderen de geschiedenis wordt voorgesteld. Ach!

Mijnheer! er zijn zulke en betere boekjes genoeg. Dit zal noch aan de wetenschap noch aan uwen roem bevorderlijk zijn.

Arie Stevens, de bekwame Landbouwer. Een Leesboekje voor Landscholen. In 12*mo.* 78 *bl. f* :-20. — *De Vee- en Akkerman. Een Leesboekje voor Scholen ten platten lande. Tweede, verbeterde en vermeerderde druk.* 84 *bl. f* : - 20. *Beide uitgegeven onder toezigt en medewerking van* C. GEERTSEMA, *Lid van de Provinciale Commissie van Landbouw te Groningen, en Landbouwer te Zuidbroek. Te Groningen, bij* F. FOLKERS. 1857. — Twee zeer goede Leesboekjes, die algemeen verspreid moeten worden. Duidelijk en naar de bevatting der boerenkinderen zijn daarin de verbeteringen beschreven, die in het landbouwbedrijf moeten ingevoerd worden. Vooral is daarbij, wat ons zeer verheugt, kennis van de zaak op den voorgrond gesteld, en zijn niet alle nieuwigheden onvoorwaardelijk goedgekeurd. De opmerkzame boerenzoon, die deze boekjes, welke onderhoudend geschreven zijn, met aandacht heeft gelezen, heeft daardoor eenig begrip gekregen van menige zaak, die hem later van nut zal kunnen zijn. Wanneer zijn leeslust aangewakkerd is door dergelijke geschriften, zal hij langzamerhand de vatbaarheid verkrijgen, om ook uitgebreider boeken over den landbouw met vrucht te kunnen lezen. Met genoegen zagen wij, dat het eene dezer boekjes reeds een tweeden druk beleeft; wij wenschen dien ook het tweede toe; en bevelen het als leesboek en prijs voor de lagere dorpsscholen aan. — De landbouwers die op verlichting prijs stellen, behooren den Heer GEERTSEMA dankbaar te zijn voor zijne bemoeijingen in dezen.

---

1. *De Vriend der Jeugd, een Leesboek voor de Scholen, door* H. SLUYTERS, *Schoolonderwijzer te Kapelle, eiland Zuid-Beveland. Te Amsterdam, bij* C. L. Brinkman. 1855. *In kl.* 8*vo.* 84 *bl. f* : - 20. — 2. *Verzameling van leerzame en vermakelijke Dichtstukjes, een Leesboek voor de hoogste klasse eener lagere School, door denzelfden, bij denzelfden. In kl.* 8*vo.* 104 *bl. f* : - 30. — Bij den oneindigen voorraad van Leerboekjes voor de scholen, is de zamenstelling van werkjes gelijk aan de hier aangekondigde, geen moeijelijke arbeid. Men behoeft slechts de bibliotheek van deze of gene Afdeeling van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap voor zich op tafel te leggen, en

met potlood die stukjes te merken, welke men als de geschiktste beschouwt, terwijl het overige gemakkelijk door een kweekeling van 12 à 16 jaren kan verrigt worden, en zietdaar een nieuw Leesboek. Wij willen niet beweren, dat de Heer SLUYTERS deze fabriekmatige wijze van boekenschrijven tot de zijne heeft gekozen; doch moeten in gemoede verklaren, dat wij zijn arbeid geheel als overtollig beschouwen. Beide werkjes onderscheiden zich in niets boven de in *legio* bestaande, en dragen daarenboven het kenmerk eener stelsellooze overhaasting bij de zamenstelling. Vooral is dit ons oordeel van toepassing op N°. 2, bestaande uit versjes, die, volgens de Voorrede, aan verschillende *dichters* (!) zijn ontleend. De meeste zijn middelmatig en schijnen afkomstig van mannen, die PEGASUS voorzeker niet gemakkelijk op den *Parnassus* zal brengen. Voorts zijn er eenige stukjes opgenomen, die beter in een kermisboekje dan in een Leesboek voor de lagere school op hunne plaats zouden zijn. Op blz. 10 lezen wij:

„*Ei* zeg, waar toog het meisje heen,
Dat daar mijn ziel verrukte?"

Het verraadt weinig ondervinding, wanneer een onderwijzer dergelijke volzinnen aan de kinderen te lezen geeft, waardoor de verbeelding te vroeg wordt opgewekt. Nog meer mishaagde ons, wat wij op blz. 83 lazen:

„Kindren, laat, *ei*, laat u raden!
Leest toch niet TE VEEL *romans*." (dus wel *eenige*?!)

. . . .

„Die *verliefde* dweeperij
Kan geen mensch gelukkig maken."

Het ellendige stopwoordje *ei* daargelaten, voor hetwelk de Schrijver eene bijzondere voorliefde schijnt te koesteren (zie lager), komt ons de raad, in de eerste twee regels gegeven, zeer onpaedagogisch voor: *kinderen* moet het lezen van romans niet verboden worden, maar men behoort te zorgen, dat zij ze niet in handen krijgen; het heeft anders heel veel van hetgeen de Franschen noemen *un agent provocateur*, en de trek naar het verbodene wordt door soortgelijke vermaningen meer opgewekt dan tegengewerkt. — Voorts vragen wij den Schrijver, wat poëzij er toch wel aanwezig is in strofen als deze (blz. 6):

Ei weer, *ei* weer de felle gramschap *dan*
Van uwe ziel. *Ei* doe het *eedgespan*
Der lusten en begeerlijkheden *van*
Uw har*te* afwijken."

Indien onze kinderen met zulk eene dichtersmelk worden gevoed, is het dan wel te verwonderen, dat alle dichterlijke gloed bij hen wreedaardig in de kiem wordt gestikt? — Eindelijk zijn wij gedrongen luide onze afkeuring uit te spreken over gedachten als de volgende, die in een *schoolboek voor kinderen* al ligt tot profaneren aanleiding geven:

„Bij 't ritslen van de blaadjes
Stijgt zij dan uit haar graf." (!!)

Dit wordt (bl. 53) in den mond gelegd van een armen jongen, die ouderloos is, en voorgesteld wordt: »*des nachts*, in diepe stilte", op het graf zijner moeder weenende!... Waarlijk, zulke schoolboekjes doen meer kwaad dan goed.

Februarij 1857. L. A. H.

Grammatisch-Practische Leerwijze der Italiaansche Taal, ingerigt voor zelfoefening(,) *als ten gebruike op Gymnasiën en Instituten.* (;) *door* H. A. MANUTIUS. *Voor Nederlanders bewerkt en met eene uitvoerige Uitspraakleer vermeerderd* (,) *door* D. SLUYTER, *Onderwijzer in het Italiaansch en andere moderne Talen te Amsterdam. Tweede, verbeterde en vermeerderde uitgave. Te Amsterdam, bij* Hendrik Frijlink. 1857. *In gr. 8vo. XII en 396 bl.* — Met regt wordt de Italiaansche taal voor eene der schoonste onder de nieuwere talen gehouden. Vóór meer dan vier-honderd jaren, bezat Italië klassieke schrijvers, terwijl andere volken van Europa nog, te dien opzigte, in onbeschaafdheid voortleefden. Het ontbreekt dan ook niet in Engeland, Frankrijk en Duitschland aan geschikte werken, om zich de taal van TASSO, PETRARCA en MANZONI eigen te maken. In ons Vaderland heerschte echter tot vóór weinige jaren eene groote schaarschte aan doeltreffende leerboeken ter bestudering van het Italiaansch, en de Hollandsche taalbeoefenaar moest zich meestal met de »Grammaire Italienne" van VERGANI behelpen; want de »Italiaansche Spraakkonst", in het begin der achttiende eeuw uitgegeven, kon wel door geen onderwijzer op eene welingerigtie school als leiddraad genomen worden.

Eindelijk gaf, in 1850, de welbekende TER REEHORST eene »Beredeneerde Italiaansche Spraakkunst," voor Nederlanders bewerkt, uit. Deze Spraakkunst werd spoedig daarna gevolgd door eene van DE VRIEND. Beide werkjes zijn niet van verdienste ontbloot; doch men moet tevens bekennen, dat, bijaldien zij tot eene algemeene kennis der voornaamste taalregels van dienst kunnen zijn, er nog altijd eene wezenlijke behoefte bestond aan eene meer uitgewerkte handleiding, vooral ten gerieve van hen, die slechts Hollandsch verstaan en die door handelsbelangen of lust tot reizen genoopt werden den beroemden grond van het heerlijk Italië te betreden. Ontegenzeggelijk is het daarom, dat de bekwame Instituteur D. SLUYTER, in 1853, een verdienstelijken arbeid verrigtte, door de bewerking voor Nederlanders van MANUTIUS' Spraakkunst, die bij de beminnaars der fraaije Letteren als een zeer goed voortbrengsel van onze eeuw stond aangeteekend. Het verwondert ons dan ook niet, dat deze poging een zeer gunstig onthaal heeft gevonden, hetgeen overigens voldingend bewezen wordt, door de omstandigheid, dat na verloop van een drietal jaren, eene nieuwe oplage noodzakelijk werd.

Deze tweede druk is door den Heer SLUYTER met zorg nagezien, verbeterd en uitgebreid, waardoor de »Grammatisch-

Practische Leerwijze der Italiaansche taal", onzes erachtens, eene betrekkelijke volmaaktheid heeft erlangd, die ons van haar gebruik het gewenschte resultaat doet verwachten. De aard en strekking van dit Tijdschrift laten ons niet toe in bijzonderheden te treden, om ons gunstig oordeel door eene vergelijking van het reeds bestaande met het hier geleverde te staven. Eene dorre opsomming van den inhoud zoude onzen Lezers weinig nut aanbrengen, terwijl de opgave van eenige kleine feilen den Auteur niet onder de oogen zoude komen, daar hij reeds het tijdelijke met het eeuwige verwisseld heeft. L. A. H.

Verzameling van Vragen en Antwoorden over Opvoeding en Onderwijs, ten dienste van jeugdige Onderwijzers. (;) *zamengesteld door een zevental Amsterdamsche Onderwijzers. Vierde druk. Te Amsterdam, bij* J. H. en G. van Heteren. 1856. *In post 8vo. IV en 64 bl.* *f* : - 50. — Bij het lezen van den titel bemerkt men al aanstonds, dat het werkje eene allerslordigste correctie heeft ondergaan: het spijt ons voor het *zevental* onderwijzers; maar het bewijst niet, dat accuratesse eene hunner hoofddeugden is. Wij slaan het boeksken iets verder open, en vinden op bl. 17 driemaal het woord *redeneeren!* Hoe is het toch mogelijk, dat *onderwijzers* zulk eene dwaze spelling aannemen? — Doch wenden wij onze blikken op den inhoud.

Wij lezen op bl. 16: »De rede, zoo als zij in ons *zit*," enz. Eilieve, waar is toch die eigenlijke zitplaats onzer rede? Zouden er ook in onzen tijd menschen zijn, die zoo vast op die rede *zitten*, dat bekrompenheid van verstand, gebrek aan begrip en bij- of ongeloof als met hen zamengewassen schijnen? Wij laten het antwoord aan den Lezer over. — Op bl. 32 wordt ons geleerd: »*Wil* is *dat begeeren* in den mensch, waardoor hij eene zucht heeft naar hetgene hem *als goed* voorkomt." Gelukkig, driewerf gelukkig ware de menschheid, indien zulks waar was. Wij achten inmiddels deze bepaling hoogst gebrekkig, zoo niet geheel valsch. Of zou men het als uitgemaakt mogen beschouwen, dat *de wil* van den lasteraar (om geene ergere type te nemen) *het goede* ten doel heeft, of dat *het begeeren* van den wellusteling, die de onschuld belaagt, om aan zijne zinnelijkheid te voldoen, *iets goeds* op het oog heeft?! Alweder vergenoegen wij ons met vragen.

De opvoeding van den jeugdigen mensch bestaat in de ontwikkeling van zijnen geest, de beschaving van zijn verstand, de zuivering van zijnen smaak, de veredeling van zijn gevoel en de vorming van zijn hart tot zedelijkheid. Hoogst belangrijk is het voor de maatschappij, dat vooral Ouders en Onderwijzers zich hiervan een juist denkbeeld eigen maken. Een werkje als het hier aangekondigde kan dienaangaande, ondanks de gebreken, die het in sommige gedeelten ontsiert, nuttige wenken verspreiden, hetgeen ons vrijheid geeft, om het toch in vele handen te wenschen. L. A. H.

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

B.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

REGISTER.

P.

R.

S.

W.

Z.

KORTE MEDEDEELINGEN.

A.

B.

REGISTER.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

J.